

**OLIIY VA O'RTA MAXSUS TALIM VAZIRLIGI
QO'QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

**ZAMONAVIY FAN VA TA'LIM-TARBIYA:
MUAMMO VA YECHIMLAR**

**RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
ANJUMAN MATERIALLARI
TO'PLAMI**

2022-yil

“Zamonaviy fan va ta’lim-tarbiya:
muammo va yechimlari” mavzusidagi
respublika ilmiy-amaliy anjuman
materiallari

1-qism

Qo‘qon – 2022 yil, 25-noyabr

Tashkiliy qo‘mita tarkibi:

RAIS:

D.Sh.Xodjayeva Qo‘qon davlat pedagogika instituti rektori, f.f.n., dotsent

RAIS O‘RINBOSARLARI:

N.S.Jo‘rayev Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, p.f.n. dotsent

H.I.Xonboboyev Fizika-matematika fakulteti dekani, t.f.n., dotsent

A‘ZOLAR:

D.Aroyev	Matematika kafedrası mudiri PhD, dotsent
D.Akbarov	f.-m.f.d., professor v.b.
U.Akbarov	f.-m.f.n., dotsent
X.Jumaquov	f.-m.f.n., dotsent
M.Mamajonov	f.-m.f.n., dotsent
S.Nosirov	f.-m.f.n., dotsent v.b.
B.Mamadaliyev	f.-m.f.n., dotsent v.b.
G.Rasulova	dotsent v.b., PhD
M.Otaboyev	Matematika kafedrası o‘qituvchi
M.Asqaraliyeva	Matematika kafedrası o‘qituvchi
M.Yakubjanova	Matematika kafedrası o‘qituvchi

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma‘ruzalarning mazmuni, statistik ma‘lumotlar va me‘yoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflar mas‘uldirlar.

Texnik muharrir: **M.Otaboyev, Y.S.Mirazizov**

SO‘Z BOSHI

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 7-martdagi 101-F sonli Farmoyishi bilan o‘tkazilayotgan “Zamonaviy fan va ta’lim-tarbiya: muammo va yechimlar” Respublika ilmiy-amaliy anjumani Institutimiz va O‘zbekiston fan va ta’limi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining matematika, informatika, kimyo fani, biologiya, hamda oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risidagi Farmon va Qarorlari buning yaqqol isbotidir.

Mazkur Respublika konferensiyasining tashkillanishi Institut hayotida ham muhim voqea hisoblanadi va Institut tarixiga muhrlanadi. Zero, bugungi konferensiyamiz Qo‘qon davlat pedagogika instituti tomonidan tashkillangan ilmiy tadbirlar orasida keng qamrovli Respublika miqyosidagi kam sonli ilmiy anjumandir.

“Zamonaviy fan va ta’lim tarbiya muammo va yechimlar” Respublika ilmiy-amaliy anjumani Qo‘qon davlat pedagogika instituti rektorining kirish so‘zi va anjuman ishtirokchilariga tabrigi bilan ochib berildi.

So‘nggi yillarda Qo‘qon davlat pedagogika institutining professor-o‘qituvchilari tarkibi oliy malakali kadrlar bilan boyitilishi Institutning umumiy ilmiy salohiyatini ortishiga xizmat qilmoqda. Bu o‘rinda Matematika kafedrasining o‘rnini alohida e’tirof etish lozim. Hozirda kafedrada 26 nafar professor-o‘qituvchilar faoliyat olib bormoqda. 2022-2023 o‘quv yilida kafedra professor-o‘qituvchilari tomonidan 3 nafari PhD dissertatsiyasini yakunlab ishlarini Ilmiy kengashlarga topshirdi. Hozirda kafedrada, 1 nafar fan doktori, professor, 4 nafar fan nomzodi, 2 nafar falsafa doktorlari faoliyat olib bormoqdalar.

Hozirda ushbu kafedrada Matematika va informatika, Matematika o‘qitish metodikasi yo‘nalishlari bo‘yicha bakalavriat, Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi (Matematika) mutaxassisligi bo‘yicha magistratura talabalari tahsil olishlari bilan birga, Oliy ta’limdan keyingi ta’lim jarayoni ham yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, muvaffaqiyatli faoliyat yuritib kelmoqda. Jumladan, 01.01.01 – Matematik analiz, 01.01.05 – Ehtimollar nazariyasi va matematik ststistika ixtisosliklari bo‘yicha tayanch doktorantura tashkillangan.

Kafedra bitiruvchilarining xalq ta’limi, o‘rta-maxsus ta’lim, oliy ta’lim tizimlarida, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, vazirlik va idoralar tasarrufidagi ilmiy-tadqiqot muassasalarida ilmiy-pedagogik faoliyat olib borib, yuqori natijalarga erishib kelmoqda.

Matematika va informatika, Matematika o'qitish metodikasi yo'nalishlari 10 dan ortiq talabalar nomdor stipendiyalar sohiblari bo'lgan. Bitiruvchilar safidan 20 dan ortiq oliy malakali ilmiy-pedagogik kadrlar – fan doktorlari, professorlar, fan nomzodlari, falsafa doktorlari, dosentlar yetishib chiqqan.

So'nggi 5 yil mobaynida kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan 1 ta darslik, 3 ta o'quv qo'llanma, 10 ta o'quv-uslubiy qo'llanmalar chop etilgan, 4 ta ixtiro patentlari va intellektual muhofaza hujjatlari olingan, xalqaro Scopus bazalariga indeksasiyalangan yuqori reytingli ilmiy jurnallarda 20 dan ortiq ilmiy maqolalar e'lon qilingan.

Men, avvalo o'z nomimdan va institutimiz jamoasi nomidan barcha konferensiya qatnashchilarini ishlariga muvaffaqiyatlar tilayman. Bunday tadbirlar nafaqat yaqin kasb egalarini birlashtiradi, balki ularni kelgusi ilmiy va ilmiy-uslubiy ishlarini muvofiqlashtirish uchun asos ham hisoblanadi.

D.Sh.Xodjayeva

1-SHO'BA. MATEMATIKA FANLARI

ZAMONAVIY TA'LIMDAGI MUAMMOLAR

D.Sh.Xodjayeva-Qo'qon DPI, rektor

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif zamonaviy maktab ta'limi muammolarini eslatib o'tadi va ularga zamonaviy usulda yondashuv asosida ilmiy nuqtai-nazarlar yoritilgan, yoshlarni ta'lim jarayoniga jalb qilish uchun innovatsion yondashuvni taklif qiladi, shuningdek, ajdodlarimiz erishgan ulkan yutuqlarni sanab o'tkan holda, nima uchun bizning zamonamizda ilm-fan nuqtai nazaridan regress, shuningdek, hamma narsani yaxshiroq tomonga o'zgartirish uchun yechimlar taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Nanotexnologiya, texnologik inqilob, innovatsiya, zamonaviy ta'lim tizimi.

Biz texnologik inqilob va tartibni shakllantirish davrida yashamoqdamiz. Kecha hayoliy tuyulgan narsa bugun oddiy va ommalashib bormoqda. Nanotexnologiyalar dunyosining ajoyib imkoniyatlari, genetik va bioinjeneriyaning ajoyib imkoniyatlari, axborot texnologiyalari biz uchun ochilmoqda. Bularning barchasi insoniyat xizmatiga aylandi. Kvant mexanikasi qanday qilib bizning cho'ntagimizda uyali telefonlar, smartfonlar bilan har qanday uyga ulkan tekis ekranli zamonaviy televizorlar, kompyuterlar, noutbuklar, planshetlar, "aqlli" changyutgichlar va uy robotlari bilan kirib kelganini sezmadik. Aloqa kosmosga ko'chib o'tdi va odamlar aloqa qilishlari uchun juda ko'p bulutli texnologiyalar ixtiro qilishdi.

Demak, zamonaviy ta'limning o'ta muhim vazifasi - bu bolalarda dunyoqarash va bu vazifaning asoslarini yaratishdir, ular bilan 15-20 yil ichida ular hayotlarining faol bosqichiga bimalol kirishadilar. Bunday natijalarga erishish uchun, avvalambor, biz maktablarimizni sanitariya me'yorlariga moslashtirishimiz va ularni eng zamonaviy gadjetlar, projektorlar, so'nggi avlod kompyuterlari, yuqori tezlikdagi Internet va boshqa hokazo vositalar bilan ta'minlashimiz kerak. Biroq, qulay binolar yaxshi ta'lim olish uchun yetarli emasligiga rozi bo'lishimiz kerak. Bizga professional o'qituvchilarning mehnati, o'qitishning yangi texnologiyalari va, albatta, ijod, sport, qo'shimcha ta'lim va boshqalar uchun imkoniyatlar kerak. Bugun maktab qanday? Bu zamonaviy bolaning xususiyatlari va ehtiyojlariga qay darajada mos keladi? Maktabda o'quvchi o'zini qanday his qiladi? U u yerga borishni xohlaydimi? Bola maktabga qiziqadimi? Ma'lum bir fikrlarga yondashadigan bo'lsak: bir tomondan, bitiruvchilarning kelajakdagi hayotning ba'zi jihatlariga tayyorligini baholash yildan-yilga o'sib bormoqda, ikkinchidan, bu jarayonga maktabning ta'siri shunchaki emas albatta. Maktabga qiziqmaydigan o'quvchilarning ulushi o'sib bormoqda. «Qiziqishsiz o'rganish»ning tan olinilishi o'quvchilarning kattalar hayotiga tayyorligini shakllantirishda va hayotning ushbu bosqichining qashshoqlashuvida maktabning rolining pasayib ketishining alomatidir. Tabiiyki, shu o'rinda savol tug'iladi: Maktablarning yoshlar hayotini shakllantirishdagi rolini baholashning amalda

pasayish sabablari nimada? Maktab va maktabdan tashqari sotsializatsiya o'rtasidagi sezilarli farq, asosan, kitob madaniyati va ommaviy Internet madaniyati o'rtasidagi to'qnashuv bilan bog'liq. Ushbu qarama-qarshilikda klassik maktab o'zining oqilligi, o'zini o'zi boshqarish, bilimga yo'naltirish va xotirani boyitish bilan hayotga tayyorgarlikning samarali shakli bo'lishni to'xtatadi. Xuddi shunday jiddiy sabab (va shu bilan birga bitiruvchilarning hayotiy pozitsiyasining natijasi) ularning maktab hayoti bilan bog'liq muammolarni hal qilishda faolligi yo'qligi. Ularning maktab hayotiga ta'siri asta-sekin o'sib borishiga qaramay, mohiyatan maktab o'quvchilari avtonomdirlar. Ularning aksariyati maktabni "ikkinchi uy" deb atashlari qiyin, garchi ular hayotlarining katta qismini shu yerda o'tkazganlar. Ammo yaxshi maktab va yaxshi o'qituvchining mezonlari sodda va tushunarli: bolalar maktabga borishni xohlaganlarida, bolalar darslarga qatnashishni xohlashadi. Va biz bolalarni ko'pincha boshlang'ich maktabda o'qish motivatsiyasini yo'qotamiz (tabiiy, o'ziga xos motivatsiya). Biz hammamiz zamonaviy bolaning xususiyatlari haqida gapirganda, o'qituvchilarningham xususiyatlari haqida gapirib o'tish joiz. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi kerak? Nazarimda ideal va haqiqiy ustoz haqida talabalarning fikrini bilish qiziq tuyuladi. Bitiruvchilar ideal o'qituvchining fazilatlari orasida birinchi o'rinda adolatni, haqiqiy talab sifatida esa talabchanlikni qo'yadilar. Maktab hayotining ko'plab muammolari kerakli va dolzarblik o'rtasidagi farqda aks etadi. Bevosita oqibat - bu talabalarning o'qituvchilardan, o'z navbatida, o'qituvchilarni talabalardan chetlashtirishi. Maktabdagi bolalar nafaqat bilimlarni o'rganadilar, balki hayot qonunlaridan chuqur ko'nikma hosil qiladilar, tuyulishi mumkinki, o'qituvchilar ularni maxsus o'rgatishmaydi. Shunday qilib, o'g'il va qiz bolalar juda yaxshi "o'rganadilar", ularning baholashi bilimga qaraganda ko'proq o'qituvchining munosabatiga bog'liq. Shunday qilib, so'rovda qatnashgan bitiruvchilarning 32,4 foizi baho o'qituvchining o'quvchiga bo'lgan munosabatini sezilarli darajada belgilaydi deb hisoblaydi. Bolalar konformizm fanini mukammal egallaydilar – "agar siz muammolarga duch kelishni istamasangiz, "xo'jayin-o'qituvchilar" ga itoat eting. Tadqiqotlar, hatto universitetga kirishga tayyorgarlik paytida ham maktablarning «hissasi» kamayganligini qayd etdi. Bitiruvchilarning atigi 16 foizi o'zlarining tayyorgarligini universitetga kirish uchun yetarli deb hisoblashadi, respondentlarning 38 foizi salbiy javob berishadi, 41 foizi bu faqat ma'lum darajada yetarli deb hisoblashadi. Respondentlarning 53% «maktabda o'qitiladigan narsalarning yarmidan ko'pi mening hayotimda kerak bo'lmaydi» degan so'zlarga qo'shilishdi. Respondentlarning atigi 45 foizi o'qituvchilar talabalarda mustaqil fikr yuritishni rag'batlantiradi, hatto bu o'qituvchining fikri bilan farq qilsa ham. Ammo buyuk o'qituvchi Yanush Korchzak "qulay va itoatkor bola, qoida tariqasida, birovga beparvo itoat etish odatini tarbiyalash natijasi, hatto undan ham achinarlisi, bu bolada o'ziga nisbatan qo'rquvni tarbiyalash," deb ogohlantirgan va bu komplekslarni shakllantirgan. Ma'lumki, psixologiyada har qanday majmua noto'g'ri o'z-o'zini hurmat qilishga asoslanadi va agar kelajakda kattalar undan past darajadagi (o'ziga ishonmaydigan) yoki undan kattaroq o'sib

chiqishsa, bola qanday qilib ochilishi mumkin? – to'g'ri (o'z-o'zini yuqori baholash, bu bolaning haqiqiy imkoniyatlari va uning ijtimoiy intilishlari o'rtasidagi farqga olib keladi). O'rta maktab o'quvchilari zamonaviy, har tomonlama tarbiyani shunday aniq belgilaydilar. Bizning har tomonlama ta'lim olishimiz uchun juda ko'p narsa kerakdek tuyuladi.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy ta'lim tizimidagi asosiy muammolardan biri bu zamonaviy bolalarni tushunmaslik, bizning bolalarga nisbatan tubdan noto'g'ri munosabatimizdir. Avlod boshqacha va biz ular bilan dunyoqarashimiz asosida ishlashimiz zarur. Zamonaviy bolani tushunish uchun biz unga ko'tarilishimiz kerak. Ha, biz aksariyat hollarda o'tgan asrning avlodimiz, ammo hozirgi asrda yashayapmiz, shuning uchun zamonaviy avlodni bilish va innovatsion tajribalarni, ta'lim va tarbiya texnologiyalarini o'zlashtirish endi biz uchun shunchaki muammo emas balki davlat talabi deb hisoblash mumkin. Biz "innovatsiya" tushunchasiga fursatparvarlik deb qaramasligimiz kerak deb ta'kidladik. Ba'zida "innovatsiya" deb ataladigan narsa, ba'zida ish samaradorligini emas, balki ko'rgazmaga intilishdir. "Innovatsiya" atamasi uning semantik ma'nolarining kengligi bilan tavsiflanadi va shuning uchun uni tushuntirish zarurati tug'iladi: - bu har xil turdagi yangiliklarni yaratish va amalga oshirish; - bu texnologiya va texnologiyalar avlodlarining o'zgarishi; - bu shuningdek, madaniyatli hayotga berilgan ob'ektivdir. Muhim ahamiyatga ega bo'lgan innovatsion jarayon; ijtimoiy amaliyotdagi va eng avvalo ta'limdagi o'zgarishlar rivojlanishning bir necha bosqichlaridan o'tadi: 1. Yangi g'oyaning tug'ilishi. 2. Ixtiro, ya'ni obyekt, moddiy yoki ma'naviy mahsulotda mujassam bo'lgan yangilik yaratish - namuna. 3. Innovatsiya (dastur), uning mohiyati yangilikni amaliy qo'llash muammolarini hal qilishda, uni takomillashtirishda. 4. Innovatsiyalarni tarqatish, uni keng tatbiq etish. MUHOKAMA Endi siz uchun zamonaviy umumiy ta'lim maktabining 8ta asosiy kamchiliklarini sanab o'tamiz. 1-muammo. Maxsus o'qitish tizimining yetishmasligi. Zamonaviy ta'limning birinchi muammosi shundaki, aksariyat ta'lim dasturlari gumanitar, aniq va tabiiy fanlarni teng ravishda o'rganishni o'z ichiga oladi. Muayyan bolaning qiziqishlari va moyilliklari hisobga olinmaydi. Har bir fan o'z intizomini asosiy deb biladi va talabalarni maksimal darajada yuklashga harakat qiladi. Faqatgina o'rta maktab o'quvchilari odatda profilni tanlash imkoniyatiga ega, hatto undan keyin ham barcha maktablarda emas. Bolalar nafratlanadigan va keraksiz mavzularga vaqt sarflashadi - bu zamonaviy maktab ta'limining muhim kamchiliklari. 2-muammo. Ishlash uchun poyga

Har bir maktab o'z reytingiga ega. U qanchalik baland bo'lsa, ta'lim tashkiloti shuncha ko'p imtiyozlarga ega. Reyting ko'plab ko'rsatkichlardan iborat. Bu umumiy ta'lim maktablarida yuqorida ta'kidlangan muammoga olib keladi. Ko'pincha, taxminlar haqiqiy bilim bilan bog'liq emas. Bundan tashqari, ko'plab talabalar uchun sinflar komplekslar yaratadi va maktabdagi bezorilik va boshqa muammolarga sabab bo'ladi. 3-muammo. Byurokratiya Formalizm maktab hayotining barcha sohalarini qamrab oladi - elektron jurnallardan tortib, taniqli "to'rtta hujayra ikkitadan o'ngga". Birinchi sinfdan boshlab bolani "Sen qog'ozsiz

bug'san" qoidasiga o'rgatishadi va o'nlab keraksiz qoidalarni bajarishga majbur qilishadi, bu esa ta'lim sohasida yangi muammolarni keltirib chiqaradi. 4-muammo. Talabalarni tayyorlashning har xil darajasi Ba'zi ota-onalar farzandlarini maktabga o'zlari tayyorlaydilar, boshqalari bu o'qituvchilarning mas'uliyati sohasi deb hisoblashadi. Ba'zi bolalar uch yoshida o'qiydilar va hisoblashadi, boshqalari esa hisoblangan narsalarga qo'shilishadi va keyin bir sinfda 30-40 mutlaqo boshqa bolalar to'planishadi. Rahbarlar va ularga bo'ysunuvchilarning paydo bo'lishi ajablanarli emas va bu zamonaviy maktab uchun ham o'ziga xos muammo. Klassik maktab tizimi u yoki bu manfaatlarni hisobga olmaydi. Materialni tezda anglagan bolalar sinfda zerikishadi va maxsus yondashuvga muhtoj bo'lganlar doimiy stresda. 5-muammo. Ta'lim samaradorligining pastligi Maktabdagi klassik dars 45 daqiqa davom etadi. Ulardan 10-15tasi tashkiliy masalalarga (hamma joyida bo'ladimi, kim navbatchi va hokazo), yana 10-15tasi uy vazifasini tekshirish va tushuntirishga sarflanadi. Sinf tinch bo'lishi va o'quvchilarning sabotajiga yo'l qo'ymaslik sharti bilan yangi materialni kiritish uchun 15-20 daqiqa vaqt qoladi. Bunday rejim maktabdagi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir qiladi. 6-muammo. Katta uy vazifasi Darsda o'tishga ulgurmagan hamma narsa uyda ishlanadi. Boshlang'ich maktabda uy vazifasini bajarish uchun 1,5-2 soat, 6-sinfda 2,5 soat, 9-sinfda 3,5 soat vaqt talab etiladi. Haqiqiy raqamlar ancha yuqori. Uy vazifasi ko'pincha juda katta bo'lib, darslarga kechikishingizga to'g'ri keladi. Ayniqsa, agar bola o'zini o'zi yetarli darajada ta'minlamasa va onasi va otasi ishdan kelib, topshiriqlarda yordam berishini kutib tursa. Zamonaviy ta'limning ushbu dolzarb muammosi ko'plab ota-onalarni tashvishga solmoqda. 7-muammo. Yosh o'qituvchilarning malakasi pastligi Ta'lim natijalariga bo'lgan qiziqishning sustligi yosh va tajribali o'qituvchilarda namoyon bo'ladi. Bu yurtimizda zamonaviy maktab tizimida keng tarqalgan muammo.

Birinchi bo'lib munosib ish haqi olish uchun ko'proq soat, sinfga rahbarlik qilish va o'qitish kerak. Shu bilan birga, o'qitish sifati ko'p narsalarni talab qiladi. O'qituvchilarning darslariga tayyorgarlik ko'rish uchun vaqti yo'q; og'ir yuk muqarrar ravishda jismoniy va hissiy charchashga olib keladi. 8-muammo. Eskirgan ish usullari Keksa o'qituvchilar ko'pincha elektron hujjat aylanishiga moslasha olmaydilar, eng muhimi, ular yangi avlod qadriyatlarini tushunmaydilar. Shuning uchun, ular faqat "nafaqaga chiqqunga qadar ishlashni tugatish" uchun ishlashga borishadi va ba'zida hayotdan noroziligini ochiq namoyish qiladilar. Ammo bunday o'qituvchilar ko'pchilikni tashkil qiladi va ularning yondashuvi, shubhasiz, zamonaviy ta'limning kamchiliklari. NATIJA An'anaviy maktab tizimida ko'plab muammolar va kamchiliklar mavjud va ularni isloh qilish kerak. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev 2021-yilni "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb e'lon qilgani bejiz emas albatta. "Umuman olganda, har qanday jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi rolni ushbu jamiyatning kelajagi bog'liq bo'lgan yosh avlodning sog'lom va barkamol rivojlanishi o'ynaydi. Shuning uchun islohotlarimizni kengaytirish va samaradorligini yanada oshirish masalalarida biz zamonaviy bilim va

ko'nikmalarga ega bo'lgan g'ayratli, tashabbuskor, har tomonlama rivojlangan yoshlarimizni o'zimizga tayanch deb bilamiz", dedilar davlatimiz rahbari. Ular mamlakatda yangi Uyg'onish davrining poydevorini shakllantirish uchun yangi Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Navoiy va Boburlarni tarbiyalash uchun muhit va sharoit yaratish zarurligini ta'kidladilar. XULOSA "Bizning eng katta ustuvor vazifamiz yoshlarga ulkan maqsadlar qo'yish va ularga erishish uchun imkoniyat berishdir. Shundagina bolalarimiz xalqimizning azaliy orzularini amalga oshiradigan haqiqiy kuchga aylanadi", dedilar president

REFERENCES

1. The ideal appearance of a modern teacher // AK Aripova, KS Khodjayeva - ACADEMICIA: An International Multidisciplinary ..., 2020.
2. Межкультурная коммуникация-как необходимый процесс глобализации // А.Арипова, 2019.
3. The Live Word Is An Important Tool That Constitutes The Content-Essence Of The Oratory Art // A.A.Khasanovna - The American Journal of Social Science and Education ..., 202

MATEMATIKA DARSLARIDA AKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

X.I.Xonboboyev – Qo`qon DPI,

Fizika-matematika fakulteti dekani, t.f.n., dotsent

Annotatsiya: Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) imkoniyatlaridan foydalanish orqali o'quvchilar va o'qituvchilarga yaratiladigan imkoniyatlar, AKTning afzalliklari, o'quv jarayonini yuqori metodik darajada tashkil etish, ta'lim samaradorligi va sifatini oshirishi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: AKT, matematika ta'limi, texnik vositalar, modellashtirish, kompyuter texnikalari.

Har bir o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarga ma'lum hajmdagi bilim berish bilan birga, ularda bilim olishga bo'lgan qiziqishni, ijodkorlikni rivojlantirish, shu orqali faol fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashdan iboratdir.

Dars davomida o'quvchi o'qituvchining nima haqida gapirayotganini tushunganida, ijodkorlikka, o'quv materialini o'zlashtirishda mustaqillik fikrlashga undaydigan topshiriq va mashqlar mazmuni qiziqarli bo'lsa, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishi rivojlanadi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'quvchilarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirishga qaratilgan o'qitish tizimini yangilashga intilishi kerak. Ehtimol, shuning uchun ham zamonaviy ta'limda axborotlashtirish etakchi o'rinni egallaydi, bu juda katta imkoniyatlar beradi, chunki undan nafaqat bilimlarni uzatishda, balki o'quvchining o'zini o'zi rivojlantirishiga ko'maklashishda juda samarali foydalanish mumkin.

AKTdan foydalanish ta'limning maqsad va mazmunini o'zgartiradi, uning yangi usullari va tashkiliy shakllari paydo bo'ladi.

Matematika fanini o'rganishda axborot texnologiyalaridan foydalanish, eng

avvalo, ushbu dasturlarni yaxshi biladigan, ular bilan ishlashni biladigan, balki o'z shogirdlarini o'zlashtirishga ham o'rgatishi kerak bo'lgan yuqori malakali professional o'qituvchini talab qiladi.

Matematika darsida kompyuter texnologiyalari: vaqtni tejash, motivatsiyani oshirish, bilim va ko'nikmalarni ko'p tomonlama va har tomonlama baholash imkonini beradi, darsga, mavzuga qiziqishni oshiradi, materialni ko'rgazmali va rang-barang tarzda taqdim etadi.

Matematika darslarida yangi tushunchani kiritishga undash, modellarni ko'rsatish, modellashtirish, muayyan ko'nikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni nazorat qilishda axborot texnologiyalaridan foydalanish eng samarali hisoblanadi.

Matematika darslarida AKTdan foydalanish tajribasi shuni ko'rsatdiki, geometriya, stereometriya, funksiya va grafiklarni o'rganishda algebra darslari, shuningdek, maktab darsliklari doirasidan tashqariga chiqadigan materiallarga bag'ishlangan darslar eng samarali hisoblanadi. *Kompyuter sinfi va interfaol doskadan* foydalanish dars samaradorligini bir necha bor oshiradi, chunki multimedia vositalari interaktiv xususiyatga ega bo'lib, bu holda o'quvchi passiv tomoshabin yoki tinglovchi bo'lib qolmaydi, balki darsda faol ishtirok etadi.

Multimedia va interfaol jihozlar bilan ishlash o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, kompyuter yordamida qiziqarli dars yaratish imkonini beradi, materialni taqdim etish va o'zlashtirish jarayonlarining ko'rinishi va dinamikasini oshiradi, eng muhimi, bir zumda o'zlashtirishga imkon beradi [1,2].

Avtomatlashtirilgan o'qitish tizimi o'quv kursini yoki uning katta bo'limini mustaqil o'zlashtirishga imkon yaratadi.

Kompyuterli o'qitishning afzalliklari [1]:

- o'quvchilarda ma'lum malakalarni shakllantirish vaqti qisqaradi;
- mashq qilinadigan topshiriqlar soni oshadi;
- o'quvchilarning ishlash sur'ati jadallashadi;
- kompyuter tomonidan faol boshqarishni talab qilinishi natijasida o'quvchi ta'lim sub'ektiga aylanadi;
- o'quvchilar kuzatishi, mushohada qilishi qiyin bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va bevosita namoyish qilish imkoniyati hosil bo'ladi;
- kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda darsni uzoqdagi manbalar bilan ta'minlash imkoniyati hosil bo'ladi;
- kompyuter bilan muloqot didaktik o'yin xarakterini oladi va bu bilan o'quvchilarda o'quv faoliyatiga motivatsiya kuchayadi va hokazo.

Matematika fanlarini o'qitishga yangi texnik vositalar, shu jumladan, kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarining jadal kirib kelayotgan hozirgi davrida fanlararo uzviylikni taminlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir.

Kompyuter texnikalarini talim muassasalariga tatbiq etish, o'qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo'l ochib beradi. Keyingi o'n yillikda matematika fanini o'qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy

yo'nalishlarda olib borildi.

Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o'yinlarni ishlab chiqish va boshqalar kiradi.

Matematika o'qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo'nalishi ayrim o'quv holatlarini modellashtirishdir. Modellastirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o'qitishning boshqa usullari qo'llanganda tasavvur qilish, ko'z oldiga keltirilishi qiyin bo'lgan materiallarni tushunarlibo'lishini taminlashdan iborat. Modellashtirish yordamida o'quvchilarga malumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasi ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar.

Ko'p holatlarda vujudga keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikdan o'z kasbi bilan bir vaqtda ma'lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi. Shu maqsadda XX asrning 90-yillarida matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo'lgan matematik sistemalar yaratilgan [3,4]. Bu maxsus sistemalar yordamida turli sonli va analitik matematik hisoblarni, oddiy arifmetik hisoblashlardan boshlab, to xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishdan tashqari grafiklarni yasashni ham amalga oshirish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quv jarayonida AKT vositalaridan samarali foydalanish faol mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etish, o'quvchilarni o'qitishda tabaqalashtirilgan va individual yondashuvni amalga oshirish uchun sharoit yaratish orqali ta'lim jarayonini optimallashtirish imkonini yaratadi.

AKT texnologiyalaridan foydalangan holda o'qituvchi nafaqat bilim beradi, balki ularning chegaralarini ko'rsatadi, maktab o'quvchilariga axborotni qayta ishlashni, turli xil faoliyat turlarini o'rgatadi. Bu holda o'quvchi imkon qadar ko'proq ochiladi, barcha qobiliyatlarini, o'z iste'dodini namoyon qiladi va rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Dvoretzskaya A.V. Kognitiv ta'lim texnologiyasida kompyuterni o'qitish dasturining o'rni haqida. - Pedagogik texnologiyalar. № 2, 2007 yil
2. Selevko G.K. Axborot-kommunikatsiya vositalariga asoslangan pedagogik texnologiyalar. M.: Maktab texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti, 2005 yil.
3. Савотченко С.Е., Кузьмичева Т.Г. Методы решения математических задач в Maple. : Учебное пособие - Белгород: Изд. Белаудит, 2001. - 116 с
3. Алексеев Е.Р., Чеснокова О.В. Решение задач вычислительной математики в пакетах Mathcad12, Mathlab 7, Maple 9. 2007

ELEKTRON TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARNING O'RNI

F.Sh.Shirinov – Qo‘qon DPI, katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron ta'lim muhitida pedagogik dasturiy vositalarning o'rni va ahamiyati haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik dasturiy vositalar, dastur, tarmoq, metodik talab, o'quv-metodik vositalar, o'quv materialli.

Annotation: This article provides insights into the role and importance of pedagogical software tools in the e-learning environment.

Keywords and expressions: Pedagogical software tools, program, network, methodical requirements, teaching-methodical tools, educational material.

Pedagogik dasturiy vositalar – kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha va yordamchi vositalar kiradi.

Pedagogik dasturiy vositalarni quyidagilarga ajratish mumkin:

- o'rgatuvchi dasturlar – o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqib yangi bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi;
- test dasturlari – egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo'llaniladi;
- mashq qildirgichlar - avval o'zlashtirilgan o'quv materialini takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi;
- o'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar.

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratish bir nechta bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda pedagogik loyihalashtirish amalga oshiriladi. Bunda maqsad, pedagogik vazifalar aniqlashtiriladi, didaktik imkoniyatlardan kelib chiqib o'qitishning mazmuni va tuzilmasi tahlil qilinadi.

Ikkinchi bosqichda metodik loyihalashtirish bajariladi. Mazkur bosqichda ilmiy nazariy ma'lumotlarni o'quv materiallariga aylantirish, o'quv matnlari, illyustrasiyalar, grafik ma'lumotlar shakllantiriladi. O'qitishning maqsadi, metodi va vazifalariga mos o'quv materiallarining shakllari ishlab chiqiladi, elektron o'quv materiallaridan lokal, tarmoq, masofaviy ta'lim kabi foydalanish sohalari aniqlashtiriladi.

Uchinchi bosqichda pedagogik dasturiy vositalarni shakllantirish uchun zarur dasturiy vositalar yaratiladi yoki tanlanadi. Bunda foydalanuvchi va kompyuter o'rtasidagi muloqot metodlari, dasturiy vosita qobig'i va muhiti qiyosiy tahlil qilinadi.

To'rtinchi bosqichda pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga pedagogik texnologiyalar elementlari kiritiladi. O'quv jarayonida pedagogik dasturiy

vositalardan foydalanish metodikalari loyihalashtiriladi. . Foydalanuvchi va kompyuter o'rtasidagi muloqot senariysi yaratiladi, teskari aloqa, bilimlarni diagnostikasi, o'qitish natijalarini taqdim etish shakllari ishlab chiqiladi.

Beshinchi bosqichda berilgan pedagogik xossalarga ega pedagogik dasturiy vositalar ishlab chiqiladi. Makur jarayonda pedagogik dasturiy vositalarning boshqaruv elementlari yaratiladi, fan bo'yicha ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi.

Oltinchi bosqichda yaratilgan pedagogik dasturiy vositalar o'quv jarayoniga tatbiq etiladi, ularning dasturiy va metodik tarkibiy qismlariga zarur o'zgartirish va tuzatishlar kiritiladi. Pedagogik dasturiy vositalarning joriy etilishi natijalari tahlil qilinadi, pedagogik imkoniyatlari aniqlashtiriladi.

Barcha pedagogik dasturiy vositalarni ikki guruhga ajratish mumkin: an'anaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llab-quvvatlovchi vositalar; "O'qituvchi-kompyuter-o'quvchi" uch elementli pedagogik tizim texnologiyalari. Birinchi guruh pedagogik dasturiy vositalarga qo'yiladigan tizim talablar pedagogning samarali o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish bilan bog'liq vazifalaridan kelib chiqadi.

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratish texnologiyasini amalga oshirish maqsadida ularning an'anaviy vositalardan ustunligini tasdiqlovchi qator ijobiy omillar mavjud. Mazkur omillar didaktik, psixologik, iqtisodiy, fiziologik guruhlarga ajratildi.

Pedagogik dasturiy vositalarga qo'yiladigan didaktik talablarga quyidagilar kiradi: ilmiylik, tushunarli, qat'iy va tizimli bayon etilishi bilan birgalikda (pedagogika, psixologiya, informatika, ergonomikaning asosiy tamoyillarini, zamonaviy fanning fundamental asoslarini hisobga olib, o'quv faoliyati mazmunini qurish imkoniyatini ta'minlash), uzluksizlik va yaxlitlik (ilgari o'rganilgan bilimlarning mantiqiy oqibati hamda to'ldiruvchisi hisoblanadi), izchillik, muammolilik, ko'rgazmalilik, faollashtirish (o'qitish mustaqilligi hamda faollilik xususiyatining mavjudligi), o'qitish natijalarini o'zlashtirish mustahkamliligi, muloqotning interfaolliligi, o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va amaliyotning yaxlit birligi.

Metodik talablarga quyidagilar kiradi: aniq o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ma'lum bir faning o'ziga xosligini hisobga olish, axborotni zamonaviy metodlari o'zaro bog'liqliligi, o'zaro aloqadorliligi, turli-tumanligi, amalga oshirilishi.

Psixologik talablarga idrok etish (verbal-mantiqiy, sensor-perseptiv), tafakkur (tushunchaviy-nazariy, ko'rgazmali-amaliy), diqqati (qat'iyliligi, boshqaga ko'chishi), motivatsiya (ishlashda faol shakllari, yuqori darajada ko'rgazmalilik, o'z vaqtida qayta aloqa yordamida o'quvchilarning yuqori darajadagi motivatsiyalarini doimiy ravishda rag'batlantirish), xotira, tasavvuri, yoshi va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish (egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini hisobga olib, o'quv fani mazmuni hamda o'quv masalalari murakkablik darajasi o'quvchilarning yosh imkoniyatlari va individual

xususiyatlariga mos kelishi, o'quv materialini o'zlashtirishda ortiqcha his-hayajonli, asabiy, aqliy yuklamalardan ta'sirlanishdan himoyalash) kiradi.

Texnik talablarga zamonaviy universal shaxsiy kompyuterlar, tashqi qurilmalari, test o'tkaziladigan manbalar kiradi.

Tarmoq talablariga "mijoz-server" arxitekturasini, Internet-navigаторlar, tarmoq operatsion tizimlari, telekommunikatsiya, boshqaruv vositalari (o'qitish jarayonini individual va jamoaviy ishlari, tashqi qayta aloqa) kiradi.

Estetik talablarga quyidagilar kiradi: tartiblilik va ifodalilik (elementlari, joylashishi, o'lchami, rangi), bezashning funksional vazifasi va ergonomik talablarga mosligi.

Maxsus talablarga quyidagilar kiradi: interfaollik, maqsadga yo'nalganlik, mustaqillik va moslashuvchanlik, audiolashtirish, ko'rgazmalilik, kirish nazorati, intellektual rivojlanish, differentsiatsiyalash (tabaqalashtirish), kreativlik, ochiqlik, qayta aloqa, funksionalilik, ishonchlilik.

Ergonomik talablarga quyidagilar kiradi: do'stonalik, foydalanuvchiga moslashish, ekran shakllarini tashkil etish.

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratishda amal qilinishi zarur bo'lgan tamoyillar (kvantlashtirish, to'liqliligi, ko'rgazmaliligi, tarmoqlashuvi, boshqarish, moslashtirish, kompyuterli ta'minot, to'planuvchanligi) hisobga olinib, ularni yaratish texnologiyasini loyihalashtirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1) konsepsiyasini ishlab chiqish (fan standarti va mashg'ulot o'tkazish metodikasiga tayanuvchi pedagogik dasturiy vositalarni yaratishning asosiy g'oyasini ishlab chiqish, uning mazmunli qismini tuzish);

2) loyihalashtirish (ko'rinishida ishchi namunasini, axborot bloklari va ekran shakllari andozalari to'plamini, murojaatlar interfaolligini ta'minlovchi giperilovalar tuzilmasining tartibli sxemasini ishlab chiqish);

3) ekran shakli va axborot bloklari dizayni (aniq o'quv jarayoni, psixologik-pedagogik xususiyatlari, ergonomika talablari, o'quv materiallari tuzilishi va mazmuniga mos ravishda dizayn tuzilishini qurish);

4) o'quv materiallarini elektron shaklda tayyorlash va ularni bo'limlar bo'yicha bir ish seansi, ya'ni bir dars uchun mo'ljallangan elementar qismlarga-modullarga ajratish;

5) ilova tuzilmasi elementlarini to'ldirish (tayyorlangan materiallarni ishlab chiqilgan andozalar va ekran shakllariga joylashtirish, ilovalar tizimini to'ldirish hamda foydalanuvchi bilan qayta aloqa tashkil qilish);

6) test sinovlari va sozlash (har bir ilova, aloqa ishlari to'g'riligini va foydalanuvchi harakatiga dasturning javobini to'g'riligini tekshirish);

7) o'quv jarayoniga tatbiq etish.

Metodik talablar pedagogik dasturiy vositalar asosida o'qitishga mo'ljallangan o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlarini, uning qonuniyatlarini, izlanish metodlari, axborotga ishlov berishning zamonaviy usullarini joriy qilish imkoniyatlarini hisobga olishni ko'zda tutadi. Fanlardan yaratiladigan pedagogik dasturiy vositalar quyidagi metodik talablarga javob berishi kerak:

1. Pedagogik dasturiy vositalar – o'quv materialini taqdim etishning tushunchali, obrazli va harakatli komponentlarining o'zaro bog'liqligiga tayangan holda qurilishi.

2. Pedagogik dasturiy vositalar o'quv materialini yuqori tartibli tuzilma ko'rinishida ta'minlashi. Fanlararo mantiqiy o'zaro bog'liqlikning hisobga olinishi.

3. Pedagogik dasturiy vositalarda ta'lim oluvchiga o'quv materialini bosqichma-bosqich o'zlashtirganligini turli xildagi nazoratlarni amalga oshirish asosida aniqlash imkoniyatlarining yaratilishi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begimkulov U.Sh., Djurayev R.X., Isyanov R.G., Sharipov Sh.S., Adashboyev Sh.M., Soy M.N “Pedagogik ta’limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot” Toshkent, 2011yil.
2. U.Yuldashev, M.Mamarajabov, S.Tursunov. Pedagogik Web dizayn. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Voriz”, 2013.
3. R.Xamdamov va boshqalar Ta’limda axborot texnologiyalari Uslubiy qo‘llanma Toshkent, “O‘zbe-kiston milliy entsiklopediyasi” 2010
4. M.Aripov, M.Fayziyeva, S.Dottayev Web texnologiyalar O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Faylasuflar jamiyati”. 2013.
5. A.A.Abduqodirov, A.G'.Hayitov, R.R.Shodiev«Axborot texnologiyalari» T. – “O‘qituvchi” – 2002 yil.

О ПЕРЕХОДНЫХ ЯВЛЕНИЯХ ДЛЯ ВЕТВЯЩИХСЯ СЛУЧАЙНЫХ ПРОЦЕССОВ ГАЛЬТОНА – ВАТСОНА.

Ш.Ю.Жўраев- Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Ключевые слова: ветвящихся случайных процесс, вероятности продолжения, критических ветвящихся процессов, факториальных моментов, производящие функции, вероятность вырождения процесса.

Рассмотрим ветвящийся случайный процесс с дискретным временем с одним типом частиц. (процесс Гальтона – Ватсона)

Пусть $P_n(k)$ есть вероятность того, что одна частица за время n превратится в k частиц.

Обозначим через μ_n число частиц ко времени n , если процесс начался в момент времени 0 с одной частицы. $P_n(k) = P\{\mu_n = k / \mu_0 = 1\}$, $n = 0, 1, 2, \dots$ изучаются с помощью производящей функции

$$F(x) = \sum_{n=0}^{\infty} P_n(1)x^n, \quad F_n(x) = \sum_{k=0}^{\infty} P_n(k)x^k, \quad |x| \leq 1.$$

Будем предполагать что первые три факториальные моменты:

$$A = F'(1), \quad B = F''(1), \quad C = F'''(1) \text{ конечны.}$$

Для вероятности $Q_n = 1 - P_n(0)$ продолжения процесс ко времени n имеет место следующие асимптотические при $n \rightarrow \infty$ (см. [1], гл. 2, §1, стр.42) соотношение

$$Q_n \sim \begin{cases} KA^n, \text{ при } A < 1, \\ \frac{2}{Bn}, \text{ при } A = 1, \\ 1 - \lambda, \text{ при } A > 1 \end{cases} \text{ при } n \rightarrow \infty$$

здесь K - положительная константа, а λ - корень уравнения $F(x) = x$ (вероятность вырождения).

Для условного математического ожидания

$M_n^* = M(\mu_n / \mu_n > 0) = \frac{A^n}{Q_n}$ при $n \rightarrow \infty$ имеют место следующие асимптотические формулы

$$M_n^* \sim \begin{cases} \frac{1}{K}, \text{ при } A < 1, \\ \frac{Bn}{2}, \text{ при } A = 1, \\ \frac{A^n}{1 - \lambda}, \text{ при } A > 1 \end{cases}$$

Следуя Б. А. Севастьянову [1], обозначим через $K(B_0, C_0)$ класс производящих функций, удовлетворяющих условиям:

$$B = F''(1) \geq B_0, \quad C = F'''(1) \leq C_0,$$

где $0 < B_0 < \infty, 0 \leq C_0 < \infty$.

В предлагаемой работе исследованы переходные явления для процессов $\{\mu_n, n \geq 0\}$. В работе [2] доказано следующее утверждение:

Теорема 1. Выполняется равенство

$$1 - F_n(x) = r_n(x)(1 + \eta_n(x))$$

$$\text{где } r_n(x) = \begin{cases} \frac{A^n(1-x)}{1 + \frac{B}{2} \cdot \frac{A^n - 1}{A - 1}(1-x)}, \text{ при } A \neq 1, \\ \frac{1-x}{1 + \frac{Bn}{2}(1-x)}, \text{ при } A = 1. \end{cases}$$

а $\eta_n(x) \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty, A \rightarrow 1$ равномерно по всем функциям $F(x) \in K(B_0, C_0)$ и $|x| \leq 1$.

В следующей теореме последуете оценка скорости сходимости к нулю величины $\eta_n(x)$.

Теорема. Выполняется равенство

$$1 - F_n(x) = r_n(x) \left(1 + O \left(\frac{\ln(g(n, A))}{g(n, A)} \right) \right) n$$

$$\text{где } r_n(x) = \begin{cases} \frac{A^n(1-x)}{1 + \frac{B}{2} \cdot g(n, A)(1-x)}, & \text{при } A \neq 1, \\ \frac{1-x}{1 + \frac{Bn}{2}(1-x)}, & \text{при } A = 1. \end{cases} \quad \text{и } g(n, A) = \frac{A^n - 1}{A - 1} \quad \text{при}$$

$n \rightarrow \infty$, $A \rightarrow 1$ равномерно по всем $F(x) \in K(B_0, C_0)$ и $|x| \leq 1$.

Литература.

1. Б. А. Севастьянов, Ветвящиеся процессы, "Наука", Москва, 1971, 436 стр.
2. С. В. Нагаев, Р. Мухамедханова, Некоторые предельные теоремы из теории ветвящихся случайных процессов, Сборник "Предельные теоремы и статистические выводы", Ташкент, "Фан", 1966, стр. 90-112.

MATEMATIKADA KIM QIROL BO'LGAN? GAUSS XAQIDA HIKOYALAR.

D.F.Muydinjonov-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Z.F.Muydinjonov-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Karl Fridrix Gauss

Karl Fridrix Gauss buyuk matematiklardan biridir. U 1777 yilning 30 aprelida uncha katta bo'lmagan nemis shaharchasi Braunshveygda tug'ildi. Karlning buvasi dehqon edi, otasi esa shaharda vodoprovodchi bo'lib ishlardi. Yesh Karl-ning aqliy rivojlanishiga uning jonli tafakkurini rag'batlantiradigan tog'asi Fridrix ijobiy tahsir ko'rsatadi.

Qarlning matematik qobiliyati juda erta namoyon bo'ldi. Keyinchalik u, dastlab sanashni, so'ngra esa gapirishni o'rganganini aytadi. Otasi shahar mahmuriyatining topshirig'iga ko'-ra ko'pincha turli arifmetik hisoblashlarni bajarar edi. Bir kuni Gerxard Gauss — Karlning otasi ovoz chiqarib qandaydir hisoblashlar qilayotgan edi. Hali hisob-kitob oxiriga etmasdan u uch yoshli Karlning «Ota, qilayotgan hisob-kitobingiz xato, bunday bo'lishi kerak» degan so'zlarini eshitib hayron bo'lib qoldi. Karl natijani aytdi. Tekshirib ko'rilganda Karl aytgan son haqiqatan ham to'g'ri bo'lib **chiqdi**.

Otasi uning o'qishiga qarshi edi, biroq Karlning onasya — Doroteyaning qathiyligi tufayli u o'z fikrini o'zgartirishga majbur bo'ldi. Karl etti yoshidan boshlab maktabga qatnay boshladi, u erda matematika uchinchi

sinfdan boshlab o'qitilar edi. Maktabda uning matematika qobiliyati tezda sezildi. Sinfda yuzga yaqin o'quvchi o'qir edi. Kunlardan bir kun o'qituvchi to'polonga berilib ketgan bolalarni nima bilandir mashg'ul qilish maqsadida ularga quyidagi 100 ta sonning yig'indisini topishni buyurdi:

$81297 + 814954 - 81693 + \dots + 100899$, bu sonlar (qo'shiluvchilar)ning har biri oldingisidan 198 ta ortiq edi. Bolalar hali beri bu misolni ishlay olmasliklarini bilgan o'qituvchi boshqa ishlar bilan shug'ullana boshladi. Haqiqatan ham, bolalar bir soat terlab pish-dnlar, lekin Gaussdan boshqa hech kim to'g'ri javob chiqara olmadi. Uqituvchi topshiriqni yozib bo'lishi bilanoq Gauss o'zining grifelg' taxtachasini o'qituvchining stoliga qo'ydi. Lol qolgan o'qituvchi endi Gaussni o'qitish qo'ldan kslmasligini, unga hech narsa bera olmasligini aytdi. Karl bilan o'qituvchining yordamchisi Bartelg's alohida shug'ullana boshladi.

Gauss Bartelg's bilan juda ko'p jiddiy matematik kitoblarni mutolaa qilib chiqdi. Bartelg'sning iltimosiga ko'ra Braunshveyg gertsogi Gaussga o'qishni dazom ettirish uchun mod-diy imkoniyat yaratib berdi. Gertsogning mablag'idan Gaussga doktorlik dissertatsiyasini yoqlagunga qadar stipendiya to'lab turildi.

1795 yilda Gauss gimnaziyani tugatdi va Gyottingen univer-sitetiga o'qishga kirdi. U mustaqil ravishda Ng'yuton, Lag-ranj, Eyler kabi mashhur matematiklarning asarlarini sin-chiklab batafsil o'rgandi. Talabalik chog'idayoq Gauss bir qa-tor matematik kashfiyotlar qildi. Ulardan eng ko'zga ko'rina-digani — tsirkulg' va chizg'ich yordamida muntazam 17 burchakni yasash mumkinligining isbotidir (1796 y). Gaussgacha 3, 4, 5, 15 burchaklarni, shuningdek, bulardan ularning tomonlarini ikkilantirish yo'li bilan hosil qilinadigan ko'pburchaklarni yasash usullari ma'lum edi. Shu yili u ikki hadli $x^p - 1 = 0$ tenglamani kvadrat radikallarda echish mumkin bo'lgan hol-larni va mos holda, aylanani tegishli sondagi teng bo'lak-larga tsirkulg' va chizg'ich yordamida bo'lishning mumkin bo'lgan hollarini qarab chiqdi. Biz hozir bu tenglamani birlik ay-lana va aylanani uni p ta teng bo'lakka bo'lishdan hosil bo'l-gan nuqtalarning koordinatalarini kompleks tekislikda ezish yordamida osongina echamiz. U paytda bunday imkoniyat yo'q edi, shuning uchun ham Gauss usuli shov-shuvlarga sabab bo'ldi.

Bundan oldinroq Gauss binom darajasini ko'rsatkichning istalgan ratsional qiymatlarida yig'indiga yoyish formulasi-ni keltirib chiqardi va jiddiy asoslab berdi. (I. Ng'yuton formulani faqat binom darajasining natural qiymatlari uchun keltirib chiqargan edi.) Kasr ko'rsatkichlarda yig'indi cheksiz hosil bo'ladi va uning qiymati berilgan ikkihad da-rajasi-ni qiy-mati bilan har doim ham bir xil bo'lavermay-di. Usha paytdagi matematiklar tegishli tadqiqotlarning za-rurligiga ko'p ham ehtibor bermas edilar.

1797 yili Gauss algebraning har qanday koeffitsientli algebraik tenglamaning haqiqiy yokn mavhum ildnzga ega bo'-lishi haqidagi asosiy teoremasining va unga ekvivalent bo'l-gan bir o'zgaruvchining har qanday ratsional algebraik funk-tsiyasi birinchi va ikkinchi -«arajali haqiqiy

ko'paytuvchilarga yoyilishi mumkinligi haqidagi tasdiqning, aslini olganda, dastlabki va aniq isbotini berdi.

Bu tasdiqlardan $x^p + a_1x^{p-1} + \dots + a_p = 0$ tenglamaning chap tomoni chiziqli ko'paytuvchilar ko'paytmasi ko'rinishida tasvirlanishi mumkinligi kelib chiqadi: $(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3) \dots (x-x_p) \sim 0$, bu erda x_i — berilgan tenglamaning ildizlari. Agar hamma qavslarni ochsak, $a_p = (-1)^p x_1 x_2 \dots x_p$ ga ega bo'lamiz. Bu tenglamalarning butun ildizlarini ozod **hadning** bo'luvchilarini tanlash va tekshirish oraliq to'g'ri imkonini beradi. Ana shu ishi uchun Gauss doktor unvonini oldi. Bu yillar davomida Gauss matematikada ketma-ket ko'pgina kashfiyotlar qildi. Gauss oddiy kasrni davriy kasrga aylantirishda davrdagi raqamlar soni masalasini tekshirar ekan sonlar nazariyasi apparatining juda muhim masalalari — taqqoslash nazariyasini ishlab chiqdi va uning qoidalarini va muhim tatbiqlarini yanada rivojlantirdi, kvadratik chegirmalar nazariyasini yaratdi, kvadratik chegrimalarning o'zaroqonunini kashf etdi. Bular juda muhim va murakkab matematik tadqiqotlar hisoblanadi. U ikki va uch o'zgaruvchili kvadratik formulalar, ya'ni $ax^2 + 2Gxu + su^2 = t$ (bu erda $a, H, s, t \sim$ butun sonlar ko'rinishidagi) va $ax^2 - \{2xu + su^2 - 2(xg - \dots + \dots)g^2 = t$ (bu erda barcha koeffitsientlar butun sonlar) ko'rinishidagi aniqmas tenglamalar butun sonlardagi echimlarga ega bo'lishi shartlarini topdi. U ayniqsa $ax^2 + su^2 + \dots = t$ va $tx^2 + pu^2 = A$ tenglamalarning bu tenglamalar butun echimlarga ega bo'ladigan koeffitsientlar orasidagi munosabatlarni batafsil tekshirdi.

Gauss sonlar nazariyasi bilan butun umri mobaynida shug'ullandi va matematikaning bu sohasida ko'p kashfiyotlar qildi. U hozirgi zamon algebrasi deb ataluvchi algebra: guruhlar, halqalar, maydonlar nazariyasiga katta hissa qo'shdi. U sonlar nazariyasi qonunlarini kompleks sonlar to'plamiga tatbiq etdi, kompleks sonlarning geometrik interpretatsiyasini, ya'ni kompleks sonlarni **tekislik** nuqtalari bilan tasvirlash usulini berdi. Mavhum birlikning $I = u - 1$ belgisini kiritish va kompleks sonning hozirda yozilishi $a + G'I$ Gaussga mansubdir. U matematik tadqiqotlarda va amaliy tatbiqlarda mavhum birlik haqiqiy sonlarga o'xshash ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi.

Gaussning sonlar nazariyasi va arifmetikaga doir ishlari boshqa olimlarning tadqiqotlariga turtki bo'ldi.

Gaussning astronomiyaning rivojlanishidagi xizmatlari ham kattadir. 1801 yili Gauss bir qator kuzatishlari bo'yicha bundan bir yil oldin kashf etilgan va Quyosh nurlarida yo'qolgan kichik sayyora TSeraning orbitasini hisoblab chiqardi. Gauss uning turg'an joyini aniq aytib berdi va astronomlar ko'rsatilgan joydan bu sayyorani topdilar. Bu Gaussga matematik sifatida shon-shuhrat keltirdi. U «Quyosh atrofida aylanuvchi osmon

jismlarining harakat nazariyasi» nomli asar yozdi. Bu asarda birorta yangilik kashf etilmagan bo'lsa-da, sayyoralarning orbitalarini hisoblashning yang'i, ancha sod-da usullari ishlab chiqilgan edi. Bularning hammasi Gaussga Gyottingen observatoriyasi (rasadxonasi) ning direktori lavozimini va bir vaqtda universitetning professori vazifasini egallash imkonini berdi. U observatoriyaga umrining oxirigacha rahbarlik qildi.

Gauss kompleks o'zgaruvchili funktsiyalarni tekshirishga, elliptik funktsiyalar nazariyasiga katta hissa qo'shdi. 1820 yildan boshlab u Hannover davlati (qirolligi) ning plani-nning tasvirini olish bo'yicha geodezik ishlarga boshchilik qildi. Geodeziya bilan shug'ullanish sonlar nazariyasini ishlab chiqishga turtki bo'ldi. Gaussgacha tekshirishlar faqat tekislikda olib borilar edi. U ixtiyoriy sirt ichki geometriyasi nazariyasining asoslarini ishlab chiqdi (berilgan sirtidagi egri chiziq yoyining uzunligi, yo'ylar orasidagi burchaklar, figura sirtining yuzi, sirtidagi geodezik chiziqlar).

Gauss sirtlar geometriyasining berilgan **nuqtadagi** to'liq egrilik to'g'risidagi asosiy teoremasini kashf etdi va isbot-ladi. Sirtning berilgan nuqtasidagi to'liq egriligi hozirda *gauss egriligi* deyiladi.

Gauss elektrga doir jiddiy tekshirishlar o'tkazdi. Xususan, u elektr maydoni potentsiali tushunchasini ishlab chiqdi va kiritdi, elektr telegrafni yasadi.

Gauss xushchaqchaq odam edi, adabiyot, ekonomika bilan qiziqqan. U bir qator qadimgi va evropa tillarini bilar edn. Biroq, uning xarakteridagi ajralib turadigan xususiyati o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishish yo'lidagi qathiylik va **sabot** edi. U biror muammo eki masalani hal qilishga kirishdimi, ishni oxirigacha etkazmay qo'ymasdi, chekinmasdn. Bun-day paytda biron-bir qiyinchilik paydo bo'lsa, u bir vaqtning o'zida boshqa bir masalani hal qilib keta berar, lekin avvalgi ishni tashlab qo'ymasdi.

Gauss bir o'zi ishlashni yoqtirar edi. Uning shogirdlari **yo'q** edi, u hech kim bilan o'z fikrlarini o'rtoqlashmas edi.. Hamma ishni bir o'zi, mustaqil oxirnga etkazar edi.

1824 yilda Gauss Peterburg fanlar akademiyasining chet eldagi ahzosi qilib saylandi va u o'zining butun qolgan umri mobaynida akademiya bilan muntazam ilmiy aloqalarda bo'ldi. 62 «pida u rus tilni o'rgandi va Akademiya bilan barcha. yozyshmalartsts ru_s tilida olib bordi. U Pushkinning va o'sha davrdagi boshqa ru_s shoir va yozuvchilarning asarlarini o'qishni sevar edi.

Gauss 1855 yil 2 fevralda 78 yoshida vafot etdi. Uni tirikligidayoq matematimar qiroli deb atashar edi. Gaussning asarlari bizning davrimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. YOsh matematik qomusiy lug'ati.
2. «Matematika sayyorasi» A'zamov A.A, Haydarov B.Q.

3. O'zbek entsiklopediyasi.
4. «Qiziqarli arifmetika» Perelman Ya.I.
5. «Matematicheskaya shkatulka» Nagibin F.F.
6. «V tsarstve smekalki» Ignatg'ev Ye.I.

KO'RSATKICHLI VA LOGARIFMIK TENGLAMALARNI YECHISHDA FUNKSIYANING MONOTONLIK XOSSASIDAN FOYDALANISH.

G.A.Axmedova-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Ta'lim turlari orasida o'zaro aloqadorlik, bog'liqlik va izchillikni o'rnatish fanlar, boblar, mavzular, o'quv materiallari orasida uzviylikni ta'minlash asosida amalga oshiriladi. Shunday ekan matematika fani asoslarini yorituvchi kurslar o'rtasida uzviylikni ta'minlash, o'quv materiallarini turli bosqich ta'lim muassasalari o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos holda tanlash, ularning muayyan mantiqiy ketma-ketlik, fanlararo uzviylik hamda izchillik asosida joylashtirish, o'quv jarayonida uzviylik tamoyilining yetakchi o'rin tutishiga erishish va bu holatni pedagogik jihatdan asoslash muammosini yuzaga keltiradi. Elementar matematikaning shunday misol va masalalar sinfi mavjudki, ularni yechish uchun mavjud bilim va ko'nikmalar yetarli bo'lmaydi, ya'ni ularni an'anaviy usulda yechib bo'lmaydi. Bunday muammolarni yechishda matematik tahlil elementlarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tenglamalarni yechishda funksiyaning monotonlik xossasidan foydalanish quyidagi tasdiqlarga asoslanadi.

1. $f(x)$ I oraliqda uzluksiz va qat'iy monoton funksiya bo'lsin, u holda $f(x) = c$ ($c = const$) tenglama I oraliqda bitta yechimga ega bo'ladi.

2. $f(x)$ va $g(x)$ funksiyalar I oraliqda uzluksiz funksiyalar bo'lsin, $f(x)$ bu oraliqda qat'iy o'suvchi, $g(x)$ esa qat'iy kamayuvchi bo'lsin. U holda $f(x) = g(x)$ tenglama I oraliqda bitta yechimga ega bo'ladi. I oraliq sifatida $(-\infty; \infty)$, $(a; +\infty)$, $[a; +\infty)$, $(-\infty; b)$ kabi oraliqlar, kesma, interval va yarim intervallarni olishimiz mumkin.

Yuqorida aytib o'tilganlarni ko'rsatkichli va logarifmik tenglamalar misolida ko'rsatib o'tamiz.

1-misol. $3^x + 4^x = 7^x$ tenglamani yeching.

Yechish. Berilgan tenglama $x = 1$ yechimga ega ekanligi aniq. Uning boshqa yechimlari yo'qligini isbotlaymiz. Uning har ikki tomonini 7^x ga bo'lib,

$$\left(\frac{3}{7}\right)^x + \left(\frac{4}{7}\right)^x = 1$$

ni hosil qilamiz. Uning chap qismi monoton kamayuvchi funksiyaadir. Natijada u o'zining har bir qiymatini bir marta qabul qiladi. Demak berilgan tenglama yagona yechimga ega ekan.

Javob: $x = 1$.

2-misol. $(\sqrt{5 + \sqrt{2}})^x + (\sqrt{5 - \sqrt{2}})^x = 10$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamaning chap qismi R da o'suvchi bo'lganligi uchun tenglama faqat bitta ildizga ega bo'ladi. Tanlash usuli bilan bu ildiz $x = 2$ ekanligini aniqlaymiz.

Javob: $x=2$.

3-misol. $2 \cdot 36^x + 3 \cdot 6^x = 90$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamaning chap qismi o'suvchi funksiyadir, chunki u 2 ta o'suvchi funksiyalar yig'indisidan iborat. Bu tenglama yoki ildizga ega bo'lmaydi yoki faqat bitta ildizga ega bo'ladi. Bundan $x = 1$ ekanligini ko'rish qiyin emas.

4-misol. $x \cdot 2^{x^2+2x+3} = 64$ tenglamani yeching.

Yechish. $x \leq 0$ da tenglamaning yechimi yo'qligi ko'rinib turibdi. $x > 0$ uchun $y = x \cdot 2^{x^2+2x+3}$ funksiya uzlukiz va qat'iy o'suvchi, chunki u $f = x$ va $g = 2^{x^2+2x+3}$ ikkita uzluksiz musbat qat'iy o'suvchi funksiyalarning ko'paytmasidir. $x = 1$ tenglamaning yechimi ekanligini ko'rishimiz mumkin, demak u yagona yechimdir.

Javob: $x=1$

5-misol. $2^x + x^3 = 2^{x^2} + x^6$ tenglamani yeching.

Yechish. $f(t) = 2^t + t^3$ bo'lsin. U holda R da

$$f'(t) = 2^t \ln 2 + 3t^2 > 0.$$

Shuning uchun $f(t)$ funksiya monoton o'suvchi va o'zining har bir qiymatini argumentning yagona qiymatida qabul qiladi. Berilgan tenglamani

$$f(x) = f(x^2)$$

korinishda yozamiz. Funksiyaning monoton o'suvchi ekanligidan $x = x^2$. Bundan $x = 0$ va $x = 1$

Javob: $x = 0; x = 1$

Endi logarifmik tenglamalarni yechishga misollar keltiramiz.

6-misol. $\log_3(x+1) = 3-x$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamaning aniqlanish sohasi $x > -1$ dan iborat (bu tenglamaning chap qismida turgan funksiyaning aniqlanish sohasi, o'ng qismida turgan funksiya $x \in R$ da aniqlangan). $(-1; +\infty)$ oraliqda tenglamaning chap qismidagi funksiya o'suvchi, o'ng qismidagi funksiya kamayuvchi. Demak tenglama faqat bitta ildizga ega. Tanlash yo'li bilan bu $x = 2$ ekanligini aniqlaymiz.

Javob: $x = 2$

7-misol. $\log_3(x+5) \cdot \log_2 x + 4$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamaning aniqlanish sohasi $x > 0, x \neq 1$. Tenglamani

$$\log_3(x+5) = \frac{4}{\log_2 x}$$

ko'rinishda yozib, uning chap qismidagi funksiya o'suvchi, o'ng qismidagi funksiya kamayuvchi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tenglama faqat bitta ildizga ega degan xulosaga kelamiz. Tanlash to'li bilan $x = 4$ ekanligini ko'rish qiyin emas.

Javob: $x = 4$

8-misol. $\log_2(|x-1|+1) + \sqrt[3]{(x-1)^4} = 2$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamani

$$\log_2(|x-1|+1) = 2 - \sqrt[3]{(x-1)^4}$$

ko'rinishda yozamiz. $f(x) = \log_2(|x-1|+1)$ va $g(x) = -\sqrt[3]{(x-1)^4} + 2$ funksiyalarni qaraymiz. $f(x)$ funksiya $(-\infty; 1]$ oraliqda kamayadi va $[1; \infty)$ oraliqda o'sadi. $g(x)$ funksiya esa $[1; \infty)$ oraliqda kamayadi va $(-\infty; 1]$ oraliqda o'sadi. $[1; \infty)$ oraliqda $f(x)$ funksiya o'sadi, $g(x)$ funksiya kamayadi. Demak, bu oraliqda $f(x) = g(x)$ tenglama bittadan ortiq bo'lmagan ildizga ega. Bu ildiz $x = 2$ ekanini tekshirish oson. $(-\infty; 1]$ oraliqda $f(x)$ funksiya kamayadi, $g(x)$ funksiya o'sadi. Shuning uchun bu oraliqda $f(x) = g(x)$ tenglama yana bittadan ortiq bo'lmagan ildizga ega. Bu ildiz $x = 0$ ekanini oson tekshirish mumkin.

Demak, berilgan tenglama 2 ta ildizga ega $x_1 = 0$; $x_2 = 2$.

Javob: $x_1 = 0$; $x_2 = 2$.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. И.Ф. Шарыгин, В.И. Голубев. Факультативный курс по математике. Москва. Просвещение. 1991.
2. В.В. Вавилов, Н.И. Мельников, С.Н. Олехник, П.Н. Пасиченко. Задачи по математике. Алгебра. Справочное пособие. Москва. Наука. 1987 г.
3. Олехник С.Н. и др. Уравнения и неравенства. Нестандартные решения. 10-11 классы. Учебно-метод. пособие. Москва. 2001.

GIPERGEOMETRIK FUNKSIYANING INTEGRAL IFODASI.

B.B. Maxmudov-Qo'qon DPI, o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi Gipergeometrik funksiyalar va ularning differensial tenglamalar uchun qo'yilgan chegaraviy masalalar, gipergeometrik funksiyalarning integral ko'rinishidagi masalalar. Gaussning Gipergeometrik funksiyasi, Dalanber prinsipidan foydalanilgan.

Annotation. In this thesis, boundary problems for hypergeometric functions and their differential equations, problems in the integral form of hypergeometric functions. Gauss' hypergeometric function, Dalanber's principle was used.

Kalit so'z: Gauss, gipergeometrik, integral, funksiya.

Asosiy ta'riflar: Ushbu

$$x(1-x)y'' + [c - (a+b+1)x]y' - aby = 0 \quad (1)$$

ko'rinishdagi tenglama *gipergeometrik tenglama* yoki *Gauss tenglamasi* deb ataladi. Bu yerda a , b , c - uchta ixtiyoriy parametr bo'lib, haqiqiy yoki kompleks qiymatlarni qabul qiladi. Bulardan ikkitasi: a va b tenglamada simmetrik ishtirok etadi.

$$\sum_{n=0}^{\infty} M \left| \frac{x}{x_0} \right|^2 = M + M \left| \frac{x}{x_0} \right| + M \left| \frac{x}{x_0} \right|^2 + \dots + M \left| \frac{x}{x_0} \right|^n + \dots$$

tenglamaning yechimini

$$y = \sum_{n=0}^{\infty} A_n x^n \quad (2)$$

darajali qator ko'rinishida izlaymiz. Bundan

$$y' = \sum_{n=1}^{\infty} n A_n x^{n-1}$$

yoki

$$y' = \sum_{n=0}^{\infty} (n+1) A_{n+1} x^n,$$

$$y'' = \sum_{n=0}^{\infty} (n+1)(n+2) A_{n+2} x^n.$$

Bu hosilalarni qiymatini va y ni (1) tenglamaga qo'yamiz.

U holda

$$\begin{aligned} & \sum_{n=0}^{\infty} x(1-x)(n+1)(n+2) A_{n+2} x^n + \\ & + \sum_{n=0}^{\infty} [c - (a+b+1)x](n+1) A_{n+1} x^n - \sum_{n=0}^{\infty} ab A_n x^n = 0. \end{aligned}$$

Noma'lum $A_1, \dots, A_n, \dots$ o'zgarmlarni topish uchun aniqmas koeffitsiyentlar usulidan foydalanamiz.

$$-(n-1)n A_n + n(n+1) A_{n+1} - n(a+b+1) A_n + c(n+1) A_{n+1} - ab A_n = 0$$

tenglikni hosil qilamiz.

Bundan

$$A_{n+1} = \frac{(n+a)(n+b)}{(n+1)(c+n)} A_n$$

rekurrent formulaga ega bo'lamiz.

Bu yerda $A_0 = 1$ va $c \neq 0, -1, -2, \dots, -n, \dots$ deb hisoblaymiz. (1) ni xususiy yechimini (2) qatorga qo'yamiz.

U holda

$$y_1 = F(a, b, c, x) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(a)_n (b)_n}{(c)_n (1)_n} x^n. \quad (3)$$

Bu yerda

$$(a)_n = \frac{\Gamma(a+n)}{\Gamma(a)} = a(a+1) \dots (a+n-1),$$

$$(a)_0 = 1 \quad n=1, 2, 3, \dots,$$

xususiy holda, $(1)_n = n!$

(3) qator *gipergeometrik qator*, bu qatorning yig'indisi bo'lgan $F(a, b, c, x)$ funksiya esa *gipergeometrik funksiya* deyiladi.

Dalamber prinsipiga asosan,

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left| \frac{u_{n+1}}{u_n} \right| = \lim_{n \rightarrow \infty} \left| \frac{(a+n)(b+n)}{(n+1)(c+n)} x \right| = |x|.$$

Agar (3) formulada $b = c$ bo'lsa,

$$(a)_n = (-1)^n (-a)(-a-1)\dots(-a-n+1) = (-1)^n \binom{-a}{n} n!$$

ga asosan

$$F(a, b, b; x) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} (-1)^n \binom{-a}{n} x^n = (1-x)^{-a}$$

binomial qator hosil bo'ladi.

Agar $a = 1$, $b = c$ bo'lsa, (3) formula ushbu

$$F(1, b, b; x) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} x^n = \frac{1}{1-x}$$

ko'rinishga ega bo'ladi.

U holda (1) tenglama quyidagi ko'rinishda yoziladi:

$$x(1-x)\eta'' + [(c+2\rho) - (a+b+1+2\rho)x]\eta' - \left[ab + \rho(a+b+\rho) - \frac{\rho(\rho+c-1)}{x} \right] \eta = 0$$

Bunda, ushbu

$$F(a, b, a; x) = \frac{ab}{c} F(a+1, b+1, c+1; x)$$

formulani hosil qilamiz.

(3) qatorni avval x^a , x^b yoki x^{c-1} ga ko'paytirib, so'ngra hadlab differensiallasak, quyidagi formulalar kelib chiqadi:

$$\frac{d}{dx} [x^a F(a, b, c; x)] = ax^{a-1} F(a+1, b, c; x),$$

$$\frac{d}{dx} [x^b F(a, b, c; x)] = bx^{b-1} F(a, b+1, c; x), \quad (4)$$

$$\frac{d}{dx} [x^{c-1} F(a, b, c; x)] = (c-1)x^{c-2} F(a, b, c-1; x).$$

(3) qatorni

$$(a)_n = \frac{\Gamma(a+n)}{\Gamma(a)}$$

tenglikni e'tiborga olib, ushbu

$$\begin{aligned} F(a, b, c; x) &= 1 + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{\Gamma(c)\Gamma(a+n)\Gamma(b+n)}{\Gamma(a)\Gamma(b)\Gamma(c+n)n!} x^n = \\ &= \frac{\Gamma(c)}{\Gamma(a)\Gamma(b)} \left[\frac{\Gamma(a)\Gamma(b)}{\Gamma(c)} + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{\Gamma(a+n)\Gamma(b+n)}{\Gamma(c+n)n!} x^n \right] = \end{aligned}$$

$$= \frac{\Gamma(c)}{\Gamma(a)\Gamma(b)} \sum_{n=0}^{\infty} \frac{\Gamma(a+n)\Gamma(b+n)}{\Gamma(c+n)n!} x^n$$

ko'rinishda yozib olamiz.

Bundan (3) formulaga asosan

$$F(a, b, c; x) = \frac{\Gamma(c)}{\Gamma(a)\Gamma(b)\Gamma(c-b)} \sum_{n=0}^{\infty} \frac{\Gamma(a+n)}{n!} x^n \int_0^1 t^{n+b-1} (1-t)^{c-b-1} dt.$$

Bu yerdagi integral n ning barcha qiymatlarida yaqinlashuvchi bo'lgani uchun

$$b > 0, c - b > 0 \text{ yoki } c > b > 0 \quad (5)$$

shartlarni bajarilishi zarurdir.

Avvalgi tenglikni ushbu

$$F(a, b, c; x) = \frac{\Gamma(c)}{\Gamma(b)\Gamma(c-b)} \int_0^1 t^{b-1} (1-t)^{c-b-1} \left[\sum_{n=0}^{\infty} \frac{(a)_n}{n!} (xt)^n \right] dt$$

ko'rinishda yozib olamiz. Integral ostidagi yig'indi $(1-xt)^{-a}$ funksiyaning cheksiz qatorga yoyilmasidan iborat bo'lgani uchun

$$F(a, b, c; x) = \frac{\Gamma(c)}{\Gamma(b)\Gamma(c-b)} \int_0^1 t^{b-1} (1-t)^{c-b-1} (1-xt)^{-a} dt \quad (6)$$

formulaga ega bo'lamiz. Bu esa gipergeometrik funksiyaning integral ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Samoylekko A. M, Krivsheya S. A, Perestyuk N. A. Differensialniye uravneniya: primeri i zadachi. Moskve, Visshaya shkola 1989 g.
2. Kamke E. Spravochnik po obiknovennim differensialnim uravneniyam. Moskva, yu Nauka, 1976 g.
3. Beytmen G., Erdeyi A., Visshiye transsendentniye funktsii. 1-tom, Moskva, Nauka, 1973 g.
4. Urinov A.K., Maxsus funksiyalar ukuv kullanma. Fargona 2005 y.
5. Vladimirov V.S. Uravneniya matematicheskoy fiziki. Moskva, Nauka, 1981 g.

O'QUVCHILARGA BA'ZI NOSTANDART TENGLAMALARNI QIYMATLARI SOHASINI TAQQOSLASH USULI BILAN YECHISHNI O'RGATISH.

M.A.Asqaraliyeva-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya: Muallif ba'zi nostandart tenglamalarni ularni qiymatlar sohasini taqqoslash yo'li bilan yechish usulini yoritgan.

Аннотация: В статье раскрыты методы решения не которых не стандартных уравнений с помощью сравнение области определений.

Annotation: The author describes how to solve some non-standard equations by comparing the range of their values.

Kalit so'zlar. Tenglama, nostandart, usul.

Nostandart tenglamalarni yechish o'quvchilarda fanga qiziqish uyg'otib, ularning matematik tafakkurini, malakalarini, matematik tayyorgarliklari sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa o'quvchilarni fikrlash doirasini yanada oshiradi. Ba'zi tenglamalarni qiymatlar sohasini taqqoslash usulidan foydalanib yechish shular jumlasidandir.

1-misol. Tenglamani yeching.

$$\cos^2(x \sin x) = 1 + \log_5^2 \sqrt{x^2 + x + 1}$$

Yechish: Tenglamani o'ng va chap tomonidagi funksiyalarni qiymatlari sohasiga ko'ra

$$\begin{cases} 0 \leq \cos^2(x \sin x) \leq 1 \\ 1 + \log_5^2 \sqrt{x^2 + x + 1} \geq 1 \end{cases} \text{ ekanini ko'ramiz} \Rightarrow \begin{cases} \cos^2(x \sin x) = 1 \\ \log_5^2 \sqrt{x^2 + x + 1} = 0 \end{cases} \Rightarrow x = 0 \text{ kelib}$$

chiqadi. Javob: $x = 0$

2-misol. Tenglamani yeching.

$$|x - 1| + |x - 3| = 2 - \left(x - \frac{\pi^2}{4}\right)^4$$

$$\text{Yechish: } \begin{cases} |x - 1| + |x - 3| \geq 2 \\ 2 - \left(x - \frac{\pi^2}{4}\right)^4 \leq 2 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} |x - 1| + |x - 3| = 2 \\ 2 - \left(x - \frac{\pi^2}{4}\right)^4 = 2 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} |x - 1| + |x - 3| = 2 \\ \left(x - \frac{\pi^2}{4}\right)^4 = 0 \end{cases} \Rightarrow x = \frac{\pi^2}{4}$$

Oxirgi sistemani yechib $J: x = \frac{\pi^2}{4}$ ega bo'lamiz.

3-misol. $\sin(x^3 + 2x^2 + 1) = x^2 + 2x + 3$ Tenglamani yeching.

Yechish: $e(y)$ ga ko'ra

$$\begin{cases} -1 \leq \sin(x^3 + 2x^2 + 1) \leq 1 \\ x^2 + 2x + 1 + 2 \geq 2 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \sin(x^3 + 2x^2 + 1) \leq 1 \\ (x+1)^2 + 2 \geq 2 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \sin(x^3 + 2x^2 + 1)_{\max} = 1 \\ ((x+1)^2 + 2)_{\min} = 2 \end{cases}$$

Oxirgi sistemaga ko'ra, bu tenglama yechimga ega emas.

Javob: $\emptyset$.

4-misol. Tenglamani yeching.

$$\left(\frac{1}{\sin^8 x} + \frac{1}{\cos^2 2x}\right) \cdot (\sin^8 x + \cos^2 2x) = 4 \cos^2 \sqrt{\frac{\pi^2}{4} - x^2}$$

Yechish: Ixtiyoriy haqiqiy musbat a va b sonlari uchun $\left(\frac{1}{a} + \frac{1}{b}\right) \cdot (a + b) \geq 4$

tengsizlik o'rinli [1, 121-123.].

Demak,

$$\left\{ \begin{aligned} \left(\frac{1}{\sin^8 x} + \frac{1}{\cos^2 2x} \right) \cdot (\sin^8 x + \cos^2 2x) &\geq 4 \\ 4 \cos^2 \sqrt{\frac{\pi^2}{4} - x^2} &\leq 4 \end{aligned} \right. \Rightarrow \left\{ \begin{aligned} \left(\frac{1}{\sin^8 x} + \frac{1}{\cos^2 2x} \right) \cdot (\sin^8 x + \cos^2 2x) &= 4 \\ \cos^2 \sqrt{\frac{\pi^2}{4} - x^2} &= 1 \end{aligned} \right. \Rightarrow$$

$$\Rightarrow x_1 = \frac{\pi}{2}, x_2 = -\frac{\pi}{2}$$

$$\text{Javob: } x_1 = \frac{\pi}{2}, x_2 = -\frac{\pi}{2}$$

5-misol. Tenglamani yeching.

$$2 \cos^2 \frac{x^2 + x}{6} = \log_5(5 + x) + \frac{1}{\log_5(5 + x)}$$

Yehish: $e(y)$ ga ko'ra

$$\left\{ \begin{aligned} 0 \leq 2 \cos^2 \frac{x^2 + x}{6} &\leq 2 \\ \log_5(5 + x) + \frac{1}{\log_5(5 + x)} &\geq 2 \end{aligned} \right. \Rightarrow \left\{ \begin{aligned} 2 \cos^2 \frac{x^2 + x}{6} &= 2 \\ \log_5(5 + x) + \frac{1}{\log_5(5 + x)} &= 2 \end{aligned} \right. \Rightarrow x = 0 \text{ ekani kelib chiqadi.}$$

Javob: $x = 0$

Mustahkamlash uchun misollar:

$$1) \operatorname{tg}^2 \pi(x + y) + \operatorname{ctg}^2 \pi(x + y) = \sqrt{\frac{2x}{x^2 + 1}} + 1$$

$$2) \log_3 |\pi x| + \log_{|\pi x|} 3 = \frac{2}{\sin^2(x + y) - 2 \sin(x + y) + 2}$$

$$3) 4|x| + \frac{9\pi^2}{|x|} - |\sin x| = 12\pi - 1$$

$$4) 2^{|x| \cdot (x - 2\pi)^2} = |\cos x|$$

$$5) (4x - x^2 - 3) \cdot \log_2(1 + \cos^2 \pi x) = 1$$

$$6) x \cdot \sqrt{-x^2 + x} = \sqrt{x - x^2} \cdot \sin\left(\pi\left(\frac{x+1}{3}\right)\right) \cdot \sin\left(\pi\left(\frac{1-x}{3}\right)\right)$$

$$6) \sin \frac{\pi x}{2\sqrt{3}} = x^2 - 2\sqrt{3}x + 4.$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Олехник С.Н. и др. Уравнения и неравенства. Нестандартные решений. 10-11класси. Учебно-метод. пособие. Москва. 2001,121-123

2. Mirzaahmedov M. va boshqalar. Matematikadan olimpiada masalalari. Toshkent. O'qituvchi. 1997,96-97

SUN'IY SHAKL ALMASHTIRISHLARDAN FOYDALANIB TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH.

A.Turg'unov -Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy shakl almashtirishlardan foydalanib trigonometrik tenglamalarni yechish yoritib berilgan. Maqolada sun'iy shakl almashtirish talab qiladigan trigonometrik tenglamalarni yechishdagi usullar va ularga oid misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Trigonometriya, tenglama, sun'iy, almashtirish, usul.

O'quvchilarning matematika faniga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda, matematik tafakkurlarini o'stirishda tenglamalarni yechishning nostandart usullari katta ahamiyat kasb etadi. Uni o'rganish, u haqida bilimga ega bo'lish, tassavur qila olish, uni mohiyat jihatidan tushunish va amalda qo'llay olish katta ahamiyatga ega, va shu bilan birga metodikasini ishlab chiqish va uni berish usullarini ko'rsatib berish zaruriy talablardan biri hisoblanadi.

Trigonometrik tenglamalarni yechishning hammaga ma'lum bir qancha standart usullari mavjud. Jumladan berilgan trigonometrik funksiyada bir xil qiymat qabul qiluvchi ikkita yoyi o'rtasidagi munosabatlar, tenglamalarni o'rniga qo'yish usuli bilan yechish, ratsionallashtiradigan o'rniga qo'yishlar, trigonometrik tenglamalarni yechishning har xil xususiy hollari va hokazo.

Sun'iy shakl almashtirish talab qiladigan trigonometrik tenglamalarni yechishda quyidagi usullardan foydalaniladi.

I. Tenglamaning har ikki tomonini bir xil trigonometrik funksiyaga ko'paytirish.

1-misol. $2 \cos x (2 \cos 4x + 1) = 1$ tenglamani yeching.

Yechish: Qavslarni ochib, $4 \cos 4x \cos x + 2 \cos x = 1$ ni hosil qilamiz.

$\cos 4x \cdot \cos x$ ko'paytmani shakl almashtirib

$$2 \cos 5x + 2 \cos 3x + 2 \cos x = 1$$

ni hosil qilamiz.

Tenglamaning har 2 tomonini $\sin x$ ga ko'paytiramiz.

$$x = \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}$$

tenglamaning yechimi bo'lmasligini ko'ramiz.

$$2 \sin x \cos 5x + 2 \sin x \cos 3x + 2 \cos x \sin x = \sin x.$$

Tenglamaning chap tomonida turgan ko'paytmani shakl almashtiramiz.

$$\sin 6x - \sin 4x + \sin 4x - \sin 2x + \sin 2x = \sin x;$$

$$\sin 6x = \sin x$$

$$2 \sin \frac{5x}{2} \cos \frac{7x}{2} = 0.$$

Bundan $2 \sin \frac{5x}{2} = 0$ yoki $\cos \frac{7x}{2} = 0$.

Bu tenglamalardan $x = \frac{2\pi k}{5}; \quad k \in \mathbb{Z}.$

$$x = \frac{\pi}{7} + \frac{2\pi m}{7}, \quad m \in \mathbb{Z}.$$

Bu ildizlar orasidan $x = \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}$ ko'rinishdagi ildizlarni chiqarib tashlaymiz.

a) $\frac{2\pi k}{5} \neq \pi n, \quad n \in Z, \quad k \neq \frac{5n}{2}; \quad n \in Z. \quad n$ juft son ekanligi ma'lum.

$n = 2l, \quad l \in Z. \text{ Shuning uchun } k \neq 5l, \quad l \in Z.$

b) $\frac{\pi(1+2m)}{7} \neq \pi n, \quad n \in Z, \quad m \neq \frac{7n-1}{2}, \quad n \in Z$

$m \in Z$ bo'lgani uchun $n \neq 2p+1, \quad \pi \in Z, \text{ u holda } m \neq 7p+3, \quad p \in Z$

Javob: $\frac{2\pi k}{5}, \quad k \in Z, \quad k \neq 5l, \quad l \in Z$

$\frac{\pi(1+2m)}{7}; \quad m \in Z, \quad m \neq 7p+3, \quad p \in Z.$

II. Tenglamani har 2 tomoniga bir xil son yoki bir xil trigonometrik funksiyani qo'shish.

2-misol. $\operatorname{tg} x \cdot \operatorname{tg} 2x = \operatorname{tg} 3x \cdot \operatorname{tg} 4x$ tenglamani yeching.

Yechish: Tenglamani aniqlanish sohasi

$$x \neq \frac{\pi}{2} + \pi n, \quad x \neq \frac{\pi}{4} + \frac{\pi n}{2}; \quad x \neq \frac{\pi}{6} + \frac{\pi n}{3}; \quad x \neq \frac{\pi}{8} + \frac{\pi n}{4}; \quad n \in Z$$

Tenglamani har 2 tomoniga 1 ni qo'shamiz.

$$\operatorname{tg} x \operatorname{tg} 2x + 1 = \operatorname{tg} 3x \operatorname{tg} 4x + 1.$$

$$\frac{\cos x}{\cos x \cos 2x} = \frac{\cos x}{\cos 3x \cos 4x}.$$

tenglamani har 2 tomonini $\cos x \neq 0$ ga bo'lamiz.

$$\cos x + \cos 3x = \cos 7x + \cos x$$

$$\cos 7x - \cos 3x = 0$$

$$\sin 2x \sin 5x = 0.$$

U holda $x = \frac{\pi}{2} k, \quad k \in Z$ yoki $x = \frac{\pi}{5} t, \quad t \in Z.$

Birinchi ildizlar to'plamidan tenglamani aniqlanish sohasiga faqat $x = \pi n, \quad n \in Z$

tegishli, ammo bu ildizlar to'plami $x = \frac{\pi}{5} t, \quad t \in Z$ da mavjud. $x = \frac{\pi}{5} t; \quad t \in Z$

tenglamani aniqlanish sohasiga tegishli ekanligini ko'rish qiyin emas.

Masalan,

$$\frac{\pi}{5} t \neq \frac{\pi}{4} + \frac{\pi n}{2}, \quad 4t \neq 5 + 10n; \quad 4t - 10n \neq 5.$$

Oxirgi tenglikning chap qismi juft, o'ng qismi toq son. Javob: $x = \frac{\pi}{5} t; \quad t \in Z.$

III. Tenglamani biror bir qismini ayniy shakl almashtirish. (Bir xil ifodani qo'shish yoki ayirish).

3-misol. $\cos 7x = \cos^3 x$ tenglamani yeching.

Yechish: Tenglamani chap qismini shakl almashtiramiz.

$$(\cos 7x - \cos 5x) + (\cos 5x - \cos 3x) + (\cos 3x - \cos x) + \cos x = \cos^3 x;$$

$$-2 \sin 6x \sin x - 2 \sin 4x \sin x - 2 \sin 2x \sin x + \cos x = \cos^3 x;$$

$$-2 \sin x (\sin 6x + \sin 4x + \sin 2x) = \cos x (\cos^2 x - 1);$$

$$-2 \sin x (2 \sin 4x \cos 2x + \sin 4x) + \sin^2 x \cos x = 0;$$

$$8\sin^2 x \cos x \cos 2x(2\cos 2x + 1) - \sin^2 x \cos x = 0;$$

Bundan

$$\sin^2 x \cos x = 0$$

u holda

$$x = \frac{\pi}{2}n, \quad n \in \mathbb{Z}$$

yoki

$$8\cos 2x(2\cos 2x + 1) - 1 = 0.$$

$$16\cos^2 2x + 8\cos 2x - 1 = 0.$$

$$\cos 2x = \frac{-1 \pm \sqrt{2}}{4}; \quad x = \pm \frac{1}{2} \arccos \frac{-1 \pm \sqrt{2}}{4} + \pi k, \quad k \in \mathbb{Z}.$$

$$\text{Javob: } \frac{\pi}{2}n, n \in \mathbb{Z}, \quad \pm \frac{1}{2} \arccos \frac{-1 \pm \sqrt{2}}{4} + \pi k; \quad k \in \mathbb{Z}.$$

IV. $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ proporsiyadan foydalanish.

$$\frac{a+b}{a-b} = \frac{c+d}{c-d}; \quad \frac{a-b}{a+b} = \frac{c-d}{c+d}; \quad \frac{a-c}{b-d} = \frac{a}{b}; \quad \frac{a}{b} = \frac{a+c}{b+d}.$$

Bu tengliklardan foydalanish tenglamaning aniqlanish sohasining kengayishiga olib keladi.

Agar $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ ($b \neq 0$; $d \neq 0$) bo'lsa, $\frac{a-b}{a+b} = \frac{c-d}{c+d}$; bunda $a \neq -b$ va $c \neq -d$.

4-misol. $\frac{2\sqrt{3}\cos 10^\circ + 1}{2\sin 10^\circ + 1} = \frac{\operatorname{tg} 3x}{\operatorname{tg} x}$ tenglamani yeching.

Yechish: Tenglamaning aniqlanish sohasi $\cos 3x \neq 0$, $\cos x \neq 0$, $\sin x \neq 0$ tengsizliklar bilan aniqlanadi.

Proporsiya xossasiga ko'ra

$$\frac{2\sqrt{3}\cos 10^\circ + 2\sin 10^\circ + 2}{2\sqrt{3}\cos 10^\circ - 2\sin 10^\circ} = \frac{\operatorname{tg} 3x + \operatorname{tg} x}{\operatorname{tg} 3x - \operatorname{tg} x}$$

$$\frac{\sqrt{3}\cos 10^\circ + \sin 10^\circ + 1}{\sqrt{3}\cos 10^\circ - \sin 10^\circ} = \frac{\sin 4x}{\sin 2x}$$

$$\frac{2\cos 20^\circ + 1}{2\cos 40^\circ} = 2\cos 2x; \quad \frac{\cos 20^\circ + \cos 60^\circ}{\cos 40^\circ} = 2\cos 2x;$$

$$\cos 2x = \cos 20^\circ.$$

$$x = \pm 10^\circ \pm 180^\circ n; \quad n \in \mathbb{Z}.$$

Javob:

$$\pm 10^\circ + 180^\circ n; \quad n \in \mathbb{Z}.$$

Adabiyotlar.

1. И.Х. Сивашинский «Элементарные функции и графики» Москва. «Наука» 1968г.[95,134]
2. Т. Karimov, K. To'raqulov. S. Abdullayev. «Maktabda tenglama va tengsizliklar» Toshkent. «O'qituvchi», 1992 yil.[54,86]
3. A. Gaziyeu, I. Isroilov, M. Yaxshiboyev «Funktsiyalar va grafiklar» Toshkent. «Voriz-nashriyot», 2006 yil.[108,136]

AKADEMIK LITSEY MATEMATIKA KURSIDA TRIGONOMETRIK FUNKSIYALARNI O'QITISH USLUBI HAQIDA

O.Y.Mahmudova- Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Matematika o'qitish metodikasi kursi matematika o'qituvchisi tayyorlash umumiy tizimining asosiy bo'lagidan biridir. U talabalarga o'qitish jarayonining asosiy qonuniyatlarini, metodlari va vositalari bilan aloqadorlik xususiyatini o'rgatadi.

Mazkur o'quv fani talabalarni umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik litsey, kasb-hunar kollejlarning matematika fani bo'yicha o'quv dasturlari va ularning tarkibi bilan tanishtirib qolmay, ularni o'quvchilar, talabalar ongiga singdirish va amaliyotda foydalanish metodlari, texnologiyalari bilan tanishtiradi. Bunda har bir talaba o'qituvchilik faoliyatida foydalanish zarur bo'lgan yo'l-yo'riqlar, pedagogik faktlar, ayrim mavzularni darsda o'tish, o'quvchilarga o'rgatish, darsda ko'rsatma materiallar, texnik vositalar, test reytinglar va hokazolardan foydalanish metodlari bilan tanishadilar hamda amalda sinab ko'radilar.

Matematika o'qitish metodikasi kursidan amaliy mashg'ulotlar esa talabalarga kursning nazariy qismini o'zlashtirishga va o'qituvchiga kasbi uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakani egallashga yordam berishga qaratilgan. Amaliy mashg'ulotlarda matematika o'qitishga ijodiy yondashishni shakllantirish, nazariy materialni turli xil usulda bayon etilishini baholay olish ta'limini rivojlantirish istiqbollari hamda matematika o'qitish metodikasini psixologiya, pedagogika va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqasini anglay olish kabi masalalarga keng o'rin berish lozim.

Ushbu ishda yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda pedagogika institutlari matematika o'qitish metodikasi kursida "Trigonometrik funksiyalarni o'qitish metodikasi" nomli mavzudagi amaliy mashg'ulot ishlanmasini keltiramiz. Buning uchun dastlab amaliy mashg'ulot rejasi tuziladi.

O'rta maxsus ta'lim muassasalarida trigonometrik funksiyalarni o'rganishning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari. Algebra va analiz asoslari kursida trigonometrik funksiyalarni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan o'quv materialining mazmuni. O'rta maxsus ta'lim muassasalarida trigonometrik funksiyalarni o'rganish bo'yicha ba'zi bir metodik masalalarni ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan amaliy topshiriqlarni bajarish.

Bu mavzuni o'rganish metodikasini ishlab chiqishda maqsadlarni qo'yish zarur. Son argumentning trigonometrik funksiyalari tushunchasini kiritish variantlaridan birini ishlab chiqish. Trigonometrik funksiyalar davriyligi haqidagi tushunchalarni shakllantirishga yo'naltirilgan masalalar to'plamini tahlil qilish.

Ko'rsatilgan mavzuni o'qitishdan oldingi darsda beriladigan topshiriqlar: Maktab matematika kursida funksional rivojlanishni ochib beruvchi savollarni ajratish (algebra, algebra va analiz asoslari darsliklarini tahlil qilish asosida). Son argumentning trigonometrik funksiyalari haqidagi tushunchalarni kiritishning asosiy bosqichlarini ko'rsatish (geometriya, algebra, algebra va analiz asoslari darsliklarini tahlil qilish asosida). O'rta maxsus ta'lim muassasalarida

trigonometrik funksiyalarni o'rganish bo'yicha dastur talablarini o'rganib chiqish. Algebra va analiz asoslari kursida trigonometrik funksiyalarning qaysi xossalari qarang chiqilishini sistemalashtirish.

Algebra va analiz asoslari kursida trigonometrik funksiyalarni o'rganishning asosiy ta'limiy maqsadlari matematika bo'yicha dasturda ajratilgan, kursning asosiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shakllantirilishi mumkin.

Trigonometrik funksiyalarni o'rganishning asosiy ta'limiy maqsadlari:

O'quvchilarning son argumentning trigonometrik funksiyalari haqidagi bilimlarini sistemalashtirish;

Trigonometrik funksiyalarning xossalari haqidagi bilimlarni ko'paytirish va umumlashtirish;

Dasturda ko'rsatilgan formulalardan foydalangan holda trigonometrik ifodalarni ayniy almashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish va mustahkamlash;

Sodda trigonometrik tenglamalar va tengsizliklar yechimlari bilan tanishtirish, shu bilan birga trigonometrik tenglamalar va ularning sistemalarini yechishning ba'zi bir usullarini qarang chiqish.

Algebra va analiz asoslari kursi o'quv materialini tahlil qilish quyidagi asosiy mazmuni ajratishni taqozo qiladi:

- burchaklarni o'lchashning radian sistemasi;
- radian o'lchov sistemasida o'lchangan burchaklarning sinusi, kosinusi, tangensi va kotangensini aniqlash;
- son argumentning trigonometrik funksiyalarini aniqlash;
- trigonometrik funksiyalarning grafiklarini qurish uchun zarur bo'ladigan xossalari (juft-toqligi va davriyligi) ni aniqlash va trigonometrik funksiyalar grafiklarini qurish;
- asosiy trigonometrik formulalar va ulardan trigonometrik ifodalarni ayniy almash-tirishda foydalanish;
- trigonometrik funksiyalarni tekshirishda funksiyaning asosiy xossalari bazasida uning xarakteristik xossasi bo'lgan xossasi alohida o'rganiladi;
- teskari trigonometrik funksiyalar;
- sodda trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarni yechish;
- trigonometrik tenglamalar va ularning sistemalari ba'zi bir turlarini yechish usullari;
- trigonometrik funksiyalar hosilalari;
- garmonik tebranishlarni ifodalovchi $f(x) = A \cos(\omega t + \varphi)$ ko'rinishdagi funksiyalar.

Trigonometrik funksiyalarni o'rganish bo'yicha ba'zi bir metodik masalalarni ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan amaliy topshiriqlar:

Trigonometrik funksiyalarga doir masalalarni yechish usullarini ajrating va uni algoritmik ko'rinishda asvirlang.

Trigonometrik funksiyalarga doir masalalar bilan ishlash uchun metodik ko'rsatmalarni tavsiya qiling.

Grafik usulda berilgan davriy funksiyalarni aniqlashga doir masalalar seriyasini tuzing.

Son argumentning trigonometrik funksiyalari haqidagi tushunchalarni kiritish bo'yicha metodik ishlanmani tayyorlang ($y=\sin x$, $y=\cos x$, $y=\tan x$, $y=\cot x$ funksiyalar misolida).

Turli xil darsliklarda son argumentning trigonometrik funksiyalari tushunchalarini kiritish bo'yicha taqqoslovchi tahlilni bajaring.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. T.To'laganov, A.Normatov. "Matematikadan praktikum", T. O'qituvchi,
2. В.Н.Литвиненко, А.Г.Мордкович. "Практикум по элементарной математике алгебра, тригонометрия", М.1991 г.

INFORMATIKA DARSLARIDA MULTIMEDIA PROYEKTORLARINING TURLARI

I.I.Djurayev - Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya: Informatika darslarida multimedia proyektorlarining turlari va ularni ishlash xususiyatlari hamda ahamiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Informatika, videokamera, proyektor, kinoproektor.

Informatika darslarida "Multi" so'zi ko'pchilik deganini, media esa, video va audio bilan bog'liq jihatlarning hammasi, proektorning ma'nosi tushunarli, albatta, proektor – tasvirni proektsiya qilish (ko'rsatish) uchun qurilmani bildiradi. Zamonaviy videoproektor boshidan raqamli qurilma hisoblanadi, shuning uchun unga videomagnitofonni ham, DVD – pleer, videokamerani, televizor xamda kompyuterni ulash mumkin. Multimedia proektor bir aniq belgilangan fokus masofasiga bog'liq emas, shuning uchun proektorni turli joylarda va har xil masofada qo'yish mumkin. Zamonaviy proektorlardan xonani qorong'u qilmasdan uni kun bo'yi ishlatish mumkin. Eng portativ proektor tasvirni diagonal 8 metrgacha o'lchamda ko'rsatishi, eng kuchlisi esa – 36 metr diagonalgacha ko'rsatishi mumkin. Uning ana shu har tomonlama «imkoniyatlariga» qaramay, bu qurilma foydalanishda maxsus bilimlarni talab etmaydi, og'irligi 1,5-5 kg. va kitob hajmidan to diplomat hajmigacha kattalikka ega. Eng kuchli professional proektorlar 38 kgdan og'ir bo'lmaydi. Proektordan turli joylarda ham foydalanish mumkin. Undan quyidagi sharoitlarda foydalanish mumkin:

- uy kinoteatri uchun;
- prezentatsiyalar uchun;
- ma'ruza (leksiya) mashg'ulotlari uchun;
- kontsert va tamoshalar uchun;
- restoran va kafelarda;
- stentdlarda ko'rgazma faoliyati uchun;
- va nihoyat kinoteatlarda ham.

Videoproektorlarni qo'llanilgan texnologiyasiga qarab, turlariga ajratish mumkin. Har qanday proektorning asosida (odatda) yarimyorug' slayd orqali

yorug'lik o'tkazish (yoki aks ettirish) yo'li bilan tasvirni namoyon etish, paydo qilish yotadi.

Kinoproektorlarda kinoplyonka kadrlari (slaydlar) ma'lum tezlikda juda katta kuchga ega yorug'lik manbai oldidan tortib o'tkazilib, ekranda harakatlanuvchi suratni aks ettiradi. Zamonaviy proektorlarda slaydlar (plyonka) rolini turlicha qurilmalar bajarishi mumkin. Shuning uchun videoproektorlarni besh turga ajratish mumkin:

— *CRT proektorlari* – ular uchta nurlanish kineskopidan iborat bo'lib, R, G va B boshlang'ich ranglarda rangli plyuminoforma bilan katta bo'lmagan yorqin tasvirlar yaratadi. Bu tasvirlar uchta ob'ektiv bilan optik mustaqil (alohida) kanallarda ekranga tushiriladi, bu erda optik aniq moslashadilar va umumiy rangli tasvirni tashkil etadilar. CRT proektorlari juda ham katta bo'ladi (hammasi ham odatda 60 kg dan og'ir) va malaka, ehtiyotkorlik bilan aniq ishlashni talab etadi.

— *Qaytarilayotgan yorug'lik (nur) oqimini modulyatsiyalaydigan proektorlar (Light Vale yorug'lik klapanli proektorlari va ILA – Image Light Amplifier proektorlari)*dir. Bu turdagi proektorlar yorug'lik oqimini qaytarish va uni modulyatsiya qilish asosida ishlaydilar. Bu turdagi ko'plab proektorlardan CRT proeksion kineskopi asosidagi (Cathode – Ray Tube – el. Nurli trubka) Light Vale yorug'lik klapanli proektorlar va u ham CRT-kineskoplari va mikro ko'zguli modulyatorlar asosidagi ancha yangi ILA proektorlari eng ko'p foydalaniladiganlari hisoblanadi. Light Vale yorug'lik klapanli proektorlarida quyuq rangsiz suyuqlik (moy)ning yupqa yuzasining unga elektronning tushishi ostida deformatsiyalanishi fizik xossasidan foydalaniladi.

— *D- ILA proektorlari (Direct-drive Image Light amplifier)* — bu JVC Professional Products kompaniyasi tomonidan yaratilgan bo'lib, uning savdo markasi hisoblanadi. Bu proektorlar ham ILA turidagi qaytariladigan yorug'lik oqimini modulyatsiya qiladi, ammo CRT-kineskopidan foydalanmaydi. Yorug'lik og'imi uchta JK qaytaruvchi panellardan qaytariladi va rangli tasvirni yuzaga keltiradi. JK qaytaruvchi panellarning juda kam issiqlik yo'qotishi bilan birga boshqa muhim ustunliklari ham bor.

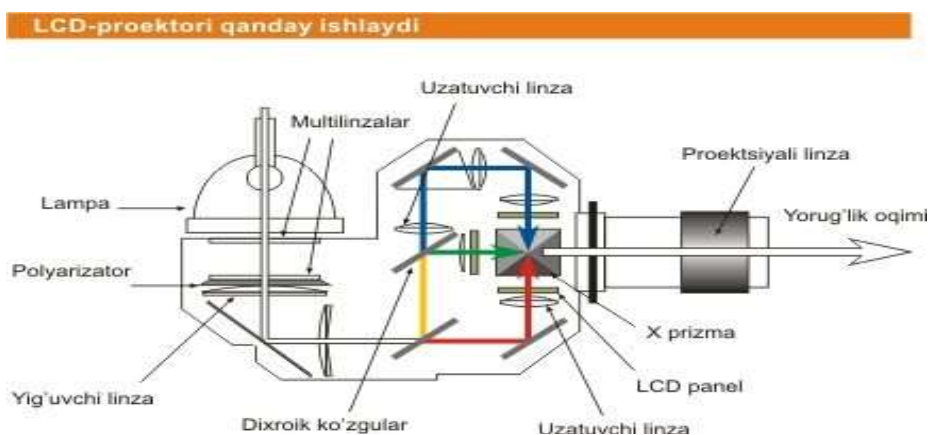
— *DMD mikrozerkal proektorlari (yoki DLR proektorlari)* – 1996 yil bahorida Texas Instruments firmasi birinchi DLP (Digital Light Processing) raqamli proeksion blokini taqdim etdi, uning asosini DMD matritsasi tashkil etadi (Digital Micromirror Devise — raqamli mikrozerkal kristall). DMD chipi proektorlarning optik tasvir zichligiga teng bo'lgan aylanuvchi alyumin oynadan tashkil topgan matritsadan iborat yorug'lik modulyatordan iboratdir. 16×16 mkm o'lchamdagi oynalar podnojkada mexanik prujinani ilgaklar yordamida mahkamlanib ular $\pm 10\%$ lar orasida burilishga imkon beradi.

LCD suyuq kristalli proektorlar – JK, LCD (Liquid Crystal Display) matritsalarini qo'llanishiga asoslangan proektorlarning eng ko'p tarqalgan turi hisoblanadi. Zamonaviy LCD proektorlarida polisekonli (P-si) issiqlikka chidamli aktiv JK — lipsli va TFT yupqa plyonkali tranzistorlar qo'llanib, QXGA (2048×1536) tasvir zichligiga erishiladi. LCD proektorlarining ishlash jarayoni umumiy ko'rinishda shundan iborat: yorug'lik oqimi dioxrom optika yordamida uchta tarkibga parchalanadi (R, G, B) va uchta matritsaga yuboriladi, ular har bir rang uchun “slayd” ni yuzaga keltiradilar, shundan so'ng yana optika yordamida (prizmalar murakkab tizimi) yorug'lik oqimi yana birlashadi va ob'ektiv orqali ekranda tasvirlanadi. Narxi va mahsuldorligi nisbati bo'yicha LCD proektorlari eng yaxshi hisoblanadi.

DLP yoki LCD, qaysi biri yaxshiroq?

Balki eng professional raqamli videoproektorlar doirasida uchta DMD li DLR proektorlari eng yaxshisi hisoblanadi deyilsa, ammo bu proektorlarning (uning og'irligi va kattaligidan tashqari) narxi o'n ming dollardan oshiqroq turadi.

DLR proektorlarining yorqinligi va kontrastligi yuqori va hajmi, og'irligi kamroq (og'irligi 2 kg dan kam, kitobdek hajmga ega). Biroq LCD proektorlarda ranglar quyuqligi yuqoriroq va tasvirda jimillash yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abduqodirov A.A., Hayitov A.G', Shodiyev R.R. Axborot texnologiyalari. Akad. litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik.- T.: “O'qituvchi”, 2003.-152 b

2. Смирнова Н.Ю., Фёдоров О.Г. Актуализация учебной темы средствами современных информационных технологий. Научно-методический сборник, М.: 2008.
3. У.Р.Ҳамдамов, Ж.Б.Элов “Компьютер саводхонлиги бўйича ўқув қўлланма”, Тошкент 2010 й.

INTERNET TARMOG'IDA AXBOROTLARNI QIDIRUV TIZIMLARI.

**Y.S.Mirazizov –Qo‘qon DPI, matematika kafedrası kabinet mudiri
Ya.Komilova, Qo‘qon shahar 28-umumta’lim maktabi**

matematika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Informatikada axborotlarni qidiruv tizimlari va undagi yangiliklarni topishning o‘ziga xos xususiyatlarini hamda ahamiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Informatika, internet, ma’lumot, ma’lumotlar ombori.

Hozirgi zamonda dunyo mamlakatlarida internetdan foydalanuvchi insonlar soni keskin oshgan. Ularning foydalangan internet saytlarining asosiy qismi o‘zlariga kerakli ma’lumotlar (axborotlar) qidiradigan saytlardir. Bu saytlar o‘zining ma’lumot qidirish sifati va samaradorligi bilan ajralib turadi.

Internet tarmog‘idagi qidiruv tushunchasi shuni anglatadiki, bunda har bir foydalanuvchi o‘ziga kerakli bo‘lgan biror ma’lumot yoki materialni maxsus qidiruv tizimlari orqali topish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Internet tarmog‘i foydalanuvchilari qidiruvni Internet muhitida joylashgan veb-saytlar, ularning manzili va ichki ma’lumotlari bo‘yicha olib borishi mumkin. Bu esa foydalanuvchiga kerakli bo‘lgan axborotni samarali qidirish va tez topish imkoniyatini beradi.

Internet tarmog‘i shunday bir muhitki, u o‘zida turli ko‘rinishdagi va turli tillardagi ko‘plab axborotlarni jamlagan. Bunda ushbu axborotlar ichidan kerakli bo‘lgan ma’lumotlarni qidirib topish muammosi paydo bo‘ladi. Internet tarmog‘ida har bir foydalanuvchi axborotni qidirish uchun o‘zbek, rus, ingliz yoki boshqa tillardagi bir yoki bir necha so‘zdan tashkil topgan so‘rovlardan foydalanadi. YA’ni ma’lumotlarni uning sarlavhasi yoki uning tarkibida ishtirok etgan so‘zlar va jumlar bo‘yicha qidirib topish mumkin. Bunda foydalanuvchi tomonidan Internet qidiruv tizimi qidiruv maydoniga kerakli ma’lumotga doir so‘z yoki jumla kiritiladi va qidiruv tizimi ishga tushiriladi. Shundan so‘ng qidiruv tizimi foydalanuvchiga o‘zi tomonidan kiritilgan so‘z yoki jumlagacha mos keluvchi ma’lumotlarni qidirib topadi va kompyuter ekranida ularning ro‘yxatini hosil qiladi. Va nihoyat ro‘yxatdagi ma’lumotlarni ketma-ket ko‘rib chiqilib kerakli bo‘lganlari kompyuterga saqlab olinadi.

Ko‘rib o‘tilganidek, har bir foydalanuvchi Internet tarmog‘i orqali o‘ziga kerakli bo‘lgan ma’lumotlarni uning mavzusi hamda tarkibidagi so‘z yoki jumla bo‘yicha qidirib topishi mumkin, lekin Internet tarmog‘ida ma’lumotlar shunchalik ko‘p-ki, ta’kidlab o‘tilgan usul samara bermasligi mumkin. Bunday hollarda

Internet qidiruv tizimlari qidiruvning bir qancha qo'shimcha usullari bo'yicha qidiruvni taqdim etadi, bular:

- ma'lumotlarni uning tili bo'yicha qidiruv;
- ma'lumotlarni uning turi (matn, rasm, musiqa, video) bo'yicha qidiruv;
- ma'lumotlarni uning joylashgan mintaqasi bo'yicha qidiruv;
- ma'lumotlarni uning joylashtirilgan sanasi bo'yicha qidiruv;
- ma'lumotlarni uning joylashgan Internet zonasi bo'yicha qidiruv;
- ma'lumotlarni xavfsiz qidiruv.

Rasmlar ma'lumotlarning grafik yoki tasvir ko'rinishi hisoblanadi. Internet tarmog'ida grafik ma'lumotlarning ko'plab turlari uchraydi, ya'ni: chizma (vektor), foto (rasm), harakatlanuvchi (animatsiya) hamda siqilgan rasmlar. Bunday grafik ma'lumotlar tarkibida matnli axborot mavjud bo'lmaydi. Shundan ko'rinish turibdiki, demak rasm ko'rinishidagi ma'lumotlar ustida faqatgina uning nomi yoki turi bo'yicha qidiruv olib borish mumkin. Ko'pgina internet qidiruv tizimlari grafik yoki tasvir ko'rinishidagi ma'lumotlarni qidirish uchun alohida bo'linga ega bo'lib, bu bo'lim orqali ixtiyoriy turdagi rasmlarni ularning nomlari bo'yicha qidiruvni amalga oshirish mumkin. Masalan, quyidagi rasmga shunday qidiruv tizimlarining biri tasvirlangan.

<http://www.google.ru>

Tasvirlarni qidirish.

Internet tarmog'ida matnli yoki rasm ko'rinishidagi ma'lumotlardan tashqari musiqa va video ma'lumotlarning ham ko'plab manbalari mavjud. Internet tarmog'i orqali har bir foydalanuvchi musiqa eshitishi, radio tinglashi, teledasturlar yoki videofilmlarni tomosha qilishi mumkin. Internet orqali radioeshittirish va teledasturlar namoyishi ma'lum, ushbu turdagi xizmatlarni taqdim etuvchi tizimlar (serverlar) tomonidan amalga oshiriladi. Internet orqali radio tinglash yoki teleko'rsatuvni tomosha qilish uchun ushbu tizimga bog'lanishni o'zi kifoyadir. Ammo musiqa va filmlar Internet tarmog'iga ulangan kompyuterlarda alohida material ko'rinishida saqlanadi. Ularni tinglash, tomosha qilish yoki kompyuterga ko'chirib olish uchun avvalo kerakligini qidirib topish zarur.

Musiqa va video materiallari ustida ham grafik (rasm) materiallar kabi uning nomi yoki izohi bo'yicha qidiruv olib borish mumkin. Bunda musiqa va filmlarni qidirib topish uchun qidiruv tizimi maydoniga materialning nomi yoki uning izohiga taalluqli biror jumla kiritiladi va qidiruv tizimi ishga tushiriladi. Shundan so'ng qidiruv tizimi tomonidan kiritilgan jumlagacha mos keluvchi musiqa va video

materiallar joylashgan veb-saytlarning ro'yxati shakllantiriladi. Ro'yxatdagi veb-saytlar foydalanuvchi tomonidan birin – ketin ko'rib chiqiladi va kerakli materiallar kompyuterga saqlab olinadi.

WWW.UZ – bu barcha foydalanuvchilar uchun yurtimizning Internet tarmog'idagi milliy segmenti axborotlaridan qulay tarzda foydalanish imkoniyatini beruvchi tizimdir. Milliy axborot-qidiruv tizimini rivojlantirish ishlari axborot va kompyuter texnologiyalarini rivojlantirish va joriy etish UZINFOCOM Markazi tomonidan olib boriladi. Milliy axborot-qidiruv tizimining asosiy xususiyatlaridan biri uning ko'p tilli axborot qidiruvi (ruscha, o'zbekcha) va boshqa milliy axborot tizimlari va ma'lumot omborlari bilan o'zaro ishlay olishidir.

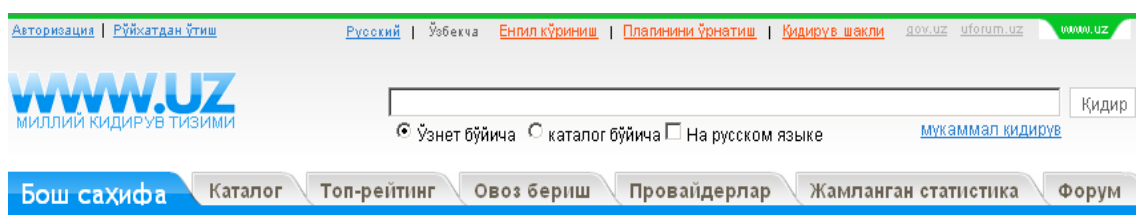
WWW.UZ Internet tarmog'i foydalanuvchilariga milliy sigmentda joylashgan veb-saytlar bo'yicha qidiruv xizmatini taqdim etadi va qidiruvni veb-sayt manzili va ichki ma'lumotlari bo'yicha olib borishi mumkin. Bu esa foydalanuvchiga kerakli bo'lgan axborotni samarali qidirish va topish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, shu WWW.UZ qidiruv tizimi Internet resurslari (veb-saytlari) katalogini va veb-saytlar reytingi yuritadi, saytlar bo'yicha jamlangan statistik ma'lumotlarni to'playdi hamda axborot texnologiyaari sohasidagi yangiliklar va maqolalarni yoritib boradi.

WWW.UZ "Katalog" bo'limi – Internet tarmog'ida ochiq holda joylashgan, O'zbekiston Respublikasiga aloqador bo'lgan, ro'yxatga olingan, izohlari keltirilgan va katalog mavzulari bo'yicha saralangan veb-saytlar to'plami.

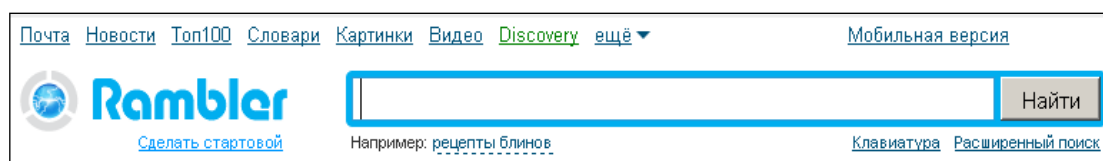
WWW.UZ katalogi foydalanuvchilari o'zlariga kerak bo'lgan saytni mavzular bo'yicha (Iqtisod, OAV, Madaniyat va boshqalar) qidirish orqali tezroq topishlari mumkin. Katalog har kuni qidiruv tizimining faol foydalanuvchilari tomonidan yangi saytlar bilan boyitib boriladi.

Shu bilan birga WWW.UZning har bir foydalanuvchisi "Top-reyting" bo'limiga kirib, barcha ro'yxatga olingan saytlar reytingini ko'rishi, "Jamlangan statistika" bo'limida esa ularning statistikasi bilan tanishib chiqishi mumkin.

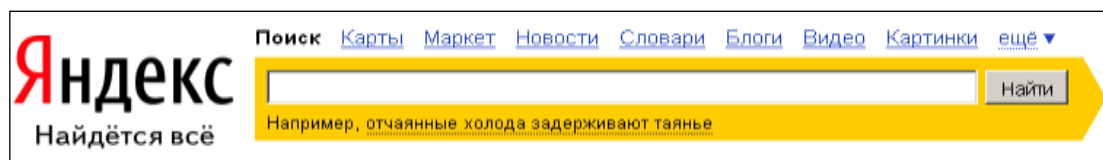
WWW.UZ milliy qidiruv tizimi.

Internet tarmog'i yirik ma'lumotlar ombori hisoblanadi. Undan kerakli ma'lumotlarni qidirib topish foydalanuvchining oldiga qo'yilgan eng asosiy masalalardan biridir. Bunday hollarda yirik ma'lumotlar omboridan kerakli ma'lumotlarni qidirib topishda axborot-qidiruv tizimlari muhim ahamiyatga ega. Internet tarmog'ida bunday tizimlarning ko'plab turlarini uchratish mumkin. Bulardan Google, Rambler, Yandex, Yahoo tizimlari o'zbek, rus va ingliz tillarida qidiruvni olib boradigan eng mashhurlari hisoblanadi.

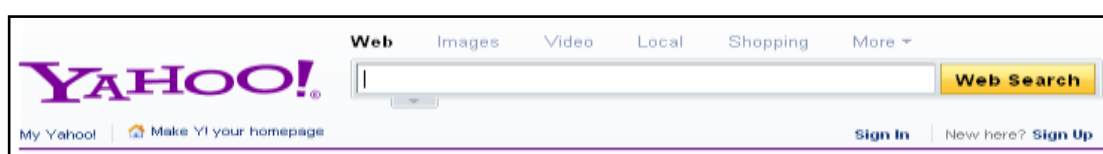
<http://www.rambler.ru>

Rambler qidiruv tizimi.

<http://www.yandex.com>

Yandex qidiruv tizimi.

<http://www.yahoo.com>

Yahoo qidiruv tizimi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Borzenko A., Fedorov A. Multimedia dlya vsex. -M.: Kompyuter Press, 1996.
2. T.Jo'rayev, X.Alimov "Informatika texnologiyalari", Toshkent, "O'zbekiston", 2003 y.
3. S.S.Qosimov, Axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. Toshkent. Aloqachi. 2006 y.

INTERNET TIZIMIDA INTERNET TARMOG'INING TEXNIK TA'MINOTI.

I.I.Djurayev Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya: Internet tizimida internet tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini hamda ahamiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Informatika, internet, tarmoq, ma'lumot, axborot.

Hozirgi kunda internet tarmog'ida – bu yagona standart asosida faoliyat ko'rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog'idir. Uning nomi ikki xil talqin qilinadi, ya'ni "International Network" – xalqaro tarmoq va "Interconnected networks" «tarmoqlararo» degan ma'noni anglatadi. U mahalliy (lokal) kompyuter tarmoqlarni birlashtiruvchi axborot tizimi bo'lib, o'zining alohida axborot maydoniga ega bo'lgan virtual to'plamdan tashkil topadi.

Internet tarmog'i, unga ulangan barcha kompyuterlarning o'zaro ma'lumotlar almashish imkoniyatini yaratib beradi. Internet tarmog'ining har bir mijozi o'zining shaxsiy kompyuteri orqali boshqa shahar yoki mamlakatga axborot uzatishi mumkin. Masalan, Rossiyaning Lenin nomidagi davlat kutubxonasi katalogini ko'rib chiqish, Fransiya davlat muzeyining oxirgi ko'rgazmasiga

qo'yilgan suratlar bilan tanishish, xalqaro anjumanlarda ishtirok etish, bank muomalalarini amalga oshirishi va hatto boshqa mamlakatlarda istiqomat qiluvchi Internet tarmog'i mijozlari bilan hozirda ommalashgan o'yinlarni o'ynash mumkin.

Internet tarmog'ining asosiy yacheykalari (qismlari) bu shaxsiy kompyuterlar va ularni o'zaro bog'lovchi lokal tarmoqlardir. Internet tarmog'i – bu global tarmoq vakili hisoblanadi.

Global tarmoq.

Internet alohida kompyuterlar o'rtasida aloqa o'rnatibgina qolmay, balki kompyuterlar guruhini o'zaro birlashtirish imkonini ham beradi. Agar biror bir mahalliy tarmoq bevosita internetga ulangan bo'lsa, u holda mazkur tarmoqning har bir ishchi stansiyasi (kompyuteri) Internet xizmatlaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, Internet tarmog'iga mustaqil ravishda ulangan kompyuterlar ham mavjud bo'lib, ularni xost kompyuterlar (host – asosiy hisoblash mashinasi) deb atashadi. Tarmoqqa ulangan har bir kompyuter o'z manziliga ega va u yordamida dunyoning istalgan nuqtasidagi istalgan foydalanuvchi bilan muloqot qila olishi mumkin.

Internet o'z - o'zini shakllantiruvchi va boshqaruvchi murakkab tizim bo'lib, asosan uchta tarkibiy qismdan tashkil topgan:

- texnik;
- dasturiy;
- axborot.

Internet tarmog'ining texnik ta'minoti har xil turdagi kompyuterlar, aloqa kanallari (telefon, sun'iy yo'ldosh, shisha tolali va boshqa turdagi tarmoq kanallari) hamda tarmoqning texnik vositalari majmuasidan tashkil topgan.

Modem modulyator-demodulyator so'zlarining qisqartmasi hisoblanadi. Ushbu qurilmaning asosiy vazifasi kompyuterdan olingan raqamli signalni uzatish uchun analog shakliga aylantirish va qabul qilingan signalni analog shakldan raqamli shaklga qaytarish hamda aloqa kanallari bo'ylab uzatishdan iborat. Modem signalni (axborot) telekommunikatsiya kanallar bo'ylab uzatishni ta'minlaydi. Modem yordamida internetda oddiy analog telefon tarmog'i orqali bog'lanish mumkin. Bunday modemlarning nazariy jihatdan o'rtacha foydalanish tezligi 56 Kb/sek. ni tashkil etadi.

Modem ichki va tashqi turlarga bo'linadi va har ikkalasi ham internetga yoki telekommunikatsiya tarmoqlariga ulanish uchun xizmat qiladi.

tashqi faks/modem

simsiz modem

ichki modem

Internet tarmog'ining dasturiy ta'minoti (tarkibiy qismi) tarmoqqa ulangan xilma-xil kompyuterlar va tarmoq vositalarini yagona standart asosida (yagona tilda) ishlashini ta'minlovchi dasturlar.

Internet tarmog'ining axborot ta'minoti Internet tarmog'ida mavjud bo'lgan turli elektron hujjatlar, grafik rasm, audio yozuv, video tasvir, veb-sayt va hokazo ko'rinishdagi axborotlar majmuasidan tashkil topgan.

Internetning ikkita asosiy vazifasi bo'lib, buning birinchisi axborot makoni bo'lsa, ikkinchisi esa kommunikatsion vositasidir.

Internet tarmog'ining vazifasi internet tarmog'i abonetalarga veb-hujjatlarni o'qish, elektron pochta, fayl uzatish va qabul qilish, muloqotda bo'lish, tarmoqda hujjatlarni saqlash hamda ular bilan ishlash xizmatini ko'rsatish. Internet tarmog'idan axborotlarni almashish, masofaviy ta'lim olish, konferensiyalar o'tkazish, veb-saytlarni tashkil etish, elektron pochta joriy qilish, muloqot o'rnatish va shu kabi maqsadlarida foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

4. S.S.G'ulomov, A.T.Shermuxamidov, X.S.Lutfullayev, G.G.Nazorova, R.X.Alimov, "Axborot tizimlari va texnologiyalari", Toshkent, Sharq, 2000 y.
5. U.Yuldashev, R.Boqiyev, F.Zokirova "Informatika", Toshkent "O'zbekiston" 2002 y.
6. T.Jo'rayev, X.Alimov "Informatika texnologiyalari", Toshkent, "O'zbekiston", 2003 y.

HOZIRGI KUNDA INFORMATIKA VA MATEMATIKA FANILARIDAGI O'ZARO BOG'LIQLIKNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

I.I.Djurayev-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Y.S.Mirazizov-Qo'qon DPI, Matematika kafedrası kabinet mudiri

**Ya.Komilova, Qo'qon shahar 28-umumta'lim maktabi
matematika fani o'qituvchisi**

Annotatsiya: Informatika va matematika fanilaridagi o'zaro bog'liqlikni o'ziga xos xususiyatlarini hamda ahamiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, informatika, kibernetika, algoritm, integral.

Hozirgi kunda informatika fani, ma'lumki, nazariy jihatdan kibernetikaning kelib chiqishi va rivojlanishi natijasida matematika fani bag'rida "unib" chiqdi, shu boisdan ham matematikasiz faoliyat ko'rsata olmaydi. Informatika fanining juda ko'p tarkibiy qismlarini "toza matematikasiz" tasavvur qilish qiyin: matematik

mantiq asoslari; arifmetik asoslari; hisoblash sistemalari; ehtimollar nazariyasi elementlari va matematik statistika; algoritmlar nazariyasi; graflar nazariyasi; matematik modellashtirish asoslari; taqribiy hisoblash metodlari va boshqalar. Informatika fanining bunday tarkibiy qismlarini o'rganish tajribasi shundan dalolat beradiki, talabalar (o'quvchilar) matematika fanini sistema darajasida tasavvur etishadi, uning yangi elementlarini, metodlarini, uslublarini yengil va chuqur o'zlashtira oladilar.

Shuni ta'kidlashimiz mumkinki, texnika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan talabalar amaliy matematikaning axborotlashgan jamiyatdagi juda katta rolini tushunib yetadi va bu esa, o'z navbatida, talabada amaliy matematikaning usul va metodlarini amaliy jihatdan puxta o'zlashtirishiga, amaliyotga qo'llash bo'yicha ko'nikmalar hosil qilishga, va natijada bilim olish jarayonini faollashtirishga, jadallashtirishga imkoniyat yaratadi. Demak, matematika quruq, abstrakt fan darajasidan kasbiy faoliyat doirasida, real hayotdagi turli-tuman murakkab masalalarni yechish uchun maqsadli yo'naltirilgan instrumental vositalar majmuasi fani darajasiga aylanmoqda.

Shu boisdan ham matematika va informatika fanlari orasidagi bog'liqlikni, uzviylikni axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida samarali hal qilish talabalarda kommunikativ ko'nikmalarning shakllanishiga, rivojlanishiga olib keladi. Bularni hisobga olgan holda matematika va informatika fani o'qituvchilariga talabalarga mazkur fanlarning mavzularini faol o'rgatish, hamda ularda ilmiy dunyoqarashini to'liq shakllantirish bo'yicha o'zaro hamkorlik qilishning quyidagi yo'nalishlarini taklif qilish mumkin: matematika va informatika fanlari orasidagi o'zaro ikki tamonlama bog'lanishlarni aniqlash (alohida aniqlangan mavzularni parallel o'zlashtirish); matematika fanini o'zlashtirishni faollashtirishda AKT dan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-metodik izlanishlar olib borish; matematika va informatika fani bo'yicha talabalarda kommunikativ ko'nikmalarni hosil qilish bo'yicha ilmiy-metodik izlanishlarni davom ettirish va boshqalar.

Zamonaviy psixologiya-didaktika ilmida, o'quv jarayonini ilmiy texnikaviy taraqqiyotining gurkirab rivojlanayotgan axborot va kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil qilishda, ilmiy metodologik asosda o'quv materialini tarkibini tanlashda hamda uni axborot kommunikatsiya texnologiyalariga mos ravishda strukturalashtirishga, yondashishga yetarlicha metodologiya va texnologiya ishlab chiqilmagan. Hozirgi sharoitdagi hech bir o'quv predmeti (fani) integrallashgan avtomatlashtirilgan intellektli o'qitish konsepsiyasiga to'laqonli javob bera olmaydi. Natijada axborot kommunikatsiya vositalaridan (AKV) o'quv amaliyotida foydalanish juda katta qiyinchiliklar tug'dirmoqda yoki umuman olganda bunday yondashuvlar samarasiz bo'lib chiqmoqda, chunki o'quv materialini to'g'ridan-to'g'ri AKV zimmasiga yuklashdan hech qanday naf yo'q. O'quv predmetining ilmiy jihatdan mantiqiy asoslanganligi, aniqlik, tushunarlilik, mantiqiy izchillik hamda AKVdan unumli foydalanish darajasining mukammallashtirilganligi ta'minlanadi, yana shuni ta'kidlash

joizki, predmetning strukturalashtirilgan mantiqli sxemasi elektron darsliklar yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Informatika va matematika fanlarini uzviylikda, o'zaro bog'liqlikda samarali o'qitishning ilg'or usullaridan bittasi integallashgan, ya'ni qo'shma darslarni tashkil qilishdir, natijada o'quv jarayoni bir-biri bilan chambarchas bog'langan turli-tuman hodisalarga boy bo'ladi va mashg'ulot qiziqarli, jadal, izlanuvchan xarakterda bo'ladi. Dars mashg'uloti davomida matematik va informatik mavzuni bayon qilish davomida bir-birini to'ldiradi, izohlar bilan bilim olish jarayonini yanada takomillashtiradi. Ikkinchi tomondan bunday integrallashgan qo'shma dars uslubi talabalarning imkoniyatlarini yanada yaxshiroq bilib olishga, baholashga imkoniyat yaratadi, talabada bilim olishga bo'lgan qiziqishni yanada rivojlantiradi, faollashtiradi, yangilikga intilishni shakllantiradi. Integrallashgan tarzda noan'anaviy dars uslubi ko'pchilik ijodkor pedagoglar uchun ijodiy imkoniyatlarini, ilmiy pedagogik tajribalarini sinab ko'rish va takomillashtirish sohasi hisoblanadi.

Integrallashgan mashg'ulotning metodik jihatdan tashkil etilishini bir qancha bosqichlarga ajratish mumkin. Birinchi bosqichda matematik mavzuning mohiyatini qisqacha bayon qiladi, asosiy e'tiborni tayanch tushunchalarni, algoritmlarni tushuntirishga qaratadi va mavzuning informatika fanining mos mavzusi bilan bog'liqligini namoyon qiladi. Ikkinchi bosqichda informatik mavzuni tushunish uchun keltirilgan algoritmlarni dasturlash tilining bo'yruqlaridan to'g'ri va o'rinli foydalanishni tushuntiradi va natijada qo'yilgan masalaning dasturi tuziladi. Dasturni otladka va testlash jarayonini oddiy misollar bilan amalga oshirish texnologiyasi amaliy jihatdan bajariladi. Keyingi bosqichlar ham xuddi shunday ketma-ketlikda davom etadi.

Shunday qilib integrallashgan mashg'ulotlarda kompyuterdan foydalanish talabalarning bilim olish jarayonini faollashtiradi, motivatsiyasini kuchaytiradi. Kompyuter o'quv mashg'ulotini boshqarishni tubdan o'zgartiradi, talabalarda fikrlash, tasavvur etish, anglab yetish, mavzuning tub mohiyatiga yetish holatlarini rivojlantiradi va algoritmik fikr yuritishni, abstrakt tasavvurni shakllantiradi. Integrallashgan darsda mavzuning asosiy momentlarini, modullarini, tushunchalarini slaydlar, grafiklar, animatsiyalar va tovush effektlari yordamida tushuntirish mumkin. Natijada talabada o'z faoliyatining aksini, natijasini real vaqt mobaynida ko'rish, his qilish imkoniyatlari individual ishlash ko'nikmasi shakllanadi. Har qanday faol darsning ham ijobiy va salbiy jihatlari mavjud. Integrallashgan kompyuterlashgan darsning kamchiliklari asosan matematika fani o'qituvchisining dasturlash bo'yicha yetarlicha tajribaga ega emasligida, kompyuterlarning individual ishlash uchun yetarlicha emasligida namoyon bo'ladi.

Yangi pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanish natijasida tashkil qilingan integrallashgan kompyuterlashgan mashg'ulotlarni tahlil qilish bo'yicha quyidagini ta'kidlash mumkin. Agar o'qituvchi talabalar uchun qiziqarli, salohiyatli, foydali, sevimli, hurmatli bo'lishi uchun axborot va pedagogik texnologiyalar sohasida vaqt bo'yicha zamon bilan bir qatorda bo'lishi, uzliksiz tarzda pedagoglik ustamonligini va ilmiy salohiyatini, intellektini oshirib borishi,

nazariy ma'lumotlarni talab darajasida egallagan bo'lishi, axborot kommunikatsiya texnologiyalarining keng imkoniyatlaridan o'quv mashg'ulotlarida samarali foydalanishni bilishi va amalda bajara olishi zarur.

Keltirilgan qisqacha mulohazalarga asosanib ta'kidlashimiz mumkinki, ya'ni integrallashgan kompyuterlashgan dars mashg'ulotlarida zamonaviy axborot kommunikatsiya vositalaridan va pedagogik texnologiyalardan foydalanish mashg'ulotni individuallashtirishga, talabalarda matematika va informatika fanlariga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirishga, rivojlantirishga, teskari aloqani takomillashishiga (talaba-o'qituvchi), bilimlarni obyektiv baholashga, fanlarning uzviy aloqadorligidagi nozik (o'zlashtirish qiyin bo'lgan tushunchalarni) joylarini aniqlashga, darsni differensiyalashtirilgan tarzda tashkil qilishga, dars mashg'ulotining strukturasini o'zgartirishga, bilim olish darajasini oshirishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в обучении. – М.: Просвещение, 1983.
2. Лакоценина Т.П. Современный урок. Часть 6. Издательство Учитель, 2008.
3. Сенатор С.Ю. Информационно-образовательная среда как фактор повышения качества подготовки студента в современном вузе // Вестник МГТУ им. М.А. Шолохова. Сер. «Педагогика и психология». 2012. № 4. С. 59–65.

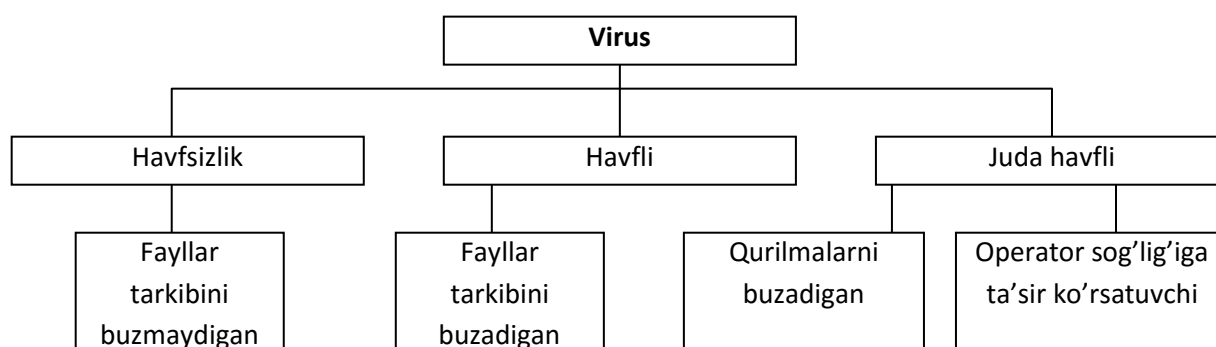
HOZIRGI KUNDA KOMPYUTER VIRUSLARINING TURLARI HAMDA ULARDAN XIMOYALANISH USULI.

Y.S.Mirazizov-Qo'qon DPI, Matematika kafedrası kabinet mudiri

Annotatsiya: Kompyuter viruslarining turlari hamda ulardan ximoyalanish usuli, ulardan himoyalanishning turlari va ularni ishlash xususiyatlari hamda ahamiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Informatika, troyan, antivirus, virus.

Hozirgi kunda hamma kompyuter foydalanuvchilari virus degan tushunchani yaxshi bilishadi. Ular bu kichik dastur bilan bir necha bor uchrashishgan. Kompyuter viruslari g'arazli maqsadlarda ishlatiluvchi turli xil dasturlarni olib kelib tatbiq etishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Kompyuter viruslarini dasturli viruslar deb atash tug'riroq bo'ladi va ular qo'yidagicha yo'nalgan.

Virus – bu dasturchi tomonidan tuzilgan, kompyuter ish faoliyatini tekis ishlashiga halaqit beradigan, oqibatda kompyuterni yoqilishini ham taqiqlab qo'yadigan dasturdir. Bu dasturlar asosan internet tarmog'i orqali foydalanuvchi kompyuteriga tushadi. Albatta, bu dastur, internet foydalanuvchisi bilmagan holda o'z kompyuterida paydo bo'ladi.

Viruslar kompyuterlarda o'zini har hil tutadi. Ba'zi birlari kompyuteringizni kerakmas fayllar bilan to'ldirsa, yana ba'zilari operativ xotirani ko'p qismini ishlatib, kompyuteringizni qotirib qo'yadi, viruslarning bir qismi esa, kerakli fayllaringizni yoki tizim fayllarini o'chirib sizga zarar yetkazadi. Shulardan saqlanish uchun viruslarning turini bilib olish lozim, ya'ni qaysi virus nima ish qiladi va bundan saqlanish o'z o'zidan kelib chiqadi. Quyida ularning turlari keltirilgan

Trojanlar (**Trojan Horses**) – Qadimgi yunonlarning Troyaga yurishlari davrida qo'llagan hiylasi, ya'ni troyaliklarni otga ishqiboz ekanligidan foydalanib, ularga katta yog'och ot sovg'a qilishlari va bu otning troyaliklar mag'lubiyatiga olib kelishi voqeasidan olingan nom. Hozirda troya oti iborasi «hosiyatsiz sovg'a» degan ma'noni bildiradi. Kompyuter va internet dunyosida trojanlar «hosiyatsiz programma» deb nomlanishi maqsadga muvofiq. Trojanlar odatda internet orqali tarqaladi. Trojanlar kompyuteringizga o'rnatilib olib, dastlab foydali programma sifatida o'zlarini tanishtiradilar, lekin ularning asl vazifasi foydalanuvchiga noma'lumligicha qoladi. Yashirin ravishda ular o'zlarining yaratuvchisi (cracker – yovuz haker) tomonidan belgilangan harakatlarni amalga oshiradilar. Trojanlar o'z-o'zidan ko'paymaydi, lekin kompyuteringiz xavfsizligini ishdan chiqaradi: trojanlar kerakli ma'lumotlaringizni o'chirib yuborishi, kompyuterdagi ma'lumotlarni kerakli manzilga jo'natishi, kompyuteringizga internetdan ruxsatsiz ulanishlarni amalga oshirishi mumkin.

Chuvalchang viruslar (**Worms**) – Chuvalchang viruslar o'z nomiga mos ravishda juda tez o'z-o'zidan ko'payadigan viruslardir. Odatda bu viruslar internet yo'li intranet tarmoqlari orasida tarqaladi. Tarqalish usuli sifatida elektron xatlar yoki boshqa tez tarqaluvchi mexanizmlardan foydalanadi. Ular haqiqatdan ham kompyuteringizdagi ma'lumotlar va kompyuter xavfsizligiga katta ziyon yetkazadi. Chuvalchang viruslar operatsion tizimning nozik joylaridan foydalanish yoki zararlangan elektron xatlarni ochish yo'li bilan kompyuteringizga o'rnatilib olishi mumkin.

Boot sektor viruslari (**Bootsector viruses**) – Bu viruslar kompyuterning ishlay boshlashi (zagruzka) uchun foydalaniladigan qattiq diskning maxsus qismini ishdan chiqaradi. Bu virus kompyuteringizni zararlaganidan keyin, kompyuter ishlamay qolishi mumkin. Odatda floppy disklar orqali tarqaladi.

Makro viruslar (**Macro viruses**) – **Macro** viruslar bu – o'zlarining tarqalishi uchun boshqa bir programmaning makro dasturlash tilidan foydalanadigan viruslardir. Ular odatda **Microsoft Word** yoki **Excel** hujjatlarini zararlaydi.

Operativ xotirada yashovchi viruslar (**Memory Resident Viruses**) — Bu viruslar kompyuteringizning operativ xotirasida (RAM) yashaydi va zararli

harakatini amalga oshiradi. Odatda ularni ishga tushirish uchun boshqa virusdan foydalaniladi. Ular o'zlarining ishga tushishga yordam bergan virus yopilgan bo'lsa ham kompyuter xotirasida qoladi, shuning uchun ham ularga yuqoridagi nom berilgan.

Rootkit viruslari (Rootkit viruses) – Rootkit'lar viruslar orasida o'zlarining eng xavfliligi va yashirinishga ustaligi bilan alohida ajralib turadi. Rootkit'lar kompyuteringizni yovuz hakerlar tomonidan qo'lga olinishi uchun foydalaniladi. Ba'zi Rootkit'larni antivirus programmalari ham aniqlay olmaydi, chunki ular o'zlarini operativ tizim fayllari sifatida ko'rsatishadi. Rootkit'lar odatda troyanlar tomonidan kompyuteringizga o'rnatiladi.

O'zgaruvchan viruslar (Polymorphic viruses) – Bu viruslar nafaqat o'z-o'zidan ko'payadi, balki ko'paygan paytda o'zlarining kodlarini ham o'zgartirib turishadi. O'zgaruvchan viruslarni aniqlash ham ba'zi antiviruslar uchun qiyin kechishi mumkin.

Vaqt bombasi viruslari (Time or Logic Bombs) – Bu viruslar muayyan sana yohud payt kelganida yoki foydalanuvchi tomonidan muayyan harakat amalga oshirilganida ishga tushadigan viruslardir. Misol uchun Kulgi kunida (1 aprel) yoki Yangi yilda kompyuteringizdagi ma'lumotlarni o'chirib tashlab sizga "sovg'a" taqdim etishi mumkin.

Ularga qarshi kurashadigan dastur antivirus deyiladi. Hozirgi kunda Antivirus dasturlarning ko'p turlari mavjud. Bularga Kaspersky, DrWeb, Panda, Nod32, Adinf, AVP, Norton Antivirus va boshqalar kiradi.

Qaysi antivirus dasturini olmaylik, hammasining asosiy qiladigan ishi, bajaradigan funksiyasi deyarli bir xil: kompyuterning tezkor va doimiy xotirasini skanerlash va nazorat qilish. Lekin mana shu ikki ish turli antivirus dasturlarda bir-biridan biroz farqlanishi mumkin.

Zararli dasturlar, ya'ni viruslarning yozilish kodlarining ketma-ketligi mavjud bo'lib, antivirus dasturi mana shu ketma-ketlikka qarab virusni tanib oladi.

Ba'zi antiviruslar esa, shubhali obyektning o'zini ajratib olib, uni diqqat bilan tekshirib chiqadi, kompleks usulda tahlil qiladi. Bunday usulning yaxshi tarafi – o'zining shaklini oson o'zgartirib oladigan yoki uncha tanilmagan viruslarni ham aniqlash imkoni borligidir, yomon tarafi – antivirus dastur tez-tez yolg'on chaqiruvlarni amalga oshiradi. Chunki, aytganimizdek, antivirus aniq biror bir virusni emas, balki shubhali ko'ringan har qanday faylni tekshiraveradi.

Virusni aniqlashning yana bir usuli – xotiradagi o'zgarishlarni doimiy ravishda tahlil qilish, monitoring qilishdir. Bunda fayllarning axborot hajmlari, hosil qilingan sanasi tekshirib turiladi. Agar fayl parametrlaridan birortasi o'zgarib qolsa, antivirus darrov mana shu o'zgarishni o'rganishga tushadi. Chunki, odatda viruslar fayllarning parametrlarini o'zgartirib qo'yadi.

Antivirus dasturning eng muhim sifati zararli kodni aniqlash hisoblanadi. Bundan tashqari, ularning ishlash tezligi, xotirada egallaydigan joyining hajmi,

kompyuter resurslarining qancha qismidan faol foydalanishi ham muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. М.Т.Гафурова, Д.Ч.Дурсунов, В.И.Рапопорт, Б.Ю.Ходиев. Проектирование современных информационных технологий. Учебное пособие. – Тошкент, ТДИУ, 1994.-96 с.
2. О'Т.Найтматов va bosh. Informatika va axborot texnologiyalari fanidan laboratoriya ishlarini bajarish ushuni uslubiy qo'llanma. T. TKTI. 2005 y.
3. Щеглов А.Ю. Защита компьютерной информации от несанкционированного доступа. – СПб.: Наука и техника, 2004.

DASTURLASH TILLARIDAN PASKAL DASTURLASH TILIDA TARMOQLANUVCHI JARAYONLARNI DASTURLASH

Y.S.Mirazizov-Qo'qon DPI, Matematika kafedrası kabinet mudiri

I.I.Djurayev-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya: Dasturlash tillaridan paskal dasturlash tilida tarmoqlanuvchi jarayonlarni dasturlash turlari va ularni ishlash xususiyatlari hamda ahamiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Paskal, dastur, tarmoq, algoritm.

Ko'pgina masalalarni yechishda ba'zi bir jarayonlar ma'lum shart yoki shartlarning qoyilishiga nisbatan bajariladi. Bunday jarayonlar tarmoqlanuvchi jarayonlar deb yuritiladi.

Tarmoqlanuvchi hisoblash jarayonlari oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. Bu esa jarayondagi tarmoqlar soniga bog'liq. Ma'lum bir tarmoqlanuvchi jarayon tarkibida yana tarmoqlanishlar bo'lishi mumkin. Bunday tarmoqlanishlari bor bo'lgan hisoblash jarayonlari murakkab tarmoqlanuvchi hisoblash jarayonlari deb ataladi.

Paskal tilida tarmoqlanuvchi jarayonlarni dasturlash uchun shartsiz, shartli o'tish va tanlash operatorlaridan foydalaniladi.

I. Shartsiz o'tish operatori

Dasturda ba'zi bir hollarda boshqaruvni to'g'ridan-to'g'ri biron-bir operatorga uzatishga, ya'ni dasturning bajarilish ketma-ketligini buzishga to'g'ri keladi. Bu jarayon shartsiz o'tish operatori yordamida bajariladi. Shartsiz o'tish operatorining umumiy ko'rinishi quyidagicha:

GOTO < operator belgisi>;

Bu yerda operator belgisi boshqaruv uzatiladigan operator belgisidir. Belgi sifatida 0-9999 oraliqdagi natural sonlar va CHAR turidagi belgilar ishlatiladi.

Belgi tavsiflash bo'limining LABEL bo'limida albatta tavsiflangan bo'lishi shart.

Misol: GOTO 32;

25: WRITE('y=',Y);

II. Shartli o'tish operatori

Dasturda boshqaruvni ma'lum shart asosida u yoki bu tarmoqqa uzatish shartli o'tish operatori yordamida amalga oshiriladi. Shartli o'tish operatori ikki xil ko'rinishda ishlatilishi mumkin: to'liq va qisqa.

Shartli o'tish operatorining to'liq ko'rinishi:

IF <mantiqiy ifoda> THEN S1 ELSE S2;

Bu yerda IF (agar), THEN (u holda) va ELSE (aks holda) degan xizmatchi so'zlar, S1 va S2 ixtiyoriy operatorlar.

Operatoridagi mantiqiy ifoda boshqaruvni uzatish shartini belgilaydi.

Operatorning ishlash tartibi quyidagicha: Agar keltirilgan mantiqiy ifoda TRUE (rost) qiymatni qabul qilsa, ya'ni qoyilgan shart bajarilsa, THEN - xizmatchi so'zidan keyingi operator bajariladi, aks holda ELSE xizmatchi so'zidan keyingi operator bajariladi.

Mantiqiy ifodalarda munosabat amallari, mantiqiy amallar ishlatilishi mumkin.

Masalan, $A > 5$, $A = B$, $X < 1.5$ va h.k.

Shartlar oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. Agar mantiqiy ifodada bitta munosabat amali berilgan bo'lsa, «oddiy shart» ni ifodalaydi.

Kattaliklar orasidagi shartlar HAM, YOKI, EMAS (Paskal tilida AND, OR, NOT) mantiq amallari belgilari orqali bog'lanuvchi bir necha munosabatlardan iborat bo'lsa „murakkab shartlar" deb ataladi.

Masalan, Matematik yozilishi Algoritmik tilda yozilishi

1) $2 \leq X < 5$ ($X \geq 2$) AND ($X < 5$)

AND amalining natijasi uning ikkala argumenti ham rost bo'lsa rost bo'ladi.

OR amalining natijasi rost bo'lishi uchun argumentlardan birining rost bo'lishi yetarli.

NOT amalining natijasi argumentning inkor qiymatiga teng, ya'ni argument rost bo'lsa - natija yolg'on, argument yolg'on bo'lsa - natija rost bo'ladi.

Masalan:

$(4 < 5)$ AND $(5 < 100)$ - mantiqiy ifoda TRUE (rost),

$(\sin(X) > 1)$ AND $(5 \text{ DIV } 2 = 0)$ ifoda FALSE (yolg'on) qiymatga teng.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, agar mantiqiy ifodalar, biz yuqorida aytganimizdek, mantiqiy amallar yordamida (AND, OR, NOT) murakkab ko'rinishga ega bo'lsa, ular qavslarga olib yoziladi.

Shartli o'tish operatorining ishlatilishini misollarda ko'rib chiqamiz.

1) IF $x > 0$ THEN $y := \text{SQRT}(x)$ ELSE $z := \text{sqr}(x)$;

Operatorning bajarilishi natijasida $x > 0$ bo'lsa, u holda $y := \text{sqr}(x)$ operatori, aks holda $z := \text{sqr}(x)$ operatori bajariladi.

Ayrim algoritmlarda ba'zan shunday xol uchrashi mumkinki, bunda hisoblash jarayonida ayrim amallar ba'zi bir shartlar bajarilgandagina hisoblanadi, aks holda, hech qanday amal bajarilmaydi. Bu holda shartli o'tish operatorini qisqa ko'rinishda ifodalash mumkin.

IF <mantiqiy ifoda> THEN <operator>;

Misol:

IF $X < 1$ THEN $Y := \text{sqr}(X)$;

Shartli o'tishda operator o'rnida, o'z navbatida, yana shartli o'tish operatorining to'la va qisqa ko'rinishlari ishlatilishi mumkin. Masalan:

1) IF B1 THEN IF B2 THEN A;

Bu yerda B1, B2 - mantiqiy ifoda, A - operator.

Bu operatorning bajarilishi natijasida B1 mantiqiy ifoda tekshiriladi, agar TRUE qiymat qabul qilsa, B2 mantiqiy ifoda tekshiriladi, u ham rost bo'lsa (TRUE), A operator bajariladi.

Agar B1 yoki B2 mantiqiy ifodalar yolg'on bo'lsa (FALSE), shartli o'tish operatoridan keyingi operator bajariladi.

Agar shartli o'tish operatorida THEN yoki ELSE dan keyin bir necha operator guruhi bajarilsa, ular tarkibiy operator ko'rinishida yozilishi kerak, ya'ni operatorlar qavsi - BEGIN va END lar orasida yoziladi.

III. Tanlash operatori

Juda ko'p tarmoqlanish jarayonlarida tarmoqlanish ikki yoki undan ortiq tarmoqqa ajraladi. Umuman olganda, buni bizga tanish shartli o'tish operatori yordamida amalga oshirish mumkin:

IF B1 THEN A1 ELSE

IF B2 THEN A2 ELSE

IF BK THEN AK ;

Lekin bu hollarda shartli o'tish operatorlarining yozilishi noqulay.

Ko'p hollarda dasturchi uchun shartli operatorning umumiy lashgan ko'rinishi - tanlash (variant) operatorini ishlatish qulay.

Tanlash operatorining metaformulasi quyidagicha yoziladi:

< tanlash operatori> ::= CASE <operator selektori> OF < tanlash ruyxati elementi>; END

bunda:

Tanlash operatorining umumiy ko'rinishi:

CASE S OF

M1 : A1;

M2: A2;

Mp: An

END;

Bu yerda CASE (tanlash) -xizmatchi so'z, OF (dan), S - selektor, Mi-operatorlar belgilari, Ai -operatorlar (i=1 dan n gacha).

CASE operatori tarmoqlanish jarayonini berilgan bir necha operatorlardan birini tanlash yo'li bilan amalga oshiradi. Tanlash operatorida barcha operatorlar, shu jumladan bajarilishi uchun tanlangan operator ham aniq ravishda keltiriladi (berilgan operatorlar ketma-ketligi chegaralangan).

Bajarilishi kerak bo'lgan operator yoki operatorlar ketma-ketligi operator selektorining qiymatiga ko'ra aniqlanadi. Operator selektori sifatida haqiqiy bo'lmagan, skalyar ko'rinishdagi har qanday ifoda yoki o'zgaruvchi ishlatilishi mumkin.

Operatorning ishlashida uning tarkibidagi har bir operator tanlash belgisi deb ataluvchi belgi bilan ta'minlanadi. Bu belgi operatorning bajarilishi uchun zarur bo'lgan selektorning maxsus qiymatini qabul qiladigan selektorning tavsifiga mos konstantadir. Operator bir necha mavjud qiymatlar bilan ishlashi uchun, unda tanlash belgilari royxati keltirilishi kerak.

Tanlash operatoridagi belgili operatorlar oddiy belgiga ham ega bo'lishlari mumkin. Bu holda oldin tanlash belgilari, so'ngra oddiy belgilar yoziladi.

Shuni ham inobatga olish lozimki, tanlash operatoriga faqat CASE xizmatchi so'z orqali kirish mumkin, ya'ni tanlash operatoridan tashqaridagi o'tish operatori orqali bu operatorga murojaat qilish mumkin emas.

Tanlash operatorining bajarilishi uning tarkibidagi operatorlar ketma-ketligidagi bitta operatorning bajarilishiga olib keladi. Shuning uchun ularning biridan biriga GOTO operatori yordamida o'tish xato demakdir.

Shartli o'tish operatorining quyidagi

```
IF B THEN A1 ELSE A2
```

ko'rinishi tanlash operatorining quyidagi ko'rinishga ekvivalentdir:

```
CASE B OF
```

```
TRUE: A1;
```

```
FALSE:A2;
```

```
END;
```

qisqa ko'rinishdagi shartli o'tish operatorining IF B THEN A ko'rinishi tanlash operatorining quyidagi ko'rinishga ekvivalentdir:

```
CASE B OF
```

```
TRUE: A;
```

```
FALSE
```

```
END;
```

Misol:

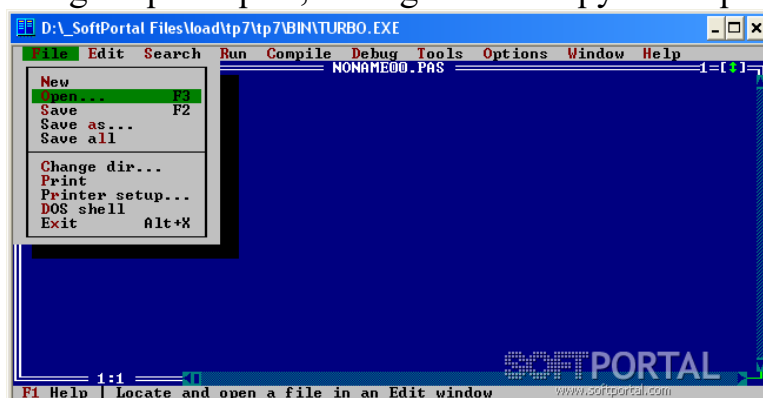
```
CASE T OF
```

```
'*','/': R:=1;
```

```
'+', '-': R:=2
```

```
End;
```

Bu operatorning bajarilishi natijasida, agar T-belgili o'zga ruvchi "+" yoki "-" belgi qiymatlarni qabul qilsa, R o'zgaruvchi 2 qiymatni, agar T o'zgaruvchi "*" yoki "/" belgini qabul qilsa, R o'zgaruvchi 1 qiymatni qabul qiladi.

Misollar.

1) Ikki son berilgan bo'lsin. Agar birinchi son absolyut qiymat jihatidan ikkinchi son katta bo'lsa, u holda birinchi sonni besh marta kamaytirish, aks holda sonlarni o'zgarishsiz qoldirish dasturi tuzilsin.

Program misol;

Var x,y; real;

Begin

Read(x,y);

If abs(x) > abs (y) then x:=x / 5;

Write (x,y)

End.

2) Agar temperatura T 30^0 dan oshib ketsa, u holda bosim P $10T^2$ ga, 30^0 dan kamayib ketsa, u holda $15T^3$ ga, 30^0 ga teng bo'lsa u holda bosim $10T^3 + \sin^2 T$ ga teng bo'ladi. Shunday holatni ifodalovchi dastur tuzish.

Program temp;

Var P,T: real;

Begin

Read(T);

If T>30 then P:= 10*sqr(T) ;

If T<30 then P:= 15* exp(3*ln(T)) else P:=10* exp(3*ln(T)) +sqr(sin(T));

Write ('P= ', P)

End.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'.T.Haitmatov va bosh. Informatika va axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. T. TKTI. 2005 y.
2. Галатенко В.А. Основы информационной безопасности. Учебное пособие.-М.: ИНТУИТ РУ «Интернет»-Университет Информационных Технологий» 2009.
3. Faronov V.V. Turbo Paskal 7.0. Uchebnoye posobiye. M.: Nolidj., 2002g.
4. Aripov M., Xaydarov A. Informatika asoslari T. "O'qituvchi"2002y.

GEOGEBRA DASTURI VOSITASIDA PLANIMETRIYA MAVZULARIDA MA'RUZA MASHG'ULOTINI TASHKIL ETISH METODIKASI

M.M.Sulaymonov –Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya. Maqolada maktab geometriyasini o'rganish, maktablar va universitetlarda matematik ta'lim uchun amaliy dasturlar qo'llash, interfaol metodlarning o'rni, ta'lim texnologiyalarining ahamiyati to'g'risidagi masalalari yoritilgan va tahlil etilgan

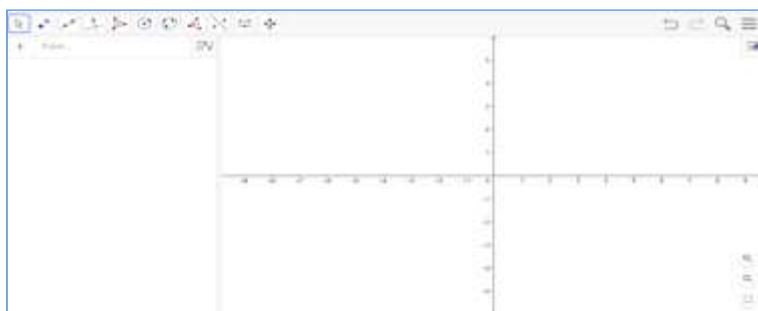
Kalit so'zlar: geogebra, planimetriya, amaliy dastur, interfaol, interfaol ta'lim, ta'lim texnologiyalari, klaster.

Maktab geometriyasini o'rganish uchun kompyuter muhitining uchta asosiy turi mavjud: shamchalar – noaniq, dinamik geometriya muhiti (DGE) va Logotip

asoslangan dasturlardir. Ularning aksariyati DGE-lar: foydalanuvchiga geometrik ob'ektni turli shakllar yoki pozitsiyalarda boshqarish ("sudrab") olish imkoniyatini beruvchi dasturiy ta'minotlardir. Hozir biz ko'radigan dasturiy paketlar tekislikda yasashlar mavzusini osongina chizish hamda hisoblashni ko'rsatadi. Ular quyidagilardir:

GeoGebra dasturi. Bu dastur maktablar va universitetlarda matematik ta'lim uchun geometriya, algebra va hisob-kitoblarni birlashtirgan dasturiy ta'minot. Dastur bir-biri bilan harakatda bog'langan grafik, algebraik, jadval ko'rinishdagi ma'lumotlarni tasvirlash imkonini beradi. U tijorat maqsadlarida bo'lmagan foydalanuvchilar uchun bepul taqdim etiladi. GeoGebra dasturi geometriyada nuqtalar, chiziqlar, barcha konus kesimlari, vektorlar, parametrik egri chiziqlar, joylashuv chiziqlarini yasashda kengroq foydalanilsa, algebrada esa tengsizliklarni to'g'ridan-to'g'ri kiritish, yopiq polinomlar, chiziqli va kvadrat tenglamalar; raqamlar, nuqta va vektorlar bilan hisob-kitoblarni bajarish imkoniyati bo'lsa, hisoblashga oid funksiyalarni to'g'ridan-to'g'ri kiritish (shu jumladan qismlar tomonidan belgilangan); funksiyalarning kesishishi va ildizlari; ramziy hosilalar va integrallar (o'rnatilgan CAS); parametr sifatida slayderlar qilishda kompyuter texnologiyasidan keng foydalansa bo'ladi. Ushbu dasturning davomiyligiga keladigan bo'lsak, ob'ektlarga sakrab tushmaslik uchun evristik "yaqinlashish" dan foydalanadi.

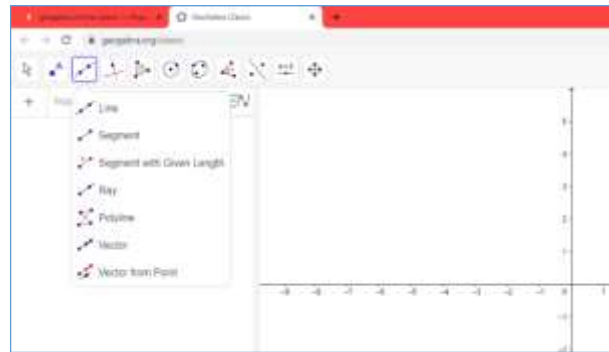
Geogebra dasturining interfeysi quyidagi rasmda ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unda tekislikda balki, fazoviy figurlar chizishning imkonini beradi va ularning tenglamalari, yuzalari va shu kabi ko'plab noma'lumlarini topib chizishga yordam beradi. (1-rasm)

(1-rasm)

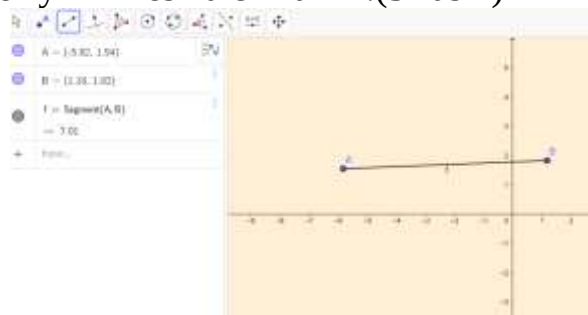
Endi biz Geogebra dasturi orqali bir nechta masalalarni hal etamiz:

Masala. Berilgan Ab kesmaning o'rtasidan o'tuvchi perpendikulyar to'g'ri chiziqni yasang. (2-rasm)

(2-rasm)

Buning uchun menyular satridan piktogrammasini bosamiz va kesma(segment) buyrug'ini tanlaymiz. Ishchi oynaga kursorni oborib chap tugmasini bosib ixtiyoriy AB kesma chizamiz.(3-rasm)

(3-rasm)

AB kesmaning koordinatalari hamda uzunligini hisoblab oynaga chiqarib beradi.

Bir so'z bilan aytganda geogebra dasturining bizning sohaga bo'lgan imkoniyatlari juda katta. Uning tenglamalaridan tortib ko'pburchakning yuzalarini topishga, o'rtalari, mediana va bissektrissalarini oson topish uchun qulay hisoblanadi.[1:-B.75]

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblanmoqda. Xo'sh, interfaol metodlarning o'zi nima? Ular qanday didaktik imkoniyatlarga ega? Ta'lim jarayonida interfaol metodlarning o'rinli, maqsadga muvofiq qo'llanilishi qanday samaralarni kafolatlaydi? Quyidagi ana shu kabi savollarga qisqacha javob topiladi.

“Interfaol” tushunchasi ingliz tilida “interact” (rus tilida “interaktiv”) tarzida ifodalanib, lug'aviy nuqtai nazardan “inter” – o'zaro, “act” – harakat qilmoq kabi ma'nolarni anglatadi.

Interfaol ta'lim – talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan ahloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim.

Interfaollik talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan ahloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklari.

Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy sub'ektlarning

suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi. Ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan har bir mutaxassis yaxshi biladiki, an'anaviy ta'lim ham suhbat (dialog) ga asoslangan va bu suhbat quyidagi o'zaro munosabat shakllarida tashkil etiladi. Interfaol ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, talaba va talabalar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda talabalarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – talaba – talabalar guruhi" ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.[2:-B. 64]

Interfaol ta'lim texnologiyalari mohiyatiga ko'ra suhbatning "talaba – axborot-kommunikatsion texnologiyalar" shaklida tashkil etilishi talabalar tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini anglatadi.

Ta'lim texnologiyalari - bu aniq ketma-ketlikdagi yaxlit jarayon bo'lib, u talabaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan

puxta loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

«Ta'lim texnologiyalari» fanining maqsadi bo'lajak mutaxassislarni o'quv yurtlari uchun ishlab chiqilgan o'quv rejalarining tegishli kursi bo'yicha «Ta'lim to'g'risidagi» qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da belgilangan vazifalar hamda Davlat talim standartiga ko'ra qo'yilgan talablar darajasida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularni o'quv – tarbiya jarayonida qo'llash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'quv – tarbiya jarayonidagi o'rni, ulardan foydalanish, shuningdek, —Aqliy hujum, —Tarmoqlar (Klaster) usullari, —Bumerang, —Skarabey, —CHarxpalak, Rezyumel va shu kabi boshqa ta'lim texnologiyalari va ularni o'quv – tarbiya jarayoniga qo'llashning nazariy asoslari bilan izchil qurollantirishdan iborat.

Yuqoridagi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan klaster usulini qo'llanishi to'g'risida tanishamiz.

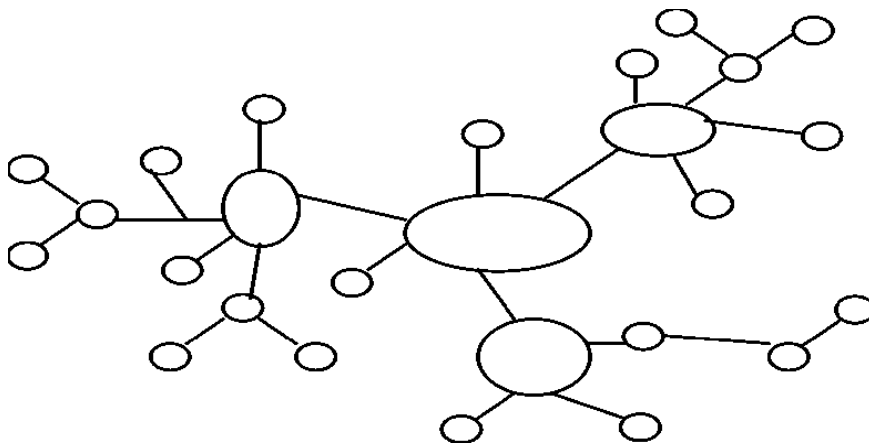
Klaster

Klaster-tutam, bog'lam – axborot xaritasini tuzish yo'li barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish. Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi.(4-rasm)

Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog'oz varag'ining o'rtasiga asosiy so'z yoki 1-2 so'zdan iborat bo'lgan mavzu nomi

yoziladi. Birikma bo'yicha asosiy so'z bilan uning yonida mavzu bilan bog'liq so'z va takliflar kichik doirachalar "yo'ldoshlar" yozib qo'shiladi. Ularni "asosiy" so'z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu "yo'ldoshlarda" "kichik yo'ldoshlar" bo'lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g'oyalar tugagunicha davom etishi mumkin. Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

Klaster

(4-rasm)

Klasterni tuzish qoidasi

1. Aqlingizga nima kelsa, barchasini yozing. G'oyalari sifatini muhokama qilmang faqat ularni yozing.
2. Xatni to'xtatadigan imlo xatolariga va boshqa omillarga e'tibor bermang.
3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozishni to'xtatmang. Agarda aqlingizda g'oyalar kelishi birdan to'xtasa, u holda qachonki yangi g'oyalar kelmaguncha qog'ozga rasm chizib turing.[3:-B.134]

Xulosa qilib aytganda mazkur amaliy dasturdan foydalanish o'qituvchi kasbiy mahoratini uzluksiz oshirishda yangi bosqich va zamonaviy yondashuvni boshlab beradi.

FOYDALINILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Обучение геометрии с использованием возможностей GeoGebra: учебно-методическое пособие / Федер. гос. автоном. образоват. учреждение высш. проф. образования «Север. (Аркт.) федер. ун-т им. М. В. Ломоносова» ; [О.Л. Безумова, Р.П. Овчинникова, О.П. Троицкая и др. ; отв. ред. О.Л. Безумова]. - Архангельск : КИРА, 2011. - 140 с :
2. D.Ro'ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi / Metodik qo'llanma. -T.: "TDPU", 2013, -116 bet.
3. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. T: "Fan va texnologiyalar" , 2011. – 200 b.

БЎЛАЖАК МАТЕМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ПЛАНИМЕТРИЯ БЎЙИЧА ТАЯНЧ КОМПЕТЕНТЛИКЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ ВА МОДЕЛИ

Ф.Қ.Рафиқов-Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Маълумки бўлажак ўқитувчининг планиметрия ва уни ўқитиш методикаси бўйича компетентлигини шакллантириш муаммосининг долзарблиги таълим тизимида ўрин эгаллаган объектив омилларга асосланган: жамиятнинг ижтимоий буюртмаси, мактаб таълимининг давлат таълим стандарти.

Замонавий мактаб ҳар томонлама билимга эга, замонавий таълим технологияларини эгаллаган, мактаб математика курси хусусиятларини англовчи, яхши математик билимларга эга, ақлий меҳнатни шакллантириш қонунларини эгаллаган математика ўқитувчисини талаб этади. Белгиланган сифатлар бўлажак математика ўқитувчисида планиметрия ва уни ўқитиш методикасини ўқитишда шакллантирилиши мумкин.

Бўлажак математика ўқитувчисининг планиметрия бўйича таянч компетентлиги тегишли таянч компетенцияларни эгаллашни назарда тутди.

Планиметрия бўйича 8 та таянч компетенцияларнинг тавсифини келтирамиз:

**Бўлажак математика ўқитувчисининг планиметрия бўйича
компетентлигини шакллантириш.**

БКП-1. Планиметриядан асосий тушунчалар.

БКП-2. Учбурчак.

БКП-3. Параллелограмм.

БКП-4. Тўғри тўртбурчак.

БКП-5. Ромб ва квадрат.

БКП-6. Трапеция.

БКП-7. Айлана, доира ва кўпбурчак.

БКП-8. Ясаш учун масалалар (асосий тушунчалар ва уларни ечиш методлари).

Санаб ўтилган компетенциялар бўйича компетентликнинг шаклланганлиги
экспертизаси

**Планиметрия бўйича педагогика олий таълим муассасаси
талабаларининг таянч компетентликларини шакллантириш**

Планиметриянинг биринчи таянч компетенцияси – БКП1.

Планиметрия асосий тушунчаларини, уларнинг хусусиятларини билиши керак; стандарт ва ностандарт масалаларни ечиш учун тушунтирувчи мисоллар келтиришни ва назарияни қўллай олиши керак; муаммолар ва амалий-йўналган вазифаларни ҳал этиш учун билим ва қўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг иккинчи таянч компетенцияси – БКП2.
Учбурчакнинг таърифини. Унинг томонлари ва бурчаларининг нисбатини билиш, тенглик ва ўхшашлик белгилари, майдонни топиш учун формулалар;

тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг учинчи таянч компетенцияси - БКП3. Параллелограмм таърифи, хусусиятлари ва белгиларини, майдонни топиш учун формулаларни билиш; тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг тўртинчи таянч компетенцияси - БКП4. Тўғри тўртбурчак таърифи, хусусиятлари ва белгиларини, майдонни топиш учун формулаларни билиш; тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг бешинчи таянч компетенцияси - БКП5. Ромб ва квадрат таърифи, хусусиятлари ва белгиларини, майдонни топиш учун формулаларни билиш; тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг олтинчи таянч компетенцияси – БКП6. Трапеция таърифи, трапециянинг ўрта чизиги ва унинг хусусиятлари, майдонни топиш учун формулаларни билиш; тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг еттинчи таянч компетенцияси – БКП7. Айлана, марказ, радиус, диаметр, ўқ, ёй, сектор ва сегмент, уринма ва кесувчи; ички ва ташқи айланалар ва кўпбурчаклар таърифларини билиш; тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

Планиметриянинг саккизинчи таянч компетенцияси - БКП8. конструктив геометрия аксиомаларини ва математик инструментларни куриш бўйича масалаларни ечиш методларини билиш; тушунтирувчи мисоллар келтириш ва стандарт ҳамда ностандарт масалаларни ечиш учун назарияни қўллай олиш; муаммолар ва амалий-йўналган масалаларни ечиш учун билимлар ва кўникмаларни эгаллаши керак.

MATN BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

M.A.Ummatova -Qo'qon DPI, o'qituvchisi

H.I.Ibrohimova-Qo'qon DPI, magistrant

Pedagogik kompetentlikka o'qituvchilik faoliyatini sifatli tashkil etilishini ta'minlovchi omil sifatida qaralmoqda. Bugunda o'qituvchining kompetentligi qaysi mezonlar bilan belgilanishin o'rganish muhim bo'lmoqda.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borish, yangi axborotlarni o'rganish, muhim ijtimoiy talablarni anglay olish, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Shu munosabat bilan pedagoglarni oliy ta'lim muassasasidagi faoliyatlarini faollashtirish bugungi kunda talab qilinayotgan kasbiy kompetentlik darajasini ta'minlaydigan yangicha yondashuvlarni ilmiy asoslash dolzarb vazifa bo'lib kelmoqda.

Matn bilan ishlash kompetensiyasi — turli manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularni tasniflay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Bugungi kunda matn bilan ishlash kompetensiyani rivojlantiruvchi bir qancha metodlar mavjud. Bulardan eng samaralilari qatorida grafik organayzerlarni kiritish mumkin.

Grafik organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali tashkil etish vositasi. Grafik organayzerlar talabalarga taqdimot bilan, matn bilan, chizma bilan ishlash texnikasini shakllantirishga yordam beradi. Grafik organayzerlar matnli ma'lumotning turiga ko'ra quyidagi tartibda qo'llaniladi:

Matnli ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish, o'rganilayotgan tushunchalar (voqea, hodisa, mavzular) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'rgatish usul va vositalari sifatida klaster, toifalash jadvali, insert, B/B/B jadvalidan, berilgan matnli ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari sifatida T-jadvali, Venn diagrammasidan, muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari: "Nima uchun?", "Baliq skeleti", "Piramida", "Nilufar guli" sxemalari, "Qanday?" ierarxik diagrammasi, "Kaskad" tarkibiy - mantiqiy sxemadan foydalanish tavsiya etiladi.

Klaster metodi - pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u ta'lim oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu) lar xususida, jumladan erilgan matnli ma'lumotlar to'g'risida erkin, ochiq o'ylash va fikrlarni bema'lol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Ushbu metod muayyan mavzuning ta'lim oluvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga hizmat qiladi.

Venn diagrammasi - grafik ko'rinishda bo'lib, mavzu bo'yicha matnli ma'lumotlardan olingan natijalarni umumlashtirib, ulardan bir butun xulosa

chiqarishga, ikki va undan ortiq turdagi predmetlarni (ko'rinish, fakt, tushuncha) taqqoslash, tahlil qilish va o'rganishda qo'llaniladi. Diagramma ikki va undan ortiq aylanani kesishmasidan hosil bo'ladi. Metodning maqsadi: bu metod grafik tasvir orqali o'qitishni tashkil etish shakli bo'lib, u ikkita o'zaro kesishgan aylana (yoki boshqa geometrik shakl) tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli matnlar, tushunchalar, asoslar, tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko'rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Toifalar bo'yicha - ma'lumotlarni taqsimlashning yagona usuli mavjud emas. Bitta kichik guruh toifalarga ajratish boshqa guruhda ajratilgan toifalardan farq qilishi mumkin. Ta'lim oluvchilarga oldindan tayyorlab qo'yilgan toifalarni farq qilishi mumkin.

B/B/B jadvali – Bilaman/Bilishni xohlayman/Bilib oldim, metodlari mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mavzu bo'yicha "nimalarni bilasiz?" va "nimani bilishni xohlaysiz?" degan savollarga javob beradilar. Jadvalning 1 va 2 bo'limini to'ldiradilar. Mavzuni tinglaydilar, berilgan matnni mustaqil o'qiydilar va 3 bo'limni to'ldiradilar.

Konseptual jadvali - o'rganilayotgan mavzu bo'yicha matn ikki yoki undan ortiq jihatlar bo'yicha fikrlarni taqqoslashni ta'minlaydi. U individual ravishda rasmiylashtiriladi. Belgilangan vaqt ichida u tartibda (juftlik bilan) to'ldiriladi, sabablar chap tomonda, aksincha o'ng tomonda - qarama-qarshi fikrlar, omillar va boshqalar yoziladi. Bu jadval tanqidiy kuzatishni rivojlantiradi.

Baliq skeleti: berilgan matndagi bir qator muammolarni tavsiflash va hal qilishga imkon beradi, tizimli fikrlash, tizimlashtirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Chizish qoidalari: (shaxsiy yoki kichik guruhlarda) yuqori "suyak" kichik muammoni anglatadi, pastki qism esa bu kichik muammolar mavjudligini isbotlaydi. Ular kichik guruhlariga qo'shilishadi, taqqoslashadi va rasmlarini to'ldiradilar.

Nilufar guli sxemasi – muammoni yechish vositasidir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'qqizta katta to'rtburchaklar tashkil etadi. Matnlar bilan ishlashda tizimli fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, grafikli metodlar talabalarga har tomonlama, ayniqsa matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ularni tizimlashtirish imkonini beradi. Xususan, talabalar mavzu haqidagi asosiy tushunchalarni ko'z o'ngida sxematik tarzda namoyon qila oladi, mustaqil va tez fikrlay oladi, muammoni qo'ya olish, uni tizimga solish imkoniga ega bo'ladi. Demak, grafikli metodlar yordamida talabalar yoki o'quvchilar berilgan mavzuni zerikishlarsiz, noodatiy tarzda va albatta, matn orqali o'rganish imkoniga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
2. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.
3. A.S.Yunusov. Matematik mantiq va algoritmlar nazariyasi. O'quv qo'llanma T.: ”Yangi asr avliodi” 2006.

A-JORDAN ALGEBRASINING a, b, c ELEMENTLARI UCHUN JORDAN KO'PAYTMA $\{abc\}$

F.F.Voxobov -Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya Hozirgi vaqtda yordan algebralari nazariyasining rivojlanishi natijasida Yordan algebralari kabi matematik ob'ektlar assotsiativ algebralar yaxshi ma'lumdir. Yordan algebralri bu $xy = yx$, $(x^2y)x = x^2(yx)$ aksiomalarini qanoatlantiruvchi algebradir. Yordan algebra klassik ob'ekt

Kalit so'zlar: Keli sonlari algebrasi, Yordan algebrasi, assatsativ algebra(matritsalar algebrasi)

Yordan algebralari assotsiativ algebralar bilan quyidagiga bog'langan. A –xarakteristikasi $\neq 2$ bo'lgan maydon ustida aniqlangan assotsiativ algebra bo'lsin. A vektor fazosida yangi ko'paytirish amalini kiritamiz

$$a \cdot b = \frac{1}{2}(ab + ba) \quad (\text{yordan ko'paytma}).$$

A yordan algebrasining a, b, c elementlari uchun yordan uchlik ko'paytma $\{abc\}$ mavjud.

$$U\{abc\} = (ab)c + a(bc) - (ac)b$$

kabi aniqlanadi. A yordan algebrada U_a , L_a va U_{ab} operatorlar

$$U_a c = \{aca\}, \quad L_a c = ac \quad \text{va} \quad U_{ab} c = \{acb\}$$

kabi aniqlanadi. Bunda $U_a = 2L_a^2 - L_{a^2}$. agar A maxsus yordan algebra bo'lsa, u formulalar quyidagi formulalarga aylanadi:

$$\{abc\} = \left(\frac{1}{2}\right)(abc + cba), \quad \{aba\} = aba, \quad L_a c = (v_2)(ac + ca),$$

bunda tengliklarning o'ng tomonida elementlarning assotsiativ ko'paytmasi olingan.

Agar A yordan algebraning a, b elementlari uchun $L_a L_b = L_b L_a$ sharti bajarilsa, u holda bu elementlar operatorli kommutativ deyiladi. Yordan algebrasi ta'rifidan va yordan aksiyomasidan quyidagi, chiziqlashtirilgan yordan aksiyomasi deb ataluvchi ayniyat kelib chiqadi.

$$L_a L_{bc} + L_b L_{ca} + L_c L_{ab} + L_{bc} L_a + L_{ca} L_b = L_{ab} L_c$$

ixtiyoriy $a, b, c, d \in A$ elementlar uchun. Bundan quyidagi ayniyatlar kelib chiqadi.

$$L_a L_b L_c + L_c L_b L_a + L_{(ac)b} = L_a L_{bc} + L_b L_{(ac)} + L_c L_{(ab)}.$$

$$L_a L_b L_c + L_c L_b L_a + L_{(ac)b} = L_{ab} L_c + L_{ac} L_b + L_{bc} L_a.$$

Quyidagi Shirshov teoremasi o'rinalidir.

Teorema. Ikkita element yordamida qurilgan yordan algebra maxsus yordan algebradir.

Shu bilan birga quyidagi teorema ham o'rinlidir.

Teorema. Agar x_3 bo'yicha darajasi ≤ 1 bo'lgan assotsiativ bo'lmagan $f(x_1, x_2, x_3)$ ko'pxad ixtiyoriy maxsus yordan algebrada ayniyat bo'ladi.

Ushbu (formu) teoremadan quyidagi formulalar kelib chiqadi.

$$U_{U_y x} z = U_y U_x U_y z, \quad (U_x y)^2 = U_x U_y x^2,$$

$$4(xy)^2 = 2x U_y x + U_x y^2 + U_y x^2$$

ixtiyoriy A yordan algebraning ixtiyoriy x, y va z elementlari uchun.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. [AAA2] С.Альбеверио, Ш.А.Аюнов, А.Х.Абдуваитов. О совпадении типов вещественной AW^* -алгебры и ее комплексификации. Известия РАН. Серия математическая. -2004. -Том 68. -№ 5.
2. [A1] Аюнов Ш.А. Йордановы операторные алгебры. Итоги науки и техн. ВИНТИ. Мат. анализ.-1985.-Т.27.-С.67-97.
3. [A2] Аюнов Ш.А. Классификация и представления упорядоченных йордановых алгебр.-Ташкент: Фан. 1986.

СОҲАНИНГ ИЧИДАГИ БУЗИЛИШ ЧИЗИҒИДА ЭГА БЎЛГАН СИНГУЛЯР КОЭФФИЦИЕНТЛИ ГИПЕРБОЛИК ТИПДАГИ ТЕНГЛАМА УЧУН ТРИКОМИ–НАХУШЕВ ШАРТИ ҚАТНАШГАН НОЛОКАЛ МАСАЛА

**Б.Исломов- ЎЗМУ, физ.-мат фанлари доктори, профессор
О. Р. Шукуров-Бухоро ДУ, магистрант**

Аннотация. Ушбу мақолада соҳанинг ичида бузилиш чизигига эга бўлган сингуляр коэффицентли гиперболик типдаги тенглама учун Трикоми–Нахушев шarti қатнашган нолокал масала ўрганилган. Қўйилган нолокал масаланинг бир қийматли ечилиши эса нолокал шартларда қатнашган функцияларнинг турли хил ҳолларида исботланган.

Калит сўзлар: регуляр ечим, силжишли масала, сингуляр коэффицентли гиперболик типдаги тенглама, каср тартибли интегро-дифференциал оператор.

Ушбу мақолада

$$|y|^m u_{xx} - u_{yy} + \frac{\beta_0}{|y|} u_y = 0, \quad m > 0, \quad -\frac{m}{2} < \beta_0 < 1 \quad (1)$$

соҳани ичидаги бузилиш чизигида узилишга эга бўлган сингуляр коэффицентли гиперболик типдаги тенглама учун Бицадзе-Самарский типдаги нолокал масала ечимининг бир қийматли ечилиши ўрганилади, бу ерда $|y|=y$ тенг, агар $y > 0$ бўлса; $|y|=-y$ тенг, агар $y < 0$ бўлса.

Ω орқали мос равишда $y < 0$ ва $y > 0$ ларда (1) тенгламанинг

$$AC_1: x - \frac{2}{m+2}(-y)^{\frac{m+2}{2}} = -1, \quad BC_1: x + \frac{2}{m+2}(-y)^{\frac{m+2}{2}} = 1$$

ва

$$AC_2: x - \frac{2}{m+2}y^{\frac{m+2}{2}} = -1, \quad BC_2: x + \frac{2}{m+2}y^{\frac{m+2}{2}} = 1$$

характеристикалари билан чегараланган соҳани белгилаймиз. M_j и N_j нуқталар орқали мос равишда $E(c,0)$ нуқтадан чиққан (1) тенгламанинг

$$EM_j: x + \frac{2}{m+2}((-1)^j y)^{(m+2)/2} = c \quad \text{и} \quad EN_j: x - \frac{2}{m+2}((-1)^j y)^{(m+2)/2} = c$$

характеристикалари билан AC_j ва BC_j характеристикаларнинг кесишиш нуқталарини белгилаймиз, $\forall (c,0) \in J = \{(x,y): -1 < x < 1, y=0\}$.

$$\begin{aligned} &\text{Қуйидагича белгилашлар киритамиз: } J_1 = \{(x,y): -1 < x < c, y=0\}, \\ &J_2 = \{(x,y): c < x < 1, y=0\}, \quad \Omega_1 = \Omega \cap \{y < 0\}, \quad \Omega_2 = \Omega \cap \{y > 0\}, \end{aligned}$$

$$\Omega = \Omega_1 \cup \Omega_2 \cup J, \quad \beta = \frac{m+2\beta_0}{2(m+2)},$$

$$0 < \beta < \frac{1}{2}, \quad (2)$$

$$\theta_j(x) = \left(\frac{x-1}{2}; (-1)^j \left(\frac{m+2}{4}(1+x) \right)^{2/(m+2)} \right), \quad (3)$$

$$\theta_{j+2}(x) = \left(\frac{1+x}{2}; (-1)^j \left(\frac{m+2}{4}(1-x) \right)^{2/(m+2)} \right), \quad (4)$$

бу ерда $\theta_j(x)$ ва $\theta_{j+2}(x)$ ($j=1,2$) – (1) тенгламанинг $M(x,0) \in J_2$ нуқтадан чиқувчи характеристикаси билан мос равишда AC_j ва BC_j характеристикаси кесишиш нуқтасининг координаталари. AM_jE , EN_jB учбурчак ва EM_jCN_j тўртбурчак соҳаларни мос равишда Ω_{j1} , Ω_{j2} ва Ω_{j3} орқали белгилаймиз. $\Omega_j^* = \Omega_{j1} \cup \Omega_{j2} \cup \Omega_{j3}$ ($j=1,2$).

Ω соҳада (1) тенглама учун қуйидаги янги типдаги силжишли масалани ечамиз.

TN масала. Қуйидаги шартларни қаноатлантирувчи $u(x,y)$ функция топилсин:

1) $u(x,y) \in C(\bar{\Omega}) \cap C^2(\Omega_1^* \cup \Omega_2^*)$ синфга тегишли бўлиб, Ω_1^* ва Ω_2^* соҳаларда (1) тенгламани қаноатлантирсин;

2) $(-y)^{\beta_0} u_y \in C(\Omega_{11} \cup \Omega_{12} \cup J_1 \cup J_2)$, $y^{\beta_0} u_y \in C(\Omega_{21} \cup \Omega_{22} \cup J_1 \cup J_2)$ бўлиб, $J_1 \cup J_2$ бузилиш чизигида ушбу

$$\lim_{y \rightarrow -0} (-y)^{\beta_0} u_y(x, y) = \lim_{y \rightarrow +0} y^{\beta_0} u_y(x, y), \quad (x, 0) \in J_1 \cup J_2 \quad (5)$$

улаш шарти бажарилсин;

3) $u(x, y)$ функция қуйидаги шартларни қаноатлантирсин:

$$u|_{AM_j} = \psi_j(x), \quad -1 \leq x \leq (c-1)/2, \quad (6)$$

$$a_j(x)(1+x)^\beta D_{cx}^{1-\beta} u[\theta_j(x)] + b_j(x)(1-x)^\beta D_{x1}^{1-\beta} u[\theta_{j+2}(x)] = c_j(x), \quad (x, 0) \in J_2 \quad (7)$$

шартларни қаноатлантирувчи $u(x, y)$ ечими топилсин, бу ерда $\psi_j(x)$, $a_j(x)$, $b_j(x)$, $c_j(x)$, $(j=1, 2)$ – берилган функциялар бўлиб, қуйидаги шартларни қаноатлантиради:

$$a_j^2(x) + b_j^2(x) \neq 0, \quad \forall (x, 0) \in \bar{J}_2, \quad (j=1, 2), \quad (8)$$

$$a_j(x), b_j(x) \in C(\bar{J}_2) \cap C^2(J_2), \quad (9)$$

$$\psi_j(x) \in C^1\left[-1; \frac{c-1}{2}\right] \cap C^3\left(-1; \frac{c-1}{2}\right), \quad \psi_1(-1) = \psi_2(-1), \quad (10)$$

$$\omega(x) \equiv a_j(x) + b_j(x) \neq 0, \quad \forall (x, 0) \in \bar{J}_2, \quad (11)$$

$$c_j(x) \in C^2(J_2), \quad (12)$$

$c_j(x)$ функция мос равишда $x \rightarrow c$ ва $x \rightarrow 1$ да $1-\beta$ ва $1-2\beta$ дан кичик тартибда чексизликка интилиши мумкин, $\theta_j(x)$ ва $\theta_{j+2}(x)$ ифодалар мос равишда (3) ва (4) орқали аниқланади. $D_{cx}^{1-\beta}$, $D_{x1}^{1-\beta}$ – тартиби $1-\beta$ тенг бўлган каср тартибли интегро-дифференциал операторлар[1].

Қуйидаги теорема исботланган.

Теорема. Агар (1), (2), (8)-(12) шартлар бажарилса, у ҳолда Ω соҳада TN масала бир қийматли ечилади.

Адабиётлар

1. Самко С.Г., Килбас А.А., Маричев О.И. Интегралы и производные дробного порядка и некоторые их приложения. Минск. «Наука и техника». 1987. 668
2. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. T: "Fan va texnologiyalar", 2011. – 200 b.

НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА ОДНОРОДНОГО УАССОНОВСКОГО ТОЧЕЧНОГО ПРОЦЕССА

Н.Омонова -Национальный Университет Узбекистана

Пусть K – конус, образованный двумя лучами $\ell_i = (z: z = te_i, t > 0)$, $i = 1, 2$, где e_1 и e_2 – единичные векторы. Обозначим через α угол между e_1 и e_2 и положим

$$e_0 = \frac{e_1 + e_2}{2}. \quad (1)$$

Ясно, что $(z, e_0) > 0$ для всех $z \in K$.

Пусть далее $\Pi(\cdot)$ – о.п.т.п. с интенсивностью $\lambda(\cdot)$. Обозначим через $\Pi(K)$ сужение этого процесса на K . Рассмотрим выпуклую оболочку C' , порожденную $\Pi(K)$, и множество ее вершин Z .

Обозначим через $z_0 \in Z$ ту из вершин, для которой $(e_0, z - z_0) \geq 0$ для всех $z \in Z$. Очевидно, что z_0 определена однозначно почти наверное. При этом прямая

$$(e_0, z - z_0) = 0 \quad (2)$$

является опорной для C' .

Рассмотрим треугольник, образованный лучами $\ell_i, i = 1, 2$ и опорной прямой (2). Множество внутренних точек этого треугольника обозначим через δ_0 , а площадь – через ξ_0 .

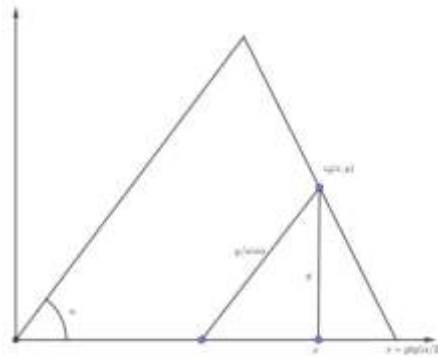

Рис. 1.

Из рисунка 1 видно, что

$$\xi_0 = \frac{1}{2} \left(x + y \tan \left(\frac{\alpha}{2} \right) \right)^2 \sin \alpha, \quad (3)$$

где y – ордината z_0 .

Положим

$$\eta_0 = \frac{y}{\sin \alpha \left(x + y \tan \left(\frac{\alpha}{2} \right) \right)}, \quad (4)$$

где x – абсцисса точки z_0 .

Введенная величина η_0 характеризует положение z_0 на опорной прямой.

Справедлива следующая

Лемма 1. Случайные величины ξ_0 и η_0 , определённые формулами (3) и (4), независимы, причем ξ_0 экспоненциально распределена со средним 1, а η_0 равномерно распределена в $[0,1]$.

Лемма 2. Случайные величины $\xi_j, \eta_k, -\infty < j, k < \infty$, независимы в совокупности, причем

$$\overset{dis}{\xi_j} = \overset{dis}{\xi_0}, \quad \overset{dis}{\eta_k} = \overset{dis}{\eta_0}.$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Groeneboom P., Limit theorems for convex hulls//Probab. Th. Rel. Fields, 1988, v.79, N3, pp.327-368.
2. Formanov Sh.K., Khamdamov I.M., On some properties of vertex processes of random convex hulls, Cite as: AIP Conference Proceedings 2365, 060012 (2021); <https://doi.org/10.1063/5.0057259>, Published Online: 16 July 2021. 7P.

GEOMETRIYA DARSLARIDA TARIXIY ILMIY MEROSNING O'RNI.

G.A.Rasulova -Qo'qon DPI, dotsenti v.b.

Sh.A.Maqsudova -Qo'qon DPI, magistrant

Annotasiya. Maqolada geometriya darsliklarida keltirilgan tarixiy ma'lumotlar va ulardan dars jarayonida uzluksiz foydalanish usullari yoritilgan. Tarixiy ma'lumotlarning izchil ketma-ketligi sinflar kesimida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: geometriya darsliklari, tarixiy ma'lumotlar, uzluksizlik, izchillik.

Аннотация. В статье описаны исторические данные, представленные в учебниках по геометрии, и методы их постоянного использования в учебном процессе. Последовательная последовательность исторических данных описана в терминах классов.

Ключевые слова: учебники геометрии, исторические данные, преемственность, непротиворечивость.

Annotation

The article describes the historical data presented in the Geometry textbooks and methods of their using continuously in the teaching process. A consistent sequence of historical data is described in terms of classes.

Keywords: geometry textbooks, historical data, continuity, consistency

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 7-maydagi "O'zbekistonda matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq O'zbekistonda matematika 2020-yildagi ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanishi, o'tgan davr ichida matematika ilm-fani va ta'limini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirildi.

Respublikamizning kelajagini barpo qiluvchi yosh avlodga hozirgi zamon fanining yangiliklarini, uning murakkab qirralarini o'rgatish bilan bir qatorda o'tmish merosimizni o'rganishga imkoniyat tug'dirishi lozim.

Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abul Vafo Buzjoniy, G'iyosiddin Al-Koshiy, Umar Xayyom, Nasriddin at-Tusiy, Mirzo Ulug'bek va hozirgi zamon mashhur o'zbek matematiklarining matematika va geometriya faniga qo'shgan hissalar haqida tushuncha berish maqsadga muvofiqdir.

Geometriya darslarida tarixiy ma'lumotlardan foydalanish o'quvchilarning o'rganilayotgan materiallarga qiziqishini oshiradi, bilimlarni mustahkam egallashlariga yordam beradi.

Tarixiy materiallardan foydalanishning ikki asosiy usuli mavjud: tarixiy materiallardan dars jarayonida foydalanish va ulardan darsdan tashqari ishlarni tashkil etishda foydalanish. Geometrik faktlarni hozirgi zamon faktlari bilan taqqoslash yoki tarixiy masalalar yechish geometriyaning har bir darsida to'g'ri kelavermaydi, ammo dars jarayonida tarixiy faktlarga tez-tez murojaat qilishga to'g'ri keladi. Ammo bularning hammasi o'quvchilarni o'rganilayotgan asosiy mavzudan chalg'itmasligi kerak. Tarixiy masalalardan darsning boshi yoki oxirida foydalangan ma'qul. Agar o'qituvchi dars rejasini bajarishiga ishonsa, unda dars davomida ham foydalansa bo'ladi.

O'quvchilardan hamma aytilgan tarixiy faktlar, ismlar va yillarni esda saqlashni talab etish shart emas. Darsda ular muammo yoki masalaning qisqacha tarixi bilan tanishishlari, biror kashfiyot ro'y bergan davrni esda tutishlari, kashfiyot qilgan matematikning ismi va familiyasini eshitishlari, agar bo'lsa, portretini ko'rishlari kifoya. Bu aytilganlarning hammasi bo'lmasa-da, bir qismi ularning esda qoladi va o'qituvchi o'qitadigan "Fanning quruqligi" haqidagi da'voda qutiladi, darsning esa anchagina qiziqarli bo'lishiga erishadi.

7-sinf Geometriya darsligi mavzularida geometriya tarixi:

- Geometriyaga oid dastlabki tushunchalar bundan 4-5 ming yil muqaddam qadimgi Misrda paydo bo'lgan. O'sha kezlarda Nil daryosining suvi har yili toshib, ekin maydonlarini yuvib turgan. Shuning uchun, ekinzorlarni qayta taqsimlash va soliq miqdorini aniqlash uchun bu maydonlarda belgilash va o'lchash ishlarni bajarishga to'g'ri kelgan. Qadimgi yunon olimlari yer o'lchash usullarini misrliklardan o'rganib, uni geometriya deb ataganlar. "Geometriya" yunoncha so'z bo'lib, "geo" - yer, "metrio" - o'lchash degan ma'noni anglatuvchi qismlardan tuzilgan.

- Mil. avv. VII-VI asrlarda Qadimgi Xorazmda ham Misrdagi kabi Amudaryoning quyi qismida yer o'lchash ishlari bajarilgan.

- Geometriyaga oid dastlabki tushunchalar Qadimgi Bobilda ham bo'lgan. Xususan, tarixchilar Pifagor teoremasi Bobilda topilgan deb hisoblashadi.

- Qadimgi yunon olimi Evklid o'sha paytgacha ma'lum bo'lgan barcha geometrik tushuncha va xossalarni tartibga keltirib, "Negizlar" deb nomlangan kitobida bayon etdi. Bu kitob ikki ming yil mobaynida maktablar uchun eng

muhim darslik vazifasini o'tadi va fan taraqqiyotida ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. Geometriyani o'qitish hozir ham ana shu kitobdagi g'oyalarga tayanadi.

- O'tmishda yashab o'tgan olimlarning ko'pchiligi geometriya bilan shug'ullanganlar. Buyuk vatandoshlarimiz Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ulug'bek ham Evklid "Negizlar"ni puxta o'rganib, bu fan rivojiga o'z hissasini qo'shganlar. Sharq mamlakatlarida geometriya injenerlik bilan qo'shib handasa deb atalgan va unga katta ahamiyat berilgan. Hozir "injener" so'zi muhandis deyilishi ham shundan.

- Planimetriya geometriyaning bo'limi bo'lib, u bir tekislikda joylashgan geometrik shakllarning xossalarini o'rganadi. Fazoviy shakllarning xossalarini esa geometriyaning stereometriya deb ataladigan bo'limi o'rganadi.

- Nuqta, to'g'ri chiziq va tekislik - geometriyaning eng asosiy tushunchalari. Geometriya fanining dastlabki tushunchalari bo'lgani uchun ularga ta'rif berilmaydi. Shu bilan birga ular boshqa tushunchalarni kiritish uchun poydevor vazifasini o'taydi.

- Qalam uchini qog'ozga, bo'rni doskaga tegizganda qolgan iz yoki osmondagi yulduzlarni olib qaraydigan bo'lsak, ular ko'zimizga shu qadar kichik ko'rinadiki, ularning o'lchamlarini hisobga olmasa ham bo'ladi. Nuqta - ana shunday, o'lchamlarini hisobga olmasa bo'ladigan juda kichik narsalarning geometrik timsoli. Evklid "Negizlar" deb nomlangan asarida nuqtani hech bir qismga ega bo'lmagan shakl sifatida ta'riflagan.

- Avtomobil yo'li bo'ylab tortilgan chiziqlar, ustunlar orasida tarang tortilgan ip, osmonga qarab yo'naltirilgan yoritqich nuri, qog'ozning cheti kabi shakllarning geometrik timsoli – to'g'ri chiziq to'g'risida tasavvur beradi. Yorug'lik nuri to'g'ri chiziq bo'ylab tarqaladi. Aslida to'g'ri chiziq cheksiz shakldir. Biz uni qog'oz, sinf doskasida tasvirlaganda, kichik bo'lagini chizish bilan cheklanamiz. Biroq to'g'ri chiziqni doim har ikki tomonga cheksiz davom etgan deb tasavvur qilish kerak. Pol, stolning ustki qismi, devor, shift, daftar varag'i, sokin ko'ldagi suv sathi kabilarning geometrik timsoli tekislik bo'ladi.

- Qadimdan kesma va masofalarni o'lchashda turli uzunlik birliklaridan foydalanib kelinadi. Masalan, O'rta Osiyoda bo'g'in, qarich, quloch, chaqirim kabi uzunlik birliklari qo'llangan. "Boburnoma"da 1 elik $\approx$ 2 sm, 1 tutam = 4 elik, 1 qari = 6 tutam, 1 qadam = 1,5 qari, 1 mil = 4000 qadam, 1 shar'iy $\approx$ 2,8 km kabi birliklar zikr etilgan. U qadar aniq bo'lmagan o'lchov birliklari noqulaylik tug'dirgan. Shu bois XVIII asr oxirida Fransiyada uzunlik o'lchovi birligi sifatida metr qabul qilingan. So'ng u butun dunyoga tarqagan.

Siz uzunlik namunasi bo'lgan metr etaloni bilan 6-sinf "Fizika" darsligi orqali tanishgansiz. U yerda metrga nisbatan katta yoki kichik uzunliklarni o'lchash uchun foydalaniladigan birliklar ham keltirilgan edi. Jumladan:

1km = 1000 m; 1 dm = 0,1 m; 1 sm = 0,01 m; 1 mm = 0,001 m.

Ulkan masofalarni o'lchash uchun Astronomiyada astronomik birlik = 149597870,7 km, yorug'lik yili = 9460730472581 km, parsek = 3,08567758491.1013 km kabi birliklar qo'llanadi.

Bir qator mamlakatlarda xalqaro o'lchov birlik laridan tashqari quyidagi uzunlik o'lchov birliklari ham ishlatiladi:

1 duym = 2,54 sm

1 mil = 1,609 km.

(inglizcha duym - barmoq bog'ini; mil = milya - ming so'zidan olingan).

• Nilni jilovlagan farg'onalik alloma:

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, yurtimizda yetishib chiqqan buyuk allomalardan biri Ahmad Farg'oniy 861-yili Qohira shahri yaqinida Nil daryosidagi suv sathini o'lchaydigan "Nilometr" (ya'ni "Nil o'lchagich") deb nomlangan buzilib ketgan inshootni qaytadan qurgan. Ilmiy-texnik va me'moriy jihatdan g'oyat mukammal hisoblangan hamda o'zida noyob geometrik yechimlarni mujassam etgan bu qurilmada olib borilgan o'lchash ishlari uzoq vaqtlar davomida dehqonchilik uchun juda zarur bo'lgan va u hozirgacha saqlanib qolgan. Ahmad Farg'oniy o'zining "Usturlob yasash haqida risola" asarida astronomiya uchun muhim xossa — Ptolemey teoremasining nafi s isbotini bergan. Uning ismi arabcha al-Farg'oniy deyilgan, o'rta asr Yevropa ilmiy adabiyotida esa Al'fraganus deb ataganlar. Ahmad Farg'oniy sharafi ga Oyda topilgan krater nomlangan va Qohira shahrida haykal o'rnatilgan. Bobokalonimiz Ahmad Farg'oniyga Farg'ona shahri markazida o'rnatilgan haykal va Nil daryosi qirg'og'idagi "Nilometr" inshooti binosi tasvirlangan.

• Astrolyabiya (Usturlob) – burchak o'lchaydigan asbob bo'lib, u qadimgi yunon astronomi Gipparx tomonidan eramizdan oldingi II asrda yasalgan . Ko'rinishi juda sodda bo'lgan bu asbobda o'nlab o'lchash ishlarini bajarish mumkin bo'lgan. Samarqanddagi Ulug'bek astronomik rasadxonasida ham burchak o'lchash ishlari olib borilgan. Bu ulkan silindr shaklidagi uch qavatli rasadxonada ko'plab qurilma va asboblari bo'lgan . Uning radiusi 42m bo'lgan! Ulug'bek bu qurilma yordamida 1018 ta yulduzning koinot dagi o'rnini hayratomuz aniqlikda o'lchab, o'zining "Ziji jadidi Ko'ragoniy" asarida keltirgan. Yevropalik olimlar teleskop ixtiro qilinishidan avval kvadrantdan foydalanganlar. U Ulug'bek kvadrantidan ancha kichik albatta. Hozirda yer o'lchash ishlarida yuqori aniqlikka ega bo'lgan teodolit degan asbob qo'llaniladi.

• Misrda mil. avv. III asrda hukm surgan Ptolemey I ismli podshoh Evkliddan geometriya bo'yicha saboq olmoqchi bo'libdi. Bir necha mashg'ulotdan so'ng u qiynalib ketib, ustozidan so'rabdi: «Menga osonroq yo'lini ko'rsata olmaysizmi?» Shunda Evklid: «Geometriyaga shohona yo'l yo'q!» – deb javob bergan ekan.

• Evklidning 5-postulati:

Evklidning 5-postulatini boshqa aksiomalardan foydalanib isbotlashga, jumla dan teskarisini faraz qilish usulini qo'llab isbotlashga bag'ishlangan ko'plab urinish lar bo'lgan. Shunday olimlardan biri Sakkeri (1733) o'z ishini juda qiziq nomlagan: «Tug'ma dog'lardan tozalangan Evklid yoki universal geometriyaning ilk prinsiplarini o'rnatgan tajriba». Afsuski, Sakkerining ham, boshqa olimlarning ham urinishlari zoye ketgan. XIX asrda Evklidning 5-postulatini isbotlash mumkin emasligi isbotlangan!

- Astronomiya fanida osmon sferasining ekvator tekisligi bilan ekliptika (Yer orbitasini o'z ichiga olgan tekislik) orasidagi burchak muhim o'rin tutadi. U ekvatorning ekliptikaga og'ish burchagi deb ataladi. Uni hisoblash uchun osmon sferasining shimoliy qutbi (Qutb yulduziga juda yaqin) yo'nalishni hamda bahorgi tengkunlik kuni (21 mart) Quyosh eng yuqoriga ko'tarilgan paytdagi balandligini aniqlash kerak. Ulug'bek ra sadxonasida ekvatorning ekliptikaga og'ish burchagi o'ta yuqori aniqlikdagi kuzatuvlar asosida $23^{\circ}30'17''$ ga teng ekanligi topilgan.

- Yasashga oid masalalarni faqat oddiy chizg'ich va sirkul vositasida yechish - mantiqiy mushohada qilish qobiliyatini o'stiradi. Shuning uchun Qadimgi Yunonistonda bu mavzudagi masalalarni yechish san'at darajasiga ko'tarilgan. Shu paytgacha turli xil asboblardan yordamida har xil geometrik shakllarni yasab keldik. Masalan, chizg'ich yordamida to'g'ri chiziq, nur, kesma, uchburchak va boshqa shakllarni chizdik. Chizg'ich va transportir yordamida turli xil burchaklar qurdik. Sirkul yordamida esa aylana va yo'ylar, goniya bilan parallel va perpendikulyar to'g'ri chiziqlar yasadik.

8-sinf darsligi mavzularida geometriya tarixi:

- Pifagor(e. a. taxminan 570-500 y.)

Pifagor Samoskiy haqida yozma hujjatlar qolmagan, ancha keyingi ma'lumotlar bo'yicha esa uning hayoti va erishgan yutuqlari borasida haqiqiy manzarani tiklash qiyin. Pifagor Egey dengizining Kichik Osiyo sohilidagi o'zi tug'ilgan Samos orolini uning hukmdori zulmiga qarshi norozilik alomati sifatida tark etadi va yetuk yoshida Italiya janubidagi Kroton shahriga borib qoladi. Pifagor va uning izdoshlari Italiyadagi yunon koloniyalari hayotida katta rol o'ynagan yashirin ittifoq tuzadilar. Pifagorchilar bir-birlarini beshburchak yulduz-pentagramma bo'yicha tanishardi.

Pifagor ta'limiga Sharq falsafasi va dini katta ta'sir ko'rsatdi. U Sharq mamlakatlari bo'ylab ko'p sayohatda bo'ldi: Misr va Bobilda bo'ldi. U yerda Pifagor Sharq matematikasi bilan tanishdi. Matematika Pifagor ta'limotining bir qismi, ayni paytda muhim qismi bo'lib qoladi.

Pifagorchilar son qonuniyatlariga olamning sirlari yashiringaniga ishonardilar. Pifagorchi sonlar olami uchun alohida olam bilan yashardi. Sonlar o'z hayotiy mazmuniga ega edi. O'z bo'luvchilarining yig'indisiga teng sonlar mukammal sonlar deb qabul qilinardi (6, 28, 496, 8128,); biri ikkinchisining bo'luvchilari yig'indisiga teng sonlar juftini (masalan, 220 va 284) do'st sonlar deb atashardi. Pifagor birinchi bo'lib sonlarni juft va toq, tub va murakkab sonlarga ajratdi, figurali son tushunchasini kiritdi. Uning maktabida Pifagor sonlari deyiladigan natural sonlar uchliklari to'la qarab chiqilgan.

Ushbu iborani Pifagor aytgan deyishadi: 'hamma narsa sondan iborat'. Pifagor butun olamni, xususan matematikani ham son tushunchasiga keltirmoqchi bo'lgan. Ammo Pifagor maktabining o'zidayoq bu garmoniyani buzuvchi kashfiyot ochildi. Ayrim sonlar ratsional son emasligi, ya'ni ratsional sonlar orqali ifodalanmasligi isbot qilindi. Tabiiyki, geometriya Pifagorda arifmetikada bo'ysundirilgan edi, bu hol, ayniqsa, Pifagor nomi bilan yuritiluvchi teoremda

yorqin nomoyon bo'ldi. U keyinchalik sonli metodlarni geometriyaga qo'llash uchun asos bo'lib xizmat qildi. Aftidan pifagorchilar muntazam jismlar: tetraedr, kub va dodekaedri bilishgan.

Geometriyada isbotlashlarni muntazam qo'llay boshlash, to'g'ri chiziqli figuralar planimetriyasini yaratish, o'xshashlik haqidagi ta'limotlar Pifagor nisbat beriladi. Arifmetik, geometrik va garmonik proporsiyalar, o'rta qiymatlar haqidagi ta'limotlarni ham Pifagor nomi bilan bog'lashadi. Shuni ta'kidlash kerakki, Pifagor Yerni quyosh atrofida harakatlanuvchi shar deb hisoblagan. XVI asrda cherkov Kopernik ta'limotini ayovsiz ta'qib ostiga ola boshlaganda bu ta'limotni qat'iy pifagorchilar ta'limoti deb, Pifagorni qoralamoqchi bo'lishgan.

9-sinf darsligi mavzularida geometriya tarixi:

•Mirzo Ulug'bek: (1394 – 1449) — buyuk o'zbek olimi va davlat arbobi. Asl ismi Muhammad Tarag'ay. U sohibqiron Amir Temurning nabirasi. Ulug'bekning otasi Shohruh ham davlat arbobi bo'lgan. Ulug'bek taxminan 1425–1428-yillari Samarqand yaqinidagi Obi Rahmat tepaligida o'zining mashhur rasadxonasini quradi. Rasadxonaning binosi uch qavatli bo'lib, uning asosiy asbobi — kvadratning balandligi 50 metr edi. Ulug'bekning eng mashhur asari “Ziji ko'ragoniy” deb ataluvchi astronomik jadvaldir. U 1018 ta yulduzni o'z ichiga olgan. Shu bilan bir qatorda Ulug'bekning trigonometrik jadvallari ham diqqatga sazovordir. Ulug'bekning trigonometrik jadvallari 10 ta o'nli xona aniqligida hisoblangan. Hisoblash vositalari deyarli bo'lmagan bir davrda bu ishlarni bajarish uchun chuqur mushohadaga asoslangan nazariy salohiyat va aniq formulalar hamda anchagina hisobchilar talab qilingan bo'lsa kerak. Zijda Ulug'bek 1 gradusning sinusini hisoblash uchun alohida risola yozganligi qayd qilinadi.

•Istalgan muntazam ko'pburchakni ham sirkul va chizg'ich yordamida yasab bo'lavermaydi. Buni 1801-yilda nemis matematigi Karl Gauss (1777–1855) algebraik usulda isbotlagan. U agar n sonning $2^m p_1 p_2 \dots p_n$ yoyilmasidagi $p_1 p_2 \dots p_n$ turli tub sonlar $2^{2^k} + 1$ ko'rinishida bo'lsagina muntazam n burchakni sirkul va chizg'ich yordamida yasash mumkinligini isbotladi. Bu yerda m va k manfiy bo'lmagan butun sonlar.

•Uzoq vaqtlar mobaynida dunyoning ko'plab matematiklari “doira kvadraturasi” deb nom olgan quyidagi masalani yechishga harakat qilganlar: sirkul va chizg'ich yordamida yuzi berilgan doira yuziga teng bo'lgan kvadrat yasash. Faqat XIX asrning oxirida bu masala yechimga ega emasligi isbotlangan.

•Ahmad Farg'oniy Abul Abbos ibn Muhammad ibn Kasir Farg'oniy (861 y. Bag'dodda vafot etgan) – buyuk astronom, matematik va geograf. O'rta asr Yevropa ilmiy adabiyotida uni Al'fraganus deb ataganlar. Farg'oniy arab xalifaligining Bag'dod va Damashq shaharlarida IX asrda yashagan. U Bag'dodda Xorun ar-Rashidning o'g'li al-Ma'mun hukmronligi (813- 833) davrida O'rta Osiyolik olimlar Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abbos ibn Sa'id Javhariy va b. bilan birga ishlagan. Ular dastlab yunon olimlarining asarlarini arab tiliga tarjima qilishgan, keyin esa o'zlari mustaqil asarlar yaratishgan. Xalifa al Ma'mun 829-yilda Bag'doddagi 'Baytal-hikmat' ('Donishmandlar uyi') qoshida, 832-yil

Damashqda rasadxona (observatoriya) qurdirgan. Bu rasadxonalarda muntazam ravishda kuzatuv olib borilgan. Ularda Fargʻoniy ham faol qatnashgan. Kuzatuvlarning natijasini ‘Al-Ma’unning tekshirilgan jadvallari’ nomi bilan kitob holiga keltirgan. Bu astronomik jadvallarni aslida faylasuf al-Kindiy oxiriga yetqizishi zarur edi, ammo u xalifa Mutavakkil (846-862) ning gʻazabiga uchrab qatl qilinganidan soʻng ishini davom ettirish va oxiriga yetkazish Fargʻoniyga qolgan. Fargʻoniy bu vazifani muvaffaqiyatli hal etgan. Fargʻoniyning birinchi mustaqil asari “Astronomiyaga kirish” deb ataldi. Bu asarda u oʻzgacha yashagan astronomlarning ishlarini tartibga solib, izchil davom etadi va ularda uchraydigan baʼzi kamchiliklarni tanqid qiladi. Shu asari bilan Fargʻoniy oʻzining yetuk astronom ekanini koʻrsatadi. Fargʻoniy avvalroq astronomiyani chuqur egallanganini isbotlab, 812-yil quyosh tutilishini oldindan aytib bergan edi.

Fargʻoniyning bunday yutuqlarga erishishida uning qunt bilan qadimgi yunon matematikasini va astronomiyasini oʻrganishi bilan birga hamkasb doʻstlarining ham xizmati katta boʻldi. “Baytal-hikmat”da Fargʻoniy bilan birga, Xorazmiy va Javhariydan tashqari, IX asrning mashhur matematik va astronomlari Muso ibn Shokir oʻgʻillari- Muhammad, Ahmad va al-Hasan ishlar edilar. Fargʻoniy Muso oʻgʻillari bilan Qizil dengiz yaqinidagi Sanjor va Kufa sahrosida kuzatuvlar olib borgani haqida maʼlumotlar bor. Fargʻoniyning yana bir asari “Osmon harakatlari va astronomiya fani toʻplami haqida kitob” deb ataladi. Bu asar astronomiyadan arab tilida yozilgan birinchi kitoblardan hisoblanadi.

Fargʻoniyning bu asari XII asrda lotin tiliga, XIII asrda esa koʻpgina Yevropa tillariga tarjima qilingan.

Asarning anchagina qismini astronomik asboblarni yasash va ulardan foydalanish metodlari, xususan, astronomik kuzatuvlar uchun eng zarur asboblardan biri-quyosh soatining bayoni egallaydi.

Fargʻoniyning asarlariga qiziqish Yevropada XIII asrdan soʻng ham davom etdi. Uning “Astronomiya elementlari” nomli asarini Yakob Galiliy 1669-yil lotin tiliga tarjima qildi va arabcha teksti bilan Amsterdamda nashr qildi. Fargʻoniy risola ham yaratgan, masalan, Ptolemeyning “Almagest” asarining sharhiga bagʻishlab “Almagestning kirish boʻlimlari haqida oʻttiz bobdan iborat risola” nomli asar yozgan. U astronomik asboblarni haqida kitoblarni yozishni davom ettirib, “Asturlab haqida mukammal kitob” va “Asturlab yasash haqida” degan asarlar ham yaratgan.

10-sinf darsligi mavzularida geometriya tarixi:

•Gippokrat oychasi – ikki aylana yoʻylari bilan chegaralangan va quyidagi xossaga ega boʻlgan shakldir: agar aylanalar radiuslari va oycha yoʻylari tiralgan vatar berilgan boʻlsa, oychaga tengdosh kvadrat yasash mumkin. Pifagor teoremasi qoʻllanilsa, gipotenuzaga qurilgan yrim doira yuzi katetlarga qurilgan yarim doiralar yuzlari yigʻindisiga teng boʻladi. Shuning oychalar yuzlarining yigʻindisi uchburchak yuziga teng (mushohada qilib koʻring!). Agar rasmdagi uchburchak oʻrniga teng yonli toʻgʻri burchakli uchburchak olsak, hosil boʻlgan ikki oychadan har birining yuzi uchburchak yuzining yarmiga teng boʻladi. Doira kvadraturasi

haqidagi masalani yechishga urinib, yunon matematigi Gippokrat (miloddan avvalgi V asr) ko'pburchak bilan tengdosh bir necha xil oychalarni ixtiro qilgan. Gippokrat oychalarining to'la jadvali faqat XIX–XX asrlarda tuzilgan.

• Aylana uzunligini hisoblash juda qadimdan dolzarb muammo bo'lgan. Aylana uzunligini unga ichki chizilgan ko'pburchak perimetriga almashtirish usuli keng tarqalgan. O'rta Osiyolik matematiklar ham doiraga ichki chizilgan muntazam ko'pburchaklarni yasash, ularning tomonlarini doiraning radiusi orqali ifodalash masalalari bilan shug'ullanganlar. Abu Rayhon Beruniy "Qonuni Mas'udiy" asarida doiraga ichki chizilgan ko'pburchaklarning tomonini aniqlash bilan shug'ullanib, ichki chizilgan beshburchak, oltiburchak, yettiburchak, ..., o'n burchak tomonlarini aniqlash usulini ko'rsatadi. Bu hisoblash natijasida $u \pi \approx 3,14$ qiymatga ega ekanligini aniqlaydi. Qadimgi Bobil va Misr qo'lyozmalari va mixxatlarida π uchga teng deb olingan. Bu o'sha davr aniqlik talabi uchun yetarli bo'lgan. Keyinchalik rimliklar π uchun 3,12 ni ishlatishgan. π soni uchun Arximed bergan qiymat 3,14 bo'lib, bu amaliy masalalarni hal qilishda juda ma'qul edi. Xitoy matematiklarida $\pi \approx 3,155 \dots$ va $22/7$. Hindlarning "Sulva Sutra" ("Arqon qoidasi") asarida π uchun 3,008 va 3,1416 ... va $\sqrt{10} \approx 3,162 \dots$ qiymatlar uchraydi.

Mirzo Ulug'bekning "Astronomiya maktabi" namoyandalaridan biri Jamshid G'iyosiddin al-Koshiy 1424-yilda yozgan "Aylana uzunligi haqida kitob" nomli risolasida aylanaga ichki va tashqi chizilgan muntazam ko'pburchak tomonlari sonini ikkilantirish yo'li bilan $3 \cdot 228 = 800\ 335\ 168$ tomonli muntazam ko'pburchaklar perimetrini hisoblab, π uchun $\pi = 3,1\ 415826\ 535\ 897\ 932$ qiymatni hosil qilgan. Bu 16 ta o'nli raqamgacha aniqdir. Ammo al-Koshiyning asari uzoq vaqtgacha Yevropada noma'lum bo'lgan. Yevropaliklardan belgiyalik Van Romen 1597-yilda 230 tomonli muntazam ko'pburchakka Arximed usulini tatbiq etib, π uchun 17 ta o'nli raqamlari aniq bo'lgan qiymat topgan. Gollandiyalik Rudolf van Seylon (1540 – 1610) bu aniqlikni 35 ta o'nli raqamlargacha olib borgan. Hozirgi davrda elektron hisoblash mashinalari yordamida π uchun milliondan ortiq o'nli raqamlari aniq bo'lgan qiymatlar topilgan. Kundalik hisoblashlar uchun 3,14 qiymat, matematik hisoblashlar uchun 3,1416 qiymat, hatto astronomiya va kosmonavtika uchun 3,1415826 qiymat kifoyadir.

11-sinf darsligi mavzularida geometriya tarixi:

• Umar Hayyom (1048-1123)

Qadimda va o'rta asrlarda yashagan olimlarning ko'pchiligi fanning turli sohalarida muvaffaqiyatli ijod etishgan. Shoir Umar Hayyom ana shular jumlasiga kiradi. Uning to'liq ismi G'iyosiddin Abulfath Umar ibn Ibrohim al-Hayyom. U xuroson viloyati ko'chmanchi turk qabilalaridan biri – saljuqiylarning markaziy viloyatiga aylangan davrda Nishopurda chodrach (Xayyomi- chodrach degani) oilasida tug'ildi.

Umar hayyomning bolalik yillari haqida ma'lumot yo'q, ammo u haqida ba'zi rivoyatlar saqlanib qolgan. Tarixchi Bayhahiy Umar Hayyom mustahkam xotiraga

ega bo'lganligini yozgan. Shunday xotira egasi, albatta, bolalik yillarida ko'p narsalarni o'rgana olgan.

Umar Hayyom matematika sohasida, ayniqsa algebra va geometriya sohasida katta kashfiyotlar qilgan olim. U birinchi bo'lib son tushunchasini haqiqiy musbat songacha kengaytirgan. Bu haqida u o'zining “Al-jabr va al-muqobala isbotlari haqida risola” asarida quyidagilarni yozadi: “hindlarda kvadratlarning tomonlarini va kublarning qirralarini unchalik katta bo'lmagan ketma-ket tanlashga va 9ta raqam- bir, ikki, uch va hokazo sonlarning kvadratlarini hamda ulardan birini ikkinchisiga, ya'ni ikkini uchga va hokazo ko'paytmasini bilishga asoslangan metod mavjud. Bu metodlarning to'g'riligini isbotlashga va bu metodlar haqiqatdan ham maqsadga yetqazishiga doir risola bizga tegishli. Bundan tashqari, biz oldin bo'lmagan sonlar turini ham orttirdik, ya'ni biz kvadrat-kvadrat, kvadrat-kub, kub-kub va hokazolarning asosini aniqlashni ko'rsatdik”.

Hayyom saljuqiylardan ancha aziyat tortadi va ulardan qochib Movarounnahrda keladi. Avval Samarqandda yashaydi. Keyin u Buxoroda Shams al-Mulk saroyida, 1074 yildan esa Isfaxonda Malikshoh saroyida ishlaydi. Umar Hayyom kub tenglamalarni geometrik usulda yechish va ularni klassifikatsiya qilish bilan shug'ullanadi. Kub tenglamalarni yechish usuli uning yuqorida aytilgan asarida keltirilgan. O'sha asarida Hayyom noma'lumning darajasi uchdan ortiq bo'lganda ularning ildizlari haqiqiy miqdorlarga to'g'ri kelmasligini uqtiradi. U bu asarida to'liq kub tenglamalarni yecha olmaganini ammo keyingi avlod orasida bunday tenglamani yecha oladiganlari chiqishini aytadi. Darhaqiqat, Hayyomdan qariyb 400 yil keyin italiyalik matematiklar N.Tartalya va J. Kardanolar kub tenglamalarni kub radikallarda yechish formulasini topishdi.

Umar Hayyom geometriyaga ham katta hissa qo'shgan. Uning Yevklidning V postulatini “isbotlash” sohasidagi ishi juda mashhur. Yevklid o'zining “Negizlar” asarida V postulatni “ikki to'g'ri chiziqni uchinchi to'g'ri chiziq bilan kesganda, uning bir tomonli burchaklarining yig'indisi qaysi tomonda ikki to'g'ri burchakdan kichik bo'lsa, ular o'sha tomonda kesishsin”-dedi. Yevklidning bu ta'rifi unchalik aniq bo'lmaganidan qadim zamonlardan boshlab matematikalarda shubha tug'dirgan. Ular bu postulat emas, teorema bo'lishi kerak, yangilish holda postulatlar qatoriga kiritilgan deb o'ylashgan va uni isbotlashga urinishgan (Lobachevskiy geometriyasi).

Hayyom “Evklid kitobining kirish qismidagi qiyinchiliklarga sharxlar “nomli asarining parallellik nazariyasiga bag'ishlangan qismida o'sha V postulatga to'xtalgan. U Yevklidning postulati teorema ekanligini isbotlash uchun pastki asosidagi ikki burchagi to'g'ri bo'lgan to'g'ri to'rtburchakni qaragan va agar uning pastki ikki burchagi to'g'ri bo'lsa, yuqoridagi ikki burchagi ham to'g'ri bo'lishi lozim degan xulosaga kelgan. Umar Hayyom “bitta to'g'ri chiziqqa perpendikulyar bo'lgan ikki to'g'ri chiziq to'g'ri chiziqning ikkala tomonida ham kesisha olmaydi- ku “,- deydi. Umar Hayyomning bu ishlaridan bexabar italiyalik matematik J.Sakkeri (1667-1733) ham V postulat bilan

shug'ullanib, to'g'ri to'rtburchakka murojaat qilgan. Geometriya asoslariga bu to'g'ri to'rtburchak "Hayyom- Sakkeri to'rtburchagi nomi bilan kirgan.

Umar Hayyom ajoyib astronom ham edi. Uni Malikshoh 1074 yildan so'ng Eron Quyosh kalendarini isloh qilish uchun Hamadonga taklif qilgan.

Umar Hayyom zamonida eronliklar ikki kalendar - Quyosh Oy kalendaridan foydalanar edi. Eronliklar bir yilni 365 sutka deb hisoblashar edi, bu esa chalkashliklarga olib kelar edi. Hayyom uni tugatishi va amaldagi kalendar bilan quyosh yilini mos keltirishi kerak edi. U isloh loyihasinin "Ziji malikshoh" nomli asarida beradi. Islohga ko'ra Hayyom kalendarida 33 yilning 8 tasi (4ga qoldiqsiz bo'linadiganlari) kabisa yili bo'lib, juda aniq edi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, geometriya darslarida tarixiy ma'lumotlardan foydalanish o'quvchilarning o'rganilayotgan materiallarga qiziqishini oshiradi, bilimlarni mustahkam egallashlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 7 maydagi PQ-4708-son "O'zbekistonda matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Chiqish ma'lumotlari.
2. A.A'zamov, B.Haydarov, E.Sariqov, A.Qo'chqorov "Geometriya" 7-sinf darslik – T.: "Huquq va Jamiyat", 2017-yil.
3. B.Haydarov, E.Sariqov, A.Qo'chqorov "Geometriya" 9-sinf darslik –T.: "Huquq va Jamiyat", 2019-yil.
4. M.A Mirzaahmedov, Sh.N. Islamov va b. "Matematika-10" – T.: "O'qituvchi", 2017-yil.
5. M.A Mirzaahmedov, Sh.N. Islamov va b. "Matematika-11" – T.: "O'qituvchi", 2018-yil.

O'QUVCHILARGA BA'ZI TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISHNI NOSTANDART USULLARINI O'RGATISH.

M.A.Asqaraliyeva-Qo'qon DPI, o'qituvchi

M.Qodirova-Qo'qon DPI, magistrant

Annotatsiya. Maqolada ba'zi trigonometrik tenglamalarni yechishda foydalanish mumkin bo'lgan nostandart usullari va ularga oid misollar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tenglama, nostandart, matematik tahlil.

Ba'zi trigonometrik tenglamalarni yechishning nostandart usullari:

I. Sun'iy shakl almashtirishlardan foydalanib trigonometrik tenglamalarni yechish

II.Trigonometrik tenglamalarni yechishda matematik tahlil elementlaridan foydalanish

III.Trigonometrik tenglamalarni yechishda vektorlarning skalyar ko'paytmasidan foydalanish.

IV. Trigonometrik funksiyalar bilan bog'liq masalalarni geometrik usulda yechish.

I. Sun'iy shakl almashtirish talab qiladigan trigonometrik tenglamalarni yechishda quyidagi usullardan foydalaniladi.

1. Tenglamaning har ikki tomonini bir xil trigonometrik funksiyaga ko'paytirish.
2. Tenglamaning har 2 tomoniga bir hil son yoki bir hil trigonometrik funktsiyani qo'shish.
3. Tenglamaning biror bir qismini ayniy shakl almashtirish. (Bir xil ifodani qo'shish yoki ayirish).

4. $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ proporsiyadan foydalanish.

Masalan.

1-misol. $\operatorname{tg} x \cdot \operatorname{tg} 2x = \operatorname{tg} 3x \cdot \operatorname{tg} 4x$ tenglamani yeching.

Yechish: Tenglamaning aniqlanish sohasi

$$x \neq \frac{\pi}{2} + \pi, \quad x \neq \frac{\pi}{4} + \frac{\pi}{2}; \quad x \neq \frac{\pi}{6} + \frac{\pi}{3}; \quad x \neq \frac{\pi}{8} + \frac{\pi}{4}; \quad n \in \mathbb{Z}$$

Tenglamaning har 2 tomoniga 1 ni qo'shamiz. $\operatorname{tg} x \operatorname{tg} 2x + 1 = \operatorname{tg} 3x \operatorname{tg} 4x + 1$.

$$\frac{\cos x}{\cos x \cos 2x} = \frac{\cos x}{\cos 3x \cos 4x}.$$

tenglamaning har 2 tomonini $\cos x \neq 0$ ga bo'lamiz.

$\cos x + \cos 3x = \cos 7x + \cos x$ ushbu tenglamani yechib quyidagi yechimni topamiz.

Javob: $x = \frac{\pi}{5}t; \quad t \in \mathbb{Z}.$

II. Trigonometrik tenglamalarni yechishda matematik tahlil elementlaridan foydalanish.

1. Funksiyaning aniqlanish sohasidan foydalanish
2. Funksiyaning chegaralanganlik xossasidan foydalanish
3. Sinus va kosinus funksiyalar xossalardan foydalanish.
4. Sonli tengsizliklardan foydalanish.

2-misol. $\left(\frac{1}{\sin^8 x} + \frac{1}{\cos^2 2x}\right)(\sin^8 x + \cos^2 2x) = 4 \cos^2 \sqrt{\frac{\pi^2}{4} - x^2}$ tenglamani yeching.

Yechish: Ixtiyoriy musbat a va b sonlari uchun $\left(\frac{1}{a} + \frac{1}{b}\right)(a+b) \geq 4$ tengsizlik

o'rinli ekani ma'lum. Bundan
$$\begin{cases} \left(\frac{1}{\sin^8 x} + \frac{1}{\cos^2 2x}\right)(\sin^8 x + \cos^2 2x) = 4 \\ \cos^2 \sqrt{\frac{\pi^2}{4} - x^2} = 1 \end{cases} \quad \text{sistema}$$

ma'lum. $x_1 = \frac{\pi}{2}$ va $x_2 = -\frac{\pi}{2}$ lar berilgan tenglamaning yechimlari bo'ladi. J: $x_1 = \frac{\pi}{2}$

, $x_2 = -\frac{\pi}{2}$

III. Trigonometrik tenglamalarni yechishda vektorlarning skalyar ko'paytmasidan foydalanish

Ma'lumki, 2 ta vektorning skalyar ko'paytmasi ularning uzunliklari va ular orasidagi burchak kosinusi ko'paytmasiga teng. $\vec{a} \cdot \vec{b} = |\vec{a}| \cdot |\vec{b}| \cos \alpha$.

$$|\cos \alpha| \leq 1, \text{ bo'lgani uchun } |\vec{a} \cdot \vec{b}| \leq |\vec{a}| \cdot |\vec{b}|.$$

Agar vektorlar koordinatalari bilan berilgan bo'lsa, ya'ni $\vec{a} \{a_1, a_2\}$ va $\vec{b} \{b_1, b_2\}$ bo'lsa, $a_1 a_2 + b_1 b_2 \leq \sqrt{a_1^2 + a_2^2} \cdot \sqrt{b_1^2 + b_2^2}$ munosabat o'rinli.

3-misol. $\sin x \sqrt{\sin x} + \cos x \sqrt{\cos x} = \sqrt{\sin x + \cos x}$ tenglamani yeching.

Yechish: $\vec{a} \{\sin x; \cos x\}$ va $\vec{b} \{\sqrt{\sin x}; \sqrt{\cos x}\}$ bo'lsin. U holda

$$\sin x \sqrt{\sin x} + \cos x \sqrt{\cos x} \leq \sqrt{\sin x + \cos x}$$

Tenglik belgisi $\frac{\sin x}{\sqrt{\sin x}} = \frac{\cos x}{\sqrt{\cos x}}$ yoki $\sqrt{\sin x} = \sqrt{\cos x}$ bo'lganda o'rinli.

$$\text{Bundan } x = \frac{\pi}{4} + 2\pi n; \quad n \in \mathbb{Z}$$

IV. Trigonometrik funksiyalar bilan bog'liq masalalarni geometrik usulda yechish.

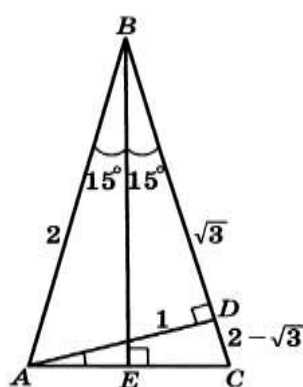
1-usul. $\operatorname{tg} 15^\circ = \operatorname{tg}(60^\circ - 45^\circ) = \frac{\operatorname{tg} 60^\circ - \operatorname{tg} 45^\circ}{1 + \operatorname{tg} 60^\circ \operatorname{tg} 45^\circ} = \frac{\sqrt{3} - 1}{\sqrt{3} + 1} = \frac{(\sqrt{3} - 1)^2}{2} = 2 - \sqrt{3}$. Standart usul

2-usul. ABC to'g'ri burchakli uchburchakni qaraymiz. ($AB = BC$) $\angle ABC = 30^\circ$. Bu uchburchakda AD va BE balandliklar tushiramiz.

$$\angle CAD = 15^\circ, \quad \operatorname{tg} 15^\circ = \frac{CD}{AD}.$$

Agar $AD = 1$ bo'lsa $AB = 2$ va $BD = \sqrt{3}$.

Demak, $CD = 2 - \sqrt{3}$

(1-chizma)

Adabiyotlar.

1. И.Х. Сивашинский «Элементарные функции и графики» Москва. «Наука» 1968г.[95,134]
2. Т. Karimov, К. То'raqulov. S. Abdullayev. «Maktabda tenglama va tengsizliklar» Toshkent. «O'qituvchi», 1992 yil.[54,86]
3. A. Gaziyeu, I. Isroilov, M. Yaxshiboyev «Funktsiyalar va grafiklar»

Toshkent. "Voris-nashriyot", 2006 yil. [108, 136]

KIBERTAHDIDLARGA QARSHI KURASHISHDA XALQARO TAJRIBADAN FOYDALANISH

O.T.Berkinov-Chirchiq DPU, magistrant

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda kibertahdid muammosining dolzarbligi, kibertahdidlarga qarshi kurashish borasida yurtimizda amalga oshirilayotgan ishlar va xalqaro tajribadan foydalanish masalalari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: kibermakon, kibertahdid, virtual olam, kiberxavfsizlik.

Abstract. This article analyzes the relevance of the problem of cyber threats today, the work being done in our country to combat cyber threats, and the use of international experience.

Key words: cyber space, cyber threat, virtual world, cyber security.

Аннотация. В данной статье проанализированы актуальность проблемы киберугроз на сегодняшний день, проводимая в нашей стране работа по противодействию киберугрозам и использование международного опыта.

Ключевые слова: киберпространство, киберугроза, виртуальный мир, кибербезопасность.

Bugungi kunda global axborot maydonida kibermakon bilan bogʻliq yangidan-yangi tahdidlar yuzaga kelmoqda. Shu bois virtual olamdagi hujumlardan himoyalaniş masalasi dunyo hamjamiyatini jiddiy tashvishga solmoqda.

Tahlillarga koʻra, dunyo boʻylab har yili 500 milliondan ortiq kiberhujumlar uyushtiriladi. Har soniyada 12 nafar insondan biri kibermakonda sodir etilgan hujumlar qurboniga aylanadi. Amerika Qoʻshma Shtatlari, Frantsiya, Angliya, Germaniya, Belgiya, Lyuksemburg kabi rivojlangan davlatlarda jinoyatlarning 60-65 foizi kiberhujumlar orqali sodir etilmoqda. Oʻzbekistonda ham soʻnggi uch yilda bu turdagi jinoyatlar 8,3 baravarga koʻpayib, hozirda umumiy jinoyatchilikning qariyb 5 foiziga yetgan. Xususan, noqonuniy bank-moliya operasialari orqali oʻzgalarning plastik kartadagi mablagʻlarini oʻzlashtirish, zararli viruslar tarqatish, qimor va tavakkalchilikka asoslangan onlayn oʻyinlar, diniy aqidaparastlikka qaratilgan axborot xurujlari, onlayn savdo maydonidagi firibgarlik jinoyatlari koʻpayib bormoqda.

Achinarlisi, axborot texnologiyalari yordamida huquqbuzarlik va jinoyatga qoʻl urgan shaxslar orasida yoshlar koʻpchilikni tashkil etmoqda. Respublikamizda virtual olamdagi qonunbuzilishlarning aksariyati 16-23 yosh oraligʻidagi oʻsmir-yoshlar tomonidan sodir qilinmoqda. Bundan koʻrinib turibdiki, kiberxavfsizlikni taʼminlash masalasi bugun har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda axborot xavfsizligi masalasiga davlat siyosati darajasida eʼtibor qaratilib, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning yangi yondashuvlari amaliyotga joriy qilinmoqda. Prezidentning 2018 yil 21 noyabrdagi PQ-4024-son qarori bilan davlat unitar korxonasi shaklida kiberxavfsizligi markazi tashkil etildi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni[1] bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini

rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasida "Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritish" deb nomlangan beshinchi yo'nalish doirasida mamlakatning konstitutsiyaviy tuzumini, suverenitetini, hududiy yaxlitligini himoya qilishga doir chora-tadbirlarni ro'yobga chiqarish, kiberxavfsizlik sohasining normativ-huquqiy asoslarini takomillashtirish belgilangan. Xususan, 2020-2023-yillarga mo'ljallangan kiberxavfsizlikka doir milliy strategiyani, "kiberxavfsizlik to'g'risida"gi qonun loyihasini hamda O'zbekiston Respublikasi yagona axborot siyosati kontsepsiyasi ishlab chiqish belgilandi va 2022-yil 15-aprelda "Kibermakon to'g'risida"gi qonun qabul qilindi[2]. Ushbu qonunning qabul qilinish kibertahdidlarga qarshi kurashishning naqadar dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Barcha sohalarda kibertahdidlarning kuchayib borishi dunyo hamjamiyatini befarq qoldirmadi va bu tahdidlarga qashi kurashish uchun harakatlar boshlandi. Bu boradagi dastlabki qadam Yevropa Kengashi tomonidan 2001-yil Budapesht shahrida imzolangan "Xalqaro va milliy kiberjinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi konvensiya bo'ldi. Ushbu konvensiya qabul qilinganda uni 50 dan ortiq davlatlar ratifikatsiya qildi va unga Yevropa Kengashiga a'zo bo'lmagan bir qancha davlatlar ham qabul qildi. Jumladan, AQSh, Kanada, Yaponiya, Meksika, Avstraliya va boshqa ko'plab davlatlar. Konvensiyaning qabul qilinishi kibertahdidlarga qarshi olib boriladigan ishlarning jadallashuviga olib keldi.

Keyinchalik, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi kiberxavfsizlikni ta'minlashga doir rezolyutsiyani qabul qildi[3]. Rezolyutsiyaga ko'ra Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a'zo davlatlar kiberxavfsizlikning global madaniyatini shakllantirishi belgilab qo'yildi. Rezolyutsiyaga ko'ra davlatlar kiberxavfsizlikni ta'minlash uchun quyidagi usullardan foydalanishligi tavsiya etildi:

- inson salohiyatini mustahkamlash bo'yicha milliy dasturlarni ishlab chiqish;
- aholini o'qitish va ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini oshirish;
- ilg'or, ishonchli va xavfsiz axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va tarmoqlarini qo'llash orqali davlat xizmatlarini takomillashtirish va hayot sifatini oshirish;
- rivojlangan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan umumiy foydalanishni rag'batlantirish.

Bu boradagi ishlarni yanada rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj tufayli 2003-yil Jeneva deklaratsiyasi qabul qilindi. Unda barcha manfaatdor tomonlar va vakolatli xalqaro agentliklar bilan hamkorlikda kiberxavfsizlikning global madaniyatini joriy etishni jadallashtirish zarurligi qayd etildi[4].

Turkiya, Janubiy Koreya, Birlashgan Arab Amirliklari davlatlari tajribasiga ko'ra, internetdagi tahdidlarga qarshi kurashishdagi eng samarali usuli – bu aholida internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish orqali ularni ehtimoliy xavflardan barvaqt ogohlantirish bo'lib, shu maqsadda xavfsizlik organlari

tomonidan fuqarolar o'rtasida faol targ'ibotlar o'tkaziladi va bunday tadbirlar bilan aholini yanada kengroq qamrab olish uchun maqsadida kiberxavfsizlik markazi tomonidan "kiber-yordamchi" platformasi ham ishlab chiqilgan. Ushbu tajribalardan foydalanish bugungi kunda mamlakatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://lex.uz/docs/4071401>
2. <https://lex.uz/uz/docs/-5960604>
3. BMT Bosh Assambleyasining 2002 yil 20 dekabrda "Global kiberxavfsizlik madaniyatini yaratish" rezolyutsiyasi, y 57/239. Mavjud: http://www.un.org/ru/ga/second/57/second_res.shtml.
4. 2003-yil 12-dekabrda "Axborot jamiyati qurilishi – yangi asrda global vazifa" tamoyillari deklaratsiyasi. <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

ЧИСЛЕННОЕ РЕШЕНИЕ СТАЦИОНАРНОЙ ЗАДАЧИ ОПТИМАЛЬНОГО РАЗМЕЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ ТЕПЛА В СТЕРЖНЕ

Г.Х.Шамсиддинов-НУУз, магистрант

Аннотация. В настоящей работе рассматривается задача нахождения распределения плотности источников тепла, которая обеспечивает заданный температурный режим при минимальной суммарной мощности этих источников. В работе предлагаются методика и алгоритм решения нестационарной задачи поддержания температуры внутри области в заданных пределах, путем оптимального размещения источников тепла в стержне. Для проведения вычислительных экспериментов было разработано программное обеспечение.

Ключевые слова: оптимальный выбор, источники тепла, уравнение теплопроводности, интегро-интерполяционный метод, консервативные схемы, симплекс-метод.

В отрезке $D=[a, b]$ требуется определить функцию $f(x) \geq 0$, доставляющую минимум линейному функционалу [1]

$$J\{f\} = \int_a^b f(x)dx \rightarrow \min \quad (1)$$

при следующих условиях:

$$\frac{du}{dx} \left(\chi(x) \frac{du}{dx} \right) + f(x) = 0, \quad a < x < b, \quad (2)$$

$$u(a) = \mu_1(a),$$

$$u(b) = \mu_2(b),$$

$$m(x) \leq u(x) \leq M(x), \quad x \in D \quad (3)$$

где $u = u(x)$ – температура стержня в точке x ; $\chi(x) > 0$ – коэффициент теплопроводности; μ_1, μ_2 – заданные числа, $m(x), M(x)$ – заданные

функции. Функции $m(x)$ и $M(x)$ – минимальные и максимальные температуры, определенные в области D . $f(x)$ – источник тепла, определенный в пространстве $L_2(D)$.

Пусть $Lu = \frac{d}{dx} \left(\chi(x) \frac{du}{dx} \right)$. Оператор L , определенный в $L_2(D)$, имеет

обратный L^{-1} . Здесь L^{-1} – интегральный оператор с непрерывным ядром (функция Грина). Используя его, можно записать задачу (1)-(3) в следующем виде:

$$f(x) \in L_2(D), f(x) \geq 0, m(x) \leq (L^{-1}f)(x) \leq M(x). \quad (4)$$

Эту задачу в полной математической постановке будем решать интегро-интерполяционным методом на равномерной сетке.

Введем в D равномерную по обеим переменным разностную сетку $\bar{\omega}_h = \{x_i = ih, i = 0, 1, \dots, N_1\}$ с шагами $h = (b - a) / N_1$.

Для получения однородных консервативных разностных схем воспользуемся интегро-интерполяционным методом. Чтобы получить разностное уравнение напомним интегральное уравнение баланса тепла на отрезке $x_{i-1/2} \leq x \leq x_{i+1/2}$ [2]:

$$W_{i+1/2} - W_{i-1/2} + \int_{x_{i-1/2}}^{x_{i+1/2}} f(x) dx = 0.$$

Здесь $W(x)$ – поток тепла, $W(x) = -\chi(x) \frac{du}{dx}$.

Аппроксимируем входящие в уравнение баланса интегралы приближенными формулами

$$u_i - u_{i-1} = \int_{x_{i-1}}^{x_i} \frac{W(x)}{\chi(x)} dx \approx W_{i-1/2} \int_{x_{i-1}}^{x_i} \frac{dx}{\chi(x)};$$

$$u_{i+1} - u_i = \int_{x_i}^{x_{i+1}} \frac{W(x)}{\chi(x)} dx \approx W_{i+1/2} \int_{x_i}^{x_{i+1}} \frac{dx}{\chi(x)};$$

$$\int_{x_{i-1/2}}^{x_{i+1/2}} f(x) dx = hf_i,$$

$$W_{i+1/2} = \chi_{i+1/2} \frac{u_{i+1} - u_i}{h}; \quad W_{i-1/2} = \chi_{i-1/2} \frac{u_i - u_{i-1}}{h}.$$

При этом $\chi_{i\pm 1/2}$ и f_i определяется равенствами

$$\chi_{i+1/2} = \chi\left(\frac{x_{i+1} + x_i}{2}\right), \chi_{i-1/2} = \chi\left(\frac{x_i + x_{i-1}}{2}\right), \chi_i = \chi(x_i), f_i = f(x_i).$$

Неявная консервативная разностная схема для задачи (2) имеет вид:

$$\begin{cases} \chi_{i+1/2} \frac{u_{i+1} - u_i}{h^2} - \chi_{i-1/2} \frac{u_i - u_{i-1}}{h^2} + f_i = 0, & i = 1, 2, \dots, N_1 - 1, \\ u_0 = \mu_1, \quad u_{N_1} = \mu_2. \end{cases} \quad (5)$$

Рассмотрим расширенную матрицу системы:

$$A = \begin{bmatrix} \frac{\chi_{1+1/2}}{h^2} & -\frac{\chi_{1+1/2}}{h^2} & 0 & \dots & 0 \\ -\frac{\chi_{i-1/2}}{h^2} & \frac{\chi_{i+1/2}}{h^2} & -\frac{\chi_{i+1/2}}{h^2} & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & \dots & -\frac{\chi_{i-1/2}}{h^2} & \frac{\chi_{i+1/2}}{h^2} & -\frac{\chi_{i+1/2}}{h^2} \\ 0 & \dots & 0 & -\frac{\chi_{(N_1-1)-1/2}}{h^2} & \frac{\chi_{(N_1-1)+1/2}}{h^2} \end{bmatrix}.$$

Получим

$$G = A^{-1}.$$

Аппроксимируем задачу (1)-(2) в виде задачи линейного программирования.

Разделим область D на N_1 равные части: $D = \bigcup_{i=1}^{N_1} D_i$, где $D_i = \{x : x_{i-1} \leq x \leq x_i\}$, $i = 1, 2, \dots, N_1$. В пространстве $L_2(D)$ функции $f_i = f(x_i)$, $x \in D_i$, $i = 1, 2, \dots, N_1 - 1$ определяются как кусочно-постоянные функции. Отсюда получим $f(x) \approx \sum_{i=1}^{N_1-1} f_i$.

Пусть $g_{ij} = G$, $m_i = m(x_i)$, $M_i = M(x_i)$, $i = 1, 2, \dots, N_1 - 1$, $j = 1, 2, \dots, N_1 - 1$. Подставим выражение $f(x)$ в (1) и заменим неравенство (4) на сеточные функции.

$$\begin{aligned} J\{f\} &= \sum_{i=1}^{N_1-1} (mes D_i) f_i \rightarrow \min, \\ m_i &\leq \sum_{j=1}^{N_1-1} g_{ij} f_j \leq M_i, \quad i = 1, 2, \dots, N_1 - 1, \\ f_j &\geq 0, \quad j = 1, 2, \dots, N_1 - 1. \end{aligned} \quad (6)$$

Задача (6) решается М-методом (методом искусственного базиса) [3].

Численное решение задачи (2) находится с помощью $u_i = \sum_{j=1}^{N_1-1} g_{ij} f_j$, $i = \overline{1, N_1 - 1}$.

Найденная f_j является функцией, дающей минимум функционалу (1).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хайиткулов Б.Х. Консервативные разностные схемы по оптимальному выбору местоположения источников тепла в стержне // Математическое моделирование и численные методы. 2020. № 3. С. 85–98.
2. Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики. 7-е изд. М: Наука, 2004. 798 с.
3. Dantzig G.B. Linear programming and extensions. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2016. 656 с.

ОБ УТОЧНЕНИЯХ АСИМПТОТИЧЕСКОГО РАЗЛОЖЕНИЯ ПРОДОЛЖЕНИЯ КРИТИЧЕСКИХ ВЕТВЯЩИХСЯ СЛУЧАЙНЫХ ПРОЦЕССОВ С НЕПРЕРЫВНЫМ ВРЕМЕНЕМ.

Ш.Ю.Жураев-Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация. В этой статье для вероятности продолжения критических ветвящихся процессов получено асимптотическое разложение в предположений о существовании факториальных моментов λ_k при $k = 5, 6, \dots, m, m < \infty$.

Ключевые слова: ветвящихся случайных процесс, вероятности продолжения, критических ветвящихся процессов, факториальных моментов, производящие функции, вероятность вырождения процесса.

Пусть $\mu(t), \mu(0)$ - ветвящихся процесс с непрерывным временем. $P_k(t) = P\{\mu(t) = k / \mu(0) = 1\}$ есть распределение этого процесса.

Пусть $F(t, x) = \sum_{k=0}^{\infty} P_k(t)x^k, |x| \leq 1$ производящая функция распределение

$\{P_k(t)\}$. Как хорошо известно, что для производящую функцию $F(t, x)$ справедливо уравнение

$$F(t+s, x) = F(t, F(s, x)), \quad x \leq 1 \quad (1)$$

с граничным условием $F(0, x) = x$.

Обычно, для ветвящихся процессов с непрерывным временем полагают, что (см. например [2])

$$P_k(t + \Delta t) = \delta_{1k} p_k \Delta t + \eta(\Delta t) \Delta t \quad (2)$$

где

$\eta_k(\Delta t) \rightarrow 0$ при $\Delta t \rightarrow 0$, δ_{1k} – символ Кронекера, т.е. $\delta_{1k} = 1$, если $k = 1$, $\delta_{1k} = 0$ если $k \neq 1$.

Если вероятность $P_k(t)$ удовлетворяет (2), то при $|x| \leq 1$ справедливо

$$F(t, x) = x + f(x)\Delta t + o(\Delta t), \quad \Delta t \rightarrow 0 \quad (3)$$

где $f(x) = \sum_{k=0}^{\infty} p_k x^k$ и p_k – постоянные, определяемые (2).

Полагают, что $\sum_{k=0}^{\infty} p_k = 0$.

Величины $a = f'(1), b = f''(1), c = f'''(1), d = f^{(IV)}(1)$ и т.д. $\alpha_m = f^{(m)}(1)$ называются факториальными моментами.

В силу (1) и (2) при $|x| \leq 1$ доказываются, что для процессов с непрерывным временем, производящая функция $F(t, x)$ удовлетворяет дифференциальному уравнению

$$\frac{\partial F(t, x)}{\partial t} = f[F(t, x)] \quad (4)$$

и граничным условием $F(0, x) = x$.

Пусть $R(t, x) = 1 - F(t, x)$ и $Q(t) = R(t, 0) = 1 - F(t, 0)$ – вероятность продолжения ветвящихся процесса $\mu(t)$, $0 \leq t < \infty$.

В.П.Чистяков [2], пользуясь результатами Б.А.Севастьянова [1], при условии конечности $a = 0, b > 0, c < \infty, d < \infty$ получил асимптотическое разложение при $t \rightarrow \infty$ для $R(t, x)$ и, в частности, для вероятности $Q(t)$ продолжения процесса.

Лемма. (Чистяков В.П.[2]). Если $a = 0$, факториальные моменты $b > 0, c, d$ существуют и $x \in \{x: |x| \leq 1, |x - 1| \geq r > 0\}$, то при $t \rightarrow \infty$

$$R(t, x) = \frac{2}{bt} + \frac{4c \ln t}{3b^2 t^2} + \frac{4K(x)}{b^2 t^2} + O\left(\frac{\ln^2 t}{t^3}\right), \quad (5)$$

где $K(x)$ - некоторая функция от x , зависящая от вида $f(x)$.

Следствие. В предположениях леммы при $t \rightarrow \infty$

$$Q(t) = \frac{2}{bt} + \frac{4c \ln t}{3b^2 t^2} + \frac{4K(0)}{b^2 t^2} + O\left(\frac{\ln^2 t}{t^3}\right) \quad (6)$$

При доказательстве леммы, Чистяков В.П. получил соотношение

$$-\frac{dR(t, x)}{dt} = f(1 - R) = \frac{b}{2} R^2 - \frac{c}{6} R^3 + \frac{\bar{d}}{24} R^4 \quad (7)$$

где $|\bar{d}| \leq d$, т.е. $\bar{d} = d + \varepsilon(t)$, $\varepsilon(t) \rightarrow 0, t \rightarrow \infty$ и

$$\frac{d\left[\frac{1}{R(t, x)} - \frac{bt}{2}\right]}{dt} = -\frac{c}{6} R(t, x) + \frac{\bar{d}}{24} R^2(t, x). \quad (8)$$

Мы хотим распространить результаты [2] для вероятности $Q(t)$, когда существуют факториальные моменты $\alpha_k = f^{(k)}(1) < \infty$, где $k = 4, 5, 6, \dots, m, m < \infty$.

Теорема. Если $a = 0, \alpha_k < \infty, k = 2, 3, 4, \dots, m, b > 0$ то при $t \rightarrow \infty$

$$Q(t) = \frac{2}{bt} + \frac{4c \ln t}{3b^2 t^2} - \frac{4K_m}{b^2 t^2} - \frac{8c^2 \ln^2 t}{9b^5 t^3} - \frac{8c(c + 3K_m) \ln t}{9b^4 t^3} + \frac{8K_m(3bK_m - c)}{3b^4 t^3} + \frac{16c^2(6bK_m - c) \ln t}{27b^6 t^4} + o\left(\frac{\ln t}{t^3}\right) + o\left(\frac{1}{t^{m-1}}\right) \quad (9)$$

где $K_m = 1 - \frac{c}{6}(N_1 + t_3) + \sum_{n=4}^m (-1)^{n-2} \frac{\alpha_n}{n!} (t_n + N_{n-2}) + \varepsilon_1(t)(t_m + N_{n-2})$,

$\varepsilon_1(t) \rightarrow 0, t \rightarrow \infty$, а

$N_1 = \frac{4c}{3b^2} \left(\frac{1 + \ln t_0}{t_0} \right)$, $N_{n-2} = \int_{t_0}^{\infty} Q^{n-2}(\tau) d\tau$, $t_n = \int_0^{t_0} Q^{n-2}(\tau) d\tau$, $t_0 > 0$ достаточна

больше, но фиксировано, $0 < t_m \leq t_{m-1} \leq \dots \leq t_4 \leq t_3 \leq t_0$.

Список литературы

- [1]. Б.А.Севастьянов Теория Ветвящиеся случайных процессов. УМН.1951.Т.вып.6.
[2].В.П.Чистяков Локальные предельные теоремы теории ветвящихся случайных процессов."Теория вероятностей и ее применения".1957.Т.2.вып.

ФУНКЦИЯЛИ ТЕНГЛИК МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ ВА ЕЧИМЛАРИ

А.А.Эргашев-Қўқон ДПИ, магистрант

Ф.М.Муродова-Қўқон ДПИ, магистрант

Функцияли чизиқли тенглик муносабатлар таҳлили ва ечимларини топиш усуллари ўзининг ўзоқ тарихига эга. Бу эса функцияли чизиқли тенгламаларнинг чуқур ва кенг маънода таҳлил қилиниб, ўз амалий тадбиқларига эга бўлган ва ҳозирда ҳам ўз ўринларида тадбиқ этилмоқда [1, 2, ва бошқалар].

Жараёнлар фазонинг бирор қисмида вақт бирлиги ичида содир бўлади. Жараёнларни юз бериши омиллар манбааларини ўзаро боғлиқлиги шу жараён асосини ташкил этувчи табиий (физика, химия, биология ва каби) фанлар қоида ҳамда қонуниятлари билан аниқланади.

Вақт бирлигининг ва фазо (муҳит) нуқталарининг етарли кичик ўзгаришида жараённи кечиш ҳолатини ҳамда факторларни ифодаловчи функцияларнинг ўзаро адекват боғлиқлиги муносабатлари, кўп ҳолларда чизиқли бўлмаган дифференциал тенгламалар ҳамда тенгсизликлар билан аниқланади. Шунингдек, бирор вақт давомида ва фазонинг (муҳитнинг) бирор қисми нуқталарида жараённинг кечишини интенсивлиги-ўзгариши қонуниятларини аниқловчи ҳамда факторларни ифодаловчи функцияларнинг ўзаро адекват боғлиқлиги муносабатлари чизиқли бўлмаган интеграл ёки интегро-дифференциал тенглик ҳамда тенгсизликлар билан шакллантирилади. Қисқача келтирилган фикр-мулоҳазалар амалий масалаларнинг тўғри (коррект) қўйилиши, ечимларининг мавжудлигини ва хоссаларини тадқиқ қилиш, ечимларини топиш усуллари ишлаб чиқиш математик физика тенгламалари, математик моделлаштириш, оптимал (мақсадга мувофиқ ҳолда) бошқариш, ҳисоблаш усуллари каби илим-фан

йўналишларида назарий математиканинг ютуқларидан фойдаланилган ҳолда ўрганилади ҳамда тадқиқ қилинади.

Қуйида номаълум функцияли бўлган чизиксиз тенламага мисол келтириб ўтилади.

Масаланинг қўйилиши. Қуйида банах фазоларида n –тартибли ҳосиллага эга номаълум функция ва унинг n дан кичик бўлган m –тартибгача бўлган ҳосилаларига нисбатан чизиксиз $(n-m-1)$ дан n гача бўлган ҳосилаларига нисбатан чизикли n –тартибли оддий дифференциал тенгламалар ечимларини топишга сиқиб акслантириш теоремасини [2] қўллашнинг етарлилик шартини топиш билан боғлиқ масалалар ечими тадқиқ қилинади.

Масаланинг ечилиши. Эслатиб ўтиладики, номаълум функция ва унинг m –тартибгача бўлган ҳосилаларига нисбатан чизиксиз $(n-m-1)$ дан n гача бўлган ҳосилаларига нисбатан чизикли n –тартибли оддий дифференциал тенгламанинг умумий кўриниши қуйидагича

$$L_{n,m}u = a_0(x)\frac{d^n u}{dx^n} + a_1(x)\frac{d^{n-1}u}{dx^{n-1}} + \dots + a_{n-1}(x)\frac{d^{n-m-1}u}{dx^{n-m-1}} = f_2(x, u(x), u^{(1)}(x), u^{(2)}(x), \dots, u^{(m)}(x)). \quad (1)$$

Бу квазичизикли тенгламанинг чизикли қисмини нолга тенглаб олинган биржинсли тенглама амалий тадбиқлардан келиб чиқадиган бошланғич ва чегаравий шартларни қаноатлантирувчи нолдан фарли ечимларга эга бўлмаса, у ҳолда улар ечимларини топишни мос Грин функцияларидан фойдаланиб чизикли бўлмаган интегро-дифференциал тенглама ечимини топишга келтирилади [2-5]:

$$u(x) = \int_a^b G_{n,m}(x, \xi) f_2(\xi, u(\xi), u^{(1)}(\xi), u^{(2)}(\xi), \dots, u^{(m)}(\xi)) d\xi; \quad (2)$$

Квазичизикли (1) тенгламага мос келувчи биржинсли

$$L_{n,m}u = a_0(x)\frac{d^n u}{dx^n} + a_1(x)\frac{d^{n-1}u}{dx^{n-1}} + \dots + a_{n-1}(x)\frac{d^{n-m-1}u}{dx^{n-m-1}} = 0$$

тенглама чегаравий шартларни қаноатлантирувчи нолдан фаркли ечимларга эга бўлмаганда масаланинг қўйилишидан келиб чиққан ҳолда мос Грин функциясидан фойдаланиб ҳосил қилинган (2) интегро-дифференциал тенгламани ечимини топишга сиқиб акслантириш теоремасини қўллашнинг тегишли етарлилик шартини аниқлаш масаласининг ечилиши кўрилиши мумкин.

Ушбу

$$u(x) = Au(x) \quad (3)$$

тенгликни қаноатлантирувчи $[a, b] = D \subset R$ соҳада аниқланган номаълум $u(x) \in X$ функцияни топиш талаб этилсин, бу ерда X – функциялар фазоси масаланинг қўйилиши билан боғлиқ $u(x)$ функциянинг хоссаларидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Юқорида, амалий тадбиқларда кенг қўлланидган номаълум функцили физикли бўлмаган тенгликларни таҳлили ҳамда ечимларини топишнинг долзарб эканлиги таъкидланди.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Владимиров В.С. Уравнения математической физики. М.: Наука, 1971, стр. 512.
- 2.Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики. М.: Наука, 1966, стр. 826.
3. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. –М.: «Наука», 1981. -542 с.
4. Красносельский М.А. Топологические методы в теории нелинейных интегральных уравнений. - М.: Гос. изд. техн.-теор. лит., 1956. - 392 с
5. Бутковский А.Г. Характеристики систем с оаспределенными параметрами (справочное пособие). –М.: «Наука». Главная редакция физ.-мат. литературы. 1979. –224 стр.

BOSHLANG`ICH TA`LIMNING O`QUV DASTURLARIGA SHAXMATNI TA`LIM SIFATIGA IJOBIY TA`SIR ETUVCHI DIDAKTIK VOSITA SIFATIDA JORIY ETISHNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D.A.Abduraxmonov- Qoq'on DPI, o'qituvchi
O.H.Saminjonov– Qo'qon DPI , talaba

Annotatsiya: Maqolada shaxmatni umumiy o'rta ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinflarida ta'lim-tarbiya tizimini yangi sifat bosqichiga ko'taruvchi didaktik vositalardan biri ekanligi haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: В статье рассматривается тот факт, что шахматы являются одним из дидактических средств, поднимающих систему образования на новый качественный уровень в начальных классах общеобразовательных средних учебных заведений.

Abstract: The article discusses the fact that chess is one of the didactic tools that raise the educational system to a new level of quality in the primary classes of general secondary educational institutions.

Kalit so'zlar: didaktik vosita, shaxmat, rivojlantirish, kreativ, diqqat, xotira, konstratsiya, ijodkorlik, ta'lim-tarbiya, ijobiy.

Ключевые слова: дидактическое средство, шахматы, развитие, творчество, внимание, память, концентрация, творчество, воспитание, позитив.

Key words: didactic tool, chess, development, creative, attention, memory, concentration, creativity, education, positive.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar yosh avlodga ta'lim-tarbiya tizimini sub'ekti sifatida yangicha qarash asosida uni faol, o'z fikrini mustaqil ifodalovchi, qat'iyatli, muhimlikni ajrata biladigan, kreativ fikrlaydigan etib tarbiyalashni nazarda tutadi.

Shaxmat ta'lim jarayonida o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir etuvchi didaktik vositalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim dasturlariga shaxmatni joriy etish bo'yicha mamlakatimizda normativ-huquqiy xujjatlar qabul qilinib, hayotga tadbiiq etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4954 sonli qaroriga asosan 2021-2022 o'quv yilidan boshlab tanlov asosida 1000 ta umumiy o'rta ta'lim maktabida 2, 3 va 4 sinf o'quvchilarini "Jismoniy tarbiya" fani doirasida 18 soatlik reja asosida shaxmatga o'qitishni yo'lga qo'yildi. Shuningdek, 2025-2026 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablarida 2, 3 va 4 sinf o'quvchilarini "Jismoniy tarbiya va "Matematika" fanlari doirasida 36 soatlik reja asosida shaxmatga o'qitish tizimiga o'tish nazarda tutilgan. Shu bilan birga mazkur qaror bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 9 avgustdagi PQ-3906 qarori bo'yicha 150 ta umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini tajriba tariqasida shaxmatga o'qitish amaliyotini kengaytirish va shu munosabat bilan yana qo'shimcha 150 ta maktabni shaxmatga ixtisoslashtirish, ularni o'quvchilarini chuqurlashtirilgan holda shaxmatga o'qitish vazifa etib belgilangan[1].

Bir qator xorijiy hamda mahalliy olim va mutaxassislarning tadqiqotlari hamda o'rganishlari shaxmat ta'lim jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir etuvchi didaktik vositalardan biri ekanligini tasdiqlamoqda. Jumladan, olim va mutaxassislarning quyidagi fikrlarga e'tibor qaratamiz. Shaxmat-bu murakkab qoidalar tuzilmasi bo'lgan o'yin bo'lib, uning natijasi shaxmat o'ynash davomida o'yinchi ushbu qoidalardan ijodiy foydalanishga va raqib javobini oldindan ko'ra bilishiga bo'g'liq. Shaxmat diqqat, xotira, konseptratsiya, ijodkorlik va fikrlash kabi intellectual jarayonlarni rivojlantiradigan didaktik vosita bo'lganligi uchun o'qituvchilar ushbu vositadan o'quv strategiyasi sifatida foydalanish mumkin(Krogus, 1972), yoki diqqatni jamlash, muammolarni aniqlash va hal qilish, rejalashtirish strategiyalari, ijodkorlik kabi ko'nikmalarni mustaxkamlash uchun va sust o'zlashtirgan o'quvchilar ravshan fikrlashi uchun qo'llalishi mumkin(Storey, 2000)[6]. Shaxmatni o'quvchilarni mantiqiy fikrlashini rivojlantiruvchi samarali vositalardan biri ekanligini O'zbekistonlik olimlar ham "Shaxmat-bu birinchi navbatda o'yin va unda siz bilganingizdek, o'quv materiali yahshiroq va charchoqsiz o'zlashtiriladi. Shaxmat mantiqiy fikrlash qobiliyatini faol shakllantiradi"- deya ta'kidlaganlar[2].

Sidney universiteti professori P.Govergen o'zining "Farzandlarimiz miyasini rivojlantirish mexanizmi sifatida shaxmatning ahamiyati" nomli kitobida shaxmatning tarbiyaviy ahamiyati katta ekanligini, u miyani rivojlanishini hamda rag'batlantirishini ta'minlashini ta'kidlaydi. Suningdek, Armaniston shaxmat federatsiyasi a'zosi, psixolog Ruben Arzumutyan boshchilidagi psixologlar guruhi shaxmatning bolalar miyasiga ta'sirini o'rganmoqdalar. R. Arzumutyan shaxmat ijodiy fikrlashni va qiyosiy thlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi hamda shaxsning shakllanishiga hissa qo'shishini e'tirof etgan. [3].

Xulosa qismi: Hulosa o'rnida yuqoridagi olim va soha mutaxassislarini bildirgan fikr va mulohazalaridan kelib chiqib ta'kidlash joizki, shaxmatni didaktik vosita sifatida ta'lim jarayoniga joriy etilishi ta'lim oluvchilarning har tomonlama rivojlantiruvchi vositalardan biri ekanligini isbotlamoqda.

Demak mamlakatimizda umumta'lim maktablariga shaxmatni bosqichma-bosqich joriy etilishi ta'lim-tarbiyaning sifat va samaradorligini oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 14 yanvardagi "Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4954 sonli qarori.
2. Махмудов А.Х., Джураев Р.Х., Ахунжонов А.Т. "Дидактический потенциал шахматной игры" Наука и образование сегодня №6 (53), 2020. Часть №2 70 стр.
3. <http://uniques.uz/Chess.html>

О ВНУТРЕННИХ И ЛОКАЛЬНЫХ ВНУТРЕННИХ ДИФФЕРЕНЦИРОВАНИЯХ КОНЕЧНОМЕРНЫХ ЙОРДАНОВЫХ АЛГЕБР.

Ф.С.Уринбоев -Наманган ГУ, докторант

Аннотация: Ушбу мақолада чекли ўлчамли Йордан алгебраларининг ички дифференциаллашлари ва локал ички дифференциаллашлари хоссалари ўрганилган. Илмий ишнинг асосий мақсади чекли ўлчамли Йордан алгебраларининг ички дифференциаллашларини ва локал ички дифференциаллашларини матрица шаклида тасвирлаш алгоритмларини куришдан иборат. Бундан ташқари, мақолада икки ва уч ўлчамли Йордан алгебраларига курилган алгоритмлар қўлланган.

Калит сўзлар: Йордан алгебралари; дифференциаллаш; ички дифференциаллаш; локал ички дифференциаллаш.

Abstract: In the present paper, properties of inner derivations and local inner derivations of finite-dimensional Jordan algebras are studied. The main goal of the scientific work is to propose algorithms for describing in matrix form internal derivations and local internal derivations of finite-dimensional Jordan algebras. In addition, we apply algorithms to two-dimensional and three-dimensional Jordan algebras.

Key words: Jordan algebras; derivation; inner derivation; local inner derivation.

Йордановы алгебры являются классическими алгебрами, широко изученными специалистами. Йордановы алгебры оказались связанными с другими классическими алгебрами, такими как ассоциативные алгебры и алгебры Ли. Классификация конечномерных Йордановых алгебр является одной из первичных областей современной алгебры и, как известно, впервые была исследована П. Йорданом, Дж. фон Нейманом и Е. Вигнером [1]. Классификации 3- и 4-мерных Йордановых алгебр были построены И.

Кашубой и М.Е. Мартин в [2], М.Е. Мартин в [3], И. Кашубой и И. Шестаковым в [4] соответственно. Более того, случай нильпотентных Йордановых алгебр размерности 5 был классифицирован Хегази и Абдлвахабом. Большинство проблем классификации конечномерных Йордановых алгебр было изучено с целью установить определенных свойств Йордановых алгебр, в то время как полная классификация Йордановых алгебр в целом все еще остается открытой проблемой. Существует много теоретических работ по дифференцированию и внутреннему дифференцированию ассоциативных алгебр и алгебр Ли. Однако в случае Йордановых алгебр их мало. По этой причине наш интерес в этой статье состоит в изучении и описании внутренних дифференцирований конечномерных Йордановых алгебр.

В настоящей работе изучаются локальные дифференцирования конечномерных Йордановых алгебр. Понятие локального дифференцирования восходит к теореме Глисона-Кахане-Желазко, являющейся фундаментальным вкладом в теорию банаховых алгебр. Эта теорема гласит, что всякий унитарный линейный функционал F на комплексной унитарной банаховой алгебре A такой, что $F(a)$ принадлежит спектру $\sigma(a)$ оператора a для каждого $a \in A$, мультипликативен. В современной терминологии это эквивалентно следующему условию: любой унитарный линейный локальный гомоморфизм из унитарной комплексной банаховой алгебры A в $\mathbb{C}$ мультипликативен. Напомним, что линейное отображение T из банаховой алгебры A в банахову алгебру B называется локальным гомоморфизмом, если для каждого a в A существует гомоморфизм $\Phi_a: A \rightarrow B$, в зависимости от a , такой, что $T(a) = \Phi_a(a)$.

Аналогичное понятие было введено и изучено для характеристики дифференцирований на операторных алгебрах. А именно, понятие локальных дифференцирований было введено Р. Кэдисоном и Д. Ларсон, А. Сурур независимо друг от друга в 1990 г. Линейное отображение ∇ алгебры A в себя является локальным дифференцированием, если для каждого a в A существует дифференцирование D_a на A такое, что $D_a(a) = \nabla(a)$.

Р. Кэдисон доказывает, что всякое непрерывное локальное дифференцирование алгебры фон Неймана в двойственную ей банахову бимодуль является дифференцированием. Б. Джонсон обобщает приведенный выше результат, доказывая, что каждое локальное дифференцирование C^* -алгебры в ее банахов бимодуль является дифференцированием. На основе этих результатов многие авторы изучали локальные дифференцирования на операторных алгебрах. Начало изучению локальных дифференцирований неассоциативных алгебр положили работы Аюпова и Кудайбергенова (для случая алгебр Ли). Они доказали, что каждое локальное дифференцирование на полупростой конечномерной алгебре Ли является дифференцированием. После названных работ было продолжено изучение локальных дифференцирований для алгебр Лейбница и Йордановых алгебр. Во многих

случаях изучались также локальные автоморфизмы. Например, локальные автоморфизмы на алгебрах Ли изучались в [5].

Определение. Йордановой алгеброй $\mathcal{J}$ называется векторное пространство над полем F , снабженное билинейной операцией $\cdot: \mathcal{J} \times \mathcal{J} \rightarrow \mathcal{J}$, удовлетворяющей следующим тождествам:

$$x \cdot y = y \cdot x, (x^2 \cdot y) \cdot x = x^2 \cdot (y \cdot x) \quad (1)$$

для всяких $x, y \in \mathcal{J}$. Важным частным случаем отображения дифференцирования является так называемое "внутреннее дифференцирование".

Пусть $\mathcal{J}$ – Йорданова алгебра. Напомним, что линейное отображение $D: \mathcal{J} \rightarrow \mathcal{J}$ называется дифференцированием, если $D(xy) = D(x)y + xD(y)$ для любых двух элементов $x, y \in \mathcal{J}$.

Для заданных подмножеств B и C алгебры Ли со скобкой $[\cdot, \cdot]$ обозначим через $[B, C]$ множество всех конечных сумм элементов $[b, c]$, где $b \in B$ и $c \in C$.

Рассмотрим Йорданову алгебру $\mathcal{J}$ и пусть $m = \{xM: x \in \mathcal{J}\}$, где xM обозначает оператор умножения, определяемый $(xM)y = x \cdot y$ для всех $x, y \in \mathcal{J}$. Пусть $aut(\mathcal{J})$ обозначает кольцо Ли всех дифференцирований $\mathfrak{A}$. Элементы идеала $inn(\mathcal{J}) := [m, m]$ алгебры $aut(\mathfrak{A})$ называются внутренними дифференцированиями $\mathcal{J}$. Другими словами, дифференцирование D на $\mathcal{J}$ называется внутренним дифференцированием, если существуют элементы $a_1, a_2, \dots, a_m, b_1, b_2, \dots, b_m$ в $\mathcal{J}$ такие, что

$$D(x) = \sum_{k=1}^m [a_k(b_k x) - b_k(a_k x)], x \in \mathcal{J}.$$

В данной работе разработан алгоритм для описания внутренних дифференцирований

Далее этот алгоритм применен для описания внутренних дифференцирований Йордановых алгебр размерности два и три. Классификация всех двухмерных и трехмерных Йордановых алгебр построена в [2, 4]. Список классов изоморфизма дается следующих таблицах.

Теорема 1. Внутренние дифференцирования двухмерных йордановых алгебр имеют следующий вид:

Таблица 1

Внутренние дифференцирования двухмерных йордановых алгебр.

$\mathcal{J}$	Таблица умножения	Внутренние дифференцирования	$Dim(Inn(B))$
$\mathcal{B}_1$	$e_1^2 = e_1, e_1 n_1 = n_1$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$	0
$\mathcal{B}_2$	$e_1^2 = e_1, e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 \\ \alpha & 0 \end{pmatrix}$	1
$\mathcal{B}_3$	$n_1^2 = n_2$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$	0

Теорема 2. Внутренние дифференцирования трехмерных йордановых алгебр имеют следующий вид:

Таблица 2

Внутренние дифференцирования трехмерных йордановых алгебр.

$\mathcal{J}$	Таблица умножения	Внутренние дифференцирования	$\dim(\text{Inn}(\mathcal{J}))$
$\mathcal{T}_1$	$e_1^2 = e_1, n_1^2 = n_2, e_1 n_1 = n_1, e_1 n_2 = n_2$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$	0
$\mathcal{T}_2$	$e_1^2 = e_1, e_1 n_1 = n_1, e_1 n_2 = n_2,$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$	0
$\mathcal{T}_3$	$n_1^2 = n_2, n_1 n_2 = n_3$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$	0
$\mathcal{T}_4$	$n_1^2 = n_2, n_3^2 = n_2$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$	0
$\mathcal{T}_5$	$e_1^2 = e_1, e_2^2 = e_2, e_3^2 = e_1 + e_2, e_1 e_3 = \frac{1}{2} e_3, e_2 e_3 = \frac{1}{2} e_3$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 2\alpha \\ 0 & 0 & -2\alpha \\ -\alpha & \alpha & 0 \end{pmatrix}$	4
$\mathcal{T}_6$	$e_1^2 = e_1, n_2^2 = 0, e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, e_1 n_2 = n_2$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ \alpha & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$	1
$\mathcal{T}_7$	$e_1^2 = e_1, n_2^2 = 0, e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, e_1 n_2 = \frac{1}{2} n_2$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ \alpha & 0 & 0 \\ \beta & 0 & 0 \end{pmatrix}$	2
$\mathcal{T}_8$	$e_1^2 = e_1, n_1^2 = n_2, e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1,$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ \alpha & 0 & 0 \\ 0 & 2\alpha & 0 \end{pmatrix}$	2
$\mathcal{T}_9$	$e_1^2 = e_1, n_1^2 = n_2, e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, e_1 n_2 = n_2$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ \alpha & 0 & 0 \\ 0 & -2\alpha & 0 \end{pmatrix}$	2
$\mathcal{T}_{10}$	$e_1^2 = e_1, e_2^2 = e_2, e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, e_2 n_1 = \frac{1}{2} n_1$	$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ \alpha & -\alpha & 0 \end{pmatrix}$	2

Теорема 3. Локальные внутренние дифференцирования двухмерных и трехмерных йордановых алгебр являются внутренними дифференцированиями.

Литературы

- [1] Jordan P., von Neumann J., Wigner E., On an algebraic generalisation of the quantum mechanical formalism, *Annals Math.* 35 (1934), 29–64.
- [2] Kashuba I., Martin M.E., The variety of three-dimensional real Jordan algebras, *Journal of Algebra and Its Applications*. Vol. 15 (2016), No. 08, 16501589. <https://doi.org/10.1142/S0219498816501589>

[3] M.E. Martin, Four dimensional Jordan algebras, Int. J. Math. Game Theory Algebra 20 (2013), 41–59.

[4] Kashuba I., Shestakov I., Jordan algebras of dimension three: geometric classification and representation type, in: Actas del XVI Coloquio Latinoamericano de Elgebra, Colonia del Sacramento, Uruguay, 2005, in: Bibl. Rev. Mat. Iberoamericana, 2007, pp. 295–315.

[5] Costantini M., Local automorphisms of finite dimensional simple Lie algebras, Linear Algebra and its Applications, 562 (2019), 123–134.

ИНВАРИАНТНОСТЬ КВАДРАТИЧНЫХ ОПЕРАТОРОВ ПРИ ОРТОГОНАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЯХ

Д.Д.Джумакулов, Р.Г.Ганиходжаев –УзМУ, преподаватель

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz R^2 va R^3 da aniqlangan kvadratik operatorning ortogonal almashtirishga nisbatan invariantligini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: matritsa, almashtirish, operator, kvadratik operator, ortogonal matritsa, invariant, simmetrik matritsa.

Abstract: In this paper, we consider the invariance of a quadratic operator in R^2 and R^3 under orthogonal permutation.

Keywords: matrix, substitution, operator, quadratic operator, orthogonal matrix, invariant, symmetric matrix.

Аннотация: В этой работе рассматривается инвариантность квадратичного оператора в R^2 и R^3 при ортогональной подстановкой.

Ключевые слова: матрица, подстановка, оператор, квадратичный оператор, ортогональная матрица, инвариант, симметричная матрица.

Пусть дан квадратичный оператор $V(x, y)$ в R^2 и ортогональная матрица

$$V: R^2 \rightarrow R^2 \quad \varphi: \begin{cases} x' = \alpha x + \beta y \\ y' = \gamma x + \delta y \end{cases}$$

Матрица этой подстановки φ имеет вид

$$A = \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix} \text{ и здесь } \det(A) = 1; \quad \text{т.е. } \alpha\delta - \beta\gamma = 1$$

Общий вид квадратичного оператора в R^2 имеет вид

$$V = V(x, y) = (a_1x^2 + 2b_1xy + c_1y^2; a_2x^2 + 2b_2xy + c_2y^2)$$

Наша задача в том, чтобы проверить, квадратичный оператор является инвариантным относительно данной ортогональной матрицы. Чтобы показать это нам достаточно проверить следующее равенство

$$V = A^{-1}VA \quad (1)$$

$$\begin{aligned} VA &= (a_1x^2 + 2b_1xy + c_1y^2; a_2x^2 + 2b_2xy + c_2y^2) \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix} = \\ &= (a_1\alpha x^2 + 2b_1\alpha xy + c_1\alpha y^2 + a_2\gamma x^2 + 2b_2\gamma xy + c_2\gamma y^2; a_1\beta x^2 + 2b_1\beta xy + \\ &+ c_1\beta y^2 + a_2\delta x^2 + 2b_2\delta xy + c_2\delta y^2) = ((a_1\alpha + a_2\gamma)x^2 + 2(b_1\alpha + b_2\gamma)xy + \\ &+ (c_1\alpha + c_2\gamma)y^2; (a_1\beta + a_2\delta)x^2 + 2(b_1\beta + b_2\delta)xy + (c_1\beta + c_2\delta)y^2) \end{aligned}$$

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} \delta & -\gamma \\ -\beta & \alpha \end{pmatrix}$$

$$A^{-1}VA = \begin{pmatrix} \delta & -\gamma \\ -\beta & \alpha \end{pmatrix} \begin{pmatrix} (a_1\alpha + a_2\gamma)x^2 + 2(b_1\alpha + b_2\gamma)xy + (c_1\alpha + c_2\gamma)y^2 \\ (a_1\beta + a_2\delta)x^2 + 2(b_1\beta + b_2\delta)xy + (c_1\beta + c_2\delta)y^2 \end{pmatrix}$$

$$= \begin{pmatrix} a_1(\delta\alpha - \gamma\beta)x^2 + 2b_1(\delta\alpha - \gamma\beta)xy + c_1(\delta\alpha - \gamma\beta)y^2 \\ a_2(\delta\alpha - \gamma\beta)x^2 + 2b_2(\delta\alpha - \gamma\beta)xy + c_2(\delta\alpha - \gamma\beta)y^2 \end{pmatrix} = [\alpha\delta - \beta\gamma = 1]$$

$$= \begin{pmatrix} a_1x^2 + 2b_1xy + c_1y^2 \\ a_2x^2 + 2b_2xy + c_2y^2 \end{pmatrix}$$

Это показывает что квадратичный оператор в R^2 инвариант при ортогональной подстановки.

Рассмотрим квадратичный оператор в R^3 $V: R^3 \rightarrow R^3$

$$V = V(x_1, x_2, x_3) = \left(\sum_{j,k=1}^3 a_{1jk}x_jx_k; \sum_{j,k=1}^3 a_{2jk}x_jx_k; \sum_{j,k=1}^3 a_{3jk}x_jx_k \right)$$

Ортогональная матрица $\varphi: R^3 \rightarrow R^3$

$$\varphi: \begin{cases} x_1' = b_{11}x_1 + b_{12}x_2 + b_{13}x_3 \\ x_2' = b_{21}x_1 + b_{22}x_2 + b_{23}x_3 \\ x_3' = b_{31}x_1 + b_{32}x_2 + b_{33}x_3 \end{cases}$$

Матрица этой подстановки φ имеет вид

$$B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & b_{13} \\ b_{21} & b_{22} & b_{23} \\ b_{31} & b_{32} & b_{33} \end{pmatrix} \text{ и здесь } \det(B) = 1.$$

В этом случае тоже достаточно показать (1) равенство для B

$$V = B^{-1}VB \quad (2)$$

$$VB = \left(\sum_{j,k=1}^3 a_{1jk}x_jx_k; \sum_{j,k=1}^3 a_{2jk}x_jx_k; \sum_{j,k=1}^3 a_{3jk}x_jx_k \right) \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & b_{13} \\ b_{21} & b_{22} & b_{23} \\ b_{31} & b_{32} & b_{33} \end{pmatrix} =$$

$$= \left(\sum_{j,k=1}^3 \sum_{i=1}^3 a_{ijk}b_{i1}x_jx_k; \sum_{j,k=1}^3 \sum_{i=1}^3 a_{ijk}b_{i2}x_jx_k; \sum_{j,k=1}^3 \sum_{i=1}^3 a_{ijk}b_{i3}x_jx_k \right)$$

$$B^{-1} = \begin{pmatrix} b_{22}b_{33} - b_{23}b_{32} & b_{13}b_{32} - b_{12}b_{33} & b_{12}b_{23} - b_{13}b_{22} \\ b_{23}b_{31} - b_{21}b_{33} & b_{11}b_{33} - b_{13}b_{31} & b_{13}b_{21} - b_{23}b_{11} \\ b_{21}b_{32} - b_{22}b_{31} & b_{12}b_{31} - b_{11}b_{32} & b_{11}b_{22} - b_{12}b_{21} \end{pmatrix}$$

После этого мы должны вычислить $B^{-1}VB$, а это очень сложно, поэтому вычисляем на компьютере и получаем следующий результат.

(2) равенство будет верно если матрица B симметричная.

Значит квадратичный оператор в R^3 инвариант при ортогональной подстановки если ортогональная матрица симметричная.

Литература

1. Ахалая Ш.И. «Инвариантные меры необратимых отображений». МГУ 1983.
2. Ганиходжаев Р.Н. «О неподвижных точках квадратичных операторов». - ДАН УзССР, 1977.
3. R.N.Ganikhodzhaev, F. Mukhammedov. U. A. Rozikov. Quadratic stochastic operators and processes results and open problems. Infinite Dimensional Analysis, Quantum Probability and Related Topics. Vol. 14, No. 2. 20011. 279-335.
4. R. Kaneiwa, N-dimensional matrices and nth order invariant forms (Japanese). Characterization of arithmetic functions (Proc. Sympos., Res. Inst. Math. Sci., Kyoto University, Kyoto, (1975). Surikaiseiken yusho Kokyuroku 274(1976), 83-97. MR 58-10955.
5. R. Turkmena, E. Vehbi. B. Paksoy , F. Zhang. Some inequalities of majorization type. Linear algebra and its applications 437 (2012) 1305-1316.

INFORMATIKA BO'YICHA DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNING BIR QISMI SIFATIDA INTERNET LOYIHALARINI YARATISH VA ISHLAB CHIQISH UCHUN WIX PLATFORMASIDAN FOYDALANISH

Sh.A.Ziyayev -Qo'qon DPI, doktorant

Annotatsiya: Maqola zamonaviy ta'limning dolzarb muammolaridan biri - informatika bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlar doirasida axborot kompetentsiyasini rivojlantirishni o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada WIX platformasi talabalarning umumiy axborot madaniyati va loyiha faoliyatini shakllantirish uchun nima uchun eng samarali ekanligi tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: informatika, axborot kompetensiyasi, darsdan tashqari mashg'ulotlar, xalqaro bulut platformasi, WIX.

Аннотация: Статья посвящена одному из самых актуальных вопросов современного образования - изучению развития информационной компетентности во внеурочной деятельности по информатике. В данной статье объясняется, почему платформа WIX наиболее эффективна для формирования у учащихся общей информационной культуры и проектной деятельности.

Ключевые слова: информатика, информационная компетентность, внеучебная деятельность, международная облачная платформа, WIX.

Annotation: The article is devoted to one of the current problems of modern education - the study of the development of information competence in extracurricular activities in computer science. This article explains why the WIX platform is most effective for shaping students' overall information culture and project activities.

Keywords: computer science, information competence, extracurricular activities, international cloud platform, WIX.

Zamonaviy ta'lim bir joyda turmaydi. Onlayn ta'lim tobora ommalashib bormoqda. Zamonaviy raqamli dunyoda o'qituvchi oldida tez o'zgarib borayotgan axborot jamiyatida, yangi bilimlarning paydo bo'lish jarayoni jadallashib borayotgan, yangi kasblarga doimiy ehtiyoj sezilayotgan dunyoda zamonaviy insonni hayot va mehnatga tayyorlash vazifasi turibdi va o'z malakasini oshirishga ehtiyoj bor. Talaba nafaqat ta'lim olishi, balki allaqachon yangi zamonaviy axborot jamiyatida ma'lum darajadagi axborot kompetentsiyasiga erishishi kerak.

Axborot kompetensiyasi maktab o'quvchilarining asosiy kompetensiyalari guruhiga kiradi, umumiy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quv fanlari va ta'lim yo'nalishlari bo'yicha, shuningdek, maktabdan tashqari mashg'ulotlarda axborot bilan bog'liq faoliyat ko'nikmalarini o'z ichiga oladi; zamonaviy ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalariga ega bo'lish; kerakli ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash va tanlash, uni o'zgartirish, saqlash va uzatish.

Loyihalarni yaratish bo'yicha ishlar o'rta maktab yoshidagi bolalarning maktabdan tashqari mashg'ulotlarda axborot kompetensiyasini shakllantirish jarayonida katta imkoniyatlarga ega. O'quvchilar bu ish shakli bilan boshlang'ich sinfdan boshlab tanishadilar, lekin ular bu ishni mazmunliroq boshlaydilar, nazarimda, 6-7-sinflardan boshlab. Loyihalarning mavzulari talabalarning yoshi, sinfi va ishtiyoqiga qarab eng xilma-xildir. O'z loyihalari ustida ishlashda yigitlar turli xil ma'lumot manbalaridan foydalanadilar: Internet resurslari, multimedia ensiklopediyalari, jurnallar va gazetalar. Loyiha bo'yicha ish natijalari talabalar tomonidan turli shakllarda taqdim etiladi: kompyuter taqdimoti, buklet, nashr, klaster, video yoki veb-sayt shaklida.

Umumta'lim maktab o'quvchilarini kuzatar ekanman, ular WIX platformasi orqali veb-sayt yaratishga alohida qiziqish bildirishlarini, qiziqish 6-7-sinf o'quvchilari uchun ham, 8-9-sinflar uchun ham bir xil ekanligini ta'kidlamogchiman.

Yigitlar bizning davrimizda saytlarni yaratish juda dolzarb mavzu ekanligini aniq tushunishadi, deyarli har bir kishi ertami-kechmi o'z veb-saytini yoki kompaniya veb-saytini ishlab chiqish haqida o'ylaydi. O'z veb-saytingizga ega bo'lish o'z faoliyatingiz chegaralarini kengaytirish uchun zarur - ta'lim, kasbiy, ilmiy va boshqalar. Zamon bilan hamnafas bo'lish uchun esa bu texnologiyalarni o'zlashtirish zarur.

WIX platformasida sayt yaratishning asosiy ishi uni kontent bilan to'ldirish va havolalarni o'rnatishdir. Saytga yangi voqea yoki ma'lumot qo'shganimizda, biz fotosurat yoki video va konspektni qo'shamiz. Wix Guided Site Creation vositasi sizga fotosuratlar va matnlarni sahifada bir-birining ostida va bir-birining yonida to'g'ri joylashishi uchun qanday tekislash kerakligini aytadi va ko'rsatadi.

Ish jarayonida, yangi materiallarni qo'shganda, ma'lumotni vaqti-vaqti bilan saqlash tavsiya etiladi. Xizmat har bir daqiqada saytni saqlash jarayonini tiklash imkonini beradi, bu esa saqlangan har qanday versiyaga qaytish imkonini beradi.

Oxirgi bosqichda biz saytni sinab ko'ramiz, barcha havolalarning to'g'riligini tekshiramiz. Nashr etilgandan so'ng, sayt foydalanuvchilar tomonidan ko'rish uchun mavjud.

Xulosa ushbu xizmatda ishlash sizga ma'lumotlarning tuzilishi va saytni qurish haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Veb-sayt yaratish axborot texnologiyalari bilan ishlashda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning eng yaxshi vositasidir. Shuni ta'kidlash kerakki, foydalanuvchilar uchun qulay interfeys va ishning har bir bosqichida maslahatlar tufayli Wix bilan sayt yaratish jarayoni nafaqat qiyin, balki juda qiziqarli bo'ladi. Xizmat sizga dizaynni, menyuni va kelajakdagi saytning har bir bo'limini sozlash imkonini beradi. Wix yordamida hatto veb-dizayn va dasturlash bilan shug'ullanmaganlar ham barcha kerakli bo'lim va funksiyalarga ega raqobatbardosh veb-saytga ega bo'lishlari mumkin. Bunday ishlar katta qiziqish uyg'otadi va "Informatika" fanini o'rganishni yanada xohlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Платформа создания сайта Wix <https://ru.wix.com/> последнее.
2. Рапопорт А.Д. Санкт-Петербург: Иллюстрированный путеводитель для детей и родителей. – СПб.: Издательство «Фордевинд», 2014. – 128 с..
3. А. Борисенко. Web-дизайн. Просто как дважды два. 2008 год.
4. Махмудов А. Х. Замонавий таълимни ривожлантиришда рақамли технологияларнинг ўрни //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. NUU Conference 1. – С. 235-237.
5. Sh.A.Ziyayev A.R.Xasanov, A.M.Ahmedov//Uzluksiz ta'lim ilmiy uslubiy jurnal, 10-14 betlap.

MATEMATIKA FANIDAN MASALALAR YECHISHDAGI ASOSIY TALABLAR

O.Y.Mahmudova-Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada matematika fanida masalalar yechishdagi asosiy talablar yoritilgan.

Mamlakatimizda mustaqillikni qo'lga kiritgan kundan boshlab jamiyatimizning barcha sohalarida, jumaladan ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bu islohotlar ta'lim sohasida o'ziga xos tarzda amalga oshirilmoqda.

Ta'lim tizimini tashkil qilishda falsafiy kategoriyalar – shakl, mazmun va tartib muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni ta'lim oluvchilarning onglilik darajasini inobatga olish asosida tashkil qilinadi. Uzluksiz ta'lim tizimi tarkibida faoliyat olib borayotgan barcha bosqichlarida har qanday ta'lim muassasalarida ta'lim mazmuni va jarayonini belgilashda onglilik tamoyiliga qat'iy amal qilinadi. Ta'lim tamoyillarining mazkur shakli ta'lim oluvchining mustaqil bilim olish borasidagi faoliyati hamda faollik darajasiga qarab belgilanadi. Ta'lim tizimining muayyan sohasida faoliyat mazmuni nazariyani amaliyot bilan bog'lash

tamoyiliga asoslanadi. Mazkur tamoyil bilimlar izchilligi va ketma-ketligi shaklida namoyon bo'ladi.

Bizga ma'lumki, har bir nazariya o'zining nazariy hamda amaliy asoslariga ega. Nazariyani amaliyotsiz tasavvur qilish qiyin, chunki u amaliyotda mustahkamlanadi. Matematika o'qitishda ham har bir o'tilgan dars amaliy mashg'ulotlarda, ya'ni masala va misollar yechish orqali mustahkamalanadi. Har bir bilim oluvchi masala va misollarni yechish usullari va ulardagi tizimlilikni qanchalik chuqur o'zlashtirsa, uning matematik bilimi shuncha mustahkamlanadi. Masala – umumiy holda aytganda, muayyan bilim va tafakkur asosida hal qilinishi lozim bo'lgan muammo (hisob, isbot, yasash)dir. Masala tushunchasini umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablariga nisbatan qo'llaganda o'quvchilarga tegishli fanlardan bilim berish, bilimlarni mustahkamlash, tekshirish va ko'nikmalar hosil qilish metodlaridan biri tushuniladi.

Har bir masala o'rganilayotgan tema mazmunini oydinlashtirish bilan birgalikda kishini yangi voqea va undagi ichki mantiqiy bog'lanishlar bilan tanishtiradi. Fan bo'yicha olgan nazariy bilimlarini tizimlashtirib mustahkamlaydi va o'z mazmunini hayotiy voqealar bilan bog'lab tushunishga qiziqtiradi. Ularning echimi boshqa fanlar mazmunini tushunishga yordam beradi. Masalalar yechish ziyraklik va sezgirlik qobiliyatlarini oshiradi hamda amaliy zarur mahorat va malakalar hosil qiladi.

Masalani yechishdagi ustalik har kimning bilim va tajriba bog'liqdir.

Matematik masala deb ikki yoki bir necha son – ifoda ustida amal bajarib, yangi bir sonni-ifodani topishga aytiladi. Matematik masalalar asosan sonlar, miqdorlar, munosabatlar va ularga mos bo'lgan qisqa hayotiy voqealarni qamrab olib, ularni so'z bilan ifodalaydi.

Matematik masalalar abstraktligi, shakl va mazmunining mantiqiy bog'liqligi va yechish uslubining o'ziga xos murakkabligi bilan boshqa fanlar masalalaridan farq qiladi.

Masalani yechishdagi ustalik har kimning bilim, tajriba va iqtidoriga bog'liqdir.

Har bir masalani yechish yo'llari, masalaning mazmuni va uning spetsifik xarakteriga qarab oshkor bo'ladi. Shuning uchun masalani yechishga kirishishdan ilgari berilgan masalaning shartlarini analiz qilish hamda uni yechish uchun kerak bo'ladigan teorema va formulalarni aniqlash lozim.

Masalalarni turlarga bo'lish ishiga kelsak, ba'zi pedagoglar masalalarni ularning echilish yo'li — usuliga asosan, ya'ni masalaning tuzilishiga qarab, geometrik o'rinlar metodi bilan, inversiya, o'xshashlik va hokazo metodlar bilan echiladigan turlarga ajratishni tavsiya etadilar. Bunday turlarga bo'lishda ba'zi masalalarni qaysi turga kiritish ishi og'irlashadi (chunki shunday masalalar ham borki, ularni metodik qimmat e'tibori bilan teng kuchga ega bo'lgan bir necha usulga bog'lab yechish mumkin). Bundan tashqari, masalalar shunday belgilar bo'yicha turlarga bo'linganda masalani hal qilishda o'quvchilarning ko'proq bosh qotirishiga, ya'ni „izlanish“iga ham ehtiyoj kamayadi (chunki bu holda biz kaysi

masalani qanday usul bilan yechish kerakligini bevosita o'zimiz ko'rsatib bergan bo'lamiz). Demak, bunday qilinganda o'quvchilarga geometrik masalalar ustida fikrlash to'g'risida berilishi lozim bo'lgan metodik yordam qimmatsizlantiriladi, xolos. Ba'zan masalalarning shartlari murakkablashib ketgan hollarda qisqacha ko'rsatmalar berishga to'g'ri keladi. Bu holda bizning yuqorida aytilgan usulda turlarga bo'lishimiz bekorga chiqadi. Shunday qilib, geometrik masalalar shu xilda turlarga ajratilsa, masala yechishdagi tashabbus bo'g'iladi, masalalar to'plami ustidagi ijodiy ish, har bir bo'limda bir turli, ya'ni bir qolipdagi ishga aylanadi.

Gruppalariga ajratishning bu metodini ayniqsa hisoblash va isbotlashga doir masalalarni turlarga ajratishga tatbiq etsak, ya'ni teoremlarni asosan gruppalariga ajratsak, gruppalarining ortib ketishi, mavjud teoremlarning soniga mos holda ortib ketganligidan katta noqulaylikka olib keladi. Buning ustiga ba'zi masalalarning bir necha teoremaning kombinatsiyasidan iboratligini nazarga olsak, ish yanada murakkablashadi.

Agar gruppalariga ajratishda umumiy xarakterdagi (masalan: analitik, yordamchi shakl yasashlar va boshqa) metodlarni olsak, ish yana mujmallashib, hech qanday foyda chiqmaydi. (Chunki, agar biz masalani analitik yechishni tavsiya etsak, ishlovchi buni boshqa qulayroq usulda, masalan, yordamchi shakl yasash bilan osongina yechishi mumkin.)

Faqat masalaning ob'ekti bo'yicha (masalan, to'g'ri chiziq, uchburchak va aylanaga nisbatan) gruppash, ya'ni oson shakldan qiyinga, sodda shakldan murakkabga o'tish, oxirgi shaklning oldin o'tilganlarga bog'liq bo'lishi kabi тамоийлини olg'a suramiz. Shu bilan birga biz o'z tavsiflarimizda quyidagi rejani ishlatamiz: dastlab masalani bir necha xil yechish yo'llari mavjud ekanini tekshiramiz. Bu bizga masalani yechish uchun lozim bo'lgan tushunchaning kalitini beradi. So'ngra ish davrida masala yechishda to'plangan ma'lumotlarimizni mustahkamlash va sistemalashtirishga o'tamiz. Nihoyat, masalalar yechishdagi eng xarakterli yo'l-yo'riqlar va usullarga to'xtalamiz. Avvalo, „matematik masala“ terminining ma'nosini aniqlaylik.

Maktab matematika kursining har bir bo'limiga doir „masala“ so'zi nima? Unga ba'zi olimlar quyidagicha javob beradilar: „ma'lum faktlar (berilganlar) yordamida topilishi talab qilingan faktlar orasidagi munosabatni ifoda etish masala deb ataladi“.

Masalaga bunday ta'rif berilganda ko'p masala va isbotlashlar unga kirmay qoladi. Masalaning to'liqroq ta'rifi quyidagicha: masala turli xildagi matematik savollar bo'lib, uning javobi uchun o'tgan nazariy materiallardan birorta natija, teorema yoki ta'riflarni soddagina qaytadan ishlab chiqish emas, balki ularni o'z o'rnida keltirib foydalanish orqali tegishli javobga ega bo'lishdir.

Tizimli ravishda masalalar yechib borish, nazariyani ongli va puxta o'zlashtirishga yordam beradi, uning amaliy qiymatini ko'rsatadi; shu bilan birga masala yechish o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, ijodiy tashabbusini, faxm-farosatlarini tarbiyalaydi va ularga bir qancha zarur amaliy mahorat va malaka beradi.

Masala yechishda turli maqsadlar nazarda tutiladi. Ba'zi masalalar orqali biror nazariy qonun isbotlanadi. Undan biror konkret holda foydalanish yo'llari ko'rsatiladi.

Shuning uchun har bir geometrik masalani yechish biror geometrik teoremani isbotlash bo'lib chiqadi. Ko'p vaqtlarda masalalar yechish o'tilganlarni takrorlash yoki o'quvchilar materialni qay darajada o'zlashtirganliklarini tekshirishdan iborat bo'ladi: Tuzilishiga qarab masala sodda va murakkab bo'ladi.

Sodda masalada shu o'tilayotgan kursga doir nazariy masalalardan (formula, qoida va teoremlarni) bittasigina ishtirok etgan bo'ladi. Uni ba'zan misol ham deb ataladi. Bunda shart qilib keltirilgan jumla og'ir bo'lmasligi kerak.

Masalani yechishda bo'ladigan qiyinchilik jumalarning o'zaro kombinatsiyasini tuzish, har xil almashtirishlar kiritish, qo'shimcha shakl elementlarini yasashdan iborat bo'ladi. Ba'zan ularni bironta formulaga solish yoki matematik til bilan ifodalash qiyinchilik tug'diradi.

Masala va misol yechish nazariyani yaxshi o'zlashtirish yoki biror teoremaning amalda tatbiq etilish yo'llarini mashq qilishdir. Umuman olganda masala yechishdan maqsad matematik tafakkurni o'stirish bo'lib, u ijodiy tekshirish ishining birinchi formasidir.

РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ ПРИ СОСТАВЛЕНИЕ ОБРАТНЫХ ЗАДАЧ ДАННОЙ.

М.М.Эсонов-Коканд ГПИ, старший преподаватель

А.М.Эсонов- Коканд ГПИ, преподаватель

Аннотация. В данной статье рассмотрено особенности развития мышления при составление обратных задач. Развития творческого мышления, рассуждения, умозаключение. Использование взаимно обратных действий.

Ключевые слова: обратная задача, математическое мышление, умозаключение, рассуждение, связь между величинами.

Annotation. This article discusses the features of the development of thinking when composing inverse problems. Development of creative thinking, reasoning, inference. The use of mutually inverse actions.

Keywords: inverse problem, mathematical thinking, inference, reasoning, relationship between quantities.

Аннотация. Ушбу мақолада тесқари муаммоларни тузишда фикрлашни ривожлантириш хусусиятлари муҳокама қилинади. Ижодий фикрлаш, фикрлаш, ҳулосани ривожлантириш. Ўзаро тесқари ҳаракатлардан фойдаланиш.

Калит сўзлар: тесқари masala, математик фикрлаш, ҳулоса, мулоҳаза, муқдорлар орасидаги муносабат.

Составление и решение задач, обратной данной, способствует установлению разнообразных связей, заключённых в решении данной задачи,

то есть позволяет извлечь дополнительную информацию, а именно информацию связи.

Можно выделить следующие особенности составления и решения задач, обратной данной:

1. В процесс составления задачи, обратной данной, студенты выявляют и используют взаимообратные связи между величинами задачи.
2. Одно и тоже понятие, фигура, величина, отношение входит в несколько различных суждений и находится существенно иными способами рассуждения.
3. Решая задачу, обратную данной, студенты самостоятельно перестраивают суждения и умозаключения, используемые при решении прямой задачи. При этом они устанавливают новые связи между ранее известными фактами.

Таким образом, совместное рассмотрение прямой и обратной задачи требует использования взаимно обратных действий, противоположных ходов мысли, что обеспечивает развитие гибкости мыслительных процессов студентов.

Вообще, составление и решение задач – процессы взаимосвязанные и диалектически противоположные. Решающий задачу, исходя из данного и требуемого, восстанавливает структуру задачи. Составляющий исходит из этой структуры, разрывая данное и требуемое. Конструирование задач студентами заставляет применять рассуждения, обратные применяемым при обычном решении задач. Тем самым обеспечивается развитие у студентов способности осуществлять и мышление в противоположных направлениях.

Использовании аналогии как приема творческого подхода в обучении геометрии представляется целесообразным потому, что она является основной логической систематизации и интеграции математических знаний, а также мощным средством развития творческого мышления студентов.

Такая роль аналогии связана с закономерностями человеческого мышления, «Каждый данный момент в нашем мозгу происходит сканирование впечатлений, сопоставление наблюдений с уже сформировавшимися образами, что, в конечном счёте, приводит к некоторому предварительному заключению. Одна из отличных особенностей этой процедуры состоит в широком использовании аналогий и прототипов» [2].

Аналогия – это сходство предметов, явлений в каких – либо свойствах, признаках или отношениях, причём таких предметов, которые в целом различны [1]. При умозаключениях по аналогии знание, полученное из рассмотрения какого-либо объекта, переносится на другой, менее изученный (или менее доступный для исследования, менее наглядный и т.п.) в каком-либо смысле объект. По отношению к конкретным объектам заключения, получаемые по аналогии, носят как правило, лишь правдоподобный характер и подлежат исследованию и доказательству.

Существуют различные типы выводов по аналогии. Согласно А.И.Уемову [3], общим для них является то, что во всех случаях непосредственному исследованию подвергается один предмет, а вывод делается о другом

предмете. Поэтому вывод по аналогии в самом общем смысле слова определяется как перенос информации с одного предмета на другой. Предмет, который является непосредственным объектом исследования, называется моделью, а предмет, на который переносится информация, добытая в результате изучения модели, называется оригиналом (образцом, прототипом). Исходя из этого, аналогия определяется, как отношение между любой моделью и её оригиналом (прототипом).

В целях творческий подход к решению задач аналогия помогает находить взаимосвязь понятий, теорем, задач и возможности их совместного и одновременного изучения. Сходные свойства, признаки или отношения между объектами сближаются посредством умозаключений по аналогии.

Так, специфика содержания темы «Методы изображений» создаёт основу для использования аналогии свойств плоских и пространственных структур как приёма творческого подхода, обеспечивающего совместное и одновременное изучение изображений двумерных и трёхмерных объектов.

Список литератур

1. Лужников И.Д. Профессиональная адаптация выпускников педагогических вузов. – М.: Просвещение, 1991.
2. Рахмонов И.Я. Методическая подготовка преподавателя математики в республике Узбекистан. // Молодой учёный. - Чита, 2011. - №6.
3. Орлов В.В. Построение основного курса геометрии общеобразовательной школы в концепции личностно ориентированного обучения: Автореф. дис. ...докт. пед. наук. – С.П., 2000. - 42 с.
4. Эсонов М.М., Зуннунова Д.Т. Развитие математического мышления на уроках геометрии посредством задач на исследование параметров изображения. // Вестник КРАУНЦ. Физика-математические науки. Петропавловск-Камчатск. 2020. Т. 32. № 3. С. 197-209.
5. Эсонов М.М., Жаров В.К., Геометрия как средство визуализации логики и операционного (функционального) мышления. // Международный гуманитарный научный форум. Гуманитарные чтения РГГУ-2019 “Непрерывность и разрывы: “социально- гуманитарные измерения””. Круглые

ГРАФИК ОРГАНАЙЗЕРЛАРДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА Фойдаланишнинг фойдали ахамияти.

М.М.Эсонов-Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи

А.М.Эсонов- Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация. Ушбу мақолада таълим жараёнида график органайзерларни урни, улардан фойдаланиш, берилаётган ахборотни график органайзер орқали қабул қилишда сезги органларни фаоллиги ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар. Граф органайзер, кластер, гунча, туплам, боғлам, ахборот, сезги аъзолари

Аннотация. В данной статье описывается деятельность органов чувств в процессе обучения, их использование, восприятие информации, подаваемой через графический органайзер.

Ключевые слова. графический организатор, кластер, множество, кластер, связка, информация, органы чувств

Annotation. This article describes the activity of the sensory organs in the learning process, their use, the perception of information provided through a graphic organizer.

Keywords. Count the organizer, cluster, kidney, cluster, bundle, information, semantic elements

Хозирги шароитда маълумотларни куплиги ва тез ривожланиб бораётган пайтда инсоният ахборотларни узлаштириб олишга улгурмаяпти. Шунинг учун ҳаммада бир савол туғилади. Кандай, канча вақт ичида, қайси усул билан маълумотларни ўзлаштириб олсам бўлади? Бунга жавоб сифатида, жадвал, график органайзер, қуринишида берилган ахборотни сезги органлари орқали тез камраб олиш мумкин.

График органайзер ёрдамида берилган ахборотни талаба қуриш, эшитиш, тасавур қилиш, фикр юритиш, эслаб қолиш (хотира), сезиш функциялари ёрдамида қабул қилади ва жараёнда фаол иштирок этади.

Замонавий шароитда “Педагогика” фанини ўқитишда интерфаол методлардан яна бири “Кластер” график органайзеридан ҳам самарали фойдаланилмоқда.

“Кластер” (ғунча, тўплам, боғлам) график органайзери пухта ўйланган стратегия бўлиб, уни ўқувчи (талаба)лар билан яқка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда қўллаш мумкин. Кластерлар илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

График органайзердан фойдаланишда қуйидаги шартларга риоя қилиш талаб этилади:

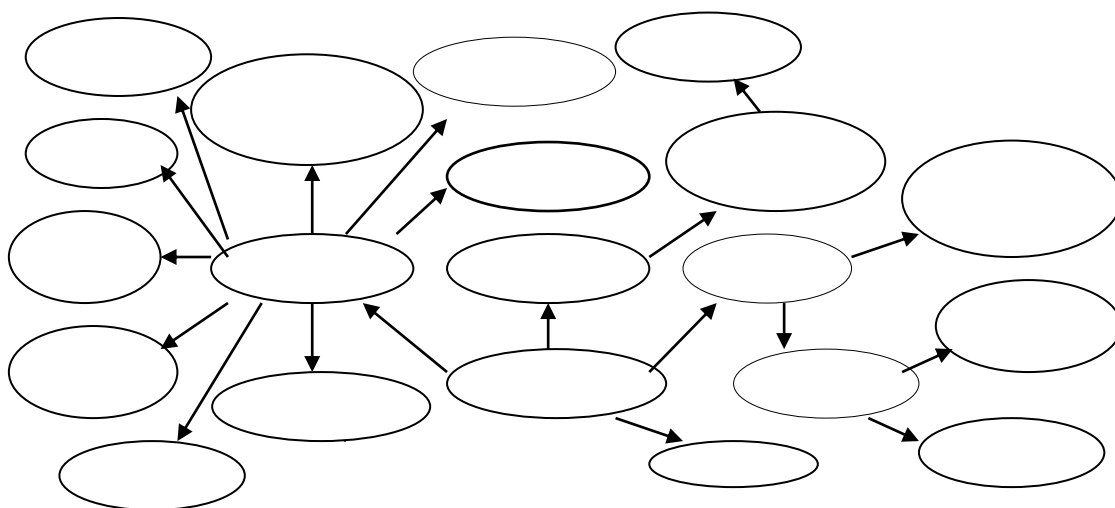
Нимани ўйлаган бўлсангиз, уни қоғозга ёзинг! Фикрингизнинг сифати ҳақида ўйлаб ўтирмай, шунчаки ёзиб боринг!

Ёзувингизнинг орфографияси ёки бошқа жиҳатларига эътибор берманг!

Белгиланган вақт ниҳоясига етмагунча, ёзишдан тўхтаманг! Агар маълум муддат ўйлай олмасангиз, у ҳолда қоғозга бирор нарсанинг расмини чиза бошланг! Бу ҳаракатни янги ғоя туғилгунига қадар давом эттиринг!

Муайян тушунча доирасида имкон қадар кўпроқ янги ғояларни илгари суриш, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, боғлиқликни кўрсатинг!

График органайзер ёрдамида ўқувчи (талаба)лар топшириқ бўйича фикрларини кластер (майда, алоҳида қисмлар) тарзида қуйидагича ифодалайди:

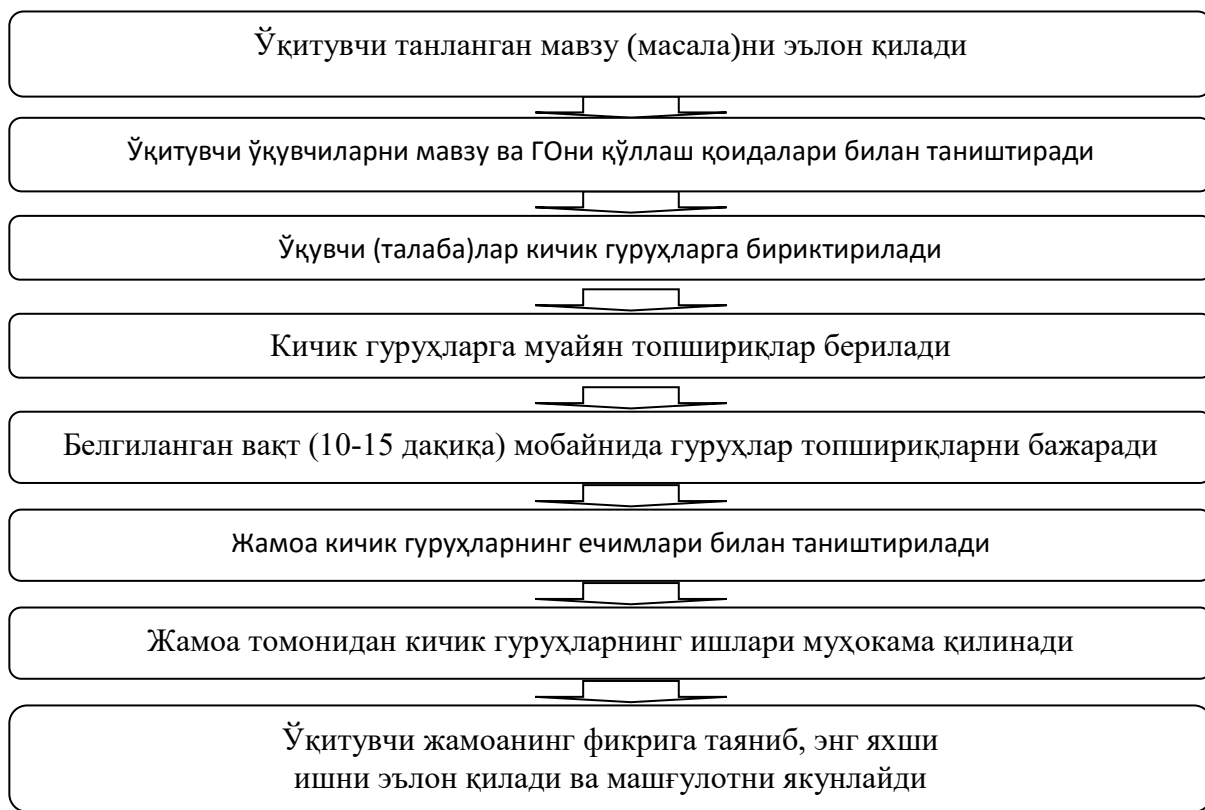
Интерфаол методлардан яна бири “Қандай?” номли график органайзер бўлиб, айна вақтда таълим амалиётида ундан ҳам кенг фойдаланилмоқда.

График органайзер ўқувчи (талаба)ларда ўрганилаётган мавзу, муаммо юзасидан умумий тасаввурларни ҳосил қилишга ёрдам беради. Уни қўллашда ўқувчи (талаба)ларда мантиқий фикрлаш, мавзу моҳиятини ёритувчи таянч тушунча, маълумотларни муайян тизимга солиш, уларни таҳлил қилиш кўникмалари шаклланади.

Машғулотларда график органайзерни қўллашда қуйидаги шартларга амал қилинади:

Ўйланган ғояларни таҳлил қилмай, баҳоламай, таққосламай тез баён этиш керак	!
Шаклланган диаграмма тугалланмаган бўлиб, унга янги ғояларни киритиш мумкин	
Агарда чизмада савол унинг “шоҳлари” да бир неча бор қайтарилса, унда у бирор муҳимликни англатиб, муаммонинг асосий ечими бўлиши мумкин	
Янги ғоялар қандай кўринишда бўлмасин юқоридан пастга ёки чапдан ўнгга қайл қилиб борилади. Бунга ўқувчиларнинг ўзлари ҳал этади	
Агар ўқувчи (талаба)лар саволларни тўғри қўйиб, масаланинг ривожланиш йўналишини объектив белгилай олсалар, у ҳолда ечим тўғри топилади	

Таълим жараёнида график органайзерни қўллаш тартиби қуйидагича:

Изоҳ: 1. Янги ғоялар график, кластер, тасвир кўринишида бўлиши мумкин.

2. Муаммонинг ечими “Буни қандай бажариш лозим?”, “Қандай йўл тутиш тўғри?” каби саволларига жавоб топиш асосида ҳал қилинади.

3. Муаммони ечишда “нима қилиш керак”лигини узоқ ўйламаслик лозим.

4. Саволларнинг изчил берилиши муҳим аҳамиятга эга.

5. Методни қўллашда муаммони ечиш йўлларигина изланмай, улардан самарали фойдаланиш чоралари ҳам ўрганилади.

Шундай қилиб, замонавий шароитда Ўзбекистон Республикасининг узлуксиз таълим тизимида янги ғояларга асосланган инновациялар ва улар борадаги илғор хориж тажрибаларини самарали қўллашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Етакчи хорижий мамлакатларнинг республика узлуксиз таълим тизими амалиётига самарали татбиқ этилаётган таълим сифати ва самарадорлигини таъминлашга доир тажрибалари орқасида таълим олувчиларнинг ўқув фаоллигини оширишга хизмат қиладиган интерфаол методлар алоҳида ўрин тутади. Таълим, қолаверса, тарбия жараёнида ҳам интерфаол методлардан фойдаланиш ўқувчи ва талабаларда мустақил, ижодий фикрлаш, янги ғояларни асослаш, муаммоли вазиятлар юзасидан оқилона қарорларни қабул қилиш, кичик гуруҳларда ўзаро ҳамкорликда таълим олиш кўникма ва малакаларни ривожлантиришга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ганиева М.А., Файзуллаева Д.М. Кейс-стади ўқитишнинг педагогик технологиялари тўплами / Методик қўлл. Серия “Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимида инновацион технологиялар”. – Т.: ТДИУ, 2013. – 95 бет.
2. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2008. – 180 б.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқародиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009. – 160 б.
4. Олимов Қ.Т. Педагогик технологиялар. – Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2011. – 275 бет.
5. Файзуллаева Д.М., Ганиева М.А., Неъматов И. Назарий ва амалий ўқув машғулотларда ўқитиш технологиялари тўплами / Методик қўлл. Ўрта махсус, касб-хунар таълимида инновацион таълим технологиялари сериясидан. – Т.: ТДИУ, 2013. – 137 б.
6. Эсонов М.М. Математик тушунчаларини ривожлантиришда мактабгача таълим ва бошланғич синф ўқувчиларида ахборот мухитини ўрни. // Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлигининг илмий – методик журнали. “Халқ таълими” Тошкент. 2021 йил. 2-сон. С.104-107

MAXIMAL SOLVABLE EXTENSIONS OF SOME NILPOTENT LIE SUPERALGEBRAS

**A.A.Abdullajonov, I.A.Parpiyeva- Namangan shahar
30-sonli maktab matematika fani o'qituvchisi;**

Annotatsiya: Ushbu ish zamonaviy algebraning muhim yoʻnalishlaridan boʻlgan Lie superalgebralarining tahliliga bagʻishlangan boʻlib, ushbu ishda berilgan baʼzi nilpotent Lie superalgebralarining maksimal yechiluvchan kengaytmagini topish metodi koʻrsatilgan.

Аннотация: Эта работа посвящена анализу супералгебр Ли, которые являются важными разделами современной алгебры, и в ней показан метод нахождения максимально разрешимого расширения некоторых заданных нильпотентных супералгебр Ли.

In the middle of last century A.I. Malcev proved that a solvable Lie algebra is uniquely determined by its nilradical [2]. A decade later Mubarakzjanov proposed the method of description of solvable Lie algebra in terms of nilradical and its nil-independent derivations [3]. He noted that the codimension of nilradical does not exceed the number of nil-independent derivations and the number of generators of the nilradical. The main goal of this paper is transform this Mubarakzjanov's methods to Lie superalgebras. It should be noted that the structures of solvable Lie superalgebras are more complex than structures of solvable Lie algebras. In particular, Lie's theorem is not true for a solvable Lie

superalgebras. Moreover, the square of a solvable superalgebra is not necessary to be nilpotent [4].

In the paper [1], Ahmad S. Hegazi, classifications of Lie superalgebras of dimensions five are taken.

Let consider the following nilpotent Lie superalgebras as nilradicals of some solvable Lie superalgebras:

Let $N = N_1 \oplus N_2$ be a nilpotent Lie superalgebra with the following multiplication table:

$$N^{2,1} = \begin{cases} x_1 y_1 = y_2, \\ y_1 y_1 = x_2. \end{cases}$$

Here, $N_0 = \{x_1, x_2\}$, $N_1 = \{y_1, y_2\}$ and $N/N^2 = \{y_1, x_1\}$ are generator elements of $N^{2,1}$.

Proposition 1. Any even superderivation of $N^{2,1}$ has the following matrix form:

$$D(N^{2,1}) = \begin{pmatrix} \alpha_1 & \alpha_2 & 0 & 0 \\ 0 & 2\beta_1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \beta_1 & \beta_2 \\ 0 & 0 & 0 & \alpha_1 + \beta_1 \end{pmatrix}.$$

Proposition 2. The number of nil-independent even superderivation of $N^{2,1}$ is equal to 2.

Propositon 3. The dimension of complementary space to nilradical is not greater than two. Hence,

$$\dim Q \leq 2.$$

Theorem 4. Any maximal salvable Li superalgebra with nilradical $N^{2,1}$ is isomorphic to the following Lie superalgebra with the following multiplication table :

$$R(N^{2,1}): \begin{cases} x_1 z_1 = x_1, \\ y_2 z_2 = y_2, \\ x_2 z_2 = 2x_2, \\ y_1 z_1 = y_1, \\ y_1 z_2 = y_2. \end{cases}$$

Proof. Let $Q = \{z_1, z_2\}$ be complementary subspace to nilradical $N^{2,1}$.

By using derivation property and multiplication table of $N^{2,1}$ we get

$$\begin{cases} [x_1, z_1] = x_1 + \alpha_2 x_2, & [x_1, z_2] = \alpha_2^1 x_2, \\ [x_2, z_2] = 2x_2, & [y_1, z_1] = \beta_2 y_2, \\ [y_1, z_2] = y_1 + \beta_1 y_2, & [y_2, z_1] = y_2, \\ [y_2, z_2] = y_2, & [z_1, z_2] = A_1 x_1 + A_2 x_2. \end{cases}$$

Let change of basis as: $y_1^1 = y_1 - \beta_2 y_2$, $x_1^1 = x_1 - \frac{\alpha_2^1}{2} x_2$, then

$$\text{Thus, we have } \begin{cases} x_1 z_1 = x_1 + \alpha_2 x_2 & x_2 z_2 = 2x_2, \\ y_2 z_1 = y_2 & y_1 z_1 = y_1 + \beta_2^1 y_2 \\ & y_2 z_2 = y_2 \end{cases}$$

$$\text{Let } \begin{aligned} z_2^1 &= z_2 + \beta_2^1 x_1 \Rightarrow y_1 z_2^1 = y_1 \\ z_1^1 &= z_1 - \frac{\alpha_2}{2} x_2 \Rightarrow z_1^1 z_2^1 = x_1 A_1 \end{aligned}$$

$$y_1(z_1 z_2) = (y_1 z_1) z_2 + z_1 (y_1 z_2)$$

$$-A_1 y_1 = 0 + 0 \Rightarrow A_1 = 0$$

Theorem is completely proved

Bibliography

- [1]. Ahmad S. Hegazi, Classification of Nilpotent Lie Superalgebras of Dimension Five. II. International Journal of Theoretical Physics, Vol. 38, No. 10, 1999.
- [2]. Malcev A.I. Solvable Lie algebras. Amer. Math. Soc. Transl. 27 (1950).
- [3]. Mubarakzjanov, G.M. On solvable Lie algebras. Izv. Vyssh. Uchebn. Zaved. Mat. 1(32) (1963), 114 - 123 (in Russian).
- [4]. Repov_s, Du_san D. and Zaicev, Mikhail V. Codimension growth of solvable Lie superalgebras, J. Lie Theory ,28 (2018), no. 4, 1189 - 1199.

“TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR” FANINI MODUL TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TASHKIL ETISH.

Z.S.Ahmedova-Qo‘qon DPI, o‘qituvchi

**Z.A.Marasulova-Qo‘qon DPI, katta o‘qituvchi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**

Anotatsiya: Maqolada “Ta’limda raqamli texnologiyalar” fanini modul texnologiyasi asosida tashkil etish haqida aniq va to‘liq ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Modul, modul texnologiyasi, modulli o‘qitish, modul tizimi.

Keyingi paytlarda keng qo‘llanilayotgan, ta’limni rivojlantirishning samarali yo‘nalishlaridan biri fanlarni modul texnologiyasi asosida o‘qitishdir. Ma’lumki, an’anaviy ta’limda maqsadlari, asosan, bilim berishga, modul texnologiyasi asosida o‘qitishda esa ta’lim oluvchilar faoliyatiga yo‘naltiriladi.

Modul - bu fanning bir - biriga o‘zaro bog‘liq bo‘lgan fundamental tushunchalarini o‘rganishga yo‘naltirilgan va didaktik tamoyil asosida tuzilgan o‘quv materiallari birligi bo‘lib, unda fan bo‘yicha o‘quv dasturlari qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tarzda tabaqalashtiriladi. Natijada bosqichma-bosqich o‘qitish imkoniyati yaratiladi.

Pedagoglarning fikricha, agar modul texnologiyasi asosida o‘qitish to‘g‘ri tashkil etilsa, ta’limning har qaysi bosqichida o‘quvchi, talabalar yangi o‘quv materiallarini o‘zlashtiradi, ko‘nikma va malakasini takomillashtiradi. Modul algoritm asosida ishlab chiqiladi va quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: aniq maqsad, nazariy bilim, amaliy mashg‘ulot, uslubiy ko‘rsatma yo‘l-yo‘riqlar, nazorat, o‘zlashtirilgan bilim, malakani sinash va baholash va hokazo.

Modul texnologiyasi asosida o'qitish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- ❖ modulli o'qitishdagi dastlabki shart-sharoitlarni tahlil etish;
- ❖ modulning o'quv maqsadlari va mazmunini belgilash;
- ❖ o'quv-didaktik materiallari va o'qitish vositalarini tayyorlash;
- ❖ nazariy va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish;
- ❖ o'quvchi, talabalarning olgan nazariy bilimi va amaliy ko'nikmalarini baholash.

Yuqorida keltirilganlarning hammasi ta'lim oluvchilarni fikrlash darajasini kengaytirish, yuz beradigan voqea - hodisalarning sababini anglash, izlanishni o'rgatishga qaratilgan.

Modul tizimining mohiyati shundan iboratki, ta'lim oluvchilar ta'limning alohida birlik modullarini izchil holda ketma-ket o'zlashtiradilar.

"Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanida modul tizimini qo'llash eski modul birligi o'rniga tezda yangisini ishlab chiqish va amalda qo'llash imkoniyatini beradi.

"Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanida modul tizimi asosida ta'lim berishning afzalligi shundaki, e'tibor ko'proq ta'lim oluvchiga, uning o'z ustida mustaqil ishlashi, hamda o'z-o'zini nazorat qilishiga qaratiladi.

Modul tizimi asosida o'qitishning davomiyligi ta'lim oluvchining tayyorgarligiga va kasbiy malakani qay darajada egallash istagiga bog'liq. O'qitishni ta'limning istagan modelidan keyin to'xtatish mumkin.

1. Modul texnologiyasi asosida o'qitishni tashkil etishda dastlabki shart-sharoitlarni tahlil etish. "Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanini modul texnologiyasi asosida o'qitishga tayyorgarlik ko'rish, ya'ni nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish uchun dastlab uch yo'nalishda ish olib boriladi.

Birinchidan, o'quvchi-talabalarning tayyorgarlik holati tahlil qilinib, ularning bilimi, o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasi va qobiliyati aniqlanadi. Chunki ularning ta'lim olishida o'ziga ishonchi, qobiliyati, shaxsiy holati, va yoshi muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning qobiliyatiga ko'ra tabaqalashtirish asosida ularga fanni mustaqil o'zlashtirish tavsiya etiladi

Ikkinchidan, mavjud shart-sharoitlar tahlil etiladi. U o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: huquiy shart-sharoitlar. Bunda ta'lim jarayoniga taaluqli o'quv rejasi va dasturlar o'rganiladi. O'quv jarayonini tashkil etish bilan bog'liq shart-sharoitlar. Bunda modul tarkibiga kirgan nazariy va amaliy mashg'ulotlar tashkil qilinadigan joy va boshqa sharoitlar o'rganiladi. Texnikaviy shart-sharoitlar. Bunda texnik jihoz va moslamalar, o'quv va yordamchi audiovizual vositalarining mavjudligi, holati o'rganiladi.

Uchinchidan, o'tiladigan mavzular tahlil qilinib, modullar mazmunini belgilashda zarur bo'ladigan turli manbalar, ya'ni o'quv materiallari va boshqalar o'rganiladi. Masalan:

* Axborot texnologiyalar sohasi bo'yicha darslik, qo'llanma va boshqa adabiyotlar;

* Ilmiy adabiyotlar (Elektron darsliklar, Internet ma'lumotlari) o'rganiladi,

2. "Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanida modulning o'quv maqsadi va mazmunini belgilash. Modul texnologiyasi asosida o'qitishda dastlab informatika fanining o'qitish maqsadi va mazmuni, modullarning maqsadi va mazmuni belgilanadi. O'quv maqsadlari yakunida ta'lim-tarbiya natijasi sifatida o'quvchi, talaba erishishi lozim bo'lgan bilim, malaka va shaxsiy ko'nikmalar belgilanadi. O'quv maqsadlari tarmoq ta'lim standarti talablari asosida ishlab chiqiladi. Modulni o'rganish maqsadi qanchalik aniq bo'lsa, unga erishilganlik darajasini baholash shunchalik oson bo'ladi.

3. Modul bo'yicha o'quv-didaktik materiallar va o'quv vositalarini tayyorlash. O'quv didaktik materiallar va o'quv vositalari deyilganda bilim va malakalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi axborot manbalari tushuniladi. Modulli texnologiya asosida informatika fanini o'qitishda o'quv didaktik materiallar sifatida nazariy va amaliy darslarda matnli vizual vositalar, masalan, o'quv adabiyotlari, elektron darslik va ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, uslubiy ko'rsatmalardan foydalaniladi.

4. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Modul tarkibiga kiritilgan nazariy mashg'ulotlarni quyidagi ketma-ketlikda o'tkazish tavsiya etiladi.

Qiziqtirish (motivatsiya). Ta'limda raqamli texnologiyalar fanlarini modul texnologiyasi asosida o'qitishda darslarni qiziqarli, hatto darsga to'g'ridan-to'g'ri taalluqli bo'lmagan ma'lumot bilan boshlash mumkin. Masalan, mavzu bilan bog'liq qiziqarli kashfiyot, internet ma'lumotlari, yangilik yoki xizmatni tushuntirish bilan dars boshlanadi. Bu ta'lim oluvchilar kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning shu sohaga yoki keyingi darslarda o'rganiladigan mavzuga qiziqishiga yordam beradi.

Ma'lumot (bilim) berish. O'qituvchi o'quvchi-talabalarga yangi materialni tushuntiradi, qisa ma'ruzalar o'qiydi, munozaralar, o'quv suhbatlari uyushtiradi. Yangi modul birligini o'rganishdan avval o'tilgan modul birliklari qisqacha umumlashtirilgan holda takrorlanadi. Modul birligiga mos tarqatma materiallar beriladi. Bu o'quv jarayonini osonlashtiradi. Ularni modul birligiga monand ravishda birin ketin tarqatish va ko'rib chiqish uchun yetarli vaqt ajratiladi.

O'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun topshiriqlar berish.

O'quvchi, talabalarga tafakkur qilish va ma'lumotlarni qayta ishlash imkoniyatini yaratuvchi topshiriqlar beriladi.

Har bir topshiriq yoki mashqdan keyin bajarilgan ishlar baholanadi. Natijalarni guruhlarda ochiq oydin va samimiy muhokama qilish ham yuqori samara beradi. Modulni o'rganish oxirida yakuniy suhbat uchun vaqt ajrat qilishi kerak. Bu -o'qituvchi va o'quvchi talabalar faoliyati natijalari, ularning amalga oshirgan va oshirmagan ishlari yuzasidan mulohaza yuritish uchun yaxshi imkoniyat beradi.

5. O'quvchi, talabalarning nazariy bilimi, amaliy ko'nikma va malakasini baholash. "Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanini modul texnologiyasi asosida o'qitishda o'quvchi, talabalar bilimi va ko'nikmalari o'quv maqsadlariga muvofiq

holda muntazam baholanishi kerak. Baholash pedagogik tamoyillar hamda Davlat ta'lim standartlariga asoslanadi. Baholash orqali butun modulni o'rganish jarayoni va uning barcha komponentlari maqbulligi tekshirilib ko'riladi. Bu bilan modulli o'qitish kutilayotgan natijani berayotgani yoki bermayotgani aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, "Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanini modul texnologiyasi asosida tashkil etish orqali o'quv materialini chuqur va mukammal o'rganishga katta imkoniyatlar yaratiladi. Bu bilan har bir o'rganuvchi va o'rgatuvchi o'z imkoniyati va salohiyatidan kelib chiqib bilimlarini mustahkamlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

- 1.Xoshimova M.K. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. (Ma'ruzalar matni). T.:TDIU.- 2012.- 50 bet. v
- 2.Ochilov M. "Yangi pedagogik texnologiyalar",Qarshi,2012. v
- 3.Golish L.V."Zamonaviy pedagogik texnologiyalar"., M. 2012 v
- 4.Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsiya. – Toshkent:«Fan», 2010.6. .
- 5.Methods of Teaching. Cource Gulde. Associate Degree in Education v B.Ed.(Hons) Elementary. 2014. 54-60. v
6. Technologies for education. Wadi D. Haddad, A.Draxler. 2014.164-176. v
7. Xakimova M.X.Xorijda ta'lim texnologiyalari. T.: "Fan"2013

OLIY TA'LIMDA "TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR" FANINI FANLARARO ALOQADORLIKDA O'QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR

**Z.A.Marasulova-Qo'qon DPI, katta o'qituvchi,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**

Z.S.Ahmedova-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida "Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanlarini o'qitishda fanlararo aloqadorlik va innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash va fanlararo aloqadorlik qonuniyatlaridan foydalanish modeli haqida yoritigan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, "Ta'limda raqamli texnologiyalar", fanlararo aloqadorlik, modulli o'qitish, interfaol usullar.

Ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlik, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalarda esa ular egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Pedagog bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funktsiyasini bajaradi. Fanlararo aloqadorlik talabalar o'quv faoliyatini faollashtirishning, o'quv yurtlarida fan asoslarini chuqurroq va har tomonlama

o'zlashtirishning, mustaqil bilim olish, anglash-tushunishni shakllantirishning didaktik sharti va vositasi deb hisoblagan N.B.G'ofurov, I.D.Zvereva, A.V.Usova va boshqalarning tadqiqotlari mazkur muammoni o'rganishga o'z hissasini qo'shganlar. Olimlarning hisoblashiga ko'ra, fanlararo aloqadorlik nafaqat o'quv-tarbiyaviy jarayonni optimallashtirishning zaruriy sharti bo'lib, balki unga "fanlararo komponentlar" tushunchasini kiritish bilan alohida o'quv fanlari bo'yicha ta'lim berish mazmunini qurish manbasi bo'lib ham sanaladi. Bu, birinchi navbatda, bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning samarali texnologiyalari hamda ulardan foydalanishning optimal pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish bilan bog'liq. Shunday yondashuvlardan biri *"Ta'limda raqamli texnologiyalar"* fanining fanlararo aloqadorlik printsiplari asosida o'qitishdan iborat. Fanlararo aloqadorlik talabalarning bilim darajasini oshirishda muhimligi tufayli mutaxassislik fanlarini integrativ tarzda o'qitishning didaktik modelini yaratish bo'lajak mutaxassislar tayyorlash sifatini oshiradi. Barcha ta'lim muassasalarida ham ta'lim berish jarayoni ma'lum bir didaktik qonuniyatlar asosida tashkil etilib, ularni bilish o'qituvchiga ta'lim berishning samarali yo'llari va usullarini topishga, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishda fanlararo aloqadorlikning o'rnini o'rganish bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan va fanlararo aloqadorlik muammosining keng ko'lamli tahlili, fanlararo aloqadorlik printsiplaridan foydalanishning izchil didaktik tizimi ishlab chiqilgan emas. Ko'p hollarda bir fanni o'qitish materiali boshqa pedagog tomonidan faqat illyustratsiya ko'rinishida, qo'shimcha yoki tarixiy ma'lumotnoma sifatida foydalanilmoqda.

Fanlararo aloqadorlik talabalarda bo'lajak kasbiy faoliyati haqida to'la tasavvurni shakllantiradigan hamda butun hayoti va faoliyati davomida mustaqil bilim olishlariga qaratilgan dialektik fikrlashni rivojlantiruvchi, ilm-fan sohalari orasidagi ob'ektiv mavjud aloqalarni tushunish asosida dunyoqarashni kengaytirishga zamin yaratadi. Ta'limning bunday yondashuvida talabalarning bilimi va ko'nikmalari kelgusi faoliyatda faqat sof predmet ko'rinishida – fizik, kimyoviy, biologik, matematik, texnik va hokazo ko'rinishlardagina namoyon bo'ladi. O'qituvchi fanlararo aloqadorlikka tayangan holda o'z fani vositalari yordamida talabalarda nafaqat bir o'quv fani doirasida, balki fanlararo aloqadorlik asosida to'liq bilish va fikrlash qobiliyatini shakllantira olishi zarurdir.

Kuzatuvlar va tadqiqotlar natijalari asosida fanlararo aloqadorlikdan foydalanish modeli tavsiya qilinadi:

- talabalarda bilimlarni fanlararo biridan-biriga o'tkazish hisobiga kelgusi kasbiy faoliyat haqida to'la tasavvurni shakllantirish;
- fanlararo aloqadorlik vositasida maxsus fanlarni o'qitish jarayonida modulli o'qitishni tashkil etish;
- fanlararo aloqadorlikning asosiy mexanizmi sifatida dialektik fikrlash va refleksiya hisoblanuvchi mustaqil bilim olish jarayonini asosililigini ta'minlanishi.

Yuqoridagi talablar asosida fanlararo aloqadorlikdan foydalanish modelini quyidagicha tavsiya etish mumkin. Tavsiya etilgan modelning asosiy maqsadi

fanlararo aloqadorlik asosida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishdan iborat. Fanlararo aloqadorlikdan foydalanish modeli o'quvchini tayyorlash sifatini ta'minlash va buning natijasida bo'lajak mutaxassisning butun hayot faoliyati davomida mustaqil ta'limni o'zlashtirishi bu faoliyatning yo'lga qo'yilishini tavsiflaydi. Shunga bog'liq holda vaqt bo'yicha bu modelning rivojlanishidagi muhim belgi bo'lib, uning dinamikasi sanaladi va bu fanlararo aloqadorlik asosda mutaxassislarni tayyorlashda sifat darajalarini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Fanlararo aloqadorlik qonuniyatlaridan foydalanish modelining muhim bloklaridan biri – mazmuniy blok fanlararo aloqadorlik mazmunini ochib beradi. Bu blok informatika, matematika, iqtisodiyot kabi bir nechta fanlar negizida fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishni nazarda tutadi. Fanlararo aloqadorlik yordamida maxsus o'quv fanlaridagi tushunchalar ortadi, talabalarning dunyoqarashi kengayadi, kasbiy faoliyat haqida to'laroq tasavvur shakllanadi. Motivatsion blok o'z ichiga ichki va tashqi komponentlarni olib, ular 4 ta funktsiyani bajaradi. Bular maqsadni belgilovchi funktsiya, tashkiliy, tarbiyaviy va kommunikativ funktsiyalardir. Bu funktsiyalarning har biri kasb-hunar kolleji o'quvchilarini tayyorlash sifatini oshirishni ta'minlash borasida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Modulning ta'lim sifatini oshiruvchi blok bloki ichki va tashqi komponentlar faoliyatini, umummadaniy va umumkasbiy kompetentsiyalar darajasini, shuningdek, model ishi natijalarini tahlil qiladi.

Shuni ham e'tiborga olish zarurki, fanlararo aloqadorlikdan foydalanish modelining ichki va tashqi komponentlari bir qator funktsiyalar bilan mustahkamlangan. Talabalar faoliyatida maqsadni belgilash funktsiyasining alohida ko'rsatilishi bilimlardan o'quv fanlararo foydalanishni ko'rib chiqadigan ta'lim mazmuni, shakl va vositalarning rivojlanishi bilan asoslanadi. Metodik blok quyidagilardan iborat:

1. Munozara, trening, didaktik va ijodiy o'yinlar, aqliy hujum kabi o'qitishning faol shakllari.

2. Interfaol usullar – jamoaviy fikrlash faoliyati (loyihaviy faoliyat).

3. Modulli o'qitish.

Mazkur blok bo'lajak mutaxassislarning umummadaniy (tashkiliy, kommunikativ, refleksiv) va umumkasbiy (ijtimoiy-kasbiy, maxsus kasbiy) kompetentsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Shunday qilib, fanlararo aloqadorlikning majmuaviy didaktik muammosini tadqiq qilish tizimli va faoliyatli yondashuv o'quvchilar tomonidan ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan funktsiyalarning ko'p qirraliligini, fanlararo aloqadorlikning mazmunan ko'p jihatlariga egaligi kasb-hunar kollejlarda mutaxassis tayyorlash sifatini oshirishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yuldashev U.Yu, Boqiev R.R., Zokirova.F.M. Informatika va axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. - T, 2004.

Aripov M. Informatika va informatsion texnologiyalar. Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik T. 2005 y

TA'LIM TIZIMIDA ELEKTRON DARSLIK LARNING O'RNI.

X.M.Ergasheva-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron darsliklarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishda ularning pedagogik tomonlaridan tashqari, psixologik va gigiyenik tomonlarini ham e'tiborga olish o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini va ularning bu jarayonda faol ishtirok etishini ta'minlash masalalari haqida fikr yuritiladi. Kalit so'zi. Elektron darslik, psixologik, verbal, vizual, gipermatn.

Аннотация. В данной статье о применении электронных учебников в учебном процессе с учетом не только их педагогических, но и психологогигиенических аспектов рассматриваются вопросы обеспечения интеллектуальных способностей студентов и их активного участия в этом процессе. Ключевое слово. Электронный учебник, психологический, словесный, наглядный, гипертекстовый.

Annotation. In this article, the application of e-textbooks in the educational process, taking into account not only their pedagogical, but also psychological and hygienic aspects, discusses the issues of ensuring the intellectual abilities of students and their active participation in this process. Keyword. Electronic textbook, psychological, verbal, visual, hypertext.

Ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan davrda zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlari vositalari keng joriy etilgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta'lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo'yimoqda. O'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish, ularni tayyorlash borasidagi choralarni ishlab chiqishni talab qiladi. Elektron darslikning o'quv jarayonida o'quv-materiallaridan foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratadigan o'quv vositasi sifatida alohida o'rni bor. Tajribadan ma'lumki, inson eshitish a'zolariga nisbatan ko'rish a'zolari yordamida olingan ma'lumotlarni 5 marotaba ortiq eslab qolishi mumkin. Eshitish a'zolaridan farqli ravishda ko'rish a'zolaridan olinayotgan ma'lumotlar qayta kodlashtirilmay, to'g'ridan-to'g'ri xotiraga o'tadi va uzoq saqlanadi. Elektron darslik an'anaviy darslikka karaganda o'quv materiallarini namoyish qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Elektron darslik o'quvchilarning ko'proq mustaqil ishlashlari uchun mo'ljallangan didaktik funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, o'quv jarayoniga qo'yilgan barcha talablarga javob berishi kerak. Shunday qilib, Elektron darsliklarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishda ularning pedagogik tomonlaridan tashqari, psixologik va gigiyenik tomonlarini ham e'tiborga olish o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini va ularning bu jarayonda faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Ana'naviy darslikdan elektron darslikning afzalligi uning "intellektual" kuchga ega bo'lishi bilan bir qatorda ma'lumotlarni o'z vaqtida va kerakli joyda taqdim etish imkoniyatga ega ekanligidadir. Elektron darslik ma'lum bir predmet bo'yicha

barcha tegishli o'quv materiallarini o'zida ifoda etgan bo'lishi kerak, uning intellektual darajada bo'lishi esa o'z navbatida oddiy darslikka nisbatan bir qator afzalliklarni tug'diradi. Masalan, ma'lumotlarni tez izlab topish, mavzularni o'zlashtirish darajasini multimedia va grafika elementlari yordamida amalga oshirish va xokazo. Har bir elektron darslik alohida ko'rinishda bo'lishi va ma'lum bir standart talabiga javob berishi lozim. Elektron darslik kompyuterli o'quv uslubini qo'llashga va fanga oid o'quv materialining har tomonlama samarador o'zlashtirilishiga asoslangan o'quv adabiyoti bo'lib, to'rt toifaga bo'linishi mumkin. 1-toifa: o'quv materialini faqat verbal (matn) ko'rinishida taqdim etadigan; 2-toifa: o'quv materialini verbal (matn) ikki o'lchamli grafik shaklida taqdim etadigan; 3-toifa: "multimedia"(multimedia ko'p uslubli) darsligi, ya'ni ma'lumot uch o'lchamli grafik ko'rinishda, ovozli, video, animasiya va qisman verbal (matn) shaklida taqdim etiladigan multimediali elektron darslik; 4-toifa: material ovozli va uch o'lchamli fazoviy ko'rinishda bo'lib qolmasdan, taktik (his qilinuvchi, seziladigan) xususiyatli ma'lumotlar vositasida bayon qilinib, o'rganuvchini "ekran olamida" stereo nusxasi tasvirlangan real olamga kirish va undagi obyektlarga nisbatan xarakatlanish tasavvurini yaratadigan elektron darslik. Barcha toifadagi elektron darsliklar o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda va talabalarning mustaqil bilim olishlari hamda masofadan o'qitishni tashkil qilish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Elektron darslikning xususiyatlariga quyidagilar kiradi: -o'quv materialini multimedia, ya'ni ma'lumot berishning vizual, gipermatn, ovoz shakllaridan foydalangan holda taqdim etilishi; -turli o'quv adabiyotlari – darslik, lug'at, masalalar to'plami va amaliy – laboratoriya mashg'ulotlari uchun tegishli barcha o'quv qo'llanmalarining bir joyda jamlanishi; -o'rganuvchi va o'rgatuvchi o'rtasida o'zaro bevosita aloqa o'rnatilishi; -o'qituvchining o'quv jarayonini boshqarish va nazorat qilish vazifalarining ma'lum qismini kompyuterli o'quv vositalari zimmasiga yuklash imkoniyati; -o'quvchi tomonidan qabul qilinadigan-maslahat, tushuntirish, ma'lumotni izlash bo'yicha savol-javob va bilimni o'zlashtirish darajasini nazorat qilishni tezkor uslubiga o'tish imkoniyati; -kompyuter vizualizasiyasi orqali o'rganilayotgan obyektning kompyuterdagi imitasiya modellaridan foydalanish; -o'quv materialiga nisbatan yengil o'zgartirishlar kiritilishi va takomillashtirish imkoniyatlarining yaratilishi; -o'quv materiali yaratish va adadlashning arzonligi; -o'quvchi faolligining oshirilishi; -ta'limda masofadan o'qitish uslubini tashkil qilish imkoniyati; -an'anaviy o'quv adabiyotlari (masalan, qog'ozli) bilan birgalikda kompleks holda foydalanish imkoniyati va buning afzalligi. Elektron darslikka qo'yiladigan didaktik, pedagogik va psixologik talablar. Didaktik talablarga ilmiylik, o'zlashtirishning yengilligi, muammoni qo'yish va har tomonlama asosli tarzda bilim olishlik, o'qish jarayonida o'quvchining faol va ongli ishtiroki, bilim olishning tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, bilimni mustahkam o'zlashtirilishining ta'min etilishi, ta'lim tizimida bilimni o'zlashtiruvchi, rivojlantiruvchi, mutaxassis-xodim va tarbiyalovchilar vazifalarining yaxlitligi, o'rganuvchi uchun o'qish mustaqil holda bo'lishligining ta'minlanishi,

o'qitishning interaktivligi, o'qitishning uyg'unligini ta'minlash, o'quv materialini taqdim etishda tizimli yondashishlar kiradi. Psixologik talablar: Elektron darslik haqida gapirilganda, ularning psixologik, estetik, gigiyenik va tibbiy-psixologik tomonlarini ham e'tiborga olish lozim bo'ladi. Buning sababi, inson organizmi elektron ko'rinishdagi ma'lumotlarni qabul qilishning o'ziga xos xususiyatlarini talab qiladi. Ammo shunday psixologik to'siqlar bo'lishi mumkinki, o'quvchilar kompyuter ekranidagi ma'lumotlarni to'g'ridan –to'g'ri qabul qila olmasliklari mumkin. Elektron darslik yaratishning asosiy tamoyillari -elektron darslik yaratishning yaxlit-ilmiy uslubiy asoslari va texnikaviy talablarni ishlab chiqish; -elektron darslik yaratilishi zarur bo'lgan birinchi galdagi ustuvor fanlarni aniqlash; -ta'lim muassasalarini zamonaviy kompyuter texnikasi bilan jihozlash, ularni internet/internet kompyuter tarmog'iga kiritish; -ta'lim muassasalarida elektron darsliklar yaratish bo'yicha jamoalar tashkil etish; -elektron darsliklar yaratuvchilarning mualliflik huquqlarini muhofazalash mexanizmini ishlab chiqish; -elektron darsliklar mualliflari, elektron darsliklarni o'quv jarayoniga tatbiq qiluvchi professor-o'qituvchilar, mutaxassis-xodimlarni moddiy rag'batlantirish mexanizmlarini yaratish; -elektron darslikni standartlash va sertifikatsiyalashning tashkiliy-huquqiy asoslarini barpo etish; -eng yaxshi elektron darsliklarni yaratish va qo'llash bo'yicha tanlovlar uyushtirish, mavjud muammolar bo'yicha ilmiy-amaliy seminar, konferensiya va boshqa anjumanlar uyushtirish; -oliy o'quv yurtlarida va oliy o'quv yurtlararo elektron darsliklar jamg'arma –kutubxonasini barpo qilish; -elektron darsliklarni yaratishda rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan foydalanish; -butun dunyo virtual universitetlariga kirib borish va birgalikda faoliyat ko'rsatish. Elektron darslik yordamida amalga oshiriladigan elektron muloqotni tashkil etish tadbirlariga asosan amaliy mashg'ulot shaklida o'qitish jarayonini shakllantirish, nazorat qilish, tanlangan javoblarning ma'qulligini tekshirish, matematik hisob javoblarning to'g'riligini tekshirish, grafik ma'lumotlarning kiritilishini nazorat qilish, cheklanmagan shaklda analitik ifoda kiritilishining nazorati kabilar kiradi. [3, 5]

Masofadan o'qitish tizimining asosiy maqsadi mamlakatimizdagi barcha fuqarolarga qayerda yashashidan, bilim darajalaridan qat'iy nazar biror sohadan yoki fandan to'laqonli bilim olish imkoniyatini yaratishdir.

Hozirgi davrda jahon informatika va axborot texnologiyalari jadal sur'atlar bilan rivojlanib takomillashib borayotgan sohadir. Bugungi kun talablaridan kelib chiqib, elektron darsliklar yaratish dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Jahonning ilg'or mamlakatlarida ushbu yo'nalish bo'yicha ancha ishlar qilingan va yetarli tajribalar orttirilgan. Bunday tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonida axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash o'quvchi va talabalarning dars jarayonini o'zlashtirishni, qabul qilishni sezilarli darajada yuksaltiradi.

Elektron darsliklardan foydalanish xukumatimiz tomonidan ma'qullangan va buning natijasida anchagina ishlar olib borilmoqda.

Har bir oliy o'quv yurtlarida, o'quv muassasalarida elektron darsliklarni yaratish ustida ishlar olib borilmoqda. Shu jumladan hozirgi kunda bizning Qo'qon

Davlat pedagogika institutimiz o'z saytiga ega bo'lib, fakultetlararo matematika-informatika kafedramizda elektron darsliklar yaratilgan. Bu darslik oliy ta'lim muassasalarining talabalariga mo'ljallangan.

Elektron o'quv adabiyotlarni yaratishda quyidagilarga e'tiborni qaratish zarur:

- mavjud belgilangan fanning mavzulari namunaviy va ishchi dasturga mosligi;

- har bir mavzu to'la qonli tarzda yoritilishi hamda mos holda animatsiyalar, jadvallar bilan to'ldirilgan bo'lishligi;

- har bir mavzuni yoki bo'limni yoritishda nazorat savollarini berilishi;

- har bir bob uchun test savollari bo'lishi va unga javoblarni kiritilishi;

- bo'limdagi mavzu yoki asosiy tayanch iboralarni ajratib ko'rsatish hamda ko'proq ma'lumot olish uchun giperssilka o'rnatish mumkin.

Demak, ta'lim sifatini oshirishda uzluksiz ta'lim tizimida elektron darsliklarni yaratish va ularni yuqorida bayon etilganidek o'quv jarayoniga tadbiq etish dolzarb masalalardan biridir.

Adabiyotlar:

1. N.X. Avliyakov «Zamonaviy o'qitish texnologiyalari» T. 2001 yil.
2. M.Aripov, S.Dommoyev, M.Fayziyeva. Web texnologiyalari. Toshkent 2013.
3. <file:///C:/Users/Lenova/Downloads/130-Текст%20статьи-295-1-10-20201104>.

PARAMETRGA BOG'LIQ KVADRAT TENGLAMANING ILDIZLARI HAQIDA

Sh.A.Bektosheva - Qo'qon DPI, magistrant

Annotatsiya. Ushbu maqolada parametr ga bog'liq kvadrat tenglamaning ildizlari orasidagi ayrim munosabatlar o'rganiladi va bunday tipdagi masalalarni yechishda ishlatish qulay bo'lgan teorema keltiriladi.

Kalit so'zlar. Kvadrat tenglama, kvadrat funksiya, kvadrat uchhad, ildiz, diskriminant, tenglamalar sistemasi, tengsizliklar sistemasi.

Ko'p hollarda o'quvchilar parametrli kvadrat tenglamalar ildizlarini berilgan shartlarni qanoatlantiruvchi sonlarga nisbatan joylashuvini aniqlashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bularni aniqlashda bir qator hisoblash ishlarini amalga oshiradilar. Bunday masalalarni hal qilishning eng oson usuli haqida ma'lumotlar beramiz. Quyidagi teoremlarni isbotlash mumki.

Ushbu

$$x^2 + px + q = 0 \quad (1)$$

kvadrat uchhad 2ta haqiqiy x_1 va x_2 ($x_1 < x_2$) ildizlarga ega bo'lsin. λ – bu ildizlardan farqli bo'lmagan biror haqiqiy son bo'lsin. Demak, λ soni quyidagi $(-\infty, x_1)$, (x_1, x_2) , (x_2, ∞) intervallardan birida yotadi. λ soni va kvadrat tenglamaning ildizlari x_1 va x_2 lar uchun quyidagi teorema o'rinli.

1-teorema. λ soni (1) kvadrat tenglamaning x_1 va x_2 ildizlari orasida yotishi uchun ushbu

$$\lambda^2 + \lambda p + q < 0$$

tengsizlikning bajarilishi zarur va yetarli.

2-teorema. λ soni (1) kvadrat tenglamaning x_1 va x_2 ildizlaridan katta bo'lishi uchun

$$\begin{cases} \lambda^2 + \lambda p + q > 0, \\ 2\lambda + p > 0 \end{cases}$$

tengsizliklarning bajarilishi zarur va yetarli.

1-Misol. Ushbu

$$x^2 - (m+4)x + m^2 - 3m - 4 = 0$$

tenglama m ning har qanday qiymatlarida tenglama ildizlaridan biri 8 dan katta ikkinchisi 8 dan kichik bo'ladi.

Yechish: Yuqorida keltirilgan 1-teoremaga ko'ra biz tenglamani chap tomonini

$$f(x) = x^2 - (m+4)x + m^2 - 3m - 4 = 0$$

funksiya deb qaraymiz, uning bitta ildizi 8 dan katta, ikkinchisi 8 dan kichik bo'lishi uchun $f(8) < 0$ tengsizlik bajarilishi zarur va yetarli.

$$f(8) = 64 - (m+4)8 + m^2 - 3m - 4 < 0$$

$$64 - 8m - 32 + m^2 - 3m - 4 < 0$$

$$m^2 - 11m + 28 < 0$$

$$(m-7)(m-4) < 0$$

Demak, $m \in (4; 7)$ da berilgan tenglamalarning bir ildizi 8 dan katta, bir ildizi esa 8 dan kichik bo'ladi.

2-Misol. Ushbu

$$x^2 - (n-2)x + n^2 - 10n + 16 = 0$$

tenglama har ikkala ildizi n ning qanday qiymatida 4 dan katta bo'ladi?

Yechish. Yuqoridagi 2-teoremaga asosan

$$\begin{cases} x^2 + \lambda p + q > 0 \\ 2\lambda + p > 0 \end{cases}$$

tengsizliklarning bajarilishi zarur va yetarli.

$$\begin{cases} 16 - 4(n-2) + n^2 - 10n + 16 > 0 \\ 8 + p > 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 16 - 4n + 8 + n^2 - 10n + 16 > 0 \\ p > -8 \end{cases}$$

$$\begin{cases} n^2 - 14n + 40 > 0 \\ p > -8 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} (n-4)(n-10) > 0 \\ p > -8 \end{cases}$$

tengsizliklar sistemasini yechimi $n \in (-8, 4) \cup (10, +\infty)$ da berilgan tenglamaning ikkala ildizi 4 dan katta bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. Мельников И.И., Сергеев И.Н. Как решать задачи по математике на вступительных экзаменах. Москва. 1990.

2. Моденов В.П. Математика: Пособие для поступающих в вузы. Москва. "Новая волна" 2002.

GAUSS VA AQLIY ARIFMETIKA

X.M.Ergasheva –Qo‘qon DPI, o‘qituvchi

Annotatsiya. Hisoblash qoidalari va usullari ularning yozma yoki og‘zaki bajarilishiga bog‘liq emas. Biroq, og‘zaki hisoblash ko‘nikmalarini egallash katta ahamiyatga ega, chunki ular yozma hisob-kitoblarga qaraganda kundalik hayotda ko‘proq qo‘llaniladi. Bu ham muhim, chunki ular yozma hisob-kitoblarni tezlashtiradi, ratsional hisob-kitoblarda tajribaga ega bo‘ladi va hisoblash ishlarida daromad keltiradi.

Аннотация. Правила и методы расчета не зависят от их письменного или устного выполнения. Однако приобретение навыков устного счета имеет большое значение, поскольку в повседневной жизни они используются больше, чем письменные вычисления. Это важно еще и потому, что они ускоряют письменные расчеты, приобретают опыт рациональных расчетов и выигрывают в вычислительной работе.

Annotation. Calculation rules and methods do not depend on their written or oral implementation. However, the acquisition of oral calculation skills is of great importance because they are used more in everyday life than written calculations. This is also important because they speed up written calculations, gain experience in rational calculations, and gain in computational work.

Aqliy hisoblashning fenomenal tezligiga ega bo‘lgan matematiklardan biri mashhur Karl Fridrix Gauss (1777-1855) edi. Ha, ha, normal taqsimotni o‘ylab topgan o‘sha Gauss.

Unga ko‘ra o‘z so‘zlari. U gapirishdan oldin hisoblashni o‘rgandi. Gauss 3 yoshga to‘lganda, bola qaradi ish haqi fondi otasi va e‘lon qildi: "Hisob-kitoblar noto‘g‘ri" Kattalar hamma narsani tekshirgandan so‘ng, kichkina Gauss to‘g‘ri ekanligi ma‘lum bo‘ldi.

Kelajakda bu matematik katta cho‘qqilarni zabt etdi va uning asarlari hali ham nazariy va amaliy fanlarda faol foydalanilmoqda. O‘limigacha Gauss ko‘p hisob-kitoblarni boshida qilgan.

Bu yerda biz murakkab hisob-kitoblar bilan shug‘ullanmaymiz, lekin eng oddiydan boshlaymiz.

Miyangizda raqamlar qo‘shish

Katta raqamlarni aqlingizda qanday qo‘shishni o‘rganish uchun sizga qadar raqamlarni aniq qo‘shishingiz kerak **10**. Oxir oqibat, har qanday murakkab vazifa bir nechta ahamiyatsiz harakatlarni bajarishga to‘g‘ri keladi.

Ko‘pincha "o‘tish" belgisi bilan raqamlarni qo‘shishda muammolar va xatolar yuzaga keladi **10**. Qo‘shishda (va hatto ayirishda ham) "o‘nlablarga tayanish" texnikasidan foydalanish qulay. Nima bu? Birinchidan, biz o‘zimizga aqlan so‘raymiz, bundan oldin atamalardan biri qanchalik etishmayotgan **10**, va keyin qo‘shing **10** ikkinchi muddatgacha qolgan farq.

Masalan, raqamlarni qo'shamiz **8** va **6**. Chiqish uchun **8** olish **10**, yetarli emas **2**. Keyin **10** qo'shish qoladi **4=6-2**. Natijada biz quyidagilarni olamiz: **8+6=(8+2)+4=10+4=14**

Katta raqamlarni qo'shishning asosiy hiylasi ularni bitta qismlarga ajratish va keyin bu qismlarni birga qo'shishdir.

Aytaylik, ikkita raqamni qo'shishimiz kerak: **356** va **728**. Raqam **356** sifatida tasavvur qilish mumkin **300+50+6**. Xuddi shunday, **728** kabi ko'rinadi **700+20+8**. Endi biz qo'shamiz:

$$356+728=(300+700)+(50+20)+(8+6)=1000+70+14=1084$$

Fikringizdagi raqamlarni ayirish

Raqamlarni ayirish ham oson bo'ladi. Ammo qo'shimchadan farqli o'laroq, har bir raqam bitta qismlarga bo'linadi, ayirish paytida siz faqat biz ayiradigan raqamni "buzishingiz" kerak.

Misol uchun, qancha bo'ladi **528-321**? Raqamni ajratish **321** bitta qismlarga bo'lib, biz quyidagilarni olamiz: **321=300+20+1**.

$$\text{Endi biz ko'rib chiqamiz: } 528-300-20-1=228-20-1=208-1=207$$

Qo'shish va ayirish jarayonini tasavvur qilishga harakat qiling. Maktabda hammaga ustun bo'ylab, ya'ni yuqoridan pastga sanash o'rgatilgan. Fikrlashni qayta qurish va hisoblashni tezlashtirish usullaridan biri bu yuqoridan pastga sanash emas, balki chapdan o'ngga, raqamlarni qismlarga ajratishdir.

Sizning fikringizdagi raqamlarni ko'paytirish

Ko'paytirish - bu sonning takroriy takrorlanishi. Agar ko'paytirish kerak bo'lsa **8** ustida **4**, bu raqamni bildiradi **8** takrorlash kerak **4** marta.

$$8*4=8+8+8+8=32$$

Hamma narsadan beri qiyin vazifalar oddiyoqlarga qisqartiriladi, siz hamma narsani ko'paytirishga qodir bo'lishingiz kerak yagona raqamlar. Buning uchun ajoyib vosita bor - **ko'paytirish jadvali**. Agar siz ushbu jadvalni yoddan bilmasangiz, avval uni o'rganishingizni va shundan keyingina aqliy hisoblash amaliyotini boshlashingizni tavsiya qilamiz. Bundan tashqari, u yerda o'rganish uchun hech narsa yo'q. [6. 15]

Ko'p xonali sonlarni bir xonali raqamlarga ko'paytirish

Birinchidan, ko'p xonali sonlarni bir xonali raqamlarga ko'paytirishni mashq qiling. Keling, ko'paytiraylik **528** ustida **6**. Raqamni ajratish **528** saflarga bo'linib, kattadan kichikga o'ting. Biz avval ko'paytiramiz va keyin natijalarni qo'shamiz.

$$528=500+20+8$$

$$528*6=500*6+20*6+8*6=3000+120+48=3168$$

Ikki xonali sonlarni ko'paytirish

Bu erda ham murakkab narsa yo'q, faqat qisqa muddatli xotiradagi yuk biroz ko'proq.

Ko'paytiring **28** va **32**. Buning uchun biz butun operatsiyani bir xonali sonlar bilan ko'paytirishga qisqartiramiz. Tasavvur qiling **32** kabi **30+2**

$$28*32=28*30+28*2=20*30+8*30+20*2+8*2=600+240+40+16=896$$

Yana bir misol. Keling, ko'paytiraylik **79** ustida **57**. Bu raqamni olishingiz kerakligini anglatadi " **79** » **57** bir marta. Keling, butun operatsiyani bosqichlarga ajratamiz. Avval ko'paytiramiz **79** ustida **50**, undan keyin - **79** ustida **7**.

- $79 \cdot 50 = (70 + 9) \cdot 50 = 3500 + 450 = 3950$
- $79 \cdot 7 = (70 + 9) \cdot 7 = 490 + 63 = 553$
- $3950 + 553 = 4503$

11 ga ko'paytiring

Bu yerda ayyor hiyla har qanday ikki xonali sonni ko'paytirishga yordam beradigan tezkor aqliy hisoblash **11** ajoyib tezlikda.

Ikki xonali sonni ko'paytirish uchun **11**, biz raqamning ikkita raqamini bir-biri bilan qo'shamiz va olingan miqdorni asl raqamning raqamlari orasiga kiritamiz. Olingan uch xonali son asl raqamni ko'paytirish natijasidir **11**.

Tekshiring va ko'paytiring **54** ustida **11**.

- $5 + 4 = 9$
- $54 \cdot 11 = 594$

Har qanday ikki xonali raqamni oling, uni ko'paytiring **11** va o'zingiz ko'ring - bu hiyla ishlaydi!

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Arutyunyan E., Levitas G. Ko'ngilochar matematika.- M.: AST - PRESS, 1999. - 368 b.
2. Gardner M. Matematik mo'jizalar va sirlar. - M., 1978 yil.
3. Glazer G.I. Maktabda matematika tarixi. - M., 1981 yil.
4. "Birinchi sentyabr" Matematika No3 (15), 2007 y.
5. Tatarchenko T.D. Sinfda tez hisoblash usullari, "Maktabda matematika", 2008 yil, 7-son, 68-bet.
6. Og'zaki hisob / Comp. P.M.Kamaev. - M.: Chistye Prudy, 2007 - "Birinchi sentyabr" kutubxonasi, "Matematika" seriyasi. Nashr. 3(15).

JARAYONLARNI MODELLASHTIRISHDA IERARXIYA PRINTSIPI DAN FOYDALANISH

U.Y.Akbarov – Qo‘qon DPI, dotsent v.b., f.-m.f.n.

Annotatsiya. Ushbu maqolada amaliy masala va jarayonlarni matematik modellashtirishda ierarxiya prinsipidan foydalanish usuli ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: matematik modellashtirish, ierarxiya prinsipi, Siolkovskiy formulasi, qovushqoq-elastik, tebranish, kuchlanish, deformatsiya.

Аннотация. В данной статье показаны использование метода применение принципа иерархии при математической моделирование прикладных задач и процессы.

Ключевые слова: математическое моделирование, принцип иерархии, формула Циолковского, вязкоупругость, колебание, напряжение, деформация.

Annotation. In given clause are shown use of a method application of a principle of hierarchy at mathematical modeling of applied tasks and processes.

Keywords: mathematical modeling, principle of hierarchy, viscoelasticity, formula Ciolkovskij, fluctuation, pressure, deformation.

Ma'lumki, talabalar hamda o'quvchilarga ob'yekt yoki jarayonlarni o'rganishni, masalalar yechishni matematik modellashtirish tushunchalari orqali tushuntirish muhim hisoblanadi. Bu ularda nazariy tushunchalarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun keyingi yillardagi maktab darsliklarida matematik modellashtirishga doir mavzular o'rin olgan. Bundan tashqari oliy ta'limning ko'plab yo'nalishlarida Matematik modellashtirish fani tanlov fan sifatida o'qitilmoqda[1].

Ushbu maqola jarayonlarni modellashtirishda ierarxiya printsipidan foydalanishga bag'ishlangan bo'lib, undan Matematik modellashtirish tanlov fanida manba sifatida foydalanish mumkin.

Ko'pincha modellarni qurishda dastlab tabiyat va fizik qonunlardan foydalanib sodda modellar quriladi. Biz bu qurilgan modelni yanada umumiyroq holga nisbatan qo'llanilishi mumkinligi ma'lum bo'lib qolgan vaziyatni o'rganib chiqamiz. Faqatgina ayrim hollarda eng sodda modellarning matematik modellarini to'liq ko'rinishda, uning hatti-harakati uchun mos bo'lgan barcha omillarni qurish o'zini oqlaydi. Shuning uchun «soddadan-murakkablikka qarab» tamoyilini amaliyotga tadbqiq etuvchi yondashuv o'rinli bo'lib, bu yondashuvga ko'ra keyingi qadamga murakkab bo'lmagan modelni sinchkovlik bilan o'rganib chiqqandan so'ng o'tiladi. Bunda har biri oldingi modellarni umumlashtiruvchi va ularni o'zining xususiy holi sifatida o'ziga biriktirib oluvchi nisbatan to'la modellar **zanjiri (iyerarxiyasi)** hosil bo'ladi.

Demak, biror masalani chuqurroq o'rganish uchun «soddadan-murakkablikka qarab» tamoyilini qo'llash ierarxik printsipdan foydalanish deyiladi. «Soddadan-murakkablikka qarab» tamoyiliga: -masalani $n=1$ uchun ko'rib, so'ngra $n=2, \dots, n=N$ uchun ko'rish; -chiziqli masaladan chiziqli bo'lmagan masalaga o'tish kabilar tushuniladi.

Aytilgan zanjirni(iyerarxiyani) bir pog'onali raketa uchun Sialkovskiy formulasini ko'p pog'onali raketaning modeliga o'tkazish misolida o'rganmaiz. Ma'lumki, haqiqiy bir pog'onali raketa birinchi kosmik tezlikka erisha olmaydi. Buning sababi - yonilg'ining kerakli bo'lmagan strukturaviy massani harakatlantirib yuborishga sarf bo'lishidir. Demak, raketa o'zining harakati davomida davriy ravishda ballastdan qutulib borishi lozim.

Amaliy konstruksiyada esa bu raketa foydalanib bo'lingandan so'ng tashlab yuboriladigan bir nechta pog'onalardan tashkil topishini anglatadi.

Bir pog'onali raketa uchun Sialkovskiy formulasi

$$v_{\max} = u \ln \left(\frac{m_0}{m_k} \right) = u \ln \left(1 + \frac{m_t}{m_k} \right) \quad [2],$$
 bu yerda u - raketa dvigitelida yongan

mahsulotlarning(gazlarning) tezligi, m_0 -raketani boshlangich massasi, m_k - raketani so'ngi(yoqilg'i yonib bo'lgandan keying) massasi, m_t -yongan yoqilg'ini massasi. Shu formulani 3 pog'onali raketa uchun umumlashtiramiz.

Quyida keltiriladigan belgilashlardan foydalanmiz: m_i – i -chi pog'onaning umumiy massasi, λm_i – i -chi pog'onaga mos keluvchi struktura massasi (bunda yoqilg'ining massasi $(1-\lambda)m_i$ kattalikka teng), m_p - foydali yuk massasi. λ kattalik va gazlarning tezligi u barcha pog'onalar nisbatan bir xildir. Aniqlik uchun pog'onalar sonini $n=3$ ga teng deb olamiz. Bunday raketaning boshlang'ich massasi

$$m_0 = m_p + m_1 + m_2 + m_3$$

ga teng. Birinchi pog'onaning yoqilg'isi sarf bo'lgan va raketa massasi

$$m_p + \lambda m_1 + m_2 + m_3$$

ga teng bo'lgan momentni o'rganib chiqamiz. U holda TSiolkovskiyning formulasiga ko'ra, raketaning tezligi

$$v_1 = u \ln \left(\frac{m_0}{m_p + \lambda m_1 + m_2 + m_3} \right)$$

ga teng bo'ladi. v_1 tezlikka erishilgandan so'ng, λm_1 strukturaviy massa tashlab yuboriladi va ikkinchi pog'ona ishga kiradi. Bu momentda raketaning massasi

$$m_p + m_2 + m_3$$

ga teng bo'ladi.

Shu momentdan boshlab, to ikkinchi pog'onadagi yoqilg'i to'la yonib bitgunga qadar qurilgan modeldan foydalanishga hech narsa halaqit bermaydi. Impulsning saqlanishi to'g'risidagi barcha mulohazalar o'z kuchini saqlab qoladi (endilikda raketaning boshlang'ich tezligi v_1 ga teng ekanligini hisobga olish darkor). U holda, Siolkovskiyning formulasiga ko'ra, ikkinchi pog'onadagi yoqilg'i yonib tugagandan so'ng, raketa

$$v_2 = v_1 + u \ln \left(\frac{m_p + m_2 + m_3}{m_p + \lambda m_2 + m_3} \right)$$

tezlikka erishadi.

Huddi shu mulohazalarni raketaning uchinchi pog'onasiga nisbatan ham qo'llash mumkin. Raketaning dvigateli o'chirilgandan so'ng, raketaning tezligi

$$v_3 = v_2 + u \ln \left(\frac{m_p + m_3}{m_p + \lambda m_3} \right)$$

ga teng bo'ladi.

Bu zanjirni ixtiyoriy sondagi pog'onalar nisbatan davom ettirib, mos formularni hosil qilish mumkin. $n=3$ holda esa oxirgi tezlikka nisbatan

$$\frac{v_3}{u} = \ln \left(\frac{m_0}{m_p + \lambda m_1 + m_2 + m_3} \right) \cdot \ln \left(\frac{m_p + m_2 + m_3}{m_p + \lambda m_2 + m_3} \right) \cdot \ln \left(\frac{m_p + m_3}{m_p + \lambda m_3} \right)$$

tenglikni hosil qilish mumkin. Bu tenglikda quyidagicha belgilashlar

$$\alpha_1 = \frac{m_0}{m_p + \lambda m_1 + m_2 + m_3}, \quad \alpha_2 = \frac{m_p + m_2 + m_3}{m_p + \lambda m_2 + m_3}, \quad \alpha_3 = \frac{m_p + m_3}{m_p + \lambda m_3}$$

kiritib, uni nisbatan soddaroq ko'rinishga keltirish mumkin:

$$\frac{v_3}{u} = \ln \left\{ \left(\frac{\alpha_1}{1 + \lambda(\alpha_1 - 1)} \right) \cdot \left(\frac{\alpha_2}{1 + \lambda(\alpha_2 - 1)} \right) \cdot \left(\frac{\alpha_3}{1 + \lambda(\alpha_3 - 1)} \right) \right\}.$$

Mazkur ifoda $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ kattaliklarga nisbatan simmetrik bo'lib, u o'zining maksimumiga simmetrik holda, ya'ni $\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha$ bo'lganda erishadi. Bunda, $i=3$ ga nisbatan

$$\alpha = \frac{1 - \lambda}{P - \lambda}, \quad P = \exp\left(\frac{v_3}{3u}\right)$$

munosabat o'rinalidir.

$\alpha^3 = \alpha_1 \cdot \alpha_2 \cdot \alpha_3$ ko'paytma m_0/m_p ga teng ekanligini osongina tekshirib ko'rish mumkin. Bundan quyidagiga ega bo'lish mumkin:

$$\alpha^3 = \frac{m_0}{m_p} = \frac{(1 - \lambda)^3}{(P - \lambda)^3}.$$

Ko'p pog'onali raketaga nisbatan shunga o'xshash ravishda

$$\frac{m_0}{m_p} = \left(\frac{1 - \lambda}{P - \lambda} \right)^n, \quad P = \exp\left(-\frac{v_n}{nu}\right)$$

munosabatlar o'rinni, bu yerda n — pog'onalar soni.

Oxirgi hosil qilingan formulani tahlil qilaylik. $v_n = 10,5$ km/s, $\lambda = 0,1$ deb olamiz. U holda $n = 2, 3, 4$ larga nisbatan mos ravishda $m_0 = 149m_p$, $m_0 = 77m_p$, $m_0 = 65m_p$ larni hosil qilish mumkin. Bu degani, ikki pog'onali raketa foydali massani orbitaga chiqarishga layoqatlidir (ammo bir tonallik foydali yukda 149 tonnalik vaznli raketaga ega bo'lish darkor). Uchinchi pog'onaga o'tish raketaning massasini deyarli ikki martaga kamaytiradi (ammo uning tuzilmasini murakablashtiradi), to'rt pog'onali raketa esa uch pog'onaliga nisbatan sezilarli yutuqni bermaydi.

Iyerarxik zanjirni qurish bu kabi muhim xulosalarga nisbatan oson yo'l bilan kelish imkonini berdi. Matematik modellarning iyerarxiyasi teskari tartibda "murakkablikdan soddalikka" tamoyili bo'yicha ham quriladi. Bunday holatda "yuqoridan pastga" printsipli asosida ish ko'riladi – umumiy va murakkab modeldan soddalashtiruvchi farazlar asosida nisbatan soddaga (ammo tadbiq etilish doirasi ancha tor bo'lgan) modellar ketma-ketligi hosil qilinadi.

Sterjenni ko'ndalang tebranishi masalasi [3]. Bizga ikkita uchi sharnir bilan mahkamlangan sterjen berilgan bo'lsin.

Sterjenni qovushqoq elastik deb hisoblab, uning ko'ndalang tebranishi haqidagi masalani fizik chiziqlikni hisobga olib keltirib chiqaramiz. Buning uchun sterjen uzunligi bo'yicha o'zgarmaydigan ko'ndalang kesimga ega va

$U_0 = U_0(x)$ k o'rinishdagi boshlang'ich egilishga ega bo'lsin deb olamiz. σ kuchlanish va ε deformasiya orasidagi fizik bog'lanishni quyidagi

$$\sigma = E \left\{ \varepsilon + \gamma \varepsilon^3 - \int_0^t R(t-\tau) [\varepsilon(\tau) + \gamma \varepsilon^3(\tau)] d\tau \right\} \quad (1)$$

ko'rinishda olib, deformasiya bilan kochish orasidagi geometrik bog'lanishni

$$\varepsilon = -z \frac{\partial^2 (U - U_0)}{\partial x^2} \quad (2)$$

ko'rinishda olamiz. Bu yerda $U = U(x, t)$ - sterjenni ko'ndalang egilishi; z - sterjen ko'ndalang kesimidagi nuqtadan sterjenning neytral o'qigacha bo'lgan masofa. (1) va (2) ni

$$m \frac{\partial^2 U}{\partial t^2} = \frac{\partial^2 M}{\partial x^2} + q, \quad M = \iint_F z \sigma dF,$$

tenglamaga qo'yib,

$$EJ(1-R^*) \frac{\partial^4 (U - U_0)}{\partial x^4} + m \frac{\partial^2 U}{\partial t^2} = q -$$

$$-3\gamma EJ_1(1-R^*) \left[2 \frac{\partial^2 (U - U_0)}{\partial x^2} \left(\frac{\partial^3 (U - U_0)}{\partial x^3} \right)^2 + \left(\frac{\partial^2 (U - U_0)}{\partial x^2} \right)^2 \frac{\partial^4 (U - U_0)}{\partial x^4} \right], \quad (3)$$

tenglamaga ega bo'lamiz, bu yerda EJ - sterjenni egilishdagi bikrligi; m - sterjenni birlik uzunlikiga mos keluvchi massasi; $J_1 = \iint_F z^4 dF$, F - sterjen ko'ndalang kesimi yuzi; q - tashqi kuch;

Olingan (3) tenglama va uning xususiy ko'rinishlari ham turli tadqiqotchiular orgali ierarxiya prinsipiga asoslanib keltirib chiqarilgan va o'rganilgan[3].

Adabiyotlar.

1. Xaydarov A.T. Matematik modellashirish asoslari fan dasturi. –UzMU, - 2018, 5 b.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. Акбаров У.Й., Бадалов Ф.Б., Эшматов Х. Устойчивость вязкоупругих стержней при динамическом нагружении//ПМТФ. -1992. -№4, -С.153-157.

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ АВТОКОЛЕБАНИЯ ЛИНЕЙНОГО ВЯЗКОУПРУГОГО КОНСОЛЬНОГО СТЕРЖЕНА

М.М.Мансуров- Кокандский филиал Ташкентского государственного
технического университета, старший преподаватель
У.Й. Акбаров- Коканд ГПИ, доцент в.б.

Annotation. *This article considers the problem of self-oscillations of physically linear viscoelastic rods in a gas flow, taking into account linear dependencies. A statement and a method for solving the problem of self-oscillations of a viscoelastic cantilever rod are presented. Numerical results are obtained.*

Keywords: viscoelasticity, rod, self-oscillations, physical linearity, aerodynamic linearity, Bubnov-Galerkin method, relaxation kernel, numerical method, integro-differential equation.

Аннотация. *В данной статье рассматривается задача об автоколебаниях физически линейных вязкоупругих стержней в потоке газа с учетом линейных зависимостей. Приведена постановка и метод решения задачи об автоколебаниях вязкоупругого консольного стержня. Получены численные результаты.*

Ключевые слова: вязкоупругость, стержень, автоколебания, физическая линейность, аэродинамическая линейность, метод Бубнова-Галёркина, ядро релаксации, численный метод, интегро-дифференциальное уравнение.

Аннотация. *Ушбу мақолада чизикли қовушқоқ эластик консоль стерженнинг автотебраниш ҳолати ҳақидаги масала кўрилмоқда. Масаланинг кўйилиши, ечиш усули кўрсатилиб, амалга оширилган сонли ҳисоб ишлари келтирилди.*

Калит сўзлар: қовушқоқ-эластик, флаттер, физик чизиклилик, аэродинамик чизиклилик, Бубнов-Галёркин усули, релаксация ядроси, сонли усул, интеграл-дифференциал тенглама.

Введение. Учет наследственных эффектов деформируемых материалов становится все более необходимым в связи с тем, что в большинстве ведущих отраслей современной техники различные элементы и узлы современных инженерных конструкций зачастую эксплуатируются в различных условиях. Широкое применение композиционных материалов в современной техники привело к необходимости изучения задач оптимального проектирования тонкостенных конструкций, обладающих вязкоупругими свойствами. В связи с этим наследственная теория вязкоупругости привлекает к себе все большее внимание исследователей. Об этом свидетельствует выход в свет за последние годы ряда научных работ, в которых отражены новейшие достижения теории вязкоупругости.

В работе изучается линейный флаттер стержня жёстко закреплённый в один конец (консоль). Одномерная стержневая модель с учетом

переменности ширины и толщины позволяет более правильно учесть реальные формы стержня.

Математическая модель. Рассмотрим задачу автоколебаний линейного вязкоупругого стержня. Связь между напряжениями σ и деформациями ε примем в виде [2, 17]:

$$\sigma = (1 - R^*)m_1\varepsilon, \quad \varepsilon = u_x, \quad u = -zw_x \quad (1)$$

или

$$\sigma = -(1 - R^*)m_1zw_{xx} \quad (2)$$

где m_1 упругое постоянное, $R(t)$ – ядро наследственности имеющее слабо-сингулярные особенности типа Абеля, E – модуль упругости.

Не учитывая также влияние аэродинамической нелинейности, по одномерной теории газа давление газа на поршень нагрузку примем в виде [4]:

$$q = \frac{\chi p_\infty}{c_\infty} \left[V \frac{\partial w}{\partial x} + \frac{\partial w}{\partial t} \right]$$

где обозначен $q = p - p_\infty$, $k = \frac{\chi p_\infty}{c_\infty}$

$$q = k \left[V \frac{\partial w}{\partial x} + \frac{\partial w}{\partial t} \right] \quad (3)$$

Решим задачу автоколебательного процесса в линейной вязкоупругой постановке учитывая физические и аэродинамические линейности. С этой целью построим математическую модель для исследования вязкоупругого стержня в потоке газа с учетом этих линейностей.

В данном случае, принимая гипотезу плоских сечений для изгибающего момента используем следующую формулу [9]:

$$M_x = \int_{-h/2}^{h/2} b(x)\sigma_x z dz \quad (4)$$

(2) поставим в (4) и получаем [2]:

$$M_x = m_1(1 - R^*)J_2 w_{xx} \quad (5)$$

где равные для балок шириной $b(x)$ и высотой $h(x)$

$$J_2 = \frac{b(x)h^3(x)}{12}.$$

Подставляя (5) в уравнение равновесия, т.е. [9]

$$\frac{\partial^2 M_x}{\partial x^2} = m(x) \frac{\partial^2 w}{\partial t^2} + q(x, t) \quad (6)$$

и перейдя к безразмерным координатам и опуская штрихи имеем

$$(1 - R^*) \frac{\partial}{\partial x^2} [J_2(x) w_{xx}] + F(x) w_{tt} + P w_x + \gamma w_t = 0 \quad (7)$$

где

$$W = h_0 \overline{W}, x = a\overline{x}, t = t_1 \overline{t}, m = m_0 F(x), h(x) = h_0 \overline{h(x)}, b(x) = b_0 \overline{b(x)},$$

$$J_2 = J_2^0 d(x), \quad J_2(x) = b(x)h^3(x), \quad J_2^0 = \frac{b_0 h_0^3}{12},$$

$$P = \frac{kVa^3}{m_1 J_2^{(0)}}, \quad t_1 = \sqrt{(m_0 a^4)/(m_1 J_2^{(0)})}, \quad \gamma = \frac{kza^4}{m_1 J_2^{(0)} t_1}, \quad F(x) = b(x)h(x)$$

h_0 – величина высоты стержня в концах, b_0 – величина ширины стержня в концах, m_0 – величина массы соответствующий единичному переменного сечения стержня.

Метод решения. Приближенное решение построим методом Бубнова-Галеркина. Представим решение (7) в виде

$$w = \sum_{k=1}^N u_k(t) \varphi_k(x) \quad (8)$$

где $\varphi_k(x)$ – известные, базисные функции удовлетворяющие заданным граничным условиям, $u_k(t)$ – неизвестные функции от времени, подлежащие определению. N – число членов ряда в разложении.

В данном случае, получим следующие линейные системы обыкновенных интегро-дифференциальных уравнений

$$\sum_{k=1}^N [a_{ki} \ddot{u}_k(t) + \gamma b_{ki} \dot{u}_k(t) + \omega_{ki} (1 - R^*) u_k(t) + P d_{ki} u_k(t)] = 0, \quad i = \overline{1, N} \quad (9)$$

где

$$a_{ki} = \int_0^1 F(x) \varphi_k(x) \varphi_i(x) dx, \quad b_{ki} = \int_0^1 \varphi_k(x) \varphi_i(x) dx,$$

$$\omega_{ki} = \int_0^1 \left[d(x) \varphi_k''(x) \right]'' \varphi_i(x) dx, \quad d_{ki} = \int_0^1 \varphi_k'(x) \varphi_i(x) dx,$$

Интегрирование линейной системы (4) при ядре Ржаницына–Колтунова $R(t) = A e^{\beta t} t^{\alpha-1}$, $A > 0$, $\beta > 0$, $0 < \alpha < 1$ в широких пределах изменения физико-механических параметров стержня, выполним численным методом основанном аналитических преобразований [6]. Согласно этого метода, численные значения искомых функций $u_k(t_l) = u_{k,l}$ находятся из решения следующей рекуррентной системы линейных алгебраических уравнений

$$\sum_{k=1}^N \left[a_{ki} + \gamma \frac{\Delta t}{2} b_{ki} \right] u_{k,l} = \sum_{k=1}^N [(a_{ki} + \gamma b_{ki}) u_{k,0} + t_l a_{ki} \dot{u}_{k,0}] - \sum_{k=1}^N \sum_{i_1=1}^{l-1} [\gamma A_{i_1} b_{ki} u_{k,i_1} + A_{i_1} (t_l - t_{i_1}) \cdot$$

$$\cdot \left(\omega_{ki} \left(u_{k,i_1} - \frac{A}{\alpha} \sum_{i_2=1}^{i_1} B_{i_2} e^{-\beta t_{i_2}} u_{k,i_1-i_2+1} \right) + P d_{ki} u_{k,i_1} \right)], \quad i = \overline{1, N} \quad (10)$$

где

$$t_i = i \Delta t, \quad B_1 = \frac{\Delta t^\alpha}{2}, \quad B_{i_2} = \frac{\Delta t^\alpha [(i_2 + 1)^\alpha - (i_2 - 1)^\alpha]}{2}, \quad i_2 = \overline{2, i_1 - 1}$$

$$B_{i_1} = \frac{\Delta t^\alpha [i_1^\alpha - (i_1 - 1)^\alpha]}{2}, \quad A_1 = \frac{\Delta t}{2}, \quad A_i = \Delta t, \quad i_1 = \overline{2, i - 1}, \quad i = 1, 2, \dots$$

Вычисление проводилось при различных реологических параметров и форм стержня в плане. Расчет произведен как в идеально упругой так и для вязкоупругой стержня.

В качестве базисных функций $\varphi_k(x)$ принимаются балочные функции [10]

$$\varphi_k(x) = \sin \lambda_k x - sh \lambda_k x - \frac{\sin \lambda_k + sh \lambda_k}{\cos \lambda_k + ch \lambda_k} (\cos \lambda_k x - ch \lambda_k x); \quad (11)$$

$$\lambda_1 = 1.875, \quad \lambda_2 = 4.694, \quad \lambda_3 = 7.855, \quad \lambda_4 = 10.996, \dots, \quad \lambda_k = \frac{\pi}{2}(2k-1)$$

а для начальных условий

$$u_k(0) = \int_0^1 \alpha_0(x) \varphi_k(x) dx, \quad \dot{u}_k(0) = 0 \text{ где } \alpha_0(x) = \{[x(1-x)]^4 + \varphi_1(x)\} / 100$$

Анализ и заключение. Анализ результатов физически линейных задач приведенных на таблице показывает что критическая скорость определяется по линейной теории как в идеально-упругих так и в вязкоупругих постановках, оказывается лишь верхней границей критических скоростей для реальных конструкций.

Поэтому, чтобы исследовать влияние ее на критическую скорость, необходимо задаться определенной зависимостью между формой стержня в плане и его жесткостью, массой, то есть необходимо произвести расчет при различных α_1 и α_2 . С этой цели рассмотрены серия стержней, имеющих в плане форму трапеции переменной толщины. Тогда форма стержня зависит от параметров α_1 и α_2 , этот параметр характеризует сужение стержня. Значение критической скорости для различных стержней удовлетворяющих граничные условия приведены в таблице.

Из анализа результатов вычислений вытекает, значение критической скорости в упругом состоянии линейной $P_{кр.лин.} = 67,69$ и разница с вязкой состоянием составляет (при $A=0.05$) примерно 9,2% ($P_{кр.лин.} = 61,43$). Повышением значения вязкости значение критической скорости понижается. Влияние других параметров можно увидет в таблице. Когда трапециальная форма крыла изменяется за счет параметров α_1 и α_2 влияние формы существенны, критическая скорость флаттера получает большие значения (рис.03).

Обозначения в таблице означают: $P_{кр.лин.}$ – критический скорость. A – коэффициент вязкости; α, β – реологические параметры.

Поперечное сечение балки изменяется по закону $b(x) = c - \alpha_1 x; h(x) = 1 - \alpha_2 x$; где $c=5$.

Таблица

N	A	α	β	α_1	α_2	γ	$P_{кр.лин.}$
2	0.0	0.25	0.05	4.0	0.2	0.5	67.69
2	0.01 0.03	0.25	0.05	4.0	0.2	0.5	66.45 63.94

	0.05 0.08 0.1						61.43 57.65 55.13
2	0.05	0.15 0.35 0.5	0.05	4.0	0.2	0.5	53.24 64.51 66.43
2	0.05	0.25	0.01 0.07 0.1	4.0	0.2	0.5	61.43 61.42 61.41
2	0.05	0.25	0.05	1.0 2.0 3.0	0.2	0.5	200.11 211.50 178.28
2	0.05	0.25	0.05	4.0	0.1 0.5 0.8	0.5	64.53 40.11 6.01
2	0.05	0.25	0.05	4.0	0.2	0.0 1.0 5.0 10.0	61.40 61.46 61.88 62.54

На рисунках показаны изменение амплитуды колебаний при флаттере соответствующим значениям критической скорости.

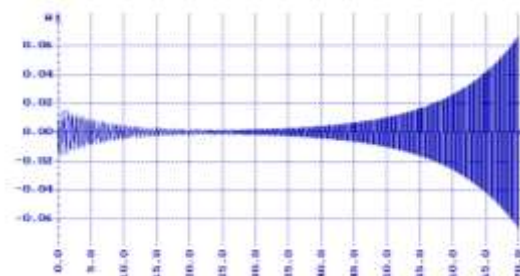

Рис. 01. $A=0.0$, $\alpha=0.25$, $h=0.1$, $\beta=0.05$, $\alpha_1=4.0$, $\alpha_2=0.2$
 $N=2$, скорость: $P_{кр}=67.69$

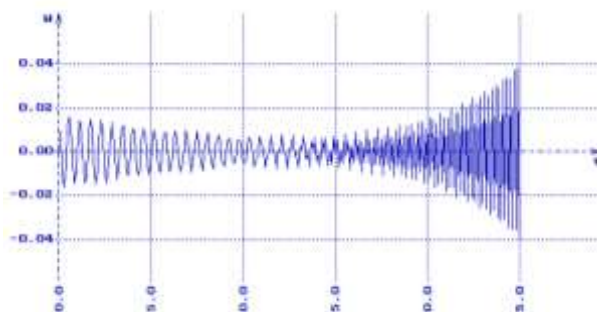

Рис. 02. $A=0.05$, $\alpha=0.25$, $h=0.1$, $\beta=0.05$, $\alpha_1=4.0$, $\alpha_2=0.2$
 $N=2$, скорость: $P_{кр}=61.43$

Влияния формы стержня:

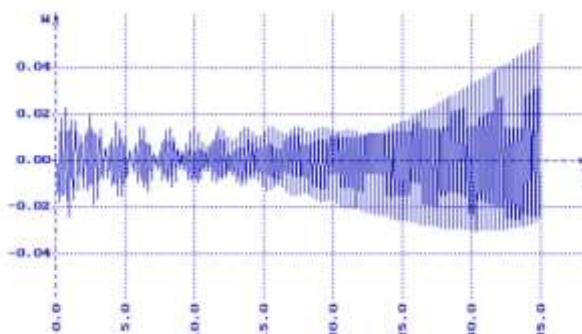

Рис. 03. $A=0.05$, $\alpha=0.25$, $h=0.1$, $\beta=0.05$, $\alpha_1=2.0$, $\alpha_2=0.2$
 $N=2$, скорость: $P_{кр}=211.50$

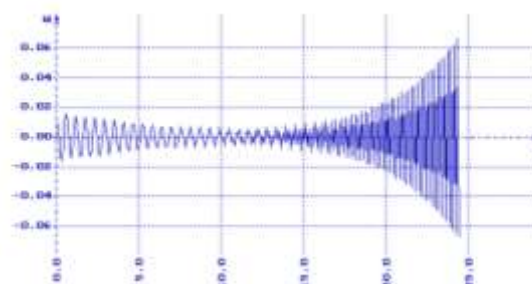

Рис. 13. $A=0.05$, $\alpha=0.25$, $h=0.1$, $\beta=0.05$, $\alpha_1=4.0$, $\alpha_2=0.5$
 $N=2$, скорость: $P_{кр}=40.11$

Список литературы:

1. Иванов С.П., Иванов О.Г., Иванова А.С. Колебания и устойчивость стержней из физически нелинейных материалов //Строительная механика инженерных конструкций и сооружений, 2011, 3, стр. 3-6.
2. Бадалов Ф.Б. Метод степенных рядов в нелинейной теории вязкоупругости. Ташкент, «ФАН» 1980. 221с.
3. Болотин В.В. Неконсервативные задачи теории упругой устойчивости. Физматгиз М. 1991. 339с.
4. Болотин В.В. О критических скоростях в нелинейной теории аэроупругости. Научные доклады высшая школа «Машиностроение и приборостроение». 1958. №3.
5. Болотин В.В. Нелинейный флаттер пластин и оболочек. Инженерный сборник. Т.28. 1960.
6. Вольмир А.С. Устойчивость деформируемых систем. Изд. «Наука». Главная редакция физико-математической литературы. Москва, 1967
7. Ильюшин А.А. Закон плоских сечений в аэродинамике больших сверхзвуковых скоростях. ПММ. 1956 . Т.20 № 6 с 733-755.
8. Алгазин С.Д., Кийко И.А. Флаттер пластин и оболочек. М.: Наука, 2006.
9. Вольмир А.С. Нелинейная динамика пластин и оболочек. Изд. «Наука». Главная редакция физико-математической литературы. Москва, 1972
10. Бабаков И.М. Теория колебаний. Изд. «Наука». Главная редакция физико-математической литературы. Москва, 1968.

11. Бадалов Ф. Б. Методы решения интегральных и интегро – дифференциальных уравнений наследственной теории вязкоупругости. Ташкент, «Мехнат», 1987. 269с.

12. Mansurov, M.; Abdikarimov, R.; Mirsaidov, M. Self-oscillatory process of a viscoelastic elongated plate; 2022; *Construction of Unique Buildings and Structures*; **100** Article No 10003. doi: 10.4123/CUBS.100.3.

13. Abdikarimov R.A., Mansurov M.M., Akbarov U.Y. Numerical study of a flutter of a viscoelastic rigidly clamped rod with regard for the physical and aerodynamic nonlinearities. Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series “Informatics. Information Security. Maths”. Science Magazine. 2019. 3. Pp. 94–106. DOI:10.28995/2686-679X-2019-3-94-106.

14. Абдикаримов Р.А., Акбаров У.Й., Пулатов Ш.Й., Мансуров М.М. Флаттер вязкоупругого стержня шарнирно-опертого по концам. Научный журнал ФерПИ. Ф., 3/2020, 9-14 с.

15. Rustamkhan A. Abdikarimov and Mukhsin M. Mansurov Flutter of a viscoelastic rigidly restrained bar with account for nonlinearities. AIP Conference Proceedings 2637, 030003 (2022); <https://doi.org/10.1063/5.0121701>

16. M.M.Mansurov, U.Y. Akbarov Flutter of a linear viscoelastic rod, freely supported at the ends. Scientific Bulletin of NamSU. No. 3, 2021. pp. 36-43.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA 6-SINF MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

M.U.Arifova -Chirchiq DPU, magistrant

ANNOTATSIYA. Maqolada matematika fanini o'qitish uchun zamonaviy o'qitish vositalarining imkoniyatlaridan foydalanish hamda umumta'lim maktabining matematika darslarida mobil ilovalardan foydalanish dolzarbligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, mobil ilovalar, o'qitish uslublarini, mobil ta'lim

Аннотация. В статье отмечена важность использования возможностей современных средств обучения для обучения математике, а также актуальность использования мобильных приложений на уроках математики общеобразовательной школы.

Ключевые слова: математика, мобильные приложения, методы обучения, мобильное обучение.

ANNOTATION. The article notes the importance of using the capabilities of modern teaching aids for teaching mathematics, as well as the relevance of using mobile applications in the mathematics lessons of a general education school.

Keywords: mathematics, mobile applications, teaching methods, mobile learning.

Fan va texnologiyalar rivojlanayotgan bir paytda mamlakatimizda matematika fanini rivojlantirib, jahon standartlari darajasida saqlash bizning asosiy maqsadlarimizdan biridir. Bu borada biz dunyoda matematika sohasida

bo'layotgan ilmiy yangiliklarga munosib hissa qo'shish uchun yetarli ilmiy salohiyatga egamiz. Prezidentimizning 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori yurtimizda matematika taraqqiyoti uchun mustahkam zamin hozirlaydigan muhim hujjat bo'ldi, deb bimalol ayta olamiz.

Bugungi kunda mobil qurilmalardan (ayniqsa, mobil telefonlar, keyinchalik planshet kompyuterlar) ham o'quvchilar, ham o'qituvchilar tomonidan foydali ma'lumotlar olish, o'quv jarayonini takomillashtirish va yangi ilg'or usullar yordamida boshqarish uchun keng foydalanilmoqda. Mobil ta'lim – "Ta'lim hamma uchun" tamoyilini amalga oshirishning noyob imkoniyatidir.

Mobil ta'lim o'quv jarayonini joy va vaqtdan qati'y nazar, tashkil etish uchun ham alohida, ham boshqa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan birgalikda mobil texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi. Ta'lim turli shakllarda bo'lishi mumkin: mobil qurilmalar yordamida o'quvchilar ta'lim resurslariga kirishlari, boshqa foydalanuvchilar bilan bog'lanishlari, sinfda va sinfdan tashqari ishlarni yaratishlari mumkin.

Mobil qurilmalar odatda o'z egalarining mulki bo'lib, kun bo'yi ularning ixtiyorida bo'ladi va sozlash uchun ko'plab xususiyatlarga ega. Shuning uchun mobil texnologiyalar statsionar va axborot almashish texnologiyalariga qaraganda shaxsiylashtirish uchun ko'proq imkoniyatlar beradi. Mobil texnologiyalar o'zining ajoyib portativligi va nisbatan arzonligi tufayli shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Mobil texnologiya o'quv natijalarini baholash jarayonini tezlashtirish hamda o'quvchilar va o'qituvchilarga taraqqiyotni tezroq kuzatish imkonini beradigan bir qancha loyihalarda namoyish etilgan. Ushbu loyihalardan biri Nokia Life xizmatining ishga tushirilishi bo'lib, uning doirasida foydalanuvchilar axborot va ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Ilgari o'quvchilar o'z bilimlarini baholashga asoslangan tavsiyalarni uzoq vaqt kutishlari kerak edi. Endi mobil qurilmalarning interaktiv imkoniyatlari tufayli javobni deyarli bir zumda olishlari mumkin. Bu o'quvchilarga ta'lim muammolarini tezda aniqlash va asosiy tushunchalarni ko'rib chiqish imkoniyatini beradi. Smartfonlar va asosiy mobil qurilmalar uchun mavjud matematik ilovalarning ba'zilari o'quvchi bajara olmagan muammolarni qanday hal qilishni bosqichma-bosqich ko'rsatib beradi. Ushbu baholash tizimi bilimlarni to'plashga yordam beradi va nafaqat ball beradi, muvaffaqiyatli o'quvchilarni mukofotlaydi yoki ortda qolganlarga qo'shimcha topshiriqlar beradi. Mobil texnologiyalardan foydalanish baholash ma'lumotlarini taqsimlash, to'plash, tahlil qilish va hujjatlashtirishni avtomatlashtirish orqali o'qituvchilar faoliyati samaradorligini oshiradi. Masalan, shunday mobil ilovalar mavjudki o'qituvchilar ular yordamida o'quvchilarning o'qish topshiriqlarini tekshirish orqali bilimini tezda baholashlari mumkin. Odatda, bu ilovalar operatsion tizimlar bo'ylab ishlaydi, shunda o'quvchi test savollariga ta'lim muassasasi taqdim etgan qurilmadan emas, balki o'z mobil qurilmasidan javob

bera oladi. Ko'p vaqt talab qiladigan mantiqiy muammolarni tezda hal qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilar bilan bevosita ishlashga ko'proq vaqt ajratishlari mumkin

Matematika darslarida mobil qurilmalar ko'pincha o'quv ma'lumotlarini o'z ichiga olgan tovush, matn, video va grafik fayllarni ijro etish vositasi sifatida ishlaydi. Matnli hujjatlar, taqdimotlar, elektron jadvallar, audio va video pleyerlar kabi ilovalardagi fayllarni ko'rsatishga qodir bo'lgan mobil qurilmalar platformalari uchun maxsus dasturlardan foydalanishni taqozo etadi. Mobil texnologiyalarni o'quv jarayoniga moslashtirish haqida tabiiy savol tug'iladi. O'qituvchiga mobil ilovalar va ularning xizmatlarni tanlash va foydalanish, o'quvchilarning ta'lim natijalarini hisobga olgan holda o'qitish shakllari va usullarini tanlash va sozlash qobiliyati kerak

Matematika darslarida mobil ilovalar va xizmatlardan foydalanish tajribasini tavsiflovchi nashrlar tobora ko'payib bormoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi tayyor mobil ilovalardan foydalanadi, lekin ular har doim ham o'quv jarayonida hal qilinishi kerak bo'lgan barcha vazifalarni qamrab olishga imkon bermaydi. Masalan, joriy nazoratni tashkil qilishda o'qituvchi mobil ilova yoki xizmatni tanlashi, uning imkoniyatlarini o'rganishi va didaktik materialni mustaqil ishlab chiqishi kerak.

Ta'lim jarayonida nazorat muhim rol o'ynaydi, bu o'quv materialini o'rganayotgan o'quvchilarning bilimlarini tekshirish va baholash, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishdan iborat. Nazorat - bu dastur materialining qanchalik yaxshi o'zlashtirilganligini aniqlash uchun "vosita", shuningdek, qiyinchiliklarning signalidir, buning natijasida o'qituvchi ushbu materialni o'quvchilar tomonidan yaxshiroq o'zlashtirish uchun qo'shimcha kuchlarni qo'llashi mumkin. Ushbu maqsadlar uchun V.V.Datsuk 1-6-sinflarda matematikadan dars berishga qaratilgan **Matific** mobil ilovasini ko'rib chiqadi. Ushbu mobil ilovada o'quvchi bonuslar oladigan darajalardan o'tadigan o'yinlarni o'z ichiga oladi. **Matific** o'yinining tuzilishi 1-6-sinflarda matematikani o'qitish bo'yicha o'quv dasturiga to'liq mos keladi.

Geometrik masalalarni samarali yechish uchun tekislikda geometrik figuralarni to'g'ri tasvirlay bilish kerak. O'zining maqolasida A.A.Bondar GeoGebra mobil ilovasi yordamida nuqtalarning joylashuvini topish muammolarini ko'rib chiqadi. Ushbu ilovada chizmalar yaratish va yangi qiziqarli geometrik faktlarni kashf qilish imkonini beruvchi buyruqlar to'plami mavjud.

Beshinchi sinf misolida matematika darslarini "Flipped classroom" modelidan foydalangan holda loyihalashda A.G.Bormotova va R.F.Mamaligalar dars davomida foydalaniladigan vizual materiallar va amaliy vazifalarni joylashtirish vositasi sifatida **Google** xizmatlaridan foydalanishni taklif qilishdi. Masalan, **Google diski** ba'zi o'quv materiallarini saqlash joyi sifatida ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda o'quv jarayonidagi muammolarni hal qilish uchun foydalaniladigan mobil ilovalarlarning keng doirasi mavjud. Lekin shu bilan birga, adabiyotlarni va ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilish jarayonida shunday xulosaga

kelish mumkinki, o'quvchilarning sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlarida mustaqil ishlarni tashkil etish bilan bog'liq amaliy tadqiqotlar mavjud emas.

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktabining matematika darslarida mustaqil ishlarni tashkil etish uchun mobil ilovalar imkoniyatlarini o'rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Раскина И.И., Курганова Н.А. Основные способы применения мобильных устройств на уроках математики и информатики // Информатика в школе.- 2019. - №6 (149). - С. 48-50.
2. Стариченко Б.Е. Педагогический подход к оценке результативности использования ИКТ в решении образовательных задач // Педагогическое образование в России. 2018. № 8. С. 153-162.
3. Рекомендации по политике в области мобильного обучения // Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании URL: <https://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214738.pdf> (дата обращения: 19.04.2020).

ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА КОМПЬЮТЕР ВА КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ

А.Юлдашев –Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация. Ҳозирги кунда ўқитувчи фаолиятида компьютер ва коммуникацион технологияларнинг роли ва аҳамияти ҳақида маълумот беради.

Калит сўз. Таълим, АКТ, технология, дастурлаш.

Ҳозирги кунда инсоният ахборотлаштириш асрига қадам қўйди. Инсон фаолиятининг барча соҳаларини автоматлаштириш, компьютерлаштириш кундан кунга жадаллашмоқда. Бу жараён бизнинг мамлакатимизда ижтимоий иқтисодий маданий ва таълимий соҳаларда ҳамўз аксини топмоқда.

Бу ҳолатлар Интернетни пайдо бўлиши, том маънода глобаллашув жараёнини тезлаштирди. Жамият ривожининг ахборот ва коммуникацион технологиялар билан боғлиқлиги бу технологияларнинг имкониятларини чуқур хис қилиш ва уларни ҳаётнинг барча соҳалари билан биргаликда таълим жарёнида ҳам қўллаш даражасини ошириб бормоқда. Бу ўзига хослик ҳар бир мутахассис ёки мутахассислик гуруҳини ёки умуман олганда бутун бир коллективни ахборот ва коммуникацион технологияларни чуқур билишларини талаб этади. Ҳозирги пайтда илмий текшириш ишлари, халқ хўжалигида фойдаланиладиган янги технологиялар, бошқариш тизими АКТ технологиялари асосида яратилмоқда ва мукамаллашмоқда.

Шунинг учун ҳам АКТ, яъни ахборот ва дастурлаш ҳамда компьютер, коммуникация технологиялари индустриал даражада кўтарилди. Юқорида маълумотларнинг барчаси умуман олганда бутун жамиятни ахборотлаштиришга олиб келмоқда. Жамиятни ривожлантириш учун албатта биринчи навбатда ахборотлаштириш технологиялар билан қуролланган

малакали мутахассислар керак бўлади. Демак, анъанавий йўл билан ўқитиладиган ўқув жараёни эмас, балки ўқитишни ҳам ахборот технологиялари асосида қайтадан кўриб чиқишни талаб этади. Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш юз бераётган, ахборот технологиялар роли кучайиб бораётган шароитда тараққиёт талабларига мос тарзда ўқитувчи ўз касбий маҳоратини оширишини ҳам талаб қилади. Даврнинг шу зайлда тараққий этиши таълим муассаларининг барча ходимларининг ўз устида ишлашларини ҳам талаб қилади. Демак, жамиятимиз тараққиёти барча ўқитувчи фаолиятининг ижодий, мустақил, мослашувчан, юқори интеллектуал ва ғоявий потенциалга эга, ижтимоий муҳитга нисбатан юқори касбий компетентлик ва юқори таълимий маданий даражада бўлиши кутилмоқда. Бугунги ҳар бир ўқитувчи ижодкор ва касбий фаолияти талаб даражасида бўлиши керак, чунки бу унинг муваффақияти, рақобатбардош таълим хизматлари бозорида унинг ўрнини белгиловчи асосий шартдир. Фақат ўз устида ишлайдиган, мустақил таълим олишга қодир ўқитувчигина ўз устида ишлайдиган ўқувчини тарбиялашга ва ўз ўрнида рақобатбардош ўқитувчигина рақобатбардош шахс етиштириб беришга қодир. Педагогик фаолият учун қўйиладиган ушбу талаблар ўқитувчи доимий равишда фан янгиликларидан хабардор бўлиши, изланувчан, замонавий шароитларга мослашувчан ҳамда фан бўйича ўқув жараёнига тайёргарлигини ва педагогик-психологик билимларини такомиллаштиришга йўналтирилган мустақил таълим олишга тайёр бўлишини билдиради. Бу эса, таълим жараёнини самарали бўлиши учун таълимда эффектив педагогик инновация ва ўқув жараёнида янги ахборот ва коммуникацион технологияларни қўллашни, ўз навбатида ўқув жараёни учун янги технологияларни қидириб топиш ва уни амалиётга жорий этишни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Лутфиллаев М.Х. Олий таълим ўқув жараёнини такомиллаштиришда ахборот технологиялари интеграцияси (Информатика ва табиий фанлар мисолида): Дис. докт. пед. наук. -Тошкент: ЎзДПТИ, 2006. 212 б.
 2. Мамаражабов М., Арипов М., Бегалов Б., Бегимкулов У., Ахборот технологиялари. Ўқув қўлланма- Т.: «Ношир», 2009. -368 б.
- Абдуқодиров А.А., Қодиров Б.Ғ., Бегимкулов У.Ш., “Ахборот технологиялари”. Электрон дарслик. 2002 й.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МЕДИА МАКОННИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАРИ

М.И.Якубжонова-Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида медиа маконни ташкил этишнинг замонавий талаблари: медиа таълим, кино таълими ва интернет-телевидениеси имкониятлари асосида ривожлантириш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: медиамаданият, Медиа таълим, кино таълими, интернет-телевидениеси

Педагогик назария ва амалиёт, олий таълим муассасаларида медиа маконни ташкил этишининг замонавий талабларини, медиа ва таълим каби ижтимоий-маданий институтларнинг ўзаро ҳамкорлигининг турли шакл ва усуллари хисобга олган ҳолда касбий мобиллиги таркибида медиамаданияти устувор таркибий қисмга айланаётган бўлажак битирувчининг интеллектуал, касбий, маънавий, бадиий ҳаёти ва ҳ.к. ривожланишга ҳисса қўшиши лозим.

Олий олий таълим муассасаларининг медиа-таълим майдони “ахборотни сақлаш, қайта ишлаш, узатиш, ахборотга тезкор киришни таъминлаш ва таълим ҳамда илмий коммуникацияларни амалга ошириш учун техник ва дастурий воситалар тўпламини” ўз ичига олади [1, 25].

Ахборот ва медиа-маданий технологияларнинг ривожланиши билан ўқитувчи мултимедиа ресурслари (электрон кутубхона, аудио китоблар, электрон луғатлар, видеофилмлар, электрон энциклопедиялар, виртуал экскурсиялар, телешоулар, интернет, газета ва журнал нашрлари ва бошқалар) ёрдамида ўқув қўлланмаларини танлаш имкониятини кенгайтиради. Э.Юзликаева медиа-маданий технологиялар имкониятларини таҳлил қилиб, босма медиа (газеталар, журналлар, реклама брошюралари, буклетлар ва бошқалар), оммавий коммуникациянинг экран-товуш воситалари (кинематограф, телевидение, видеоёзув), янги ахборот технологиялари воситаларидан (компютер дастурлари, интернет) фойдаланган ҳолда таълим жараёнида медиа ресурслардан фойдаланишнинг баъзи услубий усуллари таклиф этади [2, 143].

Ушбу мақолада биз олий таълим муассасалари талабалари билан дарс бериш фаолиятида қўлланиладиган баъзи инновацион медиа-маданий технологиялар ва воситаларни кўриб чиқамиз: кино таълими ва интернет-телевидениеси, power point мултимедиа дастуридан фойдаланган ҳолда лойиҳа фаолияти, web-портфолио, медиа холдинг ва бошқалар.

Медиа таълим, кино таълими ва интернет-телевидениеси имкониятларини ва С.Н. Пензин томонидан таклиф қилинган кино таълим функцияларининг таснифини таҳлил қилиб [3, 87], биз кино таълими ва интернет-телевидениесининг қуйидаги асосий функцияларини аниқладик:

1) бунёдкорлик, бу ўзига хос факультативни, кино олий таълим муассасаларини яратишда намоён бўлади;

2) меъёрий-мафкуравий, бу кинематография тарғиботидан иборат;

3) кадриятга йўналтирилганлик, бу филмларни, шу жумладан “қийин” филмларни намойиш қилиш ва муҳокама қилиш орқали амалга оширилади;

таҳлилий, бу филмларни кўриб чиқиш ва танқид қилиш орқали амалга оширилади;

ташхисли, бу социологик сўров ёрдамида амалга оширилади;

коммуникатив ва дам олишга доир, бу бўш вақтни конструктив

тўлақонли ўтказишда намоён бўлади.

А.В.Федоров таъкидлайдики, кино таълими функцияларидан келиб чиқиб, С.Н. Пензин функцияларига қараб - кино/видеоклуб ҳаракатининг асосий моделларини белгилайди - томошабинларни қизиқишларига кўра кино залларида тўплаш, мактаб ёки олий таълим муассасалари кинофакультативининг бир тури ёки экран санъатини тарғиб қилиш учун томошабинларнинг ҳаваскор уюшмаси. Биринчи модел асосан аудиториянинг пассив ролини назарда тутди, шу вақтда эса иккинчи ва айниқса учинчи моделлар унинг фаоллигига мўлжалланган.

С.Н.Пензин олий таълим муассасалари талабаларининг кино/видеоклубларда медиа-таълимнинг ўзига хос хусусиятларини таъкидлайди: талабалар таркибининг ёши, ҳаётий тажрибаси, клубга киришида мотивларининг ўзига хослиги, маълумоти, ахлоқий фазилатлари, санъат соҳасидаги билимлари ва бошқалар бўйича турли хиллиги; мактаб ўқувчилари билан солиштирганда аудиториянинг яққолроқ позицияси; стереотипли фикрлаш билан биргаликда кўрилган аудиовизуал материалнинг утилитар аҳамиятини белгилаш; клубга ташриф буюришнинг мунтазам эмаслиги; ушбу турдаги таълимни давом эттириш истагида сезиларли фарқлаш.

Шундай қилиб, кино санъати оғзаки ва ҳаёлий фикрлашга таянади, бу эса медиа матнни яратишга ёрдам беради. Талабалар учун одатий ҳол бўлган мактаб ва олий ўқув юртларидаги анъанавий таълим доирасида медиа-таълим контекстида асосан мантикий-нутқ тафаккурини ривожлантиришга йўналтирилганлик медиа-матнни образли идрок этиш маданиятини эгаллаш туфайли кенгайиб бормоқда. Кино санъатининг энг яхши намуналарига мурожаат қилиш ўқитувчига, кейин эса талабаларга фактологик, иллюстратив идрок этишни ривожлантиришдан, дастлабки тайёргарлик асосида ўқув материални ўзлаштиришда айниқса муҳим бўлган ўз томошабинлик маданиятини, мустақиллигини ва фаоллигини оширишга имкон беради. Шу билан бирга, медианинг ривожланиши ушбу имкониятларни сезиларли даражада кенгайтирганини ва шу билан бирга ўқитувчиларнинг таълим жараёнида медиа-маданий технологиялар ва воситаларни танлашда масъулиятини ошириб материал танлашни мураккаблаштирганини таъкидлаймиз.

Кўриниб турибдики, замонавий олий мактабнинг техник жиҳозланиши албатта компьютер синфини (компьютер марказини) ўз ичига олади, лекин шу билан бирга дастурий таъминот ва мултимедиа дастурлари ва бошқа кўргазмали ўқув куролларининг етишмаслиги муаммоси мавжуд бўлиб, бу ўқув жараёнининг сифатига ва талабаларнинг когнитив фаолияти хусусиятига сезиларли даражада таъсир қилади.

Шу билан бирга, ўқитиш самарадорлиги қуйидаги сабабларга кўра ошади: тақдим этиладиган воситаларни талабаларнинг мустақил иши билан уйғунлаштириш, материални образли ифодалаш, ўқувчиларнинг когнитив ва

ижодий қобилиятларини ривожлантириш, тақдим этиладиган материалнинг ва унинг кўринишининг талабаларнинг имкониятларига мос келадиган асосий тушунчасини тўғри аниқлаш. Бундан ташқари, ўқув медиа-маҳсулотини лойиҳалашда иштирок этиш жараёнида талабалар медиа компетентликни шакллантиришга ёрдам берадиган зарур кўникмалар, малакаларни эгаллайдилар.

Медиа-педагогик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, талабаларнинг медиа компетентлигини шакллантириш жараёнида электрон ўқув маҳсулотига қўйиладиган эргономик талабларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Шундай қилиб, мултимедиа тақдимоти ёрдамида машғулотда ўрганиладиган материални идрок этишда, амалиёт шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг эътибори кескин ортади, чунки у қизиқарли слайдларнинг янгилашиши билан бирга кечади. Бунинг сабаби, инсон атрофдаги воқелик ҳақидаги маълумотларнинг 80 фоизини кўриш органи ёрдамида олади. Шу билан бирга, ранг идрок этиш инсоннинг когнитив қобилиятларини сезиларли даражада бойитади, ранг сезиларида эса идрок этувчининг ҳиссий оҳанги аниқ ифодаланади. Кўриб идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларига кўра, мултимедиа тақдимоатларини лойиҳалаш учун эргономик талабларнинг бир нечта турларини ажратиш мумкин.

Шундай қилиб, талабаларнинг лойиҳалаш-таълим фаолиятида идрок этиш жараёнининг психологик қонуниятларини, шунингдек, медиа-таълим маҳсулотига қўйиладиган эргономик талабларни ҳисобга олиш керак.

Таҳлилларимиз шуни кўрсатадики, талабалар медиамаданиятини ривожлантириш бўйича ўқитиш самарадорлиги қуйидаги сабабларга кўра ошади: тақдим этиладиган воситаларни талабаларнинг мустақил иши билан уйғунлаштириш, материални образли ифодалаш, ўқувчиларнинг когнитив ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш, тақдим этиладиган материалнинг ва унинг кўринишининг талабаларнинг имкониятларига мос келадиган асосий тушунчасини тўғри аниқлаш. Бундан ташқари, ўқув медиа-маҳсулотини лойиҳалашда иштирок этиш жараёнида талабалар медиа компетентликни шакллантиришга ёрдам берадиган зарур кўникмалар, малакаларни эгаллайдилар.

Ушбу мақоладан хулоса қилиб шуни таъкидлаймизки, мултимедиа технологияларидан фойдаланган ҳолда педагогик фаолият мазмуни анъанавий таълим жараёнидан сезиларли даражада фарқ қилади. Мултимедиа воситаларидан фойдаланиш муносабати билан олий таълим жараёнида таълим фаолиятининг табиати, ўқитувчининг роли ва функцияларида сезиларли ўзгаришлар рўй бермоқда. Асосиймаъноси ҳар бир инсоннинг бутун умри давомида доимий ижодий янгилашиши, ривожланиши ва такомиллашишини таъминлашдан иборат бўлган талабанинг касбий ҳаракатчанлигини ошириш учун, педагогика фани ва амалиётида талаба шахсининг медиа-маданий касбий таркибий қисмини ривожлантиришга янгича ёндашув ва воситалар ишлаб чиқилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. - М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. - 464 с.
2. Юзликаева Э. Медиаобразование в условиях модернизации система образования Республики Узбекистан. – Т.: “Педагогика” илмий- назарий ва методик журнал. 2017 йил 1-сон. – Б. 19.
3. Пензин С.Н. Плюс краеведение и культурология // Медиаобразование. -2005. -№3.- С. 28-37.

МЕДИА ВА МАДАНИЯТ ТУШУНЧАСИ**М.И.Якубжонова-Қўқон ДПИ, ўқитувчи**

Аннотация: Ушбу мақолада медиамаданият тушунчаси, унинг таркибий қисмлари бўлган маданият ва медиа тушунчаларининг келиб чиқиш тарихи ва уларнинг мазмунини ёритилган.

Калит сўзлар: Шахс, маданият, медиа, медиамаданият, ахборот оқими, интернет, таълим

Аннотация: В данной статье описывается понятие медиакультуры, история возникновения понятий культуры и медиа, являющихся ее составляющими, и их содержание.

Ключевые слова: Человек, культура, медиа, медиакультура, информационный поток, интернет, образование.

Annotation: This article describes the concept of media culture, the history of the origin of the concepts of culture and media, which are its components, and their content.

Keywords: Person, culture, media, media culture, information flow, internet, education

Замонавий дунёни оммавий коммуникация дунёси деб аташ мумкин, чунки эстетик тасаввурларнинг шаклланиши, дунёни билиш, ахлоқий, маънавий меъёрларни ўзлаштириш кўпинча шахсий тажрибамизда эмас, балки оммавий ахборот воситалари (ОАВ) материалларида содир бўлади. Бу муаммони ҳал этиш вариантларидан бири талабаларнинг медиамаданиятини мақсадли шакллантиришдан иборатдир.

Медиамаданият соҳаси таълим жараёнига янги технологияларни жорий этиш, замонавий маданият ва ахборот маконини ўзгартириш муаммолари билан шуғулланувчилар учун катта қизиқиш уйғотади.

Кенгаяётган медиа маконда ривожланаётган медиамаданият тизими нафақат ахборот, маданий ва маърифий алоқаларнинг кучли воситаси бўлиб, жамият онгига тобора фаол таъсир кўрсатувчи восита, балки турмушнинг турли соҳаларини, жумладан, таълим маконини ижтимоий модернизация қилишнинг интеграциялаштирувчи омилидир.

Медиамаданият тушунчаси мазмунини тўлиқроқ англаш учун ушбу тушунчани тарихига назар солайлик.

“Маданият” тушунчаси қадимги Римда пайдо бўлган, у “colere” феълидан келиб чиққан бўлиб, “ўстириш”, “ишлов бериш”, “ерга ишлов бериш” деган маъноларни англатади. Шу маънода, “маданият” тушунчасини Рим давлат арбоби Катта Марк Катон ўз асарларида қўллаган, аммо Цицерон аллақачон бу тушунчани табиат яратган ҳамма нарсага қарама-қарши қўйиб, инсоният томонидан яратилган нарсаларни белгилаш учун ишлатган.

“Маданият” тушунчасини тушунишдаги янги тушунча романтик файласуфлар А.Шопенгауэр ва Ф.Ницшеларнинг асарларида ўз аксини топган бўлиб, улар маданиятнинг намоён бўлиши ва мавжудлигининг индивидуал хусусиятини таъкидлаб, инсон ижодининг ҳеч қандай ташқи омиллар билан чекланиши мумкин бўлмаган субъектив кучини ва шахсий фикр ифодаси эркинлиги кўрсатиб ўтганлар.

Ю.М. Лотман ўз тадқиқотларида маданият жамоавий тушунча эканлигини таъкидлайди. Алоҳида инсон, унинг фикрича, маданият ривожланишида фаол иштирок этиши, унинг ташувчиси бўлиши мумкин, аммо тил каби маданият ҳам ўз табиатига кўра – бу “ижтимоий, социал ҳодиса”.

Маданият Н.Б. Кириллованинг фикрича - бу шахс мавжуд бўлган “ишлов берилган дунё”, унинг эҳтиёжлари биологик эмас, балки ижтимоий эҳтиёжлар ва манфаатлар билан мотивацияланган; бу ижтимоий ва интеллектуал эҳтиёжларни амалга ошириш соҳаси бўлиб, бу эҳтиёжлар орасида асосий ўринни барпо этиш ва мулоқот қилишга ҳаракат истаги эгаллайди.

“Маданият” тушунчасининг юқоридаги талқинларига асосланиб айтишимиз мумкинки, баъзи тадқиқотчилар маданиятни инсоният томонидан тўпланган қадриятлар ва меъёрлар йиғиндиси, яъни инсондан ташқарида бўлган моддий олам сифатида таърифлайдилар, бошқалар эса бунга инсоннинг руҳий ҳаёти дунёси сифатида қарайдилар. Бизнингча, ҳар икки фикр ҳам тўғри, чунки маданият айтилган пайтда инсоният томонидан тўпланган ижтимоий тажриба олами ва инсон фаолияти тавсифи бўлиб ҳисобланади.

“Медиамаданият” тушунчасини янада тўғрироқ тушунтириш учун яна бир тушунча – “медиа” тушунчасини ҳам кўриб чиқиш зарур.

Лотинча «медиа» (media, medium) сўзининг этимологиясига мурожаат қилайлик, бу сўзма-сўз «восита», «воситачи», «муҳит» деган маъноларни англатади ва ўз ичига «анъанавий» (босма, матбуот, радио, овоз ёзиш, кинематограф, телевидение) ва замонавий (видео, мобил телефонлар, CD, DVD, компьютер, Интернет) оммавий алоқа воситаларини олади.

«Медиа»нинг барча турлари (босма, визуал, аудиовизуал ва бошқалар) ўзида ахборотни узатиш мезонларини ҳам, уни идрок этиш жиҳатларини ҳам бирлаштиради.

«Медиа» тушунчаси тарихан ривожланиб келган. Аввалига «медиа» атамаси «ёзув» деган маънони англатган, кейинчалик бу тушунчанинг маъноси кенгайган. Ғарб цивилизацияси тарихида анъанавий равишда тўрт

хил турдаги жамият ажралиб туради. Биринчи тур – бу одамлар ов қилиш ва йиғиш билан шуғулланадиган ибтидоий жамият. Иккинчи тур – анъанавий, қишлоқ хўжалиги жамияти. Учинчиси – саноат, индустриал жамияти. Сўнгги тур – бу пост-индустриал, ахборот жамияти.

Биз ўрганган манбаларда бу тушунчанинг кўплаб талқинлари келтирилган. Бунинг сабаби, биринчи навбатда, "медиа" – бу "медиум" сўзининг кўплик шакли бўлиб, ушбу тушунча остида фаолиятнинг ҳар хил турлари ва тузилмаларининг анча мураккаб ва хилма-хил тўпламини кузатиш мумкин, уларнинг ҳар бири ўзининг коммуникация усуллари, чегаралари ва аудиториясига эга.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, биз "медиамаданият" тушунчасига қуйидаги таърифни бердик: "медиамаданият" - ахборот жамияти маданиятининг алоҳида тури бўлиб, у турли манбалардан (радио, телевидение, газета, телефон, интернет, оғзаки ва ёзма коммуникациялар, миш-мишлар) олинадиган маълумотларни идрок этиш ва улар билан ўзаро муносабат қилиш жараёнида шахснинг медиа воситалари орқали олинган маълумотларни қидириш, тадқиқ қилиш ва таҳлил қилиш, уни танқидий баҳолаш, турли жанрдаги медиа матнларини яратиш қобилятида намоён бўладиган билимлари, ҳис-туйғулари, муносабатлари ва хулқ-атвор реакциялари тўпламидан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кириллова Н.Б. Медиа-культура: от модерна к постмодерну. – М.: Академический проект, 2005. – С. 31-33.
2. Фёдоров А.В. Медиаобразование в зарубежных странах. Монография // – Таганрог: Изд-во Кучма, 2003. – С. 238.
3. Джусубалиева Д.М. Теоретические основы формирования информационный культуры студентов в условиях дистанционного обучения. Дисс.докт.пед.наук. – А., 1997
4. Гришняева И.В. Формирование коммуникативной культуры у будущего педагога дошкольного образования: дис. ...канд. пед. наук / – И.В. Гришняева: Нижний Новгород, 2000. – 229 с.

KVATERNIONLAR VA VEKTORLAR ALGEBRASINING BOG'LIQLIGI

M.Madraximova – Qo‘qon DPI, o‘qituvchi,

Sh.Madraximov – Qo‘qon DPI, o‘qituvchi,

M.Ummatova – Qo‘qon DPI, katta o‘qituvchi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada kvaternionlar nazariyasining vektorlar algebrasiga tadbiqlari yoritilgan. Uch o‘lchovli fazo vektorlari ustidagi amallar bilan kvaternionlar ustidagi hisoblashlarning orasidagi munosabatlar keltirilgan.

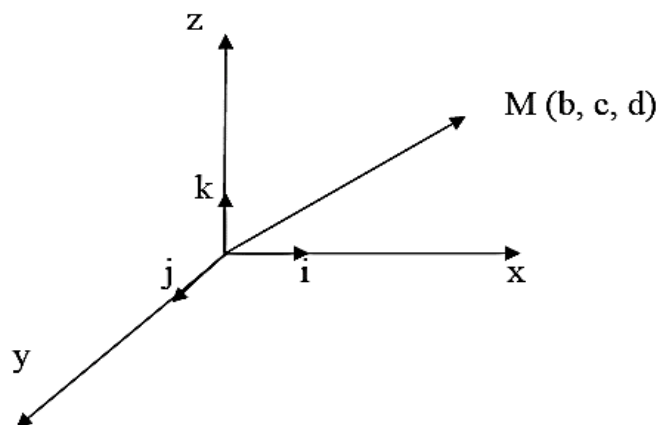
Kalit so‘zlar: kvaternionlar nazariyasi, vektorlar algebrasi, kvaternion, skalyar ko‘paytma, vektor ko‘paytma, vektorning uzunligi.

19-asr o‘rtalarida kvaternionlarning yuzaga kelishi matematika va fizika sohalarida turli izlanishlarga turtki bo‘ldi. Xususan, kvaternionlar sabab

matematikaning muhim sohalaridan biri bo'lgan – vektorlar algebrasi vujudga keldi. Shuni yaqqol sezish mumkinki, vektorlar algebrasi kvaternionlar nazariyasining ilk xulosalaridan keyin yuzaga kelgan. Haqiqatan ham kvaternionlar nazariyasining asoschisi bo'lgan ingliz matematigi V.Gamiltonning ilmiy ishlari o'n to'qqizinchi asrning 50-yillariga, amerikalik fizik hamda matematik D.Gibbsning vektorlar algebrasining matematikadagi asosiy o'rnini shakllantirish uchun olib borgan ishlari esa o'n to'qqizinchi asrning 80-yillariga to'g'ri keladi.

Kvaternion - (lotincha quaterni - «to'rttadan») termini ingliz olimi Gamilton tomonidan (1843) taklif qilingan [1]. Quyida kvaternionlar ustida hisoblashlar va uch o'lchovli fazo vektorlari ustidagi amallar orasidagi munosabatlar keltirilgan.

Geometriyadan bizga ma'lum bo'lgan ba'zi tushunchalarni eslab o'tamiz. Agar fazoda to'g'ri burchakli koordinatalar sistemasini oladigan bo'lsak, hamda unda koordinatalar boshidan chiqib koordinatalar o'qi bo'ylab yo'nalgan va uzunligi 1 ga teng bo'lgan i, j, k vektorlarni belgilasak (1-rasm), u holda $bi+cj+dk$ ko'rinishdagi istalgan yig'indi ma'lum bir vektorni ifodalaydi. Ushbu vektor O koordinatalar boshidan chiqib, koordinatalari b, c, d ga teng bo'lgan M nuqtagacha bo'lgan vektordir.

1-rasm.

Har qanday $q=a+bi+cj+dk$ ko'rinishdagi kvaternion $bi+cj+dk$ vektor va a haqiqiy sonni o'zida ifodalaydi. a sonni q kvaternionning son (haqiqiy) qismi, $bi+cj+dk$ – ifodani esa uning vektor qismi deb ataymiz. Endi 2 ta kvaternionlar $q_1=a_1+b_1i+c_1j+d_1k$ va $q_2=a_2+b_2i+c_2j+d_2k$ larni qaraylik.

Kvaternionlarni ko'paytirish qoidasiga ko'ra ularni ko'paytirib, quyidagi natijani olamiz [3]:

$$q_1q_2 = -(b_1b_2+c_1c_2+d_1d_2) + (c_1d_2-d_1c_2)i + (d_1b_2-b_1d_2)j + (b_1c_2-c_1b_2)k \quad (1)$$

q_1q_2 kvaternionning son qismi va vektor qismlarini alohida yozamiz:

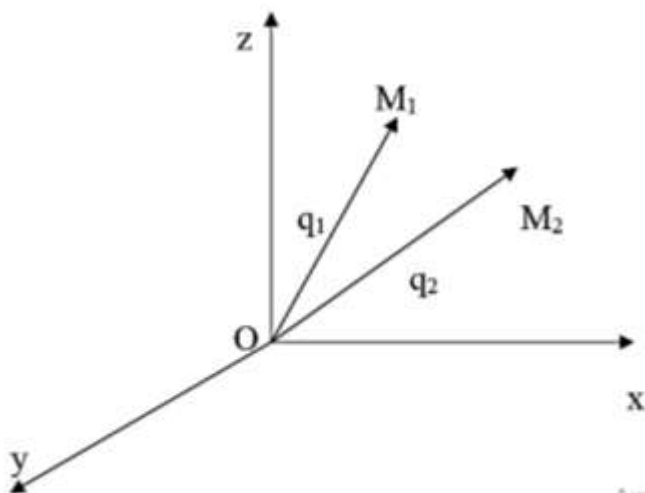
$$q_1q_2 \text{ ning son qismi} = -(b_1b_2+c_1c_2+d_1d_2) \quad (2)$$

$$q_1q_2 \text{ ning vektor qismi} = (c_1d_2-d_1c_2)i + (d_1b_2-b_1d_2)j + (b_1c_2-c_1b_2)k \quad (3)$$

dan iborat. (2), (3) ifodalarning har biri ma'lum geometrik ma'noni ifoda etadi. $b_1b_2+c_1c_2+d_1d_2$ yig'indi $|q_1||q_2|\cos\varphi$ ifodaga, ya'ni q_1 va q_2 kvaternionlar modullari va ular orasidagi burchak kosinusining ko'paytmasiga teng ekanligini ko'rsatamiz. q_1, q_2 vektorlar vektorlarning skalyar ko'paytmasini qaraylik. Skalyar ko'paytma

vektorni emas, balki ma'lum sonni ifodalab (q_1, q_2) deb belgilanishini eslatib o'tamiz. Shunday qilib, skalyar ko'paytma ta'rifiga ko'ra $(q_1, q_2) = |q_1||q_2|\cos\varphi$

$(q_1, q_2) = b_1b_2 + c_1c_2 + d_1d_2$ (4) formulani isbotlaymiz. 2-rasmda q_1 va q_2 vektorlarga qurilgan uchburchak tasvirlangan. Uchburchakning bir uchi koordinatalar boshida, qolgan ikki uchi koordinatalari b_1, c_1, d_1 va b_2, c_2, d_2 bo'lgan M_1 va M_2 nuqtalarda yotadi.

2-rasm.

(M_1 va M_2 nuqtalar mos ravishda q_1 va q_2 vektorlarning uchlari.)

Quyidagilar bizga ma'lum:

$OM_1^2 = b_1^2 + c_1^2 + d_1^2$, $OM_2^2 = b_2^2 + c_2^2 + d_2^2$, $M_1M_2^2 = (b_1 - b_2)^2 + (c_1 - c_2)^2 + (d_1 - d_2)^2$, bundan $M_1M_2^2 = OM_1^2 + OM_2^2 - (b_1b_2 + c_1c_2 + d_1d_2)$. Kosinuslar teoremasidan esa: $M_1M_2^2 = OM_1^2 + OM_2^2 - 2 OM_1 \cdot OM_2 \cdot \cos\varphi$ bu yerda φ - q_1 va q_2 vektorlar orasidagi burchak.

Yuqoridagi ifodalarni tenglab quyidagi isbot qilinishi kerak bo'lgan ifodaga ega bo'lamiz: $OM_1 \cdot OM_2 \cdot \cos\varphi = b_1b_2 + c_1c_2 + d_1d_2$.

Shunday qilib, q_1 va q_2 kvaternionlar ko'paytmasining haqiqiy qismi q_1 va q_2 larning skalyar ko'paytmasini qarama-qarshi ishora bilan olinganiga teng.

Agar q_1 va q_2 vektorlar perpendikulyar bo'lsa, ularning skalyar ko'paytmasi nolga teng ($\varphi = \pi/2$, $\cos\varphi = 0$) ekanligi ravshan, bundan esa q_1q_2 ko'paytmaning haqiqiy qismi ham nolga teng bo'ladi. Bunday holda q_1, q_2 sof vektordan iborat bo'ladi. Ushbu tasdiqning teskarisi ham o'rinlidir, ya'ni agar q_1, q_2 - sof vektordan iborat bo'lsa, u holda q_1 va q_2 ning skalyar ko'paytmasi 0 ga teng bo'ladi. Yana q_1 va q_2 lar perpendikulyar bo'lgan holda $q_1q_2 = -q_2q_1$ ekanligini ham (1) formuladan ko'rish mumkin.

q_1q_2 ko'paytmaning vektor qismi ((3) tenglikning o'ng tomonidagi ifoda) ning geometrik ma'nosini ifodalash bir muncha murakkabdir. Bu ifoda q_1 va q_2 vektorlarning vektor ko'paytmasi deyiladi va $[q_1, q_2]$ deb belgilanadi. $[q_1, q_2] = (c_1d_2 - d_1c_2)i + (d_1b_2 - b_1d_2)j + (b_1c_2 - c_1b_2)k$.

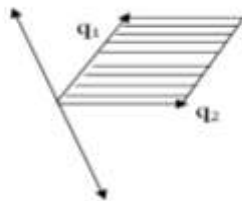
$[q_1, q_2]$ vektor q_1 va q_2 vektorlarning har biriga perpendikulyar bo'lib, uning uzunligi $|q_1||q_2|\sin\varphi$ ga yoki q_1 va q_2 vektorlarga qurilgan S parallelogrammning yuziga teng.

$[q_1, q_2]$ va q_1 vektorlarning perpendikulyarligini isbotlash uchun, bizga ma'lumki, bu kvaternionlar ko'paytmasining haqiqiy qismi nolga tengligini yoki ularning ko'paytmasi "sof" vektor ekanligini tekshirish yetarli. Lekin (1) va (4) lardan $[q_1, q_2] = q_1 q_2 + (q_1, q_2)$ bo'lgani uchun $q_1 [q_1, q_2] = q_1 (q_1 q_2 + (q_1, q_2)) = q_1^2 q_2 + (q_1, q_2) q_1 = -|q_1|^2 q_2 + (q_1, q_2) q_1$.

O'ng tomonda yana ikki vektorning yig'indisidan iborat bo'lgan vektor hosil bo'ladi. $[q_1, q_2]$ va q_2 vektorlarning perpendikulyarligini ham shu tarzda ko'rsatish mumkin. [4]

Endi $[q_1, q_2]$ vektorning uzunligini topamiz.

Uning kvadrati $(c_1 d_2 - d_1 c_2)^2 + (d_1 b_2 - b_1 d_2)^2 + (b_1 c_2 - c_1 b_2)^2$ ga yoki $(b_1^2 + c_1^2 + d_1^2)(b_2^2 + c_2^2 + d_2^2) - (b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2)^2$ ga teng. Oxirgi ifoda $|q_1|^2 |q_2|^2 - (q_1, q_2)^2$ ni ifodalaydi yoki skalyar ko'paytma ta'rifiga ko'ra $|q_1|^2 |q_2|^2 - |q_1|^2 |q_2|^2 \cos^2 \varphi$, yoki $|q_1|^2 |q_2|^2 \sin^2 \varphi$. Demak, $[q_1, q_2]$ vektor uzunligining kvadrati $|q_1|^2 |q_2|^2 \sin^2 \varphi$ ga yoki S^2 ga teng, bu esa isbot qilinishi talab qilingan tasdiqdir. $[q_1, q_2]$ vektorning ko'rsatilgan xossalari, ya'ni, q_1 va q_2 larning perpendikulyarligi va uning uzunligini S ga tengligi uni to'raligicha aniqlamaydi. Bunday xossalarni ikkita o'zaro qarama-qarshi vektorlar o'zida ifodalaydi. (3-rasm).

3-rasm.

Shunday qilib, sof vektorli kvaternionlar uchun $q_1 q_2 = - (q_1, q_2) + [q_1, q_2]$ formula o'rinlidir. Bu yerda, (q_1, q_2) - q_1, q_2 larning skalyar, $[q_1, q_2]$ - esa vektor ko'paytmalaridir. Bulardan esa skalyar va vektor ko'paytmalar kvaternionlar ko'paytmasining "bo'lak"lari ekanligi ko'rinadi. Vektorlarning skalyar ko'paytmasi va vektor ko'paytmasi amallari - fizikada, matematikaning o'zida, ayniqsa mexanikada ko'p tarmoqli tadbirlarga ega bo'lgan matematikaning vektorlar algebrasi bo'limiga tegishlidir.

Kvaternionlar ko'paytmasi o'zida vektorlarning 2 xil ko'paytmasini, ya'ni skalyar va vektor ko'paytmasini birlashtirganligi sababli, geometriya va mexanikaning ba'zi masalalarini hal qilishda asosiy vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/2019-12-19-10-06-13/matematik-atamalar/item/2572-Kvaternion>.
2. Фурман Я. А. - Комплекснозначные и гиперкомплексные системы в задачах обработки многомерных сигналов. Учебник. 2004. М.: Физматлит. 456 с.
3. Назаров Р., Тошпўлатов Б. Алгебра ва сонлар назарияси. I қисм. Ўқув қўлланма. Тошкент. «Ўқитувчи». 1993.
4. Радыно Н. Я. Гиперкомплексные числа в задачах геометрии и алгебры: пособие для студентов фак. прикл. математики и информатики / Н. Я. Радыно. - Минск: БГУ, 2010. - 94 с.

БЎЛАЖАК ИНФОРМАТИКА ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ АХБОРОТ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

А.Р.Хасанов-Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Баркамол авлод тарбияси ва ўз-ўзини тарбиялаш ёшларнинг барча томонларини ривожлантиришни мақсад қилиб олади ва бу тарбиявий жараённинг таълим, ғоявий-мафкуравий, меҳнат, ахлоқий, эстетик, жисмоний ва ўз-ўзини тарбиялашнинг барча турлари бирлигини юзага келтиради. Мустақиллик шароитида, масалан, ҳар бир ёшлар маънавият ва унинг моҳиятидан бохабар бўлиши, ахборотларни билим манбаи сифатида тушуниши, компьютер ва интернет саводхонлигига эришиши жуда муҳимдир. Айниқса, глобаллашув жараёни юз бераётган шароитда нафақат унинг ижобий таъсири, шу билан бирга, санъат асарлари орқали илгари сурилаётган ахлоқсизлик ғоялари, оммавий ахборот воситалари орқали қилинаётган маънавий таҳдидларнинг мазмун-моҳиятини тушуниш талаб қилинади.

Кейинги даврда илмий давраларда таълимга билимли ва компетентли ёндашув мавзуси фаол муҳокама қилинмоқда, яъни бўлажак информатика фани ўқитувчи амалиётда умумий ўрта таълимда меҳнат фаолиятини бошлаши учун мутахассис бўлиб шаклланиши эътиборга олинмоқда. Мамлакатимиз таълим тизимини такомиллаштириш, айниқса, долзарбдир. Умумий ўрта таълим мазмунини такомиллаштиришнинг ҳукумат стратегиясида умумий ўрта таълим муассасалари фаолиятининг асосий натижалари ўз-ўзидан билим ва малакалар тизими бўлиши шартлиги аниқ белгилаб берилган, интеллектуал, ҳуқуқий-фуқаролик, коммуникацион, ахборот ва бошқа соҳалар асосий компетентлик жамланмаси шаклланиши зарур. Бу таълимга анъанавий ёндашув билан алоқадор инсон қобилияти билан ўқув сюжетлари ҳамда таълимий вазиятлари доирасида самарали ҳаракат қилишга қодирлиги билан боғлиқ. Компетентли ёндашув биринчи ўринга таълим олувчининг ахборотларни эгаллашини эмас, балки ҳаётда юзага келадиган муаммоларни ҳал этиш малакасини кўяди.

Педагогик доираларда компетентли ёндашув муаммосининг муҳокамаси даврида кўпинча позиция сўзи тилга олинади, анъанавий таълимда «компетентлилик тушунчаси ҳеч қандай янгича тамойилли ёндашувни қўшмайди», компетентлилик – мактабларда аллақачон ишлатиладиган тушунчанинг янги талқинидир.

Компетентли ёндашув масалаларининг тарихий илдизлари Шарк мутафаккирлари Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Абдулла Авлоний асарларида акс этган. Тарихий меросларимизда компетенциявий билим олишга йўналтирилганлик ғояларининг жамият тараққиётидаги аҳамияти ва муҳимлиги масалалари ҳақида кўплаб фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Айнан мана шундай юксак сифатларга эга бўлиш нафақат бўлажак касб таълими, балки информатика фани ўқитувчилари келгусидаги ахборот компетентлиги фаолиятининг муваффақиятини таъминлайди деб айта оламиз.

Бўлажак информатика фани ўқитувчисининг касбий компетентлигини ривожлантиришда ҳам илғор педагогик технологияларнинг таълим жараёнига татбиқ этиш ва қўллаш орқали биз кўзланган натижага эриша оламиз.

Хорижий педагогикада компетентли ёндашув моҳиятининг назарий таҳлили кўрсатишича, ўргатиш зарур бўлган фаолият, хулқ намуналарини ишончли ва аниқ ифодалаш асосида таълим мазмунини ишлаб чиқишни назарда тутувчи касбий-амалий таълим аввалдан конструктивизм ва бихевиоризм фалсафасига асосланган.

У.Ш.Бегимкулов, Р.Х.Джураев, Р.Г.Исянов, Ш.С.Шарипов, Ш.М.Адашбоев, М.Н.Цойларнинг монографиясида ахборот-коммуникатив компетентликнинг уч даражали моделига мос ҳолда педагогда:

базавий даража – педагогнинг вазифаларидан келиб чиқиб, АКТ воситаларида таълим-тарбия мақсадларига эришиш учун зарур билим, малака ва кўникмалар инварианти;

технологик даража – АКТ ўзлаштириш ва педагогик фаолиятига ихтисослаштирилган, касбий фаолиятни амалга ошириш методикаси ва мазмуни талабларига мувофиқ ишлаб чиқилган, технология ҳамда ресурсларни жорий қилишга тайёрлик;

педагогик (психологик-педагогик, методик, ижодий) даража – касбий фаолият мақсадларига мос электрон воситаларини ишлаб чиқиш, АКТ воситаларидан шахснинг маънавий камолотини таъминлаш бўйича вазифаларни ҳал қилишда фойдаланишни фарқлаш мумкин.

О.М.Бобиенко ва З.Н.Сафинанинг монографиясида компетентлилик тушунчасининг таърифида «билим, малака ва кўникмаларни инкор этмаса-да улардан қатъий фарқ қилмайди. Билимдан фарқи – шундаки, компетентлик фаолият кўринишида мавжуд бўлади, у ҳақда ахборотнигина билиш (билиш шарт, бироқ уни билимни амалий жиҳатига қодир бўлмаслик)дан фарқ қилади. Малакадан фарқи – шундаки, компетентликда турли хил вазифаларни ҳал этишда ўзгаришлар бўлиши (турли таъсир объектларига ўтиши) мумкин. малакадан фарқи – шундаки, улар англланган ва автоматлаштирилмаган, инсонга нафақат одатий муҳитда, балки янги ноодатий муҳитда ҳам ҳаракат қилиш имконини беради».

Компетентлик билим, малака ва кўникмаларга қарши қўйилмайди, балки уларга муносабатда алоҳида юзада туради, улар билан боғлиқ ҳолда фаолиятда билим, малака, кўникмалар комплексини фаолиятда қўллашни англатади.

Б.Ходжаевнинг фикрича компетенция (лотинча сўз бўлиб, эришаман, тўғри келаман маъноларини билдиради) – субъектнинг мақсадни қўйиш ва

унга эришиш учун ташқи ва ички заҳираларни самарали бирга ташкил қила олишига тайёриги бошқача қилиб айтганда, бу субъектнинг муайян касбий масалаларини еча олишга шахсий қобилиятидир.

Н.М.Муслимовнинг фикрича инглизча “competence” тушунчасининг луғавий маъноси “қобилият” демакдир, бироқ компетенция атамаси билим, кўникма, маҳорат ва қобилиятни ифода этишга хизмат қилади.

Таълим стратегиясининг модернизациясида компетентликни билим, малака ва кўникмаларга қарама-қарши қўйиш эмас, балки амалда қўллай билиш назарда тутилган: «Компетентлик тушунчаси билим, кўникма ва малака тушунчаларининг кенг маънода қўлланилиши бўлиб, ўз таркибига (аслида, гап компетентликни билимларнинг оддий адаптив йиғиндиси сифатида эмас – малака – кўникма тушунчаларининг маъноси бу бир қанча бошқа тушунчаларни англатади). Компетентлик тушунчаси ўзида когнитив ва операционал-технологик таркибий қисмигина эмас, балки мотивацион, ахлоқий, ижтимоий ва хулқий қисмларини ҳам олади. У таълим натижаларини (билим ва малака), кадриятли йўналганлик тизими, одатлар ва бошқаларни жамлайди».

Бугунги кунда таълимда компетентли ёндашувни амалга оширишда жаҳон тажрибаларига таянилмоқда, уларни мамлакатимиз анъанавий таълим шароитлари ҳамда унинг эҳтиёжларига мослаштирилмоқда. «Компетентлилик тушунчаси жаҳон таълими тажрибаларида ўз маъносида марказий бўғин сифатида тушунилади – бунда компетентлилик, биринчидан, таълим ўз таркибида интеллектуал ва таълимни ташкил этувчи малакаларни жамлайди; иккинчидан, компетентлилик тушунчасида таълим “натижаларидан шаклланивчи” таълим мазмунининг ғоявий интерпретацияси ётқизилган; учинчидан, таянч компетентлик интегратив табиатга эга бўлиб, ёки ўз ичига кенг маънодаги маданият ва фаолият (ахборот, ҳукуқий ва бошқа) соҳаларига тааллуқли қатор бир хил ёки ўзаро яқин малака ва билимларни жамлайди».

Шундай қилиб, мазкур тушунча мазмун-моҳиятининг таҳлили куйидагиларни англатади:

компетентлик шахснинг интегратив, комплекс тавсифи бўлиб ҳисобланади;

компетентлик тушунчаси ўз ичига билим, кўникма ва малакаларни жамлайди, бироқ тўғридан-тўғри уларнинг йиғиндисини англатмайди;

компетентлик тушунчаси когнитив ва операционал-технологик жиҳатдан ўз таркибига мотивацион, ахлоқий, ижтимоий, хулқ-атворни ҳам жамлайди;

компетентлик ўзлаштирилади, фаолиятда намоён этилади (ўқув, касбий, ижтимоий, маиший ва бошқалар) ва билимлари ҳамда малакалари мажмуидан маълум бир вазиятлар муаммоларини ҳал қилишда англаган ҳолда қўллаш қобилияти билан боғлиқ.

Кўпинча адабиётларда «компетенция» ва «компетентлик» тушунчалари синоним сифатида қаралади. Мазкур тушунчалар фарқини белгилаш зарур.

Луғатларда «компетенция» тушунчаси мазмун-моҳиятида «мазкур шахс эга бўлган билим ва тажрибалар билан боғлиқ масалалар тушунилиши» очиб берилади, «қонунда назарда тутилган компетентли шахслар, компетентли органлар ёки мансабдор шахсларга нисбатан бошқа ҳаракатлар», «компетентлик»

1) компетенцияга эга бўлишдир;

2) нималар ҳақидадир фикр юритишга имкон берувчи билимларга эғалиқдир.

Компетенциянинг турларини таснифлашга доир хилма хил ёндашувлар мавжуд. Жумладан, Н.А.Муслимов ва М.Б.Уразовалар касбий таълим нуқтаи назаридан компетенцияларни қуйидаги турларга ажратади:

махсус компетенция – етарли юқори даражада ўз касбий фаолиятини эгаллаш, кейинги касбий ривожланишини лойиҳалаштира олиш;

ижтимоий компетенция – биргаликдаги касбий фаолият, ҳамкорликни эгаллаш, ўз меҳнати натижаларига ижтимоий жавобгарлик:

шахсий компетенция – шахсий мустақил акс этиш ва мустақил ривожланиш усуллари, шахснинг касбий деформацияларга қарши туриш воситаларини эгаллаши;

индивидуал компетенция – касб доирасида индивидуалликни мустақил қўллаш ва ривожлантириш усуллари эгаллаш, касбий-шахсий ўсиш, мустақил ташкил қилиш ва мустақил реабилитация қилишга тайёргарлик;

асосий компетенциялар – мослашиш ва махсулдор фаолият учун зарур бўлган шахснинг маданиятлараро ва соҳалараро билим, қобилият ва кўникмалари.

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, компетенцияларнинг ҳар бир тури касб таълими ўқитувчиларининг узлуксиз равишда ривожланиб боришини таъминловчи билим, кўникма ва қобилиятлари йиғиндисидир. Яна шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, компетенцияларнинг методик характери инсоннинг бутун ҳаёти давомидаги назарий билимларини амалиётга татбиқ эта олиш имкониятини яратади. Ушбу фикрлардан шундай хулосага келишимиз мумкинки, компетенция тушунчасининг умумэътироф этилган моҳияти ва компетенцияларнинг ягона таснифи мавжуд эмас.

Шунга ўхшаш нуқтаи назар, А.К.Маркова тадқиқотида баён этилган, яъни компетентлик муайян соҳада компетентликларини ҳисобга олган ҳолда, инсоннинг ҳал қилиш ҳуқуқига эга бўлган бир қатор масалаларни, шунингдек, "ақлий хусусиятлари сифатини ақлий ҳолат сифатида бирлаштириб, мустақил ва масъулиятли (самарали компетентликка) эга бўлишга имкон берадиган, муайян меҳнат фаолиятини амалга ошириш қобилиятидир». «Баъзан шундай гапларни эшитамиз: бу менинг компетентимга киради (мен буни ҳал қила оламан), лекин менинг

компетентлигим доирасида эмас (буни ҳал қилишга компетентлик берилмаган)».

Таълимни такомиллаштириш янги авлод дарсликларида таълимнинг янгиланган мазмуни асосига «таянч компетентлик»нинг киритилишини кўзда тутилган. Асосий компетентлик тушунчаси бугунги кунда етарли даражада ўрганилмаган. Масалан, кадрлар тайёрлаш миллий дастурида барча асосий компетентлик қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги таъкидланган: таянч компетентлик кўп функционалдир. Агар уларни ўзлаштирсангиз, кундалик, профессионал ёки ижтимоий ҳаётда турли муаммоларни ҳал қилишга имкон беради. Турли вазиятлар, турли муҳим мақсадларга эришиш ва қуйидаги мураккаб муаммоларни ҳал қилишда унга эга бўлиш зарур:

таянч компетентлик фанлар ва фанлараро хусусиятларга хос бўлиб, улар нафақат мактабда, балки ишда, оилада, сиёсий соҳада ва бошқа турли вазиятларда қўлланилади;

таянч компетентлик муҳим интеллектуал ривожланишни: мавҳум фикрлаш, ўз-ўзини ўйлаш, ўз мавқеини белгилаш, ўзини ҳурмат қилиш, танқидий фикрлаш ва бошқаларни талаб этади;

таянч компетентлик кўп қирралидир, яъни ўз ичига турли ақлий жараёнлар ва интеллектуал (таҳлилий, танқидий, коммуникатив ва бошқа) малакаларни, янгиликлардан хабардорлик, шунингдек, “соғлом фикрларни” жамлайди.

Шундай қилиб, асосий компетентликлар деб, жамиятнинг ҳар бир аъзоси турли хил вазиятларда эга бўлиши, қўллаши мумкин бўлган ва керак бўлган хусусиятларни айтиш мумкин.

Ҳозирги вақтда асосий фаолият компетентлиги тушунчасининг ўзигина эмас, балки унинг таркибий қисмлари ҳам амалиётга яхши жорий этилмаган, аслида, бу йўналишда халқаро лойиҳалар, дастурлар ва конференциялар каби бир қанча тадбирлар амалга оширилган, ташаббуслар мавжуд. Дунёнинг ривожланган мамлакатларида бу мақсад мактабни бир йилдан ошiq вақт мобайнида амалга оширди. 1990 йилларнинг ўрталарида Европа Кенгаши таълим муассасаларининг барча битирувчиларига эга бўлиши керак бўлган қуйидаги асосий компетенциялар рўйхати қабул қилинган:

масъулиятни зиммасига олиш, биргаликда қарор қабул қилишда иштирок этиш, зўравонликсиз низоларни бошқариш, демократик институтларнинг фаолияти ва ривожланишида иштирок этиш, сиёсий ва ижтимоий қобилиятлар билан боғлиқ компетенциялар;

кўп маданиятли жамиятда ҳаётга боғлиқ бўлган (турли хил тушунишни, бир-бирига ҳурматни, бошқа маданиятлар, тиллар ва динларнинг бошқа одамлар билан яшаш қобилятини тушуниш) компетенциялар;

оғзаки ва ёзма мулоқотни қила олиш, бир неча тилни билиш қобилятини белгиловчи компетенциялар;

ахборот жамияти пайдо бўлиши, ахборот технологияларини қўллаш,

уларнинг моҳиятини тушуниш, ахборот технологияларидан фойдаланишнинг кучли ва заиф томонлари билан боғлиқ;

бутун фаол ҳаёти мобайнида ўқиш қобилияти ва хоҳишини амалга оширувчи компетенциялар.

Компетенция тушунчасини асосий илгари сурувчи-тадқиқотчи Г.Халаж, унинг таърифини Европанинг олдида турган қийинчиликларга (демократик очиқ жамиятни сақлаб қолиш, кўп тилли, кўп маданиятли, меҳнат бозорининг янги талаблари, интеграциялашган ташкилотларнинг ривожланиши, иқтисодий ўзгаришлар ва бошқалар) жавоб сифатида берган.

Буюк Британия парламенти томонидан таянч компетентликнинг куйидаги бутунлай бошқа таркиби ишлаб чиқилган ва қабул қилинган:

“Рақамлар билан ишлаш” (инглиз иш берувчилари мактаб битирувчи-ишчиларининг жадвал ва калькулятордан қандай фойдаланишни билмасликларини ҳисобга олиб, бу вазифани дарҳол миллий таълим вазирлигига топширганлар);

«Коммуникация» (она тили - оғзаки ва ёзма, хорижий тиллар, мулоқот учун етарлича воситалар ва усулларни танлаш, қайта алоқа қурилмаси, яъни сиз суҳбатдошнинг фикрингизни қандай тушуниш қобилияти);

ахборот технологияларини ўзлаштириш;

“Ўз-ўзини таништириш” ёки “Ўз-ўзини тақдим этиш” (инглизлар ўсмирнинг келажакдаги иш фаолиятини айнан мактабда ўрганиши кераклигига ишонишади);

Энг муҳим компетентлик “Ўз муаммоларини ҳал қилиш қобилиятидир”. Бу, аниқроғи, Кембриж экспертизаси ҳулосаси бўйича таърифларда, мақсадларга эришиш учун уларнинг ички ва ташқи ресурсларини ташкил этиш қобилиятига эгаликдир. Ички ресурсларга анъанавий билим ва кўникмалар киради. Агар ўрта мактаб битирувчилари ўз мақсадларига эришиш учун уларни ташкил этиш имконига эга бўлсалар, Британия мактабининг ижтимоий институт сифатида вазифаси бажарилган деб ҳисобланади.

Швейцария миллий статистика бюроси томонидан АҚШнинг Таълим статистикаси миллий маркази ва Канада статистика маркази билан ҳамкорликда ўтказилган “Танловни аниқлаш ва танланиш: назарий асослар” (DeSeCo) дастури бўйича стратегик ҳисоботда “компетентларни аниқлаш ва танлови ушбу жамиятни қадрлайди” ва “шахслар, гуруҳлар ва муассасалар, институтлар нуқтаи назаридан муҳим” деб ҳисобланади.

Бундан шундай ҳулоса қилиш мумкинки, компетенцияларнинг ҳар бир тури касб таълими ўқитувчиларининг узлуксиз равишда ривожланиб боришини таъминловчи билим, кўникма ва қобилиятлари йиғиндисидир. Ушбу фикрлардан шуни айта олишимиз мумкинки, кластер ёндашуви асосидаги компетенциялар инсоннинг янгиликка интилувчи ва креатив жиҳатларини ҳам тўла таъминлаб бера олади. Яна шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, компетенцияларнинг методик характери инсоннинг бутун ҳаёти

давомидаги назарий билимларини амалиётга татбиқ эта олиш имкониятини яратади. Ушбу фикрлардан шундай хулосага келишимиз мумкинки, компетенция тушунчасининг умумэътироф этилган моҳияти ва компетенцияларнинг ягона таснифи мавжуд эмас.

Ахборот компетентлиги кўрсаткичлари объектив равишда зарур билим ва кўникмаларнинг умумий тўпламидир; уларнинг функцияларини бажаришда тасарруф этиш қобилияти; муайян ҳаракатларнинг мумкин бўлган оқибатларини билиш; амалий тажриба; инсоният меҳнатининг натижаси; услубнинг мослашувчанлиги ва танқидий фикрлаш; шунингдек, профессионал лавозимлар, индивидуал психологик хусусиятлар ва акмеологик инвариантлардир. Тадқиқотлар натижасида компетентлик куйидаги сифатларга ажратилган (1-расмга қаранг):

1-расм. Компетентлик сифатлари

махсус компетентлик – махсус малакани-касбий фаолият кўникмаларини етарлича юқори даражада эгаллаш, уларнинг кейинги касбий ривожланишини лойиҳалаштириш қобилияти;

ижтимоий компетентлик – уюшма (гуруҳ, жамоа) касбий фаолиятига, ҳамкорликка, шунингдек, касбда қабул қилинган профессионал мулоқот усулларига эга бўлиш; уларнинг касбий фаолияти натижалари бўйича ижтимоий масъулият;

шахсий компетентлик – шахсий ўзини намоён этиш ва ўз-ўзини ривожлантириш техникаси, профессионал шахснинг деформацияларга қарши туриш воситалари;

индивидуал компетентлик – касб доирасида ўзини-ўзи англаш ва шахсий ривожланиш усуллариини ўзлаштириш, касбий ўсишга тайёр бўлиш, шахсий ўзини ҳимоя қилиш қобилиятидир.

Касбий етуклик билан бир қаторда, интерахборот компетентлигида шахс, инсоннинг ўзига хос хусусиятлари, сифати ҳақида ва унга бир эмас, балки бир нечта касбга эга бўлиши ҳақида фикр юритади.

Ўқитувчининг ахборот компетентлигини шакллантириш муаммоси билан боғлиқ вазифалар уч гуруҳга бўлинади:

жамият манфаатларини ифода этиш;

ўқитувчининг касбий-педагогик фаолиятининг вазифалари ва мазмунини акс эттириш;

ўқитувчининг индивидуал касбий эҳтиёжлари ва қизиқишларини ифодалаш.

Замонавий дарсни ахборот-коммуникация технологияларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Улар кўргазмали тасвирларни жалб қилиш орқали ўқув материалларни янада қизиқарли бўлишига, ўқитиш сифатини ва ўрганишга интилишни оширишга ёрдам беради.

Ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланган дарслар юқори рангбарангликка эга, фаолият турларини ўзгартиришнинг интенсивлиги ҳиссий, мазмунли, ўйин шаклида ўтади, натижада ўқув материалларининг ўзлаштириш сифатини оширишга ёрдам беради. Дарсларда ақлий юклamani ошириш туфайли ўқувчиларнинг ўрганилаётган мавзуга бўлган қизиқишини ва дарс давомида уларнинг фаолиятини қандай қўллаб-қувватлаш кераклиги ҳақида фикр юритиш керак. Ўқитувчи дарсни қизиқарли ва рангбаранг, энг муҳими, ўқувчиларнинг ўрганилаётган мавзуга бўлган қизиқишларини уйғотадиган йўللарни топиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Лутфиллаев М.Ҳ. Олий таълим ўқув жараёнини такомиллаштиришда ахборот технологиялари интеграцияси (Информатика ва табиий фанлар мисолида): Дис. докт. пед. наук. -Тошкент: ЎзДПТИ, 2006. 212 б.
2. Мамаражабов М., Арипов М., Бегалов Б., Бегимқулов У., Ахборот технологиялари. Ўқув қўлланма- Т.: «Ношир», 2009. -368 б.
3. Абдуқодиров А.А., Қодиров Б.Ғ., Бегимқулов У.Ш., “Ахборот технологиялари”. Электрон дарслик. 2002 й.
4. Абдуқодиров А.А., Ҳайитов А.Ғ. Ахборот технологиясига оид атамаларнинг изоҳли луғати.- Т.: ТДПУ, 2002. 26 б.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHDA AXBOROT VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING QO'LLANISHI

I.M. Siddiqov – Qo`qon DPI, dotsent, t.f.n.

Annotatsiya. Maqolada umumta'lim maktablarida informatika darslarida qo'llaniladigan zamonaviy axborot-pedagogik texnologiyalarning mazmuni yoritilgan. Bular pedagogik, salomatlikni saqlash, axborot, o'yin, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, ta'lim loyihasi kabi texnologiyalardir. Texnologiyalarning har biri o'quv jarayonida almashtirib bo'lmaydigan va muhim

ahamiyatga ega. Maqolada texnologiyalardan foydalanishning to'g'riligi va ulardan dars jarayonida amaliy foydalanish ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, maktab, informatika, pedagogik texnologiya, salomatlikni saqlash texnologiyasi, axborot texnologiyalari, o'yin texnologiyasi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, ta'lim loyihasi, kognitiv qiziqish.

Hozirgi kunda ta'limning zamonaviy maqsadlari, o'quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim mazmunining turli xil variantlari ko'p jihatdan o'qitishning yangi tashkiliy shakllari, vositalari va usullarining paydo bo'lishiga olib keldi. Ta'limning asosiy vazifasi o'quv jarayonini individuallashtirish, differentsiallashtirish, o'quvchilarning yangi texnologiyalar bilan bog'liq ta'lim ehtiyojlarini to'liq qondirish orqali bilim sifatini oshirishdan iborat.

Umumta'lim o'rta ta'lim maktablarida bugungi kunda quyidagi pedagogik texnologiyalardan ko'proq qo'llaniladi: pedagogik, salomatlikni saqlash, axborot, o'yin, shaxsga yo'naltirilgan, ta'lim loyihasi kabi texnologiyalar [2, 89-b].

Ta'limda salomatlikni saqlash texnologiyalaridan foydalanish ajralmas shartdir, chunki ular maktab o'quvchilarining sog'lig'ini saqlashga qaratilgan. Bu texnologiyalar uch guruhga bo'linadi: o'quv jarayoni uchun gigienik sharoitlarni ta'minlash; maktab o'quvchilarining jismoniy faolligini va o'quv jarayonini aniq tashkil etishni ta'minlash; darsda ham, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham qo'llaniladigan psixologik-pedagogik texnologiyalar.

Salomatlikni saqlash texnologiyalarini maktab o'quvchilari va o'qituvchilarning sog'lig'iga ta'siri nuqtai nazaridan har qanday pedagogik texnologiyaning yuqori sifat xususiyati, o'quvchilarning sog'lig'iga zarar yetkazmasdan o'qitishni tashkil etish shakllari, usul va vositalari majmui sifatida qaralishi mumkin.

“Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o'qitishda salomatlikni saqlash texnologiyalarni joriy etish quyidagi vazifalarni hal qilishni talab qiladi:

- informatika xonasining sanitariya-gigiyenik holatini to'g'ri nazorat qilish;
- uy vazifasi va o'quv yuklamasi miqdorini me'yorlashtirilgan taqsimlash;
- maktab o'quvchilarini o'qitish jarayonida yangi faoliyat usullaridan foydalanish;
- sinfdan tashqari mashg'ulotlar va to'garak ishlarida o'quvchilarni sog'lom turmush tarzini shakllantirishga jalb etish;
- hamkasblar bilan tajriba almashish.

Informatika darsini ushbu texnologiyasiz tashkil qilish mumkin emas, chunki u gigienik talablar va shartlarga asoslangan. Kompyuterlarning ishlashi xonadagi haroratni bir necha darajaga ko'tarishi sababli, havo-termik rejimga rioya qilish zaruriy shartdir. Informatika xonasi muntazam ravishda ventilyatsiya qilinishi kerak [3, 63-b].

Sinf xonasiga qo'yiladigan talablarga rioya qilish o'quvchilarning ish samaradorligini oshiradi, charchoqning kuchayish tezligini kamaytiradi, darsda qulaylik hissi yaratadi.

Informatika darsi kompyuterlardan doimiy foydalanish bilan boshqalardan farq qiladi. Talabalarning shaxsiy kompyuterda ishlash muddati qoidalariga rioya qilish ko'zlarga yukni nazorat qilishni ta'minlaydi. Qurilmaning ishlash muddati 20 daqiqaga yaqin bo'lishiga qaramay, o'quvchilarning ko'zlari charchaydi. Ish oxirida ko'zlar uchun mashqlarni bajarish kerak. Yangi materialni tushuntirish va uni katta ekranda namoyish qilishda multimedia proyektoridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Aniqlanishicha, sanitariya-gigiyena sharoitlariga rioya qilish o'quvchilar salomatligini 11% yaxshilashga yordam beradi.

Informatika fan sifatida shaxsning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etadi. Informatika fanini o'rganishda asosiy e'tibor algoritmik va mantiqiy - fikrlashni rivojlantirishga qaratiladi, xususan:

- algoritmik fikrlashni rivojlantirishda individual va yosh xususiyatlarini hisobga olish ;
- kompyuterda ishlashda nazariy va amaliy bilimlarni qo'llash jarayonini uyg'unlashtirish;
- informatikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.

Axborot texnologiyalari yordamida mavjudlik, ko'rinish, ilmiy xususiyat, ongliklik, o'qitish shakllari, vositalari va usullarining kombinatsiyasi, har bir o'quvchiga individual yondashish, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishning kuchliligi kabi tamoyillar samarali amalga oshiriladi. Pedagogik mazmunga kelsak, uning ta'lim elementlarini bilish darajalari bilan bog'liqligini ta'kidlash kerak. Bu yerda asosiy elementlarga faoliyat usullari, bilim, dunyoga hissiy va qadriyat munosabati, ijodiy faoliyat tajribasini kiritish mumkin [2, 109-b].

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini diagnostika qilish axborot texnologiyalaridan foydalanganda samarali bo'ladi, chunki haqiqiy ma'lumotni olish juda tez sodir bo'ladi [4, 132-b].

O'quv jarayonida axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish g'oyasi ularning har bir o'quvchi uchun ochiqqligi tamoyiliga asoslanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktabining axborot muhiti internet resurslaridan, maktab fanlari va sinfdan tashqari ishlar bo'yicha videokonferensiyalardan, oflayn va onlayn olimpiadalardan, telekommunikatsiya loyihalaridan bepul foydalanishni ta'minlashi kerak.

Interfaol ta'lim dasturlari o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi, mavzuga yuqori qiziqish va aqliy faollik darajasini, hissiy va ijodiy yuksalishni ta'minlaydi, mavjud bilimlarni yangi ma'lumotlar bilan taqqoslaydi.

Sinfdan qulay psixologik muhitni yaratish ta'lim jarayonining eng muhim vazifasi bo'lib, o'yin texnologiyalari uni imkon qadar amalga oshirishga yordam beradi. Psixologik qulaylik kompyuter fanini o'rganishning asosiy jihatlaridan biridir. Birinchidan, o'quvchilarning tez charchash muammosini hal qilish, ikkinchidan, bolalarning ijodiy imkoniyatlarini ochish va ularning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish imkonini beradi.

O'qitishda shaxsga yo'naltirilgan texnologiya har bir o'quvchining o'ziga xosligi va o'zini o'zi qadrlashi, individualligini tan olish, uni "kollektiv sub'ekt"

sifatida emas, eng avvalo, o'z qobiliyatlariga ega shaxs sifatida rivojlantirishga asoslanadi. Darsda individual ta'lim mexanizmlari va tarbiyaviy ish usullarini qo'llash, o'quv faoliyatiga shaxsiy munosabatni boshqarish muhimdir. Yuqoridagi omillardan kelib chiqqan holda, o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim quyidagilarni nazarda tutadi: dars davomida har bir o'quvchi bilan ishlash, mustaqil ishlashga e'tibor berish, o'quvchilarning moyilligi va xohishlarini, shaxsiy yutuqlarini ochib berish va hisobga olish. Didaktik material bilan ishlash ma'lum bir o'quvchining qobiliyati va o'quv faoliyatiga mos kelishi kerak. Har bir o'quvchi uchun, uning individual qobiliyatini hisobga olgan holda, bilim miqdori belgilanishi va mos o'quv materialini tanlanishi va o'quv materialining murakkabligi o'qituvchi tomonidan o'zgartirilishi kerak [5, 98-b].

O'quv loyihalari zamonaviy ta'limda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, "Informatika va axborot texnologiyalari" fanidan bilim, ko'nikma va malakalarni tizimlashtirish va umumlashtirish, shuningdek, har qanday fan sohasiga oid muammoni hal qilishda ularni amaliyotda qo'llashni ko'rsatish uchun ish shakli sifatida qo'llaniladi. [1, 39-47 b].

8-sinf o'quvchilari uchun o'quv loyihasi "Informatika va axborot texnologiyalari" fanidan yakuniy ish sifatida, 9-sinf o'quvchilari uchun esa darsdagi o'quv faoliyatining asosiy turlaridan biri sifatida hamda mavzularni o'rganish bilan birgalikda qo'llanilishi mumkin. Informatika o'qituvchisi loyiha mazmuni ustidan nazoratni amalga oshiradi, bu umumiy ish rejasini aniqlashga va muammoni hal qilishga yordam beradi. Informatika o'qituvchisi rahbarligida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, turli muhitlarda ishlash ko'nikmalarini oshirishni hisobga olgan holda bosqichma-bosqich tadbirlarni rejalashtirish amalga oshiriladi.

Ushbu texnologiya quyidagi maqsadlarga yordam beradi:

- loyiha ustida ishlayotgan har bir o'quvchining o'zini o'zi anglash, fikrlash va shaxsiy ishonchini oshirish;
- hamkorlikning rolini rivojlantirish, jamoaviy ishning ahamiyati, natijasi loyihaning o'zi bo'ladi;
- tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish (muammoni aniqlash, o'quv adabiyotlaridan kerakli ma'lumotlarni tanlash, muammoli vaziyatni tahlil qilish, amaliy vaziyatlarni kuzatish, natijalarni aniqlash, ularni tekshirish, umumlashtirish, xulosalar chiqarish), faoliyat jarayonini va loyiha natijalarini baholash [1, 39-47 b].

Yuqorida qayd etilgan texnologiyalar ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalangan holda eng yaxshi tatbiq etiladi. Kompyuter texnologiyalari o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligini oshirishning muhim vositasidir. Samarali ta'lim va kognitiv muhitni yaratish axborot ta'lim texnologiyalarining yuqori darajadagi interaktivligi bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Guzeev V.V. Loyihalar usuli ta'limning integral texnologiyasining alohida holati sifatida // Maktab direktori. - 2005. - No 6. - S. 39-47.
2. Levitlar D.G. O'qitish amaliyoti: zamonaviy ta'lim texnologiyalari. -

Murmansk, 2007. - 215 p.

3. Pedagogik texnologiyalar: bu nima va ulardan maktabda qanday foydalanish. / Nauch. ed. T.I. Shamova, P.I. Uchinchi ko'rfaz. - M.; Tyumen, 2012. - 176 p.

4. Polat E.S. Ta'lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. - M.: Akademiya, 2008. - 272 b.

5. Selevko G.K. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari: Darslik. - M.: Xalq ta'limi, 2008. - 256 b.

NILPOTENT ELEMENTLI JORDAN ALGEBRALARI

F.Voxobov, I.Voxobov- Qo`qon DPI

Annotatsiya: Ushbu maqolada tayin olingan o'lchami 4 dan ortmagan nilpotent elementga ega Yordan algebralarida differentsiallashtirishlar va lokal differentsiallashtirishlarning umumiy xossalari o'rganilgan. Bunday Yordan algebralarida berilgan chiziqli akslantirish differentsiallashtirishdan iborat bo'lishining zaruriy va yetarli shartlari topilgan. Shuningdek qaralayotgan Yordan algebralarida lokal differentsiallashtirish differentsiallashtirishdan iboratligi isbotlangan.

Kalit so'zlar. Yordan algebrasi, chiziqli akslantirish, differentsiallashtirish, lokal differentsiallashtirish

В статье изучаются общие свойства дифференцирований и локальных дифференцирований некоторых Йордановых алгебр с нильпотентными элементами, размерность которых не выше 4. В таких Йордановых алгебрах получено необходимое и достаточное условие того что линейное отображение является дифференцированием. А также, доказано, что в рассматриваемой Йордановой алгебре всякое локальное дифференцирование является дифференцированием.

Ключевые слова: Йорданова алгебра, линейное отображение, дифференцирование, локальное дифференцирование.

Mazkur maqola o'lchami 4 dan ortmagan nilpotent elementga ega Yordan algebralarda differentsiallashtirishlarni va lokal differentsiallashtirishlarni tadqiq qilishga bag'ishlangan. Lokal differentsiallashtirishlarni o'rganish R.Kedison[5], D.Larson va A.Sourourlarning [6] tadqiqot ishlarida boshlab berilgan. [5] Maqolada Kedison fon Neyman algebrasini uning qo'shma Banach bimoduliga akslantiruvchi harqanday uzluksiz lokal differentsiallashtirish differentsiallashtirish bo'lishini isbotladi. B.Jonson [4] tadqiqot ishida yuqoridagi natijani kengaytirib C^* -algebrasini uning qo'shma Banach bimoduliga akslantiruvchi har qanday uzluksiz lokal differentsiallashtirish differentsiallashtirish bo'lishini ko'rsatdi. Sh.A.Ayupov va K.K.Kudayberganovlarning [2] maqolasidadim $L \geq 3$ bo'lgan chekli o'lchamli nilpotent elementli L Li algebrasida aniqlangan lokal differentsiallashtirish har doim ham differentsiallashtirish bo'lavermasligiga misol keltirilgan. [1] maqolada ixtiyoriy maydon ustidagi matritsalar algebrasida har qanday additiv lokal ichki differentsiallashtirish differentsiallashtirishdan iboratligi isbotlangan. I.Kashuba va

M.E.Martinlarning [3] maqolasida o'lchami 4 dan ortmagan Yordan algebralari sinflashtirilgan (tasniflangan).

Berilgan maqolada [3] tadqiqot ishida qaralgan nilpotent elementga ega Yordan algebralardan ba'zilar ajratib olindi va bu algebralarda differensiallashlar va lokal differensiallashlar o'rganildi. Ma'lumki T algebrada $f(x) = Ax$ chiziqli akslantirish berilgan bo'lib $f(xy) = f(x)y + xf(y)$ tenglik bajarilsa, u holda bu akslantirish T algebrada differensiallashdan iborat deyiladi. Maqolada qaralayotgan algebralarda $f(x) = Ax$ chiziqli akslantirish differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa qanday ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga bu Yordan algebralarda berilgan har qanday lokal differensiallash differensiallashdan iboratligi isbotlandi.

Bizga cheklin ≤ 4 o'lchamli T Yordan algebrasi berilgan bo'lsin. Bu algebrada $\phi(x) = Ax$ chiziqli akslantirishni qaraylik, bu yerda $A - n$ o'lchamli kvadrat matritsa. Ravshanki, agar T algebaradan olingan ixtiyoriy x, y elementlar uchun

$$A(xy) = (Ax)y + x(Ay) \quad (1)$$

tenglik bajarilsa $\phi(x) = Ax$ akslantirish qaralayotgan T algebrada differensiallashdan iborat bo'ladi.

Aytaylik $\Delta: T \rightarrow T$ chiziqli akslantirish berilgan bo'lsin. Agar T algebaradan olingan ixtiyoriy a element uchun shunday $\phi_a(x)$ differensiallash toplilsaki $\Delta(a) = \phi_a(a)$ tenglik bajarilsa, Δ akslantirish lokal differensiallash deb ataladi.

$\phi(x) = Dx$ chiziqli akslantirishni qaraylik, bu yerda $D - n$ o'lchamli kvadrat matritsa. Ravshanki, agar T algebaradan olingan ixtiyoriy a element uchun shunday A_a matritsa topilsaki birinchidan $\phi(x) = A_a x$ akslantirish differensiallashdan iborat bo'lsa, ikkinchidan $Da = A_a a$ tenglik bajarilsa $\phi(x) = Dx$ akslantirish qaralayotgan T algebrada lokal differensiallashdan iborat bo'ladi.

R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, n_1, n_2\}$ bazisli Yordan algebrasi T_6 [3] berilgan. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = e_1, \quad n_1^2 = 0, \quad n_2^2 = 0, \quad e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, \quad e_1 n_2 = n_2, \quad n_1 n_2 = 0.$$

T_6 algebrada ixtiyoriy x vektorni

$$x = x_1 e_1 + x_2 n_1 + x_3 n_2$$

ko'rinishda yozish mumkin. $\phi: T_6 \rightarrow T_6$ akslantirishni qaraylik.

1-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_6 algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & 0 \\ 0 & 0 & a_{33} \end{pmatrix} \quad (2)$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

Yetarliligi. Endi A matritsa (2) ko'rinishda bo'lsa $\phi(x) = Ax$ chiziqli akslantirish differensiallashdan iboratligini ko'rsataylik.

$$xy = (x_1 e_1 + x_2 n_1 + x_3 n_2)(y_1 e_1 + y_2 n_1 + y_3 n_2) =$$

$$= x_1 y_1 e_1 + \frac{1}{2}(x_1 y_2 + x_2 y_1) n_1 + (x_1 y_3 + x_3 y_1) n_2$$

tenglikkako'ra

$$\begin{aligned} A(xy) &= \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & 0 \\ 0 & 0 & a_{33} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 y_1 \\ \frac{1}{2}(x_1 y_2 + x_2 y_1) \\ x_1 y_3 + x_3 y_1 \end{pmatrix} \\ &= \begin{pmatrix} 0 \\ a_{21} x_1 y_1 + \frac{1}{2}(x_1 y_2 + x_2 y_1) a_{22} \\ a_{33}(x_1 y_3 + x_3 y_1) \end{pmatrix} = \\ &= \left[a_{21} x_1 y_1 + \frac{1}{2}(x_1 y_2 + x_2 y_1) a_{22} \right] n_1 + a_{33}(x_1 y_3 + x_3 y_1) n_2. \end{aligned}$$

Boshqa tomondan

$$\begin{aligned} Ax &= \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & 0 \\ 0 & 0 & a_{33} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ a_{21} x_1 + a_{22} x_2 \\ a_{33} x_3 \end{pmatrix} \\ (Ax)y &= [(a_{21} x_1 + a_{22} x_2) n_1 + a_{33} x_3 n_2] (y_1 e_1 + y_2 n_1 + y_3 n_2) \\ &= \frac{1}{2} (a_{21} x_1 + a_{22} x_2) y_1 n_1 + a_{33} x_3 y_1 n_2 \\ x(Ay) &= (x_1 e_1 + x_2 n_1 + x_3 n_2) [(a_{21} y_1 + a_{22} y_2) n_1 + a_{33} y_3 n_2] \\ &= \frac{1}{2} (a_{21} y_1 + a_{22} y_2) x_1 n_1 + a_{33} x_1 y_3 n_2. \end{aligned}$$

Yuqoridagi xisoblashlar (1) tenglikto'g'riligini ko'rsatadi. **Teorema isbotlandi.**

2-Teorema. T_6 Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Endi R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, n_1, n_2\}$ bazisli Yordan algebrasi T_7 [3] berilgan bo'lsin. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = e_1, \quad n_1^2 = 0, \quad n_2^2 = 0, \quad e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, \quad e_1 n_2 = \frac{1}{2} n_2, \quad n_1 n_2 = 0.$$

Bu yerda yuqoridagidek mulohazalar yuritib quyidagi teoremlarni isbotlash mumkin:

3-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_7 algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{pmatrix}$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

4-Teorema. T_7 Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Aytaylik R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, n_1, n_2\}$ bazisli Yordan algebrasi T_8 [3] berilgan bo'lsin. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = e_1, \quad n_1^2 = n_2, \quad n_2^2 = 0, \quad e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, \quad e_1 n_2 = 0, \quad n_1 n_2 = 0.$$

T_8 algebrada yuqoridagidek mulohazalar yuritib quyidagi teoremani isbotlash mumkin:

5-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_8 algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & 0 \\ 0 & 2a_{21} & 2a_{22} \end{pmatrix}$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

6-Teorema. T_8 Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Endi R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, n_1, n_2\}$ bazisli Yordan algebrasi T_9 [3] berilgan bo'lsin. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = e_1, \quad n_1^2 = n_2, \quad n_2^2 = 0, \quad e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, \quad e_1 n_2 = n_2, \quad n_1 n_2 = 0.$$

T_9 algebrada quyidagi teoremlarni isbotlash mumkin:

7-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_9 algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & 0 \\ 0 & -2a_{21} & 2a_{22} \end{pmatrix}$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

8-Teorema. T_9 Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Aytaylik R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, e_2, n_1\}$ bazisli Yordan algebrasi T_{10} [3] berilgan bo'lsin. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = e_1, \quad e_2^2 = e_2, \quad n_1^2 = 0, \quad e_1 e_2 = 0, \quad e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, \quad e_2 n_1 = \frac{1}{2} n_1.$$

T_{10} algebrada quyidagi teoremlar o'rinni:

9-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_{10} algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ a_{31} & -a_{31} & a_{33} \end{pmatrix}$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

10-Teorema. T_{10} Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Aytmaylik R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, n_1, n_2, n_3\}$ bazisli Yordan algebrasi T_{32} berilgan bo'lsin. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = 0, \quad n_1^2 = 0, \quad n_2^2 = 0, \quad n_3^2 = 0, \quad e_1 n_1 = \frac{1}{2} n_1, \quad e_1 n_2 = \frac{1}{2} n_2, \quad e_1 n_3 = n_3, \\ n_1 n_2 = 0, \quad n_1 n_3 = 0, \quad n_2 n_3 = 0.$$

11-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_{32} algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & a_{22} & a_{23} & 0 \\ 0 & a_{32} & a_{33} & 0 \\ 0 & 0 & 0 & a_{44} \end{pmatrix}$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

12-Teorema. T_{32} Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Aytmaylik R haqiqiy sonlar maydoni ustida aniqlangan $\{e_1, n_1, n_2, n_3\}$ bazisli Yordan algebrasi T_{55} [3] berilgan. Bu algebrada ko'paytirish jadvali quyidagicha aniqlanadi:

$$e_1^2 = 0, \quad n_1^2 = 0, \quad n_2^2 = 0, \quad n_3^2 = n_2, \quad e_1 n_1 = n_1, \quad e_1 n_2 = n_2, \quad e_1 n_3 = \frac{1}{2} n_3, \\ n_1 n_2 = 0, \quad n_1 n_3 = 0, \quad n_2 n_3 = 0$$

13-Teorema. $\phi(x) = Ax$ akslantirish T_{55} algebrada differensiallashdan iborat bo'lishi uchun A matritsa

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & a_{22} & 0 & 0 \\ 0 & a_{32} & 2a_{44} & 0 \\ 0 & 0 & 0 & a_{44} \end{pmatrix}$$

ko'rinishda bo'lishi zarur va yetarli.

14-Teorema. T_{55} Yordan algebrasining har qanday chiziqli lokal differensiallashi differensiallashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupov Sh. A., Arzikulov F.N. Umrzaqov N.M. Local derivations on associative and Jordan matrix algebras. Uzbek Mathematical Journal, 2019, No 4, 99 24-38.
2. Ayupov Sh.A., Kudaybergenov K.K. Local derivations on finite-dimensional Lie algebras. Linear Algebra and its Applications 493, 381-398, 2016.
3. Iryna Kashuba, Maria Eugenia Martin. Deformations of Jordan algebras of dimension four. Journal of Algebra, Vol. 399, (2014) 277-289 p.
4. Johnson B. Local derivations on C^* -algebras are derivations. Transactions of the American Mathematical Society. 2001. V.353. pp.313-325.

JORDAN ALGEBRALARIDA UMUMLASHTIRILGAN DIFFERENTIALASHLAR HAQIDA

F.Voxobov, G.Voxobova- Qo`qon DPI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yordan algebralarida umumiy lashtirilgan differensiallash tushunchasi kiritilgan va uning umumiy xossalari o`rganilgan. Hususan, Yordan algebralarida berilgan umumiy lashtirilgan differensiallashlar yordamida invariantlar qurilgan. Shuningdek Yordan algebralarida  $(\alpha, \beta, \gamma)$ -differensiallashlar to`plamining α, β, γ parametrlarining ayrim qiymatlari bo`yicha tavsifi keltirilgan.

Kalit so`zlar. Vektor fazo, Yordan algebrasi, chiziqli akslantirish, differensiallash, umumiy lashtirilgan differensiallash.

В статье введено понятие обобщенного дифференцирования Йордановых алгебр и изучены их общие свойства. В частности, в Йордановых алгебрах с помощью обобщенных дифференцирований построены инварианты. А также, приведено описание по некоторым значениям параметров α, β, γ множеств всех (α, β, γ) -дифференцирований Йордановых алгебр.

Ключевые слова: Векторное пространство, Йорданова алгебра, линейное отображение, дифференцирование, обобщенное дифференцирование.

Algebralarning umumiy lashtirilgan differensiyallashlarini o`rganishga, tadqiqotiga bir necha yondashuvlar mavjud. 2000 yilda Leger va Luks [1] Lie algebrasining umumiy lashtirilgan differensiyallashini kiritishning, aniqlashning umumiy versiyasini o`rgandi. Hartwig va boshqalar [2] 2003 yilda Lie algebrasining umumiy lashtirilgan differensiyallashi tushunchasini o`rgandilar va ular unga (σ, τ) -differensiyallash deb murojaat qiladilar va qaraydilar. Shuningdek, Hrivnak [3] hamda Novotny va Hrivnaklarning [4] ishlarida ham Lie algebralarning umumiy lashtirilgan differensiyallashining yangi versiyasi kiritiladi va tadbiq etiladi. Ular Lie algebralarning (α, β, γ) -differensiyallashi deb ataluvchi tushuncha bo`yicha muhim natijalarni oladilar.

Rahimov va boshqalar [5] hamda Fiidov va boshqalar [6] tomonidan bajarilgan ba`zi tadqiqotlar Novotny va Hrivnak g`oyalarini mos ravishda assotsiativ va noassotsiative algebralar kabi algebralarning bir nechta turlariga kengaytiradi. Ushbu maqolada bizning maqsadimiz chekli o`lchamli Yordan algebralarida umumiy lashtirilgan differensiyalash tushunchasini kiritish va o`rganishdir. Differensiyalashlar va umumiy lashtirilgan differensiyalashlar algebrasi algebraning algebraik va geometrik klassifikatsiya (tasniflash) muammolarida juda foydali hisoblanadi.

Berilgan maqolada Yordan algebralarida umumiy lashtirilgan differensiallash tushunchasi kiritilgan va uning umumiy xossalari o`rganilgan. Hususan, Yordan algebralarida berilgan umumiy lashtirilgan differensiallashlar yordamida invariantlar qurilgan. Shuningdek Yordan algebralarida  $(\alpha, \beta, \gamma)$ -differensiallashlar to`plamining α, β, γ parametrlarining ayrim qiymatlari bo`yicha tavsifi keltirilgan.

Keling keyinchalik muhokamamiz davomida zarur bo'ladigan Yordan algebrasida umumiyashtirilgan differentsiyalash ta'rifni kiritamiz va uning hossalari o'rganamiz. Yordan algebralarining ta'rif va uning ba'zi asosiy hossalari [7] va [8] (ikkita adabiyotni ro'yhatga qo'shing) da topish mumkin.

Ta'rif. Yordan algebrasi J – bu quyidagi ayniyatlarni qanoatlantiruvchi $\cdot : J \times J \rightarrow J$ bichizikli akslantirish berilgan F maydonidagi V vektor fazosidir

$$\begin{aligned} a \cdot b &= b \cdot a, a, b \in J, \\ (a^2 \cdot b) \cdot a &= a^2 \cdot (b \cdot a), a, b \in J. \end{aligned}$$

Yordan algebralarining (α, β, γ) -differentsiyallashlari ta'rifni quyidagicha yozish mumkin.

Ta'rif: Aytaylik $(J, \cdot)$ – Yordan algebrasi bo'lsin. Chiziqli operator $d \in \text{End}(J)$ J Yordan algebrasining (α, β, γ) – differentsiyalashi deb ataladi, agar shunday $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbb{C}$ mavjud bo'lib, barcha $x, y \in J$ elementlar uchun quyidagi shart bajarilsa

$$\alpha d(x \cdot y) = \beta(d(x) \cdot y) + \gamma(x \cdot d(y)).$$

J Yordan algebrasining barcha (α, β, γ) – differentsiyallashlari to'plamini $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ orqali belgilaylik. Ushbu to'plam quyidagicha aniqlanadi

$$\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J) = \{d \in \text{End}(J) : \alpha d(x \cdot y) = \beta(d(x) \cdot y) + \gamma(x \cdot d(y)), x, y \in J\}.$$

Bu yerda $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ to'plam $\text{End}(J)$ ning vektor qism fazosi bo'ladi.

Teorema 1. Aytaylik $f: J_1 \rightarrow J_2$ – bu $(J_1, \cdot)$ va $(J_2, \cdot)$ Yordan algebralarining izomorfizmi bo'lsin. U holda $g(d) = fdf^{-1}$ tenglik bilan aniqlangan $g: \text{End}(J_1) \rightarrow \text{End}(J_2)$ akslantirish $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J_1)$ va $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J_2)$ vektor fazolarning izomorfizmi bo'ladi.

Novotny va Hrinvaklarning [4] maqolasida kiritilgan (α, β, γ) -differentsiyallashlar ta'rifidan kelib chiqadiki, Li algebralarida, har qanday $0 \neq t \in \mathbb{C}$ uchun quyidagi munosabatlar to'g'ri bo'ladi [CODS]

$$\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(L) = \text{Der}_{(t\alpha, t\beta, t\gamma)}(L) = \text{Der}_{(\alpha, \gamma, \beta)}(L).$$

Yordan algebralari uchun ham huddi shunday tengliklar o'rinlidir. Biz kiritgan (α, β, γ) -differentsiyallashlar ta'rifidan kelib chiqadiki, Yordan algebralarida, har qanday $0 \neq t \in \mathbb{C}$ uchun quyidagi munosabatlar to'g'ri bo'ladi

$$\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J) = \text{Der}_{(t\alpha, t\beta, t\gamma)}(J) = \text{Der}_{(\alpha, \gamma, \beta)}(J).$$

Natija. J – Yordan algebrasi bo'lsin. Har qanday $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbb{C}$ haqiqiy sonlar uchun quyidagi tenglik orinli bo'ladi

$$\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J) = \text{Der}_{(0, \beta - \gamma, \gamma - \beta)}(J) \cap \text{Der}_{(2\alpha, \beta + \gamma, \gamma + \beta)}(J).$$

Teorema 2. Aytaylik $f: J_1 \rightarrow J_2$ – bu $(J_1, \cdot)$ va $(J_2, \cdot)$ Yordan algebralarining izomorfizmi bo'lsin. U holda $g(d) = fdf^{-1}$ bilan aniqlangan $g: \text{End}(J_1) \rightarrow \text{End}(J_2)$ akslantirish $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J_1) \cap \text{Der}_{(\alpha', \beta', \gamma')}(J_1)$ va $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J_2) \cap \text{Der}_{(\alpha', \beta', \gamma')}(J_2)$ vektor fazolarning izomorfizmi bo'ladi, ya'ni ixtiyoriy $\alpha, \beta, \gamma, \alpha', \beta', \gamma' \in \mathbb{R}$ sonlar uchun, quyidagi tenglik o'rinli bo'ladi

$$g\left(\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J_1) \cap \text{Der}_{(\alpha', \beta', \gamma')}(J_1)\right) = \text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J_2) \cap \text{Der}_{(\alpha', \beta', \gamma')}(J_2).$$

Endi $d: J \rightarrow J$ chiziqli almashtirish J Yordan algebrasining (α, β, γ) – differensiallashi bo'lishi uchun α, β, γ parametrlar qabul qiladigan qiymatlarini tasniflab chiqamiz.

Teorema 3. Aytaylik J – harakteristikasi 0 ga teng bo'lmagan $\mathbf{R}$ maydon ustida berilgan Yordan algebrasi va $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbf{R}$ bo'lsin, u holda $Der_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ to'plam uchun α, β, γ parametrlarning qiymatlari quyidagicha bo'ladi

1. $Der_{(1,1,1)}(J) = Der(J)$, bu yerda $Der(J)$ – bu J Yordan algebrasining barcha differensiallashlari Li algebrasi;

$$2. Der_{(1,1,0)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x \cdot y) = d(x) \cdot y, \quad x, y \in J\};$$

$$3. Der_{(1,1,-1)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x \cdot y) = d(x) \cdot y - x \cdot d(y), \quad x, y \in J\};$$

$$4. Der_{(1,0,0)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x \cdot y) = 0, \quad x, y \in J\};$$

$$5. Der_{(0,1,1)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x) \cdot y = -x \cdot d(y), \quad x, y \in J\};$$

$$6. Der_{(0,1,-1)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x) \cdot y = x \cdot d(y), \quad x, y \in J\};$$

$$7. Der_{(0,1,0)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x) \cdot y = 0, \quad x, y \in J\};$$

$$8. Der_{(\delta,1,0)}(J) = \{d \in End(J) \mid \delta d(x \cdot y) = d(x) \cdot y, \quad x, y \in J\}.$$

Izoh. Har qanday $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbf{R}$ uchun $Der_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ vektor fazoning o'lchami Yordan algebralari izomorfizmi invarianti (o'zgarmasi) hisoblanadi.

Yordan algebralari umumiyashtirilgan differensiallashlari talqini quyidagi teoremda o'z aksini topgan.

Teorema 3. J – birlik elementli Yordan algebrasi va $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbf{R}$ bo'lsin. U holda $Der_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ vektor fazo quyidagi ko'rinishlarga ega bo'ladi.

1. $Der_{(1,1,1)}(J) = Der(J)$, bu yerda $Der(J)$ – bu J Yordan algebrasining barcha differensiallashlari Li algebrasi;

2. $Der_{(1,1,0)}(J) \subseteq End(L)$ va $Der_{(1,1,0)}(J)$ to'plamni J Yordan algebrasining barcha idempotent elementlari to'plami $Id(J)$ bilan

$$p \in Id(J), \quad d(x) = p \cdot x, \quad x \in J$$

orqali aynan tenglashtirish mumkin.

$$3. Der_{(1,1,-1)}(J) \subseteq Der_{(1,0,0)}(J) \equiv 0.$$

$$4. Der_{(0,1,1)}(J) \equiv 0.$$

5. $Der_{(0,1,-1)}(J)$ to'plamni $Z_o(J) = \{a \in J \mid (b \cdot a) \cdot c = b \cdot (a \cdot c), \quad b, c \in J\}$ to'plam bilan

$$a \in Z_o(J), \quad d(x) = a \cdot x, \quad x \in J.$$

orqali aynan tenglashtirish mumkin.

$$6. Der_{(0,1,0)}(J) \equiv 0;$$

$$7. \text{ Agar } \delta \neq 1 \text{ bo'lsa } Der_{(\delta,1,0)}(J) \equiv 0.$$

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Leger, G. and Luks, E. (2000) Generalized Derivations of Lie algebras, J. Algebra, 228, 165-203.

- [2] Hartwig, J., Larsson D. and Silvestrov S. (2006) Deformation of Lie algebras using $(;)$ -derivation, Journal of algebra, 38 (2) 109-138.
- [3] Hrivnak, J. (2007) Invariants of Lie algebras PhD Thesis, Faculty of Nuclear Science and Physical Engineering, Czech Technical University, Prague.
- [4] Novotny, P. and Hrivnak, J. (2008) On $(;)$ -derivation of Lie algebras and corresponding invariant functions, J. Geom. Phys., 58, 208-217.
- [5] Rakhimov, I. S., Said Husain, Sh. K. and Abdulkadir, A. (2016) On Generalized derivations of finite dimensional associative algebras, FEIIC International journal of Engineering and Technology, vol.13, No 2, pp 121-126.
- [6] Fiidow, M.A., Rakhimov, I.S., Said Husain, Sh.K., and Basri, W. (2016) $(;)$ -Derivations of Diassociative Algebras, Malaysian Journal Of Mathematical sciences 10, 101-126.
- [7] Gorbatsevich, V. V. (2013) On some basic properties of Leibniz algebras, arXiv preprint arXiv:1302.3345.
- [8] Loday, J. L. and Prishvili, T. (1993) Universal enveloping algebras of Leibniz algebras and (co)homology, Mathematiche Annalen., 296(1), 139-155

OLIY TA'LIM TIZMIMIDA GOOGLE CLASSROOM PLATFORMASIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

**M.M.Jo'rayev-Qo'qon DPI, katta o'qituvchi,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**

E.E.Rasulov-Qo'qon DPI, magistrant

Bugungi kunda raqamli vositalarsiz ta'limni yuqori qobiliyatga ega bo'lgan malakali kadrlarni tayyorlashni tassovvur qilish qiyin bo'lib qoladi. Biz o'zimiz ham ta'lim jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanamiz va talabalarimizga tajribali mutaxassislar yordamida bu jarayonlarni optimallashtirish uchun raqamlashtirish vositalarini tushunib urganishga yordam beramiz, bu raqamli texnologiya talabalar bilan masofada ishlashni tezlashtirish va o'qituvchi xodimlarining mehnat unumdorligini oshiradi. **Google Classroom yoki "Google Class"** - bu onlayn ta'lim uchun Internet xizmati. Online kurslar yaratish, vebinarlar o'tkazish va talabalarni test qilish imkonini beradi.

Google maktablar, kollejlari, universitetlar va notijorat tashkilotlar uchun xizmat ishlab chiqdi. Onlayn ta'limni ishga tushirish uchun zarur minimum mavjud: kurs muharriridan tortib darslarni rejalashtirish uchun qulay kalendargacha.

Virtual sinfni ochish uchun Google hisobini yaratish kifoya. Agar siz o'qish uchun to'lov olmasangiz, Google Classroom bepul mavjud. Siz kuniga 30 ta kurs yaratishingiz va ularni 200 kishi bilan baham ko'rishingiz mumkin.

Kattaroq rejalaringiz bo'lsa, G Suite for Education hisobini yaratishingiz kerak bo'ladi. Unga pul to'lanadi. To'lovlar har bir talaba uchun yiliga 3 dollardan boshlanadi.

Bepul versiyada siz kuniga 200 tagacha odamni mashq qilishingiz mumkin. Agar sizga ko'proq kerak bo'lsa, pullik obunani sotib olishingiz kerak bo'ladi. 2021-yil fevral oyidan boshlab narxlar yiliga bir talaba uchun 3 dollardan boshlanadi.

Google Classroom-da onlayn kurslarni yaratish oson

Google Classroom kursi - bu bitta mavzu bo'yicha materiallar to'plami. Siz Google Drive-ga yuklagan tayyor matnli hujjatlar, videolar, taqdimotlarni kursga birlashtirishingiz yoki noldan yaratishingiz mumkin.

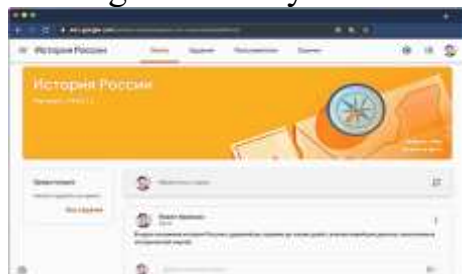
Materiallarni tartibga solish uchun har bir kursni mavzularga bo'lish mumkin - bu xuddi kitobdagi boblariga o'xshaydi.

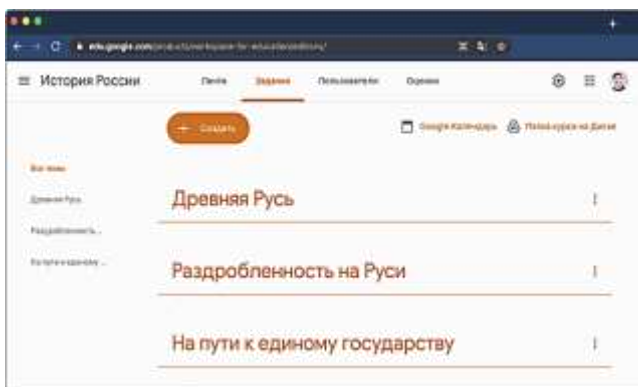
Google Classroom'da boshlang'ich sahifa. Kurs yaratish uchun ekranning yuqori o'ng burchagidagi ortiqcha belgisini bosib

Talabaning shaxsiy kabinetidagi fanlar ro'yxati shunday ko'rinadi

News Feed - bu kursning bosh sahifasi. O'qituvchi bu yerda e'lon yozishi mumkin, talabalar esa savollar berishlari mumkin

Nazariya va amaliyot bilan kursdagi mavzular ro'yxati "Topshiriqlar" yorlig'ida joylashgan

Kurs nazariya va amaliyotga bo'lingan. Nazariya - bu siz o'quv dasturiga qo'shgan barcha ma'ruza materiallari.

Amaliyot sifatida siz o'quvchilar o'rganilgan materialni mustahkamlashlari uchun topshiriqlar va onlayn testlardan foydalanishingiz mumkin.

Kursni almashishning uchta usuli mavjud: talabaga elektron pochta orqali taklifnoma yuborish, ulanish havolasini yuborish yoki talabaga sinfga kirishda kiritishi kerak bo'lgan kodni ayting.

O'rganish imkoniyatlari cheklangan. Google Classroom sizga ko'proq elektron darsliklarga o'xshash kurslarni yaratishga imkon beradi: matnli ma'ruzalar, video darsliklar, taqdimotlar, testlar va topshiriqlar.

Bu yerda o'yin elementlaridan iborat kurs, muloqot ko'nikmalarini mashq qilish uchun dialog simulyatori yoki interaktiv video yaratish ishlaymaydi.

Sinov uchun **Google Forms** vositasi mavjud. Bu xavfsizlik savollarini yaratadigan onlayn xizmatdir. Ishlab chiquvchilar uni Google Classroom-ga integratsiyalashgan. Ishlash uchun kompyuteringizga hech narsa o'rnatishingiz shart emas - faqat Internet kerak.

Siz uchun 8 turdagi topshiriqlar mavjud: bitta to'g'ri javobni tanlashdan tortib, talaba berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrlarini yozadigan insho savoliga qadar.

Test yaratish oson. Sakkizta shablondan birini tanlang, matn qo'shing - test tayyor

Test uchun baholash mezonlarini belgilang - talaba testdan o'tish uchun qancha ball to'plashi kerak. Xizmat avtomatik ravishda javoblarni tekshiradi va jurnalga belgi qo'yadi. Siz bunga vaqt sarflamaysiz.

Agar xato bo'lsa, test to'g'ri javobni ko'rsatadi. Bu talabaga masalani tushunishga va materialni mustahkamlashga yordam beradi. Agar kerak bo'lsa, variantni o'chirib qo'yish mumkin.

Vebinarlar yo'q, lekin video uchrashuvlar mavjud

Google Classroom Google Meet video uchrashuvlar xizmatiga ulangan. Uning yordamida siz jonli muhokama darslarini o'tkazishingiz mumkin. Uchrashuv ishtirokchilarining maksimal soni - bepul hisobda 100 kishi. Darsning davomiyligi 60 daqiqagacha.

Agar siz pullik obunadan foydalansangiz, 100 000 tomoshabinga translyatsiya qilishingiz mumkin. Vaqt cheklovlari yo'q.

Google Classroom video qo'ng'irog'i shunday ko'rinadi

Taqvimdagi video uchrashuvlarni rejalashtirish - bu barcha onlayn translyatsiyalar uchun yagona boshqaruv paneli. Taqvim vazifalar yorlig'ida joylashgan. Bu yerga kiring. Uchrashuv uchun kunni tanlang. Vebinar nomini yozing va "Saqlash" tugmasini bosib - vebinar tayyor.

Vebinar sozlamalari oynasi. Bu yerda siz uchrashuvning nomi, qisqacha tavsifi va davomiyligini belgilashingiz, shuningdek, aniq tinglovchilarni taklif qilishingiz yoki eshittirishni barcha talabalar uchun ochiq qilishingiz mumkin.

Veb-seminarlar sonida cheklov yo'q - qancha kerak bo'lsa, shuncha ko'p translyatsiyalarni qabul qiling. Bitta uchrashuvda 100 tagacha odam qatnashishi mumkin.

Talabalar darsni bezovta qilmasliklari va bezovta qilmasliklari uchun sozlamalarda siz mikrofonni o'chira olmaysiz. Google Classroom-da bunday imkoniyat yo'q.

Yagona variant - yig'ilish boshida talabalardan mikrofonlarini o'chirishni so'rash.

Siz to'g'ridan-to'g'ri xizmatdan talabaga shaxsiy xat yozishingiz, batafsil fikr bildirishingiz, maqtashingiz yoki xatolarni saralashingiz mumkin.

Google Classroom analoglari

Bepul echimlar orasida asosiy analog Moodle masofaviy ta'lim tizimidir. Bu yerda funktsionallik kengroq. Masalan, umumiy baho kitobi va interfaol kurslar yaratish imkoniyati mavjud. Biroq, platforma texnik jihatdan murakkab. Unda ishlash uchun sizga dasturchi yordami kerak.

Afzalliklar

Xizmat rus tilida va agar siz tijorat faoliyati bilan shug'ullanmasangiz, ya'ni kurslaringizni sotmasangiz, bepul.

Intuitiv interfeys. Ishlab chiquvchilar Google Classroom interfeysini iloji boricha soddalashtirdilar, shunda texnik ko'nikmaga ega bo'lmagan odamlar: o'qituvchilar, maktab o'quvchilari va ularning ota-onalari ko'nikishi mumkin edi.

Xizmatning o'zi maslahatlar beradi - kurs yoki testni qanday yaratish, talabalar natijalarini qarda ko'rish - uning imkoniyatlarini tezda o'zlashtirishingiz uchun.

Kursda jamoaviy ish. Kursni bir vaqtning o'zida bir nechta o'qituvchilar yaratishi mumkin: biri ma'ruza yozayotganda, ikkinchisi test yig'moqda.

Talabalar bilan muntazam ravishda fikr almashish - o'qituvchi har bir topshiriq va test bo'yicha sharh berishi mumkin. Agar talaba biror narsani tushunmasa, sinfdoshlari va o'qituvchining e'tiborini jalb qilish uchun umumiy tasmada savol yozish kifoya.

Kamchiliklar

Vebinar platformasi yo'q, faqat video uchrashuvlar xizmati. Uning eng katta kamchiligi shundaki, o'quvchilarning xatti-harakatlarini nazorat qilib bo'lmaydi. Misol uchun, bezorilarning ovozi o'chiring. Shu sababli, dars davomida vaziyatni nazorat qilish qiyinroq.

Ingliz tilida sekin texnik yordam. Muhandislar bu savolga omadli deb ikki yoki uch kun ichida javob berishadi.

XULOSALAR

Google Classroom oily talim tizimiga mos keladi va aralash ta'limni ishga tushirishga yordam beradi. Onlayn o'qitishni boshlash uchun zarur minimum mavjud: o'quv materiallarini kursga birlashtirish qobiliyatidan tortib, darslarni rejalashtirish uchun qulay. Vibenarlar tashkil etish uchun ham juda qulay tizimlardan biri hisoblanadi..

Google Classroom universitetlar va tijorat kompaniyalari uchun kamroq mos keladi - funktsionallik etarli emas. Misol uchun, to'liq sertifikatlashni boshlash va talabalarni kompaniyaning fakultetlari yoki bo'limlari bo'yicha ajratish mumkin bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Jo'rayev, M. (2022). Professional ta'lim jarayonida fanlararo uzvilik va uzliksizlikni ta'minlash o'quvchilari kasbiy tayyorgarligining muhim omili sifatida. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar, 1(29), 43-46.

2. Juraev, M. M. (2021). OA Qo 'ysinov Description of the methodological basis for ensuring interdisciplinary continuity of the subject "Computer Science and Information Technology" in vocational education. JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed, 7(10).

3. Juraev, M. M. (2022). Prospects for the development of professional training of students of professional educational institutions using electronic

educational resources in the environment of digital transformation. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(10), 158-162.

4. Juraev, M. M. (2022). Prospects for the development of professional training of students of professional educational institutions using electronic educational resources in the environment of digital transformation. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(10), 158-162.

5. Juraev, M. M. (2022). The value of open mass competitions in the process of digitalization of extracurricular activities of schoolchildren. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(10), 338-344.

6. Jo'rayev, M. (2022). Professional ta'lim jarayonida fanlararo uzvilik va uzliksizlikni ta'minlash o'quvchilari kasbiy tayyorgarligining muhim omili sifatida. *Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar*, 1(29), 43-46.

7. Juraev, M. M. (2022). Methodological foundations for improving the content of training future ict teachers in the conditions of digital transformation of education.

8. Mansurjonovich, J. M. (2021). Experience Of Cambridge Curricula In Ensuring The Continuity Of Curricula In The Field Of "Computer Science And Information Technology" In The System Of Professional Education. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research*, 3(11), 26-32.

9. Xudayberdiyev, Zayniddin Yavkachevich, and Muzaffarjon Mansurjonovich Juraev. "Theoretical analysis of the continuity model of computer science and information technology in the system of professional education." (2021).

10. Juraev, M. M. (2021). Pedagogical conditions for the development of vocational education through interdisciplinary integration into the vocational education system. In *nauka, obrazovanie, общество: актуальные вопросы, достижениа и инновации* (pp. 110-112).

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDAN O'QUV DASTURLARI UZVIYLIGINI TA'MINLASHNING ASOSIY TENDENSIYALARI

**M.M.Jo'rayev-Qo'qon DPI, katta o'qituvchi,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida me'yorlarni belgilash tajribasidan, milliy xususiyatlarni va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni hisobga olgan holda takomillashtirish, informatika ta'limi me'yoriy xujjatlarini ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Maktabgacha, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim tizimlarida informatika ta'limining o'zaro integratsiyasini ta'minlash va bitiruvchilarni kasb-hunarga o'rgatish orqali hayotga tayyorlash ishlarini tashkil etish, informatika ta'limi mazmuni, mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati bo'lgan texnologik

savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish informatika ta'limini rivojlantirishning asosiy tendensiyalaridan hisoblanadi. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning aqliy qobiliyatlari, xususan mantiqiy va tanqidiy tafakkurining samarali rivojlantirishda «Informatika va axborot texnologiyalari» fanining imkoniyatlari behisob. Ayni vaqtda turli ta'lim bosqichlarida «Informatika va axborot texnologiyalari» fani mazmunini yetakchi pedagogik va psixologik tamoyillarga muvofiq shakllantirish, ta'lim jarayonini amalga oshirishda eng samarali shakl, usul, vosita va texnologiyalardan foydalanish, ular o'rtasida uzviylikni ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

Uzviylik muayyan ketma-ketlik asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etilishini ifodalovchi muhim sifat bo'lib, u ma'lum bosqichda avvalgi bosqich o'quv faoliyati mazmunini tashkil etuvchi bilim, ko'nikma va malakalarning mustahkamlanishi, kengaytirilishi va chuqurlashtirilishini ifoda etadi. Uzviylik falsafiy, pedagogik va psixologik jihatlariga ega bo'lib, xususan, falsafiy jihatdan «uzviylik» kategoriyasi «rivojlanish» kategoriyasi bilan chambarchas bog'liq. Uzviylik rivojlanayotgan barcha hodisa, jarayonlarga taalluqli bo'lgan umumiy va muhim aloqalarni o'zida ifoda etadi hamda yangida eskining mavjudligini aniqlaydi.

Rivojlanish nuqtai nazaridan uzviylik sifat o'zgarishlari jarayoni, ham yangi sifatni hosil qilish maqsadida bir darajadan ikkinchi darajaga o'tish tarzida talqin etiladi. Uzviylik oldingi bosqichlarda qo'lga kiritilgan natijalarning rivojlanishini nazarda tutadi. Ma'lumki, eski bilan yangi bilim orasidagi uzviy aloqalar dialektikaning inkor etish qonunidir. Unga ko'ra, yangi eskini butunlay inkor etmasdan, uning muhim qismlarini o'z ichiga qamrab oladi, shuningdek, uni qo'llash sohalarini aniqlaydi va eskini mumtoz yoki an'anaviyga aylantiradi.

Ta'limda uzviylik ikki xil turda qo'llaniladi. Birinchidan, ta'lim turlari orasidagi uzviylik. Bunda ta'limning oxirgi turi mazmuni avvalgisini qisman takrorlab, mazmun jihatidan uzviy bog'langan holda uning oxirgi ta'lim turlarida davom etadi. Ikkinchidan, o'quv fanlari orasidagi uzviylik. Bu odatda fanlararo yoki predmetlararo bog'lanish orqali amalga oshiriladi [1-4].

Uzviylik tushunchasi uzluksiz ta'lim tizimining har bir turida o'quvchilar bilimi, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan talablarni xarakterlaydi. Uzviylik o'quv materialining muayyan ketma-ketlikda, tizimli joylashtirilishi, bilimlarni o'zlashtirishda mavjud bilimlarga tayanish, o'quv materialining ma'lum darajada navbatdagi bosqichlarda qo'llanilishi, o'quv-tarbiya jarayoni bosqichlarining davomiyligini anglatadi. Mazkur hodisa o'quv predmeti materiallarini joylashtirish hamda ushbu predmet asoslarini o'zlashtirish faoliyati turlarining samarali tanlanishiga yordam beradi. Bu jarayonda quyidagi ikki omil: muayyan fanning mazmuni, mantig'i hamda bilimlarini o'zlashtirish jarayonining qonuniyatlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Uzviylik ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga xos bo'lib, har bir ta'lim turida o'quvchilarning muayyan darajada bilim olishlari va ta'limning davomiyligini ta'minlaydi.

«Informatika va axborot texnologiyalari» ta'limini tashkil etishda eng muhim masala – uzluksiz ta'lim tizimi turlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlashdir. Bu muammo umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun uzoq yillar davomida dolzarb ahamiyat kasb etib kelayotgan bo'lsa-da, biroq turli tarixiy sharoitlarda turlicha hal etilgan. Zamonaviy bosqichda uzluksiz ta'lim tizimi turlari o'rtasidagi uzviylik muammosini muvaffaqiyatli hal etish uchun o'quv dasturlari bo'yicha o'quvchilarning axboriy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni bir-biriga moslashtirish zarur.

Keltirilgan yondashuvlarda ta'limdagi uzviylikka berilgan ta'rif uzviylikning universalligi va ko'pqirraliligidan dalolat beradi, lekin umumiy o'rta ta'limda «Informatika va axborot texnologiyalari» sinflar, qolaversa, darsliklardagi boblar va mavzular orasidagi uzviylikni tadqiq etish muammosi hanuzgacha o'zining tugal yechimini topmagan.

Odatda uzviylikni ta'minlash deyilganda, ko'pchilik ta'lim mazmuni uzviyligini ta'minlashni tushunadilar, yoyinki ko'pchilik tadqiqotchilar o'quv dasturlarining uzviyligi muammosi bilan shug'ullanadilar.

Darhaqiqat, ta'lim uzviyligini ta'minlashda ta'lim mazmunini tanlash ham muhim ahamiyat kasb etishini yoddan chiqarmasligimiz zarur. Shu ma'noda ta'kidlash mumkinki, ta'lim mazmunini tanlash ta'lim mazmunining zamonaviy fan, ishlab chiqarish darajasiga hamda rivojlanayotgan demokratik jamiyatning asosiy talablariga mos bo'lishi, ta'limning mazmunli va jarayonli jihatlarining birligini hisobga olinishi, o'quvchining shaxsiy rivojlanishini hisobga oladigan bir butun tarkibiy tuzilmadagi ta'lim mazmunini barcha darajalarda shakllantirish tamoyillarida o'z aksini topishi lozim. Ta'lim mazmunini shakllantirishda insonparvarlik, ilmiylik, ketma-ketlik, tarixiylik, tizimlilik, hayot bilan bog'liqlik, yosh xususiyatlarga moslik, tushunarli bo'lish ham ahamiyatga molik [1,2].

Umumiy o'rta, professional ta'lim va oliy ta'lim uzviyligi haqida to'xtaladigan bo'lsak, turli darajadagi ta'lim dasturlarini yaratishda yuqori va quyi bo'g'in ta'lim muassasalari o'quv dasturlarining uzviyligini nazarda tutish zarur, binobarin oliy o'quv yurtining birinchi kurs talabasining maktab yoki Professional ta'lim dasturini takrorlashi oxirgi oladigan bilimlari uchun zamin yaratadi, tasavvurlar uzviyligini ta'minlaydi, ikkinchi tomondan o'quv jarayoniga moslasha olmaslik omili, ya'ni maktab o'quv jarayoni va oliy ta'lim muassasasi o'qitish usullari, texnologiyalarining bir-biriga mos kelmasligi talabada o'qishga bo'lgan qiziqishni susayishishiga olib keladi.

Hozirgi zamon pedagogik tizimida beriladigan ta'lim-tarbiya uzviyligi va uzluksizligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Fanlarni bir-biridan ajratish o'tmishda asosan fanlarning bir-biridan ajralib chiqishini ta'minlagan.

Bundan tashqari endilikda faqat turdosh fanlarda emas, balki bir-biriga aloqasi sezilmaydigan fanlarda ham integratsiya yuz bermoqda. Bunday jarayonni faqat o'sha bilim mazmunining ichki mantig'i bilan izohlash mumkin emas, balki fan texnika jarayonlarining ijtimoiy xususiyatlari bilan izohlanadi va o'z shaklini o'zgartiradi.

«Informatika va axborot texnologiyalari»dan DTS malaka talablarida ko'rsatilgan o'quv dasturi bilan uzviylashgan o'quv dasturini qiyosiy tahlil qilib, uzviylashtirish omillari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- umumiy o'rta ta'limda «Informatika va axborot texnologiyalari»dan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar oliy ta'limda o'qishni muvaffaqiyatli davom ettirish uchun asos bo'lishi;
- turli ta'lim turlarida mavzularning bir xil talqinda takrorlanishlariga yo'l qo'ymaslik.

Umuman olganda «Informatika va axborot texnologiyalari» ta'limida uzviylikka erishishda quyidagi asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish lozim:

- ✓ «Informatika va axborot texnologiyalari» fani ichidagi uzviylik;
- ✓ «Informatika va axborot texnologiyalari» bilan boshqa fanlar (masalan, fizika, matematika, geografiya, kimyo, biologiya, iqtisodiyot va h. k.) orasidagi uzviylik;

1-rasm. Mavzulararo uzviylikni ta'minlovchi xususiyatlar

Mavzulararo uzviylikni ta'minlovchi xususiyatlar 1-rasmda keltirilgan.

Axborot texnologiyalari fani uzviyligini ta'minlashda ushbu fanning boshqa umumta'lim fanlari bilan aloqadorligini ta'minlash ham samarali natijalarni kafolatlaydi. «Informatika» fanining boshqa umumta'lim fanlari bilan aloqadorligini ta'minlash muammosi to'xtaladigan bo'lsak, fan mazmuni va o'qitish metodikasining kasbiy fanlar bilan aloqadorligini o'rnatishda moslashtirish va boshqarishning metodik tomonlari sifatida aloqadorlikning tizimli-mantiqiy, tushunchaviy-lingvistik, politexnik va kasbga yo'naltiruvchi jihatlari yotadi.

«Informatika va axborot texnologiyalari»ning fanlararo funksiyasini tabiiy fanlar (fizika, matematika, ximiya, biologiya) siklida o'rganadigan bo'lsak, fan o'qituvchilari uchun fanlararo maxsus kurs va maxsus seminar uchun alohida o'quv dasturi, rejasi va metodik ishlanmalarni ishlab chiqilishini zarur deb hisoblaymiz.

N.I.Taylaqov respublikamizda Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning bugungi holati tahliliga to'xtalib, fan mazmunini belgilashning ta'lim bosqichlari bo'yicha uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash omillari quyidagilarda namoyon bo'lishini keltiradi[5]:

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga axborotlarni olish, uzatish, saqlash, to'plash va qayta ishlash bilimlarini singdirib borish, zamonaviy kompyuterlarning tuzilishi, qurilmalari va ularning imkoniyatlari bilan tanishtirish, tanlangan bilim va ko'nikmadan o'quv masalalarini yechishda foydalana olish, kompyuterning dasturiy ta'minoti tarkibi, vazifalari va ularni o'z o'rnida qo'llash imkoniyatlarini aniqlash kabi bilim malakalari beriladi.

Informatika ta'limi mazmuni va mohiyatini sifat jihatidan yangilash, shuningdek o'qitishning yangi aspektdagi metodikasini ishlab chiqish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish orqali informatika ta'limi bo'yicha maktabgacha, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim tizimlari bitiruvchilariga qo'yiladigan malaka talablarini uzviyligini ta'minlash hamda amaliyotga tatbiq etish o'quvchi va talabalarning informatika fanidan kompetensiyasini oshirishiga muhim hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Jo'rayev, M. (2022). Professional ta'lim jarayonida fanlararo uzvilik va uzluksizlikni ta'minlash o'quvchilari kasbiy tayyorgarligining muhim omili sifatida. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar, 1(29), 43-46.
2. Juraev, M. M. (2021). OA Qo 'ysinov Description of the methodological basis for ensuring interdisciplinary continuity of the subject "Computer Science and Information Technology" in vocational education. JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed, 7(10).
3. Juraev, M. M. (2022). Prospects for the development of professional training of students of professional educational institutions using electronic educational resources in the environment of digital transformation. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(10), 158-162.
4. Juraev, M. M. (2022). Prospects for the development of professional training of students of professional educational institutions using electronic educational resources in the environment of digital transformation. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(10), 158-162.
5. Juraev, M. M. (2022). The value of open mass competitions in the process of digitalization of extracurricular activities of schoolchildren. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(10), 338-344.
6. Jo'rayev, M. (2022). Professional ta'lim jarayonida fanlararo uzvilik va uzluksizlikni ta'minlash o'quvchilari kasbiy tayyorgarligining muhim omili sifatida. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar, 1(29), 43-46.

7. Juraev, M. M. (2022). Methodological foundations for improving the content of training future ict teachers in the conditions of digital transformation of education.

8. Mansurjonovich, J. M. (2021). Experience Of Cambridge Curricula In Ensuring The Continuity Of Curricula In The Field Of “Computer Science And Information Technology” In The System Of Professional Education. The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research, 3(11), 26-32.

9. Xudayberdiyev, Zayniddin Yavkachevich, and Muzaffarjon Mansurjonovich Juraev. "Theoretical analysis of the continuity model of computer science and information technology in the system of professional education." (2021).

10. Juraev, M. M. (2021). Pedagogical conditions for the development of vocational education through interdisciplinary integration into the vocational education system. In *nauka, obrazovanie, общество: актуальные вопросы, dostijeniya i innovatsii* (pp. 110-112).

2-SHO'BA. FIZIKA FANLARI

21-ASR UCHUN FIZIKA TA'LIMI BO'YICHA TADQIQOTLAR O'RGANISH

B.M.Kamanov, Z.T.Xayitov-TATU Nurafshon filiali, o'qituvchi

Annotatsiya. Ta'lim maqsadlari o'quvchilarning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan bilim va fazilatlarni egallashiga urg'u berish uchun ishlab chiqilgan. Yigirma birinchi asrning ishchi kuchi va global iqtisodiyotiga hissa qo'shish. Yangi ta'lim standartlari ta'kidlaydi, fikrlash, ijodkorlik va ochiq muammolarni hal qilish kabi yuqori darajadagi ko'nikmalar. Garchi jiddiy tadqiqotlar mavjud bo'lsada, Yigirma birinchi asrning muhim ko'nikmalarini aniqlash bo'yicha dalillar va konsensusga e'tibor qaratadigan tadqiqotlar etishmaydi. Tegishli pastki ko'nikmalar vaqt o'tishi bilan qanday o'zaro ta'sir qiladi va rivojlanadi. Ushbu maqolada fizika ta'limi bo'yicha tadqiqotlarning qisqacha sharhi keltirilgan, chuqur o'rganishni targ'ib qilish va yuqori darajadagi qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha kelajakdagi ishlar uchun kontekstni ta'minlash vositasi sifatida fikrlash. Yigirma birinchi asr atrofidagi adabiyotlar va fizika ta'limining sintezi orqali, Kelajakdagi tadqiqotlar uchun aniq belgilangan ta'lim va tadqiqot maqsadlari taklif etiladi va ular qanday ta'sir qilishi mumkin, keyingi avlod fizika kurslari va kelajakda fizika qanday o'qitilishi kerak.

Kalit so'zlar: Fizika ta'limi tadqiqotlari, Yigirma birinchi asrda o'rganish, STEM ta'limi, Ilmiy fikrlash, chuqur o'rganish.

Kirish. Ta'lim jamiyat tomonidan kelajak avlod ishchi kuchini tayyorlash uchun taqdim etiladigan asosiy xizmatdir. Shuning uchun ta'lim maqsadlari o'zgarishlar talablariga javob berishi kerak dunyo. O'quvchiga yo'naltirilgan, faol ta'lim tushunchasi sifatida tadqiqot adabiyotida keng, ortib borayotgan qo'llab-quvvatlashga ega eng yaxshi targ'ib qiluvchi empirik tasdiqlangan o'qitish amaliyoti zamonaviy talabalar uchun o'rganish, bu ta'limning konstruktivistik nuqtai nazaridan kelib chiqadi, bu esa o'quvchi bilimni faol ravishda qurishi kerakligini va o'qituvchining rolini o'z zimmasiga olishi kerakligini ta'kidlaydi[1,2].

Yigirma birinchi asr o'rganish uchun ta'lim maqsadlari. Ta'lim maqsadlari o'quvchilarning muhim "XXI asr ko'nikmalarini" egallashiga urg'u berish uchun ishlab chiqilgan. 21-ning ishchi kuchi va global iqtisodiyotiga muvaffaqiyatli hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan bilim va fazilatlar, umuman olganda, bu standartlar ta'kidlashdan o'tishga intiladi, mazmunga asoslangan burg'ulash va yodlash yuqori darajadagi ko'nikmalarni, shu jumladan fikrlash, ijodkorlik va ochiq muammolarni hal qilish. Yigirma birinchi asrda ta'limni rivojlantirish bo'yicha tashabbuslar uchta xususiyatni birlashtiradigan ko'nikmalarga qaratilgan[3,4].

Tavsiya etilgan ta'lim va tadqiqot maqsadlari. Fizika ta'limi bo'yicha tadqiqot (PER) ko'pincha hisoblanadi, intizomga asoslangan ta'lim tadqiqotlarida dastlabki kashshof, yaxshi tashkil etilgan, keng va ta'sirli natijalar. Yigirma

birinchi asr ko'nikmalarini PER adabiyoti bilan integratsiya qilish orqali, keng miqyosda belgilangan ta'lim va tadqiqot maqsadlari to'plamidir[5,6].

Fizika ta'limida chuqur o'rganishni targ'ib qilish. Yigirma birinchi asr uchun fizika ta'limi yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va chuqur kontseptsiyani tushunishni rivojlantirishga qaratilgan. Biroq, ko'plab an'anaviy ta'lim tizimlar faqat muammolarni hal qilishga katta e'tibor beradi, talabalar chuqur kontseptsiyaga ega bo'lishlarini kutish bilan.

Ko'pincha sodir bo'lmaydigan takroriy muammolarni hal qilish amaliyotlari orqali tushunish. Bu diqqat kabi muammolarni hal qilishda cheklovlar mavjudligi ko'rsatilgan bir qator tadqiqotlar o'rtasidagi uzilishlarni aniqladi kontseptual tushunish va muammolarni hal qilishni o'rganish ko'nikmalar yechish aslida kontekstga xos yechimlarni eslab qolishni emas, balki minimal umumlashtirish bilan yordam berishi mumkin.

Tadqiqot laboratoriyalari yordamida ilmiy fikrlashni rivojlantirish. Ilmiy fikrlash keng ta'kidlanganlarning bir qismidir, yigirma birinchi asr ko'nikmalarining kognitiv yo'nalishi orqali ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muammoni ochiq hal qilish qobiliyati va qaror qabul qilish ko'nikmalarini oshirish mumkin. Shunday qilib, o'quv maqsadi sifatida ilmiy fikrlashni tar olishdir.

Yigirma birinchisida ta'kidlangan maqsadlarga mos keladi. Asr ta'limi. Shuningdek, talabalarda ilmiy fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati bo'yicha izlanishlar kuchayib bormoqda, ular ijobiy natijalarga erishdi[7].

Xulosa. Ushbu maqola bir nechta markaziy g'oyalarni aniqlashga harakat qiladi. Yigirma birinchi asrda o'rganishni rivojlantirish uchun fizika ta'limi yoki umuman STEM ta'limi bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlar va rivojlanish uchun keng tasvirni taqdim etish orqali mualliflar doirasida mavjud adabiyotlarning sintezi cheklangan doirasi, bir qator ko'rinishlar yuzasi.

Ta'lim - bu kelajakdagi ishchi kuchini tayyorlash (tanlash uchun emas) xizmati bo'lib, u ta'lim maqsadlari va ta'lim-tarbiya bilan ta'lim oluvchilarga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Yigirma birinchi asr ta'limiga moslashtirilgan yangi ilm-fan standartlari STEM ta'limiga chuqur o'rganishni rivojlantirishga o'tish maqsadlarini qo'ydi intizomiy bilim, shu bilan o'nlab yillar davomida mustahkamlanadi. PER bo'yicha tadqiqotlar, umumiy yuqori darajadagi kognitiv va kognitiv bo'lmagan qobiliyatlarning keng doirasini rivojlantirish bilan birga barcha fanlar bo'yicha o'tkazilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Alonso, M. (1992). Problem solving vs. conceptual understanding. American Journal of Physics, 60(9), 777–778. <https://doi.org/10.1119/1.17056>.

2. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., ... Wittrock, M. C. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives, abridged edition. White Plains: Longman.

3. Ates, S., & Cataloglu, E. (2007). The effects of students' reasoning abilities on conceptual understandings and problem-solving abilities in introductory mechanics. *European Journal of Physics*, 28, 1161–1171.
4. Bagno, E., Eylon, B.-S., & Ganiel, U. (2000). From fragmented knowledge to a knowledge structure: Linking the domains of mechanics and electromagnetism. *American Journal of Physics*, 68(S1), S16–S26.
5. Bailin, S. (1996). Critical thinking. In J. J. Chambliss (Ed.), *Philosophy of education: An encyclopedia*, (vol. 1671, pp. 119–123). Routledge.
6. Bangert-Drowns, R. L., & Bankert, E. (1990). Meta-analysis of effects of explicit instruction for critical thinking. Research report. ERIC Number: ED328614.
7. Bao, L., Cai, T., Koenig, K., Fang, K., Han, J., Wang, J., ... Wu, N. (2009). Learning and scientific reasoning. *Science*, 323, 586–587. <https://doi.org/10.1126/science.1167740>.

МАЙДОНИЙ ТРАНЗИСТОРЛАРИ АСОСИДА ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН ДИНАМИК ЮКЛАМАЛИ КУЧАЙТИРГИЧНИ СИНОВДАН ЎТКАЗИШЛАР

**Б.М.Каманов-ТАТУ Нурафшон филиали, катта ўқитувчи
О.Г.Кодиров-ТДАУ Самарқанд филиали, ўқитувчи**

Таклиф этилаётган динамик юкламали кучайтиргич, иккита 1 ва 2 майдоний транзисторларидан, иккита 7 ва 8 қаршиликлардан, иккита 4 ва 5 сиғимлардан ва манба 6 дан ташкил топган. Бунда ҳар бир майдоний транзисторининг затвори қаршилиқ орқали истокка қисқа туташтирилган, лекин биринчи транзисторнинг стоки иккинчи транзисторнинг истокига уланган. Манбадан қувват иккинчи транзисторнинг стоки ва биринчи транзисторнинг затвори чиқишларига берилади. Фойдали сигнал $U_{\text{вх}}$ конденсатор 4 орқали транзистор 1 истокига берилиб, иккинчи транзистор 2 нинг истоки $U_{\text{вых}}$ дан конденсатор 5 орқали олинади. Иккала транзисторларнинг стокли тоқлари қийматлари қаршилиқлар қийматларини танлаш йўли билан идентификация қилинган.

1-мисол. Динамик юкламали кучайтиргич иккита майдоний транзисторлари: максимум сток токи 1.8 мА ва каналнинг узилиш кучланиши 1.0 В бўлган 1-типли КП 303 Ж ва максимум сток токи 3.5 мА ва каналнинг узилиш кучланиши 1.9 В бўлган 2-типли КП 303 И лардан; иккита 7, 8 қаршиликлардан ва сиғимлари бир хил 0.1 мкФ га тенг иккита 4 ва 5 конденсаторлардан йиғилган. Биринчи транзистор 1 қаршилиги 30 кОм га, иккинчи транзистор 2 нинг қаршилиги эса 68.0 кОм га тенг. Бунда биринчи ва иккинчи транзисторларнинг алоҳида олинганларидаги ўлчанган стокли тоқлари ўзаро тенг. Ҳар бир майдоний транзисторининг затворлари кўрсатилган қаршилиқлар орқали истокка қисқа туташтирилган, лекин биринчи транзисторнинг стоки иккинчи транзисторнинг истокига уланган, қувват эса 9 вольт кучланишли манбадан иккинчи транзистор стоки ҳамда

биринчи транзистор затвори чиқишларига берилади. Фойдали сигнал $U_{вх}$ конденсатор 4 орқали товуш сигналлари генератори ГЗ-109 дан истокка берилади. Чиқиш сигнали конденсатор 5 орқали иккинчи майдоний транзистори 2 истокидан олинади ва осциллограф С1-70 ёрдамида қайд қилинади.

Частотанинг 10 дан 10000 Гц гача бўлган диапазонида, 2 мВ га тенг кириш сигналида кучайтириш кэффиценти 2700÷1700 ни ташкил этган, 1-жадвал.

1-жадвал.

Истокни затвор билан уловчи турлича частоталар ва қаршиликларда чиқиш сигнали ва кучайтириш коэффицентларининг қийматлари

$U_{вх} = 2 \text{ мВ}$										
$f, \text{ Гц}$	50	100	400	1000	5000	6000	7000	8000	9000	10000
$U_{вх}, \text{ В}$	5,4	5,4	5,4	5,4	5,4	5	4,4	4,0	3,6	3,4
$K_{ус}$	2700	2700	2700	2700	2700	2500	2200	2000	1800	1700

Берилган 400 Гц частотавий диапазонда ва 2 мВ кириш сигналида, қаршилиқ қийматининг 0.43 кОм дан 40 кОм гача ортиши билан синусоидал сигнални кучайтириш коэффиценти 400 дан 3500 гача ортган, 2-жадвал. Ўтишдаги кучланиш -0.377 В дан -0.955 В гача ортади, сток токи эса 878 мкА дан 23 мкА гача камаяди.

2-жадвал

Истокни затвор билан уловчи турлича қаршиликларда чиқиш сигнали ва кучайтириш коэффицентларининг қийматлари

$F=400 \text{ Гц}, U_{вх} = 2 \text{ мВ}$								
$R_{и-з}, \text{ кОм}$	0.43	1.0	3.0	5.0	10	20	30	40
$U_{зи}, \text{ В}$	0.377	0.531	0.710	0.778	0.853	0.911	0.938	0.955
$I_{си}, \text{ мкА}$	878	531	236	155	85	45.5	31	23
$U_{вх}, \text{ В}$	0.8	1.0	2.0	2.4	3.2	5.0	6.0	7.0
$K_{ус}$	400	500	1000	1200	1800	2500	3000	3500

Кучайтириш коэффицентининг кузатилаётган ортиши, истокли қисм камбағаллашган қатлами қалинлигининг ортиши билан, резистордан олинadиган қаршилиқнинг база соҳаси модуляцияси чуқурлигининг ортишига олиб келадиган катталашishi ҳисобидан юзага келади. Бунда, қаршилиқ қиймати ортгани сари, затвор-исток ўтишидаги кучланиш -0.377 В дан -0.955 В гача катталашади, стокли ток эса 878 мкА дан 23 мкА гача камаяди ва узатиш характерисикасининг линеаризацияси, яъни умумий истокли схемадагига нисбатан каттарoқ кучайтиришга олиб келадиган стокнинг кичик тоқларида эгриликнинг ортиши юз беради. Кучайтириш

коэффициенти субчизикли қонун бўйича, узатиш характеристикаси эгрилигининг тўсувчи кучланишга нисбатан камаювчи характери сабабли, қаршилиқ катталигига пропорционал равишда ортади.

Шунингдек кучайтиргичнинг таклиф этилаётган схемаси паст (суст) (1 мВ) сигналларни юқори коэффициент билан кучайтиришда ҳам аҳамиятга эга [1-4].

Адабиётлар рўйхати

1. Каманов Б.М., Расулова О.О. Новая разновидность усилителя напряжения на полевом транзисторе с управляемым коэффициентом усиления. Международная конференция «Фундаментальные и прикладные вопросы физики» - Ташкент, 22-23 сентября 2020 г.
2. O.A. Abdulhaev, D.M.Yodgorova, A.V. Karimov, B.M. Kamanov, Kahorov A. A, Kalandarov J. J. The photovoltaic characteristics in parallel and consistently connected field transistors. "X1-International Young Scientists Conference Optics and High Technology Material Science SPO 2010" (Kyiv, 2010), P.195-196.
3. Бахранов Х.Н., Каманов Б.М., Каландаров Ж.Ж., Кахоров А.А., Каримов А.В. Особенности стабилизации тока и напряжения с помощью полевого транзистора «Фундаментальные и прикладные проблемы современной физики» Материалы международной конференции, посвященной 80-летию академика М.С. Саидова. Ташкент 24-25 ноября 2010г., С. 186-187.
4. D.M. Yodgorova, A.V. Karimov, B.M. Kamanov, Amplifier with dynamic load on the base of eft "Thirteenth International Young Scientists Conference Optics and High Technology Material Science SPO 2012" (Kyiv, 2012), P.169.

POLIMERLARNING XOSSALARI VA ULARNING AHAMIYATI

J.N.Mahammadiyev -TDAU Samarqand filiali, o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori molekulyar birikmalarning o'ziga xos xossalari va ishlatilish sohalar va ahamiyati haqida hamda kimyoviy ishlab chiqarishning ajralmas bir qismi ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: polimer, monomer, makromolekula, sopolimer, plastmassalar, plastifikator, sintetik YMB, termoreaktiv va termoplastik plastmassalar, Sun'iy va sintetik tolalar.

Polimerlanish - bir xil molekulalarning ketma-ket yanada yirik molekulalar hosil qilib birikish reaksiyasi. Polimerlanish natijasida yuqori molekular moddalar - polimerlar hosil bo'ladi.

Polimer molekulalari makromolekula deb ataladi. Makromolekulani hosil qiladigan quyi molekular birikmalar

- monomerlar deb ataladi. Polimer hosil bo'lishidagi monomerlar soni
- polimerlanish darajasidir. Polimerlarning molekular massasi
- doimiy kattalik emas, balki polimerlanish darajasi asosidagi o'rtacha qiymatdir.

Molekulyar massasi bir necha mingdan bir necha o'n million uglerod birligi bilan tasniflanuvchi ko'plab kimyoviy obektlar mavjud. Bunday kimyoviy

birikmalar yuqori molekulyar birikmalar yoki polimer moddalar deyiladi va ularning molekulalari makromolekulalar deb ataladi. Aslida yuqori molekulyar birikmalar va polimer moddalar bir xil emas. Birinchi toifaga molekulyar massasi 5000 u.b. dan yuqori bo'lgan kimyoviy birikmalar kiradi. Ikkinchisiga esa bu qiymatdan kichik molekulyar og'irlikka ega bo'lgan malum struktura fragmentlari muntazam takrorlanuvchi moddalar kiradi. Odatda molekulyar massasi 5000 u.b. gacha bo'lgan polimerlar oligopolimerlar deb ham ataladi. Polimerlarning makromolekulalari zanjirli tuzilishga ega bo'lib, takrorlanuvchi struktura birliklaridan, yani struktura zvenolaridan tashkil topgan. Agar makromolekulaning struktura zveno bitta monomerdan hosil bo'lgan bo'lsa monomerli (elementar) zvenoga ega polimer hisoblanadi.

Masalan, polietilen ($-\text{CH}_2-$) zvenodan tashkil topgan bo'lib, elementar zvenoga ($-\text{CH}_2-\text{CH}_2-$) struktura muvofiq keladi. Elementar zvenoning o'zaro bog'lanishi natijasida polimer makromolekula zanjiri (asosiy zanjir) hosil bo'ladi, bu zanjirda joylashgan o'rinbosarlar esa yon zanjir hisoblanadi. Elementar zvenolarning bir xilda takrorlanishidan hosil bo'lgan polimerlar –regulyar polimerlar deb ataladi.

Polimerlarning makromolekulalari orasidagi tasir natijasida blok va payvand polimerlar hosil qilinadi. Blok polimerlar makromolekulalar zanjirining boshi va oxirgi qismlarining o'zaro bog'lanishidan hosil qilinadi. Payvand polimerlarda esa birinchi polimer makromolekulasining yon qismiga ikkinchi polimer makromolekulasi birikishi (tikilishi)dan hosil bo'ladi. Yuqori molekulyar birikmalar va polimerlar kimyoviy tabiatiga ko'ra organik va anorganik guruhlarga bo'linadi.

Yuqori molekulyar birikmalar tarkibida (uglerodan va N, O, S va galogenlardan tashqari) boshqa atomlar va atomlar guruhi bo'lsa, ular elementorganik polimerlar deb ataladi. Yuqori molekulyar birikmalarda asosiy kimyoviy bog'lanish kovalent bog'lanish hisoblanadi. Uning hosil bo'lishi almashinish yoki donor – akseptor mexanizmida sodir bo'ladi. donor akseptorli mexanizmida koordinatsion polimerlar hosil bo'ladi. Kelib chiqishiga ko'ra yuqori molekulyar birikmalar yana ikkita katta guruhga bo'linadi. Bular tabiiy yoki biopolimerlar (oqsillar, polisaxaridlar, nuklein kislotalar) va sintetik polimerlarga (polietilen, polixlorvinil, fenolformaldegid va b).

Makromolekulasida tuzilish fragmentlarining joylashishiga ko'ra yuqori molekulyar birikmalarni uch turga bo'lish mumkin.

-chiziqli makromolekulalar ochiq zanjirli tuzilishga ega (tabiiy kauchuk) yoki bir chiziqqa tortilgan takrorlanuvchi xalqalardan (selluloza) iborat bo'ladi;

-tarmoqlangan makromolekulalar zanjirli tarmoqlangan tuzilishga ega (amilopektin);

-to'rsimon, makromolekulalar uch o'lchamli to'rsimon tuzilishga ega bo'lib, ular zanjirsimon yuqori molekulyar birikmalar makromolekulalarining o'zaro tikilishidan hosil bo'ladi (kauchukning oltingugurt bilan vulkanlanishidan hosil bo'lishi).

Polimerlar quyi molekulyar birikmalarga o'xshab aniq temperaturada emas, balki malum temperatura oralig'ida suyuqlanadi. Bazi polimerlar umuman suyuqlanmaydi. Polimerlar haydalmaydi, kam eruvchan, ularning eritmalari katta qovushqoqlikka ega. Polimerlar mexanik jihatdan yuqori mustahkamligi bilan ajralib turadi. Bularning barchasi polimerlar tuzilishining o'ziga xosligi bilan izohlanadi. Moddani suyuqlantirish uchun qizdirib, uning molekulalari orasidagi tortishish kuchini engish kerak.

YMBlarda makromolekulalar bir-biri bilan ko'p sonli bog'lar orqali tortilib turadi va bu tortishish kuchlarini engish ko'p energiya sarf qilish kerak bo'ladi. Polimerlanish darajasi ayni polimer molekulalari uchun doimiy kattalik bo'lmagani bois molekulaning massasi har xil, shuning uchun qizdirilganda, avval kichik massali molekulalarning harakatchanligi ortadi, uzoq vaqt qizdirishdan so'ng katta makromolekulalar ham harakatchanlikka ega bo'lib boradi. SHu sababli YMBlar aniq suyuqlanish temperaturasi ega emas. Haydash uchun kuchli qizdirish kerak, shundagina polimer makromolekulalari uchuvchan holga kelishi mumkin, lekin kuchli qizdirishda polimer molekulalari parchalanib ketadi, haydash esa mumkin bo'lmay qoladi.

Ko'p polimerlarning kam eruvchanligi erituvchining kichik molekulalari makromolekulalarni ajrata olmasligi bilan izohlanadi.

YMBlarni mexanik mustahkamligi molekulalararo kuchning kattaligi bilan izohlanadi.

Hozirgi paytda polimerlardan tayyorlangan buyumlar xalq xo'jaligining deyarli barcha sohalarida keng qo'llanilmoqda. Biz tabiiy kauchukdan tayyorlangan rezina buyumlarni, paxta tolasidan to'qilgan kiyim-kechaklarni, sintetik yo'l bilan olingan polietilendan yasalgan har xil buyumlarni juda yaxshi bilamiz.

Sintetik YMB va polimer materiallar polimerlanish reaksiyalarida, sopolimerlanish reaksiyalari, polikondensatsiya reaksiyalari orqali olinadi, bu reaksiyalarning borishi uchun dastlabki modda molekulasida kamida ikkita boshqa molekula bilan ta'sirlasha olishi kerak. Polimerlanish va sopolimerlanish reaksiyasiga kirishayotgan moddalar (etilen, propilen, stirol, butadiyen va b.) molekulasida qo'shbog' mavjud bo'lib, qo'shbog'ning bittasi uzilish hisobiga boshqa molekulalar bilan bog' hosil qilish imkonini beruvchi ikkita valent bog' hosil bo'ladi.

Polimerlanish reaksiyalari erkin radikal mexanizmi bo'yicha boradi. Erkin radikal hosil qilish uchun dastavval monomerga biroz miqdorda boshqa modda-reaksiya initsiatori qo'shiladi. Initsiator molekulalari monomer molekulasida bilan beqaror oraliq modda hosil qiladi va u oson parchalanib, erkin radikal ($R\cdot$) hosil qiladi. Radikal monomer molekulasida bilan uchrashganda erkin elektron p-bog'ga ta'sir ko'rsatadi va uning bitta elektroni bilan juft hosil qiladi. Radikal va monomer molekulasida orasida kovalent bog' hosil bo'ladi. p-bog'ning ikkinchi elektroni erkin bo'lib qoladi va hosil bo'lgan zarra erkin radikal deb ataladi.

Sun'iy va sintetik tolalar. Hozirgi vaqtga kelib, kimyoviy usullar yordamida olinadigan kimyoviy tolalardan foydalanish keng tus olib bormoqda. Tabiiy tolalarni kimyoviy qayta ishlab olinadigan tolalar sun'iy tolalar deb, sintetik materiallardan olinadigan tolalar esa sintetik tolalar deb ataladi. Di- va triasetat sellulozalar sun'iy asetat tolalar olishda ishlatiladi.

Inson kiyim va boshqa xo'jalik buyumlari tayyorlash uchun qadimdan tabiiy tolalardan (zig'ir, kanop, paxta - sellulozadan; jun, ipak - oqsillardan tashkil topgan) foydalanib keladi. Sun'iy asetat tolalar yetarii darajada pishiqlikka yumshoq, titilmaydigan, yoqimli tuslanishga ega va shu kabi qimmatbaho xususiyatlarni bor tolalardir. Ularning kamchiligi shundaki, tabiiy paxta tolalaridan ko'ra gigroskopikligi kam va elektrostatik yig'uvchanlik xususiyatiga ega. Etilenglikol lavsan sintetik tolasini olishda ishlatiladi. Suyuqlantirilgan shisha sovutilganda birdaniga qotmasdan asta quyuqlashadi, qovushoqligi ortadi. Bu esa unga har qanday shakl berish imkonini yaratadi. Sovib borayotgan yarim quyuq massadan tola tayyorlash mumkin.

Shisha tolalardan issiqlik va elektroizolatsiyalovchi xususiyatli gazlamalar, kislotaga chidamli materiallar tayyorlanadi.

Adabiyotlar

- V.U.Xo'jaev, M.YU.Isaqov, G.V.Zokirova Kimyoviy birikmalarning sinflanishi va nomenklaturasi. "Namangan" nashriyoti 2015
- Holme I, 2007, Innovative Technologies for High Performance Textiles, Society of Dyers and Colourists, Color. Technol, 123, 59-73.
- Li G, Guo J, Wang X, Wei J, 2009, Microencapsulation of a Functional Dye and Its UV Crosslinking Controlled Releasing Behavior, Journal of Polymer Science Part A, Polymer Chemistry, 47, 3630-3639.
- Thies C, 1996, A Survey of Microencapsulation Processes. S. Benita, (Ed.), Microencapsulation Methods and Industrial Applications içinde 1-21, New York, USA, Marcel Dekker Incorporated.

ҚУЁШ ЭНЕРГИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИБ ЮҚОРИ НАВЛИ ПАХТА ХОМ АШЁСИНИ ҚУРИТИШ ЖАРАЁНИДАГИ ҚУРИТИШ АГЕНТИНИНГ НИСБИЙ НАМЛИГИНИ АНИҚЛАШ ТАХЛИЛИ.

И.М.Мирсултанов, д.т.н., Н.М.Сафаров, Д.М.Сулаймонова,
О.М.Шералиева

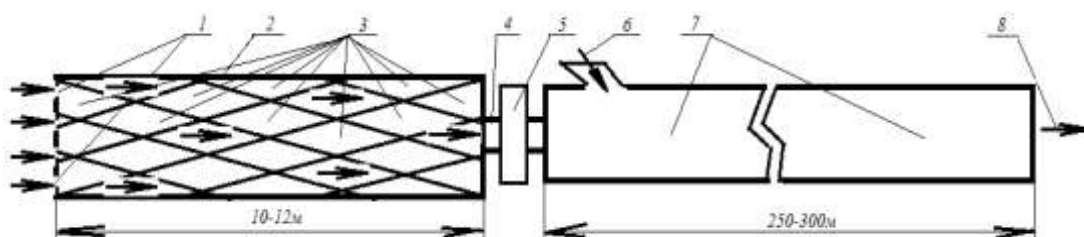
Аннотация: Мазкур мақолада hozirgi vaqtga kelib, muammolardan biri bo'lgan energiyatejamkor, optik lupalar bilan ishlaydigan quyoshli quritish qurilmasi paxta xomashisini quritish jarayonida O'zbekistonning turli iqlim sharoitlarini inobatga olgan holda quritish agentining massaviy namligini analitik usulda hisoblash va paxta xomashisini quritish jarayonida quritish agentining mutlaq va nisbiy namligini o'zgarishini matematik modellar orqali hisoblash usuli ishlab chiqilgan.

Аннотация: В данной статье изучены один из актуальных задач которая является энергосберегающими и актуальными, произведена

аналитический расчет массовой влажности сушильного агента в процессе сушки хлопка-сырца в солнечной сушилке с оптическими лупами с учетом различных климатических условий Узбекистана, разработана методика расчета изменения абсолютной и относительной влажности сушильного агента при сушке хлопка-сырца с использованием математических моделей.

Annotation: In this article, one of the urgent tasks that is energy-saving and relevant has been studied, an analytical calculation of the mass moisture content of the drying agent in the process of drying raw cotton in a solar dryer with optical magnifiers, taking into account the various climatic conditions of Uzbekistan, has been developed, a method has been developed for calculating the change in the absolute and relative humidity of the drying agent when drying raw cotton using mathematical models.

Қуритиш агентининг массавий намлиги (d) нам хаводаги мавжуд массавий буғ намлиги микдорининг (M_n), массавий куруқ хаво микдорининг ($M_{св}$), нисбатига тенг, яъни:

1-расм. Юқори навли пахта хом ашёсини қуритиш учун қуёшли қуритиш қурилмасининг схемаси: 1-хаво кириш жойи (заслонка); 2-оптик лупалар ўрнатилган хавоқиздиргич; 3- оптик лупалар; 4-иссиқ хаво қузури; 5-иссиқ хавони сўриб олувчи вентилятор; 6- қуритиладиган пахта хом ашёси; 7- қуритиш камераси; 8-қуритилган пахта хомашёси.

$$d = \frac{M_n}{M_{св}}, \quad (1)$$

Қуёшли қиздириш қурилмаларидан фойдаланиб, (1-расм) хавоқиздиргич орқали олинаётган қуритиш агенти қуритиш камерасида d_o – бошланғич хароратдан d -гача ўзгариши мумкин, лекин хавоқиздиргичда қоида бўйича қуритиш агенти ўзгармас (яъни $d=\text{const}$) бўлади.

Қуритиш агентининг харорати (t_m) нам термометр бўйича қуритиладиган пахта хомашёси намлиги ($t_{хл}$) га тенг бўлган ва қуритиш агентининг максимал намлиги (d_o) фақат қуритиш жараёни доимий бўлган шароитда содир бўлиши мумкин.

$$P_n V = \frac{M}{\mu_n} R_n T \quad (2)$$

ва куруқ хавога нисбатан:

$$P_b V = \frac{M}{\mu_b} R_b T \quad (3)$$

Сув бўғининг молекуляр массаси миқдорини инобатга олсак: ($\mu_{\text{п}} = 18,016$ кг/кмоль) ва куруқ хаво учун ($\mu_{\text{св}} = 28,96$ кг/кмоль) ҳамда $R = 8,314$ кДж/(кмоль*град) [1], (1) нисбатни қуйидагича ёзиш мумкин:

$$d = 0,6221 \frac{P_{\text{п}}}{P_{\text{и}}} \quad (4)$$

Нам хаводаги сув бўғининг парциал босим йиғиндиси ($P_{\text{и}}$) ва куруқ хавонинг ($P_{\text{св}}$) парциал босим йиғиндиси нам хаводаги барометрик босимни ташкил қилади яъни:

$$P_{\delta} = P_{\text{п}} + P_{\text{св}} \quad (5)$$

(5) тенгламадан $P_{\text{св}}$ қийматини аниқлаб уни (4) тенгламага қўйсак қуйидагини оламиз:

$$d = 0,6221 \frac{P_{\text{п}}}{P_{\delta}} = \varphi \quad (4')$$

(5) тенгламадан $P_{\text{св}}$ ни қийматини қуйидаги тенгликни инобатга олиб (4) га қўйсак,

$$\frac{P_{\text{п}}}{P_{\text{и}}} = \varphi, \quad (6)$$

Хамда [2] ишдагига мувофиқ

$$P_{\text{и}} = 4,579 * 10^{\frac{7,45t}{235+t}} \quad (7)$$

У холда қуритиш агентининг аналитик намлиги (4) ни қуйидаги кўринишда ёзиш мумкин:

$$d = 0,622 \left(\frac{P_{\delta}}{\varphi * 4,579 * 10^{\frac{7,45t}{235+t}}} \right)^{-1}, \quad (8)$$

бунда где t - қуритиш агентининг харорати; φ – қуритиш агентининг нисбий намлиги.

Худди шундай (8), қуритиш агентининг бошланғич намлиги d_o аналитик қиймати қуйидаги кўринишда бўлади:

$$d_o = 0,6221 \left(\frac{P_{\delta}}{\varphi_o * 4,579 * 10^{\frac{7,45t_o}{235+t_o}}} \right)^{-1} \quad (9)$$

Юқоридаги тенгламаларни бир мунча математик амалларни бажариш натижасида [3,4,5,6] қуритиш жараёнидаги қуритиш агентининг нисбий намлиги ўзгаришини ни аналитик қийматини аниқлаш учун (8) тенгликдаги қуритиш агентининг хавоқиздиргичда қизигунча ва қизигандан кейинги параметрларини белгилаб оламиз: $d_o, P_{\delta o}, t_o, \varphi_o$ и $d_1, P_{\delta 1}, t_1, \varphi_1$ d_o и d_1 (8) га биноан қуритиш агентининг аналитик қиймати қуйидагича бўлади:

$$d_o = 0,6221 \left(\frac{P_{\delta}}{\varphi_o * 4,579 * 10^{\frac{7,451t_o}{235+t_o}}} - 1 \right)^{-1} \quad (10)$$

$$d_1 = 0,6221 \left(\frac{P_{\delta}}{\varphi_1 * 4,579 * 10^{\frac{7,451t_1}{235+t_1}}} - 1 \right)^{-1} \quad (11)$$

Хавоқиздиргичда қуритиш агентининг қизиш жараёнида унинг намлиги ўзгармайди, яъни $d = const.$ шунинг учун хавоқиздиргич ва қуритиш

камераси ташқи хаво оқими P_δ билан боғлиқ бу қиймат эса қуритиш агентини қиздириш жараёнида ҳам ва ундан кейин ҳам ўзгармасдир. Шунинг учун (10) ва (11) тенгликлардан қуйидагини олиш мумкин:

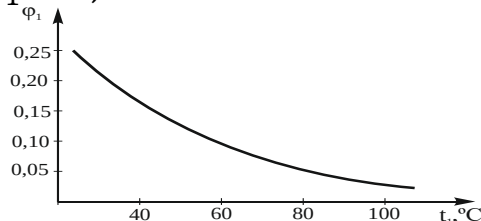
$$\varphi_1 = \varphi_0 * 10^{7,45\left(\frac{t_0}{t_0+235} - \frac{t_1}{t_1+235}\right)} \quad (12)$$

У холда қуритиш агентининг барча қийматлари учун хавоқиздиргичда қиздирилгандан кейин, масалан t ва φ аналитик қийматлар учун қуйидаги тенгликни (13) ёзиш мумкин:

$$\varphi = \varphi_0 * 10^{7,45\left(\frac{t_0}{t_0+235} - \frac{t_1}{t_1+235}\right)} \quad (13)$$

У холда қуритиш агентининг дастлабки параметрларини инобатга олиб Тошкент вилояти худуди учун қуритиш қурилмасида $t_0 = 40^\circ\text{C}$ и $\varphi = 0,25$. Деб қаралса (12) тенгламани қуйидагича ёзамиз:

$$\varphi_1 = 0,25 * 10^{7,45\left(\frac{t}{t+235}\right)} \quad (14)$$

Расм.1. Қуритиш агентининг нисбий намлигини температурага боғлиқлик графиги: $t_0 = 45^\circ\text{C}$, $\varphi = 0,25$ ва $d = \text{const}$.

Хулоса: 1-расмдан кўриниб турибдики, қуритиш агентининг хавоқиздиргич ичида қизиши $t_0 = 45^\circ\text{C}$ дан 95°C гача қуритиш агентининг нисбий намлигини 0,25 дан 0,036. ача камайтиришга олиб келар экан. Яъни нисбий намликни 7 маротабага пасайтирар экан бу эса қуёшли қуритиш қурилмаларида самарадорлик ва хавоқиздиргични хароратини оптималлаштириш учун муҳим омил ҳисобланади [7].

Бундан ташқари 1-рамдаги φ нинг t га боғлиқлиги 75 дан 100°C . диапазонгача ўзгариши амалда чизикли бўлиб, φ нинг ўзгариши мазкур диапазонда 2,5 мартадан кўпроқ эканлиги аниқланди.

Адабиётлар:

- 1.Кименов Г.А. Рациональное использование топлива и энергии в пищевой промышленности. М ВО Агропромиздат, 1990, 168с.
- 2.Гинзбург А.С. Основы теории и техники сушки пищевых продуктов М. Пищевая промышленность. 1973, 528с.
- 3.Speener Н.Н. Graham R Developments in solar grain drying in Seotland//Agricultural Enecneer. 1987. Vol 42 №1. P 24-2.
- 4.Nazirjon Safarov and Ilkhomjon Mirsultonov , "Development of mathematical model of drying the raw cotton during transportation in pipeline by hot air flow", AIP Conference Proceedings 2647, 030034 (2022)
- 5.Safarov N.M. , A.T. Majidov. Energy consumption in the processing of saws. // Universum technical sciences: electronic sciences. Journal. 2019. No. 1 (58). URL [http: // 7 Universum.com.ru/tech/archive/item/6827](http://7.Universum.com.ru/tech/archive/item/6827).

6.Safarov N.M. Simulation of the drying process of raw cotton moving together with the mesh surface. Akta of Turin Polytechnic Universiti is Tashkent, 2020, 10,57-62. Published Online September 2020 in Akta TTPU (WWW. Akta. Polito/uz/)

7.Safarov N.M. Matematical model for drying raw cotton in solar-dryer installations. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. Vol. 5, Issue 9, September 2018/ ISS: 2350-0328. WWW.ijarset.com

TURLI MUHITLARDA DIFFUZUYA HODISASI MAVZUSINI O'QITISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

R.R.Sultonov, U.M.Isomaddinova-Qo'qon DPI, o'qituvchi

H.Aliyev-Qo'qon DPI, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida 6-sinf fizika fanidan "Turli muhitlarda diffuziya hodisasi" mavzusini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish keltirilgan.

Kalit so'zlar: Interfaol metod, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, diffuziya hodisasi, aqliy hujum metodi, tadqiqot va loyiha metodi.

Аннотация. В данной статье представлено использование интерактивных методов в преподавании темы «Явление диффузии в различных средах» из курса физики 6 класса общеобразовательной школы.

Ключевые слова: Интерактивный метод, современные педагогические технологии, феномен диффузии, метод мозгового штурма, метод исследований и проектов.

Annotation. This article presents the use of interactive methods in the teaching of the topic "Diffusion phenomenon in different media" from the 6th grade physics in general secondary schools.

Keywords: Interactive method, modern pedagogical technologies, diffusion phenomenon, brainstorming method, research and project method.

So'ngi yillarda mamlakatimizda maktabdagi o'quv jarayonlarining sifatini yuqori darajalarga ko'tarish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bu sohadagi islohatlarning asl maqsadi albatta yoshlarni kelajakda yetuk shaxs bo'lib ulg'ayishini va ularni butun jahonda ro'y berayotgan ilm-fan sohasidagi yangi kashfiyotlar va tadqiqotlarning bevosita ishtirokchisi bo'lishini taminlash desak mubolag'a bo'lmaydi. Yoshlarning maktab davrlaridayoq ma'lum bir fanga, sohaga qiziqishining ortishi va ushbu fanni chuqur bilishga intilishi yuqoridagi maqsadlarning ro'yobga chiqishida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishining oshishi uchun o'qituvchining dars jarayonlarini qanday tashkil qilishi yani, o'qituvchining zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, innovatsion kompyuter texnologiyalaridan va interfaol metodlardan foydalanishi muhim sanaladi. Xususan hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini keng joriy qilishdan iborat.

Interfaol metod – ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shahsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Interfaol metodlarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslangan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, baxs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Quyida umumiy o'rta ta'lim maktablarida 6-sinf fizika fanidan “ Turli muhitlarda diffuziya hodisasi “ mavzusini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishni ko'rib o'tamiz.

Darsning tashkiliy qismida o'quvchilarni kichik guruhlariga ajratish samarali hisoblanadi. Guruhlarga ajratishda o'quvchilarga shu vaqtgacha ma'lum bo'lgan fizik hodisalar rasmi va nomi tushirilgan bir nechta sur'atlar ko'rsatiladi. Har bir o'quvchi o'ziga yoqqan fizik hodisani aytadi. Bir hil hodisalarni tanlagan o'quvchilar bitta guruhga jamlanishadi. Misol uchun: Quyosh tutilishi hodisasini yoqtirgan o'quvchilar 1-guruh, oy tutilishini yoqtirgan o'quvchilar 2-guruh bo'lishadi. Bunda hodisalar sonini ko'paytirib guruhlar sonini oshirish ham mumkin.

Guruhlariga ajratishning bunday usuli darsning boshida o'quvchilarning fikrini jamlashga va fizik hodisalar haqidagi fikr yuritishlari natijasida, ularning dars jarayoniga qiziqishlarini orttirishga sabab bo'ladi.

Aqliy hujum metodi orqali o'tilgan bilimlar esga olinadi va shu tariqa sinf o'quvchilari muhitga moslashtiriladi.

Aqliy hujum – guruhlar bilan ishlashda qo'llaniladigan, ko'plab g'oyalarni ishlab chiqish mumkin bo'lgan metoddir.

O'tilgan darsni takrorlashda o'quvchilarga “ *Qani aytinglarchi, Broun harakati o'zi nima?* deb umumiy savol beriladi. Shu tariqa savollar beriladi va o'qituvchi tomonidan javoblar tinglanadi. Savollarning yechimiga oid munozarada barcha o'quvchilar ishtirok etadilar va o'z fikrlarini bildiradilar. Bunda o'quvchilarning fikri qanday bo'lsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin aytgan fikrlari ham tinglanadi.

Bu metoddan foydalanish o'quvchilarning o'z fikrini erkin bayon etish ko'nikmasini rivojlantiradi va ularni aynan bitta fikrga tayanib qolishdan holi qilishda muhim o'rin tutadi.

Gazlardagi diffuziya hodisasiga misol tariqasida xonada sepilgan atir hidining tarqalishini, suyuqliklarda choyga solingan shakarning, ovqatga solingan tuzning erishini, qattiq jismlarda esa turli xil rangli metallarning uzoq yil bir-biriga tegib turishi natijasida bir-biriga qisman qoshilib ketishini va ko'p yillar bir-biriga yuk ostida tegib turgan memoriy yodgorliklarning toshlari orasidan suv o'tmasligini keltirib o'tish mumkin.

Barcha tajribalar asosida o'quvchilar diffuziya hodisasi gazlarda tezroq, suyuqliklarda sekinroq, qattiq jismlarda esa juda sekin borishini bilib olishadi.

Diffuziyaning borish tezligi temperaturaga ham bog'liq. Temperatura ortishi bilan diffuziya jarayoni ham tezlashadi. Buni o'quvchilarga tushintirish uchun quyidagi tajribani amalga oshirishni tavsiya etamiz

Tajribani amalga oshirish uchun, 2 ta shaffof shisha idish, sovuq suv, issiq suv, tomchi tomizgich, rangli bo'yoqlar zarur bo'ladi. Dastlab bir idish sovuq suv bilan, ikkinchisini issiq suv bilan to'ldiriladi. So'ng ikkala shish idishga ham 1 tomchidan rang tomiziladi.

Idishlarda qanday jarayonlar ro'y berayotgani kuzatiladi. Shu tajriba amalga oshirilib, o'quvchilar tajribadan o'z xulosalarini chiqarishadi va boshqa o'quvchilar bilan fikr mulohazalarini o'rtoqlashishadi. O'qituvchi barcha fikrlarni tinglaganidan so'ng, ularni umumlashtiradi.

Yangi mavzuni mustahkamlashda ” **Tadqiqot va loyiha** ” usulidan foydalanishni tavsiya etamiz.

Bu usuldan foydalanilganda o'quvchilar olgan bilimlari asosida muammoli kichik bir masala ustida yakka yoki birgalashib izlanish olib borishadi.

- darsda barcha o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan muammoli savolni qo'yish,

O'qituvchi o'quvchilarga quyidagi muommoli masalalar yoki savollarni taqdim etishi mumkin:

a) piyolaga issiq choy quyib, unga choy qoshiqda shakar solib aralashtiring. Asta-sekin oz-ozdan yana shakar solib, choyda erishini kuzating. Shakarning ma'lum miqdoridan so'ng solingan shakar erimay qoladi. Sababi haqida o'ylab ko'ring.

b) o'zaro aralashmaydigan suyuqliklarni bilasizmi?

- uni o'rganish, tadqiq qilish uchun ma'lumotlar to'plash,
- muammoli masala yoki savolning yechishga oid tahminlar, mulohazalar qilish,
- xar bir bashoratning qanchalik to'g'riligini to'plangan ma'lumotlar asosida tahlil qilish va isbotlash,
- sinf oldida taqdimot qilish.

Muammoning yechimiga doir keltirilgan taxminni izlab topilgan dalillar asosida to'g'ri yoki noto'g'riligi tekshiriladi.

Dars so'ngida o'quvchilarning faolligiga qarab baholanadi. Shuningdek har bir guruhdagi eng faol va sust o'quvchilar alohida baholanadi. Uyga vazifa sifatida quyidagi topshiriq beriladi.

Diffuziya hodisasiga misollar: Gazlarda - , Suyuqliklarda - , Qattiq jismlarda:-

Albatta interfaol metodlar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun ko'p vaqt sarflanishini va boshqa o'quvchilarga nisbatan salohiyati pastroq bo'lgan o'quvchilarning holatini hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar qo'llanilgan dars jarayonlari o'qituvchi va o'quvchi orasidagi muloqot olib borish ko'nikmasini, o'quvchilarning o'z fikrini bayon etishi bilan bir vaqtda boshqa sinfdoshlarining

firlarini ham hurmat qilib tinglashi ularni tarbiyasini shakllantiradi. Interfaol metodlardan muntazam foydalanish, o'quvchilarning fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini, ta'lim samaradorligini oshishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O.U.Avlayev, S.N. Jo'rayeva, S.P.Mirzayeva, Ta'lim metodlari o'quv uslubiy qo'llanma, Navro'z nashriyoti, Toshkent – 2017
2. Бабанский И.К. "Методы обучения в современной общеобразовательной школе".
3. N.Sh.Turdiyev, Fizika: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik, Niso Poligraf, Toshkent-2017.

KEYSLARDAN KOMPETENTLIKKA YO'NALTIRILGAN TOPSHIRIQLAR SIFATIDA FOYDALANISH.

I.M.Kokanbayev-Qo'qon DPI, dotsent

Sh.R.Qo'qonboyeva-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Zamonaviy o'qituvchilarning tadqiqotlariga ko'ra, o'qishni xohlamaslikning asosiy muammosi – bu qanday o'qib o'rganishni bilmaslikdir. O'quvchilarga bilim berishga nisbatan ularni o'qib o'rganishga o'rgatish ancha murakkab vazifa hisoblanadi. Shunga ko'ra, o'qitish amaliyotida bolalarga bilimlarni egallashga va nima uchun buni qilayotganlarini tushunishga yordam beradigan texnika va texnologiyalarni izlash kerak bo'ladi.

Buni amalga oshirishga yordam beradigan texnologiyalardan biri keys texnologiyasidir.

Keyslar bolaga ushbu mavzuni nima uchun o'rganilayotganligini, darsda olingan bilimlar unga kerakli bo'lishi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Keyslar guruhlarda muhokama qilinadi, talabalar matnda tasvirlangan muammo bilan qayerda duch kelganliklarini eslashadi, keysda taklif qilingan savollar va muammolar birgalikda muhokama qilinadi, bolalar o'zlarining hayotiy tajribalarini bir-birlari bilan o'rtoqlashadilar, jamoadoshlarining tajribalarini baholaydilar va muhokama qiladilar. Tavsiya etilgan savollar, vaziyatlar, muammolarni birgalikda hal qilib bir-birining bilimlarini to'ldiradi. Muhokama paytida hal qilinmagan savollar bolalarni ilmiy adabiyotlarni, darslikni o'qishga, o'qituvchisiga, ota-onalariga tug'ilgan yangi savollar berishga undaydi.

Keyslar – bu kompetentlikka yo'naltirilgan topshiriqlarning yana bir turi. **Case-study usuli yoki aniq vaziyatlar usuli** (inglizcha, case – hodisa (holat), vaziyat) – bu muayyan muammolar – vaziyatlarni (keys larni hal qilish) hal qilish orqali o'rganishga asoslangan faol muammoli-vaziyatli tahlil usuli. Keys – bu voqea (yoki voqealar ketma-ketligi) haqidagi hikoya bo'lib, unda guruh bo'lib yanada hal qilish uchun yetarli muammolar bo'lgan aniq amaliy vaziyat keltiriladi. Keys – bu yagona axborot kompleksi bo'lib, asosan, uch bo'limdan tashkil topadi: ishni, muayyan vaziyatni tavsiflash va keysni tahlil qilish uchun zarur bo'lgan yordamchi ma'lumotlar, aniq bir vaziyatning tavsifi va keys uchun berilgan topshiriq [1].

Darsda keys bilan ishlashning umumiy algoritmi:

1. O'qituvchining kirish so'zi.
2. Talabalarni keysning matni bilan tanishtirish.
3. Keys ustida ishlash muddatlarini, baholash tizimini aniqlash.
4. Talabalarni guruhlariga taqsimlash, guruh ishini tashkil etish.
5. Keysning mazmunini muhokama qilishni tashkil etish. O'qituvchi keysning munozarasini kichik guruhlarda olib boradi, ularga qo'shimcha axborot beradi.
6. Keysni talabalar tomonidan hal qilish (savollarga javob berish yoki topshiriqlarni bajarish).
7. Guruhlarning taqdimotlarini tashkil etish.
8. Umumiy muhokamani tashkil etish.
9. O'qituvchining umumlashtiradigan nutqi, uning vaziyatni tahlil qilishi.
10. Talabalarni baholash.

Quyida fizika ta'limida foydalaniladigan bir nechta keyslarga misollar keltirib o'tamiz.

1-keys**Mikroto'qinli pechning ishlash prinsipi**

Mikroto'qinli pech – detsimetr diapazonidagi elektromagnit to'qinlar yordamida (odatda 2450 MHz chastotali) oziq-ovqat mahsulotlarini kundalik hayotda muzdan tushirish, ovqatni tez pishirish yoki isitish uchun ishlatiladi. Sanoat sharoitida ushbu pechlar plastmassalarni quritish, muzdan tushirish, eritish va yelimlarni yumshatish, keramik materiallarga ishlov berish va h.k.larda ishlatiladi. Odatdagi pechlardan farqli ravishda mikroto'qinli pech mahsulotning ustgi qismini qizdirib qolmasdan, balki hajmi bo'yicha taxminan 2,5 sm chuqurlikgacha qizdiradi. Bu mahsulotni qizdirish vaqtini qisqartiradi.

Pechdagi isitish “dipolni almashtirish” prinsipi asosida amalga oshiriladi. Elektr maydon ta'sirida molekulyar dipol siljishi qutbli molekulalarni o'z ichiga olgan materiallarda uchraydi. Elektromagnit maydon tebranishlarining energiyasi molekulalarning doimiy siljishiga olib keladi, ularni dipol momenti deb ataladigan elektr maydon kuch chiziqlari bo'ylab siljitadi. Maydon o'zgaruvchan bo'lgani uchun molekulalar vaqti-vaqti bilan yo'nalishini o'zgartiradi. Harakatlanayotganda molekulalar tebranadi, to'qnashadi, bir-biriga urilib, energiyani ushbu materialdagi qo'shni molekulalarga o'tkazadi.

Temperatura materialdagi atomlar yoki molekulalar harakatining o'rtacha kinetik energiyasiga to'g'ridan-to'g'ri mutanosib bo'lganligi sababli, bu molekulalarning bunday aralashishi, ta'rifi bo'yicha, materialning temperaturasini oshiradi. Shunday qilib, dipol siljishi – bu elektromagnit nurlanish energiyasini materialning issiqlik energiyasiga aylantirish mexanizmidir. O'zgaruvchan elektr maydoni ta'sirida dipol siljishi natijasida mikroto'qinli pechda isitish molekulalarning xususiyatlariga va muhitdagi molekulalararo o'zaro ta'sirga bog'liq. Yaxshi isitish uchun o'zgaruvchan elektr maydonining chastotasi shunday tanlanishi kerakki, molekulalar yarim davr mobaynida to'liq qayta joylashishga ulgursin.

Suv deyarli barcha mahsulotlarda mavjud bo'lganligi sababli, mikroto'qinli pechning o'ta yuqori chastotali nurlantirgichi chastotasini suv molekulalarini suyuq holatda yaxshiroq isitadigan holda tanlanadi. Bu isitgich muz, yog' va shakarni ancha yomon isitadi.

Mikroto'qinli nurlanish metall narsalarga kira olmaydi, shuning uchun ovqatni metall idishlarda pishirish mumkin emas. Isitish paytida pechda bo'lgan metall buyumlar (qoshiq, vilkalar) unga zarar etkazishi mumkin.

Mikroto'qinli pechkaga sirtiga purkagich yordamida metall ("oltin suvi") qoplangan idishlarni qo'yish kerak emas. Idishdagi metall qoplama hattoki juda yupqa bo'lsa ham uyurmaviy tok bilan kuchli qiziydi. Bu narsa idishning metall purkalgan sohasini parchalashi mumkin. Mikroto'qinli pechda yopiq idishlarda ovqat isitmaslik va butun qush tuxumlarni isitmaslik kerak. Suvning kuchli bug'lanishi tufayli ular ichida yuqori bosim hosil bo'ladi va natijada ular portlashi mumkin. Mikroto'qinli pechda suvni isitish paytida siz ham ehtiyot bo'lishingiz kerak – suv haddan tashqari qizib ketishi mumkin, ya'ni qaynash nuqtasidan yuqori temperaturagacha qizishi mumkin. Haddan tashqari qizib ketgan suyuqlik deyarli bir zumda ehtiyotsiz harakatlardan qaynashi mumkin.

Bu nafaqat distillangan suvga, balki ozgina muallaq turgan zarrachalari bo'lgan suyuqlikka ham tegishli. Suvli idishining ichki yuzasi qanchalik silliq va bir jinsli bo'lsa, xavf shunchalik yuqori bo'ladi. Agar idish tor bo'yniga ega bo'lsa, unda qaynash boshlanishida o'ta qizigan suv toshib, qo'llaringizni kuydirish ehtimoli katta.

Keys bo'yicha savollar:

Ushbu qurilma bilan tanishmisiz? Siz uchun qaysi ma'lumotlar yangi edi va siz uchun allaqachon ma'lum bo'lganlari qaysi?

Keysda sizga tanish bo'lmagan atamalarni uchratdingizmi? Ularning ma'nosini qanday aniqlash mumkin?

Ushbu qurilmadan kundalik hayotda foydalanishning afzalliklari nimada va qanday kamchiliklarni ko'rasiz? Ushbu maishiy texnika bilan ishlashda qanday xavfsizlik choralariga rioya qilish kerak?

Keyingi dars uchun ushbu vaziyatdan kelib chiqib, o'zingiz uchun vazifalar qo'ying.

Keyingi keys odatiy emas. Bu videoklip. Biroq, har qanday video fragment keys bo'la olmaydi. Agar video fragmentida inson hayotida uchraydigan haqiqiy voqea bo'lmasa, unda bunday video fragment keys bo'lishi mumkin emas.

Keys uchun qo'shimcha ma'lumot manbalari bilan ishlashni nazarda tutadigan hodisalar usulidan foydalanish mumkin.

2-keys.

Modda tuzilishi. Molekulalarning o'zaro tortilishi va itarilishi.

6-sinf o'quvchisi Salima va uning onasi Rahima opa ertalab choy ichishmoqda. Salima o'ziga piyolani to'ldirib choy quydi. Unga Rahima opa shunday dedi:

- “Choyingdan ozginasini qaytarib choynakka quy, aks holda shakarni qoshiq bilan aralashtirganda choy to‘kiladi”.
- “Albatta uni choynakka ozginasini qaytarib quyaman, chunki choyga shakar solsam ham toshib ketishi mumkin”, – Salima aqlli qarash bilan rozi bo‘ldi.
- “Shakarni solishing mumkin, choy to‘kilmaydi! Ammo uni aralashtirish noqulay bo‘ladi”.
- “Qanday qilib to‘kilmaydi, piyola allaqachon to‘lgan!” – Salima hayron bo‘ldi. Rahima opa choy qoshig‘iga bir qoshiq shakarni ehtiyotkorlik bilan choyga soldi. Piyoladan choy toshmadi.
- “Qanaqasiga?” – xitob qildi Salima.
- “Kechqurungacha nima uchun bunday bo‘lganini o‘ylab ko‘rgin. Uni kechqurun biz birgalikda muhokama qilamiz va fizikani ham mehmonga taklif qilamiz”, – dedi Rahima opa sirli ravishda.

Keys bo‘yicha savollar:

1. Hayotingizda shunga o‘xshash hodisani kuzatganmisiz?
 2. Nima uchun shakar qo‘shilganda piyola ichidan choy toshib chiqmadi?
 3. Issiq choy quyayotganda qanday xavfsizlik qoidalariga rioya qilishingiz kerak?
- 6-sinf Fizika darsligining 10, 11 va 12-mavzularini o‘qib yordam olish mumkin [2].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo‘qonboyeva Sh., Turdiyev N. Bo‘lajak fizika o‘qituvchilari kasbiy kompetentligini shakllantirishda va baholashda kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlar. Metodik qo‘llanma. –Toshkent. Turon-Iqbol. 2021 y.184b.
2. Turdiyev N.Sh. Fizika: 6-sinf uchun darslik. T.:“Niso Poligraf”, 2019. -192 b

NEYTRAL ELEKTROZAIF KUHLAR TA’SIRIDA FAZO JUFTLIGINING SAQLANMASLIGI JARAYONLARI

M.Melibayev- Qo‘qon DPI, dotsent

Z.Azizova- Qo‘qon DPI, magistrant

Maqolada fazo juftligining neytral toklar ta’siri ostida τ -lepton sistemalarda saqlanmaslik effektlari o‘rganilgan. Foton nurlanish asimmetriyasi $P \sim 10^{-7}$ tartibda aniqlangan.

Рассмотрена эффекты несохранения чётности в распадах τ -лептонных системах за счёт нейтральных слабых токов. Степень асимметрии излучения P имеют порядок 10^{-7} .

Parity non- conservation effects in the decays of τ - lepton systems arising in the presence of neutral weak currents are considered. The degree of the emission asymmetry P is of order 10^{-7} for photon emission.

Keywords: spectrum, observation, neytral weak current, parity violation

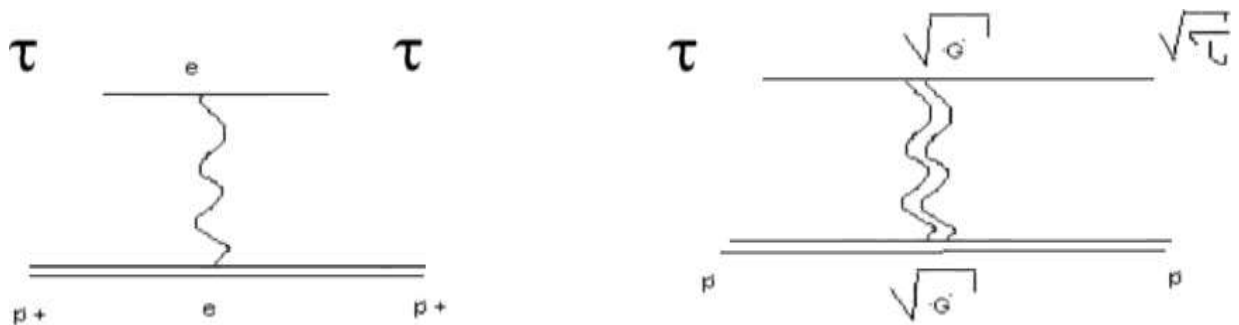
Atom va yadro sistemalarida fazo juftligining neytral toklar ta’siri ostida bo‘ladigan jarayonlar ko‘p adabiyotlarda o‘rganilgan [1,2,3,4,5]. Neytral toklarda Fermi kuchi ta’sirida fazo juftligining saqlanmaslik masalasi eksperimental ravishda tasdiqlangan.

Ushbu maqolada bu tadqiqot ishlarini τ -lepton sektoriga kengaytirish ilmiy metodologiya jixatidan asoslangan va qiziqarli soha hisoblanadi. Shu bugungacha τ -lepton sektorida neytral toklar konstantalari va uning fazo - vaqt simmetriya masalasi ochiqlikicha qolmoqda.

Bajarilayotgan ish shu yunalish buyicha qilinayotgan xarakat desa bo'ladi. An'anaviy ravishda fermi ta'sir tokini vektor va aksial tashkil etuvchidan iborat deb shu yunalishda xarakat qilsa bo'ladi.

Bu muammo oxirgi vaqtda umumlashtirilgan elektromagnit va kuchsiz ta'sir hamda kuchli ta'sirni yagona ta'sir asosida qarovchi Waynberg - Salam - Gleshow modeliga asoslangan [1]

Neytral toklarga asoslangan Feynman diagrammasini quyidagicha ifodalasa bo'ladi.

Rasm 1. Neytral toklarga asoslangan Feynman grafiklari. τ -leptonlar .p-nuklonlar.

Yadroni spinsiz deb o'ylab fazo juftligini saqlamaydigan τ -lepton va nuklon orasidagi potentsiallarni quyidagicha yozish mumkin [3,5] ($\hbar=c=1$ birlikda).

$$V^{en} = \frac{G}{\sqrt{2}} \left(g^{en} \cdot \gamma_5^{(e)} + g_2^{en} \alpha^{\rightarrow(e)} \sigma^{(n)} \right) \delta(r) \quad (1)$$

$$V^{ee} = \frac{G}{\sqrt{2}} \left(\gamma_5^{(ie)} \cdot \gamma_5^{(2e)} + \alpha^{\rightarrow(1e)} \Sigma_2^{\rightarrow(2e)} + \alpha^{\rightarrow(2e)} \Sigma_1^{\rightarrow(1e)} \right) \delta(\vec{r}_{12}) \quad (2)$$

$\gamma_5, \vec{\alpha}, \vec{\Sigma}$ - Dirak matritsalarini α - Pauli matritsasi, G - Fermi kuchsiz konstantasi. g_1, g_2 - ta'sir parametrlari.

Bu potentsiallar qisqa ta'sir doirasiga ega va juftlikni saqlamaydi. Ko'pgina ishlarda mezoatomlarda fazo juftligining saqlanmaslik g'oyalari qurilgan.

Bu ishda τ -lepton va antilepton bog'langan sistemada fazo juftligining saqlanmaslik protsesslarini ko'ramiz.

Fermi konstantasi o'lchov birligi $G = 10^{-5} (m_\tau/m_e)^2$ bulgani uchun τ -lepton sistemasida fazo juftligi effekti $(m_\tau/m_e)^2 = \left(\frac{1,78}{0,51} \cdot 10^3 \right) = 10^7$ marta katta bo'ladi.

Lekin bu eksperimentlarda bunday sistemalarni ko'p xosil qilish muammosi bor. bo'ladi. Atomlar oddiy o'tishlaridan farqli o'laroq bu yerda interferension xad yo'q (kuchsiz ta'sir ostida o'tuvchi amplitudaga interferensiya qiluvchi o'tish yo'q, chunki ta'qiq qat'iy) va effekt kvadratik bo'ladi.

$$W_{MI} = \left(\frac{\langle V \rangle}{\Delta E} \right)^2 W_{EI} \quad (3)$$

Shuning uchun τ -lepton massasi katta bo'lgani tufayli $m_\tau = 1,782 \text{ GeV}$ ($\tau^+\tau^-$) sistema satxlari $2^3S_1, 1^3S_1, 1^3P_1$ xolatlardan iborat.

$\Delta E = (2^3S_1) - E(1^3S_1)$. Bu sistemalar uchun effekt kichik ta'qiqlangan o'tish darajasi 10^{-8} ni tashkil etadi.

Tau lepton va nuklon bog'langan sistema bo'lganda - τ lepton atomi xaqida fikr yuritish mumkin [2].

Fazo juftligining saqlanmaslik darajasi τ -lepton massasi ortishi bilan ortadi. Demak, elektron va myuonga nisbatan effekt katta bo'ladi. Bor orbitasi radiusi $a_\tau = h/(\alpha m_\tau c) = 1,7 \cdot 10^{-12}$ ga τ -lepton uchun teng bo'ladi va to'lqin funksiyasi amplitudasi yadroga katta bo'ladi. Yadro zaryadini o'zgartirish bilan xosil bo'luvchi eksperimental konkurent protsesslarni pasaytirish imkoniyati bor. τ -lepton atomlar energiya satxlari katta qiymatga ega bo'lgani sababli tasodifiy tashqi maydonlarga beriluvchanlik kam bo'ladi.

τ -leptonlardagi eksperiment afzalliklari $\mu - e$ Fermi neytral toklar universalligini τ -lepton sektorida tekshirish imkoniyatining yangi usulidir. Bu tadqiqotning eng qiyin tarafi katta miqdorda τ -leptonlarni va atomlarni tayyorlash va kerakli statistik natijalarni olish xisoblanadi.

Atom o'ta nozik ta'sirini e'tiborga olmagan xolda τ -leptonni yadro bilan ta'sirini ko'rib o'tamiz.

Bu xolatda τ -lepton va yadro orasidagi potensialda τ -lepton spiniga $\vec{S} = \vec{a}/2$ proporsional xadni qoldirib.

$$V = \frac{gh^3}{2\sqrt{2}m_\tau c^2} Z \cdot q_\tau \vec{a} [\vec{p} \delta(\vec{r}) \vec{p}] \quad (4)$$

$$q_\tau = g_{1p} + \frac{N}{Z} g_{1n}$$

Bu yerda m_τ - τ lepton atomidagi keltirilgan massa, Z -protonlar soni, N -yadrodagi neytronlar soni. Fazo juftligi saqlanmaslik va elektromagnit o'tish formulalari vodorod atomiga o'xshash bo'ladi.

Fazo juftligining saqlanmaslik darajasi $P = -2Fr$

$$F = \frac{G\sqrt{3}}{32\sqrt{2}} Z q_\tau \frac{m_\tau^2 c^2 (Z\alpha)^4}{E(2S) - E(2P)} \quad (5)$$

$$r = \sqrt{\frac{W_p}{W_s}} = \frac{2^s}{3\sqrt{3}} (Z\alpha)^{-3} = 1,6 \cdot 10^7 \cdot Z^{-3} \quad (6)$$

$2S \rightarrow 1S + \gamma M1$ o'tish va aralash $2P \rightarrow 1S + \gamma E1$ o'tish extimolliklari mos ravishda

$$W_s = \frac{1}{2^2 3^5} \cdot \alpha (Z\alpha)^{10} \cdot \frac{m_2 c^2}{h} \quad (7)$$

$$W_p = \left(\frac{2}{3}\right)^9 \cdot \alpha (Z\alpha)^4 \cdot \frac{m_\tau c^2}{h} \quad (8)$$

Vodorod atomida energiya farqiga bog'langan elektron xususiy energiyasiga radiatsion tuzatma xissa qo'shadi. Tau lepton atomi xolatida $2S$ va $2R$ farqiga vakuum qutublanish (ya'ni elektron va pozitron virtual par xosil bulishi) radiatsion tuzatmasi asosiy xissa qushadi. Bu xodisa yadroga $r = (h/m_\tau c \cdot \alpha Z)$

masofada bo'lib τ –lepton orbitasi tartibida bo'ladi. Vakuum qutublanishi kichik masofalarda yadro effektiv zaryadining ortishiga sabab bo'ladi. Bu τ -lepton yadro zaryadidan kattaroq zaryadni xis qiladi degani va S satx pastga siljiydi, chunki S xolat amplitudasi relyativistik soxada juda katta. P xolat relyativistik amplitudasi yadroda relyativistik tuzatma natijasida gradiyent xisobiga ortadi lekin S xolatchilik emas.

Yadro zaryadi $Z > 4$ bo'lganida yadro o'lchami teskari effekt beradi. Energiyani yadro o'lchami bilan bog'lik siljishi quyidagicha

$$\delta E_S = \frac{1}{12h^2} (Z\alpha)^4 m_\tau C^4 < r^2 > \quad (9)$$

$$\delta E_p = 0$$

bu yerda $< r^2 >$ yadro yadro taqsimoti o'rtacha kvadratik radiusi. Yuqoridagi formulalardan foydalanib vodorodsimon τ lepton atomi uchun $2S \rightarrow 1S$ o'tishdagi juftlikning saqlanmasligini xisoblash mumkin. Vodorodsimon $(p + \tau^-)$ sistemada interferension protsesslar birinchi tartibda kechadi. Shunisi qiziqki bu ikkita sistema juda xam massa va zaryadi bir-biriga yaqin bo'lgani bilan protsesslar g'alayonlar nazariyasini birinchi va ikkinchi tartibi asosida ro'y beradi. Bu ikki bir-biridan uzoq bo'lgan natija fizik mohiyati muallifga noma'lumligicha qolmoqda.

Yadro radiusini hisobga olib sathlar $(2p_{1/2}, 2s_{1/2})$ Lemb siljishini hisoblab, Vodorod, Kislorod, Volfram, Vismut, Uran izotoplari uchun hisoblangan magnit dipol, elektik dipol o'tishlari ehtimolligi, nurlanish assimetriya ko'effitsiyentlarining hisobi quyidagi.

$$P = +2Fr = 2 \cdot F \sqrt{\frac{W_1}{W_0}} \quad (10)$$

$P_N = 0,9$, $P(^{16}O_8) = 1,02 \cdot 10^{-2}$, $P(^{182}W_{74}) = 1,6 \cdot 10^{-4}$; $P(^{182}W_{74}) = 1,6 \cdot 10^{-4}$; $P(^{238}U_{92}) = 1,06 \cdot 10^{-4}$; $P(^{244}Pu_{94}) = 1,7 \cdot 10^{-4}$;) ga teng bo'ldi.

Tau lepton yashash davrini xisobga olib olingan natijalarni eksperiment imkoniyatlarini o'rganish Tau lepton tabiatini ochish yo'lida o'z samarasini beradi. Bu jarayonlarni kuzatganda katta statistik ma'lumot to'plash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

[1,1]Salam A.. Nobel Symposium №8. Stockliolm, 1968. [2,43]Meliboyev M.. Ibragimova R. O spektrax -leptoniya i τ -leptonных atomov. Tez.dokl.resp.konf.molodых uchyonых-fizikov VUZov 8-10 dekabrya. 1988 g. - Toshkent. 1988. [3,408] Moskalev A N. Ryndin R.M.. Xriplovich I.B. UFN. T.118, vyp. 3.1976.c.408. . [4].Labzovskiy L.N.. Melibayev M.. Parity violation effects in decays of autoionisable states of two-electron atoms and and ions. - Journal of Physics B. England. London. №12. 1979. pg. 2115. [5,2491].L.N.Labyuvskiy. Effekty nesoxraneniya chetnosti v fizike atomov. Izvestiya akademiya nauk . Seriya fiz. T. 41. №12. 1977.S.2491.

NANOZARRALARNI KO'RISH ASBOBLARI VA ULARNING AHAMIYATI

Sh.Abdurasulov-Qo'qon DPI, magistrant

Annotasiya: Maqola nanozarralarni ko'rish asboblari, ularning ahamiyati, yutuq va muammolari haqida yoritilgan.

Annotation: The article covers nanoparticle imaging devices, their importance, achievements and challenges.

Аннотация: В статье рассматриваются устройства визуализации наночастиц, их важность, достижения и проблему

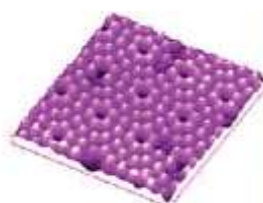
Kalit so'zlar: nano, atomiy kuch mikroskop, nanotexnologiya, electron mikroskop, nanometr, tunnel, zond.

Materiallarga makro-, mikro yoki nano- darajada ishlov bera oladigan barcha texnologiyalar mos kattaliklarni o'lchay oladigan vositalarsiz ishlay olmaydilar. Turli xil o'lchash uskunolari ichida katta va kichik masofalarni o'lchay oladigan maxsus uskunalar mavjud.

10^{-3} m (millimetr) tartibigacha bo'lgan kichik masofalar oddiy chizg'ich yordamida o'lchanadi. U bilan masalan qalin karton qog'oz qalinligini o'lchash mumkin. Qog'ozning varag'i qalinligi ham unday varaq ko'p bo'lsa o'lchash qiyin bo'lmaydi. [1] Yuz varaqni bir to'p qilib, chizg'ich bilan o'lchab, chiqqan kattalikni 100 ga bo'ling. Bu bilan biz har bir varaq qalinligi bir xil deb hisoblab, uning bir varag'i qalinligini o'lchagan bo'lamiz.

Ammo, ulardan ham mayda o'lchamlarga chizg'ich yaramaydi. Chizg'ich bilan sochning bir tuki qalinligini o'lchashga harakat qilib ko'rsak, faqat bir narsani ya'ni u juda ingichka va o'lchovi yo'q ekan degan xulosaga kelamiz. Shuning uchun ham shunday va bundan ham kichik bo'lgan o'lchamlarni o'lchash uchun kattalashtiruvchi uskunalar lozim bo'ladi, bunday uskunalardan bizga ma'lum bo'lgani optik mikroskopdir.

Optik mikroskop bizga buyumning 0,25 mkm gacha bo'lgan mayda qismlarini ko'rish imkonini beradi. Optik tarzda ishlovchi mikroskoplarni yaxshilash, takomillashtirish yo'lidan borib o'lchamlari nanometr tartibdagi buyumlarni ko'rsata oladigan elektron mikroskoplar yaratildi. Elektron mikroskop atomlar panjaralarini ajratib, ko'rib olish imkonini beradi, ammo undagi nuqsonlarni aniqlab bera olmaydi. Elektron mikroskopning eng asosiy kamchiligi uning faqat to'la vakumda ishlashi zarurligidadir. [2] 1981 yilda IBM kompaniyasi xodimlari G.Bining va G.Rorerlar tunnel efekti hodisasi asosida birinchi **skanerlovchi tunnel mikroskop** (STM) ni yaratishdi va 1982 yilda uning yordamida tarixda birinchi bo'lib atomar ajratish bilan avval oltinning, so'ngra kremniyning sirti tasvirini olishdi.

1-rasm. STMda monokristall kremniyning ustki ko'rinishi

STMning ishchi organi – zond – bu tok o'tkazuvchi metal ignadir. O'rganilayotgan sirtga zond juda yaqin masofaga ($\sim 0,5$ nm) yaqinlashtiriladi va unga doimiy kuchlanish berilganda o'rtasida tunnel toki hosil bo'ladi, u esa eksponensial ravishda zond bilan namuna orasidagi masofaga bog'liq bo'ladi: oradagi masofa faqatgina 0,1 nm qadar kattalashtirilsa tunnel toki deyarli 10 martaga pasayib ketadi. Xuddi shu hodisa mikroskopning yuqori darajada ajratish qobiliyatini ta'minlaydi.[2]

Kuzatish tizimi yordamida tok va masofani doimiy birday ushlab turib, zondni X va U o'qlari bo'ylab harakatlantirib, relefga mos ravishda goh ko'tarilib, goh pasayib STM sirtini o'rgana boshlaydi. Bu harakat haqidagi axborotni kompyuter kuzatadi va tekshiriluvchi buyum tasviri ekranda zaruriy aniqlikda ko'rish uchun dasturlanadi.

Namunalarni tekshirish tartibiga asoslangan STM konstruksiyasining 2 ta varianti mavjud.

Igna uchi doimiy balandlik tartibida namuna ustida gorizontaal tekislik bo'ylab harakatlanadi, tunnel tok esa o'zgaradi. Sirtning barcha nuqtasida o'lchangan tunnel tok kattaligi haqidagi ma'lumotlardan kelib chiqib namuna qiyofasi ko'rinishi quriladi.

STMning *doimiy tok tartibida* teskari bog'lanish tizimi ishga tushiriladi. Bunda doimiy tunnel tokni tekshiruvchi uskuna balandligini sirtning har bir nuqtasiga moslashtirish yo'li bilan quyilib turiladi.

Ikkala tartibda ham yutuq va kamchiliklar bor. Doimiy balandlik tartibi tezroq, chunki bu tizim tekshiruvchi moslamani yuqoriga-pastga jildirmaydi, ammo bunda foydali ma'lumotni nisbatan silliq namunalardangina olish mumkin. Doimiy tok tartibida esa yuqori aniqlik bilan murakkab sirtlarni o'rganish mumkin, ammo vaqt ko'p ketadi.

STMning eng zarur qismi bu mexanik manipulyatoridir, u zondni nanometrning mingdan bir bo'laklari aniqligida sirt ustida harakatlanishini ta'minlashi lozim. Odatda mexanik manipulyatorni pezkokeramik materialdan tayyorlanadi.

Tunnel mikroskopining kashf etilishi sirtlarni atom darajasida o'rganishga imkon berdi. Ammo bu asbob bir qator cheklanishlarga ham ega. Tunnel effektiga asoslanganligi uchun u faqat elektr tokini yaxshi o'tkazadigan materiallarni o'rganishdagina qo'llanishi mumkin.[3]

Ammo, rivojlanish, o'sish bir joyda turib qolmaydi va 1986 yili IBMning Syurix bo'limi laboratoriyasida keyingi avlod mikroskoplari – **atomiy - kuch mikroskoplari**(AKM) yaratildi. AKM ham sirtlarni atom aniqligida o'rganishga imkon beradi, ammo endi elektr o'tkazuvchilar bo'lishi shart emas. Hozirgi kunda aynan shunday mikroskop tadqiqotchilar qiziqishni uyg'otmoqda. Atomiy - kuch va tunnel mikroskoplarning harakat qonuniyatlari amalda bir xil, faqat tunnel mikroskopinikidan farqli ravishda AKMning ishlashi atomlararo bog'lanishlar kuchidan foydalanishga asoslangan. Kichik masofalarda (0,1 nm ga yaqin) ikki

jism atomlari o'rtasida itarishish kuchlari, katta masofalarda esa tortishish kuchlari harakatga keladi.[4]

Tadqiqotlar uchun yaratilgan atomiy- kuch mikroskopda bunday ikki jism o'rganilayotgan sirt va uning ustida sirpanayotgan igna uchi bo'ladi. AKMda zond sifatida olmos ignadan foydalaniladi. Sirt va igna uchi o'rtasidagi F kuchi o'zgarganda unga biriktirilgan prujina og'adi va u datchik tomonidan qayd qilinadi. Elastik elementning (prujinka) og'ish kattaligi sirtning reliefi haqidagi ma'lumotga ega bo'ladi.

Igna sirtga yaqinlashgani sari uning atomlarining namuna atomlariga tortilishi kuchayib boraveradi. Igna va sirtning tortishish kuchi to ularning elektron "bulutlari" elektrostatik ravishda bir-biridan itarishish xolatiga kelguncha davom etaveradi, yana ham yaqinlashishganda elektrostatik itarish kuchi eksponensial tarzda tortishish kuchini kamaytiradi. Bu kuchlar atomlar orasidagi masofa 0,2 nm ga yaqin bo'lganda muvozanatlashadi.

AKMda ham STMga o'xshab sirtni tekshirish ikki usulda amalga oshishi mumkin: *kantilever* (zond) *orqali tekshirish* va *taglik bilan tekshirish*. Birinchi holda tekshirilayotgan sirt bo'ylab kantilever harakatlanadi, ikkinchisida esa harakatsiz namunaga nisbatan taglikning o'zi harakatlanadi.

KMning elektr namunalar o'tkazuvchan bo'lishini talab qilmagani uchun u DNK va boshqa yumshoq materiallarning molekulyar o'tkazgichli va izolyatorlik hossalari tekshirishga imkon yaratadi.

Zondli mikroskopiyaning rivojlanishi ta'riflangan qonuniyatlar amalda zond uchining sirt bilan o'zaro ta'sirlashishining har qanday turida ham qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatib berdi. Bu esa umumiy nomi tekshiruvchi zond mikroskoplari (TzM) deb ataluvchi mikroskoplarning kichik-kichik namunalarini ham yaratilishiga olib keldi. Bugungi kunda ularning quyidagi turlari ma'lum:

- tunnel zondlar;
- atomiy- kuch zondlar;
- yaqin maydon optik zondlar;
- magnitik-kuch zondlar;
- elektrostatik kuch zondlar va boshqalar.

Har bir tekshiruvchi zond mikroskopining maxsus xossalari bor. Ammo, ularning umumiy chizmasi u yoki bu darajada yuqorida aytilgan qonuniyatlarga yaqinligicha qolgan. TzM tarkibiga mikroskopning elektromexanik qismining ishlashini boshqaradigan zond, qayd etgan ma'lumotlarni qabul qiladigan va yozib oladigan, hamda ular asosida tasvir qo'rinishini tuzadigan qismlar kiradi. Bundan tashqari, maxsus dastur izlanuvchiga olingan tasvir bilan xohlagan tarzda ishlash uchun (masshtablashtirish, aylantirish, kesimlar qurish) sirtning ko'rinib turgan rasmini tahlil qilib chiqish uchun imkon yaratadi.

Bugungi kunda TzM nanotexnologiyalarning asosiy qurolidir. Takomillashtirishlar natijasida ular o'rganilayotgan namunalarning nafaqat topologiyasini (geometrik xususiyatlarini), balki ko'plab boshqa xarakteristikalarini: magnitik va elektrik xossalari, qattiqligini, tarkibning bir

jinsliligini va boshqalarni, nanometr o'lchamliliklari darajasida aniqlik bilan o'rganish imkonini beradi.

Turli parametrlarni aniqlashdan tashqari zamonaviy TZMLar nanoob'ektlarni *manipulyatsiyalash*, ayrim atomlarni tutish va ularni yangi vaziyatga ko'chirishni ta'minlaydi, eni bir atomga teng bo'lgan o'tkazuvchilarni atomar tarzda yig'ish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dieter Vollath Nanoparticles-Nanocomposites-Nanomaterials. An introduction for beginners. – Wiley-VCH Verlag GbH & Co.KGaA, Boschstr. Weinheim, Germany, 2013. – P. 322.
2. A.T.Teshaboyev, Q.A.Ismoilov, V.A.Abduazimov, S.Z.Zaynobiddinov, Sh.A.Ermatorov Nanozarralar fizikasi, kimyosi va texnologiyalari. Toshkent "Tafakkur bo'stoni" 2014
3. Scanning electron microscopy and x-ray microanalysis. Goldstein
4. Hiddenshell.ru

KREATIV (IJODIY) DARAJADAGI TESTLARDAN YADRO FIZIKASIDA FOYDALANISH.

K.R. Nasriddinov - Chirchiq DPU, professor

R.V. Qosimjonov - Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

H.R.Dehqonov - Qo'qon DPI, talaba

Sh.Abdurahmonova - Chirchiq DPU, talaba

Annotastiya: Ushbu maqola yadro fizikasi bo'limi amaliy mashg'ulotlari samaradorligini oshirishga bag'ishlangan. Bu bo'limning amaliy mashg'ulotlarida nostandart testlarning o'rni va ahamiyati o'rganilgan va shu bo'limga mos nostandart testlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: atom yadrosi, yadro modellari, radiaktiv yemirilishlar, yadro reaktori, yadroning tomchi modeli, Blum taksonomiyasi, kreativ yondoshuv, qisman izlanishli yondashuv, nostandart testlar, pedagogika, metodika, amaliy mashg'ulotlar.

Аннотация: Данная статья посвящена повышению эффективности практических занятий кафедры ядерной физики.

Ключевые слова: атомное ядро, ядерные модели, капельная модель ядра, таксономия Блума, творческий подход, частично исследовательский подход, практические занятия.

Abstract: This article is devoted to improving the effectiveness of practical classes in the nuclear physics section. The role and significance of non-standard tests in practical classes have been studied and non-standard tests for this section have been developed

Keywords: atomic nucleus, nuclear models, radioactive decays, nuclear reactor, droplet model of the nucleus, Blum's taxonomy, creative approach, partially creative approach, non-standard tests, pedagogy, methodology, practical classes.

Talabalar bilimini baholashda testlardan foydalanish ko'plab afzalliklarga ega bo'lishiga qaramasdan, test topshiriqlarining mukammal emasligi natijasida bir qator kamchiliklar ham ko'zga tashlanmoqda.

Bunday kamchiliklarga birinchi navbatda test topshirig'ida javob variantlarining mavjud ekanligini ko'rsatish mumkin. Ma'lumki standart testlar tarkibi test topshirig'ining savoli, to'g'ri va muqobil javob variantlaridan tashkil topadi. Talaba fan asoslarini mutlaqo o'rganmagan holda ham muqobil javoblarni belgilagan holda qandaydir darajada baholanishi mumkin.

Ikkinchi kamchilik sifatida esa test topshiriqlarining ba'zi hollarda mukammal tuzilmaganligini ko'rsatish mumkin, ya'ni test topshirig'i savolida to'g'ri javobni topishga yordam beruvchi so'z va iboralarning ishlatilishi, test topshirig'ining to'g'ri javobi boshqa javoblar ichida shaklan ajralib turishi, muqobil javoblar variantlarida so'zlarni keraksiz takrorlanishi kabilar.

Uchinchi kamchilik sifatida esa test topshiriqlari javoblarining kalitlari mavjud ekanligi natijasida talabalar fan asoslarini mukammal o'zlashtirish o'rniga javoblarni yodlashni ma'qul ko'radilar.

Yuqorida ko'rsatilgan kamchiliklar bo'lmasligi uchun fanlar bo'yicha test topshiriqlarini tuzishga kreativ yondoshuv talab etiladi. Test topshiriqlariga qo'yiladigan bunday talablarga ochiq, qisman izlanishli va kreativ darajadagi test topshiriqlari javob beradi [1].

Ma'lumki, ochiq tipdagi test topshiriqlarida javoblar ochiq qoldiriladi. Bunday testlarning shaklini biroz o'zgartirilsa, ya'ni test topshirig'ida javob variantlari bo'lmasa, to'g'ri javobni talabalar o'zlari yozishlari kerak bo'ladi. Bu talabalar tomonidan javob variantini taxminiy belgilashning oldini oladi. Bunday testlarni to'g'ri ishlash uchun talabalar fanning nazariy asoslarini bilishlari zarurdir [2].

1. Yadro kuchlari va yadroning tomchi modeliga tegishli asosiy tushunchalariga mos raqamlarini jadvalning o'ng qismiga yozing.

- 1) Zaryadga bog'liq emas
- 2) Markaziy emas, tenzor xususiyatga ega
- 3) Suyuqlik tomchisi va yadrodag zarralarning ma'lum bir harakatchanlikka egaligi
- 4) Almashinuv xarakteriga egaligi
- 5) Qisqa radiusli o'zaro ta'sirdan iborat
- 6) Suyuqlik molekularining o'zaro ta'sir kuchlari kabi yadro kuchlarining to'yinish xarakteriga ega ekanligi
- 7) Eng kuchli ta'sir etuvchi kuch
- 8) Suyuqlik tomchisidagi molekular kuchlarning ta'siri kabi yadro kuchlari ta'sir radiusining kichikligi

Javobi:

Yadroviy tushunchalar	Javob raqamlari
Yadro tomchi modeli	3,6,8
Yadro kuchlari	1,2,4,5,7

2. Yadro kuchlarining xususiyatlarining ketma-ketligini belgilang.

1. Suyuqlik tomchisidagi molekular kuchlarning ta'siri kabi yadro kuchlari ta'sir radiusining kichikligi.
2. Yadroviy o'zaro ta'sir kuchi eng kuchli ta'sir etuvchi kuchdir.

3. Suyuqlik molekulalarining o'zaro ta'sir kuchlari kabi yadro kuchlarining to'yinish xarakteriga ega ekanligi.
4. Yadroviy kuch qisqa radiusli o'zaro ta'sirdan iborat.
5. Yadroviy o'zaro ta'sir kuchi o'zaro ta'sirlashuvchi nuklonlarning spin yo'nalishiga bog'liq.
6. Suyuqlik tomchisi tarkibidagi modda zichligi va yadroning o'rtacha zichligining doimiyligi, uning suyuqlik tomchisidagi zarralar soni kabi yadrodagı nuklonlar soniga bog'liq emasligi.
7. Yadroviy o'zaro ta'sir kuchi markaziy emas, tenzor xususiyatga ega.
8. Suyuqlik tomchisi va yadrodagı zarralarning ma'lum bir harakatchanlikka egaligi.
9. Yadroviy kuchlarning almashinuv xarakteriga egaligi.
10. Yadroviy kuchlar zaryadga bog'liq emas.
11. Ta'sirlashuvchi nuklonlar orasidagi masofa 10^{-13} sm ga yaqin bo'lganda yadroviy o'zaro ta'sir kuchi tortishish xarakteriga ega, undan kichik masofalarda u itarish xarakteriga ega.
12. Yadroviy o'zaro ta'sir kuchi to'yinish xarakteriga ega.
13. Yadroviy o'zaro ta'sir kuchi ta'sirlashuvchi nuklonlarning tezligiga bog'liq.

Bu kabi testlar amaliy mashg'ulotlarda ham foydalanilsa talabalarning nazariy bilimlari mustahkamlanadi va ularining amaliy mashg'ulotdagi faolliklari oshishiga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan test topshiriqlari pedagogika oliy ta'lim muassasalarida Umumiy fizikaning yadro fizika bo'limini o'qitish jarayonida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashda qo'llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. J.O.Tolipova. Pedagogik kvalimertiya. O'quv qo'llanma. –T. TDPU. 2016. – 116 b.
2. K.R. Nasriddinov, R.V. Qosimjonov. Yadro fizikasida nostandart testlarning o'rni va ahamiyati. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 6 | 2022 ISSN: 2181-1385. 509-517 b.
3. R.V. Qosimjonov. In practical exercises of nuclear physics nuclear physics analysis of protection laws. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities ISSN 2749-0866 Vol.2 Issue 1.5 Pedagogical sciences <http://berlinstudies.de/> Berlin. 2022. 321-326 b.
4. R.V. Qosimjonov. Amaliy mashg'ulotlarda testlardan foydalanishning o'rni va ahamiyati. Материалы Международной научной конференции “Тенденции развития физики конденсированных сред” Фергана, 25 май, 2021 год. ЧАСТЬ 2. 153-156 b.

**MAKTAB O'QUVCHILARIGA O'TILAYOTGAN ASTRONOMIYA
FANINING BA'ZI ASPEKTLARI. MAKTAB O'QUVCHILARIGA
ASTRONOMIYA FANIDAN "METAGALLAKTIKA STRUKTURASI"
MAVZUSI BO'YICHA KO'NIKMANI SHAKLANTIRISHDA YASHIRIN
MATERIYA TUSHINCHASINI HISOBGA KIRITISHNI AHAMIYATI**

D.R.Kodirova-Samarqand shahar 10-maktab fizika fani o'qituvchisi

Koinotning ko'rinadigan hududiga metagallaktika deyiladi. Uning katta masshtabli stukturasiga gallaktikalar va gallaktika to'dalari kiradi. Gallaktikalar-stosionar gravitasion bog'langan yulduzlar sistemalaridir. Quyosh sistemasiga kiradigan gallaktika tarkibiga taxminan 10^{11} yulduz kirib, massasi $\sim 2 \cdot 10^{44}$ g, yulduzlari tomonidan to'la nurlanadigan energiyasi (yorqinligi) $3 \cdot 10^{43}$ erg/s taritibidadir.

Oxirgi yillarda sezgirligi juda yuqori bo'lgan instrumentlar yordamida olingan natijalarning ko'rsatishicha gallaktikalar to'dalari o'ta muhim bo'lgan xususiyatga egadir. Ularning ko'pchiligida, to'dadagi gallaktikalarning xususiy harakatiga ko'ra aniqlangan massasi to'la yorqinligi yordamida aniqlangan massasidan kattadir. Massani aniqlashni birinchi usuli to'dalar stasionar gravitatsion bog'langan sistemalardan iborat deb olingan g'oyaga asoslangandir. Bunday sistemaning to'la mexanik energiyasi manfiy bo'lib, kinetik energiyasi (vaqt bo'yicha o'rta) gravitasion potesial energiyasi modulini yarimiga teng bo'lish kerak, yani

$$E_{kin} = \frac{1}{2} |E_{pot}| \quad (1)$$

Bu munosabat klassik mexanika Virial teoremasini ifodalaydi. Virial teoremasi stasionar sistemani harakat tenglamasi natijasi sifatida kelib chiqdi [1,3,4] birinchi tenglamadan foydalanib quyidagini yozish mumkin.

$$E_{kin} = \frac{m g^2}{2} = \frac{GMm}{2R} \quad (2)$$

Bunda G –gravitasion doimiysi, R -to'daning o'lchami, M -to'daning massasi, m -to'da massalar markazi atrofida aylanuvchi sistemaning massasi.

Agar to 'da o'lchami R va gallaktikalar tezligi dispersiyasi ma'lum bo'lsa, to'da massasining qiymatini baholash mumkin.

$$M_{VT} = \frac{g^2 R}{G} \quad (3)$$

Bunday aniqlangan massaga to'daning Virial massasi deyiladi.

Massa aniqlashning ikkinchi usulida kuzatuv yo'li bilan aniqlangan to'daning to'la yorqinligini, alohida galaktikalar uchun kuzatuv yo'li bilan aniqlangan va standart sifatida qabul qilingan massalar yorqinlik nisbatiga ko'paytiriladi. Umuman olganda bu oxirgi nisbat turli tipdagi galaktikalar uchun turlicha bo'lib, agar berilgan to'daga qandaydir ma'lum tipdagi galaktikalar eng ko'p bo'lsa, u holda bunday galaktikalar to'dasining massasi M_L -ni bu metod yordamida haqiqatdan ham topish mumkin. Olingan natijalarning ko'rsatishicha

juda ko'p to'dalar uchun birinchi usulda aniqlangan massasi ikkinchi usul yordamida aniqlangan massasidan kattadir, ya'ni

$$M_{VT} > M_L \quad (4)$$

Olingan bunday natijaga Virial paradoksi deyiladi. Oxirgi yillardagi kuzatuv natijalari bu paradoksni tasdiqlaydi.

Agar to'da stotsionar bo'lmasa, Virial paradoksi yo'qoladi, chunki bunday to'da uchun Virial paradoksi o'rinli emas. Agar haqiqatda ular stotsionar bo'lsa, u holda to'dalarda yetarli miqdorda yashrin materiya (nurlanmaydigan materiya) massasi borligi kelib chiqadi. Nazariyaning ko'rsatishicha to'dadagi galaktika yashrin massasi galaktika umumiy massasidan 3-10 marotaba katta bo'lishi kerak [2,3,5].

To'dalardagi galaktikalar va yulduzlar sistemalarini ko'rinmas materiyasi zaxirasining qo'shimcha gravitatsiyasi yordamida bunday galaktikalarni va yulduzlarni muvozanatgda ushlayotgan bo'lishi mumkin. Eng kichik elementlar zarralardan tortib katta kosmik ob'ektlargacha barchasi gravitatsion tortilishga qatnashayotganligi sababli, yashrin muhit nazariy jihatda istalgan ko'rinishda bo'lishi mumkin. Ma'lum guruhdagi astronom nazariyachilarning fikricha [3,5,6] yashrin massa ko'p kuchsiz to'q-sariq karliklar, yupiter ko'rinishidagi to'q rangdagi sayyoralar va qora tuynuklar massalarining majmuasidan iborat bo'lsa, boshqa guruh fuziklarning fikricha, yashrin massa elementlar zarralar (neytronlar, aksionlar, fotonlar, X bazonlar) massalarning majmuasidan iboratdir.

Xulosa qilib qayd shuni qilish kerakki, galaktika to'dalari va assosiyatsiyalarining paydo bo'lishida va evolyutsiyasi jarayonida yashrin massa gravitatsiyasi asosiy rolni o'ynagan bo'lishi shubhasizdir. Shuning uchun yashrin materiyani aniqlash va uni o'rganish galaktikalar to'dalarini bizga noma'lum xususiyatlarni, qolaversa, materiyaning bizga noma'lum tomonlarni aniqlashda o'ta muhim bo'lib hisoblanadi.

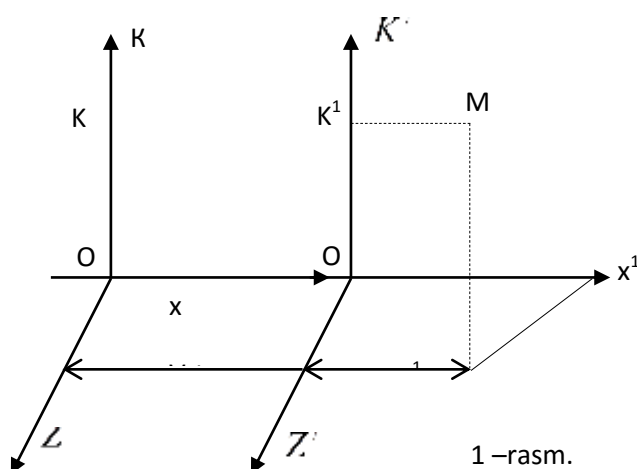
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Мартинов Д.Я. Общая астрофизика. М.:Наука, 1947
2. П.И.Бакулин и др Курс общей астрономия М.: Наука, 1983
3. Шкловский И.С Звезды их рождения и смерть М.: Наука, 1848
4. Б.С. Ишханов, И.М. Капитонов, И.А. Тутин "Нуклеосинтез во вселенной" М.: Из-во МГУ, 1988 г
5. Физика космоса. Маленькая энциклопедия, 1986

KLASSIK MEXANIKA QONUNLARINI GALILEY SHAKL ALMASHTIRISHGA VA FAZO JUFTLIGIGA NISBATAN SIMMETRYASI.

M.Meliboyev-Qo'qon DPI, f.m.f.n., dotsent

Z.Azizova- Qo'qon DPI, magistrant

Bir –biriga nisbatan o'zgarmas v_0 tezlik bilan harakatlanuvchi ikkita sanoq sistemasini tekshiraylik. Bulardan 1 –rasmida K harfi bilan belgilangan sistemani shartli ravishda ko'chmas deb hisoblaymiz. Uholda ikkinchi K' sistema to'g'ri chiziqli va tekis harakatlanadi. K sistemaning x, y, z koordinata

o'qlarini hamda K' -sistemaning x', y', z' o'qlarini x bilan x' ustma –ust tushadigan, y va y' , shuningdek, z va z' o'qlar bir –birlariga parallel yo'naladigan qilib tanlab olamiz.

Biror P nuqtaning K sistemadagi x', y', z' koordinatalari orasidagi bog'lanishni topaylik. Agar vaqtni ikkala sistemaning koordinata boshlari ustma –ust turgan paytdan boshlab hisoblasak, u vaqtda 1 –rasmga binoan $x = x' + v_0 t$ bo'ladi. Undan tashqari, $y = y'$ va $z = z'$ bo'lishi ravshan. Bu munosabatlarga klassik mexanikada qabul qilingan ikkala sistemada ham vaqt bir tarzda o'tadi, ya'ni $t = t'$ deb faraz qilsak, u holda to'rtta tenglama to'plamiga ega bo'lamiz: $y = y'$

$$\left. \begin{aligned} x &= x' + v_0 t, \\ y &= y', \\ z &= z', \\ t &= t', \end{aligned} \right\} \quad (1.1)$$

bular Galiley o'zgartirishlari deb ataladi.

Munosabatlardan birinchisi bilan oxirgisi faqat v_0 ning yorug'likning bo'shliqdagi tezligidan (uni biz s harfi bilan belgilaymiz) kichik qiymatlari ($v_0 \ll c$) uchungina to'g'ri ekan. v_0 ning s ga yaqin qiymatlarida Galiley o'zgartirishlarini bunga nisbatan umumiyroq Lorents o'zgartirishlari bilan almashtirish mumkin. Klassik mexanika chegarasida (1.1) formulalarni to'g'ri deb faraz qilinadi.

(1.1) munosabatlarni vaqt bo'yicha differentsiallasak, P nuqtaning K va K' sanoq sistemalaridagi tezliklari orasidagi bog'lanishni topamiz:

$$\left. \begin{aligned} x &= x' + v_0 yoki v_x = v'_x + v_0, \\ y &= y' yoki v_y = v'_y, \\ z &= z' yoki v_z = v'_z, \end{aligned} \right\} \quad (1.2)$$

(1.2) dagi bu uchta skalyar munosabat K sistemaga nisbatan o'lchangan v tezlik vektori bilan K' sistemaga nisbatan o'lchangan v' tezlik vektori orasidagi

$$v = v' + v_0 \quad (1.3)$$

munosabatga ekvivalentdir. Bunga ishonch hosil qilish uchun (1.3) vektor tenglikning x, y, z o'qlarga proektsiyasini olish kifoya. Natijada (1.2) formulalar hosil bo'ladi.

(1.2) va (1.3) formulalar klassik mexanikada tezliklarni qo'shish qoidalarini beradi. Bunda shuni nazarda tutmoq kerakki, K va K' sistemalarning koordinata o'qlari yo'nalishlarini ixtiyoriy tanlab olinganda ham (1.3) munosabat vektor munosabatlar kabi o'z kuchini saqlab qolaveradi. (1.2) munosabatlar esa o'qlar faqat 1 – rasmdagidek tanlangandagina bajariladi

xolos. Endi biz bu fikrni isbotlash imkoniyatiga egamiz. Buning uchun (1.3) munosabatni vaqt bo'yicha differentsiallaymiz. v_0 doimiy ekanligini hisobga olsak:

$$v = v' yoki w = w'. \quad (1.4)$$

Bundan biror jismning tezlanishi bir –biriga nisbatan to'g'ri chiziqli tekis harakatlanuvchi barcha sistemalarda bir xil bo'ladi degan xulosa kelib chiqadi. Shuning uchun agar bu sistemalardan birortasi inertsial bo'lsa (bu kuchlar bo'lmaganda w_0 demakdir, u vaqtda qolganlari xam inertsial bo'ladi w ham nolga teng).

Mexanikaning asosiy tenglamasi (1.4) kikinematikik kattaliklardan faqat tezlanish o'z ichiga olishi, tezlik esa unga kirmasligi bilan xarakterlanadi. Biroq biz yuqorida anivlaganimizdek ikkita $K = K'$ ixtiyoriy tanlab olingan inertsial sanoq sistemasida jismning tezlanishi bir xil bo'ladi. Bundan N'yutonning ikkinchi qonuniga binoan jismga K va K' sistemalarda ta'sir etuvchi kuchlar ham bir xil bo'ladi, degan xulosa kelib chiqadi. Demak, bir inertsial sistemadan ikkinchisiga o'tganda dinamika qonunlari o'zgarmas bo'lar ekan, ya'ni odatda aytilishicha, koordinatalarning bir inertsial sistemadan ikkinchisiga o'tishi fizikaviy kattaliklarga nisbatan invariant o'tish bo'lar ekan. Mexanika nuqtai nazaridan qaraganda hamma inertsial sanoq sistemalari o'zaro ekvivalentdir: ularning birortasini ham boshqalaridan yuqori qo'yib bo'lmaydi. Amalda bu hol berilgan sanoq sistemasida o'tkazilgan mexanik tajribalarning hech qaysisidan sistema tinch turibdimi yoki to'g'ri chiziqli tekis harakat qilayotibdimi –buni bilib bo'lmashligida namoyon bo'ladi. Masalan, turtkisiz to'g'ri chiziqli va tekis harakatlanayotgan poez vagoni ichida turi, agar vagon oynasidan qaramasak, avgon tinch turibdimi yoki harakatlanayotibdimi, buni bila olmaymiz. Bunday sharoitda jismlarning erkin tushishi biz tashlagan jismning harakati va barcha boshqa mexanik protsesslar go'yo vagon tinch turgandagidek sodir bo'ladi.

Yuqorida bayon qilingan hodisalarni Galiley aniqlagan edi. Barcha mexanik hodisalar turli inertsial sistemalarda bir xil sodir bo'lganligi sababli hech qanday mexanik tajribalar yordamida berilgan sanoq sistema tinch turganligi yoki to'g'ri chiziqli va tekis harakat qilayotganligini bilib bo'lmashligi haqidagi bu qonun Galileyning nisbiylik prinsipi deb ataladi.

Yuqorida bayon qilingan fikrlardan K sanoq sistemasidan K' sanoq sistemasiga o'tishga nisbatan dinamika qonuni o'zgarishsiz qoladi. Dinamika qonuni Galiley shakl almashtirishga nisbatan invariantligi kelib chiqadi.

Klassik mexanika asosiy qonunini diskret P va T yani fazo va vaqt inversiyasiga nisbatan simmetriya masalasini ko'rib chiqamiz. Hususan dinamika N'yutonning ikkinchi qonuni

Jismning massasi g materiya xususiyatini xarakterlovchi fizikaviy kattalik bo'lib, u jismning inertligi va gravitasion xususiyatini ifodalaydi. Jism tezligini o'zgartirib, unga tezlanish beradigan vektor kattalikka kuch deyiladi.

Moddiy nuqta mexanik harakatini tashqi kuchlar ta'sirida qanday o'zgarishini dinamikaning asosiy ikkinchi qonunida bayon etiladi. Ixtiyoriy biror jismga $F_1, F_2, \dots$ kuchlar ta'sir etsa, bu kuchlar ta'sirida jism moc ravishda $a_1, a_2, \dots$ tezlanishlar oladi. Biroq $F_1/a_1 = F_2/a_2 = \dots = \text{sonst}$ bo'lib, bu kattalik jism inertligini ifodalaydi. Agar turli kuchlar biror jismga ta'sir etsa, jism olgan tezlanish kuchlarning teng ta'sir etuvchisiga tug'ri proporsional bo'ladi, ya'ni

$$a \sim F \quad (m = \text{sonst}) \quad (1.5)$$

Agar turli massali jismlarga bir xil kuch ta'sir etsa, jismlar olgan tezlanishlar turlicha bo'ladi. Jismlar massalari qancha katta bo'lsa, ular olgan tezlanishlar shuncha kichik bo'ladi.

$$a \approx \frac{1}{m} \quad (1.6)$$

1.5 va 1.6 tengliklardan

$$a = k \frac{F}{m} \quad (1.7)$$

yozamiz. 1.7 - tenglik N'yutonning ikkinchi qonunini ifodalaydi. Bu ifodaga ko'ra, jism olgan tezlanish kuchga to'g'ri, jism massasiga teskari proporsional bo'ladi. N'yutonning ikkinchi qonuni inersial sanoq sisitemasi uchun o'rinlidir. Birinchi qonun N'yuton ikkinchi qonunining xususiy xoli sifatida qaraladi. Sistemaga qo'yilgan kuchlarning teng ta'sir etuvchisi nolga teng bo'lganda, jism olgan tezlanish xam nolga teng bo'ladi.

Halqaro birliklar tizimi (SI) da 1.7 - tenglikdagi proporsionallik koeffisienti $k = 1$ bo'lgani uchun

$$a = \frac{F}{m}$$

yoki

$$F = ma = m * \left(\frac{dV}{dt} \right) \quad (1.8)$$

bo'ladi. Jism massasi klassik mexanikada o'zgarmas miqdor bo'lgani uchun 1.8 tenglikni:

$$F = \frac{d(mV)}{dt}$$

kabi yozish mumkin. Moddiy nuqta massasini tezligiga ko'paytmasi uning harakat miqdorini (impul'sini) belgilaydi, ya'ni

$$p = m \mathcal{V} \quad (1.10)$$

Bu tenglikni 1.9 ga qo'yib

$$F = dp/dt \quad (1.11)$$

ni hosil qilamiz. 1.11 tenglik N'yutonning ikkinchi qonunini umumiy ko'rinishini ifodalaydi. 1.11 ga ko'ra jismga ta'sir etuvchi kuch impul'sdan vaqt bo'yicha olingan birinchi tartibli xosilaga teng ekan.

Dinamika qonunini fazo inversiyasi P yoki $x \rightarrow -x$, $y \rightarrow -y$, $z \rightarrow -z$ shakl almashtirishga nisbatan o'zgazilishsiz qolishini ko'rib o'tamiz. Bu shakl almashtirishda tezlanish ishorasi o'zgaradi. Kuch qutbiy vektor bo'lganligi sababli uning ham ishorasi o'zgaradi. Natijada (1.11) tenglama o'zgarishsiz qoladi. Demak dinamika qonuni P -shakl almashtirishga nisbatan invariant qoladi.

Vaqt inversiyasi uchun klassik fizika qonuni o'zgarishsiz qolishini ko'rib chiqamiz.

T: $t \rightarrow -t$ almashtirilganda t ezlanish formulasidan $d(-t) \cdot d(-t) = dt^2$ o'zgarmay kuch ham o'z ishorasini o'zgartirmaydi. Demak dinamika qonuni T almashtirishga nisbatan invariant.

Klassik fizikada diskret almashtirishlar xech qanday saqlanish qonunlariga olib kelmaydi. Mikrodunyo fizikasida esa fazoviy invariantga nisbatan invariantlik – P – jufluk deb ataluvchi diskret kattalikning saqlanishiga, o'ng va chap koordinata sistemasiga nisbatan simmetriyaga (kuchsiz o'zaro ta'sirlardan tashqari) olib keladi. Umuman, fazo, vaqt va yo'nalish – nisbiy tushunchalar. Masalan, fazoda o'ng bilan chapni bir – biridan absolyut, ya'ni alohida – alohida holda farq qilib bo'lmaydi. O'ng bilan chap o'zaro nisbiy va bir – birining mavjudligini taqozo qiluvchi tushunchalardir. P – juftlikning saqlanish qonuni xuddi shu o'ng va chapni bir biridan farq qilib bo'lmaslik prinsipiga, real hodisaning uning ko'zgudagi aksidan absalyut farqi yo'qligiga asoslangan.

Vaqt o'qining inversiyasi, ya'ni ko'zguga nisbatan tabiat hodisalarining simmetriyasi boshqa simmetryalardan o'zgacha namoyon bo'ladi, chunki vaqtning ishorasi teskariga almashtirilganda fizik sistemaning boshlang'ich va oxirgi holatlari o'zora o'rin almashadi. Fizik jarayonlarning vaqtning inversiyasiga nisbatan bu kabi simmetryasidan to'la muvozanat prinsipi kelib chiqadi.

Kattalik	Inversiya	
	P	$\hat{T}$
Kordinatalar	$\vec{r} \rightarrow -\vec{r}$	$\vec{r} \rightarrow \vec{r}$
Vaqt	$t \rightarrow t$	$t \rightarrow -t$
Massa	$m \rightarrow m$	$m \rightarrow m$

Impul's	$\vec{p} \rightarrow -\vec{p}$	$\vec{p} \rightarrow -\hat{p}$
Impul's momenti (spin)	L	$\vec{L} \rightarrow -\vec{L}$
Kuch	$\vec{F} \rightarrow -\vec{F}$	$\vec{F} \rightarrow -\vec{F}$
Energiya	$E \rightarrow E$	$E \rightarrow E$
Zaryad	$e \rightarrow e$	$e \rightarrow e$
Elektr maydon	$\vec{E} \rightarrow -\vec{E}$	$\vec{E} \rightarrow \vec{E}$
Magnit maydon	$\vec{B} \rightarrow \vec{B}$	$\vec{B} \rightarrow -\vec{B}$

Mazkur prinsipga muvofiq, agar mikrodunyodagi qandaydir jarayonning o'tishi mumkin bo'lsa, vaqt inversiyasiga muvofiq xosil bo'lgan teskati jarayon ham o'rinalidir. Fazo inversiyasiga r – juftlik kabi fizik kattalik to'g'ri keladi, vaqt inversiyasi uchun esa xech qanday fizik kattaliklar to'g'ri kelmaydi.

Klassik mexanika fazo va vaqt inversiyasiga nisbatan invariant bo'ladi. Kvant mexanikasi, kvant elektrodinamikasi xam fazo va vaqt inversiyasiga nisbatan invariant. [2,210]. Elektrokuchsiz fermi kuclari ta'siri ostidagi jarayonlarda bu gipotezani turli eksperimentlarda tekshirishga to'g'ri keladi. Yuqori energiya fizikasida simmetriya qonunlari kuchlik nazariy asos hisoblanadi [3,260]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Л.Д. Ландау, Квантовая механика, Наука, М.1989.
2. Ғ.Х Ҳошимов, Р.Я Расулов., Н.Х Йўлдошев, Квант механикаси асослари, Тошкент “Ўқитувчи”, 1995.
3. Melibaev M., Azizova Z. Wolfram atom rentgen nurlanish spektrlarida fazojuftliginisqaqlanmaslik jarayonini kuzatish imkoniyatlari. ZAMONAVIY FIZIKA VASTRONOMIYANING MUAMMOLARI, YECHIMLARI, O'QITISH USLUBLARI. Respublika miqyosidagi onlayn ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2022 yil 12 aprel. 260 b.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING FIZIKA FANINI O'ZLASHTIRISHDAGI AHAMIYATI.

N.S.Bozorov-Qo'qon DPI, f-m. f.n., dotsent

Q.P.Umurqulov- Qo'qon DPI, o'qituvchisi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning pedagogik jarayondagi ahamiyati, fizika faniga tadbiri va undan kelib chiqqan xulosalar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, metod, ta'lim tizimi, islohot, pedagogik izlanish, interfaol metod.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ta'limiy islohotlar jarayonida jahon andozalariga mos keladigan uzluksiz ta'lim tizimini yaratish, ta'lim tizimini samaradorlini yuqori bosqichlarga ko'tarish masalarining ijobiy hal etilishiga erishish dolzarb pedagogik vazifalar sifatida kun tartibiga qo'yildi. Shu ma'noda, prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning: “Ilm-fan, zamonaviy va uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish zarur. Xalqimizda “ta'lim va

tarbiya beshikdan boshlanadi” degan hikmatli bir soʻz bor. Faqat **maʼrifat insonni kamolga, jamiyatni taraqqiyotga etaklaydi**. SHu sababli, taʼlim sohasidagi davlat siyosati uzluksiz taʼlim tizimi prinsipiga asoslanishi lozim”¹ degan fikrini oʻzimiz uchun dasturulamal qilib olib, vatanimizni ilm fan sohasida dunyoning rivojlangan mamlakatlari qatoridan joy olishi uchun bor kuch-gʻayratimizni ayamaymiz.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar taʼlim tajribalarini oʻrganish soʻngi yillarda taʼlim samaradorligini taʼminlovchi muhim omil-pedagogik texnologiyalar va ularning imkoniyatlari ekanligini koʻrsatdi. Shu sababli taʼlimiy islohotlarning muhim yoʻnalishi oʻqitish ishlarini tashkil etadigan va barkamol shaxs tarbiyasi uchun masʼul boʻlgan muassasalar faoliyatiga zamonaviy ilgʻor pedagogik texnologiyalarni samarali tashkil etishdan iborat etib belgilandi.

Hozirgi kunda Oʻzbekiston Respublikasida oʻqitilib kelinayotgan “Pedagogika” fanining predmeti shaxsni shakllantirish, uning kamolotini taʼminlashga yoʻnaltirilgan taʼlimiy hamda tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiradi. Boshqacha aytganda shaxsning yetuk kamoloti ikki muhim faoliyat taʼlimiy va tarbiyaviy faoliyat jarayonining samarasi sifatida namoyon boʻladi.

Rivojlangan mamlakatlar taʼlim tizimida shaxs ijtimoiylashuvini taʼminlovchi etakchi omil sifatida taʼlim jarayoni eʼtirof etilsa, biz shaxsning shakllanishida taʼlim hamda tarbiya jarayoni ham birdek ahamiyatga ega ekanligini taʼkidlaymiz. Aksariyat hollarda tarbiya jarayoni bu borada ustuvor boʻlishi lozim, chunki oʻzida axloqiy xislatlarni namoyon etadigan shaxsgina yaʼni axloqli insongina taʼlimni(bilimni) qadrlay oladi.

Mamlakatimizdagi mavjud oliy oʻquv yurtlari, umumiy oʻrta taʼlim maktab va kasb-hunar kollejlari fanlarni innovatsion texnologiyalar yordamida olib borilishi oʻqitishni oʻquvchi-oʻquvchilarning bilim va koʻnikmalarini shakllantirish, ularning ilmiy-amaliy salohiyatini oshirish va tafakkurini oʻstirishda asosiy omil boʻlib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan taʼlim jarayonida interfaol usullar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini oʻquv jarayoniga qoʻllash, taʼlim-tarbiya berishning samarali usullarini topish, ularni amalga keng joriy etish, oliy oʻquv yurtlari, umumiy oʻrta taʼlim maktab va kasb-hunar kollejlari hamda umumiy oʻrta taʼlim maktabda pedagog-oʻqituvchilar zimmasiga katta masʼuliyat yuklaydi.

Pedagogikada taʼlim sifatini qanday qilib yuqori dajaga koʻtarish mumkin ekanligi haqida doimo bosh qotirib kelinadi va taʼlim berishning turli xil samarali usullaridan foydalaniladi. Fizika fani misolida oladigan boʻlsak, fizika fanini oʻqitish metodikasi boʻyicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, dolzarb ilmiy metodik muammo hisoblanadi. Chunki yuqorida aytib oʻtilganidek fizika tajribaga asoslangan fan ekanligi sababli pedagogik eksperiment bilan fizik eksperimentni birgalikda olib borishga toʻgʻri keladi. Shu oʻrinda mashhur fizik, Nobel mukofoti sovrindori P.L.Kapitsaning fikrini misol keltiraman: “Fizika yoshlarda tabiatshunoslik sohasida dastlabki ijodiy fikrlashni tarbiyalashga mos predmetdir.

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 26.12.18 yildagi Xalqqa murojatnomasi nutqidan.

Demak „maktabda fizika fanini o'qitishni tashkil qilish juda mas'uliyatli vazifa sanaladi.”²

Pedagogik texnologiyaning asosiy negizi, o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishdan iborat bo'lib, buning asosida o'quvchini mustaqil va mantiqiy fikrlashga, ijodiy ishlashga va izlanishga, xulosa va tahlil qilishga o'rgatish va yo'naltirish yotadi.

Pedagogik texnologiyaning ilmiy kontseptsiyasi ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, ijtimoiy-pedagogik va didaktik asoslashlarni qamrab oladi.

Ta'lim jarayoni mazmuni umumiy va aniq maqsadlar, o'quv materiali mazmunidan iborat bo'ladi. Pedagogik texnologik jarayon ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati, o'quv jarayonini boshqarish usullari, o'quv jarayoni diagnostikasini qamrab oladi.

Fanga oid izlanishlarda pedagogik izlanishning nazariy (formallashtirilgan) va amaliy (mazmunan) usullaridan foydalaniladi. Amaliy usullardan pedagogik kuzatish, pedagogik tajriba, anketalash va o'zlashtirish testlari hamda reyting tizimidan foydalaniladi. Izlanishning nazariy usullaridan o'quv materiali va talabalar bilimini tarkibiy-mantiqiy tahlil etish, o'quv tajribasini ishlab chiqishda turli yondashuvlardan foydalanadi. Bulardan tashqari ijtimoiy-pedagogik izlanish usuli (dastur va darslik)larni o'rganish, izlanish mavzulari bo'yicha va o'qitish jarayonini kuzatish (talaba va o'qituvchi bilan suhbat, anketa yozdirish, og'zaki savol-javob, yozma ish, test sinovi, fizik o'yin, tarqatma materialli yozma ishlar), statistik izlanish usuli (pedagogik tajriba, kuzatish)lardan olingan natijalarni sifat va miqdor jihatdan (baholash, natijalarni umumlashtirish) usullaridan foydalaniladi.

Fizika ta'limida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha olib borilgan tadqiqot ishlaridan quyidagi natijalar va xulosalar kelib chiqadi:

Fizika fani yuqori sinflarga o'tgan sari hodisalar, qonuniyatlar murakkablashib, dars materialining hajmi esa ortib boradi. Bundan tashqari o'quvchilar yosh xususiyatlariga doir turli xildagi o'zgarishlarga duch kelishadi. Shu va shu kabi boshqa parametrlar dars sifati, o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Shu maqsadda fizika ta'limida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash samarali ekanligi aniqlandi. Fizika ta'limida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashdan maqsad ta'lim oluvchini dars jarayonining markaziga olib chiqish, o'quvchilarni o'quv materiallarini shunchaki yodlab olishlaridan, ixtiyoriy takrorlashlaridan uzoqlashtirib, mustaqil va ijodiy faoliyatini rivojlantirish, darsning faol ishtirokchisiga aylantirishdir.

Yangi pedagogik texnologiyalarni fizika ta'limida to'laqonli tarzda texnologik jarayon sifatida tadbiq etish, ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish, ta'lim muassasasining kuchli moddiy-texnik bazasini, ko'p

² M.Jo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent. "Abu matbuot- konsalt" 2015. 128-bet.

vaqt va mehnat talab etadigan murakkab jarayondir. Fizika ta'limida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash uchun o'qituvchi yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lib, dars mavzusi, o'quvchilar soni, ularning qiziqishi, qobiliyatlarini har tomonlama hisobga olishi kerakligi ma'lum bo'ldi.

O'qitishning zamonaviy metodlari yoki interfaol metodlaridan foydalanib darslarni tashkil etishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1) Darslarni "Aqliy hujum", "Kim nimani o'rgandi?", "B/B/B", "Insert jadvali", "Kichik guruhlarda ishlash" texnologiyalaridan foydalanib darslarni tashkil qilish natijasida o'quvchilarda mantiq, tanqidiy mustaqil fikrlashni, bilim, malaka va malakasi ortadi va o'qitishning samarasini oshirishga yordam beradi.

2) Darsga oid demonstratsion namoyishlardan foydalanib dars o'tish talabalarning o'rganilayotgan tajriba yoki qonuniyatni tasavvur qilish qulayligini yaratadi.

3) Mavzuni o'tishda darsga oid plakatlardan foydalanishning qulayligi shundaki ko'rilyotgan tajriba yoki qonuniyatni dars paytida tajriba orqli ko'rsatib berish imkoniyati bo'lmagan paytlarda ko'rsatib berish mumkin.

4) Darsga oid kompyuter dasturlari animatsiyalaridan foydalanish ko'rilyotgan tajriba yoki qonuniyatni modelini ko'z bilan ko'rish imkoniyati yaratiladi.

5) Mavzuni o'tishda tarqatma materiallardan foydalanish talabalar o'rtasida raqobatni vujudga keltiradi bu orqali o'quvchilar bilim saviyasi rivojlanadi.

6) Yangi mavzuni bayon qilishda o'quvchilarni kichik guruhlariga ajratish, mavzu yuzasidan ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, hamda , muommoli savolnomalar berish orqali o'quvchilarning bilimi mustahkamlanishiga olib keladi.

O'z fikrimni taniqli ingliz astrofizigi Bondining quyidagi fikri bilan yakunlamoqchiman: "Agar biz yoshlarni fizika va astronomiyaga qiziqтира olmayotgan bo'lsak, unda biz bu fanlarga hoinlik qilayotgan bo'lamiz. Yosh va qobliyatli o'quvchilarni fizika va astronomiya fanlariga qiziqtirish uchun, biz har safargidan ham qat'iyroq harakat qilishimiz, ushbu fanlarni jozibali qilib yetkazib berishimiz to'g'risida yanayam chuqurroq o'ylashimiz lozim bo'ladi".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. "Yangi pedagogik texnologiya" (yo'nalishlari, muammolari, yechimlari). "Halq ta'limi" jurnali pedagogika fanlari doktori, professor J. Yo'ldoshev
2. N. S. Sayidaxmedova, A. Ochilov. "Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi". Toshkent, 1999 y., 556.
3. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning 26 dekabrda "Xalq so'zi" gazetasida chiqqan murojatnomasi.
4. "Kasbiy fanlar metodikasi" ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy metodik jurnal. Toshkent 2012 yil 5-son
5. K. Abdullaeva «YAngi pedagogik texnologiyalar» - «Bosh. ta'lim», J. № 4, 1999
6. N.X. Avliyakov «Zamonaviy o'qitish texnologiyalari» T. 2001 yil.
7. N. Sayidahmedov «Yangi pedagogik texnologiyalari» «Moliya» Toshkent 2003

8. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
9. M.Jo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent. "Abu matbuot- konsalt" 2015. 128-bet.

FIZIKA DARSLARIDA ELEKTRON DARSLIKLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIK VA MUAMMOLARI

Z.X.Qulboyev, JizPI, o'qituvchi

B.X.Mamatkulov, JizPI o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqola elektron darsliklardan foydalanishning afzallik va muammolariga bag'ishlangan. Bugungi kunda fan va texnikaning rivojlanishi elektron darsliklardan foydalanishni taqozo etmoqda. Maqolada elektron darsliklardan amaliy mashg'ulotlarda foydalanish va nazariy bilimlarni mustahkamlash yo'llari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Texnologiya, o'zlashtirish samaradorligi, metodika, amaliy mashg'ulot, kommunikatsiya.

Аннотация: Данная статья посвящена преимуществам и проблемам использования электронных учебников. Сегодня развитие науки и техники требует использования электронных учебников. В статье описаны способы использования электронных учебников на практических занятиях и для закрепления теоретических знаний.

Ключевые слова: Технология, эффективность обучения, методика, практические занятия, общение.

Abstract: This article is devoted to the advantages and problems of using electronic textbooks. Today, the development of science and technology requires the use of electronic textbooks. The article describes ways to use electronic textbooks in practical training and to strengthen theoretical knowledge.

Key words: Technology, learning efficiency, methodology, practical training, communication.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida talabalarga ta'lim berish jarayonida elektron darsliklardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldik. Elektron taqdimotlardan darsda namoyish va ko'rgazmali material sifatida foydalanish, pedagoglarga katta yordam bermoqda. O'quv materialining elektron taqdimotda animatsiyalar shaklida berilishi, o'tilayotgan mavzuning yanada tushunarli bo'lishiga va uning ko'rgazmaliligining oshishiga olib keladi. Namoyish slaydlarini talabalarga tarqatma material sifatida berish ham mumkindir. Bunda talabalar slaydlarga o'zlarining fikrlarini yozib, bu orqali ular axborotlar bilan ishlashning quyidagi malakalariga ham ega bo'ladilar:

- grafik axborotlarni matn shakliga keltirish yoki teskarisi;
- muhokama etilayotgan mavzu bo'yicha xulosalar va savollarni shakllantirish;
- o'zining o'quv-bilish faoliyatini rejalashtirish.

Bunday usul o'qituvchiga yangi axborotlarni ko'paytirib borish, talabalarning tayyorgarlik darajasi o'zgarishi bilan ma'lum bir mavzuga mo'ljallangan slaydlarni takomillashtirib borish imkoniyatini ham beradi. Metodik jihatdan o'qituvchi va talabaning o'zaro muloqoti ikki turdagi ta'sirdan iborat: Birinchisi - o'qitishning ma'lum bosqichida talabaga shu bosqichdagi masalani tushunishga yordam beruvchi yo'naltiruvchi savollar. Ikkinchisi - masalani aniqlashtiruvchi fikrlar va harakatlar usulini ko'rsatish. Savollar va ko'rsatmalar soni nazariy va amaliy materiallarning talaba tomonidan o'zlashtirilishi hamda malakalarining shakllanishiga bog'liq ravishda beriladi.

Amaliy tahlillar ta'lim jarayonida katta samaraga ega bo'lishi uchun o'quv jarayonida interfaol didaktik o'yinlar va mashq qildirishlardan foydalanishni taqozo etadi. Ular talabalarning jamoa bo'lib yoki individual faoliyatini, kasbiy malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Interfaol o'yinlar ma'lum bir kasbiy sifatlarga va malakaga ega bo'layotgan bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish maqsadida unda kasbiy faoliyati bilan bog'liq vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatini ham beradi. Aynan didaktik o'yinlar va mashq qildirishlarni yaratish elektron o'quv-metodik majmualar yaratishda katta qiyinchiliklar tug'diradi. Bu dasturiy-texnik va uslubiy qiyinchiliklar bilan bog'liqdir.

Elektron darslik – kompyuter texnologiyalariga asoslangan ta'lim metodlaridan foydalanishga mo'ljallangan o'qitish vositasi bo'lib, undan mustaqil ta'lim olishda va o'quv materiallarini har tomonlama samarali o'zlashtirishda foydalanishdan iboratdir. Elektron darslikda fanning o'quv materiallari talabaga interfaol usullar bilan, psixologik va pedagogik jihatlar, zamonaviy axborot texnologiyalari, audio va video animatsiyalar imkoniyatlaridan o'rinli foydalanishga katta qulaylik yaratadi. Elektron darsliklarni loyihalashtirish, undan ishlab chiqish va o'quv jarayonida keng foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda, chunki ulardan ommaviy ravishda ta'lim sohasida foydalanila boshlandi. Oxirgi vaqtlarda elektron o'quv nashrlarning turli xillari yaratilib, ular o'z tarkibiga oddiy gipermatn darslikdan tortib masofaviy o'qitishning kompleks tizimlarigacha qamrab olmoqda. Elektron darsliklarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- matnning elektron versiyasi;
- kitobning gipermatnli elektron versiyasi;
- grafik, jadval, rasmlar va gipermatnlar mavjud darslik;
- animatsiya, ovoz, grafik, jadval, rasmlar va gipermatnlar mavjud darslik;
- animatsiya, ovoz, grafik, jadval, rasm, gipermatnli va test tizimlari mavjud darsliklar.

Ushbu sohaning yangiligi va o'quv-uslubiy ta'minotning etarli emasligi, ishlab chiqilayotgan elektron darsliklarning sifat darajasiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, darsliklarni yaratishning yagona standartlari majud emasligi va dasturiy vositalarining turli ishlab chiqaruvchilar tomonidan yaratilishi

elektron darsliklarni o'quv jarayonida samarali qo'llashga to'sqinlik qilyapti deyish mumkin.

Shuning uchun ham yaratilayotgan elektron darsliklarni baholash mezonlarini belgilab olish lozim. Avvalambor, elektron darsliklar o'tilayotgan darslar sifati va samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishini bilishimiz kerak bo'ladi. Elektron darsliklarning an'anaviy usullarga nisbatan quyidagi afzalliklarini keltirish mumkin:

1. O'quv axborotlarining taqdim etilish shakli.
2. Kerakli axborotlarni qidirish imkoniyati.
3. Olingan bilimlar darajasini nazorat qilish usullarining mavjudligi.
4. O'qituvchi bilan teskari aloqaning mavjudligi.

Shulardan kelib chiqib, elektron darsliklarni yaratishning quyidagi tamoyillarini keltirishimiz mumkin:

- multimedia ma'lumotlari (matn, grafik, audio, video, animatsiya) asosida axborotlarni taqdim etish;
- qidirish va yo'llash imkoniyatlarini kiritish;
- olingan bilimlar darajasini nazorat qilishning ob'yektiv tizimini kiritish;
- tarmoq texnologiyalari asosida o'qituvchi va talabaning o'zaro interaktiv va teskari aloqasining yo'lga qo'yilishi.

Elektron darsliklardan o'quv jarayonida keng foydalanishning asosiy muammosi – bu kompyuter ekranidan katta hajmdagi axborotlarni o'qishdir. Ushbu muammoni hal qilish uchun elektron darsliklarni matn va ovoz shaklida taqdim etish mumkin. Bu ikki usul bitta o'quv materialini turli shaklda taqdim etishi bilan farqlanadi, xolos. Elektron darslikning matn usulida material, gipermatn ko'rinishida taqdim etilib, unda grafik, chizma, diagramma, fotografiya, animatsiya va video qo'llaniladi. Audio va videoaxborotlarning o'zaro birgalikda qo'llanishi o'qitish samaradorligini keskin oshirishga olib keladi. Shu bilan birga kelajakda elektron darslikni yaratish jarayonida ayrim muammolarni yechish lozimligini taqoza etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qulboyev, Z., Urinov, S., & Abduraxmonov, A. (2021). Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida fizikani o'qitishda ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir ba'zi tavsiyalar. *Science and Education*, 2(11), 939-945.
2. Qulboyev, Z., Urinov, S., & Abduraxmonov, A. (2021). Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida qattiq jismlar fizikasi bo'limini o'zlashtirish samaradorligini oshirish yo'llari. *Science and Education*, 2(10), 380-386.
3. Qulboyev, Z. (2021). Olamni o'rganishda va texnikaning rivojlanishida mexikaning ahamiyati. *Academic research in educational sciences*, 2(9), 366-369.
4. Qulboyev, Z., Urinov, S., & Abdurahmonov, A. (2021). Ways to increase the effectiveness of the study of solid state physics in technical universities. *Science and Education*, 2(10), 380-386.

ХОЗИРГИ КУНДА КЕРАМИКА АСОСИДА ОЛИНГАН МАХСУЛОТЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ ИШЛАТИШ СОХАЛАРИДАГИ АҲАМИЯТИ

Н.С.Бозоров– Қўқон ДПИ, ф-м.ф.н., доцент

Қ.П.Умуркулов– Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Анотация: Ушбу мақола ҳозирги кундаги керамика асосида олинган маҳсулотларининг турлари ва уларни ишлатиш соҳаларидаги аҳамиятига бағишланган бўлиб, мақолада янги керамика маҳсулотларининг қўлаб қўллаб чиқарилиши, уларга жаҳон бозоридаги талабнинг кун сайин ошиб бораётгани ҳамда, ишлаб чиқаришнинг хомашё базасини кенгайтириш заруриятини ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: Керамика, синтетик материаллар, Функционал тип, электроника керамикаси, анъанавий керамика, техника керамикаси, ўтга чидамли материаллар, қўрилиш ва саноат қўрилиш материаллари, машиный-хўжалик керамикаси.

Сўнги йилларда мушакил давлатимизнинг иқтисодий ва социал ривожлантириш режаларида, қўрилиш материаллари ва металлургия саноати ишлаб чиқараётган маҳсулотлар миқдорини қўпайтириш, сифатини жаҳон андозалари даражасига етказиш, уларнинг экспорт салҳиятини кўчатиришга кўчли эътибор берилмоқда.

Ҳозирги кунда керамика асосида олинган материал ва буюмлар ниҳоятда хилма-хилдир. Керамика асосида олинган материал ташки қўрилиши бўйича монолит ҳолда олиниши (йигма конструкция, гишт, чинни-сопол), турли соҳа — техника, қўрилиш ва хўжаликда ишлатилиши, турли услубда ишлов олган бўлиши ва қолаверса ҳар хил кимёвий таркибга эга бўлиши мумкин. Шунинг айтиш жоизки керамика маҳсулотларининг деярли асосий белгилари, айниқса ишлатиладиган хомашё тури, ишлаб чиқариш усули ва технологик параметрлари жиҳатидан бир-бирига ухшаб кетади.

Бундай дейиш, албатта, материалларни кимёвий таркиби, ишлаш воситалари ва усуллари бобида ҳеч қандай ўзгариш йўқ, деган хулосани келтириб чиқармайди. Аммо фарқ қўпроқ, ишлаб чиқарилган материалларнинг кимёвий-минералогик таркиби, минералларнинг ўзаро жипслашиши ҳамда уларга боғлиқ бўлган хоссаларга келиб такалади.

Олинган модда кимёвий муҳитга беқарор ва барқарор, ўтга нисбатан бардошли ёки чидамсиз, хира ва шаффоф бўлиши мумкин. Керамика маҳсулотларини ишлатувчи соҳалар ҳам хилма-хил бўлиб, улар ишлаб чиқариш воситалари ва истеъмол буюмлари ишлаб чиқаришда, фан, қўрилиш ва қўшлоқхўжалигида кенг қўламда ишлатилади. Бунинг асосий сабаби, уларнинг бир қанча муҳим техникавий хоссаларга эгаллигидир. Керамика маҳсулотлари сиқилиш ва қўзилишда юқори мушаккамликка эгадирлар, уларга ёниш, қўриш ва занглаш бегонадир, электр токи, иссиқ ва совуққа чидамли, товуш ўтказмайдиган ҳамда кимёвий моддалар таъсирига барқарор материаллардир.

Керамика маҳсулотлари ҳозирги замон синтетик материаллари орасида ҳам муҳим ўринни эгаллайди. Улар кадимдан уй-жой, саноат корхоналари куришда, машина ва аппаратлар яшашда, турли хил буюмларни ишлаб чиқаришда кенг қўлланилади. “Кимматбаҳр тошлар” номи билан аталган ва илгари факат зебу зийнат буюмлари яшаш учун ишлатилган бундай сунъий маҳсулотлар юкори сифатли диэлектрик ва яримўтказувчан материаллар сифатида техникада кенг қўлланилмоқда. Шунингдек, кўплаб линза, призма каби оптика деталлари, лазер техникасининг актив моддалари, заргарлик буюмлари ясалмоқда. Замонавий техника ва унинг космотехника, авиация, ракета, машина ва станоксозлик, энергетика, радиотехника, атом саноати каби соҳдлари юкори ва ута юкори тезлик, босим ва температура билан боғлиқ. Бу ўз навбатида кимёгарлардан анъанавий керамика буюмларнинг янги тури ва юкоридаги шарт-шароитларга чидамли сунъий материалларни кашф этишни такозо этади. Фан ва техника тараккиёти асосида яратилган замонавий каттик жисмлар каторига керамика технологияси асосида яратилган функционал типли керамика технологиясида олинган ситалл ва ситаллаштирилган куйма техник тошлар киради.

Функционал типли янги керамика маҳсулотлари техникада электр керамикаси, магнитли керамика, оптика керамикаси, хемокерамика, биокерамика, механикавий керамика, ядро керамикаси ва шунга ухшаш номлар билан аталади. Айниқса керамикани двигателлар ишлаб чиқаришда қўллаш буйича илмий тадқиқот ишлари Америка Қўшма Штатлари, Япония. Буюк Британия, Франция, Жанубий Корея, Швеция каби ривожланган мамлакатларда кенг қўламда олиб борилмоқда.

Япония иссиқлик двигателлари ва электроника керамикасини ишлаб чиқариш буйича дунёда оддинги уринлардан бирида булса, Америка Қўшма Штатларида эса конструкцион керамика маҳсулотларини ишлаб чиқариш жадал суратларда олиб борилмоқда. Ишлаб чиқарилиши кун сайин ошиб бораётган бундай маҳсулотлар каторига керамикадан ясалган турбо компрессорларнинг роторлари, газ узатувчи кувурларнинг копламалари, адиабатик ва газтурбинли двигателлар, кесиш учун ишлатиладиган буюмлар ва бошқаларни келтириш мумкин. Бу маҳсулотлар механик мустаҳкамлик, ишқаланиш, емирилиш ва кислоталарга чидамлилиқ, юкори диэлектрик хоссаларга эга эканлиги туфайли металлардан анча устун туради.

Янги керамика маҳсулотларининг қўплаб ишлаб чиқарилиши, уларга жаҳон бозоридаги талабнинг кун сайин ошиб бориши, ишлаб чиқаришнинг хомашё базасини ҳам кенгайтириш заруриятини туғдирди. Каолин, бентонит, лёсс, дала шпати, кум, магнезит, оҳактош, доломит, сода, поташ каби анъанавий моддалар ўз мавқеини саклаб қолган ҳолда хомашё базаси қўп сонли табиий ва сунъий бирикмалар BeO , Y_2O_3 , Al_2O_3 , ZnO , SnO , MgO , TiO_2 , ZrO_2 , Fe_2O_3 , ZnS , BaS , CeS , BeS , CdS , SnO_2 , SiC , TiC , Si_3N_4 , ThO_2 , TiB_2 , ZrB_2 , ZnB_2 , B_4C , BN , TiN , UO_2 , ThS , UC , WC , US , ва ҳоказолар ҳисобига ошди.

Табиатда барча жинслар уч куринишда булади: газсимон — оддий ва ионлашган газлар ҳолатида; суюк — оддий суюклик ва суюк кристаллар ҳолатида; каттик— кристалл ва аморф ҳолатида. Керамика маҳсулотлари учун типик, ҳолат поли ва монокристалл структурали каттик ҳолатдир. Керамика биринчи навбатда силикатлар асосида олинган. Ер пустининг 75 % и силикатлардан ташкил топгани, 12 % и эса озод кремнезёмдан иборатлигини инобатга олсак, уларнинг ҳаётимиздаги урни янада ойдинлашади. Керамика ва шиша турли хомашёлардан пишириш ва эритиш йули билан олинади. Шунинг учун уларнинг хусусиятлари узгарувчан булади ва турлича классификацияланади.

«Керамика ва утга чидамли материаллар технологияси» асосида ишлаб чиқариладиган буюмлар уч катта группа анъанавий керамика (курилиш ва нафис керамика), техника керамикаси (утга чидамли юкори оксидли керамика, силикат ва алюмосиликатли керамика, титанатли, ферритли, карбидли, нитридли, боридли ва силицидли керамика) ва утга чидамли материаллар (кремнезёмли-динасли ва кварцли; алюмосиликатли яримнордон, шамотли ва юкориглиназёмли; магнийли магнезитли, доломитли, форстеритли ва шпинелли; хромли-хромитли, хром магнезитли ва магнезитхромли; цирконийли-цирконли ва цирконий асосли, карбонли коксли ва графитли; оксидли—маҳсус оксидли; кислородсиз—карборундли ва хоказо) дан ташкил топган.

Татбиқ этиш соҳаларига кура булиниши. Материалларни татбиқ этилишига кўра керамика учта катта қисмга булинади: 1) курилиш ва саноат курилиши материаллари; 2) техника материаллари; 3) маиший-хужалик материаллари. Курилиш ва саноат курилиши материалларига курилиш керамикаси маҳсулотлари, ўтга чидамли материаллар киради. Курилиш керамикаси деворбоп, томбоп ва фасадбоп керамика, пол плитаси, канализация учун ишлатиладиган сопол кувурлар, кимёвий моддаларга нисбатан чидамли керамика, филтрловчи ковак керамика, керамзит, аглопорит ва санитария-курилиш сопол буюмларидан ташкил топган.

Кенг куламда саноат курилмалари курилишида ишлатиладиган ўтга чидамли материаллар кимёвий-минералогик таркибига ҳамда ишлаб чиқариш технологиясига қараб саккиз тур (кум-тупроқли, алюмосиликатли, магнезиал хромитли, цирконийли, карбонли, оксидли ва кислородсиз) моддаларга ажралади.

Техникада кулланувчи материаллар, асосан техника керамикаси, техника шишаси ва техника ситалли группаларига мансуб. Қуп манбаларда техника керамикаси 6 тур маҳсулотларни уз ичига олиши қайд этилган: юкори ўтга чидамли оксидлар керамикаси; силикат ва алюмосиликатлар асосидаги керамика; титан (IV) оксиди, титан, циркон ва бошқа кимёвий бирикмалар асосида диэлектрик ўтказувчанликка эга булган керамика; феррошпинел ва бошқа бирикмалар асосида олинандиган магнит хоссали керамика; юкори

температурада эрийдиган кислородсиз бирикмалар асосидаги керамика ва керметлар.

Маиший-хужалик материаллари ва буюмлари асосан нафис керамикадан ташкил топган. Нафис керамика буюмлари икки турга чинни ва сопол буюмларга булинади. Маиший-хужалик буюмларини яна ўтга чидамли материаллар асосида ҳам олиш мумкин. Тайёрлов усули ва қуринишига кўра ажратиш. Керамика ва шиша маҳсулотларини тайёрлаш усули ишлов бериш хили, структураси, каттик ва майда заррачаларнинг бир-бирига ёпишиб қолиши, сирланганлиги, юзасининг кўриниши, шакли ва улчами, ўтга чидамлилиги, кислотага бардошлилиги ва шунга ухшаш бошқа факторлар асосида группа ва турларга булинади.

Керамика технологияси таркибига кирувчи хомашёларни кидириб топиш ва улар асосида янги технологиялар жорий этиш ва чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини яхшилаш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидандир.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Химическая технология керамики и огнеупоров / Под общ. ред. Будникова П. П. и Полубояринова Д. Н. — Москва: Стройиздат, 1972. - 552 с.
2. Химическая технология стекла и ситаллов / Под общ. ред. Павлушкина Н. М. — Москва: Стройиздат, 1983. — 432 с.
3. Schaumburg H. (Hrsg.) Keramik. — Stuttgart: Teubner. 1994. — 650 с.
4. Исмаев А. А. Сунъий тошлар. — Тошкент: Фан, 1980. — 56
5. Бутт Ю. М., Сычев М. М., Тимашев В. В. Химическая технология вяжущих материалов — Москва: Высшая школа., 1980. - 472 с.
6. Кочетков В. И. Фосфоросодержащие удобрения: Справочник. — Москва: Химия, 1982.
7. Эвенчик С. Д. и Бродский А. А. Технология фосфорных и комплексных удобрений. — Москва; Химия, 1987.

ФИЗИКА ФАНИНИНГ ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИДАГИ ЎРНИ

Ф.Э.Юлдошев - Жиззах шаҳар

5-сонли мактаб физика фани ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада физика фанининг халқ хўжалиги тармоғида қанчалик кўлланилиши ёритилган. Мисол тариқасида металлургияда, қурилиш соҳасида, асфальтчилик соҳасида физикавий қонунлар ва асбоб ускуналарнинг қанчалик кўлланилишини ўқувчиларга тушунтириш орқали уларда касбга бўлган қизиқишини ортатиш мақсадида мақола тайёрланди.

Калит сўзлар. Ламинар оқим, турбулент оқим, шлюз, электролиз, шиша тола, базальт арматура, асфальтчилик.

Место предмета физики в народном хозяйстве

Аннотация. В данной статье освещена широко применение предмет физики в народном хозяйстве. В качестве примера в металлургии, в отрасли

строительство, в отрасли пчеловодство физические законы и приборы широко применяется. Статья приготовлено в цели увеличение интересов учеников на профессию.

Ключовые слова. Ламинарное течение, турбулентное течение, шлюз, электролиз, волоконная стекло, базальтная арматура, пчеловодство.

The role of Physical science in the national economy

Abstract. This article describes the widescale use of physical science in the history of national economy. As an example, an article was prepared for the purpose of increasing their interest in the profession by explaining the wide use of physical laws and tools in the field of metallurgy, construction and beekeeping.

Keywords. Laminar flow, turbulent flow, gateway, electrolysis, fiberglass, basalt fittings, beekeeping.

Бугунги кунда физика фанини таълим соҳасида ўқитилиши педагогик илмий изланишлар асосида юксалтирилмоқда.

Физика фанининг халқ хўжалиги соҳасидаги ўрни бекиёсдир. Металлургия соҳасида, қурилишда, паррандачилик, асаларичилик соҳасида физик қонунлар ва физик асбоб-ускуналар кенг қўлланилади. Айрим қонунларнинг қўлланилишини кўриб чиқамиз:

Буюк бобокалонимиз Абу Райхон Беруний ўзининг “Минералогия” асарида минераллар, қимматбаҳо рудалар ва металлларни қандай қазиб олиш, улардан тайёр маҳсулотлар олиш сирларини ёзиб қолдирган.

1. Металлургия соҳасида қимматбаҳо руда зарраларини шлюзлар ёрдамида ажратиш олишда физика фанининг қуйидаги боғланишлари мавжуд:

1). Қимматбаҳо руда зарралари ўз зичлигига кўра турли тезликда чўкиб, ҳаракатга келади.

2). Қимматбаҳо руда зарралари ўз зичлиги ва ўлчамларига кўра тарқоқланади ва сараланади.

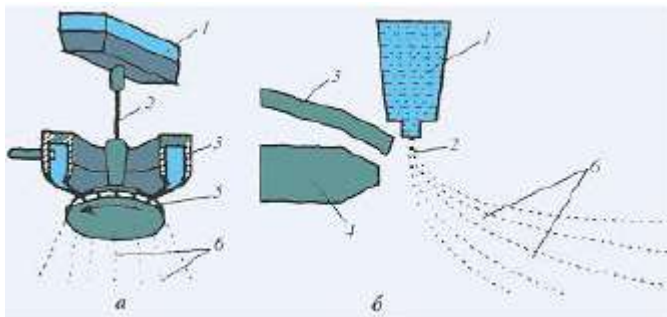
3). Турли ўлчам зичлигидаги заррачалар шлюз тубида турлича ишқаланиш коэффициентидан ҳаракат қилади.

4). Сув оқими ва босими зарраларни турли тезликда силжитади.

Шлюзда қимматбаҳо руда зарраларини бойитишга таъсир этувчи асосий фактор-омил турли қатлам оқими турли тезликларда бўлишидир. Сувнинг ламинар оқимидан фарқли турбулент оқимида зарралар ўзаро аралашиб, тез сараланиб, ҳаракати тезлашади. Айни шу турбулент оқимда қимматбаҳо руда зарралари бойитмаси ҳосил бўлади. Қимматбаҳо руда зарраларини чўктиришнинг электролиз усули руда зарраларини эримас анод билан чўктиришдир. Анодлар графитдан тайёрланади, катодлар эса титан ёки зангламас пўлатдан тайёрланади. Товар регенерат электролит вазифасини бажаради. Электролиз жараёнини $25-30 \text{ A/m}^2$ ток зичлигида олиб борилади. Ваннадаги кучланиш 1 вольтга яқин.

2. Архитектура соҳасида шиша толалари, базальт арматуралар ишлаб чиқаришда физика фанининг қуйидаги боғланишлари мавжуд:

Шиша тола-бросиликат шишасини юқори ҳароратда эритиб, диаметри 0.0002-0.03 мм тешиқдан тортиб чиқариб, ғалтакларга ўраб олинади. Ишлаб чиқариш технологиясида

марказдан қочма ва пуфлаш усулларидадан фойдаланилади. Шиша толасидан тайёрланган буюмлар иссиқлик изоляцияси сифатида фойдаланилади. Физикадан оптик толали алоқа тушунчаларини ўқитишда ўқувчиларга шиша толаларини ишлаб чиқариш технологияларини тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

3. Қишлоқ хўжалигининг асаларичилик соҳасида физика фанининг қуйидаги боғланишлари мавжуд:

-Асалари хартумининг функцияси

қуйидагилардан иборат:

Суюқ шира озикни сўришда пастки жағлар ва пастки лаб мўйи тилчага ёпишади ва найча ҳосил қилади. Бу найча ичида тилча насос поршени каби тебранма ҳаракатланади ва натижада суюқлик юқорига, яъни хартумининг асосига етади. Кейинчалик озик халқумнинг сўриш ҳаракати билан ҳазм қилиш каналига ўтказилади.

Адабиётлар:

1. Шохин В.Н. Лопатин Л.Г. "Гравитационные методы обогащения" м. Недра 1993 г.
2. Н.Ф. Крахотин. "Узбекистонда асаларичилик" Тошкент 1991й.

ASTRONOMIYANI O'QITISHDA "KEYS STUDY" TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

F.O.Dadaboyeva-Qo'qon DPI, dotsent v.b.,

E.Y.Nurmatova-Uchko'prik tumani,

52-maktab birinchi toifali fizika fani o'qituvchisi.

K.A.Rahimov-I.Karimov nomidagi TDTU Qo'qon filiali, o'qituvchi

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari 11-sinfida astronomiya fanidan "Yer va uning tabiiy yo'ldoshi Oy. Mars" mavzusini o'qitishda badiiy adabiyotlarda uchraydigan astronomik hodisalar talqini keltirilgan. Darsda o'quvchilarga qiziqarli masalalar, shuningdek, badiiy hamda fantastik asarlardan o'quv predmeti mazmuni asosida tayyorlangan masala va topshiriqlar berish orqali o'quvchilarni fan asoslariga qiziqishlarini oshirish ko'zda tutilgan.

Kalit soʻzlar: badiiy adabiyot, “Keys-stady” texnologiyasi, Mars, tabiiy yoʻdosh, Deymos va Fobos.

В данной статье представлена интерпретация астрономических явлений, встречающихся в художественной литературе, при преподавании темы «Земля и ее естественный спутник Луна. Марс» в 11 классе общеобразовательной школы. На уроке планируется повысить интерес учащихся к основам науки, давая учащимся интересные задачи, а также задачи и задачи, подготовленные на основе содержания учебного предмета из художественных и художественных произведений.

Ключевые слова: художественная литература, технология «кейс-стади», Марс, естественный спутник, Деймос и Фобос.

This article presents the interpretation of astronomical phenomena found in fiction when teaching the topic “Earth and its natural satellite the Moon. Mars” in the 11th grade of a comprehensive school. The lesson is planned to increase students' interest in the basics of science by giving students interesting tasks, as well as tasks and tasks prepared on the basis of the content of the academic subject from artistic and artistic works.

Key words: fiction, case study technology, Mars, natural satellite, Deimos and Phobos.

Hozirgi kunda umumiy oʻrta taʼlim maktablarida tabiiy fanlarni jumladan astronomiya fanini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Buning yaqqol isboti tariqasida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyevning “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida” farmonida tabiiy fanlarni yanada rivojlantirish boʻyicha alohida koʻrsatmalar belgilandi. Unga koʻra “Umumiy oʻrta taʼlim sifatini tubdan oshirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori boʻlgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda oʻrganish” [1] kabilar asos qilib belgilandi. Yuqoridagi farmonda keltirilgan tabiiy fanlarni chuqurlashtirib oʻqitish jarayonida fizika fani bilan bir qatorda astronomiya fani ham alohida oʻrin tutadi. Chunki, oʻquvchilar dunyoqarashini shakllantirishda va uni rivojlantirishda bu fanning oʻrni alohida kasb etadi. Shu maʼnoda astronomiya fanini oʻqitishda qiziqarli texnologiyalarni qoʻllash orqali fan asoslariga boʻlgan qiziqishni oshiradi. Oʻqitishda shunday zamonaviy pedagogik texnologiyalardan biri keys texnologiyasi hisoblanadi. Keys deganda qandaydir obʼyekt yoki hodisa bilan aloqada boʻlgan va aniq fanlar sohasidagi bilimlarni qoʻllash va paydo boʻladigan muammoni yechish yoʻllarini zarurati boʻlgan aniq muammoli vaziyatni tavsifi tushuniladi. Keysning mazmuni taʼlimning aniq zaruratiga mos holda tuziladi.

Quyida astronomiya fanidan “Yer va uning tabiiy yoʻldoshi Oy. Mars” mavzusini oʻqitishda fanining mazmuniga mos keys topshirigʻi bayon qilingan:

KEYS BAYONI:

Jonatan Sviftning “Gulliverning sayohatlari” romanida (birinchi nashri 1726-yilda nashr etilgan) Mars sayyorasining ikki yoʻldoshi haqida shunday tasvirlaydi:

“Magnitni boshqarish tajribali astronomlarga topshirilgan, ular qirol farmoyishi bilan uning holatini o'zgartirishadi. Bu olimlar umrlarining aksariy qismini samoviy sayyoralar harakatini kuzatish bilan o'tkazishadi. Bu yerdagi teleskoplar sifat jihatidan biznikidan ancha ustun turadi. Eng katta teleskoplarning uzunligi uch futdan uzun bo'lmasada, bizning yuz futli teleskoplarimizdan ko'ra yaxshiroq ko'rsatadi. Ana shu ustunlik laputuliklarga bizning yevropalik olimlarni kashfiyoti sohasida ortda qoldirib ketish imkonini bergan. Masalan, ular harakat qilmaydigan ikki yuz ming yulduz katalogini tuzishgan, vaholanki, bizdagi eng katta katalog buning uchdan biricha ham kelmaydi. Bundan tashqari,

ular Mars yaqinida aylanuvchi ikkita kichkina yulduz yoki yo'ldoshni ham kashf qilishgan. Ulardan eng yaqini Mars markazidan uning uch diametriga teng keladigan, boshqasi esa besh diametricha keladigan uzoqlikda.” [2]

SAVOLLAR:

- Sizningcha Jonatan Sviftning “Gulliverning sayohatlari” romanida Marsning ikki yo'ldoshi haqidagi syujet astronomik jihatdan to'g'ri izohlanganmi? Javobingizni asoslang.

- Bu hikoyadagi syujetni siz qanday tasvirlagan bo'lardingiz?
- Haqiqatdan ham bu ikki yo'dosh haqidagi ma'lumotlar hozirgi kundagi ma'lumotlar bilan mos tushadimi?

- Ushbu savollarga qanday javob berish lozimligi haqida tavsiya ishlab chiqing.

O'QUVCHILARGA TAVSIYA ETILADIGAN MANBALAR:

- M. Mamadazimov. Astronomiyadan o'qish kitobi. T. O'qituvchi 1991.
- M. Mamadazimov. Astronomiya. 11-sinf darslik. T. Davr nashriyoti-2018.
- Jonatan Sviftning “Gulliverning sayohatlari” romani.

O'QUVCHILAR UCHUN KO'RSATMALAR:

- Keys mohiyatini yetarlicha anglab oling.
- Asardagi holatni izohlashga xizmat qiluvchi omillarni aniqlang.
- O'z fikringizni bayon eting.

KEYSNI YECHISH JARAYONI:

- O'quvchilar keys mohiyatini u bilan tanishish orqali kichik guruhda muhokama qiladi.

- O'quvchi kichik guruh a'zolari bilan hamkorlikda muammoni hal etishga zamin tayyorlaydigan omillarni aniqlaydi.

- Muammoni hal etishga imkon beradigan omillardan eng muhimlarini ajratib olinadi.

- Kichik guruh a'zolari umumiy fikr asosida eng muhim omillarni bayon etadi.

- Kichik guruhlarining fikrlarini tahlil etiladi va umumiy xulosa yasaladi.

O'QITUVCHINING YECHIMI:

Marsning ikkita tabiiy yo'ldoshi bor. Ulardan biri Fobos (Qo'rqinch), ikkinchisi esa Deymos (Dahshat) deb ataladi. Fobosning ikki o'zaro perpendikular

o'lchamlari, mos ravishda, 18 va 22 kilometr bo'lib (1-rasm), Deymosning shunday o'lchamlari 10 va 16 kilometrni tashkil etadi. Fobos Mars sirtidan o'rtacha 6000 km narida – uning atrofida 7 soat 3 minutda aylanib chiqqani holda,

Deymos planetadan 20 000 km narida 30 soat 18 minutda aylanib chiqadi. [3]

1-rasm. Marsning Fobos deb ataluvchi yo'ldoshi (o'lchami 18-22 km).

Mars kashf etilishidan 150 yil oldin tasodifan Jonatan Svift o'zining "Gulliverning sayohatlari" romanida Marsning ikki yo'ldoshi haqida sayyordan 3 va 5 Mars diametri masofasida joylashgan ikkita tabiiy yo'ldoshini tasvirlaydi va ularning aylanish davrlari mos ravishda 10 va 21,5 soatni tashkil etadi deb ta'kidlagan. Faqatgina, 1877-yilda astronom Asaf Xoll qizil sayyora yaqinida keyinchalik Fobos va Deymos deb nomlanuvchi ikkita yo'ldoshini topdi. Ular sayyora markazidan 1,4 va 3,5 barobar uzoqlikda joylashgan bo'lib, ularning aylanish davrlari mos ravishda 7.6 va 30.3 soatni tashkil etadi.

Demak, Jonatan Sviftning bu ikki yo'ldoshni sayyoradan joylashish o'рни va aylanish davrlari orasida hozirgi zamon hisoblari o'rtasida farq bo'lsa ham bu sayyoraning ikki yo'ldoshi haqida 150 yil oldin hech qanday teleskoplarisiz bashorat qilgani ham katta natijadir.

Xulosa qilib aytganda, "Keys-stadi" texnologiyasini ta'lim jarayonida qo'llash quyidagi ijobiy natijalarni beradi: Ta'limiy natijalar – bilimlarni, ko'nikmalarni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan natijalar. Tarbiyaviy natijalar – o'z navbatida ta'limning shaxsiy samaradorligiga erishish, o'quvchilarning o'zaro ta'sir jarayonida o'zida yangi shaxsiy va kommunikativ, kasbiy fazilatlarini kashf etish.

Shuningdek, ko'plab badiiy va fantastik asarlarda fizik va astronomik hodisalar tasvirlangan syujetlarni o'qib qolamiz. Darslarda bulardan foydalanish yaxshi samara berib, o'quvchilar anglash jarayonini faollashtirishning eng katta ta'siri ushbu asarlarda uchraydigan astronomik hodisalarning muhokamasi orqali amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. - T.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. - 92 bet.

2. Jonatan Sviftning "Gulliverning sayohatlari" romani. T. "Sharq" nashriyoti-2009. 173-bet.

3. M. Mamadazimov. Astronomiya. 11-sinf darslik. T. Davr nashriyoti-2018. 80-b

АСТРОНОМИЯНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИГА ОИД ТАВСИЯЛАР

Ф.О.Дадабоева-Қўқон ДПИ, доцент в.б.

Р.Х.Ибрагимова-ҚўқонДПИ, катта ўқитувчи

Астрономиядан кириш дарсида ўқитувчи, ўқувчиларга астрономия предмети, унинг мактабда ўқитилаётган барча бошқа фанлар, жумладан физика, математика, химия, биология, жамиятшунослик, тарих ва адабиёт дарслари билан алоқаси ҳақида тўхталади. Астрономиянинг узок ўтмиш халқлари тарихий маданиятида тутган ўрни бекиёс бўлиб, бу айниқса шарқ халқлари маданияти тарихи мисолида буюк аждодларимизнинг мероси ўқувчиларга етказилади. Астрономиянинг космонавтика фани билан алоқаси, жумладан космонавтиканинг кенг тўлқинли замонавий астрономияни ҳамда Ер атмосферасидан ташқи астрономияни шаклланишидаги роли ҳақидаги масалалар ҳам бу маъруза мазмунидан кенг ўрин олса мақсадга мувофиқ бўлади.

Шунингдек ўқитувчи Кириш дарси маърузасида астрономиянинг ўқувчиларда илмий дунёқарашни айниқса унинг экологик аспектида шакллантиришдаги ролига алоҳида ўрин бериши лозим.

Амалий астрономия масалалари қаралаётганда, ўқитувчи, ўқувчиларнинг “табиий фанлар” дарсларида уфқнинг томонларини топиш, географик координаталар ва уларни аниқлаш, вақтни ўлчаш каби мавзуларда эришган билимларга таянади. Бу бўлимни ўқитишда тақвимлар бўйича тарихий билимлардан фойдаланиш ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Қуёш тақвимлари ичида энг аниқ – Умар Хайём тақвимига алоҳида тўхталади.

“Осмон жисмларининг ҳаракати” бобига оид мавзулар ўқитилаётганда, ўқувчиларнинг “табиий фанлар” ва физика курсларидан (8-9-синфлар) эришган билимларига, хусусан жисмларнинг гравитацион ҳаракати, ўзаро таъсирлашуви, жисмларнинг массаларини ҳисоблаш каби билимларига таянади. Осмон жисмларига масофаларни ва уларнинг ўлчамларини ҳисоблашда эса, ўқувчиларнинг математика предмети бўйича эришган билимлари жуда қўл келади.

Айниқса амалий астрономия бўйича масалалар ечишда ўқувчиларнинг 5-9-синфларида математикадан тригонометрик функциялар, бурчакларнинг радиан ва градусли, вақт ўлчовлари ва уларнинг биридан иккинчисига ўтиш, пропорциялар, логарифмлар ва уларнинг хоссалари, учбурчак томонлари ва бурчакларда орасидаги муносабатлар борасида эришган билимлари жуда зарур бўлади.

“Астрофизик методлар ва инструментлар” боби ўқитилаётганда, ўқувчиларнинг умумий ўрта таълим мактаб физика курсларида эришган ёруғлик ходисалари, нурланиш қонунлари, квант ва молекуляр физикадан эришган билимларидан кенг фойдаланилади. Бу ўринда газларнинг молекуляр-кинетик назарияси, модда агрегат ҳолатининг ўзгариши, иссиқлик узатиш усуллари, модданинг плазма ҳолати билан боғлиқ жараёнларга оид

еришилган билимлар, осмон жисмлари атмосфераларида кечаётган жараёнларни астрономия курси мазмунини тушунтиришни осонлаштиради.

“Осмон жисмларининг физик табиати” (Қуёш ва юлдузлар) ҳақидаги билимларнинг шакллантирилиши жараёнида, ўқувчиларнинг химиядан (8-9-синфлар) эришган билимларидан кенг фойдаланиш ҳам самарали натижалар беради.

Астрономия билан параллел ҳолда ўқитиладиган физика курсининг бўлимларидан нурланиш қонуниятлари, ёруғликнинг тезлиги, унинг босими, атом ва ядро тузилиши, электромагнит нурланиш тўлқинларининг шкаласи, элементар заррачалар ва кўзга кўринмас нурланишлар ва уларнинг қайд қилиш методлари, спектрал анализ ҳамда унинг қўлланилиши, термоядро синтези каби материаллар астрофизика бўлимини ўрганиш учун асос бўлади.

Дунёқараш аспектида, эришилган астрономик билимларни умумлаштириш ва ўзлаштиришда материя, унинг асосий кўринишлари ва яшаш формалари, диалектика қонунлари ва уларнинг универсал характери ўрганилади.

Ўқитувчи, астрономия курсининг муҳим гуманитар потенциалидан кенг фойдаланиши муҳим аҳамият касб этади. Астрономия курсининг бу аспектдаги мазмуни ўқувчиларнинг дунёқарашларини, уларда гуманистик ғояларни шакллантиришда кучли кучли восита эканлигини унутмаслиги лозим. Коинотда инсон зоти ва тирик мавжудот учун яшаш шароитлари табиий вужудга келган митти планетамиз— Ернинг, бутун борлиқ, Коинот масшабда, энг ноёб ва нодир ҳодисалигини ва бинобарин унда яшаш ва фаолият кўрсатиш учун дунёга келган инсоннинг миссияси фақат эзгуликка, яхшилиқка, одамийликка қаратилган бўлишини ўқувчиларга сездирмоғи лозим. Чунки астрономия курсида эслатилган инсоний фазилатларни ҳис-туйғуларни туғдириши ва такомиллаштириш имконини бераоладиган мотивларга бой мазмунга эга фандир.

Кўпчилик физика, математика ва бошқа табиий фанлар ўқитиляётганда, фақат таълим беради деб ўйлашади. Бу фанларнинг тарбиявий мазмунини ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, ҳеч бир ижтимоий ёхуд гуманитар фанлардан қолишмайди. Таъсирчанлиги ва ҳаётийлиги билан эса баъзан гуманитар фанлардан устун ҳам туради деб ишонч билан айтиш мумкин. Бу фанлар тегишли ғояларнинг қонунларини туғилиши жараёнида ўнлаб йиллар баъзан асрлар давом этган курашларнинг қурбонлари олимларнинг бу йўлда чеккан азоб уқубатлари ҳақида бу улкан омиллар маънавий бойлигимиз сифатида ўчмас из қолдирган ҳар қандай таниқли адабиётчи ёки тарихчи ёки улар асарлари қаҳрамонларини ўрнатқилиб кўрсатадиган ижобий хислатларидан кам эмас. Табиий фанларининг вакили сифатида биз бунини ўқитиш тажрибаларидан маълум қиламиз.

Натижада мазкур фанларнинг тарбиявий гуманитар потенциалидан кенг фойдаланганда ўқувчилар учун қуруқ насихатгўйлик, ваъзхонликка ҳечам ўрин қолмайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Разумовский В.Г., Тарасов Л.В. Гуманитаризация естественного образования// Вопросы философии. 1989. № 4.
2. Левитан Е.П. Гуманизация школьной астрономии// Земля и Вселенная.- 1983. № 5. С. 52-55.
3. Мамадазимов М.М., Дадабоева Ф., Гуманизация естественно-научных дисциплин—один важных принципов образования. — Ж.:Таълим,фан ва инновация—№2,2015. С.24—26

**NYUTON QONUNLARI MAVZUSINI ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHKIL ETISH USULLARI**

**M.O.Toxirova, Qo‘qon DPI o‘qituvchi
D.M.Xoldarova-Qo‘qonDPI, talaba**

Annotatsiya: Ushbu maqola fizika fanidan Nyuton qonunlari mavzusini zamonaviy pedagogik texnologiyalari asosida tashkil etish usullari zamonaviy texnologiyalarning o‘rni, ahamiyati, hamda ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish bayoni keltirilgan.

Kalit so‘zlar: “Interfaol metod”, “Aqliy xujum”, “Men o‘rganishim mumkin”, “Men mashg‘ulot davomida quyidagilarni o‘rgandim”.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar qo‘lga kiritgan yutuqlardan biri – interfaol o‘yinlar bo‘lib, ta’lim jarayoning unumdorligini oshirishda ularning ahamiyati katta. Bu borada asosiy e’tibor interfaol o‘yinlarning tanlanilishi va mashg‘ulot mavzusiga ko‘ra o‘zaro aloqadorlik jixatlarini topa bilishga qaratilishi kifoya. Aynan shu vazifa o‘qituvchidan jiddiy yondoshuv va atroflicha muloxaza yuritishni talab qilishiga urg‘u berib o‘tish lozim bo‘ladi. Fizika darslarida xam interfaol o‘yinlardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi.

Mavzu: Nyuton qonunlari**Darsning maqsadi.**

a) O‘quvchilarga dinamika qonunlari haqidagi bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirish, sifat va hisoblash masalalarini yechish qobiliyatini oshirish, ma’lum qonun va qonuniyatlar asosida topshiriqlarni bajarish. Nyutonning I,II,III qonunlari haqida ma'lumotlar berish.

b) O‘quvchilarni tabiat sirlaridan oshno qilish, axloqiy tarbiya berish

d) O‘quvchilarni fanga qiziqtirish, dunyoqarashini rivojlantirish

Tayanch kompetensiyalar: Axborot bilan ishlash kompetensiyasi: turli axborot manbalaridan kerakli ma’lumotlarni mustaqil ravishda izlab topa olishi va ulardan foydalanish, axborot xavfsizligi qoidalarini bilish va rioya qila olish.

O‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi: o‘zlashtirgan bilimlariga tayangan holda mustaqil ravishda o‘zining fizik bilimlarini rivojlantirish, turli didaktik topshiriqlarni bajara olish, o‘z xatti-harakatini muqobil baholay olish.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi: aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda

kundalik rejalarini tuza olish, formulalardan foydalanib, masalalar yecha olish; inson mehnatini yengillashtiradigan asboblardan foydalanish.

Dars turi: bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish

Darsda foydalaniladigan metodlar: «Modifikatsiyalangan ma'ruza», «Modellashtirish» interfaol metodlari.

Dars rejasi:

1. Tashkiliy qism (3 minut).
2. O'tilgan mavzuni eslash (15 minut).
3. Yangi mavzuning bayoni (18 minut).
4. Yangi mavzuni mustahkamlash uchun savol-javoblar (5 minut).
5. O'quvchilarni baholash (4 minut)
6. Uyga vazifa berish (1 minut)

Darsning borishi

Tashkiliy qism. O'qituvchi darsga tegishli bo'lgan barcha o'quv mashg'ulot qurollarini oldindan tayyorlab qo'yib, uy vazifasini tekshirish uchun tayyorgarlik ko'radi.

O'tilgan mavzuni so'rash. Berilgan topshiriq bahs-munozara asosida so'raladi.

Yangi mavzu bayoni.

Nyuton nomisiz fizika yo'q, Nyuton uchun esa fizika va matematikasiz hayot bo'lmaydi. Uning uchun ilm- suv, havo va ovqatdir. Teoremlar, qonunlar, kuchning o'lchov birliklari uning nomi bilan ataladi. Agar inson dahosining kuchini o'lchash mumkin bo'lsa, uni Nyuton deb ham atash mumkin edi. Nyuton qabrining qabr toshiga: "... inson zotining shunday ziynati borligidan insonlar shod bo'lsinlar" degan so'zlar bejiz o'yib yozilmagan. Nyuton hayotidagi eng unumdor yillar 1665 - 1667 yillar bo'lib, vabo paytida u och qolgan Vulstorp qishlog'iga jo'nab ketgan. Atrofdagi dunyoga, noma'lum narsalarga ko'proq e'tibor berish kerak edi. Shuning uchun Nyuton qonunlari bo'yicha dars o'yin shaklida olib boriladi, bu sizning barcha qobiliyatlaringizni namoyon qilish imkonini beradi, tabiatdagi o'rganilgan naqshlarni ko'rishga o'rgatadi va ko'plab mexanik hodisalarni tushuntirishga yordam beradi.

Nyutonning birinchi qonuni: Jismga kuch ta'sir etib, uni tinch yoki to'g'ri chiziqli tekis harakat holatidan chiqarmaguncha, u shu holatini saqlaydi yoki, agar jismga boshqa jismlar ta'sir etmasa, u doimiy bir xil tezlikda harakat qiladi yoki o'zining tinch holatini saqlaydi.

Nyutonning birinchi qonunini quyidagicha tushuntirish mumkin:

1. Tinch holatda turgan, ya'ni $v = 0$ bo'lgan jismga boshqa jismlar ta'sir qilmaguncha, u o'zining tinch holatini saqlaydi. Bu jism boshqa jismlar ta'sir etgandagina harakatga kelishi mumkin. To'p tepilsa, ya'ni unga biror jism ta'sir etsa, uning tinch holati buziladi va u harakatga keladi.
2. Jismga boshqa jismlar ta'sir etmasa, u o'zining to'g'ri chiziqli tekis harakatini saqlaydi.

Nyutonning ikkinchi qonuni: Massa tushunchasi bilan tanishib, biz nihoyat shakllantiramiz, jismning olgan tezlanishi unga ta'sir etayotgan kuchga to'g'ri proporsional, massasiga esa teskari proporsional. $a = \frac{F}{m}$

Nyutonning uchinchi qonuni: O'zaro ta'sirlashuvchi ikki jism birbiriga miqdor jihatdan teng va bir to'g'ri chiziq bo'yicha qaramaqarshi tomonlarga yo'nalgan kuchlar bilan ta'sirlashadi. $F_1 = -F_2$

Xulosa qilib, aytganda, Nyuton qonunlarini o'rganish o'quvchilarning bilish va mantiqan fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Hozirgi kunda har bir insonning muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun fizikadan sifatli bilimga ega bo'lishi davr talabi hisoblanadi. Fizika fan-texnika taraqqiyoti va tabiiy-ilmiy bilimlar asosi hisoblanadi.

Hozirgi kunda fizika fani umumiy o'rta ta'lim maktablarida muhim va asosiy fanlardan biri hisoblanadi. Shunday bo'lsa-da, umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika ta'limini rivojlantirish va uni o'rganish bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud. Zamonaviy ta'lim asoslarini qo'llash individualizatsiya - bugungi kunda o'rganishning ustuvor yo'nalishi sifatida, amaliy mashg'ulotlar – uzluksiz ta'lim tizimi va malakali rivojlanish tizimining o'quvchilarning amaliy ko'nikmalari bilan samarali kombinatsiyasi sifatida, virtual jamoalarning har bir a'zosi innovatsion ish uchun o'ziga xos trayektoriya yaratish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. P.Habibullayev, A. Boydedayev, A. Baxromov, M.Yo'ldoshev "Fizika" Umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-sinf uchun darslik. Toshkent, 2010 yil
2. "Umumta'lim fanlari metodikasi" ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy metodik jurnal. Toshkent 2012 yil 12-son
3. M.Toxirova "Maktabda fizika qonunlariga doir fanlararo tatbiqiy grafik masalalarni yechish metodikasi" Zamonaviy ta'limda matematika, fizika va raqamli texnologiyalarning dolzarb muammolari va yutuqlari. Chirchiq davlat pedagogika instituti mavzusidagi respublika ilmiy amaliy konferensiyasi to'plami. 11/2021 y. 874-877 betlar.

FIZIK HODISALARNI MUAMMOLI O'QITISH

R.R.Sultonov-Qo'qon DPI, o'qituvchi

U.M.Isomaddinova-Qo'qon DPI, o'qituvchi

X.Azizova-Qo'qon DPI, talaba

Annotasiya. Ushbu maqolada o'quv jarayonida muammoli ta'lim modeli o'quvchilar tafakkuriga mo'ljallangan bo'lib, ta'limda muammolarni qo'yish bilan bolalar ongiga muammoli holat yaratish; qo'yilgan muammoni hal etish yo'llarini izlash, farazlarini aytish; tanlangan usul, farazli muammoni bajarishga tadbiq etish; bajarilgan muammo bo'yicha xulosa chiqarish, chiqarilgan xulosani amaliyotga tadbiq etish yo'li bilan bilimlarni mustahkamlash iborat.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim modeli, passiv, aktiv, differentsiya, sintez, taqqoslash, ditekativ, analiz va sintez, taqqoslash, umumlashtirish

Аннотация. В данной статье модель проблемного обучения в процессе обучения предназначена для мышления учащихся и заключается в создании проблемной ситуации в сознании детей с постановкой задач в обучении; поиске путей решения поставленной задачи, высказывании гипотез; применении выбранного метода, гипотетической задачи к выполнению; закреплению знаний путем вынесения заключения по выполненной задаче, применения сделанного вывода на практике.

Ключевые слова: проблемная модель обучения, пассивная, активная, дифференциация, синтез, сравнение, директива, анализ и синтез, сравнение, обобщение

Annotation. In this article, the model of problem-based learning in the learning process is designed for students' thinking and consists in creating a problem situation in the minds of children with the formulation of tasks in learning; finding ways to solve the task, expressing hypotheses; applying the chosen method, a hypothetical task to perform; consolidating knowledge by making a conclusion on the completed task, applying the conclusion in practice

Keywords: problem model of learning, passive, active, differentiation, synthesis, comparison, directive, analysis and synthesis, comparison, generalization

Yuqori sinflarda fizik hodisalarni muammoli o'qitishni quyidagicha tashkil etish mumkin. Hodisani kuzatish, hodisani xarakterli xususiyatlarini aniqlash, mazkur hodisani, boshqa, avvalda o'rgangan hodisalar bilan aloqadorligini aniqlash va hodisaning (mohiyatini) tabiatini tushuntirish. O'rganilayotgan hodisani xarakterlovchi yangi fizik kattaliklar va konstantalar kiritish. Qaralayotgan hodisaga tegishli miqdoriy qonuniyatlarni o'rnatish. Hodisani amaliyotda qo'llanilishi. Fizik hodisani o'rganishning barcha bosqichlarida muammoli o'qitish metodini u yoki bu darajada qo'llash mumkin. Lekin muammoli o'qitishning imkoniyatlari ayniqsa hodisani (mohiyatini) aniqlashda ochiladi. Buni o'zinduksiya hodisasini o'rganish misolida ko'ramiz O'zinduksiya hodisasini muammoli o'qitish uchun uning asosiy mohiyatini yaqqol ko'rsatib beruvchi «tayanch» tajriba kerak. Bunga misol sifatida elektr zanjirini ulaganda o'zinduksiya hodisasini ko'rsatuvchi ma'lum tajribani kuzatish mumkin. Tajribadan hodisaning asosiy xususiyati (mohiyati) yaqqol ko'rinadi: G'altakli zanjirni ulaganda tok kuchini zanjirning g'altakli qismida sekin-asta oshishidir. Birinchi qarashda o'quvchilarga kuzatilayotgan hodisa zanjirning bir qismi uchun Om qonuniga ziddek ko'rinadi, chunki ularga zanjirning parallel ulangan qismlarida kuchlanish bir xil va zanjirning bu qismlari uchun qarshilik ham bir xil qilib olinganda (reostat bilan to'g'rilanib borilishi mumkin) ularda tokning o'zgarishi ham bir xil bo'lishi kerak edi. **1-muammoli vaziyat paydo bo'ldi.** Paydo bo'lgan vaziyatning muhokamasi sinfda quyidagicha o'tadi. **O'qituvchi:** «Avvalo o'zimizga shunday savol beraylik: Qanday fizikaviy sabab zanjirning g'altakli qismida tokning o'sishiga to'sqinlik qiladi?» **O'quvchilar:** Manbaning EYUK (elektr yurituvchi kuch) va zanjirning aktiv qarshiligi o'zgarmasligi sababli. Buning sababi faqat zanjirni ulaganda qisqa

muddatga paydo bo'ladigan va manbaning EYUK iga qarama qarshi ishoraga ega bo'lgan induksiya EYUK i bo'lishi mumkin. **O'qituvchi:** «Berk konturda induksiya EYUKni paydo bo'lishligini umumiy shartlarini eslab ko'raylik». **O'quvchilar:** Buning asosiy sharti konturni kesib o'tuvchi magnit oqimining o'zgarishi hisoblanadi. **O'qituvchi:** «Bizning tajribamizda o'zgaruvchan magnit oqimi qanday hosil bo'ladi?». Bu savol o'quvchilarni yana biroz o'ylantiradi. Chunki ular shu narsani bilishadiki, induksiya EYUK ni hosil qiluvchi o'zgaruvchan maydon zanjirdan tashqaridagi manba hisobidan bo'lib u, yoki tashqaridagi magnit, yoki tashqaridagi boshqa zanjirdan o'tayotgan tok bo'lishi mumkin. **2-muammoli vaziyat paydo bo'ldi.** Paydo bo'lgan vaziyatning muhokamasi sinfda quyidagicha o'tadi. **O'qituvchi:** «Eslab ko'ring, har qanday magnit maydoni nimadan hosil bo'ladi?». **O'quvchilar:** «Elektr tokidan » deb javob berishadi. **O'qituvchi:** «Hozirgi holatda-chi?». **O'quvchilar:** Ishonch bilan bo'lmasada «Zanjir ulangandan keyin zanjirni o'zida hosil bo'ladigan tok tufayli bo'lsa kerak» deb javob berishadi. **O'qituvchi:** «Yaxshi. Induksiya EYUK qanday hosil bo'ladi?». **O'quvchilar:** Javob:«Zanjir ulangandan keyin tok o'zining qiymatiga darhol erishmaydi, shu sababli g'altakni kesib o'tuvchi magnit oqimi avval ortib boradi va unda induksiya EYUKni paydo qiladi». Bir ozgina sukutdan keyin: «Lens qoidasiga ko'ra induksiya EYUKi shunday ishoraga egaki, u tokning oshishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun ham lampochka darhol yona qolmaydi». **O'qituvchi:** «Bu to'g'ri, lekin Siz har doim: „G'altakni kesib o'tuvchi magnit oqimi deysiz“. G'altakni olib tashlasakchi, shunda ham zanjirni ulaganda induksiya EYUK paydo bo'ladimi?». **O'quvchilar:** «Zanjirning g'altaksiz, reostati bor qismida induksiya EYUK hosil bo'lmasligini ko'rdik». **O'qituvchi:** Biroz sukut saqlab sinfni kutib turganidan keyin to'g'ri javob aytiladi: Magnit oqimi g'altak bo'lmaganda ham zanjir konturini kesib o'tishi barobarida o'zgarib boradi. Demak, induksiya EYUK hosil bo'lishi kerak. **O'qituvchi:** «Nima uchun zanjirning reostatli qismidagi lampochkaning asta sekin yonib borishini kuzatmaymiz?». **O'quvchilar:** «Hoynahoy bu holatda induksiya EYUK juda kichik yoki u zanjirning g'altakli qismiga nisbatan juda qisqa muddatda ta'sir qiladi». **O'qituvchi:** «Nega shundayligini tushuntiring». O'qituvchining qisman yordami bilan o'quvchilar bu savolga ham to'g'ri javobni to'pishga erishadilar. Bunday texnologiya asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar natijasida o'quvchilar qaysidir muammoni yechimini topishdan avval uning sabablari aniqlanishi kerakligini, keyin esa ularni o'rganish va bartaraf etish uchun zarur bo'lgan uslub va usullarni tanlashi hamda o'z harakatlarini aniq belgilab olishlari kerakligini bilib oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.Mirzaxmedov, N.G'ofurov va boshqalar. Fizika o'qitish nazariyasi va metodikasi Toshkent-2010
2. M.Djoraev Fizika o'qitish metodikasi. Umumiy masalalar, T.: 2013

3-SHO'BA. FALSAFA FANLARI

ИНСОН КАПИТАЛИ РИВОЖИНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ АҲАМИЯТИ

М.Л.Шарипов-Чирчик ДПУ, ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақолада инсон капиталининг тараққиётида муҳим аҳамият касб этадиган таълим, инсоннинг соғлиғи, гендер тенглик масалалари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, инсон капиталини ривожлантиришда БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган ҳужжатлар, бу масалаларнинг Ўзбекистон қонунчилигидаги ҳолати қиёсий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Инсон капитали, малака, кўникма, тажриба, инсон ресурслари, инсон омили, саломатлик, жамият, тараққиёт, таълим, интеллект.

ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Шарипов Мирзохид Латифович, Преподаватель Чирчикского
государственного педагогического университета,
sharipovmirzoxid@gmail.com

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ вопросов образования, здоровья человека, гендерного равенства, их специфика, документы, принятые ООН и другими международными организациями в области развития человеческого капитала, роль этих вопросов в законодательстве Узбекистана, что играют важную роль в развитии человеческого капитала.

Ключевые слова: Человеческий капитал, навыки, способности, опыт, человеческие ресурсы, человеческий фактор, здоровье, общество, развитие, образование, интеллект.

IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Sharipov Mirzoxid Latifovich, Teacher of Chirchik state pedagogical
university, sharipovmirzoxid@gmail.com

Annotation: This article provides a comparative analysis of the issues of education, human health, gender equality, their specifics, documents adopted by the UN and other international organizations in the field of human capital development, the role of these issues in the legislation of Uzbekistan, which play an important role in the development of human capital.

Key words: Human capital, skills, abilities, experience, human resources, human factor, health, society, development, education, intelligence.

Инсон капитали кишиларнинг ҳаёти давомида тўплаган билимлари, соғлиғи, малака ва кўникмалари кабиларнинг мажмуи бўлиб, бу уларга жамиятнинг фойдали аъзолари сифатида ўз салоҳиятларини рўёбга чиқаришга имкон яратади. Жамиятда яратилган сифатли таълим олиш имкони, соғлиқни сақлаш соҳасидаги ислохотлар, янги иш ўринларини

яратиш ва малакаларини ошириш орқали одамларга сармоя киритиш инсон капитали тараққиётига катта ҳисса қўшади ва шунингдек камбағаллик ва ўта қашшоқликка барҳам бериш, ижтимоий жиҳатдан интеграциялашган жамиятнинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Инсон капитали кенг маънода иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омили, жамият ва оила ривож, билимлар, интеллектуал ва бошқарувчи меҳнат воситалари, аҳоли саломатлиги ва яшаш муҳити, замонавий малакали кадрларнинг юксак салоҳиятидир [3: 19-б].

Бугунги кунда таълим инсон ва жамиятни ривожлантиришнинг энг муҳим омилига айланган. Таълим муассасалари маданий меросни авлоддан авлодга узатиш, касбий тайёргарликнинг асосий шаклига айланган. Таълим шахс томонидан билимларни эгаллашига хизмат қилади, унга ижтимоий меъёрларни ўзлаштиришга ёрдам беради, иқтисодий фаол ҳаётга киришида дастак бўлади. Таълим инсонни ривожлантиришнинг энг муҳим омили сифатида иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва гуманитар муаммолар бутун мажмуасини ҳал этишга катта таъсир кўрсатиши исботланган. Халқаро ҳамжамят бугунги дунёда таълимнинг аҳамиятига муносиб баҳо берган ҳолда инсонни ривожлантиришда таълимнинг муносиб ролини таъминлашга қаратилган қатор стратегик дастурлар ишлаб чиқди ва уларни амалга ошириш чораларини кўрмоқда. Улардан бири – “Таълим – ҳамма учун” концепциясидир. Концепциянинг асосий принциплари 1990 йилда Жомтхен (Таиланд) ташкил этилган конференцияда баён этилди. Ушбу анжуманда “*Таълим – ҳамма учун*” умумжаҳон декларацияси қабул қилинди. Ушбу ҳужжатда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциядан келиб чиққан ҳолда қуйидагилар эълон қилинди: “*Ҳар бир бола, ёш ва катта ёшдаги шахс ўзининг туб таълим эҳтиёжларини, ушбу тушунчанинг энг юксак ва мукаммал маъносиди, қондирадиган таълим олиш ҳуқуқига эгадир*”. “Таълим – ҳамма учун” декларациясида таълим тизими ҳар бир инсон истеъдоди, салоҳиятини намоён қилишга кўмаклашиши, шахс ўз ҳаётини яхшилаши ва жамиятни ўзгартириш учун салоҳиятни ривожлантиришга рағбатлантириши зарур деб баён қилинди. Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукаммал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир.

Ўзбекистонда таълимга жамиятни ислоҳ этиш ва янгилаш сиёсатини амалга оширишнинг ҳал қилувчи бўғини сифатида алоҳида эътибор қаратилади. Таълим мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, мамлакатни жаҳон ҳамжамятига интеграциялашнинг мажбурий шarti деб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасига мувофиқ: “*Ҳар ким таълим олиш ҳуқуқига эгалар. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир*”.

Бугунги кун таълим соҳасидаги талаблардан келиб чиққан ҳолда 2020 йил 23 сентябрда “Таълим тўғрисида”ги янги таҳрирда қабул қилинди. Ушбу қонунда таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор соҳа деб эълон қилинган [1: 2-6].

Инсон капитали таркибига инсон саломатлигининг ҳолати ҳам киритилади. Саломатлик – умуман организмнинг ҳамда унинг барча органларининг ўз функцияларини бажаришга тўла қодир бўлган ҳолати, касалликнинг мавжуд эмаслигидир. Инсон саломатлигини муҳофаза қилиш (соғлиқни сақлаш) – давлат функцияларидан бири ҳисобланади. Жаҳон миқёсида инсоният саломатлигини муҳофаза қилиш муаммолари билан Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти шуғулланади. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг Устави саломатликни “Инсон организмнинг органлари ва тизимлари уни ўраб турган ишлаб чиқариш ва ижтимоий муҳит билан мутаносиб бўлганида тўла жисмоний, маънавий, ижтимоий соғлигининг ҳолати” сифатида талқин этади. Ушбу тушунчада саломатликнинг учта - жисмоний, психик ва ижтимоий таркибий хусусиятлари қамраб олинган. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, саломатликнинг ҳолатига турмуш шароитлари ва турмуш тарзи, овқатланиш, ирсият, ташқи муҳит, табиий шароитлар ва соғлиқни сақлашнинг аҳволи таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда фуқароларнинг саломатлигини муҳофаза қилишнинг давлат томонидан кафолатланишини таъминлаш учун зарур чоралар кўришмоқда. Мамлакатда соғлиқни сақлашни ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги қонун, Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишнинг давлат дастури ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 40-моддасида “*Ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга*”лиги қайд қилинган.

Гендер (инглизча «gender», лотинча «genus» сўзларидан - «зот») – инсоннинг жамиятда ўзини тутишини ва бундай тутиш қандай қабул қилинишини белгилайдиган ижтимоий жинсдир. Гендер тенглиги – аёллар ва эркеклар, қизлар ва ўғил болалар учун тенг ҳуқуқ, масъулият, имконият, қадрият ва натижалардир. Гендер тенглиги фақат аёлларга тааллуқли масала бўлмасдан эркекларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳам англатади. Аёллар ва эркекларнинг тенг ҳуқуқлиги инсон ҳуқуқларининг энг асосийларидан бири ҳисобланиб, ижтимоий адолатни таъминлашнинг шартидир. Кўпинча аёллар иш билан барқарор банд бўлиш кафолатини бермайдиган ёки меҳнат шароитлари хавфли ва зарарли бўлган ишларни бажаришга мажбур бўладилар. Акс ҳолда улар ишсизлар сафини тўлдиришга мажбур бўладилар. Кўпгина хотин-қизлар меҳнат бозорида иш ҳақи паст ва нуфузсиз меҳнат фаолияти билан шуғулланишга мажбур бўладилар. Бошқа тоифа аёллар ўз оилалари даромадига ҳисса қўшиш мақсадида меҳнат миграциясини танлашдан бошқа чора топа олмайдилар. 1979 йилда БМТнинг Бош Ассамблеяси “Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларида барҳам

бериш тўғрисида”ги конвенцияни қабул қилди. Ушбу Конвенция 1981 йилда кучга кирди ҳамда аёллар ва эркеклар ўртасидаги тенгликнинг халқаро стандартларини мустаҳкамлаб қўйди. 1985 йилда Умумжаҳон конференциясида 2000 йилгача бўлган муддатда амалга оширилиши режаланган Аёллар аҳволини яхшилаш соҳасидаги Найроби истикбол стратегияси қабул қилинди. 1995 йил 15 декабрда Пекинда бўлиб ўтган Аёллар аҳволига бағишланган умумжаҳон конференциясида Ҳаракат платформаси қабул қилинди. Ушбу платформа аёллар аҳволини яхшилаш соҳасида Найроби истикбол стратегиясини амалга оширишни тезлаштиришга йўналтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Оила Кодекси, Меҳнат Кодекси, умуман 80 тадан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ана шу мақсадга – хотин-қизларнинг барча соҳаларда эркеклар билан кенг ҳуқуқлигини таъминлаш, уларнинг жамиятдаги ролини оширишга қаратилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида *“Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”* деб кўрсатилган.

2022 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг *“Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари”* тамойилига асосланган *«2022–2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»*ги фармони қабул қилинди. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси юртимизни кейинги 5 йилда ривожлантиришнинг 7 та устувор йўналиши доирасида *“Инсон қадри учун”* тамойили асосида 100 та мақсадга эришишга қаратилган ва 2022 йилда амалга оширилиши лозим бўлган 398 та чора-тадбирни ўз ичига олган [1: 2-б].

Тараққиёт стратегиясининг тўртинчи устувор йўналиши *“Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капитални ривожлантириш”* деб номланиб 34 та мақсадни қамраб олган. Бу йўналишда белгиланган мақсадлар бошқа йўналишларда белгиланган мақсадларга қараганда бир неча баробар кўп бўлиб, мамлакатимизда инсон капитални ривожлантиришга нақадар катта эътибор берилаётганидан далолат беради. Ушбу йўналишда ҳар бир фуқарога давлат томонидан бепул таълим олишнинг кафолатланиши, касб-ҳунарга ўқитиш имконияти, мактабгача таълимни янги сифат босқичига олиб чиқиш, ёшларнинг компьютер ва IT технологиялари соҳасида билим ва кўникмаларга эга бўлишлари учун 100 мингдан ортиқ бепул тўғарақлар ташкил этиш, ўқитувчилар меҳнатини муносиб қадрлаш ва ойлик маошларини мунтазам ошириб бориш, Олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш, иқтидорли ёшларни хорижий олийгоҳларга ўқишга юбориш, пенсия таъминоти ва аҳолининг эҳтиёжманд қатламини ижтимоий муҳофаза қилиш, тиббий

хизмат сифатини ошириш, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш, хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва бандлигини таъминлаш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш каби мақсадлар белгиланиб амалиётга жорий этилмоқда.

Дунёга машхур давлат арбоби, Сингапурнинг биринчи Бош вазири Ли Куан Ю “Сингапур мўъжизаси” моҳияти ҳақида гапириб, натижага “*тўғри сиёсат ва инсон капиталига сармоя тикишимизда*”, деб таъриф берган эди. Унинг фикрича, инсон капиталига йўналтирилган 1 доллар маблағ 10 йилдан сўнг 100 баробар, 20 йилдан сўнг 1000 баробар бўлиб қайтади [4:4-6].

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев “Фарзандларимиз тарбиясида энг асосий бўғин ҳисобланган мактабгача таълим тизимининг жамиятимиз ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайди”, деган эди. Бу мақсадни тизимли ривожлантириш бўйича алоҳида дастурлар ишлаб чиқилган. Шунингдек, Ўзбекистон тарихида илк бор 2017 йили Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилди. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси 38-мақсадида мактабгача таълимдаги қамров даражасини ҳозирги 67 фоиздан камида 80 фоизга етказиш, 39-мақсадида мактабгача таълим тизимида таълим сифатини янги босқичга олиб чиқиш кўзда тутилган. Ана шу йўлда бажарилиши режалаштирилган чора-тадбирларга бир эътибор қаратадиган бўлсак, 2024-2025 ўқув йили якунига қадар 6 ёшли болаларни мактабгача тайёрлов тизими билан қамраб олиш даражасини 100 фоизга етказиш, 7 мингдан зиёд янги нодавлат мактабгача таълим ташкилотини очиш, 160 мингдан зиёд педагог кадрнинг малакасини ошириш мақсад қилинган.

Инсон капиталини ривожлантиришдаги асосий бўғинлардан бири оила ҳисобланади. Чунки инсон капиталининг барча таркибий қисмлари оила ўз фарзандига киритадиган инвестиция орқали шакллантирилади ва кўпайтирилади [6:3-6]. Ижтимоий капитал ва ресурслар манбалари вужудга келишида оиланинг ўрни бекиёс. Ўз навбатида, соғлом оила ва фарзандлар давлат учун инвестиция ҳисобланади. Оила фаровонлиги - моддий фаровонлик қаторида оила аъзолари ва фарзандлар саломатлиги, ижтимоий турмуш тарзи соғломлиги, тинчлиги билан белгиланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни. Т., 23.09.2020.
2. Ўзбекистон Республикасининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” давлат дастури. Т., 28.01.2022.
3. С.А.Грачев, М.А.Гундорова, В.А.Мошнов. Инвестиции в человеческий капитал. Владимир., 2016.
4. И.Н.Шапкин. Человеческий капитал: теория, исторический опыт и перспективы развития. Москва., 2017.
5. Д.Шоумаров. Инсон капитали ўз-ўзидан юзага чиқмайди. uzlidesp.uz/news-of-party/3127., 04.10.2018.

6. М.Содиржонов. Инсон капитали ривожини шахсининг онги, билими, ахлоқ-одоби, дунёқарашига боғлиқ. “Янги Ўзбекистон” газетаси 10.02.2022.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КРЕАТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ

С.Абдуганиева студентка ТГПУ им. Низами

Е.В.Ли доцент ТГПУ им. Низами

Аннотация: Креативность одно из самых востребованных качеств личности современного общества. Это обусловлено тем, что современный мир меняется стремительно и кардинально. Перед человечеством встают острые проблемы, требующие оригинальных, нетривиальных решений, решить которые могут творческие, креативные личности.

Ключевые слова: творческая мысль, творческие идеи молодежи, знание, мобильность, дивергентность, способов деятельности, способов творческой деятельности, опыта эмоционально-ценностного отношения

Аннотация: Ijodkorlik zamonaviy jamiyat shaxsiyatining eng mashhur fazilatlaridan biridir. Buning sababi shundaki, zamonaviy dunyo tez va keskin o'zgarib bormoqda. Insoniyat ijodiy, ijodiy shaxslar hal qilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos, ahamiyatsiz bo'lmagan echimlarni talab qiladigan o'tkir muammolarga duch keladi.

Kalit so'zlar: ijodiy fikr, yoshlarning ijodiy g'oyalari, bilim, harakatchanlik, tafovut, faoliyat usullari, ijodiy faoliyat usullari, hissiy va qiymat munosabatlari tajribasi

Abstract: Creativity is one of the most sought-after personality traits of modern society. This is due to the fact that the modern world is changing rapidly and dramatically. Humanity is facing acute problems that require original, non-trivial solutions, which can be solved by creative, creative individuals.

Keywords: creative thought, creative ideas of youth, knowledge, mobility, divergence, ways of activity, ways of creative activity, experience of emotional-value relationship

Формирование креативного мышления молодежи важно для их самоактуализации и реализации способностей и талантов в будущем. Умение не избегать сложных ситуаций и не бояться выражать себя, а также способность преодоления препятствий, страхов перед испытаниями очень важно для учебной и трудовой деятельности личности. Получение новых знаний способствует развитию мировоззрения, различных типов мышления (в том числе креативное, критическое, инновационное и т.д.), навыков и компетенций. Использование инновационных методов обучения позволяют формировать личность творческую, обладающую самостоятельным мышлением и способной решать задачи, которые появляются на каждом этапе развития человечества. Так, “...творческие идеи молодежи и навыки обучения будущих граждан нашей страны помогут решать различные проблемы на региональном, местном, национальном и международном

уровнях, помогут внести осознанный вклад в решение наиболее важных вопросов общества» [4, 140].

Понятие креативности не имеет аналогов в русском языке, многими исследователями понимается как способность к творчеству. Но, важность способности к творчеству отмечается учеными. «В профессиональных занятиях и других сферах жизни креативность приобретает все большую ценность, и, следовательно, ее развитию и культивированию стоит уделять больше внимания и усилий» [2, 22]. Так, В.В.Мороз отмечает, что в российской педагогике и психологии креативность переводится как «творческость» или «творческовость».

А.В.Сбитнев предлагает следующее определение креативности, подчеркивая неутилитарный характер творческой деятельности. «Креативность – это способность, свойство личности преодолевать утилитарность традиционных способов производства, социального восприятия, сознания, поведения, устоев с целью достижения общественно значимых ценностей» [5, 205]. В.В.Мороз говоря, о креативном процессе: «... главной его составляющей становится прагматический элемент, то есть изначальное понимание, зачем, для чего и как нужно что то создавать и, собственной, что именно нужно создавать» [3, 19-20].

Понятие «творческое мышление» включает в себя мыслительные процессы, приводящие к получению решений, созданию необычных и оригинальных идей, обобщений, теорий, а также художественных форм. «Термин «креативность» являются синонимом понятия «творческое мышление»» [1, 6]. Формирование этого процесса невозможно представить без эмоционально-чувственного аспекта.

Д.Гилфорд считал, что интеграция конвергентного (логического, последовательного, линейного) и дивергентного (целостного, интуитивного, релятивного) мышления приводит к рождению новых идей и творений. Творческое мышление охватывает осознаваемый и неосознаваемый компонент (интуицию), элементом последнего являются определённые эмоции и чувства. Творческому мышлению свойственны такие качества как креативность, мобильность, дивергентность.

В современном социуме каждому человеку необходимо проявление креативных способностей в различных ситуациях, что приведёт к развитию общества, эффективной деятельности в различных сферах жизни современных людей. Творческой способностью нужно обладать не только специалистам творческих профессий, но и представителям других, нетворческих профессий XXI века. «Формирование и развитие творческой личности, адекватной постоянно меняющемуся внешнему и внутреннему миру, социально-экономическим условиям и содержанию деятельности, требует непрерывности, преемственности и охвата всего периода онтогенеза человека – от рождения до конца жизни» [6, 11]. Современная педагогика разработала и использует инновационные педагогические технологии для

развития креативных способностей детей разных возрастов (дошкольники, младшие школьники, подростки), но также и для взрослых людей.

Список использованной литературы:

1. Зыкова К.Ю. Технологии профессионально-личностного роста. – Екатеринбург, 2007- С. 6
2. Мороз В.В. Аксиологические основания развития креативности студентов университета. Автореф.- Оренбург, 2015.- С. 22
3. Мороз В.В. Развитие креативности студентов. – Оренбург, 2011 - С 19-20
4. Развитие критического мышления у учащихся - Т.:Фан, 2008.-140 с.
5. Сбитнев А.В. Корни креатива. Реклама. Теория и практика. 03 (21), 2007.- С 205
6. Утёмов В.В., Креативная педагогика: учебное пособие. – М.: Юрайт, 2019. - С. 11

4-SHO'BA. PEDAGOGIKA FANLARI

ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

М.Отабоев, Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация. Мазкур мақолада ўқувчиларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга қаратилган илмий қарашлар, ғоялар таҳлил этилган, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият мазмун-моҳияти изоҳланган ҳамда буларни шакллантиришга қаратилган таълим ва тарбияни ташкил қилиш асослар келтириб ўтилган.

Таянч сўзлар: ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий асос, қонунга итоаткорлик, эркинлик, ҳуқуқий ҳодиса, фикх, ҳуқуқий таълим ва тарбия, инновацион таълим.

Мамлакатимизда ўқувчиларнинг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш, уларни миллий, комил инсон руҳида тарбиялаш, ёшларга хавф солаётган мафкуравий таҳдидларга қарши курашишнинг маънавий-маърифий жиҳатларини такомиллаштиришга қаратилган меъёрий асосларда ёшлар ўртасида жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш, диний экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича ташкилий-амалий чораларни кучайтириш [1] устувор вазифа этиб белгиланган. Шунга мувофиқ ўқувчиларда ҳуқуқий иммунитетни ривожлантириш, маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш имкониятини янада кенгайтириш долзарб аҳамият касб этади, бу ўз навбатида эрта жиноятчиликнинг, ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга қаратилган вазифаларга жиддий эътибор ыаратиш лозимлигини таъкидлаб ўтади.

Ҳуқуқий маданият халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига асосланган ҳолда инсоф ва иймон адолат ва қонунийлик, инсонга юксак ҳурмат ва эътибор, сабр-тоқат каби маърифат ва ҳақиқат туйғуларини онгимизга сингдиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам кишиларнинг фикрини, дунёқарашини мустақиллигимиз йўлида фидокорона меҳнат қилишга йўналтирилган ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ҳаётий заруриятдир. Шахснинг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини юксалтириш, ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тартиботини тубдан яхшилаш, инсон ҳуқуқ ва эркинларига чуқур ҳурмат ва эҳтиромга асосланган муносабатни, одамларда қонунга итоаткорлик туйғусини, қонунларни билиш ва унга қатъий амал қилиш саодатмандлигини қарор топтириш бугунги куннинг зарурий талаби бўлиб келмоқда [2].

Мақтаб ўқувчиларида ҳуқуқий иммунитетни ривожлантириш, ҳуқуқнинг асосий тамойиллари, меъёрлари ҳақидаги билимларни ҳаётга татбиқ этиш ривожланган давлатларда амалиётга татбиқ этилмоқда. Мақтаб ўқувчиларининг ҳуқуқий иммунитетини ривожлантириш, ҳуқуқий тамойилларини чуқур тушунтириб бериш, ўқувчилар билимларини реал

взиятларда қўллаш қобилиятларини ривожлантириш бўйича йирик лойиҳаларни Европа давлатларида тизимли ишлар амалга оширилмоқда.

“Ҳуқуқий онг” тушунчасига билдирилган фикрларни таҳлил қиладиган бўлсак, “Ҳуқуқий онгни мамлакат фуқароларининг ҳам амалдаги ҳуқуққа, юридик амалиётга, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари, мажбуриятларига, ҳам орзу қилинган ҳуқуққа ва бошқа ҳуқуқий ҳодисаларга муносабатини ифодаловчи ҳуқуқий сезгилар, ғоялар, баҳолар, тасаввурлар тизими сифатида таърифлаш мумкин”[3]. Рус олими Дмитриевнинг таърифича: “Ҳуқуқий онг бу инсонларнинг ва уларнинг турли бирликларининг ҳамда бутун жамиятнинг амалдаги ҳуқуқ ва ҳуқуқий ҳодисаларга нисбатан қарашлари, ғоялари, тасаввурлари йиғиндисидир”[4].

“Ҳуқуқий маданият” эса, У.Тажиханов ва А.Саидовлар фикрига кўра, “жамиятда қарор топган ҳуқуқий тизимнинг даражасини, халқнинг бу ҳуқуқ тизимидан хабардорлик даражасини, фуқароларнинг қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий меъёрларнинг ижро этилиш даражаси, ҳуқуққа риоя қилмаганларга муросасиз бўлиш, қонунга итоаткорлик даражаси”[5].

Қабул қилинаётган қонунлар, ҳар қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳуқуқ соҳасида бўладиган ўзгаришлардан тўлиқ хабардор бўлиб, ўрганиб чиқилиши натижасида ҳуқуқий онг ва тушуниб етиб унга амал қилиниши эса, ҳуқуқий маданиятни шакллантиради. Ҳуқуқий маданиятнинг юксак даражада бўлиши ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос хусусиятидир. Бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида ҳуқуқий маданиятни ошириш муҳим вазифа саналади[6].

Шу аснода айтиш керакки, ҳуқуқий таълим - тарбия барча давлатларда ўз тарихига эга бўлиб, қадимги Юнонистон ва Римда фуқароларга кичик ёшдан бошлаб қонунлар ўргатилган. Бу Европада тизимли ташкил қилинадиган жараён, масалан ривожланган давлатларни ҳуқуқий тарихига назар ташлайдиган бўлсак, АҚШ, Италия, Франция, Буюк Британия каби давлатларда ҳуқуқий тарбия тушунчаси асосий масалалардан бири ҳисобланади. Ҳар қандай жамият ўз фарзандларини ўз ҳуқуқларини билишларини келажакда юрти равнақига ўз ҳиссаларини қўшишларини назарда тутган.

Марказий Осиё халқлари кўп минг йиллик тарихга ва ҳуқуқий маданиятга эга. Буюк Ислом олими фикҳ Бурхониддин Марғилоний Қуръони Карим ва Ҳадис илмини мукаммал эгаллаб, фикҳ ислом ҳуқуқшунослиги борасида бениҳоя чуқур билимга эга бўлган, бунинг натижаси ўларок ҳуқуқий тарбия соҳасида бекиёс дурдоналар яратган. У “Ал-Ҳидоя” асари кўплаб тилларга таржима қилиниб, катта қизиқиш билан ўрганилган, ҳуқуқий билим ислом фикҳшунослиги негизида шакллантирилган.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида таълимнинг барча даражаларида таълим олувчиларнинг ҳуқуқий таълим ҳамда тарбияни такомиллаштириш зарурлиги алоҳида таъкидланган. Шунинг учун ҳуқуқий таълим тарбиянинг мақсади ҳар бир ўқувчига амалий фаолиятида зарур

бўладиган ҳуқуқий билимларни белгиланган давлат стандартларидан кам бўлмаган ҳажмда олиш имконияларини бериши зарур бўлади.

Ҳуқуқий тарбиялаш ва унда ҳуқуқий маданиятни ривожлантириш мураккаб ҳамда давомийлик хусусиятига эга жараён ҳисоблана-да, ўқувчилик йиллари бу жараён учун пойдевор қўяди. Мактабларда “Тарбия”, “Маънавият асослари”, “Ўзбекистон тарихи”, “Конституциявий ҳуқук асослари”, “Иқтисодий билим асослари”, шунингдек, таълим муассасасининг йўналишига кўра бир қатор мутахассислик фанлари ўқувчиларда ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий онгни ривожлантиришда катта имкониятларга эга. Бинобарин, бу фанларни ўқитишда ўқувчилар баркамол шахс қиёфасида акс этувчи маънавий-ахлоқий сифатлар, унинг жисмоний лаёқати ҳамда ижтимоий муносабатлар жараёнидаги иштироки ҳақидаги маълумотлар билан танишадилар, характерларига хос хусусиятларни танқидий баҳолайдилар ва салбий хулқ-атворларини йўқотишга ҳаракат қиладилар [7].

Ҳуқуқий билимга эга бўлган инсонда ҳуқуқий маданият шаклланади, шу сабабли мактаб ўқувчиларида ҳуқуқий онгни шакллантириш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Бошланғич мактабларда шу вазифани илк ҳуқуқий тушунчаларни уларнинг онгига сингдиришдан бошлаш мақсадга мувофиқ [8]. Жамиятнинг асосини ташкил этишда ақлан теран, ахлоқан пок, соғлом, иймон этиқодли, ўз ҳақ ҳуқуқларини, бурч ва маъсулиятларини чуқур англовчи ёшларни вояга етказиш, ўқувчиларнинг ҳуқуқий иммунитетини ривожлантириш муҳим омил ҳисобланади. Ёш авлоднинг ҳуқуқий иммунитетини ривожлантириш, ҳуқуқий тарбиясини шакллантиришда мамлакатда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, ҳуқуқий жамият асосларини ривожлантиришдир долзарб аҳамиятга эга.

Ҳуқуқий жамият Ўзбекистоннинг ҳақиқий адолатли, инсон келажагини таъминловчи инқирозли вазиятлардан чиқишнинг асосий воситасидир. Онгли равишда ўқувчи борлиқни ўзининг онгида акс эттириб, ахлоқий кадриятларни ҳам онг ёрдамида идрок этади. Ахлоқий кадриятлар онг маҳсули бўлиб, ҳуқуқий хулқи ва фаолияти мазмунига айланади. Ўқувчининг билим олишига қизиқишини ошириш, ўқув билим фаоллигини ошишини ўқитишнинг инновацион таълим технологияларига асосланишини мустаҳкамлайди. Ўқувчиларда ахлоқий ёндашув маданиятини ривожлантиришда ижтимоий муҳитнинг таъсирини ҳам ҳисобга олиш кутилган натижага эришиш имконини беради.

Шу ўринда ўқувчиларнинг фуқаро сифатида шаклланишига бевосита таъсир кўрсатадиган омилларни таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқ, жумладан, ижтимоий муҳитда рўй берган ҳолатлар, уларнинг йўналиши, мазмун моҳияти, жамиятда муҳим ўрин эгаллаган маънавий ахлоқий фикрлар таъсир кўрсатади. Ўқувчининг ҳуқуқий иммунитетини, уларнинг ижтимоий муносабатга киришиш туйғулари, ижтимоий муносабатлар субъекти сифатида шаклланиши ва ривожланиши, мулоқотнинг барча соҳаларида

мослашиш ва индивидуаллаштириш жараёнларини уйғунлаштириш асосида такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар ишлаб чиқиш талаб этилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, ҳуқуқий онгни шакллантиришга пойдевор яратиш учун ҳуқуқий тушунчаларни бошланғич синфларданок шакллантириш лозим. Фуқаро, фуқаролик жамияти, ижтимоий тизим, фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисидаги билимлар ҳуқуқий имминитетни ривожлантириш асосида шакллантирилади. Шахс, оила, жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларни тушуниб фарқлашда ҳуқуқий имминитетни ўқувчиларда шаклланганлиги муҳим рол ўйнайди.

Ўқувчиларнинг ҳуқуқий имминитети уларнинг ижтимоий муносабатга киришиш туйғулари, ижтимоий муносабатлар субъекти сифатида мулоқотнинг барча соҳаларида мослашиш ва индивидуаллаштириш асосида такомиллаштирилган. Ўқувчиларда ўйлаб ҳаракат қилиш, инсонлар билан мулоқот қилиш, бошқа инсонга ёрдам кўрсатиш, ҳаётий вазиятини тушуниш, жамиятда умумий яшаш ва қонунларга риоя қилиш кабилар ҳуқуқий имминитет шаклланиши натижасида ҳосил бўлади. Ўқувчиларда ҳуқуқий кўникма, шахсий тажриба таркиб топиб, босқичма босқич ижтимоий ҳаётга тайёрланиб боришига ота – оналар томонидан ҳам алоҳида эътибор қаратилиши бу масалада самарали натижа беради.

Ўқувчиларда ҳуқуқий имминитетни ривожлантириш масаласини ҳал этиш “ҳуқуқ”, “имминитет” тушунчаларининг мазмуни ёритиб берилган тадқиқотларга мурожаат этишни талаб этади ва уларни англаш инсон ҳуқуқий саводхонлиги фуқаронинг етакчи тавсифларидан ҳисобланишини аниқлаш ҳамда шахснинг ахлоқий, маданиятшунослик, аксиологик ва психологик жиҳатларини ажратиш имконини беради. Шунингдек, ўқувчиларнинг ҳуқуқий имминитети шахс, оила, жамият ва давлат ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг сифати ва миқдорини тушуниш, мос ривожлантириш омиллари такомиллаштирилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси. // Халқ сўзи, 2016 йил 8 декабр.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: “Ўзбекистон”, 2012. 11-19 бет.

3. Ўзбекистон Республкаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. 2020 йил 23 сентябр // лех.уз.

4. Дмитриев Ю.А. Правосознание и правовая культура / Теория государства и права. Под. ред. Пиголкина. – Москва: Юрайт – Издат, 2006.- С. 547.

5. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўрайев Н. Ватан туйғуси. -Т.: Ўзбекистон, 1996 й, 362 бет.

6. Махкамов У.И. Ўқувчиларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари. -Т.: Ўзбекистон, 1996. 200 бет.
7. Кадинова Я.Б. Субъектливо-ахлоқий ёндашув асосида ўқувчиларнинг ҳуқуқий иммунитетини ривожлантириш / Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (ПхД) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2022. –Б. 8.
8. Усмонбоева М. Демократик жамият барпо этиш жараёнида ўқувчилар ҳуқуқий маданиятини шакллантириш / Узлуксиз таълим тизимида ҳуқуқий, бадиий ва меҳнат маданиятини шакллантиришнинг долзарб муаммолари. Т.Н Қори Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ, 17-23 бетлар.

ИТЕРАКТИВНО ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ БУЧЕНИЯ

Г.Т.Куттибекова-доцент ДЖПУ им.А.Кадыри, г.Джизак

Аннотация: В данной статье рассматриваются некоторые вопросы инновационной технологий образований. Особое внимание обращается на интерактивно-креативная образовательная технология обучения. Использование интерактивно-креативных технологий обучения подразумевает личностный подход, фундаментальность образования, креативно-акмеологическое начало.

Ключевые слова: соревнования, походы, бумага, пластик, металл, технические устройства, технологическое оборудование.

Annotation: This article discusses some issues of innovative technology formations. Particular attention is drawn to the interactive and creative educational technology of learning. The use of interactive and creative learning technologies implies a personal approach, the fundamental nature of education, and a creative and acmeological principle.

Key words: competitions, trips, paper, plastic, metal, technical devices, technological equipment.

Tayanch soʻzlar: uy, konkurslar, sayoxatlar, qogʻoz, plastmassa, metall, texnik qurilmalar, texnologik uskunalar.

На сегодняшний день одним из основополагающих принципов обновления содержания образования становится личностная ориентация, предполагающая развитие креативных способностей студентов, индивидуализацию их образования с учетом интересов и склонностей к креативной деятельности.

Стратегия современного образования заключается в том, чтобы дать возможность всем без исключения студентам проявить свои таланты и весь свой креативно-творческий потенциал, подразумевающий возможность реализации своих личных планов. Эти позиции соответствуют гуманистическим тенденциям развития современной высшей школы, для которой характерна ориентация преподавателей на личностные возможности студентов, их непрерывное «наращивание». При этом на первый план выдвигаются цели развития личности, а предметные знания и умения рассматриваются как средства их достижения.

Анализируя компоненты содержания образования, включающие умения, которые должны быть сформированы в процессе обучения, следует сказать, что в педагогической литературе последних лет умение рефлексировать включается в число общеучебных умений, обязательных для овладения учащимися как средним, так и высшей школы. Очевидно, что представленный перечень умений не раскрывает всех возможностей рефлексии и полностью раскрыть проблему в рамках одного параграфа вряд ли возможно. Нам представляется целесообразным обсудить более подробно такой важный аспект рефлексии, как креативный стиль мышления. Креативное осмысление фрагментов вузовской педагогической действительности преподавателям должно происходить в контексте соотнесения реальности с системой ценностей – «миром должного», нравственными и эстетическими идеалами, различными феноменами сознания, объектами из «мира сущего», имеющими ту или иную мировоззренчески-нормативную значимость для субъекта и общества в целом. Среди них нам важны ценности образования: знание, понимание, размышление, креативность, основные нормы и цели обучения, его конкретные формы и проявления.

Процесс формирования креативно-критического мышления является неотъемлемой составной частью его непрерывного образования [1]. На лекционных занятиях реализуется мотивация к формированию креативно-критического мышления, развивается интерес к методологическим проблемам.

Особую роль играют тренинги, лабораторно-практические занятия, на которых обучающиеся овладевают видами деятельности, связанными с формированием как собственного креативно-критического мышления, так и креативно-критического мышления студентов с помощью специальных заданий [2].

В цикле психологических дисциплин, в особенности в креативной психологии требуется иллюстрация необходимости креативно-критического осмысления структуры учебного материала на уровне программы учебного курса, ее элементов, отдельных разделов, глав и параграфов исходя из степени их соответствия психологическим принципам и критериям отбора учебного материала.

На этапе восхождения к конкретному в процессе обучения предполагается включение в осмысление структуры учебного материала конкретного курса на различных уровнях; включение в выполнение заданий на оценку соответствия малых фрагментов учебного материала критериям содержательной насыщенности и содержательной корректности учебной информации, а также задания на корректировку учебного материала в направлении максимального соответствия этим критериям; включение в выполнение заданий на определение оптимальной последовательности изложения, глубины рассмотрения отдельных блоков учебного материала;

включение в выполнение заданий на разработку средств контроля степени усвоения студентами различных блоков учебного материала.

Интерактивно-креативные технологии активизируют не только когнитивный компонент образовательного процесса, но совершенствуют еще аспект, связанный с формированием и креативным развитием личностных качеств студентов [3].

Полученные данные свидетельствуют о недостаточном внимании к проблеме развития креативных способностей в организации учебного процесса. Кроме того, недостаточная теоретическая и практическая подготовка педагогов-психологов для целенаправленного развития креативных способностей не позволяет преподавателям самостоятельно контролировать динамику развития и является одной из причин отсутствия контроля развития креативных способностей. Другой причиной, на наш взгляд, является неостребованность наблюдений за ростом креативных способностей студентов в учебном процессе.

Таким образом, современная интерактивно-креативная образовательная технология обучения представляет собой целостную систему, которая предоставляет студенту возможность персонализации обучения по оптимальной программе, учитывающей в полной мере его когнитивные и креативные способности, мотивацию и личные предпочтения.

Интерактивные технологии обучения следует рассматривать как инструмент, с помощью которого новая образовательная парадигма может быть претворена в жизнь. Тенденция развития современных образовательных технологий напрямую связана с модернизацией и глобализации системы образования, способствующей самоактуализации и самореализации личности.

Следовательно, использование интерактивно-креативных технологий обучения подразумевает личностный подход, фундаментальность образования, креативно-акмеологическое начало. Только таким образом можно сформировать профессиональную готовность вузовского преподавателя к инновационной деятельности в процессе подготовки конкурентоспособного, креативно-востребованного специалиста.

Из выше изложенного следует, что в современных условиях специалист превращается в решающий фактор материально-производственной деятельности, поэтому значительно возрастают требования к его профессиональной подготовке, интеллектуальной культуре в целом. Чтобы отвечать им, специалист должен, прежде всего, обладать необходимым запасом как общекреативных, так и специальных знаний, вариативной методологией и приемами эвристической работы, гибкостью и адаптированностью мышления, способностью быстрой ориентировки в проблематике научного исследования и производственного процесса. Перечисленные качества составляют интеллектуальную культуру

специалиста, которая обеспечивает овладение им средствами предметно-материальной деятельности.

Использованные литературы

1. Пузеп Л. Г. Креативность как аспект деятельности педагога / Л. Г. Пузеп // Социальная роль образования в современном обществе сб.ст - Тара,-М. 2005. - С 96-98
2. Оспанова Б.А. Технология формирования креативности будущего специалиста в условиях университетского образования. – Туркестан, 2006.- 268 с.
3. Куттибекова Г.Т. Возможности применения педагогических технологий в общеобразовательной школе // Science and Education: Problems and Innovations. Сборник статей IV международной научно-практической конференции, состоявшейся 7 мая 2020 г. в г. Пенза. – Пенза, 2020. – С. 232–234.
4. Поварёнков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. – М.: Изд-во УРАО, 2002.-186 с.

21ST CENTURY TEACHING METHODS: ADVANTAGES AND CLASSIFICATION

M.Y.Mirzaakhmedova-senior teacher

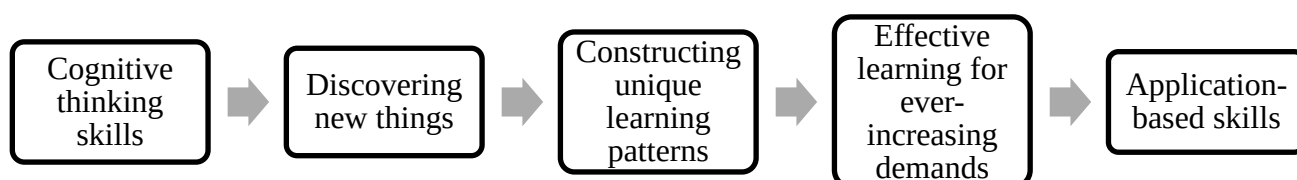
The banking and finance academy of the Republic of Uzbekistan

Abstract. Education, like other areas, has seen significant changes over time. Teachers were once the only means of bridging the gap between education and learners. To teach the topic or provide notes, they used traditional educational methods. Modern education, on the other hand, sees a huge scenario that motivates students to study deeply and to satisfy their curiosity. In recent years, we have been exposed to a variety of modern teaching methods, and the combination of technology and new teaching methods has ushered in a revolution in the education industry.

Key words: modern teaching methods, advantages, educational system, skills, technologies, strategies, learning, activities

Along with the improvements to the student educational system, the face of teaching is changing in the twenty-first century. It's critical to understand the advantages and benefits of modern teaching strategies before using them in our system. Thus, it allows for the most efficient use of services at the lowest feasible cost. Let's have a look at some of the major benefits of modern education [1].

Modern teaching strategies, as previously said, provide a greater emphasis on core thinking abilities, hence activating the ideal mechanism of prefrontal cortex.

The prefrontal cortex is thought to have superior functions, and activating it would be the best-explored benefit of these current teaching strategies. As a result, it is an evident and one of the most important benefits associated with the use of current teaching methods [2].

 Collaborative Education. Students used to revise the topic or syllabus in isolation or at home when they were instructed to do so during an examination or on a regular basis. This was a common practice in previous teaching approaches. Schools are developing collaborative learning as a solution to this problem or to give a more valuable platform for students. Teachers organize a group of students in this modern teaching style so that they can solve problems, debate themes, and get answers to their questions. This aids in the development of social skills and allows students to grasp the material more quickly. Every student is a part of a group's success in this modern teaching style since they assist one another in achieving the intended goal, and they also help each other [3].

 Spaced learning. Teachers use spaced learning, which is one of the most current teaching strategies. Teachers use this strategy to repeat a lesson several times until the students fully get it. The teacher, on the other hand, repeats the course with two 10-minute breaks in between each class. The break is designed to allow students to refresh their minds by engaging in physical activities or practicing mindfulness practices, preparing them for the next session of the same topic. This strategy allows them to inherit knowledge and make connections between lessons at regular intervals. This strategy equips them with the fundamentals before going on to the next chapter. It is true to say that a healthy mind is found in a healthy body. As a consequence, students' physical well-being should be sufficient for the development of mental well-being, which is essential for learning. In addition, spaced learning has the potential to minimize obesity, which is becoming increasingly prevalent these days. It benefits a student's emotional and physical wellbeing [4].

 Learning in a Flipped Classroom. The term "flipped classroom" is well-known in the pedagogical world. Without a doubt, you were aware of this. It is one of the most important modern teaching strategies now in use. The teaching procedure is flipped in this method of teaching. Students, unlike in the past, study new material or subject on their own at home and then practice it in school. The strategy them to revise or practice content at home instead of receiving it at university. Students can practice this strategy at home by viewing a video instruction, searching the internet, or working on the content that the teacher generally shares. They are not required to finish their work at home. Instead, they bring it to a close at university [5]. Besides, students gain adequate time to learn the material when using flipped Classroom current teaching methods, as opposed to university, where they only get a few minutes to grasp the content. They can work on more than one topic if necessary.

 Gamification. Teaching using games is an important modern teaching strategy that has been used in modern classrooms. Students will not even realize

they are learning by playing games. It also motivated kids, and it worked for students of all ages, not only preschoolers. Teachers are responsible for teaching through Gamification since they must prepare or design projects that are appropriate for students. They should include appealing techniques to engage them for a longer period of time and maintain their interest. Teachers can also use the Gamification online platform to assist them. Teachers can create online quizzes, riddles, and brain games for their students. This contemporary teaching style is a fun way to learn.

 VAK instruction. VAK is a cutting-edge teaching method with tangible results. There are three types of learner: visual, audio, and kinesthetic (movement). One must be aware of the category they fall into, or a teacher must be aware of which category his students fall into. Visual means seeing the data, audio means gaining knowledge by hearing the data, and kinesthetic means feeling the data in VAK. When teaching, a teacher should keep the students' categories in mind because some learn by seeing, hearing, or feeling. As a result, they should deliver the same information in a variety of ways. The VAK teaching approach was developed in the 1920s to assist dyslexic children. However, in the present day, it has a greater impact. Watching and learning through videos has become a popular new medium of teaching in the age of the internet. When students see, hear, or feel the material rather of reading it, they comprehend it quickly. Furthermore, a student is not the same as a teacher.

In short, new teaching methods are required in this time since they counter the idea of traditional forms of education such as repetition and memorizing of the curriculum. Modern teaching approaches are most suited for developing decision-making skills, problem-solving skills, and critical thinking abilities. Students become more productive and collaborate as a result of the new instructional methods. Both approaches are effective, but the question is which will be used during this period, and the impact of modern teaching methods can obviously be felt.

References

1. <https://eduvoice.in/modern-teaching-methods/#0-what-is-modern-teaching->
2. Bell, D. (1973). The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting. Basic Books. New York, Bordum, Anders.
3. Wossmann L. et al. (2007). School accountability, choice and the level of student's achievement: international evidence from PISA 2003, OECD Education Working paper, 13.
4. Robert, C. D., Joan, G., Beth, C. (1999). A Model of Classroom Research in Action: Developing Simulation Activities to Improve Students' Statistical Reasoning. Journal of Statistics Education. 7(3).
5. Ford, N., Miller, D. (1996). Gender differences in Internet perceptions and use. As Lib Proceedings, 48(7/8), 183–192.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA KASB TANLASHGA O'RGATISHDA INTEGRATSION YONDASHUV JARAYONI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLAR

D.N.Amirxanova-O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada, umumiy o'rta ta'lim maktablarda o'quvchilarni kasbga o'rgatishining ilmiy-pedagogik asoslari ishlab chiqilgan.

Tayanch so'zlar: layoqat, korxonalar, firma, fan, madaniyat, san'at, kasb.

Аннотация: В данной статье разработаны научно-педагогические основы профессиональной подготовки учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: способность, предприятия, фирма, наука, образование, культура, искусство, профессия.

Annotation: In this article, the scientific and pedagogical basis of vocational training of students in general secondary schools is developed.

Key words: ability, enterprises, firm, science, education, culture, art, profession.

Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga o'rgatishda integratsion yondashuv sohasida o'ziga xos vaziyat vujudga keldi. Istiqbolda jamiyatning yosh a'zolar oldida uni har tomonlama rivojlantirish vazifasi turibdi. Ta'lim jarayoni muntazam takomillashtirilayotganligiga qaramasdan, o'quvchilarda kasb tanlashga o'rgatish sohasida hali ko'plab ishlarni amalga oshirish zaruriyati mavjud.

Amaliyotdagi mavjud holatni tahlil qilish natijalar mazkur muammoning yechimi ustida jiddiy izlanishlar zarurligini ko'rsatdi. Buning uchun dastlab mavjud kamchiliklarning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarni ko'rsatish lozim. Buning asosiy sabablar o'quvchilar muayyan kasbni ishonch va qat'iylik bilan tanlamayotganliklaridadir.

Ma'lumki, boshlang'ich ta'limning 4-sinfida shaxs o'z nuqtai nazarlarini aniq belgilab olish imkoniyati va salohiyatiga ega bo'ladi. Men kim bo'lishim kerak? Qanday kasb egasi bo'lishim lozim? Qaysi sohada ko'proq kerakman-u, bu sohada qanday muvaffaqiyatlarga erisha olaman? O'quvchilar o'z oldilarga xuddi shu kabi savollarni qo'yishlar va unga javob bera olishlari talab etiladi.

Ma'lumki, kasb-hunarlar olami juda ham kengdir. Bu olam o'z ichiga yuzlab mutaxassisliklar va kasb-hunar sohalarni qamrab oladi. Har bir o'quvchi maktabda tahsil olayotgan vaqtida kasbiy tanlov muammosiga duch keladi.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, aksariyat kasb-hunar kollejlari o'quvchilar maktab davrida kasb tanlashda xatoga yo'l qo'yganliklarni tan olmoqdalar. 4-sinf o'quvchilarni odatda ko'plab kasblar o'ziga jalb eta boshlaydi.

Ma'lumki, mehnatning turli turlar insondan turli-tuman, ba'zan o'zaro bir-birni inkor etadigan sifatlar va ko'nikmalarni talab qiladi. Kasblar har bir shaxsdan birinchi navbatda yuksak madaniyat, umummehnat ko'nikmalar va malakalarni taqozo qiladi. Muayyan kasbiy nuqtai nazarga ega bo'lmasdan turib, shaxs mikrososiumda munosib o'rin egallay olmaydi. Albatta, o'quvchilik davridayoq munosib kasb-hunar tanlash oson emas. Buning uchun o'quvchi

ijtimoiy, shaxsiy jihatdan chuqur tanlov imkoniyati va mustaqillikka ega bo'lishi lozim.

O'quvchining mustaqil kasb tanlashi uning samarali ijtimoiylashuvi uchun muhim omildir. Munosib kasb tanlay olish natijasida shaxs o'zining hayot yo'lini belgilaydi. Natijada u jamiyat a'zolar orasida munosib o'rin egallaydi, o'z mehnat faoliyatidan qoniqish hosil qiladi.

Bugungi kunda jamiyat va ta'lim tizimi o'quvchi yoshlarning o'z nuqtai nazarni aniq belgilashi uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ular oldida o'z kuchlar va salohiyatlarni mehnat va kasbiy faoliyatning turli sohalarga safarbar qilish imkoniyati vujudga kelmoqda. O'quvchilar maktabda to'g'ri kasb tanlovini amalga oshirishlari uchun fan o'qituvchilar, sinf rahbarlar, maktab psixologi ularga yaqindan yordam berishi kerak. To'g'ri kasbiy tanlov bugungi kunda inson hayot yo'lini belgilovchi asosiy omil sifatida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Shaxsning ko'pgina ijtimoiy imkoniyatlar xuddi mana shu tanlov natijasida ro'yobga chiqadi.

To'g'ri kasbiy tanlov shaxsning jamiyatda o'zini namoyon qilishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ma'lumki, har bir shaxs o'zi moyil bo'lgan mehnat va kasb ko'nikmalarni egallay oladi. Bo'lajak kasbni to'g'ri tanlash o'quvchi uchun muhim ahamiyatga ega. Bunda u birinchi navbatda o'z mayllar va imkoniyatlarga tayanishi kerak. Pedagoglar va psixologlarning ta'kidlashlaricha, kasb-kor tanlash davr shaxsning bolalik davriga to'g'ri keladi. Bolalar dastlab turli o'yinlar jarayonida o'zlar uchun muayyan kasbiy rollarni tanlab oladilar. Bunda ularga o'qituvchilar va ota-onalar yaqindan yordam berishlari kerak. O'qituvchilar va ota-onalar har doim bolalarning o'yin faoliyatini diqqat bilan kuzatishlari lozim. Chunki, ular rolli o'yinlar o'ynash jarayonida muayyan mehnat tur va kasbga xos bo'lgan ko'nikmalarni egallashga intiladilar. Masalan, savdo-sotiqqa qiziqadigan, shu kasbni egallashga moyil bo'lgan o'quvchilar stollardan peshtaxta, qog'ozlardan gullar yasab o'ynashga intiladilar. O'quvchilar 4- sinfda muayyan kasbiy tanlovga ega bo'lishlari lozim. Asosan, 4-sinf o'quvchilar bu sohada qat'iy bir qarorga kelgan bo'lishlari shart.

O'quvchilarning umumiy dunyoqarashlar ularning istiqboldagi rejalarda o'z aksini topadi. O'quvchilarning istiqboldagi hayotiy rejalar nihoyatda keng va hissiyotlarga to'laligini kuzatishlarimiz natijasida aniqlashga ershdik. Bu rejalar odatda o'smir yoshdagi o'quvchilar hayotining barcha qirralarni qamrab olganligiga guvoh bo'lish mumkin. O'smir yoshdagi o'quvchilar uchun eng murakkab va kechiktirib bo'lmaydigan ijtimoiy holatlardan bir to'g'ri kasb tanlashdir. Kelajakka ruhiy ishonch va qat'iyat bilan intilish, fikran namunali ijtimoiy faoliyat ko'rsatish orzusi aksariyat o'quvchilarga xosdir. O'quvchi jamiyatdagi mustaqil hayoti mazmunini oldindan tasavvur qila olishi lozim. Bu esa, uning to'g'ri kasbiy tanlovi bilan bog'liqdir. O'quvchi o'zining kelajakdagi hayoti haqida yengil-yelpi tasavvurga ega bo'lishiga qaramasdan, kasbiy tanlov uning uchun muhim ahamiyatga ega. O'ziga xos kasbiy tanlov esa, har bir

o'quvchining o'ziga xosligiga bog'liq. O'quvchining o'ziga xosligi u o'zlashtirgan dastlabki mehnat va kasbiy ko'nikmalarda o'z ifodasini topadi.

O'smir yoshdagi o'quvchilar o'z xarakter xususiyatlar va temperamentlar bilan bir-birlardan keskin farq qiladilar. Shu bilan bir qatorda, ularning har bir o'ziga xos imkoniyat, ehtiyoj, intilish, qiziqish va o'zini anglash darajasiga ega. O'quvchining o'ziga xosligi uning u tanlagan hayot yo'li va kasb-korda namoyon bo'ladi. Maktabda o'qish davrda o'quvchilarda muayyan dunyoqarash ham tarkib topadi. Chunki, ular bu davrda bolalikdan kattalikning dastlabki bosqichiga o'tadilar. Bu jarayonda asta-sekin mustaqillik, mas'uliyat, jamiyat hayotiga faol ishtirok etishga intilish, turli muammolarning maqbul yechimini izlash, kasbiy nuqtai nazarga ega bo'lish kabilar tarkib topadi. O'quvchilar to'g'ri kasbiy tanlovga ega bo'lish natijasida ijtimoiy hamda shaxsiy nuqtai nazarlarni namoyon qiladilar. Ta'kidlab o'tilganidek, shaxsning kasbiy tanlovi bolalikda boshlanib, o'smirlik davrda yakunlanadi. O'quv jarayonida o'quvchilarning kasbiy mayllarni aniqlash asosida ularni mehnat faoliyatida yo'naltirish amaliy ahamiyatga ega. Qiz bolalarda kasbiy moyillik jadallik bilan ijtimoiy ehtiyojga aylanadi. Ularda kasb tanlash va uni egallash o'z-o'zini kasbiy aniqlashdan boshlanadi. Bu davrda o'quvchilar kelajakda amalga oshiradigan faoliyat sohalarni aniq belgilab olgan bo'lishlar kerak.

4-sinfda o'quvchilarning muayyan kasbni egallash haqidagi orzular ularning imkoniyatlar doirasida o'zgarib turadi. O'z rejalarni amaliy harakatlar orqali namoyon qilishga nisbatan intilish vujudga keladi. Ba'zilar esa kelajakda faoliyat ko'rsatadigan kasblar haqida juda kam o'ylaydilar. Ko'pgina yoshlarda muayyan kasblarga bo'lgan qiziqishlarni turli omillar, chunonchi, atrofdagi odamlar, matbuot, sayru-sayohatlar, mashhur shaxslar ta'sirda hosil bo'ladi. Ular bir vaqtning o'zida ko'p narsalarga qiziqadilar va ko'pgina kasblarga nisbatan yo'nalish oladilar. Bu yoshda ular turli to'garaklarga katta qiziqish bilan qaragan holda qatnashadilar. Ular o'zlari qiziqqan kasbni egallashga nisbatan imkoniyatlarni yuqori baholaydilar. To'garak mashg'ulotlarda ishtirok etish natijasida o'quvchilar o'z imkoniyatlar va kamchiliklarni to'g'ri baholash ko'nikmasini egallaydilar. To'garaklar o'quvchilar uchun o'z faoliyatlarini sinab ko'rish va orzular ro'yobga chiqishi uchun eng yaxshi imkoniyatdir. O'quvchi yoshlarning kasb-hunarga bo'lgan intilishlarni so'ndirmaslik kerak. Biroq, ularga bu yo'lda duch keladigan qiyinchiliklarni o'qituvchilar, ota-onalar, to'garak rahbarlar muntazam anglatib borishlari lozim.

Ko'pgina o'quvchilar 4-sinflarda kelajak haqida faol va muntazam o'ylay boshlaydilar. Ular o'z orzularining haqiqatga aylanishini xohlaydilar. Boshqa bir guruh o'quvchilar esa, o'zlarini kelajakdagi hayotini turli variantlarda tasavvur qiladilar. Yana boshqa bir guruh o'quvchilar o'zlarining imkoniyatlari tanlagan kasblarning talablarga to'g'ri kelish- kelmasligi haqida o'ylay boshlaydilar. Bir guruh yoshlar qaysi o'quv yurtida o'zlari tanlagan kasbni egallash mumkinligi haqida ma'lumot to'play boshlaydilar. O'smirlar o'z sinfdoshlarining rejalari bilan ham qiziqadilar. Ular o'z shubhalar, taxminlarini o'zaro muhokama qilib ba'zilar

orzulardan tona boshlaydilar. Bir qator o'quvchi yoshlar alohida mavqega ega bo'lgan katta yoshdagi o'rtoqlarining ta'siriga ham beriladilar. Bu davrda o'quvchilar vaqti-vaqti bilan o'zlari tanlagan kasblar haqida bahslashadilar.

Boshlang'ich ta'limni bitirish arafasida o'quvchilarda umumiy ta'limning keyingi bosqichida fanlar kesimi kengayib, qaysi kasb egasi bo'lishlari va buning uchun qaysi fanlarni chuqurroq o'zlashtirishlari lozimligi borasida, shuningdek, o'z kelajaklari haqidagi qarashlar barqarorlashadi.

O'quvchilarning kasbiy o'z-o'zini aniqlashi muhim jarayon hisoblanadi. Texnologik ta'lim o'quvchilarini kasbga yo'llash vazifasini ham o'taydi. Shu bilan bir qatorda, adabiyot, ma'naviyat asoslar va milliy istiqloq g'oyasi, iqtisodiy bilim asoslar kabi o'quv fanlar ham o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llashda muhim o'rin egallaydi. Kasbga yo'llash jarayonining muvaffaqiyatli kechishi shunday holatni ta'minlaydiki, o'quvchi u yoki bu kasbni egallashga ruhan tayyor bo'ladi. O'quvchilarning kasb tanlashi ularning ichki, imkoniyatlar, ehtiyojlar bilan muayyan kasb talablarning muvofiq kelishiga ham bog'liqdir. Kasb tanlash shaxsning hayotdagi asosiy qaror hisoblanadi.

Kasb tanlashning dastlabki bosqichi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga xosdir. Kasb haqida juda kam ma'lumotga ega bo'lgan o'quvchilar ularni to'la-to'kis bir-birdan farqlay olmaydilar. Ular kasbning ichki imkoniyatlar haqida muayyan vaziyat bilan bog'liq holdagi tasavvurlarga ega bo'ladilar. Bunday holatlarda kasb tanlashga oid rejalar ham barqaror bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF – 5712-son “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni. // <https://lex.uz/ru/docs/4312785>.
2. Mavlonova R.A, Sanoqulov X.R, Xodieva D.P “Mehnat va uni o'qitish metodikasi” O'quv qo'llanma. 2007-yil TDPU.
3. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishning nazariyasi va amaliyoti. G.Kuttibekova, D.Kulboeva T.:O'zbekiston 2020-yil
4. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi. G.Kuttibekova Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2022-yil

TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUVCHILARNI KASB TANLASHGA TAYYORLASH

N.Sh.Fazliddinova-Jizzax DPU , magistrant

Annotatsiya: Ushbu maqolada, umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilarni kasbga o'rgatishining ilmiy-pedagogik asoslari ishlab chiqilgan.

Tayanch so'zlar: iqtisodiy, tejamkorlik, sabr, toqatlilik, talabchanlik, ota-ona, fan o'qituvchilar.

Аннотация: В данной статье разработаны научно-педагогические основы профессионального образования учащихся начальной школы общего среднего образования.

Ключевые слова: бережливость, терпение, толерантность,

требовательность, родители, учителя естественных наук.

Annotation: In this article, the scientific-pedagogical basis of general secondary education elementary school students' vocational education is developed

Key words: economical, thrift, patience, tolerance, demand, parents, science teachers.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyingi yillarda ta'limni isloh qilish bo'yicha ko'pgina qaror va qonunlar qabul qilindi, ularda o'quvchilarni kasb tanlashga o'rgatish vazifalari ham yetarlicha o'z ifodasini topmoqda. Hozirgi kunda kasbga o'rgatishdan maqsad – o'sib kelayotgan yosh avlodni kasbni (kasblarning tiplari, turkumlari, gruppalari, bo'limlarini) ongli ravishda tanlashga tayyorlashdir. Kuzatish – o'quvchilarni o'rganishning keng ommalashgan metodidir. Bu metod muayyan maqsadni ko'zlaydi, ish reja asosida olib boriladi, kuzatishni yakunlovchi natijalar qayd qilinadi. Insoning ilmga bo'lgan chanqoqligini qondiruvchi birinchi ziyo chashma bu maktabdir. Maktabda o'quvchi shaxs sifatida shakllana boshlaydi. Unda dastlabki kasbiy xissiyotlar yuzaga keladi. Bular mehnatsevarlik, mehnat qilish zarurligini tushunish va anglash, o'z ishini rejalashtira olish va nazorat qila bilish, ish o'rnini to'g'ri tashkil qilish, iqtisodiy - tejamkorlik, sabr – toqatlilik, talabchanlik, topshiriqni bajarishning eng oqilona usuli (yetti o'lchab, bir kes) tanlab ola bilish hamda vaqtni tejash va shu kabilardir. Bolalarni kasblar olamiga asta – sekin olib borish, ularni shu olamda mo'ljall olishga o'rgatish zarur.

O'qituvchi – o'quvchini darslarda kuzatish, u bilan suhbatlashish, bola faoliyati mahsulini tahlil qilish jarayonida uning ba'zi xususiyatlarini qobiliyat, qiziqish, moyilliklarini payqab oladi, bu xislat va fazilatlarini shakllantirib bular kasbni belgilashda asosiy omil bo'lishi mumkin. Bolaning kasbiy muhim xislat va fazilatlarini barvaqt aniqlash va keyingi o'z xususiyatlariga qarab kasbni to'g'ri tanlash, uni muvaffaqiyatli ravishda o'zlashtirish, mehnatda yuksak natijalarga erishish imkonini berishi mumkin.

Kasbga o'rgatish zamon bilan hamnafas olib borilishi zarur. Shu sababdan o'quvchilarni kasb – hunarga to'g'ri o'rgatish bilimlarni chuqurroq berish, nazariya bilan amaliyot uzviyligini ta'minlash ularni ilmga, hunarga ishtiyoqmandligini, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashimiz zarur. O'quvchilarda kasbga bo'lgan qiziqishni shakllantirish uchun uni vujudga keltirgan muhit va sharoitni aniq bilish lozim.

Bu sharoitlar quyidagilardir:

Kasbiy ma'lumotlarni yetarlicha berib borish:

Umum texnika va kasbiy fan to'garaklar faoliyatini ildam rivojlantirish:

Kasbga yo'naltiruvchilar: ota-ona, fan o'qituvchilari, sinf rahbarlarning ishi o'z so'ziga munosib bo'lgandagina o'quvchining sevgan kasbga chuqurroq bog'lanishini e'tiborga olish.

1-shakl

KASB TANLASHDA O'QUVCHI SHAXSIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Maktab, oila, mahalla, kasb-hunar kollejlari, tashxis markazlarining faoliyatini kuchaytirish:

–Kim bo‘lishni istayman, –Nima uchun shu kasbni tanladim?

savollarga javob izlash unga yangi innovatsion texnologiyalardan foydalanish:

Kasb tanlashga qiynalayotgan va ikkilanayotgan o‘quvchilar bilan indivudual tarzda ishlash.

Ko‘pincha Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlari hamda respublikamiz olimlari o‘tkazgan ilmiy – tadqiqotlarda bolajonlarning rayiga, xohish – istagiga, intilishini uch bosqichda tajriba – sinov ishlarini umumlashtirib tahlil qilmoqdalar. Diagnostik suhbatlar – yakka tartibda yoki jamoa tarzda o‘tkazilishi mumkin. Psixolog olim K.M.Gurevich 3-4 yoshli bolalarda motivlarning birlamchi tobeligi va dastlabki irodaviy harakatning paydo bo‘lishini tatbiq etib, bolaga jimjimador o‘yinchoqni olishdan – oldin o‘zi yoqtirmagan ishni bajarish topshirig‘ini bergan. Olingan ma’lumotlardan quyidagilar ma’lum bo‘ldi: a) – maktabgacha yosh davrda ezgu orzular yo‘lida harakat qilish imkoniyati tug‘iladi; b) – ushbu orzularning bevosita bog‘liq sabablari bevosita sabablarga qaraganda ertaroq paydo bo‘ladi; d) – bevosita idrok qilinadigan narsalarga aloqador xohishni bajarishga qaraganda, narsaning o‘ziga aloqador xohishni bajarishni muayyan muddatga kechiktirish osonroq. Xulosa qilib buning zahirida bolaning moyilligi, niyati, orzusi, kasbga qiziqishi, xohish – istagi va tilagining mazmuni hamda xususiyatidagi o‘zgarishlar yotadi. Maktab o‘quvchilarining taxminan 25-30% foizida tanlangan kasbga nisbatan kasbga barqaror qiziqishlari boshlang‘ich kichik yoshlardayoq shakllanar ekan.

O‘qituvchining vazifasi: - o‘quvchilarning qiziqishlarini mumkin qadar oldinroq aniqlashda va davlat, hokimiyat, mahalla, oila talab – ehtiyojlarga muvofiq shu qiziqishlarni rivojlantirishda, inson shaxsini har tomonlama uyg‘un barkamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

O'quvchini mehnat qilishga o'rgatish, nafaqat mehnatni sevishga u bilan shunday uyg'unlashishiga ko'niktirish kerakki, mehnat uning vujudiga singib ketsin. Ularni kasb hunarga o'rgatish, orqali biror kasb egasi bo'lishida, o'quvchilar mehnatisiz biror – bir narsaga erisha olmasliklarni tushunib yetsinlar (2 – shakl) da ifodalangan.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi (birinchi bosqichda) bolalar ta'lim – tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat ta'lim standarti talablarida ham maktabgacha yoshdagi bolalarning odob – ahloqi va mehnatga layoqatliligi jihatdan yetuk komil inson bo'lishiga katta e'tibor beriladi. Bolalar ilk yoshdan boshlab mehnatsevar bo'lish va boshqalar mehnatini qadrlash kabi odatlarga o'rgatiladi. Mana shu odatlar bolani odob-axloqli, mehnatga moyillik qilib tarbiyalash mazmunining asosini tashkil etadi. Odob – axloqi va mehnatga layoqatliligiga oid egallashlar zarur bo'lgan minimal talablar:

- kattalar mehnatini qadrlash lozimligini bilish;
- o'ziga ishonish;
- o'z – o'ziga xizmat qilish;
- uyda yoki bog'cha hovlisida yengil yumushlarni bajara olish;
- mahallada yoki tomorqada mehnat qilayotgan kattalarga ko'maklashish;
- o'yinchoqlarni va xona anjomlarini o'z joyiga qo'yishni bilish;
- mehnatsevar bo'lish yaxshi odat ekanligini anglash va x.k.lar amalga oshirilsa, boshlang'ich kichik yoshdagi, o'rta yoshdagi, katta yoshdagi, akademik litsey, kasb-hunar kolleji bosqichlarining asosi hisoblanadi.

2. O'quvchilarni kasbga o'rgatish yosh ikkinchi bosqichi (boshlang'ich kichik yoshdagi) quyidagi mazmunga ega bo'ladi:

Boshlang'ich I-IV sinf o'quvchilarni kasbga o'rgatishdan maqsad ularni mehnat, kasb turlari, yo'nalishlari bilan tanishtirib borish va o'quvchilarda kasb faoliyatiga bo'lgan qiziqishni shakllantirishdan iborat. Bunga erishish uchun ularda mehnat va kasb olami haqida tasavvur paydo qilish, - o'quvchilar bilan “Kim bo'lsam ekan?”, “Kasbim-faxrim”, “Kasb tanlash - hayot ko'zgusi” kabi mavzularda suhbatlar, bahslar munozaralarni tashkil qilish; o'z-o'zini baholay bilish malakalarini hosil qilish; - intellektual va hissiy irodaviy hislarni rivojlantirish: Bu yoshdagi bolalar mehnatga halol munosabatda bo'lishlari uning hayotdagi va jamiyatdagi rolini tushuna bilishlarida, har qanday ish bajarish uchun intiluvchanlik, tabiat, atrof-muhitga va uning boyliklarini saqlash va boshqalarda.

O'quvchilarni to'g'ri va erkin kasb tanlashga o'rgatish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. To'g'ri kasb tanlash insonning kelajagini hayot tarzini belgilashda katta ahamiyatga ega. Har bir shaxs kasbni o'z qiziqishi, qobiliyati va insoniylik nuqtai nazardan tanlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R.A, Sanoqulov X.R, Xodieva D.P “Mehnat va uni o'qitish metodikasi” O'quv qo'llanma. 2007-yil TDPU.
2. Sanoqulov. X.R. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning kasb–hunarga qiziqishlarni mehnat an'analar asosida tarbiyalash. Avt.- T.: 2001.–18 b.

3. Sanaqulov X.R, Xodieva D.P, Sanaqulova A.R. "Texnologiya" 3-sinf uchun darslik . –T.: Sharq, 2019-yil
4. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishning nazariyasi va amaliyoti. G.Kuttibekova, D.Kulboeva T.:O'zbekiston 2020-yil

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Ф.П.Абдурасулов - старший преподаватель Джизакского филиала
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Annotasiya. Maqola maktab o'quvchilarining innovasion tafakkurini rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan. Berilgan tavsiyalar yosh avlodni turli sohalardagi innovasion kasbiy faoliyatga tayyorlashning maqsadli jarayonini tashkil etishga yordam beradi va rivojlangan iqtisodiyotni yaratishga qaratilgan davlatning manfaatlariga javob beradigan professional o'zini o'zi belgilashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: innovasion fikrlash, innovasion fikrlashning xususiyatlari, maktab o'quvchilarida innovasion fikrlashni shakllantirish.

Annotation. The article is devoted to the problem of the development of innovative thinking of students. The recommendations put forward will make it possible to organize a purposeful process of preparing the younger generation for innovative professional activity in various fields and will contribute to professional self-determination corresponding to the interests of the state aimed at creating an advanced economy.

Keywords: innovative thinking, characteristics of innovative thinking, formation of innovative thinking in students.

Задача массовой подготовки молодежи к инновационной деятельности становится сегодня весьма актуальной. Инновационная деятельность имеет сложную структуру: она – целостный результат множества разветвленных процессов и должна рассматриваться в единстве всех их аспектов. Однако ее ядро составляет специфическое инновационное мышление (ИМ), «обслуживающее» все этапы разработки и внедрения новаций и обеспечивающее их качество, и продуктивное практическое приложение. Такое мышление редко возникает само по себе, спонтанно. Обычно оно оформляется на протяжении довольно длительного срока в благоприятной, стимулирующей мыслительные процессы среде, поэтому подготовку молодежи к инновационной деятельности, формирование соответствующего ей мышления следует осуществлять как можно раньше, начиная со школы.

Главная специфика ИМ заключается в том, что оно неразрывно связано с деятельностью. Выделяют различные виды мышления: эмпирическое, теоретическое, наглядно-образное, логическое, пространственное и т. п.

Вместе с тем понятно, что мышление целостно, и каждый из вышеназванных его видов выводится в результате выдвижения на первый план лишь отдельных его характеристик. В реальности не существует такого

человека, который бы мыслил одними абстракциями или, наоборот, наглядными образами. Поэтому более правильно говорить о едином мышлении, характер которого гибко деформируется по мере изменения специфики решаемых задач.

Введение ИМ как разновидности мышления потребовалось для того, чтобы в неразрывном мыслительном процессе выделить его особенности, существенные для реализации инновационной деятельности. Для этого, с нашей точки зрения, целесообразно использовать термин «инновационный стиль мышления», подобно тому, как это сделал Ю. В. Сенько, описавший научный стиль мышления [2]. Но если у названного автора «научный стиль мышления» и «научное мышление» являются синонимами, то нам важно развести понятия мышления и его стиля, что позволит, с одной стороны, подчеркнуть целостность первого, а с другой – точнее показать отличительные характеристики и свойства второго. Наша задача – выделить базисные свойства ИМ, каждый из которых является необходимым и «провал» которого не может компенсироваться сколь угодно высокими результатами в других направлениях. По нашему мнению, ИМ в обязательном порядке должно быть: -творческим; -научно-теоретическим; -социально-позитивным; -конструктивным; -преобразующим; -прагматичным.

Неразрывная целостность внутренних мыслительных процессов и внешней предметной деятельности показана в работе В.П. Делия [1]. Он выделяет два диалектически взаимосвязанных этапа мыслительной деятельности инноватора: - когнитивный; - инструментальный.

Очевидно, что перечисленные выше свойства ИМ присутствуют на обоих этапах. Но на когнитивном особое значение имеет творческое, научно-теоретическое начало, а на инструментальном, на первое место выдвигаются прагматичность и конструктивность.

Однако на втором этапе, возникают новые, частные проблемы, решение которых снова требует от новатора полного цикла инновационного мышления. Наблюдается своего рода фрактальность: одна большая проблема на инструментальном этапе разбивается на множество маленьких, решение каждой из которых, в свою очередь, осуществляется также и через когнитивный, и через инструментальный этапы. Ввиду такой сложности и многоплановости процесса ИМ нельзя четко установить, на каком именно этапе, когнитивном или инструментальном, в определенный момент времени протекает ИМ. Поэтому, на наш взгляд, слово «этап» следует заменить на «уровень». Таким образом, ИМ независимо от времени происходит одновременно как на когнитивном, так и на инструментальном уровнях с преобладанием одного из них.

Исходя из вышесказанного, предлагаем следующее определение ИМ: инновационное мышление – это творческое, научно-теоретическое, социально-позитивное, конструктивное, преобразующее и прагматичное

мышление, направленное на обеспечение инновационной деятельности и осуществляемое на когнитивном и инструментальном уровнях.

С учетом наличия когнитивного и инструментального уровней функционирования ИМ и его неразрывного единства с деятельностью мы выделили три основных задачи, решение каждой из которых является необходимым условием выработки ИМ:

1) получение метапредметных и предметных результатов, необходимых для инновационной деятельности;

2) субъектная активизация личности;

3) ценностная ориентация: профориентация, развитие мотивации к инновационной деятельности.

На основе этого соображения можно выделить три важнейших новообразования, обязательных для подготовки к инновационной деятельности.

Первое касается когнитивного уровня ИМ. Содействовать становлению научно-теоретического мышления можно средствами развивающего обучения. Для активизации креативной составляющей ИМ следует в массовом порядке привлекать учащихся к различным видам творческой деятельности.

Второе новообразование связано с коммуникативной компетенцией, в широком понимании подразумевающей умение понимать и организовать людей, а также эффективно искать и использовать информацию для достижения своих целей. Данная компетенция поддерживает такие характеристики ИМ, как социально-позитивное и конструктивное мышление.

Третье новообразование – обретение учащимися ценностной ориентации, регулирующей преобразовательную составляющую ИМ, его прагматичность и направленность на решение практических проблем.

Развитие у учащихся личностных и метапредметных качеств, требующихся для инновационной деятельности, невозможно без непосредственного соприкосновения с ней и практического опыта ее осуществления, которые можно обеспечить комплексом мер:

- организацией квазиинновационной деятельности обучающихся, осуществляемой в форме игр, дискуссий, проектной деятельности, конференций и т. п.;

- целенаправленным моделированием различных ситуаций индивидуальной и командной состязательности, стимулирующих взаимодействие учеников, их конкуренцию и кооперацию, что поможет формированию лидерских качеств, выработке психологической устойчивости к стрессовым ситуациям, появлению умения находить компромиссы между своими интересами и интересами других людей ради достижения общей коллективной цели;

- организацией встреч с людьми, профессионально работающими в области технических инноваций, проведением экскурсий на инновационные предприятия.

Естественно, что достижение общей цели предполагает совместные усилия всех педагогов. Каждый из них в рамках своего предмета может внести весомую лепту в подготовку обучающихся к инновационной деятельности.

Особое внимание должно уделяться разработке методики формирования ИМ обучающихся на базе таких дисциплин, как физика, химия, математика, технология, информатика.

Отдельным блоком необходимо выделить элективные курсы для школьников, содержание которых связано непосредственно с теорией инноваций в технике.

Литература

1. Делия В. П. Инновационное мышление в XXI веке. Москва: Де-По, 2011. 232 с.
2. Сенько Ю. В. Формирование научного стиля мышления учащихся. Москва: Знание, 1986. 80 с.

BO'LAJAK LOGOPEDLARNI KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA LOGOPEDIK RITMIKANING AHAMIYATI

M.A.Xonbabayeva -Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya: Maqola bo'lajak logopedlarni kompetentligini shakllantirishda logopedik ritmika ishlarning ahamiyatini yoritishga qaratilgan bo'lib, unda logopedlarni logopedik faoliyatini ta'lim-tarbiya jarayonlarini sifat va samaradorligini ta'minlash yo'nalishidagi muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: logopediya, kompetentlik, innovatsion yondashuv, kommunikativ, nutq, ritm, ritmika.

“Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim va ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg'or vakillari bo'lishlari kerak.”- Sh.Mirziyoyev³.

Zamonaviy jamiyatning eng muhim masalalaridan biri har tomonlama talabalarni kompetentli qilib tarbiyalashdan iboratdir. Bo'lajak logopedlarni o'qitishda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishni asoslaydi.. Ularning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, nutqi buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash bo'lajak mutaxassisdan nazariy va amaliy, shuningdek, o'z vaqtida diagnostika va tuzatish qarorlarini qabul qilishda alohida xabardorlikni talab qiladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchi-logopedlarni kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosiga mualliflarning doimiy

³ <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-o-30-09-2020>.

qiziqishi mavjud (L.S.Volkova, V.I.Seliverstova, T.B.Filicheva, H.A.Cheveleva, G.V.Chirkina, S.N.Shaxovskaya va boshqalar).

Bu borada bo'lajak logopedlarni kompetentligini shakllantirishda nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olish birinchi o'rinda turadi. N.M.Muslimovning fikricha, inglizcha "competence" tushunchasining lug'aviy ma'nosi "qobiliyat" demakdir, biroq kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi.⁴ V.V. Sergevaning fikriga ko'ra, samaradorlikni ta'minlash uchun turli usullar va metodlarni qo'llash; nazoratni obyektiv amalga oshirish va nazorat natijalarini taxlil qilish; xatolarni o'z vazqtida tuzatish; tekshiruvchining kompetentligi yo'nalishidagi talablarni bajarilishi zarur.

Bo'lajak logopedlarni logopedik faoliyatga tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayonlari sifat va samaradorligini ta'minlash, eng avvalo, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etuvchilarning kasbiy kompetentligiga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan mazkur jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalaridan maqsadi va vazifasiga ko'ra to'g'ri va samarali foydalanishga bog'liq bo'ladi.

Bo'lajak logoped-o'qituvchilarni kompetentligini shakllantirishda logopedik ritmikaning ahamiyati o'ziga xosdir. To'g'ri, sof nutqni o'z vaqtida egallash bolada o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishga, uning fikrlash, kommunikativ fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Nutq tug'ma qobiliyat emas, u asta-sekin rivojlanadi. 5 yoshga kelib, bola barcha tovushlarning aniq talaffuzini o'zlashtirishi kerak. Ko'pgina bolalarda bu jarayon bir qator sabablarga ko'ra kechiktiriladi: nutq apparati anatomik tuzilishining buzilishi, miya nutq sohaslarining funksional yetukligi, shakllanmagan ixtiyoriy harakatlar. Nutqning eng muhim xususiyatlaridan biri uning tezligi va ritmidir. Bo'g'in, bo'g'in nutq ritmi bir tekis takrorlanadi, u yurish, nafas olish, yurak urishi bilan bog'liq. Nutq ritmini rivojlantirish uchun esa logarifmik ritmdan foydalanadilar. Logopediya ritmi turli rivojlanish anomaliyalari, jumladan nutq patologiyasi, harakat vositalari, musiqa va so'zlarni o'rgatish va tarbiyalash uchun korreksiyalovchi texnikasidir. Nutq terapiyasi ritmi tuzatish ritmining ajralmas qismi bo'lib, vosita qobiliyatlari va nutqiga ta'sir qiladi. Nutqning buzilishi u yoki bu darajada bolalarning aqliy, jismoniy, aqliy rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi, ularning faoliyatida, xatti-harakatlarida, shaxsiyatini shakllantirishda namoyon bo'ladi. Nutq buzilishlarini bartaraf etishning samarali usuli logoritmia - faol terapiya usuli bo'lib, u bolaning motor sohasini so'z va musiqa bilan birgalikda rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Logoritmikaning asosiy maqsadi nima? Logoritmikaning asosiy maqsadi vosita sohasini rivojlantirish va tuzatish orqali nutq buzilishlarini bartaraf etishdir. Atrofimizdagi hamma narsa ritm qonunlariga muvofiq yashaydi. Fasllarning o'zgarishi, kun va tun, yurak urishi va boshqa ko'p narsalar ma'lum bir ritmga bo'ysunadi. Har qanday ritmik harakatlar inson miyasining faoliyatini faollashtiradi, turli analizator tizimlarining faollashishiga,

⁴ Umaraliyeva M.A. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: Avtoref.p.f.b.f.d., (PhD) - Toshkent: 2020.

insonning integral faolligini shakllantirishga yordam beradi. Maqsadga muvofiq logoritmikaning tuzatuvchi, tarbiyaviy va tarbiyaviy vazifalari aniqlanadi. Tuzatish vazifalari quyidagilardan iborat: asosiy nutq buzilishini bartaraf etish, nafas olish, ovoz, artikulyatsiyani rivojlantirish, shuningdek, asosiy psixomotor fazilatlarni (statik va dinamik muvofiqlashtirish, harakatni almashtirish, mushak tonusi, vosita xotirasi va ixtiyoriy e'tibor) rivojlantirish va takomillashtirish, motor sohasi (umumiy, kichik, mimik va artikulyar). O'quv vazifalariga vosita ko'nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirish, turli xil harakatlar bilan tanishish, tananing fazoviy tashkil etilishi kiradi. Tarbiyaviy vazifalarga musiqa asarining ritmi va o'ziga xos harakat ritmi tuyg'usini tarbiyalash va rivojlantirish, musiqa ritmik harakat qilish hamda o'z harakati va nutqiga tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyatini tarbiyalash kiradi.

Harakatlar va nutqning o'zaro bog'liqligi mushak tonusining holatini normallashtiradi, hissiy va vosita tarangligidan xalos bo'lishga yordam beradi, nafas olish, ovozni boshqarish, artikulyatsiya jarayonlarini muvofiqlashtirishga yordam beradi va turli xil nutq buzilishlarini yengishga yordam beradi. Odatda kirish mashqlari mavjud; keyin nafas olish, vokal; mushaklarning ohangini tartibga soluvchi, harakatni muvofiqlashtirish va vosita xotirasini yaxshilaydigan mashqlar; diqqatni faollashtirish; ritm tuyg'usini tarbiyalash; sekin harakatda hisoblash mashqlari; harakat va musiqa bilan so'zni muvofiqlashtirish uchun nutq vazifalari; nafas olish ritmini yaxshilash, ravon nutq ekshalatsiyasini va umuman nutqni rivojlantirish maqsadida maxsus kuylash, kuy aytish va kuylash; musiqa tinglash; xarakterli, bal raqslari, dumaloq raqslar bilan syujetli dramatisatsiya; musiqiy mustaqil faoliyat; o'yin faoliyati; yakuniy mashqlar. Nutqni davolash ritmi nutq funktsiyasini shakllantirishda muammolarga duchor bo'lgan barcha bolalar uchun foydalidir, jumladan, nutq rivojlanishining kechikishi, tovush talaffuzining buzilishi, duduqlanish va boshqalar logo ritmidan foydalanish natijasida, o'quv yilining oxiriga qadar, ijobiy bolalarda nutqni rivojlantirish dinamikasini kuzatish mumkin. Logoritmikani muntazam ravishda mashq qilish, nutq buzilishining turidan qat'i nazar, bolaning nutqini normallashtirishga yordam beradi, ijobiy hissiy kayfiyatni shakllantiradi, tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rgatadi. Logoritmika darslari nutq buzilishining turidan qat'i nazar, bolaning nutqini normallashtirishga yordam beradi, ijobiy hissiy kayfiyatni shakllantiradi, tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rgatadi, artikulyatsiyani aniqlashtirishga yordam beradi, fonemik jarayonlarni rivojlantiradi, so'z boyligini kengaytiradi, umumiy va nozik vosita mahoratini oshiradi; musiqa uchun quloq shakllanadi, hissiy soha va ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi, o'ziga ishonch paydo bo'ladi.

Logaritmika darslarida quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- eshitish va vizual e'tiborni rivojlantirish (masalan, qobiliyat musiqiy signalga o'zboshimchalik bilan javob berish);
- psixo-emotsional va tana kuchlanishini kamaytirish;
- nutqning intonatsion-melodik rivojlanishi;
- artikulyar harakatchanlikni rivojlantirish;

- mimik mushaklarni rivojlantirish va mustahkamlash;
- ovozning kuchini, balandligini, tembrini rivojlantirish;
- barmoqlarning nozik motorli ko'nikmalarini takomillashtirish;
- bolalarning harakat qobiliyatini, epcilligini, harakatchanligini rivojlantirish;
- bolaning hissiy dunyosi va tasavvurini rivojlantirish.

Imo-ishoralar va mimikalar, plastmassalardan foydalangan holda tasvirlarni yaratish qobiliyatini rivojlantirish;

- ritm hissi va harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirish;
- fazoviy tasvirlar va tana sxemalarini shakllantirish

(masalan, barqaror koordinatalarni assimilyatsiya qilish *o'ng-chap, yuqori-pastki*).

Nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar majmuasiga logoritmika darslarini kiritish bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi va ta'lim olishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar ochadi.

Xulosa qilib aytganda, xozirgi sharoitda zamonaviy logopediya o'qituvchisiga xos bo'lgan kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorlashda logopedik ritmika muhim o'rin tutib, uni shakllantirishda yuqorida keltirilgan asosiy komponentlar, kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga kasbiy kompetentlik orqali bartaraf etishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-o-30-09-2020>.
2. Umaraliyeva M.A. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: Avtoref.p.f.b.f.d., (PhD) - Toshkent: 2020.
3. Babushkina R. L., Kislyakova O. M. Nutq terapiyasi ritmi: Umumiy kasallikdan aziyat chekadigan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash metodikasi nutqning kam rivojlanganligi / Ed.... G.A.Volkova. - SPb.: KARO, 2005. - 176 p.
4. Ayupova M.YU., Pulatova X.M Logopedik ritmika(o'quv qo'llanma) Toshkent – 2007

BILIM OLISHNING INTELLEKTUAL TIZIMLARI

F.Sh.Shirinov– Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bilim olishning intellektual tizimlari va turlari haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual tizim, ta'limiy resurslar, multimedia texnologiyalari, masofaviy ta'lim, o'quv-metodik vositalar, gipermatn.

Annotation: This article provides insights into intellectual systems and types of learning.

Keywords and expressions: Intellectual system, educational resources, multimedia technologies, distance education, teaching-methodical tools, hypertext.

Bilim olishning intellektual tizimlarining asosiy maqsadi – ta'lim jarayonini individuallashtirish hamda differensiyallashtirish tamoyillari asosida tashkil

etilishini ta'minlash, ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan yetakchi professor-o'qituvchilarning kasbiy salohiyatlariga tayangan holda, ta'lim sifatini oshirish, foydalanuvchilar uchun uzluksiz ta'lim olish imkoniyatini yaratish, ta'limning turli shakllarini o'zaro bir-biriga yaqinlashtirishdan iborat.

Bilim olishning intellektual tizimi asosida mustaqil ta'limning tashkil etilishi an'anaviy ta'lim shaklidan farqi:

- moslanuvchanligiga bog'liq ravishda yuqori harakatchanligi;
- foydalanuvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatini kattaligi;
- o'quv-metodik ta'minoti rang-barang shaklda bo'lib, ta'lim jarayonini samaradorligini ko'tarishga imkon berishi;

- yetakchi ta'lim muassasalari hamda ilmiy markazlarda faoliyat ko'rsatayotgan yuqori malakali professor-o'qituvchilar hamda olimlar salohiyati hamda ta'limiy resurslardan to'laroq foydalanish asosida respublikaning barcha mintaqalarida ta'lim sifati hamda samaradorligining markaziy muassasalar darajasida bo'lishini ta'minlash;

- ta'limni individuallashtirishga qaratilgan jahondagi yetakchi texnologiyalarni joriy etish asosida talabalar mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyojining to'la qondirilishi hamda yoshlar bo'sh vaqtini ma'rifiy mazmun bilan to'ldirishi.

Bilim olishning intellektual tizimi quyidagi didaktik vazifalarning amalga oshirilishini ta'minlaydi:

- talabalarning keng auditoriyasini qamrab olish va uning natijasi sifatida o'zaro muloqotlashuvchi hamkorlik muhitini yaratish;

- o'quv jarayonida talabalar guruhini faollashtirish va muvofiqlashtirish, topshiriqlarni taqsimlash;

- talabalarni kuzatish, yordam ko'rsatish hamda ular bilan muloqotni individuallashtirish hamda differensiallashtirishga qaratilgan axborot muhitini yaratish;

- multimedia texnologiyalarini qo'llash orqali talabalarda o'qishga qiziqishni orttirish;

- ta'limning interaktiv xususiyati asosida talabalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va o'quv materiallarini o'zlashtirishning samaradorligini oshirish;

- real holatlarda namoyish qilinishi qiyin, yoxud murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini yaratish;

- an'anaviy hamda masofaviy ta'lim o'quv-metodik ta'minotining samarali integratsiyasini ta'minlash;

- talabalarga mustaqil izlanish yo'li bilan materiallarni topish, o'rganish hamda muammoli masalalarni hal etish orqali ularda ma'lum tadqiqot ishlarini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish;

- talabalarning amaliy kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirishda o'quv trenajeri funksiyasini bajarishi;

- o'quv jarayonini guruh va fan kesimida (o'quv jarayonining grafigi, tashqi tashxis, joriy, oraliq va yakuniy nazorat va boshqalar) tahlilini tashkil etish;

- talabalarning kurs, malakaviy bitiruv ishlarini bajarishda, magistrlik dissertatsiyalarini tayyorlashda o'quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlab olish, axborot hamda ma'lumotlarni tahlil eta olish kabi malakalarni shakllanish.

Bilim olishning intellektual tizimini joriy etishdagi konseptual holatlar quyidagilar bilan belgilanadi:

- o'qitish – bu talaba va kompyuter orasidagi muloqot;
- moslashuv tamoyili – kompyuterni talabaning individual xususiyatlariga moslashtirish;

- o'qitishning muloqotli xarakteri;

- boshqarilishi: pedagog tomonidan ixtiyoriy vaqtda o'qitish jarayoniga tuzatish kiritish imkoniyatining mavjudligi;

- individual va guruhli o'qitish shakllarini optimal uyg'unlashtirish sharoitining yaratilganligi;

- talabaning kompyuter bilan muloqoti uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash imkoniyatining mavjudligi.

Ta'lim jarayonlarini takomillashtirishning omillari sifatida kompyuter bilan muloqotni metodik ta'minotini axborot-ta'lim resurslari orqali amalga oshirish, kompyuter axborot-ta'lim muhiti va zamonaviy talablar darajasidagi axborot-ta'lim resurslarining yaratilganli, gipermatn, multimedia, o'qitishda axborot va kommunikatsiya tizimlarining qabul qilinganligini qayd etish mumkin. Bilim olish intellektual tizimi axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida oliy kasbiy ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan, talabalarning mustaqil ta'limi olish ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni uzatish vositalari, axborot ashyolari, o'zaro aloqalar qaydnomalari, dasturiy va tashkiliy-metodik ta'minotlarning tizimli-tashkiliy majmuidir.

Bilim olishning intellektual tizimidan foydalanish uchun talabada dastlab belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tishi talab etiladi. Taklif etilayotgan tizim oliy ta'lim muassasalari talablari uchun mo'ljallangan. Ushbu blokda ta'lim yo'nalishlari ro'yxati va ularga tegishli o'quv rejalari taqdim etilib, ushbu ma'lumotlar asosida talaba o'zi uchun zarur yo'nalishni belgilab olishiga sharoit yaratiladi. Zarur yo'nalishni tanlagan talaba bilim olishning intellektual tizimiga kirish uchun talab etiladigan shaxsiy ma'lumotlarni belgilangan tartibda kiritib, tizimga kirish uchun o'zining shaxsiy logini va paroliga ega bo'ladi. Ushbu login orqali talaba bilim olishning intellektual tizimi yordamida tahsil olishni istagan vaqtda to'xtatib turishi, o'ziga ma'qul bo'lgan vaqtda qayta tashrif buyurishi va dasturni o'zlashtirishda davom etishi mumkin. Ro'yxatdan o'tishda talabaning shaxsiy ma'lumotlari, tayanch ma'lumotlari hamda aloqa bog'lash uchun ma'lumotlar qayd etiladi. Shundan so'ng, bilim olishning intellektual tizimi bilan yaqindan tanishish uchun talaba e'tiboriga ko'p beriladigan savollar va ularning javoblari taqdim etiladi. Tizim bilan tanishishning mazkur tartibi zamonaviy axborot tizimlarida keng tarqalgan bo'lib, u foydalanuvchini eng zarur bilimlar

bilan qiziqarli taxlitda tanishtirish imkonini beradi. Tizimga kirgan talaba, o'zi tanlagan o'quv rejadagi fanlar asosida, o'z qiziqishlari hamda intellektual imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda fanlarni o'zlashtirishning shaxsiy trayektoriyasini tanlash imkoniyati yaratiladi. Bu borada talabaning ko'maklashish maqsadida bilim olishning intellektual tizimida talabaga eng ko'p tanlanadigan ta'lim trayektoriyalari ro'yxati hamda shablon trayektoriyalar taklif etiladi. O'quv fanlari bloki modulli ta'lim texnologiyalariga asosan ishlab chiqilgan bo'lib, u nazariy mashg'ulotlar, amaliy mashg'ulotlar hamda elektron maslahat berish tizimini o'z ichiga oladi. Nazariy mashg'ulotlar tizimi talaba tomonidan nazariy bilimlarni egallash, to'ldirish, rivojlantirish hamda tizimlashtirishga qaratilgan bo'lib, unda o'quv dasturiga mos ravishda matnli, audio va video materiallar hamda animatsion ma'ruzalar berib boriladi. Ma'ruza mashg'ulotlari real hamda noreal vaqt tartibida tashkil etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

6. Djurayev R.X. Ta'limda interfaol texnologiyalar. – Toshkent, 2010. – 87 b
7. Begimkulov U.Sh., Djurayev R.X., Isyanov R.G., Sharipov Sh.S., Adashboyev Sh.M., Soy M.N “Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot” Toshkent, 2011yil.
8. U.Yuldashev, M.Mamarajabov, S.Tursunov. Pedagogik Web dizayn. O'quv qo'llanma. Toshkent, “Voriz”, 2013.
9. Taylaqov N.I. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun informatikadan o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning ilmiy-pedagogik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – 160 b.
10. R.Xamdamov va boshqalar Ta'limda axborot texnologiyalari Uslubiy qo'llanma Toshkent, “O'zbe-kiston milliy entsiklopediyasi” 2010

ТАЪЛИМНИНГ ЗАМОНАВИЙ ШАКЛЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ.

М.М.Аминова– Кўқон ДПИ, доцент, ф.ф.н.

Аннотация. Мақолада ҳозирги давр таълим тизимида масофавий таълимнинг ўрни, аҳамияти, қулайликлари ҳамда уларнинг моддий техник базаси билан боғлиқлиги ёритилган.

Калит сўзлар: телекоммуникацион технологиялар, техник таъминот, малакавий бошқарув, таълимнинг чегарасизлиги.

Аннотация. В статье раскрывается роль, значение, удобство дистанционного обучения в системе образования современности и их связь с материально-технической базой.

Ключевые слова: телекоммуникационные технологии, Техническое обеспечение, управление навыками, безграничность образования.

Annotation. The article reveals the role, significance, convenience of distance learning in the modern education system and their connection with the material and technical base.

Key words: telecommunication technologies, technical support, skills management, limitless education.

Масофавий таълим — телекоммуникацион технологиялардан фойдаланиб олиб бориладиган ўқитиш жараёни бўлиб, билим олувчини таълим талаблари ва маълумотларини ўқиш жараёнида ўқитувчи билан бевосита алоқада бўлмай амалга ошириш жараёнидир. Ўқиш жараёни синхрон ёки асинхрон ҳолатда олиб борилиб, унинг моҳияти ўқувчини доимий турмуш тарзини ўзгартирма, мустақил билим олишидир. Масофавий таълим кечки, сиртки, шунингдек кундузги таълимда ҳам фойдаланиш мумкин бўлган ўқиш шаклидир. Масофавий таълим 2020 йил пандемия даврида таълим жараёнига катта ёрдам берган. Масофавий таълим- ўқитувчи ва ўқувчининг масофада туриб бутун ўқиш жараёнининг барча компонентлари мақсади, мазмуни, методлари, ташкилий шакллари ва ўқитиш материалларидан фойдаланиб олиб борилади.[1] Масофавий таълим – интернет технологиянинг махсус усуллари орқали амалга ошириладиган ўқишнинг мустақил шаклидир.

Масофавий таълим – ҳозирги давр сиртки таълимининг ўзиги хос йўли ҳисобланади. Ҳозирши кун масофавий таълим аввалги сиртки таълимдан тубдан фарқ қилиб, унги коммуникацион ахборот технологияларининг ёрдамида, таълим қончилигининг барча талабларига амал қилинган ҳолда олиб борилади. Шунинг учун хориж таълим тизимида масофавий таълим “XXI аср таълими” деб номланган.

“Ҳозирги даврда масофавий таълимнинг ижобий жиҳатлари ҳар томонлама исботланиб, АҚШнинг NTU- Миллий технология университети ва ОУ- Буюк Британиянинг очик Университети, шунингдек Россиянинг “ИНТУИТ”- Халқаро очик университети бу соҳада илғор ўринларда турибди. Замонавий ахборот коммуникация технологияларига эга бўлган бундай университетларнинг классификация ва ўқитиш муассасалари ҳамда талабалари сони жиҳатидан фаолият юритаётган университетлар даражасига етиб олмоқда.”[2] Масофавий таълимни амалага ошириш учун қуйидаги моддий техник таъминот масалаларида муаммолар бўлмаслиги лозим:

- Биринчидан, техник таъминот, яъни компьютер ва техник қурилмалар билан таъминлаш, алоқа каналларини банд қилиш;
- Иккинчидан, ташкил этиш масалалари яъни, юқори малакали бошқарувчи, ўқитувчилар, мутахассислар билан таъминлаш;
- Учинчидан, методик материалларнинг етарлилиги яъни, кўргазмали қуруллар, маъруза матни, мультимедиа, анимация, тест маълумотлар билан таъминлаш.

Масофавий таълим ҳозирги глобал давр тезлиги маконий ва вақт чегараларининг ювилиб кетишига мос келади, унда вақт, масофа, маблағ муаммолари анъанавий ўқишдан кўра бир қанча афзалликларга эга. Бу афзалликлар қуйидагилардан иборат:

- Таълим вақти талаба ихтиёри билан белгиланиб, у ҳоҳлаган вақтида ўқиши мумкин;

- Машғулотлар пайтида белгиланган аудиторияда ўтириши шарт эмас;
- Талабаларга дарсга тайёргарлик кўриш учун ўзининг бўш вақтида мустақил шуғулланади;
- Дарс берувчи ўқитувчилардан юқори даражада тайёргарлик ва мустақил тайёрланиш учун материалларни тўлиқ ишлаб чиқиш талаб қилинади талаб қилинади;
- Талабалар сифатли билимларни ўзлари томонидан бажарилаётган амалий билимлар билан қўшиб олиб бориш имкони яратилади;
- Талабаларнинг мустақил фикрлаш ва қарор қабул қилиши қобилияти ривожланади;
- Талабаларда ахборот коммуникацион техник қурилмалари, компьютер, интернет, электрон почта тизимларидан фойдаланиш кўникмаси ривожланади;
- Таълимга сарфланадиган маблағ миқдори билан ҳам фарқ қилиб, масофасвий таълим учун оз маблағ сарф қилинади, бу эса, кам таъминланган оилалардаги иқтидорли ёшларнинг билим олиши учун янги имкониятлар очиб беради;
- Агар таълим масканлари яшаш жойидан узоқда ёки бевосита иш билан банд ёшлар учун, ўз уйида (интернетга уланган компьютер бўлиши шарт), ўзи учун қулай вақтда ишдан ажралмаган ҳолда таълим олиши мумкин;
- Таълим олиш чегара танламайди, яъни талабалар бошқа жойлар яшаб туриб, дунё, мамлакат, шаҳарлар миқёсидаги университетларда таълим олиши мумкин.

“Масофавий таълим ҳозирги кунда таълим хизматига кўра давлат ва нодавлат гуруҳларга бўлиниб, мамлакатларда таълим бозорини вужудга келтирган, бу бир тарафда ижобий натижа кўрсатиб, мавжуд давлат таълим муассасалари билан ўзаро рақобатни пайдо қилади, иккинчи бир томондан таълим олишнинг қулайлигига кўра, масофавий таълимни ишқибозлари ҳар қил йўллардан, масалан мутахассис хизматидан фойдаланиб ўқишлари мумкин.”[3]

Чет эл масофавий таълимининг яна бир қулай томони у ишлаб чиқариш билан банд ходимларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш учун фаолият юритади. “АҚШнинг NTU Миллий Технология Университети, ОУ—Буюк Британиянинг очик Университети, CNED — Франция миллий масофавий таълим маркази, Англиянинг етакчи Университетлари, Евроосиё масофадан ўқитиш халқоро ассоциацияси, Россия информацион ИТИси, Россия системали интеграция ИТКси, ўқитишни информациялаш институти, Россия ўқитиш академияси лабораторияси ва институти, МДУ, Москва Энергетика Университети, ЮНЕСКО ва БМТ нинг Информацион Технологиялар Институту Россияда фаолият кўрсатиш бўлими, Масофадан ўқитиш федерал маркази, Масофадан ўқитишнинг

информацион аналитик таъминоти маркази ва бошқалар шулар жумласидандир.”[4] Дунёнинг илгор мамлакатлари қаторида Ўзбекистонда ҳам масофавий таълим имкониятларидан фойдаланиш, уни таълим тизимига жорий этишнинг илмий, амалий ва ташкилий жиҳатдан йўлга қўйиш жараёни бошланган. Бу айниқса, анъанавий ўқув жараёнига коммуникацион ахборот технологияларининг киритилиши барча илм даргоҳларида масофавий таълимни йўлга қўйиш имконини яратди. Албатта ҳар бир соҳа каби масофавий таълим олиш учун талабадан ҳам маълум бир масалаларни билиш талба этилади. Жумладан, масофавий таълим олишни истаган ҳар бир киши аввало албатта фойдаланишда зарур компьютер ва техника қуроллари эга бўлиши шарт. Иккинчидан, керакли технологиялардан фойдаланишда етарли кўникмага эга бўлиши лозим. Масофавий таълим учта ўзаро алоқадор объект орқали амалга оширилади булар: биринчидан ўқув муассасаси ва ўқитувчи яъни тьютер, иккинчидан, боғловчи объект:компьютер, программа таъминоти ва керакли техника, учинчидан, ўрганувчи объект ва уни боғлаб турувчи техника. Бу уч объектни бирортиси бўлмаса ёки улар ўртасида носозлик бўлса ҳам масофавий таълимни амалга ошириб бўлмайди. “Масофавий таълимдан нафақат ўқув жараёнида балки ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида фойдаланиш мумкин, жумладан банк ва молия соҳасида — турли маълумот олиш, алмашиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида — тезкор маълумот алмашиш, савдо —сотиқ соҳаларида, мактабгачи таълим муассасаларида қўллаш, транспорт тизимида фойдаланиш, ҳарбий соҳаларда қўллаш, медицинада ҳамкорликда иш олиб боришда қўллаш, кутубхона тизимида фойдаланиш ҳамда дам олишда ва бошқа соҳаларда фойдаланиш имкониятлари мавжуд.”[5]

Шунингдек, Видео конференциялар ҳам компьютер, телефон алоқаси орқали амалга оширилади. Бунда бир шаҳардаги талаба бошқа бир шаҳардаги ўқитувчи ёки талаба билан жонли мулоқат қилиши мумкин. Албатта бунинг учун махсус видео, мультимедиа қурилмалари, компьютер зарур бўлади. Махсус студиялар орқали таълим олиш жараёни, худди кабел телевиденияси каби ташкил этилган бўлади. Ўқитувчи бирор жойда туриб телевизор орқали бошқа жойдаги талабага билим бериши, ўргатиши мумкин. “МТнинг асосий элементларидан бири Интернет технологиялари орқали электрон қўлланмаларни уларда жойлаштириш ва улардан фойдаланишни ташкил қилиш ёки ҳар хил электрон қўлланмаларни тайёрлаш ва уларни CD лар орқали фойдаланишни ташкил қилиш ҳисобланади. Хозирги кунда масофадан ўқитишнинг бу турлари ривожланган мамлакатлар ўқув тизимига кенг кириб келган.”[6] Хозирги кун талаби. ҳар бир ўқитилаётган фан учун илгор педагогик технологияларни тадбиқ этишда ахборот технологиялари асосида яратилаётган электрон қўлланмалар базасида ўқитиш ва назорат қилиш механизмларини гипермедия,

мультимедиа, гиперматн, овоз, видео каби дастурий воситалар ёрдамида ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Андреев А. А. Введение в дистанционное обучение: учебно-методическое пособие. — М.: ВУ, 1997. 64 б.
2. Ахаян А. А. Виртуальный педагогический вуз. Теория становления. — СПб.: Корифей, 2001. — 170 с.
3. Зайченко Т. П. Основы дистанционного обучения: теоретико-практический базис : учебное пособие. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. — 167 с.
4. Зайченко Т. П. Инвариантная организационно-дидактическая система дистанционного обучения : монография. — СПб.: Астерион, 2004. — 188 с.
5. Иванченко Д. А. Системный анализ дистанционного обучения : монография. — М.: Союз, 2005. — 192 с.
6. Хуторской А. В. Научно-практические предпосылки дистанционной педагогики // Открытое образование. — 2001. — № 2. — С.30

МОДУЛЛИ ТАЪЛИМНИНГ МОҲИЯТИ ВА АҲАМИЯТИ.

М.Ю.Рузикулова– Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи, PhD

Аннотация. Автор модулли ўқитишнинг афзалликлари, ўқитиш ва ўзлаштириш жараёнидаги қулайликлар, талабаларни инновацион ва креатив фикрлаши учун имконият яратилишини очиб берган.

Калит сўзлар: модуль, инновация, креатив, оптималлаштириш, ахборот хажми.

Аннотация. Автор раскрыл преимущества модульного обучения, удобства в процессе обучения и освоения новых знаний, создание возможностей для инновационного и творческого мышления студентов.

Ключевые слова: модуль, инновация, креатив, оптимизация, объем информации.

Annotation. The author revealed the advantages of modular learning, convenience in the process of learning and mastering new knowledge, creating opportunities for innovative and creative thinking of students.

Key words: module, innovation, creativity, optimization, amount of information.

Ҳозирги давр таълимининг муҳим ва мақсадли ўқитиш тизими модулли ўқитишдир. Модулли ўқитиш ўз ичига фаннинг барча қисмларини қамраб олган ҳолда, талабани фанга оид тушунчаларини ривожлантириб бориш ва шу асосда уларда креатив фикрлар яратилишига олиб келишни мақсад қилади. Модулли ўқитиш - ўқитишнинг истикболли тизимларидан бири ҳисобланади, чунки у таълим олувчиларнинг билим имкониятларини ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш тизимига энг яхши мослашгандир.

“Анъанавий таълимда ўқув мақсадлари педагог фаолияти орқали ифодаланган яъни билим беришга йўналтирилган бўлса, модулли ўқитишда

таълим олувчилар фаолияти орқали ифодаланиб, касбий фаолиятга йўналтирилган бўлади. Модулли ўқитиш технологиясининг анъанавий ўқитишдан фарқли хусусиятларини қуйидаги таққослаш орқали билиб олиш мумкин.»[1]

Анъанавий ўқитишга асосланган технология:

1. Бир томонга йўналтирилган ахборот; Бир томонлама мулоқот (дарслик→ ўқитувчи→ўқувчи); Ахборот олиш; Хотирада сақлаш; Маъносини тушунмаган ҳолда механик тарзда ёдлаш.

Модулли ўқитишга асосланган технология:

■ Фикрлаш ва амалий фаолият орқали таҳсил олишда фаол иштирок этишни рағбатлантириш; Икки томонлама мулоқот; Таҳлил қилиш орқали маълумотни эслаб қолиш; Билим ва кўникмаларни намоёни этиш; Мазмунни тушуниш ва ҳаётга боғлаш.

“Ушбу таққослаш таҳлили шуни кўрсатадики, модулли технологияга асосланган таълим анъанавий таълимдан ўқитиш усуллари ва воситалари уни ташкил этиш ва натижалари билан сезиларли фарқ қилади.»[2] Модулли ўқитиш таълимнинг қуйидаги замонавий масалаларини ҳар томонлама ечиш имкониятини яратади.

- Модул – фаолиятлилиқ асосида ўқитиш мазмунини оптималлаш ва тизимлаш дастурларни ўзгарувчанлиги, мослашувчанлигини таъминлайди; - ўқитишни индивидуаллаштириш;- амалий фаолиятга ўргатиш ва кузатиладиган характерларни баҳолаш даражасида ўқитиш самарадорлигини назорат қилиш;- касбга қизиқтириш асосида фаоллаштириш мустақиллик ва ўқитиш имкониятларини тўла рўёбга чиқариш.

Модулли ўқитиш самарадорлиги қуйидаги омилларга боғлиқ:

- таълим муассасасининг моддий-техник базаси;- малакали профессор-ўқитувчилар таркиби даражаси;- тингловчилар тайёргарлиги даражасига;- кутиладиган натижалар баҳосига;- дидактик материалларнинг ишлаб чиқирилишига;- модуллар натижаси ва таҳлилига.

«Модулли ўқитишда ўқув дастурларини тўла қисқартирилган ва чуқурлаштирилган табақалаш орқали босқичма-босқич ўқитиш имконияти яратилади. Яъни ўқитишни индивидуаллаштириш мумкин бўлади.» [3]

Модулли ўқитишга ўтишда қуйидаги мақсадлар кўзланади:

- ўқитишнинг узлуксизлигини таъминлаш;- ўқитишни индивидуаллаштириш;- ўқув материални мустақил ўзлаштириш учун етарли шароит яратиш;- ўқитишни жадаллаштириш;- фанни самарали ўзлаштиришга эришиш.

Модулли ўқитиш фаннинг асосий масалалари бўйича умумлаштирилган маълумотлар берувчи муаммоли ва йўриқли маърузалар ўқилишини тақозо этади. Маърузалар тингловчиларнинг ижодий қобилиятини ривожлантиришга қаратилмоғи лозим. Модул амалий ва лаборатория машғулотиари маърузалар билан бирга тузилиши, улар маърузалар мазмунини ўрганиладиган янги материал билан тўлдирилиши

керак. Модулни ўқитишнинг самарадорлигини оширишга эришиш учун ўқитишнинг қуйидаги усуллари қўллаш мумкин:

- муаммоли мулоқотлар;- эвристик суҳбатлар;- ўқув ўйинлар;- лойиҳалаш ва йўналтирувчи матнлар ва ҳоказо.

Ўқитишнинг модул тизими мазмунидан унинг қуйидаги афзалликлари аниқланди:

-фанлар ва фанлар ичидаги модуллар орасидаги ўқитиш узлуксизлигини таъминланиши;-ҳар бир модул ичида ва улар орасида ўқув жараёнини барча турларининг методик жиҳатдан асосланган мувофиқлигини ўрнатилиши;-фаннинг модулли тузилиш таркибининг мосланувчанлиги;-тингловчилар ўзлаштириши мунтазам ва самарали назорат (ҳар қайси модулдан сўнг) қилиниши;-тингловчиларнинг зудлик билан қобилиятига кўра табақаланиши (дастлабки модуллардан сўнг ўқитувчи айрим тингловчиларга фанни индивидуллаштиришни тавсия этиши мумкин);-«ахборотни «сиқиб» бериш натижасида ўқитишни жадаллаштириш аудитория соатларидан самарали фойдаланиш ва ўқув вақти таркибини маърузавий амалий (тажрибавий) машғулотлар индивидуал ва мустақил ишлар учун ажратилган соатларни – оптималлаштириш.»[4]

Бунинг натижасида тингловчи етарли билимларга кўникмага эга бўлади. Модулли методика асосида ўқитишда фаолиятлик, тизимли квантлаш, қизиқтириш, модуллилик, муаммолилик, когнитив визуаллилик, хатоликларга таяниш тамойилларига мувофиқ ишлаб чиқирилиши лозим.

Ўтказилган тадқиқотларга кўра модулли методика асосида ўқитишнинг қуйидаги тамойиллари очиқ берилди.

1. Фаолиятлилик тамойили: Бу тамойил мутахассиснинг касбий фаолияти мазмунига мувофиқ шаклланишини аниқлатади. Бу тамойилга кўра модуллар фан бўйича фаолият ёндашуви ёки тизимли фаолият ёндашув асосида тузилиши мумкин.

2.Тизимли квантлаш усули - бу принцип дидактик бирликлар умумлаштирилган назарияларининг талабларига асосланади. Модул умумий кўринишда қуйидаги элементлардан иборат бўлиши мумкин:

- тарихий - бу муаммо теорема масала кашфиёт ва тушунчаларнинг тарихига қисқача шарҳ бериш; - муаммоли - бу муаммони шакллантириш;- тизимли - бу модул таркиби тизимини намоён этиш; -фаоллаштириш - бу янги ўқув материални ўзлаштириш учун зарур бўлган таянч иборалар ва ҳаракат усуллари ажратиб кўрсатиш; - назарий - бу асосий ўқув материали бўлиб, унда - дидактик мақсадлар муаммони ифодалаш гипотезани асослаш муаммони ечиш йўллари очиқ кўрсатилади; - тажрибавий - бу тажрибавий материални (ўқув тажрибаси тажрибавий ишни) баён этиш; - умумлаштириш - бу муаммо ечимини ва модул мазмунини умумлаштириш; - жорий этиш- бу ҳаракатларнинг янги усуллари ишлаб чиқиш ва ўрганилган материални амалиётда қўллаш; - хатоликлар – тингловчиларнинг модул мазмунини ўрганишдаги ўзлаштиришда кузатиладиган хатоликларини очиқ ташлаш,

уларнинг сабабини аниқлаш ва тузатиш йўллари кўрсатиш; - боғлиқлик - ўтилган модулни бошқа модуллар билан шу жумладан ёндош фанлар билан боғлиқлигини намоён этиш; - тест ва топшириқлар ёрдамида баҳолаш - модул мазмунини тингловчилар томонидан ўзлаштириш даражасини назорат қилиш ва баҳолаш.

“Ўқув материалнинг ўзлаштирилишига машғулотлар пайтида модулни амалий аҳамияти қай даражада очиб кўрсатилганлиги модул мазмунининг бошқа модуллар билан боғлиқлиги шу модулни ўрганишдаги тингловчиларнинг бир хил хатоликлари таҳлили муҳим аҳамиятга эга.”[5]

3. Қизиқтириш тамойили - бу тамойилнинг моҳияти таълим олувчининг билим олиш фаолиятини рағбатлантиришдан иборат бўлади.

Модулнинг ўқув материалга қизиқишни уйғотиш, билим олишга рағбатлантириш, машғулотлар пайтида фаол иштирок этиш, ижодий фикрлашга даъват этиш модулнинг тарихий ва муаммоли элементларининг вазифалари ҳисобланади.

4. Модуллилик тамойили - бу тамойил ўқитишни индивидуаллаштиришнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Биринчидан модулнинг динамик тузилмаси фан мазмунини уч хил яъни тўла қисқартирилган ва чуқурлаштирилган кўринишда намоён этиш имкониятини беради. Ўқитишнинг у ёки бу турини танлаш тингловчининг ўзига ҳавола қилинади.

Иккинчидан модул мазмунини ўзлаштиришда ўқитиш усули ва шаклларнинг турлилигида ҳам модуллилик намоён бўлади. Бу эса ўқитишнинг фаоллаштиришга шакл ва усуллар (диалог, мустақил ўқиш, ўқув, имитацион ўйинлар ва ҳоказо) ҳамда муаммоли маърузалар семинарлар маслаҳатлар бўлиши мумкин.

Учинчидан модуллилик янги материални поғонасимон ўзлаштиришда таъминланади, яъни ҳар бир фан ва ҳар бир модулда ўқитиш оддийдан мураккабга қараб йўналган бўлади.

Тўртинчидан модулга кировчи ўқув элементларининг амалий йўналтирилганлиги ўқув материалнинг ўзлаштирилиш самарадорлигини ошишига имкон беради. Модулли методика асосида ўқитишда фан таркибидаги модуллар орасидаги узвийликни таъминлашга ўқитишни жадаллаштиришга тингловчиларнинг ўзлаштиришини мунтазам назорат қилишга ва баҳолашга қизиқтириш асосида амалий фаолиятга ўргатишга ҳамда ўқув материални босқичма-босқич ўқитиш орқали фанни самарали ўзлаштиришга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Батышев С.Я. Блочно-модульное обучение. М.; Педагогика, 1997 200 с.
2. Бережная И.Ф. Активизация процесса обучения курсантов в военно-учебных заведениях на основе применения модульно-рейтинговой технологии /И.Ф. Бережная, А.В. Столяров // Перспективы науки. - 2011. № 2 (17) С.16 - 19.

3. Беспалько В.П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В.П. Беспалько, Ю.Г. Татур. - М.: Высшая школа, 1989. - 144 с.
4. Белошицкий А.В. Становление субъектности офицеров в образовательном процессе военного вуза / А.В. Белошицкий. - Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. - 232 с.
5. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. - М.: НМЦ СПО, Изд-во «Новь», 1999. - 538 с.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR KASBIY KOMPONENTLIGINI TARIXIY TAFAKKUR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHDA MIKRO VA MAKRO MUHITNING TA’SIRI.

I.M.Usmonaliev-Andijon DU, doktorant

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirishda mikro hamda makro muhitning ijobiy hamda salbiy ta’siri haqida fikr yuritilib, ushbu muammoning amaliyotdagi holati tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirish masalalari bo‘yicha taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqigan.

Kalit so‘zlar. Tarixiy tafakkur, bo‘lajak o‘qituvchi, kompetensiya, muammo, madaniyat, rivojlanish, tarbiya, tarixiy ong, milliy g‘urur.

INFLUENCE OF MICRO AND MACRO ENVIRONMENT ON IMPROVING PROFESSIONAL COMPONENTS OF FUTURE TEACHERS ON THE BASE OF HISTORICAL THINKING.

Usmonaliev Ikromjon Murodjon og‘li

Basic doctoral student of Andijan State University

Annotation. This article discusses the need to improve the professional competence of future teachers on the basis of historical thinking and analyzes the practical state of this problem. The article also provides suggestions and recommendations on improving the professional competence of future teachers on the basis of historical thinking.

Keywords. Historical thinking, future teacher, competence, problem, culture, development, upbringing, historical consciousness, national pride.

ВЛИЯНИЕ МИКРО И МАКРОСРЕДЫ НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ.

Усмоналиев Икромжон Муроджон ўғли

Базовый докторант Андижанского государственного университета

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость повышения профессиональной компетентности будущих учителей на основе исторического мышления и анализируется практическое состояние этой

проблемы. Также в статье представлены предложения и рекомендации по повышению профессиональной компетентности будущих учителей на основе исторического мышления.

Ключевые слова. Историческое мышление, будущий учитель, компетентность, проблема, культура, развитие, воспитание, историческое сознание, национальная гордость.

Xalqaro munosabatlar borasida o'z qarashlarini dadil bildirish, millat sha'ni va obro'sini oshirish uchun kurashish, o'zga millatlarda o'ziga nisbatan salbiy munosabatlar shakllanishining oldini olishga intilish millat nufuzini yanada oshiradi.

Millatning xalqaro maydondagi mavqeyini belgilashda, shuningdek, jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi taraqqiyparvar g'oyalar, jamiyat hayotining ular negizida yo'lga qo'yilishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mamlakatimiz jamiyatida tarixiy hotira, tarixiy ong, vatanga muhabbat va uning tarixidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish, yosh avlodni ana shu g'oya ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev raisligidagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat", [1,3] deya ta'kidlaganlari bejizga emas.

Prezidentimiz ta'kidlab o'tganlaridek, biz yangi O'zbekistonni qurishda jamiyat taraqqiyotini ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz. "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan shior bugungi islohotlarning amaliy ahamiyatini o'zida mujassamlashtirgan desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Buning barobarida maktab ta'lim tizimida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va madaniyat ulashuvchi bo'lajak pedagoglarni sifat darajasidan yuksaltirish, ularni vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, uning tarixini chuqur anglash, bir so'z bilan aytganda tarixiy tafakkur va tarixiy hotira bilan qurollantirish zaruratini har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zero, Shaxs tarbiyasi, inson kamoloti vatan ravnaqini belgilab beruvchi muhim omildir.

Tarixni o'rganish bo'lajak pedagoglarda tarixiy tafakkurining yuksalishiga olib keladi. O'tmish madaniy merosini o'rganish murakkab jarayon sanaladi. Madaniy meros namunalari va ularda ilgari surilgan ezgu g'oyalarni yosh avlod ongiga singdirish uzluksiz, izchil, tizimli hamda maqsadga muvofiq amalga oshirilishi zarur. [2,58]

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirish uzoq muddatli, tizimli va izchil yondashuvni talab etuvchi

pedagogik faoliyat jarayonidir. Bu jarayon barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash borasidagi ijtimoiy maqsadni amalga oshirish borasidagi yaxlit jarayonning muhim tarkibiy qismi sanaladi.[4,6]

Shaxsni tarbiyalash tarbiya jarayonini tashkil etish chog'ida ro'y berib, shaxsda ma'lum ma'naviy-axloqiy, irodaviy va shaxsiy xislatlarni qaror toptiradi. Tarbiya ijtimoiy hayotning umumiy va muhim kategoriyasi sanaladi. Shu bilan birga ijtimoiy hodisa sifatida bir qator xususiyatlarga ega. Masalan, ajdodlar tomonidan to'plangan tajribalarni avlodlarga yetkazish, insoniyat tomonidan yaratilgan bilimlarni egallash, inson salomatligi va rivojini ta'minlash, dunyoqarashni tarkib toptirish va boshqalar shular sirasidandir. "Tarbiya birinchidan, shaxs shakllanishi, madaniyat elementlarini, insoniy, milliy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonida amalga oshirishini, ikkinchida, tarbiya va madaniyatning o'aro aloqadorligini ifodalaydi va bu tarixiy tafakkur asosida tarbiyalanganlik darajasini belgilab beradi".[3,128] Bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkur tuyg'usiga ega bo'lishlarini ta'minlashda mikro va makro muhitlarning ta'siri kuchlidir. Shu bois bo'lajak o'qituvchilar mansub bo'lgan muhitda ijtimoiy sog'lom munosabatlarning qaror topishiga erishish nihoyatda muhim. Shu bilan birga o'quv-tarbiya jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkur tuyg'usiga ega bo'lishlariga yordam beruvchi samarali shakl, metod va vositalarni belgilash ham muhimdir.

Bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirishdagi Mikro muhitga biz quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- Oila davrasiga ta'lim-tarbiya jarayonlari;
- Do'stlar orasidagi suhbatlar, o'zaro aloqa almashinuvlari;
- Insonlar bilan odatiy, kundalik suhbatlar va shunga o'xshash boshqa jihatlarni aytish mumkin.

Aksincha makro muhitga quyidagilar kiradi:

- Ta'lim dargohidagi (maktab, akademik litsey-kasb hunar texnikumlari, oliy o'quv yurtlari) ta'lim-tarbiya jarayonlari;
- Ommaviy ahborot vositalari;
- Mahalla;
- Davra suhbatlari, treninglar, turli madaniy hamda ilmiy uchrashuvlar;
- Internet;
- Keng qamrovli ta'sir kuchiga ega bo'lgan boshqa jihatlarni ham kiritishimiz mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllanishida ta'limiy va tarbiyaviy ishlarni muayyan tizim asosida, izchil va uzluksiz tashkil etilishi alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, ta'sirchan vositalardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarda tadbirlarning uyushtirilishiga nisbatan befarq bo'lishlariga imkon bermaydi, aksincha, qiziqishlarini oshiradi.

Pedagogik va psixologik yo'nalishlarda yaratilgan manbalarda qayd aytilishicha, muayyan maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat muvaffaqiyati uning shakl, metod va vositalarining to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Binobarin, ular

tashkil etilayotgan jarayonga subektlar (o'quvchilar, bo'lajak o'qituvchilar, ota-onalar, respondentlar) ni samarali jalb etish, ularning faolliklarini ta'minlash jarayonning kechishi va yakunlari to'g'risida ma'lum xulosalarga kelish, natijalarni tahlil etish, erishilgan yutuqlarga baho berish yoki yo'l qo'yilgan xatolarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilashga imkon beradi.

Yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda quyidagi hulosalarga kelish mumkin: "Pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari" ta'lim tizimida o'ziga hos dolzarflik kasb etadi. Mazkur muammoning nazariy va metodologik asoslarini ishlab chiqish, ularni nazariy va amaliy jihatdan asoslash, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirishga erishish, so'z yuritilayotgan jarayonning samarali tashkil etilishiga imkon beradi.

O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida shakllantirish zarur ekanligi aniqlandi. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur asosida tarbiyalashning shakl va metodlarini ishlab chiqish zarur ekanligi aniqlandi. Bu bo'yicha innovatsion texnologiyalarni yaratish va uni amaliyotda qo'llash bilan bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkurni o'stirish mumkinligi dalillandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risidagi» Qonuni //Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: O'zbekiston, 1997. 67-b
2. Egamberdieva N "Ijtimoiy pedagogika", T.: "Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubhonasi nashriyoti" 2009 yil, 44 bet
3. Yo'ldashev O' "Umumiy pedagogika" T.: "Fan va texnologiya", 2017 yil, 128 bet
4. Erkaboeva N.Sh "Mustaqillik yillarida O'zbekistonda pedagogik fikrlarning rivojlanishi" doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati, T.: 2007 yil 37-38 betlar

XALQARO BAHOLASH DASTURLARIDA QATNASHISHNING ZARURIYATI

S.S.Xojiyeva – Jizzax DPU, o'qituvchi

Annotasiya: Maqolada ta'lim tizimini bugungi zamon ruhiga moslab rivojlantirish, xalqaro baholash dasturlari va ushbu xalqaro tadqiqotlarda qatnashishning ijobiy tomonlari haqida yozilgan.

Аннотация: В статье написано о развитии системы образования в соответствии с духом сегодняшнего дня, международных программах оценивания и положительных сторонах участия в этих международных исследованиях.

Abstract: The article is written about the development of the educational system in accordance with the spirit of today, international assessment programs and the positive aspects of participation in these international studies.

Kalit so'zlar: Xalqaro baholash, ta'lim sifati, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS.

Ключевые слова: международная оценка, качество образования, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS.

Key words: international assessment, quality of education, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS.

Biz bugun yashayotgan texnika va texnologiyalar asri bo'lmish XXI asrda ilm-fan kundan kunga shiddat bilan rivojlanmoqda. Mamlakatimiz ta'lim tizimini zamonga mos ravishda olib borish uchun tizimli ishlar olib borilmoqda. So'nggi yillarda yurtimizda amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi o'zgarishlar natijasida yuqori iqtisodiy o'sish ko'rsatgichlariga erishilayotganligi bilan birga, barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mutaxasislarga bo'lgan talab ham kundan-kunga ortib boryapti. Shu maqsadda mamlakatimiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun ta'lim sohasini isloh qilish, uni zamonga moslash uchun bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. [5;66] Jumladan ta'lim tizimimizga Xalqaro baholash tizimining kirib kelishi ham bugungi zamon talablariga mos muhim o'zgarishlardan biri bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda —"Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son qarori qabul qilindi.

Ushbu qabul qilingan "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish "Milliy markazi" tashkil etildi. Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqildi, hamda o'quvchilar mustaqil ta'lim olishlari uchun elektron shakldagi ta'limni rivojlantirish, o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan xalqaro tadqiqotlar bo'yicha savollar bazasini yaratish hamda, boyitib borishda o'quv mashg'ulotlar tashkil etish kabilar belgilangan.[1;1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019 yil 29 –apreldagi PF-5712-sonli Farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030 yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarini tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish belgilab olindi.[2;1].

PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS kabi xalqaro baholash dasturlarida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash O'zbekistonga rivojlangan mamlakatlar tajribalarini O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash, O'zbekistonlik o'quvchilarning natijalarini boshqa davlatlar o'quvchilari natijalari bilan qiyosiy taqqoslash imkoniyatlariga ega buladi.

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Mazkur reyting natijalaridan kelib chiqib yurtimizning kelgusi rivojlanishiga baho beriladi. Uzoq muddatga xorijiy investitsiya kiritadigan yirik kompaniyalar tomonidan ushbu reyting natijalari inobatga olinishidan ham ushbu jarayon rivojlanayotgan mamlakatimiz uchun qay darajada muhim ekanligini anglash mumkin.

O'zbekiston PISA da ilk marta ishtirok etayotgani uchun ham davlat byudjetidan, hamda xalqaro moliyalashtirish institutlaridan bir qancha mablag' ajratilishi ko'zda tutilgan. Jumladan davlat byudjetidan alohida markaz tashkil etilgan bo'lib, unda ishlayotgan xodimlar va boshqa xarajatlar davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Bundan tashqari, tajriba o'rganish, treninglarda ishtirok etish va ularni tashkil qilish, o'quv qo'llanmalar yaratish kabi tayyorgarlik ishlari ham talab etiladi.

Ta'lim sifatini baholashga yo'naltirilgan PISA kabi baholash dasturlari O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ilk marta o'tkazilayotganligi sababli ularni shaffof va obyektiv o'tkazish soha xodimlari zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Bu borada pedagog kadrlarning xalqaro tadqiqotlar haqidagi tasavvurlarini boyitish, shu orqali ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shish maqsadida metodik qo'llanmalar tayyorlandi [3;6].

Xulosa qilib aytganimizda O'zbekiston ta'lim tizimida yillar davomida o'quvchilar bilimini aniqlash, ularning xatolarini to'g'rilash va yaxshilashga alohida urg'u berib kelingan bo'lsada, bugungi kunda Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish va ta'lim tizimini yanada yaxshilab zamonga moslash muhim vazifa hisoblanadi. [4;43] Shu bois, *o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berish, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlarini joriy etish, o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish va natijalarni yaxshilab borish*, O'zbekiston Respublikasining yaqin yillarda Xalqaro baholash dasturlari reytingida yuqori natijalarni egallashi barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham jahonning ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga imkon beradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 –yil 8- dekabrda 997-sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 29-apreldagi PF-5712 - sonli farmoni.
3. "Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash". Qo'llanma "Sharq" Toshkent- 2019.
4. Sharipov Sh.R., Xojiyeva S.S. (2021). Maktabda kimyoviy eksperimentlar o'tkazishning ilmiy-pedagogik asoslari. Журнал естественных наук, 1(5). 2021. C.42-51.(10)
5. X.S.Sadridinova Eksperimental masalalar yechishning aqliy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyati. Журнал естественных наук 3 (5), 2021. 66-68.

BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARNI MA'NAVIY-RUHIY TARBIYA FAOLİYATIGA TAYYORLASH MAZMUNI

Sh.D.Xonbabayev -Qo'qon DPI, doktorant

Annotatsiya: *Ushbu maqola o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda bo'lajak pedagog-psixologlarning ta'lim bo'yicha samarali o'quv rejasi va o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish, ta'lim-tarbiya tizimi jarayonlarini sifat va samaradorligini ta'minlash yo'nalishidagi muammolarni hal qilishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro dasturlar, "IEARN" va "KIDLINK", kompetentlik, pedagog-psixologlar, kompetensiya, ma'naviy-ruhiy.*

Jahon ta'lim tizimidagi islohotlar va ta'lim bozorida raqobat muhitini shakllanishi mutaxassislar tayyorlash tizimini kompetentli yondashuv asosida tashkil etish va ta'lim standartlarida belgilangan kompetensiyaviy talablarni uzluksiz takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Hozirgi kunda AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Rossiya, Janubiy Koreya kabi taraqqiy topgan mamlakatlarning ilmiy markazlarida o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash borasida tadqiqotlar olib borilmoqda, shu jumladan, "IEARN" va "KIDLINK" xalqaro dasturlari kadrlar tayyorlashning zamonaviy yo'nalishlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Jahon tajribasiga ko'ra, o'qituvchilarning metodik kompetentligini takomillashtirish, shu jumladan, o'quv jarayonini amalga oshirishning eng maqbul usullarining samarali modellarini ishlab chiqish, innovatsion ta'lim muhitini tashkil etish va amalga oshirish uchun alohida ehtiyoj mavjud.

Bu jihat bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirishni talab etadi. O'quv jarayonini tashkil etishda o'qitish shakllari, usullari va vositalarini modernizasiya qilish, metodik kompetensiyani shakllantirishning usullari, ilmiy asoslarini ishlab chiqish, shuningdek, o'qituvchilarning metodik kompetensiyani shakllantirishning zamonaviy uslubiy tizimini ishlab chiqish zarur.

Ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, innovasion yondashuvga asoslangan rivojlantiruvchi texnologiyalarni joriy etish, maxsus fanlarni o'qitishning metod va didaktik vositalarini ishlab chiqish lozim.

Respublikamizda ta'lim sohasini isloh qilish va professional ta'limning xalqaro talablariga to'liq mosligini ta'minlash maqsadida muayyan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida malakali mutaxassis tayyorlashda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish uchun ta'lim tashkilotlarida bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining metodik faoliyatini rivojlantirish zarurligi ko'rsatilgan.

Respublikamizda ta'lim sifatini oshirish jarayonida bo'layotgan o'zgarishlar, ya'ni qabul qilingan qonun va farmoyishlar jamiyatimizning rivojlanishida muhim omillardan biridir.

Ta'lim sohasida yuz bergan yangilanishlar o'qituvchining kasbiy malaka, ko'nikma va bilimlarini oshirishga undaydi, ya'ni zamonaviy o'qituvchi o'zining metodik kompetentligini rivojlantirishga zarurat sezadi. Bugungi kun ta'limining asosiy maqsadi – har tomonlama rivojlangan o'qituvchini tarbiyalashga qaratilgan.

Pedagogning metodik kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik va texnik-texnologik muammoli vaziyatni yaratish muhim bo'lib, pedagogik shart-sharoitlar bu jarayonni yaratibgina qolmay, uning hozirgi holatini ham belgilab beradi.

Professional ta'limi o'qituvchisini metodik kompetentligini rivojlantirish bosqichma-bosqich, pedagogik turkum fanlarining integratsiyasi, fanlararo aloqadorlik darajasida innovasion yondashuv asosida pedagogik faoliyatida hamda muammoli masalalarni hal qilish orqali amalga oshiriladi.

Pedagogikada “kompetensiya”– ta'lim oluvchining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kasbiy bilimlarni egallash va ularni zamonaviy yondashuvlar asosida o'quv jarayonida qo'llashi bilan tavsiflanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga beriladigan talablar nuqtai nazaridan metodik kompetensiya talabalarning ma'lum bir vaziyatda kasbiy faoliyat usullarini qo'llash malakasini anglatadi.

Metodik kompetensiya – ta'lim va boshqaruv jarayonlarini samarali tashkil etish shakllari, usullari va vositalarini bilish, ularni o'zlashtirish, amalda qo'llash, kasbiy natijalarni sifatli tahlil qilish, ilg'or pedagogik va xorijiy tajribalarni o'rganish, o'quv jarayonini loyihalash, tavsiflanganlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish.

Bitiruvchi talabalarning metodik kompetentligini rivojlanishi pedagogik jarayonda namoyon bo'ladi. Jamiyatdagi ijtimoiy qoidalar metodik rivojlanish darajasini baholashda muhim asoslar sifatida aks etadi va ular, o'z navbatida, DTS mazmunida qayd etiladi. Ta'lim tizimini baholashda uning samaradorligi hamda pedagogik jarayon rivoji bilan bog'liq asosiy ko'rsatkichlarini ajratib ko'rsatish

mumkin. Aynan shu ko'rsatkichlar o'qituvchining metodik rivojlanish darajasini baholash mantiqini asoslab beradi.

Ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu turli sohalarda maqsadli innovasion yondashuv, uning intellektual va axloqiy rivojlanishiga asoslangan inson faoliyati. Dunyoning rivojlangan mamlakatlari bilan bir qatorda mamlakatimizda ta'lim islohotlari jarayonida innovasion ta'limdan foydalanish muhim yo'nalish hisoblanadi.

Bo'lajak pedagogning ma'naviy-ruhiy kompetentligini rivojlantirish o'qituvchilarni tayyorlashdagi eng qiyin vazifalardan biridir. Ayniqsa, ta'limni modernizatsiyalash davrida pedagogik faoliyatga moslashish muammosi tobora oydinlashib bormoqda. Bo'lajak professional ta'limning amaliy, psixologik, metodik, tadqiqot turlari bilan bir qatorda bo'lajak professional ta'lim o'qituvchisining metodik kompetentligini rivojlantirish orqali boyib bormoqda.

O'qituvchilarning metodik kompetentligini o'rganishga bag'ishlangan manbalarda quyidagi turlar ajratilgan:

- maxsus kompetensiya – pedagogik faoliyatni yetarli darajada bilishi, ularning kelajakdagi kasbiy rivojlanishini loyihalashtira olishi;

- ijtimoiy ta'lim – birgalikdagi pedagogik faoliyat, hamkorlik, shuningdek, metodik muloqot usullarini o'zlashtirish, o'z kasbining natijalari uchun ijtimoiy javobgarlik.

Pedagogning metodik kompetensiyasi ixtiyoriy va hissiy fazilatlar, intellektual salohiyat, amaliy ko'nikmalar, o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlari va shaxsning ijtimoiy-madaniy faoliyati darajasini aks ettiruvchi individual fazilatlarining o'zaro bog'liqligi asosida shakllanadi.

Rivojlangan davlatlarda shakllangan ananaga muvofiq kasbiy malakada mutaxassisning metodik kompetentligi, uni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimi esa – bilim, ko'nikma va malakalar darajasi bilan o'lchanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak pedagog-psixologlarning ma'naviy-ruhiy ko'nikmalarini rivojlantirish uning jamiyatlardagi o'rni, oliygohning vazifalari va majburiyatlari va individual qobiliyatlari bilan belgilanadi: ilmiy fikrlash, ishga ijodiy va innovasion yondashuv, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish istagi va boshqalar. Bugungi kunda innovasion fikrlovchi metodik kompetentlik shaxs konsepsiyasini amalga oshirish ta'lim tizimining bosh vazifasi bo'lib, bunda pedagogning innovasion yondashuvli hamda uning metodik kompetentligini rivojlantirish muhim omil ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Diss. ... ped. fan. nom. – T.: 2000. – 186.; Mahkamov U.I. Yuqori sinf o'quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishining pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 1998. – 286 b.

2. Mardanov Sh. Pedagog kadrlarni ta'limiy qadriyatlar asosida tayèrlash va malakasini oshirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. dok. ...diss. – T., 2006. – 302 b.

3. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Ped. fan. dok. ... diss. –T.: 1993. -364 b.
4. Musurmonova O. O'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 1993. -112 b.
5. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: O'qituvchi, 1996. - 97 b.; Musurmonova O., Nishonova S., Qarshiboyev M. Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari. 8-sinf. O'quv qo'llanmasi. –T.: 2001. -112 b.;

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БЎЛАЖАК ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ КАСБИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАЗМУНИ

Б.Б.Умрзаков-Қўқон ДПИ,

Миллий хунармандчилик ва амалий санъат факультети декани

Маълумки, ҳар бир соҳа вакили аجدодлардан мерос бўлиб қолган, ижодий билим, қуникма, малака ва тажрибасини янги авлодга ўргатиб, бу борадаги узвийликни таъминлашга хизмат қилади. Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Хожиб каби алломаларимиз ёшлар таълим-тарбияси масалаларини, аввало касб бий сифатларни шаклланишига, касбий саводхонликка ўргатиш билан боғлайдилар. Шахснинг касбий сифатларини шаклланиши, касбий саводхонлиги негизини ҳам замон талабига мос мутахассис эгаллайди. Мутахассиснинг замонавий касбий сифатлари миллий кадриятлар билан уйғунлиги ҳамда бутунлай ҳамоҳангликда намоён бўлган тақдирдагина чинакам баркамоллиги хусусида сўз юритиш мумкин. Шу маънода назарий билимларнинг амалий фаолиятга йуналтирилиши, юқори касбий қўникма ва малакалар мажмуасининг ҳосил қилиниши, мустақил равишда креатив фикр юрита олиши бўлажак технологик таълим йуналиши ўқитувчиларининг замонавий касбий сифати даражасининг муҳим мезонлари ҳисобланади.

Бўлажак технологик таълим йуналиши ўқитувчиларида замонавий касбий сифати даражасини ривожлантириш касбий саводхонлик ҳамда миллий кадриятларга бўлган ҳурмат воситасида юзага келар экан, бунда аввало, ўтмиш, аجدодлар анъаналари ва улар босиб ўтган йўлга назар ташлаш керак бўлади.

“Касбий сифат” ва “Замонавий касбий сифат” тушунчаларини шакллантириш ҳам комплекс фаолият ҳисобланади, яъни улар уз ичига:

инсон шахсини ҳурмат қилиш, касбий лаёқатлилиқ, ҳар доим касб бурчини бажаришга виждонан ёндашиш, фидойилиқ, адолатлилиқ, ҳар қандай вазиятда ҳам инсонларнинг ишончидан фойдаланмаслик, уларнинг ишончини йўқотмаслик, билимдонлик ва ижодкорлик, ўзига талабчанлик, янгиликка интилувчанлик, муаммоли ва зиддиятли вазиятларда ҳиссиётга берилмасдан ақл билан иш юритиш, кечиримли бўлишлиқ, ташаббускорлик, моддий ва маънавий, миллий ва умуминсоний кадриятларни билиш ва

уларниг мазмун - моҳиятини англаган ҳолда уларга ҳар доим амал қилиш, ватанпарварлик, чет тили, дунёвий маданият ва бадий адабиётларни яхши билиш, касб маҳоратини эгаллаш, камтарлик, назокатли, иболи ва нозик дидли бўлиш ва уларни амалда ўзида ифодалаш, одамларга ишониш, жисмоний баркамоллик, ақлий баркамоллик, руҳий баркамоллик, маънавий баркамоллик каби тушунчаларни камраб олади. Демак, инсон кайси мавзуда фикр юритишидан катъи назар унинг онг ости фикрлаш тарзи, дунёкараши намоён булади.

Шахс сифатлари (аввало, янги ҳаётӣ тажриба учун очиклик).

Интеллектуал сифатлар - тафаккур тезлиги (куплаб фикрлар, Гоялар ва ассоциацияларнинг уйғониши), тафаккур эгилувчанлиги (вужудга келаётган Гояларнинг хилма-хиллиги), тафаккур оригиналлиги (уйлаб топилаётган Гояларнинг уринли булиш баробарида камёблиги, ноодатийлиги), кадриятлар тизими (ривожланиш, билиш ва эркинлик кадриятларини юкори куйиш).

Хулоса килиб айтганда, ҳозирги кунда бўлажак технологик таълим йуналиши ўқитувчиларининг замонавий касбий сифатларини шаклланиши учун кулай муҳит яратиш, узини-узи такомиллаштириш муҳим ҳисобланади. Шундагина бугунги таълим тизими олдида турган ёшларни ҳар томонлама тарбиялаш, уларда ихтирочилик ва кашфиётчилик куникмаларини шакллантириш каби муҳим масалалар уз ечимини топади. Албатта, таълимнинг асосий максади баркамол шахсни тарбиялаш экан, уз навбатида уларни куллаб-қувватлаш, уз истеъдодини намоён этишида якин кумакчи булиш керак.

Замонавий касбий сифатлар - булажак технологик таълим йуналиши ўқитувчиларининг мутахассислик компетенцияларини ижодий фикрлар, креатив тафаккур, илмий дунёкараш, илмий-техник ва технологик билимларнинг инновацион методларини илм-фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси асосида мунтазам такомиллаштириб боришга қаратилган фаолиятдир.

Замонавий касбий сифатлар йиллар давомида шакллантирилган, маълум бир тажрибалар асосида юзага келган жараёндр.

Билим олувчини ижодий фаолиятга йўналтириш, тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш, уни тадқиқотчиликка йўналтириш ҳеч қандай тайёргарлик талаб этилмайдиган, шунчаки оддий ҳол деб панжа орасидан қарайдиган ўқитувчилар иш жараёнида янглишиб, хато ва камчиликларга йўл кўйиши аниқ.

Ўқитувчилар ўқувчи жамоасида ҳамкорлик ва илмий-педагогик, тадқиқотчилик муҳитини яратишда педагогик ва ахборот технологиялар ва таълимни муаммоли ташкил этишнинг ўрни беқиёс ҳисобланади.

Таълимни муаммоли ташкил этиш - билим олувчининг ақлий фаоллигини ошириш, мустақил, илмий, ижодий изланиш, ўзи учун янги билим, кўникма ва малакаларни кашф этишдан иборат бўлиб, муайян мавзунини муаммо шаклида олиб чиқиш йўли билан эгалладиган билим,

кўникма ва малакалар йиғиндисидир. Муаммоли таълим ўқувчиларни илмий-педагогик ва тадқиқотчиликка йўналтириш омилларидан бири ҳисобланади.

Таълим муассасаларида ташкил этилаётган замонавий дарслар педагогик ва ахборот технологиялари асосида муаммоли ташкил этилиши ҳам айнан шу мақсадни амалга оширилишига қаратилган бўлиб бу жараёнда ўқувчи кичик гуруҳларда, якка тартибда, мустақил ва гуруҳ ҳолида мавзунини ўрганади. Ўқитувчи ҳамкорлигида ўзлаштириш даражалари аниқланади. Ҳар бир ўқувчи ўз қизиқиши, қобилияти ва имкониятига мос ўзлаштиришга эришиши билан бир қаторда олган билимларини амалда татбиқ этган ҳолда ўзида мустақил илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш кўникмаларини ҳосил қилади.

Педагогик технологиялар ва таълимни муаммоли ташкил этишни таълим ва тарбиявий жараёнга татбиқ этишда ноанъанавий усулдан унумли фойдаланиб, ўқувчилар гуруҳлари кичик гуруҳчаларга (микрогуруҳларга) ажратилиб, топшириқлар олдиндан бериб борилиши, кичик гуруҳ сардори бошчилигида олдиндан бериб борилган мавзу бўйича ўқувчилар тайёргарлик кўриб борилиши, дарс жараёнида эса ҳар бир гуруҳни эркин фикр билдириши мавзунини илмий асосларини далиллаши ўқувчининг ижодий фаоллигига тўлиқ шарт-шароит яратишдир. Таълимни муаммоли ташкил этиш талаби асосида олиб борилган дарсларда ўқувчи эркин фикр билдириб, ҳар бир дарс ноъанавий йўсинда: баҳс-мунозара, учрашув, дидактик ўйинлар, сахна дарслари, компьютер дарслари, дарс композиция, семинар, мушоира, ақлий ҳужум, савол-жавоб асосида ўтиши ўқувчини эркин, мустақил фикрлашига замин яратилади.

Мазкур дарсларда ўқитувчи фаолликни тўлиқ ўқувчилар қўлига бериш методикасини ишлаб чиқиши, дарс сўнгида кафолатланган натижа олишга оид хулосалар, тавсиялар ўқитувчи томонидан умумлаштириш имкониятини яратади. Таълимни замонавий ташкил қилиш асосида таълим-тарбия бериш илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш, ўқувчиларни тадқиқотчиликка йўналтиришда асосий омиллардан эканлиги илмий таҳлилларда ўз исботини топган. Илмий-педагогик ва тадқиқотчиликка йўналтирилган гуруҳлар фаолиятидаги фаолликни таъмин этиш ҳар бир ўқувчини алоҳида ва бошқа микрогуруҳлар доирасида ўзининг илмий йўналишига эга бўлиши, илими, мулоқот маданиятига амал қилиши, шахсга нисбатан гуруҳий таъсирлар, гуруҳдаги шахслараро муносабат, ўзаро мослик, гуруҳ фаолиятини бошқариш, мулоқот жараёнида бир-бирини тўғри тушуниши, соғлом фикрларни билдириши, илмий олам ичидаги оламни билдиради. Коллеж, ёки таълим йўналиши жамоаси бир илмий оламга қиёсланадиган бўлса, гуруҳ ичидаги микрогуруҳлар илмий олам ичидаги олам, у ердаги ҳар бир шахс алоҳида бир олам (дунё) ҳисобланади. Бу оламнинг «Мен»и илмий-педагогик, тадқиқотчилик жараёнида шаклланади. Янгича тафаккур ва дунёқараш вужудга келади.

Демак, ўқитувчи ўзининг касбий масъулиятдан келиб чиқиб, маълум илмий-педагогик, тадқиқотчиликка йўналтирилган гуруҳлар доирасида фаолият кўрсатади. Бу энг аввало ўқитувчилар, ўқувчилар жамоаси бўлиб, бир томондан илмий-тадқиқотчиликка йўналтирилган муҳитига тобора кириб бориш ўқитувчининг касбий хусусиятидан келиб чиқса, иккинчи томондан шахсининг илмий-педагогик кадр сифатида шаклланиш жараёнида унинг жамиятда ўз ўрнини белгилаб олиши амалга ошади.

Узлуксиз таълим тизимида таълимни замонавий технологиялар асосида ташкил қилиш фақат янги билимларни ўрганиш, маълумот олиш билан чекланадиган бўлса, унинг ижтимоий моҳияти бир томонламалигича қолиб кетади.

Таълимни замонавий педагогик, ахборот ҳамда инновацион технологиялар асосида ташкил қилиш жааёни шунчаки кечадиган жараён эмас. Унинг методикаси эса педагогика фанида ишлаб чиқилган бўлиб, мунтазам равишда такомиллаштирилишини талаб этади.

Таълимни замонавий технологиялар асосида ташкил этиш жараёнида бўлажак ўқитувчининг кайфияти, қизиқишлари, ҳаёт тарзи, дунёқараши, тафаккур таҳлили, ақлий ва касбий қобилияти каби хусусиятлар майдонга чиқади. Аммо бу хусусиятларга ҳар қанча диққат-эътиборни қаратмайлик, уларнинг ривожини ижтимоий-тарбиявий муносабатлар асосида юзага чиқади. Бу жараёнларнинг уйғунлигида биз ўқитувчининг замонавий касбий сифатлари таъсири асосида ўқувчи шахсида ижтимоий аҳамиятга эга бўлган сифатлар шаклланиши аниқлаган. Тадқиқот иши методикасини ишлаб чиқиш жараёнида ўқувчилар томонидан замонавий ўқитувчи эгаллаши зарур деб ҳисоблаган замонавий касбий сифатлар тизими аниқланди. (Қаралсин: 1-жадвал).

1.1-жадвал

Замонавий касбий сифатлар тизими

Инсон шахсини ҳурмат қилиш
Касбий лаёқатлилик
Ҳар доим касб бурчини бажаришга виждонан ёндашиш
Фидойилик
Адолатлилик
Ҳар қандай вазиятда ҳам инсонларнинг ишончидан фойдаланмаслик, уларнинг ишончини йўқотмаслик
Билимдонлик ва ижодкорлик
Ўз-ўзига талабчанлик
Янгиликка интилувчанлик
Муаммоли ва зиддиятли вазиятларда ҳиссиётга берилмасдан ақл билан иш юритиш
Кечиримли бўлишлик
Ташаббускорлик
Моддий ва маънавий, миллий ва умуминсоний қадриятларни билиш ва

уларниг мазмун - моҳиятини англаган ҳолда уларга ҳар доим амал қилиш
Ватанпарварлик
Чет тили, дунёвий маданият ва бадиий адабиётларни яхши билиш
Касб маҳоратини эгаллаш
Камтарлик
Назокатли, иболи ва нозик дидли бўлиш ва уларни амалда ўзида ифодалаш
Одамларга ишониш
Жисмоний баркамоллик
Ақлий баркамоллик
Рухий баркамоллик
Маънавий баркамоллик

Ҳар доим инсон шахсини ҳурмат қилиш, касбий лаёқатлилик, ҳар доим бурч ва масъулиятни ҳис этишдек касбий сифатлар ўқувчиларга пухта билим берилишига, ўқувчи томонидан билимни тўғри эгаллашларига имкониятини янада кенгайтиради. Бундай замонавий касбий сифатлар янада янги илмий далиллар тўплаш имкониятини берди. Шу билан бирга, юқорида таҳлил этилган сифатларнинг изчил равишда келиши, бир-бирини тўлдириши мактаб ўқитувчиларида таълимни замонавий технологиялар асосида ташкил қилишда муайян тизимлилик принципи борлигини исботлаб берди.

Сўнгги йилларда бирқанча мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам таълимни самарадорлигига эришиш, айниқса, таълимни замонавий технологиялар асосида ташкил қилиш муаммоси файласуф, психолог, педагог олимларнинг эътиборини алоҳида ўзига жалб эта бошлади. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, таълим самарадорлигига эришишга оид муаммоларга эътиборни қаратиш, педагогика фанида айрим зиддиятли томонларнинг характерли барометри бўлиб хизмат қилмоқда. Жумладан, умумий ўрта таълим мактабларида ўтказилган тадқиқотлар натижаларидан келиб чиққан назарий-методологик хулосалар фикримизнинг далили бўла олади. Бироқ, бирон-бир муаммога қизиқишнинг мавжудлиги ҳар доим унинг назарий жиҳатдан англаб олиниши даражасини ёки, ҳар ҳолда, мазкур муаммонинг умумий педагогик билимлар тузилмасида тутган ўрни ва ролини тушуниб етишдаги аниқ даражасини билишни тақозо этади.

Бу маънода педагогика фанининг бугунги ҳолати маълум даражада бурилиш нуқтасида бўлиб, таълимни ижтимоийлашуви йўналишида такомиллашуви зарурдир.

YOSH GANDBOLCHILARNING KOMPLEKS TAYYORGARLIK JARAYONINI TAHLIL QILISH

N.A.Abdukarimov-Jizzax DPU, katta o'qituvchi

Sh.A.Marqaboyeva- Jizzax DPU, talaba

Annotatsiya. Ushbu maqolada, hozirgi kunda barcha sohalar kabi jismoniy tarbiya va sportga ham katta e'tibor qaratayotganligi sohamiz xodimlari hamda mutaxassislar oldiga mas'uliyatli vazifalar yuklaydi.

Аннотация. Сегодня тот факт, уделяет большое внимание физической культуре и спорту, как и всем направлениям, накладывает ряд обязанностей на коллектив и специалистов нашей отрасли.

Annotation. Today, the fact pays great attention to physical culture and sports, as in all areas, imposes a number of responsibilities on the staff and specialists of our industry.

Kalit so'zlar: yuklama, gandboltaktikasi, tahlilqilishvarejalashtirish, yuklamalarniboshqarish, mashg'ulotsikli.

Ключевые слова: нагрузка, гандбольная тактика, анализ и планирование, управление нагрузкой, тренировочный цикл.

Keywords: loading, handball tactics, analysis and planning, load management, training cycle

Jismoniy tarbiya va sport sohasida Prezidentimizning 2017 yil 9 martdagi PQ-2821 sonli farmoni ko'p yillik tayyogarlik sikllariga qaratilgan bo'lib, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish haqidagi hujjatlarida iqtidorli sportchilarni izlab topish ularni ko'p yillik tayyogarlik sikllariga yo'naltirish, mashg'ulotlar, musobaqa tizimlarini takomillashgan variantlarini ilmiy asosda tashkil etish masalalariga e'tibor qaratilgan. Albatta, ushbu qonun va farmoyishlarni ijrosini ta'minlash bo'yicha joylarda bir qancha ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda sport taraqqiyotida iqtidorli hamda istiqbolli sportchilarni tayyorlash ayniqsa, ularni yillik tayyorgarlik mashg'ulotlarini takomillashtirishni, sport natijalarini o'sishga imkon beruvchi metodikani izlab topish masalalari hozirda yangicha ilmiy nazariy yondoshuvning muhim muammolaridan sanalmoqda.

O'smir gandbolchilarni tayyorlashda yillik tayyorgarlikning tayyorlov davri, musobaqalashuv davri, hamda o'tish davri yuklamalarning taqsimlashda ularning jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligi, texnik-taktik holati, ruhiy va funksional tayyorgarlik darajasini inobatga olgan holda taqsimlanishi bo'yicha yetakchi olimlar o'rgangan va ilmiy izlanishlar olib borishgan. Lekin yildan-yilga sport natijalarini o'sib borishi yillik tayyorgarlik mashg'ulotlarini to'g'ri va samarali taqsimlashni talab etishi hech kimga sir emas. Ammo, yillik tayyorgarlik mashg'ulotlarida qo'llaniladigan vosita va usullarining umumiy hajmi bajarilishi intensivligi bo'yicha ko'pchilik olimlar kam etibor qaratganlar.

Shuningdek katta yoshdagi gandbolchilarni tayyorlash bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsada, aynan o'smir yoshdagi gandboltchilarni yillik

tayyorgarlik yuklamalarini samarali taqsimlanishi bo'yicha tadqiqotlar deyarli olib borilmagan. Sport mashg'ulot siklida boshqarish va takomillashtirish sport nazaryasi uslubiyatida ko'p yillik va murakkab jarayonlaridan hisoblanadi. Ko'pchilik olimlar fikriga ko'ra asosiy muammolar mashg'ulot va vosita, usullarini ketma-ketligi mashg'ulot yuklamalari hajmi ularni intensevligi bilan bog'liqligi quyidagi yo'nalishlarini takidlaganlar:

- Tayyorgarlik davridagi yuklamalardan maxsus tayyorgarlik yuklamasini qisqartirish;
- Haftalik mashg'ulot maxsus yuklamalar shiddati va hajmini oshirish;
- mashg'ulot katta va kichik shiddat zonalarida dam olish oraliq'ida boshqarish uslubiyatiga e'tibor qaratishgan;

Yosh gandbolchilarni tayyorgarligini oshirishda ko'pgina mutaxassislar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Mutaxassislar gandbolchilarning maydonda o'ta samarali tarzda o'yin ko'rsatishlari uchun mashg'ulot o'tish jarayonini, nazariy va uslubiy to'g'ri yondoshish kerakligini ta'kidlashadi. V.I.Izaak (1974) o'zining ilmiy ishlarida gandbolchilarning samarali o'ynashlari uchun musobaqaga tayyorgarlik ko'rishdagi har bir bosqichida (tayyorlov, umum, maxsus) jismoniy, texnik-taktik sifatlarni to'g'ri taqsimlanishi kerakligini e'tirof etadi. Gandbolchilarning umumiy tayyorgarlik sifatlari tarbiyalashda uchrashuvlarda yuqori darajadagi harakatlarga erishishda, har bir o'quvmashg'ulotida muayyan bir tayyorgarlikni rivojlantirish maqsadiga qaratilmog'i lozimligi muhimdir (Klusov N.P., Koryagin V.M.).

Gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligi organizmning funksional imkoniyatlari umumiy darajasini oshirish, har tomonlama jismoniy rivojlantirish, sog'liqni mustaxkamlash bilan uzviy bog'liq bo'lgan jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalash jarayonidir.

Gandbolchining faoliyat bajarayotgan harakati intensivligining doimo o'zgarib turishib bilan xarakterlanadi. Mushaklar ishining yuksak intensivligi aktivlikning pasayishi va nisbatan tinchholatga o'tish bilan almashib turadi. Jadal yugurish, ilgari tashlanish, sakrashlar, yurish, to'xtash bilan almashinib turadi. Bunday faoliyat muayyan jismoniy nagruzkani amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib, u vegetativ jarayonlar birinchi navbatda moda almashinuvi, nafas olishda, qon aylanishida jiddiy funksional o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Biroq, gandbolchilarning o'yin faoliyati faqat sakrash, yugurish va yurishdag iborat emasligi, unda anchagina murakkab harakatlar mavjuddir. Yakkama-yakka qattiq kurash sharoitida eng kata tezlikda va uzok vaqt davomida to'pga egalik qilish, ikki-uch raqib bilan to'p uchun kurash holatlari kuzatiladi.

Shuning uchun gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning o'yin faoliyati xarakterini hisobga olgan holda shunday tashkil qilinishi kerakki, bu ularga texnik va taktik mahoratni takomillashtirish uchun asos bo'lsin.

Txorev V.N. (1984) tadqiqot ishlari bo'yicha gandbolchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarlik darajalari doimo yuqori bo'lishi, u gandbol o'yinidagi vaziyatlardan jismoniy texnik-taktik sifatlarining bog'liqligi natijasi orqaligina

chiqib ketishini ta'kidlaydi. Txorev V.N. gandbolchilarning musobaqa faoliyatlarini tahlil natijalariga ko'ra, maydonda hujumchining o'yin funksiyasini eng murakkab bo'lishini bildirgan. Texnik-taktik tayyorgarlik buyicha hujumdagi individual, guruhli harakatlarni mashg'ulotlarda jismoniy sifatlarga bog'lab o'tilishini Txorev V.N. (1985), Rivkin A.A. (1985), Izaak V.I. (1977) o'zlarining ilmiy ishlarida asoslab berishgan.

Pashev V.B. (1977) sport o'yinlarida doimo tezkor-kuch sifatlarning yuqori darajada bo'lishi kerakligini muhim deb biladi. Uning fikricha, jamoaviy o'yinda raqib bilan to'p uchun kurashda sakrovchanlik, kuch, tezlik, mohirona bajarilaolsagina raqibdan ustun bo'la olish mumkin. Buning uchun esa tezkor-kuch sifatning mukammal darajada bo'lishi muhimdir.

Gandbolchilarning o'yindagi xatti-harakatlarini kuzatadigan bulsak, to'pni tezlik bilan otish, to'p uchun havoda kurash, o'zining tezkor harakati bilan 2-3 raqib himoyachi qurshovidan chiqib keta olishni, aylanma harakatlarni bajarishda tezkor-kuch sifatning ahamiyatliligini aytish lozim. Gandbolchilarning maydondagi umumiy xatti-harakatlari tekshirilganda, ularning o'yin funksiyasiga qarab har xil natijalarni ko'rsatishlari aniqlashtirilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni aniq va ravshan e'tirof etish imkonini beradiki, gandbolchilarni tayyorlash jarayonida qo'llaniladigan an'anaviy, jumladan ustuvorlik tusini olgan jismoniy mashqlar har doim xam muvofiq jismoniy sifatlarni takomillashtirishga qodir bo'lavermas ekan. Bundan tashqari gandbolchilarni jismoniy sifatlarni takomillashtirishga mo'ljallangan mashqlarni qo'llashda ularning funksional imkoniyatlarini e'tiborga olishning naqadar muhimligi o'z ifodasini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Pavlov Sh.K, Isroilov R.I. "Gandbol" o'quv-uslubiy qo'llanma Toshkent 2017-yil.
2. Sh.K.Pavlov, O.X.Abdalimov, Z.Ye.Yusupova. Gandbol nazariyasi va uslubiyati.-T.: "Fan va texnologiya", 2017, 448-bet.
3. A.A.Rivnikin, Ye.A.Saitxalilov, V.I.Izzak. Gandbolchilarning tayyorligi. (Tibbiyot 1974).
4. Abduraxmanov F.A, Pavlov Sh.K., Gandbol. Jismoniy tarbiya institutlari uchun namunaviy dastur. T., O'zDJTI, 2005.
5. Kerimov, M.Umarov. "Sportda prognozlashtirish va modellashtirish". Toshkent 2005-yil.
6. F.A.Abduraxmanov, V.A.Lemeshkov, Sh.K.Pavlov, A.I.Yaroskiy. Gandbolchilarning tayyorligi. O'quv qo'llanma. Toshkent 1992-yil.

TEXNOLOGIYA FANINING MAZMUNI VA KASBIY TAYYORGARLIK

G.T.Kuttibekova–A.Qodiriy nomidagi Jizzax DPU dotsent

S.O.To'ychiyeva– Jizzax DPU, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada, kasb tanlash uchun o'quvchi o'z imkoniyatlarni baholay olish ko'nikmasiga, ya'ni aqli, qiziqishi har xil kasblar

bo'yicha bilimli, bu kasblarning imkoniyatlari, kelajagi haqida axborotiga ega bo'lishi kerak. Umumiy o'rta ta'lim maktablarda o'quvchilarni kasbga o'rgatishining ilmiy-pedagogik asoslari ishlab chiqilgan.

Tayanch so'zlar: texnik ijodkorlik, qobiliyat, tafakkurini rivojlantirish, dars jarayoni, turli va tabiiy, metall va metallas, texnologiya, ro'zg'orshunoslik, elektrotexnika.

Аннотация: В данной статье для выбора профессии студент должен иметь умение оценивать собственные возможности, то есть он должен быть осведомлен о различных профессиях, своем уме и интересе, а также он должен владеть информацией о возможностях и Будущее этих профессий. Разработаны научно-педагогические основы профессиональной подготовки учащихся в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: техническое творчество, способность, развитие мышления, учебный процесс, различные и природные, металлические и неметаллические, технология, экономическая наука, электротехника.

Annotation: In this country, in order to choose professions, a student must have the ability to assess his own capabilities in order to be aware of risky professions, his mind and interest, and he must also have information about the possibilities and future ethics of professions. Scientific and pedagogical foundations for the professional training of students in general education schools have been developed.

Key words: technical creativity, ability, development of thinking, educational process, various and natural, metal and non-metal, technology, economics, electrical engineering.

Umumta'lim maktablarida fanlarni o'qitish jarayonida fan-texnika taraqqiyoti, injeneriya, matematika va kundalik hayot bilan bog'lab o'rganishning STEAM (science, technology, engineering, art and mathematics) yondashuvi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish dolzarb masaladir. STEAM zamon talablari asosida halqaro miqyosda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda umumta'lim fanlari bo'yicha fanlararo bog'lanish va amaliy yondashuvni kuchaytirishga qaratilgan umumiy reja. STEAM o'ziga tabiiy fanlar, texnologiya, injenerlik, san'at, ijodkorlik, matematika fanlarining amaliy jihatlarini umumlashtirib integratsiyalashni nazarda tutadi.

STEAM-kundalik hayotning ilmiy-tadqiqot, texnika taraqqiyoti konsepsiyalari bilan ta'limning integrativ yondashuvini taqozo etadi. Bunday yondashuvdan maqsad ta'lim berish orqali butun dunyo taraqqiyoti va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda maktab, jamoatchilikni jalb qilib, ilmiy savodxonlik, raqobatbardoshlikni targ'ib qilishga qaratilgan.

Halqaro tajribalar asosida STEAMning joriy etilishi bugungi kunda ta'lim tizimiga yondashuvni o'rganish va ta'limga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi. O'quvchilar amaliy ko'nikmalarga e'tibor qaratish orqali irodani, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik ijodkorligini, qobiliyatini, tafakkurini rivojlantirish, dars jarayonida turli va tabiiy hamda metall va metallas

materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o'rgatish orqali kasb-hunarga yo'naltirish, xalq hunarmandchiligi asoslari, ro'zg'orshunoslik, elektrotexnika ishlarini bajarishda kasb-hunarga yo'llash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni egallash hamda ularni hayotda qo'llay olish layoqatini shakllantirish ko'zda tutilgan.

Texnologiya fani o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar tomonidan bajariladigan aqliy va jismoniy harakatlar, jarayonlaridan iborat bo'lib, yakuniy natijada ularning texnologiya qurollari, vositalari va jarayonlari haqidagi bilimlarni hamda ma'lum sohadagi ishlab chiqarish texnologiyani egallashlariga, ongli ravishda kasb tanlashga hamda jamiyat va shaxs farovonligi yo'lida texnologiya faoliyatiga qo'shilishlariga imkon beruvchi shaxsiy sifatlarni va tafakkurlarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv fanidir. O'rta maktabdagi texnologik ta'limni shartli ravishda o'quv va unumli texnologiyaga bo'lish mumkin.

O'quv texnologiyasi – faol faoliyat bo'lib, atrofdagi voqelikni va o'zini bilishga qaratilgan. Kuch-g'ayrat va erishilgan natijalar mavjud bo'lgandagina ta'lim texnologiyaga aylanadi. O'quv texnologiyasi faol fikrlash, bilimlarni mustaqil egallash, qayta ishlash va ijtimoiy tajribada qo'llanish asosida quriladi. Shu asosida kishining o'z qarashlari va e'tiqodi shakllanadi. Kamol topayotgan kishilar faqat fan asoslarinigina emas, balki ularning amaliy, texnologik, mazmuni va tatbiq etilishini ham o'zlashtirib oladilar. Shu bilan birga shu jarayon amaliyotni nazariyaga singib ketishi sifatida emas, nazariy va amaliy mo'ljal asoslarining qo'shib ketishi singari namoyon bo'ladi.

Unumli texnologiya – bolalar va kattalarning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan va olamni o'zlashtirishga qaratilgan samarali mehnati, shaxsning hozirgi vaqtdagi, kelgusidagi jismoniy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan moddiy, ma'naviy madaniyatni ishlab chiqarishdir. Haqiqiy foyda keltiradigan unumli texnologiya tarbiyaviy: texnologiyaga aylanadi, bunda sodir bo'ladigan texnologiya munosabatlarida uning qatnashchilarini shaxsiy va ijtimoiy manfaatlari ongli va uyg'un: ravishda qo'shib ketadi.

Unumli texnologiya iqtisodiy masalalardan tashqari tarbiyaviy, ta'limiy ma'lumot beradigan vazifaga ham egadir. Dars maktabdagi ta'lim ishining asosiy formasi. Ustaxonalaridagi dars texnologiya ta'limining asosiy vazifalarini amalga oshirish, yangi materialni bayon qilish, amaliy topshiriq berish va uni hal qilish bilan bog'lash, o'quvchilarni faollashtirish, ijtimoiy foydali texnologiyaga jalb etishga imkon beradi.

Texnologiya fanini zamonaviy talablar asosida o'rganish maktab bitiruvchilarida:

- texnologiyalarni o'zgartirish jarayonida tushunish, qo'llash, nazorat qilish, mukammallashtirish va baholash;
- loyihalashtirish, izlanish, boshqarish kabi universal faoliyatni o'zlashtirish;
- qarama-qarshiliklar masalasini yechish mahoratini namoyon qilish orqali samarador va to'g'ri texnologiyalarni tanlash;

- nostandart fikrlash va faoliyat yuritish ko'nikmasini shakllantirish orqali yangi mahsulot, xizmatlar va texnologiyaga ta'sir o'tkazishning yangi uslublarini yaratish va h.k.

- ta'lim jarayonida har xil kasbiy ko'nikmalarni egallash orqali mustaqil hayotda zarur bo'ladigan bo'lajak kasbni to'g'ri tanlash;

- texnologiya qilish, yangi bilimlarni egallash, mukammallikka erishish uchun o'z ustida mustaqil ishlash va amaliy faoliyat yuritish;

- tez o'zgaradigan iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy sharoitlarga moslashuvchan, noaniq vaziyatlarda mustaqil ta'lim olishga tayyor o'quvchi-yoshlarni tarbiyalash.

Amaliyotning maqsadi - o'quvchilarga o'rgatilayotgan bilim, ko'nikma va malakalarni bevosita unumli ishlab chiqarish texnologiyasi jarayonida qatnashish orqali (sanoat, qishloq xo'jalik va umumiy ovqatlanish korxonalari, ustaxonalar, tashkilot, muassasa yoki hunarmand ustalar huzurida) mustahkamlashni bozor munosabatlari qoidalarida asosida tashkil qilishdan iborat. Amaliyot ta'lim muassasasi yoki ishlab chiqarish korxonasi imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, o'quv yilida ko'zda tutilgan ta'til vaqtida o'tkaziladi.

Loyiha ishini tashkil etishdan oldin o'qituvchi loyiha ishi bo'yicha topshiriqlar tizimini ishlab chiqadi. Sinfdagi o'quvchilar yakka yoki guruhlariga bo'linib, mavzu bo'yicha belgilangan vaqt davomida mustaqil ravishda turli manba (darslik, internet tizimi)lardan axborotlar yig'adi, loyiha qurilmasini shakllantiradi va o'quv-tadqiqot ishini o'tkazadilar. Loyiha ishida ta'lim oluvchilar ishni rejalashtirish, uni bajarish, xulosa chiqarish, ish natijasi yuzasidan taqdimot o'tkazadilar. Loyiha ishi o'quvchilarda o'quv-tadqiqotchilik va ijodkorlik faoliyatining shakllanishiga xizmat qiladi. Mazkur o'quv dasturda texnologiya fani ixtisoslashtirilgan ta'lim uchun qo'shimcha soatlar berilgan. Bunda ajratilgan qo'shimcha soatlarni taqsimlashda o'qituvchilar ijodiy yondashgan holda, o'zlashtirilishi qiyin mavzular hamda amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratishlari tavsiya etiladi. Bunda o'quvchilarning ijodkorligi va amaliy ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Estetik madaniyat va ijodkorlik kompetensiyasi.

Ish usullarini estetik did bilan bajaradi. Kompozitsiya yaratishga ijodiy yondashadi. Texnologiya darslarida o'quvchilar amaliy buyumlarni yasashda mustaqil fikrlab, estetik did bilan, chiroyli fantaziyani yaratishga harakat qiladi. Buyumni texnik konstruksiyalash va modellashtirishga kreativ yondashish orqali bajaradi. Hamkorlikda yechimlarni tanlaydi. Zamonaviy kasblarni to'g'ri talqin qiladi.

Shuningdek, turli materiallardan kompozitsiya yaratishda tadqiqotchilik ko'nikmalarini egallaydi. Hunarmandchilik mahsulotlarini tayyorlash orqali ijodkorlik qobiliyati shakllanadi. Dizayn komponentlari asosida turli buyumlarni loyihalashda kreativ yondashadi. Biznes loyiha tayyorlay oladi. Buyumni texnik konstruksiyalash va modellashtirishga kreativ yondashadi. O'quv topshiriqlarini bajarishda bilim, ko'nikma va malakalariga asoslangan holda mustaqil qaror qabul qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Eshmuhammedov, A.Abduqodirov, A.Pardayev. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar T. 2010-yil.
2. R.A.Mavlonova, M.T.Satbayeva. Mehnat va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma T. 2012-yil.
3. D.Hoshimova, Sh.Maxmudova. Mehnat muhofazasi fanidan ma'ruzalar matni.T.2012-yil.
4. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishning nazariyasi va amaliyoti. G.Kuttibekova, D.Kulboeva T:-O'zbekiston 2020-yil.
5. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. G.Kuttibekova Toshkent "Innovatsiya-Ziyo" 2022-yil.

“TA'LIM SIFATINI BAHOLASH SOHASIDAGI XALQARO TADQIQOTLARNING MUHIM JIHATLARI”**G.A.Rasulova-Qo'qon DPI, p.f.f.d. (PhD)**

Annotasiya_uz. Maqolada ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlardan PISA tadqiqoti va Singapur matematikasining muhim jihatlari yoritilgan.

Аннотация_ru. В статье освещаются важные аспекты исследований PISA и Сингапурской математики из международных исследований в области оценки качества образования.

Abstract_eng. The article highlights important aspects of PISA research and Singaporean mathematics from international research in the field of education quality assessment.

Kalit so'zlar: Pisa tadqiqoti, Singapur matematikasi, “4+2”, modellashtirish

Ключевые слова: исследование PISA, Сингапурская математика, «4+2», моделирование.

Keywords: PISA research, Singapore mathematics, “4 + 2”, modeling

Uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, o'quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi [1].

PISA (Programme for International Student Assessment) o'quvchilar bilimini baholash xalqaro dasturi 2000 yildan boshlangan va har uch yilda o'tkazilib kelinadi Bunga ko'ra, ishtirokchi mamlakatlar o'quvchilarining bilim darajalari, ta'lim tizimidagi islohotlarning asosiy yo'nalishlarini shakllantirish va ularning amalga oshirish uchun to'siqlarni aniqlash, natijalarning o'zgarish dinamikasini kuzatish va tanqidiy tahlil qilish vazifalari belgilangan [2].

Tadqiqot o'quvchilar hayot sharoitida o'qitish jarayonida olingan bilim va ko'nikmalarni qo'llash qobiliyatini baholashga qaratilgan. SHu bilan birga,

tadqiqot ishtirokchi mamlakatlar o'quvchilarining natijalaridagi farqlarni tushuntiruvchi omillarni o'rganadi va tadqiqot natijalariga statistik ishlov berish natijasida har bir o'quvchi 1000 balli tizimda quyidagi me'zonlar bo'yicha baholanadi:

- kundalik turmushda yuzaga keladigan real muammolarni aniqlash va ularni matematikadan foydalanib hal qilish;
- muammolarni matematik tilda ifodalash;
- muammolarni matematik bilimlar va usullarni qo'llash orqali hal qilish;
- ishlatilgan usullarni tahlil qilish va muammoning yechimini tushuntirish;
- hal etish natijalarini shakllantirish va qayd etish.

Asosan matematika imtihonlarida o'quvchilar PISA topshiriqlariga o'xshash masalalarni yechish tajribasining yetishmasligi, topshiriqlar uzundan-uzun matnlar yordamida tasvirlanib, ulardagi real vaziyat va muammolarni hal qilish usulini tanlay olmasligi, yechim topilgandan so'ng uni yana real sharoit bilan bog'lab baholash tajribasining etishmasligi, muayyan turdagi masalalarni ma'lum algoritmlar asosida yechishga o'rganib qolganligi, darslikdagi masalalar sof matematik masalaning tavsifidan iborat bo'lib, odatda ularning mazmuni hayotdagi real vaziyatlardan ancha uzoqda bo'lishi kabi muammolarga duch kelishadi. Shuning uchun PISA tadqiqotlaridan kelib chiqib, o'quvchilar o'zlashtirilgan

bilimlar asosida amaliy mashqlarni, o'quv topshiriqlarini bajara olishi, o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni maktabdan tashqaridagi hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi; ular ustida fikr yurita olishi, ya'ni mantiqiy fikrlay olishi mumkin.

Barchaga ma'lumki, 1995 yildan boshlab singapurlik o'quvchilar matematikadan o'tkazilayotgan turli xalqaro olimpiadalar g'olibi bo'lib kelishmoqda. Chunki, Singapur matematikasining asosiy xususiyatlaridan biri katta hajmdagi o'quv materialini o'rganishga emas, balki kiritilayotgan matematik atama va faktlarni **tushunish chuqurligiga** e'tibor beriladi. Odatdagi, xususan bizning maktab matematika fani o'quv dasturlarimizda buning aksi: dasturlarimiz o'quv yuklamasi juda katta, o'rganilishi kerak bo'lgan mavzular juda ko'p, vaqtimiz esa cheklangan. Buning oqibatida bu mavzularni chuqur o'rganish imkoniyatlari cheklangan. Ikkinchidan ta'lim jarayoni muayyan **amaliy tajribadan** boshlanadi va abstrakt tushunchalarga tomon boriladi. Tushunchalarni o'rganish uch bosqichda olib boriladi. Birinchi bosqich (enactive stage)da o'quvchilar kiritilayotgan tushunchaga doir turli faoliyat o'yinlarini o'ynaydilar, tushunchaga doir turli moddiy narsalarni (sanoq cho'plari, kubchalar, qog'ozlar va plastilindan yasalgan turli shakllar va predmetlar hamda boshqa turli maxsus o'quv qurollari)ni qo'llari bilan ushlab ko'radilar yoki ulardan turli modellarni yasaydilar. Ikkinchi bosqich (iconic stage)da yangi tushunchani timsollar yordamida ifodalaydilar. Ularni turli rasmlarda, diagramma yoki chizmalarda tasvirlaydilar. SHundan keyingina uchinchi bosqich (symbolic stage)ga, yangi tushunchaga oid abstrakt ta'rif, matematik timsol va belgilashlarga o'tiladi. Boshqacha qilib aytganda matematik tushunchalar bilan tanishish ko'rgazmali misoldan boshlanadi, uning asosida abstrakt tushunchani "ushlash" va "ko'rish" imkoniyati beriladi.

Bugungi kunda mamlakatimiz oliy ta'lim jarayonini "4+2" asosida olib borilishi ham buning yaqqol misolidir. Ya'ni, talabalar 4 kun o'zlashtirgan nazariy bilimlarini 2 kun amaliyotda qo'llay olish ko'nikma va malakalariga ega bolishlari lozim. Ta'limning amaliy tajribadan abstrakt tushunchalarga tomon borishi o'quvchilarda har bir mavzu bo'yicha muayyan assotsiatsiyalar (yorqin, xotirada chuqur va mustahkam o'mashuvchi taassurotlar) hosil qilinadi. Bu taassurotlar eslanganda mavzuning turli jihatlarini yodga tushishi ta'minlanadi.

Ta'lim jarayonining boshidan amaliy ishga yo'naltirilganligi u yoki bu matematik tushunchaning nima sababdan o'rganilayotganligi va uning hayotiy vaziyatlarda qachon va qaerda kerak bo'lishini oldindan bilishga va ta'lim olishga bo'lgan motivatsiyani (qiziqishni) oshiradi. Bu esa, matematika fani hayotda kerakli va foydali bo'lishi bilan birga, uning jozibador fan ekanligini ham ta'minlaydi.

Bundan tashqari, **modellashtirish**ga katta e'tibor beriladi, ya'ni berilgan matematik masala sharti ko'rgazmali modellashtiriladi va qulay ravishda foydalaniladi. Hamkorlikda o'rganish va **o'zaro fikr almashish**ga ham alohida e'tibor beriladi, bunda masallalarni yechishda o'quvchilarga matematik tushunchalarni va masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirishi, ularni birgalikda muhokama qilish va boshqalar fikrini ham tinglash imkoniyati yaratiladi. Natijada o'quvchilar tushunchani yaxshiroq o'zlashtirishadi, matematika tilidan to'g'ri foydalanishga o'rganishadi, ba'zi hollarda u yoki bu masalaning bir necha yechimi bo'lishi mumkinligini tushunib yetishadi. Bular esa o'z navbatida o'quvchilarni doimiy izlanishga, fikr yuritishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda PQ-997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori. Chiqish ma'lumotlari.
2. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ

А.А.Эргашев-Коканд ГПИ, старший преподаватель

Из всех видов самостоятельной работы наиболее результативной является внеаудиторная самостоятельная работа по выполнению различных индивидуальных заданий, разрабатываемых преподавателями по учебным дисциплинам. Исследования и анализ практики показывают, что внеаудиторные самостоятельные работы в 2 и более раз эффективнее с точки зрения формирования и развития навыков, опыта и практики решения различных задач и развития ответственности у студентов за принимаемые решения. Это обусловлено тем, что при выполнении самостоятельной работы

по индивидуальным заданиям у студентов активнее формируются следующие качества:

- целенаправленность работы;
- планирование использования временных ресурсов;
- аналитический подход к нахождению решения;
- повышенное чувство ответственности за принимаемые решения;
- приобретение опыта информационного анализа привлекаемых материалов;
- приобретение опыта самоорганизации и самоуправления продуктивной деятельностью и др.

Многоаспектность самостоятельной работы студентов указывает на сложное взаимодействие психологических, интеллектуальных, эмоциональных, логических и других качеств личности студента при выполнении самостоятельных индивидуальных работ научно-профессионального, технико-экономического и гуманитарно-методологического характера. В процессе выполнения самостоятельных работ у студентов активизируются память, мышление, внимание, эмоций, эвристические и аналитические способности.

Именно эта активизация, имеющая целенаправленный характер, является основой ускоренного и прочного формирования и развития соответствующих аспектов компетентности у студентов. Поэтому приоритетным направлением в системе обучения студентов является создание методологических, дидактических и методических условий для эффективной самостоятельной работы студентов. В этой связи можно выделить основные функции самостоятельных занятий студентов:

- активное формирование опыта аналитического подхода к восприятию и осмыслению информации на лекционных занятиях (через самостоятельное конспектирование излагаемой информации);
- активное приобретение умений и навыков использования методов научно-прикладных исследований при решении практических задач (на практических и лабораторных занятиях);
- приобретение умений и опыта самоорганизации, самоуправления, самоанализа и самооценки результатов выполнения самостоятельных работ;
- формирование и развитие опыта решения различных задач на основе эвристического и креативного мышления;
- формирование и развитие опыта ответственного отношения к процессу и результатам решения профессиональных и гуманитарных задач различной сложности.

Выделим следующие дидактические аспекты самостоятельной работы студентов: структурный, аспект индивидуализации, методический, аналитический, креативный, психологический, информационный и хронологический.

Структурный аспект. Дидактическое обеспечение по структуре должно состоять из двух видов самостоятельных заданий:

- аналитические задания, нацеленные на приобретение опыта применения аналитических методов для решения этих заданий;
- творческие задания, нацеленные на приобретение опыта нахождения творческих (нестандартных, оригинальных) решений этих заданий.

Задачи и упражнения репродуктивного характера используются при решении практических и семинарских заданий.

Аспект индивидуализации. Он отражается в том, что количество аналитических и творческих заданий в дидактическом обеспечении должно быть не меньше числа магистрантов в группе, умноженное на число заданий, выполняемое каждым магистрантом в течение семестра, т.е.

$$N_{ан.зад.} + N_{тв.зад.} > n_{зад.сем.}^{слуш.} * K_{группе}^{слуш.}$$

$n_{зад.сем.}^{слуш.}$ - число заданий для одного магистранта по конкретной дисциплине на весь семестр (аналитических + творческих);

$K_{группе}^{слуш.}$ - количество магистрантов в группе, чел.

Следовательно, аспект индивидуализации нацелен на обеспечение магистрантов индивидуальными (аналитическими и творческими) заданиями на весь семестр по той или иной учебной дисциплине.

Методический аспект. Его сущность заключается в том, чтобы были разработаны методические рекомендации (руководства, указания) по всем стадиям выполнения индивидуальных самостоятельных заданий (информационной, содержательной, креативной, аналитической, конструктивной, графической, оформительской и др.). Методические рекомендации раскрывают пути эффективного выполнения самостоятельных заданий различной сложности, трудности и направленности.

Аналитический аспект. Он заключается в том, чтобы формулировки аналитических заданий нацеливали магистрантов на использование всего объема аналитических приемов и способов при поиске оптимальных решений аналитических заданий.

Креативный аспект. Он отражается в том, чтобы творческие задания формулировались таким образом, чтобы нацеливать магистрантов на поиск оригинальных решений с использованием современного арсенала методов научно-технического творчества.

Психологический аспект. Его сущность и роль заключаются в том, чтобы формулировки аналитических и творческих заданий, а также методические рекомендации к их выполнению были написаны таким языком, который активно мотивирует магистрантов на поиск и эффективное решение этих заданий. И не создавали бы психологических барьеров и тормозов при восприятии и осмысления методических текстов и формулировок.

Информационный аспект дидактического обеспечения СРС отражается в том, чтобы в заданиях и методических текстах были приведены современные информационные материалы и источники, способствующие быстрому нахождению информации для решения самостоятельных заданий.

Хронологический аспект дидактического обеспечения СРМ отражается в том, чтобы аналитические и творческие задания выдавались студентам в хронологической последовательности в направлении от простых к сложным, от легких к трудным.

Проектирование учебного процесса на основе вышерассмотренных дидактических условий является психолого-педагогической основой ускоренного и прочного формирования и развития соответствующих аспектов компетентности у студентов.

Особое место среди современных педагогических технологий обучения занимают информационные технологии. С их внедрением в процесс профессионального образования появилась возможность определить новые факторы формирования профессиональных умений у студентов и определить их взаимосвязь в условиях использования компьютера в обучении.

Процесс компьютеризации образования предъявляет новые требования к подготовке учителей. Важнейшей задачей подготовки учителя в педвузе является овладение студентами не только компьютерными технологиями, но и умением применять их при обучении в школе в рамках определенной методической системы обучения.

MAKTAB O'QUVCHILARINING EKOLOGIK SAVODXONLIGINI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

M.S.Meliyev -Qo'qon DPI, o'qituvchi

G'.H.Berdiyev -Qo'qon PDI, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqola maktab o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirishda yuzaga keladigan psixologik va pedagogik muammolar, ularning yechimlariga bag'ishlangan

Kalit so'zlar: ekologiya, ekologik savodxonlik, ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, pedagogika, psixologik muammo

Abstract. This article is devoted to the psychological and pedagogical problems that arise in the improvement of environmental literacy among schoolchildren, and their solutions.

Key words: ecology, ecological literacy, ecological culture, ecological education, pedagogy, psychological problem

Аннотация. Данная статья посвящена психолого-педагогическим проблемам, возникающим при повышении экологической грамотности школьников, и их решениям.

Ключевые слова: экология, экологическая грамотность, экологическая культура, экологическое образование, педагогика, психологическая проблема.

Pedagogika klassiklaridan Ya.A. Komenskiy bolani tabiat bilan qanchalik tez tanishtirishni boshlasangiz, uning hayotiy tajribasi shunchalik boy bo'ladi, deb ta'kidladi. Uning ta'kidlashicha, odamlar bolalik davrida ma'lumotni osonroq va yaxshi qabul qilishadi. U o'zining "Buyuk didaktika" asarida ta'lim va tarbiya qonuniyatlarini tabiat qonunlaridan kelib chiqib, ta'limning eng ko'p erta yoshda bo'lishini ta'kidlagan. Aynan shu davrda bolaga foydali g'oyalarni singdirish va kamchiliklarni tuzatish osonroq bo'ladi. Ya.A. Komenskiy inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik, ularning bir-biridan ajralmasligi haqidagi ekologik pozitsiyani xulosa qildi va insoniyat jamiyatida jarayonlar tabiiy jarayonlar kabi borishini isbotladi.

Boshqa buyuk pedagoglar ham tabiat vositasida bolalarda insonparvarlik tuyg'ularini mustahkamlash va rivojlantirishni targ'ib qilganlar. G.Pestalotsi "Lingard va Gertrud" asarida ta'limning asosiy maqsadi – bolalarda "tabiiy kuchlar"ning har tomonlama va uyg'un rivojlanishini belgilab berdi va uning asosiy tamoyili insonning tabiat bilan uyg'unligiga rioya qilishdan iborat. U bolalarni to'g'ri yo'lga yo'naltirib, rivojlanishiga yordam berish kerak deb hisoblagan.

19-asr rus ma'rifatparvarlari. (V.G. Belinskiy, N.G. Chernishevskiy, A.I. Gertsen) odamlarni tashqi dunyoga rasmiy va ruhsiz munosabatdan uzoqlashishga undagan. Ularning ta'kidlashicha, bu haqdagi bilimlar shaxsning axloqiy fazilatlarini shakllantirishga ta'sir qiladi va bolalarning xatti-harakatlarini belgilaydi.

Yigirmanchi asrning 60-yillarida mamlakatimizda ekologik vaziyat keskin yomonlashdi. Tabiat muammolari global tus oldi. Natijada atrof-muhit muammolariga jamoatchilik e'tibori ortdi. Inson va tabiat o'rtasida yangi munosabatlarni yaratish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki eng avvalo ma'naviy vazifadir. Yosh avlodda ekologik ongni, inson va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik haqidagi tushunchani shakllantirish zarur. Ekologik ong nafaqat bilim va e'tiqod, balki insonning individual harakatlari (harakatlari, ko'nikmalari), maqsad va motivlaridan iborat bo'lgan ekologik kompetentsiyali xatti-harakatlardir. Bu ekologik ong va xulq-atvorni shakllantirishni oilada va maktabgacha ta'lim muassasalarida erta bolalikdan boshlash kerakligini yana bir bor isbotlaydi.

Ta'lim va ta'limning umumiy maqsadi, bolaning aqliy rivojlanishining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, boshlang'ich maktab yoshida tabiatga ongli munosabatning asoslarini qo'yish mumkin va zarur, chunki aynan shu davrda jonli, xayoliy. hissiy taassurotlar to'planadi, birinchi tabiiy tarix g'oyalari shakllanadi, atrofdagi dunyoga to'g'ri munosabatda bo'lish va undagi qadriyat yo'nalishi uchun poydevor qo'yiladi.

Ta'lim muassasalarining maxsus imkoniyatlari kichik yoshdagi o'quvchilarning ekologik savodxonligini rivojlantirish imkonini beradi, jumladan:

- nostandart rivojlanayotgan ekologik toza o'yin muhitini loyihalash;
- turli profilli mutaxassislarni jalb etgan holda ekologik ta'limga kompleks yondashuv;

- ekologik ta'lim doirasida bolalarning amaliy faoliyati uchun sharoit yaratish;
- bolaning faoliyat turi va shaklini tanlash, shuningdek individual ishni tashkil etish huquqini saqlab qolish;
- ekologik ta'limning turli shakllari va usullaridan foydalanish.

Kichik maktab yoshi tabiatga ongli munosabat asoslarini tarbiyalash uchun eng qulay davr hisoblanadi, chunki bu davrda insonning kelajakdagi mohiyatini belgilaydigan xususiyatlari va fazilatlarini jadal shakllanadi. Yosh o'quvchilar allaqachon tabiat bilan ongli ravishda munosabatda bo'lishga tayyor. Bu ikkala hissiy tomonni ham o'z ichiga oladi (masalan, tabiatni potentsial qabul qilish, unga qoyil qolish hissi, tabiat ob'ektlariga nisbatan ijobiy his-tuyg'ular).

Psixologik tadqiqotlardan so'ng, boshlang'ich maktab yoshi shaxsning yetakchi va asosiy neoplazmalarini shakllantirish jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega degan xulosaga keldi. Bu yoshdagi neoplazmalar juda barqaror va ko'p yillar davomida asosiy ko'rinishlarida saqlanib qoladi. Bojovich L.I., o'z tadqiqotlarida boshlang'ich maktab yoshidagi bunday neoplazmalarni atrof-muhitga kognitiv munosabatni rivojlantirish bosqichi sifatida aniqladi, bu bolaning maqsadlari, axloqiy talablari bilan ongli ravishda harakat qilishiga imkon beradigan yanada murakkab fikrlash shakllariga o'tishni belgilaydi; bola xulq-atvorining barqaror shakllari, bu uning xarakterini shakllantirish uchun asosdir.

Ekskursiyalar kichik maktab o'quvchilarining mintaqaviy iqtisodiy ta'limi tamoyillarini va ularni boshqa tamoyillar bilan uyg'unlashtirishni aniq amalga oshiradi. Ekologik savodxonlikni shakllantirishda muammoli va qisman izlanish usullari, shuningdek, o'quvchilarning o'zlari tomonidan yangi bilimlarni faol izlash katta ahamiyatga ega. O'quvchilar uchun ekologik mazmun komponenti bo'lgan ijodiy topshiriqlar ham ekologik savodxonlikni shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Ularni amalga oshirish o'quvchilardan doimiy ravishda aqliy harakatlarini modellashtirishni talab qiladi, shuning uchun ular ijodiy fikrlashga ham, tabiatga ijobiy hissiy munosabatga, uning muammolariga qiziqishga ta'sir qiladi. Bunday topshiriqlar kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining tabiatga munosabati motivlarini baholash uchun universal materialni ishlab chiqishlari bilan qimmatlidir.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda vizualizatsiyadan foydalanish, ayniqsa murakkab materialning sxematik tasviri va tasvirlar va belgilar tizimi ishlatilsa, bu ekologik bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishga, ularning darajasini oshirishga yordam beradi. Belgilangan vazifalarni hal qilish bizga kichik yoshdagi o'quvchi shaxsining ijtimoiy talab qilinadigan xususiyati sifatida ekologik savodxonlikni shakllantirishga ta'sir qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni tashkil etuvchi omillarni aniqlashga o'tishga imkon beradi. Kichik maktab o'quvchilari o'rtasida ekologik savodxonlikni shakllantirish jarayonining tendentsiyalarini belgilovchi omillarni aniqlash va hisobga olish ekologik ta'lim sifatini oshirish uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, uning natijasi ekologik madaniyatli fuqarodir.

Hozirgi vaqtda muayyan pedagogik jarayonga ta'sir etuvchi omillarning turli tasniflari mavjud, ya'ni: ob'ektiv va sub'ektiv, haqiqiy va xayoliy, ongli va ongsiz, tashqi va ichki va boshqalar. Psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili ham shuni ko'rsatdiki, omillarni tizimlashtirishda ta'sir ko'rsatadigan omillarning ta'siri. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ekologik savodxonligini shakllantirish jarayoni, ularni ikki guruhga umumlashtirishi mumkin: umumiy va psixologik-pedagogik.

Tabiatga ongli munosabatni tarbiyalash qiyin ish, ammo doimiy mehnat, tarbiyaning turli shakl va vositalaridan foydalanish, maktab va oilaning birgalikdagi faoliyati ijobiy natija beradi. Ekologik savodxonlikni rivojlantirishning uslubiy yo'nalishi ko'p qirrali uslubiy va texnologik tayyorgarlikni o'z ichiga oladi, ekologik ta'lim va tarbiya jarayonini samarali amalga oshirishga imkon beruvchi ko'nikmalar majmuasini ta'minlaydi (tabiat olamiga ekskursiyalar o'tkazish, o'quv ekologik yo'llarini tashkil etish, yozgi ekologik lagerlar, ekologik bayramlarni tayyorlash va o'tkazish, ekologik harakatlar va harakatlarni tashkil etish, ta'lim faoliyati va boshqalar). Tabiat biologik organizm sifatida inson uchun tirikchilik manbai va tabiiy yashash muhiti bo'lishi bilan bir qatorda, insonning to'g'ri rivojlanishi uchun ham imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiatning estetik, axloqiy, kognitiv va boshqa qadriyatlarini tushunarli misollar yordamida ko'rsatish juda muhimdir. Tabiatning qadr-qimmatini to'g'risidagi g'oyalarning rivojlanishi muqarrar ravishda bolalarda tabiatga insoniy munosabatni, uning ichki qiymatini tushunishni keltirib chiqaradi. Bunday munosabat bola shaxsining ekologik madaniyatining jihatiga aylanadi, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Alekseev, S.V. Kichik maktab o'quvchilarining ekologik ta'lim tizimida yaxlitlik g'oyasi / S.V. Alekseev, L.V. Simonova // Boshlang'ich maktab plyus Oldin va keyin - 2014. - No 1. - P. 41-47.
2. Alekseeva, E.V. Maktab o'quvchilarining ekologik ta'limi orqali universal ta'lim harakatlarini shakllantirish [Matn] / Barqaror rivojlanish uchun ekologik ta'lim: nazariya va pedagogik haqiqat: 11-ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Nijniy Novgorod: NGPU, 2011. - S. 101-103.
3. Andreeva N.D., Azizova I.Yu., Malinovskaya N.V. Federal davlat ta'lim standartini amalga oshirish sharoitida o'rta maktabda biologiyani o'qitishning yangi kontseptual asoslari: o'quv va uslubiy qo'llanma. Sankt-Peterburg: "O'z nashriyot uyi" nashriyoti, 2014. 219 p.
4. Bazulina I. V. Ochiq havodagi darslarda kichik maktab o'quvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish // Boshlang'ich maktab. - 2015. - N 12. - S. 33-35.
5. Batalygina E.V. Ekologik ta'lim kichik maktab o'quvchilarini fuqarolik tarbiyasi vositasi sifatida // Boshlang'ich maktab plyus oldin va keyin. - 2012.-№7. - B.57-60.

6. Benevolskaya N. A. Atrofdagi dunyo darslarida kichik maktab o'quvchilarini ekologik tarbiyalash // Boshlang'ich maktab. - 2014. - N 2. - S. 51-55.

7. Bitukova, L.A., Toshchakova, S.V. IEO Federal davlat ta'lim standartini amalga oshirish nuqtai nazaridan kichik maktab o'quvchilarining ekologik ta'limi // Boshlang'ich maktab plus oldin va keyin. – 2013.-№7. - B.46-50.

MATEMATIKA DARSLARIDA TA'LIM SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI LOYIHALASH

Sh.X.Azamov -Chirchiq DPU, tadqiqotchi

Annotatsiya: Innovasiya har qanday rivojlanayotgan ijtimoiy tizimga xosdir. Innovasion hodisa va jarayonlarni anglash, innovasion siyosatni bilish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni boshqarish, inqiroz va turg'unlikdan chiqishning eng muhim shartidir.

Kalit so'zlar: Innovasiya, innovasion hodisa, innovasion siyosat, inqiroz, ijtimoiy tizim, zamonaviy innovatsiyalar, motivatsiya.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ДОСТИЖЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Азамов Шерзоджон сынъ Хусанбой

Чирчикский государственный педагогический университет

Независимый исследователь

Gmail: sherzodbekazamov95@gmail.com

Аннотация: Инновация свойственна к каждому развивающему социальному систему. Понимание инновационных явлений и процессов, знание политической инновации и управлять развитию социальную экономику эта условия выхода из кризиса и устойчивости.

Ключевые слова: Инновация, инновационные явления, политическая инновация, кризис, социальная система, современные инновации, мотивация.

DESIGN OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN ACHIEVING EDUCATIONAL EFFICIENCY IN MATHEMATICS LESSONS

Azamov Sherzodjon Husanboy son

Independent researcher of Chirchik State Pedagogical University

Gmail: sherzodbekazamov95@gmail.com

Annotation: Innovation is characteristic of any developing social system. Understanding innovation phenomena and processes, knowledge of innovation policy is the most important condition for socio-economic development process, process and exit from stagnation.

Key words: Innovation, innovation phenomenon, innovation policy, modern, social system, modern innovations, motivation.

Kirish. Ushbu texnologiya talabalarni dars jarayonida, darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o'rganilgan materialni yodida saqlab qolish,

soʻzlab bera olish, fikrini erkin xolda bayon eta olish hamda bir dars davomida barcha talabalarni baholay olishga qaratilgan.

Dars davomida talabalarga tarqatilgan materiallarni ular tomonidan yakka va guruh xolatida oʻzlashtirib olishlari hamda oʻzaro suhbat-munozara orqali, turli savollar orqali tarqatma materiallar, undagi matnlar qay darajada oʻzlashtirilganini nazorat qilish. Dars davomida talabalar tomonidan baho va ballarni egallashga imkoniyat yaratish asosiy maqsad qilib olingan [3].

OʻTKAZISH TEXNOLOGIYASI

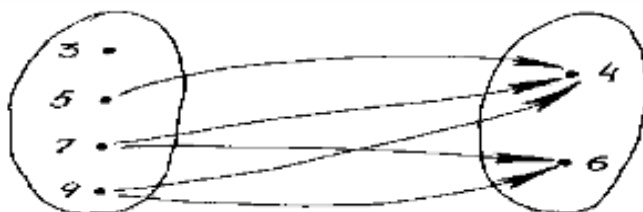
Ushbu texnologiya bir necha bosqichda oʻtkaziladi.

1-bosqich. Oʻqituvchi tomonidan oʻquv mashgʻuloti mavzusi, maqsad va vazifalari eʼlon qilinib, umumiy yoʻnalish beriladi va oldindan tayyorlab qoʻyilgan raqamlar yozilgan kichik qogʻozlar bilan har bir talaba yoniga kelib guruh aʼzolaridan ushbu qogʻozlardan bittadan raqam tortib olishlarini soʻraydi (qogʻozlar soni guruhdagi talabalar soniga bogʻliq, yaʼni 1, 2, 3, 4 etib tayyorlanadi). Guruhlardagi barcha talabalar raqamlar yozilgan qogʻozdan olishlari kerak. Oʻqituvchi raqamlar boʻyicha talabalarni guruhlar tuzishlarini soʻraydi. Masalan, hamma 1 raqamni olganlar birinchi guruhni, 2 raqamlilar ikkinchi guruhni, 3 raqamlilar uchinchi guruhni, 4 raqamlilar toʻrtinchi guruhni tashkil etishlarini soʻraydi. Guruh 4 talabadan iborat 4 ta kichik guruhga ajratiladi.

2-bosqich. Oʻqituvchi har bir guruh va uning har bir aʼzosiga mustaqil oʻrganish, fikrlash va yodda saqlab qolish uchun alohida-alohida aniq yozma tarqatma material beradi. Bunda mavzu boʻyicha matn berilgan, ularning soni guruhlar va talabalar soniga bogʻliq. Shunday qilib, har bir guruh №1, №2, №3, №4 raqamlar bilan belgilangan 4 xil matnga ega.

№1

Moslik grafini yasash usuli. $X = \{3, 5, 7, 9\}$ va $Y = \{4, 6\}$ toʻplamlar orasidagi “katta” mosligining grafini yasaymiz. Buning uchun berilgan toʻplamlar elementlarini nuqtalar bilan belgilaymiz va X toʻplam elementlarini tasvirlovchi nuqtalardan Y toʻplam elementlarini tasvirlovchi nuqtalarga strelkalar oʻtkazamiz.

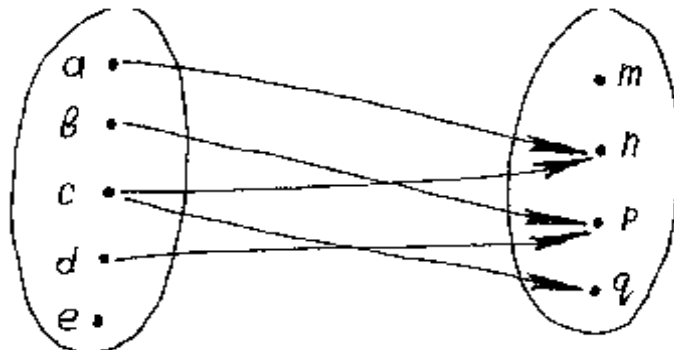
Natijada biz X va Y toʻplamlar elementlari orasidagi “katta” mosligiga ega boʻlamiz.

№2

Berilgan moslikni aniqlanish sohasini va qiymatlar to'plamini topish.

$$X = \{a, b, c, d, e\}, \quad Y = \{m, n, p, q\}$$

$G_f = G_f = \{(a; n), (b; p), (c; n), (c; q), (d; p)\}$ grafini chizamiz.

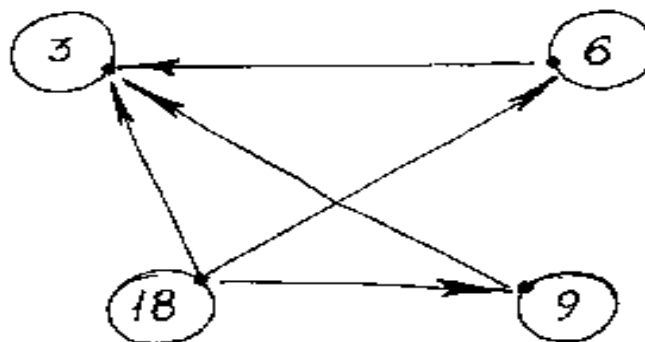
Bu akslantirishning aniqlanish sohasi: $\{a, b, c, d\}$

Qiymatlar to'plami: $\{n, p, q\}$

№3

Munosabatlarni graflar yordamida ko'rgazmali tasvirlash mumkin.

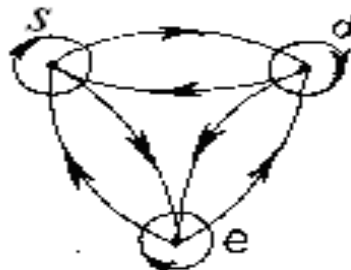
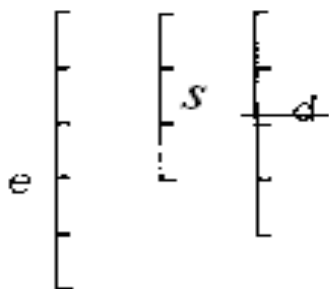
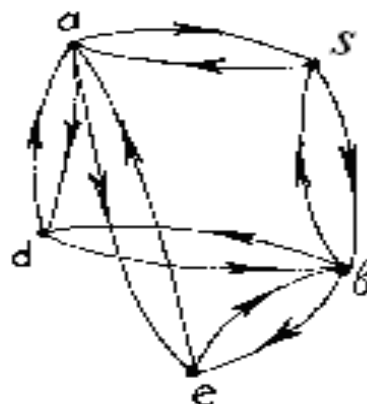
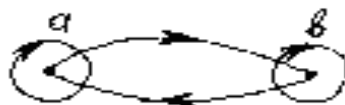
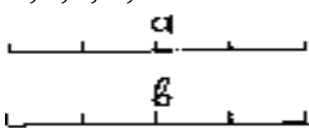
Masalan: $X = \{3; 6; 9; 18\}$ to'plam elementlari uchun "karrali" munosabatini ko'ramiz va uning grafini chizamiz. 18 soni 3 ga karrali, 18 soni 6 ga karrali, 18 soni 9 ga karrali va hokazo. X to'plamdagi ixtiyoriy son o'z-o'ziga karrali bo'lgani uchun oxiri ustma-ust tushadigan strelkalar mavjud. Bunday strelkalar sirtmoqlar deyiladi.

Topshiriq : $X = \{4, 8, 12, 16\}$ to'plam elementlari uchun "karrali" munosabatini ko'rsating va uning grafini chizing.

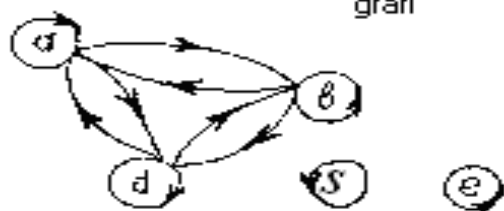
№4

a, b, s, d, e kesmalar berilgan bo'lsin (a, b, v, g chizmalar munosabatlar grafi)

a) parallel munosabatining grafi

b) perpendikulyarlik munosabatining grafi

v) tenglik munosabatining grafi

g) "uzunroq" munosabatining grafi

Topshiriq: $\left\{ \frac{1}{5}; \frac{1}{6}; \frac{1}{7}; \frac{2}{10}; \frac{2}{12}; \frac{3}{15} \right\}$ kasrlar to'plamida tenglik munosabati grafini chizing.

3-bosqich. Guruhlarga berilgan matnni guruh a'zolari yakka tartibda alohida o'rganishlari, matnni eslab qolishlari, keyin esa kerak bo'lsa, boshqalarga yoki o'qituvchiga gapirib berishlari, iloji boricha matnni o'zlashtirib olishlari kerakligini o'qituvchi uqtiradi va tayyorgarlik va topshiriqni bajarish uchun 15 daqiqa vaqt beradi. O'zi esa guruh va talabalarning ish faoliyatini kuzatadi.

4-bosqich. Bir xil tartib raqamidagi matn bilan tanishgan tinglovchilar alohida kichik guruhni tashkil etishlari so'raladi. Har bir guruhda tarqatma materialdagi matnda berilgan axborot yuzasidan fikr almashish amalga oshiriladi. Bunda guruhning har bir ishtirokchisi tarqatma materialda qayd etilgan topshiriq javobini bayon etadi.

5-bosqich. O'qituvchi talabalardan avvalgi guruhga qaytishini so'raydi. O'rganilgan matnlar tartib raqamiga rioya qilgan xolda guruhning har bir a'zosi o'zi bajargan topshiriq yoki ma'qul ko'rsa avvalgi guruhining biror a'zosi tomonidan taklif qilingan yechimlardan foydalangan xolda o'zlashtirgan axboroti bilan boshqalarni tanishtiradi.

6-bosqich. Yangi tuzilgan guruhning har bir a'zosi endi o'ziga 2 ta vazifa, ya'ni o'qituvchi va o'quvchi vazifasini oladi va quyidagicha faoliyat ko'rsatadi:

1) O'qituvchi (o'rgatuvchi) sifatida, o'zi avval o'rgangan materialini gapirib beradi, tushuntiradi, o'zi o'rgangan materialning asosiy joylariga barchani diqqatini jalb qiladi, boshqa guruh a'zolarining tushunish va o'zlashtirish qobiliyatlarini tekshiradi.

2) O'qituvchi sifatida, guruh a'zolari navbatma-navbat so'zlab, tushuntirayotgan, gapirayotgan matnlarni eshitadi, tahlil qiladi, fikrlaydi va yodda saqlab qolishga harakat qiladi.

O'qituvchi esa ularga o'z matnlarini faqat so'zlab berishlari kerakligini uqtiradi va bunga 20 daqiqa vaqt beradi. Bu bosqichda trening boshlanishida tarqatilgan barcha material tinglovchilar tomonidan o'zlashtirilgan hisoblanadi [2].

7-bosqich. Guruhdagi talabalar bir-birlariga o'z matnlarini gapirib berib, barchalari ushbu matnlarni bilib olishgach, o'qituvchi o'rganilgan material guruh a'zolari tomonidan qanchalik o'zlashtirib olinganini tekshirib ko'rish uchun har bir guruh a'zosi bir-birlariga o'z matnlaridan kelib chiqqan xolda savollar berishlari mumkinligini tushuntiradi. Bu esa guruhdagi tinglovchilarni bir-birlariga so'zlab bergan materiallarini boshqalar tomonidan o'zlashtirilganlik darajasini aniqlashga, mustahkamlashga yordam beradi.

8-bosqich. O'qituvchi barcha tinglovchilarni yana qaytadan avvalgi joylarga qaytishlarini so'raydi, ya'ni yana hamma mashg'ulot boshlanishidagi guruhlariga qaytadilar.

9-bosqich. O'qituvchi auditoriyadagi tinglovchilarning barchasi hammaga tarqatilgan yozma materiallar bilan tanish ekanliklari, ular haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lganliklari hisobga olgan xolda auditoriyadagi har bir o'quvchi talabadan xoxlagan materialni so'rashi mumkinligini aytadi.

10-bosqich. Talabalarga qaratilgan barcha materialni ular tomonidan qay darajada o'zlashtirganligi darajasini aniqlash maqsadida o'qituvchi, tomonidan berilgan topshiriq javoblarni reyting ballari orqali baholanishi tushuntiriladi, masalan topshiriqqa berilgan javob to'liq javob bo'lsa 3 ball va xokazo qo'yilishi belgilanadi.

11-bosqich. Ushbu bosqichda o'qituvchi barcha talabalar uchun doska yoki ekran orqali hamma matnlarga tegishli bo'lgan topshiriq beradi. Vaqt 10 daqiqa.

Topshiriq: $X=\{6,8,9,10\}$ va $Y=\{4,7,8\}$ "Ikkita katta" mosligini grafini chizing.

12-bosqich. O'qituvchi talabalardan qaytadan birinchi guruhlarini tashkil etishlarini so'raydi. Har bir talaba bajargan ish umumiy muhokamadan o'tkaziladi. Guruh tomonidan uning har bir ishtirokchisi baholanadi. Guruh a'zolarining javoblarining yuqorida ko'rsatilgan tartibda baholash, ballarini qo'yib borish, umumlashtirish uchun har bir guruh o'ziga guruh qatnashchilaridan birini «hisobchi» etib tayinlashi mumkin («hisobchi» ham davrada bo'layotgan savol-javoblar muloqotida ishtirok etadi). Muhokama tugagach, o'qituvchi doskaga guruhlar tomonidan to'plangan ballarni yozadi va mashg'ulotning keyingi bosqichiga o'tadi.

13-bosqich. O'qituvchi har bir guruhni o'z yozma materiallarining mazmunidan kelib chiqqan xolda bittadan savol tayyorlashlari kerakligini aytadi va guruhlar savol tuzishlari uchun 5-7 daqiqa vaqt ajratadi.

14-bosqich. Bu bosqichda guruhlar bir-birlariga savollar beradilar, guruhlardagi «hisobchilar» esa guruh a'zolarining javoblarini yuqorida belgilangan tartibda baholab boradilar. Javoblar to'g'ri bo'lsa, savol bergan guruh javobini to'ldirmaydi.

15-bosqich. O'qituvchi guruh a'zolari to'plagan ballarini yana bir marotaba doskaga yozadi va to'plangan ballarning umumiy sonini aniqlaydi. To'plangan ballarni umumiy sonini guruh a'zolariga teppa-teng bo'ladi [4].

IZOH: Agar to'plangan ballarni guruh a'zolariga teppa-teng bo'lishda o'quvchi-talabalar tomonidan norozilik bo'lsa, ya'ni bazi guruh a'zolari guruhning faoliyatida faol ishtirok etib, umumiy jamoaviy faoliyatda passiv bo'lgan bo'lishsa, yoki umuman ishtirok etmagan, qiziqmagan bo'lishsa, bunday xolatda vaziyatni yechishni guruh a'zolariga yuklatiladi, guruhning yechimi to'g'ri hisoblanadi, yoki o'qituvchi o'z fikrini bildirishi mumkin, chunki u dars jarayonida talabalarning javoblari, faol yoki passivliklarini kuzatib boradi. Umuman olganda, agar talaba faollik ko'rsatmagan, yoki savol-javoblarda ishtirok etmagan bo'lsa ham uning shu dars jarayonida biron narsani bilib olgani, eslab qolib o'zlashtirganini hisobga olgan xolda unga eng kichik ball berilishi mumkin. Bu talabani keyinchalik shu shakldagi darslarda faolroq bo'lishiga undaydi. Yuqoridagi kabi vaziyat vujudga kelsa uning yechimini har bir o'qituvchi sharoitga, faoliyatga qarab o'zi hal etishi yoki guruh jamoaga tashlashi mumkin.

16-bosqich. Har bir talabaga ballar qo'yilgach o'qituvchi mashg'ulotga yakun yasaydi. O'qituvchi - talabalarning faoliyatiga baho beradi, berilgan javoblarga o'z fikrini bildiradi va quyidagi savollar bilan ularga murojaat qiladi:

- bugungi mashg'ulotdan nimalarni bilib oldingiz?
- nimalarni o'rgandingiz?
- nimalar sizlar uchun yangilik bo'ldi?
- yana nimalarni bilishni istar edingiz?

17 - bosqich. O'qituvchi o'quvchi-talabalarning javoblarini diqqat bilan tinglab ularga minnatdorchilik bildiradi va darsni yakunlaydi [5].

XULOSA

Zamonaviy ta'lim muassasalarida barcha sohalarda bo'lgani kabi sifat masalasi birinchi o'ringa ko'tarilmoqda. Abituriyentlarni oliy ta'limga jalb etish maqsadidagi kurash muassasalar o'rtasida ta'lim sifatiga katta e'tibor talab qilmoqda. Professional ta'lim muassasalarida o'qitishning zamonaviy usullarini qo'llash, yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi [1].

Shunday ekan o'qituvchi har bir darsga o'zgacha yondashib dars mashg'ulotlarini olib borishi kerak. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ta'minlash va uni oshirish masalasi har bir davlatning ta'lim bo'yicha olib borayotgan siyosatiga qanchalik muvofiqligi bilan bir-biridan farqlanadi.

Jumladan, O'zbekistonda ham ta'lim sifatini ta'minlashning mo'tadilligiga erishish qaysidir ma'noda birinchi bosqichda ko'zlangan maqsad bo'lsa, keyingi bosqichlarda ta'lim sifati kafolatini ta'minlash asosiy vazifasi sifatida bo'lishi lozim. Shundagina davlat, notijorat hamda xususiy oliy ta'lim muassasalari o'rtasida raqobat yuqori tafovut bilan farqlanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Sh.Mirziyoyev. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak (2017 yil 14 yanvar ma'ruzası). Toshkent-O'zbekiston - 2017
- [2] http://cache.media.eduscol.education.fr/file/dossiers/07/3/2013_School_Education_in_France_244073.pdf.
- [3] Abduqodirov A.A., Astanova F.A., Abduqodirova F.A. "Case-study" uslubi: Nazariya, amaliyot va tajriba.-T.:Tafakkur qanoti, 2012.-131 b.
- [4] Ishmuhamedov R. Ta'limda innovatsiya. – T.:Fan, 2010.
- [5] Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar.-Qarshi, 2000. Saidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003.

ВЛИЯНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР НА РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

И.А.Якубжонов-Коканд ГПИ, доцент

А.А.Саруханов –Коканд ГПИ, старший преподаватель

М.А.Азизов- Коканд ГПИ, преподаватель

Аннотация. В данной статье рассматривается характеристика младшего школьного возраста и особенности развития их мышления. Дается анализ влияния подвижных игр на развитие мышления у младших школьников на уроках физической культуры.

Ключевые слова: здоровьесберегающие развитие мышления, физическая культура, подвижные игры, учащиеся.

В связи с переходом школ на образовательный стандарт важным направлением в современном образовании, является создание условий для получения обучающимися качественного и достойного образования, на основе формирования основных умений и навыков. Поэтому, чтобы сформировать самостоятельную и критически мыслящую личность, которая, умеет находить и творчески решать различные жизненные ситуации, нужно еще в младшем школьном возрасте развивать физическую подготовку.

Младший школьный возраст характеризуется стремительным развитием человека, на данном этапе активно формируются физические и психологические качества, которые необходимы для дальнейшей жизни вне школы. Идет закладка основ здоровьесберегающих технологий, формируются важные двигательные умения и навыки. Традиционно принято считать, что уроки физической культуры, развивают такие системы организма как: сердечно-сосудистая, дыхательная, нервная, так же

способствуют укреплению опорно-двигательного аппарата, улучшается обмен веществ.

На современном этапе, на уроках физической культуры должно не только укрепляться здоровье учащихся, но и расширяться кругозор, происходить развитие таких психических процессов как: внимание, мышление, самостоятельность, воля и другое. Чем больше ребенок знает разнообразных движений, тем шире возможность для формирования познавательных процессов.

Однако, для осуществления данных процессов, встречается ряд проблем, что и обусловило актуальность данной темы. Во-первых, традиционно считается, что цель физического воспитания - это развитие физических качеств и укрепление здоровья, что в свою очередь несет ущерб интеллектуальному и социальному развитию, что заметно ограничивает возможность для формирования целостной личности. Во-вторых, нужно отметить, что обычный набор средств физического воспитания, имеют узкий характер их применения.

Вместе с тем, нужно отметить, что главной ролью в развитии психических качеств ребенка, является тесная связь между физическим и психическим воспитанием. Ещё педагог П. Ф. Лесгаф, в своих трудах отмечал, что «нужно должное внимание уделять связи между умственной и физической деятельностью, если чередовать данные процессы, то это благоприятно влияет на здоровье, что в свою очередь повышает интенсивность и качество умственной деятельности».

Развитие способности мыслить, размышлять в разнообразных жизненных и профессиональных ситуациях, является одним из важнейших результатов деятельности образовательного процесса. Информация полученная из окружающего мира воспринимается человеком и позволяет представить обе стороны того или иного предмета. Однако данный процесс возможен только при помощи мышления.

Мышление – это процесс познавательной деятельности индивида, характеризующийся обобщением или опосредованным отражением действительности. Оно отличается тем, что совершается в форме абстрактных понятий и рассуждений. Мышление, в отличие от практического, осуществляется только словесным путем. Человек с хорошо развитым мышлением, умеет основательно мыслить, не допуская ошибок в суждениях. Хорошо развитое мышление предостерегает человека от промахов и ошибок в практической деятельности.

Мышление детей младшего школьного возраста значительно отличается от мышления дошкольников. Для мышления дошкольников характерно такое качество, как произвольность, малая управляемость и в постановке мыслительной задачи, и в ее решении. Младшие школьники в результате обучения в школе учатся управлять своим мышлением, думать тогда, когда это нужно, а не только тогда, когда интересно.

В начальной школе необходимо не только закладывать основу знаний учащихся, но следует учить самостоятельно, мыслить и творчески работать. В дальнейшем ребёнок учится рассуждать, анализировать, устанавливать простые закономерности, делать умозаключения в соответствии с законами логики. Поэтому одним из лучших средств развития мышления у младших школьников, являются подвижные игры.

Для развития мышления у младших школьников, на уроках физической культуры в экспериментальной и контрольной группах проводились подвижные игры, но в экспериментальной группе они были более разнообразными и продолжительными. Занятия в экспериментальной группе включали задания, направленные на развитие мышления.

Дети занимались по разработанному комплексу упражнений, который применялся в основной части урока и включал в себя игровые задания «коршун и наседка», «удочка», где необходимо выделять существенные признаки предмета, отстаивать свою точку зрения, делать выводы, складывать, вычитать, сравнивать. Параллельно во время игр, создавались проблемные ситуации, которые были направлены на формирование собственных суждений и обобщений. Применялись наглядные, словесные методы обучения.

Анализ полученных результатов показал, что уровень логического мышления у детей, которые занимались в экспериментальной группе заметно увеличился, а у учащихся контрольной группы изменения были незначительные. Так же отмечалось, что младшие школьники экспериментальной группы стали более усидчивыми, самостоятельными при выполнении практических работ, повысилась концентрация внимания, в проблемных ситуациях дети научились анализировать, сопоставлять, быстро находить правильные решения.

Таким образом, данный педагогический эксперимент, показывает, что развитие логического мышления будет наиболее эффективным, если на уроках физической культуры применять подвижные игры, которые включают в себя логические задания и сочетают в себе упражнения на сложение, сравнение, вычитания. Включение заданий на развития логического мышления с помощью подвижных игр, дает возможность развивать всесторонне развитую личность, что в свою очередь способствует раскрытию личностных качеств, таких как: целеустремлённость, коммуникабельность, самостоятельность.

Список литературы:

1. Болотина Л. Р. Развитие мышления учащихся // Начальная школа. 2004 – № 11. – С. 13-18.
2. Шодиев Эргашали, Ирмагов Шавкат, Якубжонов Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.

3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.
5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжонова. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'yidinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.
7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat. " Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.
9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ. " Интернаука 19-2 (2020 19-20.
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich,. "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.
12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.

ОСНОВЫ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩЕГО ПОДХОДА К УЧЕБНОМУ ПРОЦЕССУ

И.А.Якубжонов-Коканд ГПИ, доцент

А.А.Саруханов- Коканд ГПИ, старший преподаватель

Ф.И.Якубжонova- Коканд ГПИ, старший преподаватель

Аннотация. В статье проанализирована система здоровьесберегающего образования школьников. Целенаправленная и педагогически грамотно организованная двигательная деятельность школьников оказывает оздоровительное воздействие на организм, обогащает двигательную сферу ребенка, позитивно влияет на интеллектуальные возможности, стимулирует познание и расширяет кругозор, формирует положительные эмоции и имеет огромное воспитательное значение.

Ключевые слова: здоровьесберегающее образование школьников, воспитательная работа в школе, физические упражнения, физическая нагрузка.

Система здоровьесберегающего образования школьников представляет собой взаимосвязь трех подсистем, которые, взаимодополняя друг друга, и, будучи частью одного процесса, способствуют созданию необходимых условий для формирования личности учащихся, содействуют их естественному физическому и психическому развитию, тем самым оказывая благотворное влияние на здоровье ребенка в целом. Этими подсистемами являются:

Формирование здоровьесберегающей грамотности. Этот процесс осуществляется путем передачи знаний и формирования умений и навыков сохранения и укрепления здоровья в процессе изучения различных учебных дисциплин.

Здоровьесберегающий подход к учебному процессу, под которым подразумевается системная организация следующих элементов: обоснованное с точки зрения здоровьесбережения расписание учебных занятий, физиологически грамотное построение и педагогически рациональная организация урока, использование активных методов обучения, обеспечение необходимых санитарно-гигиенических норм в учебных помещениях, создание благоприятной психологической атмосферы и оптимальное сочетание субъект-субъектных и объект-субъектных отношений в процессе обучения.

Оздоровительная работа в учебное и во внеучебное время, предполагающая реализацию практических мероприятий по сохранению и укреплению здоровья учащихся и учителей. В рамках этого направления осуществляется оздоровление детей и взрослых средствами физической культуры и спорта, профилактической медицины и гигиены, социально-психологической коррекции и реабилитации. Результатом здоровьесберегающего образования (системообразующий фактор) является индивидуальное здоровье ученика, представляющее собой динамический

комплекс психофизиологических свойств и качеств личности, направленный на самосовершенствование и здоровый стиль жизни.

Здоровьесбережение в образовании, как процесс, проходит в определенных организационных формах (индивидуальные, групповые, коллективные) с привлечением самых разнообразных средств. В своем содержательном и организационном аспектах здоровьесбережение зависит от поставленных целей и ожидаемых результатов образовательной деятельности.

Здоровьесберегающее образование как результат фиксирует факт присвоения и государством, и обществом, и личностью всех ценностей, рождающихся в процессе образовательной деятельности:

- грамотность;
- образованность;
- профессиональная компетентность;
- культура;
- менталитет.

Рассмотрим продвижение человека по этой «лестнице» в процессе освоения здоровьесберегающих технологий.

Здоровьесберегающая грамотность возникает в процессе решения основных задач с целью формирования у детей и подростков ценностного отношения к физическому и психическому здоровью, научно обоснованных представлений о здоровом образе жизни, к обучению их правилам здорового образа жизни в процессе постижения закономерностей окружающего мира, способам формирования, сохранения и укрепления здоровья.

Образованность – это грамотность, доведенная до общественно и личностно необходимого максимума. Образованность в здоровьесбережении предполагает наличие достаточно широкого кругозора по самым различным вопросам жизни и здоровья человека и общества. Но вместе с тем она предполагает и достаточно определенную избирательность по глубине проникновения и понимания тех или иных вопросов. Именно поэтому профессионально сориентированная образованность должна строиться на широкой общеобразовательной основе. Невозможно быть образованным в той или иной области, не будучи грамотным в ней.

Сущность понятия «здоровьесберегающая компетентность» проявляется в проведении профилактических мероприятий и применении здоровьесберегающих технологий людьми, знающими закономерности процесса здоровьесбережения. Профессионализм педагогов, позволяющий дать знания подрастающему поколению, должен быть дополнен осознанным желанием сохранить и укрепить здоровье ребенка, защитить его от страданий, унижения личности, изгнав боль и страх. Забота о будущем ребенка предполагает уважение его эстетического чувства, поддержку его тяги к прекрасному, являющейся фундаментальным качеством человека разумного.

Здоровьесберегающая культура – присвоение на личностном уровне концепции здоровья и следование индивидуальной программе здорового образа жизни. Основы здоровьесберегающей культуры могут формироваться в процессе воспитательной работы в школе. Например, С.Г. Палий выделяет такие составляющие воспитательной работы учеников в школе, как:

- культура физического воспитания, включающая воспитание осознания целей и принципов сохранения здоровья; обучение методам и принципам диагностики личного здоровья; обучение методам сохранения и укрепления здоровья;

- культура психологического воспитания – ознакомление с принципами поведения и общения человека; методы диагностики психологического статуса и мотивации; общественные и государственные мероприятия, изменяющие психологическую мотивацию;

- культура обучения – принципы обучения в раннем детском возрасте (роль игр, общения и обязанностей); принципы обучения на школьном этапе (учет роли анализаторов, их возможности, устойчивости и толерантности); принципы и формы профессиональной ориентации в процессе обучения; теоретические и практические навыки обучения своих детей;

- менталитет. Как уже отмечалось, высшая ценность образования и его иерархически высшая цель – формирование менталитета личности и социума. Именно менталитет предопределяет конкретные поступки людей, их отношение к различным сторонам жизни общества. Важна оценка результатов здоровьесберегающего образования и по отдаленным результатам деятельности человека, на уровне ментальных приоритетов и предпочтений данного конкретного социума.

Ориентация человека на здоровый образ жизни – основа здоровьесберегающего менталитета. Образ жизни – биосоциальная категория, интегрирующая представления об определенном типе жизнедеятельности человека и характеризующаяся его трудовой деятельностью, бытом, формой удовлетворения материальных и духовных потребностей, правилами индивидуального и общественного поведения.

Образ жизни человека включает три категории: уровень жизни, качество жизни и стиль жизни. Уровень жизни – это, в первую очередь, экономическая категория, представляющая степень удовлетворения материальных, духовных и культурных потребностей человека. Под качеством жизни понимают степень комфорта в удовлетворении человеческих потребностей (преимущественно социальная категория). Стиль жизни характеризует поведенческие особенности жизни человека, то есть определенный стандарт, под который подстраивается психология и психофизиология личности (социально-психологическая категория).

Первые две категории образа жизни человека носят общественный характер. Отсюда понятно, что здоровье человека будет, в первую

очередь, зависеть от стиля жизни, который, в большей степени, носит персонифицированный характер и определяется историческими, национальными традициями и личностными наклонностями.

Движение – естественная потребность организма человека, имеющая огромное приспособительное значение. Движение, как локомоторный акт перемещения или изменения положения тела и его частей в пространстве, лежит в основе двигательной активности. Под термином «двигательная активность» принято понимать сочетание разнонаправленных двигательных действий, выполняемых в повседневной жизни, в процессе организованных и самостоятельных занятий физическими упражнениями и спортом.

Универсальным средством и методом повышения двигательной активности человека выступают физические упражнения – процесс неоднократного воспроизведения двигательных действий или их совокупности, который организуется в соответствии с методическими принципами физического воспитания и направлен на решение его оздоровительных, воспитательных и образовательных задач.

Целенаправленно и педагогически грамотно организованная двигательная деятельность школьников не только оказывает оздоровительное воздействие на организм, обогащает двигательную сферу ребенка, но и позитивно влияет на интеллектуальные возможности, стимулирует познание и расширяет кругозор, формирует положительные эмоции, имеет огромное воспитательное значение. Хорошее физическое и нервно-психическое состояние детей в значительной мере определяется их двигательной активностью.

Особенно велика роль движений в онтогенезе. Оптимально организованный двигательный режим стимулирует процессы обмена в тканях и таким образом влияет на рост и развитие организма. Доказано, что функции всех его систем взаимосвязаны и зависят от состояния двигательного аппарата. Только при высоком уровне функционирования организм способен работать слаженно, как единое целое. При гиподинамии снижается его сопротивляемость к разнообразным стрессовым воздействиям, ограничиваются его рабочие возможности, уменьшаются функциональные резервы различных систем, их работа становится менее экономной.

Двигательная активность – наиболее естественный способ улучшения вегетативных функций человека, процесса обмена веществ. Перестройка деятельности всех органов и систем осуществляется благодаря реакции на все изменения во внешней среде и в самом организме. Коррекционно-развивающий эффект физических упражнений базируется на механизмах морфофункциональных сдвигов, происходящих под их воздействием физических упражнений.

Кроме того, физические нагрузки, направленные на повышение общего и эмоционального тонуса, усиливают функциональную активность симпатической нервной системы. В связи с этим увеличивается выброс катехоламинов, быстро и интенсивно влияющих на метаболические процессы. Изменяется уровень глюкозы в крови, стимулируется распад гликогена и жиров, происходит перераспределение крови в организме. Иными словами, осуществляется комплекс метаболических процессов, обеспечивающих его нормальную дееспособность в условиях двигательной деятельности. В процессе физической работы изменяется тонус мышц, их напряжение и химический состав. Это новое состояние улавливается проприорецепторами и передается в лобную часть головного мозга.

Центры последней оценивают степень организации ответа организма на нагрузку и формируют новые команды органам – исполнителям, усиливая или ослабляя функции. Возникает замкнутый контур регулирования: мозг – мышца. Мозг стимулирует работу мышцы, она тонизирует состояние мозга, сердца, легких. Функциональные изменения, происходящие во время выполнения физического упражнения, стимулируют последующие процессы восстановления и адаптации, повышая функциональные возможности и совершенствуя структурные свойства организма. Систематическое выполнение упражнений ведет к повышению работоспособности клеток коры головного мозга и их устойчивости к сильным раздражителям; ускоряет аналитико-синтетическую деятельность и взаимодействие двух сигнальных систем, вовлекая в работу ранее бездействовавшие нервные механизмы; обеспечивает более быстрое формирование положительных условных рефлексов; повышает интенсивность и концентрацию внимания и мышления, улучшает память.

В силу отмеченного выше влияния функциональной активности двигательной системы на деятельность мозга и повышение его работоспособности, а также рассматривая движение как инструмент познания ребенком окружающего мира можно рассматривать как способ установления свойств предметов (явлений) и особенностей их взаимодействия, результат отражения субъектом отношения ко всему, в том числе и бережливому отношению к своему здоровью.

Позитивное влияние физических упражнений, обладающих тренирующим воздействием на организм за счет физической нагрузки при выполнении различных видов двигательных действий (перемещений в виде ходьбы, бега, преодоления предметных препятствий, плавания, езда на велосипеде, а также в виде разнообразных гимнастических упражнений: висов, наклонов, статических и динамических напряжений различных мышечных групп), оказанное на организм ребенка с особенностями развития, имеет место лишь тогда, когда физическому упражнению придаются оптимальные формы.

Так же оно целесообразно, когда педагогически оправданные с позиции физического образования, и когда вызываемый им уровень функциональной активности организма соответствует объективно возможному и необходимому для эффективного физического воспитания. Напомним, что физическая нагрузка – определенная мера влияния физических упражнений на организм, это не сама работа, а ее следствие, так как величина нагрузки регулируется длительностью, интенсивностью мышечной деятельности, интервалами отдыха (продолжительностью и характером). Она рассматривается как дополнительная нагрузка, по сравнению с состоянием покоя, степень функциональной активности организма, приносимая выполнением упражнения (или упражнений), а также степень переносимых при этом трудностей организмом занимающегося.

Таким образом, здоровый образ жизни объединяет всё, что способствует выполнению человеком профессиональных, общественных и бытовых функций для здоровья, и выражает ориентированность деятельности личности в направлении формирования, сохранения и укрепления как индивидуального, так и общественного здоровья.

Список литературы:

1. Алхасов Д.С., Теплых С.А. Общеразвивающие упражнения как средство физического воспитания учащихся: Метод. Пособия для студентов педагогических учебных заведений. – Ногинск: НПК, 2006. – 68 с.
2. Шодиев Эргашали, Ирмагов Шавкат, Якубжонов Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.
3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.
5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжоннова. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'yudinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.

7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat." Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.
9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ." Интернаука 19-2 (2020) 19-20.
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich,. "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.
12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.
- 13., Juraev Voxidjon Muhammedovich. "THE ROLE OF REACTION IN THE FORMATION OF COMPETITION MOTIVATION IN ATHLETES." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.
- 14., Khatamov Zafarjon Nazirjonovich. "The use of modern educational technologies in the organization of physical education is a guarantee to increase the effectiveness of education." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.10 (2021): 477-480.
15. М. О. Дехканова, З. У. Умарова, Ш. Набиева. "Вертикальная механическая работа в аспекте оценки техники бега." Учёный XXI века 6-2 (19) (2016): 16-19.

РАЗВИТИЕ ЗДОРОВЬЯ ЧЕРЕЗ ЗАНЯТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ И СПОРТОМ

И.А.Якубжонов-Коканд ГПИ, доцент

А.А.Саруханов- Коканд ГПИ, старший преподаватель

Ф.И.Якубжоннова- Коканд ГПИ, старший преподаватель

Аннотация. Все факторы, влияющие на здоровье человека, многогранны и оказывают как положительное, так и отрицательное влияние. Занятия физической культурой и спортом всегда являлись основными составляющими в укреплении здоровья человека и профилактики

различных заболеваний. В статье рассмотрены различные направления: от утренней зарядки до лечебной физкультуры, как показатели улучшения качества жизни, физического состояния человека.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая культура, спорт, укрепление здоровья.

Физическая культура – это один из важнейших элементов в жизни каждого человека. На сегодняшний день уже невозможно представить нашу жизнь без спорта. Большинству просто нравится наблюдать за спортивными

соревнованиями, болеть за спортсменов, радоваться их победам и вместе с ними переживать поражения. Но, к сожалению, далеко не каждый самостоятельно ежедневно занимается физической культурой, хотя бы на уровне утренней гимнастики.

Люди не могут понять до конца, что именно спорт, влившись в поток течения их жизни, сможет не только несколько поменять её ход, но и благотворно повлиять на состояние здоровья не только физического, но и психологического. Ведь ни для кого не секрет, что физические нагрузки снижают уровень стресса, приводя психологические функции в устойчивое состояние.

Здоровье подразумевает под собой полное физическое, духовное и социальное благополучие. Выбранная нами тема крайне актуальна в наше время. Статичность современного общества приводит к ухудшению состояния физического и психического здоровья. Рассмотрение способов профилактики заболеваний и укрепления здоровья через занятия физической культурой и спортом.

Анализ литературных, статистических и интернет-данных, метод сравнения и обобщений, наблюдение. Условия и образ жизни людей являются основным фактором, влияющим на состояние здоровья человека. Только сам человек в наибольшей степени влияет на своё здоровье.

В утреннюю зарядку, любительский спорт, лечебно-профилактическая физкультура, ходьба и бег – важнейшие элементы профилактики заболеваний и укрепления здоровья. Существуют различные методы укрепления и сохранения своего здоровья.

Система этих методов называется здоровым образом жизни (ЗОЖ). Его компонентами, помимо физической активности, также являются соблюдение личной гигиены, правильный рацион питания, закаливание, качественный отдых и отсутствие вредных привычек, что немаловажно для общего состояния здоровья. Даже при активной физической деятельности несоблюдение остальных пунктов обязательно даст о себе знать. Невозможно добиться какого-либо результата, соблюдая только что-то одно, объединение же всех методов влечёт за собой отличный результат, даже если пройдёт не так много времени.

Но нельзя приступать к чему-то резко, во всём обязательно нужна подготовка. Утренняя зарядка играет очень важную роль, ведь только не забывая ежедневно выполнять утренние упражнения человек сможет достигнуть лучшей физической подготовки чем было, а потом и физического совершенства. Важно грамотно составить план упражнений, подобрать под индивидуальные особенности человека. При этом нельзя применять интенсивные нагрузки, а также доводить себя до состояния сильного утомления. Утренняя зарядка убирает вялость и отёчность после сна, приводит в тонус нервную систему, улучшает работу дыхательной и сердечно – сосудистой систем. Благодаря зарядке повышается и физическая, и умственная работоспособность организма.

Постепенно убирая что-то вредное и ненужное и внедряя в жизнь что-то полезное можно практически безболезненно перейти к новому, более правильному и здоровому этапу. Из-за компьютеризации во всех сферах общества люди стали всё меньше двигаться, их физическая активность падает с каждым годом, а состояние здоровья из-за сидячей работы ухудшается. И хоть нашу нынешнюю жизнь невозможно представить без компьютера, но важно не забывать давать отдых своим глазам и зарядку расслабленным от сидения мышцам.

Таким образом, мышцы не будут застывать и общее состояние здоровья не будет так сильно ухудшаться. Ещё одним фактором, не способствующим укреплению здоровья, является автомобиль. Если расстояние позволяет, то можно дойти пешком. Это будет полезно не только для вашего кошелька, но и для тела. Ежедневная ходьба укрепляет здоровье сердца, регулирует кровяное давление, улучшает циркуляцию крови, способствует похудению, укрепляет кости, мускулы, улучшает пищеварение, снимает стресс, увеличивает продуктивность деятельности человека.

Любительский спорт является прекрасным средством для профилактики и укрепления здоровья. Если дорога в профессиональный спорт может открыться далеко не каждому, то с любительским дела обстоят совершенно иначе. Нагрузки в любительском спорте должны быть дозированными и посильными, чтобы избежать перенапряжения. Каждому человеку обязательно нужно следить за своим здоровьем. На здоровье достаточно сильно влияет наследственность человека и экология окружающей среды, но есть и другие факторы, также влияющие на него.

Важно не только соблюдать правила личной гигиены, но и регулярно проходить осмотры у опытного врача. По данным учёных со всего мира, условия и образ жизни людей являются основным фактором, влияющим на состояние здоровья человека. Таким образом, только сам человек в большей степени влияет на своё здоровье, и только он сам может либо улучшить своё состояние, либо существенно ухудшить его.

На сегодняшний день статистика показывает, что больных людей становится всё больше и больше, поэтому справляться с физическими нагрузками им всё сложнее, поэтому становится достаточно популярной лечебная физическая культура. Такой вид физической культуры является лечебно-профилактическим, помогает быстро и более полноценно восстанавливать здоровье человека.

Физическая активность очень благоприятно влияет на иммунитет любого человека. Одним из самых доступных видов физической культуры на данный момент считается бег, любой. Это незаменимое средство для разрядки и снятия нервного напряжения. В определённой дозировке, в сочетании с водными процедурами, он становится одним из лучших методов борьбы с бессонницей. Бег способствует процессу похудения, улучшает выносливость организма, повышает его иммунные силы. Довольно очень сложно и почти невозможно оспорить тот факт, что умеренные физические нагрузки благотворно влияют на организм человека.

Пониженная активность ведёт к развитию различных заболеваний, увяданию организма и сокращению продолжительности жизни. А ведь для лиц зрелого возраста качество жизни играет немаловажную роль, потому что здоровые и спортивные люди проживают долгую жизнь. Всем людям необходимо серьёзней относиться к физической культуре, как к средству профилактики заболеваний и укрепления здоровья. Сидячий образ жизни и отсутствие должных физических нагрузок являются актуальными проблемами современного общества. Нельзя допустить ухудшения ситуации, а, значит, нужно проводить спортивные акции, призывать людей к участию в них и на собственном примере показывать, как сильно влияет спорт на здоровье человека и всего населения.

Список литературы:

1. Алхасов Д.С., Теплых С.А. Общеразвивающие упражнения как средство физического воспитания учащихся: Метод. Пособия для студентов педагогических учебных заведений. – Ногинск: НПК, 2006. – 68 с.
2. Шодиев Эргашали, Ирмагов Шавкат, Якубжонова Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.
3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.

5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжонова. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'yidinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.
7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat." Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.
9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ." Интернаука 19-2 (2020) 19-20.
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich,. "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.
12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.
13. Juraev Voxidjon Muhammedovich. "THE ROLE OF REACTION IN THE FORMATION OF COMPETITION MOTIVATION IN ATHLETES." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.
14. Khatamov Zafarjon Nazirjonovich. "The use of modern educational technologies in the organization of physical education is a guarantee to increase the effectiveness of education." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.10 (2021): 477-480.

TENNISCHILARNING CHAQQONLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI

I.A.Yakubjonov –Qo‘qon DPI, dotsent

F.I.Yakubjonova- Qo‘qon DPI, kata o‘qituvchi

F.A.To‘lanboyev- Qo‘qon DPI, talaba

Annotatsiya. Chaqqonlikni tarbiyalashda umumiy tayyorlovchi mashqlarni tatbiq etish, ayniqsa, akrobatika mashqlari, turnikda, brusda, batutda mashqlar bajarish juda foydalidir. Ular, tennischi uchun zarur va bebaho bo‘lgan, havo bo‘shlig‘ida og‘irlik markazi o‘zgaradigan turli sakrashlar, aylanish va burilishlardan keyin orientir olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: Jismoniy rivojlanish, chaqqonlik, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy mashq, jismoniy sifatlar, o‘yin, harakatchanlik, kompleks.

Chaqqonlik - sportchini turli yo‘nalishdagi harakatlarni eng qisqa vaqt ichida bajarish qobiliyatidir. Chaqqonlikka doir mashqlar katta diqqat, harakatlarning aniqligi va tezligini talab qiladi. Shu sababli ularni mashg‘ulotlarning birinchi yarmiga kiritish lozim bo‘ladi. Chaqqonlik birinchidan, yangi harakatlarni tez o‘zlashtirish qobiliyatini, ya‘ni tez o‘rganish qobiliyatini; ikkinchidan, harakat faoliyatini to‘satdan o‘zgarib turadigan vaziyatlar talabi asosida harakatni tez qayta qurish va uni takomillashtirishga yordam beradi. Chaqqonlikni tarbiyalashda sportchi topqirlik va tez harakatlar yordamida to‘satdan vujudga kelgan vaziyatdan chiqib ketishi zarur bo‘lgan turli-tuman mashqlardan foydalalaniladi. Aniqlik chaqqonlikning o‘lchovi hisoblanadi.

Chaqqonlikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar ancha tez charchashga olib keladi. Shu tufayli chaqqonlikni tarbiyalashda nisbatan to‘liq darajada tiklanishga etarli bo‘lgan oraliq dam olishlardan foydalaniladi. Mashqlarning o‘zini esa oldingi yuklamalardan sezilarli charchash belgilari yo‘qolgandan keyin bajarishga harakat qilish kerak bo‘ladi. Yangi qiyinlashtirilgan mashqlarni muntazam o‘rganib borish va harakat faoliyatini bir zumda o‘zgartirilishini talab qiluvchi mashqlarni qo‘llash chaqqonlikning rivojlanishiga olib keladi. Mashqlar murakkab va noodatiy bo‘lishi, yangiligi bilan ajralib turishi lozim. Koordatsion qobiliyatlarning rivojlanishi ixtisoslashtirilgan sezgilar: vaqt, temp, rivojlanayotgan kuchlanishlar, tana va uning qismlarining fazodagi holatini sezish bilan chambarchas bog‘liq. Aynan shu qobiliyatlar Shug‘ullanuvchining o‘z harakatlarini samarali boshqarish mahoratini belgilaydi.

Koordinatsiyaga bog‘liq mashqlarni mashg‘ulotning barcha qismida berish mumkin. Ularni umumrivojlantirish mashqlari kompleksiga yoki erkin mashqlarda bajarish o‘ta samaralidir. Ayrim vazifalarni mashg‘ulotning yakuniy qismida berish maqsadga muvofiq.

Chaqqonlik - bu murakkab va kompleks sifatlardan. Tennischilarda bu birinchidan, asosiy zarbalarni tezlikda o‘zlashtirishda namoyon bo‘ladi, ikkinchidan, o‘yinni xilma-xil taktikada olib borish uchun turli zarbalarni bajarish imkoniyatida ko‘rinadi. Yuqori chaqqonlik darajasidagi tennischi, yangi harakat sifatlarini tez egallaydi, o‘yin voqeliklarini o‘zgarishiga qarab, tez moslashadi,

shuningdek, kuch, tezkorlik, egiluvchanlik kabi jismoniy sifatlardan ratsional ravishda foydalana olishi bilan ajralib turadi.

Chaqqonlikni rivojlantirish uchun mashqlar tarkibiga quyidagi elementlarni kiritish lozim, o'zgaruvchan holatga qarab ongliy reaksiya qilish bilan bog'liq va shuningdek mashg'ulotdan-mashg'ulotga oshib boruvchi murakkab koordinatsiyali mashqlar bo'lishi kerak.

Chaqqonlikni tarbiyalashda umumiy tayyorlovchi mashqlarni tatbiq etish, ayniqsa, akrobatika mashqlari, turnikda, brusda, batutda mashqlar bajarish juda foydalidir. Ular, tennischi uchun zarur va bebaho bo'lgan, havo bo'shlig'ida og'irlik markazi o'zgaradigan turli sakrashlar, aylanish va burilishlardan keyin orientir olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Chaqqonlik ko'prok tezkor harakatlanish va topqirlik qobiliyatiga bog'liqdir. Bu qobiliyatni rivojlantirish jarayonida sport o'yinlari va harakatli o'yinlarni alohida o'rni bor. Sport o'yinlaridan basketbol, voleybol va futbolni kichik maydonlarda o'ynash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu o'yinlar tezkorlik, kuch va chidamlilikni tarbiyalash bilan bir qatorda Chaqqonlikni tarbiyalovchi harakat vositasidir. Harakatli o'yinlardan "To'p uchun kurash" o'yini chaqqonlik va chaqqonlikni tarbiyalash uchun ko'proq talabga javob beradi, o'yin qoidasi bo'yicha to'pni tortib olish, olib yugurib qochish, qochayotganni ostidan ushlab olish va h.k.

Bu o'yinda tezda kutilmagan voqealar almashinuvi, o'ynovchilarni tezkorlikda qaror qilishga va mos ravishda harakatlanishga majbur qiladi.

o'yinchilarni sport maydonchasida qiyin sharoitda ishlashga majbur qilish kerak. Masalan:

- mashg'ulot paytida to'pni ikki marta sakrashiga yo'l qo'ymasdan o'ynash, hamma to'pni, hatto autdagi to'plarni o'ynash kerak;
- o'yinchini har bir zarbadan so'ng markazga qaytishga majbur qilish;
- o'yinchini to'pga borishga emas, yugurishga majburlash.

Maxsus chidamlilikni rivojlantirish uchun tennischilarga butun vositalar arsenalidan foydalaniladi: umumjismoniy tayyorlovchi mashqlar, maxsus tayyorlovchi mashqlar, musobaqaviy va boshqa qo'shimcha vositalar. Yuqorida aytilgan yugurish va sakrash kabi umumjismoniy tayyorlovchi mashqlardan Shunday foydalanish kerakki, ular tennischi organizmiga oddiy dan ko'ra, kuchliroq yuklama bilan ta'sir etishi kerak.

Maxsus - tayyorlovchi mashqlarni tennischini maydondagi maxsus harakatlarini hisobga olgan holda tanlanadi. Bularga bizga yaxshi tanish kombinatsiyali "uchburchak", orqa chiziqdan "sakkizlik" kabi mashqlar kiradi. Maxsus-tayyorlovchi mashg'ulotlar vositasiga juftlik o'yinni hisobga o'ynash, faqat sharti ikkala o'yinchi ham bitta raketka bilan navbatma-navbat o'ynaydi, hisob 11, 15 yoki 21 gacha bo'ladi. Maxsus- tayyorlash bilan bog'liq mashqlarni yuklama hajmi, musobaqadagi yuklamalardan ko'ra ko'proq bo'lishi lozim.

Jahonning yetakchi sportchilari yilda 9-10 oylab musobaqada qatnashadilar va parallel ravishda mashg'ulotlarda anchagina mashqlarni

bajarishni davom ettirib boradilar, shu tariqa o'zlarini chidamliligini oshirib turadilar.

Tennischini chidamliligini oshirishning o'yin usuli ham bor. Bular hammaga ayon harakatli va sport o'yinlari bilan amalga oshadi. Uning samarasi o'yin va uning qoidasini to'g'ri tanlab o'tkazishga bog'liq. Stol tennisida juda talab qilinadigan "aerob" chidamlilikni rivojlantirish uchun mashg'ulotlarni doiraviy usuli qo'llaniladi. Doiraviy usul bu mashg'ulotni tashkiliy-uslubiy shakli bulib, fiziologik qonuniyatlar asosida bir qancha usullari ajratiladi. Aerob chidamlilikni tarbiyalashni eng samarali usuli uzoq muddatli va ekstensiv interval ishlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Azizov Muhammadjon Azamovich, Aminov Batir Umidovich. "METHODS OF EDUCATION OF ENDURANCE IN BASKETBALL PLAYERS OF SENIOR SCHOOL AGE." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 105-109.
2. Шодиев Эргашали, Ирмагов Шавкат, Якубжонов Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.
3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.
5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжонов. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'ydinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.
7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat." Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.

9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ." Интернаука 19-2 (2020) 19-20.
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich,. "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.
12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.
13. Juraev Voxidjon Muhammedovich. "THE ROLE OF REACTION IN THE FORMATION OF COMPETITION MOTIVATION IN ATHLETES." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.
14. Khatamov Zafarjon Nazirjonovich. "The use of modern educational technologies in the organization of physical education is a guarantee to increase the effectiveness of education." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.10 (2021): 477-480.
15. Дехканова М. О., Умарова З. У., Набиева Ш.. "Вертикальная механическая работа в аспекте оценки техники бега." Учёный XXI века 6-2 (19) (2016): 16-19.

MILLIY VA HARAKATLI O'YINLAR ORQALI TALABA-YOSHLARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

I.A.Yakubjonov- Qo'qon DPI, dotsent

F.I.Yakubjonova- Qo'qon DPI, kata o'qituvchi

A.E.Xasanov- Qo'qon DPI, talaba

Annotastiya: Talaba-yoshlarning jismoniy harakatlariga bo'lgan talabini milliy va harakatli o'yinlar orqali rivojlantirish mumkin. Shuning uchun jismoniy tarbiya darslarida milliy xalq harakatli o'yinlaridan samarali foydalanish kerak. Shuni etirof etish milliy xalq o'yinlaridan dars va o'quv to'garak mashg'ulotlarida talaba-yoshlarni komil inson va jismonan sog'lom kadrlar bo'lib tarbiyalanishida muxim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Milliy harakatli o'yinlar, dars va o'quv to'garaklar, jismoniy tarbiya, badantarbiya, o'yinlar.

Bugungi kunga kelib Respublikamizda barcha sohalar singari jismoniy tarbiya va sport sohasi ham jadallik bilan rivojlanib bormoqda.

Respublikamizning chekka qishloqlarida zamonaviy ochiq va yopiq inshootlarning qurib bitkazilayotgani va aholi ixtiyoriga foydalanish uchun topshiralayotgani fikrimizning yaqqol ifodasi hamda isbotidir.

Bunday shart – sharoitlarning hukumatimiz tomonidan yaratib berilishi o'sib kelayotgan yosh-avlodni jismonan sog'lom va barkamol o'sib ulg'ayishi, ma'nan etuk bo'lib tarbiyalanishi, sog'lom fikrlaydigan hamda Vatanga sadoqat ruhida kamol topishida juda katta ahamiyat kasb etadi. Yaratib berilayotgan bunday shart-sharoitlar jismoniy tarbiya va sport sohasida faoliyat olib borayotgan har bir xodimning ma'suliyatini oshiradi va katta vazifalarni yuklaydi.

Tarbiya xam, eng avvalo, oilada, donolar fikricha, xatto ona qornida boshlanadi. Qadimdan ota-onaning zimmasida o'z farzandlarini har tomonlama mukammal qilib tarbiyalash vazifasi turgan. Oilada qiz bola tarbiyasiga aloxida e'tiborliroq bo'lishga to'g'ri kelgan.

Bugungi kunga kelib o'zbek xalqining, ayniksa talaba-yoshlarning milliy xususiyatlari, urf-odatlari, qolaversa o'zbekona ma'naviy-ma'rifiy qiyofalari jamiyatimiz tarakkiyotida muxim o'rin tutadi. Sog'lom avlodni tarbiyalab, voyaga etkazish, Vatanga sadoqatini shakillantirishda onalarning roli bebaxodir. Bundan jismoniy tarbiya jarayonlarining xam ma'lum xissasi borligini inkor etib bo'lmaydi. Shu sababli, maxalliy talaba-yoshlarni jismoniy tarbiya mashqlari bilan doimiy ravishda shug'ullanishga odatlantirish eng muximdir. Talaba-yoshlarning milliy xususiyatlari, ularni sog'lomlashtirish, jismoniy, ma'naviy va aqliy rivojlantirishga katta etibor qaratilgan.

Xalqimiz a'zal-a'zaldan jismoniy tarbiya va sportni sevadigan xalqi-qadim urf-odatlarini, ming yillik an'analarini asrlar osha ko'z qorachigidek asrab-avaylab, boyitib kelayotgan xalq yigitlari Alpomishdek paxlavon, qizlari Barchinoydek. Ilmiy meroslarida jismoniy tarbiya va xozirgi sport turlari nazariy jixatdan o'z ifodasini topgan. Ibn Sino badantarbiyani boshlash va to'xtatish fursati xaqida gapirib, "Badantarbiya boshlanish vaqtida badan toza bo'lishi, ya'ni ichki a'zolarida va tomirlar yomon etilmagan narsalar bo'lmasligi kerak.

Chunki badantarbiya ularni butun gavdaga tarqatishi mumkin", deydi. Mutloqo to'ygan holatda va juda ochlikda jismoniy harakatlar kilish zararli ekanligini ta'kidlaydi. Ulug' xakim yil fasllarini qaysi vaqtlarida badantarbiya mashqlari bilan shugullanish darkorligini aniq ko'rsatib beradi. Chunki u kishi organizmga xar faslning o'ziga xos ta'sir qilishi va organizmda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni chuqur taxlil qila olgan.

Bayoniy asarlarida inson kamolatlari, sog'likni saqlash bo'yicha qimmatli fikrlar bildirilgan. Ularning namunalaridan talaba-yoshlarning jismoniy tarbiya darslarida va mashg'ulotlarda xabardor etib borish kerak. Chunki ma'naviy-madaniy qadriyatlarni oshiruvchi turli mashqlar, xozirgi yoshlarni barkamol qilib tarbiyalashda xizmat qila oladi. Salomatlik-bu odam organizmning xech qanday kasalliklar alomatsiz xolati bulib organizm

funktstiyalarining tashki muxit bilan muvofiklashuvidir. Odam inso salomatlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning turli yuqumli kasalliklarga, past va yuqori harakatdagi jismoniy ishlariga bo'lgan chidamliligi xam shunchalik barqaror bo'ladi. Bu o'rinda jismoniy tarbiya va sport xar bir inson uchun bebaxo chiniqish maktabidir.

Talaba-yoshlarning jismoniy harakatlariga bo'lgan talabini milliy harakatli o'yinlar orqali rivojlantirish mumkin. Shuning uchun jismoniy tarbiya darslarida milliy xalq harakatli o'yinlaridan samarali foydalaish kerak. Bizga ma'lumki o'zbek xalq o'yinlarining barchasi farzandlarimizni sog'lomlashtirish, jismoniy, ma'naviy va aqliy rivojlangirishga qaratilgan. Kelajakda sog'lom, jismonan baquvvat mexnatkash, bilimli, irodali, chidamli, xarqanday xayot qiyinchiliklarini mardona engan oladigan bo'lishga katta yordam beradi, Talaba-yoshlarning imkoniyatlarini va jismoniy tayyorlik darajasini xisobga olib, xar xil o'zbek xalq o'yinlaridan foydalanish yoki o'yinlarni o'zgartirish va ularga qo'shimchalar kiritish mumkin.

Har bir harakatli o'yin o'zining mazmuni shakli va metodik xususiyatiga egadir. Harakatli o'yinlarni mazmuni quyidagilardan iborat: mavzu yoki mazmun (ifodali yoki shartli o'ylab qo'yilgan ish, o'yin rejasi) maqsadga erishish uchun o'yinga kiradigan, harakat va qoidadir.

Harakatli o'yinlarni shakli - qo'yilgan maqsadga erishish usullarini keng tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi, o'yin qatnashchilarini harakatini tashkil qilishdir. O'yin qatnashchilari bir xil o'yinlarda o'zining shaxsiy qiziqishlariga erishish uchun yakka yoki gurux bo'lib harakat qiladilar boshqalarida esa o'zlarining jamoalarini, o'zlarining jamoalarini qiziqishlarini ximoya qiladilar. Shuningdek o'yin uchun o'ynovchilar har xil tuzilishda yoki shaklda turadilar (sochilib yoki tarqalib, doirada, safda, qatorda).

Shu orqali o'yinlarning bir xilligi engib o'tiladi, ularning evaziga jismoniy tarbiya jarayonining zerikarli va bir xil tusda o'tishiga yo'l qo'yilmaydi. Musobaqalashuv – o'yin uslubi talaba-yoshlarning emostiyalarini ishga solish hisobiga mashg'ulotlarda harakat faoliyatini follashtirishning tekshirilgan vositasi hisoblanadi. Jismoniy rivojlanishda ancha yuqori ko'rsatgichlarga erishishga imkon yaratadi, mashg'ulotlarning o'zini esa qiziqarli qiladi.

Milliy harakatli o'yinlarning axamiyati talaba-yoshlarda muayyan jismoniy sifatlarni xosil qilish va ularni takomillashtirish bilan cheklanmaydi. Milliy harakatli o'yinlar talaba-yoshlarda intizomlilik, jamoada o'zini tuta bilish va o'z obro'si uchun kurashish, o'rtoklariga beg'araz yordam berish kabi fazilatlarni xam shakllantiradi. Milliy va harakatli o'yinlarni o'tkazish jarayonida ularning bir xil bo'lib qolishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Aks holda talabalarning o'yinga bo'lgan qiziqishi kamayib boradi. O'yin o'tkazilgandan so'ng ularni talabalar bilan birgalikda muxokama kilish keyinchalik shu o'yinlar takrorlanayotgan vaqtda boshqaruvchilik roli eng faol talabaga toptirish maksadga muvofiqdir.

O'yinlarni o'tkazish davomida o'qiguvchi talabalarning xatolarini ta'kidlab turishi kerak. Milliy xalq o'yinlarining ko'pchiligini ochik havoda o'tkazishga harakat qilish kerak. Shuni etirof etish joizki talaba-yoshlar o'z salomatliklari uchun zarur sharoit va imkoniyatlardan foydalanib, mexnat qilish xamda yashash uchun tinmay kurashadilar. Yashash va mexnat qilish doim sog'lom bo'lishlikni taqozo etadi. Talaba-yoshlar ayniksa oliy o'quv yurtlarida ta'lim oladigan maxalliy yoshlarning istak va xohishlariga qarab hozirgi kunda jismoniy tarbiya darslarini tashkil qilish va o'tkazish muxim ahamiyat kasb etadi. Milliy va harakatli o'yinlaridan dars va o'quv to'garak mashg'ulotlarida samarali foydalanish mustakil Respublikamiz talaba-yoshlarini komil inson va jismonan sog'lom kadrlar bo'lib tarbiyalanishida muxim ahamiyatga ega. Bundan tashqari talaba-yoshlarda milliy va harakatli o'yinlarining jismoniy tarbiya darslarida ko'llanilishi talablarining o'z milliy madaniyatiga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytiradi xamda yosh avlodni uz Vatanini sevishga, milliy qadriyatlarimizni kuz qorachigidek asrashga va Vatanimizni har xil oqimlardan ximoya qilishga ya'ni ularga qarshi imunitetni shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Azizov Muhammadjon Azamovich, Aminov Batir Umidovich. "METHODS OF EDUCATION OF ENDURANCE IN BASKETBALL PLAYERS OF SENIOR SCHOOL AGE." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 105-109.
2. Шодиев Эргашали, Ирмагов Шавкат, Якубжонов Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.
3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.
5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжонов. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'yidinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.

7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat." Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.
9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ." Интернаука 19-2 (2020) 19-20.
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich,. "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.
12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.
13. Juraev Voxidjon Muhammedovich. "THE ROLE OF REACTION IN THE FORMATION OF COMPETITION MOTIVATION IN ATHLETES." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.
14. Khatamov Zafarjon Nazirjonovich. "The use of modern educational technologies in the organization of physical education is a guarantee to increase the effectiveness of education." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.10 (2021): 477-480.
15. Дехканова М. О., Умарова З. У., Ш. Набиева. "Вертикальная механическая работа в аспекте оценки техники бега." Учёный XXI века 6-2 (19) (2016): 16-19.
16. Умарова, Зулхумор Уринбоевна. "Формирование здорового поколения как основная социально-педагогическая проблема. " Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития. 2014.
17. Umarova Zulxumor Urinbaevna, Umarov Abdusamat Abdumalikovich. "Physical development of youth in preschool education." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 405-406.

JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK MAHORATI

I.A.Yakubjonov –Qo‘qon DPI, dotsent

F.I.Yakubjonova-Qo‘qon DPI, kata o‘qituvchi

A.M.G'ofurov-Qo‘qon DPI, katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Hozirgi kunda mamlakatimizda yosh mutaxassislarni tayyorlash samaradorligini oshirish usullarini izlash, o‘qitishning shakl va metodlarini rasionallashtirish maummosi turibdi. Bu muammo odamlar hayotida tobora ahamiyatga ega bo‘lib borayotgan jismoniy madaniyat va sport sohasida ham dolzarb hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, sport, pedagogik mahorat, psixologik-pedagogik, o‘quv-tarbiyaviya, hissiy-irodaviy, saloxiyat, ta’lim-tarbiya.

Pedagogik mahorat rivojlangan psixologik-pedagogik tafakkur, kasbiy pedagogik bilimlar, ko‘nikma va malakalar, o‘zini ifoda etishning hissiy-irodaviy vositalari sintezidan iborat. O‘qituvchilarning mahorati uning faoliyatida ko‘rinadi. O‘qituvchi avvalo, pedagogik jarayonning qonuniyatlari va mexanizmlarini yaxshi egallagan bo‘lishi lozim.

Mahorat – bu alohida qudrat. Pedagogik mahoratga etishish o‘qituvchining muayyan shaxsiy sifatlari bilan amalga oshadi hamda o‘quv-tarbiyaviy muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga imkon beradi. Pedagogik mahorat yuksak darajadagi pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashni, pedagog shaxsi, uning tajribasi, fuqarolik va kasbiy mavqeini ifodalaydi.

Pedagogik jarayonning o‘ziga xosligi uning tuzilishi va mazmuni, o‘qituvchilarning shakllanishiga turtki bo‘ladi. O‘qituvchi, o‘quvchi-yoshlarga jismoniy tarbiya va sport sohasi bo‘yicha ta’lim (o‘rgatish) berish, tarbiyalash va sog‘lomlashtirish kabi vazifalarni bajaradi. Pedagogik mahorat pedagogik madaniyatning asosiy komponenti hisoblanib, u ham o‘z navbatida murakkab tuzilishga ega. U quyidagi to‘rtta qismdan iborat:

Pedagogik texnologiya

Pedagogik mahorat

Predmetni bilish

Pedagogik uslub

O‘quv fanini, uning tarxini, nazariyasi, metodikasi va zamonaviy amaliyotni bilish pedagogik mahoratning asosini, fundamentini tashkil etadi. Fanning barcha sohalarining jadal taraqqiyoti va yangilanish davrida kasbiy kompetentlik (saloxiyat)ning muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Hozirgi kunda o‘zgarib borayotgan tashkiliy vosita, shakl, metodlar va ijtimoiy shart-sharoitlar o‘qituvchilarga yangi talablar qo‘ymoqda.

Ma’lumki, yuqori jismoniy-amaliy tayyorgarlik o‘quv-tarbiyaviy jarayonning sifati va samaradorligini belgilaydi. Jismoniy tarbiya sohasida va uni o‘qitish metodikasi sohasida o‘quv fanini puxta bilish, bu bilimlarning yuqori darajadagi sport unvoniga va shaxsiy tajribaga asoslanganligi (masalan,

sport ustasi) ijodiy yondoshishga imkon yaratadi. Agar mutaxassis yangi axborotlarga ega bo'lmasa, uning malaka mahorati pasayadi. Shu bois, u shaxsiy vaqtining 15- 20 foizini ilg'or ilmiy yutuqlar bilan tanishishga sarflashi kerak.

O'qituvchining ta'lim va tarbiya sohasida o'rttirgan tajribasi, pedagogik-psixologik tadqiqotlarini yangi yutuqlarini egallashdagi salohiyati (bu uning ilmiy malaka mahoratida namoyon bo'ladi) ilgarilab boruvchi kasbiy tafakkurni ta'minlaydigan istiqbolli ta'limni amalga oshirishga imkon yaratadi. Pedagogik ijodiyot – pedagogik mahoratning muhim va sezilarli tarkibiy qismidir. Uning mohiyati ta'lim va tarbiyaning yuqori natijalarida namoyon bo'ladi. Bu esa —o'qituvchi-ta'lim oluvchilar tizimining o'zaro ta'siri oqibati yuzaga keladi.

Pedagogik ijodiyot turli muammoli vaziyatlarning kelib chiqishi va ularni o'qituvchi o'zining tasavvuri hamda nostandart yo'l bilan hal qilishga intilishi bilan belgilanadi. Pedagogik mahorat komponentlarini hosil qiladigan quyidagi malaka guruhlarini farqlanadi:

Loyixalash;

Konstrukstiyalash;

Tashkilotchilik;

Muloqot;

Pedagogik mahoratning asosi pedagogik bilimdonlikdir. Pedagogik bilimdonlik deganda aniq tarixiy davrda qabul qilingan (normalar, standart) va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobiliyat va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnoma tushuniladi. Pedagogik bilimdonlik pedagogik sohada mahorat bilan ishlayotgan kishining ta'lim va tarbiya ishida insoniyat to'plagan barcha tajribalardan rastional foydalanish qobiliyatini ko'zda tutar ekan, u etarli darajada pedagogik faoliyat va munosabatlarning maqsadga muvofiq usullari va shakllarini egallashi lozim.

Haqiqiy ijod axborotning to'laligiga, ilmiy bashoratga tayanadi. Shuningdek, u o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida pedagog ta'sirning izchil metod, shakl va vositalarining turli kombinastiyalarini hal gal yangicha va samarali qo'llash ko'nikmasiga asoslanadi. Pedagogik uslub – muayyan davr (maktab) pedagoglarining o'ziga xos fikr va harakatlar majmuasidan iborat bo'lib, boshqa davr (maktab) pedagoglarining qarashlaridan farq qiladi. Har bir pedagogning ish uslubi takrorlanmas, individualdir.

Yuqorida ko'rsatilgan ma'lumotlar jismoniy tarbiya o'qituvchi-murabbiylarning pedagogik mahoratiga ega bo'lishiga va uning kasbiy mahoratini egallashga munosib xizmat qiladi hamda o'quv-tarbiyaviy vazifalarni hamkorlik asosida muvaffaqiyatli hal etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2018 yil 5 martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5368 sonli Farmoni.

2. Шодиев Эргашали, Ирматов Шавкат, Якубжонова Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.
3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.
5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжонова. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'yidinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.
7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat." Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.
9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ." Интернаука 19-2 (2020 19-20).
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich,. "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.
12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.
13. Juraev Voxidjon Muhammedovich. "THE ROLE OF REACTION IN THE FORMATION OF COMPETITION MOTIVATION IN ATHLETES."

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.

14. Khatamov Zafarjon Nazirjonovich. "The use of modern educational technologies in the organization of physical education is a guarantee to increase the effectiveness of education." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.10 (2021): 477-480.

15. Дехканова М. О., Умарова З. У., Ш. Набиева. "Вертикальная механическая работа в аспекте оценки техники бега." Учёный XXI века 6-2 (19) (2016): 16-19.

XOTIN-QIZ USTOZ -MURABBIYLARNING JAMIYATDA SPORTNI RIVOJLANTIRISHDA TUTGAN O'RNI

I.A.Yakubjonov-Qo'qon DPI, dotsent

A.M.G'ofurov-Qo'qon DPI, dotsent

F.I.Yakubjonova-Qo'qon DPI, kata o'qituvchi

Annotatsiya. Xotin-qizlar sportini rivojlantirish suratini jadallashtirish, ayniqsa, qishloq xududlarda o'sib kelayotgan avlodni jismoniy tarbiya va sportga ommaviy jalb qilish hamda ularning muntazam shug'ullanishlariga sharoit yaratish, umumiy o'rta ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha qabul qilingan istiqbolli reja vazifalarini izchillik bilan amalga oshirish kabi dolzarb masalalari.

Kalit so'zlar: Xotin-qizlar, sport, jismoniy tarbiya, mashg'ulot, moddiy-texnik, o'quvchi yoshlar, murabbiylar.

Mustaqillik tufayli jismoniy tarbiya va sport yurtimiz taraqqiyotining barcha soxalari kabi davlat siyosatining ustivor yo'nalishlari doirasida rivoj topmoqda. Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida "Qonun, O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qaror Ommaviy sport tadbirlarini yanada kuchaytirish to'g'risida Qarorlar va shu soxaga oid boshqa konseptual xujjatlarning qabul qilinishi, ularning bosqichma-bosqich hayotga tadbir etilayotganligi hamda O'zbekiston Konstitutstiyasi "Ta'lim to'g'risida" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" to'g'risidagi Qonunlarda jismoniy tarbiya va sportga alohida urg'u berilishi yuqorida qayd etilgan fikr ifodasidir.

Bunga Respublikamizning xotin-qiz ustoz murabbiylari tinimsiz izlanishlari orkali maxalla, shaxar, viloyat, Respublika xamda xalkaro musobakalarga boskichma-boskich ravishda ommaviy sportni rivojlantirish bilan bir katorda olimpiya chuqqilari sari yosh o'sib kelayotgan avlodni barkamol, chaqqon, epchil, kuchli qilib tarbiyalashda ustoz murabbiy xotin-qizlar sport sir-asrorlarini shogirdlariga o'rgatish bilan bir qatorda vatanimiz ximoyasida yoshlarni baquvvat qilib tarbiyalashda kuch qudratlarini ayamay izlanishdadirlar.

So'nggi yillarda o'zbek sporti o'zining yuksak natijalari bilan mamlakatimiz shuhratini jahon hamjamiyati oldida tarannum etib

kelayotganligi, minglab halqaro standartlarga mos sport majmualari qad ko'tarayotganligi, yurtimizning turli xududlarida eng nufuzli halqaro musobaqalarning o'tkazib kelinayotganligi ushbu xujjatlarning amaliy ma'sulidir. Lekin yuksak natijalarni qo'ldan bermaslik, malakali, raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash to'g'ridan-to'g'ri yosh iste'dodli zahiralarini etishtirish bilan bog'liqdir. Keyingi o'n yilliklar ichida zamonaviy sportda yosharish jarayoni yuzaga kelmoqda.

Mashg'ulotlar jarayoniga ko'proq yosh sportchilarning jalb qilinishi sport sohasidagi mutaxassislariga katta ma'suliyat yuklaydi. Xotin-qizlar sportini rivojlantirishda ham ayol murabbiylarimiz juda katta o'rin egalla kelmokdalar. Xozirda Respublikamiz viloyatlarida ayol murabbiylarning kamligiga butun Respublikamizning jismoniy tarbiya fakultet va institutlariga —qizlar sportni rivojlantirish» qo'shimcha ravishda qabul jarayoni ajratganligi xotin-qizlar sportni yanada e'tibor qaratilganligi xukumatimiz raxbariyati tomonidan xotin-qizlarning va ayol murabbiylarga bo'lgan e'tiboridir.

Xotin-qizlar sportini rivojlantirish sur'atini jadallashtirish, ayniqsa, qishloq xududlarda o'sib kelayotgan avlodni jismoniy tarbiya va sportga ommaviy jalb qilish hamda ularning muntazam shug'ullanishlariga sharoit yaratish, umumiy o'rta ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha qabul qilingan istiqbolli reja vazifalarini izchillik bilan amalga oshirish kabi dolzarb masalalarni Davlat umummilliy dasturiga asosan global miqyosda samarali xal qilish imkoniyatlari xech kimga sir emas. Shu bilan bir qatorda bolalar, o'quvchi yoshlar va xotin-qizlar sportini to'g'ri tashkil qilish, ular organizmini rivojlantirish xar bir jismoniy sifat va funkstional imkoniyatlarini o'ziga xos sensitiv davrlarini e'tiborga olish zarurligi bilan bog'liqdir.

Ta'kidlash joizki, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining samaradorligi nafaqat ularning uzluksizligi va muntazamliligi bilan belgilanadi, balki, u mashg'ulotlar hajmi muddati va ta'sir etish qiymati bilan asoslanishi lozim, bunda ustoz murabbiylarni urni bekiyosdir. Binobarin xotin-qizlar sportida ayol murabbiylarning nechog'lik muhim ahamiyat kasb etishini aniqlash va ularni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishlari uchun sharoit yaratish va shu sharoit samaradorligini oshirish bilan bog'liq bo'lgan moddiy, xuquqiy, me'yoriy va tashkiliy omillar holatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, xotin-qizlar sportini rivojlantirish faqatgina masalaning moddiy-texnik jihatlari bilan belgilanmaydi, balki shu avlodni global miqyosda jismoniy tarbiya va sportga jalb qilish, mashg'ulotlarni milliy asosda tashkillashtirish va sport mahoratlarini fundamental bo'lishi ayol murabbiylarning tayyorgarligini samarali shakllanishi muhimligiga xukumatimiz raxbarlari uz e'tiborlarini karatdilar, bunga biz ustoz murabbiylar, usib kelayotgan yosh avlodni sog'lom epchil, kuchli va barkamol avlod kilib tarbiyalashni muxim vazifamiz deb bilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muhammadjon Azamovich, Aminov Batir Umidovich. "METHODS OF EDUCATION OF ENDURANCE IN BASKETBALL PLAYERS OF SENIOR SCHOOL AGE." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 105-109.
2. Шодиев Эргашали, Ирмагов Шавкат, Якубжонов Ферузахон. "Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish." Общество и инновации 2.2/S (2021): 683-687.
3. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich. "Modern Requirements For Teaching Discipline "Sports" In Higher Education." The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research 3.02 (2021): 21-23.
4. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Mukhammadjon Azamovich, Muydinov Iqboljon Abdukhamidovich. "THE BENEFITS OF TABLE TENNIS ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S BODY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 5-8.
5. Якубжонов И., М.Азизов, Ф.Якубжонов. "РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ." Educational Research in Universal Sciences 1.3 (2022): 170-173.
6. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich 1, Umarov Abdusamat Abdumalikovich 2, Umarova Zulxumor Urinboyevna 3, Mo'yidinov Iqbol Abduxamidovich 4, Azizov Muxammad Azamovich 5, Aminov Botir Umidovich 6, et al. "Main Characteristics Of Table Tennis In International Sport And Technologies Of Playing It." Journal of Positive School Psychology 6.10 (2022): 2183-2189.
7. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Azizov Muhammad Azamovich, Muminov Sherzodjon Ilyasovich. "Developing human thinking and moving speed through table tennis." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.4 (2022): 164-165.
8. Икром Якубжонов "Jismoniy madaniyat jarayonida aqliy madaniyat." Общество и инновации 2.2/S (2021): 688-691.
9. Рахимов Шермат Мирзарахимович, Якубжанов Икром Акрамжонович, Якубжанова Ферузахон Исмоиловна. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В УЧАСТИИ МЕСТНЫХ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В СПОРТЕ." Интернаука 19-2 (2020) 19-20.
10. Yakubjonov Ikrom Akramjonovich, Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna, Azizov Muxammad Azamovich "INSON ORGANIZMINI RIVOJLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI." INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND 1-5 (2022): 124-130
11. Parmonov Akmal Abdupattaevich., "TECHNOLOGY OF FORMATION OF AKMEOLOGICAL POSITION IN FUTURE TEACHERS." World Bulletin of Social Sciences 5 (2021): 112-115.

12. Alikulov Akmal Akramovich, Yakubjonova Feruzakhon Ismoilovna, Xatamov Zafar Nazirjonovich. "Technologies for developing of future physical education teachers through media education tools." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 885-890.
13. Khatamov Zafarjon Nazirjonovich. "The use of modern educational technologies in the organization of physical education is a guarantee to increase the effectiveness of education." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.10 (2021): 477-480.

ХАЛҚ МУСИҚА НАМУНАЛАРИНИ ЎРГАНИШ ЖАРАЁНИДА ИЛМИЙЛИК, ТИЗИМЛИК МАСАЛАЛАРИ.

Э.Б.Қобилова-Қўқон ДПИ, доцент

“Фольклор - инсониятнинг болалик қўшиғидир”

Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси

Президенти

Аннотация Ушбу мақолада энг қадимий ҳаётбахш миллий қадриятларидан бири фольклор санъати ва ўзбек халқ мусиқа ижодини ўрганиш жараёнида илмийлик, тизимлилик масалалари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар-фольклор, бахши, лапар, маросим, этнография, қадрият, маънавият.

Халқ ижодиётида мужассамлашган юксак маънавий баркамоллик анъаналари бугунги кунда ёш авлодни тарбиялаб, вояга етказишнинг миллий негизи ҳисобланади. Халқимизнинг энг қадимий ҳаётбахш миллий қадриятларидан бири фольклор санъатидир. Бу санъат бадиий анъаналари тизими сифатида халқимизнинг илғор умуминсоний ғояларини такомиллаштириб, келажакка умид, эзгулик, меҳр-саҳоват, инсонийлик, ватанпарварлик билан боғлиқ миллий ва маънавий қадриятларни шакллантиришга хизмат қилмоқда. Халқ ижодиётида мужассамлашган юксак маънавий баркамоллик анъаналари бугунги кунда ёш авлодни тарбиялаб, вояга етказишнинг миллий негизи ҳисобланади. Шу боис ўзбек халқ ижодининг бой ва серқирра анъаналарини қайта тиклаб, кенг ривожлантириш, ёшларнинг бугунги кундаги ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун етарли даражада имкониятлар яратиш учун фольклор ва этнография бўйича мутахассисларини тайёрлаш амалий аҳамиятга эгадир. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва “Таълим тўғрисидаги” Қонун ҳам мамлакатимиз маънавий ҳаёти учун ғоят зарур бўлган малакали, интеллектуал салоҳияти юқори, маънавий олами теран мутахассисларни тайёрлаш лозимлигини тақозо этади. Фольклор ва этнография йўналиши бўйича мутахассислар тайёрлашнинг миллий негизи — халқимизнинг маънавий қадриятларини янада такомиллаштириш, омманинг ижодий иқтидорини ўстириш, ёш авлод онгига мустақиллик мафкураси ғояларини, миллий қадриятларни сингдиришдан иборат. Чунки бундай мутахассислар

аждодларимиз ижодий салоҳиятининг энг яхши анъаналарини келгуси асрда ҳам давом эттиришни таъминлашга ўз ҳиссаларини қўшмоғи керак. Мусиқа жамият маънавий тараққиётида санъатнинг бошқа қирраларига нисбатан глобал таъсир қилиш қудратига эга бўлиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъбирлари билан айтаганда “Тенгсиз маънавий бойлигимиз бўлмиш мумтоз санъатни, халқ ижодининг нодир намуналарини асраб – авайлаш ва ривожлантириш, уни келгуси авлодларга безавол етказиш жаҳондаги илғор фикрли олимлар ва санъаткорларнинг, давлат ва жамоат арбоблари, барча маданият аҳлининг эзгу бурчидир”. Фолклор санъати, таъбир жоиз бўлса, бу – инсониятнинг болалик қўшиғидир.

Энг муҳими, бугунги кунда мусиқа санъати навқирон авлодимизнинг юксак маънавият руҳида камол топишида бошқа санъат турларига қараганда

кўпроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатмоқда”, - деган эдилар. Мустақиллик йилларида, мусиқа санъатига миллий-эстетик қадрият сифатида ёндошиш, унинг гўзал анъаналарини ривожлантириш, мусиқанинг анъанавий ва замонавий йўналишларини янада ривожлантириш мақсадида бар қатор дастурлар ишлаб чиқилди. Шунингдек, фольклор ва замонавий мусиқий меросимизни асраб-авайлаш ва ўрганиш бўйича кўплаб илмий тадқиқот ишлари олиб борилди, халқ оғзаки ижоди қадриятларини қўллаб қувватлашга қаратилган анжуманлар ўтказилди.

Ўзбек мусиқа меросида тўрт асосий локал услуб мавжуд бўлиб, булар: Фарғона – Тошкент, Хоразм, Бухоро – Самарқанд ва Қашқадарё – Сурхандарё маҳаллий услубларидир. Уларнинг ҳар бири қадимдан кузатилиб келинган маълум этник яқинлик ва ҳудудлар аҳолиси ҳаётидаги умумийлик натижасида вужудга келган. Бизга халқимизнинг ижодидаги серқирра жиҳатларида мавжуд бўлган бой меросини ўрганиш имконияти яратилди.

Айтиш мумкинки, фольклор санъатининг инсон дунёқарашига таъсири билан боғлиқ ишларнинг умумназарий масалаларига янгича ёндошувлар шаклланди. Эндиликда фольклор нафақат санъат тури балки, у тарбия воситаси, жамият барқарорлигини таъминловчи кучга айланди. Бу ҳолат:

биринчидан, бугунги кун ўзбек фольклор санъатининг хусусиятларини илмий таҳлил этиш ва уни замонавий тамойиллари асосида бойитишни талаб этмоқда. Чунки, фольклор ҳам тарбия, ҳам ижтимоий тараққиёт жараёнларини барқарорлаштирувчи муҳим восита сифатида мафкуравий жараёнларнинг марказида туради.

Иккинчидан, фольклор ижро санъатининг ёшлар тарбиясидаги аҳамиятини илмий тадқиқ этиш, унинг жаҳон мусиқий меросидаги ўрнини таҳлил қилиш орқали миллий қадриятларимизнинг нафис ва гўзал жиҳатларини намоён этириш ғоятда зарурдир.

Учинчидан, бугунги кунда фольклор қўшиқларини ижро этиш жараёни ва амалиёти кескин ўзгариб бормоқда. Бироқ, уни фақат оҳанглар тизими сифатида ўрганиш бу борадаги бир томонлама ёндошишни келтириб

чиқаради. Аслида фольклор кўшиқ оҳаниг, куй ва нолани уйғунлаштириши билан ўзининг гўзаллигини намоён эттиради ва инсонга эстетик завқ беради.

Тўртинчидан, санъат турлари ичида ўзбек халқ фольклор кўшиқчилиги санъати ўзига хос шакл ва мазмунга эга. Унинг ўрнини бошқа санъат турлари босолмайди: у нодир ва бетакрордир. Унда оҳанг бирикмалари, шакл ва жанрлар, хилма-хил ва мураккаб усуллар мажмуаси, шунингдек, халқ поэтик ижодиётини, хилма-хил куйлар бойлигини муайян тартибга солади. Шунинг учун ҳам у халқ маданиятининг кўриниши сифатида намоён бўлади.

Бешинчидан, ўзбек халқ анъанавий мусикаси бўлмиш мақомлар, маросим мусикалари, фольклор кўшиқлари ўзига хос бадиий-эстетик жанр тизимидир. Маълумки халқимиз азалдан маънавий дунёси бой, ижодкор халқ бўлган. Аجدодларимиздан бизга меърос бўлиб келаётган урф-одатлар, маросимлар ва анъаналарга берилаётган эътибор, уларни тиклаш, сақлаш ва келгуси авлодга етказиш борасида қилинаётган саъйи ҳаракатлар Мустақиллик туфайли эришган ютуқларимиз билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, юртимизнинг ворислари бўлган ёш авлодни энг аввало миллий урф-одат ва анъаналар, буюк ўтмишимизга ҳурмат, тарихимиз билан ғурурланиш руҳида тарбиялаш масалаларига ҳукумат томонидан эътибор берилиши, ана шу ишлар учун махсус қарорларнинг қабул қилиниши ва маблағлар ажратилиши бу соҳанинг мамлакат ва миллат учун нақадар муҳимлигини белгилайди.

Бугунги кунда бутун дунё бўйлаб кадрлар тайёрлашга бўлган эътибор кучайиб, бу борада янада юқори масъулият талаб этилмоқда.

Шунингдек фольклор-этнографик жамоалари раҳбарларини тайёрлашда қўйиладиган талаблар ва уларнинг етук мутахассис бўлиб етишишида ҳудудий услублардан фойдаланиш йўллари ҳақида сўз борар экан қуйидагиларга эътибор қаратишимиз зарур бўлади. Бўлажак фольклор-этнографик жамоалари раҳбарлари республикадаги барча локал услублардан билим ва кўникмаларга эга бўлишлари мақсадга мувофиқдир. Фольклор санъатида ўзига хос хусусиятлари билан бир-биридан ажралиб турадиган локал услублар мавжуд: 1. Қорақалпоғистон республикаси 2. Хоразм 3. Зарафшон (Самарқанд-Бухоро-Навоий) 4. Сурхондарё-Қашқадарё 5. Фарғона-Тошкент услубларидир.

Юқорида қайд этилган услубларни талабаларга босқичма-босқич ўргатиш лозим. Мисол учун талабанинг ўзлаштириш қобилиятдан келиб чиқиб маълум вақт Самарқанд-Бухоро-Навоий, маълум вақт Сурхондарё-Қашқадарё, маълум вақт Фарғона - Тошкент, маълум вақт Қорақалпоғистон республикаси ва Хоразм ҳудудлари фольклорини ўргатилса мақсадга мувофиқдир. Ҳудудий услубларни ўргатиш жараёнида талабаларнинг тарқатма материаллар (ҳудудий услубларни акс эттирувчи кўшиқларнинг аудио тасмалари, фольклор-этнографик жамоалари дастурларининг видео тасмалари ҳамда фотосуратлари) асосида мустақил таълим олишини ҳам ташкил этиш лозим. Шунингдек талабаларнинг ишлаб чиқариш амалиётини

хам ўрганаётган худудда ташкил этилиши янада самаралидир сабаби олинган назарий кўникмаларни амалиётда қўллашлари учун шароит яратилади. Маълумки ишлаб чиқариш амалиётининг вақти деярли барча курслар учун “Наврўз” сайллари ўтказиладиган вақтларга тўғри келади бу эса талабаларнинг худудий услубларни ўрганишида янада қўл келади. Бойиси барча худудларда “Наврўз” сайллари ташкил этилади сайиллар дастурларида эса асосан фольклор кўшиқлари, урф-одатлар намунаси, миллий либослар, миллий рақслар, халқ ўйинлари, миллий ҳунармандчилик намойиш этилади.

Худудий услубларни ўргатишда фольклор кўшиқларини турларга бўлиб босқичма-босқич ўргатилади масалан болалар фольклор кўшиқлари, меҳнат кўшиқлари, мавсум ва маросим кўшиқлари кабилардан намуналар ўргатиб талабаларда худудлараро жанрларни фарқлай олиш кўникмаксининг пайдо бўлишига эришилади. Шу йўсинда фольклор санъатининг бошқа жанрлари, тармоқлари ҳам босқичма-босқич ўргатилиши мақсадга мувофиқдир.

Маълумки халқимизнинг номоддий-маданий меъроси яъни фольклор санъати ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Ҳар бир худуднинг фольклор кўшиқлари, урф-одатлари, миллий либослари, миллий рақслари ва ҳунармандчилиги ўша халқнинг тарихини, яшаш тарзини ва ушбу халққа тегишли бошқа жиҳатларини акс этиради. Яна шуниси этиборлики фольклор санъатининг баъзи намуналари бошқа худудларда такрорланмайди ёки кўпроқ намуналар эса ҳар бир худудда мавжуд бўлсада бири биридан фарқли ижро этилади. Масалан: Сурхондарё-Қашқадарё вохаларида ижро этиладиган “суст хотин” ёмғир чақириш кўшиғи бошқа худудларда кам учрайди ёки Тошкент-Водий худудларидаги “катта ашулла” жанри бошқа худудларда умуман учрамайди бу каби мисолар кўпроқ келтиришимиз мумкин. Шундай экан бўлажак фольклор-этнографик жамоалари раҳбарларига Сурхондарё-Қашқадарё фольклоридан воҳанинг дostonчилик мактабларини, меҳнат ва маросим кўшиқларини, Сурхон рақс услубини, халқ ўйинларини, воҳага хос миллий чолғу ижрочилик йўлларини, миллий либосларини, урф-одат ва маросимларини ўргатиш керак. Самарқанд-Бухоро-Навоий фольклоридан Бухоро мавригини, ушбу учала воҳанинг ўзига хос тожикча фольклор кўшиқлари ва рақсларини, миллий урф-одат ва маросимларини, миллий либосларини ва халқ ўйинларини ўргатиш лозим. Тошкент-Фарғона фольклоридан Фарғонанинг катта ашуласини, Андижоннинг рақсини, Қўқоннинг ёр-ёрини, Тошкентнинг ўланини, водийнинг меҳнат ва маросим кўшиқларини, миллий урф-одат ва маросимларини, миллий либосларини ва халқ ўйинларини ўргатиш лозим. Жиззах фольклоридан Зомин ва Ғаллаорол худудларининг ўзига хос фольклор санъатини ўргатиш лозим. Қорақалпоғистон республикаси ва Хоразм фольклоридан эса Қорақалпоқча фольклор кўшиқларини, Қорақалпоқча ва Хоразмча рақс услубларини, Хоразм ҳазил кўшиқларини, Хоразм халфа кўшиқларини, иккала худуднинг ўзига хос миллий урф-одатлари ва анъаналарини, миллий либосларини,

миллий чолғу ижрочилик услубларини, миллий халқ ўйинларини ўргатиш керак. Ҳар бир ҳудуд халқининг фольклор ижодидаги маҳаллий шевалар, миллий либослар ва шу каби бошқа намунавий томонлари билан бўлажак фольклор-этнографик жамоалари раҳбарларини чуқурроқ таништириш ва бу борада билим ва кўникмаларни биринчи босқичда ўргатиш янада самаралидир. Шу тариқа ҳудудий услубларни мукаммал ўргатиш асносида Фольклор-этнографик жамоаларига ҳар томонлама етук раҳбарларни тайёрлашга эришиш мумкин бўлади.

Хулоса қилиб шуни айтиш жоизки ҳозирги замон ёшларини комил инсонлар қилиб тарбиялашда фольклор ижро санъатининг роли бениҳоя катта. Бизнинг ота-боболаримиз ўзларининг қалбидан ҳаётидаги қувончли онлар, эришган ютуқлар, бошларига тушган кулфату, дарду аламларни ўзида акс эттирувчи халқ қўшиқларига кенг ўрин ажратиб яшаганлар. Ҳозир ҳам мусиқасиз ҳаётимизни тасаввур этиш қийин. Шунинг учун ҳам фольклор мусиқий меросимизни асраб-авайлаш ва ўрганиш, уни ёшларимизга етказиш бизнинг бош мақсадимиздан бири бўлмоғи лозим. Маънавий меросимиз бўлган анъанавий ижрочилик санъатини баркамол авлод онгига сингдириш биз устозларнинг бурчи саналади. Бугунги жаҳоннинг глобаллашув даврида “оммавий маданият” таъсиридан ёш алодни ҳар томонлама муҳофаза қилишда фольклор қўшиқ ижрочиликнинг ўрни бекиёсдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев. Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 8- апрель, душанба. “АДОЛАТ” газетаси. № 14 (1235).
2. У.Курбанова, Б.Кудайбергенова ва бош. Фольклор қўшиқ ижрочилиги. – Т.: “ТУРОН-ИҚБОЛ”, 2014
3. 2.Н.Қосимов. Фольклор мусиқа ижрочилиги. Ўқув қўлланма. – Т.: “Талқин”, - 2008. 192 б.
4. 3. О. Ҳайитова. Хоразм қўшиқчилики санъати дурдоналари. – Т.: “Ношир”, - 2009.
5. 4. Ў.Тошматов. Фольклор қўшиқлари. Ўқув қўлланма. – Т.: “Халқ мероси”, -2003. 136 б.
6. “Танаворлар”. Т.: -2003. 66 б.
7. М. Жўраев, Ў.Тоҳиров. Остонаси Тиллодан. Т. 2003.
8. “Шода-шода марварид” Ўзбек халқ қўшиқлари. Т.: “Шарқ”, - 2006. 416б.
9. Алла қўшиғи - оналар орзуси. Т.: - 2001.
10. Бебаҳо маънавий мерос. Т.: «Камолот», - 1999.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA OLIB BORILADIGAN MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLAR MAZMUNIDA MUSIQA O'QITUVCHISINING O'RNI.

E.Qobilova-Qo'qon DPI, dotsent
M.Baxromova-Qo'qon DPI, talaba

Annotasiya. Ushbu maqolada maktablardagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar mazmuni va uni tashkil qilish uslubi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: san'at tadbiri, marosim, tarbiya, idrok, musiqa, nafosat, ta'lim.

Bugungi kunda mamlakatimizda qadriyatlarimiz va an'alarimizni qayta tiklash uchun zarur shart-sharoitlar yaratmasdan turib, bu muhim vazifalar amalga oshirilmoqda.

Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida qabul qilingan «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning Milliy dasturi»da ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, kadrlar tayyorlashning yangi tizimini yaratish, barkamol, salohiyatli avlodni tarbiyalash asosiy maqsad qilib belgilanib, uni hayotga tatbiq etish ishlari davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan deb hisoblanishi ko'rsatilgan.

«Ta'lim to'g'risidagi Qonun»da etim va ota-onasining homiylikidan mahrum bo'lgan, jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsonli bolalar va o'smirlarni, ijtimoiy yordamga muxtoj bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish va o'qitish borasida ta'lim hamda vossiylik organlarining burchi va vazifalari belgilab berilgan.

Har qanday ijodkorlik, buning ustiga pedagogik ijodkorlik quruq joyda, faqat hissiy kechinmalar asosida boshlanishi mumkin emas. Tarbiya san'atida o'zining pedagogik mahorati, o'zining «bir qolipdagi» mehnat madaniyati borki, ularni bilib olish zarur. Pedagog kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish butun tizimi ana shuni bilib olishga qaratilishi kerak. Biroq, hali hech kim oliy o'quv yurtida o'qib yoki o'qituvchilar malakasini oshirish kursini tamomlagandan keyin usta pedagog bo'lib qolmagan. Pedagogik mehnat ustalari ta'lim muassasalarida vujudga keladi, o'quvchilar bilan muomalada shakllanadi. Demak, tarbiyaviy tadbirlar jarayonida pedagog pedagogik mahoratga ega bo'lish bilan birga, u o'quvchi qalbini tushunishi, uning qiziqish va moyilliklarini his qilishi kerak. Shunga ko'ra tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirishi va o'tkazishi lozim. Albatta, rejalashtirish o'quvchilarning maslahatisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Tarbiyaviy tadbirlarni shunday tashkil qilish kerakki, unda o'quvchilar faol bo'lishsin, o'qituvchi esa nazoratchi sifatida namoyon bo'lsin. Shundagina ko'zlangan maqsadga aniq va tez erishish mumkin. O'quvchilar bilan tarbiyaviy tadbirlar o'tkazishda o'qituvchining muomala odobi ham juda katta ahamiyatga egadir. O'qituvchining o'quvchilar bilan bevosita yoki bilvosita muomalasi o'tkazilishi lozim bo'lgan tarbiyaviy tadbirlarga tayyorgarlik jarayonida sodir bo'ladi. Mazkur jarayonni o'quvchilarning muomalasiga ta'sir ko'rsatishning o'ziga xos vositasi deb qarash mumkin. Muomala – bu ma'lumotlar, axborotlar jarayonidir. Ushbu jarayon ikki yo'nalishda, ya'ni boshqarish subyektidan (o'qituvchidan) boshqarish obyektiga (o'quvchiga) borishi yoki

aksincha – obyektidan subyektga borishi mumkin. O'qituvchi bevosita shaxslararo muomaladan o'z tarbiyalanuvchilari, umuman jamoa haqida, undagi ichki jarayonlar haqida g'oyat xilma-xil ma'lumotlarga ega bo'ladi va hokazo. O'z navbatida o'qituvchi muomala jarayonida o'z o'quvchilariga ham ustoz va shogird odobi an'analari mavzusiga qaratilgan ma'lumotlarni ma'lum qiladi. Bunda o'qituvchi o'tkazilishi kerak bo'lgan tarbiyaviy tadbirlar mazmuni, shakli, vositalari haqida o'z tarbiyalanuvchilariga ma'lumot berish bilan birga, ularning ishlash jarayonlari haqida ham tushuncha beradi.

O'zbek xalq pedagogikasida bolalarni insonga mehrlil, rahm-shafqatli, insonparvar, kindek qoni to'kilgan zaminiga mehr qo'yish va h.k kabi tuyg'ularni singdirishga katta e'tibor berib kelingan.

O'quvchilar ma'naviy-ahloqiy tarbiyasining muhim qismlari bo'lmish vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ularini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Maktabda o'quvchilarda yuksak ma'naviy-ahloqiy hislardan vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ularining paydo bo'lishi va rivojlanishi, asosan bolalarning katta kishilar bilan qiladigan o'zaro muomala, muloqot va munosabatlariga bog'liq bo'ladi. Insonda eng yuqori ma'naviy hislardan vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ulari bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan. Bularni bir-biridan ajratib qarash qiyin. Bular bir-birining zamirida paydo bo'luvchi, shakllanuvchi va shaxs ma'naviyatini belgilovchi his-tuyg'ulardir. Mehr-muruvvat his-tuyg'ulari vatanparvarlik, insonparvarlik his-tuyg'ulari zamirida va aksincha mehr-muruvvat his-tuyg'ulari zamirida vatanparvarlik, insonparvarlik his-tuyg'ulari paydo bo'ladi. Insonparvarlik tushunchasi - o'zbek millatida o'ziga xos alohida xususiyatga ega. Bu fikrlar zamirida Ona-Vatan va o'z xalqiga cheksiz muhabbat va mehr his-tuyg'ulari bilan to'lib-toshgan avlodni kamol toptirish, uning ongida vatanparvarlik, insonparvarlik va mexr – muruvvat his-tuyg'ularini shakllantirish vazifasi turganligini anglash qiyin emas. O'zbeklarning urf-odatlarini bo'yicha, o'zi yashab turgan joy muqaddas hisoblanadi. Bu muqaddas tuproqqa nisbatan yovuz niyat, yomon so'z aytilmaydi. Vatan, yurt, millat tushunchalari ulug'vor tushunchalar bo'lib, hamisha mehr-muxabbatdan quvvat oladi. Shu jihatdan qaraganda, bu tuyg'ular egizak qondoshu- jondoshdurlar. Bu his-tuyg'ularni yosh murg'ak yuragida uyg'atish, uni rivojlantirish va takomillashtirib borish, barcha maktab o'qituvchilari faoliyatlarida, ota-ona, mahalla fuqarolari va xokazolarning muqaddas burchlari hisoblanadi. Mustaqil O'zbekistonning kelajagi, ko'p jihatdan, barkamol avlod tarbiyasiga bog'liq. Buning uchun dono xalqimizning va mutafakkirlarimizning durdona fikrlariga rioya qilib, yoshlarimizga bolalikdan boshlab ajdodlarimiz tomonidan qo'llab kelingan eng xalqchil o'dob namunalari va his-tuyg'ularni o'rgatib borishimiz zarur. Vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ulari — bu qo'shaloq tuyg'ular bo'lib, ularni bolalarimiz ma'naviy-axloqiy tarbiyasi tizimida birgalikda singdiriladi. Bolalarimizning ilk yoshlik paytlaridan boshlab, bu yuqori his-tuyg'ularini shakllantirib, o'stirib borish - ularni ijtimoiy turmushning murakkab vaziyatlariga

moslashtirib beruvchi kelajakdagi barkamol shaxs tarbiyasi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish imkoniyatini beradi. Vatan tuyg'usi to'g'risidagi fikrlar jahon sivilizasiyasiga ulkan hissa qo'shgan yurtdosh mutafakkirlarimiz al-Xorazmiy, al-Farg'oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Mansur as-Samarqandiy, Ibn Sino asarlarida ham o'z ifodasini topgan. Vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulariga sodiq bo'lib, o'z asarlarida bu tushunchalarning muqaddas ekanligini XX asrning 30-50 va nihoyat 80-yillarida xalqimizga qarshi uyushtirilgan ishlarda – qatag'onlik va surgun azoblarini o'z boshlaridan kechirib, halok bo'lgan yurtdoshlarimiz, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Usmon Nosir kabi yozuvchi, shoirlarimiz o'z asarlarida kuylaganlar. Hadislarimizda «Vatanni sevmok iymondandir» deyiladi. Vatan ostonadan boshlanadi, deydi donishmandlar. Bu dono so'zlar har bir kishining o'z vatanini sevish va qadirlashga da'vad etadi. Demak, Vatan inson uchun o'zi tug'ilib o'sgan joy, go'shadan boshlanib butun bir mamlakatni qamrab oladi. Vatanni sevish – o'z ona qishlog'i, shahri, o'zi balog'atga etayotgan joyini sevish va ardoqlashdir. Musiqani sevuvchi insonning ko'ngli ezgulikka moyil bo'ladi, ya'ni u jaholatga qarshi samarali vosita, o'tkir quroldir. U bor yerdan hajolat qochadi. U millat tanlamaydi, lekin milliy ruh uyg'otad. Ta'lim tizimida ham musiqiy ta'limni ushbu tizimni eng quyi pog'onasi bo'lgan maktabgacha tarbiya muassasalari faoliyatidan boshlab kuchaytirmoq, bu yo'lda uchrayotgan to'siq va muammolarni bartaraf qilmoq kerak. Chunki, biz ham farzandlarimizning kelajakda jaholatdan yiroq, ma'rifatli, fozil va komil insonlar bo'lib yetilishini istaymiz. Shuning uchun ularni bolalikdan musiqasevar, adabiyot va san'atning barcha jabhalariga ixlosmand, keng fikr, axloq-odobli, mehr-oqibatli, badiiy-estetik dunyoqarashi yuksak qilib tarbiyalashimiz va shu ishni bolalar bog'chalaridan boshlamog'imiz lozim. Tadbirlarning eng asosiysi bayram ertaliklari bo'lib, u uzoq tayyorgarlik hamda tashkilotchilik, puxta bilim va mahorat talab qiluvchi tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bu muassasalarda ertaliklar asosan mustaqillik kuni (1-sentabr), yangi yil, vatan himoyachilari kuni (14-yanvar), xotin-qizlar kuni (8-mart), navro'z umumxalq bayrami (21-mart), xotira kuni (9-may) va bog'cha bilan xayrlashish kuni (1-iyun bolalar kuni) ga bag'ishlab o'tkaziladi. Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar – o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularning dunyoqarashini to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchining vazifalari ham ko'p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi: -darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish; -o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarini pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollari yordamida yo'lga ko'yish; - sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda o'qituvchilar, ota-onalar, sinf faollari, uslubiy yordam ko'rsatish; umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil

qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish. Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan, uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishi qiyin. Maktabdan tashqari ta'lim muassasalariga bolalar, o'smirlar ijodiyoti saroylari, uylari klublari va markazlari, bolalar-o'smirlar sport maktablari, san'at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar, sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa muassasalar kiradi.

Musiqiy ommaviy va tarbiyaviy ishlarga oid to'garaklarda o'quvchilarning badiiy-estetik didini, ma'naviyatini, axloqini Vatanga, el-yurtga bo'lgan mehr-muhabbatini mehnatga, bilim olishga bo'lgan intilishini, qobiliyatini oshirish va albatta yangi-yangi samarali ishlarga bosh qo'shmog'i muhim ahamiyat kasb etadi. Tadbirni amalga oshirish rejasida estetik, tarbiyaga e'tiborni qaratish lozim. Shunda o'tkazilayotgan tadbir: hox konsert ko'rinishida bo'lsin, hox saxnaviy ko'rinish shaklida bo'lsin: nafaqat tomashabinlarga, balki ko'rinishda ishtirok etayotgan, qatnashayotgan o'quvchilarga ham estetik zavq-shavq bag'ishlaydi. Demak: Barkamol inson uchun zarur bo'lgan musiqiy, ommaviy tadbirlarni amalga oshirishning mohiyati mazmunini to'g'ri taxlil qilib munosabat bildirish; Musiqiy ommaviy tadbirlarni tashkil etish va uni amalga oshirishning shakl va yo'llarini izlash. Musiqiy ommaviy tadbirlarni tashkillashtirish va uni ko'tarinki ruxda o'tkazish ta'lim muassasalarida badiiy havaskorlik to'garaklariga iqtidorli yoshlarni jalb etish, sahnaviy ko'rinishlar orqali o'quvchilarni ma'naviy estetik tarbiyalash, ularga davr bilan hamohang bo'lgan asarlarni, kuy va qo'shiqlarni, raqslarni o'rgatish, drama, komediyali sahnaviy ko'rinishlardan baxramand etishdek ma'suliyatli va sharaflı ishlar zamon talabiga mos va juda zarur yumushlardir. O'quvchilar qalbini urf-odatlarimiz, qadriyatlarimizni o'rgatish orqali ulardan odob-axloq nurlarini yoritmoqchi bo'lgan tarbiyachi o'quvchi chuqur bilim, keng maxorat va tarbiyachilik, tashkilotchilik san'atini egallamog'i lozim. Maktabda sinfdan tashkari musika tugaraklarini amalga oshirish metodikasi kursining maqsadi:

- bo'lajak o'qituvchi tarbiyachilar, to'garak rahbarlariga tarbiyaga doir tadbirlarni amalga oshirishning nazariy va amaliy asoslari haqida bilim berish;
- o'quvchilarni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda o'zbek xalqining urf-odatlari, milliy va ma'naviy qadriyatlaridan foydalanish manbashunoslikka o'rgatish;
- ommaviy tadbirlarni rejalashtirishda o'quvchi yoshlarning yosh xususiyatlari qiziqishi, jamoadagi ijobiy va salbiy tomonlarining mavjud darajasiga e'tibor berish;
- tarbiyaviy tadbirlarni sifat va samaradorligini oshirishda yangicha ishlash metodi va shakllaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish kabilar.

Darsdan tashqari olib boriladigan ishlar mazmunida innovatsion texnologiyalarini qo'llab shaxs ma'naviyatini shakllantirish, ongini o'stirish va tafakkurini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bular orqaligina erkin va mustaqil fikrlaydigan, o'zligini anglay oladigan, ya'ni har xil zararli oqimlarga

qo'shilib ketavermaydigan bo'lajak mutaxassislarni intellektual salohiyatli, siyosiy ongli qilib tarbiyalash imkoniyati yaratiladi. Shaxs ma'naviyatini shakllantirish muammosi asrlar davomida ilm ahli uchun dolzarb muammo bo'lib kelgan. Chunki shaxs ma'naviyati jamiyat ma'naviyatini tashkil etadi. Ular zamon va makon nuqtai nazardan kelib chiqib turlicha fikr bildirgan. Hozirgi kunda maktablardagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar, o'quvchilar darsdan tashqari olib boriladigan ishlar pedagogic muammo sifatida imkon darajasida tashkil etilgan, ammo davr talabi ularni yanada takomillashtirishga undamoqda. Maktablardagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar mazmundai o'quvchilar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yanada takomillishtirish o'quvchilar ota-onalari uchun mo'ljallangan tadbirlarni mazmunan boyitish lozim ekanligi aniqlandi. O'quvchilarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga qiziqishini oshirish Maktablarda tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning amaliyotdagi ahvoli muntazam tashkil etiladigan tadbirlarga o'zgacha ruh bag'ishlash kerakligini ko'rsatadi. Maktabda darsdan tashqari olib boriladigan ishlar senariyalarini tuzish, milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz haqida batafsil ma'lumotlar tayyorlash, ularni yoshlarimiz ongiga singdirishga qulay holga keltirib, ya'ni axborot ko'rinishiga keltirib tizimlarga (qomusiy va hadis ilmi olimlari, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, faylasuflar, xalq qahramonlari, davlat arboblari, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan rasm-rusumlar va urf-odatlar, an'analar va h.k.) ajratish ijobiy pedagogik samara beradi. Maktablarda olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni takomillashtirishdan pirovard maqsadimiz xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan taraqqiyoini o'zida mujassam qilgan Ozod va obod Vatan qurishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, ommaviy musiqiy tadbirlar orqali bo'lajak barkamol avlodlarimizni badiiy-estetik tarbiyalash ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan musiqa o'qituvchilari maktagacha, maktabdan tashqari muassasa rahbarlari, tarbiyachilarining muqaddas burchlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi to'g'risida" farmon.
2. 2017-2021- yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha xarakatlar strategiyasi.
3. Mirziyoyev Sh. Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O'zbekiston, 2017-yil
4. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. T.: O'zbekiston, 2017-yil
5. Mirziyoyev Sh. Xalq so'zi, 2017-yil, 16-yanvar
6. Y.Rajabiy. I. Akbarov. O'zbek xalq musiqasi tarixi, (O'qituvchi). 1981 yil.
7. A..Jabborov. O'zbek bastakor va musiqashunoslari. Toshkent. 2004
8. O'zbek mavsumiy marosim folklori (o'quv qo'llanma). 2008-yil
9. G.Sharipova, G'.Najmiddinov. Musiqa o'qitish metodikasi (darslik). 2018

MUSIQA MADANIYATI DARSLARINI DASTUR ASOSIDA REJALASHTIRISHDA MUSIQAVIY FAOLIYATLARNING O'RNII.

M.Djumaboyeva-Qo'qon DPI, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa madaniyati darslarini dastur asosida rejalashtirishda musiqaviy faoliyatlarning o'rnii haqida fikr yuritildi.

Kalit so'zlar: an'ana, odat, tarbiya, qo'shiq, odob ta'lim, bilim san'at, qobiliyat, dars

Ma'lumki musiqa birinchi navbatda yoshlarning ma'naviy-axloqiy madaniyatini shakllantirishga, ularda milliy g'urur va vatanparvarlik, nafosat va badiiy didni o'stirishga xizmat qilib, pirovardida ularni haqiqatgo'y komil inson qilib tarbiyalashga o'z hissasini qo'shadi. "Musika inson his-tuyg'ularini, orzu-umidlarini, hohish-istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg'ulariga faol ta'sir etadi. Musika ham fan, ham san'atdir"⁵

Albatta, har bir darsda bu tarkibiy qismlar bir biri bilan bog'langan ravishda o'tiladi va ular har darsda turli variantlarda o'rin almashib kelishi mumkin. Darsning maqsadi esa o'z navbatida quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

- Tarbiyaviy maqsad
- Ilmiy maqsad
- Bilimlarni rivojlantiruvchi maqsad
- Kasbga yo'naltiruvchi maqsad
- Milliy mafkura g'oyalarini singdirish maqsadi.

Bu maqsadlar ham albatta bir – biri bilan bog'langan holda amalga oshiriladi. Dars mavzusi maqsadlardan kelib chiqqan holda o'qituvchi har bir jarayonida o'quvchilar ongiga milliy istiqlol mafkurasi g'oyalarini muntazam ravishda singdirib borishi lozim. Buni amalga oshirish uchun o'qituvchi o'zining keng dunyoqarashi, pedagogik –psixologik bilimi, notiqlik qobiliyati va kasbiy mahoratidan unumli foydalangan holda har bir darsga ijodiy yondashishi zarur bo'ladi. Bu esa o'qituvchidan hozirgi davrda dunyoda sodir bo'layotgan voqealar, ichki va tashqi siyosat siyosiy ijtimoiy vaziyatni tinmay o'rganib, tahlil qilib, turishni va bu bilimlarni darsda o'quvchilarni yoshiga mos ravishda tushuntira olishi talab qiladi.

Milliy qadriyatlarimizning muhim tarkibiy qismi, muayyan ma'noda, uning tayanchi bo'lgan milliy musiqasiz inson, binobarin, xalq ruhiyatining kuchini, uning his-tuyg'u va kechinmalarini anglash mumkin emas. Shu ma'noda aytish mumkinki, xalqimiz, xususan, yoshlarning musiqiy didi va madaniyatini yuksaltirmay turib, ma'naviy hayotimizda paydo bo'layotgan va asoratli iz qoldirayotgan ayrim og'riqli masalalarni bartaraf etishning imkoni yo'q.

Ma'lumki, maktabda musiqa ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarning musiqaviy madaniyatini tarkib toptirish uchun qo'yidagi vazifalarni bajarish tavsiya etiladi:

⁵ Asafyev B. V. Muzikanaya forma kak protsess. L.: Gosud. muz. izd., 1973g., -24str

1. Musiqaviy qobiliyatlar tarbiyasi bundan o'quvchilarning musiqa o'quvi, ritm tuyg'usi, musiqa xotirasi, melodik va garmonik o'quvi, tembr o'quvi kabi muhim qobiliyatlarini rivojlantirish va shuning vositasi vokal-xor hamda musiqa idroki malakalarini shakllantirish lozim. Bu vazifalarni amalga oshirishda har bir o'quvchini alohida o'rganish, undagi musiqaga bo'lgan qiziqishni ko'chaytirish va sinfning imkoniyatlarini aniq. Hisobga olgan holda repertuar tanlash, turli pedagogik usulardan unumli fodalanish muhim rod o'ynaydi.

2. Badiiy –estetik tarbiya.

Estetik tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lgan musiqaviy tarbiya badiiy tarbiyasining yorqin namunasidir. Zero musiqa darslari asosan, musiqa asarlari vositasida amalga oshadi. Shunday ekan, o'quvchilarni har bir musiqa asarning diqqat e'tibor bilan tinglab, ulardagi musiqiy tovushlar vositasida gavdalantirilgan badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etish hamda ularga to'g'ri badiiy baho bera olishga o'rgatib borish zarur. Bunga musiqa san'atining badiiy mohiyatini, uning tur va janrlarini o'quvchilarga to'g'ri tushuntirib berish katta yordam beradi. Xususan har bir janr o'rganshda san'at ustalari ijrosidagi badiiy yuksak musiqa asarlarini namuna sifatida tinglash o'quvchilar badiiy didining tarkib topishida muhim rol o'ynaydi.

3. Ahloqiy va aqliy-tafakkur tarbiyasi. Milliy madaniyatimiz bobokoloni Abu Nasr al-Farobiy musiqaning shaxs kamoloti shakllanishiga ijobiy ta'sirini qo'yidagicha bayon etadi. "Bu fan shu ma'noda foydaliki, kimning fe'li-atvori muvozanatni yo'qotgan bo'lsa, tartibga keltiradi, kamol topmaganlarni kamolotga yetkazadi va muvozanatda bo'lmaganlarning muvozanatini saqlaydi. Bu fan tanning sog'ligi uchun ham foydalidir". Atoqli pedagog V. A. Suxomlinskiy ham musiqa san'ati ulkan tafakkur manbai, usiz bolaning aqliy rivojlanishiga erinib bo'lmasligini e'tirof etgan. «Musika» so'zining lug'aviy ma'nosi «voqelikni ovoqli, badiiy obraz, kuy orqali ifodalovchi sa'nat turi» deya talqin qilinadi. «Musika san'atning ifodali turi tizimiga kiradi. Musika ham voqea-hodisalarni ifodali aks ettiradi. Ammo u me'morchilikdagi kabi fazo va moddiy ashyo o'lchovlari bilan belgilanmaydi. Musika ko'rish orqali emas, balki eshitish vositasida idrok qilinadi. Musika mavzui o'z xususiyatiga ega bo'lib, inson va voqelikdagi barcha tomonlarni qamrab ololmaganligi uchun, eng avvalo, inson ichki ma'naviy dunyosini, uning tuyg'u va kayfiyatini ifodalaydi... musiqa voqelikning his-tuyg'uli qiyofasini yaratadi.»⁶

Bundan ko'rinadiki, musiqaning asosi ohang va tovushlar hisoblanadi. Lekin aytish o'rinliki, musiqa tabiatdagi ohanglarga shunchaki taqlid qilish, ularni qanday bo'lsa shundayligicha takrorlash emas, balki tabiiy ohanglarga insoniy mazmun berish, ularni to'laroq va yorqinroq aks ettirishdir. Zotan, har bir musiqa asarida ijodkorlarning ma'lum g'oyasi yoki biror badiiy mazmun bo'ladi. Musiqaning mazmuni o'quvining g'oyaviy emotsional hissiyoti faol kechishi

⁶ E.Umarov. Estetika T.: "O'zbekiston", 1995y., -210–bet

natijasida idrok etiladi. Shuning uchun to'g'ri tarbiyalangan musiqaviy badiiy idi musiqa asarining g'oyaviy va badiiy muzmunini chuqur anglashda katta rol o'ynaydi. Demak, ahloqiy va aqliy-g'oyaviy tarbiya badiiy tarbiyasining ichki mazmunidir. Bu vazifani amalga oshirishda halq musiqasi va kompozitorlar asarlarining mohiyatini, ularning tuzilishi jihatida farqini janr tuzishlarini o'rganish zarur. Bunda atoqli san'atkorlar ijodi bilan tanish ular yashagan davrni bilish, ular yashagan davrni bilish ular yaratgan asarlarni musiqiy pedagog jihatdan tahlil etib o'rganish mashho'r asarlar taqdir va tarixi bilan tanishish muhim rol o'ynaydi.

O'rganiladigan asarlar badiiy va g'oyaviy jihatdan yaxlit tassurot qoldirishi uchun ularni ma'lum mavzu asosida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bunday mavzular bir yoki bir necha dars asosida musiqa qonuniyatlari, ijrochilik turlari yoki uning ifoda vositasi bo'lgan ma'lum mazmun bilan bog'lanishi mumkin. Masalan: "Lad nima?", "Xalq musiqa ijodi", "Bastakorlik va kompozitorlik ijodi", "Musiqiy-epik dostonlari", "Katta ashula janri", "Maqomlar", "O'zbek musiqasida ijrochilik uslublari", "Musiqaning oddiy shakllari" "Qo'shiqlarda kuplet shakllari", "Syuita shakli" Simfonik asarlar janrlari Musiqiy sahna asarlari va boshqalar shular jumlasidandir.

Garchi mazkur mavzu tuzimi uslubi yangi dastur tarkibida ishlab chiqilayotgan bo'lsa-da, ammo bu narsa keng o'qituvchilar tajribasiga g'am tayangan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Asarni badiiy yaxlit idrok qilish ikkinchidan, dars tuzilishiga g'am bog'liq. Darsda turli musiqiy faoliyat turlarini musiqa tinglash. Ashula aytish, asarni musiqiy pedagogik tahlil etish, musiqaning badiiy xususiyatini ayrim harakatlarda ifodalash va hokoza yagona maqsad sari yo'llash va bu bilan darsnimazmunan qiziqarli tashkil etish kompleks dars tipiga kiradi. Darsda faqatgina ashula aytib bolalarni zeriktirishga yo'l qo'ymaslik lozim. Bu ularning qiziqishini so'ndiradi va ovoz apparatlariga ziyon yetkazadi.

Ashula aytish. "Barchamizga ayonki, kuy-qo'shiqqa, san'atga muhabbat, musiqa madaniyati xalqimizda bolalikdan boshlab, oila sharoitida shakllanadi. Uyida dutor, doira yoki boshqa cholg'u asbobi bo'lmagan, musiqaning hayotbaxsh ta'sirini o'z hayotida sezmasdan yashaydigan odamni bizning yurtimizda topish qiyin, desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Dasturga turli vokal va musiqiy xususiyatga ega bo'lgan qo'shiqlar kiradi. Vokal-xor ishlari yuzasidan ularning har biri ma'lum malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchi sinf imkoniyatlarini hisobga olgan holda yil davomida o'rgatish uchun 10-12 ta qo'shiq tanlaydi va ularning vokal ijrochilik darajasi va badiiy mazmuni maktab hayotiga mosligini inobatga olib, ularni ma'lum tartibga soladi. O'qituvchi tanlangan musiqa asarlarini muayan bir tartibga solar ekan, o'quvchilarning ovoz hajmi ishtiyoq va zavqi, musiqa va ashula sohasidagi tayyorgarligini e'tiborga olish lozim. O'quvchilarga musiqiy tarbiya berishning negizi xorda ashula aytishdir, chunki musiqaga bo'lgan qobiliyatini o'stirish, musiqaga san'atga bo'lgan mehr va qiziqishni oshira borish vazifasi o'quvchilarning oshira borish vazifasi o'quvchilarning o'z faoliyati jarayonida muvaffaqiyatli bajariladi. Dasturda ko'rsatilgan qo'shiqlardan tashqari, o'qituvchi

matbuot, radio yoki televideniye orqali e'lon qilingan yangi qo'shiqlardan ham talab olishi mumkin. Shuningdek, ayrim qo'shiqlarni chorakdan chorakka yoki sinfdanko'chirish huquqi ham beriladi.

Dars samaradorligini oshirishda o'quvchilar bilimi va malakalarini baholash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Bu borada ham musiqa darslari boshqa fanlardan farq qiladi.

O'quvchilarda musiqaga mehr va havas o'yg'otish, ularning musiqa saviyasini oshirish uchun ashula va musiqa sohasida olib boriladigan sinfdan tashqari ishlarni har tomonlama ko'chaytirish lozim. Boshlang'ich va to'qqiz yillik maktablarning har biirida xor tugaraklari, sharoit bo'lgan maktablarda cholg'u asboblari (orkestr va vokal ansambllari) bo'lishi kerak.

Yetti yillik o'qish davrida musiqa sohasida muntazam suratda ish olib borishi natijasida o'quvchilar musiqa savodiga ega bo'lib, musiqa sevadigan konsertlarni radio va televideniye orqali beriladigan musiqali eshitirishlarni mehr qo'yib tinglaydigan, badiiy xavaskorlik tugaraklarida yetarli tayyorgarlik bilan faol qatnashadigan kishilar bo'lib yetishlari kerak. Maktabda musiqa ta'limining asosiy maqsadi hozirgi kunda davlatimiz kelajagi bo'lgan yosh avlodni har tomonlama komil inson qilib, tarbiyalashdan biridir. Endilikda yoshlarni Vatanga sevgi-muxabbat, milliy qadriyatimizga sadoqat ruhida tarbiyalash o'qituvchi tarbiyachilar oldida turgan kechiktirib bo'lmaydigan vazifalardandir.

Umumta'lim maktabalarida musiqa madaniyati fani tuzilishi va prinsiplari asosida musiqa o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlari ham har tomonlama hal qilingan emas. Maktab o'quvchilarining ruhiy dunyosini shakllantirishda, ularning kelajakdagi rivojlantirishda musiqa o'qituvchisining xizmati ham kattadir. Musiqa fani o'qituvchisi o'z fanini musiqani sevish, unga ishtiyoq bilan yondoshishi o'qituvchilarni yaxshi kurishi, musiqa san'ati vositalari bilan o'qitish va tarbiyalashga qiziqish lozim. Maktabda musiqa madaniyati darsini o'tish texnologiyasi o'rta maktab o'qituvchisining o'quv materiallarini tug'ri qo'lash orqali musiqa darslarini tashkil etishda o'ziga xos pedagogik va amaliy jihatdan tayyorgarligini talab etadi. Musiqa madaniyati darslarini o'qitishga doir metodik tavsiyalar birinchidan, o'qituvchidan yetarli pedagogik yo'nalishni ifodalaydi, ikkinchidan o'qituvchidagi muayyan, zarur musiqiy bilim, ko'nima malakalar hajmi va uning darajasi bilan belgilanadi.

Musiqa madaniyati darslarining yil, chorak, dars mavzulari hamda musiqiy faoliyatlar asosida tashkil etilishining asosiy maqsadi va mazmuni birinchidan, o'quv materiallaridan to'g'ri foydalanishdagi pedagogik vazifalarni yechishga: bunda o'quv materiallarning bolalar bilim va malakalariga yoshlik xususiyatlariga mosligi va ularni mustahkamlash tamoyillariga amal qilishga, ikkinchidan esa dars mazmunini takomillashtirish va musiqiy rivojlantirishga yo'naltirilgandir.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. Barkamol avlod orzusi. –Toshkent:1998.

2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod orzusi. Toshkent: 1998.

3. Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, № 11.

4.Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. 2017 yil

5. X. Nurmatov, N.Norxo'jayev, A. Mirraximov “Musika 3- sinf uchun darslik” G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent 2001 yil

6. D. Omonullayeva Umumiy ta'lim maktablarida musiqa ta'lim tarbiya konsepsyasi T- 1992 yil.

7.Sh Ro'ziyev. Xorshunoslik o'quv metodik qo'llanma. T. Adabiyot va san'at nashriyoti 1984 yil.

8. H.Nurmatov. N. Norxo'jayev, A. Mirrahimov “Musika” 3-sinf uchun darslik G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent 2001 yil.

O'ZBEK XALQ AN'ANALARI VA MUSIQA SAN'ATINI TALABALARGA O'RGATISHDA INNAVATSION YONDASHUV

O.Sobirova-Qo'qon DPI, doktorant

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq an'analari, urf-odatlarining, yosh avlodni milliy an'analarimiz ruhida tarbiyalash Xalq donishmandligi, bo'lgan e'tibor, bu borada olib borilayotgan islohatlar haqida fikr yuritildi.

Kalit so'zlar: an'ana, odat, marosim, qo'shiq, odob ta'lim, bilim san'at, qobiliyat.

Xalq donishmandligining va odobnomasining bu nodir sohasi ijtimoiy va maishiy axloqiy hayotning barcha tomonlarini – xalq og'zaki ijodi, udumlari va marosimlari, diniy-axloqiy ta'limotini o'zida jo qilgan. Urf-odat esa an'anadan farqli o'laroq insonlarning ma'lum holatda xalq tomonidan qabul qilingan qonun-qoidalarga qay darajada amal qilishi bilan belgilanadi. Keksa kishilarga izzat-hurmat ko'rsatish, kattalarning so'zini bo'lmaslik, mehmonni el-yurt orasida qabul qilingan tartibda kutish, to'y-marosimlarni shu hududda qabul qilingan taomillar asosida o'tkazish kabi qator go'zal urf-odatlarimiz xalqimizni dunyoga tanitgan. Ma'lumki o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy an'analar va urf-odatlar vositasida tarbiyalash masalasi o'zbek milliy pedagogikasida o'z ifodasini topgan.

Ma'naviyat masalasi ijtimoiy hayotimizning eng asosiy masalalaridan biriga aylanib borayotgan hozirgi davrda xalq an'analari, urf-odatlarining nafaqat tiklanishi, balki yosh avlodni milliy an'analarimiz ruhida tarbiyalash vositasiga aylanishi o'z yechimini topayotgan vazifalardandir.

Qadimda Navro'z bayramida musiqa asosiy ikki funksiyani bajargan: bayramning umumiy fonida ijro etiladigan musiqa va Navro'zning maxsus urflari va harakatlarini o'tkazish uchun ijro etiladigan musiqa. Bunga ataylab kasbiy musiqachilar kuylar bastalaganlar. Sosoniylardan bo'lgan Xusrov 11 Parvizning saroy musiqachisi – mashhur Barbod Navro'z mavzuiga atab bir qancha alohida

kuylar yaratgan degan taxminlar bor: “Badi Navro‘z”, “Sozi Navro‘z”, “Nozi Navro‘z” va boshqalar VI-VII asrlar musiqa madaniyatida keng tarqalgan.

Dostonlar, ertaklar, mehnat-mavsum marosim qo‘shiqlari, asotirlar, naqlar, rivoyatlar, afsonalar, maqollar, hikmatlar, qayrovi so‘zlar, topishmoqlar, erkalamalar, ovutmacholqlar, yalinchoqlar, guldur-guplar, sanamalar, o‘yin-kulgilar bilan bog‘liq lapar, aytishuv, o‘lan, termalar, bolalar qo‘shiqlari, ramazon, boychechak, yomg‘ir, quyosh, yulduz suv aytimlari, tegishmacholqlar, “Navro‘z”, “Mehrijon”, bahor, kuz, qish, yoz aytim-qo‘shiq ashulalari, dehqonchilik, chorvadorlik, kasb-hunarmandchilik bilan bog‘liq nasriy va nazmiy asarlar xalq musiqa pedagogikasining asosini tashkil etadi. Xalq pedagogikasining tarkibiy qismi bo‘lib asrlar davomida yashab kelgan musiqiy pedagogika ajdod-avlodlarning axloqiy, ma‘rifiy shakllanishi va kamolotida, jismoniy barkamolligida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Uning ta‘sir kuchi, ahamiyati boisi nimada?

- uning hayotiyliigi, serqirra, serma‘noligi;

- bevosita xalq tomonidan mavjud hayot jarayonida, jonli an‘analarda yaratilishi, yashashi, inson muammolarini qamrab olishi, tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal etishga qaratilganligi;

- umuminsoniy yo‘nalishga, umumbashariy g‘oya-maqsadlarga qaratilgan bo‘lganligidir.

Shu bois boshqa xalq musiqa pedagogikasi avlodlar tarbiyasining ajralmas qismi sifatida hech qachon o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Xalq qo‘shiqlarini to‘plash va uning xilma-xil variantlarini yozib olish bo‘yicha yirik hajmdagi bir qator ishlar qilingan. Xususan, folklorshunos olimlar V.A. Uspenskiy, N. Mironov, E. Romanovskaya, I. Akbarov, Y. Rajabiy, M. Yusupov, F. Karomatov va boshqalar xalqimizning musiqiy me‘rosini to‘plashga salmoqli hissalarini qo‘shganlar.

O‘zbek xalq an‘analari va undan yoshdar tarbiyasida foydalanish masalalariga pedagog olimlardan S.Temurova, O.To‘raeva, Z.Mirtursunov, M.Ochilov, O.Musurmonova va boshqalar ilmiy oydinlik kiritganlar.

Xalq qo‘shiqlaridan tarbiya manbai sifatida foydalanish muammolari bilan A.Hasanov, H. Nurmatov, S. Habibullayeva, F. To‘rayev, R. Tursunov va boshqalar shug‘ullanganlar.

Qo‘shiqlar musiqa merosimizda muhim o‘rin tutib kelgan. Faqat to‘yda va azadagina emas, balki hayotning har sohasida qo‘shiq insonga ruhiy madad, hamdard va hamroh bo‘lib kelgan. Qo‘shiqlar xalq an‘analari, urf-odatlar bilan chambarchas bog‘lanib ketadi va ularga fayz kiritadi (“Yop-yor”, “O‘lan”, “Lapar”, “Lirik terma”, “Alla”, “Kelin salom”, “Bayt-g‘azal”, “Xush kelibsiz”, “Yig‘i”). Qadimiy adabiy manbalardan bo‘lib hisoblanadigan Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk” asarida adabiy termin sifatida “Qoshug‘” shaklida izoh beriladi va u mazmunan she‘r, qasida deb ta‘riflanadi. Qo‘shiq ijro etuvchilarni ham janr turiga qarab har xil nom bilan atalishi ma‘lum: qo‘shiqchi, go‘yandi, ashulakash, laparchi, yallachi, o‘lanchi va h.k.

Yosh avlodga milliy ruh bag'ishlaydigan bunday ulkan ma'naviy me'rosimizning salmoqli bir bo'lagini tashkil etuvchi xalq qo'shiqchiligining ham o'ziga xos an'analari bor. Ular, birinchi navbatda, kuylash uslublari va xalq qo'shiqchiligining janr xilma-xilligi bilan belgilanadi. Mavjud qo'shiqlarni odatda folklorshunos olimlar to'rtta yirik guruhga ajratishadi (mehnat qo'shiqlari, mavsum-marosim va urf-odat qo'shiqlari, lirik qo'shiqlar va termalar). Bu janrlarga mansub qo'shiqlar xalq milliy ohanglari asosida milliy bezaklar (nola, qochirim, xonish, nolish, salmoq, titratma, forshlag) bilan kuylanishi milliy bo'yoq, milliy kolorit beradi va qo'shiqchilik an'alariga xos milliylik birinchi navbatda

shu mezonga asoslanadi. Milliy an'alar ruhida musiqiy tarbiyalash masalasi ham ushbu manbalar zahiridan kelib chiqadi.

Milliy an'alar ruhida tarbiyalash – har qanday narsani idrok qilish qonun-qoidalaridan kelib chiqqan holda quyidagi to'rt jihatini o'zida mujassamlantiradi:

xalq qo'shiqchiligiga xos bo'lgan xususiyatlar haqida tushunchaga va bilimga ega bo'lish;

bu xususiyatlarni o'z hissiyotidan o'tkazib ko'rish, ularni o'z ruhiyatiga singdirib borish;

bu xususiyatlarni egallab, o'zlashtirishga harakat qilish, undan hayot amaliyotida foydalanish;

milliy xususiyatlarni qadrlash, saqlab, avaylash, asrab qolish, uni boyitishga harakat qilish.

Odat va an'alar bir-birisiz mavjud bo'lishi mumkin emas. Ayni paytda ulardan har birining o'z xususiyati va qonuniyatlari bor.

Musiqi olamida odatlarning turlari ko'p bo'lib, ular-oddiy stereotip tarzida qaytariluvchi harakatlarni o'z ichiga oladi va xatto, avtomat tarzda shakllanib, takrorlanadi. Odatga ko'ra, qo'shiq kuylashdan oldin ovoz apparatlarini ishchi holatga keltirish uchun ovoz sozlash mashqlari olib boriladi. Bu mashqlar ko'p marotaba qaytarilib, kuylovchiga shu darajada yod bo'lib ketadiki, ular o'z-o'zidan o'ylanmasdan qaytariladi.

Qo'shiqchilik malakalari ana shunday ko'plab elementlarni odat tusiga kiritish orqali yuzaga keladi. Shunday xususiyatlardan biri unli tovushlarni shakllantirishdan iboratdir. Xalq qo'shiqlarini kuylash uslubida unlilar o'ziga xos bir oz ochiqroq tarzda kuylanadi. Yoshlarni tayyorlashda xalq qo'shiqlarini pardali qilib, madaniylashtirib kuylashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, "a", "e", "i", "o", "u", "o'" harflarining talaffuzi ustida tinmay ish olib borish natijasida ularga unli harflarni to'g'ri, madaniyatli qilib kuylash malakalarini singdirish mumkin bo'ladi

An'alar, shu jumladan, xalq qo'shiqchiligiga xos bo'lgan ayrim urf-odat va an'alariga to'xtalar ekanmiz, biz ularning kelajak avlod ma'naviyatini shakllanishidagi ahamiyati nuqtayi nazaridan quyidagi xulosalar qilish imkoniga ega bo'ldik:

milliy an'analar ruhi inson kamolotida muhim o'rin egallaydi va u bolalikdan boshlab singdirilishi muhimdir;

o'zbek xalq an'analari va musiqa san'ati, xususan, qo'shiqchilik bilan bevosita

bog'liq bo'lgan an'analari yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi;

milliy qo'shiqchilik an'analari ota-bobolarimizdan meros bo'lib qolgan o'zbekona yuksak insonparvarlik, do'stlarga sadoqat, Vatanga muhabbat, mehnatga to'g'ri munosabat hamda o'z oriyati, nomusi va vijdonini pokiza saqlash kabi axloqiy xususiyatlarini shakllantirishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. Xalq so'zi gazetasi. 2017- yil 16-yanvar, №11.

2. Nomoddiy madaniy meros bo'yicha me'yoriy hujjatlar, – T., 2012-y, 2-modda, 1-banddan.

3. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'atit turk. – T.: 1-tom.1999.357.

4. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. –Toshkent: 1974.

5. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari.-Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2007.

6. Jabbor Eshonqul. O'zbek fol'klorida tush va uning badiiy talqini. –Toshkent: Fan, 2011.

7. Zarifov X.T. O'zbek fol'klori. Pedagogika institutlari uchun xrestomatiya.

МУСИҚА МАДАНИЯТИ ДАРСЛАРИДА ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ МИЛЛИЙ ТАРБИЯ АСОСИ

М.Ш.Джумабаева–Қўқон ДПИ, доцент

Аннотация. Таълим ва тарбияни миллий негизини мустаҳкамлаш, уни илм фаннинг энг сўнги ютуқларига таянган ҳолда такомиллаштириб бориш, илм фанни янада ривожлантириш, ижтимоий фаол, маърифий етук, касб ҳунарли, миллий ва умуинсоний қадриятларга ҳурмат ва уни чуқур ҳис этувчи, ижодий, эркин ва мустақил фикр юрита оладиган шахсни камолга етказиш давлатимиз сиёсати, келажак тараққиётини беогилайдиган омиллардир. Шундай экан Муסיқа маданияти дарсларини тўғри ташкиллаштириш, уларда ўзбек халқ муסיқаларидан қойдаланиш ёш авлодни миллий руҳда тарбиялаш асосидир.

Калит сўз: муסיқа, маданият, педагог, таълим, тарбия, миллий, қадрият, камолот, фаол, етук

Аннотация. Укрепление национальной основы образования и воспитания, совершенствование ее с опорой на новейшие достижения науки, дальнейшее развитие науки, воспитание социально активной, образованной

зрелой, профессионально развитой, уважающей национальные и общечеловеческие ценности личности, глубоко чувствующей ее, творческой, свободной и способной мыслить независимо от политики нашего государства, определяющей дальнейший прогресс. факторы. Поэтому правильная организация уроков музыкальной культуры, использование в них узбекской народной музыки-основа воспитания подрастающего поколения в национальном духе.

Ключевые слова: музыка, культура, педагог, образование, воспитание, национальный, ценности, совершенство, активный, зрелый

Annotation

Strengthening the national basis of education and education, improving it based on the latest achievements of science, further development of science, socially active, educational mature, professional, respect for national and universal values, and maturation of a person who can think deeply, creatively, freely and independently are factors that impart future development to the policy of our state. Therefore, the correct Organization of lessons of musical culture, the regulation of Uzbek folk music in them is the basis for the education of the younger generation in the national spirit.

Key word: music, culture, teacher, education, upbringing, national, values, excellence, active, mature

Мустақиллик шарофати билан амалга оширилаётган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий, маърифий, маънавий ўзгаришлар натижасида тарихий, миллий, маънавий қадриятларни ўрганиш, уларни танлаш, ўсиб келаётган ёшларни онгига уларни сингдириш имкониятлари яратилди. Жамиятни миллий асосларда тарақий этиш билан боғлиқ вазифалар босқичма-босқич ҳал этилмоқда. Бугунги кунда бу борадаги ишлар барча соҳалард аижтимоий, сиёсий, маданий-маърифий жабҳаларда ўз самарасини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикасини ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожланишининг устувор йўналишларида таълим, тарбия тизими, унинг мазмун ва моҳиятини янгича, миллий негизда шакллантириш алоҳида белгиланган. Бу эса аввало таълим-тарбияга буюк келажак йўлидаги энгмуҳим омил сифатида қаралганликнинг белгисидир.

Хозирги кунда маданият ва маънавият, таълим ва тарбия ижтимоий тараққиётнинг ҳал қилувчи омилига айланиб бормоқда. Чунки, ёшлар таълим тарбиясида миллий маънавий ғояларнинг акс этиши ҳалқимиз асрий орзуларининг амалга ошиши йўлида босилган қадам ҳисобланади. Зеро таълим ва тарбияни миллий негизини мустаҳкамлаш, уни илм фанининг энг сўнги ютуқларидан таянган ҳолда такомиллаштириб бориш, илм фанни ривожлантириш, ижтимоий фаол, маърифий етук, касб ҳунарли, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат ва уни чуқур ҳис этувчи, ижодий, эркин ва мустақил фикр юрита оладиган шахсни камолга етказиш давлатимиз

сиёсати, келажак тараққиёти ва унинг қандай кетишини белгилайдиган омиллардир.

Таълим соҳасидаги ислохотларнинг назарий асосларини ифодаловчи “Таълим тўғрисида” ги қонун ва “Кадрлар таёрлаш миллий дастури” га асосланган ҳолда таълимнинг миллий моделини ҳаётга тадбиқ этишишлари бугунги кунда изчилдавом этирилмоқда.

Педагогик кузатув ҳозирги вақтда таълим ва тарбия ишларини миллий кадриятларга таянган ҳолда йўлга қўйилиши ҳар томонлама тўғри эканлигини кўрсатмоқда.

Тарбия тизимида эстетик тарбия алоҳида ўрин тутати. Бугунги кунда ёшларни эстетик идрокларини тарбиялашда ғамхўрлик қилар эканмиз, санъат билан муомала қилишдан ҳосил бўладиган ҳис-ҳаяжондан уни ўз ҳаёти ва фаолиятида фойдалана олишимизга ўргатишимиз керак[1].

Шахсни эстетик тарбиялаш масаласи педагогика, фалсафа, санъатшунослик, адабиёт, хусусан мусиқа таълими олдида алоҳида вазифани қўяди. Эстетик тарбия моҳиятида муайян халқнинг мусиқаси, унинг мазмунида ўз ифодасини топган миллий анъаналар урф одатлар халқ ҳаётининг маълум даврлари, руҳияти, фалсафаси, улкан тарбиявий таъсирчанлик касб этади. Ҳар қандай халқ борки унинг маданиятини мусиқасиз тасаввур этиб бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қараганда ватанимиз ҳудудида қарор топган, шаклланган халқ мусиқа мероси билан ёш авлодни таништириб бориш, ўқувчи ёшларни ўзи яшаб турган ҳудуд, воҳанинг ўзига хос мусиқа услуби, фольклори, анъанавий мумтоз куй-қўшиқлари, шу билан бирга ўша ердан етишиб чиққан маҳаллий ижодкорлар ҳаёти яратган асарлари билан таништириб бориш уларда миллий ғурур, онг, таффақурни ва ўз-ўзидан эстетик маданиятни шакллантиришга таъсир этади.

Халқ мусиқасида у яралган воҳанинг ўзига хос турмуш тарзи, тили, тарихи, шеvasи, кийиниш маданияти, рақслари, чолғу созлари, тўй байрамларининг энг муҳим кўринишлари мужассамлашади. Бу эса ўша халқ ҳақида, унинг ўтмиши, бугуни ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилади. Бу ўз навбатида ёшларда ўз ватанига, халқига, миллий кадриятига меҳр муҳаббат руҳида тарбиялашга асосий восита ҳисобланади.

Мустақил Ўзбекистонда миллий маданиятимизни ўзига ҳослигини тиклаш, умумтаълим мактабларида ўқувчиларни бадиий ахлоқий томондан тарбиялаш ва камол топтириш ҳозирги кунда долзарб вазифалардан биридир. Миллий мусиқа инсон юраги ва ақлини забт этувчи мафтункор дунёдир. Мусиқа маданияти дарсларида ўқувчиларни қизиқтирадиган, ўзига жалб этадиган, завқантирадиган қўшиқлар ўргатиш мусиқий тарбиянинг муҳим вазифаларидан биридир. Юқорида айтиб ўтганимиздек ҳар бир халқ мусиқаси миллий анъаналар, урфодатлар, одоб – ахлоқ қоидалари, тарихий воқеаларни акс эттиради.

Миллий мусиқа санъатимиз мазмунида халқимизнинг миллий руҳияти, олий инсоний фазилатлари, бадиий маданияти истиқлол ва мустақиллик

учун кураш ҳамда орзу умидлари акс эттирган меросимиз ниҳоятда қадимийдир. Миллий мусиқа таълимининг асосий мақсади ёшавлодни мусиқа бойлигини идрок эта оладиган маданиятли инсон даражасига етказишдан иборат. Мусиқа ёш қалбга таъсир кўрсатишнинг кўплаб воситалари орасида ўз ўрнига эга. Мусиқа ўз-ўзини тарбиялашнинг қудратли воситасидир. Мусиқа ва ахлоқ – бу чуқур ўрганилиши ва тадқиқ этилиши зарур бўлган масаладир. Мусиқа туфайли одамдаги олийжаноблик, улуғворлик, гўзаллик ташқи дунёдагина эмас балки унинг ўзида ҳам мавжуд эканлиги тўғрисида тасаввур юзага келади. Юқоридагилардан хулоса қилиб айтганда, умумтаълим мактаблари 5-7 синф мусиқа дарсларида ўқувчиларнинг маънавий ва ахлоқий сифатларини шакллантиришда ўзбек халқ кўшиқларини ўрни аҳамиятли эканлигини унутмаслик зарур.

Маълумки ўзбек халқ мусиқа меросини ўрганишнинг ўзига хос хусусиятларини умумтаълим мактабларининг мусиқа дарсларида ўргатиб боришимиз керак бўлади, чунки ёш авлодни мактаб чоғидан халқимиздан мерос бўлиб қолган турли удумлар, куй ва кўшиқларни улар онгига сингдириб борсак халқ меросига бўлган қизиқишлари янада ортиб боради. Чунки мусиқа таъкидлаганимиздак ўқувчиларни ҳиссий жараёнига таъсир қилиб, уларда ижобий сифатларни шакллантиришга асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Умумтаълим мактаби 5-7 синф мусиқа дарслари жараёнида ўқувчиларда ўзбек халқ мусиқий меросинининг маҳаллий услубларига хос бўлган айтимларни ўрганишни жадаллаштириш, халқ меросига бўлган ҳурматини ошириш лапарлар, катта кўшиқлар, халқ маросимларида ижро этиладиган кўшиқларни ўқувчи ёшлар онгига сингдиришдан ва анъанавий мусиқа асарларини ўрганишнинг форма ва услубларини ишлаб чиқиш биз педагоглар олдида қўйилган вазифалардан биридир. Бу вазифаларни бажаришда ва самарали натижаларга эришишда қуйидаги масалаларни аниқлаш лозим:

1. 5-7 синф ўқувчиларининг бадиий дидини шакллантириш ва халқ меросини ўрганиш имкониятларини аниқлаш.

2. 5-7 синф мусиқа дарсларида ўқувчилар томонидан мусиқани эмоционал – қабул қилиши, мусиқа асарлари, унинг образларини, кайфияти, характерини педагогик –психологик таҳлил қилиш кўникма ва малакаларини шакллантириш.

3. 5-7 синф ўқувчиларининг бадиий дидини шакллантиришда ўзбек халқ мусиқа меросини ўрганиш орқали мусиқа дарсларининг оптимал йўллари белгилаш.

4. Ўзбек халқ мусиқа мероси ва кўшиқларни ўрганиш ҳамда илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

5. Анъанавий мусиқа асарларни ўрганиш ва таҳлил қилиш учун кўرғазмали воситалар ва аниқ таклифларни ишлаб чиқиш.

Муסיқа дарсларидан ўрин олган маълумотлар, билим ва тушунчалар, ўқув соатлар ҳисобига мазмунан ва ҳажман жуда чекланган. Бу эса мазкур муסיқа мероси хусусида ўқувчиларда зарур билим, тушунча тасаввурларни ҳосил қилиш имконини бермайди. Кенг кўламда ўқувчилар томонидан аниқ, кенг қамровли билимларни эгалашларида кўмаклашувчи, кўшимча маълумотларни ва уларни ўқувчиларга етказиш бўйича ўқув машғулоти самарадолигини таъминловчи ўқитилиш усул, шакл ва бошқаларни аниқлашни тақозо этади.

Халқ муסיқаси ижодини ўрганиш учун бошланғич синфлардан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Дастлаб ўқувчиларни кичик ҳажмдаги халқ куйларидан, миллий чолғу созларидан ва болалар халқ кўшиқларидан бошлаш керак. Сўнгра ўзбек халқ куйларини идрок этиш малакаларини шакллантириш учун миллий чолғу созида жонли ижро, чолғу созларни расми, ижрочиларни расми, куй мазмунига мос кўргазмали расмлар ва асар мазмунига мос кўргазма бўлиши лозим. Ўқувчилар куйни тўғри идрок этиш учун асар ҳақида қисқа мазмунли, лўнда хикоя қилиш, сўнгра болалар билан таҳлил қилиши асарнинг мазмунига мос муסיқий ритмик ҳаракатлар, тарбиявий – таълимий суҳбат методларини қўллаш, асарга нисбатан ижодий муносабатни ўстириш лозим. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, ҳар бир синф учун муסיқий материалларни тарбиявий – ахлоқий, маънавий мақсадларини аниқ белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Халқ муסיқаси, куй – кўшиқлари ўқувчиларда завқ уйғотиш билан бирга уларни ахлоқий тарбиясига ва инсоний фазилатларини янада чуқурроқ ҳис этишни ўргатади.

Ҳар бир халқнинг ўзига хос муסיқаси бўлиб, унда миллий муסיқа саноатининг энг ёрқин намуналари ўз аксини топган бўлади. Миллий тарбия муסיқий идрокнинг битмас – туганмас манбаидир, чунки у турлича, бевосита инсон юраги ва ақлини забт этувчи мафтункор дунёдир.

Умумтаълим мактабларида халқ муסיқа ижодини ўрганишни аҳамияти катта. Чунки халқ муסיқа ижоди касбий муסיқанинг асосидир. Муסיқа маданияти дарсларида бошланғич синфлардан бошлаб, еттинчи синфгача давлат стандартлари дастури асосида ўзбек халқ муסיқа ижоди ўргатилади. Давлат стандарти дастурига киритилган куй ва қўйиқлар ўқувчилар ёши қизиқишига мосдир. Ўзбек халқ куй ва кўшиқлари, чолғу созлари, бастакорларни ижоди ҳақидаги билимларни янада чуқурроқ ўрганишга ёрдамберади. Муסיқий таълимни миллий асосини таркиб топтиришда фортепиано билан биргаликда халқ чолғу асбобларидан фойдаланиш муҳим рол ўйнайди. 4 синфдан бошлаб ўқувчилар муסיқа маданияти дарсларида халқ муסיқа ижодини асосий хусусиятларини ўргана бошлайдилар. Бу даврдан бошлаб ўқувчилар ҳаётий тажрибаларга кўра фанларга қизиқувчан, ўзлари севган машғулоти билан тўғаракларга қатнайди, дунё қарашлари таркиб топади. Шунга мувофиқ ўрганилаётган асар ҳам жанр, ҳажм ва бадиий жиҳатдан уларнинг ёшига, овоз диапозонига мос бўлиши керак. Ҳар бир ўқитувчи дарс мазмунини миллий муסיқамиздан унумли

фойдаланиб, мусиқа маданияти дарсларини мазмунли ташкил этиши лозим. Бунда айниқса вокал – хор машқлари сифатида халқ куй ва қўшиқларидан парчалар куйлаш ва шу восита билан миллий мусиқа оҳанглари бола ҳиссиётига сингдириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ўқувчилар тинглаган асарларини идрок этишлари, ўз фикрлари, таасуротларини билдиришлари учун улар билан суҳбат яъни асар таҳлили ўтказилади. Сўнгра асар яна қайта тингланади. Иложи бўлса мусиқа ўқитувчиси олдин асарни ўзи миллий чолғу созида, сўнгра ҳозирги техник mp3 мосламаларида тинглашни амалга оширса, ўқувчилар мусиқий асарни янада чуқурроқ идрок этишлари, қадрлашларига эришилади.

Умумтаълим мактабларини ҳар бир синфида ўргатиш учун тавсия этилган қўшиқ, ашула, куй асарларини пухта ўйлаб чиқиб, ўқувчиларга етказиш лозим. Болаларнинг ўзига қўшиқ куйлатиш, мусиқани идрок эттириш, уларда мусиқага мойилликни таркиб топишини амалий ва таъсирчан воситасидир. Ўқувчилар ҳар бир мусиқани диққат билан куйлаш ва тинглаш уларда мусиқий товушлар воситасида, образларни ёрқин тасаввур этиш ва мусиқага тўғри баҳо беришга ўргатади. Мусиқа маданияти дарсларида ижро этиладиган асарлар тарбиявий аҳамиятга эга бўлмоғи керак.

Болаларнинг ёшига мос тингладиган ёки куйладиган асар, уларнинг ички дунёсига яқин бўлиши, ахлоқ одобига таъсир этиши керак. Болалар кувноқ, қайғули ҳамда хажвий мусиқаларни диққат – эътибор билан тинглашлари лозим. Тингладиган ва куйладиган мусиқий асарлар, шакл ва мазмун жihatдан йилдан йилга мураккаблашиб боради. Ҳозирги кунда Мусиқа маданияти дарсларида ахборот воситалари, тарқатма материаллар ва ноаънавий услубдаги дарслар, кўргазмали куруллар ва техник воситалар билан курулланган бўлиши лозим. Биз педагоглар ўқувчиларни мусиқа дунёсига тўғри олиб кириш, уларни ўзбек халқ мусиқасини жанрларига жуда бойлиги, мазмунли, маъноли эканлиги, мусиқадан завқ олиш билан бирга ахлоқий нафосат тарбиясини, маданиятни шакллантириш бугунги кунда асосий вазифалардан бири эканлигини англашимиз лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги 2017 йил 7 феврал ПФ-4947 сонли Фармони.
2. Д.Соипова. “Мусиқа ўқитиш назарияси ва методикаси” Тошкент 2009. 86
3. Э.Кобилова. “Мусиқа ўқитиш методикаси ва мактаб репертуари” Фаргона 2020 й.

ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМНИНГ “СТЕМ” БИЛАН АЛОҚАДОРЛИГИ

К.К.Матякубов-Чирчик ДПУ, докторант

Умумий ўрта таълимда технология фани ўқувчилар учун катта амалий аҳамиятга эга бўлган фанлар сирасига киради. Мактаб бошқаруви гуруҳлари

Ўқувчиларнинг ўрта мактаб йилларида компьютерлардан фойдаланиш имкониятини таъминлашга эътибор қаратадилар. Интернетнинг мавжудлиги барча ўрта мактаб ўқитувчилари учун компьютерлар мавжудлигини тарғиб қилиш ҳаракатининг кучайишига олиб келди. Масалан, муассасалар ва синф хоналарини сим билан таъминлаш интернетдан фойдаланиш орқали сифатли таълим олиш имкониятини яхшилаш учун қабул қилинган чорадир.

Технологик таълим ўқитувчиларини тайёрлаш ва таълим муассасаларини зарур кадрлар билан тўлдириш муаммоси мамлакатимиз учун ниҳоятда долзарб ва бу шароитда илмий-педагогик, ижтимоий-педагогик ва ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга тадқиқотлар олиб бориш зарурат сифатида қаралиши лозим. Қолаверса, технологик таълим билан шуғулланаётган одамларда етарлича психологик-педагогик ва услубий тайёргарлик йўқ эканлиги ҳам муаммонинг кўламини янада оширмоқда. Бу эса саноат корхоналарининг тажрибали кадрларини жалб этиш орқали ишчилар тайёрлаш тизимини технологик таълим ўқитувчилари билан таъминлаш муаммоси тўлиқ ҳал этилмаганини англатади.

Технология фани муҳандислик ва математикани (STEM) ўрганишни кўллаб-қувватлаш учун кучли восита сифатида майдонга чиқади. Умумтаълим мактаблари учун STEMни ҳаётга татбиқ этиш учун технологиядан фойдаланадиган кўплаб манбалар мавжуд бўлиб, улар бошқача бўлмаган тажрибаларга киришга имкон беради.

СТЕМдаги "Т" кўпинча планшетлар, ноутбуклар ва бошқа жисмоний қурилмалар каби технологик қурилмалар ёки "таълим технологияси" кенг атамаси билан чалкашиб кетади. Таълим технологияси контент агностик бўлиб, технологиядан фанлар ёки контент соҳалари бўйлаб ўрганишни ривожлантириш воситаси сифатида фойдаланишни тавсифлайди. Бироқ, СТЕМдаги "Т" ўқувчиларни технологияни яратиш ёки яратишнинг асосий тушунчалари, жумладан, компьютер фанининг асосий мантиқи бўлган ва ерта болалик шароитларига киритила бошлаган ҳисоблаш фикрлашлари билан таништириш учун мўлжалланган.

Таълим соҳасида ишлайдиган психологлар одамларнинг билимларни қандай ўрганишлари ва сақлаб қолишларини ўрганадилар. Улар ўқув жараёнини яхшилаш ва барча ўқувчилар учун таълим муваффақиятини ошириш учун психологик фанни қўллайдилар.

Педагогик психологияни тушуниш. Бугунги таълим тизими жуда мураккаб. Ҳамма учун мос келадиган ягона таълим усули йўқ. Айнан шунинг учун ҳам таълим соҳасида ишлайдиган психологлар одамларнинг янги маълумотларни қандай қабул қилишлари ва еслаб қолишларини яхшироқ тушуниш учун таълим усуллари аниқлаш ва ўрганишга қаратилган.

Амалий таълим психологияси бу таълим соҳасида ишлайдиган психологлар ўрганиш билан боғлиқ ижтимоий, ҳиссий ва когнитив жараёнларни ўрганадилар ва уларнинг натижаларини ўқув жараёнини яхшилаш учун қўллайдилар. Баъзилар болалар, ўсмирлар ёки катталар каби

маълум бир гуруҳ одамларнинг таълим ривожланишига ихтисослашган бўлса, бошқалари диққат етишмаслиги гиперактивлик бузилиши ёки дислексия каби ўзига хос ўрганиш муаммоларига еътибор қаратади.

Олий таълим тизимининг муваффақиятли фаолият юритишининг энг муҳим шартларидан бири сифатида таълим жараёнининг илғор инновацион психо-педагогик усулларининг мавжудлиги, бу усул давлат таълим стандартларида белгиланган мақсадлар ўртасида дирижёр бўлган зарур технологик таълимда касбий компетенциялар тўплами мутахассиси ҳисобланади. Технологик таълим муаммоларини ҳал қилишда замонавий ёндашувларнинг барча арсеналига ега бўлган мутахассислар - жамиятдаги ҳар қандай касбий, ижтимоий-маданий ва маърифий муаммоларни ҳал қилишга қодир бўлган ишончли шахс. Психопедагогик вазифалар мураккаб бўлиб, уларни замонавий психология, педагогика ва оқитиш методлари ёрдамида ҳал қилиш мумкин. Ушбу синтез таълим муассасаси доирасида барча воситалар билан амалга оширилиши керакбўлган таълим жараёнидир. Ўқув дастурларини тайёрлашда, ўқув дастурларини ишлаб чиқишда, ўрганиш шакллари ва усулларини белгилашда, марказий шахслар ўқувчилар ва ўқитувчилар бўлиб қолади. У ўқитувчини таҳлил қилади, фаоллаштиради, ўқув фаолиятини, ўқув жараёнидаги психологик ва бошқарув муҳитини рағбатлантиради, у умумтаълим мактабларининг таълим муҳитида таълим ва мослашув жараёнининг марказий фигурасидир.

Технологик таълим мактаб ўқув дастурининг бир қисми бўлиб, ўқувчиларнинг ижтимоийлашуви омили ва воситаси сифатида ва “мактаб ўқувчиларининг умумий ва касбий технологик маданиятни, технологик ўзгаришларнинг умумий ва махсус усулларини фаол ўрганиш жараёни ва натижаси” сифатида тақдим этилади. Воқелик, инсоннинг технологик қобилиятлари ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришидир. Бироқ, сўнгги ўн йил ичида ушбу турдаги таълимнинг мақсадлари бир қатор ўзгаришларга дуч келди: юқори технологияли рақобатбардош дунёда ўқитувчилар ишининг мазмунига таъсир кўрсатадиган "универсал рақамли саводхонлик" ни ривожлантиришга устувор аҳамият берилади.

Таълим технологияси атамаси бошланғич ва ўрта мактаблар, коллеж ва университетлар, корпоратив ўқув сайтлари ёки уйда мустақил таълим бўладими, таълим шароитида технологиядан фойдаланишни англатади. Аммо бу мунозарада умумтаълим мактабларида синфлардаги таълим технологиясига еътибор қаратилади.

Таълим технологлари кўпинча ўқув воситалари атамасидан фойдаланадилар ҳамда ўқитувчилар ва ўқувчилар ўрганишни қўллаб-қувватлаш учун фойдаланадиган барча қурилмаларни дарс машғулотлари жараёнида ифодалайдилар. Бироқ, кўпгина ўқитувчилар учун таълим технологияси, ўқитиш воситалари ва ўқитиш технологияси атамалари бир-бирининг ўрнида ишлатилади ва улар чалкаш тушунчаларда қолишлари мумкин. Бундан ташқари, асосий еътибор бугунги кунда мактабларда

қўлланиладиган энг замонавий ҳисоблаш ва алоқа қурилмаларига, технология дарсларида қўлланилаётган рақамли технологияларга қаратилади.

Технология бугунги кунда таълим ландшафтини шакллантирувчи энг кучли омилдир. Кўпгина мактаб туманлари планшетлар ва компютерлар каби аппарат воситалари билан таъминлаш, интернетга уланишни яхшилаш ва ўқитувчилар ва талабалар учун компютер саводхонлигини оширишга қаратилган дастурларни амалга ошириш орқали синфда технология даражасини оширишни қўллаб-қувватламоқда. Гарчи ўқитувчилар таълим технологияларининг афзалликларини умуман қадрлашса-да, улар кўпинча янги таълим технологияларини муаммосиз ва самарали интеграциялашда қийинчиликларга дуч келишади. Янги технологик асбоб-ускуналарни сотиб олишдан тортиб, янги таълим воситаларини ўз ичига олиш учун ўқув дастурлари ва ўқитиш техникасини мослаштиришгача, технология интеграцияси мактаб тизимининг ҳар бир даражасидаги ўқитувчилар учун жиддий муаммоларни келтириб чиқаради.

Технология таълими.

Технологик таълим - бу билимларни (масалан, ахборот ва коммуникация технологиялари, материаллар ва тузилмалар, операциялар ва ишлаб чиқариш, стратегиялар ва бошқарув, тизимлар ва назорат ва технология ва ҳаёт каби), ресурслардан фойдаланиш бўйича кўникмалар ва тажрибаларни мақсадли қўллашни ўрганишдир. инсон еҳтиёжларини кондиритиш учун маҳсулот ва тизимларга қиймат яратиш ёки қўшиш.

Ривожланаётган технология таълими.

Ривожланаётган технология таълими фанлари маҳаллий ва глобал миқёсда ижтимоий, иқтисодий ва технологик ривожланишни энгил учун турли хил еътибор билан турли вақтларда киритилади. Ривожланаётган технология таълими тарихини 1930-йилларда кичик техник мактабларнинг, 1950-йилларнинг охиридаги бир қатор техник фанларнинг, 1960-йилларнинг охиридаги технологик таълим мактаблари ва тегишли фанларнинг, 1980-йиллардаги ҳисоблаш фанларининг, 1980-йиллардаги янги техник ўқув дастурининг ривожланишига қайтиш мумкин. 1997-йилда ва 2000-йилда Технология таълимининг асосий таълим соҳасининг ривожланиши, десак хато бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Robb, Michael Benjamin. (2010). New Ways of Reading: The Impact of an Interactive Book on Young Children's Story Comprehension and Parent-Child Dialogic Reading Behaviors. UC Riverside: Psychology. Retrieved from: <http://escholarship.org/uc/item/5xm8n8xk>
2. Vijakkhana N, Wilaisakditipakorn T, Ruedeekhajorn K, Pruksananonda C, Chonchaiya W. Evening media exposure reduces night-time sleep. Acta Paediatr. 2015;104(3):306-312

3. U.S. Department of Education, Office of Educational Technology, (2016), Retrieved from <https://tech.ed.gov/netp/>

УМУМ ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ЎҚИТИШНИ МУАЯН ТАМОЙИЛЛАРИ

К.К.Матякубов-Чирчик ДПУ, докторант

Аннотация. Мазкур мақолада умумтаълим мактабларида технологик таълимни ташкил қилиш ва бошқаришнинг педагогик тамойиллари: хусусан, технология таълими жараёнида усул ва методлардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, ўқувчиларнинг технологик таълимда технологиядан фойдаланиш тамойиллари аниқлаштирилган ва таҳлил қилинган. Мазкур тамойилларнинг технологик таълим стратегисини белгилашдаги моҳияти очиб берилган.

Калит сўзлар: технологик таълим, қиймат қўшиш, педагогик йўналиш, сифат, барқарорлик, ҳисса қўшиш, масштабlilik, улашиш, танлов, узлуксиз, умрбод таълим, мослаштириш тамойиллари.

Умумтаълим мактабларида муайян фанни ўқитиш яратилган педагогик шарт-шароит ва ундан келиб чиқадиган методлар мажмуи воситасида амалга оширилади. Аммо яна бир муҳим омил борки, у ўша фанни ўқитишнинг асосий мазмунини, йўналишини, мақсадини ва стратегиясини белгилаб беради. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, умумтаълим мактабларида технология фанини ўқитиш жараёнини ташкил қилишнинг тамойилларини аниқлаштириш бугунги кунда нисбатан янги мазмунда амалиётга жорий этилган фаннинг мақсад ва йўналишларини белгилаб беради. Технология фани ўқувчиларни ижодий фикрлаш, мантикий мушоҳада ва ностандарт тафаккур юритишга ундаши билан ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Чунки мазкур фан доирасида амалга ошириладиган амалий иш тажрибалари ўқувчиларни мустақил изланишга чорлайди. Демак, фанни ўқитиш жараёнини ташкил қилиш ва бошқаришнинг тамойиллари ҳам технология предметининг мазкур специфик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда таланиши лозим.

Технология таълимини ўқитиш мазмуни воситалар (дастгоҳлар, аппаратлар, дастурий таъминот, ўқув адабиётлари, дидактик воситалар) ва жараёнлар (таълим, баҳолаш, ўқувчиларнинг ўрганишини кузатиш учун фойдаланиладиган усул ва стратегиялар, бизнинг таълим ташкилотларимиз, таълимни бошқариш тизимлари) ва таълим мазмунининг ёш ва ўқувчиларнинг физиологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда танланишига боғлиқ равишда белгиланади. Қуйидаги ўн та тамойил технология таълими жараёнида усул ва методлардан мақсадга мувофиқ фойдаланишнинг мазмунини белгилайди:

1. Қиймат қўшиш
2. Педагогик йўналиш
3. Сифат
4. Барқарорлик

5. Хисса қўшиш
6. Масштаблилик
7. Улашиш
8. Танлов
9. Узлуксиз, умрбод таълим
10. Мослаштириш

Қуйида ушбу тамойилларнинг мазмунига қисқача тўхталиб ўтамиз.

1. Қиймат қўшиш

Ҳар қандай технологик жараён топширилган вазифага қиймат қўшиш тамойилига асосланиши лозим. Қиймат аниқ бўлиши керак, яъни танловнинг мантиқий асоси сифатида аниқ кўрсатилган бўлиши керак, ҳимояланган бўлиши ва самарадорлик, мустаҳкамлик, ишончлилиқ, фойдаланиш қулайлиги, ўқувчиларнинг фаоллиги, мослашувчанлик ёки муваффақиятни ўз ичига олиши мумкин. Қийма бу мазкур технологик жараёндан кутиладиган натижа бўлса, қиймат қўшиш қўшиш ўша жараёни амалга ошираётган ўқувчи томонидан унинг натижасига нисбатан ижодий ёндашган ҳолда қийматни бойитиши тушунилади. Қўшилган қиймат натижага эришишнинг умумий мазмунидан чекинмаган ҳолда амалга оширилиши ва муайян далилларга асосланган бўлиши керак [2].

2. Педагогик йўналиш

Таълимда технологиянинг асосий вазифаси ўрганиш жараёнини қулайлаштириш бўлиши керак - унинг мазмуни, етказиб бериш, қўллаб-қувватлаш, баҳолаш, ўзаро таъсир ва натижалар шунга йўналтирилиши лозим. Танланган воситаларнинг ўрганишдан бошқа мақсадлар учун мўлжалланганлиги ёки яхши педагогик шарт-шароитнинг мавжуд эмаслиги кутилган натижага эришиш имконини пасайтиради.

Таълимда маҳсулдорликка йўналтирилган технологияларга эҳтиёж бор, лекин таълим воситаларини (аппарат ва дастурий таъминот) танлашга, методикаларни қўллашга бўлган нобарқарор муносабат таълимнинг субъектларга боғлиқ равишда турли хил натижаларга олиб келади. Умуман, таълимнинг самарадорлиги субъектларнинг мавжуд ҳолатига боғлиқлиги табиий ҳолат ва уни асосий омил сифатида қараш унчалик тўғри эмас.

Ўқув ускуналари дастурий таъминотлари ёки тармоқларини лойиҳалаш ва танлашда ўқувчилар учун ўқитувчиларнинг маслаҳатлари зарур. Муайян технологиялар тўпламини қабул қилиш тўғрисидаги қарор ҳам педагогик инновацияларга тўсқинлик қилмаслиги керак.

3. Сифат

Сифатли ўқитиш ва ўрганиш жараёнини ташкил қилиш таълимга сармоя киритувчилар (давлат ва хусусий таълимда бизнесмен) томонидан талаб қилинади. Инфратузилма сифатни таъминлаш эса мазкур жараёнга тўсқинлик қилмаслиги учун уни табиий ҳолат деб қабул қилиш керак.

Сифат махсус мезонлар ва стандартлар билан белгиланади. Биз тадқиқотимизда мезон ва стандартларни аниқ белгилаб олинишига эътибор

қаратдик. Шунингдек, стандартлар универсал эмаслигини ва турли контекстлар учун турли стандартлар зарурлигини тан олган ҳолда уларни умамлаштириш ва муайян умумийлик асосида жамлашга ҳаракат қилдик. Сифат муаммоси ҳақида гап кетганда аниқ стандартлар тадқиқот ва муҳокамалар орқали ўрнатилиши керак. Биз ўқувчилар ва ўқитувчиларнинг эҳтиёжлари ва истаклари асосида касбий стандартлар, шартнома стандартлари ва умумий стандартларни яратишимиз лозим бўлади. Таълимда индивидуал талаблар эътироф этилиши ва турли хил эҳтиёжларга мос келадиган сифат стандартлари қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

4. Барқарорлик

Таълимда янги техник инфратузилмалар таълим муассасаларининг самарадорлигига сифат ўзгаришларини олиб киради. Ушбу жараён технологияни сақлаш ва технологиядан адолатли фойдаланиш масалаларини ҳам ўз ичига олади. Қўллаб-қувватлаш тизимлари, тренинглар, янгиланишлар, янги функционал талаблар жараённинг янада самарали бўлишини таъминлайди.

Барқарорлик тамойилини ва у қўлланиладиган контекстни қўллаб-қувватлаш учун таълим тизимида ишлар изчиллик билан ривожланиш тамойили асосида ташкил қилиниши керак. Дастурлар педагогик шароитдаги мавжуд ноқулайликларга камроқ боғлиқ бўлиши керак.

5. Ҳисса қўшиш

Таълим ҳар бир кишига муваффақиятга эришиш, ўзини руёбга чиқариш ва жамиятга ижобий ҳисса қўшиш имкониятини беради ва бу жамиятнинг устувор қадрияти сифатида эътироф этилади. Расмий таълим фаолиятидаги чекловлар: масофа, жисмоний тўсиқлар, ижтимоий ва психологик тўсиқлар, номақбул дастурлар ёки иш ўринларининг етишмаслиги, молиявий тўсиқлар, тайёргарлик омиллари ва бошқа шароитлар туфайли юзага келиши мумкин. Интернет орқали барча ўқувчиларга таълим имкониятларини тақдим этиш барча даражадаги ҳукумат, таълим ва саноатнинг устувор йўналиши бўлиши керак.

6. Масштаблилик

Жараёнлар, дастурлар, инфратузилмалар ва ҳар қандай компонент ёки технологик элемент ресурс ёки дастурнинг асосий мақсадларини тубдан ўзгартирмасдан биргаликда ва кенгайтирилиши мумкин бўлганда самарадорлик яратилади.

Масштаблилик деганда бошқа тармоқларга уланиши ва шу тариқа кенгайтирилиши мумкин бўлган тармоқлар тушунилади. Технологик таълимда тегишли бошқа дастурий таъминот билан мос келиш, тажриба алмашиш, ахборот ресурслари алмашинуви, интернет орқали таълим мазмунини такомиллаштириш билан боғлиқ жараёнлар масштабlilik тамойилини таъминлайди [5].

7. Улашиш

Улашиш нафақат ижтимоий манфаатга, балки прагматизмга асосланган тамойилдир. Улашиш ва ҳамкорлик қилишни ўрганадиган таълим бир қатор технологик соҳаларда харажатларни камайитириши ва сифатни яхшилаши мумкин. Жамият ва ҳамкорлик билимлар иқтисодиётининг муҳим хусусиятлари ҳисобланади.

8. Танлов

Ўрганиш технологияси, гарчи янги ҳодиса бўлмаса ҳам, ҳали ҳам баҳолаш ва текширишга муҳтож. Ўқувчилар, ўқитувчилар ва таълим ва таълим берувчилар ўртасидаги, жамият ва иш жойидаги индивидуал фарқларни ҳурмат қилиш керак. Асбоблар ва жараёнлар учун технологияларни танлаш фарқларни қўллаб-қувватлаши ва рағбатлантириши мумкин.

9. Узлуксиз, умрбод таълим

Узлуксиз таълим тамойили кўпчилик учун ўзига хос маънога эга, аммо уни амалиётда қўллаш қийин. Таълимнинг умрбод интилиш сифатидаги парадигмаси таълим ва ўқитиш мазмуни ва тузилишига киритилиши керак [6].

10. Мослаштириш

Технологияларнинг таълимга олиб келадиган афзалликларидан бири бу дастурларни, курсларни ва хизматларни индивидуал ўқувчиларга мослаштиришнинг қулайлигидир. Сунъий интеллект ва машинани ўрганишнинг пайдо бўлиши билан биз ўқув тизимларини ўқувчиларнинг эҳтиёжларига ҳам, уларнинг ишлашига ҳам мослаштира олишимизга имконият яратади.

Жамиятнинг янги технологик тартибга ўтиши муносабати билан технологик таълим мазмуни ва воситаларини ўзгартириш доимий ва муқаррар жараёндир. У меҳнат бозорининг ўзгарувчан талабларига, техника ва технологияларнинг сўнгги ютуқларига мувофиқ ўқувчиларнинг келажакдаги касбий тайёргарлиги сифатини белгилаб беради ҳамда мамлакат иқтисодиётининг жаҳон ижтимоий-иқтисодий миқёсда рақобатбардошлигини сақлаб қолиш кафолати бўлиб хизмат қилади ҳамда жаҳон ишлаб чиқаришининг технологик ривожланишига қисман бўлсада ўз ҳиссасини қўшади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Parrish-Morris, Julia. Neha Mahajan, Kathy Hirsh-Pasek, Roberta Michnick Golinkoff, and Molly Fuller Collins. 2013. "Once upon a Time: Parent-Child Dialogue and Story-book reading in the Electronic Era." *Mind, Brain, and Education* 7. No. 3 (September): 200-2011. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mbe.12028/abstract>.
2. Robb, Michael Benjamin. (2010). *New Ways of Reading: The Impact of an Interactive Book on Young Children's Story Comprehension and Parent-Child Dialogic Reading Behaviors*. UC Riverside: Psychology. Retrieved

- from: <http://escholarship.org/uc/item/5xm8n8xk>
<http://escholarship.org/uc/item/5xm8n8xk>
3. Vijakkhana N, Wilaisakditipakorn T, Ruedeekhajorn K, Pruksananonda C, Chonchaiya W. Evening media exposure reduces night-time sleep. *Acta Paediatr.* 2015;104(3):306-312
 4. U.S. Department of Education, Office of Educational Technology, (2016), Retrieved from <https://tech.ed.gov/netp/>
 5. U.S. Department of Education, Office of Educational Technology. (2015) Ed tech developer's guide. Retrieved from <https://tech.ed.gov/developers-guide/>
 6. Fisch, Shalom M. (2014) Children's learning from educational television sesame street and beyond. New York: NY, Routledge.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILAR VATANPARVARLIK TARBIYASINING AYRIM MASALALARI

A.N.Ziyayev-Qo'qon DPI, dotsent v.b.

Annotasiya. Mazkur maqolada kichik maktab Yoshi o'quvchilari fuqarolik tarbiyasining asosi bo'lgan vatanparvarlik tarbiyasining nazariy jihatlarini ko'rsatib berilgan. O'quvchilarda vatanparvarlik va baynalminallik hissini shakllantirishda milliy qadriyatlarimiz va mutaffakirlarimiz qarashlarining o'rnini hamda ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Fuqarolik, vatanparvarlik, baynalminallik, uzluksiz, ma'naviyat, axloq, qadriyat, jarayon, ozodlik.

Аннотация. В данной статье показаны теоретические аспекты воспитания патриотизма, являющегося основой гражданского воспитания учащихся начальных классов. Выделена роль и значение наших национальных ценностей и взглядов наших мыслителей в формировании чувства патриотизма и интернационализма у студентов.

Ключевые слова: Гражданственность, патриотизм, интернационализм, преемственность, духовность, нравственность, ценность, процесс, свобода.

Annotation. This article shows the theoretical aspects of patriotism education, which is the basis of civic education of primary school students. The role and importance of our national values and the views of our thinkers in the formation of a sense of patriotism and internationalism among students is highlighted.

Key words: Citizenship, patriotism, internationalism, continuity, spirituality, morality, value, process, freedom.

Mamlakatimiz taraqqiyotining ko'p jihatlari olib borilayotgan yoshlar ta'lim-tarbiyasiga oid davlat siyosatiga bog'liq bo'lib, unda ta'lim tarbiya sohasida sezilarli sifat o'zgarishlari qilib, yuqori samaradorlikka erishish asosiy e'tiborda bo'ladi. Bunday jihatlarda uzluksiz ta'lim tizimida qo'lga kiritilayotgan sifat o'zgarishlarining mazmun-mohiyatiga bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan qabul qilinayotgan har bir qarorda barkamol avlod tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

Xalqimizga xos milliy-ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga hamohang usullarni topish va amaliyotga joriy etish, sharqda qadimdan amalda bo'lgan ta'lim-tarbiyani bir-biridan ajratmaslik qoidasi va ularning o'zaro mutanosibligiga erishish g'oyat muhim ahamiyatga ega. [4.1]

O'quvchilarda vatanparvarlik va baynalminallik hissini shakllantirish – fuqarolik tarbiyasining asosi. Fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonida shaxsda vatanparvarlik (lotincha “patriots” – vatandosh, “patris” – vatan, yurt) tuyg'usini shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Zero, fuqaro davlatning a'zosi sifatida uning sha'ni, obro'-e'tiborini ta'minlashi, uning manfaatlari uchun kurasha olishi zarur. “Vatan atamasi aslida arabcha so'z bo'lib, ona yurt ma'nosini bildiradi, Vatan tushunchasi keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Bir xalq vakillari jumuljam yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazarda tutilsa, bu keng ma'nodagi tushunchadir. Kishi tug'ilib o'sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa, bu tor ma'nodagi tushunchadir”[5.2]

Vatanparvarlik shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urishi hamda uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat sanaladi. Vatanparvarlik – o'z taqdirini vatan, millat taqdiri bilan boqlagan barcha kishilarga xos fazilat. Millat taraqqiyotining imkoniyatlari, shon-shuhrati, obro'-e'tibori ham shu millat kishilar vatanparvarlik tuysusining darajasi bilan bog'liqdir”.

Vatanparvar shaxs qiyofasida quyidagi sifatlar namoyon bo'ladi: O'zbekistonga, uning yeriga, tabiatiga, bu yerda yashayotgan xalqlarga muhabbat, o'lkaning tarixi, madaniyati, an'analarini teran bilib olishga intilish, respublikaning qudrati va yutuqlaridan faxrlanish, xalqimiz qismatiga tushgan qiyinchiliklar uchun qayg'urish ko'p milltli o'zbek jamiyatining muhim jiplashtiruvchi asosi hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimida tizimlilik va izchillik prinsipi muhim ahamiyat kasb etadi. U ta'limda ma'lum mantiqiy izchillik bo'lishi zarurligini bildiradi, chunki bilimlar vorislik xarakteriga ega.

O'quvchilarda vatanparvarlik va baynalminallik hissini shakllantirish – fuqarolik tarbiyasining asosi. Fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonida shaxsda vatanparvarlik (lotincha “patriots” – vatandosh, “patris” – vatan, yurt) tuyg'usini shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Zero, fuqaro davlatning a'zosi sifatida uning sha'ni, obro'-e'tiborini ta'minlashi, uning manfaatlari uchun kurasha olishi zarur. “Vatan atamasi aslida arabcha so'z bo'lib, ona yurt ma'nosini bildiradi, Vatan tushunchasi keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Bir xalq vakillari jumuljam yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazarda tutilsa, bu keng ma'nodagi tushunchadir. Kishi tug'ilib o'sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa, bu tor ma'nodagi tushunchadir”.

Vatanparvarlik shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urishi hamda uning porloq

istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat sanaladi.[6.3] Vatanparvarlik – o'z taqdirini vatan, millat taqdiri bilan boqlagan barcha kishilarga xos fazilat.

Erkka intilish, ozod yashashga bo'lgan ehtiyoj insonga xos bo'lgan tuyg'udir. Inson o'z vatanidagina ozod va erkin yashay oladi. Shu bois vatan ozodligi uchun kurashish masalasi qadim-qadimdan allomalarning asarlari hamda ezgu g'oyalarni ifoda etuvchi ta'limotlarning bosh mavzusi bo'lib kelgan. Hadisi Sharifda vatanni sevish iymondan ekanligi ta'kidlanadi. Alisher Navoiy quyidagi misralarda vatandan ayrilish inson uchun og'ir judolik ekanligini “G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish” deb boshlanuvchi she'riy asarida alohida ta'kidlab o'tadi. Allomaning fikrlarini rivojlantirgan holda vatandan judo bo'lish og'ir judolikkina emas, balki “yuzi qaroliq” ekanligini Zahiriddin Muhammad Bobur “o'z yorin qo'yib Hind sori yuzlanish” tufayli “yuzi qaroliq” bo'lganligini aytadi.

Abdulla Avloniy o'z asarlarida “Vatan” tushunchasiga ta'rif berib, uning ravnaqi uchun kurashish vatanparvar insonga xos xususiyat ekanligi quyidagicha qayd etadi: “Har bir kishining tug'ulub o'sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ilgan, o'sg'on yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi – tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan – uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohatda yashamas. Biz turkustonliklar vz vatanimizni jonimizdan ortiq suydig'imiz kabi. Arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho'llarini, eskumular shamol taraflarini, eng sovuq va muzlik yerlarini boshqa yerdlerden ziyod suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab hijrat qilur edi”.

Inson o'zi tug'ilib o'sgan vatanda orzu-umidlari, niyatlari, hayotiy intilishlari bilan o'ziga yaqin bo'lgan kishilar davrasida bo'ladi, o'zi ko'nikkan turmush tarzi bo'yicha kun kechiradi, bolalikdan o'zi ko'nikkan ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etadi, hayotining bir qismiga aylangan tilda so'zlashadi va u shu muhitdagina o'zini erkin his qiladi. Begona yurtlarda u o'ziga tanish bo'lgan, o'zi ko'nikkan muhitni topa olmaydi. Shu bois garchi iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatga safar uyushtirgan bo'lsa-da, o'z yurtini tezda sog'inadi.

Baynalminallik (“inter” – orasida, o'rtasida, aro, “nation” – xalq) o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlarini, an'analari, turmush tarzi, tili hamda vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos ma'naviy-axloqiy fazilatlardan biridir.[6.4]

Xulosa sifatida aytish joizki, boshlang'ich sinf o'quvchilarda vatanparvarlik va baynalminallik hissini shakllantirish samaradorligi o'qituvchi, tarbiyachilar pedagogik tafakkuri kengligiga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi- 1992y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “Taraqqiyot strategiyasi” to'g'risidagi PF-60-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi.

4. 5.Nodirovna, Khushnazarova Mamura. "THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF TRAINING OF MANAGEMENT PERSONNEL IN THE PROCESS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.04 (2022): 171-177.

5. 7.Adxam, Z. (2021). Педагогические факторы формирования чувства Родины на основе национальных и общечеловеческих ценностей у учащихся начальной школы. *Среднеевропейский научный вестник*, 17, 284-286. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.17.814>

6.Ziyayev Adxamjon "Kichik maktab yoshi o'quvchilarida fuqarolik tuyg'ularini tarbiyalashning pedagogic shart-sharoitlari" "Xalq ta'limi"2003/1

ОЛИЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМДА ИНТЕГРАЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

А.А.Умаров-Қўқон ДПИ, п.ф.н., профессор

З.У.Умарова-Қўқон ДПИ доцент.

Аннотация. Ушбу мақолада талабаларнинг мустақил билим олишини яқка тартибда амалга ошириш, таълим мазмунида фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси; профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини оширишга эътибор кучайтириш. Ўқув-тарбиявий жараёни ривожланган давлатлар тажрибалари асосида такомиллаштириш, унинг иштирокчилари – ўқитувчи ва талаба (магистр) фаолиятини «объектив-субъектив» қонуниятлари асосида ташкил этиш, барча олий ўқув юртлирида педагогика ва психология фанларни ўқитишга алоҳида эътибор қаратиш, инновацион педагогик фаолиятнинг сиру-синоатларини тадқиқ қилиш асосида амалий хулосаларни қўлга киритиш каби масалалар келтирилган.

Аннотация. В данной статье проведен самостоятельное обучение студентов, интеграция науки и производства в содержание образования; усиление внимания повышению квалификации профессорско-преподавательского состава. Совершенствования образовательный процесс на основе опыта развитых стран, организация деятельности участников - преподавателей и студентов (магистров) на основе "объективно-субъективных" законов, уделяя особое внимание преподаванию педагогики и психологии во всех высших учебных заведениях.

Республикамизда олий таълим тизими янада юқори ривожланиш поғонасига кўтарилди: икки босқичли таълим – бакалаврият ва магистратура фаолият кўрсата бошлади; давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилди; талабаларнинг мустақил билим олишини яқка тартибда амалга ошириш жорий этилапти, таълим мазмунида фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси ўз аксини тобора кўпроқ топмоқда; профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини оширишга эътибор кучайтирилганлиги алоҳида таҳсинга лойиқ. Ўқув-тарбиявий жараёни ривожланган давлатлар тажрибалари асосида такомиллаштириш, унинг иштирокчилари – ўқитувчи ва талаба (магистр)

фаолиятини «объектив-субъектив» қонуниятлари асосида ташкил этиш зарурати бугун барча олий ўқув юртларида педагогика ва психология фанларини ўқув режасига киритиш лозимлигини ҳаётнинг ўзи исботлади. Галдаги вазифа – бу фанларни ўқитишга алоҳида эътибор қаратиш, инновацион педагогик фаолиятнинг сиру-синоатларини тадқиқ қилиш асосида амалий хулосаларни қўлга киритишдир. Зеро, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури жамиятни тўлиқ педагоглаштириш муаммосини кун тартибига қўяётгани назардан четда қолмаслиги керак. Ўзбекистонда шахс манфаати ва таълим устуворлиги эътироф этилган бир даврда педагогика фани эркин шахсни шакллантириш қонуниятлари, ёшлар шахсини ҳаётга мослаштиришнинг шакл ва услублари, мазмуни ва принципларини ўрганади. Эндиликда педагогика ўз предмети, фанлар билан алоқаси, педагогик билимлар тизими ва уларнинг мантикий тузилмаси, назарий педагогик билимларни тарбияга. Таълим амалиётига қўллаш масалаларига доир муаммоларни қайтадан янгича талқинда қўймоқда. Демак, педагогикада тадқиқотларнинг долзарблиги, бир томондан, жамият эҳтиёжи – ўқув-тарбия тизимини янада ривожлантириш билан, бошқа томондан, педагогик билимларнинг янгиланиш ва ривожланиш даражаси билан белгиланар экан.

Бугунги кунда педагогик назария ва амалиёт муаммоларини тадқиқ қилиш технологик ёндашув асосида олиб борилиши лозим. Педагогика мутлоқ технологик фандир ва у таълим доирасининг барча қатламларини қамраб олади.

Педагогика фани предмети жамият эҳтиёжи ва ривожланаётган шахс кизиқишига ҳамоҳанг тарзда сунъий тарбиявий жараёнини қуриш қонуниятларини ўрганади ва уни изчил амалга оширади. Ана шу сунъий тизим «Педагогик тизим», унда кечадиган жараёнлар эса **«Педагогик технология»** деб аталади. Педагогик тизим ташқарисида ҳеч қандай мақсадли таълим-тарбия жараёни кечмайди ёки педагогик технология – бу амалиётга жорий этиладиган педагогик тизим лойиҳасидир.

Бу тизимни такомиллаштириш, асосан, қуйидаги йўналишларда олиб борилмоқда:

- дидактик бирликларни йириклаштириш;
- ўқитиш натижаларни олдиндан белгилаш, режалаштириш
- таълим жараёнини психологиялаштириш; компьютерлаштириш

Бугунги кунга келиб, шубҳасиз, бу йўналишлар бўйича маълум ютуқларга эришилди. Агар бу йўналишлар аниқ таълим-тарбия мақсадини ечишга қаратилган ҳолда яхлитлаштирилса ёки интеграл ҳолатга келтирилса, бу амал натижасида кучли технология вужудга келади. Бу технология интеграл технология деб аталади ва юнонча сўз бўлиб, «бир бутунлик», «узлуксизлик» маъноларини англатади. Интеграл технологиялар учун янги машғулот шакли – семинар-практикум яратилади. Унинг мазмуни: машғулотни ўтказиш учун талабалар кичик гуруҳларга бирлашади ва ҳар бир гуруҳ чегараланган вақт давомида бажара оладиган топшириқ олади.

Ана шу топшириқни олгандан бажаришга киришадилар ва бунда таълим-тарбия жараёни объектини тўғри танлаш жиддий аҳамият касб этади. Объект обдон тадқиқ қилинган, натижалари бўйича кичик гуруҳлар «ҳисоб» берадилар, яъни машғулот «публик ҳимоя» кўринишида ташкил этилади. Қарабсизки, талабалар ўз-ўзини ўқитиш, баҳс, мунозара, мавқеини мустаҳкамлаш орқали ўқув мавзуларини чуқур ўрганадилар ва шу тарзда яқуний натижа таъминланади.

«Муаммоли вазият» тури: Интизомнинг йўқлиги. Табиатнинг ифлосланиши. Атмосферани бузилиши. Мулоқотни йўқлиги. Химиявий ҳодисалар ва бошқалар.

«Муаммоли вазият» сабаблари: Дарсга қизиқмаслик. Дарсга кеч келиш. Тарбиясизлик. Дарсга тайёрмазлик. Дарсни бузиш. Ўқитувчининг аудиторияни бошқара олмаслиги. Ёки. Вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатлари. Ўқитувчининг профессионал даражали шахси, ташқи кўриниши, нутқи. Тушунтира билиши.

Академик лицей ва касб-хунар коллежларида кўпинча бошқарма вакиллари, раҳбар ходимлар, услубчилар, ўқитувчилар ўқитувчиларнинг дарсларига кириш, дарсни таҳлил қилишда нималарга эътибор бериш кераклиги ҳақида кўпинча бош қотиришади. Шу сабабдан биз бу мақолага шу масала юзасидан баъзи бир тавсияларни киритдик. Аслида ўқитувчининг дарсига кириш ва уни таҳлил қилиш, биринчи навбатда, дарсга қираётган шахснинг қўйган мақсадига боғлиқ.

Масалан: «Мен янги мавзуни баён қилишдаги тажрибангизни (ёки баҳолашингизни, мавзуни мустаҳкамлаганингизни, тўлиқ дарс жараёнини ташкил этишингизни, талаба-талабалар билан мулоқотингизни ва бошқаларни ўрганмоқчи (кузатмоқчи, оммалаштирмоқчи) эдим». Шунга қараб дарс таҳлили ўтказилади берилган тавсиялар кўп йиллик тажрибалар ва кузатишлар натижасида ҳамда ҳозирги кун талаби асосида тузилган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi, T., "O'zbekiston", 1992.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni (yangi taxrirda), 1997.
3. Karimov I.A., O'zbekiston kelajagi buyuk davlat, T., "O'zbekiston" 1992.
4. Karimov I.A., "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyoti yo'li, T. "O'zbekiston", 1992.
5. Абдуллаева Ш., Розиева Д. И. Педагогическая диагностика и коррекция. Учебник. - Т.: Наука и технологии, 2019.
6. Калдбекова А.С. Общая педагогическая теория и практика. - Т.: ТДПУ, 2013.
7. Педагогика. // Под общей ред. М. Тохтаджоева. Учебник. - Т.: Национальное общество философов Узбекистана, 2010.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАР НУТҚИНИ ЎСТИРИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ТЕХНОЛОГИЯЛАР САМАРАДОРЛИГИ

Н.А.Эрханова-Низомий номидаги ТДПУ, магистрант

Аннотация. Мактабгача таълим тизимидаги инновацион технологиялар, аввало, долзарб муаммоларни ҳал қилиш, кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш, ота-оналарнинг тобора ортиб бораётган талабларини қондириш, шунингдек, мактабгача таълим ташкилотларининг рақобатбардошлиги учун ишлатилади. Мақолада мактабгача таълим ташкилотларида ўйин технологияларидан фойдаланишининг долзарблиги таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: *Ўйин технологияси, дидактик ўйинлар, таълимий фаолиятларда қўлланиладиган ўйинлар мониторинг картаси.*

Аннотации. Инновационные технологии в системе дошкольного образования используются в первую очередь для решения насущных проблем, повышения качества предоставляемых услуг, удовлетворения растущих запросов родителей, а также повышения конкурентоспособности дошкольных организаций. В статье анализируется актуальность использования игровых технологий в дошкольном образовании.

Ключевые слова: *игровые технологии, дидактические игры, игровая карта мониторинга, используемая в образовательной деятельности.*

Annotations. Innovative technologies in the preschool education system are used primarily to solve pressing problems, improve the quality of services provided, meet the growing demands of parents, as well as increase the competitiveness of preschool organizations. The article analyzes the relevance of the use of gaming technologies in preschool education.

Key words: *game technologies, didactic games, game monitoring card used in educational activities.*

Мактабгача таълим ташкилотларида ўйин технологияларидан фойдаланишнинг долзарблиги шундан иборатки, ҳозирги кунда илмий адабиётларда ўқув жараёнининг самарадорлигини ошириш мақсадида инновацион технологиялардан фойдаланишга тобора кўпроқ эътибор берилмоқда, аммо ҳамма амалиётчилар ҳам таълимий жараёнда ундан тўғри фойдалана олмайдилар. Болаларнинг ривожланишини ўрганиш шуни кўрсатадики, ақлий жараёнлар ўйин ҳолатида бошқа фаолият турларига қараганда самаралироқ ривожланади, шунинг учун ўйинга таяниш тарбияланувчиларни таълимий ишларга жалб қилишнинг энг муҳим усули ҳисобланади.

"Ўйинли педагогик технологиялар" тушунчаси педагогик жараёни турли хил педагогик ўйинлар шаклида ташкил этишнинг методикаси ва услубларининг жуда кенг гуруҳини ўз ичига олади.⁷

⁷ Ишмухамедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари (2 китоб).—Т.: ТДПУ, 2010

Яъни, аниқ белгиланган таълим мақсади ва тегишли педагогик натижага эришиш аҳамиятга эга бўлиб, улар ўз навбатида асосланади ва тавсифланади.

МТТдаги гуруҳларда ўйин шакли ва техникаси таълимий талаблар ва вазиятларга кўра танланади. Бундай ёндашув тарбияланувчиларнинг таълимий фаолиятдан олинadиган натижалари ошишига туртки беради.

Таълимий фаолиятда ўйин техникаси ва вазиятларини амалга ошириш куйидаги асосий йўналишлар бўйича амалга оширилади:

1. Болалар учун дидактик мақсад ўйин вазифаси шаклида берилади.
2. Таълимий мақсад ўйин қоидаларига бўйсунди.
3. Ўйинда болалар янги маълумотларни эркин ҳолда ўзлаштирадилар.

Мактабгача таълим ёшида бола ўйин жараёнида катта имкониятга эгаллигини таъкидлашимиз жоиз. Бошқа фаолиятлардан фарқли ўлароқ ўйин жараёнида мустақил бўлиш, тенгдошлари билан ўз хоҳишига кўра мулоқот қилиш, ўйинчоқлар танлаш ва турли хил воситалардан фойдаланиш, ўйин майдончаси билан мантиқан боғлиқ бўлган муайян қийинчиликларни енгиш, унинг қоидаларига бажонидил амал қилиш каби қоидаларни объектив қабул қиладилар.

Масалан, "Сехрли қопча" ўйинида предметларнинг хусусиятлари ва сифатлари аниқланади, конкретлаштирилади ва бойитилади. Тарбияланувчиларнинг сезги, тасаввур ва билимлари стандартлаштирилади. Бунда "Олтин куз" мавзуси доирасида болалар мева ва сабзавотлар билан таништирилаётганда уларнинг муляжлари қопчага солинади ва икки гуруҳга бўлинган болалар навбати билан кўзларини боғлаган ҳолда уларни олиб, нималигини, мазаси ва шакли қандайлигини, ранги қанақалигини, полизда ёки дарахтда ўсишини топишади. Тарбиячи жараёнда болаларга йўналтирувчи саволлар бериб боради. Жараён қизиқарлилиги билан бирга болалар янги билимларни ўйин тарзида ўзлаштирадилар.

Нутқ ўстириш бўйича таълимий фаолиятларда эса "Давом эттир" ўйинининг аҳамиятини таъкидлаш зарур. Ўйин қоидасига кўра тарбиячи болаларга эртақ ёки ҳикояни ўқиб беради ва маълум бир жойга етганда тўхтатади. Ҳар бир боланинг бадиий асарни қандай якунлаши тингланади. Бунда болаларнинг нутқи ривожланади, янги сўзлар билан бойийди, воқеалар кетма-кетлигини эслаб қолишга ҳаракат қиладди ва асар конструкциясини тузишга ҳаракат қиладди. Айни таълимий топшириқлар тарбияланувчиларнинг нафақат нутқини ривожлантиради, балки диққати, хотираси, тасодифий вазиятларда қарор қилиш кўникмаларини шакллантиради.

Ўйин асосида ўрганиш орқали олинган билим ва кўникмалар бошқа ўқув усулларида олинган маълумотларга қараганда узоқроқ сақланиб қолади. Таълимнинг самарали жараёни - бу эришилган натижа билан далилланар экан, бунинг учун ўйин асосида ва яхши ишлаб чиқилган ва таълимий вазифалар тўлиқ қамраб олинган методикалар яратилиши ўта долзарбдир. Бу

жараёнда тадқиқотчиларнинг илмий фаразлари ва амалий жараён реаллик билан бир бутунликда олиб борилиши муҳим.

Ўйинларга асосланган ўрганиш бу шунчаки мавзуга мослаб ҳаракат қилишни англатмайди. Аксинча, таълимий ўйинларнинг барча турлари педагогик ижодкорлик талаб этади. Бу борада таълимий ўйинларни ўқув жараёнига киритиш учун унга ёндашувни таҳлил қиламиз:

1. Биринчи ёндашувга кўра тарбияланувчилар эҳтиёжга мувофиқ ўйинлар лойиҳалаштирилади ва яратилади.
2. Иккинчи ҳолатда эса тарбиячи-педагог тарбияланувчиларнинг эгаллаган билим, кўникма, малакаларига ўйинларни лойиҳалаштириш назарда тутилади.
3. Учинчиси самарали ўрганиш учун муҳит яраташни кўзлайдиган мослашувчан ўйинларни машғулоти таркибига киритиш.

Ушбу учта ҳолатда ҳам ўйинлар болаларни ўзига ишонган ва мустақил фикрлайдиган бўлишига ёрдам берадиган ўқитишни индивидуализация қилиш учун мослаштирилиши мумкин.

Ижтимоий ҳаёт ва таълим жараёни муҳитидаги ўзгаришлар ҳамда энг асосийси мактабгача ёшдаги болаларнинг электрон воситалардан фойдаланиши пандемия даврида реаллашди. Яъни мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳам мобил қурилмалардан маълумотларни ўзлаштиришга қизиқиши юқорилиги аниқланди. Шундай экан, ўйин технологияларини мобил иловалар шаклида яратиш зарурияти мавжудлигини таъкидлаймиз. Бундай иловалардан мактабгача таълим ташкилоти гуруҳидаги мультимедиа ресурсларини қўллаган ҳолда фаол қўллаш кўникмалари тарбиячи-педагогларда шаклланаётганини таъкидлаш зарур. Айни жараёнда мобил иловаларнинг мазмуни ва тузилиши таълимий мақсадлар ва болалар эҳтиёжларига мос равишда ишлаб чиқирилиши ва улар билан олдиндан синовларни турли гуруҳларда олиб борилиши зарур. Амалда, мобил иловаларнинг ёш болаларга таъсирини тушуниш ва уларнинг ёши ва ривожланиш қобилиятига мос келадиган дизайндаги мобил иловаларни яратиш учун кўпроқ тадқиқотлар ўтказиш зарур. Далиллар шуни кўрсатадики, таълимий мобил иловалардан болаларни нафақат ўйинни самарали ўйнашда, балки ўрганиш нуқтаи назаридан ундан максимал даражада фойдаланишни қўллаб-қувватлаш муҳимлиги аниқланган.

Мазкур эҳтиёжнинг мамулвжудлигини инобатга олиб, таълимий мультимедиа ресурсларини ҳар бир ўрганилиши зарур бўлган соҳа йўналишлари бўйича яратилиши зарурлигини таъкидлаймиз. Зеро бундай ресурслар мактабгача таълим ташкилотларида олиб бориладиган таълимий жараёнлар самарадорлигини таъминлаш билан бирга интеграцион равишда таълимдаги узлуксизлик муаммосига ҳам ечим бўла олади. Сабаби умумтаълим мактаблари бошланғич синфларида фанлар кесмида мультимедиа ресурслари яратилганлиги фикримизга исбот бўлади.

Шу ўринда мультимедияли таълимий ўйинларнинг функцияларини таснифлаймиз:

Ўйинда боланинг **ўзини англаш функциясини** алоҳида таъкидлашимиз зарур. Ўйин, бир томондан, бола амалиётда ўзига хос ҳаётий қийинчиликларни бартараф этиш лойиҳасини куриш ва синовдан ўтказиш, бошқа томондан, мақсадга эришиш йўллари аниқлашга имкон беради.

Ўйиннинг **коммуникатив функцияси** эса болалар ўзаро боғлиқ равишда ҳамкорлик қилади, мулоқотга киришади.

Ўйиннинг **диагностик функцияси** тарбиячига боланинг турли хил ҳолатларини (интеллектуал, ижодий, ҳиссий ва ҳк.) диагностика қилиш имкониятини беради. Шу билан бирга, ўйин "ўзини намоён қилиш майдони" бўлиб, унда бола эркин ҳаракатларда ўзининг кучли ва қобилиятларини синаб кўради, ўзини намоён қилади ва ўзини тасдиқлайди.

Ўйиннинг **терапевтик вазифаси** – бу ўйинни боланинг хулқ-атвори, муомаласи, ўрганиши натижасида юзага келадиган турли хил қийинчиликларни бартараф этиш воситаси сифатида ишлатишдир. Ўйин терапиясининг самараси бола рол ўйнаш орқали қабул қиладиган янги ижтимоий муносабатлар амалиёти билан белгиланади. Айнан янги ҳақиқий муносабатлар амалиёти, бунда ролли ўйин болани ҳам катталар билан, ҳам тенгдошлари билан мажбуран эмас, эркинлик ва ҳамкорлик муносабатларига кириштиради, бу охир-оқибат терапевтик таъсирга олиб келади.

Ривожлантириш функцияси – боланинг шахсий кўрсаткичлари таркибига ижобий ўзгаришлар, кўшимчалар киритиш мавжуд. Ўйинда бу жараён табиий равишда, қизиқарли тарзда содир бўлади.

Ўйиннинг завқлантириш функцияси,⁸ эҳтимол унинг асосий функцияларидан биридир. Чунки мактабгача таълим ёшидаги болалар кўнгилочар ва хушқайфият бағишловчи ҳолатларда идроки фаол ривожланиши олимлар тадқиқотларида кўп бора ўз исботини топган.

Таълимий фаолиятда ўйин технологияларидан фойдаланилганда анъанавий равишда олиб бориладиган машғулотлардан фарқли равишда тарбияланувчиларнинг фаоллашгани, янги маълумотларни осон ўзлаштиргани, муаммоли вазиятларга ечим излашга киришишини кузатиш мумкин. Шунингдек, болалар жараёнда ФИКРЛАЙДИ, вазиятни ТАҲЛИЛ қилади, онгли равишда материалга нисбатан ЎЗ ШАХСИЙ ФИКРИни билдиради.

Ушбулардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, бугунги замонавий таълимнинг олтин қондаси бўлмиш – шахсга йўналтирилган таълим мазмуни ўйин технологиялари негизида бойийди ва ривожланади. Мактабгача таълим ёшидаги болалар идрокнинг ёрқинлиги ва тезкорлиги, тасвирларга кириш қулайлиги билан ажралиб туради. Тарбияланувчилар ҳар қандай фаолиятга, айниқса, ўйнашга осонликча жалб қилинади.

⁸⁸ Ермолаева М.Г. Игра в образовательном процессе: Методическое пособие/ М.Г. Ермолаева. – 2-е изд., доп. – СПб.: СПб АППО, 2015.

Шу ўринда таълимий жараёнда қўлланиладиган ўйинларнинг аҳамияти таълим даражаси кўрсаткичи бўйича дунё мамлакатлари рейтингида юқори ўринларда турувчи мамлакатлар (Германия, Австралия, Янги Зеландия, Дания)⁹ таълим тизимида кенг ўрин эгаллаган ва уларнинг аҳамияти юқори баҳоланади. Сабаби мазкур давлатлар таълим тизимида таълим олувчига эркинлик яратилган ҳолда ўқитиш методикаларига алоҳида урғу берилади. Ўйинларга асосланган инновациялар замонавий таълимнинг ажралмас қисмига айланди. Замонавий жамиятнинг яхши интеграциялашган аъзоси бўлиш учун ўқиш ва ёзишнинг асосий кўникмаларини эгаллаш кифоя қилмайди.

Инновацион таълимий методлар тарбияланувчиларга интерактив усулда мақсад ва вазифаларга эришиш йўлида ишлашнинг янги усуллари кифо этишларига имкон беради.

Таълим жараёнини фаоллаштириш ва замонавийлаштиришга қаратилган мақсадларнинг марказида ўйин фаолияти тан олиниши ҳам бежиз эмас. Сабаби шахсга йўналтирилган таълим ва болаларга бериладиган эркинликлар бу шунчаки тарбияланувчиларни мақсадсиз вақтини ўтказиш эмас, аксинча уларга таълим дастурларидаги материалларни босим ва кучли назоратдан холи бўлган дидактик ўйинлар воситасида беришни англатади.

Бунда эса мактабгача таълим ташкилоти педагоги ўйинларнинг функцияларини ва таснифини тўғри тушуниши, технологияларни мақбул тарзда жараёнда қўллаши катта аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Р.Ишмухамедов ва б. “Тарбияда инновацион технологиялар”, Тошкент, 2010.
2. Ишмухамедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари (2 китоб).—Т.: ТДПУ, 2010
3. Бабаева Т.И., Римашевская Л.С. «Как развивать взаимоотношения и сотрудничество дошкольников в детском саду. Игровые ситуации, игры, этюды: учебн-методическое пособие - СПб.: ООО «ИЗДАТЕЛЬСТВО «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2012.
4. Ермолаева М.Г. Игра в образовательном процессе: Методическое пособие/ М.Г. Ермолаева. – 2-е изд., доп. – СПб.: СПб АППО, 2015.
5. United Nations Development Programme. Human Development Index (HDI): Education Index [URL: hdr.undp.org].

⁹ United Nations Development Programme. Human Development Index (HDI): Education Index [URL: hdr.undp.org].

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI KUYLASHGA O'RGATISHDA QO'SHIQ REPERTUARI TANLASH.

**D.K.Amanova-Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor
va mutaxassislarini qayta tayyorlash va
ularning malakasini oshirish instituti**

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarni qo'shiq kuylashga o'rgatish yengil va oson amalga oshirilishi tufayli bolalar diqqatini tez jalb etadi. Musiqa ijrochiligida ovoz eng qulay vositadir, chunki qo'shiq kuylashni turli sharoitlarda tez va oson tashkil etish mumkin. Musiqiy tarbiya ishi to'g'ri yo'lga qo'yilgandan so'ng bolalarga ularning yoshi va ovoziga mos qo'shiqlarni kuylatish natijasida tarbiyalanuvchilarning ovoz apparati yaxshi rivojlanadi. Qo'shiq repertuarini tanlashda bolalarning ovoz diapazoni qoidalariga rioya etish tavsiya etiladi.

Tayanch so'zlar: Qo'shiq, repertuar, diksiya, inonatsiya, diapozon, yakkaxon, badiiy mazmun, bolalar ovozi.

Qo'shiq har tomonlama bolalarni kamolotga yetaklaydi. Bolalardagi musiqiy qobiliyatni rivojlantirishga hamda bolaning barkamol yetuk avlod kishisi sifatida o'sishiga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'rgatiladigan har bir qo'shiq mazmuni va xarakterini ongli tushunishga o'rgatish kerak bo'ladi. Har bir tanlangan qo'shiq bolaning qiziqishlari, bolaning yosh xususiyatlari, guruhlari, hamda fasllarga, bayramlarning turlariga qarab o'rgatiladi. Qo'shiq bolaning hayotida muhim rol o'ynaydi, tafakkurini va

ongini rivojlantiradi. Musiqa rahbari qo'shiqni bolalarga o'rgatayotganda avval qo'shiq kuyini, keyin she'rini misrama-misra o'rgatadi. Qo'shiq kuyini o'rgatganda musiqa cholg'ulari orqali chalib yoki bo'lmasa, audio vositalar yordamida tinglatib o'rgatishi mumkin. Qo'shiq matnini esa bo'g'inlarga ajratib yoki chapaklar orqali yod oldirish mumkin. Bolalar qo'shiqlarni tezroq yod olishlari uchun qo'shiq matnlarini takror aytirish zarur. Bolalarga musiqa tovushlarini tushuntirib o'rgatish zarur.

Bolalarning musiqiy o'quvini, ijodkorligini rivojlantirishda ayniqsa, qo'shiq kuylash faoliyatining ahamiyati katta. Bunda bolalarni kuylashga qiziqitira olish ko'p jihatdan o'rganadigan har bir mashq yoki qo'shiqqa bog'liq. Qo'shiq kuylashga o'rgatishda musiqa rahbari bolalarning ovoz diapazonlarini aniq bilishi lozim.

Musiqa mashg'ulotlarida qo'shiq kuylashga o'rgatish bir necha bosqich jarayonida amalga oshiriladi:

1. Bolalar diqqatini qo'shiqqa jalb qilish.

2. Qo'shiq haqida musiqa rahbarining kirish so'zi (qo'shiq mualliflari, asarining mazmuni, tarixiy xususiyatlari haqida qisqacha hikoya qilish).

3. Qo'shiqni tahlil qilinishi (musiqa ifoda vositalari, harakteri mazmunini suhbat yo'li bilan belgilash).

4. Qo'shiqni musiqiy jumalarga bo'lib o'rgatish (to'g'ri nafas olib, jumlaning oxirigacha tejab yetkazish, ijrochilik sifatleri ustida ishlash).

5. Qo'shiqni badiiy ijrosiga erishish (qo'shiq haqidagi bolalar taassurotlari yuzasidan qisqa suhbat o'tkazish ya'ni umumlashtirish).

Qo'shiq matnini o'rgatish – qo'shiqda bola ongiga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi vosita bo'lgan musiqa bilan so'z chambarchas bog'lanadi. Qo'shiqni o'rganish jarayonida ana shu ikki komponentning muhim o'rnini egallashi alohida ahamiyatga ega. Qo'shiq so'zlarini aniq va ravon talaffuz etish zarur. Kuylovchi matnni shivirlab, ammo ohangdor qilib o'qishi foydali bo'ladi; bunday o'qish artikulyatsiya apparatini faollashtiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qo'shiq repertuarini to'g'ri tanlash muhim. Har bir yosh guruhi uchun qiziqarli ularning kayfiyatiga mos keladigan, ma'naviy jihatdan tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan qo'shiq tanlash shart. Chunki, qo'shiqlar bolalarning ijobiy his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatadi, ularning qo'shiq kuylash malakalarini rivojlantiradi.

Kuylash malakalari quyidagilardan iborat¹⁰:

1. To'g'ri nafas olish;
2. Ovoz shakllanishi;
3. Diksiya va intonatsiyaning tozaligi;
4. Jamoa bo'lib kuylash;

Ovozni to'g'ri sozlash bilan tovush shakllanishi tabiiy, yengil bo'lishi kerak, bolalar qichqiriq va stresssiz qo'shiq aytishlari kerak. To'g'ri ovoz hosil qilish uchun ovoqli apparatning aniq ishlashi (pastki jag', lablar, til bilan yumshoq tanglay) katta ahamiyatga ega. Ovoz shakllanishi qo'shiq kuylashga o'rgatish sifati bilan chambarchas bog'liq.

Bolalarga qo'shiq o'rgatayotganda va repertuar tanlaganda nimalarga e'tibor berilishi kerak?

Har bir qo'shiq ma'lum pedagogik maqsadlarni amalga oshirishni ko'zga tutib tanlanadi. Unda har bir yangi qo'shiq oldingisidan hosil yetilgan kuylash malakalarini mustahkamlaydi va ularni rivojlantiradi. Qo'shiq diapazoni bolalar ovoziga mosligi, badiiy g'oyaviy mazmuni, bolalar dunyoqarashi va yoshiga mos bo'lishi kerak.

Qo'shiqlarni quyidagi talablarga ko'ra tanlash tavsiya etiladi:

1. Qo'shiqni tarbiyaviy ahamiyati, g'oyaviy mazmuni, musiqiy tuzilishi va xarakterining bolalar yoshiga mosligi.

¹⁰ G.M.Sharipova, Sh.Yakubova. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasi", Toshkent, "Cho'lpon", 2009-yil. (O'quv qo'llanma).

2. Qo'shiq matnining osonligi, badiiy yuksakligi, bolalarning lug'at boyligiga mosligi va ularning nutqini va tafakkurini o'stirish uchun xizmat qilishi.

3. Qo'shiq ohangi, uning xarakteri (xushchaqchaq, quvnoq, marsh, mungli, g'amgin, bayramona, ko'tarinki ruxda), lad va tessituras, ovoz diapazoni bolalar yoshiga mos bo'lishi.

4. Qo'shiqning badiiy xususiyatlari va ifodaviyligi, bolalar idrokiga mosligi, garmonik tuzilishi va ohangdoshligi.

5. Qo'shiq shakli (1,2 qismli yoki kuplet shaklida tuzilganligi) naqaratning mavjudligi.

Qo'shiqni tanlashdagi bolalarga qisqa, mazmunli, obrazli, qiziqarli hikoya qilib beriladi. Qo'shiq mazmunidagi axloq-odob, tabiat, ona Vatan, mehr-muhabbat haqidagi g'oyalarni bolalar ongiga singdirib, ularda qiziqish uyg'otadi. Badiiy qo'shiqlar sirasiga D.Omonullayevaning bolalar uchun yozilgan "Diloromning qo'shig'i", "Buvijonim", "Aziz bo'ston — O'zbekiston", "Navzo'zim", "O'zbekiston — Vatanim manim"; N.Norxo'jayevning "O'ynasangchi tipratikan", "Nevaralar qo'shig'i", "Kapalak va kamalak", "Kakligim", "Shaftoliga savolim", "Navo'zim — shux sozim", "Salom bergan bolalar", "Buvijonim yaxshisiz", "Gullar manim kulganim", "Yaxshi bola", "Biz askarmiz"; Sh.Yormatovning "Ay-yay-yay", "Islom bobo"; A.Mansurovning "Muzqaymoq", "Vatanginam"; F.Nazarovning "Inoqo'ynaymiz", "Paxtaoy", "Qish chog'lari" va boshqa ko'plab O'zbekiston kompozitorlarining qo'shiqlari bolalar ijodiyotida so'nmas iz qoldirib ularning badiiy tarbiyasi va didini o'stirishga yordam beradi.

Qo'shiqni musiqa rahbari ifodali qilib ijro yetib beradi, musiqiy jummalarga bo'lib o'rgatadi. So'ngra qo'shiq mazmunga mos musiqiy-ritmik harakatlar bilan o'rgata boshlaydi. Matn va ohang talaffuzning aniqligi ma'lum me'yorga tushgandan so'ng, qo'shiqning badiiy ijrosiga erishiladi. Qo'shiqni vaqt-vaqti bilan sayr vaqtida, mashg'ulotdan-mashg'ulotga takrorlab kuylab turish lozim, aks holda uning matni bolalar xotirasidan ko'tariladi va unga nisbatan qiziqish susayadi. Har bir mashg'ulotda ayniqsa, yangi qo'shiqni o'rganishdan oldin, ilgari o'rgatilgan qo'shiqni takrorlab turish, bolalar ijrosidagi ayrim nuqsonlarni tuzatib borishga yordam beradi. Bolalar toliqmasligi uchun qo'shiq o'rgatish shakllari o'zgartirib turiladi. Masalan: guruhlarga bo'lib o'rgatish; yakkaxon va guruh jo'rligida; musiqiy harakatlar yordamida amalga oshirilib qo'shiq matniga mos raqs elementlarini o'ylab ko'rishga va o'zlari uni ijro etishga undab ko'rish yaxshi samara beradi. Qo'shiq mukammal o'rganilgandan so'ng, ularning qiziqishi yanada ortadi. Shuningdek, mashg'ulot shakllarini (noan'anaviy mashg'ulotlar) o'zgartirilib turish ham mashg'ulotlarda bolalarning zerikishini oldini olib, qiziqishini kechaytiradi. Yil davomida bolalar 10-12 ta qo'shiq o'rganishlari ko'zda tutiladi.

Bunga erishish uchun qo'yiladigan vazifalar¹¹:

¹¹ G.M.Sharipova, Sh.Yakubova. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasi", Toshkent, "Cho'lpon", 2009-yil. (O'quv qo'llanma).

- bolalarda sof intonatsiya va qo'shiqchilik malakalarini shakllantirish;
- yakka va musiqa rahbar bilan qo'shiq kuylash, a'kapella tarzida ijro etish;
- musiqiy eshituv qobiliyatini, kuyning balandligi, ularning uzunligi, kuyning yo'nalishi, o'zini eshita olishi (kuylayotganida), ijro vaqtida o'zining xatolarini eshita olishini rivojlantirish;
- ovoz rivoji, tabiiy ijroga erishish;
- bolalarda ijodkorlik malakalarini rivojlantirish, ular ijro etgan qo'shiqlarini xorda va o'yinlarda qo'llash.

Bola to'g'ri kuylashi uchun qo'shiqchilik, vokal-xor malakalarini shakllantirish kerak.

Qo'shiq kuylash musiqa mashg'ulotining asosini tashkil etadi. Har bir qo'shiq ma'lum pedagogik maqsadlarni amalga oshirishni ko'zda tutib tanlanadi. Qo'shiqlarni ma'lum bir tizimga solishda oddiydan murakkabga qarab borishga rioya qilish kerak.

Yalla, lapar, alla kabi o'zbek xalq qo'shiqlari, shuningdek, terma qo'shiqlar milliy musiqiy-ritmik harakatlari bilan o'rgatiladi. Musiqa rahbari qo'shiqlarni bolalarga yoqimli ovozda ifodali aytib berib tanishtiradi. Mazmunini obrazli, qiziqarli tarzda bolalar ongiga yetkazishga harakat qiladi. Bunda u ko'rgazmali qurollar, musiqiy-ritmik harakatlardan foydalanadi. Qo'shiq mazmuni va xarakterini bolalar yaxshi anglab olganlaridan so'ng o'rgatishga kirishadi. Bolalar toliqib qolmasliklari uchun qo'shiq o'rgatish uslubi vaqti-vaqti bilan o'zgartirib turiladi.

Bolalar qo'shiqni stolchalarga suyanib o'tirgan holda kuylaydilar. Bu paytda ular qomatlarini to'g'ri tutishlari lozim. Stolchalar bolalarning bo'ylariga mos bo'lishi kerak, ya'ni suyanadigan qismiga yengil tayanib turish mumkin bo'lsin. Qo'shiq kuylanayotganda qo'llar tizzaga qo'yilgan bo'lishi shart. Qo'shiq mazmuniga mos musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish bolalarning ko'krak qafasi va nafas yo'llarini yaxshi rivojlanishiga yordam beradi.

Barcha guruh bolalari uchun yengil, kichik diapazonli qo'shiqlar, turli vokal-xor mashqlarini bolalar ovoz diapazonlariga muvofiq kuylatish maqsadga muvofiqdir. Bu bolalarda musiqiy qobiliyatning har tomonlama rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Qo'shiq kuylash jarayonida bolaning fikrlash qobiliyati, nutqi, idroki o'sadi. Bolalar ovozini asrab tarbiyalashning zarur shartlaridan biri qo'shiqlarni ularning yoshiga va ovoz diapazonlariga qat'iy rioya etib tanlashdan iboratdir¹².

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI:

1. "Ilk qadam" davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'quv dasturi. Mualliflar: I.V.Grosheva, L.G.Yevstafyeva, D.T.Mahmudova, Sh.B.Nabixonova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova. T., 2018-y.
2. G.M.Sharipova, Sh.Yakubova. "Maktabgacha ta'lim muassasalarda musiqa o'qitish metodikasi", Toshkent, "Cho'lpon", 2009-yil. (O'quv qo'llanma).
3. О.П.Радынова, А.И.Катинене, М.Л.Палавандишвили. Музыкальное воспитание дошкольников. Учебное пособие - Москва, 1998 г.

¹² G.M.Altibayeva. Maktabgacha ta'limda musiqiy tarbiyasi metodikasi. Termiz - 2018-y.

4. G.M.Altibayeva. Maktabgacha ta'limda musiqiy tarbiyasi metodikasi. Termiz - 2018-y.

**TARBIYACHI VA TARBIYALANUVCHI O'ZARO
MUNOSABATLAR-KOMMUNIKATIV ORALIQ**

**H.E.Mamatova-Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor
va mutaxassislarini qayta tayyorlash va
ularning malakasini oshirish instituti
katta o'qituvchisi**

Annotasiya. Milliy talim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish

Abstract

Reforming the national education system, improving the content of education, the training of pedagogues and their professional development programs

Аннотация. Программы реформирования национальной системы образования, Совершенствования содержания образования, Подготовки педагогов и повышения их квалификации

Kalit so'z: Renessans, dastur, tizim, malaka, demokratik, ilmiy-ma'naviy, individual, muloqot, munosabat, islohat

Key words: Renaissance, program, system, competence, democratic, scientific-spiritual, individual, communication, attitude, reform

Ключевое слово: Ренессанс, программа, система, компетентность, демократия, научно-духовная личность, коммуникация, отношение, реформа

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 20-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 242-sonli qarori, 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida to'g'risida"gi PF-4947 sonli farmoni, 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909 qarorlari hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ulkan islohatlar sanaladi.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2020-yil 1-oktabr "O'qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali marosimda O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tarixga nazar solib, IX-XII asrlarda yurtimiz hududida birinchi, XV asrda ikkinchi Renessans porlaganini ta'kidladi. Ko'pchilik ziyolilar qatorida men ham bir fikrni hamisha katta armon bilan o'ylayman: Mamlakatimizda uchinchi Renessansni XX-asrda ma'rifatparvar jaded bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Ular "Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas", degan hadisi sharifni hayotiy e'tiqod deb bildilar, deya ta'kidladi. "Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi

lozim. Avvalombor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orishimiz kerak.

Milliy talim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo'llaniladi.

Bugungi kunda ta'limning demokratik modelini vujudga keltirish muhim masalalardan biridir. Ta'lim ayniqsa, o'quv bilim jarayoni demokratik modelining dastlabki elementi talaba shaxsining individual faoliyat ko'rsatishida namoyon bo'ladi. Muloqot –ikki yoki undan ortiq shaxsning bir biriga qaratilgan og'zaki yoki yozma nutqi. O'g'zaki hamda yozma nutq og'zaki yoki yozma matn shaklida ifodalanadi. Muloqot shaxslararo o'zaro fikr almashish vositasidir.

Ma'lumki bugungi kunda talabaning ham individual, ham umumiy rivojlanishini ta'minlash dolzarb muammo hisoblanadi. Buning uchun ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining talabaga bo'lgan aqliy rivojlanish dinamikasining o'stirish, o'quv-biluv jarayonida barcha talabalarning bilim olishi va rivojlanishi ta'minlashga yo'naltirilgan mashg'ulotlar ko'lamini kengaytirish zarur hisoblanadi.

Muloqot –yunoncha so'z bo'lib suhbatlashuv, shaxslararo suhbat va o'zaro fikrlashuv ma'nosini bildiradi hamda ikki yoki undan ortiq kishilarning so'zlashuvida paydo bo'ladi. Inson muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, ta'lim tarbiya, turli munosabatlar, ahloqiy me'yorlar g'oya va mafkura omillari ta'sirida yashab ijtimoiylashadi va shaxs sifatida kamolotga yetadi. Kishilar o'rtasidagi o'zaro muloqot pedagogik-psixologik fanlarning asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanib, u o'z ichiga shaxslararo munosabatning eng muhim mexanizmlarini qamrab oladi.

Pedagogikada muloqot ta'lim oluvchi va talabalar jamoasining o'zaro ta'sir malakasi, usuli va tizimini anglatib uning mohiyati, o'zaro axborot almashishida, ta'lim va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishida, o'zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo'ladi hamda quyidagi xususiyatlarga ega:

- muloqot ta'lim oluvchining o'quv faoliyatida eng muhim kasbiy qurol hisoblanadi;
- muloqot jarayonida uning maqsadga muvofiq amalga oshirishni ta'minlash uchun ijtimoiy nazorat va ijtimoiy qonuniyatlar muhim ahamiyatga ega;
- pedagogikada muloqot-ta'lim oluvchining talabalarga ta'sir o'tkazish asosida munosabatini faol tashkil qilishi, muayyan bir maqsadni dastur asosida amalga oshirishning rejalashtirilgan funksiyasini bajarishidir;
- muloqot-hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga kelib chiqadi va shaxslararo munosabat rivojlanishining ko'p qirrali jarayonni hisoblanadi;
- nato'g'ri pedagogik muloqotdan talabalarda qo'rquv, o'z kuchiga ishonchsizlik paydo bo'ladi, ularning diqqat-e'tibori, ishchanlik harakati susayadi, nutq dinamikasi buziladi, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyati pasayadi.

Talabalarda shaxslararo munosabat madaniyati-bu o'qituvchining o'quvchilar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatda o'zi uchun eng qulay

bo'lgan psixologik muhitni vujudga keltirib, ijobiy ruhiy oqimni yaratishi uchun imkoniyat beruvchi kasbiy munosabatidir.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro yaqin muloqotidan asosiy maqsad:

- salbiy holatlarni vujudga keltiruvchi barcha jarayonlarga barham berish;
- o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmasini hosil qilish;
- o'quvchilarni faollikka, erkin fikrlashga, o'z fikr mulohazalarini cho'chimasdan bayon qilib unga tayanishga o'rgatish;
- o'quvchilarning yashirin qobiliyatlarini rivojlantirish;
- darsda va darsdan tashqari jarayonlarda quvonch va shodlik kayfiyatini paydo qilish

Rus pedagogi A.S.Makarenkoning fikricha, ta'lim oluvchi muloqoti hurmat va talabchanlikka asoslangan munosabat shaklida bo'lishi lozim.

Bu borada V.D.Suxomlinskiy ta'lim oluvchining ".....o'quv dargohi hovlisida gapirgan har bir so'zi puxta o'langan, aql va mulohazalarga boy, ma'lum bir tarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak" deb ta'kidlaydi. Ta'lim oluvchining har bir so'zi olimning fikricha, ta'lim va tarbiya faqat ta'lim oluvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.

Talabalarda shaxslararo munosabat madaniyati jarayonida ta'lim oluvchi qisqa muddatda o'zining psixologik bilimlariga tayanib talabaning psixik xususiyatlarini mukammal bilishga harakat qilishi lozim. Talabalarning ichki dunyosiga, ruhiy holatiga kirib bormasdan, unga nisbatan turli tarbiyaviy jazolar qo'llash, tanbeh berish mumkin emas. Bu holat talabalar bilan o'zaro muloqotni tuzatib bo'lmaz darajada buzilishiga, talabalarning yashirin holatga o'z "qobig'I"ga kirib olishiga sabab bo'ladi. Ta'lim oluvchilarning o'zaro axborot almashishi bilan bog'liq xususiyatlari, uning sinf jamoasiga singib keta olish qobiliyati bilan bog'liq.

Sinf jamoasida ro'y berayotgan har qanday voqea va hodisalar o'qituvchilar nazoratida bo'lishi, ularning oqibatini ta'lim oluvchilar tez va adolatli tahlil qilishi va oldini olishi lozim. Bu faqat faol talabalar bilan axborot almashib turish natijasida amalga oshiradi. Shundagina, talim oluvchining o'quv tarbiyaviy jarayondagi faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratiladi va ijobiy natijalar beradi.

Ta'lim oluvchi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni talabalar bilan birgalikda tashkil etadi. Bunda sinfning faol talabalari hamda norasmiy liderlari bilan o'zaro muloqotning adolatli bo'lishi muhim ahamiyatga ega: talabalarni tarbiyaning turli elementlarini ongli ravishda mustaqil bajarishga jalb etish, bunda talabalarga tashkilotchilik va ijro etish rollarini bajarishga imkoniyat yaratib berish lozim.

Ta'lim oluvchining to'g'ri tashkil etilgan muloqoti talabaning o'zligini anglash funksiyasini takomillashtiradi. Bunda ta'lim oluvchining vazifasi muloqot asosida talabalarga o'zining "Men" ligini anglashni, shaxs sifatida o'z fikrini dadil va erkin gapirishni, jamoada o'z o'rnini bilishni, o'z-o'zini baholashni o'rgatishi kerak.

Talabalarda shaxslararo munosabat madaniyati pedagogik muloqot tuzilishi jihatidan ta'lim oluvchi ijodkorligining noyob namunasidir. Pedagog olimlar ta'lim oluvchining talabalar bilan muloqotiga ko'plab tavsiflarni ilmiy asarlarida bayon etsalarda, muloqot, avvalo ta'lim oluvchining shaxsiy psixologik xususiyati sifatida namoyon bo'ladi.

MAKTABGACHA TA'LIM VA OILA O'RTASIDA HAMKORLIK O'RNATISH

M.S.Nargiza-(MTTDMQTMOI) PhD

A.A.Madina-TDPU, magistrant

Tayanch iboralar: muloqot, ob'ekt, avtoritor, kategoriya, nutq, nutq madaniyati, axborot, pedagogik mahorat, pauza, mimika, pantomimika.

Key words: communication, object, author, category, speech, speech culture, information, pedagogical skill, pause, mimicry, pantomimic.

Klyuchevoe slovo

Общение, об'ект, авторитарность, категория, речь, культура речи, информация, педагогическое мастерство, пауза, пантомима.

Annotatsiya- Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar bilan muloqot qilishning nazariy jihatlarini yoritilgan. Tarbiyachilarning ota onalar bilan pedagogik muloqotni tashkil etishga oid talablar bayon etilgan.

Анастасия В статьи рассматриваются теоретические аспекты общения с детьми дошкольного возраста. Описаны требования воспитателей к организации педагогического общения со студентами.

Abstract The article covers the theoretical aspects of communication with preschool children. The requirements for the organization of pedagogical communication between educators and students are described.

Ota-onalar bilan ishlash bo'yicha mudira va uslubchi tamonidan yillik reja tuziladi. Bu reja pedagogik kengashda muhokama qilinadi. Rejada umumiy va guruh majlislari, ota-onalar uchun ochiq eshiklar kuni, suxbatlar, maslaxatlar, otaliq tashkilotlarda ko'rgazmalar tashkil etish va konsertlar qo'yib berish kabi ishlar rejalashtiriladi. Bu rejalashtirilgan ishlarda ma'sul shaxs va vaqti belgilanadi. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mazmuni va mavzulari uslubchining rejasida va tarbiyachining kalendar rejasida aks etadi. Ota-onalar bilan ishlash bo'yicha juda ko'p ishlarni tarbiyachi pedagog amalga oshiradi, chunki u bola tarbiyasida yuz berayotgan o'zgarishlarni hammadan ko'proq ko'radi va bolalar hayoti bilan yaqindan tanish bo'ladi. Tarbiyachi ota-onalarga bolalar tarbiyasida nimalarga ko'proq e'tibor berish kerakligini, ularni maktab ta'limiga tayyorlash, sog'lig'ini saqlash, ovqati va kun tartibini to'g'ri tashkil qilish va boshqalar to'g'risida tavsiyalar beradi.

MTT va oila o'rtasida hamkorlik o'rnatishda mudira, pedagoglar jamoasi va ota-onalar birgalikda faol ishtirok etishlari lozim. Ana shundagina bola tarbiyasida kutilgan natijalarga erishish mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotida oila bilan ishlashning jamoa tarzida va yakkama-yakka holda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo'shib olib borish ijobiy natija beradi.

- Ota-ona va oila bilan yakkama-yakka ishlash;
- Ota-onalar bilan jamoa tarzida tashkil qilinadigan ishlar;
- Ko'rsatmali ishlar;

- Bolaning oilasini borib ko'rish va oila a'zolari bilan yaqindan tanishish;

- Ota-onalarga pedagogik ta'lim berish .

1) Ota-onalar va oila bilan yakkama-yakka ishlashda tarbiyachi oila va bolaning shaxsiy xususiyatlarini o'rganib oladi. Buning natijasida tarbiyachi bilan oila o'rtasida do'stlik munosibatlari, o'zaro hurmat va ishonch tezroq o'rnatiladi.

2) Ota-onalar bilan jamoa tarzida ishlashda umumiy va guruh majlislari, anjumanlar, ota-onalar maktabi, shanbaliklar, MTT xodimlari bilan o'zaro savol-javoblar kechalari o'tkazilishi mumkin.

3) Ko'rgazmali ishlar- bu ish turi: ko'rgazmalar, fotomantajlar, ochiq eshiklar kuni, bolalar ishlarini namoyish qilish, pedagogik axborot stendlari, ota-onalar burchaklari, ota-onalar uchun kutubxona, tarbiyaga doir maslaxatlar solingan papkalar.

4) Bolaning oilasiga borishdan maqsad – oila sharoiti bilan tanishish, bolaning oiladagi hulqi, qiziqishlari, uning oila a'zolari bilan yaqindan tanishish, ota-onaning bola tarbiyasining samarali usullari bilan tanishtirish va oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy natijalarini o'rganib, ommalashtirish. Tarbiyachi har bir oilaga borishdan oldin o'z oldiga maqsad qo'yish lozim. Chunki u oilaga tekshiruvchi sifatida emas balki do'st sifatida borishi lozim. Tarbiyachi hushmuomala bo'lishi, ota-onalarga beradigan savollari puxta o'ylangan bo'lishi kerak.

Tarbiyachi bilan ota-ona o'rtasidagi suxbat o'zaro hurmat, bir-birini yaxshi tushunishi, ishonchli aloqa asosida bo'lish lozim. Tarbiyachi har bir bolaning uyiga yiliga kamida 2 marotaba borishi kerak.

5) Ota-onalar burchaklari ota-onalar uchun tashkil etiladi. Bu burchak pedagogik bilimlarni targ'ib qilish bo'yicha tashkil etiladi. Burchakda ota-onalar

uchun kitoblar, jurnallar, rasmlar, ota-onalar uchun eslatmalar, e'lonlar, kun tartibi, taomnoma, qonunlar, bolalarning qo'l ishlari, bolalarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari joylashtiriladi.

“Yosh ota-onalar maktabi” pedagogik ta'lim berish uchun xizmat qiladi. MTTga birinchi marotaba bolasini olib kelgan ota-ona hayajonlanadi, bolasini bog'chaga ko'nikishida qiynaladi, chuning uchun tarbiyach ularga yordam berishi zarurdir. Tarbiyachi yosh ota-onalarga MTT ning kun tartibini, ta'lim tarbiya jarayoni qanday rejalashtirilganligini, guruh xonasidagi burchaklar va o'yin maydonchasida olib boriladigan jarayonlarni tushuntirib berishi lozim. Ularga pedagogik maslaxatlar va tavsiyalar berib borish lozim bo'ladi.

Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mazmuni rang-barang bo'lib, unda ayrim masalalar birgalikda muhokama qilinadi.

Masalan: Bolalarni tarbiyalashda oilaning ro'li, ota-onaning vazifasi to'g'risidagi qonunlar, bolalarni maktabga tayyorlash haqida; maktabgacha ta'lim muassasalalining yillik ish rejasi to'g'risida; ota-onalar jomatchiligidagi ishi haqida masalalar shular jumlasidandir.

Bu masalalarni jomoa bo'lib muhokama qilish uchun ota-onalarning umumiy va guruh majlislarini o'tkazish rejalashtiriladi.

Umumiy ota-onalar majlislari bog'chadagi barcha guruhlardagi bolalarning ota-onalari uchun o'tkaziladi. Bu majlisda har bir guruh tarbiyachilari ham qatnashadilar. Majlisni mudira va uslubchi olib boradi. Majlisda mudira yoki uslubchi ma'ruza qiladi, ota-onalar so'zga chiqishadi. Majlisda ta'lim-tarbiya ishidagi yutuq va kamchiliklar aniqlab olinadi, oila va jomatchilik aloqalari mustahkamlanadi va dolzarb masalalar hal etiladi. Bunday umumiy majlislar ota-onalarning o'z bolalariga nisbatan javobgarlikni his etishlariga yordam beradi va ularda bog'chaga nisbatan qiziqish yanada oshadi. Guruh majlislari alohida har bir guruhda reja asosida tarbiyachi tomonidan o'tkaziladi. Bu majlisda shu yoshdagi bolalarning ota-onalari ushuncha dolzarb bo'lgan masalalar muhokama qilinadi. Masalan: “Bolalarga ahloqiy tarbiya berishda oilaning ro'li”, “Bolalarda mehnatsevarlikni tarbiyalashda bog'cha va oilaning birgalikdagi ishlari” va shunga o'xshash mavzular. Ota-onalar uchun tayyorlangan maruzalar bolalar hayoti bilan bog'liq bo'lishi zarur. Majlisda bolalarning tarbiyasi, bilish jarayonlari to'g'risida ham suxbatlashiladi. Tanqidiy mulohazalar majlisdan keyin yakka tartibda suhbat orqali etkaziladi. Bola tarbiyasidagi xato va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha aniq tavsiyalar taklif etilishi mumkin.

Adabiyot va manbalar ruyxati.

1. Bolaga yo'naltirilgan ta'lim dasturini tashkil etish” O'zRXTB. MMXQTMORO'MM. Toshkent-2012 yil.
2. Ishmuxamedov R., Abdukodirov A., Pardaev. Ta'limda innovatsion texnologiyalar tashkilotlari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar) Ta'lim texnologiyalari. Tosh-2008 y
3. Kolehchenko A.Ye. Ensiklopediya pedagogicheskiy texnologiy: posobie dlya prepodavateley. — SPb.: KARO, 2002.

4. Vahobova F.N., D.Zaynutdinova. Rivojlantiruvchi o'yinlar.T.-
"Bekinmachoq- plyus"-2009
5. G.R.To'xtasinova vb. Bolalar bog'chasida intellektual o'yinlar. Yandi asr
avlodi. T.-2005.
- N.Erxonova : Tarbiyachi kitobi. Davr pres

ТАЛАБАЛАРДА КАСБИЙ ФАОЛИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК МАСАЛАЛАРИ

М.Н.Хушназарова-Қўқон ДПИ, фалсафа фанлари доктори, PhD

Аннотация: Ушбу мақолада педагогик-психологик билимлар кўламини кенгайтиришга эътибор қаратиш, олий педагогик таълим жараёнида бўлажак мутахассисларнинг касбий маҳоратини ривожлантириш муаммолари хусусида сўз юритилган.

Калит сўзлар: касбий маҳорат, педагогик стратегия, педагогик борлик, таълим-тарбия жараёни, оқилона усул, педагогик таъсир, фаолият услуги, ижодий ёндашув.

Дидактические вопросы формирования профессиональной деятельности студентов

Хушназарова Маъмура Нодировна - Кокандский государственный педагогический институт, доктор философских педагогических наук (PhD)

Аннотация: Данная статья посвящена расширению объема педагогико-психологических знаний и проблемам формирования профессиональных умений будущих специалистов в процессе высшего педагогического образования.

Ключевые слова: профессиональные качества, педагогическая стратегия, педагогическое бытие, воспитательный процесс, рациональный метод, педагогическое воздействие, стиль деятельности, творческий подход.

Didactic issues of formation of professional activity of students

Khushnazarova Mamura Nodirovna - Kokand State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophical Pedagogical Sciences (PhD)

Annotation: This article is devoted to the expansion of the volume of pedagogical and psychological knowledge and the problems of the formation of professional skills of future specialists in the process of higher pedagogical education.

Key words: professional qualities, pedagogical strategy, pedagogical existence, educational process, rational method, pedagogical influence, style of activity, creative approach.

Жамиятда кечаётган туб ўзгаришлар, турли ахборот оқимларининг Республика маънавий-ижтимоий ҳаётига кўрсатадиган кучли таъсири, бузғунчи ғоялар хуружини бартараф этиш зарурияти ёш авлод тарбияси учун масъул бўлган педагог шахсига нисбатан жиддий талабларни қўймоқда. Шунга кўра, педагоглар нафақат касбий малакага, балки юксак маънавий-ахлоқий сифатлар, бой дунёқараш, интеллектуал салоҳият, мустақил фикр

эгаси бўлиши зарур. Бу сифатлар бевосита педагогнинг касбий етуклигини ифодалайди. Педагог-тарбиячиларнинг касбий сифатлари кўпроқ машғулотлар жараёнида яққол намоён бўлади.

Республикамизда ўсиб бораётган авлодни соғлом ва ҳар томонлама етук вояга етказиш, таълим-тарбия жараёнига самарали таълим ва тарбия шакллари ҳамда усуллари жорий этишга қаратилган мактабгача таълимнинг самарали тизимини ташкил этиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди.

Педагог-тарбиячининг чинакам мураббий, устоз даражасига кўтарилиши жуда узоқ давом этадиган, машаққатли жараёндир. Бунга эришиш учун педагогик-психологик, методик билимларнинг катта захирасига эга бўлиш талаб қилинади. Педагогик маҳоратни эгаллаш учун яхлит таълим-тарбия жараёни технологияси қонуниятларини ўзлаштириш лозим. Бу педагог-тарбиячига фикрлаш ва ҳаракат қилиш, педагогик ҳодисаларни таҳлил қилиш, педагогик муаммоларни кўра олиш, уларга тўғри баҳо бериш ва уларни ечишнинг оқилона усуллари топиш имконини беради.

Касбий билим ва кўникмалар, шахсий фазилатлар яхлит мажмуа сифатидаги педагогик маҳорат мактабгача таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил этиш ва бошқариш имконини беради. Болаларнинг жамоавий ва индивидуал фаолиятини ташкил этиш технологиялари ёрдамида уларни ривожлантириш ва муайян ҳаётий кўникмаларни шакллантириш, бунинг учун зарур бўлган педагогик техникани ўзлаштириш педагогик маҳоратнинг таркибий қисми ҳисобланади. Педагог-тарбиячилар тарбияланувчиларга самарали педагогик таъсир кўрсатишлари учун муомала усули ва оҳангини тўғри танлашлари керак.

Педагог-тарбиячи нутқи педагогик техниканинг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади. Педагог-тарбиячининг нутқи техникасида юксак даражада шаклланган нотиклик кўникмалари акс этади. Маҳоратли педагог-тарбиячи талаффузининг аниқлиги машғулотлар жараёнида керакли овоз оҳангини топа билиши, тўғри нафас олиши, имо-ишоралардан ўз ўрнида фойдаланишидан иборатдир.

Педагог-тарбиячи мураккаб муаммоларни тушунарли тарзда баён этиши, болаларни машғулотларга қизиқтириши, уларнинг кундалик фаолиятини мунтазам кузатиши ва таҳлил қилиши, ўз фаолият услубини ҳисобга олган ҳолда, психология ва педагогикага оид билимларни қўллаш лаёқатига эга бўлиши лозим. Айни пайтда педагог-тарбиячи тарбияланувчилар кайфиятидаги ўзгаришларни ҳис қила олиши лозим. Агар педагог-тарбиячи тарбияланувчилар ўртасидаги муносабатларни ўз вақтида назорат қилмаса гуруҳда жамоавийлик ҳисси йўқолади.

Педагогика ва психологияда профессионализм, маҳорат ва новаторлик ўртасидаги фарқни англаш алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, олий педагогик таълим жараёнида бўлажак мутахассисларнинг касбий маҳоратини

ривожлантириш учун шу йўналишдаги ишлар кўламини кенгайтириш тақозо қилинмоқда. Бунда педагогик маҳоратни эгалашнинг ҳар бир босқичида педагогик-психологик билимлар кўламини кенгайтиришга эътибор қаратиш лозим. Ривожланган педагогик онг бўлажак педагог-тарбиячига ўз иш услубини шакллантириш имконини беради. Юқори малакали педагог-тарбиячи педагогик борлиқни тубдан ўзгартириб, касбий маҳоратнинг юксак даражасига эришади. У болаларда машғулотларга нисбатан ижодий ёндашувни шакллантиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Бу ҳар бир педагог-тарбиячининг ижодий лаёқатларини тўлиқ рўёбга чиқариш имконини беради. Юқори малакали педагог-тарбиячи доим ривожланган тескари алоқа тизими ва тарбияланувчилар жамоасининг ривожланишини ташкил эта оладиган педагогик стратегияларни қўллаш имкониятига эга.

Юқорида таъкидланганлардан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки, педагог-тарбиячи ижоди таълим-тарбия беришнинг шахсга йўналтирилган педагогик ғояларни ўзлаштириш соҳасидаги касбий фаолиятининг юксак ифодасидир. Мактабгача таълим жараёнида давлат ва жамият томонидан талаб қилинаётган мақсадга эришиш учун педагогларни касбий-маънавий шакллантириш, бунда ўз-ўзини ҳамда педагогик кўникма ва малакаларни ривожлантиришга эришиш талаб қилинади.

Олий ўқув юртларида бўлажак педагог-тарбиячиларни тайёрлашда педагогика туркум фанларининг ўрни бекиёсдир. Касбий етуклик педагогни ақлий, руҳий, ахлоқий, жамият ва ватан равнақини англаш, уни кадрлашга йўналтиради.

Кўпинча касбий кўникма ва малакаларни турли назарий фанларни ўқитиш жараёнида аудиторияда муваффақиятли шакллантириш мумкин. Биз кўйида олий ўқув юртларида турли фанлар йўналишида шакллантириладиган кўникма ва малакалар таснифини келтиришга ҳаракат қилдик:

Талабаларни касбий ривожлантиришда профессор-ўқитувчилар томонидан бериладиган маслаҳатлар, ўтказиладиган семинарлар ҳамда педагогик амалиёт алоҳида аҳамиятга эга.

Талабаларнинг касбий ривожланиш даражалари профессор-ўқитувчилар томонидан мунтазам ташхисланиши, аниқланган камчиликларни бартараф этиш учун қўшимча семинар машғулотлари ва тренинглар ташкил этилиши лозим.

Педагогик амалиёт жараёнида профессор-ўқитувчилар бўлажак педагог-тарбиячиларга зарур маслаҳатлар беришлари, уларни рағбатлантиришлари, эътиборларидан четда қолган ҳолатларни эслатишлари, амалий фаолиятларини мунтазам назорат қилишлари ва баҳолашлари касбий тайёргарлик самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бир қаторда, бўлажак педагог-тарбиячиларда бир қатор сифатлар ҳам шаклланган бўлиши керак. Улар:

- касбий билимдонлик;
- педагогик ёндашувларни ўзлаштирганлик;

- касбий фаолиятга операцион-технологик тайёрлик;
- касбий фаолиятга ижодий ёндашиш кабилар.

Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этишда педагог-тарбиячилар ва тарбияланувчилар орасидаги ўзаро муносабат ва мулоқотнинг бир неча турлари мавжуд бўлиб, улар суст-ижобий, барқарор ижобий ҳамда беқарор бўлади.

Таълимий омилларни яратишга мўлжалланган педагогик технологиялар педагог-тарбиячиларнинг тарбиячиларга мулоқот асосида таъсир этиш йўллари ҳам ўз ичига олади. Айрим методлар ёки мулоқот турлари бўлажак педагог-тарбиячиларни тайёрлашда алоҳида самарадорликка эга. Улар ишонтириш, исботланган натижаларга асосланиш, бевосита ва билвосита таъсир, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўзаро таъсир методларидир.

Мактабгача таълим-тарбия жараёнида тарбияланувчи шахсига фаолиятли ёндашув технологик тизимнинг концепциясини ифодалаб, бунда шахснинг эркинликка интилиши, бир бутунлиги, мустақил билим олиши, ўзлигини намоён этиши ва фаоллиги таъминланади. Таълим-тарбия жараёни ҳамда унинг таркибий қисмлари – мақсад, мазмун, метод, усул, воситалар тарбияланувчи учун муҳим, ривожлантирувчи аҳамиятга эга бўлган педагогик ҳодисалардир.

Республикамиз ҳукумати мактабгача таълим олдида қўяётган вазифаларнинг аксарияти педагог-тарбиячиларнинг касбий маҳорати ва бошқарувчилик салоҳиятига боғлиқ. Бугунги кунда мактабгача таълим тизими олдида қўйилаётган мақсадларга эришиш, тарбияланувчиларнинг хилма-хил фаолиятини уюштириш, уларни билимли, одобли, эътиқодли, меҳнатсевар, баркамол инсон қилиб ўстириш педагог-тарбиячи зиммасига юклатилади.

Сўнгги йилларда педагогика олий ўқув юртларида педагог-тарбиячиларни тайёрлашни яхшилашга қаратилган кўпгина ишлар амалга оширилди. Чунончи, бўлажак педагог-тарбиячиларнинг касбий тайёргарлигини ривожлантириш, уларга ихтисосликка оид фанларни чуқур ўргатиш, педагогик маҳоратни эгаллашлари учун зарур шарт-шароитларни яратиш, назарий билимларни амалиётга қўллаш кўникмаларини ривожлантиришга бўлган эътибор кучайди. Шунингдек, бўлажак педагог-тарбиячиларга педагогика, психология, методикага оид фанларни ўқитиш кўлами кенгайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 декабрь “Мактабгача таълим ва тарбиянинг давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги 802-сонли қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги “Бошланғич таълимга болаларни мажбурий бир йиллик тайёрлашга босқичма-босқич ўтиш бўйича чора-тадбирлар ҳақида”ги 999-сонли қарори.
4. “Илк қадам” мактабгача таълим муассасининг давлат ўқув дастури. – Тошкент. – 2018.
5. Дьяченко О.М., Лаврентьева Г.В. Психологическое развитие дошкольников . М.: - “Педагогика” – 1984., стр.: 127.
6. Маънавийат: асосий тушунчалар изохли луғати – Т.: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, - 2010, 760 б.
7. Хушназарова Мамура Нодировна. "Theoretical and methodological basis of training of management personnel in the process of higher pedagogical education." International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.04 (2022): 171-177.4

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИЛМИЙ-МЕТОДИК АСОСДА ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ

М.М.Умарова– Кўкон ДПИ,

Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Аннотация: Ушбу мақолада мактабгача таълим жараёнини ташкил этишда янги ёндашувнинг асосий моҳияти, анъанавий таълимда кўзда тутилган натижаларни бермаётган эскича ёндашувга асосланган жараёнлардан воз кечиш, илғор педагогик технологиялар асосида мактабгача таълим жараёнини ташкил этиш, болаларни мустақил билиш фаолиятига тайёрлаш, таълим-тарбиявий жараёнларни мактабгача таълим олдига қўйилган замонавий талаблар асосида амалга оширишга эришиш масалалари хусусида фикр юритилган.

Калит сўзлар: анъанавий таълим, илғор педагогик технологиялар, ижобий сифатлар, иқтидорни аниқлаш, қизиқишлар, эҳтиёжлар, қобилиятлар, шахсий сифатлар, ақлий интеллектуал хусусиятлар.

Педагогические аспекты организации процесса дошкольного образования на научно-методической основе

Умарова Мукаддас Мухтаровна - Коканд ДПИ, доктор философских наук (PhD) в области психологических наук, доцент

Аннотация: В данной статье раскрывается основная суть нового подхода к организации процесса дошкольного образования, отказа от процессов, основанных на старом подходе, не дающем ожидаемых результатов в традиционном образовании, организации процесса дошкольного образования на основе передовых педагогических технологий, подготовка детей к самостоятельной познавательной деятельности, Обсуждены вопросы достижения реализации образовательных процессов на основе современных требований к дошкольному образованию.

Ключевые слова: традиционное образование, передовые педагогические технологии, положительные качества, выявление таланта,

интересов, потребностей, способностей, личностных качеств, психических интеллектуальных характеристик.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF ORGANIZING THE PROCESS OF PRESCHOOL EDUCATION ON A SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS

Umarova Mukaddas Mukhtarovna - Kokand DPI, Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences

Annotation: This article reveals the main essence of the new approach to the organization of the process of preschool education, the rejection of processes based on the old approach that does not give the expected results in traditional education, the organization of the process of preschool education based on advanced pedagogical technologies, preparing children for independent cognitive activity, Discussed questions achieving the implementation of educational processes based on modern requirements for preschool education.

Keywords: traditional education, advanced pedagogical technologies, positive qualities, identification of talent, interests, needs, abilities, personal qualities, mental intellectual characteristics.

Мактабгача таълим ташкилотини бошқариш тизими уйғунлашган, мослашувчан, оптималлашган бўлиши керак. Ушбу тизим Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълимни ривожлантиришга оид давлат сиёсати, Президент Фармонлари ва қарорлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида кўзда тутилган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун кенг имкониятлар яратиши лозим. Мактабгача таълим олдида қўйилган давлат талаблари ва модернизациялашган дастурлар асосида ўзгараётган вазиятларга ўз вақтида таълим муассасаси раҳбарлари ва педагогик жамоа реал муносабат билдириши керак.

Республикамизда мактабгача таълим ташкилотлари таълим-тарбия жараёнини ривожлантиришга оид илмий тадқиқотлар: Ф.Қодирова, Ш.Шодмонова, А.Шин, Д.Бобоева, Н.Джамилова, Р.Мавлонова, А.Мухсиева, Ш.Содиқова, Н.Абдуллаева, Г.Бердалиева, С.М.Расулхужаеваларнинг миллий ғурур, миллий ўзликни англаш, миллий онг тарбиясига оид ишларида кенг ёритиб берилган.

МДХ олимларидан О.Зверева, Е.Лютова, Н.Голубев, О.Солодянкина, Е.Арнаутова, В.Дуброва, Н.Немова, Н.Лапин, В.Лазеревлар мактабгача таълим йўналишида илмий тадқиқот ишларини олиб борганлар.

Хорижий олимлардан D.S.Adams, W.S.Barnett, R.Voice, B.T. Bowman, P.Boyle, C.P.Brown, D.Carlessларнинг ишларида мактабгача таълим соҳасида таҳсинга лойиқ ишлар қилинган.

Мактабгача таълим ташкилотлари раҳбарлари муассасани бошқаришда жамиятнинг мактабгача таълим олдида қўйган янги талабларини билишлари, янги ҳодисаларни умумлаштира олиши, илғор педагогик тажрибаларга суяниши, субъективизмга йўл қўймаслиги керак. Талабалар, мактабгача таълим ташкилотлари раҳбарлари муваффақиятларни таъминловчи

вазифаларнинг қанчалик тўғрилиги ва ўз вақтида бажарилишига масъул эканликларини англаб етишлари керак.

Мактабгача таълим жараёнини ташкил этишда янги ёндашувнинг асосий моҳияти, анъанавий таълимда кўзда тутилган натижаларни бермаётган эскича ёндашувга асосланган жараёнлардан воз кечиш ва уни:

- илғор педагогик технологиялар асосида мактабгача таълим жараёнини ташкил этиш;
- болаларни мустақил билиш фаолиятига тайёрлаш;
- таълим-тарбиявий жараёнларни мактабгача таълим олдига қўйилган замонавий талаблар асосида амалга оширишга эришиш лозим.

Мактабгача таълимга нисбатан янгича педагогик муносабатларнинг вужудга келиши тарбияланувчиларни ҳар томонлама ривожлантириш, уларга нисбатан табақалаштирилган ва индивидуаллаштирилган ёндашувни талаб қилмоқда. Ушбу принциплар асосида мактабгача таълим жараёнини ташкил этишда:

- тарбияланувчиларнинг қизиқишлари ва ривожланиш даражаларини алоҳида ҳисобга олиш;
- ҳар тарбияланувчининг ижобий сифатлари ҳамда иқтидорини аниқлаш ва уни ривожлантириш имкониятларини белгилаш, уларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, қобилиятлари, шахсий сифатлари, ақлий интеллектуал хусусиятларини аниқлаш;
- ҳар бир тарбияланувчининг эҳтиёжи, қизиқиши, иқтидори ва имкониятига яраша топшириқларни танлаш;
- мактабгача таълим жараёнида тарбияланувчиларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Мактабгача таълим жараёнини илмий-методик асосда ташкил этишнинг муҳим жиҳати сифатида бўлажак тарбиячиларнинг касбий билим, кўникма, малака ва маҳоратини ошириш уларнинг модернизациялашган мактабгача таълим жараёнида фаолият кўрсатишлари имконини берадиган касбий лаёқатларни шакллантириш лозим.

Таълим-тарбия методларининг ҳар бири ўзининг педагогик моҳиятига кўра, таълим жараёнининг субъектлари тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг тарбияланувчининг ҳамкорлигидаги ҳаракат модели ҳисобланади.

Ушбу модел ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: тарбиячининг мақсади; унинг педагогик фаолияти; мазкур фаолиятни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситалар; тарбияланувчилар олдига қўйилган мақсадлар; тарбияланувчиларнинг билиш фаолияти; уни кенгайтирувчи воситалар.

Мактабгача таълим ташкилотида муайян дастур асосида фаолият кўрсатувчи педагоглар учун ишлаб чиқилган тавсияномалар, ишланмалар ва қўлланмаларнинг барчаси тарбияланувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишини назарда тутган ҳолда яратилиши керак.

Мактабгача таълим ташкилотларини илмий-методик бошқаришнинг асосий йўналишлари, принциплари, талабларини ҳисобга олган ҳолда

бўлажак мактабгача таълим ташкилоти ходимларини ўқитиш қонуниятлари ва принципларини аниқлаш, уларни тайёрлаш самарадорлигини ошириш мақсадида таълим жараёнида педагогик ва ахборот технологиялардан фойдаланишнинг методик асослари, мактабгача таълим ташкилоти раҳбарларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таъминлашнинг таркибий қисмлари, даражалари, кўрсаткичлари, унга таъсир этадиган педагогик омилларни белгилаш, бўлажак мактабгача таълим ташкилоти ходимларининг тайёргарлик даражаларини илмий асосда модернизациялаш мазмуни, воситалари, шакллари, методларини такомиллаштириш ва педагогик амалиётни ривожлантириш орқали давр талабларига жавоб берадиган юқори малакали, рақобатбардош, ижодкор ва ижтимоий фаол, маънавий бой, ғоявий-сиёсий етук педагог ходимларни тайёрлашга эришиш назарда тутилмоқда. Бунинг учун эса бўлажак мактабгача таълим ташкилотлари ходимларини тайёрлаш мазмунини модернизациялаш талаб қилинмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси 2019 йил 16 декабрдаги “Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида”ги қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 декабрь “Мактабгача таълим ва тарбиянинг давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги 802-сонли қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги “Бошланғич таълимга болаларни мажбурий бир йиллик тайёрлашга босқичма-босқич ўтиш бўйича чора-тадбирлар ҳақида”ги 999-сонли қарори.
5. “Илк қадам” мактабгача таълим муассасининг давлат ўқув дастури. – Тошкент. – 2018.
6. Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари. – Тошкент. – 2018.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4312-сон қарори.
8. Хушназарова Мамура Нодировна. "Theoretical and methodological basis of training of management personnel in the process of higher pedagogical education." International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.04 (2022): 171-177.4

PEDAGOG KADLAR UCHUN TA'LIM JARAYONIGA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH VA QO'LLASH

D.R.Kodirova-Samarqand shahar 10-maktab fizika fani o'qituvchisi

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarning majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi.

O'qituvchi yetakchi didaktik maqsadlardan, ta'lim jarayonini tashkil etish shakl va o'quv mashg'ulotining turidan kelib chiqqan holda, o'quv mashg'ulotining o'qitish texnologiyasini loyihalashtiradi hamda rejalashtiradi. Ta'lim jarayonini tashkil etish shakliga ko'ra **nazariy va amaliy** mashg'ulotlarga ajratiladi. **Nazariy** o'qitish shaklida o'quv mashg'ulotining uch, **amaliy** o'qitishning esa-to'rt turi mavjud.

O'quv mashg'ulotining turi yetakchi didaktik maqsadlar belgilaydi.

Yetakchi didaktik maqsadlar	O'quv mashg'ulotining turi
Nazariy o'qitish	
O'quvchilarda o'rganilayotgan fanning mazmuniga oid tushunchalarni bayon etish, voqea va hodisalar hamda qonuniyatlar bo'yicha tasavvurni shakllantirish.	Yangi bilimlarni egallash bo'yicha o'quv mashg'uloti (ma'ruza)
Bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirish.	O'quvchilarning nazariy bilimlarini aniqlashtirish, tizimlashtirish, chuqurlashtirish va umumlashtirish bo'yicha mashg'ulot (seminar)
Amaliy o'qitish	
Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish-takomillashtirish	Ishlab chiqarish amaliyoti (o'quv amaliyoti)-amaliy ko'nikmalarni (kelgusi kasbiy faoliyatda zarur bo'ladigan aniq harakatlarni bajarish, shakllantirish va takomillashtirish bo'yicha o'quv mashg'uloti.
Bilimlarni mustahkamlash va ularni amaliyotda qo'llash, umumiy o'quv ko'nikmalarni shakllantirish	Bilimlarni amaliyotda qullashga yo'naltiruvchi (amaliy mashg'ulot)-aniq mavzular bo'yicha egallangan nazariy bilimlarni chuqurlashtirish/tizimlashtirish/umumlashtirish/mustahkamlash; Kelgusi o'quv faoliyatida zarur bo'ladigan o'quv (masalalarni yechish) ko'nikmalarni

	shakllantirish/takomillashtirish bo'yicha mashg'ulot.
Nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash, kasbiy- amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish	Laboratoriya mashg'uloti- tajribaviy tasdiqlash va nazariy holatlar (qonunlar,bog'liqliklar)ni tekshirish; o'quvchilarda kasbiy amaliy tayyorgarlikning bir qismini tashkil etuvchi, turli asboblardan, o'rnatmalar, laboratoriya jihozlaridan foydalanishning amaliy ko'nikma va malakalarni, shuningdek izlanuvchanlik ko'nikmalarini (kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, bog'liqliklarni aniqlash, xulosalar chiqarish va umumlashtirish, mustaqil ravishda izlanishlar olib borish, natijalarni rasmiylashtirish) shakllantirish.
O'quv faoliyat natijalarini tekshirish va baholash	Har bir o'quvchining o'quv faoliyati natijalarini tekshirish va baholash
Nazariy/amaliy o'qitish	
Yangi materialni o'zlashtirish, bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash, o'rganilgan o'quv materialini amaliy faoliyatda qo'llash	Kombinatsiyalashtirish -oldin o'zlashtirilgan bilimlarni faollashtirish va baholashga, ko'nikmalarni shakllantirilganligini nazorat qilishga, yangi ma'lumot berishga, yangi bilim va harakatlar yo'llarini mustahkamlash, so'ngra takrorlash darajasida qayta ishlashga yo'naltirilgan mashg'ulot

Albatta o'quv mashg'ulotining shakli va turidan kelib chiqib o'quv mashg'ulotining maqsadi belgilanadi.

Maqsadni belgilash-texnologiyalashtirishning asosiy omili hisoblanib, pedagogik texnologiyani loyihalashtirish, o'quv jarayonini tuzish hamda tashkil etish shundan boshlanadi.

Ta'lim maqsadlari va o'qitish natijalari diagnostik holda ifodalanib, o'quv ma'lumotning mazmunini tanlashni, qo'yilgan ta'limiy maqsad va kuzlanayotgan natijalarga kafolatli erishishni ta'minlaydigan Ta'lim Texnologiyasini loyihalashtirishni (eng maqbul o'qitish metod, shakl va vositalarni tanlash); ushbu jarayonni nazorat qilish va uning yakunida natijalarni aniqlash hamda maqsadga erishish darajasi to'g'risida xulosa qilishni ta'minlab beradi. Maqsadni belgilash fe'l shaklida amalga oshiriladi.

O'zlashtirish darajasi-o'qitish mazmunini egallash darajasi bo'lib, o'qitish mazmunini egallashdagi faoliyati hamda o'quv materialini o'zlashtirish o'lchovidir.

O'zlashtirish to'rtta darajaga ajratiladi:

1-daraja-o'quvchilikka oid-o'quv m'lumotni xatosiz takrorlash va bilishning reproduktiv aks etishi;

2-daraja-algorimitik-o'rganilgan namuna asosida va tanish holatlarda reproduktiv ta'sir etish;

3-daraja-evristik (izlanuvchan)-bajarishning sermahsul faoliyati: o'quvchi o'quv darslik mazmuniga solishtirish orqali, o'zlashtirgan bilimi asosida mustaqil ravishda ishlab chiqqan algoritm bo'yicha, yangi ma'lumotni (o'zi uchun yangi bo'lgan) sub'ektiv izlab topad va yangi vaziyatlarda qo'llaydi;

4-daraja-ijodiy bajarilishning nostandart vaziyatlardagi sermahsul faoliyati: o'quvchi ijodiy faoliyati jarayonida yangi axborotni izlab topadi, ixtirochilik faoliyatini amalga oshiradi.

O'qitish shakli-(forma-lotincha so'z bo'lib tashqi qobiq yoki tashqi ko'rinish ma'nosini ifodalaydi) bu o'quv jarayonini mavjud bo'lish yo'li, uning ichki mohiyati, mantiqi va mazmuni uchun qobiqdir.

O'qitish shakllarining tasnifi

Mavjudlik usuli	O'qitishni tashkil etish shakllari	O'quv ishini tashkil etish usuli
Kunduzgi Masofaviy	Ma'ruza Semenar	Ommaviy Jamoaviy
Auditoriya ishi Auditoriyadan tashqari ish	Amaliy mashg'ulot Laboratoriya magshg'uloti Mustaqil ish	Guruhlarda ishlash Yakka tartibda

Ommaviy-ta'lim oluvchilar umumiy topshiriqni bir vaqtda bajaradilar

Jamoaviy-umumiy o'quv topshiriqni jamoaviy hamkorlikda bajaradilar

Guruhli-kichik guruhlarda alohida topshiriqni hamkorlikda bajaradilar

Individual-o'quv topshiriqni yakka tartibda bajaradilar

O'quv mashg'ulotida, o'quv ishini tashkil etish usuli kichik guruhlarda ishlash bo'lsa, albatta o'quvchilarni "kichik guruhlarda ishlash" qoidasi bilan tanishtirish kerak.

O'qitish metodi-o'qitishda, belgilab olingan maqsadga erishish uchun ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining o'zaro hamkorlikdagi faoliyatni tartibli tashkil etish yo'li.

O'qitish jarayonida metodlarini qo'llash bilan bir qatorda **o'qitish texnikalaridan** ham foydalanish mumkin.

O'qitish texnikasi-pedagogik usul va o'qitish vositalarining umumlashgan yig'indisi bo'lib, qo'llnilayotgan usulning chegarasidan chiqmagan holda o'quv jarayonni optimallashtiradi. O'qitish texnikasi Insert, pinbord, ekspertlar so'rovi va boshqalar kiradi.

Ta'limiy maqsadga erishishda o'qituvchi (o'qitish) va o'quvchi (bilim olish)ning hamkorlikdagi faoliyat tarzini belilovchi o'qitish metodlarini harakteriga ko'ra va o'quv jarayonning natijasiga asosan 4 guruhlariga ajratish mumkin.

1.1. O'qitish metodlarining 1-guruhi: Ma'ruza, Hikoya, Tushuntirish, Yo'riqnoma berish, Namoyish, Ko'rsatish, Videometod.

1.2. O'qitish metodlarining 2-guruhi: Kitob bilan ishlash, Insert, Laboratoriya metodi, Mashq, Amaliy ish metodi

1.3. O'qitish metodlarining 3-guruhi: Suhbat, Bahs, Aqliy hujum, Ta'limiy o'yin, Pinbord, Muammoli masala va vaziyatli metod, Mutaxassislar so'rovi.

1.4. O'qitish metodlarining 4-guruhi: O'quv loyihalar metodi, Keys-stadi

O'qitish vositalari- o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

O'qitish vositalari yordamida o'quv mashg'ulotdagi mustaqil ishlar, auditoriyadan tashqari berladigan vazifalarni to'g'ri bajarilishiga, o'qitish jarayonini faolligini oshirishga va hayot bilan bog'lashga yordam beradi.

O'qitish vositalari quyidagi turlarga bo'linadi:

O'quv-didaktik materiallari- o'quv materiallari, o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun mashqlar. Bular o'quvchilarning mustaqil ishlarni faollashtirishga yordam beradilar

O'qitish texnik vositalari- o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish, uni tizimli yetkazib berish bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi material hisoblanadi. O'quvchilarga o'quv materialni tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi. (kampyuter, proyektor, doska-bloknote, flipchart, yozuv taxtasi va boshqalar)

Yordamchi o'qitish vositalari- grafiklar, chizmalar, tabiiy namunalar modeli (mulyaj, suratlar), tabiiy moddalar va boshq.

Ta'limda qaytar aloqa- o'quvchidan o'quvchiga va o'qituvchidan o'quvchiga boruvchi (tashqi qaytar aloqa) yoki o'quvchidan uning o'ziga qaytib boruvchi (ichki qaytar aloqa), ya'ni o'rganish jarayonida axborot uzatiladi.

Qaytar aloqaning asosiy usullari:

*o'qitish/tarbiyalashning dastlabki va joriy holati *diagnostikasi*;

*rejalashtirilgan natijalarga erishishni *baholash*;

*o'qitish va o'rganish jarayonlarining dolzarb holatlarini *nazorat qilish*;

Pedagogik nazorat- o'qituvchining o'quvchi bilan qaytar aloqasini ta'minlaydi.

Nazoratning turlari

Dastlabki, kirish nazorati- o'quvchilarning darsga tayyorgarlik darajasini aniqlash va kerak bo'lsa ushbu darajani to'g'rilash uchun o'quv fan, mavzuni o'rganishdan oldin o'tkaziladi.

Joriy nazorat- har darsda o'tkaziladi, o'quvchilarni tez o'zlashtira oladigan va tez o'zlashtira olmaydiganlarga ajratishga yordam beradi, axborotni qabul qilishda o'quvchini faollashtiradi.

Mavzuli nazorat- yangi mavzu/ bo'limni o'tib bo'lingandan so'ng o'tkaziladi va o'zlashtirish natijalarini baholash, egallangan bilim va ko'nikmalarni aniqlash uchun mo'ljallangan

Oraliq va yakuniy nazorat- o'quv yutuqlarini rejalashtirilgan natijalarga adekvatligini baholash o'tkaziladi.

Nazoratning shakli va metodlari

Og'zaki nazorat-yakka, ommaviy, va jamoaviy so'rov, bajarilgan ish bo'yicha hisobot, muhokama, suhbat, kollokvium, og'zaki imtixon, zachyot, kurs va bitiruv malakaviy ishining himoyasi

Yozma nazorat-yozma ish va kurs ishi, insho, bayon, esse, savollarga javob berish, masala va misollarni yechish, tezislari, har xil chizmalar chizish, bajarilgan ish bo'yicha hisobot, diktant, yozma imtihon, zachyot, referat, bitiruv malakaviy ish, amaliyot natijalari bo'yicha hisobot

Amaliy nazorat-laboratoriya, loyihaviy va grafikli ishlar, tajriba o'tkazishni talab qiluvchi eksperimental masalalarni yechish; malakaviy sinovlar

Audio/vizual nazorat- o'quvchilarni o'quv faoliyatini kuzatish

Standartlashtirilgan nazorat- maxsus ishlab chiqarilgan test va test topshiriqlari, testdan o'tkazuvchi dasturlar yoki test topshiriqlarini o'zida jamlovchi ma'lumotlar bazasi asosida o'zini-o'zi nazorat qilish ma'lumotlarni tekshirish

Yuqorida keltirilgan ketma-ketlik o'quv mashg'uloti texnologiyasi modulida aks ettiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxodjayeva. N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat-T.: TDPU, Nizomiy 2003 y
2. Golosh. L. V. Fayzullayeva. D. M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. Toshkent 2012y
3. Golosh L. V. Texnologii obucheniya na leksiyaxi semenarax: Uchebnoye posobiye// Pod obo'. red. akad. S.S. Gulyamova-T.: TGEU, 2005 g

TALABALARNI ILMIY TADQIQOT FAOLIYATIGA YO'NALTIRISHNING MUHIM JIHATLARI

S.A.Abduakimov-O'zMU, magistrant

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga to'g'ri yo'naltirishning muhim jihatlari hamda ilmiy tadqiqotning afzalliklari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy tadqiqot, ko'nikma, talaba, faoliyat.

Oliy ta'limni 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida bo'lajak mutaxassislarining o'z yo'nalishlarida tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi oliy ta'limni rivojlantirishning strategik vazifalari qatorida keltirilgan [1]. Ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanishning asosida shaxsda shakllangan tadqiqotchilik qobiliyati turadi. Tadqiqotchilik qobiliyatining dastlabki sifatlari mutaxassisning sohaga oid muammolarni aniqlay olishi, kerakli ma'lumotlarni qidirib topishi, topilgan ma'lumotlarni qayta ishlashi, tanqid va tahlil qilish asosida muammoni hal etishga ijodiy yondasha olishi kabilarda namoyon bo'ladi. Olib borilgan tadqiqotlar oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining o'z yo'nalish va mutaxassisliklari bo'yicha nufuzli tashkilotlarda ishlab ketishlari ko'p jihatdan ularning professional malakalari bilan bog'liq ekanligini tasdiqlaydi. Shu bois, biz oliy ta'lim o'quv jarayonida talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo'naltirishda

samarali natijalar beruvchi omillarni aniqlashni loyihaning e'tiboriga qaratilgan masalalardan biri sifatida belgilab olingan.

Buni amalga oshirish quyidagi vazifalarni bajarishni taqozo etadi:

- ilmiy tadqiqotning afzalliklarini aniqlash (talaba nima uchun ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanishi kerak?);
- o'quv jarayoni tashkiliy jihatlarining talabalarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishini asoslash;
- ilmiy-tadqiqot bilan shug'ullanishga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash.

Ilmiy tadqiqot – yangi bilimlar va nazariyalarni aniqlash jarayoni. “Har qanday ilmiy tadqiqot bu – bilishning maxsus tashkil qilingan jarayoni bo'lib, unda voqelik haqidagi nazariy bilimlar o'rganiladi, o'zlashtiriladi va tizimga solinadi” Ya'ni, ilmiy tadqiqot bu – yangi bilimlarni qidirish, dalillarga asoslangan holda maqsad sari tizimli izlanishlar olib borishdir [2]. Birmuncha torroq ma'noda tadqiqot bu – natijasi ilmiy ish bilan yakunlanadigan narsa va hodisalarni o'rganuvchi ilmiy usul yoki jarayondir.

Umuman olganda, ilmiy tadqiqot – jamiyatni barqaror rivojlantiruvchi muhim strategik hodisa bo'lib, u aynan uzluksiz ta'limning oliy ta'lim bosqichida kompleks tarzda shakllanadi va rivojlanadi. Oliy ta'limda tahsil olish jarayonida har bir talaba fanlarni o'zlashtirish orqali ilmiy tadqiqotning muayyan shakllarini bajaradi. Jumladan, referat, mustaqil ish, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi va magistrlik dissertasiyalarini tayyorlash o'ziga yarasha tadqiqot olib borishni talab etadi. Sanab o'tilgan ilmiy-ijodiy ishlar bevosita o'quv jarayoni bilan bog'liq bo'lganligi bois, erkin ilmiy tadqiqot hisoblanmaydi. Ilmiy ijodkorlik qobiliyatiga ega talabalar o'quv jarayonidagi ushbu vazifalarni bajarish davomida berilgan tadqiqot ishlari (referat, kurs ishi, BMI, MD va hokazo)ni haqiqiy ijodiy jarayonga aylantira olishi bilan tadqiqotchilik ko'nikmalarini namoyon qiladilar. Bu esa, erkin ijodiy tadqiqotning dastlabki ko'rinishlari – ilmiy maqola va tezislarning yaratilishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqotchilik ko'nikmalari talabalarning quyidagi sifatlarida namoyon bo'ladi [3]:

- mutaxassislik bo'yicha chuqur bilim;
- tanqidiy va tahliliy fikrlash (voqea-hodisalar mohiyatini sabab va oqibat dialektikasi asosida tushunish);
- nostandart, kreativ mulohaza yuritish;
- sohaga oid muammo va muammoli vaziyatlarni anglash;
- amaliy muammolardan ilmiy muammolarni shakllantirish;
- kerakli manbalarni qidirib topish;
- topilgan manbalarni qayta ishlash;
- o'zlashtirilgan bilimni yangicha taqdim eta olish;
- ilmiy tadqiqot olib borishdan maqsadga ega bo'lish;
- mas'uliyat va mehnatsevarlik;

- tartiblilik, vaqtdan unumli foydalanish;
- maqsadga erishishda qat'iyatlilik va hokazo.

Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari ularni yuzaga kelayotgan nazariy va amaliy muammolarni oqilona va samarali hal eta oladigan ijodkor shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bo'lajak mutaxassislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarining bo'lishi – yuqori malakali kadrlarga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri ekanligini ta'kidlab o'tish lozim.

Oliy ta'lim o'quv jarayonida talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etishdan ko'zlangan maqsadlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash bilan bog'liq ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- sohaga oid muammolarga ilmiy yechim topish orqali kasbiy salohiyatni rivojlantirish;
- ilmiy izlanish, tadqiqotlar olib borish natijasida ilmiy ijodkorlik muhitini yaratish;
- jamiyatning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish;
- fan tarmoqlari bo'yicha jahonning ilg'or tajribalarini o'rganish va o'zlashtirilishi, yaratilishi asosida mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy turmush tarzi, barqaror rivojlanishi uchun poydevor yaratish va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/4545884>.
2. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов / *Е.В. Яковлев, Н.О. Яковлева*. – Челябинск.: Изд-во РБИУ, 2010. – С.5.
3. Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI, 2017.

MALAKASINI OSHIRISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

**Sh.Mardonov, T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston
PFITI bo'lim boshlig'i, pedagogika fanlari doktori, professor
S.Qodirova, mustaqil tadqiqotchi**

Qayta tayyorlash va malakasini oshirishda ta'lim jarayonini tashkil etuvchi o'qituvchi tinglovchi bilan shunday munosabatlar tizimini tanlashi kerakki, unda tinglovchi o'quv jarayonida o'z o'rnini anglasin hamda o'zini ta'lim ob'ekti sifatida emas, balki uning ishtirokchisi, yaqqol sub'ekti tarzida ko'rsin. Ta'limni tashkil etish tajribasida munosabatlarning ikki turi mavjud:

- 1) «Sub'ekt-ob'ekt» munosabati, ya'ni ta'lim oluvchining o'quv materialiga munosabati;
- 2) «Sub'ekt-sub'ekt» munosabati, ya'ni tinglovchining ta'lim jarayoni tashkilotchilari bilan munosabati.

Bu munosabatlarning ikki turi «sub'ekt-ob'ekt» munosabatlarini tashkil etib, birgalikda o'quv jarayoni tuzilishini belgilaydi. Munosabatlarning birinchi turi ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyatining yo'nalishini tashkil etadi.

Munosabatlarning ikkinchi turi ta'lim jarayoni ishtirokchilarining rolini (o'rnini) shu ijtimoiy birlikda belgilaydi.

O'qish ma'lum faoliyat shakli sifatida ta'lim jarayoni ishtirokchilarining munosabatlaridagi o'rinlarini hisobga olmay tashkil qilishini mumkin emas. Bu qonuniyat ta'limning ob'ektiv tabiatidan, uning ikkiyoqlama, ko'pqirrali jarayon ekanligidan kelib chiqadi. Agar ta'limning ikkiyoqlamaligi ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining munosabatlarida namoyon bo'lsa, ko'pyoqlamaligi ta'lim beruvchilarning o'zaro va o'quv jarayonining boshqa ishtirokchilari munosabatlarida namoyon bo'ladi. Taniqli psixolog olim S.L. Rubinshteyn ta'kidlaganidek, kishi faoliyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish uchun sub'ektning boshqa kishilarga munosabatini, uning asosini tashkil etuvchi o'zaro aloqa va muloqoti haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lmoq lozim [1].

Shaxslararo munosabatlarning bu jihatlarini inobatga olish yana shuning uchun ham zarurki, katta yoshdagi kishilarning o'z hamkasblari va o'qituvchilar oldida «uyalish» va «o'zini tiyish», ya'ni biron narsani bilmasdan uyatda qolish, o'z obro'lari haqida tashvish chekishlari ham bor. Shuni istihola qilib, tinglovchi o'qituvchilar ma'lum mavzuda o'z fikrlarini ochiq bayon qilishlari so'ralganda, xato qilib, guruh oldida o'z obro'sining pasayishidan qo'rqadilar. Bunday «tortinchoqlik» tinglovchilarni o'zaro va o'qituvchi bilan faol muloqotga kirishishlariga xalaqit beradi. Shuning uchun malakasini oshirish muassasasining professor-o'qituvchilari hamda ma'muriyati tinglovchilar bilan ta'lim jarayonida shunday sub'ekt-ob'ekt munosabatlarini tanlashlari lozimki, uning oqibatida har bir tinglovchi o'z fikrlarini erkin bayon eta olsun.

Yuqorida ta'kidlanganidek, o'quv faoliyati boshqa faoliyat turlaridan maqsad va vositalari bilan farq qiladi. O'qishning maqsadi – uning kutilgan natijasi, sub'ekt faoliyatidagi o'zgarish va rivojlanishda hamda tajribasining oshishida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, kishining yoshi o'tishi bilan unda murakkab ijtimoiy, ruhiy, biologik, fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu o'zgarishlar inson faoliyatining barcha jabhalarini qamrab oladi. O'z navbatida ular katta kishi o'quv faoliyatiga ham ta'sirini o'tkazadi. Bu o'zgarish uning tinglovchi sifatida egallagan pozitsiyasi va maqomiga, shuningdek, asosiy faoliyati - o'qituvchiligi, jamoadagi mavqei, ma'lumoti, hayot tajribasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Buning oqibatida katta kishining ijtimoiy mavqei, uning hayoti turli davrlarida o'qishga munosabatini belgilaydi. O'quv muassasasi o'qituvchisining malakasini oshirish ta'limi jarayonidagi ishtiroki, uning mavqeini o'zgartiradi. Ammo bu o'zgarish silliq, ruhiy qiyinchiliklarsiz o'tmaydi. O'qituvchining o'quvchi sifatidagi yangi roli o'zgacha munosabatlarga asoslanadi – muloqot usulining o'zgarishi hamda o'qituvchining tashkilotchilikdan o'quvchilikka o'tishi bilan xarakterlanadi. Dars berayotgan o'qituvchining tinglovchilik roli, uning o'z bilimi va tajribasi hamda o'quv materialini asosiy faoliyatiga kerakliligi jihatdan baholashiga xalaqit bermaydi. Aksincha, bu uning intilishni kuchaytiradi. Shuning uchun o'qituvchi harakati va munosabati hamda o'quv materialining mazmuni uning kasbiy talablariga javob bermasa, o'qishga nisbatan unda salbiy munosabat

paydo bo'ladi. Uning bunday munosabatining yana bir sababi hozirgi o'qish uning uchun asosiy emas, balki asosiy faoliyatiga tayyorlash vazifasini o'taydi hamda bu o'qish katta kishi uchun yordamchi bo'lib, asosiy mehnatini muvaffaqiyatli amalga oshirish zaruriyatidir, – deb yozadi Yu.N. Kulyutkin [2]. Bu esa katta kishilarning bolalarga nisbatan o'qishga ruhiy munosabatini keskin o'zgartiradi.

Bundan kelib chiqadigan xulosa, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida tinglovchilarning ijtimoiy o'rni hamda ijtimoiy-psixologik, psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olishni taqozo qiladi. Shuning uchun ta'lim jarayonini shunday tashkil qilish kerakki, unda o'rganilayotgan muammo tinglovchining asosiy faoliyatiga bog'liq hamda o'quv muassasasi o'quv jarayoni, shuningdek, o'quvchi faoliyatini qayta qurish zaruriyati sifatida qarash imkonini bersin.

Qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonidagi yana bir o'ziga xos xususiyat - tinglovchi saviyasi, bilim darajasi, tajribasi, tafakkurining yuqoriligi va o'qish motivining anglab yetilganligidadir. Shuning uchun malakasini oshirishni tashkil qilish bilish faoliyati sifatida ta'lim sub'ektining faol ishtirokida olib borilishini taqozo qiladi.

O'qish ehtiyoji, o'z ma'lumotini chuqurlashtirish,- deb yozadi Yu.N. Kulyutkin, - katta kishilarda amaliy hayotda va ishlab chiqarish faoliyatida paydo bo'ladi, shuningdek, muammolarni yechish jarayonida vujudga keladi. Katta kishi egallanayotgan bilimlarini amaliy jihatlari bilan solishtirib, baholaydi. Katta kishida bilish faoliyatining motivi, faolligi va maqsadga qaratilganligi, bilimining shaxsiy mohiyati bilan belgalanadi. Bu ham bo'lsa o'quv jarayonida o'qituvchilarning (tinglovchilarning) ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, shuningdek, ta'lim tizimida muhim o'rin egallovchi muloqotning ahamiyatini eslatish joiz. Chunki malakasini oshirish jarayonidagi pedagogik muloqot darajasi va funksiyasi bilan umumiy o'rta ta'lim maktabi, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi hamda oliy o'quv yurtidagi muloqotdan keskin farq qilishi kerak [2].

Tadqiqotlar [3; 4; 5] pedagog kadrlar malakasini oshirishning yuqoridagi talablariga javob berolmasligi, kurslardagi o'quv rejalari real o'quv yurti hamda pedagoglarning talab va ehtiyojlariga to'la javob bermasligi, ularning biryoqlamaligini ko'rsatadi.

Malakasini oshirish jarayonidagi bu kabi kamchiliklarni bartarab qilish uchun o'quv muassasasidagi ta'limni tashkil qilishda ilm-fanning so'ngi yutuqlari hamda ilg'or tajribalarni, o'quv jarayonida yangi pedagogik hamda axborot texnologiyalarini qo'llashning aniq usullari va tipik qiyinchiliklarni bartaraf qilish yo'llarini ko'rsatish kerak. Ta'lim jarayonini shu talablar asosida tashkil qilish malakasini oshirish tizimida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilar mahoratiga ham oshirilgan talablar qo'yadi. Malakasini oshirish jarayonini o'quv muassasasi va unda ishlayotgan pedagoglar ehtiyoji bilan bog'lash tamoyillari hamma vaqt, hamma joyda, hamma o'qituvchilar tomonidan to'liq amalga oshirilmay kelmoqda. Bu talabni ham malakasini oshirish tizimida, ham o'quv muassasasida bir vaqtning o'zida ishlaydigan mutaxassislargina amalga oshira

oladilar. Faqat umumiy o'rta ta'lim maktablari, yoki oliy o'quv yurtlarida ishlaydiganlar malakasini oshirishdagi o'quv xususiyatlarini chuqur tushunmaydilar, ularning mashg'ulotlari bir yoqlama va tinglovchilarning talablarini to'liq qanoatlantira olmaydi.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonini takomillashtirishni ilmiy asosda qayta qurish uchun bu jarayon tashkilotchilarning tayyorgarlik darajasi, tinglovchilar bilan muomalasi, muloqotining yuksak darajada bo'lishi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Chunki bu tizim o'qituvchisining vazifasi maxsus metodikalar, ta'sir etish usullari, shaxsiy va kasbiy sifatlari bilan ta'lim jarayonida tinglovchilarga yangi insonparvarlik, demokratik munosabatlarini shakllantirishning namunalarini ko'rsatishlari zarur. Shu asosda tinglovchilardagi salbiy - «Men hamma narsani bilaman» stereotipni yo'qotish mumkin.

Tinglovchilar faoliyati va tajribasini tahlil qilganda shunday vaziyatlarda boshqa o'qituvchilar tajribasida uchraydigan qiyinchiliklar, ularni bartaraf qilish uchun qanday harakatlar qilish lozimligi, o'quvchilar bilimi turlicha bo'lganda ta'lim mazmunini belgalashning o'ziga xos tomonlari, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish yo'llarini aniq misollarda ko'rsatishni taqozo qiladi. Shuningdek, o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan qanday usul va vositalar o'quvchilarda bilim egallashda rag'bat uyg'otishi hamda o'quv faoliyatini faollashtirib, ruhiy sifatlari va dunyoqarashi shakllanishiga asos bo'lishini aniq misollarda ko'rsata bilish tinglovchilarda kurs mashg'ulotiga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Chunki ta'lim jarayonida o'qituvchi kasbiy faoliyatining bosh sub'ekti – o'quvchi, uning predmeti – o'quvchi ma'naviy dunyosining shakllanishidir.

Tinglovchilarni asosiy faoliyatiga sifatli tayyorlash - ularning ish tajribasidan keng foydalanishni taqozo qiladi. Bu didaktik usul tinglovchilar faolligining oshishi hamda o'qituvchi faoliyatiga ma'lum oshirilgan talablar qo'yadi.

Yuqoridagi vazifalarning to'g'ri hal qilinishi quyidagi masalalarni ijobiy yechishga asos bo'ladi:

1) kurs mashg'ulotlari va ulardan keyingi o'qishga bo'lgan salbiy munosabatlar bartaraf qilish;

2) o'qituvchilarda ko'p uchraydigan - kursda bayon qilingan ma'lumotlar ularga ma'lum edi, degan noto'g'ri tasavvur bartaraf qilish.

Bayon qilingan omillar pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishida ta'limni tashkil qilishga ta'sir qiladi. Ammo ta'lim jarayoniga salbiy munosabat va o'ziga ortiqcha ishonch ruhiy-didaktik omillar hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchining katta kishi sifatida faoliyati va shaxsining xususiyati e'tiborga olinmasa, bunday holat kuchli namayon bo'ladi. Buning oqibatida shakllangan eskicha fikrlash stereotipi bilan kasbiy faoliyatga yangi ilmiy yondashuvlar, ijtimoiy talablar orasida ziddiyatlar vujudga kelib, ta'lim-tarbiyada yuqori ko'rsatkichlarga erishib bo'lmaydi. Ko'rib chiqqanimizdek, kattalarni o'qitishning ijtimoiy-psixologik, didaktik xususiyatlari malakasini oshirish muassasalaridan ko'chib, maktab ta'limini tashkil qilishga ham ta'sir qiladi.

Bularga asoslanish esa malakasini oshirishda o'quv jarayonini to'g'ri tashkil qilish, unda o'qituvchi va tinglovchi munosabatlarini yo'lga qo'yishga asos bo'lib, an'anaviy o'qitish metodikasidan voz kechishga olib keladi.

O'z navbatida bu ishlarni to'g'ri tashkil qilish asosida qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida ta'limni tashkil qilishning yuqori saviyasiga erishish, tizim xususiyati va ta'lim sub'ekti darajasini inobatga olish mumkin bo'ladi. U yoki bu vositalarni tanlash mezoni, ular faoliyatining kutilgan maqsadiga mos kelishidir. Chunki maqsad xuddi qonun kabi usul va harakatni belgilaydi. Bu xulosa o'qituvchiga pedagogik ta'sir vositasi o'quvchi, talabadan farq qilishini ilmiy asoslaydi, desak xato bo'lmaydi.

Adabiyotlar:

1. Рубинштейн Л.С. Проблемы общей психологии. / отв. Ред. Е.В. Шорохова. – Москва: Педагогика, 1973. -432 с.
2. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых. –Москва: Педагогика, 1985. -128 с.
3. Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий кадрлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. –Тошкент: Фан, 2006. -232 б.
4. Обидов Қ.Қ. Педагогларнинг узлуксиз малакасини ошириш жараёнида фаолият мотивлари ва шахсий сифатларининг ўрни. Тошкент: Фан, 2008. - 100 б.
5. Малака ошириш: муаммолар, изланишлар, ечимлар. –Тошкент, 2000. - 98 б.

ФОЛЬКЛОР МАТНЛАРИДА ЛАБОВНИНГ НАРРАТИВ НАЗАРИЯСИНING РОЛИ

М.А.Абдувахобова-ЎзДЖТУ филология фанлари
бўйича фалсафа доктори PhD, доцент

Аннотация: Вақт ўтиши билан турли мамлакатларда фольклор ўзининг барча кўринишларида халқ оғзаки ижоди, торроқ қилиб айтганда, эса оғзаки адабиёт номи остида тушунчаларга эга бўла бошлади. Феодал жамиятларда анъанавий деҳқон маданиятининг бир қисми сифатида фольклор ва жамият тарихининг кейинги даврларда ҳар қандай ҳаваскор ижод (замонавий шаҳар фольклори) фольклорга тегишли бўлиши мумкин. Фольклор матнларининг шаклий жиҳатларини Лабов назариясини тадбиқ қилган ҳолда таҳлил қилиш мумкин.

Таянч сўзлар: фольклор, дискурс, нарратор, coda, персонаж.

Annotation: Over time, in different countries, folklore in all its forms began to be understood under the name of folk art, or, more narrowly speaking, oral literature. Folklore as a part of traditional peasant culture in feudal societies and any amateur creation (modern urban folklore) in later periods of society's history can belong to folklore. The formal aspects of folklore texts can be analyzed by applying Labov's theory.

Key words: folklore, discourse, narrator, coda, character.

Фольклор” атамаси инглиз тилидан “халқ ҳикмати” деган маънони билдириб, илк бор инглиз олими У.Дж.Томсон томонидан 1846 йилда турли жанрларни ифодалаш учун ишлатилган [4]. Дискурс реал ҳаётга сингиб кетган нутқ. Шунинг учун ҳам “дискурс” атамаси “матн” атамасидан фарқли ўлароқ, реал ҳаёт тарзи билан алоқалари тикланмаган қадимий ва бошқа турдаги матнларга нисбатан қўлланилмайди. Дискурсни юқори сатҳдаги тилнинг ўзига хос бирлиги сифатида гапиришга имкон берадиган хусусиятлари қаторидан қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: 1. Ўзининг тузилиши бўйича дискурс тилнинг бошқа барча бирликларидан фарқ қилади; 2. Маълум бир тилда дискурс яхлит ҳолда, (тўлиқ ёки қисман) шаклланиб, ишлаш қобилиятига эга; 3. Бир тилдаги дискурс бошқа бир тилга яхлит бирлик сифатида кўчирилиб таржима қилинади. Бундай вазиятда нафақат лексик лакуналар, балки стилистик лакуналар ҳам стилистик транспозиция ёрдамида таржима қилинади; 4. Дискурс маълум бир ҳодиса ёки вазиятнинг модели сифатида ихтиёрий тилда ўзига хос мураккаб матрицали тузилишга эга. Дискурс матннинг андозаси бўлиб, у матнни китобхон (рецепиент) онгида тасаввур қилиш жараёни ёки матн муаллифининг ушбу матнни яратишдан иборат асл мақсади ҳисобланади. Ҳар қандай нутқ ҳам матн сифатида кодлана олмайди, ўз-ўзидан ҳар қандай матн ҳам нутқда ўз аксини тополмайди. Ушбу тавсифлардан дискурсни нутқий фаолият маҳсули бўлиб, у ўз навбатида оғзаки ва ёзма кўринишларда акс этувчи лингвистик манба, деб ҳисоблаш мумкин. Дискурс лингвистик мулоқот жараёни бўлиб, у ўз навбатида маърузачи ва тингловчи ўртасидаги келишув ҳамдир.

Лабов муаллифлигидаги ривоятлар назарияси ёш қора танли америкаликлар ҳикоя қилган ривоятларни таҳлил қилиш учун ишлаб чиқилган [1]. Шу билан бирга, ёзма ривоятларни таҳлил қилиш учун ҳам ушбу назария мақбул келиши мумкин. Пратт шунингдек, унинг бадиий матнлар учун қўлланилиши мумкин эканлигини илк бор тадқиқ этган [2]. Лабов ҳикояни камида икки қатъий тартибдаги гапдан иборат бўлиб, гаплар тартибининг ўзгариши ҳикоя мазмунинг ўзгаришига сабаб бўлишини таъкидлайди. Воқеа ҳодисани ҳикоя қилиш жараёнида баён қилиш усули қуйидагилардан иборат бўлади: 1. Абстракт; 2. Йўналиш; 3. Воқеаларнинг мураккаблашуви; 4. Баҳолаш; 5. Натижа ёки ечим; 6. Кода.

Абстракт фольклор дискурсида камроқ учрайди. Ҳикоя қилишнинг иккинчи *йўналиш* босқичида ким, нима, қачон ва қаерда каби саволларга маълумотлар баён қилинади. Ҳикоянинг асосий қисми *мураккаблаштирувчи* банддир. Айнан шу ерда қўшимча кумулятив ривоятларга ўтиш мумкин. *Баҳо* эса энг қизиқарли ҳамда ўз навбатида мураккаб банддир. У матннинг исталган қисмида мавжуд бўлиши мумкин, баҳоловчи бирикмалар ҳикоя баёнининг асосий қисмида йиғилиб тўпланиб, унинг қизиқарли бўлишига туртки беради. *Натижа* бандида кесимида эса ҳикоянинг тугаши тўғрисида

сигналлар берилади. *Кода*- якуний хулоса бўлиб, персонажлар ҳаётининг тартибга солинганлигига доир маълумотлар берилади.

Баҳоловчи воситалар ҳикоянинг муҳим дақиқаларини ифодалашда кўпинча хизмат қилади. Гарчи биз оғзаки ривоятлардаги каби ёзма ривоятларда бир хил тил воситаларининг қўлланишини кутмасак-да, бироқ Лабов ўзи таклиф қилган нинг схемасида келтирилган воситалар фольклор дискурсининг оғзаки ва ёзма турини таҳлил қилишга монанддир. Лабов баҳоловчи тил воситаларини икки тоифага ажратади: ташқи ва ички.

Ташқи баҳоловчи воситалар айтилаётган ривоятларда тасвирланаётган воқеаларнинг аҳамиятини таъкидлаш учун қўлланилади. Одатда ровий айтилаётган ривоятда тасвирланаётган воқеаларнинг аҳамиятини таъкидлаш учун тўхтатиб ташқи баҳоловчи воситалардан фойдаланади:

Ривоятларда ровий баҳоловчи фикр-мулоҳазаларни қаҳрамонлардан ташқари бошқа инсонга ҳам билдириши мумкин [1] ёки бўлмаса воқеа-ҳодисалар қаҳрамонлар хатти-ҳаракати билан баҳоланиши ҳам мумкин.

Ички баҳоловчи воситалар Туланнинг фикрича [3, 139], одатда ташқи воситаларга қараганда нозикроқ эканлигига урғу беради. Ушбу мулоҳаза кўпроқ дискурсининг оғзаки турига мувофиқ келади. Ички компонентлардан салбий компараторлар- келасий замон феъллари ҳамда модал феъллар сюжет чизиғидан четлашиб хабар оқиб келаётган оқимни бир зум тўхтатиб туради. Бу каби воситалар диалогда ҳамда билвосита дискурс ровий нутқида учрайди.

Шу билан биргаликда ички баҳоловчи воситалар қаҳрамонлар фирк-мулоҳазаларини тасвирлашда ишлатилганлиги боис ёзма дискурс тусини олади. Шу каби баҳолаш услуби ва бир замон/макондан асосан келаси замонга ошиқиш тури ҳикоя кетма-кетлик оқимида ҳалақит бериб сюжет чизиғини бузса-да, бу ҳолатни табиий деб қабул мақбул. Ровий I шахс бирликда диққатни ўзига жалб қилса, тингловчилар баҳоловчи конструкциялар сабаб айтилаётган воқеалардан четга чиқиб уларни бир мунча унутиб қўйишлари табиий. Ушбу қурилмалар табиатан эмпатик белгилар бўлиб, улар ҳикоя қилинаётган узоқлаштирибтган ровийнинг ҳиссий ҳолатига ишора қилади.

Баҳолаш функциясини метафоралар ҳамда ровийнинг ўзгариш ҳолатлари бажариши мумкин. Бунда ровий ҳикоянавислик вазифасини ўзгартириб, ички овозига таяна бошлайди, Лабов бундай ҳолатларни оғзаки дискурсда тадқиқ қилади. Бунда риторик сўроқлар матн қурилиши бузилганда баҳоловчи восита сифатида қўлланилиши ҳам мумкин. Ҳикоянавислик ролини ўзгариши бевосита китобхонга муболаға, метафора орқали мурожаат қилиш ҳолатлари билан боғлиқ. Риторик сўроқ орқали китобхон маълум маънода дискурсга жалб этилади.

Нарратив таҳлилнинг анъанавий номи XX асрда юзага келган “сюжет” таҳлили ҳисобланади, у матнни асосан структур нуктаи назардан таҳлил қилишга асосланади. Бунда ҳикоянинг фабуласи сюжетга қарши қўйилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Labov W. Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular.- University of Pennsylvania Press, 1972.- p.412.
2. Pratt M. Toward a speech act theory of literary discourse. Bloomington: Indiana University Press, 1977.- p. 236. - Volume 16 Issue 1.
3. Тулан М. Критический анализ дискурса: критические концепции в лингвистике (1 том: предшественники и вдохновение).- Лондон: Рутледж, 2002.
4. Фольклор//Национальная историческая энциклопедия. interpretive.ru.

BIR SOATLIK DARS TAHLILI YUZASIDAN FIKR YURITISH

**N.Sodiqov-Chirchiq DPU, talaba
H.S.Hikmatov-CHDPU, o'qituvchi**

Annotatsiya. Shu bilan birga, ta'lim-tarbiya sohasida olg'a siljish jarayonlari qizg'in pallaga kirayotgan bir paytda bu har bir soha mutaxassisidan katta mas'uliyat talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, puxta tayyorlangan bir soat dars o'quvchilarga bir olam ma'no berishi mumkin.

Kalit so'zlar: sevimli mashg'ulot, qiziqish, mahorat, mahorat, tajriba, bo'lim, individual, jamoaviy, bog'liq.

Аннотация. В то же время, когда процесс прогресса в сфере образования идет полным ходом, он требует большой ответственности от каждого специалиста в этой области. В этом контексте час хорошо подготовленного урока может дать учащимся целый мир смысла.

Ключевые слова: хобби, интерес, умение, мастерство, опыт, секция, индивидуальный, коллективный, родственный.

Annotation. At the same time, when the process of progress in the field of education is in full swing, it requires a lot of responsibility from every specialist in the field. In this context, an hour of a well-prepared lesson can give a world of meaning to students.

Key words: hobby, interest, skill, skill, experience, section, individual, collective, related.

Xuddi shu talabga ko'ra, o'qituvchilar ham o'z navbatida o'z kasbiga umumiy mehr qo'yishi, o'z sohasi bo'yicha har bir mavzuni o'ylashi kerak. Shu nuqtai nazardan qaraganda, u talabalarga doimiy ravishda shunday shart-sharoitlar yaratib beradi yoki shunday muammoli muhit yaratadiki, o'quvchi yo zo'rlik bilan yoki ixtiyoriy ravishda fan olamiga qiziqish bildiradi. Aynan shu o'qituvchilar hamkasblarining darslariga tez-tez kirib, tahlillar o'tkazib, xulosalar chiqaradilar. Asosan, bu harakat turi, ya'ni ayrim o'qituvchilarning bir-birining darsini tahlil qilishga kirishishi amaliyot va tajriba uchun mo'ljallangan. Ya'ni, o'qituvchi o'z hamkasbining darsini tahlil qilishi bilanoq ularning metodlaridan zavq oladi va, albatta, uning o'zi uchun yangi foydali tomonlarini qabul qiladi.

O'qituvchining birinchi vazifasi har bir o'quvchining muvaffaqiyatli ta'lim olishini va uning yaxshi bilimini ta'minlashdir. O'quvchilarning muvaffaqiyati,

avvalo, o'qituvchining qanchalik mazmunli, qiziqarli va tushunarli bo'lishi, o'quvchilarning mustaqil ishlarini qanchalik yaxshi tekshira olishi va o'quvchilarning kamchiliklarini o'z vaqtida aniqlash va oldini olish bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan u o'qituvchilik kasbining boy tajribasiga qanday tayanadi va undan qanday xulosalar chiqaradi. Va eng muhimi, u o'z maqsadini amalga oshirish uchun qanday yo'l va yondashuvni tanlaydi. U o'quv mavzularini bugungi kunning texnik operatsiyalari bilan bog'lash uchun shunday choralar ko'radi. U shogirdlarining dunyoqarashi va tushunchasini qanday baholaydi. Yuqoridagi savollarga to'g'ri javob beradigan va amaliy tayyorlaydigan o'qituvchi bu yo'nalishda muvaffaqiyatga erishadi.

Har bir kuzatilgan darsni tahlil qilish zarur. Dars tahlili ikki usulda olib boriladi: individual va jamoaviy tahlil. Darslarni muntazam kuzatish shuni ko'rsatadiki, hamma o'qituvchilar ham o'z hamkasblari darslarini to'g'ri, har tomonlama va talab darajasida tahlil etmaydilar.

Dars tahlili o'qituvchining pedagogik faoliyatini baholashning murakkab shakllaridan biri bo'lib, u mutaxassisdan chuqur bilim va yuksak pedagogik mahoratni talab qiladi. Darsni tahlil qilishda o'ziga xos usullar mavjud bo'lib, ularga rioya qilish tahlil sifatini yanada oshiradi.

Kollektiv tahlil paytida birinchi so'z o'qituvchiga beriladi. O'qituvchi darsga tayyorgarligi, metodlarni tanlash, adabiyotlardan foydalanish, ko'rgazmali qurollar, texnik vositalarni tayyorlash haqida gapirib, darsdan olgan taassurotlarini, shu bilan birga darsda yo'l qo'ygan ayrim kamchiliklarini ham aytib o'tadi. saboq va ularni o'zi his qildi.

Shundan so'ng darsda qatnashganlar darsdagi yutuq va kamchiliklar haqida gapirib, maslahatlar beradilar. Tahlil davomida dastlab darsning yaxshi tomonlari aytiladi, keyin esa kamchiliklari qayd etiladi.

Darsni kuzatishda asosiysi darsning barcha tarbiyaviy, tarbiyaviy va didaktik tomonlarini tushunib, kamchiliklarini aniqlay bilish, o'qituvchiga maslahat va tavsiyalar bera olishdir.

Kamchiliklarni qayd etgandan so'ng, tahlilchi ularni bartaraf etish bo'yicha maslahat berishi kerak. Darsning kamchiliklarini shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin: ilmiy, nazariy va uslubiy.

Ilmiy-nazariy kamchiliklar guruhiga mavzu mohiyatini bilmaslik, ta'rif va qoidalarni, sana, faktlarni noto'g'ri talqin qilish, yozma va nutqda imlo, tinish belgilari, uslubiy xatolar kabilar kiradi. Uslubiy nuqsonlar guruhiga ta'lim-tarbiya uslublari va usullaridan noto'g'ri foydalanish, vizualizatsiyadan o'rinsiz va noto'g'ri foydalanish, vaqt ajratish, ortiqcha sayohat qilish, nutqda uslub va shevadan foydalanish, so'roq qilish usullarini bilmaslik va shu kabilar kiradi. Dars tahlili uchta jihatni o'z ichiga oladi: muvaffaqiyat, muvaffaqiyatsizlik va uslubiy tavsiyalar.

Ma'lumki, har bir dars, jumladan, ona tili darsi ham tarbiyaviy va tarbiyaviy xususiyatga ega. Darsni xuddi shu nuqtai nazardan tahlil qilish kerak. Tahlil

davomida darsning quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish lozim: mazmuni, tuzilishi, tashkil etish va o'tkazish usuli va uning psixologik-pedagogik jihatlar.

Ona tili darsini tahlil qilishning taxminiy rejasi quyidagicha:

1. a) Darsda yangi mavzuni ochish va tushuntirish usulining to'g'riligi, uni aniqlash shakllari va xulosalar.

b) Didaktik materiallarning o'quvchilarning yoshiga mos yoki mos kelmasligidan qat'i nazar, tarbiyaviy va tarbiyaviy jihati.

v) Darsning ilmiy jihati.

d) O'qituvchi va o'quvchilarning nutq madaniyati.

2. a) Yangi materialni o'rganishning uslubiy metod va vositalari, yangi mavzuni, uning kamchiliklarini mustahkamlash, o'quvchilarning yangi mavzu bo'yicha bilimlarini tekshirish.

b) Jismoniy mashqlar turlari va ulardan foydalanish mohiyati.

v) Darsda ko'rinish va undan foydalanish usullari, ko'rishning estetik va tarbiyaviy jihatidan.

g) Uy vazifasi va uni topshirish tartibi.

d) Talabalar bilimini tekshirish, so'roq qilish usullari, bilimlarini baholash, baholash mezonlarining mosligi.

e) O'quvchilar nutqini rivojlantirish, nutq madaniyatini yuksaltirish yo'llari, lug'atlar, atamalar, tushunish qiyin so'zlar, neologizmlar, frazeologik iboralar va hokazolarni tushuntirish.

f) Darsda tarbiyaning rivojlantiruvchi va tarbiyaviy tamoyillarining mavjudligi.

yoki) Darsning xulosasi va natijasi.

3. a) O'qituvchining sinfdagi qiyofasi va xatti-harakati, o'quvchilar bilan uchrashish odobi, o'qituvchining yuzi, uning sinf va alohida o'quvchilar bilan munosabati.

b) Darsda ta'lim va uning ta'limdagi ijobiy tomonlari.

v) O'quvchilarning darsdagi faollik darajasi va uning alohida momentlari.

d) O'quvchilarning holati va kayfiyati, o'qituvchining yangi metodik vositalardan foydalanish predmeti va turli ish turlari.

4. a) Darsning gigienik tomoni va sinfning holati.

b) O'quvchilarning o'tirish uslubi va ularning charchoqlari va charchoqlari.

v) O'qish materiallarining mavjudligi va doskadan foydalanish.

d) Darsda baholash va baholash.

5. Darsning yakuni va xulosalari.

a) Dars maqsadini bajarish

Shunday qilib, kuzatuvchi o'sha kuni darsni tahlil qilishi va o'z sharhlarini tahlil daftoriga yozib qo'yishi kerak. Taqrizchining daftardagi qaydlari rejasi quyidagicha.

1. Sinf, maktab, o'qituvchi, sana.
2. Fan va dars mavzusi.
3. Darsning maqsadi.
4. Ko'p darslar.

Sinfga borish.

1. Muvaffaqiyat.
2. Kamchiliklari.
3. Xulosalar.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, o'qituvchilarning bir-birining darsiga kirishi tahliliy jihatdan foydali. Birinchisi, almashtirish usuli undan paydo bo'ladi. Ikkinchidan, bu o'qituvchilarni muntazam darsga yaxshi tayyorgarlik ko'rishga undaydi. Uning eng muhim ilmiy jihati shundaki, darslikda keltirilgan material o'quvchilarga mukammal yetkaziladi, chunki yuqorida keltirilgan taxminiy reja ona tili mavzularini o'zlashtirishda juda samarali.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Истамова М. Адашуллаева Г. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. (Дар асоси технологияи нави таълим). – Самарқанд, 2015.
2. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Қисми 1 – Самарқанд: Донишгоҳи давлатии Самарқанд, 2003. – С.156;
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986.
4. Ҳикматов Ҳ.С. (2021). МУЛОҲИЗАҲО ПЕРОМУНИ ТАРЗИ ТАЪЛИМИ ИБОРА. Academic Research in Educational Sciences, 2 (12), 307-314. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-12-307-314>
5. С.Хўжакулов, Техналогияи нави таълим ва методикаи таълими адабиёти тоҷик, Самарқанд, СамДУ, 2007
6. Хўчаев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ, Хўчанд, 2009.

O'QUVCHILARNING MATN YARATISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

R.B.Rasulova- Chirchiq DPU, o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'limda kommunikativ texnologiyalar orqali nutq o'stirish va amaldagi natijalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, metod, muloqot, mavzular, diskussiya, innovatsion texnologiya, matn tahlili, matn yaratish, og'zaki nutq, yozma nutq

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НАПРАВЛЕННЫЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЗДАНИЯ ТЕКСТА У УЧАЩИХСЯ

Преподаватель Ташкентской области ЧДПУ Расулова Райхон
Бахритдиновна

Аннотация. В данной статье обсуждается роль коммуникативных технологий в формировании вербальных речевых навыков в образовании и практические результаты их использования.

Ключевые слова: Технология, метод, общение, темы, дискуссия, текст, обработка текста, создание текста, устная речь, письменная речь.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING COMPETENCIES OF TEXT CREATING AMONGST STUDENTS

Rasulova Raykhon Bahritdinovna Chirchik state Pedagogical universities of Tashkent region, teacher

Annotation. This article discusses Nino part and its practical implications for the use of communication technology in the formation of oral speech skills in education.

Key words: Technologi, method, topic, debate, prob, text, word processing, word production, oral speech.

Dunyo rivojida integratsiya jarayoni bugungi kunda ta'lim tizimiga innovatsiyalarni joriy qilishni taqozo etmoqda. Axborotlashgan jamiyat davrida bilim va malakasining inson hayoti davomida qo'llay olish ahamiyati birinchi o'ringa chiqdi. Jamiyatimizga chuqur bilimli, malakali, tezkor va konstruktiv tarzda qaror qabul qila oladigan yoshlar zarur. Shu bois o'qituvchi va o'quvchining shaxsga yo'naltirilgan o'zaro hamkorligi muhim jihatga aylanib, ta'lim texnologiyalarini takomillashtirishga katta e'tibor zarur. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarni hayotga tayyorlashning sifatini oshirishga hamda ularning mustaqil kreativ ishlarini faollashtirishga ko'maklashadi. O'quvchilarning matn yaratish kompetentsiyalarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim metodlarini joriy etish kelajakda ularning kommunikativ kompeteniyasining jahon bozorida raqobatbardosh bo'lishiga zamin yaratadi.

Zamonaviy ta'lim esa kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirishga, jumladan, og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga undaydi. Bu borada ularning matnlar va terminlar ustida ishlashi asosiy o'rin tutadi. Matnoli topshiriqlar matn bilan ishlash orqali kommunikativ-kognitiv bilimlarni o'zlashtirish hamda ularni og'zaki va yozma nutqda qo'llashga o'rgatishga qaratilmog'i zarur. Bu esa har bir darsga innovatsion yondashuvni taqozo etadiki, uni samarali amalga oshirish, avvalo, topshiriq va mashqlarning to'g'ri tuzilishiga va darsni tashkillashtirishga bog'liq.

Shu bois adabiy ta'limda asosan ma'naviy kamolotni yuksaltirishni o'z ichiga olgan materiallardan foydalanish, hikmatli so'zlardan misollar keltirish va ularning mazmunini sharhlash, muloqot doirasida dialogik va monologik nutqda faol qo'llashga o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday mashg'ulotlarda nafaqat o'quvchilarning so'z boyligini oshiradi, balki ularda nutq kompetentsiyasini, tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirib shakllantirishga ko'maklashadi. Ta'limda innovatsiyalarning jadal rivojlanishi hamkorlikda o'qish, muammoli ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim, loyihaviy ta'lim, kasbiy o'yinlar, masofaviy ta'lim, internet resurslaridan foydalanish kabi innovatsion texnologiyalarni qo'llash, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar orqali ta'limni differensial tarzda amalga oshirishni taqozo qiladi. Muammoli ta'lim texnologiyasi bilishga oid, ijodiy topshiriqlarni bilim va malakalarni oshirish orqali mustaqil bajarishni ko'zda tutadi, talabalarni

ma'lum bir harakatlar tizimini shakllantirishga undaydi, muloqotda ijodiy muhitni yaratadi. Muammoli ta'lim texnologiyasini quyidagicha amalga oshirish mumkin:

1. Berilgan vaziyat (holat)da yuzaga kelgan muammoni aniqlash.
2. Holatni tahlil qilish, muammoni ifodalash.
3. Muammoning yechimini topish.
4. Yechimning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlash.

Muammoli vaziyatni hal qilish borasida o'quvchilarga matn beriladi va muammoni aniqlash, tahlil qilish, yechimini topishga yo'naltiriladi. *«Bir kuni Amir Temur tez muddatda dunyo qoyil qoladigan madrasa qurib bitirishni niyat qilibdi. Mohir me'morni chaqirib, o'sha kuniyoq ish boshlatmoqchi bo'libdi. Me'mor bunday binoni shoshilinch qurib bo'lmasligini qancha aytsa ham, Amir Temur ko'nmabdi. Noiloj qolgan me'mor madrasaning joyini tayyorlab, poydevorini qo'ydirib, bir kechada g'oyib bo'lib qolibdi. Yer-u ko'kni qidirib uni topisholmabdi. Oradan ikki yil o'tgach haligi usta yana paydo bo'libdi-da, darg'azab Amirga:*

– Siz istagan muddatda bu binoni qurib bitkazishim mumkin edi, ammo ming go'zal bo'lgani bilan uning umri uzoqqa bormasdi. O'ylanmay qilingan ishning oxiri voy. Siz aytgan binoni qurish uchun o'ylashga fursat kerak edi. Men ikki yil ko'rinmay ketgan davrimda shu haqda o'yladim. Qancha-qancha yurtlardagi qasri oliylarni ko'rib keldim. Ham boqiy, ham go'zal bo'lishi rejalarini tuzdim. Men bir bino yaratmoqchimanki, uning tepasida faqat osmon bo'ladi. Osmon xalaqit bermasa, uni yana ham balandroq ko'tarishim mumkin bo'lardi, – deb javob qilgan ekan». Mavzu va asosiy fikrni aniqlang matnlar bilan tanishib, ushbu holatda qanday muammo borligini toping. Matnlarni davom ettirib, muammoning hal qilinishini ifodalang. Topshiriqni bajarishda «Kasbim mening-faxrim mening» mavzusi bo'yicha bilimlarini amalda qo'llaydilar, muammoning yechimini izlaydilar, uni muhokama qiladilar. Bu muloqot kompetentsiyasini rivojlantirish bilan birga, xatti-harakatlarni asoslab berish malakalarini shakllantiradi. Shuningdek, matndagi suhbat ishtirokchilari sifatida muammoning yechimini topish kasbiy o'yinlar texnologiyasining elementlarini ham o'z ichiga oladi. Muammoli ta'lim texnologiyasida o'qituvchi va o'quvchilarning ishtiroki quyidagicha aks etadi:

1. O'qituvchi muammoni o'quvchilar bilan birga aniqlaydi, uning yechimini topadi va muhokama qiladi.
2. O'quvchi o'qituvchi tomonidan qo'yilgan muammoning yechimini o'zi topadi, o'qituvchi esa unga faqat yo'nalish beradi.
3. O'quvchi mustaqil ravishda muammoni topadi, o'qituvchi unga yechimni topishda yordam beradi.
4. O'quvchi muammoni o'zi aniqlaydi va uning yechimini ham mustaqil ravishda topadi. Muammoli ta'limning bu darajasi «keys-stadi» usuli deb ataladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasida tadqiqot usulini qo'llash ham o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Unda o'quvchi o'z bilimlarini o'zi kengaytiradi, ilmiy metodlarni o'rganadi va qo'llaydi, axborotni izlab topadi, uni

saralaydi, xulosalar chiqaradi. Bularning barchasi o'quvchini faollashtiradi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, unda mas'uliyat, o'z ishidan qoniqish hissini paydo qiladi. Mustaqil tarzda olingan bilimlar yaxshiroq o'zlashtiriladi. Biroq, mazkur texnologiyani qo'llashda bir qator muammolar uchraydi, ulardan asosiysi o'qituvchidan ham, o'quvchidan ham ko'p vaqt hamda sa'y-harakat, mas'uliyat, kreativlik talab qilinadi. Mashg'ulotlarda o'quvchilarning nutqiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi topshiriqlar ularni kreativ faoliyatga o'rgatadi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Yuqoridagi matn asosida, quyidagi maqollardan foydalanib qanda matn tuzgan bo'lar edingiz?

Bol tutgan barmog'ini yalar, Hunari bor — ermagini. Avval bil, keyin qil. Avval o'rgan, keyin o'rgat. Avom tabib — ofati jon. Aql ko'pga yetkazar, Hunar- ko'kka.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarida foydalanib baholash mezonlari birmuncha qulay bo'lgan jadval tarzidagi topshiriqlarga misol keltiramiz. Chap ustundagi maqollarning birinchi qismiga o'ng ustundagi maqollar ikkinchi qismini topib, matn hosil qiling. Topshiriqning murakkabligi shundaki, chap tomondagi qismlarga mantiqan o'ng tomondagi qismlardan bir nechitasi to'g'ri kelishi mumkin. Masalan:

Barakat — mag'izda,

Hunarli qo'l — og'izda.

Behunaring hunari

Yalqovlik.

Bilgan bilganin ishlar

Bilmagan barmog'in tishlar.

Ushbu topshiriq o'quvchilarning mantiqiy va nutqiy bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ularning bo'lg'usi faoliyatida malaka bilan ishlashga zamin yaratadi. Bu jarayonda, albatta, tajriba orttiriladi, ba'zan xatolarga ham yo'l qo'yiladi. Eng muhimi - o'quvchilarni kundalik muloqotga, fikrini to'liq va ravon ifodalashga, mustaqil fikrlashga hamda turli vaziyatlarda kasbiy kompetentsiyasini namoyish qila olishga o'rgatish zarur. Shu tariqa, ta'limning innovatsion texnologiyalari o'qituvchining faoliyatini quyidagi jihatlariga yo'naltiradi:

- murakkab vaziyatlarda to'g'ri yo'l topish va muammolarni ijobiy hal qilish layoqatiga ega shaxs bo'lib yetishishiga ko'maklashish;
- ta'lim sub'ektlarining o'zaro munosabatlari xarakterini o'zgartirish, ya'ni o'qituvchi va o'quvchining hamkor ekanligini, bir maqsadga xizmat qilishlarini anglash;
- ta'lim jarayonining ko'p qirraliligi orqali o'quvchilarning ushbu jarayonga va fanga nisbatan motivatsiyasini kuchaytirish;
- ta'lim jarayonini tashkillashtirish usullarini tubdan o'zgartirishga imkon beradigan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganish va joriy etishga e'tiborni kuchaytirish.

Innovatsiyalarning ta'limda qo'llanishi bugungi kunda ta'lim, fan va amaliyotning integratsiyasiga olib boruvchi asosiy yo'l ekanligi ma'lum bo'lmoqda. Bu esa innovatsiyalar ta'lim sifatini oshirishning asosiga aylanishi kerakligini anglatadi.

Adabiyotlar:

1. Ishmuxamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. - T., 2013. -55, 279-b.
2. M. Qodirpv, H.Ne'matov, M. Abduraimova, R. Sayfullayeva, B. Mengliyev. 8-sinf darsligi.-T.,2019 "Cho'lpon".
3. R.Rasulova. (2020)ADABIYOT DARSLARIDA XALQ OG'ZAKI IJODINI O'QITISHNING SAMARALI USHLARI VA YARATUVCHANLIK, IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH. SCIENCE AND EDUCATION. 1(3)B.172-181

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ**И.Р.Курбанов-Чирчик ДПУ, магистрант**

Аннотация. Ушбу мақолада таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этишнинг ижтимоий аҳамияти ва бугунги кундаги ўрни ёритиб берилган.

Калит сўзлар: таълим, маънавият, тараққиёт, умуминсонийлик

Abstract. This article sheds light on the social importance of the organization of spiritual and educational work in educational institutions and its place today.

Key words: education, spirituality, development, universality

Аннотация. В данной статье освещается социальная значимость организации духовно-просветительской работы в образовательных учреждениях и ее место на сегодняшний день.

Ключевые слова: образование, духовность, развитие, универсальность.

Таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этишнинг миллий илмий асослари мустақиллик шарофати билан қайта тикланди. Бусиз янги тараққиёт сари одимлаш мушкуллиги мустақилликнинг илк йилларида аниқ бўлиб қолди. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли концепциясида "Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари" илмий асослари ишлаб чиқилди. Унда, Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўз йўли тўртта асосий негизга асосланиши белгилаб берилди. Бу негизлар:

- 1) умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- 2) халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- 3) инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- 4) ватанпарварлик.[1,56]

Ўзбекистоннинг маънавий тараққиёти йўлини асосини ташкил этувчи бу концепция асосида таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш тизими шакллантирилди. Таълимда маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш жараёни мустақил Ўзбекистоннинг миллий шарт-

шароитларни тўла акс эттириши муҳим деб қаралди. Ўтмиш анъаналарига содиқлик хусусиятлари талаба ёшлар онгиги сингдирилиши муҳимлиги ҳисобга олинди. Чунки, эндигина мустақилликка эришган халқимизда янги ҳаёт йўлига қадам қўйишда баъзи ихтилофлар сезилиб турарди. Аҳолига мустақиллик берган имкониятларни, аجدодларимизнинг бир умрлик орзуларининг рўёби, бизга берилган имкониятларни аниқ етказиш ва тушунтиришда таълим муассасаларининг ўрни муҳим эди. Олий таълимни бителиб янги ҳаёт йўлига қўйган ёш мутахассислар янги ҳаёт, янгича қараш, замонавийлик асосида қолоқлик сарқитларини енгиб ўтишда аниқ талаблар билан йўғрилтирилиши назарда тутилди. Бу мақсадларга эришишда таълим муассасалари маънавий-маърифий ишларни такомиллаштириб бориш жараёнига алоҳида эътибор қаратилди.

Маънавий-маърифий ишларни таълим муассасаларида ташкил этиш тизими фақатгина мустақиллик даври билан юзага келган эмас. Бунинг генезиси жуда қадимги даврларга бориб тақалади. Маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш асосан Марказий Осиё минтақаси мамлакатлари тарихида аниқроқ акс этган манбалар кўп. Шунга кўра биз магистрлик тадқиқотимизда маънавий-маърифий ишларни ташкил қилиш тизимини: 1) қадимги давр; 2) ўрта асрлар даври; 3) Амир Темур ва темурийлар даври; 4) хонликлар даври, 5) чор Россияси ва жадилизм даври; 6) Совет иттифоқи даври; 7) мустақиллик давридан иборат деб топдик.

Совет ҳукумати даврида таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларни олиб бориш жараёни замонавийлаштирилди ва такомиллаштирилиб борилди. *Аммо, таълим ва маънавий-маърифий ишларни йўналтириш механизмларининг асосий моҳияти сохталаштирилди. Таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларнинг моҳиятида олийжаноблилик, мардлик, поклик, меҳнатсеварлик, тўғрисиўзлик, ватанпарварлик, меҳрибонлик, маърифатпарварлик, ҳалоллик, оилапарварлик, камтарлик, бошқарув ва қонунларга итоаткорлик руҳида тарбиялаш устувор бўлса-да, сиёсий биқиклик, тарихийлик ва миллийликда сохтакорлик мавжуд эди. Сиёсий билимлар чегараланди. Миллий удумлар, анъаналардан узиб қўйилди. Умумий совет гражданлигини шакллантиришнинг тизимлаштирилган сунъий назарияси ва амалиёти тарғиб қилинди. 70 йил давомида Ўзбекистон аҳолиси ушбу сохта таълимотлар асосида шакллантирилди. Аҳолининг аксарият қисми сохта совет мафкураси таъсирида улғайди.*

Мактабларда таълим тўғри тақсимлантирилди, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари кўпайтирилди. Замонавий таълим жорий этилди. Бепул таълим тизими давлат давлат муҳофазасига олинди. Таълимга қамраб олиш 100 фоиз амалга ошди. Аниқ, табиий фанлар ривожланди. Сиёсий жиҳатдан эса, манқуртлаштириш жадаллаштирилиб борилди. Мактабларга жалб қилиш 100 фоизга қамраб олинсада, ўқувчиларнинг асосий қисми турли ҳашарлар ва мажбурий меҳнатга жалб қилинди.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларни ташкил қилишнинг миллий модели шакллантирилди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислам Каримов томонидан “Миллий маънавий тикланиш” концепцияси ишлаб чиқилди. И.Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққийёт йўли” асарида “Миллий маънавий тикланиш” концепциясининг назарий ва амалий асослари ёритиб берилди. Ушбу асарда мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий – ахлоқий негизларини “Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўз йўли тўртта асосий негизга асосланади”- деб кўрсатилган ва қуйдагилар белгиланган:

- умуминсоний кадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик.[1,58]

Ушбу концепция мамлакатдаги барча таълим муассасаларида маънавий янгилаш тизимининг асосий устқурмаси сифатида белгиланди. Унда кўрсатилган тўртта негиз “Ўзбек модели”нинг асосий таркибини ташкил этди. Тўртта негиз асосида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш тизими ишлаб чиқилиб асосий дастурларда қуйидаги муҳим вазифаларни амалга ошириш зарурияти кўрсатилди: **биринчидан**, маънавий мерос ва диний кадриятларни чуқур ўзлаштириш, миллатимизнинг ўз-ўзини англашига эришиш, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини изчиллик билан мустаҳкамлаш; **иккинчидан**, мустақиллик шароитида миллий ғоя ва миллий мафкурани шакллантириш ҳамда уни халқимиз дунёқарашига айланишига эришиш; **учинчидан**, таълим тизимини ислоҳ қилиш, кадрлар тайёрлашнинг миллий дастурини амалга ошириш асосида баркамол авлодни тарбиялаш, соғлом авлод дастурини амалга ошириш асосида жисмонан бақувват, руҳи, фикри соғлом, иймон-эътиқоди бутун, билимли, маънавияти юксак, мард ва жасур ватанпарвар авлодимизни шакллантириш; **тўртинчидан**, миллий-маънавий салоҳиятимизнинг жаҳон цивилизациясидаги ўрнини тиклаш ва бугунги кунда маънавият, маърифат, фан, техника, технология ютуқларини чуқур ўзлаштириш асосида ҳозирги замон умумжаҳон маънавияти тизими ривожига ҳисса қўшиш; **бешинчидан**, ёшлар маънавиятини миллий истиклол ғоялари билан бойитиб бориш, улар онгида мафкурaviй иммунитетни кучайтириш; олтинчидан, инсониятнинг асрлар давомида яратган ва умумжаҳон мулкига айланган барча бойликларни миллий-маънавий салоҳиятимизнинг ажралмас қисмига айлантириш.

Миллий – маънавий тикланиш контсепцияси асосида “Таълимтўғрисида”ги қонун [2], шу асосда эса, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” [3], ишлаб чиқилиб маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш жараёни такомиллаштирилиб борилди. Таълимтўғрисида”ги қонуннинг янги тартиби 2020 йил 19-майда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, 2020 йил 7-августда Сенат

томонидан мақулланди [4]. Янги “Таълимтўғрисида”ги қонуннинг мақсади таълим соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборатлиги тасдиқланди. Янги “Таълим тўғрисида”ги қонунда белгиланган вазифалар ҳақида кейинги параграфларда тўхталишни маъқул топдик.

Хулосаси ўрнида таъкидлаш жоизки, Марказий Осиё минтақасида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш қадимий меросга эга. Асрлар давомида шаклланиб келган маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш жараёни 7 даврдан иборат босқични босиб ўтди. Мустақиллик даврини ҳам икки қисмга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ. Аммо биз мустақиллик даврини иккинчи қисмини алоҳида давр сифатида эмас, балки, таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этишини такомиллаштириш жараёни сифатида кейинги параграфларда ёритишни мақсад қилдик.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И. Ўзбекистон буюк келажак сари. “Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари”. Т.: “Ўзбекистон”, 1999. –Б.58.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 9-сон, 225-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон; 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 11-12-сон, 295-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон.
4. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон, 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон.

ZAMONAVIY FAN VA TA'LIM TARBIYA MUAMO VA YECHIMLAR

Manuchehr Ahmadaliyev Iqbolzoda-Farg'ona viloyati sux tumani

Qo`qon davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish yo'lidagi muammolar, ularni bartaraf etish hamda istiqbolini belgilash yo'lidagi fikr va mulohazalar, jumladan, o'quv dasturlarni takomillashtirish, o'quv mashg'ulotlarini loyihalash, ilmiy tadqiqot ishlarini davr talablari asosida tashkil etish, bu borada xorij tajribalaridan foydalanish, ta'lim oluvchilarning kasbiy sifatlari hamda mantiqiy fikrlash operatsiyalarni rivojlantirish kabilar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: fan va texnika, ta'lim, tarbiya, o'quv dasturi, davlat ta'lim standarti, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, kasbiy sifat, mantiqiy fikrlash, metod, texnologiya va b.q.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы повышения качества образования, их решения и перспективы, в том числе совершенствование учебных программ, проектирование обучения, организация исследований в соответствии с требованиями времени, использование зарубежного опыта, профессиональные качества и развитие операций логического мышления и др.

Ключевые слова: наука, образование, воспитание, учебная программа, государственный образовательный стандарт, знания, умения, навыки, компетентность, профессиональное качество, логическое мышление, метод, технология и др.

Abstract. This article discusses the problems of improving the quality of education today, their solutions and perspectives, including the improvement of curricula, training design, organization of research in accordance with the requirements of the time, the use of foreign experience in this area, professional qualities and the development of logical thinking operations.

Keywords: science, education, upbringing, curriculum, state educational standard, knowledge, skills, qualifications, competence, professional quality, logical thinking, method, technology, etc.

KIRISH. Ma'lumki, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hissa qo'shadigan malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash bevosita ta'lim tizimining rivojiga bog'liq bo'lib, bu borada mustaqil fikrlaydigan, ijodkor, tadbirkor, tashabbuskor shaxsni voyaga yetkazish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu vazifalar respublikamiz Prezidentining qator farmon va qarorlari [1-5] da o'z aksini topgan. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida zamonaviy bilim va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Shu bois, ta'lim sifatini oshirishda o'quv jarayonini davr talablariga mos holda tashkil etish, davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlarini takomillashtirish, yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish, zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, mavjud muammolarni bartaraf qilish ertangi istiqboldagi yutuqlarimiz kafolatidir.

Muhokama va natijalar. Fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilim, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib boradi. Bu, bir tomondan, fantexnikaning yangi sohalari rivojlanishi tufayli uning differentsiallashtiruvini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayoni vujudga keladi. Bunday sharoitda malakali pedagoglarga bo'lgan talab ortib, fanning fundamental asoslari, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuqori bo'lgan hamda zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalarini amaliyotda qo'llay oladigan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Bu o'z navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur'atlarda rivojlanayotganligi sababli ayni davrda ta'lim sohasiga yangiliklarni tizimli

ravishda kiritishga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi. Ammo, bu sohaga o'qitishning yangi mazmun, shakl, metod va vositalarini joriy etish bo'yicha pedagogik ilmiy-tadqiqotlarning joriy etish darajasini hozircha yetarli deb bo'lmaydi. Darhaqiqat, yangilangan ta'lim tizimini joriy etishda har bir pedagog ta'limga oid yangiliklarni muntazam o'rganib, ularni o'z mehnat faoliyatida izchil qo'llay mahoratiga ega bo'lishi muhim. Bugun fan va texnika sohasidagi yangiliklarni o'quv dasturi mazmuniga tez kiritish talab etiladi va bu orqali zamonaviy bilimlarni shakllantirishga zamin hozirlanadi. Bundan tashqari zamonaviy o'qitish texnologiyalari, ular bilan bog'liq metodik yondashuvlar bo'lajak pedagoglarda zaruriy bilim, muhim qonuniyat va ko'plab fundamental tushunchalarni chuqur va mustahkam shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Ta'limning sifatini oshirishda pedagoglar bilim va kasbiy mahoratining davr talablariga mosligi, o'qitishda innovasion ta'lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishi, tashkil etilayotgan darslarning samaradorligi, ta'lim oluvchi yaxshi o'zlashtirishi uchun har bir mavzuning pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llagan holda o'tilishini ta'minlash talab etiladi. O'qitishda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni amaliyotga joriy etish, ta'lim oluvchilarda egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish, kasb tanlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv bilish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir. Bugungi kunda respublikamizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'qitishning innovatsion texnologiyalarini joriy etish, mustaqillik, ijodkorlik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik kabi kasbiy sifatlariga ega yoshlarni tayyorlash hamda pedagoglarni rag'batlantirish maqsadida katta ahamiyatga ega, sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Lekin, tahlil va o'rganish natijalari hozirgacha ta'lim tizimimizda saqlanib kelayotgan muammolar borligini ko'rsatmoqda. Jumladan: - ta'lim muassasalarida malakali pedagoglarning yetishmasligi, ularni tayyorlashda amaliyotga joriy etilgan o'quv reja va dasturlarining yaratilishida sohadagi islohotlar to'liq inobatga olinmasligi hamda ular mazmunan eskirganligi; - ta'lim oluvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlashda hamda iqtidorli yoshlarning kreativ g'oyalarni amaliyotga tatbiq etilishida tizimli va innovatsion faoliyat to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi; - pedagoglar tomonidan ta'lim oluvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotlari tashkil etilmaganligi; - pedagoglar tomonidan innovasion pedagogik texnologiya va metodlarini amaliyotga keng joriy etilmasligi; - ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlik to'liq yo'lga qo'yilmaganligi; - o'quv mashg'ulotida ta'lim oluvchilarga bahslashish, o'zining fikrini bayon etishga imkon juda kam berilishi; ayrim mashg'ulotlarda pedagoglar eski ma'lumotlarni takrorlash bilan cheklanib qolayotganligi, ularning talab darajasida tayyorgarlik ko'rmaganligi, bilim va kasb saviyasining pastligi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda, kompetentliklari esa yetarli darajada emasligi sezilmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish pedagoglarning malakasini muntazam oshirishni, bunda alternativ usullarni qo'llash hamda tinimsiz izlanishlarini yo'lga qo'yish kabi vazifalarni

amalga oshirishni taqozo etadi. Bu o'z navbatida pedagoga katta mas'uliyat yuklaydi.

Hozirda o'quv dasturi mazmuni va strukturasini qayta ko'rib chiqish juda muhim. U pedagog uchun "ko'zgu" vazifasini bajarishi lozim. Chunki, inson ko'zgu (oyna)ga qarab o'zining butun bir vujudini ko'radi. Shuning uchun ham pedagog o'z fani bo'yicha o'quv dasturiga qarab, butun bir faoliyatini, o'quv mashg'ulotida ta'lim oluvchilarga yetkazishi lozim bo'lgan jarayon borishini, unda amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifalarni eslaydi. Lekin, amaldagi fan dasturlarida o'ziga yarasha kamchiliklar mavjud: jumladan: - kirish qismida fanning dolzarbligi va ahamiyati to'liq ochib berilmasligi; - fanni o'qitishda maqsad va vazifalarning chuqur, aniq yoritib berilmasligi yoki haddan tashqari ko'pligi; - ta'lim oluvchilarga qo'yilayotgan malaka talablarining bugungi kun talablari asosida shakllantirilmaganligi, bu borada ishlab chiqaruvchilar bilan o'zaro hamkorlikning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi; - kursdan kursga o'tishda yoki bitiruvchilarda malaka talablarini egallaganlik darajasini aniqlovchi mezonlar va ko'rsatkichlarning ishlab chiqilmaganligi; - malaka talablarini ishlab chiqishda ta'lim oluvchilarning kasbiy sifatleri (mustaqillik, ijodkorlik, tadbirkorlik, tashabbuskorlik) hamda mantiqiy fikrlash operatsiyalari (tahlil qila olish, klassifikatsiyalash, solishtirish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, amaliyotga joriy etish kabi) kabi omillarga deyarli e'tibor berilmasligi; - o'quv dasturlari strukturasini yangilash va o'zgartirish zaruriyati; - o'quv jarayonini loyihalash mexanizmlarini kiritish zaruriyati; - pedagogik va axborot texnologiyalarining hamda mustaqil ta'limning to'g'ri talqin etilmaganligi; - foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxatiga yillar bo'yicha chegara qo'yilganligi va boshqalar. Yuqoridagi kabi kamchiliklarni barataraf etish bilan biz zamonaviy o'quv dasturlarning yaratilishiga erishamiz. Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim deb hisoblayman: - birinchidan, fan dasturining kirish qismida o'qitiladigan fanning dolzarbligi va ahamiyati, uning maqsad va vazifalari, uning kelajakda nima kerakligini ochib berishga alohida e'tiborni qaratish lozim. Buni fanga tegishli hayotiy misollar, fan va texnologiyalar, ishlab chiqarish sohalarda erishilayotgan yutuqlarni inobatga olib yoritib berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu albatta ta'lim oluvchilarda fanga bo'lgan boshlang'ich motivatsiyani uyg'otishga, kelajakka bo'lgan ishonch kurtaklarining yuzaga kelishiga yordam beradi; - ikkinchidan, bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda katta o'zgarishlar bo'lmoqda. Respublikamizga xorijdan ko'plab yangi texnika va texnologiyalar, investisiyalar kirib kelmoqda, qolaversa o'zimizda ham ishlab chiqarilmoqda, yangiyangi korxona hamda ishlab chiqarish tashkilotlari barpo etilmoqda.

Albatta ertaga ularda mustaqil ishlay oladigan, ularni boshqara oladigan mutaxassis zarur. Shuning uchun bugungi kunda biz kelajak uchun tayyorlayapgan mutaxassislarimizga ular tomonidan qo'yilayotgan zamonaviy malaka talablarini aniq, to'g'ri, pala-partish qilmasdan, "bizdan ketdi - egasiga yetdi" tarzida ish qilmasdan o'rganib, kerak bo'lsa ushbu korxona va tashkilotlarga borib, ko'z bilan

ko'rib, ularning yetakchi, tajribali mutaxassislari bilan hamkorlikda shakllantirish lozim. So'ngra ushbu tayyor malaka talablari o'quv dasturida o'z aksini topishi lozim; - uchinchi, amaldagi o'quv dasturlarida soatlar taqsimotini jadval shaklida berish. O'quv rejadagi fan mavzusi soatlari taqsimoti o'quv dasturida o'z aksini topishi maqsadga muvofiq. Chunki, pedagog dasturni ochganda soatlarni izlab yurmaydi, o'quv rejasiga murojaat qilmaydi. Bu ishni osonlashtiradi va vaqtni tejaydi; - to'rtinchi, o'quv dasturida fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish deb: aqliy hujum, bumerang, sinkveyn, konseptual jadval kabi interfaol usullar yozilganini kuzatamiz. Axir ular pedagogik texnologiyalar emas-ku, ular pedagogik texnologiyalar asosida yaratilgan interfaol usullardir. Axborot texnologiyalari bo'yicha esa biron bir texnologiya nomi yozilmagan.

Demak, bu noto'g'ri yondashuv va talqin. Shuning uchun bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim: fanni o'qitishda foydalaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar deb: - ta'lim oluvchining ijtimoiy va bilish faolligini ta'minlashga yo'naltirilgan - shaxsiy-insonparvarlik; - o'quv jarayonining texnologik darajasini to'liq ifodalash, amalda joriy etishga yo'naltirilgan - loyihalash; - mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, hamkorlik, ijodkorlik kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan - muammoli o'qitish; - ta'lim oluvchida ijodkorlik, yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan - evristik o'qitishni e'tiborga olish. Pedagogik texnologiyalar asosida yaratilgan interfaol usullar deb, bunda ta'lim oluvchining: - mustaqil va ijodiy ishiga yo'naltirilgan - kichik guruhlarda ijodiy izlanish; - bilim doirasini, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, ilmiy maqola, risola va kitoblar bilan tanishtirish orqali, bilim olish va fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakasini yangi vaziyatlarda qo'llash orqali yangi bilimlarni egallashiga yo'naltirilgan - erkin fikrlash; - tinglash va muloqot qilish ko'nikmasini, turli nuqtai nazardan tushunish malakasini rivojlantirish, bahsli masalalarni hal qilish, tahliliy mushohada yuritish va fikrlash layoqatini oshirish, o'z fikrini shakllantirish mahoratini mustahkamlashga yo'naltirilgan - tanqidiy tafakkur; - faoliyat, muloqot, hamkorlik, turli hayotiy hodisalarni boshdan kechirishga yo'naltirilgan - diskussiya; - fikrini hamda mavzuga bo'lgan munosabatini aniqlash, mustaqil holda umumiy bir fikrga kelishiga va to'g'ri xulosa chiqarishiga yordam berish, erkin holda bahslashishga yo'naltirilgan - muloqot; - shaxsiy funksiyasini dolzarblashtirishga, uning muhim tanlashni amalga oshirish tajribasini to'plashga, tanqidiy qabul qilishga, hayojonli muammolarni ijodiy yechishga refleksiya maxsus yo'naltirilgan - dialog; - mustaqil ishlash ko'nikmasi, ijodiy fikrlash qobiliyati va jamoani boshqarish, yechim qabul qilish hamda uni bajarishni tashkil etish malakasini rivojlantirishga yo'naltirilgan - o'yinni e'tiborga olish. Axborot texnologiyalari deb: dasturlashtirilgan, avtomatlashtirilgan, chiziqli texnologiyalarga e'tiborni qaratish; - beshinchi, loyihalashni o'quv dasturlariga kiritish. Bu juda muhim. Ma'lumki, pedagogik texnologiyalarning asosiy vazifalardan biri bu, faoliyatni, jarayonni loyihalash

hisoblanadi. Shuning uchun ham bu fan dasturida o'z aksini topishi kerak. Jarayonni loyihalashda: - mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish hamda o'quv maqsadlari (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi)ni aniqlashtirishni; - o'qitishning texnologik usullari variantlarini tuzishni; - har bir variantni baholash va optimalini tanlash ya'ni, loyihalanayotgan jarayonning umumiy modelini yaratish va modellashtirishni; - tanlangan texnologik usulni amalga oshirish yo'llarini, ya'ni pedagogning ta'lim oluvchilar o'quv-bilish faoliyatini boshqarish bo'yicha didaktik faoliyati tizimlarini ishlab chiqishni; - jarayonni moddiy-texnik ta'minlashni tanlash kabilarga alohida e'tibor qaratish lozim; - oltinchidan, mustaqil ta'lim, mustaqil ishni to'g'ri talqin etish. Ko'pchilik o'quv dasturida laboratoriya ishlari, mustaqil ishlar, seminar mashg'ulotlari alohidaalohida yoritilgan. Axir, bularning barchasi mustaqil ta'lim shakllariga kiradi-ku. Shuning uchun ham ularni fan dasturida "mustaqil ta'lim" nomi bilan alohida paragraf qilib yoritish lozim. Shu bilan bir qatorda, ayrim fan dasturlarida barcha mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish shakli sifatida faqat "referat yozish" berilganligini kuzatish mumkin. Bu hozir modadan qoldi-ku. Bugungi kunda t'lim oluvchilarga referat yozish kerak desangiz, ular ARMdagi yoki Internetdagi tayyor ma'lumotlarni ko'chirib yozib kelishadi. Shuning chun ham hozirda ularga kasbiy sifatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan muammoli vaziyatlarni yaratishga oid, shuningdek, muammoli savol va topshiriqlarga javob topishga qaratilgan vazifalarni ko'proq berishimiz maqsadga muvofiq. Bu o'z navbatida ularning o'z ustlarida mustaqil ishlashlariga, ARM va Internet tarmoqlarida izlanishlariga, tajribali pedagoglar bilan hamkorlik qilishlariga, ularning u yoki bu manbalardan ma'lumotlarning ko'chirib olishlari oldini olishga yordam beradi; - yettinchidan, oxirgi 10-15 yil ichida foydalangan adabiyotlar bo'lishi kerak deyilgan. Bu ayniqsa, pedagogika yo'nalishida mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Chunki, bugungi kunda ajdodlarimiz, avlodlarimiz, bobolarimiz tuzuklaridan foydalanmaslikning iloji yo'q. Shuning uchun foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxatiga yillar bo'yicha chegara qo'ymaslik kerak. Ta'lim sifati, uning maqsad va vazifalarini, mazmunini, shakl, metod, texnologiya va vositalarini to'g'ri tanlash muhim. Har bir mashg'uloti ta'lim oluvchilarda o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga, o'quv adabiyotlaridan kerakli axborotlarni mustaqil topishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Mashg'ulot sifati o'qilayotgan, tahlil qilinayotgan mavzuga pedagogning mas'uliyat bilan yondashishi, uning mazmunini ta'lim oluvchilarga yetkazishga qaratilgan mahorati, mashg'ulotni bugungi kun talabi asosida tashkil etish va boshqarish uslubiy faoliyati bilan belgilanadi. Pedagog mavzuni yoritish uchun uning muhim bo'lgan nazariya bilan asoslanganligi, fikrlarni mantiqan bog'langanligini tushuntira olsa, ma'lum maqsadga erishgan bo'ladi. Buning uchun zamonaviy o'qitish texnologiyalari imkoniyatlari va usullaridan foydalanish zarur [6]. Jumladan, mashg'ulotda muammoli, modulli, loyihalash, evristik hamda hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan foydalanish ta'lim oluvchilarni ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, mustaqilligini oshirish, ularda o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda

tutadi. Bu texnologiyalar ularning berilgan topshiriqlarni sifatli bajarishga, o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga zamin tayyorlaydi. Bugungi kunda o'quv mashg'ulotlari sifatini oshirish masalasiga yangicha yondashish, bajarilgan ishlar bilan cheklanmasdan, uni muntazam ravishda takomillashtirish, yangi uslub va shakllarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish muhim hisoblanadi. Har bir ta'lim yo'nalishi bo'yicha: - o'quv mashg'ulotining mantiqiy-tuzilish shaklini (o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ketma-ketlik) aniqlash, ularni bevosita hayot talablariga moslashtirish; - muammoli topshiriqlarni tuzish, ular asosida uslubiy tavsiyalar va ko'rsatmalarni tayyorlash; - pedagogik texnologiyalarning zamonaviy turlarini qo'llash, tajribadan o'tkazish, natijalariga qarab, o'quv jarayoniga joriy etish; - shu tariqa ta'lim oluvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga erishish; - pedagoglar faoliyatini rag'batlantirishda barchaga bir xil yondashish tamoyillaridan voz kechish, uning o'rniga faolligiga hamda mashg'ulotlar sifatini oshirishga taalluqli bo'lgan muayyan ishining sifati, hajmiga qarab rag'batlantirish lozim.

O'quv mashg'ulotining asosiy maqsad va vazifalarini amlga oshirishda - asosiy e'tiborni maqsad va vazifalarni aniqlashga qaratish, pedagog va ta'lim oluvchilarning samarali hamkorligini yo'lga qo'yish, ilg'or pedagogik texnologiya va ular asosida yaratilgan interfaol usullardan foydalanish, natijalarini baholash tizimini takomillashtirish, uning barcha shakllarini yangi texnika va texnologiya yutuqlarini hisobga olgan holda tashkil etish va amalga oshirish, ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyat hamda kasbiy mahoratlarini zamon talablari darajasida shakllantirish, o'quv mashg'ulotini noan'anaviy o'qish va ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzluksiz aloqasini yaratish, kasbiy, iqtisodiy qiziqishlarni uyg'otish, mustaqil tarzda kerakli ma'lumotlarni yig'ish, muammoni aniqlash, yechimlarini topish, olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni tanqidiy tahlil etish va ularni yangi vazifalarni hal etishda qo'llashga tizimli va ijodiy yondashishga qaratish lozim [7].

Ushbu muammolarni bartaraf etishda quyidagilarga ko'proq e'tiborni qaratish lozim: - o'quv dasturlarini ilg'or xalqaro tajribalar asosida tajribali pedagog hamda mutaxassislar bilan kelishgan holda tubdan takomillashtirish, kerak bo'lsa ularning variativ variantlarini ishlab chiqish; - ta'lim oluvchilarda tanqidiy, kreativ fikrlashni, yangicha yondashuv uslublarida qobiliyatlarini shakllantirish; - nazariy va amaliy bilimlarni yaxlitligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilg'or tajribalarni tatbiq etgan holda yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish; - o'quv mashg'ulotida ta'lim oluvchilar faolligini oshirishni nazarda tutuvchi muammoli savol va topshiriqlarni ishlab chiqish hamda debatlarini yo'lga qo'yish; - o'quv-bilish kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida ta'lim oluvchilar uchun tajribalar o'tkazish, modellar yasash, loyihalash, modellashtirish, muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni bartaraf etish, o'z g'oyalarini hayotga joriy qilishga yo'naltirilgan rag'batlantirish tizimini yaratish; - respublika va xorijdagi yetakchi mutaxassis-olimlar ma'ruzalarini hamda vebinar mashg'ulotlarini onlayn audio-, videotranslyatsiyalar ko'rinishida tashkil qilish; -

o'quv qo'llanmalarini sohalardan kelib chiqib yaratish. Masalan, fizika darsligi bo'yicha: tibbiyot-fizikasi, transport fizikasi, yengil sanoat-fizikasi va b.q.; - har bir fan bo'yicha o'quv yili uchun "Fan yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish; - pedagoglarning "Tahlil – muammo – yechim - natija" klasteri asosida o'quv mashg'ulotini tashkil etishini yo'lga qo'yish. Ma'ruzalarning ushbu klaster asosida o'tkazilishiga erishish; - ta'lim oluvchilarning referat yozishlaridan voz kechib, "Tahlil – muammo – yechim - natija" klasteri yo'nalishidagi bitiruv malakaviy ishlarini yo'lga qo'yish; - ta'lim oluvchilarning bilimlarini baholashda barcha baholash tizimlaridan voz kechib "yaxshi o'zlashtirgan, o'rtacha o'zlashtirgan, past o'zlashtirgan" tizimni kiritish (Izoh: a'lo bu ideal tushuncha. O'zlashtirmadi deb hisoblash noto'g'ri, chunki biz maktabgacha ta'limda, umumiy o'rta ta'limda, profita'limda, qolaversa oliy ta'limda bolani shuncha yillar nimaga o'qitdik); - ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishda quyidagi punktlarga e'tiborni qaratish: tadqiqot ishining tahlili, tahlil asosida aniqlangan muammolar, muammoni yechishga qaratilgan maqsad va vazifalar, ularni amalga oshirishga yo'naltirilgan metod, texnologiya va vositalar, tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati, olingan natijalar va ularning amaliyotga tadbig'i, xulosar va takliflar. Shu bilan bir qatorda: - pedagoglar o'z kasbiy faoliyati bo'shliqlarni to'ldirish ustida izlansin, o'z ustida muntazam ishlasin; - ta'lim oluvchilar bilan Internet tarmoqlari yoki telegramm orqali bog'lanib tursin, o'z fani yuzasidan ularga muammoli vazifalarni taklif etib borsin hamda ularning bajarilishini nazorat qilsin; - hayotiy, turmush, fan, texnika va ishlab chiqarish bilan bog'liq muammolarni hal etishga bag'ishlangan ma'lumotlardan ularni ko'proq xabardor qilsin; - bugungi kunda televidenie orqali efirga uzatilayotgan darslarni kuzatib borsin, ulardan tajriba olsin, ularni ko'rishni ta'lim oluvchilariga ham taklif etsin; - ma'ruzalar slaydini yaratsin, ularda loyihalash va modellashtirishga e'tiborni qaratsin, bu o'z navbatida ta'lim oluvchilarning bilimlarni puxta egallashlariga, yaxshi tushunishlariga, kelajakda kerakli ekanligini tasavvur etishlariga xizmat qiladi; - bugungi kunda o'qitish shakllari, metodlari, vositalari va texnologiyalarini qanday takomillashtirish kerakligi haqida o'ylasin, bu o'z navbatida ta'lim oluvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirada, pedagogga bo'lgan hurmat kuchayadi, o'zaro ijobiy munosabat va hamkorlik vujudga keladi; - zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ular asosida yaratilgan interfaol usullarni yaxshilab o'rgansing, chunki ayrim pedagoglarimiz pedagogik texnologiyalarning maqsad va vazifalarini, uning tamoyillarini, qonuniyatlarini, darsga kiritish mexanizmlarini hanuzgacha bilishmaydi yoki ulardan pala-partish foydalanishadi, bu esa o'z navbatida ta'lim oluvchilar bilimining susayishiga olib keladi; - bugungi kunda ta'lim oluvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan – muammoli o'qitish, loyihalash, evristik, modellashtirish, modulli o'qitish texnologiyalaridan ko'proq foydalanishga hamda o'z faoliyatiga joriy etishga harakat qilsin, ularni yaxshilab tushunib olsin; - ta'lim oluvchilarga kelajakda yaxshi mutaxassis bo'lib yetishishlarida mavjud tajriba va mahoratini ayamasin, xo'ja ko'rsinga dars o'tishdan voz kechsin, chunki yoshlarimizni kelajak

kutyapti, Prezidentimiz ularga katta ishonch bildiriyapti, qolaversa bu pedagogning obro'si; - men zo'rman deyishdan o'zini asrasin, tajriba almashsin, bilmaganlarini boshqalardan so'rasin, bilganlarini boshqalarga o'rgatsin, aytishadi-ku so'rab o'rgangan olim, so'ramagan o'ziga zolim deb.

Demak, ilg'or xorij tajribalaridan foydalangan holda o'zimizning tizimlashtirilgan ta'lim sifati borasidagi amalga oshiriladigan ishlarni umumlashtirish va hayotda qo'llash bugungi kunda juda dolzarb. Shu maqsadda, keyingi paytlarda o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari va o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish muhim vazifalar etib belgilandi. Bu o'z navbatida ta'lim muassasalarida o'qitiladigan barcha fanlardan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va ular asosida ta'lim oluvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda zamonaviy talablarga, pedagogik va axborot texnologiyalariga alohida e'tibor qaratish lozimligini taqozo etadi hamda ta'lim oluvchilarning hayotiy tajribasi, ehtiyoji, qiziqishi hamda imkoniyatlariga tayaniladi. **XULOSA** Bu vazifalarni amalga oshirish orqali malakali mutaxassislarini tayyorlashda xorij tajribalaridan samarali foydalanish, uning asosida o'quv mashg'ulotini tashkil etishga ta'lim muassasalarida yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Chunki, o'quv mashg'uloti jarayoni pedagogik ijodkorlikning asosiy maydoni bo'lib, uni tashkil qilish va boshqarishga to'g'ri, innovasion yondashuv ta'lim oluvchilarni bilim olishga, mustaqillikka, ijodkorlikka, tashabbuskorlikka, hamkorlikda ishlashga, kasbiy kompetensiyalarni chuqurlashtirish orqali ta'lim sifatiga e'tibor berishga jalb qiladi [7-9]. Ta'lim sifatini oshirishdagi mavjud kamchilik va muammolarni bartaraf etish, bu yo'ldagi maqsad va vazifalarni aniq belgilash, buning uchun jahonda tan olingan tajribalardan foydalanish, axborot texnologiyalarini pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda qo'llash bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarlik sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, bu jarayon samaradorligini oshiradi. Ta'lim maqsadlarini oydinlashtirish, o'qitish va o'zlashtirish jarayonlarida qo'llaniladigan turli texnologiya va usullardan foydalanish, mazmunga e'tiborni qaratish ta'lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirishga olib keladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, PF-4947-sonli Farmoni. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ- 3151-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini

tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son).

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 06/20/6108/1483-son).

ЎҚУВ-ТАРБИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ МУАММОЛАР ВА ДАРСГА ҚЎЙИЛГАН ТАЛАБЛАР

**Ж.У.Шоназаров-Халқаро Инновацион Университет,
катта ўқитувчи**

Аннотация: Мақолада таълимни ташкил этиш шакллари, дарс, дарс тузилиши ва ўқув жараёнига оид масалалар келтириб ўтилган. Шунингдек, замонавий дарсга бўлган талаблар, унинг ўқув-услубий таъминоти ва ўқитувчи ва ўқувчиларнинг муносабатлар жараёни баён этилган.

Калит сўзлар: таълим тизими, таълимни ташкилий шакли, дарс, дарс турлари, педагог шахси, инновацион фаолият, илғор педагогик тажриб, педагогик технология, таълим инновациялари, ижодкорлик.

Мамлакатимизда ўқитувчилар таркибини тайёрлаш сифати ва уларнинг малакасини оширишга алоҳида эътиборнинг қаратилиши узлуксиз таълим тизимида замонавий таълимни ривожлантиришга йўналтирилган асосий аҳамиятли ишлардан биридир. Шу нуқтаи-назардан таълим тизимини ривожлантириш мақсадида ўқув-тарбия жараёнига инновацияларни тадбиқ этиш таълим муассасаларининг истиқболи учун педагогик тизимдаги устувор масалалардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Бу масала таълим ислохотлари даврида ҳар бир ўқитувчи фаолиятида дарс машғулотларини замонавий ташкил этиш тамойилига таянишини тақозо этади. Бунинг учун ҳар бир педагог ўз устида тинмай ишлаши, ўзининг назарий ва касбий билимларини мунтазам ошириб бориши лозим. Бу ишда унга илмий-услубий манбалар ва илғор педагогик тажрибалар катта кўмак бериши мумкин.

Ҳозирги замон дидактикаси кўп йиллар давомида тўпланган ўқитиш қоидалари, фан ютуқлари ва илғор тажрибалар асосида бойиб бормоқда. Аммо, ўқув жараёнининг ҳамма қисмларини ўқитишни ташкил қилишнинг мазмуни, усули, воситалари ва шакллари билан муносабатлари масаласи ҳали унча яхши очиб берилмаган. Бу эса дидактик қонуниятлардан фойдаланишни маълум даражада қийинлаштиради [1, 74]. Шунинг учун ҳам ҳар бир ўқитувчининг ўзи ўқув жараёнини онгли равишда аниқ таҳлил қилиши ва шу асосда дарснинг муҳим томонларини ўзлаштиришда қатъий эътибор бериши лозим. Бунда у ҳар бир дарсга қўйиладиган қуйидаги талабларни етарли даражада чуқур билиши керак:

- Ҳар бир дарс маълум мақсадга йўналтирилган ва пухта режалаштирилган бўлиши;
- Ҳар бир дарс юксак ғоявий-сиёсий йўналтирилган бўлиши;

- Ҳар бир дарс ҳаёт билан, амалиёт билан боғланган бўлиши;
- Ҳар бир дарс турли хил усул, услуб ва воситалардан унумли фойдаланган ҳолда ўтилиши;
- Дарсга ажратилган вақтдан унумли фойдаланиш;
- Ҳар бир дарс ўқувчи ва ўқитувчининг фаоллиги ва ҳамжиҳатлигида ўтишини таъминлаш;
- Дарсда кўргазмалар, қуроллар, техника воситалари ва ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш;
- Ўқитувчи дарсни бутун синф жамоаси ва ҳар бир ўқувчи билан алоҳида олиб бориши;
- Ҳар бир дарсда ахлоқий, тарбиявий масалаларни халқ педагогикасидан намуналар орқали олиб бориши лозим.

Таълим муассасаларида ўтказиладиган ҳар бир дарснинг замонавий бўлиши ўқитувчидан замон билан ҳамнафас бўлган ҳолда илғор педагогик технологияларни ўз фаолиятида қўллашни тақозо этади. Бунинг учун у ўз устида тинмай ишлаши, ўзининг назарий ва касбий билимларини мунтазам ошириб бориши лозим. Бу ишда унга илмий-услубий манбалар ва илғор педагогик тажрибалар катта қўмак бериши мумкин.

Ўқув-тарбия жараёнида педагогнинг ўқувчи-талабаларни мустақил ва ижодий фикрлашга, муаммоли вазиятларни ҳал эта олиш кўникмаларини тарбиялаши ҳамда дарс машғулотларида ахборот технологиялари, электрон дарсликлар, анимация, видеоролик ва мултимедиялардан фойдалана олиши муҳимдир. Ана шу масалани назарий ва амалий жиҳатдан муваффақиятли ҳал этиши ўқитувчининг касбий билимдонлиги, маънавий баркамоллиги, ижодкорлиги, ташаббускорлиги, уддабуронлиги, педагогик маҳорати ва инновацион фаолиятига боғлиқдир. Шундай экан, педагог ўз ишининг устаси бўлиши учун, аввало, ўз-ўзини англаши муҳим аҳамиятга эга. Ўзининг касбий-педагогик тайёргарлиги, педагогик ҳолатини англаши, уни танқидий таҳлил этиши педагогнинг касбий, умуммаданий ва илмий-педагогик билимлар сари интилишига тўртки бўлади [2, 42]. Ўқитувчи ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён эта олиши, ўқувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқиш уйғотиши, зарур ҳолларда ўқув материални ўзгартира олиши, қийин нарсани оддий, ноаниқ нарсани тушунарли қилиб ўқувчиларга етказа олиши керак.

Қобилиятли педагог ўқувчиларнинг билим, камолот даражаси ва руҳиятини ҳисобга олади, уларнинг нимани билишлари ва ҳали нимани билмасликларини тасаввур этади. Баъзи ўқитувчилар (айниқса тажрибаси кам ўқитувчилар)да ўқув материали оддий, тушунарли ва қандайдир алоҳида изохни талаб этмайдигандек туюлади. Бундай ўқитувчилар ўқувчиларни эмас, аслида, ўзларини назарда тутадилар. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи эса ўзини ўқувчининг ўрнига қўя олади, у катталарга аниқ ва тушунарли бўлган нарсаларни ўқувчиларга тушунирили қийин ва мавҳум бир нарса бўлиши ҳам мумкинлигига асосланиб иш тутайди. Шунинг учун у баён

этишнинг характер ва шаклини алоҳида ўйлаб чиқади ҳамда режалаштиради. Ўқитувчининг ўқувчилар билан ўзаро мулоқоти, ўқувчида шаклланган мустаҳкам ишонч орқалигина самимий бўлиб, ўқувчилар табиат қонуниятлари, ҳодиса воқеалари, ижтимоий ҳаёт муносабатларини тўғри тушуниб етадилар.

Жамиятдаги ижтимоий, иқтисодий, маданий ва сиёсий ривожланиш жараёни ўқитувчи фаолиятини янада мураккаблаштирмоқда ва у илмий, услубий ва амалий ёрдамга муҳтожлиги яққол сезилмоқда. Ўқувчиларда ташқи хабардорлик даражасининг ошиши, ота-оналар томонидан ўз фарзандлари келажаги учун қўйилаётган талабларнинг кундан-кунга ошиб бориши ўқитувчининг ўз устида тинимсиз меҳнати, ўқиши ва изланувчан бўлишини тақозо қилмоқда [3, 39]. Шунингдек, ҳар бир педагог кадрлар тайёрлаш муаммосининг самарали ечими сифатида биринчи навбатда бугунги кун талабларига жавоб бера оладиган психология, педагогика, иқтисодиёт, экология, маданият, ҳуқуқшунослик ва шунга ўхшаш бошқа фанларнинг билим асосларини чуқур биладиган профессионал малакага, ҳар томонлама чуқур билимга эга бўлиши таълим жараёнини самарали ташкил этишига ишорадир.

Юқоридаги муаммолардан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир ўқитувчи:

- Ҳар бир дарсга пухта тайёргарлик кўриши;
- Дарс мақсадига мувофиқ психологик вазифани чуқур англаши;
- Дарс бошидан охиригача ишчан кайфиятни сақланишига эришиши;
- Дарсда қўйилган мақсадга қатъийлик ва талабчанлик билан эришиш;
- Дарсга оптимитетик ёндошиш ва топқирлик;
- Педагогик такт (одоб)га қатъий амал қилиши лозим. Шунингдек, ўқувчиларга дарс ўтиш фаолиятини ташкил этиш учун ўқитувчи ўқувчилар олдида ўрганилган мавзу асосида ўқув масалалари қўйиши ва уни бажариши учун имкониятлар яратиши лозим [4, 215].

Атроф муҳитдаги муаммоларни, нарса ва ҳодисаларни ўрганишнинг қандай амалга оширилишини ва унга қандай эришилишини, объектив борлиқнинг конкрет шароитларида содир бўладиган мураккаб ва чуқур жараёнларнинг қандай йўллар билан ўрганилишини аниқлаш ва белгилаш ниҳоятда муҳимдир. Ҳаётни ва объектив дунёни билиш назариясида икки асосий масала - нимани ўрганиш ва қандай ўрганиш керак, кимни тарбиялаш керак деган масалалар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ экан, биз шунга қараб иш тутмоғимиз лозим.

Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб Республика Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг кўпгина қарорлари ўқитувчи ва мураббийларнинг жамиятдаги обрў-эътибори ва нуфузини кўтаришга, уларни моддий ва маънавий рағбатлантиришга ҳамда турмуш шароитларини яхшилашга қаратилиб келинмоқда. Ана шундай эътиборнинг натижаси ўлароқ ўқитувчининг ҳар томонлама ривожланган юқори даражадаги интеллектга эга бўлган, фан асосларини чуқур ўрганган

билимдон, зукко, доно, фидойи, маърифатли ва маънавиятли инсон бўлиши кераклигини тақозо қилади. Шунингдек, у ўз мутахассислигидан ташқари, хорижий тиллардан бирини эгаллаган бўлиши ҳамда компьютер техникасидан фойдалана олиши шарт. Демак, ўқитувчининг инновацион фаолияти педагогик жамоани ҳаракатга келтирувчи, олға ундовчи, бунёдкорликка рағбатлантирувчи куч сифатида намоён бўлиши таълим жараёнининг сифат ва самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат.-Тошкент: ТДПУ, 2003.
2. Ғаффарова Т. Бошланғич таълим самарадорлигига эришишнинг педагогик шарт-шароитлари. -Т.: "Машхур-прес", 2017, 42- бет.
3. Мадиярова С.С. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Тошкент, "Иқтисод-молия", 2009, 39 - бет.
4. Холиқов Аъзамжон. Педагогик маҳорат. –Т.: «Тафаккур бўстони», 2015. – 215 - бет.

TA'LIMDA PERSONALNI RIVOJLANTIRISHNING METOD VA VOSITALARI

M.U.Kurbanov-Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Zamonaviy ta'limda malakali pedagoglar jamoasini tashkil etish uchun avvalo jamoadagi pedagoglarni malakasini oshirish va doimiy ularni rivojlantirishni talab etadi. Ushbu maqolada pedagoglarni rivojlantirishning metod va usullari yoritilgan.

Аннотация. Для создания команды квалифицированных педагогов в современном образовании, прежде всего, необходимо повышать квалификацию педагогов в команде и постоянно их развивать. В данной статье описаны методы и способы развития педагогов.

Abstract. In order to create a team of qualified pedagogues in modern education, first of all, it is necessary to improve the qualification of the pedagogues in the team and to constantly develop them. This article describes methods and methods of developing pedagogues.

Agar inson rivojlanmasa, u mavjud ko'nikmalarini yo'qotishni boshlaydi. Xuddi shunday, kompaniyalar o'zgaruvchan bozorda biznes natijalarini saqlab qolish va yaxshilash uchun o'z xodimlarini rivojlantirishlari muhimdir. Personalni malakasini oshirish ta'limni rivojlanishining zaruriy shartidir. Har qanday ta'lim tashkilotining muvaffaqiyati jamoaning malakasiga bog'liq. Kuchli jamoani yaratishning ikki yo'li bor - ko'proq professional mutaxassislarni yollash yoki mavjud xodimlarni asta-sekin o'sishi uchun ularni rivojlantirish. Agar rahbar birinchi variantni tanlasa, u doimo izlanishda bo'ladi. Ideal xodimning mavjudligi illyuziyadir. Tashkilotda xodimlarning rivojlanishi xodimlarning kasbiy va shaxsiy vakolatlarini muntazam ravishda oshirishdir. Masalan, bu ko'nikmalarni rivojlantirish, yangi ish texnologiyalarini o'rganish, shaxsiy fazilatlarni

rivojlantirish.

Personalni rivojlantirish - bu tashkilotning maqsadlariga erishish uchun tashqi cheklovlarni olib tashlash orqali yangi sifatga ega bo'lish uchun xodimlarning yo'naltirilgan o'zgarishi. Personalni rivojlantirish vazifasi - bu bitta tashkilot doirasida inson barkamol rivojlanishi, kasbiy, ijodiy va moddiy mavqeini oshirishi mumkin bo'lgan, kompaniyaning barqarorligi va farovonligiga hissa qo'shadigan sharoitlarni yaratishdir.

Ta'lim tashkiloti personalini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar:

Samaradorlik. Inson yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi, ularni amalda qo'llaydi va mehnat samaradorligini oshiradi. Ishdagi xatolar soni kamayadi. Buning natijasida kompaniya mahsuloti yoki xizmatining yuqori sifati saqlanib qoladi.

O'sish uchun motivatsiya. Kasbiy va martaba o'sishi xodimlarning kompaniyada qolishining sabablaridan biridir. Kompaniyaga yaxshi mutaxassislarni jalb qilish yoki qimmatli xodimlaringizni saqlab qolish uchun siz ularga rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etishingiz kerak. Yangi vazifalar va murakkabroq vazifalarga qiziqadi.

Xodimlarning sadoqati. Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish orqali siz xodimlarga g'amxo'rlik qilasiz. Ular siz ularga sarmoya kiritayotganingizdan minnatdor bo'lishadi va buning evaziga ish joyida qimmatli natijaga erishishga harakat qilishadi.

Jamoa qurish va umumiy standartlar. Xodimlar bir xil ma'lumotni o'rganganda va bir xil texnologiyada ishlaganda, ular umumiy axborot maydonini tashkil qiladi. Ularning bir-birlari bilan muloqot qilishlari osonroq bo'ladi.

Obro'-e'tiborni shakllantirish. Kompaniya o'z xodimlarining tajribasini rivojlantirayotganini biladigan mijozlar unga ko'proq ishonishadi va mahsulot yoki xizmat sifatiga xotirjam munosabatda bo'lishadi.

Personalni rivojlantirishni boshlashda bir qancha savollar tug'ilishi mumkin: qaysi xodimlarni o'qitish va qanday bilimlar, rivojlanish jarayonini qanday tashkil qilish va unga kimlar jalb qilinadi.

Korporativ treningda foydalanish mumkin bo'lgan xodimlarni rivojlantirishning uchta asosiy turi mavjud:

Birlamchi tayyorgarlik. Bu yangi xodimlarni tanlangan lavozimda ishlashni boshlash uchun zarur bo'lgan bilimlarga o'rgatishdir. Masalan, kirish kursida ular korxonada ishlash qoidalari, lavozim tavsiflari, mehnatni bajarish texnologiyalarini o'rgatadi.

Malaka oshirish. Bu mavjud bilimlarni chuqurlashtirishdir. Masalan, HR menejeri har doim ham kompaniyadagi lavozimga munosib nomzodlarni topishi mumkin emas. Uning ish natijalarini yaxshilash uchun siz yangi ishga qabul qilish texnologiyasini o'rgatish orqali uning malakasini oshirishingiz kerak. Menejer texnologiyani o'rganadi va bir vaqtning o'zida o'z ishida qo'llaydi.

Qayta tayyorlash. Bu bilimlarni tegishli yoki butunlay boshqa yo'nalishda egallashdir. Misol uchun, siz savdo bo'yicha menejerni savdo boshlig'i lavozimiga

ko'tarishni rejalashtirmoqdasiz. Buning uchun u qo'shimcha ko'nikmalarni egallashi kerak.

Personal malakasi matritsasi - bu xodimlarning malaka darajasi to'g'risidagi ma'lumotlardan iborat jadval. U kompaniyadagi barcha lavozimlar uchun ish joyidagi xodimlarning xatti-harakatlariga qo'yiladigan talablarni tavsiflaydi. Matritsadan tashqari, xodimlarni baholashning boshqa usullari mavjud.

Matritsa kompetentsiya modellari asosida ishlab chiqilgan. Model bir pozitsiya yoki bir-biriga bog'liq lavozimlar guruhi uchun kompetentsiyalar to'plamidan iborat. Barcha xodimlar turli xil talablarga ega, shuning uchun bitta kompaniya turli xil xususiyatlarga ega bo'lgan bir nechta modellarga ega bo'lishi kerak. Masalan, menejerlar yetakchilik fazilatlarini ko'rsatishi kerak va chiziqli xodimlar uchun mehnatsevarlik muhimroqdir.

Oddiy matritsani to'ldirishga misol:

Lavozim/ kompetensiya	O'zaro anglash	O'ziga ishonch	kommunikabellik	Jamoda ishlash	rivojlanish
Direktor	5	5	4	5	5
O'quv ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari	5	4	3	5	4
O'qituvchilar					

Kasbiy kompetensiyalarning turlari

Kompetensiya personalning ma'lum darajada kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyati deb ataladi. Ya'ni, bu bilim yoki ko'nikma emas, balki ularning ish joyidagi namoyon bo'lishidir. Qobiliyatlar quyidagi turlarga bo'linadi:

Korporativ vakolatlar. Ular barcha lavozimlarga qo'llaniladi va kompaniyaning qadriyatlariga bog'liq. Masalan, natijalar va xayrixohlikka e'tibor berish.

Shaxsiy samaradorlik. Ishga bilvosita ta'sir qiladigan shaxsning shaxsiy fazilatlarini bilan bog'liq. Masalan, o'ziga ishonch va ijodkorlik.

Kasbiy kompetensiyalar. Ular ish guruhlariga murojaat qilishadi. Masalan, HR yangi personalni tanlash va ishga olish texnologiyasini bilishi va ulardan foydalanishi kerak.

Boshqaruv malakalari. Menejerlar va boshqaruv funktsiyalarini bajaradiganlar uchun tegishli. Masalan, bu fazilatlarga murabbiylik va notiqlik qobiliyatlari kiradi.

Boshqaruv lavozimlari modeliga barcha to'rt guruhning vakolatlarini kiritish muhimdir. Va chiziqli lavozimlar uchun, faqat uchtdan - barchasi, boshqaruvchi lavozimlardan tashqari. Shunday qilib, kompetensiya matritsasi modellardan iborat bo'lib, har bir modelga 3-4 turdagi kompetensiyalar kiradi.

Tugallangan kompetensiya matritsasi xodimlarning ish uchun qanday ko'nikmalarga ega bo'lishi kerakligini, qaysi ko'nikmalarni allaqachon ishlab chiqqanligini va qaysilarini rivojlantirish kerakligini ko'rsatadi. Ushbu ma'lumotlar

rahbariyat uchun ham, xodimlarning o'zlari uchun ham foydalidir. Bu xodimlar bilan o'zaro munosabatlarning barcha bosqichlarida - ishga qabul qilishdan tortib to ishdan bo'shatishgacha bo'lgan bir qator boshqaruv vazifalarini hal qilishga yordam beradi.

Adekvat o'z-o'zini hurmat qilish va rivojlanish istagi. Vakolatlilik matritsasi xodimga jamoada muvaffaqiyatli ishlash uchun qanday xulq-atvorni ko'rsatishi kerakligi haqida tushuncha beradi. Bu uning kuchli va zaif tomonlarini ham ko'rsatadi. Bu motivatsion o'rganish va rivojlanish uchun ajoyib boshlanish nuqtasidir.

Personalni kasbiy rivojlantirish shakllari va metodlari

Xodimlarni rivojlantirish usullarini shartli ravishda **direktiv, interaktiv va shaxsiyga** bo'lish mumkin. Xodimlarni rivojlantirish - xodimlarning shaxsiy salohiyatini to'liq ochib berishga va ularning tashkilot faoliyatiga hissa qo'shish qobiliyatini oshirishga yordam beradigan faoliyatni amalga oshirish. Bunday faoliyat individual yoki guruh bo'lishi mumkin, ish joyida yoki ixtisoslashgan, umumiy yoki maxsus ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Rivojlanish imkoniyatlari har kimga berilishi kerak, chunki bu nafaqat ish samaradorligini, balki boshqaruvning moslashuvchanligini oshiradi, ma'naviyatni yaxshilaydi, vakolatlarni topshirishni osonlashtiradi va rivojlanish, yangi bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojni e'tiborsiz qoldirish kadrlar almashinuvini oshiradi.

Xodimlarni rivojlantirish metodlarini shartli ravishda **direktiv, interaktiv va shaxsiyga** bo'lish mumkin.

Taraqqiyotning zamonaviy kontseptsiyasini amalga oshirish kadrlar tayyorlash tizimining moslashuvchanligini, ishning guruh shakllarini, o'qituvchilarni maslahatchilar bilan almashtirishni nazarda tutadi.

Personalni rivojlantirish metodlari va vositalarini tanlashda 70/20/10 qoidasiga amal qilish kerak. Xodimning 70% vaqtini amaliyotda o'rganadi, 20% hamkasblari yoki murabbiy bilan muloqot qiladi, 10% nazariy materialni o'rganadi.

Direktiv metodlar. Direktiv usullarning negizida talabanning ustoz, instruktor, o'qituvchi, murabbiy bilan o'zaro munosabati yotadi. O'qitish kunduzgi shaklda olib boriladi. Direktiv usullarga quyidagilar kiradi:

Ma'ruzalar. Bu bir tomonlama ta'lim formati bo'lib, unda o'qituvchi materialni tinglovchilarga fikr bildirmasdan o'qiydi. Ma'ruzalar oflayn yoki onlayn tadbirlar sifatida o'tkazilishi mumkin. Ular sizga tinglovchilarning katta auditoriyasini to'plash imkonini beradi. Ma'ruzani videoga yozib olish va videodars sifatida qayta efirga uzatish mumkin.

Seminarlar. Trening formati ma'ruzalarga o'xshaydi, lekin tinglovchilar ma'ruzachiga savollar berishlari mumkin. Onlayn formatdagi seminarning analogi bu vebinar. Vebinar davomida ishtirokchilar chat orqali savollar berishlari mumkin.

Treninglar. Bular trener nazorati ostidagi amaliy mashg'ulotlar bo'lib, individual kompetentsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Masalan,

muzokaralar yoki vaqtni boshqarish. Odatda, mashg'ulotlar har bir ishtirokchi mashq qilishi va fikr-mulohazalarini olishi uchun kichik guruhlarda o'tkaziladi. U ham oflayn, ham onlayn bo'lishi mumkin.

Mentorlik. Usul yangi kelganlar uchun ham, yangi lavozimga o'tayotgan mavjud xodimlar uchun ham mos keladi. Tajribali xodim bilimlarni yangi kelganga uzatadi va fikr bildiradi.

Vaqtinchalik rotatsiya. Biror kishi o'z dunyoqarashini kengaytirish va muammolarni hal qilishga boshqa nuqtai nazardan qarash uchun vaqtincha boshqa bo'limga yoki hatto boshqa kompaniyaga o'tadi.

Biznes o'yinlari. Kadrlarni o'yinlar tarzda rivojlantirish. Ushbu usul ish sharoitlarini simulyatsiya qilish va xodimlarni jamoada ishlashga o'rgatish imkonini beradi. Ham oflayn, ham onlayn tarzda o'tkaziladi.

Interaktiv metodlar. Bu axborot texnologiyalaridan foydalangan holda xodimlarni o'qitishdir. Masalan, interaktiv simulyatorlar, onlayn o'quv o'yinlari, chat botlari, virtual haqiqat va boshqa masofaviy ta'lim texnologiyalari. Interfaol usullar kadrlarni tayyorlashda faol ishtirok etishini nazarda tutadi, shu bilan birga zamonaviy texnik imkoniyatlarga katta rol beriladi. Internet tufayli bugungi kunda quyidagilar mavjud bo'ldi:

- Masofaviy ta'lim;
- onlayn konferentsiyalar va vebinarlar;
- video darslar.

Bunday usullar ko'pincha mutaxassislarni (trenerlar, o'qituvchilar) jalb qilishni talab qilmaydi, xodim har qanday qulay vaqtda va joyda o'qishi mumkin. Video formati ma'lumotni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Shaxsiy metodlar. Shaxsiy metodlar xodimlarning o'zini o'zi tayyorlashga asoslangan. Bu yerda motivatsiya o'ynaydi. Xodimlarni o'z-o'zini o'qitish tasodifan qoldirilmasligi kerak: u kadrlar bo'yicha mutaxassislarning rahbarligi va nazorati ostida o'tishi kerak. Motivatsiyani oshirishning turli usullari qo'llaniladi: "davra suhbatlari", butun jamoa tomonidan to'plangan tajribani muntazam muhokama qilish va hokazo. Xodim o'z-o'zini tarbiyalashning barcha afzalliklarini aniq bilishi kerak. Aslida, aylanish ham o'z-o'zini o'rganishdir.

Elektron kurslar. Kurslar yuqoridagi o'qitish usullarining ko'pchiligini birlashtirishi mumkin. Masalan, veb-seminarlar, video darslar, ko'rsatmalar, interaktiv simulyatorlar, onlayn o'yinlar va fikr-mulohazalar bilan amaliy mashg'ulotlar.

Rivojlanish xodimlarni boshqarishning strategik funksiyasidir. Hozirgi vaqtda nazariya va amaliyotda "rivojlanish" tushunchasining mohiyati to'g'risidagi masala yetarlicha o'rganilmagan. Xodimlarni boshqarish sohasidagi amaliy faoliyatda tashkilotlar rivojlanishni kadrlar tayyorlash deb tushunadilar. Rivojlanish insonni, tashkilot xodimlarini tarbiyalash va rivojlantirish bilan bir qatorda yetakchi omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абчук В.А., Директорский «хлеб»: занимательно об управлении, Л.: 1991.
2. Андреев В.И., Саморазвитие менеджера, М.: 1995.
3. Базарова Т.Ю., Еремина Б.Л., Управление персоналом, М.: 2007.
4. Бойделл Том, Как улучшить управление организацией, М.: 1995.
5. Под ред. Вачугова Д.Д., Основы менеджмента: учебник для вузов, М.: 2003.
6. Веснин В.Р., Менеджмент: учебник, М.: 2009.
7. Виханский О.С. Менеджмент: учебник для студентов вузов, М.: 1998.
8. Вудкок Майкл, Раскрепощенный менеджер, М.: 1991.
9. Герчикова И.Н., Менеджмент: учебник для вузов, М.: 1995.
10. Драчева Е.Л., Юликов Л.И., Менеджмент, М.: 2010.
11. Типы руководителей – стили управления / Под ред. Некрасова Н.А. - М.: 1992.

O'QUVCHILARNING JISMONIY MADANIYATINI OSHIRISHNING YO'NALISHLARI**M.Tursunov-Qo'qon DPI, o'qituvchi**

Annotatsiya. *O'quvchilarning jismoniy madaniyatga ega bo'lishlari jismoniy tarbiya samaradorligini belgilovchi muhim omil sanaladi. Shuningdek, jismoniy madaniyat inson va jamiyat umumiy madaniyatining ham ajralmas qismidir.*

Kalit so'zlar: *jismoniy tarbiya, aqliy, axloqiy va estetik tarbiya, sport o'yinlari, harakatli o'yinlar, tezkorlik.*

Аннотация. *Физическая культура школьников является важным фактором, определяющим эффективность физического воспитания. Также физическая культура является составной частью общей культуры человека и общества.*

Ключевые слова: *физическая подготовка, умственная, нравственно-эстетическая подготовка, спортивные игры, подвижные игры, ловкость.*

Abstract. *Pupils' physical culture is an important factor determining the effectiveness of physical education. Also, physical culture is an integral part of the general culture of man and society.*

Key words: *physical training, mental, moral and aesthetic training, sports games, action games, agility.*

Jismoniy madaniyat - jamiyat a'zolarining jismoniy kamolotga yetishini maqsadga muvofiq ravishda amalga oshirish uchun maxsus vositalar, metodlar va sharoitlarni yaratish va ulardan ratsional foydalanish bo'yicha erishilgan yutuqlarning majmuidir (L.P.Matveev, 1991).

Inson jismoniy sog'lom va bardam-baquvvat bo'lsa, hayot go'zalliklarini yaxshi idrok etadi, aql-zakovati yuksala boradi, atrof-muhitni ziyrak bo'lib kuzatadi. Shu nuqtayi nazardan, insonning sog'lom-baquvvat bo'lishida badantarbiya muhim omil ekani aniq. Demak, bu tarbiya aqliy, axloqiy va estetik

tarbiyaning zamini ekan. Ta'bir joiz bo'lsa, bir yerda turib qolgan ko'lmak suv hech foydasiz deyilsa, harakatsiz odam ham ko'lmak kabidir, sharqirab oqqan suvning o'zi go'zal bo'lishi bilan birga, dala-bog'larni yashnatgani kabi, serharakat, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadigan odamning ham o'zi (jismonan) go'zal, ham aqli go'zal, ham odob-axloqi go'zal bo'ladi.

Jismoniy madaniyat nazariyasi fanining asosiy tushunchalari ichida inson jismi madaniyati keng, jamlovchi tushuncha. Jismoniy tarbiya, sport tushunchalari esa jismoniy madaniyat tushunchasining tarkibiy qismi sifatida o'zining yo'nalishlariga ega bo'lgan pedagogik jarayonlarni o'zida mujassamlashtiradi (B.A.Ashmarin, 1990, L.P.Matveev, 1991, A.Abdullaev, Sh.Xankeldiev, 2005).

Qayd qilingan mualliflarning jismoniy madaniyat institutlari va pedagogika institutlarining jismoniy madaniyat fakultetlari talabalari uchun yozilgan darsliklarida bu tushuncha quyidagicha ta'riflangan: "Jismoniy madaniyat – jamiyat a'zolarini jismonan tayyorlash uchun kishilik jamiyati yaratgan va foydalanayotgan moddiy, ma'naviy boyliklar majmuidir".

O'quvchilarni jismoniy tarbiyalash jarayonida quyidagi asosiy vazifalar hal etiladi. Birinchi vazifa:

- Sog'liqni mustahkamlash, tana a'zolarini chiniqtirish, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanish hamda uning ish qobiliyatining oshishiga ta'sir etishdir.

O'quvchilarning yoshiga, jinsiga muvofiq keladigan, ya'ni kuch, tezkorlik, chaqqonlik kabilar asosiy harakat sifatlarini rivojlantiradi. Yuqorida aytilgan jismoniy sifatlar alohida mavjud bo'lmay, balki ulardan biri-u yoki bu faoliyat turida yetakchi o'rinni egallaydi. Masalan:

- harakatli va sport o'yinlarida - chaqqonlik,

- qisqa masofaga yugurishda - tezkorlikni aytish mumkin. Maktab dasturi o'quvchilarning harakatlari, sifatlarini har tomonlama rivojlantirish hamda ularning jismoniy rivojlanishlari va umumiy ish qobiliyatlarining ortishi uchun kerakli sharoitni yaratadi, albatta. Shu bilan birga, o'quvchilarda axloqiy-irodaviy sifatlarini tarbiyalash, xulq-atvor madaniyati ko'nikmalarini tarkib toptirish kerak.

Ikkinchi vazifa:

- O'quvchilarning o'z sog'lig'iga ongli munosabatni tarbiyalash bo'lib, bu ularning ozoda-sarishtalik tartibida, gigiyena qoidalariga rioya qilishlarida, ertalabki gimnastika bilan shug'ullanishlarida hamda sport mashg'ulotlarida muntazam qatnashishlarida namoyon bo'ladi. Badan tarbiyaning sihat-salomatlikka foydasini o'quvchi qanchalik yaxshi bilib olsa, unga bo'lgan qiziqishi shunchalik ortadi. Mo'tadil ravishda, o'z vaqtida badantarbiya bilan shug'ullanuvchi odam davolanishga muhtoj bo'lmashligini chuqur anglab olishi kerak. Olim va shifokorlarning kuzatishlaricha, badantarbiya tug'ma issiqlikni oshiradi, tanaga yengillik beradi. Chunki ular yengilgina issiqlik paydo qiladi, a'zolarida to'planuvchi chiqindilarni yo'qotadi. Badantarbiya mashqlari tartibli va muayyan yo'l bilan bajarilsa:

- fikrni uyg'unlashtiradi

- qon yurishiga yordam beradi

- ovqat hazimini yaxshilaydi
- asabni quvvatlantiradi
- tana haroratini orttiradi
- zehnni charxlaydi.

Badantarbiya insonni har tomonlama tetik, hushyor, qobiliyatli qilib kamolga yetkazadiki, donolar jismoniy tarbiya — go'zallik tarbiyasidir, deb bejiz aytishmagan. Inson jismonan sog'lom, har tomonlama yetuk rivojlanishi uchun ma'lum maqsadni ko'zlagan holda tejamli harakat qilishi, tabiat qo'ynida yoki ozoda-shinam sport zalida harakatli mashqlar bilan shug'ullanishi — bularning hammasi unda nafosat his-tuyg'usini, aqliy tushunchasini va didini tarbiyalaydi. Shubha yo'qki, xilma-xil, aniq, ifodali bajarilgan jismoniy mashqlar estetik kechinma, hislarni yuzaga keltiradi. Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida harakatlar maqsadining ham shakl, ham mazmun jihatidan bir-biriga mos kelishi esa uning go'zalligini ta'minlaydi.

Odatda, uzoq muddatli aqliy mehnatdan so'ng o'quvchilarda ishlash qobiliyati sekin-asta pasayadi. Bu holat o'quvchilarda tezda seziladi. Bolalar dars vaqtida betoqat bo'lib, haddan tashqari ko'p harakat qilishlari, o'tirgan joylaridan tez-tez turib ketishlari, bir-birlari bilan gaplashishlari, orqaga va yonlariga qarab o'tirishlari, shovqin-suron ko'tarishlari mumkin va hokazo. Ayniqsa, darsning 25-30 daqiqalarida o'quvchilar diqqati sezilarli pasayadi, tushuntirilayotgan mavzuni o'zlashtirish qiyinlashadi, ishda ayrim xatoliklar uchraydi. O'quvchilar o'rganayotgan mavzularni bir necha martadan qayta-qayta takrorlashlariga to'g'ri keladi. O'quvchilarda aqliy charchash bilan birga, qomatni tutib turavchi bel, yelka, bo'yin muskullari ham toliqadi. Toliqish natijasida bel egilib, yelkalar pastga tushib, bosh oldinga egiladi, qomat muvozanati buziladi. Agar bu holat takrorlanaversa, o'quvchilarning ishlash qobiliyati pasayib, qomati buzilib, salomatligiga ham salbiy ta'sir etadi. Aqliy mehnatni jismoniy mehnat bilan almashib turish asosida bunday toliqishning oldi olinadi. "Fizkultminut"lar, ya'ni jismoniy mashq daqiqalari o'quvchilarda:

- faollikni oshiradi
- susaygan ish qobiliyatini tiklaydi
- kayfiyatni yaxshilaydi.

Jismoniy madaniyat – muayyan tarixiy sharoit mahsuli. Har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyada jamiyat a'zolari jismining madaniyati o'z davri uchun karakterli bo'lib, jamiyat taraqqiyotining muayyan davridagi (ijtimoiy formatsiyalar) butun bir xalq boyligi, mulki tarzida shaxsning har taraflama barkamolligini ta'minlovchi vosita yoki uning majburiy sharti bo'lib qolishi maxsus adabiyotlarda ta'kidlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. 04.09.2015 yil. <https://lex.uz/docs/-2742233>
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 23.09.2022 yil. <https://lex.uz/docs/-5013007>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning Farmoni "Sog'lom avlod uchun" 1993 y 4 mart.
4. Matveev L.P. Darslik "Teoriya i metodika fizicheskoy kulturi", M. 1991
5. Vasilkov G.A. Vasilkov V.G. «Ot igri – k sportu» M. 1985
6. Karatkov I.M. Podvijnie igri vo dvore. M. «Fizkultura i sport», 1987.
7. K.M. Mahkamdjonov Tarbiya nazariyasi va metodikasi fani bryicha ma'ruzalar. TDPU, I- qism –Toshkent, 2003 y.
8. E. Yuzlikaeva, M.Axmedova, G.Qurbonova, SH.Tashmetova, Xushnazarova M. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Toshkent – 2012
9. S.Mirkhayitova, G. Shodiyeva, M. Irmatova. Teaching creative thinking to secondary school students through independent education is a pressing issue. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020
10. S Mrixaitova, S Yormatova, N Xodjayeva. Teaching students to think creatively through independent education in higher education is a pressing issue. - Euro-Asia Conferences, 2021

JISMONIY MADANIYAT VA UNING INSON HAYOTIDA TUTGAN O'RNI

**Z.Muratova-Dang'ara tumani 36-maktab
jismoniy tarbiya o'qituvchisi**

Annotatsiya. Inson jismoniy sog'lom va bardam-baquvvat bo'lsa, hayot go'zalliklarini yaxshi idrok etadi, aql-zakovati yuksala boradi, atrof-muhitni ziyrak bo'lib kuzatadi. Shu nuqtayi nazardan, insonning sog'lom-baquvvat bo'lishida badantarbiya muhim omil ekani aniq. Demak, bu tarbiya aqliy, axloqiy va estetik tarbiyaning zamini ekan. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadigan odamning ham o'zi (jismonan) go'zal, ham aqli go'zal, ham odob-axloqi go'zal bo'ladi.

Kalit so'zlar: jismoniy madaniyat, sport, go'zallik, madaniyat, jismoniy tarbiya, uyg'unlik

Аннотация. Когда человек физически здоров и силен, он хорошо воспринимает красоты жизни, повышается его интеллект, он пронизательно наблюдает за окружающей средой. С этой точки зрения понятно, что физическое воспитание является важным фактором здоровья человека. Таким образом, это образование является основой интеллектуального, нравственного и эстетического воспитания. Человек, который занимается физическими упражнениями, будет красивым (физически), красивым умом и красивыми манерами.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, красота, культура, физическое воспитание, гармония.

Abstract. When a person is physically healthy and strong, he perceives the beauties of life well, his intelligence increases, and he observes the environment astutely. From this point of view, it is clear that physical education is an important factor in a person's health. So, this education is the ground of intellectual, moral

and aesthetic education. A person who practices physical exercises will be beautiful (physically), beautiful in mind, and beautiful in manners.

Key words: physical culture, sport, beauty, culture, physical education, harmony

O'quvchilarning jismoniy madaniyatga ega bo'lishlari jismoniy tarbiya samaradorligini belgilovchi muhim omil sanaladi. Shuningdek, jismoniy madaniyat inson va jamiyat umumiy madaniyatining ham ajralmas qismidir.

Badantarbiya insonni har tomonlama tetik, hushyor, qobiliyatli qilib kamolga yetkazadiki, donolar jismoniy tarbiya - go'zallik tarbiyasidir, deb bejiz aytishmagan. Inson jismonan sog'lom, har tomonlama yetuk rivojlanishi uchun ma'lum maqsadni ko'zlagan holda tejamli harakat qilishi, tabiat qo'ynida yoki ozoda-shinam sport zalida harakatli mashqlar bilan shug'ullanishi - bularning hammasi unda nafosat his-tuyg'usini, aqliy tushunchasini va didini tarbiyalaydi. Shubha yo'qki, xilma-xil, aniq, ifodali bajarilgan jismoniy mashqlar estetik kechinma, hislarni yuzaga keltiradi. Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida harakatlar maqsadining ham shakl, ham mazmun jihatidan bir-biriga mos kelishi esa uning go'zalligini ta'minlaydi.

Go'zallik - bu avvalo harakatlarning sodda, yengil, izchil va tugal bo'lishidirki, o'qituvchi ham, o'quvchi ham bunga intilsalar, nafosatga erishiladi. Albatta, jismoniy tarbiyaning vazifasi o'quvchida faqat go'zallikni idrok etishnigina shakllantirish bo'lib qolmay, balki ularni kishi harakatidagi chinakam go'zallikni baholay bilishga ham o'rgatishdir.

Odatda, uzoq muddatli aqliy mehnatdan so'ng o'quvchilarda ishlash qobiliyati sekin-asta pasayadi. Bu holat o'quvchilarda tezda seziladi. Bolalar dars vaqtida betoqat bo'lib, haddan tashqari ko'p harakat qilishlari, o'tirgan joylaridan tez-tez turib ketishlari, bir-birlari bilan gaplashishlari, orqaga va yonlariga qarab o'tirishlari, shovqin-suron ko'tarishlari mumkin va hokazo. Ayniqsa, darsning 25-30 daqiqalarida o'quvchilar diqqati sezilarli pasayadi, tushuntirilayotgan mavzuni o'zlashtirish qiyinlashadi, ishda ayrim xatoliklar uchraydi. O'quvchilar o'rganayotgan mavzularni bir necha martadan qayta-qayta takrorlashlariga to'g'ri keladi. O'quvchilarda aqliy charchash bilan birga, qomatni tutib turavchi bel, yelka, bo'yin muskullari ham toliqadi. Toliqish natijasida bel egilib, yelkalar pastga tushib, bosh oldinga egiladi, qomat muvozanati buziladi. Agar bu holat takrorlanaversa, o'quvchilarning ishlash qobiliyati pasayib, qomati buzilib, salomatligiga ham salbiy ta'sir etadi. Aqliy mehnatni jismoniy mehnat bilan almashib turish asosida bunday toliqishning oldi olinadi. "Fizkultminut"lar, ya'ni jismoniy mashq daqiqalari o'quvchilarda:

- faollikni oshiradi
- susaygan ish qobiliyatini tiklaydi
- kayfiyatni yaxshilaydi.

Jismoniy madaniyat – muayyan tarixiy sharoit mahsuli. Har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyada jamiyat a'zolari jismining madaniyati o'z davri uchun harakterli bo'lib, jamiyat taraqqiyotining muayyan davridagi (ijtimoiy

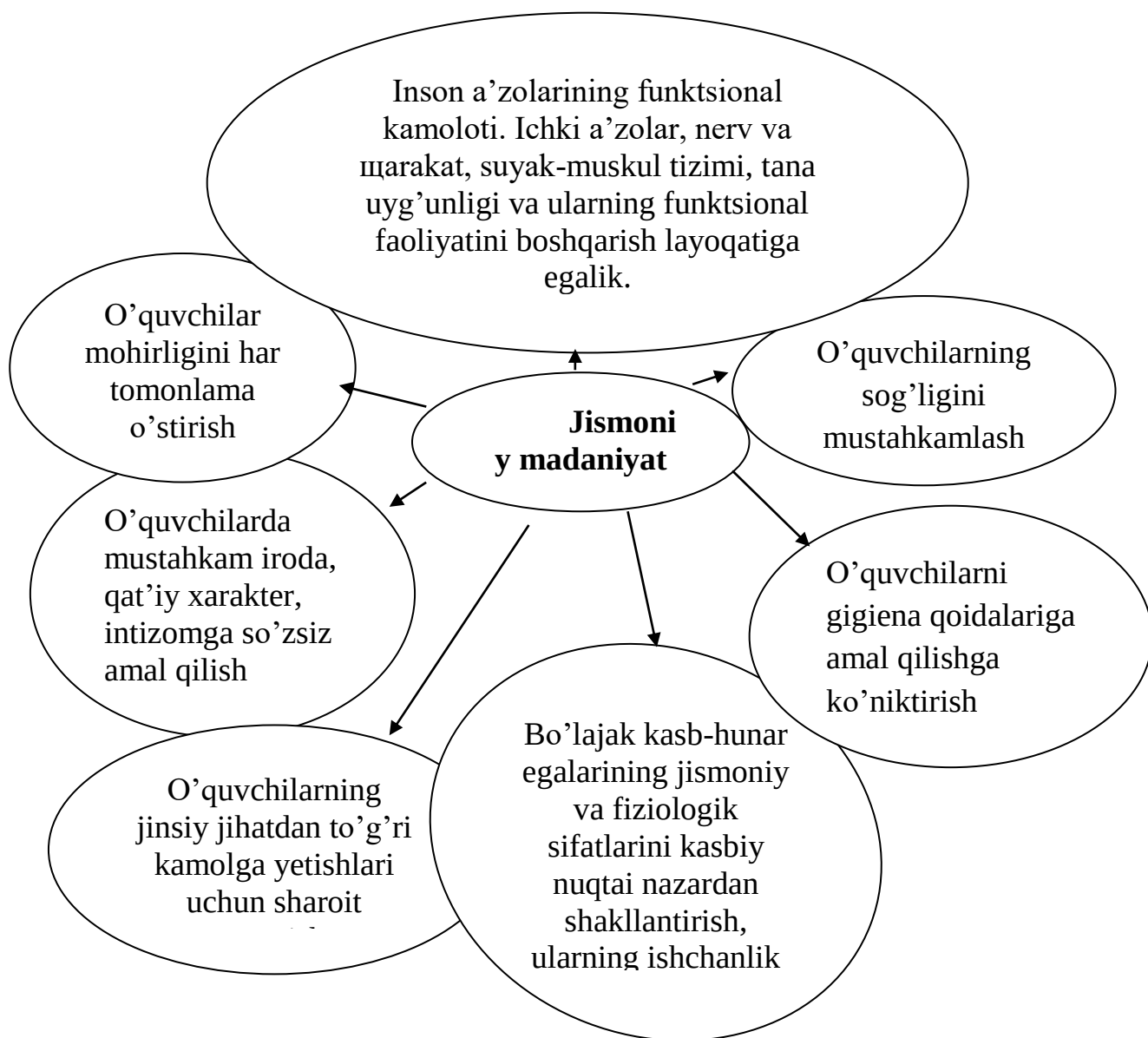
formatsiyalar) butun bir xalq boyligi, mulki tarzida shaxsning har taraflama barkamolligini ta'minlovchi vosita yoki uning majburiy sharti bo'lib qolishi maxsus adabiyotlarda ta'kidlangan.

Jismoniy madaniyat - jamiyat a'zolarining jismoniy kamolotga yetishini maqsadga muvofiq ravishda amalga oshirish uchun maxsus vositalar, metodlar va sharoitlarni yaratish va ulardan ratsional foydalanish bo'yicha erishilgan yutuqlarning majmuidir (L.P.Matveev, 1991).

Jismoniy madaniyat nazariyasi fanining asosiy tushunchalari ichida inson jismi madaniyati keng, jamlovchi tushuncha. Jismoniy tarbiya, sport tushunchalari esa jismoniy madaniyat tushunchasining tarkibiy qismi sifatida o'zining yo'nalishlariga ega bo'lgan pedagogik jarayonlarni o'zida mujassamlashtiradi (B.A.Ashmarin, 1990, L.P.Matveev, 1991, A.Abdullaev, Sh.Xankeldiev, 2005).

Qayd qilingan mualliflarning jismoniy madaniyat institutlari va pedagogika institutlarining jismoniy madaniyat fakultetlari talabalari uchun yozilgan darsliklarida bu tushuncha quyidagicha ta'riflangan: **“Jismoniy madaniyat – jamiyat a'zolarini jismonan tayyorlash uchun kishilik jamiyati yaratgan va foydalanayotgan moddiy, ma'naviy boyliklar majmuidir”**.

Jismoniy madaniyat mazmunida quyidagilar aks etadi:

Aynan bugungi kunda esa spotga bo'lgan e'tiborni kuchayishi natijasida ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiyani tashkil etishda yangidan-yangi vazifalarni hal qilinishi zamon talablariga aylangan. Shuningdek, sportning turli yo'nalishlari bo'yicha joylarda ommaviy sport bayramlari, musobaqalarning tashkil etilishi ommaviy tus oldi. Yangi turdagi o'quv muassasalarda ham o'quvchilar o'rtasida jismoniy tarbiyani samarali tashkil etilishiga e'tibor qaratilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 2020-yil 24-sentabr.
2. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. 04.09.2015 yil. <https://lex.uz/docs/-2742233>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning Farmoni "Sog'lom avlod uchun" 1993 y 4 mart.
4. Sh.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T. O'zbekiston. 2017-y.
5. O'.Q.Tolipov, M.Usmonxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari" T-"FAN" 2006-yil.
6. J.G'.Yo'ldoshev, F.Yo'ldosheva, G.Yo'ldosheva "Interfaol ta'lim -sifat kafolati" Toshkent-2008-yil.
7. Mustaqil ta'lim – ta'lim samaradorligini oshirish omili. "Xalq ta'limi" jurnali. 1997 T.
8. Matveev L.P. Darslik "Teoriya i metodika fizicheskoy kulturi", M. 1991
9. Vasilkov G.A. Vasilkov V.G. «Ot igri – k sportu» M. 1985
10. K.M. Mahkamdjonov Tarbiya nazariyasi va metodikasi fani bryicha ma'ruzalar. TDPU, I- qism –Toshkent, 2003 y.
11. E. Yuzlikaeva, M.Axmedova, G.Qurbonova, SH.Tashmetova, Xushnazarova M. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Toshkent - 2012

UMUMRIVOJLANTIRUVCHI MASHQLAR VA ULARNI O'TKAZISH O'QUVCHILARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTURUSHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

R.Abdullayev-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarni tarbiyalashning kompleks pedagogik vositasi sifatida jismoniy tarbiya darslari jarayonida umumiy rivojlantiruvchi mashqlar majmualaridan foydalanish asoslangan. Muallif tomonidan taqdim etilgan xulosa va tavsiyalarni maktab o'quvchilari bilan jismoniy tarbiya darslarida hisobga olish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, o'quvchi, umumrivojlantiruvchi mashqlar, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat

Аннотация. В основу данной статьи положено использование комплексов общеразвивающих упражнений на занятиях по физической культуре как комплексного педагогического средства воспитания учащихся. Выводы и рекомендации, представленные автором, предлагается учитывать на занятиях по физической культуре со школьниками.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, студент, общеразвивающие упражнения, физическое воспитание, физическая культура.

Abstract. This article is based on the use of sets of general developmental exercises during physical education classes as a complex pedagogical tool for educating students. Conclusions and recommendations presented by the author are suggested to be taken into account in physical education classes with schoolchildren.

Key words: healthy lifestyle, student, overall development exercises, physical education, physical culture

Umumrivojlantiruvchi mashqlar bu maxsus mashqlardir. Ular butun organizmning rivojlanishi va sog'lomlashishida muhim rol o'ynaydi va yelka kamari, gavda, oyoq kabi yirik muskul gruxlarining rivojlanishi va mustahkamlanishiga, bo'g'imlarning xarakatchan bo'lishiga muskullar taranglashuvi va bo'shashuvi jarayonini normallashtirishga yordam beradi. Bu mashqlarning vazifasi to'g'ri qad-qomatni shakllantirish, butun tayanch harakat apparatini mustahkamlash va qon aylanish, nafas olish, almashinish jarayonlari, nerv tizimi faoliyatini yaxshilashdan iboratdir.

Umumrivojlantiruvchi mashqlar harakatlarni idora qiluvchi oliy motor markazlari ishini faollashtiradi; tezkorlik, chaqqonlik, kuchlar nisbati, chidamlilik, egiluvchanlik kabi jismoniy sifatlarni namoyon qilishga yordam beradi, ijobiy-emotsional kayfiyat uyg'otadi.

Umumrivojlantiruvchi mashqlar uch guruhga mo'ljallangan:

- birinchi guruhdagi yelka kamari va qo'l mushaklari uchun mashqlar;
- ko'krak qafasining nafas olishini oshirishga yordam beradi;
- diafragmani mustahkamlaydi, chuqur nafas olishga imkon beradi, umurtqani rostlaydi, yurak mushaklarini mustahkamlashga yordam beradi.

- Ikkinchi guruh mashqlari gavda, orqa mushaklari uchun. Bu mashqlar to'g'ri qaddi-qomatning shakllanishiga ta'sir qiladi va gavdani oldinga va yon tomonlarga engashtirishda, o'ng, chapga burilishda, aylanishda umurtqaning egiluvchanligini rivojlantirishga yordam beradi.

- Uchinchi guruh mashqlari oyoq va qorin mushaklari uchun. Ular ichki organlarni tez harakatlar (sakrashlar, sakrab tushishlar...) paytida chayqalishdan qorin muskullarini mustahkamlashga yordam beradi, shuningdek, vena qon-tomirlarida qon yurishmay qolishining oldini oladi (tizzaga chapatilash, yarim cho'qqayish, cho'qqayish...).

Oyoq va qorin mushaklarini mustahkamlovchi mashqlar:

•to'la va ingichka. Tizzaga cho'kib o'tiring, tovonga suyaning, qorinni chiqarib, belni qayishtiring. Ushbu mashq sizni xipcharoq qiladi. Keyin qorinni chiqaring.

•oyoqlarni oldinga chiqaring. Tik turing. Bir qo'lingiz bilan yon tomonda tiranib, bir oyog'ingizni ko'tarib gorizontal holatda oyoq uchini to'g'irlang. Oldingizga o'ng oyoqni, keyin chap oyoqni. Shu mashqni necha marta bajarish mumkin?

Qo'ng'izvoy bilan Hakka. O'quvchilar qarama-qarshi ikkita guruhlariga bo'linadilar. Bir tomonda start chizig'ida qo'ng'izvoylar, finishda hakkalar. Murabbiyni ruxsatiga ko'ra mashqni bo'lib qo'ng'izvoylar boshlaydi. Signal berilishi bilan qo'ng'izlar emaklagan holda oldida yotgan koptokni boshi bilan turtib marraga olib boradi. U yerdagi hakkalar koptokni oyoqlari orasiga qistirib start tomonga sakrab kelishadi. Shunday qilib, qaysi guruh (qo'ng'izvoy va hakkalar) oldin bajarsa, o'shalar g'olib deb xisoblanadilar.

Daraxtdagi maymuncha. Chalqanchasiga yoting va bir oyog'ingizni tepaga ko'taring ikkala qo'lingiz bilan oyog'ingiz sonidan ushlab, sekin-asta tepaga tirmashib ushlab oyoq panjasigacha chiqaring, go'yo maymuncha yoki mushuk daraxtga chiqqanday. Oyoqni xuddi daraxtni quchoq ochib ushlab olib tepaga chiqqanday.

Bel va orqa mushaklarni mustahkamlovchi mashqlar

Samolyot. Dastlabki holat tik turing, qo'llar yonga cho'zilgan, go'yo samolyotning qanotlari kabi. Endi har tomonga engashib, uchning va ovoz chiqarib uchishni ko'rsating.

Boksyor. Bokschilarni qandayligini bilgan bolalar, tik turib boks tushadi, oynaga qarab, boksyorlik qiladi, yumshoqroq qopni yoki yostiqni osib qo'yib boks tushadi. Shunda bolalarni gavda, qo'l, yelka kamari mushaklari yaxshi rivojlanadi. Himoya va hujumga tayyor bo'lishni o'rganadilar. Organizm mustahkamlanadi va baqquvat bo'ladi.

Shamolli tegirmon. Tik turgan holatda, oyoqlar yelka kengligida yozilgan, qo'lingizni o'ng yoki chapi belingizda, ikkinchisi esa tepaga ko'tarilgan, uni aylantirib turasiz. Tegirmonning pirpiragi shamolga qarab aylanadi, siz sekin-asta ikkala qo'l bilan birin-ketin aylantirishga harakat qiling.

O'tin yoruvchi. Tik turgan holatda, oyoqlarni yozib, qo'llarni juftlab, biron narsa ko'targanday o'tin yorishga tayyorsiz. So'ng 1-2 deb qo'llarni ko'tarib, «uf» 3-4 sanoq bilan o'tin yorishni ko'rsatish kerak. Shunday qilib, 5-6, 7-8 marta mashqni bajarish kerak. Ushbu mashq bel, yelka, qo'llar bo'g'ini mushaklarini mustahkamlaydi.

Oyoq panjalari va mushaklarini mustahkamlovchi maxsus mashqlar

O'rindiqqa yoki polga o'tirib oling. O'ng oyog'ingizni barmoqlari bilan tovonni «tanishtiring» panjalar joyida qoladi, tovonni oldinga, panjalar tomon siljiting. Panjalar siljiydi. Yana qayta tovonlarni panjalarga suring, panjalar yana qochadi. Natijada oyoq panjalari to'lqinsimon bo'lib harakatlanadi. Shunday qilib, yana qayta harakat - oldinga, orqaga siljitib mashq qiling.

Oyoq panjarini «musht» qiling. Polga yoki o'rindiqqa o'tiring, oyoq panjalarini qabiq tovonga qaratib siqib oling va yana qayta rostlab oling (xuddi shunga o'xshash mashqni qo'l panjalariga ham bering). Oyoq panjalarida tayoqni aylantiring. Polga yoki o'rindiqqa o'tiring va tikkasiga gimnastik tayoqcha yoki gantel qo'ying. Oyoq panjalarini bir oz ko'taring, tayoqchani siqib olib aylantiring.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vasilkov G.A. Vasilkov V.G. «Ot igri – k sportu» M. 1985
2. Karatkov I.M. Podvijnie igri vo dvore. M. «Fizkultura i sport», 1987.
3. K.M. Mahkamdjonov Tarbiya nazariyasi va metodikasi fani bryicha ma'ruzalar. TDPU, I- qism –Toshkent, 2003 y.
4. E. Yuzlikaeva, M.Axmedova, G.Qurbonova, SH.Tashmetova, Xushnazarova M. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Toshkent - 2012

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИХАЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

М.Ботирова-Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация. Замонавий таълимда педагогик фаолиятнинг таркибий элементи сифатида таълим жараёнини лойиҳалаш таборо кенгрок ёйилмоқда. Ушбу мақолада таълим жараёнини лойиҳалаш мазмунан ёритиб берилган.

Аннотация. В современном образовании все большее распространение получает проектирование учебного процесса как структурного элемента педагогической деятельности. В данной статье рассматривается проектирование образовательного процесса.

Abstract. In modern education, the design of the educational process as a structural element of pedagogical activity is becoming more and more widespread. This article covers the design of the educational process.

Таълим жараёнини лойиҳалаш педагогик фаолият кўриниши бўлиб, у таълим жараёнининг технологик тузилма ҳама ўқитиш натижасини кафолатловчи метод ва воситалар йиғиндисига эгалиги билан тавсифланади. Лойиҳалаш маҳсули таълим жараёнининг лойиҳаси саналади. Педагогик амалиёт моҳиятини таҳлил этиш натижасида таълим жараёнини лойиҳалашнинг бир неча қонуниятлари ажратилди. Улар:

- 1) таълим жараёнининг лойиҳалаш самарадорлиги барча таркибий қисмлар (технологик бошқарув, восита, ахборот, ижтимоий-психологик муҳит)нинг лойиҳада мақсадга мувофиқ ёритилиши асосида таъминланади;
- 2) таълимнинг технологик воситалари талабаларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳолда танланади;
- 3) лойиҳалаш стратегиялари ўқитувчининг индивидуал услубига мувофиқ танланади;
- 4) лойиҳалаш сифати тескари алоқа (ўқитувчи ва талаба ўртасидаги) кўлами, лойиҳалаш мазмуни, шунингдек, барча омиллар самарадорлигига боғлиқ.

Таълим муассасаларида таълим жараёнини лойиҳалаш икки даражада:

а) ўқитувчи фаолияти даражасида (таълим жараёнининг алоҳида қисмларини лойиҳалаш);

б) таълим менеждери фаолияти даражасида (таълим жараёнини яхлит лойиҳалаш) амалга оширилади.

Таълим жараёнини лойиҳалашда нафақат ҳар бир таркибий қисм, балки улар орасидаги алоқалар ҳам моделлаштирилади ҳамда лойиҳалаш қонуниятлари лойиҳалаш тамойилларининг назарий асосларини ишлаб чиқишга, педагогик фаолият амалиётида қўллашга замин тайёрлайди.

Таълим технологиялари муаммолари, педагогик инновацияларнинг катта тажрибаси, муаллифлик мактаблари ва инновацион ўқитувчилар доимий равишда умумлаштириш ва тизимлаштиришни талаб қилади. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш йўлида олиб борилаётган ислохотнинг муҳим йўналиши сифатида таълим жараёнини технологиялаштиришдан эътироф этилди. Бу жараённинг самарадорлиги ўқитувчилар томонидан замонавий таълим технологияларини таълим амалиётида фаол қўлланилиши, шунингдек, ривожланган хорижий мамлакатлар таълими амалиётида қўлланилаётган замонавий технологиялардан хабардор бўлиш қуйидаги шартлар асосида таъминланди.

Таълим жараёнини технологиялаштириш педагогик фаолиятнинг муҳим кўриниши бўлиб, у қуйидаги босқичларда амалга оширилади. Педагогик вазифанинг ҳал этилишига ўқитувчи ва талаба фаолиятларининг мазмуни, воситаларини лойиҳалаш орқали эришади. Замонавий шароитда таълим жараёнини технологиялаштириш уни лойиҳалашга нисбатан янгирақ ёндашув, яъни, таълим жараёнини технологик структурасига мувофиқ ёритиш заруратини тақозо этади.

Ўқитувчи касбий фаолиятини ташкил этишда таълим жараёнини лойиҳалаш алоҳида аҳамиятга эга. Ҳар бир ўқув курсини ўрганиш алоҳида мавзу ва бўлимларни лойиҳалаш асосида амалга оширилади.

Моҳиятига кўра таълим жараёнини лойиҳалашнинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1. Марказлаштириш тамойили технологик жараёнда талабалар фаолияти моделини лойиҳалашнинг бош элементи сифатида ифодаланади.

2. Рефлексивлик тамойили субъектнинг ўзига, шахсий фаолиятига ва билимига баҳо бериши, ўзгаларнинг у ҳақидаги фикрлари ва улар ўртасидаги ҳамкорлик фаолиятига оид муносабатларни тавсифлайди.

3. Натижавийлик тамойили педагогик шарт-шароитларнинг қулайлиги, оз вақт ва куч сарфлаш эвазига самарали натижаларга эришишни тавсифлайди.

4. Кўп омиллилик тамойили. Ҳар бир таълим жараёни бир қатор объектив ва субъектив омиллар таъсирида амалга ошади.

5. Талаба шахсини таълим жараёнига мослаштириш тамойили. Бола мактаб остонасига қадам қўйганидан бошлаб унинг фаолият кўлами (ўз-ўзига хизмат, меҳнат, дам олиш тарзида) кенгаяди.

6. Таълим жараёнида табиий ривожланиш ва ижтимоийлашув тамойили. Табиий жараёнлар моҳиятини билиш таълим жараёнини самарали, талабаларнинг ёш хусусиятлари, сензитив ривожланиш давлари, ривожланишнинг кейинги босқичига ўтиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш имконини беради.

“Педагогик технология” тушунчаси эса ўз моҳиятига кўра педагогик фаолиятнинг энг муҳим икки жиҳати, яъни, таълим ҳамда тарбия жараёнининг технологиялаштирилишини ифода этиши зарур. Баркамол шахсни шакллантириш муаммосининг ижтимоий зарурият сифатида эътироф этилаётганлигини назарда тутадиган бўлсак, таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувни қарор топтириш, мазкур жараённи технологиялаштиришга эришиш муҳим педагогик вазифалардан бири саналади.

Таълим жараёнидан фарқли тарбия жараёнини технологиялаштиришда бу жараённинг самарасини қисқа муддат оралиғида кўра олиш имконияти йўқ. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари, талаба ва ўқитувчи ўртасида юзага келиш эҳтимоли бўлган зиддиятлар тарбиявий жараённи технологиялаштиришга нисбатан ижодий ва масъулиятли ёндошиш зарурлигини тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аверьянов П.Ф., Чиж А.Г., Исламова Е.А. Приоритеты модернизации образования. Фундаментальные исследования. – 2008. – № 8 – С. 66-67
2. Модернизация образования [электрон ресурс]
// <http://www.gov.karelia.ru/Leader/Gossovet/d14.html>.
3. Н.А. Муслимов ва бошқ. “Педагогнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш” Тошкент – 2019
4. S.Mirkhayitova, G. Shodiyeva, M. Irmatova. Teaching creative thinking to secondary school students through independent education is a pressing issue. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020
5. S Mrixaitova, S Yormatova, N Xodjayeva. Teaching students to think creatively through independent education in higher education is a pressing issue. - Euro-Asia Conferences, 2021

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ТЕХНОЛОГИЯЛАШТИРИШ АСОСЛАРИ

С.И.Мирхайитова-Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи

Аннотация: ЮНЕСКО ҳужжатларида таълим технологияси (анъанавий педагогикада бу тушунча умуман қабул қилинмаган) техник, инсон ресурслари ва уларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда таълим ва ўқитишнинг бутун таълим жараёнини яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли усули сифатида қаралади. Мақолада таълим жараёнини технологиялаштириш ва лойиҳалаш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: таълим, таълимни технологиялаштириш, таълим технологияси, педагогик инновация

Аннотация: Документы ЮНЕСКО рассматривают образовательную технологию (данное понятие вообще не принято в традиционной педагогике) как системный способ создания, применения и определения всего образовательного процесса воспитания и обучения с учетом технических и человеческих ресурсов и их взаимодействия. В статье освещены вопросы технологизации и проектирования образовательного процесса.

Ключевые слова: образование, технологизация образования, образовательная технология, педагогическая инновация.

Abstract: UNESCO documents consider educational technology (this concept is not accepted at all in traditional pedagogy) as a systematic way of creating, applying and defining the entire educational process of education and training, taking into account technical and human resources and their interaction. The article covers the issues of technologicalization and design of the educational process.

Key words: education, technologicalization of education, educational technology, pedagogical innovation

Таълим технологиялари муаммолари, педагогик инновацияларнинг катта таърибаси, муаллифлик мактаблари ва инновацион ўқитувчилар доимий равишда умумлаштириш ва тизимлаштиришни талаб қилади. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш йўлида олиб борилаётган ислохотнинг муҳим йўналиши сифатида таълим жараёнини технологиялаштиришдан эътироф этилди. Бу жараённинг самарадорлиги ўқитувчилар томонидан замонавий таълим технологияларини таълим амалиётида фаол қўлланилиши, шунингдек, ривожланган хорижий мамлакатлар таълими амалиётида қўлланилаётган замонавий технологиялардан хабардор бўлиш қуйидаги шартлар асосида таъминланди.

Таълим жараёнини технологиялаштириш педагогик фаолиятнинг муҳим кўриниши бўлиб, у қуйидаги босқичларда амалга оширилади. Педагогик вазифанинг ҳал этилишига ўқитувчи ва талаба фаолиятларининг мазмуни, воситаларини лойиҳалаш орқали эришади. Замонавий шароитда таълим жараёнини технологиялаштириш уни лойиҳалашга нисбатан янгича ёндашув, яъни, таълим жараёнини технологик структурасига мувофиқ ёритиш заруратини тақозо этади.

Ўқитувчи касбий фаолиятини ташкил этишда таълим жараёнини лойиҳалаш алоҳида аҳамиятга эга. Ҳар бир ўқув курсини ўрганиш алоҳида мавзу ва бўлимларни лойиҳалаш асосида амалга оширилади.

Таълим жараёнини лойиҳалаш – педагогик фаолият кўриниши бўлиб, у таълим жараёнининг технологик тузилма ҳама ўқитиш натижасини кафолатловчи метод ва воситалар йиғиндисига эгаллиги билан тавсифланади.

Лойиҳалаш маҳсули таълим жараёнининг лойиҳаси саналади.

Педагогик амалиёт моҳиятини таҳлил этиш натижасида таълим жараёнини лойиҳалашнинг бир неча қонуниятлари ажратилди. Улар:

1) таълим жараёнининг лойиҳалаш самарадорлиги барча таркибий қисмлар (технологик бошқарув, восита, ахборот, ижтимоий-психологик муҳит)нинг лойиҳада мақсадга мувофиқ ёритилиши асосида таъминланади;

2) таълимнинг технологик воситалари талабаларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳолда танланади;

3) лойиҳалаш стратегиялари ўқитувчининг индивидуал услубига мувофиқ танланади;

4) лойиҳалаш сифати тескари алоқа (ўқитувчи ва талаба ўртасидаги) кўлами, лойиҳалаш мазмуни, шунингдек, барча омиллар самарадорлигига боғлиқ.

Таълим муассасаларида таълим жараёнини лойиҳалаш икки даражада:

а) ўқитувчи фаолияти даражасида (таълим жараёнининг алоҳида қисмларини лойиҳалаш);

б) таълим менеджери фаолияти даражасида (таълим жараёнини яхлит лойиҳалаш) амалга оширилади.

Таълим жараёнини лойиҳалашда нафақат ҳар бир таркибий қисм, балки улар орасидаги алоқалар ҳам моделлаштирилади ҳамда лойиҳалаш қонуниятлари лойиҳалаш тамойилларининг назарий асосларини ишлаб чиқишга, педагогик фаолият амалиётида қўллашга замин тайёрлайди.

Моҳиятига кўра таълим жараёнини лойиҳалашнинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1. Марказлаштириш тамойили технологик жараёнда талабалар фаолияти моделини лойиҳалашнинг бош элементи сифатида ифодаланади.

2. Рефлексивлик тамойили субъектнинг ўзига, шахсий фаолиятига ва билимига баҳо бериши, ўзгаларнинг у ҳақидаги фикрлари ва улар ўртасидаги ҳамкорлик фаолиятига оид муносабатларни тавсифлайди.

3. Натижавийлик тамойили педагогик шарт-шароитларнинг қулайлиги, оз вақт ва куч сарфлаш эвазига самарали натижаларга эришишни тавсифлайди.

4. Кўп омиллилик тамойили. Ҳар бир таълим жараёни бир қатор объектив ва субъектив омиллар таъсирида амалга ошади.

5. Талаба шахсини таълим жараёнига мослаштириш тамойили. Бола мактаб остонасига қадам қўйганидан бошлаб унинг фаолият кўлами (ўз-ўзига хизмат, меҳнат, дам олиш тарзида) кенгаяди.

6. Таълим жараёнида табиий ривожланиш ва ижтимоийлашув тамойили. Табиий жараёнлар моҳиятини билиш таълим жараёнини самарали, талабаларнинг ёш хусусиятлари, сензитив ривожланиш давлари, ривожланишнинг кейинги босқичига ўтиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш имконини беради.

“Педагогик технология” тушунчаси эса ўз моҳиятига кўра педагогик фаолиятнинг энг муҳим икки жиҳати, яъни, таълим ҳамда тарбия жараёнининг технологиялаштирилишини ифода этиши зарур. Баркамол шахсни шакллантириш муаммосининг ижтимоий зарурият сифатида эътироф этилаётганлигини назарда тутадиган бўлсак, таълим ва тарбия жараёнини

ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувни қарор топтириш, мазкур жараёни технологиялаштиришга эришиш муҳим педагогик вазифалардан бири саналади.

Таълим жараёнидан фарқли тарбия жараёнини технологиялаштиришда бу жараённинг самарасини қисқа муддат оралиғида кўра олиш имконияти йўқ. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари, талаба ва ўқитувчи ўртасида юзага келиш эҳтимоли бўлган зиддиятлар тарбиявий жараёни технологиялаштиришга нисбатан ижодий ва масъулиятли ёндошиш зарурлигини тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аверьянов П.Ф., Чиж А.Г., Исламова Е.А. Приоритеты модернизации образования. Фундаментальные исследования. – 2008. – № 8 – С. 66-67
2. Модернизация образования [электрон ресурс]
// <http://www.gov.karelia.ru/Leader/Gossovet/d14.html>.
3. Н.А. Муслимов ва бошқ. “Педагогнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш” Тошкент – 2019
4. S.Mirkhayitova, G. Shodiyeva, M. Irmatova. Teaching creative thinking to secondary school students through independent education is a pressing issue. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020
5. S Mrixaitova, S Yormatova, N Xodjayeva. Teaching students to think creatively through independent education in higher education is a pressing issue. - Euro-Asia Conferences, 2021

O'QITUVCHIDA ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH SHARTLARI

D.Xoshimova -Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya. Pedagogik tajriba eng yaxshi o'qituvchilarning bilim va to'plangan ilg'or tajribalarining asosiy manbai hisoblanadi. Tarixiy tajriba o'tmishdoshlarimizning butun ijodiy merosidan pedagogik jihatdan qimmatli narsani ajratib ko'rsatish, uni amalga oshirish va uni zamonaviy ta'limni rivojlantirishning yangi g'oyalari, maqsadlari, mazmuni va usullari manbai sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, axborot texnologiyalari, zamonaviy tizim, ta'lim, malaka

Аннотация. Педагогический опыт является основным источником знаний и накопленного передового опыта лучших педагогов. Исторический опыт позволяет выделить из всего творческого наследия наших предшественников нечто педагогически ценное, реализовать его и рассматривать как источник новых идей, целей, содержания и методов развития современного образования.

Ключевые слова: компетентность, информационные технологии, современная система, образование, квалификация.

Abstract. Pedagogical experience is the main source of knowledge and

accumulated best experiences of the best teachers. Historical experience makes it possible to distinguish something pedagogically valuable from the entire creative heritage of our predecessors, to implement it and to consider it as a source of new ideas, goals, content and methods for the development of modern education.

Key words: competence, information technology, modern system, education, qualification

Agar pedagogika tarixiga nazar tashlasak, klassiklarning ilmiy g'oyalari salohiyati qanday tug'ilganini, K.D. Ushinskiy, L.N. Tolstoy, tajribali pedagog S.T. Shatskiy, XX asrning gumanist o'qituvchisi A.S. Makarenko, O'qituvchi ma'naviy boy, barkamol va baxtli shaxsni shakllantirishda ta'lim yetakchi o'rinni egallaydi, deb hisoblardi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining ajralmas sifati uning kasbiy kompetensiyasi bo'lishi kerak, ya'ni "o'z faoliyatining u yoki bu sohasidagi bilim va vakolat" ega bo'lishi kerak. (V.I.Dahl lug'ati). Psixologik lug'atda kasbiy pedagogik kompetentsiya "o'qituvchining pedagogik faoliyatini, pedagogik muloqotini va o'qituvchi shaxsini shakllantirishni belgilaydigan, ma'lum qadriyatlar, ideallar tashuvchisi sifatida zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi" deb ta'riflanadi.

Ta'limning zamonaviy tendentsiyalariga muvofiq, pedagogik kompetensiyalarga quyidagilar kiradi:

- mustaqil o'rganish;
- malakangizni oshiring yoki butunlay qayta tayyorlang;
- vaziyatni va ularning imkoniyatlarini tezkor baholash;
- qarorlar qabul qilish va ular uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish;
- o'zgaruvchan yashash va mehnat sharoitlariga moslashish;
- Ishlashning yangi usullarini ishlab chiqing yoki ularni optimallashtirish uchun eskilarini o'zgartiring.

Mutaxassislarining fikriga ko'ra, kompetensiyalarni shakllantirishning birinchi qadamlari bu "hayotiy ko'nikmalar" (shaxsiy muammolar, stressni yengish; vaqtni boshqarish; ko'rsatmalarni tushunish, qoidalarga rioya qilish; hujjatlarini rasmiylashtirish, hmatn va raqamli ma'lumotlarni qayta ishlash va tizimlashtirish; matnlarni yozish va gapirish; ishbilarmonlik aloqalarini amalga oshirish; faol bo'lish, nostandart yechim taklif qilish, o'z nuqtai nazarini aql bilan himoya qila olish) va o'z fanini o'rgatishdir.

Ta'lim jarayonining vazifalari shaxslararo darajada, yaqin muloqot jarayonida hal qilindi: o'quvchi - o'quvchi, o'quvchi - jamoa, o'quvchi - o'qituvchi.

V.A. Suxomlinskiy ta'limning mohiyati muloqotda, dialogda, bola bilan muloqotda, deb hisoblagan:

- o'qituvchi va o'quvchi teng sharoitda bo'lishi kerak, ustuvorliklar yo'q, muloqot teng asosda;
- o'quvch bilan muloqot uning asosiy ruhiy o'zagi, ongli ruhiy afzalliklarini bilishga asoslangan bo'lishi kerak;

- muloqot jarayonida o'qituvchi o'quvchning shaxsiy fazilatlarini o'rganishi va mustahkamlashi, keyin esa o'zini o'zi baholashga o'rgatishi kerak;
- o'quvch va o'qituvchi o'z his-tuyg'ularida doimo samimiy bo'lishi kerak.

Bu kompetensiyalarni shakllantirish nazariy darajada amalga oshiriladi, lekin ularning aksariyati amaliyotda shakllanadi.

Maktab uchun kadrlar tayyorlashni takomillashtirish muammosi O'zbekiston jamiyatidagi iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar bilan bog'liq. O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'lim fan bilan uzviy bog'liq holda iqtisodiy o'sish, milliy iqtisodiyotning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishning tobora kuchli harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda.

Kompetentsiyaga asoslangan ta'limga kirish ta'lim jarayonining barcha subyektlari va birinchi navbatda o'qituvchilar tomonidan bir qator izchil harakatlarni o'z ichiga oladi. Talabalarda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qaror qabul qilishda ishtirok etish, tajribadan foydalana olish, tabiiy va ijtimoiy hodisalarga tanqidiy munosabatda bo'lish, ya'ni asosiy kompetensiyalarni amalga oshirish uchun zamonaviy o'qituvchi qanday metod va texnologiyalarni egallashi kerak? O'zining kasbiy ko'tarilishi va rivojlanishini ta'minlash uchun o'qituvchining o'zi qanday kasbiy va pedagogik kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak? Qanday sharoitlarda kompetentsiyalar kasbiy kompetentsiya darajasiga o'tadi? Kasbiy kompetentsiyani aniqlash muammosi va uning kompetentsiya tushunchasi bilan o'zaro bog'liqligi yaqinda ilmiy pedagogik muhitda va amaliyotchi o'qituvchilar orasida muhokama mavzusiga aylandi. Keling, bu masalani tushunishga harakat qilaylik.

Eng umumiy ma'noda "kompetentlik" tegishli faoliyat sohalarida va muayyan turdagi vazifani hal qilishda talablarga, belgilangan mezonlarga va standartlarga rioya qilish, zarur faol bilimlarga ega bo'lish, natijalarga ishonch bilan erishish va vaziyatni o'zlashtirish qobiliyatini anglatadi. "Kompetensiya" tushunchasi birinchi marta 60-yillarda AQSHda faollik ta'limi kontekstida qo'llanilgan bo'lib, uning maqsadi mehnat bozorida muvaffaqiyatli raqobatlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash edi. Shunday qilib, kompetentsiyani shaxsiy toifa sifatida ko'rib chiqish mumkin; kompetensiyalar - kompetentsiyaning "anatomiyasi" sifatida. Mehnat faoliyatini tashkil etishga zamonaviy yondashuv nuqtai nazaridan, malakali mutaxassis (shu jumladan o'qituvchi) tanqidiy fikrlash, ya'ni turli xil echimlar orasidan eng maqbulini tanlash qobiliyati, ular bilan ishlash qobiliyati bilan ajralib turishi kerak. ma'lumot, "bu yerda va hozir" professional muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun bashorat qilish va tahliliy ko'nikmalar bloki.

Keling, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tushunchasining bir nechta ta'riflarini ko'rib chiqaylik (bir nechta ta'riflar ko'rgazmali taxtada joylashtirilgan, o'qituvchi ularni hech qanday baho bermasdan o'qiydi):

1. Kompetensiya - bilim, qobiliyat, ko'nikma, shuningdek, ularni faoliyatda, muloqotda, shaxsning rivojlanishida (o'zini-o'zi rivojlantirishda) amalga oshirish usullari va usullari. (Mitina L.M.)

2. Pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot yetarli darajada yuqori saviyada amalga oshiriladigan, o'qituvchi shaxsi ro'yobga chiqadigan, maktab o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berishda yaxshi natijalarga erishiladigan o'qituvchining ishi malakali hisoblanadi. Shu bilan birga, o'qituvchining malakasi, bir tomondan, uning kasbiy bilim va ko'nikmalari, ikkinchi tomondan, kasbiy pozitsiyalari, psixologik fazilatlar nisbati bilan ham belgilanadi. (Markova A.K.)

3. Kompetentlik - bu xodimning normal va ekstremal sharoitlarda o'z vazifalarini sifatli va aniq bajarishi, yangi narsalarni muvaffaqiyatli o'rganishi va o'zgaruvchan sharoitlarga tez moslasha olish qobiliyatidir. (Vesnin V.R.)

4. Kompetensiya - ta'lim jarayonini qurishda o'zgaruvchanlik, optimallik va samaradorlikni ta'minlaydigan, shaxsning bilim, ko'nikma, xususiyat va fazilatlar majmuasini o'z ichiga olgan murakkab shakllanishdir. (Adolf V.A.)

Kompetentsiya - bu kasbiy va pedagogik kompetensiyalar yig'indisidir. (Solovova E.N.) Yuqorida kompetentsiya kompetentsiyaning o'ziga xos "anatomiyasi" ekanligini ta'kidlagan holda, kompetentsiyaning mohiyati masalasini qo'shimcha ravishda ko'rib chiqish mantiqan to'g'ri keladi. Quyidagi kasbiy va pedagogik kompetensiyalar ajratiladi:

Ijtimoiy-psixologik kompetentsiya kasbiy muammolarni, shu jumladan rivojlanish rejimida hal qilish istagi bilan bog'liq. Pedagogik muloqot va ta'lim jarayoni sub'ektlari bilan o'zaro munosabatlarning muvaffaqiyati darajasini belgilaydigan kasbiy va kommunikativ kompetentsiya. Umumiy pedagogik kasbiy kompetentsiya, bu shaxsning kognitiv jarayonlarining psixologiyasi va psixofiziologiyasining individual xususiyatlarini qo'llashga psixologik va pedagogik tayyorgarlikni o'z ichiga oladi; pedagogika asoslarini bilish.

Fan mutaxassisligi bo'yicha fan kompetensiyasi:

- o'qitiladigan fan sohasidagi bilimlar, uni o'qitish metodikasi.
- boshqaruv kompetensiyasi, ya'ni pedagogik tahlil o'tkazish, maqsadlarni belgilash, faoliyatni rejalashtirish va tashkil etish ko'nikmalariga ega bo'lish.
- Reflektiv kompetentsiya, ya'ni o'z pedagogik faoliyatining jarayoni va natijasini ko'rish qobiliyati.
- IR texnologiyalari sohasida ishlash qobiliyati bilan bog'liq axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi.
- o'qituvchini eksperimentator sifatida tavsiflovchi innovatsiyalar sohasidagi kompetentsiya.
- ijodiy kompetentsiya, ya'ni o'qituvchining faoliyatni ijodiy, tadqiqotchilik darajasiga olib chiqish qobiliyati.

Hozirgi vaqtda o'qituvchining kasbiy mahoratini va uning kasbiy mahorat darajasini baholashning eng dolzarb muammosini hal qilish uchun ma'lum darajada qo'llaniladigan turli diagnostika usullari mavjud. Bir tomondan, o'qituvchilarni "bilim-mahorat-mahorat" formulasiga undab bo'lmaydi, o'qituvchi qalbining barcha olijanobligini, uning ijodining betakror lahzalarini takroriy ta'lim-tarbiya jarayonida o'lchay oladigan vosita yo'q. Hech narsa o'qituvchining mehnati va idroki bilan o'lchanmaydi, ular yo'qdan va yo'qdan paydo bo'lmaydi, balki

o'qituvchining barcha oldingi tajribasi, o'zi bilan cheksiz muloqotlari bilan tayyorlanadi.

Boshqa tomondan, o'qituvchining ishi "muvaffaqiyat dosyesi" ni to'playdi, bu "o'qituvchining hayotida sodir bo'layotgan barcha quvonchli, qiziqarli va munosib bo'lgan narsalarni" aks ettiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar o'qituvchining malakasi va kasbiy mahoratini, ya'ni uning kasbiy kompetentsiyasini oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi - shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish, jamiyatda ijtimoiy moslashishga, mehnat faoliyatini boshlashga, o'z-o'zini tarbiyalashga va o'z-o'zini tarbiyalashga qodir bo'lgan o'z mamlakati fuqarosining ko'p qirrali shaxsini tayyorlashdir. - takomillashtirish. Erkin fikrlaydigan, o'z faoliyati natijalarini bashorat qiladigan va o'quv jarayonini modellashtiradigan o'qituvchi maqsadlarga erishishning kafolati hisoblanadi. Aynan shuning uchun ham hozirgi vaqtda zamonaviy, jadal o'zgarib borayotgan dunyoda shaxsni tarbiyalashga qodir, malakali, ijodiy fikrlaydigan, raqobatbardosh shaxsga bo'lgan talab keskin oshdi.

Zamonaviy talablardan kelib chiqib, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishning asosiy yo'llarini aniqlash mumkin:

- uslubiy birlashmalarda, ijodiy guruhlarda ishlash;
- tadqiqot faoliyati;
- innovatsion faoliyat, yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish;
- pedagogik yordamning turli shakllari;
- pedagogik tanlov va festivallarda faol ishtirok etish;
- o'z pedagogik tajribasini tarjima qilish;
- AKTdand foydalanish va boshqalar.

Ammo sanab o'tilgan usullarning hech biri samarali bo'lmaydi, agar o'qituvchining o'zi o'z kasbiy mahoratini oshirish zarurligini anglamasa. Pedagogik o'sish uchun motivatsiya va qulay shart-sharoitlarni yaratish zarurati shundan kelib chiqadi. O'qituvchi o'z kasbiy fazilatlari darajasini oshirish zarurligini mustaqil ravishda anglab etadigan sharoitlarni yaratish kerak. O'z pedagogik tajribasini tahlil qilish o'qituvchining kasbiy o'zini-o'zi rivojlanishini faollashtiradi, buning natijasida tadqiqot qobiliyatlari shakllanadi, keyinchalik ular pedagogik faoliyat bilan birlashtiriladi. O'qituvchi maktab taraqqiyotini boshqarish jarayonida ishtirok etishi kerak, bu uning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi.

Kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish - bu doimiy rivojlanish va o'z-o'zini takomillashtirishni o'z ichiga olgan individual kasbiy fazilatlarni rivojlantirishga, kasbiy tajribani to'plashga olib keladigan kasbiy tajribani o'zlashtirish va modernizatsiya qilishning dinamik jarayoni.

Kasbiy kompetentsiyani shakllantirish bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- introspektsiya va ehtiyojni anglash;
- o'z-o'zini rivojlantirishni rejalashtirish (maqsadlar, vazifalar, yechimlar);
- o'zini namoyon qilish, tahlil qilish, o'z-o'zini tuzatish.

Kasbiy kompetentsiyani shakllantirish tsiklik jarayondir, chunki pedagogik faoliyat jarayonida kasbiy mahoratni doimiy ravishda oshirish kerak va har safar sanab o'tilgan bosqichlar takrorlanadi, lekin yangi miqyosda. Umuman olganda, o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni biologik jihatdan belgilanadi va o'z hayotini ongli ravishda tashkil etadigan shaxsning ijtimoiylashuvi va individuallashuvi bilan bog'liq, shuning uchun o'z rivojlanishi. Kasbiy kompetentsiyani shakllantirish jarayoni atrof-muhitga ham kuchli bog'liqdir, shuning uchun aynan atrof-muhit kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishni rag'batlantirishi kerak. Maktabda demokratik boshqaruv tizimi bo'lishi kerak. Bu xodimlarni rag'batlantirish tizimi va pedagogik monitoringning turli shakllari (nazorat emas!), ular orasida anketalar, testlar, suhbatlar, tajriba almashish, tanlovlar va o'z yutuqlarini taqdim etish uchun maktab ichidagi tadbirlar kiradi. Rag'batlantirishning ushbu shakllari o'qituvchining hissiy tashvish darajasini pasaytiradi, jamoada foydali psixologik muhitni shakllantirishga ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Анисимов В.В., Грохольская О.Г., Никандров Н.Д. Общие основы педагогики: учеб. для вузов. М.: Просвещение, 2007. 574 с.
2. Teaching creative thinking to secondary school students through independent education is a pressing issue S Mirkhayitova, G Shodiyeva, M Irmatova ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10 (8), 26-31
3. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев: Радянська школа. 1973. 288
4. Грохольская, О.Г. Гуманистическая направленность стратегии развития образования сегодня // Педагогика. 2016. No 8. С. 31–38.
5. Teaching creative thinking to secondary school students through independent education is a pressing issue S Mirkhayitova, G Shodiyeva, M Irmatova ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10 (8), 26-31

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК ОИЛАСИ НИГОҲИДА

Ш.Шомуродов–Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация. Мақолада фарзанд тарбиясида оила ва ундаги миллий кадриятларнинг ўрни тўрисидаги фикрлар келтирилган. Фарзанд тарбиясида ота-онанинг намунаси тўғрисидаги фикрлар, оиладаги соғлом турмуш тарзининг ижобий таъсири ҳам кўрсатиб ўтилган. Фарзанд тарбиясида миллий кадриятларнинг аҳамияти ҳам батафсил ёритиб берилган.

Калит сўзлар: тарбия, оила, соғлом турмуш тарзи, муомала маданияти, миллий кадриятлар, ота-она намунаси.

Аннотация. В статье представлены мысли о роли семьи и национальных ценностей в воспитании ребенка. Также показаны мнения о примере родителей в воспитании ребенка, положительном влиянии

здорового образа жизни в семье. Также подробно объясняется важность национальных ценностей в воспитании детей.

Ключевые слова: воспитание, семья, здоровый образ жизни, культура обращения, национальные ценности, родительский пример.

Abstract. The article presents thoughts on the role of family and national values in child upbringing. Opinions about the example of parents in raising a child, the positive effect of a healthy lifestyle in the family are also shown. The importance of national values in child rearing is also explained in detail.

Key words: education, family, healthy lifestyle, treatment culture, national values, parental example.

Оила-жамиятнинг бир бўлаги, қимматли жавоҳири бўлиши билан бирга, дастлабки тарбия ўчоғи ҳисобланади. Маълумки, инсоннинг тақдири, келажак ҳаётидаги ютуқлари ёки муваффақиятсизлиги, бахтли ёки бахтсизлиги, касб танлаши ҳаттоки кайфияти, унинг оилавий муҳити билан боғлиқдир. Чунки шахс маънавияти, унинг дунёқараши, инсоннинг тасаввур ва эътиқодига алоқадор кўникмалар мажауи асосан оилада шаклланади. Шу билан бирга фарзанд тарбиясига ота-онанинг таъсири ҳам муҳим аҳамиятга эга. Оилада эр-хотинлар муносабатлари масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим, чунки «эркак оила бошлиғи, аёл эса эркакнинг яхши ва муносиб йўлдоши. Бола тарбиясида яхши ворис ва ёрдамчидир. Фарзанд дастлабки тарбияни оиладан олар экан, уни чақалоқлигидан бошлаш керак. Абдулла Авлонийнинг фикрича «Алҳосил тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот ё ҳалокат, ё саодат ё фалокат масаласидир». Ота-она мазкур тарбия ўчоғида бош тарбиячи бўлса, фарзандлар, набиралар эса тарбияланувчилардир. Шунинг учун ҳам боланинг қандай инсон бўлиб тарбия топиши, қандай инсон бўлиб камолга етиши кўп жиҳатдан бош тарбиячилар. яъни ота-оналарга боғлиқ. Ота-она намунаси фарзандлар учун кўргазмали дарсдир.

Ота-оналар болалар олдида бир-бирларини ҳурмат қилишлари, бир-бирларига илиқ муносабатда бўлиш билан бирга, фарзандлар олдида овозни кўтариб гапириш ёки уруш-жанжаллар қилмасликлари керак. Чунки бундай ўзаро муносабатлар бола психикасига ҳам салбий таъсир кўрсатади, чунки бу даврда бола овоз тонидан ҳар қандай муносабатларни фарқлай олади. Айрим ҳолларда болаларни ҳаддан зиёд эркалатиш, уларнинг барча истакларини сўзсиз бажариш, фақат болани севиш ҳам яхши оқибатларга олиб келмайди. Бундай қилиш болада шухратпарастлик, ўз хатосини кўра олмаслик, худбинлик каби жиҳатларни шаклланишига олиб келади. Фарзандларимиз келажакда инсонларга шубҳа кўзи билан қарамасликлари уларга ҳеч қачон ёлғон гапирмаслигимиз кераклиги муҳимдир. Ёлғон гапириш хатолигини билиб туриб, уларга ёлғон гапирсак, унинг ички туйғуларига ёмон таъсир кўрсатади ва болада бора-бора ота-онага ишонмаслик, уларга нисбатан ҳурматсизлик шаклланади, негаки, бола учун ҳар доим ота-она идеал

хисобланади. Шунинг учун фарзанд тарбияси гап билан эмас, балки амаллар билан амалга оширилиши зарур.

Болада инсонпарварлик, Ватанга муҳаббат, иймон-этиқод, маъсулият, муқаддас анъаналаримизга содиқлик, илмга иштиёқ, маданият кўникмаларини шакллантириб бориш лозимлигини ҳар бир ўзбек оиласидаги ота-она қалбдан ҳис қилиши зарур. Шундай экан, болалар тарбиясининг бош мактаби эр-хотин, ота-онанин гўзаро муносабатидир. Ота-она учун фарзанд тарбияси муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Оила, унинг асрлар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари ҳам фарзанд тарбиясида муҳим омилдир. Чунки асрлар оша омон қолиб, бизгача етиб келган миллий қадриятларимиз, маънавий ва маърифий маданиятимиз оиланинг ҳақиқий тарбия маскани эканлигини исботлайди.

Абдурауф Фитратнинг фикрича «фарзандни тўлақонли камол топтириб, вояга етказиш учун, ақлий ва маънавий тарбиядан иборат бўлган кўп таркибли тарбия бериш муҳимдир» [1]. Таълим-тарбия, одоб-ахлоқ болаликдан берилгани маъқул. Оилавий тарбия ижтимоий тарбияга нисбатан болаларнинг руҳий оламига ҳиссиёти ва туйғуларига чуқур таъсир кўрсатади. Фарзанд тарбияси жараёнида бола ҳуқуқларининг камситилмаслиги ҳам талаб этилади. Ҳадиси шарифларда ҳам «фарзандларингизни ҳурмат қилинг ва уларни яхши хулқ билан хулқлантиринг» [2] деб таъкидланган.

Ўзбек оилаларида бола тарбиясида отанинги ўрни алоҳида белгиланади, айниқса ўғил болалар тарбиясида. Қиз болалар тарбиясида эса онанинги ўрни бекиёсдир. Она ўз қизига турмушнинг барча паст-баландларини ўргатиши, хаттоки, оила, никоҳ сирларини ўғил-қизларимизга ўзигахос тарзда тушунтириб бориш муҳимдир. Ота-оналар ўз вақтида қизлари ва ўғилларига оилавий муносабатлар тўғрисида етарли билим бериб боришлари лозим.

Тарихий маданиятимизнинг илк даврлари ҳақида маълумот берувчи «Авесто» таълимотида ҳам оиладаги муҳит эр ва хотин ўртасидаги муносабатлар, уларнинг бир-бирини тушуниши, меҳр-оқибатлилиги, фарзанд тарбияси билан боғлиқ маъсулиятни англаши жамият тараққиётининг асосий омилларидан бири деб қаралган [3]. Ўзбек оилаларида ота-онага меҳрли бўлиш масалалари ҳам алоҳида ўрин тутди. Оиладаги фарзандларнинг эл-юртга муносиб бўлиб ўсиши ота ва онага, уларнинг меҳрларига боғлиқ. Агар оиладаги фарзанд тарбиясиз бўлса, бунга фақат ота ва она жавобгардир. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ баркамол, соғлом авлод тарбияси давлатимизнинг энг устивор вазифасига айланганди. Фарзанд тарбияси борасида Президент Ш.М.Мирзиёев Тошкент вилоятида бўлиб ўтган йиғилишда: «Ҳокимлар энди таълим ва маънавият билан машғул бўлади», - деб таъкидлади. Бундан кўриниб турибдики, ҳоким, яъни раҳбар ўз ҳудудида маънавиятга, маънавий ҳаётга ҳомий бўлар экан, мазкур соҳада туб бурилишлар бўлиши шубҳасиз. Тўғри, ҳар бир даврда фарзанд тарбияси муҳим аҳамият касб этган. Демак, ҳоким ҳар томонлама етук, узоқни кўра

билувчи, раҳмдил ва адолатли, шунингдек, халқнинг тарбиясига ҳам маъсул шахсдир.

Маълумки, фарзандлар тарбиясига эътибор қаерда кучли бўлса, ўша жойда ҳуқуқбузарли кжиноятчилик барҳам топади. Аксинча бўлса, маънавийт инкирозга юз тутди. Мамлакат раҳбари кўп бора такрорлаётган «ўз болангни ўзинг асра», ҳикмати ота-оналар зиммасига алоҳида маъсулият юклайди. Фарзанд тарбияси-ҳамманинг иши. Халқимизда «Бир болага етти маҳалла ҳам ота, ҳам она», «ўз кўлингиз билан болангизни ҳалокатга ташламанг», «ўз болангиз тарбиясига ўзингиз маъсул, огоҳ бўлинг» каби иборалар бежиз шаклланмаган.

Тарбия кўрган инсонгина бошқаларга ижобий таъсир кўрсатишга қодир бўлади. Демак, тарбия-маъсулият ва жавобгарлик масаласидир. Маъсулият масаласи оилада ҳам асосий негизни ташкил этади. Маъсулият одамнинг зиммасига юклатилган ишни ўз вақтида, охиригача бажаришдир.

Бугунги кун ёшлари кимдан ўрнак олади, кимга ўхшашни хоҳлайди? Бу саволнинг жавоби фақат оилада. Сир эмас, фарзанд ҳамма одатни ота-онасидан ўрганади. Катталар маъсулиятли бўлса, бу фазилат фарзандларга ҳам ўтади. Шунинг учун ҳам маъсулият болалар онги ва шуурига тарбиянинг илк босқичидан сингдирилиши лозим. Тарбия ва маъсулият муштарак, уйғун, бири бошқасини тўлдириши зарур. Тартиб-интизом маъсулиятни шакллантиради. Шунинг учун тартиб одатга, одат эса бевосита амал қилинадиган мажбуриятига айланиши зарур. Оилада, одоб-ахлоқ ва таълим-тарбияга эътибор қон-қонимизга сингиб кетган бурчимиздир. Оилапарварлик биз учун нечоғлик муҳим ҳисобланади. Маҳалладагилар, айниқса, кексалар кўчада нобоп ишқилаётган бола олдидан ҳеч қачон бепарво ўтиб кетмаган. Аксинча, шу заҳотиёқ танбеҳ бериб тўғри йўлга солишган. Оиладаги муҳит ота-она маъсулиятларини ҳис қилиши билан барқарор бўлади. Халқимизда «Қуш уясида кўрганини қилади» деган мақол бор. Фарзанд тарбиялаётган ота-она ҳар бир ҳаракати, юриш-туриши, муомаласи билан фарзандларига намуна бўлишлари лозим. Чунки бола табиатан ниҳоятда тақлидчан ва кузатувчан бўлади. Шунинг учун унинг атрофидагилари ўзларининг одатлари билан баъзан ўзлари сезмаган ҳолда уларга таъсир қиладилар. Оиладаги кўпол муносабатлар, кўп ёлғон гапириш, ёқимсиз хатти-ҳаракат бола тарбиясига салбий таъсир қилади. Шунинг учун ҳам фарзанд тарбиясида ота-онанинг муомаласи муҳим ўрин тутди. Бола тарбияси ўта мураккаб ва маъсулиятлидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Абдуғофуров. Зокиржон Фурқат.-Т.: фан 1977й.
2. Имом ал Бухорий Ҳадислар тўплами 1-4 жилдлар.-Т.:1990-1995 йй.
3. МаҳкамовТ.Авестоҳақида –Т.:Шарқ, 2000й.
4. S.Mirkhayitova, G. Shodiyeva, M. Irmatova. Teaching creative thinking to secondary school students through independent education is a pressing issue. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020

5. S Mrixaitova, S Yormatova, N Xodjayeva. Teaching students to think creatively through independent education in higher education is a pressing issue. - Euro-Asia Conferences, 2021

KREDIT MODUL TIZIMINING AHAMIYATI

Sh.A.Ziyayev-Qo‘qon DPI, doktorant

M.V.Rejavaliyeva-Qo‘qon DPI, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Kredit modul tizimi” ning hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilishi yoritilgan. Bugungi kunda Respublikimizdagi barcha oliy ta'lim muassasalari faoliyatiga kredit modul tizimi joriy etilishi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: kredit, modul, kredit tizimi, kredit to'plash, baholash mezonlari, mustaqil ta'lim, oraliq nazorat, yakuniy nazorat, akademik qarzdorlik,

Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi: talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimini reyting asosida baholash.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ta'limiy islohotlar jarayonida jahon andozalariga mos keladigan uzluksiz ta'lim tizimini yaratish, ta'lim tizimini samaradorlini yuqori bosqichlarga ko'tarish masalarining ijobiy hal etilishiga erishish dolzarb pedagogik vazifalar sifatida kun tartibiga qo'yildi. Shu ma'noda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-oktabrdagi “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-son farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 824-son qarori hamda 2020/2021 o'quv yilidan boshlab respublikamizdagi barcha oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish tartibi joriy etildi.

Kredit-modul tizimining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi:

- o'quv jarayonlarini modul asosida tashkil qilish;
- bitta fan, kurs (kredit)ning-qiymatini aniqlash;
- talabalar bilimini reyting bali asosida baholash;
- talabalarga o'zlarining o'quv rejalarini individual tarzda tuzishlariga imkon yaratish;
- ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim olishning ulushini oshirish;
- ta'lim dasturlarining qulayligi va mehnat bozorida mutaxassisga qo'yilgan talabdan kelib chiqib o'zgartirish mumkinligi.

Keling, shu o'rinda modul va kredit tushunchalari mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Modul — bu, bir nechta fan hamda kurslar o'rganiladigan o'quv rejasining bir qismi. U talabalarda ma'lum bir bilim va ko'nikma hosil qilish, tahliliy-mantiqiy mushohada yuritish salohiyatiga ega bo'lishiga qaratilgan bir nechta fanlar (kurslar) majmui hisoblanadi. Bunda o'qituvchi o'quv jarayonini tashkil qiladi, jonli, video hamda audio ma'ruzalar o'qiydi, talabaning faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi. Talaba esa mavzuni mustaqil o'rganadi hamda berilgan topshiriqlarni bajaradi.

Modul asosida o'qitish tizimida talabalar bilimi, malakasi hamda ko'nikmasini baholashda reyting baholash tizimidan foydalaniladi. Unda talabaning barcha o'quv faoliyati, ya'ni auditoriya va auditoriyadan tashqarida olgan, o'zlashtirgan bilimlari ball berish orqali baholanadi.

Kredit (credit) — talabaning alohida ta'lim yo'nalishi yoki dasturi (kurs) bo'yicha fanlarni o'qib o'rganishi va o'z-lashtirishi uchun sarflangan o'quv yuklamasining (vaqtning) o'lchov birligidir. Kredit — talabaning me'yoriy hujjat bilan belgilangan, odatda bir hafta davomida auditoriyada va mustaqil ravishda ta'lim olishi uchun ajratilgan minimal vaqt o'lchovidir. Talabaga kredit ma'lum bir fandan belgilangan topshiriqlarni bajarib, yakuniy imtihondan muvaffaqiyatli o'tgandan so'ng beriladi.

Har bir talaba kelajakda tanlagan yo'nalishi va mutaxassisligi bo'yicha diplomga ega bo'lishi uchun kreditlarni yig'ib borishi lozim. To'plangan kredit talabaga butun umr davomida o'zining malakasini oshirib borish yoki qo'shimcha oliy ma'lumot olishiga xizmat qilib boraveradi. Iqtisodiy tilda aytganda, to'plangan kredit talabaning akademik "aktivi"ga aylanib boradi.

Kredit texnologiyasi ta'lim oluvchilarga ishchi o'quv rejaga kiritilgan tanlov fanlarini tanlash, bu orqali individual o'quv rejasini shakllantirishda bevosita

ishtirok etish huquqini beradi. Ularga, nafaqat fanlarni, balki professor-o'qituvchilarni ham tanlash erkinligi beriladi. Talabalarga fanlarni tanlash imkoniyatining berilishi ijobiy hol sanaladi. Bu o'quv jarayonlarini baholashning o'ziga xos qiymat ko'rsatkichi bo'lib ham hisoblanadi.

Bugungi kunda mazkur kredit o'lchovi tizimini amaliyotga tatbiq etish bo'yicha to'rtta model keng tarqalgan.

Bular Amerika qo'shma Shtatlarining kredit tizimi (USCS); Yevropa mamlakatlarining kredit tizimi (ECTS); Osiyo — Tinch okeani mamlakatlarining kredit tizimi (UCTS); Buyuk Britaniyaning kredit tizimi (CATS).

Ushbu modellarning ichida eng ko'p tarqalgani AqSh va Yevropa modellaridir.

Ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimiz Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi kredit tizimini joriy etishda Yevropaning ECTS tizimidan foydalanishga ustuvorlik qaratyapti. Shu bois uning afzal jihatlari, qulayliklari, yutuq va kamchiliklari haqida ham to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Bolonya deklaratsiyasining eng muhim jihatlardan biri oliy ta'lim muassasalarining yagona "kredit tizimi"dan foydalanish (ECTS)ga asoslanadi. Kredit yoki kredit birligi — o'quv rejasida hisobga olingan har qanday o'quv faoliyatining -qiymat ko'rsatkichi hisoblanadi.

ECTS tizimi Yevropa va umuman, Bolonya jarayoni ishtirokchi-mamlakatlari talabalariga katta afzalliklarni taqdim etadi.

Masalan, talaba ta'lim olayotgan universitetida egallagan akademik bilimlarini shu tizimga a'zo mamlakatlar oliy ta'lim muassasalarida tan olinishini, ya'ni o'ziga xos "konvertatsiyasi"ni kafolatlaydi. Shu bilan birga, mazkur tizim a'zolariga talabalarni boshqa OTMga o'qishini tiklash, ko'chirish va tugatish imkoniyatini beradi.

ECTS tizimi universitetlarga ham bir qator qulayliklarni taqdim etadi. Chunonchi, ma'lum bir ta'lim yo'nalishi va mutaxassisliklar kesimida o'quv jarayoni haqidagi axborotlarni aniq aks ettiruvchi o'quv rejalarining o'xshashligi hamda yagonaligini ta'minlaydi. Shuningdek, mutaxassislik darajasining tan olinishiga erishish maqsadida talabani qabul qiluvchi va jo'natuvchi oliy o'quv yurtlaridagi dasturlarning mazmunini oldindan kelishib olish imkonini beradi. Talabaning ta'lim olishi bilan bog'liq barcha masalani hal etishdagi javobgarligi hamda mustaqilligi saqlanadi. Yevropa ta'lim tizimida o'quv kurslari va barcha ta'lim jarayoni kreditlarda, O'zbekiston hamda MDhning boshqa mamlakatlarida esa akademik soatlarda hisoblanib kelinadi.

ECTS tizimi bo'yicha har bir oliy ta'lim muassasasi kredit tarkibini, har bir modul bo'yicha kreditlar sonini, qolaversa, har bir kurs va umuman, o'qish davrini tamomlash uchun talaba tomonidan to'planishi lozim bo'lgan kreditlarning umumiy miqdorini mustaqil belgilaydi.

Amaldagi o'qitish tartibidan farqli o'laroq, kredit tizimida majburiy fanlardan tashqari tanlov fanlari ham talabaning individual dars jadvaliga kiritiladi. Talabalar o'qishdan haydalmaydi yoki kursdan-kursga qoldirilmaydi. Qaysi fan

(kurs)dan belgilangan kreditlarni to'play olmasa, faqat o'sha fanning o'zidan qayta imtihon topshiradi, xolos. Oliy ma'lumot to'g'risidagi diplom esa belgilangan kreditlar to'plagandan so'ng beriladi.

ECTS tizimi bo'yicha talabalarning bir yilda to'plashi lozim bo'lgan kredit miqdori 60 ni tashkil etadi. Bir o'quv yili ikki semestrda iborat bo'ladi deb -olsak, talaba har semestrda 30 kredit to'plab borishi lozim. Bakalavriat dasturi 3-4 yillik bo'lsa, talaba bakalavr darajasini qo'lga kiritishi uchun jami 180 — 240 kredit, 1-2 yillik magistra-tura dasturini tugallashi uchun esa, 60 — 120 kredit to'plashi majburiyat hisoblanadi.

Kredit tizimi u yoki bu kursni yoki yaxlitlikda ma'lum bir o'quv dasturini o'zlashtirish uchun zarur o'quv yuklamasi va unga ajratilgan vaqtni aniqlash uchun zarur.

Bir smestr davomida talabalar individual rejasida belgilangan fanlar shu jumladan (a) guruh fanlarini qo'shganda 25 kredit to'plashi kerak.

Talaba 20 dan kam kredit to'plasa, (a) guruh fanlarni 100 % o'zlashtirsa, u keying smestrda o'qish imkoniyatini avtomatik qo'lga kiritadi.

Agar talab 20 dan kam kredit to'plasa, u avtomatik talabalar safidan chiqariladi.

O'z xohishi bilan talaba (a) guruh fanlaridan zarur kreditini to'play olsa, avvalgi kursda qayta o'qishni tiklashi mumkin.

Masalan: fanga 240 soat ajratilgan bo'lsabu fan 4 kreditga to'g'ri keladi.

Kredit modul tizimida fanlar majburiy va tanlov fanlariga bo'linadi. Har bir talaba o'quv rejasi asosida tuzilgan dars jadvaliga kirgan barcha fanlarni o'zlashtirishlari majburiy hisoblanadi. Kredit modul tizimida bir smestr davomida ikki marta oraliq nazorat va smestr yakunidayakuniy nazorat sinovlari o'tkaziladi. Baholash besh baholik tizimda amalga oshiriladi. Talabalar bilimini nazorat qilish o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Talabaning o'quv jarayoni mobaynidagi har bir fandan o'zlashtirishi ballik tizim asosida butun sonlar bilan baholanadi va yakunda ballar ta'limning kredit-modul tizimi to'g'risidagi nizomning 8-ilovasi asosida besh baholik tizimga konvertatsiya qilinadi.

Smestr davomida topshiriqlar uchun belgilangan muddatlar uzaytirilmaydi, topshiriqlarni qayta topshirish uchun imkoniyat berilmaydi.

Ballar nazorat turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi:

20 ball: mustaqil ta'lim uchun ajratilgan bo'lib, u fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda kafedera tomonidan amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlaridagi mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish uchun ajratiladi.

30 ball: fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda, kafedera tomonidan ma'ruza, amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlariga ajratiladi, saralash bali oraliq nazoratning 60 % ini tashkil qiladi.

50 ball: yakuniy nazorat uchun ajratilgan hisoblanadi. Yakuniy nazorat o'quv mashg'ulotlarini lib bormagan professor o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi.

Talaba yakuniy nazoratga qadar oraliq nazorat turini topshirgan bo'lishi kerak.

Fandan 3 yoki undan yuqori baho olgan talaba fanlarni o'zlashtirgan hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha belgilangan kreditga ega bo'ladi.

Oraliq nazorat turini topshirmagan va ushbu oraliq bo'yicha qoniqarsiz baho olgan talaba oraliq nazoratga kiritilmaydi va ushbu fandan akademik qarzidor hisoblanadi.

Talaba quyidagi hollarda akademik qarzidor hisoblanadi

- Talabaning bir smestr davomida toplagan ballari nazoratlarni majburiy topshirilishini hisobga olgan olda 60 % izidan kam bo'lmasligi kerak
- Talabaning yakuniy nazorat bo'yicha to'plagan bali yakuniy nazorat 60 % izidan kam bo'lsa
- Bir smestr davomida bir fanga ajratilgan auditoriya soatlarining 25 % izini va undan ortiq soatlarini sababsiz qoldirgan bo'lsa

Fanlarni o'z vaqtida o'zlashtirish uchun akadem qarzidor talabalarga har smestr yakunida, ta'til davrida mazkur fanni o'qish uchun imkoniyat yaratiladi. Bu jarayon to'lov asosida amalga oshiriladi. Talaba qayta o'zlashtirish uchun to'lov qilishi kerak. talaba o'zlashtirmagan fanini qayta o'qishi va kredit olishi uchun 1 yillik kontrakt summasining 1 yillik o'quv yuklamasiga bo'linmasi hajmida to'lov qilishi kerak.

Kredit modul tizimi talabaning o'rganayotgan sohasini yanada chuqurroq o'rganishga, uni amalda qo'llay olish uchun zarur bilim va tajribaga ega bo'lishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son qarori. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish to'g'risidagi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 20-aprelda "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-2909-son qarori.

VIRTUAL TA'LIM MUHITIDA MUTAXASISLARNING AXBOROT-TEKNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.

U.J.Hasanov -Jizzax politexnika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnika yo'nalishi oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini o'qitishda virtual ta'lim texnologiyalarini qo'llash masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalari, integratsiya, kompetentlik, baholash, virtual ta'lim, virtual makon.

Zamonaviy o'zgarishlarning parametrlari va dinamikasi, global axborot infratuzilmasi, kontinentalizatsiya va globallashuvning paydo bo'lishi, axborotning

"portlashi" – bularing barchasi ta'limda yuqori sifatli innovatsion yonaltirilgan o'zgarishlarga ehtiyojni aniqlaydi.

Hayotning deyarli barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadigan sezilarli o'zgarishlar shunchalik darajada jadallashmoqdaki oliy ta'lim tizimlari endi biron bir sohada mutaxassisni tayyorlash vazifasini hal qila olmaydi, shuning uchun professional faoliyat davomida u etuklik inqirozi bilan bog'liq emas, balki bu o'zgarishlar orqasida qolib ketgan. Bu esa o'z navbatida texnika yo'nalishli oliy ta'lim muassasalariga ham ta'luqli. Bo'lajak muhandis endi ilm-fan, texnika va axborot sohasida erishilgan yutuqlarga mos kelmasligi kerak emas: ta'lim sifatini kutish zaruriyati bu taraqqiyotning professional o'sishiga erishish zarurligini anglatadi.

Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarning jadal taraqqiy etib, ta'lim sohasiga jadal suratlar bilan kirib kelishi, bu boradagi bilim ko'nikma va malakalarni ham mos ravishda shakllantirishni taqozo etadi. Ma'lum bir funksional cheklovlar sharoitida texnik yo'nalishli oliy ta'lim muassasalari talabalarining turli xil ta'limiy ehtiyojlarini qondirish va axborot-texnologik kompetentligini rivojlantirish uchun ularning individual xususiyatlarini ko'zda tutuvchi pedagogik usullardan foydalanish zaruriyati mavjud. Individual yondashuvni amalga oshirish va korreksion-rivojlantiruvchi vazifalarni samarali ravishda xal etish uchun talabalarining ehtiyojlari va imkoniyatlarini tahlil qilgan xolda nazorat qilish, ta'lim berish, monitoring va o'zlashtirishni, tashxisini eng qulay usullarini ishlab chiqa oladigan va amaliyotga joriy eta oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash lozim.

Mutaxassis o'z ish faoliyatida kompyuterning dasturiy apparat taminotidan samarali foydalanish uchun uning funksional xususiyatlari va imkoniyatlarini yaxshi bilish lozim. Shu bois virtual talim muxitida zamonaviy texnologik vositalardan foydalanish nafaqat talabalarda axborot-texnologik kompetentlikni shakllantirish, balki maxsus xizmatlar va markazlar tomonidan ularga maslahatlar orqali yordam berishni tashkil etishni ham talab etadi.

Virtual ta'lim soxasi bu - tashqi olamga keng tarqalib, hissiy va intellektual qobiliyatlarni ishlatadigan ta'lim oluvchining faoliyati orqali o'zining tashqi sohalarini kashf eta oladigan makon.[3]

- Bu o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan ta'limiy maqsadlarda tashkil etilgan va foydalaniladigan mahalliy, korporativ va global kompyuter tarmoqlarining axborot mazmuni va kommunikativ imkoniyatlarini o'z ichiga oladi;

- O'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini samarali muloqot qilish uchun yaratilgan va ishlab chiqilgan;

Ta'lim olishning an'anaviy usullaridan farqli o'laroq, ta'lim kommunikatsiyaning tabiati, bilvosita, ham uzoq, ham an'anaviy tarzda "ko'zdan-ko'zga" olib boriladi.

1) asinxron: individual ta'limning ochiq modeli doirasida o'quv jarayonida ishtirokchilarning o'zaro aloqalariga xos innovatsion va an'anaviy texnologiyalar;

2) axborot resurslari: ma'lumotlar bazalari va ma'lumotlar, kutubxonalar, elektron o'quv materiallari va boshqalar.;

3) zamonaviy dasturiy ta'minot: dasturiy ta'minot kabinalari, elektron aloqa.

Virtual ta'lim muhitida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda talabalarda axborot-texnologik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- bo'lajak muhandislarni tayyorlashda va axborot-texnologik kompetentligini rivojlantirish talablari va sifat standartlarini belgilash;
- bo'lajak muhandislarni tayyorlash va axborot-texnologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlarining mazmunini ishlab chiqish;
- ta'lim dasturlarini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;
- bo'lajak muhandislarni tayyorlashning samaradorligini baholash va monitoring qilish.

Texnika yo'nalishli oliy ta'lim muassasalari qo'llaniluvchi virtual ta'limning maqsadiga quyidagilar kiradi:

Talaba - o'qituvchi o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish, bunda talaba o'z ta'lim jarayonini osonlashtiradigan harakatlar majmuasini ishlab chiqishi mumkin; o'quv materialini olish, hujjatlarni o'qish, savollar berish, mashqlarni bajarish, mavzuni muhokama qilish va boshqalardan iborat. [1]

Oliy ta'lim tizimida bu kompleksni joriy qilish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida (xususan, virtual ta'lim jarayonini) qo'llash asosan ikki xil ko'rinishda amalga oshiriladi. Birinchi sharti bu texnik jihozlar bo'lsa, ikkinchisi sharti esa maxsus dasturiy ta'minotlar bilan ta'minlanganligidir.

1. Texnik jihozlar bilan ta'minlanganlik: kompyuterlar, tarmoq qo'rilmalari, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, video konferensiya jihozlari va boshqalar.

2. Dasturiy ta'minotning mavjudligi: mavjud qurilmalarni ishlatadigan dasturiy ta'minotlardan tortib shu soha uchun mo'ljallangan dasturlar to'plami.

Virtual ta'lim muhiti vazifalari:

Ma'lumot va trening (turli xil ta'lim ma'lumotlarining shakllarida taqdim etilgan);

Aloqa (o'quv jarayoni ishtirokchilari bilan muloqotda bo'ladi);

Nazorat va ma'muriy (bilim, ko'nikma va boshqaruv darajasini nazorat qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ko'rilmogda).

Virtual ta'lim muhitida o'qituvchining o'rni quyidagilarga iborat:

- O'quv jarayonining tashkilotchisi, bilim oluvchisi va o'quvchilarning ijodiy faoliyatini baholaydi, innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda virtual o'qitish muhitida o'qitish ishlarini olib boradi.

Maslahatchi, trening va postdan keyin o'qitish jarayonida professional pedagogik yordamni tashkil etishi zarur [2, 467]

Virtual ta'lim muhitining afzalliklari: Barchasi virtual laboratoriyalar axborot texnologiyalari orqali amalga oshiriladi;

Talabalar o'z didaktikasini qurish orqali o'tilgan nazariy va amaliy mashg'ulot jarayonlarini qayta ko'rib chiqadi, o'tilgan darslardagi saqlangan materiallarga murojaat qila oladi va o'qituvchi bilan virtual makon orqali bog'lana oladi.

Iqtisodiy samaradorlik: O'quv mashg'ulotlarini amalga oshirish uchun sarf xarajatlar vaqt va texnik resurslardan samarali foydalanish maqsadida kamayadi.

Virtual ta'lim muhitining o'ziga hos xususiyatlari bo'lib quyidagilar xisoblanadi:

o'quv-uslubiy majmuani tayyorlash, virtual o'quv muhiti atrofidagi materiallarni joylashtirish;

o'quv jarayoni virtual o'quv muhitida qanday amalga oshirilishini, o'qituvchilar dars materiallari bilan qanday tanishishi, topshiriqlarni qanday topshirishlari, forumlarda ishtirok etishlari, muloqot qilishlari va boshqalar bilan tanishishlari uchun tanishtiruvchi tashkiliy darsni o'tkazish;

kelajakdagi kasbiy faoliyat muhitida o'rganish - o'quv muhitida ta'lim olish;

o'quvchilarning mustaqil ishi bo'yicha topshiriqlarni bajarilishini nazorat qilish [2, 467];

munozaralarni, yuzaga kelgan savollarga javoblarni umumlashtirish;

o'qituvchilar bilan forum, lahzali xabar almashish tizimi, Skype, Zoom va boshqalar orqali muloqot qilish;

trening tizimidagi boshqaruv axborotlarini almashish; aloqa uchun xalqaro axborot tarmoqlaridan foydalanish, professional pedagogik yordamni amalga oshirish, axborotni o'zlashtirishni nazorat qilish [6, 167];

Yuqoridagilarni xulosa qilib shuni aytish mumkinki hozirgi vaqtda virtual ta'lim ko'pchilik oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Talabalarni sifatli o'quv didaktik materiallari yordamida o'qitilishi, o'qituvchi bilan muloqot qilishi va o'zining individual o'quv rejasini tuzishi mumkin. Baholashning xolisligi virtual ta'lim texnologiyalari bilim sifatining doimiy nazorati, natijalarning baholanishi, inson omilidan xoli bo'lgan xolis avtomatlashtirilgan baholash joylarda moddiy manfaatdorlikni yo'qotishni ko'zda tutadi. Biz hech ikkilanmay ayta olamizki, hozirgi kunda axborot texnologiyalari va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati juda ham yuqori bo'lib bormoqda.[5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kh, Khasanova G., and Kenjaboev SH Kh. "The role of education system in human capital development." Восточно-европейский научный журнал 2-1 (66) (2021): 48-51.
2. Raximov F.B. Amaliy matematika va axborot texnologiyalarining zamonaviy muammolari. xalkaro miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari 2021 yil, 15-aprel chaqiruvga qadar boshlangich tayyorgarlik fanida virtual ta'limni qo'llash.
3. J.O.Muxammedov "Axborot texnologiyalari" Toshkent-2019 113-bet
4. Temirov SH.U. Axborot texnologiyalari va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati International scientific-practical conference on the topic of "Problems and perspectives of modern technology in teaching foreign languages" VOLUME 2 SPECIAL ISSUE 20 ISSN 2181-1784 332-b

5. Источник: <https://unate.org/instituciones-educativas/cual-es-el-fin-de-la-educacion-virtual.html>
6. Raximov F.B. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'qitishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning hozirgi holati. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2021 йил №4)

TALABALARNING AXBOROT-TEKNOLOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

U.J.Hasanov-Jizzax PI, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Birinchi navbatda yuqori texnologiyali kasbiy faoliyatga qo'yiladigan zamonaviy talablar bilan bog'liq bo'lib, ular asosan murakkab axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan tavsiflanadi. Maqola ko'proq oliy ta'lim muassasalarining axborot ta'lim muhitini rivojlantirish darajasiga bog'liq bo'lgan va talabalarining axborot-texnologik kompetensiyasini rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan. Axborot texnologiyalari bo'yicha kasbiy kompetensiya darajasini baholash shakllari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, axborot-texnologik kompetensiyasi, kasbiy kompetensiya, bo'lajak muhandislar.

Zamonaviy jamiyat, fan va texnikaning jadal rivojlanishi, insonlar hayotini tubdan o'zgartiruvchi yangi axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Bilimlarni yangilash darajasi shunchalik yuqoriki, inson butun umri davomida qayta-qayta o'rganishga va yangi kasblarni o'zlashtirishga to'g'ri keladi. Bilim, ko'nikma va malakalarni o'qituvchidan talabaga oddiygina yetkazish o'rniga, ta'limning ustuvor maqsadi talabalarda mustaqil ravishda o'quv maqsadlarini belgilash, ularga erishish yo'llarini loyihalash, ularning yutuqlarini nazorat qilish va baholash, turli axborot manbalari bilan ishlash, ta'lim maqsadlarini mustaqil ravishda o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida talabalarining ham, o'qituvchilarning ham axborot-texnologik kompetensiyalari alohida ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasalarida virtual didaktik vositalar yordamida talabalarda axborot-texnologik kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishda katta o'rin tutishini ko'rsatib o'tmoqda. Shu jihatdan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisning Senati va Qonunchilik palatasiga taqdim etgan navbatdagi Murojaatnomasida "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda" deb ta'kidlab o'tgan. [8].

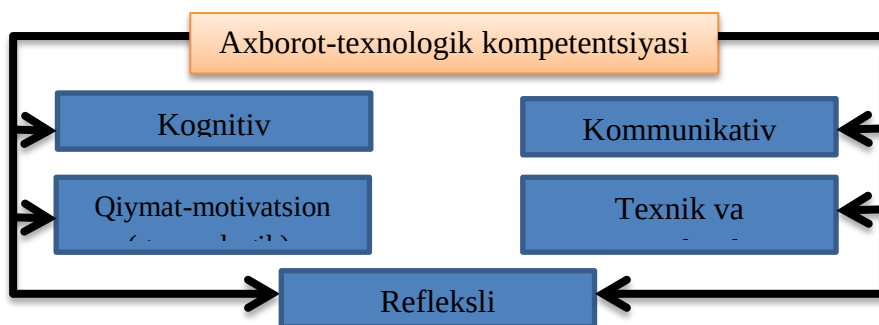
Bu bilan birga ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish hamda ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar

asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, kompyuter texnikasi va telekommunikatsiya tarmoqlarini rivojlantirish bilan bog'liq yangi axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi ta'lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirishning asosi sifatida sifat jihatidan yangi axborot-ta'lim muhitini yaratish imkonini berdi.[12]

Talabalarning axborot texnologiyalari bo'yicha kompetensiyasi ularning kasbiy kompetensiyasining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni bo'lajak muhandislarning kasbiy faoliyat bo'yicha ma'lumotlar bazasini yaratish, ulardan foydalanish tajribasini yaxshilash va uning mazmuni va chegaralarini kengaytirish jarayonida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanishga tayyorligi va qobiliyatini aks ettiruvchi mutaxassisning integral xususiyatini belgilaydi [6].

1-sxema: axborot-texnologik kompetensiyasi toifasi

Axborot-texnologik kompetensiyasiga bir qancha olimlar (O.B.Zaytseva, A.L.Semenov, V.L.Akulenko, M.G.Dzugoeva, N.Yu.Tairova, O.M.Tolstix ,

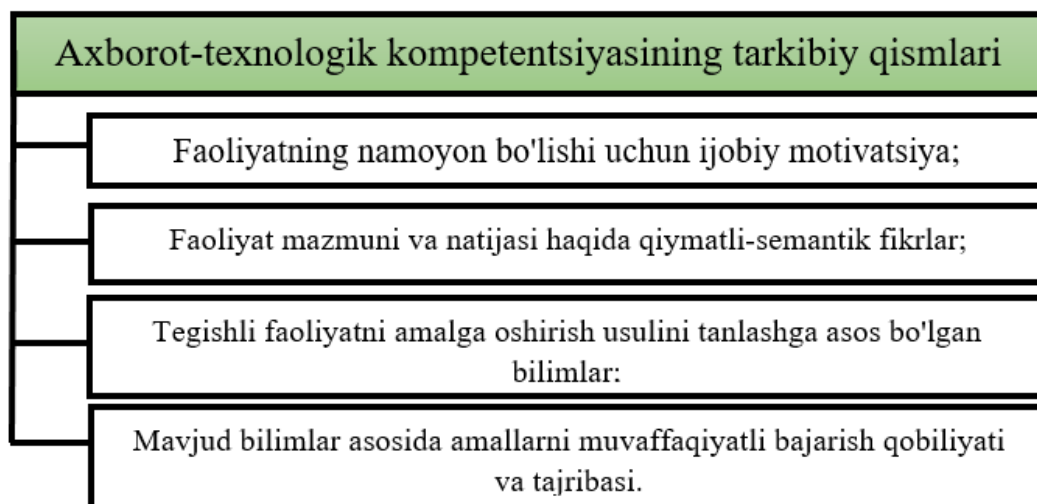

Trishina S.V.) shunday tarif berganki axborot-texnologik kompetensiyasi tushunchasi ancha keng bo'lib, pedagogika taraqqiyotining hozirgi bosqichida atroflicha o'rganilmagan. Axborot- texnologik kompetensiyasi - bu shaxsning integral sifati bo'lib, u ma'lumotni tanlash, o'zlashtirish, qayta ishlash, o'zgartirish va yaratish jarayonlarini mavzuga oid bilimlarning maxsus turini aks ettirish natijasi bo'lib, uni rivojlantirish, qabul qilish, bashorat qilish va baholash imkonini beradi va faoliyatning turli sohalarida optimal qarorlarni amalga oshiradi. Axborot-texnologik kompetensiyasi toifasi tarkibida quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatadi:

1-rasmda Oliy ta'lim muassasalari talabalarning axborot-texnologik kompetensiyasini shakllantirishda modeli.

Muxandislarni tayyorlashda ularda umummadaniy, umumkasbiy kompetensiyalarni, ularning kelajakdagi faoliyati bilan bog'liq bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish texnika yo'nalishli oliy ta'lim muassasalarining davlat ta'lim standartida belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, yuqoridagi kompetensiyalarning muhim xususiyatlarini va ularning tarkibini tahlil qilindi, ular quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi. 2-sxema.

Virtual didaktik vositalar yordamida talabaning axborot-texnologik kompetensiyasini o'rgatish, rivojlantirish va shakllantirish mumkin. Ammo buning uchun o'qituvchi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda dars tayyorlash uchun bir nechta talablarga rioya qilishi kerak.

1. Axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish zarurati: o'quv materiallari manbalarining etishmasligi; noyob axborot materiallarini (rasmlar, qo'lyozmalar, videokliplar) multimedia ko'rinishida taqdim etish qobiliyati; o'rganilayotgan hodisalar, jarayonlar va obyektlar o'rtasidagi munosabatlarni vizualizatsiya qilish; qisqaroq muddatda xolis baholash zarurati va h.k.

2. Natijalarga erishishga yo'naltirilgan ta'lim maqsadlarini shakllantirish (bilimlarni shakllantirish, mustahkamlash, umumlashtirish, o'zlashtirishni nazorat qilish va boshqalar);

3. Ta'lim elektron resurslari turini tanlash.

4. O'qitish usullarini tanlash va o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining asosiy yo'nalishlarini loyihalash;

5. O'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlari usulini tanlash.

Axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalangan holda darsda o'qituvchining roli o'zgarib bormoqda, o'qituvchi endi nafaqat bilim manbai, balki o'quv jarayonining boshqaruvchisi bo'lib, uning asosiy vazifalari o'quvchining bilim faolligini boshqarishdir.

N.N.Abakumovning fikricha, axborot-texnologik kompetensiyasi - bu real obyektlar (televizor, magnitafon, telefon, faks, kompyuter, printer, modem) va axborot texnologiyalari yordamida kerakli ma'lumotlarni mustaqil izlash, tahlil qilish va tanlash, uni tartibga solish, o'zgartirish, saqlash va uzatish qobiliyatidir. Bu kompetensiya ta'lim jarayoni subyekting ta'lim fanlari va ta'lim sohalarida,

shuningdek, atrofdagi dunyoda mavjud bo'lgan ma'lumotlarga nisbatan ko'nikmalarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yasvin V. A. Ta'lim muhiti: modellashdan dizayngacha. M.: Ma'no, 2001. 365 b.
2. Robert I. V. Ta'limda yangi axborot texnologiyalari: didaktik muammolar, foydalanish istiqbollari. Informatika i obrazovanie. 1991. No 4. S. 18–25.
3. Ardeev A.X. O'quv axborot muhiti universitetda o'qitish samaradorligini oshirish vositasi sifatida: dis.samimiy.ped. Fanlar: 13.00.01. Stavropol, 2004. 150b
4. Ta'lim to'g'risida: Saxa Respublikasi (Yakutiya) qonuni: o'zgartirish va qo'shimchalar bilan. RS (Y) ning 2001 yil 26 apreldagi 277-II-son Qonuni.
5. Belyaev G. Yu. Har xil turdagi ta'lim muassasalarida ta'lim muhitining pedagogik xususiyatlari. M.: ITSKPS, 2000. 217 b.
6. Solovieva R. A. Qishloq xo'jaligi universitetining bo'lajak muhandislarini axborot va texnologik tayyorlash // Izvestiya. 2017 yil. No 2(40). 284–287-betlar.
7. T.S. Bazarova, R. A. Solov'yov. AKTni shakllantirish muammosiga - universitetning axborot va ta'lim muhitida bo'lajak muhandislarning kompetensiyasi
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi. <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidentishavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.
9. S.Kobets "Federal davlat ta'lim standartlariga muvofiq talabalarning AKT kompetensiyasini shakllantirish" kichik dasturi. <https://goaravetisyan.ru/uz/podprogramma-formirovanie-AKT-kompetentnosti-uchashchihsya-soglasno/>
10. O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi <https://lex.uz/docs/4545884>
11. «Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar» o'zbekiston respublikasining davlat standartini tasdiqlash to'g'risida <https://lex.uz/uz/docs/5705038>
12. Kelgusi kasbiy faoliyatda AKT vositalari. Tushunchalar va atamalar lug'ati AKTdan kasbiy faoliyatda foydalanish <http://brothersbox.ru/uz/bsod/sredstva-AKT-v-budushchei-professionalnoideyatelnosti-slovar.html>
13. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari <https://znanio.ru/media/raamli-tehnologiyalarni-talim-zharayoniga-tatbi-etishning-ustuvor-vazifalari-2711560>

YOSHLARNING MA'NAVIY – AXLOQIY TARBIYASIDA HADIS ILMI VA UNING AHAMIYATI

S.T.Sattorova- Chirchiq DPU, talaba

A.U.Muydinova- Chirchiq DPU, o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hadis ilmi, uning ahamiyati, yoshlar ma'naviy tarbiyasida hadisning o'rni kabi masalalar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, tarbiya, ta'lim–tarbiya, komil inson, hadis, axloq, odob-axloq, ma'naviy-tarbiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются такие вопросы, как наука о хадисах, ее значение, а также роль хадисов в духовном воспитании молодежи.

Ключевые слова: Духовность, воспитание, воспитание-воспитание, совершенный человек, хадис, нравственность, нравственность, нравственно-воспитание.

Abstract: This article discusses issues such as the science of hadith, its importance, and the role of hadith in the spiritual education of young people.

Key words: Spirituality, education, education-education, perfect person, hadith, morals, morals, morals-education.

Ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biridir. Ta'lim jarayonlarida yoshlarda hadisshunos ajdodlarimizdan qolgan yuksak boy meroslaridan foydalanishimiz mumkin. Bunda biz har bir hadisshunos olimlarimizning meroslaridan komil insonni shakllantirish, ma'naviy tarbiyaning ahamiyatini har bir shaxsda har tomonlama barkamol va ma'naviy jihatdan yetuk shaxsni tarbiyalashda keng foydalanishimiz mumkin.

Pedagogikada ta'lim qoidalaridan eng asosiysi bu - ta'limning tarbiya berish qoidasidir. Chunki kelajakda yosh avlodni har jihatdan yetuk qilib tarbiyalash ularda odob-axloq me'yorlariga mos keluvchi yoshlarning dunyoqarashida ongli intizomni shakllantirish va ma'naviy- axloqiy tarbiyaning ijobiy fazilatlarni yuksaltirish muhim sanaladi.

O'tish davrining eng asosiy xususiyatlaridan biri bu – jamiyatning ma'naviy jihatdan yanada yuqori pog'onaga ko'tarilishidir. O'tish davri birinchi galda jamiyatdan ma'naviy o'sishni talab etadi. Ma'naviyati yuksak shaxslar yurtini tanitadi. Shaxsni esa uning ma'naviy qiyofasi tanitadi. Ma'naviyat–tarbiyadan boshlanadi. Ta'lim–tarbiyasiz ma'naviyatning bo'lmasligi barchaga ayon haqiqatdir.

Ma'naviy o'sish o'z navbatida fan-texnika, madaniyat, san'at hamda iqtisodiy rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham bugungi kunda ma'naviy fazilatlarni tarbiyalash masalasi o'ta dolzarb masaladir. Bunday natijaga erishish uchun ta'lim–tarbiya jarayonining uyg'unligini ta'minlash, tarbiya jarayonining qonuniyatlarini chuqur o'rganish, tarbiya jarayonlarida yoshlarda hadis ilmining mazmun mohiyatini yanada chuqurroq ochib berish bugungi kun

talablariga javob bera oladigan barkamol yosh avlodni tarbiyalash usullarini tadqiq qilish lozim.

Yoshlar tarbiyasida buyuk hadisnavis, muhaddis Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning ta'limoti o'quvchilar tarbiyasida eng muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga kelajak avlodda ma'rifatli, bilimli, zakovatli, aqlli va idrokli, baxtli va saodatli, odobli- axloqli, pok hamda iffatli, sabr matonatli bo'lib ulg'ayish tuyg'ulari shakllanib boradi. Imom Al-Buxoriy ta'limotida axloq masalasiga alohida e'tibor berilgan. Shuningdek, hadisi Sharifda «Ilm olmoqqa intilish har bir muslim va muslima uchun farzdir» deyilar. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning hadislarida insonning ma'naviy kamolga yetish uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar aks ettirilgan bo'lib, bular mehr-oqibat ko'rsatish, sahiylik, ochiq ko'ngillilik, ota-ona va kattalarga, qarindoshlarga g'amxo'rlik, hurmat, faqir-bechoralarga muruvvat, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug'lash, halollik, poklik, o'zaro do'st, tinch-totuv bo'lish, ilmning qadr qimmatini ilm o'rganishga bo'lgan muhabbat va boshqalardan iboratdir. Bundan tashqari, ma'naviy kamolga yetish uchun inson o'zini qanday bo'lmasin yomon illatlardan tiyish, har qanday yaxshilik sari intilish kerakligi borasidagi pand-nasihatlar ham axloqiy-ma'naviy tarbiyani rivojlantirishda o'z ifodasini topgan bo'lib bularning barchasi Qur'oni karim ko'rsatmalaridan kelib chiqadi va komil insonni shakllantirish mezoni sifatida hozirgi kunda yoshlarimizda ma'naviy tarbiya Ismoil al-Buxoriy odamlarga til bilan, qo'l bilan ozor bermaslikni yuksak amal hisoblaydi. U bu haqda shunday rivoyat qiladi: "Rasulullohdan: Islomda qaysi amal afzal hisoblanadi?" - deb so'radilar "Tilidan ham, qo'lidan hamboshqa musulmonlarga zarari yetmaydigan amal-amallarning afzalidir", - deb javob berdilar. Ulug' olimning ta'kidlashicha, har bir odam komil inson bo'lishi uchun o'zi yaxshi ko'radigan narsasini o'zgalarga ham ravo ko'radigan bo'lishi kerak. Ismoil al-Buxoriy hayoli bo'lishni juda ulug'laydi. Hayoni iymon belgisi deb biladi. Bu xususda shunday rivoyat keltiriladi: "Rasululloh o'z birodariga sharmu hayodan pandu nasihat qilayotgan bir ansoriyning yonidan o'ta turib: "Hayo ham iymon belgilaridandir", - deb uning gapiga qo'shimcha qildilar.

Ismoil al-Buxoriy Musulmon kishini haqorat qilishni gunoh, u bilan urishishni kofirlik deb biladi va yana shu fikrni davom ettirib, insonni kuch- qudrati jismonan pahlavonligida emas, balki jahl chiqqan vaqtida o'zini tiya olishni pahlavonlik hisoblaydi. U bu haqda shunday rivoyat qiladi: "Rasululloh sahobalaridan: sizlar pahlavon deb kimni hisoblaysizlar?" - deb so'raydilar. Ular: "Kurashda hech kimdan yiqilmaydigan kishini biz pahlavon deb bilamiz", - deyishadi. Rasululloh: "Unday emas, pahlavon deb jahl chiqqada o'z nafsiga ega bo'ladigan kishini aytiladi", - dedilar.

Ismoil al-Buxoriyning ta'lim-tarbiya xususidagi ta'limotida axloqiy qarashlari muhim o'rinda turadi. Uning uqtirishicha, baland tovush bilan o'rinsiz ko'p kulish boshqalar diliga ozor beruvchi xislat bu fikr quyidagi rivoyatda takidlanadi: "Abu Hurayra aytadilar: Rasululloh: "Tovush chiqarib kulishni kam qil. Chunki ko'p kulish dilni halok qiladi", - deyilar.

Buyuk muhaddis Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al- Buxoriyning “Al-adab al mufrad” (“Odob-axloq haqidagi yagona kitob”) asari hayotimizda juda zarur bo‘ladigan odob-axloqqa doir hadislar to‘lamidir. “Al-Adab al-mufrad” kitobining nomidan bilinib turibdiki bu kitobning o‘zi odob-axloq,ta’lim-tarbiya haqidadir. Asarda axloq masalasiga alohida e’tibor berilgan. Asarda keltirilgan hadislar insonning kamolga yetishi uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar aks ettirilgan uchun yetakchi omillardan biri sanaladi. bo‘lib, bular mehr-oqibat ko‘rsatish,saxiylik, ochiq ko‘ngillilik, ota-ona va kattalarga,qarindoshlarga g‘amxo‘rlik, hurmat, faqir-bechoralarga muruvvat, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug‘lash, halollik, poklik, o‘zaro do‘st,tinch- totuv bo‘lish va boshqalardan iboratdir.

Jumladan yoshlar tarbiyasida buyuk hadisnavis, muhaddis Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning ta’limoti o‘quvchilar tarbiyasida eng muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga kelajak avlodda ma’rifatli, bilimli , zakovatli, aqli va idrokli, baxtli va saodatli, odobli- axloqli, pok hamda iffatli, sabr-matonatli bo‘lib ulg‘ayish tuyg‘ulari shakllanib boradi. Asarda keltirilgan hadislar insonning kamolga yetishi uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar aks ettirilgan bo‘lib, bular mehr-oqibat ko‘rsatish, sahiylik, ochiq ko‘ngillilik, ota-ona va kattalarga, qarindoshlarga g‘amxo‘rlik, hurmat, faqir-bechoralarga muruvvat, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug‘lash, halollik, poklik, o‘zaro do‘st, tinch-totuv bo‘lish va boshqalardan iboratdir. Inson o‘zini qanday bo‘lmasin yomon illatlardan tiyish, har qanday yaxshilik sari intilish kerakligi borasidagi pandnasihatlar ham o‘z ifodasini topganki, bularning barchasi Qur’oni karim ko‘rsatmalaridan kelib chiqadi va komil insonni shakllantirish mezoni sanaladi. Muhammad alayhissalom o‘z hadislarida; «Ilmga ilm olmoq yo‘li bilan erishilgaydir. Ilm-u hunarni Xitoyga borib bo‘lsa ham o‘rganinglar. ... Ilm egallang. Ilm sahroda do‘st, hayot yo‘llarida tayanch, yolg‘iz damlarda yo‘ldosh baxtsiz daqiqalarda rahbar, qayg‘uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashishda quroldir» deydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алимов У. Қуръони Каримдан кейинги иккинчи муқаддас китоб. Имом ал-Бухорий сабоқлари.Тошкент.2009. Б. 7.
2. Алимов У. Қуръони Каримдан кейинги иккинчи муқаддас китоб. Имом ал-Бухорий сабоқлари.Тошкент.2009. Б. 7-8.
3. Уватов У. Буюк муҳаддислар (Имом ал-Бухорий, Имом Муслим, Имом атТемизий).Ўзбекистон миллий энциклопедияси.Тошкент.1998. Б.178
4. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/h/hadis/>
5. <https://shosh.uz/abdulloh-ibn-abdurahmon-dorimiy-797-869/>
6. <https://religions.uz/uz/news/detail?id=520>

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

М.Тохтаева- ЧГПУ, студентка

Аннотация: Статья посвящена вопросу использования различных компьютерных технологий в обучении иностранному языку. Характеризуются преимущества использования компьютерных технологий в процессе обучения иностранному языку.

Annotatsiya: Maqola chet tilini o'qitishda turli xil kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga bag'ishlangan. Chet tilini o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari tavsiflanadi.

Abstract: The article is devoted to the use of various computer technologies in teaching a foreign language. The advantages of using computer technologies in the process of teaching a foreign language are characterized.

Ключевые слова: педагогические технологии, информационно-коммуникативные средства, компьютерное обучение, иностранный язык.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari, kompyuter o'rganish, chet tili.

Key words: pedagogical technologies, information and communication tools, computer learning, foreign language.

Роль современных педагогических технологий и информационно-коммуникативных средств очень важна в целенаправленной организации игрового типа. Сфера их применения расширяется день ото дня, а технические средства становятся неотъемлемой частью образовательного процесса. Для обучения молодежи иностранному языку через компьютер, в первую очередь, сам преподаватель должен уметь пользоваться компьютерными технологиями на профессиональном уровне. Использование этого уровня включает в себя не только умение в полной мере использовать имеющиеся возможности компьютера, но и умение организовывать на его основе новые образовательные программы. Для того чтобы стать педагогом такого уровня, каждому учителю иностранного языка необходимо больше работать над собой в сфере современных технологий. Компьютерное обучение иностранному языку имеет ряд преимуществ перед традиционными методами обучения. В первую очередь, у ученика, изучающего иностранный язык на основе компьютерных технологий, будет возможность проверить свои навыки в четырех областях языка (говорение, чтение, аудирование и письмо). В настоящее время это возможно с помощью продвинутых программ. Нужно только уметь правильно направить ученика на этот метод обучения. Кроме того, доказано, что каждое правило, каждое новое слово, каждое понятие, преподаваемая при обучении иностранным языкам с помощью компьютера, лучше удерживается в памяти учащегося. Естественно, что богатые графические возможности компьютера, возможность подачи информации в виде голоса, текста, изображений и видео

делают обучение иностранным языкам с помощью компьютера, одним из самых эффективных методов.

В основном, для объяснения современных тем уместно использовать программы Word и Power Point. Потому что, если тема объясняется с помощью таблиц через программу Word, учащиеся поймут ее намного легче. Показывая темы с помощью аудио и видео материалов в Power Point, ученики будут более вовлечены в тему. Поскольку изучение иностранного языка является требованием настоящего времени, разработка новых методик изучения языков для подрастающего поколения на основе «Государственной программы подготовки кадров» и внедрение их в учебный процесс является одной из актуальных задач, стоящих перед учеными и специалистами. Для того чтобы, молодежь стала профессиональным специалистом в своей области, необходимо, прежде всего, в совершенстве владеть иностранными языками. Поэтому внедрение технологий и обеспечение соответствия методов обучения требованиям времени является главной задачей педагогов-ученых, решение которых нельзя откладывать. Актуальны также подготовка и повышение квалификации специалистов. По мере того, как развиваются экономические, политические, культурные и образовательные связи нашей страны со странами мира, возрастает интерес нашей молодежи к жизни, культуре, обычаям, языку зарубежных стран. Роль иностранных языков в развитии этих отношений очень большая.

В настоящее время наука и техника развиваются стремительно быстро. Прогресс идет во всех сферах. В частности, большие изменения и значительный прогресс происходят в науке. Преподнесение учащимся каждого предмета с использованием новых инновационных педагогических технологий является одним из основных требований современного образования. В преподавании иностранных языков в нашей стране начался новый этап, новая эра. В процессе обучения иностранным языкам требуется использование передовых педагогических технологий, интерактивных, инновационных методов, коммуникативно-информационных средств. В соответствии с этими требованиями учебные классы были оборудованы новыми информационно-коммуникативными техниками.

Образовательные технологии - это эффективное использование современных информационных технологий в образовательном процессе. Использование технологических инструментов полезно во всех аспектах изучения иностранного языка (чтение, письмо, аудирование и разговорная речь). Например, чтобы слушать и понимать, конечно же нужно будет, компьютер, CD-диски. Понимание на слух является одной из самых важных частей изучения языка. При этом от читателя требуется обращать внимание на произношение говорящего, на соблюдение грамматических правил, так же на словарный запас и на значение этих слов. Важным фактором использования современных технологий в образовательном процессе является хорошее знание информационно-коммуникативных технологий

обучающимися. Преподавание и изучение иностранного языка с использованием современных технологий - один из самых плодотворных способов. В этом процессе, могут быть использованы:

- при использовании компьютеров учащиеся могут смотреть и слушать иноязычные видеоролики, демонстрации, диалоги, фильмы или мультфильмы на иностранном языке;
- можно слушать и смотреть радиопередачи и телепрограммы;
- использование магнитофонов и кассет.

Использование этих технических средств делает процесс изучения иностранного языка более интересным и эффективным для учащихся. В условиях глобализации сложно представить нашу жизнь без интернета. Это считается одним из самых действенных способов эффективного изучения иностранного языка. С помощью интернета, у учащихся будет возможность общаться с людьми, говорящими на иностранном языке.

В заключение можем сказать, в условиях, когда потребность в изучении иностранного языка высока, эффективное использование современных информационных технологий и инновационных образовательных технологий в обучении позволит сделать этот процесс эффективным. ИКТ очень важны на занятиях по иностранному языку, они облегчают работу и учителя и учащихся. Ведь изучение иностранного языка - это сложная деятельность, требующая внимания и острого ума, сильной воли, ясного воображения и крепкой памяти.

Литература:

1.Роберт И.В. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: учебно-методическое пособие / И. В. Роберт, С. В. Панюкова, А. А. Кузнецов, А. Ю. Кравцова; Под ред. И. В. Роберт. - М.: Дрофа, 2008. - 312 с.

2.Слободчиков В.И. Инновационное образование//Школьные технологии. - 2005.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА – ОСНОВА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

И.Ш.Мансуров-Чирчик ГУ, студент

Аннотация: В данной статье показывается педагогические идеи и воззрения великих мыслителей Востока. Говорится об актуальности их взглядов, которые являются основой подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: наследие, мыслители, воспитание, личность учителя, мышление, совершенство.

Аннотация: Бу мақолада Шарқ буюк мутафаккирларининг педагогик ғоялари, қарашлари кўрсатилган. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш учун асос бўлган қарашларининг долзарблиги ҳақида айтилади.

Калит сўзлар: мерос, мутафаккирлар, тарбия, устоз шахсияти, тафаккури, комиллиги.

Abstract: This article shows the pedagogical ideas and views of the great thinkers of the East. It is said about the relevance of their views, which are the basis for the training of future teachers.

Key words: heritage, thinkers, education, teacher's personality, thinking, perfection.

Изучение бесценного творческого наследия мыслителей Востока до настоящего времени не занимает должного внимания исследователей. Богатое педагогическое наследие великих мыслителей Востока составляет основу формирования профессионального уровня и культуры будущего учителя. Великие личности Востока - Фараби, Авиценна, Хайям, Навои, Бехбуди, Авлони, Югнаки и др. выдвинули немало идей, критическое изучение которых способствуют развитию педагогической науки и обогащению истории педагогики. В мировоззрениях мыслителей Востока - несравненная духовная сила, преемственность принципов, масштаб педагогического мышления, высокий гуманизм, патриотизм, правдивость и миролюбие.

Абу Наср аль Фараби ставил проблему всестороннего развития и совершенствования человека. Его философия заключается в воспитании всесторонне развитой личности. Рассматривает круг вопросов обучения и воспитания, о роли учителя в учебном и воспитательном процессе. По его мнению нравственное воспитание и интеллектуальные качества в значительной степени гарантируют достижение наивысшего совершенства, правильное нравственное воспитание начинается с воспитания благородных свойств и качеств, достигает выработки у воспитанника очевидных нравственных норм поведения и практических навыков овладения искусством (ремеслом), в чем большое значение имеют нравственные примеры поведения и действий, так как это воспитание зависит от окружающей среды, воли и желания воспитуемого, а также социальной направленности воспитательной деятельности.

Учитель должен обладать такими качествами, как: абсолютное совершенство органов чувств, логика, исключительная память, острая наблюдательность, блестящая речь, любовь к познанию; воздержанность в еде и напитках, равнодушие к деньгам; справедливость, отважность, смелость.

Педагогические воззрения Абу Наср аль Фараби, реализуемые в процессе целостного развития личности будущего учителя. По воспитанию личности будущего учителя.

Абу Али ибн Сино большое внимание уделял роли воспитателя и учителя. От учителя он требовал: «В обращении с детьми учитель должен быть сдержанным. Он с особым вниманием должен следить за тем, как ученики реализуют полученные знания. В процессе обучения, — считал ученый, необходимо применять разнообразные методы и формы работы с детьми, учитывать их индивидуальные особенности, заинтересовывать

занятиями. Мысли учителя должны быть доступны всем обучаемым. Слово свое он должен сопровождать мимикой и жестом, чтобы обучение было более доходчивым и вызывало у детей эмоциональное отношение»

Эти мысли учёного в корне противоречили методике, господствовавшей обучения в школах того времени. Он глубоко понимал сложности и трудности процесса воспитания. Анализ его произведений убеждает в том, что он предлагал разрешить их с гуманистических позиций, дает советы, как говорить с детьми о их недостатках и путях их исправления. «...Такие разговоры не должны быть назойливыми, надоедать ребенку, тем более задевать его самолюбие. Говорить с ребенком можно, только зная его индивидуальность» [1].

Основными педагогическими идеями Алишера Навои являются гуманизм, уважение к человеку, интернационализм - уважение не только к своему, но и другому народу, природа как средство, совершенствующее человека и просветительство. Значительное место в педагогических трудах Алишера Навои занимают требования к учителю. Здесь главным эпиграфом может служить такое утверждение великого мыслителя: «Знания и мудрость украшают человека». Однако, акцентирует Навои следующее: овладение науками и ремеслами - не самоцель: «Они должны быть полезными народу, ибо тот, кто получил знания и не сумел их применить, похож на крестьянина, вспахавшего поле, но не засеявшего его». По мнению Навои, любовь к обучающим: «Главное - это любовь к детям. Невежество учителя - большой бич для школы. Учитель должен не только в совершенстве знать свой предмет и обладать глубокими знаниями, но и понимать нужды народа, показывать во всем пример». И это совершенно справедливо, поскольку, считает Навои, главное - уважение к Человеку, самому высокому и ценному дару природы: приветливость к нему (порождает чувство дружбы, долга), вежливость, уважение (отучает от насмешек и издевательств).

Навои за нравственное и трудовое воспитание, но при соответствующих знаниях педагога: «... преподаватель не должен ... пытаться преподавать то, чего не знает сам, ... не должен делать то, что не позволено. Иначе он не преподаватель ...». Итак, учитель обязан в совершенстве знать свой предмет, свое дело, а долг школы - давать учащимся многосторонние знания [2]

Абдулла Авлони - о личности учителя: высокий нравственный облик; педагогическая этика и знания как великая сила в работе и в личной жизни; совершенствование нравственного воспитания ребенка (привитие хороших манер, ознакомление с этикой); развитие, совершенствование и тренировка умственных способностей детей, их памяти; обучение не только чтению и письму, но и анализу сущности каждой вещи, умению отличать хорошее от плохого. Как преданный сын своего народа, открывая школы, стремился к всеобщему образованию, воспитанию молодежи на опыте передовых идей.

Его деятельность, произведения и книги оставили огромный след в развитии педагогической мысли начала XX века [3].

Махмудходжа Бехбуди считал, что смысл национального прогресса заключается в воспитании всесторонне развитого образованного гражданина, в экономике и образовании. Что будущее Туркестана в новых кадрах, специалистах и образованной молодежи. А поэтому нужны новые методы обучения.

В трудах Махмудходжи Бехбуди описывается педагогическая интерпретация воспитания молодежи в духе патриотизма и уважения к национальным ценностям. Взгляды М. Бехбуди в сфере образования тесно связаны с психикой, образом жизни, национальными ценностями узбекского народа, его богатое педагогическое наследие послужило ценным источником в развитии национальной школы, национальной педагогики. Бехбуди в сотрудничестве с передовой интеллигенцией открыл школы «Усули Хорижий, в которых преподавались светские науки. Он думал о роли воспитания детей как учитель.

Имя М. Бехбуди - его наследие и судьба являются предметом исследования ученых Германии, Турции, Америки, Японии, государств Центральной Азии [4].

Омар Хайям целью воспитания считал формирование здорового человека с проницательным умом, умеющего мыслить, в этом усматривал прежде всего умственно-интеллектуальный потенциал. Считал необходимым формирование положительных качеств человека, постепенно, последовательно утверждал, что, если нет у человека хороших качеств, он собственными усилиями должен выработать их, а от отрицательных избавиться с помощью силы воли. Для Омара Хайяма в воспитании главное - привычки, мышление, осмысление. Он за правильное, ясное мышление и ум, дисциплину и постоянную работу над собой; воспитание силы воли для достижения положительных результатов [5].

Ахмад Югнаки пропагандирует пользу и престиж образования. Провозглашает вред безграмотности. Создает систему формирования и развития личности, в которой важными условиями являются: образованность и гармоничное развитие, особенно нравственное воспитание, в том числе культура поведения и общения, а также обучение, а в его процессе, прежде всего, умственное развитие. Югнаки дает образовательно-воспитательные задачи в незабываемой и своеобразной поэтической форме, актуальные и сегодня, поскольку в них заложена идея полноценной личности. В воспитании положительных черт личности предлагает прежде всего такие, как: справедливость, скромность, терпимость, тактичность, щедрость [6].

Таким образом, наследие великих мыслителей Востока, их философские учения о человеке, личности, педагогические воззрения, идеи, суждения, принципы и руководства, методические указания и рекомендации,

требования к учителю актуальны сегодня и являются основой подготовки будущих учителей.

Использованная литература:

1. Педагогические взгляды Абу Али ибн Сины (Авиценны) / Ш. У. Камалова, Р. У. Мунарова, Н. А. Ахмедова [и др.]. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 9 (89). — С. 1068-1070.
2. Навои А. Асарлар. 15 томлик. - Т.: Ф. Еулом ном. бадий адабиёт нашриёти, 1963. Т.13: Махбубул-кулуб. Муншаот.Вакфия. - 243 б.
3. Педагогические идеи великих мыслителей востока - основа подготовки педагогических кадров. Р. Х. Джураев, Ш.К. Мардонов.
4. <http://samxorfil.uz/images/source/pdf/2021/1/Begbudiyeve-Parvina.pdf>
5. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47222201>
6. Абдуллаева Ш.А., Зайнитдинова М.А., Халикова Г.И. История педагогики (Учебник) 2017, 258 стр.

КОММУНИКАТИВ КОПЕТЕНЦИАЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КОНСТРУКТИВ ФАОЛИЯТ ВА ХУЛҚНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МЕЗОНЛАРИ

Д.Ш.Норкўзиева-Қўқон ДПИ, тадқиқотчи

Психологияда конструктив фаолият ва конструктив хулқ кўринишлари ҳақида турлича талқинлар келтирилганки, унда конструктив фаолиятни ташкил қилувчи йўналиш сифатида мулоқот, шунингдек, фаолият мотивларига алоҳида урғу бериб ўтилган. Ҳозирда психологларнинг изланишларига таяниб, таълим муассасаларида низоли вазиятларнинг олдини олиш ва тартибга солиш технологиялари ишлаб чиқилмоқда. Айнан таълим муассасаларида низоларни конструктив томонлама йўналтиришнинг асл сабаби шундаки, низоли вазиятларда ҳар бир инсон учун характерли бўлган хатти-ҳаракат усуллари шахс шаклланишининг дастлабки босқичларидан бири бўлган ўқувчининг шахслараро муносабатлар тизимида кириши давомида, яъни ўзини ва атрофдагиларнинг хатти-ҳаракатини англаш жараёнида шакллана бошлайди. Ўқувчиларнинг бошқалар билан ўзаро алоқаси, низоларнинг олдини олиш ва уларнинг самарали ечимини ўзлаштиришлари, яъни низоли вазиятларда ўзини тутиш маданияти бутун умрга ўтадики, натижада ўқувчиларнинг ижтимоийлашуви жараёнининг бир қисмига айланади.

Кўпинча, ўсмирлар билан юзага келган низоларда уларнинг ички зиддиятлари, ёш хусусиятлари ҳамда болаликдан катталиққа ўтиш даврида учраб турувчи инфантилизм (болаларча хатти-ҳаракатлар) хусусиятларининг намоён бўлиши билан кечади. Зеро, бу низолар таълим жараёнида ўқитувчи-ўқувчи муносабатларида кўзга ташланса, оилавий шахслараро алоқаларда эса ота-она ва яқинлар билан мавжуд зиддиятларни ҳам назардан қочирмаслик мақсадга мувофиқдир. Умуман олганда, ўсмирлар ўртасидаги низолар мураккаб психологик структурага эга бўлган жараён ҳисобланиб, уларни ҳар

томонлама: психологик, социологик, физиологик, тиббий ҳамда ҳуқуқий томонлама таҳлил ва тадқиқ қилиш долзарб ҳисобланади. Айниқса, педагогик-психологик таъсирлар орқали низоли вазиятларни конструктив усуллар моделини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш соҳа мутахассисларини олдида турган муаммолардан бири десак муболаға бўлмайди.

Шахс ички зиддияти ташқи дунё билан ўзаро алоқада бўлганда пайдо бўлади ва бир шахснинг мотивлари, манфаатлари, мақсадлари, қадриятлари кураши билан тавсифланадики, натижада низоларнинг айримлари моҳиятидан келиб чиққан ҳолда конструктив шаклда ҳал қилинса, баъзилари эса таъсир кучи ҳамда оқибатларидан келиб чиқиб, деструктив кўринишга эга бўлади.

Конструктив низолар учун шахснинг муҳим ҳаётий масалалари, ҳулосалари, теран фикрлаши ва ўзида салбий вазиятларга нисбатан алтернатив (муқобил) қарашларнинг пайдо бўлиши билан ҳарактерланади. Низони бундай ҳал этилиши шахснинг тараққиётини янги босқичга кўтариб, томонлар ўртасида компромисс, ҳамкорлик ва ўзаро бир-бирини тушуниш, эмпатияни ҳосил бўлиши ҳамда қўллаб-қувватлаш хусусиятлари юзага келади.

Деструктив низолар негатив характерга эга бўлиб, унинг натижасида томонлар ўртасида давомий душманлик кайфиятини уйғотиб, оилавий, қариндош уруғчилик муносабатларида келишмовчилик, ташкилот фаолиятида, шунингдек, тадқиқотимизнинг объекти бўлган таълим муассасалари ўқувчиларида эса таълимнинг самарасизлигини келтириб чиқаради.

Низолар бўйича адабиётларга назар ташлаганимизда кўпроқ даражада психологияда низоларнинг турли жиҳатлари ўрганилганки, бу билимлар ҳар бир ўқитувчининг ўқувчиси, ота-оналарнинг фарзандлари, тенгдошларни жамоаси, шунингдек, турли ташкилотларда ходимларни ва раҳбарларни ўзаро кундалик мулоқотида юзага келадиган низоларни ўз вақтида олдини олиш ва конструктив усулда ҳал қилиш учун зарур ҳисобланади.

Низоларни рус тадқиқотчиларидан бири - А.Г. Здравомислов томонидан конфликт - бу жамиятдаги одамларнинг ўзаро таъсирининг энг муҳим томони, ижтимоий ҳаётнинг ўзига хос ҳужайраси. Бу ижтимоий ҳаракатнинг потенциал ёки ҳақиқий субъектлари ўртасидаги муносабатларнинг бир шакли бўлиб, унинг мотивацияси қарама-қарши қадриятлар ва меъёрлар, манфаатлар ва эҳтиёжлар билан шартланган дея таъкидлайди [1].

Унинг фикридан ушбу ҳулосага келиш мумкинки, барча низоларнинг асосини одамлар ўртасида ёки шахс таркибида юзага келадиган қарама-қаршиликлар ташкил этади. Айнан қарама-қаршиликлар можаро иштирокчилари ўртасида зиддиятларни келтириб чиқаради. Ҳақиқатдан, кишилар шахслараро муносабат жараёнларига киришганда турли

вазиятларнинг: шахснинг индивидуаллиги, кайфияти, ҳодисаларнинг кечиши, турли эҳтиёжларнинг етарли қондирилмаганлиги, шунингдек, томонларнинг психофизиологик ҳолатидан келиб чиқиб, биз хоҳласак хоҳламасакда, низоларнинг давомийлигини келтириб чиқарувчи омил сифатида юзага чиқади.

Д.И.Фельдштейн ўсмирлар билан мулоқот қилишнинг икки соҳаси ҳақида фикр билдиради. Улардан бири чидамли, сирт устида ётади - бу ўсмирларнинг бир-бири билан горизонтал равишдаги алоқалари. Иккинчиси эса вертикал муносабатлар бўлиб, катталар дунёси билан муносабатларидир. Биринчи соҳа ривожланишнинг турли даражаларида – аморфдан (мазмунсиз, шаклсиз) юқори тузилишга эга бўлган ўсмир гуруҳларининг алоҳида хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Гуруҳда ўсмир ўз мустақиллигини намоён қилиши ва тасдиқлаши энг муҳими, ижтимоий алоқаларни ривожлантиришга бўлган чуқур эҳтиёжни қондириб, ўзини намоён қилиши осонроқ кечишлигини таъкидлайди [3].

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, шахснинг шахслараро муносабатлар тизимида ўзини-ўзи бошқаришнинг компетенциал характер куртакларининг энг мақбул усуллари дастлаб оилавий муҳит ва ундаги таълим ва тарбияга бориб тақалади.

Бу борада А.И.Захаров томонидан оилавий низоларнинг болаларни ижтимоийлашувига салбий таъсири ўрганилиб, бунда оиладаги низоларни болалар ва ўсмирларнинг девиант хулқ-атвори ўртасидаги боғлиқлигини кузатиб боради. Низоли оилаларда болалар ноқулай психологик иқлим шароитида яшайдилар, улар характеристик ва ахлоқий ривожланишнинг муайян оғишларини бемалол ўзлаштириб, ривожлантириши мумкин. Улар кўпинча ҳамкорлик ва ўзаро манфаатли ечимларнинг ижобий тажрибасига эга эмасликларини келтириб ўтади [2].

Аммо, шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, ўсмирлар жамоасида ҳар доим ҳам салбий сифатлар ривожланиб қолмасдан балки, инсон хулқ-атвори ва шахсиятини баҳолашнинг янги ижобий тусга эга мезонлари тизими ҳам шаклланади. Ушбу ёшдаги ўз-ўзини англашнинг янги даражасининг шаклланиши бу янги мезонлар орқали ҳамоҳанг тарзда, яъни жамоа томонидан ўсмир шахсига қўйиладиган талаблар билан чамбарчас боғлиқдир. Бунда гуруҳ меъёрлари (қабул қилинган қоидалар), қадриятлари (ўзаро ҳурмат ва бир-бирини ҳис қилиш, қўллаб-қувватлаш, фаоллик, сир сақлаш каби) ташқи объект ҳаракатлари ўсмир томонидан ички ҳолатга келтирилади, ички жараёнларга айланиш, ақлий шаклланишга айланади, улар ахлоқий ривожланишга ўзига хос тарзда таъсир қилиб, ички сифатнинг ташқи томонга ўтиши билан ўсмир хулқ-атвори сайқаллашиб боради.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ўқувчиларда конструктив фаолият ва хулқни шакллантиришнинг омилкор усуллари ишлаб чиқиб, амалиётга тадбиқ этиш ўқув жараёнини ўсиш динамикасини таъминлаб

беради. Бу амалиётчи психологлар ёрдамида амалга оширилиши, хусусан, уларнинг касбий-ахлоқий ва касбий лаёқати билан характерланади.

Адабиётлар рўйхати:

1.Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. Учеб. пособие. — М.: Аспект Пресс, 1995.-319 С. 94, 118

2.Захаров А.И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье // Вопросы психологии. — 1981. - №3. -С. 58-68.

3.Фельдштейн Д.И. Психологические основы общественно-полезной деятельности подростков. - М: Педагогика, 1982. - 174 с. Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996.- С.512).

SALOMATLIK HAQIDA ZAMONAVIY ILMIY KO`RSATMALAR.

V.M.Jurayev-Qo‘qon DPI, v.b dotsent

Annotatsiya. Ma'lumki odamlarni salomatligi irsiy va tashqi muhit omillaridan iborat bo'lib, o'rab turgan muhit, tibbiy ta'minlanganlik, hayot tarzi va shart-sharoitlaridan iborat.

Odamni salomatligida katta ahamiyatga ega bo'lgan omillardan sog'lom turmush tarzi yuqori darajadagi jismoniy tarbiya alohida o'rin tutadi.

Аннотация. Известно, что здоровье людей складывается из генетических и средовых факторов, включая окружающую среду, медицинское обслуживание, образ жизни и условия.

Среди факторов, имеющих большое значение для здоровья человека, особое место занимают здоровый образ жизни и высокий уровень физической культуры.

Kalit so'zlar: Gigiyena, salomatlik, shahsiy gigiyena, umumiy gigiyena, irsiyat, tibbiy ma'lumot.

Salomatlikning aniq ta'rifi hozircha yo`q. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ekspertlarining bergan ta'rifi: "Salomatlik – bu odam tanasini jismoniy, ruhiy va ijtimoiy to'laqonli yaxshi holatidir. Nafaqat kasal bo'lmasligi va jismoniy kamchiliklardan xalos bo'lishdir". Olim P.V. Bunzenni fikricha "Salomatlik odam tanasini ruhiy, fiziologik holatidirki unda kasalliklarni bo'lmasligi, ayrim a'zo va tizimlarida patologik o'zgarishlarni bo'lmasligi, shunday funktsional holatlarni rezervi bo'lib, odam tanasi tabiiy yashash muhitida aqliy va jismoniy ish qobiliyatini to'laqonli ravishda ko'rsataoladigan holatda bo'ladi".

Salomatlikni baholashda ikki belgi ajratiladi.

1. Odamlarni hayotga va dunyoga bo'lgan ish qobiliyatini o'lchovi sifatida.
2. Shaxsiy salomatligini saqlaydigan hayotdagi har xil vaziyatlarda o'zini ustidan nazorat o'rnatish qobiliyati.

Bulardan tashqari shaxsiy hayot belgilarini ajratish mumkin. Bularga:

- Hayot faoliyati darajasiga bo'lgan organizmning optimal reaksiyasi.
- Tashqi muhit bilan organizmning o'zaro munosabatlarining muvozanati.

- Odam tanasining ijtimoiy vazifalarini bajaradigan qobiliyati.
- Odam organizmini tashqi muhitning turli tuman ta'sirlariga bardosh berib, o'zining ichki muhitini bir xil holatda, me'yorida saqlab turib, har taraflama hayot faoliyatini olib borishi.
- Kasallikni bo'lmasligi. Kasallik holatini bo'lmasligi. Shu holatda tana hamma vazifalarni to'la to'kis bajarishi.
- Jismoniy, ruhiy, ijtimoiy, yuqimli to'la-to'kis holatda tanani bo'lishi.

O'rab turgan tashqi muhitni yoqimsiz ta'sir etadigan omillari alohida odam tanasiga yoki bir qancha odamlarning tanasiga yoqimsiz ta'sir etishi mumkin. Odam tanasini doimo bo'lib turadigan morfologik va funktsional o'zgarishlariga ijtimoiy, biologik moslashishi natijasida bu o'zgarishlarga turg'unlik hosil bo'ladi. Jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalaridan biri odam tanasini tashqi muhitni har xil noqulay ta'sirotlariga odam tanasida turg'unlikni hosil qilishdir.

Salomatlikni asosiy elementlaridan biri odam tanasi tizimlarini yuqori funktsional holatda tutib turaoladigan darajada bo'lishi hisoblanadi.

Odam tanasining funktsional holati bir necha holatlarda bo'lishi mumkin. Funktsional holat deb odam tanasini faoliyatini samarali ishlashi hisoblanib, buning uchun ham tanadagi tizimlar samarali ishlashi lozim. Odam funktsional tizimini buzilganligi belgilari: o'zini yomon his etish, jismoniy ish qobiliyatining pasayishi va jismoniy faollikni pasayishi, uyquni yomonlashuvi (uyqusizlik), ishtahani pasayishi, o'ta ta'sirlanuvchanlik, ruhiy beqarorlik, tana massasini 10 kg dan ortiq ko'payishi, yurak urishining ortishi, tinch holatda 80 martadan ortiq, yotgan holatda tik turishga o'tganda 100 marta dan ortishi, ob-havoga o'ta sezgirchanlik, yengil ish bajarganda har xil hansillash, jismoniy ish bajarmaganda ham terlash, tez-tez bosh og'rig'i, bosh aylanishi, uyqudan turgandan so'ng ham charchoqni his etish.

O'zbekiston Respublikasini qonunlarida "Ta'lim to'g'risidagi" qonunda o'quvchilarni sog'lig'ini asrashga davlat siyosati darajasida ahamiyat beriladi. O'zbekiston respublikasi sog'liqni saqlash vazirligining bergan ma'lumotida ko'rsatilishicha 15-20% bolalar amaliy sog'lom, 50% bolalarda esa har xil turdagi o'zgarishlar bor, 30-35% surunkali kasalliklar bilan shikastlangan. Ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini (davlat va nodavlat, shahar va qishloq maktablari, gimnaziya va kolledjlar) nomutanosib rivojlanishga olib keladi. O'quvchilarni (tana massasi kam, yurak va qon tomir tizimi faoliyatini susayishi, nafas va mushak tizimlarida kamchiliklar) ularning ish qobiliyatlarini susayishi kuzatiladi.

Umumta'lim muassasalarida o'qish davrida ko'rish a'zolarining kamchiliklari va qaddi-qomatini o'zgarishi besh marta oshadi, to'rt marta ruhiy asabiy o'zgarishlarni ortishi kuzatiladi, 50% maktab yoshidagi bolalarda tayanch harakat apparatlarida o'zgarishlar sodir bo'lishi kuzatiladi, 25-30% yurak tomir tizimlarida, nafas olish tizimlarida, 70% yaqin bolalar harakat kamligidan ozor chekadilar. Oxirgi yillarda bolalar salomatligi keskin yomonlashdi. Sog'lom bolalar soni 15-16% dan 6-4% gacha kamayib ketdi. Birinchi sinf bolalari orasida morfofunktsional o'zgarishlari borlari soni 40,3% dan 23,6% ga kamaydi. Shunga

mutanosib ravishda surunkali kasalliklar bilan ogʻrigan bolalar soni 44,6% dan 70% ga oshib bormoqda. Kichik maktab yoshidagi bolalar orasida 19,5% jismoniy rivojlanishida kamchiliklari bor, 14,5% bolalarda tana massasi me'yoridan kam. Bulardan tashqari 2,3% bolalarda jismoniy rivojlanishni umumiy kamligi qayd etilgan.

Maktab yoshidagi o'quvchilar orasida fiziologiya funktsiyalarining bunday o'zgarishlarini, biz o'sayotgan bolalarning yoshiga, jinsiga xos o'zgarishlaridan, hayot tarzidan, harakat faolligi darajasidan, o'quv mashg'ulotlarining tartibidan, aqliy yuklamalar darajasidan, axborotlar hajmi va miqdoridan izlashimiz darkor. Tashqi muhitni noqulay omillariga o'quvchilar organizmining maxsus bo'lmagan turg'unligini oshirishni asosiy usullari quyidagilardan iborat.

- Jismoniy tarbiya jarayonida tashqi muhitni noqulay omillariga maxsus bo'lmagan turg'unligini oshirish.

- Biologik o'sish va rivojlanish jarayonini to'g'rilash.

- Organizmning chiniqishi va termoregulyatsiya mexanizmlarini takomillashtirish.

Ma'lumki odamlarni salomatligi irsiy va tashqi muhit omillaridan iborat bo'lib, o'rab turgan muhit, tibbiy ta'minlanganlik, hayot tarzi va shart-sharoitlaridan iborat.

Odamni salomatligida katta ahamiyatga ega bo'lgan omillardan sog'lom turmush tarzi yuqori darajadagi jismoniy tarbiya alohida o'rin tutadi.

Omillar	Solishtirma ko'rsatkich, %
Irsiyat	15-20%
O'rab turgan muhit holati	20-25%
Tibbiy ta'minot	10-15%
Hayot tarzi va sharoiti	50-55%

Sog'lom turmush tarzi me'yoridagi harakat tartibi, chiniqtirish, me'yorida ovqatlanish, yoqimli hayot tartibi, zararli odatlarga barham berishdir.

Jismoniy tarbiyani sog'lomlashtirishga yo'naltirilgani jamiyatni madaniyatini asosiy qismini jismoniy tarbiya tashkil etadi. Odamlarni jismoniy rivojlanishini yaxs hilash borasida mablag'larni samarali taqsimlash usullarini va shartlarini me'yorida amalga joriy etishdan iboratdir.

Sog'lomlashtirishga yo'naltirilganligi. Bolalar va o'smirlarni funksional holatini yuqoriga ko'tarish, ularning tanasidagi o'zgarish va kamchiliklarni jismoniy tarbiya vositasida to'g'rilash uchun quyidagilarni bajarish lozim:

- Jismoniy tarbiya vositasida organizmning tashqi muhitni noqulay omillariga maxsus bo'lmagan turg'unligini oshirish.

- O'sish va me'yoriy rivojlanish jarayonini kuchaytirish.

- Tanada issiqlikni boshqarish va chiniqishni ta'minlash, takomillashtirish.

Yosh organizmga to'g'ri tashkil etilgan va to'g'ri ilmiy asoslangan jismoniy tarbiya albatta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda bolalar ruhiy, to'g'ri rivojlanadi, harakat imkoniyatlarini kengaytiradi, muhofaza qobiliyatini oshiradi, tashqi muhitni noqulay ta'sirlariga tananing turg'unligini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Almatov K.T. Ulg'ayish fiziologiyasi o'quv qo'llanma M.Ulug'bek nomidagi UzMU bosmoxonasi. T.2004
2. Sodiqov B.A Yosh fiziologiyasi va gigienasi o'quv qo'llanma Yangi asr avlodi 2009
3. SPORT AND EXERCISE PSYCHOLOGY The Key Concepts Second Edition Ellis Cashmore First published 2002 This edition published 2008 by Routledge
4. Muhammedovich, Juraev Voxidjon. "THE ROLE OF REACTION IN THE FORMATION OF COMPETITION MOTIVATION IN ATHLETES." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.

ISH QOBILIYATINI OSHIRISH VA TIKLANISHNING ZAMONAVIY VOSITALARI VA USHLARI.

**A.G'ofurov. J.Yuldasheva. A.G'ofurov-Qo'qon DPI o'qituvchilari
M.Ahmedova-Qo'qon DPI, talaba**

Anotatsiya: Sportchilar ish qobiliyatini tiklantiruvchi vositalarni asosan 3 guruxga bo'lish mumkin. Bular pedagogik, psixologik va mediko-biologik tiklantiruvchi vositalardir. Bu vositalar ichida eng muximi pedagogik tiklantiruvchi vosita xisoblanadi.

Анотация: Спортсменов можно разделить на 3 группы средств, восстанавливающих работоспособность. Это педагогические, психологические и медико-биологические восстановительные средства. Среди этих инструментов важнейшим считается педагогическое оздоровление.

Kalit so'zlar: Tiklanish vositalari, pedagogik, psixologik va mediko-biologik tiklantiruvchi vositalar, elektr, yorug'lik, issiqlik muolajalari, aero va gidroaeroinizatsiya, tog' va dengiz iqlimlari.

Xar qanday jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlaridan keyin sportchilarda charchash xolati yuz beradi. Ana shu charchash xolatidan oldingi xolatga qaytish, ya'ni ayrim organlarning funktsional holatini tiklanishi 6-8 sutkadan keyin sodir bo'ladi. Sportchilar ish qobiliyatini tiklantiruvchi vositalarni asosan 3 guruxga bo'lish mumkin. Bular pedagogik, psixologik va mediko-biologik tiklantiruvchi vositalardir. Bu vositalar ichida eng muximi pedagogik tiklantiruvchi vosita xisoblanadi.

Pedagogik tiklantiruvchi vosita sportning kun tartibida (rejimida) va trenirovkani tashkil etish jarayonida o'z aksini topadi:

- sportchi shug'ullanishi (mikro va makrotsikl) hamda ko'p yillik tayyorgarlik davrlarida va og'irliklarni to'g'ri tashkil etishda;

- musobaqa va trenirovka oxirlarida sog'liq xolatini profilaktika qiladigan faol dam olishlarni tashkil etish jarayonida;

- mashg'ulotlarni turli xilda amalga oshirishda (monoton emas);

- sutkalik trenirovkalarni tashkil etishda ertalabki tayyorlovchi, kechqurungisi esa tinchlantiruvchi xarakterga ega bo'lishini ta'minlashda;

- yuklamalarni tanlashda individual qo'llashni amalga oshirish musobaqa va birinchiliklarda to'liq qiymatli razminkalarni amalga oshirishda;

- to'liq qiymatli tiklanish uchun passiv dam olishni tashkil qilish, samomassajni (o'z-o'zini massaj qilish) amalga oshirish, musiqa ostida mashqlar bajarish.

Bu jarayonlarni amalga oshirishda quyidagi omillar katta ahamiyatga egadir:

a) Mashqlar va trenirovkalarni xar xil sharoitlarda amalga oshirish (stadion, o'rmon, park, daryo qirg'og'i boshqalar);

b) Xar xil snaryadlar (ko'kalamzorlashtirish, amartizatsiya beruvchi sun'iy materiallarni qoplash va boshqalar).

v) Tashqi muxitni psixikaga ta'sir qiluvchi omillarini xisobga olish (yoritilganlik, rang, xonalar, musiqa, ionizatsiya, simobli-kvartsl lampalar yordamida polning rangi va boshqalar).

Psixologik tiklantiruvchi vositalar tiklanish jarayonida fiziologik sistemalarni va ish qobiliyatini vujudga kelishini yaxshilaydi. Bunga quyidagilar kiradi:

- ishontirib uyquni keltirish;

- avtogen trenirovka va uning modifikatsiyasi: ;

- muskulni bushashtirish;

- maxsus nafas olish mashqlari.

- komfort turmush tarzi va salbiy ta'sir ko'rsatuvchi vositalarni yo'qotish;

- individual xususiyatni xisobga olib xar xil xizmatlarnitashkiletish.

Medik-biologik tiklantiruvchi vositalarga trenirovka va musobaqa davrida ish qobiliyatini tiklovchilar kiradi

1. Katta kompleksli gigiyenik tadbirlar (to'liq qiymatli ovqatlanish, vitaminlashtirish, biologik qiymatini oshirilgan maxsulotlar, xar-xil ovqat aralashmalari, kuntartibi, shaxsiy gigiyena va boshqalar).

2. Xar xil fizioterapiya va balneologik vositalar (elektr, yorug'lik, issiqlik muolajalari, aero va gidroaeroinizatsiya, tog' va dengiz iqlimlari va boshqalar).

3. Xap-xil massaj turlari (qo'l, apparat, kombinasiyalashgan, o'z - o'zini massaj).

4. Davolovchi vositalar (kislorod, refleks terapiyalar va boshqalar).

5. Farmokologik vositalar.

Organizmni tiklanishiga fizikaviy omillar katta ahamiyat kasb etadi (ul'trabinafsha nur, suv bilan davolash muolajalari).

Medik-biologik tiklantiruvchi vositalar orasida ayniqsa massaj juda katta ahamiyatga ega.

Massaj qo'l (davolash, kosmetik, gigiyena va sport) va apparat tipiga bo'linadi. (Vibratsion, gidrovibratsion, pnevmovigratsion, pnevmomassaj, gidro massaj, ultrazvuk massaji, baro massaj va boshqalar) turi massaj qilish turiga bo'linadi, hamda kombinirovkaning (birgalikda) bunda qo'l va apparat massajlari birgalikda qo'llaniladi.

Sportchilarda sutkada 4 marotabalik ovqatlanish amalga oshiriladi. Musobaqa oldidan 2 kun davomida trenerovkani kamaytirib, ko'proq uglevodli ovqat ratsioni amalga oshiriladi. Nonushta 25 foiznitashkiletadi. Ovqat tarkibida yog'lar miqdori kamaytirilib, selyulozani miqdorini oshiriladi. Tushlik 35 foiznitashkiletadi. Uning tarkibida xayvon oqsili miqdori ko'paytirilishi kerak (go'sht) uglevod va yog'lar ham oshiriladi. Kechki ovqat 25 foiznitashkiletadi. Uning tarkibida sut maxsulotlarini oshirilishi, baliq va butkadan iborat bo'lishi kerak. Asosiy ovqatdan trenerovkagacha 1,5-2 soat o'tishi lozim (marafon va boshqalarda 3 soat (tezlik va kuch talab qiladigan sport turlarida)). Bunda qo'y va cho'chqa yog'lari va qovurilgan go'shtlar uzoq xazm bo'ladi (4-5 soat). Qaynatilgan go'sht 3-4 soat, qaynatilgan baliq 2-3 soat. Trenerovkadan va musobaqalardan keyin ovqatni 30-40 daqiqadan keyin iste'mol qilish kerak.

Biologik qiymati oshirilgan maxsulotlar

Sportchilar ish qobiliyatini oshirishda biologik qiymati oshirilgan maxsulotlarning ahamiyati katta. Biologik qiymati oshirilgan maxsulotlarga quyidagi 3 gurux moddalar kiradi.

1. Oqsillar.
2. Uglevodlar.
3. Makro va mikroelementlar va vitaminlar.

Oqsilli preperatlarda oqsilning sutkalik dozasi 40-50 g bo'lishi, uglevodli mineral ichimliklarda uglevodning miqdori 60-80 g dan ortiq bo'lmasligi kerak. Sportchilar ish qobiliyatini oshirishda vitaminlarning ahamiyati katta. Bunda polivitaminlar ancha qo'l keladi va ularni istemol qilishda me'yorga amal qilish zarur. Organizmni tez tiklanishiga, kun tartibi, uyqu, shaxsiy gigiyenalar ijobiy, chekish va ichish kabilar sal'biy ta'sir ko'rsatadi.

TA'LIM JARAYONIDA GIMNASTIKANING O'RNI

A.M.G'ofurov-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annatsiya: Sportning eng ommaviylaridan biri bo'lgan gimnastika bu tizimda haqli ravishda muhim o'rin tutadi. Gimnastika mashg'ulotlari yosh avlodni bolalik chog'idan boshlab jismoniy jihatdan sog'lom qilib tarbiyalashni, ularda jismoniy va ma'naviy kuchlarni garmonik tarzda rivojlantirishni ta'minlash vazifasini hal qilishga yordam beradi.

Аннотация: Гимнастика, один из самых массовых видов спорта, по праву занимает важное место в этой системе. Гимнастическая подготовка помогает решить задачу обеспечения гармоничного развития физических и духовных сил у подрастающего поколения с детства.

Kalit so'zlar: Gimnastika, rivojlanish, qaddi-qomat, ta'lim-tarbiya jarayoni, aqliy va jismoniy, gormonik rivojlanish.

Yurtimizda jismoniy tarbiya vositasi va uslublarining yagona tizimi yaratilgan. Mazkur vositalarning eng ommaviylaridan biri bo'lgan gimnastika bu tizimda haqli ravishda muhim o'rin tutadi. Gimnastika mashg'ulotlari yosh avlodni bolalik

chog'idan boshlab jismoniy jihatdan sog'lom qilib tarbiyalashni, ularda jismoniy va ma'naviy kuchlarni garmonik tarzda rivojlantirishni ta'minlash vazifasini hal qilishga yordam beradi.

“Gimnastika” yunoncha “gimnos” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “yalangʻoch” degan maʼnoni anglatadi. Shuningdek, yunoncha gimnostike (gummazs-mashq qildiraman soʻzidan) soʻzining kishi salomatligini mustahkamlash, uni har tomonlama jismonan tarbiyalash va harakat qobiliyatlarini, kuchi, chaqqonligi, harakat tezkorligi, chidamliligi va boshqa xususiyatlarini takomillashtirish uchun ishlatadigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar, uslubiy usullarining tizimi, degan maʼnosi ham bor. Quyidagilar uning asosiy vazifalaridir:

- Inson organizmi shakl va funktsiyalarini kishiarning jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama takomillashtirishga, salomatligini mustahkamlashga, uzoq-yillar davomida faoliyat koʻrsatib yashashini ta'minlashga yunaltirilgan mukammal rivojlantirish.

- Muxim koʻnikma va malakalarini (shu jumladan, amaliy va sport kunikmalarini) shakllantirish va maxsus bilimlar bilan qurollantirish).

- Ahloqiy, irodaviy va estetik xislatlarni tarbiyalash. Koʻp asrlik tajriba va jismoniy tarbiya sohasidagi zamonaviy fan yutuqlari asosida yaratilgan gimnastika Oʻzbekistonda yanada rivoj topdi va keng tadbiq etiladigan boʻldi.

- Ayniqsa bolalar va oʻsmirlarni jismoniy shakllantirishda gimnastikaning ahamiyati kattadir. Gimnastikaning xilma-xil vosita va uslublari yordamida boshlangʻich jismoniy tarbiya vazifalari muvafaqiyatliroq hal qilinadi, bolalar va oʻsmirlarda jismoniy hamda harakat qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asos yaratiladi, ularning funktsional va koʻnikish imkoniyatlari ancha kengayadi.

Gimnastika bilan hamma bolalar va kattalar, keksalar hamda yoshlar, sogʻlom va betob kishilar shugʻullanishlari mumkin. Gimnastika bilan maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalarida, maktablarda, oʻrta va oliy oʻquv yurtlarida, koʻngilli sport jamiyatlarida, ishlab chiqarish jamoatlari va davolash pansionatlarida va sanatoriylarida ham shugʻullaniladi. Gimnastikaning bunchalik keng yoyilganligiga sabab uning vositalarining barchaga tushunarli va xilma-xil ekanligida, jismoniy tarbiyaning turli vazifalarini hal qilish uchun mashqlar tanlash imkoniyati katta ekanligidadir.

Gimnastika mashgʻulotlarida hayotiy zarur malaka hamda koʻnikmalar orttiriladi va takomillashtiriladi. Gimnastikaning taʼlimiy ahamiyati ham juda katta. Oʻquv topshiriqlari aniq taqsimlanishining shartliligi, harakatlar analizi va sintezining keng ishlatilishi oʻrganilgan harakat faoliyatlarining xilma-xil ijro variantlarida murakkablashtirilishi, harakatlarni cheksiz kombinatsiyalash, forma va koordinatsiya jihatidan xilma-xil boʻlgan juda koʻp jismoniy mashqlarni oʻrganish, bularning hammasi shugʻullanuvchilarga oʻzlarining harakat imkoniyatlarini baholashni va harakat faoliyati umumiy, qonuniyatlarini aniqlab olishni oʻrganish imkonini beradi.

Gimnastika insonni estetik tarbiyalashning samarali vositasi hisoblanadi. Gimnastika mashqlarini ijro etish texnikasining gimnastikaga xos uslub talab

qiladigan darajada mukammal bo'lishi uchun harakatlar ravon va ifodali, ijrochining harakatlari o'ziga yarashadigan, nafis bo'lishi kerak. Gimnastika bilan shug'ullanish natijasida kelishgan qaddi-qomatga ega bo'linadi, gavda tuzilishidagi nuqsonlar bartaraf etiladi, gavdaning ayrim bug'inlari rivojlanishida ham juda yaxshi mutanosiblikka erishiladi.

Gimnastikaning pedagogik ahamiyati ham juda katta. Gimnastika bilan shug'ullanuvchilar milliy istiqloq g'oyasi va onglik ruhida, faollik va mehnatga ijodiy munosabatda bo'lish ruhida tarbiya topadilar. Mashg'ulotlarning qat'iy bir tartibda bo'lishi, ta'lim berish jarayonini shug'ullanuvchilarning maksimal faolligida tashkil etish bularning hammasi ularni intizomli qiladi, jismoniy tarbiya jarayoniga e'tibor bilan qarashga odatlantiradi.

Nihoyat, gimnastika-aqliy ta'lim bilan jismoniy tarbiya birligining yorqin namunasidir. Gimnastikada qo'llaniladigan uslublar shug'ullanuvchilarning intellektual faoliyati. Faolligini rag'batlantirish imkonini beradi, markaziy nerv tizimining moyilligini, uning muskul faoliyatining turli holatlariga moslasha olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. P.F. Lesgaft gimnastikaning maktabdagi ahamiyatini baholab, bunday deb yozgan edi: "Aqliy va jismoniy ta'lim o'zaro shunchalik chambarchas bog'lanib ketadiki, natijada ular maktabning ajralmas vazifasini tashkil etadi; chunki har qanday bir yoqlama rivojlanish ta'lim berishdagi jarayonini buzadi, albatta va barkamol inson bo'lib shakllanish uchun sharoit yaratib bermaydi".

Yurtimizda jismoniy tarbiya o'zaro aloqador ikki yo'nalishda amalga oshiriladi. Bulardan biri umumtayyorlov yo'nalishi bo'lsa, ikkinchisi ixtisoslashgan amaliy (professional-amaliy, harbiy-amaliy va sport-amaliy) yo'nalishdir. Gimnastikaning vositalari, uning mashg'ulotni tashkil etishdagi uslub va usullari har ikkala yo'nalishda ham keng qo'llaniladi. Yuqorida qayd etib o'tganimizdek, gimnastikaning o'ta ta'sirchanligi boshlang'ich jismoniy tarbiya bosqichlarida, insonning jismoniy qobiliyatlarini har yoqlama va garmonik rivojlantirish poydevori yaratilayotgan vaqtda namoyon bo'ladi. Gimnastikaning bu asosiy funktsiyasi, uning ko'p asrlik taraqqiyot tarixi mobaynida shakllandi va qaror topdi, bu uning jismoniy tarbiyaning ko'p yoqlama mazmunidagi aniq vazifasini tashkil etadi. Gimnastika mashqlarining xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'sir etishi qat'iy bir tartibda olib borilsa, ular kishi organizmining ayrim a'zolariga tanlab va alohida ta'sir ko'rsatadi, bu esa gimnastikadan jismoniy tarbiyaning amaliy-ixtisoslashgan shakllarida foydalanishni belgilab beradi. Gimnastikadan ayrim sport turlarida (suzuvchi gimnastika, bokschi gimnastika, futbolchi gimnastikasi va hokazolarda foydalanish) gimnastikadan ana shunday amaliy-ixtisoslashgan degan ibora yorqin misol bo'lishi mumkin.

Gimnastikaning uchta mustaqil turi bor: sport, akrobatika va badiiy gimnastika. Sport gimnastika-sportning olimpiada turi, olimpiya o'yinlari qayta tiklangan (1896-y) dan beri gimnastika xozirgi olimpiya uyinlari qatoridan mustahkam o'rin egallab kelmoqda. Akrobatika va badiiy gimnastika musobaqalarining oliy formasi jahon birinchiliklaridir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, gimnastika bilan shugullangan barcha insonlar chiroyli qaddi-qomatga, sog'lom bo'lishga va barcha sport turi uchun trampolin vazifasini bera oladi deyishimiz mumkun.

Adabiyotlar

1. Gimnastika. A.M. Shlemin, A.T. Brikinlar tahriri. 1982 yil, Toshkent.
2. www.ziyonet.uz
3. www.uzdji.uz (O'zbekiston Davlat Jismoniy tarbiya instituti)

ТАРИХ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИНГ ФАН СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

А.К.Нафасов-ЧДПУ, катта ўқитувчи

Анотация. Ўқитишнинг дидактик методларида тўпланган барча бойликларни эгаллаш ва уларни ҳар доим янгилаб бориш, ўқувчилар олдида ёш авлодга таълим бериш, уларни ватанга садоқат руҳида тарбиялаш ва ҳар жиҳатдан умумий ривожлантиришдек муҳим вазифани қўяди. Умумий ўрта ва Олий таълим ислоҳати илгари сурган вазифаларни мувофиқиятли ҳал қилиш учун имконият яратади. Шунингдек ислоҳатлар ёш авлодга таълим бериш, уни тарбиялаш ва ҳар томонлама камолга етказиш соҳасидаги улкан вазифалар ўқитиш жараёнининг бутун методик тузилишида янгидан-янги жиддий ўзгаришлар қилишни талаб этади. Мақолада тарих ўқитиш методикасининг илмий-педагогик фан сифатида шаклланиши ва тараққиёти таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Метод, технология, аудиовизуал техника, дидактик методлар, инсон камолоти, ташаббускор педагог, “формал метод”, мафкурачилар, маърифий ҳаёт, нозир.

Бугунги кунда ҳар бир ўқув предметида ўқитишнинг махсус методларидан фойдаланиш алоҳида аҳамият касб этиши билан ҳам характерланади.

Чунки методлар хазинаси узлуксиз янгиланиб туради, унга кўргазмалиликнинг замонавий техник воситалари, янги педагогик технологиялар, аудиовизуал техника, дастурлаштириш воситалари ваҳоказолар қўллаш билан боғлиқ бўлган янгидан-янги методлар қўшилмоқда. Иккинчи томондан ўқитишнинг методик маданиятини ошириш, Таълим тизимларининг илгарисурган ислоҳатлари вазифаларини ҳам қилишга, унинг ўсиб келаётган ёш авлод фаол ўқийдиган, астойдил меҳнат қиладиган, етук фуқаро бўлиб камол топадиган мактабга айланишига ёрдам беради. Шунингдек ҳозирги кунда нисоният томонидан фаолият методларининг бой хазинаси тўпланган. Лекин масалаларнинг тўхтовсиз мураккаблашиб бориши ва янги имкониятларнинг юзага келиши уларни ҳал қилиш методларини муттасил янгиланиб туришини талаб қилмоқда. Маълумки, методика ўқитишнинг бой услубларга ва уларнинг янада бойиб бирикиб, такомиллашиб боришнинг муқаррарлигига асосланади.

Мақсад ўқитишнинг дидактик методларида тўпланган барча бойликларни эгаллаш ва уларни ҳар доим янгилаб бориш, ўқувчилар олдида ёш авлодга таълим бериш, уларни ватанга садоқат руҳида тарбиялаш ва ҳар жиҳатдан умумий ривожлантиришдек муҳим вазифани қўяди. Умумий ўрта ва Олий таълим ислоҳати илгари сурган вазифаларни мувофиқиятли ҳал қилиш учун имконият яратади. Шунингдек ислоҳатлар ёш авлодга таълим бериш, уни тарбиялаш ва ҳар томонлама камолга етказиш соҳасидаги улкан вазифалар ўқитиш жараёнининг бутун методик тузилишида янгидан-янги жиддий ўзгаришлар қилишни талаб этади.

Агар ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, илм-олиш, ўқиш ва ўқитишга бўлган муносабатлар ҳамда унга эришишнинг турли хил услубларини гувоҳи бўламиз. Тарихан таълим-тарбия махсус инсон фаолияти сифатида шаклланиб бориши баробарида, таълим-тарбия якунида тарбияланувчиларнинг сифатлари, яъни таълимий мақсадлар ҳам аниқланиб келинган.

Геродотнинг “Тарих” китобида: “Қадимги саклар, форслар ва массагетлар инсондаги энг шарафлайдиган сифат-жасурлик”, дейилган. Шунга қўра, улар ўғил болаларни беш ёшдан йигирма ёшгача фақат уч нарсага, отда юриш, камондан отиш ва адолатли бўлишга ўргатишган. Хитойнинг Самарқанддаги элчиси Вей-Цзиннинг ҳисоботларида: “Самарқанд аҳолиси моҳир савдогарлардир. Ўғил беш ёшга тўлар экан, унга савод ўргата бошлайдилар”, -деб қайд қилинган.^[4]

Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам таълим-тарбия масалаларига катта аҳамият берилган. Унда “Тарбия ҳаётнинг энг муҳим тиргаги, танячи бўлиб ҳисобланиши лозим. Ҳар бир ёшни шундай тарбиялашлозимки, у аввало, яхши ўқишни, кейин эса ёзишни ўрганиши билан энг юксак пағонага кўтарилсин”^[5], -дейилган.

Ўрта Осиёга Ислом кириб келгандан кейин ерли халқларда Ислом маънавияти ва тарихи шаклланиб, уни ўрганиш методикаси ҳам ўзгариб берди. Қуръонда имоннинг ўзига хос мезони саналган қуйидаги ижтимоийсифатлар тарғиб қилинди: Саховат, меҳмонновозлик, жасорат, сабр-қаноат, тўғрилиқ, вафодорлик, адолат, тенглик, тинчлик ва бошқа ижобий сифатлар.

Буюк аллома ал-Бухорийнинг илм олиш, таълим-тарбия хусусидаги таълимотида ахлоқий қарашлар муҳим ўринда туради. Унинг уқтиришича, баланд товуш билан ўринсиз кўп қулиш бошқалар дилига озор берувчи хислатдир. Халққа ёқимли ва эҳтиромли бўлиб, унинг муҳаббатига сазовор бўлишни гўзал ахлоқлик, деб билади аллома. Мутаффакир асарларида кичикларга шафқатли, катталарга хурматда бўлиш зарурлиги алоҳида таъкидланади.

Ўрта аср ижтимоий-фалсафий фикр, илм-фан тараққиёти мутафакир Абу Наср Фаробий номи билан боғлиқ бўлиб, унинг инсон камолоти ҳақидаги таълимоти таълим-тарбия соҳасида катта аҳамиятга эга. Фаробий

таълим-тарбия ва ўқишнинг асосий вазифаси жамият талабларига жавоб бера оладиган ва шу жамият учун хизмат қиладиган етук инсонни тарбиялашдан иборат деб билган ва тарбияланганликнинг ўзига хос мезонини ишлаб чиқар.

Тарих ўқитиш методикаси фанининг ҳозирги жамиятдаги ҳолати ва ролини таҳлил этишга киришмоқдан олдин, ҳозирги замон ва ўтмишнинг машҳур мафаккирларининг бу муаммони қандай шарҳлаганликларини эслайдиган бўлсак, **Цицерон** «тарих-ҳаёт мураббийсидир» деб атаган бўлса, **Леонардо до Винчининг** фикрича «ўтган давр ва жаҳон мамлакатлари ўтмишини билмоқ - инсон кўрки ва унинг ақлий маҳсулидир». Рус тарихининг отаси **Н.М.Карамзин** бу борада фикр юритар экан «Тарих халқларнинг муқаддас китоби бўлиб, уларнинг ҳаёти ва фаолиятларининг кўзгуси, ота-боболарининг авлодларга қолдирган кашфиётлари ва одоб-ахлоқларидан лавҳалар бўлиб, ҳозирги даврни шарҳлаш ва келажакка намуна бўлиб хизмат қиладиган, тўлдирадиган заруратдир» деб ёзди. **В.Г.Белинский** эса, «бугунги кунни тушунмоқ ва келажакимиз тўғрисида ишорага эга бўлмоқ учун ўтмишимизни сўроқлаб суриштирмоғимиз лозим»лигини қайд этади. **В.О.Ключевский** «авлодларимизни ўрганиб, ўзликни – ўзимизни англаймиз. Тарихни билмасдан туриб, биз ўзимизни бу дунёга нега ва нима учун келганлигимиз, қандай қилиб ва нимага интиломоғимизни аниқ англамоғимиз керак», дейди.

Ўзбекистонда тарих ўқитиш методикасини педагогик фан сифатида шаклланишида юқорида қайд этганимиздек, Ўрта Осиё халқларининг 150 йил давомида Чор Россияси ва большевиклар томонидан ҳам иқтисодий, ҳам маънавий жиҳатдан тутқунликда ушлаб туришда ўзининг маълум тамғасини қолдирди. Шу боис биз тарих ўқитиш методикасининг илмий-педагогик фан сифатидаги масала хусусида сўз юритар эканмиз, ўлкамизда ҳар томонлама ҳукмронлик қилиб келган Чор Россияси, кейинги большевиклар партиясининг маърифий соҳада олиб борган фаолиятига қисқача тарихий экскурс қилмоғимиз шарт.

XIX асрнинг 60-йиллари оралиғида Россияда бошланган сиёсий реакция мактаб ва гимназияларда тарих ўқитишда ҳам ўзининг яққол ифодасини топди. Реакция идеологияларининг ашаддий вакилларида бири, халқ таълими вазири М.И.Кратков тарих ўқитишнинг ёш авлод онгини уйғотишга таъсирини янада очикроқ пайқаб, «*тарих-ниҳоят зарарли ўқув фани*» деб айтади.

1890 йилда Туркистон ўлкасидаги эркаклар гимназиясида 1871 йилда тасдиқланган классик гимназия ўқув режаси асосида машғулоти олиб борилад эди. Фақат 1890 йилга келганда подшоҳ томонидан янги ўқув режаси тасдиқланган эди. 1890 йилдан иборат жамоатчиликнинг тазйиқи асосида реакцион кайфиятда бўлган Чор Россиясининг халқ таълими вазири Делянов бир мунча ён беришларга мажбур бўлди. Лотин тилига ажратилган соатлар 7

соатга, юнон тили 3 соатга қисқартирилиб, янги тилларни ўрганишга 19 соат ажратилди. Тарихга эса 1 соат, географияга 2 соат вақт ажратилди.^[6]

Айрим демократик кайфиятда бўлган педагоглар тарих фанидан талабаларга минимум объектив билимларни бериш лозимлигини алоҳида қайд этиб ўтдилар. Масалан, Туркистон мактабларининг гимназиясининг директори **Н.П.Остроумов** *ўқувчилар тарихни оз бўлсада ўргансалар—у, лекин ҳар томонлама асосланган бўлсин*, деб ёзган эди.

XIX асрнинг 90-йилларида Туркистонда фаолият кўрсатиб келаётган айрим мактаблар фаолиятларида тарих ўқитишни ўша давр ўқув дастурлари асосида бир мунча такомиллаштирилиб бораётганликлари, тарихий материалларни бир хил такрорлашдан мустасно бўлиб, уларнинг мазмунларига қараб гуруҳларга бўлиш—диний, маърифий, бошқарув маълумотлари ва бошқаларга бўлиниши ва ривожлантириб боришдаги таълим элементларини шакллантириш усулларини қўллай бошлаганликларини учратиш мумкин эди. Айрим ўқитувчилар билимнинг таълимий доирасини кенгайтириб бериш йўлида ҳам ижодий фаолият кўрсата бошладилар. Лекин бундай ташаббускор педагоглар ниҳоятда озчиликни ташкил этар, уларнинг янги педагогик-методик қарашлари кўпинча реакцион чор ҳокимияти томонидан, уларнинг таклиф-мулоҳазалари мустамлакачилик базасига фидойиларча хизмат кўрсатишдан йироқ бўлганлигимиз эътиборга олинмас эди. Шунга қарамасдан жамият тараққиёти билан ҳамоҳанг бўлган тарих таълими ва унинг қўллаш методикасида ҳам айрим ташаббуслар содир бўлиб турди. Масалан, 1887 йилда **В.П.Наливкин** Туркистондаги дастлабки рус-тузем мактабларида тарих ўқитишда Россия шаҳарлари билим юртларида қўлланиладиган **Аристов**нинг «Россия тарихидан ҳикоялар» ва **Блинов**нинг тарихдан ўқиш китоби сифатида чоп этилган «Пчелка» («Асаларича») китоби бошқа китоблардан ҳам фойдаланган.

XIX асрнинг охири XX аср бошларида жамият тараққиётига демократик муносабатда бўлган олимлардан **М.Н. Покровский**, **Н.А.Рожков**, **М.М.Ковалевский** ва мустақил социологик деб юритиладиган йўналиш вакилларида бири **Р.Ю.Виппер**лар тарих фанини ўқитиш методикаси ва мазмунини умуман қайта кўриб чиқиб, таълим-тарбия тизимига жорий этиш ғоясини кўтариб чиқдилар. Буларни тарихни ўрганишга нисбатан қарашлари, ғоялари талабалар томонидан тарихий фактни фақатгина билимларни ўзлаштириш орқали олишдангина иборат бўлиб қолмасдан, балки амалда талабаларнинг тарихдан олган билимлари уларнинг шахсий ҳаётларида амалий аҳамият касб этиши лозимлигини атрофлича кўрсатиб беришдан иборат эди.

XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларидаги кўпгана методистлар тарих ўқитишда ўқувчиларнинг билиш фаолияти ва мустақиллигини оширувчи воситалар ҳамда услубларни, жумладан, хужжатлар ва дарсликлар билан ишлаш, режа ва кўчирма(конспект)лар тузиш усулларини ўйлаб топиш

билан шуғулландилар. Суҳбат методикаси ҳам ҳар томонлама ишлаб чиқара бошлади.^[7]

Методист Я.С.Кулжинский^[8] дарсликдарни муҳим ҳужжатлар билан таъминлашни, дарсда улар бидан ишлашни таклиф этди. Ҳужжат усул дарсликдаги хулосаларни ҳужжатлардан олинган фактлар билан мустаҳкамлашни кўзда тутар эди.

Бир гуруҳ услубчилар М.М.Стасюлевичнинг тарих предметини ўқитишни асосан тарихий ҳужжатлар устида ишлаш негизига қуриш лозимлиги ҳақидаги фикрга қайтдилар. Бошланғич таълимда кўпроқ тарихий расмлардан кенг фойдаланиш таклиф этилди.

С.В.Фарфоровский А.Ф.Гарвич ва бошқа таниқли услубчилар лаборатория услуби тарафдорлари бўлиб, улар хрестоматиялар ва методик қўлланмалар тузган эдилар. А.Ф.Гартвич ёшларининг билиб фаолиятини фаоллаштириш усуллари излаб топишга ҳаракат қилиб, материални изчил баён этишдан воз кечишни, дарсликдан фақат ёрдамчи тариқасида фойдаланишни тавсия қилди, тарихни тизимли ўрганиш ўрнига ўқувчиларнинг айрим мавзулар бўйича рефератлар тайёрлашни ва уларни муҳокама этишларини тавсия қилди.

Ёшлар билан ишлашда А.Ф.Гартвич дарсларда театр сахна кўринишларини ташкил этиш, тарихий ҳодисаларни драммалаштириш усулини кенг қўллади. Бу йўл аслида синфдан ташқари ишларни синфга кўчириш бўлиб, синф-дарс тизимини инкор этишга олиб келарди.^[9]

Ижтимоий ҳаёт ижтимоий онгни белгилаш оддий ҳақиқатдир. Шундай экан, иккинчи жаҳон уруши йилларида СССРнинг даҳшатли уруш марказида бўлиши тарих ўқитиш жараёнида ёш авлодни ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини юқори савияда олиб боришни тақозо этар эди. Шу боис тарих ўқитувчилари ўзларининг педагогик фаолиятларида ўқувчиларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг энг самарали йўлларини қўллашни, ўқувчиларда она Ватанга садоқатлик руҳида тарбиялашнинг турли метод ва воситаларини қўллашда катта амалий ишлар олиб бордилар. Бу вазифаларни бажаришда тарих фани ўқитувчиларига *адабиёт, тасвирий санъат асарлари, кино ва театр* санъати асарларидан ҳам кенг фойдаландилар. Уруш шароитини ҳисобга олган ҳолда ёшлар тарбиясига комплекс ёндошиши ўқувчилар фаолликларини ошириб боришда ҳам катта ижобий таъсир ўтказди. Тарих фани ўқитувчисининг тарбиявий ишларида ўқувчилар томонидан маҳаллий жангчиларнинг фронтдан йўллаган хатлари, газета материаллари ўқувчилар томонидан ҳарбий ватанпарварлик мавзусида ташкил этилган кечалар, уруш қатнашчилари билан ўтказилган тадбирлар ҳам катта тарбиявий роль ўйнайди.

Мазкур қонун талаблари асосида мактаб тарих дарсларининг вазифалари ва функциялари ҳам бирмунча аниқланди. Илгари тарих ўқитишнинг вазифаси ўқувчилар хотирасида дарс жараёнида ўрганилган материалларни мустаҳкамлаш билан чегараланиб келган бўлса, 60-йиллардан

умумтаълим мактаблари учун чиқариладиган тарих дарсликларининг вазифаси бирмунча такомиллашиб бориб, ўқитувчи учун дарслик ўқувчиларни дарс жараёни ва уй вазифаларини бажариш жараёнида уларга зарур қўлланма функциясини ҳам бажарадиган бўлди. Кейинги дарсликларда муаллифлар томонидан киритилган матнлар билан бирга, турли тарихий ва замонавий *ҳужжатлар, расмлар, жадваллар, чизмалар, турли-туман маълумотномалардан* иборат бўлган дидактик материаллар кенг ўрин олган эди. Тарих дарсликларида катта параграфларга, айрим ҳолларда расмларга муаммоли сўроқ ва вазифаларни қўйилиши ўқувчилар хотирасида тарихий материалларни чуқур ва атрофлича тафаккур этиш, уларни бир тизимга солиш ўқитувчилар томонидан ўқувчиларнинг ўқув фаолиятларига раҳбарлик қилиш жараёнини такомиллашувига ёрдам берди.

Адабиётлар

- 1.Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.Т. “Ўзбекистон”, 2019 йил, 1-жилд, 24-25 бетлар.
- 2.А.Саъдиев. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш. Т. “Ўзбекистон”, 1993, 3,4-бет.
- 3.Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т. “Ўзбекистон”, 2019 йил, 1-жилд, 29-бет.
- 4.Б.Зиямухаммадов. Педагогик маҳорат асослари. Т. “ТІВ-КІТОВ”, 2009 й, 120-бет.
- 5.Моковельский А.О.Авесто. Боку. “Азербайжан”, 1960, с.18
6. «Сборник постановлений по Министерству народного просвещения», том XV, с. 204.
- 7.Хмелёв А.Н. Передовые методисты начало XXв. “Преподавание истории в школе”, 1959, №5.
- 8.Кулжинский Я.С. Методика систематического курса истории.СПБ.1914.
- 9.ХмелёвА.Н. Передовые методисты начало XXв. “Преподавание истории в школе”, с-71.
- 10.Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. Москва, «Просвещение», 1974, 161-162 бетлар.
- 11.Я.Х.Ғаффоров. Тарих ўқитиш методикаси.Тошкент.2022 йил

ЛОЙИҲАЛАШ МЕТОДИНИНГ ЎЗИГА ХОС БЕЛГИЛАРИ

И.К.Абдиримова-Чирчиқ ДПУ, катта ўқитувчи

М.С.Абдувохидова-Чирчиқ ДПУ, талаб

Аннотация. Мазкур мақолада лойиҳалаш фаолиятининг назарий асослари, уни таълим тизимига жорий этиш тамойиллари ҳақида сўз боради. Шунингдек лойиҳалаш методининг таълим сифатини оширишдаги бир қанча асосий ва ўзига хос белгилари кўрсатилган. Лойиҳалаш фаолияти таълим жараёнида муҳим аҳамиятга эга эканлиги ёритилган.

Калим сўзлар: лойиҳа, таълим тизими, ўқувчи, инновацион технология, инновацион ёндашув, педагогик технология, лойиҳалаш фаолияти, педагогик психология, педагогик таълим.

Мамлакат тараққиёти бевосита ўша миллат ва жамият аъзоларининг юксак интеллектуал салоҳияти, ватанпарварлик туйғуси ҳамда таълим-тарбияга берилган эътибор билан чамбарчас боғлиқдир.

Ҳар қандай давлат ўз тизими моҳиятидан келиб чиқиб мақсад-муддаоларини белгилар экан, жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётида маълум ислохотларни амалга оширади. Ҳар қандай мамлакатнинг ривож кўпинча ёш авлодлар кўлида бўлади. Бунинг учун ёшлар маънан етук ва билимли бўлиши керак. Уларда бу каби хислатларни шаклланишига бевосита таъсир қиладиган муҳим ҳаётий омил – таълим-тарбия тизими ҳисобланади.

Ҳозира таълим тизимида бир қатор ўзгаришлар ва ислохотлар олиб борилмоқда. Айниқса кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш жараёнида мактаб таълими, яъни умумтаълим мактабларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлашга эътибор кучайтирилди. Таълим тизимига янгича инновацион ёндашувлар, таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграция жараёнларини янада тезлашмоқда, натижада янгича инновацияларни таълим жараёнига татбиқ этиш долзарб масалалар қаторидан жой олди. Бу эса таълим соҳасида тизимли муаммоларни ҳал қилиш, янгича метод, шакл, ёндашув ва технологик жараёнлар воситасида амалга ошган ҳолда соҳада сифат кўрсаткичини ўсиш жараёнини таъминлайди.

Ўқувчилар фаолиятини лойиҳалаш жараёнида мақсадга эришишда асосий метод бу лойиҳалаш методи саналади. Лойиҳавий таълим ўқув, ташкилий-бошқарув, бунёдкорлик, изланувчанлик хусусиятларига эга бўлган ўқувчи шахсини шакллантириш муаммосига янгича ёндашиш имконини беради.

Ўқувчиларнинг лойиҳавий фаолиятини мақсадли йуналтирилган ўқув-оммабоп фаолият сифатида кўриб, таҳлил қилишимиз мақсадга мувофиқ бўлади.

Анъанавий тарзда “лойиҳа” ишлаб чиқариш, технология билан боғлиқ атама ҳисобланади. Бироқ бошқа техник атамалар сингари бу сўз олдиниға педагогик амалиёт жараёнида, кейинчалик назарий фаолиятда маълум бир педагогик маъно ва тушунчага эга атама сифатида қабул қилинди.

А.Михайловский қадимги юнон маданияти саҳифаларида бу тушунчанинг келиб чиқиш илдизларини таҳлил қилар экан, унинг “тўсиқ, савол, топшириқ” маъноларида қўлланилганлигини келтириб ўтади. Сўзларнинг ўзаро боғлиқлиги муқаррарлиги ҳақида тўхталар экан, у шундай таъкидлайди: ҳаракатланаётган инсоннинг олдидаги ҳар қандай тўсиқ уни бир зум тўхтаб туришга, фикр юритишга ва қарор қабул қилишга ундайди. Ҳаётда ҳам, инсон тафаккурида ҳам тўсиқлар, мураккабликлар инсоннинг ички кучларини уйғотади, уларни намоиш қилишга ундайди.[2, 25-32];

Бугунги кунда ҳар бир мактаб битирувчиси олдида рақобатларга бой жамиятда ўз ўрнини топишдек муаммо турган бир пайтда, изланувчанлик, ижодкорлик, қатъиятлилиқ, тезкорлик ва тажрибавийлик каби хислатларга эга бўлиш талаб қилинади. Бу хусусиятлар инсонда бирор бир лойиҳани ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш жараёнида катнашиш орқалигина шаклланиши мумкин.

Лойиҳа методининг ўқувчиларни мустақил ишлашга йўналтириш орқали билим олишга қизиқишларини шакллантиришга, олдида аниқ мақсад ва муаммоларни қўйиш ва уларнинг ечимини топиш орқали янги билим ва кўникмаларга эга бўлишдан иборатдир.

1918 йилда Колумбия университети қошидаги педагогика коллежи ўқитувчиси Вильям Килпатрик лойиҳалаш методининг моҳиятига бағишлаб “Лойиҳалаш методи” номли мақолани чоп қилдирди. Муаллифнинг кейинги мақолаларида ушбу атама қуйидагича талқин қилинади: “Лойиҳа” атамаси фаолиятнинг ҳар бир имкониятини, тажриба жараёнининг боғлиқлигини англатиши зарур. Бунда мақсад ички омил сифатида:

- фаолиятнинг мақсадини англатади, тажрибага эга бўлиш жараёнини бошқаради;

- шахснинг ўз фаолиятини ва ички қобилиятини рўёбга чиқаришга хизмат қилади. [3, 454];

Лойиҳалаш фаолияти ўқувчининг ўз устида ишлаши, маълумот йиғиши, масаланинг ечимини мустақил тарзда излаши ва билимларини амалда қўллай олиш хусусиятларнинг шаклланиши билан аҳамиятли бўлиб, педагогик самарадорликнинг яққол ифодаси десак бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз, -Т.: Ўзбекистон, 2016.

2. Щербо И. Второе пришествие метода проектов // Директор школы. 2003. №3. – С. 25-32.

3. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980.- С. 454.

4. Метод проектов. Серия «Современные технологии университетского образования». Выпуск 2 / Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. Республиканский институт высшей школы БГУ. Мн.: РИВШБГУ.

XALQARO BAHOLASH TIZIMINING TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O'RN

I.K.Abdirimova-Chirchiq DPU, katta o'qituvchisi

M.F.Raximjonova -Chirchiq DPU, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro baholash dasturini ta'lim tizimiga joriy etish samarali usul ekanligi haqida so'z boradi. PISA, PIRLS xalqaro baholash

dasturlarining muhim belgilari xorijiy olimlar fikrlariga, ilmiy-tadqiqot ishlariga tayangan holda ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: xalqaro baholash dasturlari, PISA, PIRLS, xorijiy tajribalar, ta'lim sifatini baholash milliy markazi, kasbiy kompetentlik, o'qish savodxonligi, tushunish darajasi, ta'lim tizimi.

Hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab har bir sohada globallashuv va integratsiya jarayonlari o'z aksini ko'rsatmoqda. Yurtimizda yuz berayotgan keskin yangilanish va tub o'zgarishlar insoniyat hayotidagi barcha sohalarni globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlari nuqtai nazaridan yangicha qarashlar, tushunchalar va munosabatlar bilan qayta ko'zdan kechirishni taqazo etmoqda. Shu qatorda ta'lim ham davlat siyosatining ustuvor sohasiga aylandi va ushbu sohada ta'limni yangicha innovatsion g'oyalar asosida rivojlantirish bo'yicha islohotlar amalga oshirila boshlandi.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda xorij tajribalarni o'rganish, tizimga xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizim bilan qiyosiy, xalqaro va xorijiy tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qilish, tizimda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni joriy qilish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarorida eng ustuvor vazifa qilib quyidagilar olindi:

- xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda o'qish;
- PISA, PIRLS, baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratish va o'quv dasturlariga integratsiya qilish.

O'zbekiston Respublikasida xalq ta'limi tizimida olib borilayotgan amaliy ishlar, ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishi ta'lim tizimida muhim ahamiyat kasb etadi.

PISA - o'quvchilarni ta'lim sohasidagi yutuqlarini jahon davlatlaridagi maktab o'quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo'llay olish mahoratini baholash bo'yicha xalqaro dastur bo'lib, asosiy maqsadi - 15 yoshli o'quvchilarning o'qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik darajalarini turli xil testlar ko'rinishida baholashdan iboratdir. Ushbu loyihalar o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashlariga, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish qobiliyatlariga baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalarni hosil qilishga undashdir. Ushbu dastur 1997 yilda joriy etilgan bo'lib, har uch yilda bir marta o'tkazib kelinadi. PISA dasturi ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga ta'sir ko'rsatib, har bir davlat o'tkazgan tadqiqot natijalari asosida o'zining ta'lim sohasidagi yutuq va kamchiliklarini aniqlab, boshqa davlatlarga nisbatan

mavqieini taqqoslaydi. Ta'lim tizimini takomillashtirish va rivojlantirishda o'z strategiyasini belgilab oladi.

PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturidir. PIRLS - tadqiqotida 50 dan ortiq davlatlar ishtrok etib kelmoqda. Mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo'lgan davlatlardagi boshlang'ich maktab o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo'luvchi ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat.

PIRLS dasturi 2001-yilda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi tomonidan tashkil etilgan. O'qish savodxonligi o'quvchilarning ilmiy va shaxsiy muvaffaqiyatini o'sishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda.

Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqishlarini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. O'quvchilarni xalqaro PISA, PIRLS baholashning asl mohiyati o'quvchilarda tafakkur uyg'oqligi, ularni ixtirochi, ijodkorlikka o'rgatishning asosiy belgisi hisoblanadi.

Shuni aytish joizki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.

2. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009

3. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). Journal of Critical Reviews, 7(12), 243-247.

4. Abdirimova, I. K. (2020). Loyihalash faoliyatining bosqichlari loyihaga yondashuv mohiyati va maqsadlar uyg'unligi. Science and Education, 1(Special Issue 2). 18-26.22

ЁШЛАРДА ВАТАНПАРВАРЛИК, ИНСОНПАРВАРЛИК ФАЗИЛАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

“Бугун замон шиддат билан ўзгараяпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким-ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айни пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуг зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан” Ш.М.Мирзиеёв

Ш.Б.Жумаева-Чирчик ДПУ, доцент (PhD)

М.Д.Меҳритиллаев-ЧДПУ, талаба

Аннотация: Мақолада муаллиф бугунги кунда долзарб масалалардан таълим-тарбия, ёшларни ватанпарварлик, инсонпарварлик руҳида тарбиялаш тўғрисида ўз фикр ва мулоҳазаларини билдириб ўтган. Зеро, таълим-тарбия эртанги кунимизнинг қандай бўлишини белгиловчи асосий мезонлардан бири десак муболаға бўлмайди.

Калит сўзлар: Таълим-тарбия, ёшлар, ватанпарварлик, инсонпарварлик, тарих, глобаллашув, мамлакат, илм-фан, маданият.

Аннотация: В статье автор высказал свои мысли и мнения по актуальным на сегодняшний день вопросам образования, воспитания молодежи в духе патриотизма и человеколюбия. Воспитания молодежи – это один из главных критериев, определяющих, каким будет наше будущее.

Ключевые слова: образование, молодежь, патриотизм, гуманизм, история, глобализация, страна, наука, культура.

Annotation: In the article, the author expressed his thoughts and opinions on current issues of education, education of young people in the spirit of patriotism and philanthropy. The education of youth is one of the main criteria that determines what our future will be like.

Keywords: education, youth, patriotism, humanism, history, globalization, country, science, culture

XXI аср глобаллашув жараёнлари шиддатли кечаётган давр сифатида инсоният тарихида қолмоқда. Одамзот оёғи етмаган ҳудуд қолмади. Барча соҳаларда улкан кашфиётлар, янгиликлар яратилмоқда. Шунга қарамадан таълим-тарбия масаласи янада долзарблашиб бормоқда. Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар асосида йўлга қўйиш зарурати кун тартибига қўйилмоқда.

Халқимиз қадимдан таълим-тарбия масаласига алоҳида эътибор билан ёндошган. Қомусий олим, дунёга “Муаллим ус-сомий” унвони билан машҳур бобокалонимиз Абу Наср Фаробий “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт соадатга эришув тўғрисида”, “Ихсо-ал-улум”, “Илмларнинг келиб чиқиши”, “Ақл маънолари тўғрисида” каби асарларида таълим-тарбия тўғрисидаги қарашларини баён қилган. Фаробий таълим ва тарбияга биринчи марта таъриф берган олим саналади. Таълим-деган сўз инсонга ўқитиш, тушунтириш асосида назарий билим бериш; тарбия-назарий фазилатни, маълум касб-хунарни эгаллаши учун зарур бўлган хулқ нормаларини ва амалий малакаларини ўргатишдир, дейди олим [1.96-99].

Тарихнинг қайси даврига назар солмайлик таълим-тарбия масаласи доим муҳим масала ҳисобланиб келган. Жумладан, буюк саркарда, Соҳибқирон Амир Темури даврида ҳам таълим тизими, илм-фан ва маданият юксак даражада ривожланди. Айниқса Самарқанд ва Ҳирот шаҳарлари маданият, илму-маърифат марказига айланди [2.168]. Амир Темури ва Темурий шаҳзодалар томонидан кўплаб мадрасалар қурилишига, олим-фузалоларга ҳомийлик қилинган. Мадрасаларда таълим тўрт босқичдан иборат бўлиб, ҳар бир босқич муддати 8 йилдан жами 24 йилни ўз ичига олган. Таълим-тарбияда диний дунёқарашни шакллантириш билан бир қаторда диний-ахлоқий тарбия, ҳуқуқий тарбия ва ҳарбий-жисмоний тарбия ишлари олиб борилган. Темури Тузукларида “Амр қилдимки, вазирлар тоза наслик, ақл фаросатли, халқ аҳволидан хабардорлик, уларга нисбатан хуш муомилалалик, сабр чидамлилик, тинчликсеварлик ва ёшлар тарбиясига, уларнинг ҳаётига бефарқ бўлмаган вазирларга тўрт имтиёз: ишонч, эътибор, ихтиёр ва иқтодор берилсин” [3.55] деб таъкидлаб ўтилган.

Амир Темури азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюк салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўзидан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолдирди, илму фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди [4.65] Буюк саркарда ҳаёти ва фаолияти бугунги кунда ёшларни ватанпарварлик, ватанга муҳаббат, инсонпарварлик туйғуларида тарбиялашда, уларда ватан тақдирига маъсуллик, фидойилик, уларни яратувчанлик ишларига даъват этишда муҳим аҳамиятга эга.

Барчамизга маълумки, шарқ фалсафасига кўра таълим-тарбия жараёни биргаликда амалга оширилган. Миллий педагогикамиз асосчиларидан, маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун ё ҳаёт-ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё соадат-ё фалокат масаласидир” фикрларида миллат келажагида тарбиянинг роли яққол очиб берилган.

Ўзбекистон халқининг туб манфаатлари, юксак орзу-умидлари, эзгу ниятлари ва буюк ишларини амалга ошириш келажак авлод кўлида. Шу сабабли ёшлар масаласи доимо давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб келмоқда. Жумладан, мустақилликнинг илк кунлариданоқ иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан таълим тизимини

ислоҳ этишга давлат бюджетининг асосий қисми қаратилди. Мактаб, таълим-тарбия масаласи давлат ва жамият назоратида бўлиши Асосий қонунимизда белгилаб қўйилган.

Шарқда қадимдан тарбия ўчоғи оила ҳисобланади. Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар - яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир [4.65]. Айниқса ватанга муҳаббат, ватанпарварлик тушунчалари, инсоний туйғулар дастлаб она сути, алласи ва ота меҳри орқали боланинг мурғак қалбида шаклланиб боради. Бу туйғулар маҳалла ва таълим тизимда янада юксалтириб борилади. Айниқса, бугунги кунда кўплаб оилаларда ота-она асосан турмуш ташвишлари билан банд бўлиб, фарзанд таълим-тарбияси масаласи таълим тизимига зиммасига юклаб қўйилган. Глобаллашув жараёнлари тезлашиб бораётган бу даврда таълим тарбия борасида оила, маҳалла ва таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади. Акс ҳолда фарзандларимиз турли ёд, бегона ғоялар таъсирига тушиб қолиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда олдимизда турган энг муҳим вазифа ёшлар таълим-тарбия масаласидир. Мамлакатимизнинг буюк келажаги, эртанги кунимиз, эркин ва фаровон ҳаётимиз, Ўзбекистоннинг XXI асрда жаҳон ҳамжамиятида қандай ўрин эгаллаши буларнинг барчаси биринчи галда янги авлод, униб ўсиб келаётган фарзандларнинг қандай инсонлар бўлиб вояга етиши билан боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Таълим-тараққиёт гарови. Анъанвий илмий-амалий конференция материаллари. Т.: 2014, 96-99-бет.
2. Азамат Зиё “Ўзбек давлатчилиги тарихи” Т.: 2002, 168-бет.
3. Каримов И.А. “Юксак маънавият енгилмас куч” Т.: 2008, 55-бет.
4. Каримов И.А. “Юксак маънавият енгилмас куч” Т.: 2008, 65-бет

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

М.Юсупова-Чирчик ГУ, студентка

Х.Кучкаров- Чирчик ГУ, преподаватель

Аннотация. В статье говорится о роли социальной среды в формировании личности, развитие генетических признаков зависит от проживания в социальной среде.

Ключевые слова: образование, воспитание, нравственность, социальная среда, наследственность, биологический фактор, деятельность, активность, психологические механизмы.

Роль социальной среды в формировании человека в конечном счете несравнима. Можно привести много примеров того, что развитие генетических признаков зависит от проживания человека в социальной среде. Если человеческий ребенок не находится в социальной среде, а попадает в другую среду, скажем животную среду, то некоторые биологические проявления генетических признаков сохраняются, но человеческих мыслей, деятельности и поведения не будет.

Наследственные признаки относятся к объективным факторам формирования личности. Человек наследует анатомическое строение, физиологическое движение, тип нерва, основные безусловные рефлексы в организме. Бихевиористы, прагматисты и биогенетические течения, высоко оценивающие роль биологических факторов в личности и поведении человека и изучающие связь личности с поколением, некоторые их представители говорят о том, что человеческий ребенок будет иметь все признаки будущего человека от матери младенчество. . Некоторые также связывают интеллектуальный рост ребенка с наследственностью.

Роль биологического фактора в формировании человека важна и уникальна, нельзя отрицать значение наследственности, характеристики человека - умственная и физическая способность к труду, мышление и речь также могут быть врожденными, но для развития этих врожденных способностям, человеческий ребенок нуждается в человеческом окружении, живя среди людей, с которыми люди должны общаться, участвовать в общественной жизни и соблюдать определенные правила этикета.

Важна роль социальной среды в становлении великих людей, Алишер Навои - поэт, Эйнштейн - физик, Улугбек - астроном, Ибн Сина - врач, конечно, не родились. Социальная среда и образование сыграли важную роль в развитии их зарождающихся способностей и превращении их в таланты. Также показано значение среды в формировании человека для политики нашей страны по воспитанию всесторонне развитой личности.

Воспитание играет ведущую роль в формировании человека. Образование - в результате воспитания, приобретения чтения, письма, труда, навыков и умений, которые не могут быть даны стихийным влиянием наследственности и среды, даже врожденные дефекты могут быть изменены в определенном направлении (обучение глухих, слепых, немой), отрицательные дефекты, вызванные окружающей средой, также могут быть устранены.

Значение понятий «активность» и «деятельность» в развитии человека несравнимо.

Великие люди работали не покладая рук, чтобы достичь совершенства в своих областях. Своим стремлением и активностью человек может

добиться больших высот и многого, и необходимо работать над собой, чтобы реализовать свои способности и таланты.

Поэтому студенческая деятельность - это не пассивный процесс, а активный, сознательно управляемый процесс. То есть деятельность - это своеобразная форма деятельности, управляемая сознанием и мышлением учащегося, возникающая из различных локальных потребностей и направленная на изменение и совершенствование внешнего мира и самого себя. Это деятельность, направленная на постижение учащимся сущности реальных предметов на уроках через конкретное решение, открытие новых открытий.

Мыслительные действия учащегося - это действия человека, осуществляемые сознательно, посредством внутренних психологических механизмов. Экспериментально доказано, что такие движения всегда включают двигательные движения. Действия учащихся следующие:

- перцептивный - при котором в сознании учащегося формируется целостный образ предметов и явлений;
- мнемическая деятельность - запоминание, припоминание материала, связанного с сущностью и содержанием вещей и событий, и связанный с этим сложный вид деятельности.

Если в процессе обучения происходит переход к психическим процессам, основанным на внешней деятельности, то такой процесс в психологии называется интериоризацией, напротив, перенос сформированных в сознании идей непосредственно на внешние действия или внешнюю деятельность называется экстериоризацией.

Виды деятельности также различаются по степени непосредственного участия ума. В начале некоторых движений каждый элемент должен выполняться серьезно, отдельно, и это требует полного внимания, концентрации и направления сознания. Но со временем участие ума уменьшается, и многие части становятся автоматическими.

Великий ученый и мыслитель Абу Наср Фараби отмечал важное место деятельности в развитии человека, делил ее виды на несколько частей и выдвигал идею способов осуществления, определения времени и пространства, физиологических механизмов.

Овладение хотя бы простой методикой определения личностно-характерологических качеств учащихся и ее применение является одним из важных элементов профессиональной педагогической подготовки. Преподаватели высших и средних специальных учебных заведений часто обращают внимание на изучение умственных способностей студентов - молодежи, но не пытаются интерпретировать уровень их образования (в самом широком смысле) и проблемы коррекции поведенческих дефектов от точки зрения единства и целостности в системе непрерывного образования, и найти ее решения. Умственное развитие школьников и студентов во многом зависит от самостоятельности мышления и уровня общей образованности.

Диагностика уровня их воспитанности, изучение особенностей их духовно-образовательного развития, а при необходимости устранение дефектов их поведения является одним из важнейших требований современности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ё.Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.: ТДИУ, 2001.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar / Amaliy tavsiyalar. – Toshkent, 2008. – 180 b.
3. Quchqorov H.H., Ta'lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning o'rni. SCIENCE AND EDUCATION. Scientific journal. Volume 1, Special issue 3. November 2020. p. 158-164.
4. Х.Кучкаров. Личность в системе человеческих общение и педагогических взаимоотношений. "INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE – 2020". – Фарғона, 2020. 439-441 б.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИЛФОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

М.Мамаджонова-Чирчикского ГУ, студентка
Х.Кучкаров- Чирчикского ГУ, преподаватель

Аннотация. В статье говорится о содержании образования, его компонентах, структуре, задачах. Также предоставляется информация о компонентах жизни, таких как виды деятельности, формы общественного сознания, система общественных отношений, материальное, общественное и природное существование.

Ключевые слова: образовательная технология, педагогические технологии, традиционное образование, педагогическая эффективность, методическая подготовка содержания образования.

Когда речь идет о содержании образования, его компонентах, структуре, задачах, необходимо определить допустимое соотношение очевидности и закономерности, ясности и абстракции, знания и способов самостоятельного познания истины.

Как сказано в «Национальной программе подготовки кадров», «Создание усовершенствованной системы подготовки кадров на основе развития современной экономики, науки, техники и технологий является важнейшим условием развития страны. Внедрение системы обеспечивает формирование нового поколения, обладающего высокой общей и профессиональной культурой, творческой и общественной активностью, способностью самостоятельно определять направление в общественно-политической жизни.

До сих пор изменения в сфере подготовки кадров были направлены только на реформирование существующей системы образования. Она не обеспечивала ликвидации разрыва между потребностями личности, общества и государства и существующей системой профессионального обучения. На

основе анализа мирового опыта, состояния и проблем существующей системы подготовки кадров была разработана принципиально новая модель.

Сущность и отличительная черта новой модели системы подготовки кадров заключается в том, что она включает в качестве основных компонентов следующие компоненты:

- человек - основной субъект системы подготовки кадров, потребитель образовательных услуг и их создатель;

- непрерывное образование - основа фундамента подготовки кадров;

- наука - производитель высококвалифицированных специалистов и их потребитель;

- производство - основной заказчик, который определяет перспективу потребности в кадрах, оценивает качество их уровня подготовки, а также осуществляет частичное финансовое и материально-техническое обеспечение системы подготовки кадров;

- государство и общество являются основными гарантами подготовки и подбора кадров, которые контролируют и оценивают качество подготовки кадров.

«Национальная программа подготовки кадров» направлена на создание социально-экономических, правовых, организационных, психолого-педагогических и других условий для формирования общей культуры, адаптации к жизни в обществе, осознанного выбора профессионально-образовательных программ и их последующей реализации, семейного и общества., предполагает воспитание всесторонне развитого человека, понимающего свою ответственность перед государством.

Процесс стремительного вхождения в социально ориентированную рыночную экономику является одним из факторов, повышающих уровень образования населения нашей республики. В первую очередь, это зависит от развития рыночных отношений, процесс которых будет зависеть от уровня знаний, экономики и экологии, компьютерной техники и информационных технологий и передовых отраслей народного хозяйства, совершенствования системы образования и подготовки кадров.

Эффективное решение проблемы подготовки кадров связано, прежде всего, с подготовкой педагогических кадров, обладающих профессиональной квалификацией и всесторонними знаниями, отвечающих требованиям современной психологии, педагогики, экономики, экологии, культуры, права и других подобных дисциплин.

Опыт развитых стран показывает, что подготовка высококвалифицированных, конкурентоспособных кадров имеет решающее значение:

1. Эффективное взаимодействие образования, науки и производства.

2. Разнообразие видов образовательных предприятий и профессиональных образовательных программ, использование в них

новейших достижений науки и техники, высших моделей и взглядов на экономику и технику.

3. Превращение системы профессионального образования в приоритетную и прибыльную отрасль экономики.

4. Обеспечение образовательных учреждений современной учебно-методической литературой, создание их материально-технической базы и укрепление их финансовых показателей.

5. Привлечение в систему профессионального образования наиболее квалифицированных преподавателей и специалистов.

6. Информатизация и компьютеризация учебного процесса.

7. Применение системы оценки качества и объективного контроля подготовки кадров.

8. Проведение психолого-педагогических исследований по проблемам развития личности, измерения качества и поведения, оценки способностей интеллекта и профессиональных навыков.

9. Высокое материальное стимулирование учителей и их социальная защита.

Все эти случаи отражены в «Национальной программе подготовки кадров». Современный специалист должен быть знающим, умным, мудрым, целеустремленным, просвещенным и духовным человеком с развитым интеллектом высокого уровня, глубоко изучившим основы науки. Помимо своей специальности он должен владеть одним из иностранных языков и уметь пользоваться компьютерной техникой.

Преподаватель, работающий в системе высшего образования, должен уметь пользоваться современными педагогическими технологиями, методами активизации образовательного процесса, педагогическими методами, обеспечивающими формирование качественных знаний, умений, компетенций по преподаваемым предметам. Он должен уметь изучить сущность, назначение и задачи современных педагогических технологий, разработать научно обоснованные сведения и практические рекомендации по ним, внедрить их в систему образования после освоения передовых педагогических и информационных технологий.

Сегодня процесс социально-экономических реформ, быстро меняющиеся условия жизни общества требуют от системы образования придания характеристик эффективности и скорости, то есть удовлетворения требований социально-экономического развития, создания возможностей и условия для учета индивидуальных способностей и талантов.

Обеспечение эффективности и скорости образовательных программ неразрывно связано с проблемой дифференциации образовательного процесса. В современных условиях необходимо внедрять принципы и механизмы дифференциации образования в систему непрерывного образования не на словах, а на деле.

Дифференциация образования является одной из основных черт современной системы образования. Он предоставляет учащимся возможность приобретать знания различными способами в зависимости от их личных потребностей, способностей, возможностей, интересов и выбора профессии.

Необходимо создать механизмы и условия, обеспечивающие эффективное взаимодействие всех субъектов, участвующих в образовательном процессе. В общем, есть все составляющие этой системы - семья, дополнительное образование, соседство, общественные объединения, фонды. Однако, во-первых, необходимо повышать их внутреннюю эффективность, а во-вторых, совершенствовать их деятельность на основе их результативности, то есть их согласованности и взаимообусловленности.

Необходимо коренным образом пересмотреть деятельность образовательных учреждений как социальных институтов. При этом школы, лицеи, колледжи, институты должны превратиться не только в места науки, но и в настоящие культурно-просветительские центры. Они должны быть в тесном контакте с соседями, семьей, общественными объединениями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ў.Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.: ТДИУ, 2001.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar / Amaliy tavsiyalar. – Toshkent, 2008. – 180 b.
1. Quchqorov H.H., Ta'lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarining o'rni. SCIENCE AND EDUCATION. Scientific journal. Volume 1, Special issue 3. November 2020. p. 158-164.
2. X.Кучкаров. Личность в системе человеческих общение и педагогических взаимоотношений. "INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE – 2020". – Фарғона, 2020. 439-441 б.

MATEMATIK MODELLASHTIRISH VA MATEMATIK MODELNI YARATISH JARAYONI.

**N.A.Akbarova-Beshariq tumani XTB tasarrufidagi
32-maktab matematika fani o'qituvchisi**

Аннотатсия. Haqiqatda mavjud obyektlarning asosiy xossalarini ularning matematik modellari yordamida o'rganishning klassik vositasi bu analitik usullar bo'lib, ular aniq yechimni matematik formulalarda ifodalash imkonini beradi. Bu usullar hozirgi kunda ham masalani yechish haqida yetarlicha aniqlikdagi to'la axborotni bermoqda va ular o'z amaliy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ammo, afsuski, ularning qo'llanilish sohasi juda cheklangan. Shuning uchun, odatda, sonli usullarga yoki hisoblash usullariga murojaat qilinadi.

Аннотация. Аналитические методы являются классическими средствами изучения основных свойств существующих объектов с помощью их математических моделей, позволяющих выразить точное решение в

математических формулах. Эти методы и сегодня дают достаточно точную информацию о решении задачи и не утратили своего практического значения. Но, к сожалению, область их применения очень ограничена. Поэтому обычно прибегают к численным методам или вычислительным методам.

Annotation. Analytical methods are classical means of studying the basic properties of existing objects with the help of their mathematical models, which allow expressing the exact solution in mathematical formulas. Even today, these methods provide sufficiently accurate information about the solution of the problem and have not lost their practical significance. But, unfortunately, their scope is very limited. Therefore, one usually resorts to numerical methods or computational methods.

Tizim, model va modellashtirish. Tadqiqot sohasi bir-biridan biror belgisi bilan farq qiluvchi va o'zaro ma'lum munosabatda bo'luvchi yoki o'zaro ta'sirlashuvchi obyektlardan tashkil topadi. Obyektlarning xarakterli xususiyati uning xossasi deyiladi. Xossa subyekt tomonidan aniqlanadi va baholanadi. Masalan, massa, rang, uzunlik, zichlik va shu kabilar. Subyektiv nuqtai nazarga ko'ra xossalar obyektning ichki va tashqi xossalariga bo'linadi. Ichki xossalarning ko'rsatkichlari parametrlar deb ataladi. Tashqi xossalar obyektning parametrlari bilan qandaydir munosabatlarga ko'ra bog'langan tashqi muhit xossalarini ifodalaydi va ularning ko'rsatkichlariga omillar (faktorlar) deyiladi. Muayyan obyektlarning kuzatilayotgan xossalari ko'rsatkichlarining qiymatlarini moslashtirishga munosabat deyiladi. Obyekt xossalari ko'rsatkichlari qiymatlarining har qanday to'plami berilgan vaqt momentida uning holatini aniqlaydi. Muayyan vaqt oralig'ida obyekt holatining o'zgarishiga hodisa deyiladi. Biror vaqt oralig'ida sodir bo'ladigan o'zaro bog'liq hodisalar ketma-ketligiga jarayon deyiladi. Muayyan munosabatlar orqali o'zaro bog'langan va ular uchun qandaydir umumiy maqsadli funktsiyani bajaradigan yoki umumiy maqsadga mo'ljallangan obyektlar to'plami tizim (sistema) deyiladi. Ilmiy izlanishlarning maqsadi korrekt qo'yilgan savollarga javob qidirishdan iborat. Odatda bunday savollarga javob izlanganda qandaydir muammo (masala) uchun muqobil yechimlar ichidan aynan bittasini muayyan shartlarga ko'ra tanlash kerak bo'ladi. Yechimni tanlash uchun qo'llaniladigan shartga me'zon deyiladi. Izlanishning maqsadi, odatda, izlanish olib borilayotgan obyektning aniq bir me'zonni qanoatlantiradigan parametrlari qiymatini aniqlashdan iborat. Tadqiqotchi obyekt parametrlarining berilgan me'zonni qanoatlantiruvchi qiymatlari to'plamini aniqlagandan so'ng, izlanish jarayoni to'xtatiladi. Bunday izlanishlarning olib borilishiga tajriba (sinov) deyiladi. Amaliyotda real obyektlar bilan bunday tajriba o'tkazish, odatda, juda qimmat turadi yoki tajribaning salbiy oqibatlari tufayli uni o'tkazish maqsadga muvofiq emas. Shuning uchun bunday hollarda ilmiy tajriba o'tkazish uchun real obyektlar ularga o'xshash xossalarga ega, ammo ulardan oddiyroq, xavfsizroq va foydalanish mumkin bo'lgan obyektlar bilan almashtiriladi. Uni o'rganish maqsadida izlanish olib boriladigan obyektga original

deyiladi. Ma'lum bir xossalarni o'rganish uchun originalning o'rniga izlanish olib borilayotgan obyektga esa model deb aytiladi. Model – bu o'rganish maqsadida izlanish olib borilayotgan obyektning muayyan xossalarini o'zida namoyon etuvchi maxsus quriladigan obyektidir. Umumiy holda original-obyekt tabiiy yoki sun'iy, real yoki farazdagi tizim bo'lishi mumkin. Model ham o'zining parametrlari to'plami va xususiyatlari to'plamiga ega tizimdir. Original va model ba'zi bir parametrlari bo'yicha o'xshash va boshqa bir parametrlari bo'yicha esa bir-biridan farq qiladi. Agar tadqiqotchini qiziqtirayotgan original va modelning xususiyatlari bir turdagi parametrlar to'plami orqali aniqlansa va ularning shu parametrlar bilan bog'liqligi bir xil bo'lsa, obyektoriginalni boshqa bir obyekt-model bilan almashtirsa bo'ladi. Model – bu faraz qilinadigan yoki moddiy reallashtirilgan tizim bo'lib, u tadqiq qilinayotgan obyektning aks ettirib yoki qayta hosil qilib, uni shunday almashtira oladiki, bunday tizimni o'rganish obyekt haqida yangi ma'lumotlarni beradi. Modellash tirishda obyekt-original va uning modeli o'rtasidagi o'xshashlik (analog) ishlatiladi. Bu o'xshashlik quyidagilar hisoblanadi: tashqi analogiya (masalan, samolyot, kema, mikrorayon modeli); strukturali analogiya (masalan, suv o'tkazish tarmog'i va elektr tarmoqlari graflar yordamida modellash tiriladi); dinamik analogiya (tizim holatiga ko'ra) – masalan, mayatnik elektr tebranishlari konturini modellash tiradi. Modellarda, odatda, obyektning alohida jihatlari (tashqi ko'rinishi, tuzilishi, holati va boshqa) aks ettiriladi. Har bir model muayyan maqsad uchun xizmat qiladi va aniq hollarda obyektning alohida xossalarini qo'llash imkonini beradi. Masalan, metropoliten sxemasi metropoliten modeli sifatida poyezdlarda harakatlanishda yo'nalishni aniqlab olishda ishlatiladi; geometrik figuralar (kvadrat, kub, shar va boshqalar) fizik obyektlar modellari sifatida, hajm va yuzalarni aniqlashda ishlatiladi; qandaydir mashina tilida tuzilgan dastur, hisoblash algoritmining modeli kabi, sonli hisoblashlarni o'tkazishda ishlatiladi; ma'ruza rejasi, uning bayonidan iborat jarayon dinamikasining modeli kabi, ma'ruza maqsadiga erishish uchun ishlatiladi; kimyoviy reaksiya formulasi, kimyoviy jarayonning modeli kabi, kimyoviy tajriba o'tkazishda va uning natijalarini tahlil etishda ishlatiladi. Ilmiy tadqiqotlarda asosiy rolni gipotezalar o'ynaydi. Gipotezalar – uncha ko'p bo'lmagan tajribaviy ma'lumotlarga, kuzatishlarga, farazlarga asoslangan muayyan bashoratlardan demakdir. Analogiya (o'xshashlik) – ikkita obyektning qandaydir o'xshash tomonlari haqidagi mulohazadir. Zamonaviy ilmiy gipoteza amaliyotda tekshirilgan ilmiy tasdiqlarga analogiya sifatida vujudga keladi. Shunday qilib, analogiya gipotezani tajriba (eksperiment) bilan bog'laydi. Gipotezalarga asoslanib qurilgan modellar gipotetik modellar deb ham ataladi. Obyektiv mavjud, real dunyoni aks ettiruvchi gipoteza va analogiya tushunchalari tadqiq qilishga qulay mantiqiy sxemalarga keltiriladi. Mulohazalarni va mantiqiy qurilmalarni ixchamlashtiruvchi yoki jarayon tabiatini aniqlashtiruvchi tajribani o'tkazish imkonini beruvchi bunday mantiqiy sxemalar obyektlar modellarining vujudga kelishiga asos bo'ladi. Model quyidagi maqsadlarda ishlatiladi: aniq obyektning ichki tuzilmasi yoki uning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasining tuzilmasini anglash; tuzilma tarkibidagi eng muhim

(sifatii) aloqalarni aniqlash; miqdoriy bog'lanishlarni aniqlash; muayyan ta'sirlar natijasida obyekt va tashqi muhit o'zgarishi haqida oldindan xulosa qilish; obyekt xossalari va (yoki) unga tashqi ta'sirlar ko'rsatkichlarini optimallashtirish. Modellashtirish deb, original-obyektning eng muhim xossalari haqida ma'lumot olish uchun uni obyekt-model bilan almashtirishga aytiladi. Bunday almashtirish originalning xossalarini o'rganishni soddalashtirish, arzonlashtirish, tezlashtirish maqsadida amalga oshiriladi. Agar originalning uni tadqiq qilishga to'sqinlik qiladigan xususiyatlari (belgilari) modelda mavjud bo'lmasagina modellashtirish maqsadga muvofiqdir. Modellashtirish – original-obyektlar xossalarini obyekt-modellarining mos xossalarini tadqiq qilish vositasida o'rganish usulidan iborat jarayon. Modellashtirish ilmiy abstraksiyaning muhim quroli hisoblanadi. U obyektlarning bajarilayotgan, tadqiqot uchun muhim bo'lgan xususiyatlari (belgilari) – xossalar, o'zaro aloqalar, tuzilmaviy va funksional parametrlarni aniqlash, asoslash va tahlil qilish imkonini beradi. Original-obyektni model-obyekt bilan almashtirish va obyektlar xossalarini ularning modellari yordamida tadqiq qilishga modellashtirish nazariyasi deyiladi. [1, 6]

Modellashtirish nazariyasi – modellarni qurishdagi o'zaro bog'langan tamoyillar, ta'riflar, usullar va vositalar majmuasidan iborat. Modellar esa modellashtirish nazariyasining predmetini tashkil etadi. Modellashtirish nazariyasi tizimlarning umumiy nazariyasi – sistemologiyaning asosini tashkil etadi. Ilmiy tadqiqotlar tarixida dastlabki modellashtirish usullaridan biri o'xshashlik usulidir. Uning ma'nosi shundaki, o'rganilayotgan jarayon tajribaviy sharoitlarda boshqa «kichik masshtabda» amalga oshiriladi. Bunga misol sifatida samolyot qanotlarining havo oqimini kesib o'tish jarayonini o'rganishni keltirish mumkin. Shu maqsadda qanotning kichiklashtirilgan nusxasi yaratiladi va aerodinamik quvurga joylashtiriladi. Havo oqimini o'tkazish yo'li bilan qanotning zarur xarakteristikalarini tajribada aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdirashidov A., Babayarov A.I. HISOBLASH USULLARI. mexaniklar uchun amaliy mashg'ulotlar 1-qism. Samarqand – 2018.
2. Richard L. Burden and J. Douglas Faires. Numerical Analysis. Ninth Edition, Boston, USA, 2011. – 895 p.
3. Амосов А. А., Дубинский Ю. А., Копченкова Н. В. Вычислительные методы. - М.: Издательский дом МЭИ, 2008. - 672 с.

BOSHLANG'ICH MAKTABDA HISOBLASH SHAKLLARI

X.M.Ergasheva-Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya. Aqliy hisoblash - bu aql uchun gimnastika. Aqliy hisoblash - bu hisoblashning eng qadimgi usuli. Hisoblash ko'nikmalarini egallash xotirani rivojlantiradi va tabiiy va matematik sikl mavzularini o'zlashtirishga yordam beradi.

Аннотация. Ментальная арифметика — это гимнастика для ума. Ментальная арифметика — древнейший метод вычисления. Приобретение

навыков счета развивает память и помогает освоить темы естественно-математического цикла.

Annotation. Mental arithmetic is gymnastics for the mind. Mental arithmetic is the oldest method of calculation. Acquiring numeracy skills develops memory and helps master the topics of the natural and mathematical cycle.

Oddiylashtirishning ko'plab usullari mavjud arifmetik amallar. Kalkulyatorda jadvallar va kalkulyator mavjud bo'lmagan hollarda soddalashtirilgan hisoblash texnikasini bilish ayniqsa muhimdir.

Biz qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish usullari haqida to'xtalib o'tmoqchimiz, ularni ishlab chiqarish uchun hisoblash yoki qalam va qog'ozdan foydalanish kifoya.

Mavzuni tanlash uchun motivatsiya hisoblash ko'nikmalarini shakllantirishni davom ettirish istagi, matematik operatsiyalar natijasini tez va aniq topish qobiliyati edi.

Hisoblash qoidolari va usullari ularning yozma yoki og'zaki bajarilishiga bog'liq emas. Biroq, og'zaki hisoblash ko'nikmalarini egallash katta ahamiyatga ega, chunki ular yozma hisob-kitoblarga qaraganda kundalik hayotda ko'proq qo'llaniladi. Bu ham muhim, chunki ular yozma hisob-kitoblarni tezlashtiradi, ratsional hisob-kitoblarda tajribaga ega bo'ladi va hisoblash ishlarida daromad keltiradi.

Matematika darslarida biz og'zaki hisob-kitoblarni ko'p qilishimiz kerak va o'qituvchi bizga 11 raqamiga qanday tez ko'paytirishni ko'rsatganida, bizda hali ham tez hisoblash usullari mavjudmi degan fikr bor edi. Biz o'z oldimizga tezkor hisoblashning boshqa usullarini topish va sinab ko'rish vazifasini qo'ydik.

Suzishni o'rganmoqchi bo'lsangiz, suvga tushishingiz kerak, muammolarni hal qila olmoqchi bo'lsangiz, ularni hal qilishdan boshlashingiz kerak, deyishadi. Lekin birinchi navbatda arifmetika asoslarini o'zlashtirish kerak. Tez hisoblashni o'rganish, ongda hisoblash faqat shu bilan mumkin katta istak va muammolarni hal qilishda tizimli o'qitish.

Ammo tez aqliy hisoblash usullari uzoq vaqtdan beri ma'lum. Gauss, fon Neymann, Eyler yoki Wallis kabi ajoyib matematiklarning ajoyib aqliy arifmetik qobiliyatlari haqiqiy zavqdir. Bu haqda ko'p yozilgan. Biz ba'zi mashhur hisoblash sirlarini aytmoqchimiz va ko'rsatmoqchimiz. Va keyin sizning oldingizda butunlay boshqa matematika ochiladi. Jonli, foydali va tushunarli.

1. Tez ko'paytirish usullari

1. Barmoqlar bo'yicha hisobi

Birinchi o'nlikdagi raqamlarni 9 ga tez ko'paytirish usuli.

Aytaylik, biz 7 ni 9 ga ko'paytirishimiz kerak.

Keling, kaftlarimizni bizga qaratib qo'llarimizni aylantiramiz va ettinchi barmog'imizni egamiz (hisobdan boshlab bosh barmog'i chap).

Egilgan barmoqning chap tomonidagi barmoqlar soni o'nlab, o'ngda esa kerakli mahsulotning birliklari bo'ladi.

2. 10 dan 20 gacha sonlarni ko'paytirish

Bunday raqamlarni ko'paytirish juda oson.

Raqamlardan biriga ikkinchisining birliklari sonini qo'shish, 10 ga ko'paytirish va sonlar birliklarining mahsulotini qo'shish kerak.

1-misol. $16 \cdot 18 = (16+8) \cdot 10 + 6 \cdot 8 = 288$ yoki

2-misol. $17 \cdot 17 = (17+7) \cdot 10 + 7 \cdot 7 = 289$.

3-misol. $19 \cdot 13 = (19+3) \cdot 10 + 9 \cdot 3 = 247$.

3. 11 ga ko'paytiring

Raqamlari yig'indisi 10 dan oshmaydigan ikki xonali sonni 11 ga ko'paytirish uchun bu sonning raqamlarini bir-biridan uzoqlashtirish va ularning orasiga bu raqamlar yig'indisini qo'yish kerak.

$72 \cdot 11 = 7 (7 + 2) 2 = 792$;

$35 \cdot 11 = 3 (3 + 5) 5 = 385$.

Raqamlari yig'indisi 10 yoki 10 dan ortiq bo'lgan ikki xonali sonni 11 ga ko'paytirish uchun siz ushbu raqamning raqamlarini aqliy ravishda surishingiz, bu raqamlarning yig'indisini ularning orasiga qo'yishingiz va keyin birinchi raqamga bitta qo'shishingiz va tark etishingiz kerak. ikkinchi va oxirgi (uchinchi) o'zgarishsiz.

Misol .

$94 \cdot 11 = 9 (9 + 4) 4 = 9 (13) 4 = (9 + 1) 34 = 1034$.

4. 22, 33, ..., 99 ga ko'paytirish

Ikki xonali sonni 22, 33, ..., 99 ga ko'paytirish uchun bu ko'paytma bir xonali sonning (2 dan 9 gacha) 11 ga ko'paytmasi sifatida ko'rsatilishi kerak, ya'ni $44=4 \cdot 11$; $55 = 5 \cdot 11$ va boshqalar. Keyin birinchi raqamlarning mahsulotini 11 ga ko'paytiring.

1-misol. $24 \cdot 22 = 24 \cdot 2 \cdot 11 = 48 \cdot 11 = 528$

2-misol. $23 \cdot 33 = 23 \cdot 3 \cdot 11 = 69 \cdot 11 = 759$

5. 5 ga, 50 ga, 25 ga, 125 ga ko'paytiring.

Ushbu raqamlarga ko'paytirishda siz quyidagi iboralardan foydalanishingiz mumkin:

$a \cdot 5 = a \cdot 10 : 2$ $a \cdot 50 = a \cdot 100 : 2$

$a \cdot 25 = a \cdot 100 : 4$ $a \cdot 125 = a \cdot 1000 : 8$

Misol 1. $17 \cdot 5 = 17 \cdot 10 : 2 = 170 : 2 = 85$

2-misol. $43 \cdot 50 = 43 \cdot 100 : 2 = 4300 : 2 = 2150$

3-misol. $27 \cdot 25 = 27 \cdot 100 : 4 = 2700 : 4 = 675$

4-misol. $96 \cdot 125 = 96 : 8 \cdot 1000 = 12 \cdot 1000 = 12000$

2. Tez bo'linish usullari

1. 5 ga, 50 ga, 25 ga bo'linish

5 ga, 50 ga, 25 ga bo'lishda siz quyidagi iboralardan foydalanishingiz mumkin:

$a : 5 = a : 2 : 10$ $a : 50 = a : 2 : 100$

$a : 25 = a : 4 : 100$

$35 : 5 = 35 : 2 : 10 = 70 : 10 = 7$

$3750 : 50 = 3750 : 2 : 100 = 7500 : 100 = 75$

$6400 : 25 = 6400 : 4 : 100 = 25600 : 100 = 256$

3. Natural sonlarni tez qo'shish va ayirish usullari.

Agar shartlardan biri bir necha birliklarga ko'paytirilsa, natijada olingan summadan bir xil sonli birliklar ayirilishi kerak.

Misol. $785+963=785+(963+7)-7=785+970-7=1748$

Agar shartlardan biri bir necha birliklarga oshirilsa, ikkinchisi esa bir xil songa kamaytirilsa, yig'indi o'zgarmaydi.

Misol. $762+639=(762+8)+(639-8)=770+631=1401$

Agar ayirma bir necha birliklarga kamaytirilsa va minuend bir xil miqdordagi birliklarga ko'paytirilsa, farq o'zgarmaydi.

Misol. $529-435=(529-5)-(435+5)=524-440=84$

Tez qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish, darajaga ko'tarish usullari mavjud. Biz tezda hisoblashning bir nechta usullarini ko'rib chiqdik.[5, 68]

Biz ko'rib chiqqan aqliy hisoblashning barcha usullari olimlar va oddiy odamlarning raqamlar bilan o'ynashga bo'lgan uzoq yillik qiziqishi haqida gapiradi. Ushbu usullarning ba'zilarini sinfda yoki uyda qo'llash orqali siz hisob-kitoblar tezligini rivojlantirishingiz, barcha maktab fanlarini o'rganishda muvaffaqiyatga erishishingiz mumkin.

Kalkulyatorsiz ko'paytirish xotira va matematik fikrlashni o'rgatishdir. Kompyuter texnologiyalari bugungi kungacha takomillashib bormoqda, lekin har qanday mashina odamlar unga qo'ygan narsalarni qiladi va biz hayotda bizga yordam beradigan aqliy hisoblashning ba'zi hiylalarini o'rgandik.

Biz loyiha ustida ishlashga qiziqdik. Hozircha biz faqat o'rganib chiqdik va tahlil qildik ma'lum usullar tezkor hisob.

Ammo kim biladi, balki kelajakda biz o'zimiz ham tez hisoblashning yangi usullarini kashf eta olamiz.

Og'zaki hisoblash- bizning davrimizda kamroq va kamroq odamlarni bezovta qiladigan kasb. Telefonigizga kalkulyatorni olish va har qanday misolni hisoblash ancha oson.

Lekin haqiqatan ham shundaymi? Ushbu maqolada biz ongingizda raqamlarni tezda qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish usullarini o'rganishga yordam beradigan matematik usullarni taqdim etamiz. Bundan tashqari, birliklar va o'nliklarda emas, balki kamida ikki xonali va uch xonali raqamlarda ishlaydi.

Ushbu maqoladagi usullarni o'zlashtirgandan so'ng, kalkulyator uchun telefonga murojaat qilish g'oyasi endi unchalik yaxshi ko'rinmaydi. Axir siz vaqtni behuda sarflay olmaysiz va hamma narsani ongingizda tezroq hisoblab chiqa olmaysiz, lekin shu bilan birga miyangizni cho'zishingiz va boshqalarni (qarama-qarshi jinsdagi) hayratda qoldirishingiz mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Arutyunyan E., Levitas G. Ko'ngilochar matematika.- M.: AST - PRESS, 1999. - 368 b.
2. Gardner M. Matematik mo'jizalar va sirlar. - M., 1978 yil.
3. Glazer G.I. Maktabda matematika tarixi. - M., 1981 yil.
4. "Birinchi sentyabr" Matematika No3 (15), 2007 y.

5. Tatarchenko T.D. Sinfda tez hisoblash usullari, "Maktabda matematika", 2008 yil, 7-son, 68-bet.
6. Og'zaki hisob / Comp. P.M.Kamaev. - M.: Chistye Prudy, 2007 - "Birinchi sentyabr" kutubxonasi, "Matematika" seriyasi. Nashr. 3(15).
7. <http://portfolio.1september.ru/subject.php>

“4+2” DASTURINING ILMIY PEDAGOGIK AHAMIYATI.

O.Xayritdinov-Chirchiq DPU, magistrant

Sh.B.Jumayeva - Chirchiq DPU, t.f.f.d. (Phd)

Bugungi kunga kelib O'zbekistondagi OTM larda 178.7 ming nafar talabalar aynan pedagogika sohasida tahsil olmoqdalar. Shu sohadagi bitiruvchi talabarning ko'pchilik qismi o'zlari talim olgan yo'nalishida ish boshlamoqdalar. Talabalar maktablarda hech qanday amaliyotsiz ish faoliyatini boshlayotganlarida bir qancha muammolarga duch kelmoqdalar. Bunday muammolardan asosiylari o'quvchilar bilan chiqishib keta olmaslik, metodika yoki hamkasblari bilan shiqishib keta olamaslik kabi muammolarga duch kelishadi. Shu kabi muammolarni ijobiy hal qilishning eng samarali usuli bu bo'lajak pedagog talabalarning o'quv davri davomida ta'lim muassasalarida ko'proq amaliyot o'tashidir.

Maktablarda amaliyot o'tash bilan talabalar avtonomiya va tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. Ular birgalikda ishlashni ham o'rganadilar. Ta'limdagi amaliyotning ahamiyatini - biz o'rgangan narsalarni qo'llash yoki mustahkamlash muhimligini inkor eta olmaymiz. Biz boshlang'ich maktabda, o'rta maktabda, kollejda, sportda, darsdan tashqari mashg'ulotlarda va boshqa joylarda juda ko'p narsalarni o'rganamiz. Biroq biz mana shunday uzoq vaqt davomida o'rgangan bilimlarimizni amaliyotda qo'llamasak bizga unday bilim kerak emas. Bu borada rus yozuvchisi A.Chexov iqtibosi bu masalani oydinlashtirib beradi: "Bilim, agar siz uni amalda qo'llamasangiz, hech qanday ahamiyatga ega emas."

Bugungi kunda ko'plab talabalar aynan pedagogika universitetlarida tahsil olishni hohlashmoqda. Ular buning uchun imtihonga tayyorlanadi, universitetni tanlayddi, o'qiydi va bitiradi. O'qishni tugatganingizdan so'ng sizda barcha bilimlar mavjud, lekin sizda juda ko'p amaliyot etishmaydi. Bilim olish - bu urushning yarmi. Keyin, ikkinchi yarmi amaliyot va fikr-mulohazalar bilan birga keladi. Shuning uchun ta'limda amaliyot juda muhim, chunki bu talabalar uchun o'qish davridan keyin o'z kasblarini "ustasi" bo'lib yetishishlari uchun kerak. Ta'limdagi amaliyot ko'nikmalarni oshirishga yordam beradi. Talabalar uchun o'quv davri davomida otaladigan amaliyot o'rganilgan bilim va ko'nikmalarni yaxshilashga yordam beradi. Keyin agar talabalar muntazam ravishda, amaliyot bilan shug'ullansa va bilimlarini qo'llasa talaba uchun maktablarda ish faoliyatlarini boshlab ketishlari uchun foydali bo'ladi.

Talabalar soatlab o'qishadi, test yoki biror musobaqalardan oldin biror narsani qayta-qayta mashq qilishadi, imtihonlarga tayorgarlik ko'rishadi. Bu talabalarda ma'lumotlarning butun boshli ombori yaratilishiga sabab bo'ladi. Misol uchun, bir

oy davomida tennis mashg'ulotlariga borish va faqat tomosha qilish orqali barcha ko'nikmalarni o'rganish mumkin emas. O'rganish uchun talabalar ushbu ko'nikmalarni, o'rgangan narsalarini mashq qilishlari kerak. Hamma narsa bilan bir xil: tarix, til o'rganish, matematika, o'qish, sport, nutq va boshqalar.

Maktablarda amaliyot o'tash talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi. Vaqt o'tishi bilan amalda qo'llagan mahoratingizni samarali rivojlantira olish, talaba yoshlarda ishonchni his qilishlariga yordam beradi. Bu talabalarning kundalik hayotida juda muhimdir. Aslida sabab juda oddiy. Talabalar o'rgangan bilimlarini amaliyotda qo'llab maktab o'quvchilariga o'rgatsa, natijalarni ko'rsa, bu har qaysi talabani xursand qiladi va uni yana qilish istagini uyg'otadi. Bu amaliyot har doim ijobiy natijalarga olib keladi degani emas, lekin u har doim yaxshi narsalarni olib keladi.¹

Ta'lim amaliyoti talabalarga quyidagilarga yordam beradi:

- Bilimlarni uzoqroq saqlash.
- O'ylab ko'rmasdan bilimlarni avtomatik ravishda qo'llash.
- Boshqa muammolarni hal qilish uchun mahorat to'plamidan foydalanish.

Bularning barchasi o'quvchilarning o'sishi, bilim olishi va o'z zimmasiga olgan har qanday vazifani muvaffaqiyatli bajarishi uchun muhim ahamiyatga ega. Buning ortidan keng tarqalgan savol tug'iladi: talabalar mashq qilishni xohlashadimi? Umuman olganda, yo'q. Maktablar va o'qituvchilar amaliyotni rag'batlantirishlari kerak. Odatda, maktablar va o'qituvchilar nazariy jihatdan sinfda o'rganishni yaxshilashga ko'proq e'tibor berishadi; talabalarning qattiq ishlashga va mashq qilishga ko'nikishini ta'minlash uchun juda kam ishlamoqda.²

Umuman olganda, amaliyot talabalarga yoqmasligi mumkin bo'lgan qo'shimcha kuch talab qiladi. Shu sababli, o'qituvchilar va professorlarning mas'uliyati shuki, ular, talabalarni ko'proq mashq qilishga undash va amaliyot ularning o'qishni yaxshilashini tushunishlari kerak.

- Buning uchun o'qituvchilar butun sinf uchun yoki alohida o'quvchilar uchun har bir malaka uchun noyob topshiriqlar yaratishi mumkin.
- Talabalar vazifani boshlashdan oldin ushbu ko'nikmalarni mashq qilishlari mumkin. Ya'ni, loyihani boshlashdan oldin barcha mavzularni o'rganish. Aslida, bu ularning ishonchini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda hozirgi zamonda pedagogika universitetlari talabalari uchun universitetlarda tahsil olish bilan birga maktablarda amaliyot o'tash ular uchun o'rgangan bilimlarini qo'llash hamda ta'lim sohasida o'z tajribalarini oshirish uchun ajoyib vosita. Chunki maktablarda amaliyot o'tash jarayonida talabalarning eng avvalo o'zlariga bo'lgan ishochlari ortadi. Bu esa keying ish faoliyatlarida o'quvchilar diqqatini butun dars davomida o'zlariga qaratib turishlari uchun muhimdir. Shuningdek talabalar maktablarda o'quvchilarning tarbiyaviy ishlarida ishtirok etib bevosita ularning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi sinf qoidalari va konventsiyalarini ishlab chiqish yoki o'zgartirishda ishtirok etadilar.³ Tan olish kerakki, maktablarda faoliyat olib boruvchi pedagoglar uchun pedagogik mahorat bilimdan ko'ra muhimroqdir. Chunki har qaysi mahoratli pedagog kerakli

bo'lgan ilmni o'zlashtira oladi. Lekin, har qaysi bilimli pedagog ham ilmni maktab o'quvchilarga o'rgatish uchun yetarli mahoratga ega emas. Shuning uchun ham bo'lajak pedagoglar uchun maktablarda ma'lum vaqt davomida amaliyot o'tashlari zarurdir

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

- [1].C.Lanskey,J.Rudduck, in International Encyclopedia of Education (Third Edition), 2010
- [2] M. Boekaerts, Xalqaro ta'lim ensiklopediyasida (uchinchi nashr), 2010 y.
- [3] Larri Nucci, Ijtimoiy va xulq-atvor fanlari xalqaro ensiklopediyasida (Ikkinchi nashr), 2015 yil

MAKTAB DIREKTORINING FAOLIYAT USLUBINI BOSHQARISH VA KORREKSIYALASH MOHIYATI

J.Kazimov-Qo'qon DPI, p.f.f.d (PhD)

M.M.Roziqova-Qo'qon DPI, magistrant

Kalit so'zlar: ta'lim muassasasi, funksional vazifalar, boshqaruv uslublari, avtokratik, liberal, demokratik, korreksiyalash.

Yurtimizda ta'lim tizimiga mamlakatni barqaror taraqqiy ettirishning muhim omili sifatida e'tibor qaratilayotgani qisqa fursatdayoq o'z samarasini ko'rsata boshladi. Bu xalqaro jamoatchilik tomonidan ham e'tirof etilmoqda. Istiqlol yillarida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va qator Prezident qarorlari asosida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xalq deputatlari Toshkent shahar kengashining yaqinda bo'lib o'tgan navbatdan tashqari sessiyasida Yurtboshimiz bugungi kun uchun o'ta muhim va dolzarb bo'lgan bir qator vazifalarga to'xtalar ekan, shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda vujudga kelayotgan yangidan-yangi talablarni har bir inson qaerda va qanday lavozimda ishlamasin chuqur anglashi, ishga, hayotga munosabatini o'zgartirib borishi zarurligini ta'kidlab o'tdilar. Jumladan, Prezidentimiz tomonidan bildirilgan quyidagi mulohazalar har bir yurtdoshimiz, ayniqsa, boshqaruv tizimida faoliyat yuritayotgan mas'ul rahbarlarni yanada mas'uliyatliroq bo'lishga, hushyorlikka undadi: "Ayniqsa, zamonning yurishi, o'zgarishi bilan avvalo rahbarlar, yetakchilar o'zgarishi kerak. Biz XXI asr - intellektual taraqqiyot asri, deb ko'p gapiramiz. Modomiki, shunday ekan, bugungi kunda rahbar nafaqat aniq bir kasb-hunarning egasi, avvalo o'zining faoliyati va insoniyligi bilan xalqning ishonchiga munosib bo'lishi, yuksak intellektual tafakkur sohibi, uzoqni ko'ra oladigan, doimo yangilikka intilib, zamon bilan hamqadam bo'lib yashaydigan, qat'iyatli shaxs bo'lishi lozim".

Darhaqiqat, maktab direktori ham ta'lim muassasasi boshqaruvini zamonaviy usullarda tashkil etishi zarur. Bu esa undan ilgor tajribalarni va fan-texnika yutuqlarini muntazam o'rganib o'z faoliyatiga tatbiq etib borishni, kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashuvni talab qiladi. Agar umumiy orta ta'lim muassasasi rahbarida boshqaruv yo'nalishlari boyicha zarur bilim, tajriba, pedagogik mahorat, ko'nikma va malakalar yetarli bo'lmasa ta'lim jarayonini boshqarishda vujudga

keladigan turli muammolarning o'z vaqtida, oqilona yechimini topishda uning o'zligi sezilib qoladi. Ularning oldini olish hamda pedagogik xodimlar faoliyatini takomillashtirish va natijada o'quv jarayonini rivojlantirishning eng asosiy shartlaridan biri rahbar boshqaruv faoliyatining ilmiy asosda tashkil etilishidir.

Xalqimizda rahbar kadrlar va ularga xos xususiyatlarga sharqona yondashuvning boy tarixiy-madaniy an'analari mavjud. Buning isboti sifatida Abu Nasr Forobiy tomonidan bildirilgan rahbarning fazilati to'grisidagi fikrlarni keltirish mumkin. Unda rahbarning tabiatan nozik, farosatli bo'lib, umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi; voqea-hodisalarni xotirasida to'la-to'kis saqlab qoladigan; zehni o'tkir va zukko, o'z fikrini chiroyli sozlar bilan ifodalaydigan, ravshan tushuntira oladigan; ta'lim olishga, bilim va ma'rifatga havasli bo'lib, uning mashaqqatlaridan qochmaydigan; haq va haqiqatni, odil va haqiqiy odamlarni sevadigan, yolg'on va yolg'onchilarni yomon ko'radigan; o'z qadrini biluvchi, oriyatli; tabiatan adolatparvar va o'zi zarur deb hisoblagan chora-tadbirlarni amalga oshirishda qat'iyatli, sabotli, jur'atli, jasur bolishi kabi insoniy xislatlari alohida ta'kidlab otilgan. Shunga asosanib aytish mumkinki, bugungi kunda ham maktabni boshqarish ishlari samaradorligida rahbarning shaxsiy fazilatlari muhim o'ringa ega. Darhaqiqat, direktor shaxsi va uning ma'naviy sifatlarining qandayligi jamoa a'zolarining hamkorlikdagi innovasion faoliyati hamda sog'lom ijodiy muhitga bevosita ta'sir ko'rsatishiga tajribada ko'p guvoh bo'lganmiz.

Shu o'rinda qiziq bir fakt: yuqorida sanab o'tilgan umumiy jihatlarni hisobga olgan holda ta'lim muassasasi rahbarlarining soha mazmun-mohiyatidan kelib chiqadigan o'ziga xos shaxsiy xususiyatlari ham borligi kuzatiladi. Jumladan, ularning muloqotga oson kirishuvchanligi, ochiqligi, o'zaro munosabatlarni o'rnatishda faolligi, intellektual rivojlanganligi, hissiyotga beriluvchanligi, qopollikni yoqtirmasligi, kongilchanligini misol qilib keltirish mumkin.

Zamonaviy maktab faoliyatini tashkil etish va boshqarishda ta'lim muassasasi barcha xodimlarining o'z mehnat faoliyatlari natijalaridan birdek qoniqish hosil qilishlari, jamoadagi to'g'ri mehnat taqsimoti, xodimlarda o'z vazifalariga nisbatan mas'uliyat hissining shakllanishi, o'quv jarayonini hozirgi zamon talablari darajasida ilmiy asosda tashkil etish samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalarini qay darajada tushunib yetishi va amalga oshirishiga bogliq boladi. Ta'lim muassasasini boshqarishda pedagogik xodimlar, ota-onalar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonini kuzatish hamda barcha uchun zarur va qulay bolgan ruhiy muhitni vujudga keltirish ham muhim oringa ega. Buning uchun rahbar ta'lim muassasasidagi mavjud munosabatlar, o'quvchilarning jismoniy, ruhiy va intellektual rivojlanishiga ta'sir korsatuvchi omillar, ya'ni o'qituvchilar bilan o'quvchilar, ota-onalar bilan ta'lim muassasasi hamda o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlardan yaxshi xabardor bo'lishi lozim. Jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy holatlarni o'z vaqtida aniqlash hamda unga ta'sir korsatishning eng maqbul yollarini belgilash, ta'lim-tarbiya jarayonining holati to'grisida ishonchli axborotlar

toplash, qayta ishlash va ob'ektiv baholashda yuqorida nazarda tutilgan boxabarlik juda muhim ahamiyatga ega. Shu o'rinda alohida to'xtalib o'tish lozimki, maktab direktori ta'lim muassasasining asosiy maqsadi bolgan ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish, rivojlantirishda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan axborot-tahlil, maqsadli-motivlashtirish, oldindan ko'rish-rejalashtirish, tashkiliy-ijrochilik, nazorat-tashxis va tartibga solish-muvofiqlashtirish funksiyalarini tizimli va to'g'ri amalga oshirishi zarur.

Buning uchun **Axborot-tahlil funksiyasi** boshqaruvda alohida ahamiyatga ega bo'lib, axborotlarni olish va tahlil qilish boshqaruv tizimining poydevori hisoblanadi. Bundan ko'zlangan birinchi maqsad - pedagogik tizimlar (pedagogik jarayon) to'grisida muntazam ravishda axborotlar to'plab borish, ularni chuqur o'rganish hamda ob'ektiv baholashdan iborat. Olingan xulosalar asosida boshqaruv faoliyatining strategiyasi, rivojlanish omillarini, aniq chora-tadbirlarni belgilash, ularning bajarilishini tashkil etish va nazorat qilib borishni yo'lga qo'yish lozim. Shuning uchun, axborotlar ishonchli, yangi va foydali bo'lishi zarur.

Maqsadli-motivlashtirish funksiyasini amalga oshirishda, avvalo, ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan maqsad umumiy ekanligini hamda mavjud shart-sharoitlar va vaziyatlarni inobatga olish zarur. Shuningdek, vazifalarni taqsimlashda maqsadlarning birligini saqlash, topshiriqlarning bajaruvchilar tomonidan o'z vaqtida va samarali bajarilishi uchun maqsadni belgilash jarayoniga ularni ham jalb etish, kutilayotgan natijalar yuzasidan oldindan tushunchaga ega bolish, topshiriqlar tahlil qilinib ularning bajarilish muddatini aniq belgilash zarur. Bunda motivlarning xususiyatlarini hisobga olish, ya'ni ularning qaysi biri boshqaruv faoliyatini to'g'ri yo'naltirishga, qaysilari samarali harakatlar rejasini tuzishga imkoniyat yaratishini bilish o'ziga xos ahamiyatga ega.

Oldindan ko'ra bilish-rejalashtirish funksiyasi tashkiliy shakllar, usullar, ta'sir etuvchi vositalarni aniqlaydi, nazoratning me'yori va natijalarini baholashga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogik tizim va uning ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirish, tartibga solishga imkoniyat yaratadi. Demak, rahbar tomonidan ta'lim muassasasining holatini, erishgan natijalarini, rivojlanish imkoniyatlari va dinamikasini aniqlash, jamoadagi ruhiy muhit, o'zaro munosabatlar va ehtiyojlarni o'rganish hamda barcha uchun qulay bolgan o'zaro ta'sir jarayonini vujudga keltirish strategiyasini belgilash oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasining asosini tashkil etadi.

Tashkiliy-ijrochilik funksiyasi boshqaruv faoliyatining barcha yo'nalishlarida o'z ifodasini topadi. Ya'ni, u kadrlar tanlash va joy-joyiga qo'yish, ijrochilarning o'zaro ta'sir etish tizimini shakllantirish, axborotlar to'plash va ularga ishlov berish faoliyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Buning natijasida ma'lum bir pedagogik boshqaruvga xos tarkibiy tizim vujudga keladi. Uni samarali amalga oshirish o'zaro ishonch va yordam, har kimga tanlash huquqini berish, faqat maqsadni emas, balki unga erishish mezonlarini ham belgilash, xodimlarning shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini tola namoyon etishlari uchun sharoitlar yaratish, tashabbuskorlikni ragbatlantirish va har bir xodimning mehnatini ob'ektiv

baholash bilan bog'liq bo'lib, jamoada sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitning vujudga kelishida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Nazorat-tashxis funksiyasi. Nazorat boshqaruv jarayonida amalga oshiriladigan barcha funksiyalar bilan bog'liq boladi. Pedagogik tizimni boshqarish jarayonida ko'zlangan yo'nalishdan ma'lum bir ma'noda og'ishlar ham vujudga kelishi mumkin. Aynan shunday vaziyatlarda yo'l qo'yilayotgan xatoliklarning sababini o'z vaqtida aniqlash va ularni tuzatish usullarini belgilashda nazoratning o'zni juda muhim.

Tartibga solish-muvofiqlashtirish funksiyasi pedagogik tizimning holatini zaruriy, belgilangan darajada ushlab turish, uni yangi sifat darajasiga ko'tarish va pedagogik jarayonda yo'l qo'yilayotgan xatoliklarni tuzatish hamda ishtirokchilarning xatti-harakatlarini tartibga solish uchun xizmat qiladi. Mazkur funksiya yordamida pedagogik tizim sub'ektlarining faoliyati o'zaro muvofiqlashtiriladi. O'z navbatida, muvofiqlashtirish pedagogik tizimning harakatlanish yo'nalishi bilan barcha bo'g'inlarining o'zaro uyg'unlashuvida yuqori darajadagi tezkorlikni talab etadi.

Xulosa o'rnida avtoritar rahbarlik demokratik etakchilikdan ko'ra ko'proq ish olib borishini aniqladi. Biroq, avtoritar rahbarlik ostida motivatsiya past, o'ziga xoslik, guruhlarda kamroq do'stona munosabat, jamoaviy fikrlashning etishmasligi va boshqa salbiy omillar mavjud. Liberal rahbarlik uslubi bilan ish hajmi kamayadi, ish sifati pasayadi, o'yin ko'proq bo'ladi. Shunday qilib, Levinning tadqiqotlari, birinchi navbatda, rahbarning shaxsiy fazilatlarining etakchilik uslubini tanlashga ta'sirini o'rganishga asoslangan edi. Har bir holatda, avtoritar, demokratik va liberal uslublar o'rtasida ma'lum bir muvozanat mavjud bo'lib, ulardan birining elementlari ulushining ortishi boshqalarning kamayishiga olib keladi.

Bibliografiya

1. Abchuk V.A., Direktorning "noni": boshqaruv haqida qiziqarli, L.: 1991 yil.
2. Andreev V.I., Menejerning o'zini o'zi rivojlantirish, M.: 1995 y.
3. Bazarova T.Yu., Eremina B.L., Xodimlarni boshqarish, M.: 2007 y.
4. Tom Boydell, tashkilot boshqaruvini qanday yaxshilash mumkin, M.: 1995 y.
5. Ed. Vachugova D.D., Menejment asoslari: Universitetlar uchun darslik, M.: 2003.

HOZIRGI DAVRDA SIYOSIY ETAKCHI IMIJINING SHAKLLANISHI

B.Sh.Ochilov -Chirchiq DPU, magistrant

E.T.Kalkanov-Chirchiq DPU, dotsent, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Davlat boshqaruvidagi islohotlar yangi boshqaruv tuzilmalarini yaratish, zamonaviy texnologiyalarni boshqaruv jarayoniga joriy etish, siyosiy etakchilardan imijini shakllantirish va uning ustida ishlashni talab etmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy saylov sharoitida siyosiy etakchi imijini shakllantirish masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, demokratiya, saylov, texnologiya, prezident, partiya, imij, imijni shakllantirish, etakchi, siyosiy etakchi imiji, siyosat, O'zbekiston.

Butun jahon bo'ylab qanot yozib borayotgan liberal demokratiya g'oyasi, demokratik qadriyatlarning globallashuvi, kishilarda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy jarayonlarga dahldorlik tuyg'usining ortib borishi siyosiy fanning elitologiya, imijeologiya, konfliktologiya, siyosiy tahlil, futurologiya kabi amaliy-tadbqiq sohalarining rivojlanishiga olib kelmoqda. Davlat institutlarini shakllanishi, ular faoliyatini davlat boshqaruvida qanchalik fuqarolar manfaatlari ifoda etilishi siyosiy loqaydlikka, ilmiy til bilan ifodalaganda siyosiy infantilizmga barham beradi, jamiyatda natijada siyosiy voqea va jarayonlarga qiziqish ortadi. Shu o'rinda davlat va jamiyat boshqaruviga da'vogar kuchlarning, siyosiy etakchilarning imijiga qiziqish ham ortadi. Bunday qiziqish siyosiy reklama, PR texnologiyalarni jadal rivojlanishiga, hatto maxsus kasb – imijmeykerlar ijtimoiy guruhini ham shakllantiradi. Jamiyat siyosiy sohasini taboro demokratiyalashuvi, liberallashuvi, bozor munosabatlari uchun xos bo'lgan raqobat muhitini shakllanishi da'vogarlarning imiji masalasiga qiziqishni tabora kuchaytiradi. Bugun G'arbda davriy sodir bo'ladigan saylov kampaniyalariga ommaviy axborot vositalarining ta'siri, ayrim siyosiy kuchlarning lobbizmi buni ko'rsatib turibdi. U yoki bu siyosiy guruh va qatlamdan siyosiy hokimiyatga da'vogar shaxsning imiji masalasi jiddiy muammoga aylandi. Zero, mamlakatning kelgusi ichki va tashqi siyosati, xalqaro obro'yi davlat boshiga kelgan siyosiy etakchining shaxsiy fazilatlariga ham bog'liq ekanligini tarix isbotlagan.

Bizningcha, bugungi kun siyosiy etakchisi: *birinchidan*, unga ishongan xalqning dunyoqarashi rang-barangligi, turli millat va elatlarni o'zida mujassamlashtirganini hisobga olib, ta'bir joiz bo'lsa, o'z vujudining har qaysi hujayrasi bilan shu xalqning uzviy ajralmas bir qismi bo'lishi, aholining dardu tashvishlari, orzu-intilishlarini nafaqat qalbi va yuragidan o'tkazadigan, balki ularning echimini topish va o'z vaqtida oqilona hal qilishga aql-idroki va tajribasi, kuch-g'ayrati va azmu shijoati etadigan inson bo'lishi shart; *ikkinchidan*, bu vazifaga o'zini loyiq deb hisoblaydigan shaxs jamiyat va davlatning milliy manfaatlarini to'la ifoda etishi, sobitlik bilan himoya qilishi, ayni paytda har qanday g'ov va qarshiliklarga qaramasdan, ularni ro'yobga chiqarish yo'lida butun borlig'ini bag'ishlashi, kerak bo'lsa, jonini fido qilishi zarur; *uchinchidan*, bu yuksak lavozim mamlakatimiz oldida turgan bugungi dolzarb muammolarni echish, eng muhimi, ertangi strategik vazifalarni ado etishda, ichki va tashqi siyosatning ustuvor, hal qiluvchi yo'nalishlarini aniqlash va amalga oshirishda ogoh, sezgir va hushyor bo'lishni, tez o'zgarib borayotgan hozirgi zamonda, globallashuv jarayonlari tobora keng tus olayotgan o'ta tahlikali bir davrda davlat va jamiyat boshqaruvida umrini

o'tab bo'lgan, o'zini oqlamayotgan uslub va tizimlardan butunlay voz kechib, faqatgina oldinga intilishni, o'tkir ong va tafakkurni, yangicha fikrlash va doimiy doimiy izlanish bilan yashashni talab qiladi.

Bugungi kunda ushbu xislat va xususiyatlarni O'zbekistonning siyosiy etakchisi faoliyatida yaqqol ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, Shavkat Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sifatida keng ko'lamli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, mamlakatni modernizatsiya qilish va yangilash, yirik va noyob loyihalarni hayotga joriy etish, xususiy mulkni ustuvor darajada rivojlantirish, iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushini keskin oshirish hamda ularning huquqiy himoyasini yanada mustahkamlashda, Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida integratsiyani keng yo'lga qo'yishda o'zining yuksak salohiyati va mohir siyosiy etakchilik qobiliyatini quyidagilarda namoyon etmoqda.

- mamlakat iqtisodiyotini industrial rivojlantirish, respublikaning eksport salohiyatini oshirish, agrar sohani tubdan isloh qilish, ayniqsa, fermerlik harakatini taraqqiy toptirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va aholini kafolatlangan va arzon mahsulotlar bilan ta'minlashga;

- yurtimizning barcha hududlarida ulkan bunyodkorlik va obodonchilik ishlarini olib borish, aholiga sifatli kommunal xizmat ko'rsatish, respublikaning shahar va tumanlari, ayniqsa uzoq qishloq tumanlarini kompleks rivojlantirish orqali aholining turmush va mehnat sharoitini tubdan yaxshilashga;

- ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bilan bir qatorda ta'lim, fan, sog'liqni saqlash tizimlarini zamonaviy talablar asosida rivojlantirishga;

- yoshlarning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga etishlari uchun maktabgacha ta'lim muassasalari uchun munosib shart-sharoitlar yaratish hamda onalik va bolalikni kuchli muhofaza qilishga;

- o'zini o'zi boshqarishning noyob instituti bo'lgan mahallaning nufuzi va obro'sini yanada oshirishga;

- fuqarolik jamiyati institutlarini demokratik islohotlarga keng jalb etish orqali jamiyatda ularning mavqeini mustahkamlash, milliy-ma'naviy qadriyatlarni e'zozlash va izchil rivojlantirishga;

- iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni amalga oshirishda xorijiy davlatlar va xalqaro tuzilmalar, shuningdek, xalqaro moliya institutlari bilan har tomonlama o'zaro hamkorlikni kuchaytirish orqali mamlakatimizning milliy manfaatlariga va iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladigan kelishuvlarga erishishda.

Yuqorida qayd etilgan barcha xususiyatlar yaxlit bir siyosiy manzarani ko'rsatadi. Ularning har biri zarur bir yo'nalishdagi muayyan qadam sifatida muhim hisoblanadi.

Shu ma'noda O'zbekistonda yangi siyosiy etakchi imijida, bizningcha, quyidagi xislatlarini ko'rish mumkin. Ya'ni, o'z davlat siyosati maqsadlarini aniq ko'rsata olish, qarorlarni tez va to'g'ri qabul qilish, qabul qilingan qarorlar uchun

javob berish, "ijtimoiy himoya" g'oyalarini ilgari surish va yangi demokratik takliflar uchun ochiqlik.

Bizningcha, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning imijida uchta, ya'ni portret, kasbiy va ijtimoiy jihat yorqin ajralib turadi: *Portret jihat*: rostgo'ylik, tartiblilik, ma'lumot, insoniylik, ma'suliyatlilik, aql, samimiylilik, chaqqonlik, qat'iyatlilik, insonlarni ergashtira olish qobiliyati, prinsipiiallik, ochiqlik. *Kasbiy jihat*: malaka, ishbilarmonlik, mehnatga layoqatlilik. *Ijtimoiy jihat*: insonlar haqida g'amxo'rlik, xalq muammolariga yaqinlik, korrupsiyaga qarshi kurashish.

Insoniyat XXI asr shiddat bilan rivojlanayotgan davrda yashamoqda. Bu davr O'zbekiston xalqi hayotida ham muhim o'zgarishlar, yangiliklar davri bo'lib tarixda qoladi. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoev boshchiligida O'zbekistonning jadal taraqqiyot davri boshlandi. Bu davr O'zbekiston tarixida o'ziga xos sahifa ochadi. Mamlakatda huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati qurishga, erkin bozor munosabatlariga va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirishga, xalq osoyishta va farovon hayot kechirishi uchun shart-sharoitlar yaratishga, xalqaro maydonda O'zbekistonning munosib o'rin egallashiga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilib, davlatchilik va huquq, iqtisod va siyosat, madaniyat va islom dini sohalarida ulug'vor o'zgarishlar, olamshumul yangiliklar ro'y bermoqda-ki, bunda davlatimiz siyosiy etakchisi Shavkat Mirziyoevning o'rni va roli beqiyosdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, imij siyosiy etakchining auditoriya bilan o'zaro munosabatlari yaxlit va murakkab tizimini tashkil etar ekan, bugungi zamonaviy siyosat barcha siyosiy etakchilardan, auditoriya bilan o'zaro munosabatlarda va saylov jarayonlarida siyosiy etakchi imijini shakllantirish texnologiyalarini mukammal o'rganishni talab etadi. Darhaqiqat, siyosiy etakchining ish sifati, malakasi va axloqiy sifatlari mamlakat ijtimoiy-siyosiy salohiyatini belgilovchi omillardandir. Shu bois, siyosiy etakchining shaxsi muammosi siyosatda markaziy o'rinlardan birini egallashi bejiz emas. Zero, siyosiy etakchilarning shaxsiy sifatlari, ularning salohiyati, o'ziga xos xususiyatlari siyosiy jarayonlarga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. SHu o'rinda, siyosatning personifikatsiyasi Sharq mamlakatlariga xos xususiyat ekanligini e'tiborga oladigan bo'lsak, siyosiy etakchi shaxsining siyosiy jarayonlarga ta'sirini yanada teranroq anglash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –T.: O'zbekiston, 2017.
2. Nazarov Q., Sodiqova SH. Imijeologiya. –T.Akademiya, 2010.
- Xolbekov A., Mahmudov I., Ravshanov F. Zamonaviy rahbar: ma'naviy fazilatlar, psixologik qiyofa va kasbiy mahorat. –Toshkent: Akademiya, 2008.

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARNING ROLI

A.A.Qurbonov -Chirchiq DPU, magistrant

E.T.Kalkanov- Chirchiq DPU, dotsent, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada vatanparvarlikning boshlang'ich komponentlari va qonuniyatlarini bilish sohaga oid ma'naviy-ma'rifiy ishlarni to'g'ri va ilmiy tashkil etishda muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan. Shuningdek maqolada yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlarning roli huquqiy idealizm tushunchasi, uning o'ziga xos xususiyatlari va u haqidagi qarashlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: oila, qadriyat, tarbiya, vatan, vatanparvarlik, ma'naviyat, ma'naviy kamolot, milliy ong, milliy qadriyatlar.

Vatanparvarlik tarbiyasi, avvalo, oiladan boshlanadi. U bola ongiga yoshligidanoq singdirilmog'i lozim. Oilada bolalarga tarbiya berishda Vatanga hurmat, muhabbat tuyg'usini uyg'otmoq kerak. Oila kishilarning mikrobirligi sifatida nafaqat vatanparvarlikning manbai, balki shu bilan birga sotsial asosi ham hisoblanadi. Chunki oilada sog'lom avlodni, bo'lg'usi vatanparvarlarni etishtirish yuz beradi. Daryolar irmoqlaridan paydo bo'lgani kabi, ma'naviy kamolot ham birinchi navbatda ana shu oilalarda, so'ngra bog'cha va maktablarda, o'rta va oliy o'quv yurtlari, mehnat jamoalari hamda mahallalarda amalga oshiriladigan tarbiya natijasida tarkib topadi. "Unib-usib kelayotgan yosh avlod qalbida mustahkam hayotiy pozitsiya va Vatanimiz taqdiri uchun yuksak mas'uliyat tuyrusini shakllantirish maqsadida vatanparvarlik tarbiyasi sohasida mohiyat e'tiboriga ko'ra noyob tizim yaratilib, uning doirasiga mamlakatimiz aholisining keng qatlamlari qamrab olindi"[1: 209]. Bir-biri bilan bog'langan tarbiya maskan-omillari, vositalari va usullari orqali milliy ong, milliy o'z-o'zini anglash, undan faxrlanish e'tiqodi, xususan, vatanparvarlik e'tiqodi shakllanadi. Buning uchun farzand nasliy jihatdan jismonan sog'lom, baquvvat va Vatan himoyasiga qobil bo'lishi kerak. Buning uchun oila – ota-ona va undagi muhit ham sog'lom bo'lishi kerak. "Sog'lom bolaning dunyoga kelishi otaning ham qoni toza, tani va ruhi sog'lom bo'lishiga bog'liq, - deydi I.A.Karimov,- boshqacha aytganda, oilada sog'lom go'dak kulgusi yangrashi uchun ona ham, ota ham sog'lom va ahil bo'lishi kerak"[2: 97].

Inson va uning makrobirligi millat hozirgi kunda ham jamiyat yadrosi – madaniy borliqning yaratuvchisi va avloddan-avlodga tashuvchisi ekan, demokratik fuqarolik jamiyati sari ketayotgan jamiyatimizning quruvchisi – bunyodkori ekan, har bir inson, farzand, avvalo, biomadaniy hodisa ekan, nasliy jihatdan sog'lom bo'lishi kerak. Shuning uchun ham I.A.Karimov sog'lom nasl g'oyasini ilgari surib, shunday degan edi: "Hech shubha yo'q: sog'lom avlod orzusi ajdodlarimizdan bizga o'tib kelayotgan, qon-qonimizga singib ketgan muqaddas intilishdir. Agar ota-bobolarimizning turmush tarziga, tafakkuriga nazar salsak, ular nasl-nasab, etti pushtning tozaligiga, avlodning sog'ligiga juda katta e'tibor berganini ko'ramiz"[2: 94].

Sog'lom insongina fidoyilik qila oladi, chunki uning tanasi sog'lom ekan,

unda ma'naviy jihatdan yuksalishga imkoniyat bo'ladi, sog'lom insongina ham jismonan, ham ma'naviy jihatdan jasorat ko'rsata oladi. "Shu nuqtai nazardan qaraganda, Urganchni bosqinchilardan himoya qilishda bayroq tutib jon bergan Najmiddin Kubroning qaxramonligida, dunyoni to'fondek bosgan Chingizxon qo'shiniga qarshi o'n yil muttasil mardona kurash olib borgan Jaloliddin Manguberdining jangovar ruhida, yurtimizni istilochilardan ozod qilib, buyuk davlat barpo etgan Amir Temur bobomizning bunyodkorlik salohiyatida ham ma'naviy jasorat tuyg'usi buyuk va ustuvor ahamiyat kasb etgani shubhasiz, albatta"[3: 163].

Bugungi kunda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev tomonidan qayd qilib o'tilganidek, ijtimoiy adolat qoidalarini ro'yobga chiqarish, aholining eng nochor qatlamlari: keksalar, nogironlar, etim-esirlar, ko'p bolali oilalar, o'quvchi-yoshlarning davlat tomonidan ijtimoiy muhofaza etilishi O'zbekiston rahbariyati olib borayotgan siyosatning negizidir. Taraqqiy etgan demokratik mamlakatlarda insonni ijtimoiy muhofaza qilish ishiga muhim ahamiyat omildir. Bizning sharoitimizda bu siyosat fuqarolar totuvligini saqlab qolishning ham o'ziga xos kafolatidir.

O'zbekistonning kelajagi buyuk davlatga aylanishi, mustaqilligimizning taqdiri milliy isiqlohimiz posbonlari bo'lgan yoshlarimizning kuch-g'ayratlari, aql-idroklari, nazariy va amaliy tayyorgarliklari, aqliy, jismoniy, madaniy-ma'rifiy kamolotlariga bog'liq ekanligi o'z-o'zidan tushunarlidir. YOshlar Vatanimizning, millatimizning kelajagidir. Hozirgi avlod Vatanimiz taqdirini yoshlarga ishonib topshiradi. Buning uchun yoshlar zimmalariga yuklanayotgan yuksak mas'uliyatni chuqur his qilishlari, unga munosib bo'lishlari zarur. Bunday e'tiqod ham maqsadli ma'rifiy-tarbiyaviy ishlar natijasida shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning Vatan manfaati, mustaqillik manfaatini hamma narsadan ustun qo'yadigan, qalbida o't va erk tuyg'usi jo'shib turgan g'ayratli kadrlarga alohida e'tibor berib kelayotganligi, bunday toifadagi odamlarga katta umid va ishonch bilan qarab, qo'llab-quvvatlayotganligi bejiz emas, albatta. "Bunday toifadagi yuragida o'ti bor, serg'ayrat odamlar, yoshlar fidoyi va vatanparvardir, lekin ular hali g'o'rroq, tajribasi kamroq. Biz ishimizda mana shu keyingi toifaga tayanmoqchimiz. Bunda ko'kragini qalqon qilib, og'ir paytda xalqi uchun ishlaydiganlar kam. Ko'proq harakatchan, vatanparvar, yurtparvar, intilishi zo'r, kuyinib gapirib, hayotda yonib yashaydigan, bezovta, jonkuyar, odamlar bilan ishlashga men tayyorman, bugungi kamchiliklarni engishga jonini tikkan, irodasi mustahkam yosh avlodga tayanamiz. Ularga har tomonlama yo'l ochib berishga tayyormiz. Shunday odamlar bilangina maqsadimizga etamiz"[4: 86]. O'zini Vatan farzandi deb hisoblagan yoshlarimiz uning moddiy, ma'naviy boyliklarini asrab-avaylashi, ularning yanada ko'payishi, rivojlanishi uchun, vatanning mudofaa qudratini mustahkamlashga, uning xalqaro obro'-e'tiborining oshishiga o'ta mas'uliyat bilan o'zining munosib hissasini qo'shib borish zarur. Vatan farzandi bo'lishdek sharaf insondan yuksak aql-zakovatni, ma'naviyatni, fidoyilik mas'uliyatini talab qiladi.

Vatanning etuk ma'naviyatli, fidoyi, mas'uliyatli farzandlarini kamol toptirish, ko'pgina ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, tarbiyaviy omillar bilan bog'liq bo'lib, katta mehnat talab qiluvchi murakkab vazifadir. Istiqlolni Vatan farzandlari qo'lga kiritadilar, endi esa istiqlol Vatan farzandlarini kamol toptirishga xizmat qiladi. Respublikamiz olimlari, barcha kasbdagi ziyolilar, tarbiyachilarning hozirgi vazifasi yoshlarda Vatanga mehr, fidoyilik, vatanparvarlik sifatlarini, mas'uliyatini kamol toptirishdir. Yosh avlodda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik tuyg'usini shakllantirishda qator tadbirlarning o'z o'rinlari bor. Jumladan, bu borada O'zbekiston Oliy Kengashining 1991 yil 20 noyabrda bo'lib o'tgan sessiyasida "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida" qonun qabul qilindi. Bu qonunda yoshlarga oid davlat siyosatining maqsadi shunday belgilanadi: "Yoshlarga oid siyosat O'zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlari yo'lida imkoni boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqarish uchun ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir"[5]. Ushbu jumladan yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga mo'ljallangan tashkiliy tadbirlar ham ko'zda tutilgan, bular yoshlarimizda vatanparvarlik his-tuyg'usini va vatanparvarlik faoliyatini shakllantirishda yordam beradi.

Shunday qilib, inson va uning birliklari, xususan, millat vatanparvarlikning bosh substansional komponenti sub'ektlaridir. Ularsiz vatanparvarlikning navbatdagi substansional komponentlari ham yuz bermaydi. Faqat ham jismonan, ham aqlan barkamol insondan haqiqiy vatanparvar etishib chiqadi. Yoshlarni shu maqsadda tarbiyalash hozirgi kundagi asosiy vazifalardandir. Shunday ekan, "bizning asosiy boyligimiz, rivojlangan davlat tuzishga olib boradigan yo'ldagi asosiy tayanchimiz – insondir. Yuksak malakali va yuksak ma'naviyatli insondir"[1: 25-26].

Xullas, Vatanparvarlik, substansional aspektda, birinchidan, o'z sub'ektiga ega. U sub'ektsiz hech narsadir. Vatanparvarlik, ikkinchidan, sub'ektlarning vatanparvarlikka bo'lgan ehtiyojlaridan, uchinchidan, vatanparvarlikka oid ehtiyoj va manfaatlarini anglash, ya'ni vatanparvarlik ongini o'z ichiga oladi. Vatanparvarlik, to'rtinchidan, uchinchi komponent – vatanparvarlik ongining uzviy davomi sifatida vatanparvarlikka oid qarash, tamoyillar, muassasalar, ijod qilish va kishilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdan iborat. Vatanparvarlik, beshinchidan, ushbu ijod qilish natijalari – vatanparvarlikka oid qarash, tamoyillar, muassasa va vatanparvarlik e'tiqodiga ega kishilardan iborat. Va nihoyat, vatanparvarlik, oltinchidan, vatanparvarlikka oid e'tiqodning kishilar xatti-harakatida namoyon bo'lishlaridan iborat. Vatanparvarlikning ushbu substansional komponentlariga ham onglilik va maqsadga muvofiqlik xosdir. Ushbu holatning o'ziyoq uni madaniy hodisa deb hisoblashga asos bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2022.

2. Karimov I.A Sog'lom avlod - xalqimiz kelajagi // Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. 8-tom. – T.: “O‘zbekiston”, 2000.
3. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: “Ma'naviyat”, 2008.
4. Karimov I.A. Biz fidoyi vatanparvarlarga tayanamiz // Istiqlol va ma'naviyat. – T.: «O‘zbekiston», 1994.
5. O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida Qonun. “O‘zbekiston ovozi” gazetasi. 1992 yil 28 yanvar.

O‘QUV JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

**G.R.Bozorova-Samarqand DVMCHVBU, o‘qituvchi
D.R.Bozorova-Chirchiq DPU, talaba**

Yoshlarni vatanparvarlik, el-yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda, ularning ma'naviy kamolotini, estetik didini yuksaltirishda ta'limning o'rni beqiyos. Shu jihatdan, uzluksiz ta'lim tizimidagi adabiyot darslarida ijodkor hayoti va ijodini keng qamrovda o'rganish, ijod namunalarini tahlil qilish orqali ham ta'lim-tarbiya samaradorligiga erishiladi. Ammo, bu jarayonda o'qituvchidan nafaqat yuksak ilmiy salohiyat, balki pedagogik mahorat ham talab etiladi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari(DTS)ga ko'ra, o'quvchilarga adabiyot fani bo'yicha quyidagi kompetensiya va malaka talablari qo'yiladi:

-badiiy tasvir vositalari haqida matnga tayanilgan holda mustaqil fikr yuritish va tahlil qila olish;

-o'qigan asaridan olgan taassurotlarini yorqin ifodalab bera olish;

-o'rganilgan asarlarda tasvirlangan badiiy timsollar xususiyatiga xos bo'lgan hislatlarni anglab, ularga munosabat bildiradi olish;

-adabiyot nazariyasiga doir bilimlarni kitobxonlik amaliyotida mustaqil qo'llay olish;

-adabiy-tarixiy davrlarga va adiblar ijodiga to'g'ri baho bera olish kabilardir [1,16].

Ammo, o'quvchilarda bu sifatlarni shakllantirish uchun bugungi kun o'qituvchisida ilmiy salohiyat bilan birgalikda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, zamonaviy AKT(axborot-kommunikatsiya vositalari)ni qo'llay olish malakalari ham bo'lishi kerak. Olimlarning aniqlashicha, insondagi bilimlarning hosil bo'lishida undagi 5 ta sezgi a'zolari vositasida qabul qilingan va ishlab chiqilgan axborotlar nisbati quyidagicha:

Ko'rish a'zosi orqali – 80-85%

Eshitish a'zosi – 9-13%

Hid bilish a'zosi orqali – 2,5-3,5%

Teri sezgisi orqali – 1,5-3%

Ta'm bilish a'zosi orqali – 1-2%

Jami – 100%gacha.

Turli sezgi organlari ishtirokida o'zlashtirilgan va qayta ishlangan axborotning oradan 2 hafta o'tgach, quyidagi miqdorlari eslab qolinadi:

O'qilganlar – 10%

Eshitilganlar – 20%

Ko'rilganlar – 30%

Ko'rilgan va eshitilganlar – 50%

Gapirilganlar – 80%

Gapirilgan va amalda bajarilganlar – 90% [4,177-178].

Demak, ko'rish sezgisi orqali qabul qilingan va ishlab chiqilgan axborotlar nisbati yuqoriroq ekan. Bu esa o'z navbatida, o'qitish jarayonida ko'proq ko'rsatmalilik prinsipiga amal qilishimizni nazarda tutadi.

Adabiyot darslarida shoir va yozuvchilarning hayoti va ijodini o'rganish va asarlar tahlili jarayonida **“Noto'g'ri ma'lumot”** texnologiyasidan foydalanish mumkin. Bunda o'quvchilarga slaydlar orqali yoki A4 format qog'ozda to'g'ri va noto'g'ri ma'lumotlar joylashtirilgan jadval taqdim etiladi. O'quvchilar o'zlashtirgan bilimlari asosida ma'lumotlarni saralaydi. Bu texnologiyadan uyga vazifani so'rash jarayonida foydalanish samarali hisoblanadi. Bunday usul o'quvchilardan diqqat-e'tiborni talab etadi va ularning xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

Buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy ko'rsatmalilikni o'qitishning “oltin qoidasi” deb uqtiradi. Adabiyot darsliklaridagi ijodkorlarning ijodini o'rgatishda ham ko'rsatmalilik prinsipiga amal qilish o'quvchilar tomonidan bilimlarni tez va oson o'zlashtirilishiga hamda uzoq vaqt xotirasida muhrlanishiga xizmat qiladi. Buning uchun biz **“Tasvir va tavsif”** texnologiyasidan foydalanishimiz mumkin. Bu texnologiya asosida o'quvchilarga suratlar taqdim etiladi. Bu suratlar zahirida shoir she'rlarining nomi yashiringan bo'lishi kerak. O'quvchilar mana shu tariqa suratlar yoniga shoir she'rlarining nomlarini yozib chiqishadi.

Bundan tashqari, tabiat tasvirlari bilan bog'liq rasmlar bilan ishlash jarayonida suratlardagi har bir tabiat mo'jizasi haqida o'quvchilarga ilmiy bilimlar ham berib borish tavsiya etiladi.

Ta'lim va tarbiyaning sifat va samaradorligi juda ko'p omillarga bog'liq bo'ladi. Ana shunday omillardan biri, pedagogning nutqiy mahoratidir. G'arb donishmandlaridan biri R.Emirsonning ta'kidlashicha: “Nutq - qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur etadi”. Demak, birinchi navbatda, nutq ishontirish san'atidir. O'quvchilar bilan muloqotda bo'layotgan o'qituvchi ishonarli gapirishi, nutqi dalillangan, puxta asoslangan bo'lishi lozim va, albatta, mana shunday sifatlarni o'quvchilarda ham rivojlantirish talab etiladi. Adabiyot fanining ham oldiga qo'yilgan asosiy maqsadlaridan biri – bu o'quvchilarda nutqiy savodxonlik, nutqiy madaniyatni shakllantirish hisoblanadi. Bunday sifatlarga esa, nasriy va lirik asarlar mutolaasi, ularning tahlili orqali erishiladi. Shoirning she'rlarini badiiy tahlilga tortish jarayonida **“So'zni toping!”** texnologiyasidan foydalanishimiz mumkin. Buning uchun o'quvchilarga so'zlari tushirib qoldirilgan she'riy parchalar taqdim etiladi. Ammo, so'zlarni tushirib qoldirishda o'quvchini

tafakkur qilishga undovchi so'zlarni tanlash tavsiya etiladi. O'quvchilar nuqtalar o'rnidagi tushirib qoldirilgan so'zni topib, she'riy parchani ifodali o'qishadi. She'ning mazmunini tahlil qilib, unda qo'llangan she'riy san'atlarni topishga harakat qilishadi. Bunday tahlil jarayoni o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi.

Sen.....,

Xalqda tumor,

Balxda dorga osilgan.

Navoiysan, shoh yonida

Faqirni duo qilgan.

Yassaviysan, meniki deb,

Ko'ringan da'vo qilgan,

Ming bir yog'i ochilmagan

Qo'rig'imsan, Vatanim. (Mashrabsan)

She'riy asarlarni o'rganish mavzularida qo'shiqqa aylangan she'rlarni tahlilga tortish darsni yanada qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi va o'quvchilarni faollikka undaydi. Buni amalga oshirish uchun **"Audioni tinglab"** texnologiyasidan foydalanamiz. Bu texnologiyani qo'llashda audio-vizual vositalari kerak bo'ladi. Auditoriyada elektron ekran tashkil etiladi. Ekrandan raqamlar aks etgan bo'lib, bu raqamlar ostiga xonandalar tomonidan ijro etilgan qo'shiqlar o'rnatiladi. O'quvchilar raqamlardan birini tanlashadi va ana shu raqam ostidagi qo'shiq ularga eshittiriladi. O'quvchilar qo'shiqning nomini topishadi, mavzusini va g'oyasini ochib berishadi. Bu metodni amalga oshirishda o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Kichik guruhlarda ishlash o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, musiqa insonda axloqiy fazilatlarni shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Zero, faylasuf Arastu ta'kidlab o'tganidek: *"Musiqa ko'ngilga axloqan muayyan ta'sir ko'rsatuvchi quvvatga ega"*dir. Qo'shiqlarni tanlashda ham o'quvchilarning yosh-psixologik xususiyatlarini hisobga olib, turli mavzularda hamda zamonaviy estrada yo'nalishida bo'lishiga e'tibor qaratish lozim.

O'quv jarayonlarini ilmiy va metodik jihatdan mukammal tashkil etish muvaffaqiyatlar garovidir. Mashg'ulotlar turlarining an'anaviy ko'rinishlari bilan bir qatorda noan'anaviy shakllaridan ham keng foydalanish ta'lim oluvchilarning sezilarli darajada rivojlanishiga olib boradi. Olib boriladigan har bir dars o'quvchilarning yanada olg'a intilishi uchun motivatsiya bo'lib xizmat qilishi kerak. Buning uchun o'qituvchi zimmasiga auditoriyada erkin muloqot muhitini yaratish hamda dars mashg'ulotlarini samarali tashkil etish vazifalari yuklatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti (Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-iyundagi 345-sonli qarori). – Toshkent, 2021. – 87b.
2. Omonov H., Xattabov M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2016. – 200b.

СОВРЕМЕННОЕ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ и ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Х.А.Устаджалилова-Коканд ГПИ, к.п.н., доцент

Аннотация. В данной статье обобщены данные об использовании цифровых технологий в образовании, трудностях и перспективах его цифровой трансформации, которая отвечает вызовам формирующейся цифровой экономики. Обсуждаются изменения в области цифровых технологий и образовательного процесса, которые станут доминирующими в развитии образования в следующем десятилетии.

Исследования педагогов-исследователей показывают, что процесс образования - это не только передача знаний, навыков и умений, но и концентрирует культурное наследие нации, способствует развитию способностей человека, формирует его нравственные идеалы. Кроме того, образование является одним из условий экономического роста, повышения материального благосостояния населения страны. В статье рассматриваются основные направления развития системы высшего образования в Республике Узбекистан в контексте глобальной цифровизации экономики, обсуждается тема внедрения цифровых технологий в образование, роль цифровых технологий в индивидуализации образовательного процесса, развитии у студентов 'независимости, повышение качества образования.

Основной задачей высшего образования на современном этапе в Республике Узбекистан является обеспечение качества образования на основе сохранения его фундаментальности и соответствия мировому опыту, потребностям личности, общества и государства, эффективного использования передовых педагогических и цифровых технологий. Совершенствование системы подготовки кадров в области информационных технологий является одним из важных условий обеспечения успешной реализации Стратегии "Цифровой Узбекистан — 2030", развития и широкого внедрения цифровых технологий в повседневную жизнь населения.

Принятые меры по повышению эффективности системы подготовки кадров по профессиям и переподготовки кадров в области информационных технологий создают прочную основу для обеспечения государственных органов и отраслевых организаций квалифицированными ИТ-специалистами.

В этом направлении за последние годы сделано многое, сегодня открываются специализированные школы, в частности, школа с углубленным изучением точных наук, по направлению информационно-коммуникационных технологий имени Мухаммеда аль-Хоразмия, открыты филиалы зарубежных университетов, центры обучения цифровым технологиям постепенно открываются в городах и районных центрах.

С другой стороны, противоречием достижения поставленных целей является нехватка программистов, специалистов по информатике и преподавателей в системе непрерывного образования. В связи с этим данный вопрос квалифицированных кадров на рынке труда республики требует

совершенствования учебных программ и методик в области информационных технологий, укрепления взаимного сотрудничества учебных заведений с IT-компаниями.

Серьезные новшества осуществляются и в рамках высшего образования в сфере ИКТ. В настоящее время кадры для сферы ИКТ готовят три отечественных вуза: Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, а также филиалы университетов Инха и Амита в Ташкенте. ТУИТ на протяжении долгих лет является ведущим вузом по подготовке специалистов связи в регионе. В настоящее время в ТУИТ и его региональных филиалах обучаются свыше **15 тыс.** студентов. Сегодня в вузе происходят качественные изменения. Так, в 2020-2021 уч. г. в ТУИТ открылось новое направление бакалавриата — **«Цифровая экономика»**, а также **8** новых направлений магистратуры. В мае т.г. открылся шестой по счету филиал ТУИТ в г. Нурафшане. Ведется работа по организации Цифрового университета совместно с ведущими международными образовательными организациями Coursera, EPAM и Open University Malaysia.

Одним из значимых мероприятий в рамках развития межвузовского сотрудничества стало открытие в 2019 г. Совместного факультета информационных технологий ТУИТ и Белорусского государственного университета информатики и радиоэлектроники. Студенты совместного факультета обучаются по программе «2+2» — первые два года обучения проходят в ТУИТ и его региональных филиалах, а следующие два — в БГУИР. После обучения выпускники получают сразу два диплома, а лучшие из них — возможность трудоустройства в Республике Беларусь.

С октября 2014 г. в Ташкенте действует филиал одного из ведущих вузов Республики Корея – Университета Инха. Вуз регулярно возглавляет списки наиболее престижных учебных заведений страны. А с сентября 2019 г. список IT-вузов пополнился еще одним – в Ташкенте открылся филиал Университета Амита – одного из крупнейших вузов Индии, имеющего представительства по всему миру.

В целях систематического развития высших учебных заведений по подготовке профессорско-преподавательского состава и совершенствования их управленческой деятельности, разработки современных образовательных программ с внедрением передового зарубежного опыта, повышения подготовки высококвалифицированных профессиональных кадров на новый уровень, а также обеспечения гармонизации образования, Принят Указ Президента Республики Узбекистан “О мерах по повышению качества педагогического образования и дальнейшему развитию деятельности высших учебных заведений по подготовке педагогических кадров”, в котором также уделяется особое внимание цифровизации управления образованием и изучению образовательных программ педагогического высшего учебного заведения совместно с иностранными специалистами и приводят их в

соответствие с требованиями Национальной системы квалификаций, Международная стандартная классификация образования (ISCED-2011) и международные программы оценки (PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS). Особое внимание уделяется улучшению академической мобильности между педагогическими высшими учебными заведениями и унификации учебных планов и образовательных программ.

В данной статье представлены результаты изучения развития системы высшего образования в Республике Узбекистан с использованием передового зарубежного опыта, перехода на кредитно-модульную систему образования и перечислены основные направления дальнейшего совершенствования современного непрерывного образования в Республике Узбекистан.

Методологической основой исследования является Закон Республики Узбекистан "Об образовании", указы Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева, а также комплекс правительственных документов по созданию условий для ускоренного внедрения технологий искусственного интеллекта, по оптимизации системы высшего образования для того, чтобы достичь высоких показателей в мировом образовательном рейтинге.

Результаты

Одним из требований современной цифровой экономики является обладание актуальными на сегодняшний день компетенциями, такими как критическое мышление, самообразование, умение в совершенстве использовать цифровые компоненты, анализировать источники информации и пользоваться сервисами в своей повседневной работе. Кроме того, творчески и неординарно применять свои знания в сегодняшней быстро развивающейся цифровой среде. Новый закон об образовании уже поставил задачу формирования способности каждого учащегося самостоятельно управлять своим преподаванием. Цифровая трансформация образования должна решить эту проблему.

Если цифровая трансформация предприятия - это использование цифровых технологий для резкого повышения производительности труда, то цифровая трансформация образования - это обновление запланированных образовательных результатов, содержания образования, методов и организационных форм воспитательной работы, а также оценка результатов, достигнутых в быстро развивающейся цифровой среде, для радикально улучшить образовательные результаты каждого студента.

Задача исследования состоит в том, чтобы систематизировать и гармонизировать в едином образовательном процессе:

- владение учащимися предварительно выбранным контентом, который выбирается заранее;
- достижение учащимися целей, которые сформированы преподавателем и самостоятельно выбраны;
- мотивация и поддержка формирования и развития способностей учащихся к обучению, формирования их академической независимости, формирования и

развития их личностного сходства в процессе освоения как социально определенного, так и самостоятельно выбранного содержания.

Современные цифровые технологии обеспечивают такие условия для решения этой проблемы, которые заключаются в совершенствовании средств проектирования и организации образовательного процесса, широком использовании активных методов обучения и переходе к персонализированной, эффективной организации образовательного процесса. Следует отметить, что цифровая трансформация образования — это долгосрочная работа на многие годы. Цифровизация актуальна для всех этапов непрерывного образования и невозможна без активного участия студентов, преподавателей, руководящего состава образовательного учреждения, всех заинтересованных сторон, а также родителей, махаллей, социальных работников, работодателей, политиков и представителей общественности.

Всю работу по трансформации можно разделить на большие взаимосвязанные группы, которые мы предлагаем.

- Совершенствование цифровой инфраструктуры образования.
- Совершенствование цифровых учебных материалов, электронных платформ и сервисов, использование цифрового тестирования для оценки знаний учащихся.
- Разработка и распространение новых моделей организации воспитательной работы. Все это требует качественного обновления существующей практики педагогических исследований, превращения ее в инструмент научно-методического сопровождения и сопровождения процессов цифровой трансформации образования.

При разработке цифровой трансформации в образовании необходимо учитывать цели обучения, результаты обучения, методы преподавания, образование, разработку учебных программ, совершенствование управления университетом, использование педагогического опыта и практики, виртуальных обучающих программ, игровых методов с использованием цифровых технологий.

Особое место на практических занятиях следует уделить технологиям виртуальной реальности, переключившись с домашних игр на развивающие. Можно привести примеры первых классических игр, таких как "Семь золотых городов" от Electronic Arts (стратегическая игра о завоевании Южной Америки конкистадорами) и британская "Dread Dragon Droom" (набор тестов и загадок на знание истории Великобритании).

Следует отметить, что современные обучающие видеоигры связаны с появлением новых игровых платформ, а также прогресс в области передачи данных привел к появлению принципиально новых типов обучающих игр для общего и высшего образования, для профессиональной подготовки, для оценки знаний, навыков и компетенций учащихся.

Современные развивающие игры помогают самостоятельно изучать учебный материал, участвовать в групповой учебной работе, осваивать материал под руководством виртуального преподавателя. Видеоигры помогают решить одну из самых сложных задач современной школы — вовлечение ученика в процесс обучения. Игры делают процесс обучения более прозрачным и понятным для ученика, обеспечивают четкую постановку целей, позволяют учиться на своих ошибках, предлагая неограниченное количество попыток решить учебную задачу.

В сфере высшего и дополнительного профессионального образования видеоигры и игровые симуляторы, объединенные термином "серьезные игры" (serious games), давно зарекомендовали себя как высокоэффективный образовательный инструмент, позволяющий ускорить освоение учебного материала, снизить затраты на подготовку специалистов и снизить риск травмы во время практических занятий с высоким риском.

Например, компания Lincoln Electric разработала тренажер для обучения и повышения квалификации сварщиков. Симулятор VRTEX позволил обучать студентов колледжа всем видам сварки, включая редкие и сложные сварочные работы.

Обучение сварщиков традиционно связано с риском получения травм и высокой пожарной опасностью. Перевод учебного процесса в виртуальное пространство позволил не только снизить риски, но и снизить затраты учебного заведения на сварочные материалы, а также увеличить скорость обучения студентов на 23%.

Вывод

И таких аргументов еще много.

В заключение хотелось бы отметить, что, прежде всего, необходимо актуализировать важность цифровизации через формирование и развитие коммуникативных компетенций студентов, когда учащиеся понимают назначение компьютерных сетей и коммуникаций, их важность и роль в развитии собственной цифровой грамотности. Студент должен элементарно понимать, как осуществляется связь между различными цифровыми устройствами (включая мобильные и стационарные вычислительные устройства, а также их периферийное оборудование), должен знать и понимать конкретные правила, протоколы и этикет, принятые в социальных сетях и цифровых сообществах.

Подтверждение

Таким образом, цифровая трансформация образования имеет свои трудности и перспективы для нового этапа развития образования. Изменения в области цифровых технологий и образовательного процесса станут доминирующими факторами в развитии сектора образования в следующем десятилетии.

Предлагаемые в статье меры позволяют в развивающейся цифровой образовательной среде перейти от традиционной (классной) к

персонализированной, ориентированной на результат (персонифицированно-эффективной) организации образовательного процесса, что помогает решать проблемы повышения качества образования и воспитания на новом уровне.

Ссылка

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 06.10.20 г. № П-4851
2. Постановление Президента Республики Узбекистан “О мерах по повышению качества педагогического образования и дальнейшему развитию деятельности высших учебных заведений по подготовке педагогических кадров” от 21.06.2022 № ПП-289 <https://lex.uz/uz/docs/6079564>
3. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования [Текст] / А. Ю. Уваров, Э. Гейбл, И. В. Дворецкая и др.; под ред. А. Ю. Уварова, И. Д. Фрумина; Нац. исследование. Высшая школа экономики, Институт образования, Москва: Изд—во Высшей школы экономики, 2019. - 343, [1] с. — (Российское образование: достижения, вызовы, перспективы / науч. ред. Я. И. Кузьминов, И. Д. Фрумин). — 400 экз. — ISBN 978-5-7598-1990-5 (в регионе). — ISBN 978-5-7598-2012-3 (электронная книга).

TYUTORLIK FAOLIYATINING NAZARIY ASOSLARI

N.N.Ergashev-Qo‘qon DPI, magistrant

Annotatsiya: Tyutorlik hozirda jamiyatimizga yangi kirib kelgan atama bo‘lib tyutorlikni aynan o‘zimizda mujassam bo‘lgan murabbiylik bilan o‘xshash tomonlari ko‘plab topiladi. Ularning orasida farqi shundaki tyutorlar talaba yoshlar bilan o‘zaro bog‘likliklari birmuncha jipsroq bo‘ladi.

Аннотация: Тьюторства — термин, недавно вошедший в наше общество, и между тьюторством и наставничеством, воплощенным в нас, есть много общего. Разница между ними в том, что тьюторы более тесно связаны со студентами и молодежью.

Annotation: Tutoring is a term that has recently entered our society, and there are many similarities between tutoring and mentoring, which is embodied in us. The difference between them is that tutors are more closely related to students and young people.

Tyutorlik hozirda jamiyatimizga yangi kirib kelgan atama bo‘lib tyutorlikni aynan o‘zimizda mujassam bo‘lgan murabbiylik bilan o‘xshash tomonlari ko‘plab topiladi. Ularning orasida farqi shundaki tyutorlar talaba yoshlar bilan o‘zaro bog‘likliklari birmuncha jipsroq bo‘ladi.

Tyutorlik o‘zi nima? Qachon paydo bo‘lgan? Tyutorning asosiy vazifalari nimalardan iborat? Dunyo xamjamiyatida Tyutorlik vazifasiga qanday qaraladi.? Tyutorlikning tarixi qadimgi Gretsiyaga tarixiga borib taqaladi. U davrda Tyutorlik norasmiy pedagogik faoliyat xisoblanib ularning asosiy vazifasi ma‘lum soxada bilim olayotganlarga tanlangan soxada bilim va ko‘nikmalarni oshirishga yordamlashish edi. Tyutor - so‘zi (inglizchada: tutor-murabbiy, repititor,) ma‘nolarini anglatadi. Tyutor bu mavzu bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni uzatish

maqsadida bir o'quvchi yoki bir necha o'quvchi bilan kundalik, haftalik yoki oylik qo'shimcha mashg'ulotlar olib boruvchi shaxsdir. Tyutorlikni faoliyati turli joylarda bo'lishi mumkin bunda sinf sifatida o'quv markazlari, yoki o'qituvchi yoki talabalar uyi yoki masofadan amalga oshirish mumkin. O'qitish va o'qish nuqtai nazaridan Tyutor darslari rasmiy darslardan farq qiladi, chunki u norasmiy sharoitda amalga oshiriladi. Darsning davomiyligi va ta'lim surati o'quvchining o'qish tempi yoki Tyutorning ta'lim berishga munosabatidan kelib chiqadi.

Xaqiqiy Tyutorlik kasb sifatida melodiy XIV-asrda dastlab Angliyaning Oksford keyinchalik esa Kembridj universitetlarida paydo bo'ladi. Shu davrdan boshlab Tyutorlikni murabbiylikning mavjud shakli sifatida tushuna boshlandi.

Tyutorlikni Oksford va Kembridj Universitetlarda tutgan o'rni xaqida XIX-asrda Oliy o'quv yurtlariga nemis ta'lim tizimini kirib kelishida ko'rishimiz mumkin. Angliyada XIX-asrda nemis ta'lim tizimi kirib kelishi (kafedralarga asoslangan tizim, ya'ni ta'lim tizimini kafedralarga bog'lash) Oksford universiteti rektorlarini "petitsiya" bilan chiqishga undaydi ular o'z petitsiyalarida "Tyutorlikni rad qilinishi ta'limni ma'lumot bilan, dinni esa soxta olimlik (pseudouchenost) bilan almashinuviga olib keladi" deb o'z e'tirozlarini bildirishgan edi. [1. 57]

Oksfordda talabalar va Tyutorlar o'rtasidagi faoliyat qanday yo'lga qo'yilgan edi:

1. Tyutorlar har bir talabani imtixon topshirishiga individual¹ tayyorgarligi uchun javobgar edilar. 1700-yildan 1850-yilgacha davlat kurslari va kafedralar mavjud bo'lmagan, imtixonlarga talabalarni faqat tyuterlar tayyorlar edilar. Tyutorlar o'zlarini talabalarini imtixonlar varaqasida birinchilardan bo'lishlari uchun xarakat qilar edilar. Talabalar o'z Tyutorlarini (coach man- yetaklovchi, murabbiy) deb chaqirar edilar. Bakalavr uchun Tyutorlarsiz imtixonlar topshirishni mutloq imkoni yo'q edi. O'quv jarayonida Tyutorlar o'z talabalari bilan tet-a-tet (yuzma-yuz) shug'ullanishar edi. Malakaliroq Tyutorlar esa o'z Tyutorlik sinflarini tashkil qilishgan edi. Tyutorlarning asosiy vazifasiga talabalarga turli mnemo-texnik (eslab qolish texnikasi) usullar bilan mavzuni tushuntirish kirar edi.

2. Tyutorlar talabalarni Universitet yotoqxonasiidagi tartib qoidalarga bo'ysunishlarini nazorat qilishar edi. Tyutor tomonidan talabalarni cherkovga borishlari, maxsus kiyimlarini doimo ozodaligi, umumiy taomlanish vaqtlarida qatnashishlari, lektsiyalarni o'z vaqtida qoldirmay qatnashishlari, kun tartiblariga amal qilishlarinii (kechqurun belgilangan vaqtda o'z joyida bo'lishi) doimiy nazorat qilib borishar edi.

3. Tyutor talabaning kundalik turmush tarzida juda faol tarzda ishtirok etgan Masalan: XIX asrda Tyutor talabaning xayotida deyarli barcha xolatlarda qatnasha boshladi: sport musoboqalari, ko'ngilochar tadbirlar, o'yinlarda albatta Tyutor ishtirok etishi kerak edi.

Shunday qilib Tyutor talabalar xayotida to'g'ri yo'lga soluvchi va dars jarayonlarda to'g'ri yo'lni belgilab beruvchi shaxsga aylandi.

Ushbu misollarda Tyutorning faoliyatini quyidagicha ajratishimiz mumkin, Individual ta'lim va talabaning xayotini o'zaro aloqadorligini yo'lga qo'yish orqali talabani bilim olishda to'g'ri yo'lga yo'naltirish. Bundan kelib chiqadiki Tyutor

doim pedagogik izlanishlarda bo'lishi lozim va uning ishinining maqsadi talabani ta'lim olish dasturini to'g'ri yo'lga qo'yish, ishinining natijasi esa imtixonidan o'tgan talaba ya'ni ta'lim jamiyati tomonidan bilimlari tan olingan talaba xisoblanadi.

Xozirgi zamonaviy davrga solishtirib qaralganda, Tyutorlik faoliyati oldingi davrdan ancha farq qila boshladi endi talabalar oliy o'quv yurti yoki davlat talabalari darajasidan chiqib xalqaro miqyosda kengayib bormoqda. Zamoniylashgan davrda talabalar kun sayin o'zgarib rivojlanib ketmoqda. Shundan kelib chiqib hozirda Tyutorning ish ko'lamini nafaqat talabaning Oliy o'quv yurti ichidagi faoliyati balki xar soxadagi faoliyati bilan bog'lanishini talab qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Т.М.Ковалева, Е.И Кобыща, С.Ю.Папова (Смолик), А.А.Теров, М.Ю Череделина. 57-bet
2. Сравнительный анализ моделей Тьюторства : на примере Англии, Германии, Объединенных Арабских Эмиратов и России. Андреева, Екатерина Александровна. Москва 2012 г
3. <https://externat.foxford.ru/polezno-znat/funkcii-i-rol-tyutora-v-sovremennom-obrazovanii>

ЁШЛАРНИ НОСТАНДАРТ ФИКРЛАШГА ЎРГАТИШ –ДАВР ТАЛАБИ

У.Н.Ходжамкулов-Чирчик ДПУ, профессор, п.ф.д.

Бугунги кун педагогикасида билимлар ўргатишдан кўра уларни ўрганишга ўргатиш кўпроқ аҳамиятли ҳисобланади. Миллий педагогикамиз яқин йилларга қадар ўқувчиларга инсоният томонидан шу пайтга қадар эгалланган мавжуд билимларни ўргатишни энг мақбул йўл сифатида қараб келди. Маълумки, ўқитишнинг бу усулида билимлар ўқувчи онг ва тафаккурига тайёр ҳолда сингдирилади. Бу жараёнда билимлар адабиётларда тайёр ҳолда мавжуд бўлади ва буни ўзлаштириш ўқувчилар учун ҳам, ўқитувчилар учун ҳам қаноатланарли ҳисобланади. Аммо бу ўқувчиларда масала ва ҳодисалар моҳиятини англашга нисбатан ижодий ёндашувни назарда тутмайди, фақат мавжуд билимларни ёдлаш, уларни амалиётга жорий этиш бу турдаги педагогиканинг бош мақсади сифатида қаралади. Бундай ёндашувда ўқувчининг қанчалик кўп билимни ёдда сақлаганига қараб унинг билими ҳақида хулосалар чиқарилади. Бу, тўғри, аммо билим олиш жараёни икки босқичдан иборатлигини, биринчи босқич билимларни эгаллаш, иккинчи босқич ундан хулосалар чиқариш эканлигини ҳисобга олсак, бу усул тугалланмаган методика эканлиги ойдинлашади. Билим билим учун хизмат қилмас экан, унинг оддий информациядан фарқи қолмайди. Информация эса бу билим дегани эмас. Яъни мавжуд билимлар янги билимларни кашф этиш учун пойдевор сифатида хизмат қилиши жараёни занжирли реакция сифатида давом этишини таъминлайди. Бунинг учун ўқувчилар масаланинг моҳиятини англаши, сабаб ва оқибатларни тушуниб етиши ва хулосалар чиқариш кўникмасига эга бўлиши лозим бўлади.

Узоқ йиллар давомида педагогиканинг мақсад ва муддаоси шундай бўлиб келди: ўқитувчилар ўқувчиларга ўзларининг билганларинигина рўқач қилиб, ўқувчиларнинг ундан нари ёки берига ўтишлари рағбатлантирилмади. Натижада, бир неча авлод ўқувчилар адабиётларда мавжуд билимларни эсда сақлаб қолиш, уларни кўр-кўрона ёдлаш, борингки, олган билимларини амалиётда тадбиқ этишдан нарига ўта олишмади. Бу эса ўқувчиларда педагогик жараёнда энг муҳим бўлган ностандарт фикрлашга бўлган рағбатни йўқотди. Қанчадан-қанча хотираси билим ва информацияга тўлиб тошган иқтидорли ўқувчилар ишлаб чиқариш жараёнига сингиб “йўқолиб” кетди. Ваҳоланки, агар уларда ностандарт фикрлаш кўникмаси шакллантирилганда, бу борадаги уларнинг интилишлари рағбатлантирилганда мамлакатимиздаги фан ва технологиялар соҳаси бугунгидан кўра анча юксак марраларни забт этган бўларди. Хуш, илм-фан ривожини учун шунчалик аҳамиятли бўлган “ностандарт фикрлаш” деганда нимани тушуниш керак? У қандай намоён бўлади ва қандай натижаларга олиб келади?

Умуман, аввало “ностандарт фикрлаш” тушунчасининг ўзига изох бериб ўтсак: бу тушунча кишиларнинг одатий фикрлаш тарзига номувофиқ, ғайриоддий фикрлаш, ноодатий усул ва йўллар билан ҳулосалар чиқариши; вазиятдан чиқишнинг ҳатто ғайритабиий, аммо энг мақбул муқобилларини излаб топиш, масалалар ва ҳодисаларга нисбатан ҳар доим ижодий фикрлаш орқали ёндашиш кўникмасидир. Дарҳақиқат, ностандарт фикрлаш кўникма бўлиб, бунга йиллар давомида фикрлаш тарзини мунтазам машқ қилдириш ёрдамида эришиш мумкин. Ҳар қандай кучли иқтидор эгаси ностандарт фикрлаш тарзи маҳсулидир. Одатий фикрлаш тарзи кишидаги иқтидорни юзага чиқармайди, унинг ижодий, интеллектуал ва илмий салоҳиятининг ривожланишига тўсқинлик қилади. Оқибатда, қанчалик иқтидор ва салоҳият эгаси бўлмасин, одатий фикрлаш тарзига кўниккан инсон нари борса бой информацион базага эга “билимли ўқувчи” ёки “ходим”дан нарига ўта олмайди.

Модомики, гап ностандарт фикрлаш ҳақида борар экан, қуйидаги воқеа ушбу тушунчанинг мазмун-моҳиятини тушунишимизга ёрдам беради, деб ўйлаймиз: *“Бир куни университет ўқитувчиси Қироллик Академияси Президенти, физика фани бўйича Нобель мукофоти совриндори Эрнест Резерфордга бир масалада ёрдам сўраб, мурोजаат қилади. У бир талабасига физика фанидан имтиҳонда энг паст баҳо қўймоқчи эканлигини, лекин талаба бу баҳога рози эмаслигини айтади. Уларнинг ҳар иккиси: ўқитувчи ҳам, талаба ҳам учинчи бир ҳолис шахснинг фикрини сўраб кўришга рози бўладилар. Улар бу масалада Резерфордни танлайдилар. Имтиҳонда берилган савол қуйидагича эди: “Барометр ёрдамида бино баландлигини қандай ўлчаш мумкинлигини тушунтиринг”. Талабанинг жавоби қуйидагича эди: “Барометр билан бинонинг томига чиқиб, узун арқонга барометрни боғлаб, пастга тушириш, сўнгра уни яна юқорига*

кўтариб, арқон узунлигини ўлчаш лозим, шу узунлик бинонинг баландлигини кўрсатади”. Вазият мураккаб эди, ўз навбатида, жавоб ҳам тўлиқ ва тўғри бўлган. Бошқа бир томондан, имтиҳон физика фанидан бўлган, бироқ шундай жавобга келишда эса бу соҳада қўллаш мумкин бўлган билимларга таянилмаган эди. Резерфорд талабадан қайтадан жавоб беришни сўрайди. Тайёргарлик учун олти дақиқа ажратиб, талабага жавобда физик қонуниятлар акс этиши лозимлигини тайинлайди. Беш дақиқа ўтгунга қадар талаба имтиҳон варақасига ҳеч нарса ёзмайди. Резерфорд талабадан имтиҳонни топишириш ёки топишмаслигини сўраганида, у муаммонинг бир неча ечими борлигини, шунчаки улар орасидан энг мақбулини танлаётганини айтади. Қизиқиши ортган Резерфорд вақт тугамаган бўлса ҳам, ёш талабадан жавобни айтишини сўрайди. Саволга энди қуйидагича жавоб янграйди: “Барометр билан бинонинг томига чиқинг ва барометрни ипга боғлаб, пастга ташланг, тушиш вақтини белгилаб қўйинг. Сўнгра формуладан фойдаланиб, бино баландлигини ҳисоблаш мумкин”. Шунда Резерфорд ўз ҳамкасби – ўқитувчидан жавобнинг маъқул бўлган ёки маъқул эмаслигини сўрайди. Ўқитувчи жавоб қониқарли эканлигини тан олади. Бироқ талаба бир неча жавобни билишини эслатади ва қолган жавобларни ҳам айтиши учун рухсат сўрайди. Рухсат берилгач эса, шундай жавоб беради:

- Барометр ёрдамида бино баландлигини ўлчашнинг бир неча усуллари мавжуд. Масалан, қуёшли кунда кўчага чиқиб, барометр ва унинг сояси узунлигини ўлчаш мумкин. Худди шунингдек, бино соясининг узунлиги ҳам ўлчанади. Сўнг оддий пропорцияни ҳисоблаш орқали бинонинг узунлигини ҳам топиш мумкин.

- Ёмон эмас, - деди Резерфорд. – Бошқа усуллар ҳам борми?

- Ҳа. Жуда оддий усул бор, бу усулнинг сизларга ёқиб қолишига ишончим комил. Барометрни қўлингизга олиб, зинадан кўтариласиз. Барометрни деворга тираб, белгилар қўйиб борасиз. Белгилар сонини барометр узунлигига кўпайтириб, бино баландлигини билиб оласиз. Бу энг ажойиб усул.

- Агар сал мураккаброқ усулни хоҳласангиз, - давом эттирди у, - барометрга ип боғлаб, уни маятник каби тебратиб, бинонинг асоси ва томида гравитацион катталиқни аниқланг. Бу катталиқлар орасидаги тафовутдан бино баландлигини ҳисоблаш мумкин.

- Ниҳоят, - якунлади талаба, - бошқа кўпгина усуллар орасида бу масаланинг энг маъқул ечими шуки, барометрни олиб, бино бошқарувчисини топиш ва унга: “Жаноб бошқарувчи, менда заройиб барометр бор. Шу бинонинг баландлигини айтсангиз, уни сизга тухфа қиламан” – деб айтиши. Шунда Резерфорд талабадан наҳотки бу масаланинг ҳаммага маълум бўлган ечимини билмаслигини сўрайди. У ечимни билишини айтади, бироқ ўқувчиларга ўз фикрлаш усуллари рўқач қилиб, шундай фикрлашга мажбурловчи ўқитувчилардан зерикканини, шунинг учун бино баландлигини

хисоблашининг ўзи учун тўғри деб ҳисоблаган жавобни айтганлигини таъкидлайди.

*Бу талаба буюк физик, Нобель мукофоти совриндори Нильс Бор (1885-1962) эди*¹³.

Ҳақиқатан ҳам, айнан ностандарт фикрлаш тарзи Нильс Борни машҳур физик сифатида дунёга танитди, энг нуфузли Нобель мукофоти сари етаклади. Ностандарт фикрлаш ва унинг инсон тафаккурини ривожлантиришдаги аҳамияти шубҳасиз. Илмда, бизнесда, сиёсатда ёки бошқа соҳаларда муваффақиятга эришган инсонларнинг барчаси одатдаги инсонлардан у ёки бу хусусияти билан фарқ қилади, аммо фикрлаш тарзидаги фарқ эса шубҳасиздир.

Дарҳақиқат, фикрлаш, тафаккур юришиш бу бизнинг муваффақиятларимиз ёки муваффақиятсизликларимизнинг энг муҳим шартларидан биридир. «Тафаккур юришишга ҳаракат қилган инсон, ҳеч шубҳасиз, ўзи интилайётган сўнги даражадаги бахт-саодатга эриша олади» – дейди буюк файласуф Абу Наср Форобий.

Инсонларнинг фикрлаш тарзи унинг жамиятда тутган ўрни ва даражасига нисбатан тўғри пропорционалдир. Эътибор берганмисиз, одатий фикрлаш тарзига эга инсонлар одатдаги инсонлар каби ҳаёт кечирадилар. Аксинча, қайси соҳадаки муваффақиятга эришган инсонларнинг барчаси одатдаги инсонлардан кўра бошқача фикрлайдилар. Улардаги ностандарт фикрлаш тарзи инсоният учун ҳали маълум бўлмаган ечимларни топишига сабаб бўлган ва бунинг натижасида улар бизнесда, илм-фанда ёки санъатда улкан муваффақиятларга эришганлар.

Ҳар қандай масалада ечимга келишнинг кўплаб йўллари мавжуд. Аксарият инсонлар қайсидир масалага дуч келишса, бу масала ўзидан олдин қайси йўллар билан ечим топганига эътибор қаратишади ва шуларнинг орасидан ўзига энг маъқулини танлайдилар. Чунки педагогикамиз бизни узок йиллар давомида шу тарзда тарбиялаган. Ваҳоланки, ҳар қандай масаланинг ечимида ҳар доим шу пайтгача маълум бўлганидан ташқари яна бошқа йўллар ҳам мавжуд бўлади. Уларни топиш эса ноодатий фикрлайдиган, ўз йўлини қидирадиган инсонларгагина насиб этади. Масаланинг ечимида сиз топган янги йўл энг мақбули бўлмаслиги мумкин, аммо у сизгагина тегишли эканлиги ва янгилиги билан қадрли бўлади. Янги топилган йўл бизнесда бу йўналишда рақобатчиларнинг кам бўлиши билан муваффақиятга етакласа, илм-фанда эса инсоният эришган илм-фан сарҳадларининг кенгайишига хизмат қилиши билан қадр топади. Янги усуллар топиш кишидаги фараз қилиш қобилияти билан амалга ошади. А.Эйнштейн фараз қилиш

¹³ Нильс Хенрик Давид Бор – биография, (to-name.ru/biography/nils-bor.htm)

кўникмасини билимдонликнинг энг юқори поғонаси деб ҳисоблаган, фаразсиз янгилик очиш мумкин эмаслигига ишонган.

Математиклар “йигирмата масалани битта усул билан ечгандан кўра, битта масалани йигирмата усул билан ечган яхшироқ” эканлигини таъкидлайдилар. Бу бир хилликдан қочиш билан бирга креатив ёндашувни, ностандарт фиклашни рағбатлантириш демакдир.

Хўш, ёшларни ностандарт фикрлашга ўргатиш учун бугунги кун педагогикамизда қандай усул ва воситалардан, методлардан фойдаланиш зарур? **Бу борада биз қуйидагиларни тавсия қиламиз:**

1) ўқитувчининг талабаларга ўз фикрлаш тарзини рўқач қилиб, улардан ҳам шундай фикрлашни талаб қилишдан тийилиши;

2) талабаларга фикр юритиш учун имконият бериш;

3) турли-туман ғоя ва фикрларни қабул қилиш, ўқитиш жараёнида мавжуд билимларни ёдлаш ва хотирада сақлашдан кўра масаланинг моҳиятини тушунтиришга эътиборни қаратиш;

4) илмий терминлар ва тушунчаларнинг таърифи, қонуниятлар ва қоидаларни шунчаки ёдлаш эмас, балки уларнинг мазмунини англаш ва моҳиятини тушунишга урғу бериш. Бунда унинг моҳиятини ўқувчиларга тушунтиришда муайян таъриф, қоида ва қонуниятни анализ (таҳлил) ва синтез (тавсиф) қилиш методи қўл келади. *(она тили предмети бўйича бирор машҳур таърифни мисол сифатида келтириб тушунтириш керак);*

5) дарс машғулотида ўқувчиларни ҳар бир фан, керак бўлса ҳар бир мавзу борасида ҳодиса ва моҳиятни, сабаб ва оқибатни англашига, фан доирасида ва фанлараро ўзаро боғланиш, муносабат ва мувозанатларни тушунишларига, чоғиштириш, солиштириш ва мантиқий хулосалар чиқаришларига шароитлар яратиш;

6) талабаларда моҳиятга етиб келишнинг янги йўллари кидиришга рағбат уйғотиш, бунда талабаларга хатога йўл қўйишлари табиий ҳол эканлигини ва бундан чўчимаслик кераклигини тушунтириш;

7) янгича фикрлар билан талабаларни кулгига қолмасликларига ишонтириш;

8) бир нечта масалани бир усулда ечишдан кўра бир масалани бир нечта усуллар билан ечишга қаратилган методлардан фойдаланиш;

9) талабалардаги ижодий фикрлаш тарзининг ҳар қандай кўринишларини рағбатлантириш;

10) талабаларнинг ўқув жараёнидаги фаоллигини таъминлаш;

11) ҳар бир талабанинг танқидий фикр юритишга қодир эканлигига ўзларида ишонч ҳиссини уйғотиш ва ҳоказо.

Аслида бу санаб ўтилган ҳар бир таклиф ўқитувчидан изланишни, ҳар бир дарс машғулотида пухта тайёргарлик кўришни талаб этади. Шунинг учун мен ўқитувчиларга ҳар бир дарс машғулотини ижодий жараён сифатида қарашни ва унга тайёргарлик жараёнида мавжуд усул ва воситалардан фойдаланиш билангина чегараланмасликни, балки шу мавзунини ўқувчиларга

етказишга ёрдам берадиган ҳар қандай усул, восита ва шакллардан фойдаланишдан чўчимасликларини айтган бўлар эдим. Демак, ностандарт фикрлаш тарзини барча фаолият турлари қаторида дарс машғулотида ҳам татбиқ этиш мақсадга мувофиқ деган хулосага келиш мумкин.

Умуман, *инсондаги ностандарт фикрлаш тарзининг аҳамияти* эса талабаларда масаланинг моҳиятини англаш, соҳада янгилик ва кашфиётлар яратиш, ижодий фикрлаш тарзининг ривожланиши, хато қилишдан чўчимаслик кўникмасининг шаклланиши, ўзига нисбатан ишончни ортиши каби ижобий оқибатлар билан характерланади. Энг асосийси, ностандарт фикрлаш уларни ўқишда ҳамда ишда кашфиётлар ва янгиликлар сари етаклайди.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Нильс Хенрик Давид Бор – биография, (to-name.ru/biography/nils-bor.htm)
2. Khodjamkulov, U. (2020). Necessity and Conditions for Forming a Cluster of Pedagogical Education (on the Example of the Education System of Uzbekistan). *European Journal Of Research And Reflection In Educational Sciences*, 8(4), 133-137.
3. Botirova, S. (2020). The Role of Artistic Psychology in the Metaphorical Harmony of Man And the Reality of Life. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 9(4), 16-20.

“МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ” ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИНИНГ СУБЪЕКТИ СИФАТИДА

У.Н.Ходжамкулов-Чирчик ДПУ, профессор, п.ф.д
М.М.Йўлчиева –Чирчик ДПУ, талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси таъминлаш омиллари, “Мактаб-лаборатория” тушунчасининг мазмуни, мақсад ва вазифалари, фаолият йўналишлари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: интеграция, таълим инновацияси, “Мактаб-лаборатория”, педагогик инкубатор, тажриба майдончаси.

Тараққиётнинг бугунги босқичига келиб жамият ривожланишининг комплекс характерда содир бўлиши, тараққиётнинг ижобий жиҳатлари билан бирга унинг салбий оқибатларининг ҳам юзага чиқиши инсоният олдида янгидан янги муаммоларни кўндаланг қўймоқда. Эндиликда ўзаро таъсирлардан тўла ихоталанган бирор бир минтақа ёки давлатни топиш мумкин бўлмай қолди. Глобаллашув жараёни соҳаларнинг интеграциялашув жараёнини ҳам тезлаштирди. Тараққиётнинг жуда тез суръатлар билан кечиши соҳа ва тармоқларнинг уйғун ҳолда фаолият олиб боришларини тақазо қилмоқда. Жамият тараққиётини ва кишиларнинг турмуш тарзидаги юксалишларни таълим, фан ва ишлаб чиқариш нинг фаол интеграциялашувисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Интеграция термини латин

тилидаги “integration” сўзидан олинган бўлиб, муайян бирликларни тиклаш, тўлдириш маъноларини билдиради. Амалиётда бу термин икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши билан боғлиқ жараёнларни англатади. [6: 194]

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш тушунчаларнинг табиий алоқадорлигини илмий нуқтаи назардан асослаш, шубҳасиз, улар ўртасидаги интеграция жараёнларини янада тезлаштиришга замин яратади ва ҳар учаласининг самарадорлиги учун хизмат қилади. Демак, ҳар бир соҳа ёки тармоқнинг ривожланиши, аввало, уч омил: таълим, фан ва ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзаро ҳамкорлиги, яхлитлашуви ва интеграциясига боғлиқ. Бу учликнинг ўзаро интеграцияси нафақат соҳаларнинг, балки шу тизим субъектларининг ҳам инновацион жараёнлар сари юз буришига сабаб бўлади. Инновацияларсиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциялашувига, интеграциясиз эса иқтисодий самарадорликка эришиш мумкин эмас. Бундан интеграция инновацион жараёнлар билан биргаликда содир бўладиган ҳодиса эканлиги англашилади.

Инновацияларни таълим жараёнига татбиқ этиш тизимдаги энг долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. Бунинг учун тизимнинг инновацион муҳити ва унинг шакллари такомиллаштириш, инновацион марказлар фаолиятини яхшилаш лозим бўлади. Бу борадаги технологиялар ва объектив қонуниятларни тараққиёт нуқтаи назаридан таҳлил қилиш устувор вазифалардан ҳисобланади. Ҳар қандай инновациялар билимлар интеграциялашувининг маҳсули бўлиб, пировардида таълим, фан ва ишлаб чиқариш жараёнларида ўз инъикосини топади. Бу эса жамиятнинг янгиликка, фаровонликка ва иқтисодий ривожланган даражага олиб чиқишининг омили ҳисобланади. Инновацион жараёнлар муайян фаолиятни таъкил қилиш, бошқариш, жамоанинг умумий савияси ва қизиқишлари, миллатнинг менталитети, давлатнинг алоқадор соҳалар бўйича олиб бораётган сиёсати, илм-фан ютуқлари ва таълим тизими салоҳияти, инсон капитали каби бир қанча омилларга боғлиқ равишда кечади.

Таълимда инновациялар назария ва амалиёт уйғунлашувининг сон ва сифат ўзгаришларига олиб келувчи, муайян мақсадга йўналтирилган таълим билан боғлиқ субъектларнинг фаолият тизими кўринишида кечади. Ҳар қандай инновациялар ташаббуслар маҳсули бўлиб, у таълим сифати ва мазмунини ривожлантиришга қаратилган бўлади. Умуман, инновациялар ривожлантириш тамойилига асосланиши зарур. Шу маънода **таълим инновацияси** тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: **таълим тизими билан боғлиқ бўлган муаммоларни ривожлантириш тамойилига асосан ҳал қилишга қаратилган янгича шакл ва методлар, ёндашув ва технологик жараёнларни тизимли қўллаш орқали сифат ўзгаришларига эришиш билан боғлиқ жараён**. Ушбу таърифда таълим инновацияси билан боғлиқ қуйидаги белгилар кўзга ташланади:

- инновация тизимли муаммоларни ҳал қилишга қаратилиши;

- ривожлантириш тамойилига асосланиши;
- янгича метод, шакл, ёндашув ва технологик жараёнлар воситасида амалга ошириш;
- узоқ муддатли ва тизимли фаолият;
- натижаси соҳада сифат ўзгаришларини келтириб чиқариши.

Мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритгандан кейин таълим тизимида амалга оширилган энг жиддий инновацион лойиҳалар сифатида педагогик технологиялар ва интерфаол методлар асосида дарс машғулотларини ташкил қилиш билан боғлиқ ишларни кўрсатишимиз мумкин. Афсуски, таълимда фаолият йўналиши, киритилган ўзгаришларнинг тавсифи ва келиб чиқиш манбаига кўра бошқа йирик инновацион жараёнларни кўрсата олмаймиз.

Бизнинг назаримизда, таълим тизимига кластер моделининг татбиқ қилиниши инновация шакллариининг барчасига алоқадор фаолият механизмларини ҳаракатга келтиради. Кластер таълим тизимидаги бошқарув тизими, таълим субъектлари ўртасидаги интеграция жараёнлари, илмий тадқиқот соҳалари ва таълим воситаларини ишлаб чиқиш каби энг муҳим йўналишларни қамраб олади ва уларга замонавий ёндашувларни татбиқ этишни тақазо қилади. Демак, бутун тизимга алоқадорлиги ва кенг қамровлиги, узоқ муддатга мўлжалланганлиги, фаолиятга нисбатан ёндашувнинг янгиланганлиги каби хусусиятлари билан педагогик таълим кластери моделини соҳага тааллуқли инновация сифатида қараиш мумкин.

Педагогик таълим инновацион кластерининг мазмун-моҳияти, мақсад ва вазифалари, йўналиш ва тамойиллари ҳақида олдинги чиқишларимизда айрим маълумотларни бериб ўтгандик. Энди бу инновацион лойиҳани амалга оширишнинг энг асосий омилларидан бири бўлган “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари борасида фикр билдирмоқчимиз.

Аввало, “Мактаб-лаборатория” тушунчасига изоҳ бериб ўтсак.

Таъриф: “Мактаб-лаборатория” – педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий ва таълим воситаларини ривожлантириш мақсадига қаратилган инновацион лойиҳалар бўйича тажриба-синов майдончаларидир.

Демак, “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларини таълим турлари ҳамкорлигининг инновацион шакли, дейиш мумкин.

Педагогик таълим инновацион кластери бир гуруҳ таълим субъектларининг инновацион маҳсулотни яратишга ва унинг рақобатбардошлигини оширишга имкон берадиган янги тизим бўлиб, у соҳанинг миллий ва минтақавий даражада ривожланиши учун кучли рағбат беради. Шунга кўра кластер ёндашуви фан ва таълимни, пировардида амалиётда жамиятни ривожлантириш учун янги имкониятларни излаш ва амалга ошириш имкониятини яратади. Кластер доирасида бир нечта субъектларни ўзаро интеграциялаш жараёни мураккаб, кўптармоқли илмий-

амалий жараёндир. Ўзаро боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китобларни ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қилади ва шундагина кластер субъектларининг ишончини қозонади. Шундай экан, педагогик таълим инновацион кластери доирасидаги илмий-педагогик лойиҳаларни амалда синаб кўриш муайян тажриба-майдончалари бўлишини талаб этади. “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари бу борада асосий бўғинлардан бири бўлиб хизмат қилади ва *педагогик инкубатор* вазифасини бажаради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Портер М. Конкуренция. –СПб. –М. –Киев: Издат. дом «Вильямс», 2001.
2. Ягодина Н.В. К вопросам теории кластера // Социально-экономические системы: современное видение и подходы. Материалы четвертой международной научно-практической конференции. –Омск: Изд-во «СИБИТ», 2009.
3. Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06-24-41. Загл. с экрана.

ТАЛАБАЛАРНИНГ АКАДЕМИК МОБИЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ, ВОСИТАЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Н.Р.Саиткулова-Чирчиқ олий танк

қўмондонлик муҳандислик билим юрти,

Тиллар кафедраси англиз тили фани катта ўқитувчиси,

Қуrolли кучлар хизматчиси

Аннотация. Ушбу мақолада академик мобиллик ривожлантириш воситалари шакллари ва турлари кўриб чиқилган. Шунингдек мобил компетенциясини шакллантириш ва талабаларнинг академик мобилликка тайёргарлигини ривожлантириш ҳам қайд этилган.

Калит сўзлар: мобиллик, мобил компетенция, халқаро академик мобиллик, мослашувчанлик, касб мобиллиги.

Abstract: This article discusses developing the tools, forms and types of academic mobility. It was also noted the formation mobile competencies and the developing of students' readiness for academic mobility.

Key words: mobility, mobile competence, international academic mobility, flexibility, professional mobility.

Замонавий Европа таълим тизимининг асосий тамойили - мутахассиснинг шахсий муваффақиятига эътибор қаратиш тамойили - инсоннинг касбий ўсишини, унинг мартаба кўтарилишини ва иқтисодий ҳаётийлигини таъминлашдир. Ушбу тамойилни амалга оширишнинг асосий шарти ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва мослашувчанлигини оширишдир. Таълим дастурлари даражасида бу модулли тузилмага ва таълим ютуқларини рўйхатга олишнинг мослашувчан тизимига ўтишни англатади.

Ушбу таъимни амалга оширишнинг яна бир шarti таъим мазмунини шахсий ва касбий компетенцияларни шакллантириш ҳамда ўзгаришларга тайёрлик томон силжиш билан ривожлантиришдир. Европа давлатларининг академик мобилликни ривожлантириш, масофавий таъимни қўллаб-қувватлаш, ягона малака тизимини яратиш, сифат мониторинги ва умуман, ягона Европа таъим маконини амалга ошириш каби йўналишлардаги саъй-ҳаракатларга йўналтирилган. Бу айниқса, ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва мослашувчанлигини оширади.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, билимга асосланган жамиятни муваффақиятли шакллантириш учун кўпчилик Европа давлатлари аввало ўтмишдан қолган қийинчиликларни енгиб ўтишлари керак. Булар, энг аввало, олий таъимга оммавий кириш имкониятининг йўқлиги, таъим сифатининг пастлиги ва замонавий талабларга мос келмаслиги муаммолари, бошқарув тузилмалари ва усулларининг мослашувчанлиги йўқлиги, таъим даражасида ривожланган мамлакатлар ўртасидаги тафовутнинг кучайиши билан боғлиқ.

Ушбу муаммони ҳал қилиш учун Европа мамлакатлари, шу жумладан Россиялик В.А.Галичин [1]нинг таъим ташаббуси доирасидаги устувор йўналишлари орасида қуйидагилар ажралиб туради: аҳолининг барча қатламлари учун таъимнинг мавжудлиги; таъим тизимининг бутун умри давомида ривожланиши; ягона таъим маконини ривожлантириш

(академик мобилликни рағбатлантириш, ягона малака тузилмаси ҳамда таъим сифатини баҳолашнинг ягона халқаро тизимини яратиш); таъим тизимида ахборот технологияларива масофавий таъимни ривожлантириш; барқарор ривожланиш учун билимга асосланган жамият ва таъим ғоясини илгари суриш. Замонавий дунёда таъим соҳасидаги асосий тенденция сифатида таъим иқтисодий ривожланишнинг ҳаракатлантирувчи кучига, инвестициялар нуқтаи назаридан иқтисодиётнинг жозибадор тармоғига айланиб бормоқда, деб ҳисоблаш.

Академик мобилликни ривожлантириш воситалари қуйидагилардан иборат:

- Европа кредит ўтказмалари тизими шаффофликни, ўрганилаётган материалнинг солиштирилишини ва шунга мос равишда малакаларнинг академик тан олинishi имкониятини таъминлайди. Тизим 1988-йилда Европа Эрасмус дастурининг бир қисми сифатида яратилган. Ўқув режаларининг солиштирилиши талабаларга ўз малакаларига мос бўлган дастурларни танлаш имконини беради, бу дастурлар муваффақиятли якунланган тақдирда, ўз таъим муассасасида ўтган материал деб ҳисобланади.

- диплом иловаси: олинган ўқув предмети, даражаси, мазмуни тўлиқ тавсифини беради. Илова талабаларнинг академик мобиллиги даражасини ва битирувчиларнинг меҳнат бозоридаги мобиллигини оширади;

- икки томонлама диплом: бу талабаларга бир академик таълим даврида (3-5 йил) ишлаб чиқилган қўшма ўқув дастури бўйича иккита олий таълим муассасасини битириш (иккита олий маълумот тўғрисидаги диплом олиш) имкониятини беради. Ҳамкор таълим муассасалари ўртасидаги шартномаларга мувофиқ талаба ҳамкор муассасада 1-2 йил ўқиши ва якуний давлат аттестациясидан икки марта (таянч ва ҳамкор муассасада) ёки комиссия томонидан бир марта давлат имтиҳонларини топшириши, таянч ва ҳамкор муассасавакиллари ўз ичига олади[4].

Академик мобилликнинг мақсади фақат хорижий таълим муассасасида ўқиш ҳақиқати бўлмаслиги керак. Талабаларнинг академик мобиллигининг асосий мақсади, бизнинг фикримизча, бўлажак битирувчининг ўз соҳасидаги бўлажак мутахассис шахсининг касбий компетенциясининг муҳим таркибий қисми бўлган мобил компетенцияни эгаллашидир.

Академик мобиллик шакллари.

1. Ўқув (академик) амалиёт - талабанинг индивидуал режаси ёки бошқа маҳаллий ёки хорижий таълим муассасасида ўқиши керак бўлган фанларни кўрсатадиган халқаро (шу жумладан қўшма) таълим дастури асосида тайёрлаш, малакасини ошириш ёки қайта тайёрлашдир.

2. Илмий (тадқиқот) стажировкаси - мутахассислик бўйича диссертация, монография ёзиш, ёки ўқув қўлланма, дарслик тайёрлаш учун илмий-назарий ва илмий-амалий характердаги маълумотлар ҳамда материалларни тўплаш, таҳлил қилиш бўйича фаолият, кутубхона фонди ва бошқа таълим муассасаларининг бошқа ресурсларидир[2].

Академик мобиллик турлари: индивидуал, гуруҳ (жамоа), ички (мамлакат ичида) академик мобиллик, ташқи (халқаро) академик мобиллик, кирувчи (халқаро) академик мобиллик, қисқа муддатли академик мобиллик ва узоқ муддатли академик мобиллик.

Маълумот тўплами - давлат, инглиз ёки рус тилларидаги курслар каталоги. Ахборот тўплами таълим муассасаси фаолиятининг энг муҳим йўналишлари - ўқув, ташкилий, услубий, илмий ва қўшимча маълумотларни (спорт тадбирлари, маданий ва дам олиш хизматлари, моддий-техника базаси) ўз ичига олади. Таълим муассасаси талабалари хориж таълим муассасаларида ўқув, илмий хизмат сафари ва амалиёт ўташ ҳуқуқига эга. Талабаларнинг академик мобиллигини таъминлаш ва амалга оширишнинг мақсадлари, вазифалари ва умумий қоидалари Болония декларациясининг асосий тамойилларига мос келади.

Ички академик мобилликни мувофиқлаштириш ва мониторингини ўқув ишлари бўлими, ўқув-услубий бўлими таълим муассасалараро шартномалар, таълим дастурларини ва ўқув режаларини мувофиқлаштириш асосида амалга оширади. Талабаларнинг аризалари асосида дастур координатори Таълим ва фан вазирлиги билан келишилган ҳолда бошқа таълим муассасаси билан ҳамкорлик шартномасини тузишни ташкил қилади (аризалар дастур бошланишидан 3 ой олдин кўриб чиқилади).

Умуман олганда бугунги кунда таълим муассасада академик мобиллик ва дастурлари координатори илмий-инновацион фаолият ва халқаро ҳамкорлик бўйича директор ўринбосари бўлиб, у қуйидаги ишларни амалга ошириши лозим:

- таълим дастурлари мониторингини олиб бориш ва талабаларнинг академик мобиллиги бўйича ҳамкор таълим муассасалар билан ҳамкорлик шартномалари тузиш

- академик мобилликнинг режалаштирилган даври учун фанларнинг тўлиқ рўйхати кўрсатилган хорижий таълим муассасасидан таклифномалар олиш

- ўқиш учун фанлар рўйхатини белгилаш ва хориж таълим муассасаси фанлари бўйича талаба рўйхатидан ўтказиш учун ариза-сўров расмийлаштириш;

- талаба ва иккала таълим муассасаси ўртасида хориж таълим муассасасида ўқиш учун уч томонлама шартнома тузиш;

- талабалар ўртасида академик мобиллик дастурлари бўйича ўқиш имкониятлари ҳақида кенг қамровли маълумот ва тушунтириш ишларини олиб бориш: ҳар ойда камида бир марта талабалар билан учрашувлар ташкил этиш;

- талабаларга академик ҳамкорлик тўғрисида келишув мавжуд бўлган ҳамкор таълим муассасаси орасидан (мамлакат ичида ёки хорижда) уни танлашда ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш;

- грант асосида академик мобиллик дастурида иштирок этиш учун талабаларни танлов асосида танлаб олишга амалга ошириш;

- давлат, инглиз ёки рус тилларидаги курслар каталогини шакллантирган ҳолда таълим дастури тавсифи нуқтаи назаридан ахборот пакетини ишлаб чиқиш;

- талабалар ва хориж таълим муассасаси расмий вакиллари билан доимий ёзишмаларни амалга ошириш: ўқув натижалари, яшаш шароитлари ва талабаларнинг индивидуал режасини амалга ошириш ва бошқалар.

- хориж таълим муассасасида талабалар томонидан ўзлаштирилган кредитларни қайта тақсимлаш.

- таълим муассасада академик мобилликни жорий этиш бўйича вазирликка йиллик ҳисобот тайёрлаш [1].

Талабаларнинг маълум муддатга бошқа таълим муассасасига (мамлакат ичида ёки чет елда) ўқиш ёки илмий изланиш учун кўчиши (миграцияси), таълим жараёнида шаклланган шахснинг сифати, унинг ўзини ва атроф-муҳитга мослашиш, ўзгартириш ва ўзгартириш қобилияти ва тайёрлигига боғлиқ.

Академик мобилликнинг турлари ўз ичига қуйидагиларни олади: жисмоний ва виртуал, академик ва профессионал, бепул ва қўллаб-қувватлаш, халқаро, мамлакат ичидаги, университет ичидаг

Талаба шахсининг академик мобиллик жараёнида иштирок этишга тайёрлигини ривожлантиришга қаратилган **педагогик жараённинг қонуниятлари қуйидагилар:** талаба шахсининг академик мобиллик жараёнида иштирок этишга тайёрлик даражасининг талабанинг таълим жараёнига тартибга солинадиган жалб қилинишига ва бошқа мамлакатда қолиш тажрибасига боғлиқлиги; талаба шахсининг ривожланиш даражасининг таълим жараёнида эгалланган билим, кўникма ва малакаларга боғлиқлиги; талабаларнинг академик мобилликка тайёрлигини ривожлантиришнинг ўқитувчиларнинг унинг мобил компетенциясини онгли равишда шакллантиришга йўналтирилганлигига боғлиқлиги; талабанинг академик мобилликка тайёрлигининг талабанинг мотивацияси ва йўналтирилган фаолиятига боғлиқлиги; мобил компетенцияни шакллантиришнинг таълим муассасаси муҳитида ва бошқа ўзаро таъсирга эга.. Таълим муассасаталабалари ўртасида академик мобилликни замонавий ёндашувлар асосида ривожлантириш тамойилларини белгилаш муҳим ҳисобланади яъни: тизимлилик тамойили, онглилик ва фаоллик тамойили, назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқлик тамойили, мавжудлик тамойили, мулоқот тамойили, ёш ва индивидуал хусусиятларни ҳисобга олиш тамойили, илмий характер тамойили, бағрикенглик тамойили киради.

Таълим муассасаталабалари ўртасида академик мобилликни муваффақиятли ривожлантириш Болония жараёнининг меъёрий ҳужжатлари ва республика олий таълимни ислоҳ қилиш жараёни билан белгиланган бир қатор шартларни амалга ошириш орқали ёрдам беради. Ушбу шартларни амалга ошириш механизми талаба учун индивидуал таълим йўналишини ва фаолиятни лойиҳалаш, ўқитувчиларнинг шахсий таълимни ривожлантиришдир. Касбни танлашда, ўқишда индивидуал таълим йўналишига риоя қилиш ва касбий фаолиятни йўлга қўйиш жараёнида қуйидаги **омиллар етакчи рол ўйнайди:** танланган касбнинг мобиллиги, шунинг учун доимий ҳаракат қилиш зарурати ва индивидуал таълим траекториясидаги ўзгаришларга тайёрлик; мобилликни таъминлаш учун асос бўлган талабанинг онгли фаолияти ва мустақиллиги; ўқитувчи касбий таълимнинг индивидуал-шахсий компоненти ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Галичин, В.А. Академическая мобильность в условиях интернационализации образования [Текст] / В. А. Галичин. - М.: Университетская книга, 2009. -460 с.
2. Сорокин П. Социальная мобильность, ее формы и флуктуации//Кравченко А.И.Социология. Хрестоматия для ВУЗов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. - С.647.
3. Сорокин, П.А. Человек. Цивилизация. Общество/ пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. - 543с.

4. Сёмин Н. В., Артамонова Ю. Д., Демчук А. Л., Лукшин А. В., Муравьева А. А., Олейникова О. Н. Академическая мобильность в России: нормативно-методическое обеспечение. М.: Изд-во МГУ 2007. 208 с.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ ТАЪСИРИ

Ш.З.Матупаева-Чирчиқ ДП, ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақолада инклюзив таълим муҳитида ҳар бир бола билан яқка тартибда ишлашга қаратилган коррекцион ёндашувлар ва таълим кластери ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар: толерант, таълим, вазифа, омил, сифат, муҳит, дефектолог

Таълим замон билан ҳамнафас ривожланишни тақозо этадиган жараён сифатида ўз мазмуни, ташкилий жиҳатларини такомиллаштириб боради.

Ҳозирги кунда халқ таълими тизимида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар мазмунида ўқитишнинг замонавий усуллари, воситалари ва шакллари амалиётга татбиқ этишга доир долзарб масалалар акс этмоқда. Жумладан, имконияти чекланган болаларнинг сифатли таълимини таъминлаш, уларнинг оиладан узоқлашмаган ҳолда инклюзив муҳитда ўқиш ҳуқуқини ҳимоя қилиш масаласи давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидандир. Зеро жамият ва давлатда инсопарварлик тамойилининг ҳаётга татбиқ этилгани, у ерда яшайдиган ногирон болалар ва катталарнинг ижтимоий ҳимояланиши, уларга бўлган қўллаб-қувватловчи эътиборнинг даражасига боғлиқдир. Давлатимизда мазкур тоифа инсонлар учун барча шароитлар яратилган. Шу сабабли жамиятнинг тўлиқ аъзоси сифатида бу тоифа инсонлар жамиятнинг турли муносабатларида фаол иштирок этиб, ўзи ва оиласининг фаровонлиги учун касб-ҳунар билан шуғулланиш имкониятларига ҳам эгадир.

Имконияти чекланган болалар ҳуқуқини ҳимоялаш, уларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бизнинг мамлакатимизда доимо давлат эътиборида бўлиб келган. Шарқнинг буюк алломалари ҳисобланган Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий, Кайковус, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Муқимий, Завқий, Увайсий, Нодира, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний каби кўплаб олим ва ёзувчилар бу масалалар юзасидан ўзларининг дурдона фикрларини тарихда қолдириб кетганларки, улар ҳозирги замон фани учун ҳам катта ижтимоий ва мафкуравий аҳамиятга эгадир. Шарқ мутаффакирларининг барчасини ғоявий жиҳатдан бирлаштирган асос шу бўлганки, улар шахс ахлоқий тарбияси ва камолотида меҳнат тарбиясининг ролини юқори қўйишган, айниқса, шахснинг ақлий ва ахлоқий камолотида меҳнат тарбиясининг йўналтирувчи ва тарбияловчи вазифаларига алоҳида эътибор берганлар.

Имконияти чекланган ёшларни соғлом тенгдошлари каби ўзгаришларга тайёр, ёт ғояларга оғишмайдиган қилиб тайёрлашда инклюзив муҳитнинг

психологик барқарорлиги, ўқитувчининг психологик савиясига боғлиқдир. Мазкур ўқитувчилар ногирон болалар билан шуғулланганда махсус психология методларидан самарали фойдаланишни билиши инновацион фаолият олиб бориши зарур.

Бундан ташқари инклюзив таълим муҳотида ҳар бир бола билан якка тартибда ишлашга қаратилган коррекцион ёндашувлар ҳам ташкил этилади. Мазкур болаларни ўқитиш ўзига хос кечади. “Якка тартиб” моҳияти шуки, дарсда бир ўқувчи ва бир ўқитувчи фаолият юритиб, дарсга қўйиладиган талаблар боланинг имкониятидан келиб чиққан дастурлар асосида олиб борилади. Қанчалик дарс якка тартибда ташкил этилмасин, бу жараён боладан мулоқот ва меҳнат талаб қилади. Оилада бундай болаларга раҳм қилиш, уларни авайлаш муносабати шаклланган бўлади. Шу сабабли бундай болалар доим яқинларининг қўллаб-қувватлашларига ўрганиб қолади. Бундай болаларни мулоқотга, меҳнат қилиш, меҳнат натижасида моддий ва маънавий манфаат қўришга ўргатиш уйдаги таълим ўқитувчиларидан тизимли фаолият ва машаққатли меҳнатни талаб қилади. Дарс жараёнида керакли натижага эришиш учун ўқитувчилар ўқитишнинг фаол усулларини қўллашлари керак бўлади.

Ҳозирги кунда инклюзив таълим ўқитувчиларининг АКТ дан фойдаланиш, манбалар билан ишлаш, дарс учун керакли дидактик воситаларни тайёрлаш тажрибаларини эгаллашлари талаб этилмоқда.

Ҳар бир ўқитувчилар онгида қуйидаги фикрларнинг моҳиятини тушунган ҳолда сақлаши муҳимдир:

- инновацион фаолият замонавий ўқитувчининг имижиди;
- ҳозирги кун ўқувчисини зерикарли дарс билан таълимга қизиқтириб бўлмайди;

- интерфаол усулларни курс жараёнида қўлланилиши ўқитувчиларни инновацион фаолиятга самарали тайёрлаш омилидир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, махсус таълим ўқитувчиларининг инновацион фаолиятга тайёр бўлиши ёки шу йўналишда фаолият олиб бориши:

- ногирон ўқувчиларнинг ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топишида зарур қўникма ва малакаларини ривожлантира оладиган, уларни келажакка йўналтира оладиган;

- ўқувчиларни жамиятга фойдаси тегадиган, ўз эҳтиёжларини ўзгага муте бўлмасдан қондира оладиган мустақил шахс сифатида тайёрлай оладиган;

- таълимни ўқувчиларнинг ёши ва рухий хусусиятлари, чекланган имкониятларига мос ва хос усуллар ёрдамида такомиллаштира оладиган;

- ногирон болаларни жамиятда юз бериши мумкин бўлган экстремал вазиятларда тўғри қарор қабул қилишга, ўзгаларга доим мурасали бўлишга, баркамол шахс, комил инсон этиб шаклланишида ўз мавқеи ва маъсулиятини

хис қиладиган замонавий, янгиликларга мойил ва мослашувчан мутахассис сифатида ривожлантиришга шароит яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Қодирова Ф.У. Имконияти чекланган болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда инновацион технологияларнинг ўрни.// Мактаб ва ҳаёт.-Тошкент, 2018. -№ 7. –Б. 12-15. (13.00.00. № 2).
2. Умаралиева М.А. Инновацион ёндашувлар асосида ўқитувчилар касбий компетентлигини ривожлантиришнинг корпоратив асослари.// “Замонавий таълим” илмий-амалий оммабоп журнали. –Т., 2017, журнали, №2. (13.00.00. №10).

**UMUMTA'LIM MAKTEBLARIDA INFORMATIKA VA AT FANINI
O'QITISHDA "CHARXPALAK" TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH
(10-SINF MISOLIDA)**

Sh. Madraximov – Qo'qon DPI, o'qituvchi

M. Madraximova – Qo'qon DPI, o'qituvchi

Ta'lim islohotlarining zamonaviy bosqichi jamiyatda yuz berayotgan yangilanishlarning tezkorligi, ta'lim muassalariga qo'yilayotgan yangi, yanada yuqori talablarga tezroq moslashish bilan bog'liq dolzarb vazifalarni ilgari surmoqda. Mamlakatimizda ta'lim sohasida erishilayotgan qator ijobiy o'zgarishlarga mos ravishda ta'lim sifat va samaradorligi rivojlanishi dinamikasini yanada jadallashtirish, bunda yaratilgan shart-sharoitlar va imkoniyatlardan unumli foydalanish bugungi kunda muhim masala hisoblanadi [1]. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri bu – ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishdir. Shularni inobatga olgan holda ushbu masalalarning yechimi sifatida maqolada dasturlash tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirish haqida so'z boradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida 10-sinflarda Delphi dasturlash tilini o'qitishda charxpalak texnologiyasidan foydalanish samaraki natijalarni beradi.

Texnologiyaning tavsifi: Ushbu texnologiya o'quvchilarni o'tilgan mavzularni yodga olishga, mantiqan fikrlab, savollarga mustaqil ravishda to'g'ri javob berishga va o'z-o'zini baholashga o'rgatishga hamda qisqa vaqt ichida o'qituvchi tomonidan barcha o'quvchilarning egallagan bilimlarini baholashga qaratilgan.[2]

Texnologiyaning maqsadi: o'quvchilarni dars jarayonida mantiqiy fikrlash, o'z fikrlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarini baholash, yakka va guruhlarda ishlashga, boshqalar fikriga hurmat bilan qarashga, ko'p fikrlardan keraklisini tanlab olishga o'rgatish.

Texnologiyaning qo'llanishi: texnologiya o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida dars boshlanishi yoki dars oxirida yoki o'quv predmetining biron bir bo'limi tugallanganda, o'tilgan mavzularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilganlik darajasini baholash, takrorlash, mustahkamlash yoki oraliq va yakuniy nazorat o'tkazish uchun mo'ljallangan. Ushbu texnologiyani mashg'ulot

jarayonida yoki uning bir qismida yakka, kichik guruh va jamoa shaklida tashkil etish mumkin.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: tarqatma materiallar, rangli qalam (yoki flomaster)lar.

Reja bo'yicha belgilangan mavzu asosida o'qituvchining qo'ygan maqsadi (tekshirish, mustahkamlash, baholash)ga mos tayyorlangan tarqatma materiallar (agar yakka tartibda o'tkazish mo'ljallangan bo'lsa, guruh o'quvchilari soniga, agar kichik guruhlarda o'tkazish belgilangan bo'lsa, u holda guruhlar soniga qarab tarqatma materiallar tayyorlanadi).

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

- o'quvchilarni sharoitga qarab guruhlariga ajratiladi;
- o'quvchilarni mashg'ulotni o'tkazishga qo'yilgan talablar va qoidalar bilan tanishtiriladi;
- tarqatma materiallarni guruh a'zolariga tarqatiladi;
- o'qituvchi belgilagan vaqt ichida tarqatma materiallardagi vazifalar guruh a'zolari tomonidan yakka tartibda mustaqil ravishda bajariladi;
- har bir guruh a'zosi o'zi ishlagan tarqatma materialining o'ng burchagiga guruh raqamini yozadi, chap burchagiga esa o'zining biron-bir ramziy belgisini chizib qo'yadi;
- vazifa bajarilgan tarqatma materiallar boshqa guruhlariga «charxpalak aylanmasi» yunalishida almashtiriladi;
- boshqa guruh a'zolarining yakka tartibda bajarilgan vazifalar varaqalari yakka tartibda yangi guruh a'zolari tomonidan o'rganiladi va o'zgartirishlar kiritiladi;
- jamoalar tomonidan o'rganilgan va o'zgartirishlar kiritilgan materiallar yana yuqorida eslatilgan yo'nalish bo'yicha guruhlararo almashtiriladi (ushbu jarayon guruhlar soniga qarab davom ettiriladi);
- materiallarni oxirgi almashishdan so'ng har bir guruh va har bir guruh a'zosi o'zlari ilk bor to'ldirgan materiallarini, (guruh raqami va o'zlari qo'ygan belgilari asosida) tanlab oladilar;
- har bir guruh a'zosining o'zlari belgilagan javoblariga boshqa guruh a'zolarining tuzatishlarini taqqoslaydilar va tahlil qiladilar;
- o'qituvchi tarqatma materialda berilgan vazifalarni o'qiydi va jamoa bilan birgalikda to'g'ri javoblarni belgilaydi, yoki (sharoitga qarab) tarqatma materialdagi vazifalar ekranda yoritilib, ekran orqali to'g'ri javoblar o'qib eshittiriladi;
- har bir o'quvchi to'g'ri javob bilan belgilangan javoblar farqlarini aniqlaydilar, kerakli ballarni to'playdilar va o'zlarini baholaydilar.

Tarqatma materialda o'quvchilar belgilagan to'g'ri javoblar bilan o'qituvchi hamkorligida aniqlangan to'g'ri javoblarning farqi 0.55 foizdan yuqori bo'lsa, o'quvchi ushbu o'quv materialini o'zlashtirgan, undan kam bo'lsa o'zlashtira olmaganligini bildiradi. Masalan, vazifalar soni 30 ta bo'lib, javoblarning 17-20 tasi to'g'ri belgilangan bo'lsa, o'quvchi ushbu vazifani bajargan va o'quv

materialini o'zlashtira olgan, agar undan kam bo'lsa o'zlashtira olmagan hisoblanadi. Shu bilan birga, javoblarning 21-24 tasi to'g'ri belgilangan bo'lsa o'quvchi materiallarni o'zlashtirgan darajasi «yaxshi» bahoga, 25-30 tasi to'g'ri bo'lsa «a'lo» bahoga o'zlashtirgan deb hisoblanadi.

- o'quvchilar o'z baholari yoki ballarini belgilab olishgach, o'qituvchi vazifa bajarilgan qog'ozlarni yig'ib oladi va baho (ballar)ni guruh jurnaliga ko'chirib qo'yadi.

Delphi dasturlash tilini o'qitishda Charxpalak texnologiyasidan foydalangan holda mashg'ulot o'tkazish uchun o'quvchilarga quyidagicha vazifa berish mumkin:

Vazifa: Berilgan obyekt nomlarini qaysi komponentaga tegishliligi aniqlanadi va belgilanadi.

T/r	Obyekt nomi	Standart komponentasi	Additional komponentasi	Win32 komponentasi	System komponentasi
1	Button	+			
2	Imagelist			+	
3	Label	+			
4	Timer				+
5	Image		+		
6	Edit	+			
7	PaintBox				+
8	RadioGroup	+			
9	BitBtn		+		
10	MediaPlayer				+
11	ComboBox	+			
12	ColorBox		+		
13	TrackBar			+	
14	Memo	+			
15	Panel	+			

8-9 to'g'ri javob-“Qoniqarli” 10-12 to'g'ri javob-“Yaxshi” 13-15 to'g'ri javob-“a'lo”.

Tarqatma materiallar o'quvchilar tomonidan to'ldirilib topshiriladi va baholanadi. Darsni yakunlash va baholashda o'quvchilarning “Charxpalak” texnologiyasidan ko'rsatgan natijasi inobatga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y.

2. Informatika va axborot texnologiyalari. O'qituvchilar uchun o'quv-metodik qo'llanma. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov. – Toshkent: Tasvir, 2020. – 112 b

DIDAKTIK VA METODIK MATERIALLARNI TAYYORLASHDA MICROSOFT OFFICE EXCEL DASTURIDAN FOYDALANISH

Sh.Madraximov – Qo'qon DPI, o'qituvchi

M.Madraximova – Qo'qon DPI, o'qituvchi

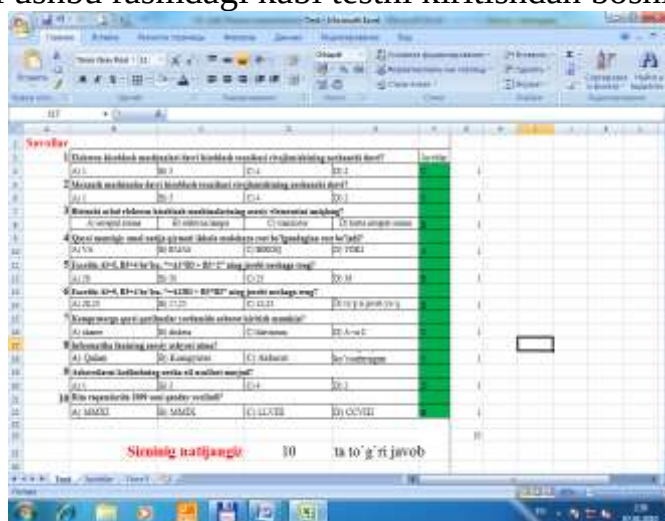
Ta'lim jarayonida didaktik materiallar o'quvchilar egallagan bilimlarini tekshirish, o'tilgan mavzularni o'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda o'rganish, takrorlash, amaliy mashq va masalalarni bajarish, o'quvchilarning bilim olish jarayonini nazorat qilish kabi muhim ta'limiy vazifalarni amalga oshirishligi bilan alohida o'rin egallaydi.

O'qituvchilar o'zining fani bo'yicha Microsoft Excel elektron jadval muharriri yordamida nazorat testlari, krossvordlar, funksiyalar grafiklarini, dars jadvallarini yaratishlari mumkin. O'quvchilar esa mustaqil ravishda ximiya, fizika, biologiya, matematika fanlaridan laboratoriya mashg'ulotlarida olingan natijalarning dinamik jadvallari va ularning diagrammalarini, turli hisob-kitob ishlarini amalga oshirishlari mumkin.

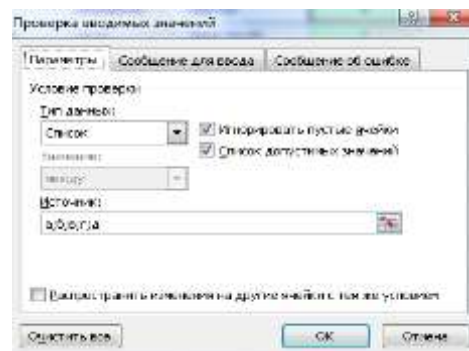
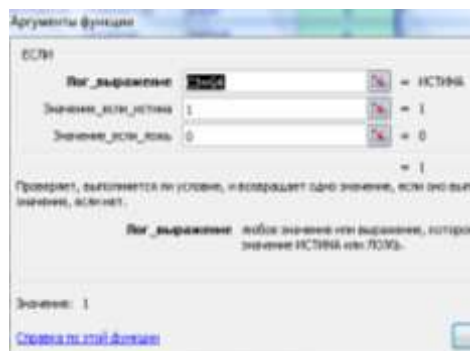
Microsoft Excel dasturidan foydalanib informatikadan test tayyorlash. Ushbu mashqda Microsoft Excel elektron jadval muharriri yordamida geometriyadan test tayyorlaymiz. Tayyorlagan testimizda o'quvchi bir nechta javobdan to'g'risini tanlaydi va javoblarga mos ravishda natijani aniqlaydi. Quyidagi 3-rasmda 10 ta savol berilgan va har bir savolga javob berish uchun javoblar ichida qaysi biri ortiqcha tushunchaligini topish kerak. Masalan, 1-savolda to'rtta javob berilgan: **a) b) c) d)**. To'rtta javobdan savolga mos to'g'ri javob tanlanadi.

Microsoft Excel elektron jadval muharririda hujjatlar **Книга** (Kitob) deb ataladi, va u **Лист** (Varoq) lardan iborat bo'ladi. Bizning testimiz ikkita varoqdan iborat bo'ladi. Birinchi varoqda test, ikkinchi varoqda to'g'ri javoblar kiritiladi.

Test tuzishni ushbu rasmdagi kabi testni kiritishdan boshlaymiz.

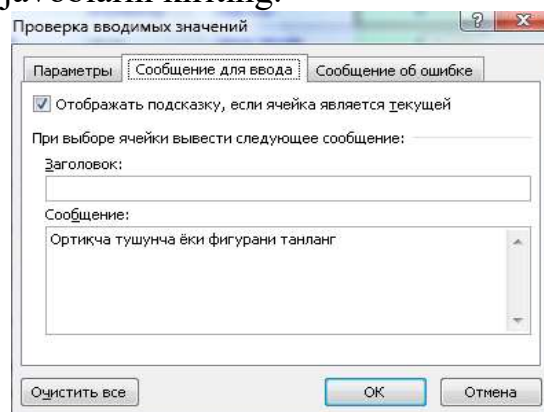
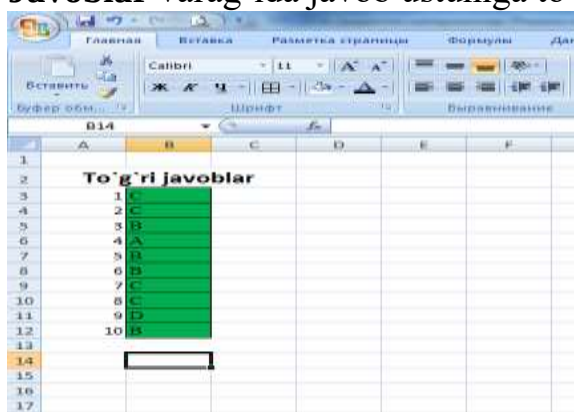

Quyidagi 3-rasmda birinchi varoqda test aks etgan.

3-рasm.

1. Microsoft Excel dasturini ishga tushiring.
2. Yangi hujjat tashkil etilganda avtomatik tarzda uchta varoq ochiladi (**Лист1**, **Лист2**, **Лист3**). Ularning birinchisini **Test** deb nomlaymiz (**Лист1** ustida "sichqonchanning" o'ng tugmasini bosamiz va **Переименовать** buyrug'ini tanlaymiz va **Test** so'zini kiritamiz)
3. 3-rasmdagi kabi mos ravishda ma'lumotlarni kiriting.
4. **G3, H3, F15** va **D17** kataklarga hech qanday ma'lumot kiritmang. Ikkinchi varoqda esa to'g'ri javoblar kiritiladi. Ikkinchi varoqni tashkil etishda birinchi varoqdan nusxa olamiz:
5. **Test** varag'ini "sichqonchanning" chap tugmasi bilan tanlaymiz, **CTRL** tugmasini ushlab turgan holda sichqonchani o'ng tarafga harakatlantiramiz. Nusxa olingan varoqning nomini o'zgartirish ikkinchi amalda ko'rsatilganidek bajaramiz va nomini **Javoblar** deb kiritamiz..
6. **Javoblar** varag'ida javob ustuniga to'g'ri javoblarni kiriting.

4-рasm.

Testimizning asosiy elementlaridan – bu 1) **4 ta javobdan birini tanlab olish oynasini hosil qilish**, 2) **to'g'ri javoblar yig'indisini hisoblash** va 3) **umumiy natijani e'lon qilish**.

4 ta javobdan birini tanlab olish oynasini hosil qilish: "Sizning javobingiz" ustunidagi javob katakchasini belgilaymiz va tugmani bosib hosil bo'lgan javoblar ro'yxatidan kerakli javobni tanlaymiz.

Ushbu **javoblar ro'yxatini hosil qilish** uchun quyidagi amllarni bajaramiz:

1. **G4** katakchani belgilaymiz;
2. Menyuning **Данные** punktidan **Работа с данными** bo'limiga o'tamiz;

3. Shu bo'limdagi **Проверка данных** piktogrammasini tanlaymiz;
4. Hosil bo'lgan **Проверка вводимых значений** muloqot oynasidagi **Параметры** bo'limini tanlaymiz;
5. **Условие проверки** maydonidagi **Тип данных** ro'yxatidan **Список** ni tanlaymiz;
6. **Источник** matn kiritish satrida javoblarni nuqta-vergul orqali kiritamiz: **a;b;v;g;d**.
7. **Сообщение для ввода** bo'limini tanlaymiz;
8. **Сообщение** maydoniga "Ortiqcha tushuncha yoki figurani tanlang" matnini kiritamiz;
9. Barcha ma'lumotlar kiritilib bo'lingandan so'ng OK tugmasini bosamiz.

Natijada **G4** katakchada javoblar ro'yxati hosil bo'ldi. Qolgan savollar uchun javoblar ro'yxatini kiritish uchun ushbu amallarni boshdan ohirigacha bajarish shart emas. Buning uchun **Автозаполнение** amalidan foydalanamiz:

1. **G4** katakchani belgilaymiz;
2. "sichqoncha" tugmasini katakchanning pastki o'ng burchagiga olib kelamiz va "sichqoncha" ko'rsatgichi + belgisiga o'zgaradi;
3. "sichqoncha"ning chap tugmasini ushlagan holda **G13** katakchasigacha olib boramiz;

4. **G4** dan **G13** gacha katakchalarning barchasiga javoblar ro'yxati ko'chiriladi; Test savollari ohirida "**Natijalar ko'rsatilsinmi?**" savoli kiritilgan. Unga javob ikki hil bo'lishi mumkin: **Ha** va **Yo'q**. Agar **Ha** javobi tanlansa **D17** katakchada test natijalari aks etadi, **Yo'q** javobi tanlansa **D17** katakchada test natijalari aks etmaydi.

Buni amalga oshirish uchun **javoblar ro'yxatini hosil qilish** amallaridan foydalanamiz. Bunda beshta **a;b;v;g;d** javoblar emas, balki ikkita - **Ha** va **Yo'q** javoblar kiritiladi.

2) to'g'ri javoblar yig'indisini hisoblash

Buning uchun **Если** (Agarda) mantiqiy funksiyadan foydalanamiz:

1. Birinchi savolning javobi to'g'risidagi **N4** katakchani belgilang;
2. Formulalar satridan **f(x)** tugmasini bosamiz ;
3. Hosil bo'lgan **Мастер функций** muloqot oynasidagi **Категории** punktining **Логические** bo'limini tanlaymiz;
4. Ushbu bo'limdagi **ЕСЛИ** (Agarda) funksiyasini tanlaymiz va **OK** tugmasini bosamiz;
5. **Лог_выражение** satriga **=ЕСЛИ(F4=Javoblar!B3;1;0)** shartini kiritamiz;
6. **Значение_если_истина** satriga **1** ni kiritamiz;
7. **Значение_если_ложь** satriga **0** ni kiritamiz;
8. Boshqa savollar uchun javoblarni tekshirishni yuqorida keltirilgan **Автозаполнение** usulidan foydalanamiz.

Barcha javoblarning to'g'ri/noto'g'riligini tekshirib bo'lganimizdan keyin ularning **yig'indisini hisoblashimiz** kerak:

N14 katakchani belgilang;

1. Formulalar satridan $f(x)$ tugmasini bosamiz ;
2. Hosil bo'lgan **Мастер функций** muloqot oynasidagi **Категории** punktining **Математические** bo'limini tanlaymiz;
3. Ushbu bo'limdagi **СУММ** (Yig'indi) funksiyasini tanlaymiz va **ОК** tugmasini bosamiz;
4. Hosil bo'lgan oynada **Число1** satriga yindilarni hisoblashi lozim bo'lgan katakchalar diapazonini kiritamiz: **N4:N13**;
5. **ОК** tugmasini bosamiz;

3) umumiy natijani e'lon qilish

1. **D17** katakchani belgilang;
2. Formulalar satridan $f(x)$ tugmasini bosamiz ;
3. Hosil bo'lgan **Мастер функций** muloqot oynasidagi **Категории** punktining **Логические** bo'limini tanlaymiz;
4. Ushbu bo'limdagi **ЕСЛИ** (Agarda) funksiyasini tanlaymiz va **ОК** tugmasini bosamiz;
5. **Аргументы функции** muloqot oynasi hosil bo'ladi;
6. **Лог_выражение** satriga **F15="ha"** shartini kiritamiz;
7. **Значение_если_истина** satriga **СУММ (I4:I13)** ni kiritamiz;
8. **Значение_если_ложь** satriga " " ni kiritamiz;
9. **ОК** tugmasini bosamiz.

Adabiyotlar

1. Raxmatov M. N. Informatsion texnika vositalaridan qo'llanma. Toshkent. «Oliy maktab». 1989. 379 b.
2. M. Aripov, A. Xaydarov. «Informatika asoslari». Toshkent. «O'qituvchi» 2002 y. 429 b.

“PEDAGOGIK FAOLIYATDA DARS TAHLILI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARI VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI

Sh.Madraximov – Qo'qon DPI, o'qituvchi

M.Madraximova – Qo'qon DPI, o'qituvchi

Ta'lim sohasi va uning bo'g'ini bo'lgan oliy ta'limga hozirgi paytda davlatimiz tomonidan katta e'tibor berib kelinmoqda. Bu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning bevosita rahbarligida ishlab chiqilgan O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini rivojlantirish hamda moddiy-texnik bazasini mustahkamlashning asosiy g'oyalari mazkur ishining mohiyatini ochib berishda ilmiy metodik asos bo'ldi. [1].

Ta'lim – jamiyatni isloh qilish va uni tashqi dunyo uchun yanada ochiq hamda yangi texnologiya va bilimlarga yo'naltirilgan jamiyatga aylantirishning

asosiy omilidir. U nafaqat jamiyatning rivojlanish istiqboli, balki har bir insonning alohida faoliyatini oldindan aniqlaydi va belgilaydi.

Ta'lim sifatini oshirish maqsadida so'ngi yillarda ta'limning barcha tizimida interfaol metodlardan samarali foydalanib kelinmoqda. Bunda ayniqsa interfaol metodlarning zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyasi yanada samaraliroq natijalar beradi. Shulardan «Idrok xaritasi (ingl. Mind map – fikrlar xaritasi)» metodi

– fikrlash jarayonida ma'lumotni inson idrok etishi uchun qulay shaklda – mantiqiy va assotsiativ sxemalarda aks ettirishning grafik metodi hisoblanadi. Idrok xaritasi fikrlash jarayonini aks ettiradi. Jarayon boshlanganda, bitta fikr boshqalarini keltirib chiqaradi. Har qanday g'oya deyarli barcha yo'nalishlarda cheksiz rivojlanishi mumkin. Asosiy g'oya bir necha yirik g'oyani o'z ichiga oladi, ularning har biri, o'z navbatida, undan ham kichik g'oyalar ko'rinishida aniqlanadi. Har bir kichik fikr ma'lum bir global fikr bilan uzviy bog'liq. Ularning hammasini tasvirlash mumkin [2,30]. Boshqacha aytganda, idrok xaritasi metodi kafolatlangan yakuniy natijani berish imkoniga ega:

- ma'ruza mashg'ulotlarida yangi bilimlarni bayon qilish (jamoaviy);
- amaliy mashg'ulotlarida bilimlarni tekshirish, mustahkamlash (kichik guruhlarda);
- mustaqil ta'limda ijodiy ishlash, mantiqiy fikrlash malakalarini rivojlantirish (individual).

Idrok xaritasi metodini olib borish bosqichlari:

1. Miya bo'roni. Bu mulohaza mavzusini, ya'ni asosiy mavzuni qidirishni maqsad qiladi. Odatda, xarita markazida – ko'rsatilgan mavzu, ma'lumot.

2. To'ldirish. Asosiy g'oya aniqlanganda, u bilan bog'liq asosiy mavzularni ajratib ko'rsatish kerak. Ular qisqa nomlarga ega bo'lishi va xarita iyerarxiyasini yaratishi lozim. Agar toifalar juda mavhum bo'lsa, ularga rasmlarni biriktirish kerak: bu assotsiatsiyalarni yaratadi va fikrlarni tez tarqatish imkonini beradi. Xaritaning ikkinchi darajasi — mavzular, g'oyalar yaratila boshlagan joy. Ikkinchi darajada keltirilgan mavzular bir yoki ikki so'zdan iborat bo'lishi kerak. Agar xarita oddiy bo'lsa (uchinchi darajadan oshmasa), ikkinchi darajada taklif yoki eslatma keltirilishi mumkin.

3. Aniqlashtirish. Uchinchi va undan keyingi darajalar – g'oyalarni aniqlashtirish jarayoni. Bu yerda tavsifli iboralarni, eslatma va havolalarni ishlatish, shuningdek, xarita elementlarini bir-biri bilan bog'lash mumkin. Masalan, turli darajadagi har xil g'oyalar, eslatma va havolalar o'rtasidagi aloqalarni belgilash mumkin. Buning yordamida xarita mantiqan boyiydi.

Fikr xaritalari qog'oz yoki mobil ilovalarda tuzilishi mumkin. Qo'l bilan chizishning qulayligi kamroq, chunki idrok xaritasini to'ldirish va takomillashtirish jarayonida tarmoqlar ko'p siljiydi va o'zgaradi. Ilovalar yordamida buni bir yoki ikki marta bosish orqali amalga oshirish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar yordamida fikrlar xaritasida materialni tasavvur qilish, audio yoki videotarkib

bilan to'ldirish, shuningdek, ushbu elementlarning barchasini ko'chirish mumkin.

Idrok xaritasi bilan ishlash uchun ba'zi mashhur ilovalar: Bubble.us, Coogle, FreeMind, iMindMap, MindManager, Mindomo, Popplet, SpiderScribe, XMind. Idrok xaritasi dars jarayonida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va tuzishga yordam beradi.

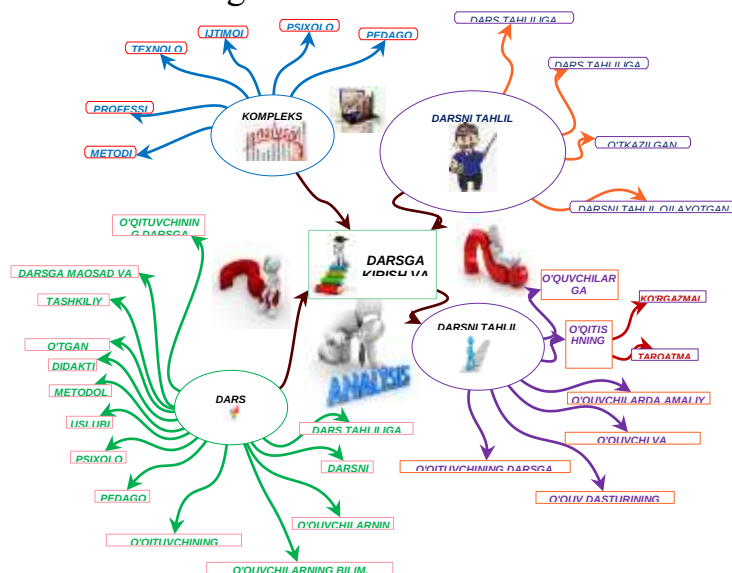
Shuningdek, an'anaviy tahlilda o'tkazib yuborilgan muhim faktlarni ko'rish imkonini beradigan assotsiativ fikrlashni faollashtirishga yordam beradi. Idrok xaritasi barcha materiallarni bitta mavzu bo'yicha to'plash, barcha jihatlarni ko'rib chiqish va umumiylikni ko'rish imkonini beradi.

Quyida biz "Informatika o'qitish metodikasi" fanidan "Pedagogik faoliyatda dars tahlili" mavzusi bo'yicha nazariy bilimlarni berishda ko'rgazmalilik tamoyillarini amalga oshirish uchun mental xaritalar tayyorlovchi EdravMindMaster dasturidan foydalanish bo'yicha namuna keltirdik.

Dastlab dastur ishga tushiriladi.

Ushbu ishchi oynadan kerakli mental xaritalardan biri tanlanadi va kerakli bo'limlar tushunchalar bilan birgalikda to'ldiriladi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida pedagoglar tomonidan interfaol metodlarning o'rinli, maqsadli, samarali qo'llanilishi ta'lim oluvchida muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g'oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli qarashlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalash uchun keng imkoniyat yaratishga xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li - bu mashg'ulotlarni innovatsion metodlar yordamida tashkil etish va o'quv jarayonida foydalanishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y.
4. Informatika va axborot texnologiyalari. 9-sinf: O'qituvchilar uchun o'quv-metodik qo'llanma. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov. – Toshkent: Tasvir, 2020. – 112 b

MA'RUZA MASHG'ULOTLARIDA TALABALARNING MATN BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

M.Ummatova - Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Sh.Madraximov - Qo'qon DPI, o'qituvchi

M.Madraximova - Qo'qon DPI, o'qituvchi

Hozirgi davrda ta'lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida belgilandi.

Ta'lim sifatini oshirish maqsadida so'ngi yillarda ta'limning barcha tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishni tashkil etilmoqda. Boshqa fanlar qatorida, ayniqsa, matematika fanini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanib, talabalarga matematik tushunchalarni hayotiy bog'liqliklar asosida o'qitish va o'rgatishni tashkil qilish bugungi kunda ta'limning dolzarb va asosiy omilidir.

Matn bilan ishlash kompetensiyasi -turli manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularni tasniflay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Quyida "Matematik mantiq" fanidan "Mulohazalar va asosiy mantiqiy amallar" mavzusi bo'yicha talabalarning matn bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantiruvchi bir qancha metodlarning tavsiflarini keltiramiz.

Bulardan eng samaralilari qatoriga grafik organayzerlarni kiritish mumkin. Grafik organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali tashkil etish vositasi. Grafik organayzerlar talabalarga taqdimot bilan, matn bilan, chizma bilan ishlash texnikasini shakllantirishga yordam beradi. Grafik organayzerlar matnli ma'lumotning turiga ko'ra quyidagi tartibda qo'llaniladi:

Matnli ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish, o'rganilayotgan tushunchalar (voqea, hodisa, mavzular) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'rgatish usul va vositalari: Klaster, Toifalash jadvali, Insert, B/B/B jadvali.

Berilgan matnli ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari: T-jadvali, Venn diagrammasi.

Muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari: "Nima uchun?", "Baliq skeleti", "Piramida", "Nilufar guli" sxemalari, "Qanday?" ierarxik diagrammasi, "Kaskad" tarkibiy - mantiqiy sxema.

Toifalar bo'yicha - ma'lumotlarni taqsimlashning yagona usuli mavjud emas. Bitta kichik guruh toifalarga ajratish boshqa guruhda ajratilgan toifalardan farq qilishi mumkin. Ta'lim oluvchilarga oldindan tayyorlab qo'yilgan toifalarni farq qilishi mumkin.

B/B/B jadvali – Bilaman/Bilishni xohlayman/Bilib oldim.

Mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mavzu bo'yicha "nimalarni bilasiz?" va "nimani bilishni xohlaysiz?" degan savollarga javob beradilar. Jadvalning 1 va 2 bo'limini to'ldiradilar. Mavzuni tinglaydilar, berilgan matnni mustaqil o'qiydilar va 3 bo'limni to'ldiradilar.

Konseptual jadvali - o'rganilayotgan mavzu bo'yicha matn ikki yoki undan ortiq jihatlar bo'yicha fikrlarni taqqoslashni ta'minlaydi. U individual ravishda rasmiylashtiriladi. Belgilangan vaqt ichida u tartibda (juftlik bilan) to'ldiriladi, sabablar chap tomonda, aksincha o'ng tomonda - qarama-qarshi fikrlar, omillar va boshqalar yoziladi. Bu jadval tanqidiy kuzatishni rivojlantiradi.

Nilufar guli sxemasi – muammoni yechish vositasidir. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'qqizta katta to'rtburchaklar tashkil etadi. Tizimli fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, grafikli metodlar talabalarga har tomonlama, ayniqsa matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ularni tizimlashtirish imkonini beradi.

Xususan, talabalar mavzu haqidagi asosiy tushunchalarni ko'z o'ngida sxematik tarzda namoyon qila oladi, mustaqil va tez fikrlay oladi, muammoni qo'ya olish, uni tizimga solish imkoniga ega bo'ladi. Demak, grafikli metodlar yordamida talabalar yoki o'quvchilar berilgan mavzuni zerikishlarsiz, noodatiy tarzda va albatta, matn orqali o'rganish imkoniga ega bo'ladi.

Ma'ruza mashg'ulotlarida talabalar matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish uchun quyidagi grafik organayzerlardan foydalanilgan ishlanmalarni keltiramiz

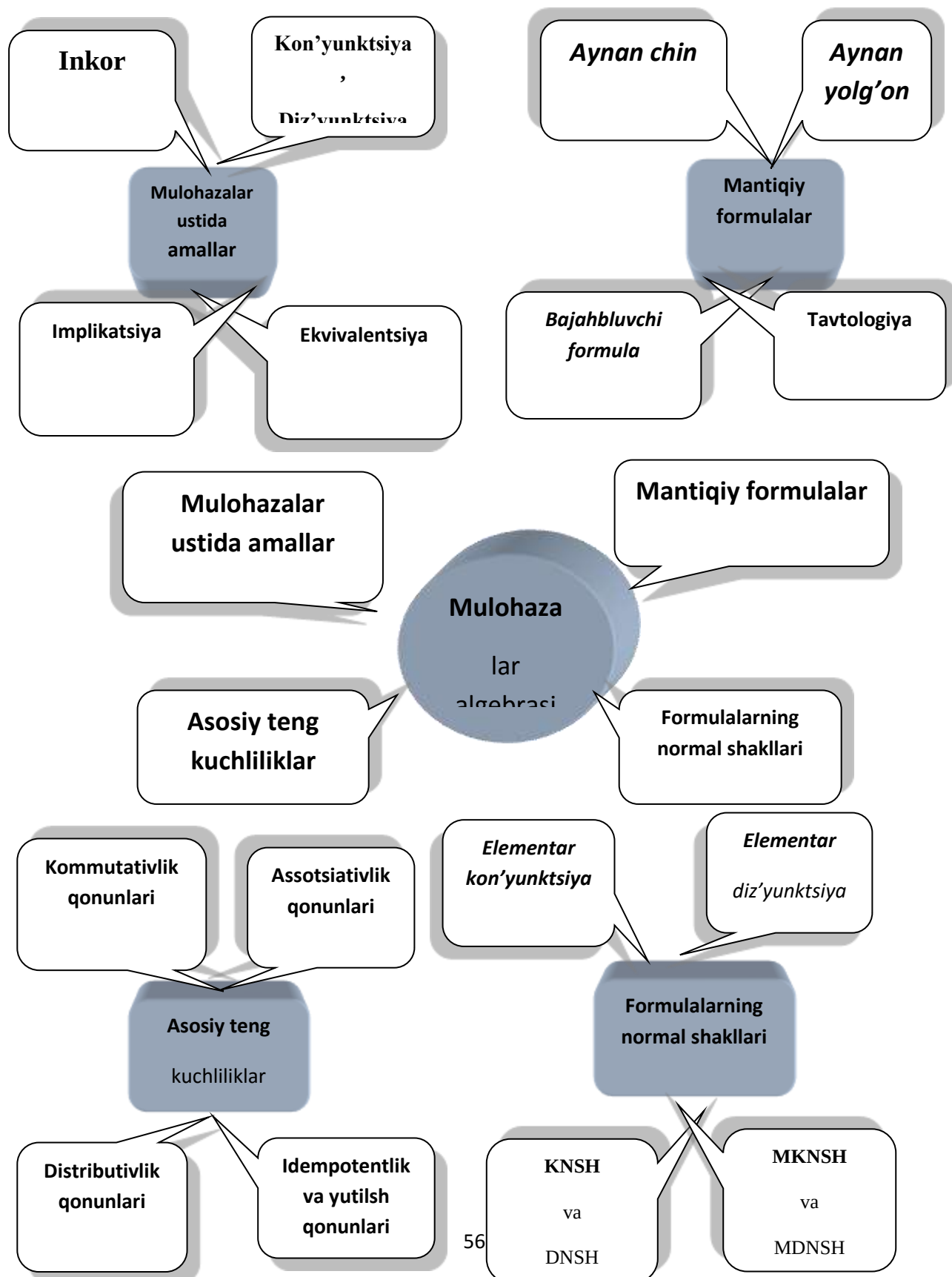
B / BX / B jadvali

	Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
Mulohaza			
Mulohazalar ustida amallar			
Mantiqiy formulalar			

Insert ta'lim metodi

	"V"-men bilgan ma'lumotlarga	"+"-men uchun yangi ma'lumot	"-" -men bilgan ma'lumotlarga	"?" -men uchun tushunarsiz

	mos		zid	
“va...”				
“yoki..”				
“u holda...”				

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.
2. A.S.Yunusov. Matematik mantiq va algoritmlar nazariyasi. O'quv qo'llanma T.: ”Yangi asr avlodi” 2006.
3. Yunusova D., Yunusov A. Algebra va sonlar nazariyasi. Modul texnologiyasi asosida tuzilgan musol va mashqlar to'plami. O'quv qo'llanma. T., “Ilm Ziyo”. 2009.

MATEMATIKANI O'QITISHDA KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV

M.Ummatova - Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Sh.Madraximov - Qo'qon DPI, o'qituvchi

M.Madraximova - Qo'qon DPI, o'qituvchi

Annotatsiya: Maqolada matematika fanini uzviylashtirilgan dasturning ishlab chiqilishi zarurati, bu dasturni hayotga tadbqiq etishning vazifalari, matematikani o'qitishda kompetensiyaviy yondoshuvning asosiy tamoyillari bayon etildi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim tizimi, uzviylashtirilgan dastur, yangi pedagogik texnologiya, matematik va metodik bilim asoslari, kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv.

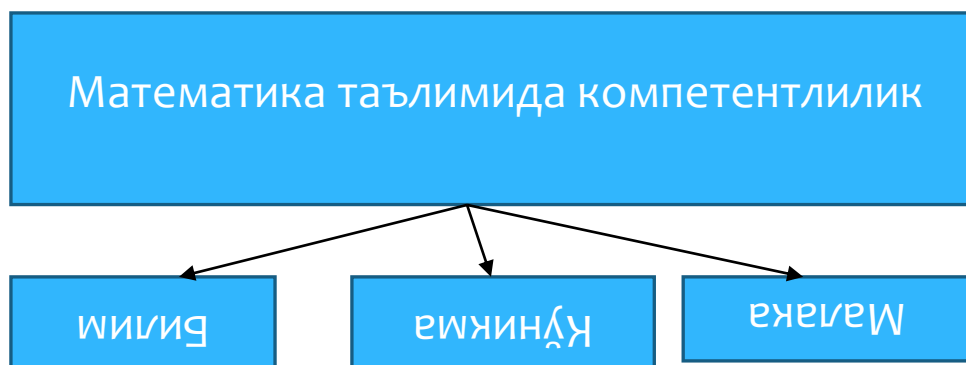
Oliy ta'limning maqsadi respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojini ta'minlashga, o'zi tanlagan mutaxassislik bo'yicha bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil ishlashga layoqatli, yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimining amalga oshirilishi va ularda matematik ta'lim tizimining kuchaytirilishi, bu ta'lim muassasalarida barcha fanlardan, xususan matematika fanidan uzviylashtirilgan dasturning ishlab chiqilishi, bu dasturni hayotga tadbqiq etish professor-o'qituvchilar oldiga asosiy vazifa qilib qo'yildi.

Mashg'ulotlar o'tkazish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish, talabalar bilim va ko'nikmalarini, mustaqil fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish, matematik va metodik bilim asoslarining yagona ko'rinishda shakllantirish, umumta'lim va o'rta maxsus ta'lim va oliy ta'lim tizimida matematik ta'limning uzviyligi va ketma-ketligi, uning amaliy va tadbqiqiy mazmunini kuchaytirish lozim. Yuqorida sanab o'tilgan holatlar talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini, mustaqil fikrlashini shakllantirish va rivojlantirishni asosiy didaktik yo'nalishini tashkil etadi va uni amalga oshirishning metodik yo'nalishi ko'rsatib beriladi.

Kompetentlik (ingl. competation) - bu mutaxassisning kasbiy faoliyatni yuqori saviyada amalga oshirish, raqobat sharoitida o'ziga topshirilgan vazifalarni har qanday sharoitda muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bilimlar, tajriba va shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi, o'z ishini kafolatlay olishini ifoda qiluvchi

qobiliyatlar majmuidir. Competitor (ingl.)– musobaqa, bellashuv ishtirokchisi. Bu qobiliyat amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi va takomillashadi [2].

Matematik ta'lim tizimida kompetentlikni eng umumiy tarzda quyidagicha tasvirlash mumkin:

Matematika ta'limda kompetentsiyaviy yondashuvni joriy etishning afzalliklarini quyidagi jadval orqali yaqqol ko'rsatish mumkin:

Ko'rsatkichlar	An'anaviy yondashuv	Kompetentsiyaviy yondashuv
Maqsad	Davlat ta'lim standartlarida ko'rsatilgan bilimlar minimumi beriladi.	Ta'lim jarayonini rejasini tuzishda kompetent modeldan foydalaniladi. Bu modelga asosan professor-o'qituvchidan talabani matematik qobiliyatini rivojlantirish, unda matematik bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish uchun zarur shart-sharoitlarni darsda va darsdan keyingi vaqtlarda yaratish talab qilinadi. Asosiy maqsad shaxs-talabani layoqat, imkoniyatlarini ochish va ularni rivojlantirish
Mazmun	Matematika ta'limida asosiy e'tiborni matematikaning fundamental xarakteriga qaratish. Fan mazmuni talablarga mos kelishi zarur.	Talaba fanni o'zlashtirish davomida "Nimani o'rganaman?" va "Qanday o'rganaman?" savollariga javob bera olishi kerak. Fan mazmunida talaba "bakalavr" darajasini olgandan so'ng egallagan darajasini ko'zda tutish lozim. Fanning mazmuni "nima yordamida ta'lim olaman?" degan savolga javob bera olishi kerak.
Erishish yo'llari	Professor-o'qituvchi faol. Dars monolog shaklda.	Dars o'tishning turli-tuman vosita va usullaridan foydalanish. Talabalarning mustaqil ishlarining, tadqiqot faoliyatlarining

		rolini oshirish.
Baholash	“Nimaga o‘rgatsam, shuni so‘rayman” printsiptiga asosan talabalar bilimi baholanadi.	Baholashdan ko‘rilgan asosiy maqsad talaba yecha oladigan masalalar ko‘lamini bilish. Baholashning turli-tuman usullarini tadbiq etish (yozma ish, testlar, portfolio, mustaqil ishlar natijalari, ijodiy ishlar)ni baholash.
O‘qituvchining ahamiyati	“Fundamental” bilimlar translyatori. O‘qituvchi pozitsiyasi mas’ul shaxs, sud’ya kabi	Professor-o‘qituvchi ta’lim jarayonining tashkilotchisi, nazoratchi, yo‘llovchi, yo‘naltiruvchisi sifatida
Natija	Ta’lim natijasid talaba fan bo‘yicha bilim ko‘nikmalarga ega. Talab matematikani biladi, qanch ko‘p bilsa, shuncha yaxshi.	Olgan bilimlar, ko‘nikma, malakalarini uchraydigan muammolarni yechishda qo‘llay olishi.
Formula	Bilish+tushunish + eslab qolish	Bilish+amalda qo‘llay olish + faoliyat
Dars	Ta’lim jarayonining vaqt bilan chegaralangan bo‘lagi, unda bilim, ko‘nikmalar beriladi. Talabaning ijodiy qobiliyatlari o‘stiriladi.	Ta’lim jarayonining vaqt bilan chegaralangan bo‘lagi, unda bilim, ko‘nikmalar beriladi. Talabaning mustaqil ishlash ko‘nikmalari, salohiyati ochiladi, ijodiy qobiliyatlari o‘stiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
2. Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.

ИШЛАБ ЧИКАРИШ ГИМНАСТИКАСИ

М.Т.Турсунов-ҚўқонДПИ, уқитувчи

А.Э.Эргашалиев- ҚўқонДПИ, талаба

Ишлаб чикариш гимнастикасининг асосий вазифаси чарчокни чикариш хисобига ишчанлик қобилиятини ошириш, куч-қувватни тиклаш жараёнларини жадаллаштириш.

Иш кучи тугаши биланок тикланиш жараёнларини жадаллаштирувчи, меҳнат фаолиятини тугатгандан кейинги тикланиш.

Одам организмнинг меҳнат жараёнидаги номақбул омилларга қаршилиқ курсатиши (профилактикаси).

Жисмоний ва рухий куникма, қобилиятларини маълум даражада

сакланишига ёки устиришга қаратилган касбий амалий тайёргарлик.

Агар ишчиларнинг фаолиятида жисмоний юксалиш сезиларли даражада катта бўлса, иш кунидан кейинги тиклаш тадбирларига киритиладиган гимнастик машқлар- туплами мушакларни бушаштиришга йуналтирилиши керак. Бу машқлар тез ва тула дам олишга, чарчокнинг тикланишига имкон беради.

Агар меҳнат катта жисмоний юкланишни талаб қилмаса, унда жисмоний машқлар катта мушаклар гуруҳини нафас олиш ва қон айланиш тармоғи фаолиятини фаоллаштиришга қаратилади. Ишлаб чиқариш гимнастикасининг шакли ва мазмунини танлашда меҳнатнинг актив юксалиши ҳам ҳисобга олинади, бу олий асаб фаолиятини ва рухий жараёнларни ишга киришиш поғонасини ифодалайди.

Бу вазифани ҳал қилишда жисмоний машғулотларни номига утқизиш ҳам фойда келтиради. Уни жонли, кутаринки руҳда утқазилса, натижа жуда яхши бўлади. Жисмоний машғулотларда бошқа маълум усуллардан сув билан даволаш, мусикага жур бўлишидан фойдаланиш катта натижа беради. Ишлаб чиқариш гимнастикаси машқларининг шакл ва мазмунини тузишда ишчи-хизматчининг иш пайтидаги гавда вазиятини қупрок туғри тутишини эътиборга олиш керак. Ишчи тик туриб ишласа, тикланиш ҳамда чарчокнинг олдини олиш машғулотларини утирган ҳолда бажариш тавсия қилинади. Утириб ишлайдиган ишчилар учун фаол дам олиш, меҳнат жараёнида ва ишдан кейин ҳамда толиқишнинг олдини олиш машғулотлари турган ҳолда бажарилса яхши бўлади. Мажбуран ноқулай вазиятда бажариладиган ишдан сунг машғулотлар утириб ёки турли ҳолда бажарилади. Бунда машқларни шундай танлаш керакки, улар иш ҳолатида юкланишда бўлган мушакларни иложи борича алмаштириб туриши керак.

Иш жараёнида жисмоний юкланиш таъсири мушакларга бир меъёрга тақсимланмайди. Айрим мушакларга асосий оғирлик тушса, бошқаларига қамрок ва айримларига умуман оғирлик тушмайди. Жисмоний тарбия машқларини танлашда буларни эътиборга олиш зарур. Иш қупи давомида узлуксиз жисмоний юкланиш жисмоний ҳаракатга сарфланганда жисмоний

тарбия машқларига чуқур нафас олиш билан баданни бушаштириш машқларини киритиш тавсия этилади.

Меҳнат шароити ва унинг ташкил этилиши қупинча толиқишнинг таснифи ва даражасини белгилаб беради. Толиқиш турли ҳилда намоён бўлиши мумкин. Дастлаб лоқайдлик, мудрок босиш ҳоллари, ишни давом эттиришни хоҳламаслик бўлса, кейинчалик одам ҳаяжонланган ҳолда ва сержаҳл ҳолда ҳаракат қилиши мумкин. Шунинг учун тикланиш машқлари ҳам турли ҳил бўлиши керак. Биринчи бўлиб чарчокнинг олдини олишда урта ва юқори тезликда бажариладиган баданни бушаштирувчи машқлар билан кенг амплитудали ҳаракатли динамик машқлар ёрдам беради.

Жисмоний тарбия машқларини танлашда ишлаб чиқариш хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Улар турли ҳилдаги ишлаб чиқариш

гимнастикаси ва махсус машқлар таъсирига берилиш мезонларини белгилаб беради.

Ишлаб чиқариш корхоналари учун жисмоний тарбия машқлари руйхатини тузишда шугулланувчиларнинг жисмоний ҳолати ва ривожланишига ҳам эътибор бериш керак, бунда жисмоний машқларни шундай танлаш керакки, уларни ҳамма шугулланувчилар ҳам бажара оладиган бўлсинлар.

Ишлаб чиқариш муассасаларида жисмоний машгулотларни режалаштиришда шугулланувчиларнинг жинсига эътибор бериш керак. Бу шакл-шубҳасиз машгулот утқишиш услубини янада тугри танлашга ёрдам беради. Аёллар учун баъзи бир катор элементлари киритилган ҳаракатлар мақсадга мувофиқдир. Эркакларга эса кучли, кескин ҳаракатли машқларни тавсия этиш афзалроқдир. Бундан ташқари, шугулланувчиларнинг ёшларига ҳам алоҳида эътибор бериш тавсия этилади. Катта ёшдаги одамларга нисбатан ёш ишчи хизматчиларга бирмунча кўпроқ жисмоний куч сарфланадиган машқлар танланиши керак.

BO`LAJAK TASVIRIY SAN`AT O`QITUVCHILARINING BADIY IJODIY QOBILYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

M.X.Ikromov-Qo`qon DPI o`qituvchisi

Bugungi kunda raqamli vositalarsiz ta'limni yuqori qobiliyatga ega bo'lgan malakali kadrlarni tayyorlashni tassovvur qilish qiyin bo'lib qoladi. Biz o'zimiz ham ta'lim jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanamiz va talabalarimizga tajribali mutaxassislar yordamida bu jarayonlarni optimallashtirish uchun raqamlashtirish vositalarini tushunib urganishga yordam beramiz, bu raqamli texnologiya talabalar bilan masofada ishlashni tezlashtirish va o'qituvchi xodimlarining mehnat unumdorligini oshiradi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining badiiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda "Kompyuter grafikasi" fani bilim, ko'nikma va malakalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshishiga, talabalarining badiiy obraz haqidagi tasavvurlarini zamonaviy shakllarda rivojlantirishga xizmat qiladi. "Badiiy obraz"¹⁴ toifasining ta'rifi ilmiy adabiyotlarda keng talqin qilingan. Biz tomonimizdan tadqiqotimiz manfaatlariga javob beradigan badiiy obrazni belgilashda quyidagi konseptual yondashuvlar aniqlangan.

Yuqoridagi ta'riflarni umumlashtirgan holda, badiiy obraz voqelikni aks ettirish, san'atkorning fikr va tuyg'ularini, uning qadriyatli-kognitiv g'oyalarini, estetik g'oya va ideallarini ifodalash shakli ekanligini ta'kidlash joiz. Badiiy obraz – ideal va moddiy tamoyillar ajralmas tarzda birlashgan yaxlit shakllanishdir,

¹⁴ Badiiy obraz – badiiy ijodning universal kategoriyasi, estetik ta'sir etuvchi predmetlarni yaratish orqali dunyoni ma'lum bir estetik ideal pozitsiyasidan talqin qilish va tadqiq qilish shaklidir. Shuningdek, san'at asarida ijodiy qayta tiklangan har qanday hodisa.

chunki badiiy obrazning mazmun tomoni u yoki bu moddiy shaklda mujassamlashgan.

Badiiy obrazning shakllanishi obektiv va subektiv tamoyillarning ajralmas birligi. Ob'ektiv inson ongiga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lgan voqelikdan kelib chiqadi, sub'ektiv – rassomning hissiy va obrazli idroki, dunyoqarashi, mahorati bilan bog'liq.

Badiiy tasvirning o'ziga xos xususiyati – bu individual tushuncha, ko'rish va shunga mos ravishda insonning dunyo bilan o'zaro munosabatida yuzaga keladigan yangi noyob kombinasiyani qo'lga kiritish istagidan kelib chiqadigan yangilik hisoblanadi. Yangilik badiiy obraz haqiqatining eng muhim mezoni hisoblanadi. Rassomning shaxsiyati, go'yo badiiy obrazda muhrlangan. Bu shaxs qanchalik yorqin va ahamiyatli bo'lsa, uning yaratilishi shunchalik ahamiyatli bo'ladi. Tasvir o'ziga xos original xisoblanadi. G'oya majoziy tuzilishda paydo bo'lganda badiiy jihatdan samarali bo'ladi, uning uzoq davom etishi rassomni doimo optimal variantning ko'plab mumkin bo'lgan echimlaridan tanlash zarurati bilan duch keladi. Bir xil hayotiy materialni o'zlashtirib, bir mavzuni umumiy g'oyalar asosida ochib, turli ijodkorlar turli asarlar yaratadilar.

Badiiy tarbiyaning asosi bo'lgan badiiy obraz kabi murakkab hodisaning noaniqligi talabalarda moslashuvchan, ijodiy fikrlashni shakllantirishni va shunga mos ravishda atrofdagi dunyoga bir chiziqli, me'yoriy qarashni rad etishni nazarda tutadi. San'at bilan aloqa, agar u to'liq va hissiy jihatdan to'yingan bo'lsa, bir tomondan madaniyatning standartlashtiruvchi ta'siriga qarshi turishga o'rgatadi, boshqa tomondan, badiiy faoliyatning turli sohalarida o'ziga xoslik, bag'rikenglik namoyon bo'ladi [8].

Rassom ijodining mazmun-mohiyati muayyan materialda rassomning fikrlari, his-tuyg'ulari, kayfiyatlarini ifodalovchi obraz yaratishdir. Va bu shuni anglatadiki, ijodiy tajribani uzatish, moddiy va ma'naviy, ongli va intuitiv tasvirni yaratish usullarini uzatishda yotadi.

SHunday qilib, badiiy va ijodiy faoliyat:

1. Muammoni ishlab chiqishda yangi echim topish, noma'lum tomonlarini bartaraf etishdan iborat bo'lgan maqsadli, motivlangan jarayon sifatida tavsiflanadi.

2. U bosqichma-bosqich rivojlanib boradi, muammoni qo'yish, material to'plash, "tarbiyalash", muammoni boshdan kechirish, "idrok" – kerakli echimni topish, uni tanqidiy tahlil qilish va baholash kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

3. U yangi, o'ziga xos badiiy obrazlar yaratishdan iborat bo'lib, bu yangilik ham sub'ektiv, ham ob'ektiv xarakterga ega bo'lib, yaratilgan narsaning ahamiyatini belgilab beradi.

4. Uning natijasi badiiylik talablariga javob beradi, ya'ni, badiiy hodisalarga qo'yiladigan talablarga bo'ysunadi. SHuning uchun badiiy-estetik jihatdan baholanishi mumkin.

Ijodiy faoliyatga kirish o'quvchilarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini ma'lum darajada rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu qobiliyatlar, ma'lumki, tasviriy-amaliy

va badiiy-ijodiy faoliyatdan tashqarida rivojlana olmaydi. M.S.Kaganning badiiy faoliyat faqat ma'lum bir moddiy vositalar (chiziq, rang nuqtasi, plastik ob'ekt va boshqalar) orqali dunyoni idrok etishning o'ziga xos usuli ekanligini ta'kidlash joiz [9]. Badiiy ijod qobiliyatlari, bu holda, ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish imkoniyatini, badiiy vositalarni manipulyasiya¹⁵ qilish usullarini va tasvirlangan narsalarni samarali idrok etish imkoniyatini, majoziy shaklda amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Badiiy-ijodiy qobiliyatlarning tuzilishi psixikaning umumiy xususiyatlariga bog'liq bo'lib, ular shartli ravishda zaminni tashkil etuvchi etakchi va yordamchi komponentlariga bo'linadi. Etakchi xususiyat – bu g'oyani yaratish, faoliyat rejasini belgilash, g'oya nuqtai nazaridan uning borishini nazorat qilish imkonini beradigan tasavvur; qo'llab-quvvatlovchi – idrokning to'liqligini ta'minlaydigan yuqori vizual sezgirlik, turli xil ko'nikmalarni samarali egallash imkonini beruvchi qo'lning maxsus mahorati kabi xususiyatlar; zaminni tashkil etuvchi xususiyat maxsus emosional kayfiyat [8]

Tasavvur – kognitiv jarayon bo'lib, u yangi tasvirlarni yaratishdan iborat bo'lib, uning asosida yangi harakatlar va ob'ektlar paydo bo'ladi. Tasavvurda yaratilgan har bir obraz ma'lum darajada voqelikning ham takrorlanishi, ham o'zgarishi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ijro etish – xotiraning asosiy xususiyati, o'zgartirish (transformasiya) – tasavvurning asosiy xususiyati. [9].

Rivojlangan tasavvur inson ijodiy faoliyatining zarur elementi, etakchi xususiyati bo'lib, uningsiz tasviriy san'at sohasida jiddiy shug'ullanib bo'lmaydi. Ma'lumki, inson harakat qiladigan tasvirlar bevosita idrok etilgan narsalarni shunchaki takrorlash emasligini alohida ta'kidlash joiz. S.L.Rubinshteyn ta'kidlashicha, “har bir tasvir, bu ma'lum darajadagi reproduksiya – garchi juda uzoq, vositachi va o'zgartirilgan bo'lsa ham. Agar takror ishlab chiqarish xotiraning asosiy xususiyati bo'lsa, u holda transformasiya tasavvurning asosiy xususiyatiga aylanadi. Tasavvur qilish – bu o'zgartirishdir”[1].

A.A.Golubeva tomonidan o'tkazilgan moyillik va qobiliyatlarning tadqiqotning tajriba-sinovida namoyon bo'ladigan o'ziga xos sezgirlik haqida gapirishga imkon berdi. U qobiliyatlarni ob'ektga, vositalarga, faoliyat sharoitlariga o'ziga xos sezgirlikdan va unda kerakli natijalarga erishishning eng samarali usullarini topishdan (ya'ni yaratishdan) iborat bo'lgan shaxsning individual, barqaror xususiyatlari deb ta'riflagan [2].

N.V.Kuzmina nuqtai nazaridan, murakkab kompleks shakllanish sifatida vizual faoliyat qobiliyati uning tuzilishidagi o'ziga xos qobiliyatlarni o'z ichiga oladi, ularni vizual faoliyat ob'ektlari va vositalariga sezgirlik sifatida talqin qilish mumkin:

- 1) idrokning yaxlitligi;
- 2) vertikal va gorizontal og'ishlarni baholash;

¹⁵ Manipulyatsiya – ijtimoiy ta'sir yoki ijtimoiy-psixologik hodisaning bir turi bo'lib, u manipulyator manfaatlarini yo'lida yashirin, aldamchi va zo'rvonlik taktikasi orqali boshqa odamlarning idrokini yoki xatti-harakatlarini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatdir.

- 3) nisbatlarni baholash;
- 4) yorug'lik va soya nisbatlarini baholash;
- 5) istiqbolli pasayishlarni baholash;
- 6) rang berish qobiliyati, bu rasm chizishdan ko'ra ko'proq rasm chizish bilan bog'liq;
- 7) vizual xotira [98].

V.I.Kireenko vizual faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirish shartlarini ko'rsatib, vizual idrok etishning bir qator xususiyatlarini ta'kidlaydi:

1) ob'ektni uning barcha xususiyatlarining kombinasiyasida barqaror tizimli yaxlitlik sifatida idrok etish qobiliyati. Masalan, derazada odamning faqat boshini ko'rib, biz uni tanadan alohida (idrok yaxlitligi) idrok etmaymiz;

2) chizmada vertikal va gorizonta yo'nalishlardan og'ishlarni baholash qobiliyati;

3) berilgan rangning oq rangga yaqinlashuv darajasini baholash qobiliyati;

4) istiqbolli pasayishlarni baholash qobiliyati [3].

N.P.Sakulina ko'rish qobiliyatini ikki guruhga ajratadi: tasvirlash qobiliyati va badiiy ifodalash qobiliyati.

N.P.Sakulinaning ta'kidlashicha, tasvirlash qobiliyati quyidagilardan iborat:

1) idrok va unga tegishli tasavvurlar. Tasvirlashni o'rganish uchun idrok etishning maxsus usulini o'zlashtirish kerak: ob'ektni bir butun ko'rish kerak (mazmun va shaklni birlikda idrok etish) va shakl bir vaqtning o'zida qismlarga ajratilgan (tuzilishi, rangi, fazodagi o'rni, nisbiy o'lchami);

2) tasvirni grafik mujassamlash vositalarini o'zlashtirish (tasvir, shakl, tuzilish, proporsional munosabatlar, fazodagi o'rni ko'nikma va malakalari majmuini o'zlashtirish).

3) chizmatasvir texnikasini egallash. Texnik ko'nikma va malakalar grafika bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning ajralmas qismidir.

N.P.Sakulina esa ularni o'ziga xosligi va grafik tasvirlashga taaluqliligini xisobga olgan xolda alohida guruhga ajratadi.

Badiiy ifoda etish qobiliyati:

1) real dunyo hodisalarini estetik idrok etish. YA'ni, nafaqat tasvir uchun zarur bo'lgan hissiy idrok, balki idrok etilayotgan hodisaga estetik baho berish, unga hissiy munosabat, ko'rish, ob'ektning ekspressivligini his qilish qobiliyati. Aynan shu sifat, hayratda qolgan, xursand bo'lgan va hokazolarni grafik shaklda ifodalash uchun asos yaratadi.

2) taassurotlarni qayta ishlashda, ongiga, his-tuyg'ulariga ta'sir qilgan narsalarni tanlashda, bolaning yangi, o'ziga xos badiiy va ifodali tasvirni yaratish yo'nalishida namoyon bo'ladigan intellektual faoliyat.

N.P.Sakulina tasviriy san'at uchun maxsus qobiliyatlarning boshqa xususiyatlarini aniqlaydi: tasavvurning faolligi, tafakkurning tasviri, his-tuyg'ular, idrok. Ushbu faoliyatning zaruriy sharti ongli maqsad – original tasvirni yaratish va vizual ko'nikma va qobiliyatlar tizimini o'zlashtirish istagining mavjudligi. Qobiliyatlarning namoyon bo'lishi uchun quyidagi komponentlar juda muhim:

tajriba (qidiruv harakatlari), muammoni (tasvirni) yangi aloqalarda ko'rish, munosabatlar (assosiativ fikrlash, tasavvur), ongsiz tajribani faollashtirish.

SHunday qilib, badiiy-ijodiy qobiliyatlar – bu murakkab ta'lim, badiiy va ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli engish, yuqori sifatli natijaga erishish imkonini beradigan fazilatlar yig'indisi.

Talabalarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish – bu qobiliyatning tuzilmasida namoyon bo'lgan barcha aqliy xususiyatlarga tizimli pedagogik ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga olgan yaxlit jarayon. Talabalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish, ularning tabiiy moyilligini yuksaltirish uchun shart-sharoitlar faqat maqsadli ta'lim-tarbiya jarayonida har bir talaba faoliyat sub'ektiga aylanadi.

Agar biz badiiy-ijodiy faoliyat qobiliyatini yuqorida ko'rsatilgan fazilatlar tizimi sifatida tushunadigan bo'lsak, bu o'quv jarayonida ushbu sifatlarning butun majmuasiga kompleks ta'sir qilish zarurligini keltirib chiqaradi. Badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik jarayoni tasavvurni, vizual idrokni takomillashtirishga, shuningdek, ushbu idrok natijalarini o'z ishida etkazish qobiliyatini rivojlantirishga (kompozision, grafik, tasviriy yoki konstruktiv qobiliyatlarni rivojlantirish), talabalarda to'g'ri hissiy kayfiyatni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi zarur.

Badiiy-ijodiy qobiliyatlar, ijodkorlik va uning tuzilishiga oid yuqoridagi barcha qoidalarni umumlashtirib, biz bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tashkil etish bo'yicha quyidagi xulosalarga keldik. Ushbu jarayon quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Talabalarning badiiy va ijodiy qobiliyatlari – bilim olish natijasi, ular tug'ma emas.

2. Talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirishda tabiiy omil va mayllar muhim ahamiyat kasb etadi, lekin ularni yaxshilash va tuzatish mumkin.

3. Badiiy-ijodiy qobiliyatlar – bu badiiy-ijodiy faoliyatni o'zlashtirishning muvaffaqiyati va nisbiy qulayligini belgilovchi shaxsning aqliy fazilatlarining butun majmuasid.

4. Badiiy-ijodiy qobiliyatlar badiiy obrazni yaratish, uning yangiligi (obektiv yoki subektiv) va o'ziga xosligi bilan bog'liq.

5. Badiiy-ijodiy qobiliyatlar talabalarda natijaning yuksak badiiy sifatlarini (ma'lum mezonlarga muvofiqligi – ifodalilik, tasviriy san'at tilini bilish, kompozisiya, rang, chiziq, shakl, hajm, tekstura va boshqalar, badiiy ifoda vositalaridan ongli foydalanishni) nazarda tutadi.).

6. Talabalar o'rtasida badiiy ijod jarayoni g'ayratli, maqsadli, ongli bo'lishi va uning natijasi xolisona tahlil qilinishi va xolisona baholanishi maqsadga muvofiq.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayonida badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni bir qator maxsus fanlar tomonidan amalga oshiriladi: chizmatasvir, rangtasvir, kompozisiya, grafika, amaliy bezak san'atining turlari (naqqoshlik, yog'och va ganch o'ymakorligi,

kulolchilik va boshqalar). So'nggi o'n yilliklarda mahalliy badiiy ta'lim uchun kompyuter grafikasi va dizayn kabi yangi fanlar faol rivojlanmoqda.

Agar badiiy ijodning an'anaviy turlarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ko'p o'n yilliklar davomida shakllangan yondashuvlar mavjud bo'lsa, kompyuter grafikasi sohasida bunday yondashuvlar shakllanish va rivojlanish jarayonida bo'lib, maxsus tadqiq etishni talab qiladi.

Ushbu tobora ko'proq talab qilinadigan badiiy faoliyat turining ijodiy tarkibiy qismi uning tabiatiga xos bo'lgan qarama-qarshilik tufayli badiiy ijodkorlik sohasidagi mutaxassislar o'rtasidagi bahsga sabab bo'lmoqda: standart asboblarning tayyor variantlari, "qo'lda yasalgan" effektning yo'qligi. muallifning qarorini his qilishni qiyinlashtiradi, shuningdek, grafik dastur bilan ishlashni nisbatan osonlashtiradi, bu ba'zan kompyuterning imkoniyatlariga tayanib, tasvir asoslarini bilmasdan bajarishga imkon beradi – bularning barchasi asosan an'anaviylikni rad etadi. ijodiy faoliyatni tushunish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Psixologicheskoe obespechenie professionalnoy deyatel'nosti: uchebnoe posobie /S.A. Borovikova, T.P. Vodolazskaya, M.A. Dmitrieva, L.N. Korneeva; Red. G.S. Nikiforov; Sankt - Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. - SPb: Izd-vo SPbGU, 1991.- 152 s.
2. Zeer E.F. Psixologiya professiy: Ucheb. posobie dlya studentov vuzov / E. F. Zeer. - M.; Akad. Proekt : 2003. - 336 s.
3. Zeer E.F. Psixologiya professionalnogo obrazovaniya: uchebnik dlya studentov vysshix uchebnykh zavedeniy, obuchayushixsya po spetsialnosti "Professionalnoe obuchenie (po otraslyam)". — M.: Akademiya, 2009. —377 s
4. Vektor grafikasi asoslari O'QUV QO'LLANMA O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 23-noyabrdagi 500-sonli buyrug'iga asosan K.M.Gulyamov U.M.Mirsavov M.X.Ikromov
5. Makhmudovich, Gulyamov Komiljon, and Ikromov Muhammad Anaxon Hakimjon o'g. "DEVELOPMENT OF CHILDREN'S ARTISTIC AND CREATIVE ABILITIES IN THE PROCESS OF TEACHING UZBEK FOLK APPLIED DECORATIVE ARTS." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.5 (2022): 957-963.
6. Gulyamov, K. M., and M. H. Ikromov. "Development of artistic and creative abilities of future teachers of fine arts through computer graphics." DEVELOPMENT 7.6 (2021).
7. MUBINAKHON, IKRAMOVA, and IKRAMOV MUHAMMAD ANASKHON. "The Importance of Using the Ict to Increase the Efficiency of Education." JournalNX 7.1: 106-108.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА AUTHORIZING TOOLS ДАСТУРЛАРИ ЁРДАМИДА ТАЪЛИМИЙ РЕСУРСЛАР ЯРАТИШ ВА УЛАРДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ФОЙДАЛАНИШ

**М.М.Жўраев-Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи,
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)**

Ж.Р.Рахимов-Қўқон ДПИ, магистрант

Сўнгги уч йил давомида барча соҳаларда бўлгани каби узлуксиз таълим тизимини такомиллаштиришга қаратилган бир қатор стратегик ислохотлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида ушбу соҳадаги ислохотларнинг янги босқичи сифатида рақамли технологияларни таълим тизимида янада кенгрок жалб этиш таклифи билдирилган эди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисидаги ПФ-5953-сонли Фармони ҳамда бир қатор бошқа меъёрий ҳужжатлар асосида 2020 йил 1 сентябрдан бошлаб алоҳида умумтаълим муассасаларида болаларни мактаб фанларига электрон ўқитиш бўйича, шу жумладан электрон синф журнали, ўқувчилар кундаликларини рақамлаштириш ва электрон материаллар кутубхонасини (дарсликлар, видео дарслар, виртуал лабораториялар ва бошқалар) ўз ичига олган тажриба тариқасида ахборот тизимларини қоғоз ҳужжатларни бекор қилган ҳолда жорий этиш, 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети, Тошкент давлат юридик университети ва Тошкент давлат педагогика университетида тажриба тариқасида босқичма-босқич масофавий ўқитиш шакли жорий этиш, дастурий-аппарат комплексини яратиш, тегишли олий таълим муассасаларининг ўқув жараёнига масофавий ўқитиш платформасини жорий этиш ва ўрнатилган тартибда зарур бўлган ускуналар билан жиҳозлашни таъминлаш вазифалари белгилаб берилди.

Дарҳақиқат барчамиз ҳозир ҳам фаол ахборот жамиятида яшаб келмоқдамиз. Бу фаоллик кун сайин ўсиб ва масштаби кенгайиб бормоқда. Бундай шароитда масофавий таълимни янада ривожлантириш учун нималарга эътибор қаратиш керак?

Мамлакатимизда масофавий таълимни ривожлантириш учун техник таъминот, дастурий таъминот етарли ҳисобланади. Таълим муассасаларида эндиги қилиниши зарур бўлган вазифалардан бири бу масофавий таълимни ташкил қилиш учун ўқув контентларини ишлаб чиқишдан иборат. Яъни масофавий таълим технологиялари орқали ўқиш мумкин бўлган ўқув материалларини ишлаб чиқиш ва тингловчилар учун платформаларга жойлаштиришдан иборат. Бундай ўқув материалларига оддий матндан

тортиб, расмлар, чизмалар, аудио ва видео материаллар, анимациялар ва хатто виртуал лабораториялар ўтказиш имконини берадиган материаллар киради. Ҳар бир турдаги ўқув материални яратиш ва қайта ишлаш учун махсус дастурий таъминот мавжуд. Ана шундай дастурлар гуруҳига Authoring tools туридаги дастурларни айтишимиз мумкин. Authoring tools гуруҳида дастурларига EasyGenerator, Lectora, iSpring, Elucidat, Adapt, Gomo Learning, Adobe Captivate, Crocodile Technology 3D, Articulate Storyline кабида дастурларни қиритиш мумкин.

Энди уларнинг имкониятлари билан танишиб чиқамиз:

1. Elucidat. Elucidat рақамли таълимни кенг масштабда ишлаб чиқиш имконини беради. Тўлиқ булутли муаллифлик платформаси бўлган ҳолда, корхоналарни тез ва осонроқ йўл билан ўзгариш имконини беради. Мутахассисларни билимларни баҳам кўриш ва ходимларга ҳар қандай қурилмада ўқишга кириш ҳуқуқини беради. Маҳсулотни ўқитишдан то мувофиқликка қадар – дастур харажатларни камайтиришга ва иш самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Булутга асосланган муаллифлик воситаси сифатида бир нечта муаллифларга битта лойиҳада бир вақтнинг ўзида ишлаш осон. Бутун жамоага белгиланган муддатни бажаришга ёрдам беради. Манфаатдор томонлар, шунингдек, кўриб чиқиш хусусиятидан фойдаланган ҳолда саҳифанинг маълум қисмларига шарҳлар ёзишлари мумкин.

2. Adobe Captivate дастури. **Captivate** – бу Windows ва Mac операцион тизимлари учун мўлжалланган дастур ҳисобланади. Бу ушбу рўйхатдаги энг кучли муаллифлик воситаларидан бири бўлиб бироқ ўрганиш нисбатан қийин ҳисобланади.

Тажрибали муаллифлар мавжуд (нисбатан чекланган) мавзулардан шахсийлаштириш имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўқув мазмунини яратиши мумкин. Мавзулар Power Point дастурига ўхшайди, ранглар палитраси ва слайд усталари ташқи кўринишлари ҳам ўхшайди.

Captivate дастурини ўрнатилгандан кейин экран ёзуви сизга сифатли тизимли демо ишланмаларни яратишга ва фойдаланувчиларга машқ қилишлари учун sandpit услубидаги экранларни яратишга имкон беради. Мураккаб шовқинлар, мобил имо-ишоралар ва гео-жойлашув хусусиятлари буларнинг барчаси мумкин ва юқори сифатли тажрибага ҳисса қўшиши мумкин, аммо индивидуал таълим имкониятлари чекланган. Дастур таркибини бир нечта қурилма турларида қўриш мумкин бўлса-да, ҳар бир қурилма учун дизайн қарорларини қабул қилиш мумкин эмас, шунинг учун таркиб аслида мобил равишда жавоб бермайди.

3. Crocodile Technology 3D ўз ичида электрон лойиҳа, PIS дастурлаш, 3D механизмлари ва 3D PCB моделлаштиришни бирлаштиради. Technology 3D - электрон занжирларнинг 3D симулятори мавжуд бўлиб, унинг ёрдамида қурилмаларнинг умумий электрик схемасини ишлаб чиқиш, унинг остида монтаж платасини яратиш имконини беради. Дастурлаш, электроника, механика ва шунга ўхшаш курсларда фойдаланиш учун илова сифатида тавсия қилинган. Таълим олувчиларга ўқув жараёнида турли мавзуларни ўрганиш ва тажриба ўтказиш имконини берадиган, виртуал экспериментлар платформаси сифатида қўлланилиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда Authoring tools гуруҳи дастурлари ёрдамида масофавий таълим платформалари учун қизиқарли ўқув манбаларини яратиш имкониятига эга бўламиз. Бу каби манбалардан фойдаланиш масофавий таълимнинг анъанавий таълимдан асосий ва қизиқарли фарқи ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Juraev, M. M. (2021). OA Qo'ysinov Description of the methodological basis for ensuring interdisciplinary continuity of the subject "Computer Science and Information Technology" in vocational education. JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed, 7(10).
2. Juraev, M. M. (2022). Prospects for the development of professional training of students of professional educational institutions using electronic educational resources in the environment of digital transformation. Academia Globe: Inderscience Research, 3(10), 158-162.
3. Juraev, M. M. (2022). Prospects for the development of professional training of students of professional educational institutions using electronic educational resources in the environment of digital transformation. Academia Globe: Inderscience Research, 3(10), 158-162.
4. Juraev, M. M. (2022). The value of open mass competitions in the process of digitalization of extracurricular activities of schoolchildren. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(10), 338-344.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

**Н.И.Халилова-Ўзбекистон Республикаси Жамоат
хавфсизлиги униерситети “Хизмат фаолиятини тарбиявий-
психологик таъминлаш” кафедраси, профессори**

Maktab ta'limining asosiy xususiyatlaridan biri bola bu tizimga qadam qo'ygan davrdan boshlab, uni tarbiyalovchi kattalar bilan munosabatlarida o'zgarishlar yuzaga keladi. Bolaning kattalar bilan munosabati bevosita ko'rinishdan, bilvosita ko'rinishga o'tadi. Bunda avvalo, o'qituvchi tomonidan berilayotgan bilim, ko'rsatilayotgan namunani to'g'ri o'zlashtira olish qobiliyati, o'qituvchining o'quvchi hatti – xarakatiga berayotgan bahoni adekvat qabul qila olishi ham muhimdir.

Muhim amaliy ahamiyat kasb etuvchi muammolardan biri bolaning maktabga nisbatan psixogen dezadaptatsiyasi hisoblanadi. Maktab intizomini buzish, o'zlashtirish ko'rsatkichi pastligi sabablarining variantlari ko'p. Jumladan, o'zlashtirmaydigan o'quvchilar ro'yxatiga turli sabablar bilan tushib qolish mumkin: pedagogik qarovsizlik, psixik rivojlanishdan orqada qolish, aqliy va psixik qoloqlik, markaziy nerv tizimidagi lokal buzilishlar, intellektual passivlik va somatik nosog'lomlik. Shu nuqtai nazardan olganda, ta'lim olishdagi qiyinchiliklar ham turlichadir: o'quv faoliyatining muhim elementlari rivojlanmagani (o'quvchi pozitsiyasi, bilish motivatsiyasi va hokazolar); bilim olishga qiziqishning pastligi; diqqat va idrokning sustligi; maktab sharoitiga ko'nika olmaslik. Maktab psixologining asosiy vazifasi – bolaning maktabga dezadaptatsiyasi, o'zlashtirish ko'rsatkichining pastligi va hulqidagi og'ishishlarni asl sababini aniqlashdan iborat. Kichik maktab yoshidagi bolalarni o'quv faoliyatini tashkil etish o'qitish shakllari va usullari bilan uzviy bog'liqdir.

O'quv faoliyati tizimi o'z ichiga quyidagi elementlarni oladi:

1.O'quv – bilish motivlari. Kichik sinflarda o'quv faoliyatini tashkil etishda o'quvchilar qiziqishni uyg'otish va uni saqlab qolish uchun darslarini ko'rgazmali – obrazli materiallar hamda o'yin tarzidagi mashg'ulotlar bilan boyitish lozim. Bu usullarga tayanib, bolalarda o'qishga ichki motiv uyg'ota olish, qiziqishlarini kuchaytirishga erishish mumkin. Shu bilan birga, bola e'tiborini o'zini o'zi rivojlantirishga, o'z ustida ishlashga, layoqatlarini rivojlantirishga, qadriyatlar tizimini ishlab chiqishga, o'zini – o'zi baholashga ham o'rgatish mumkin. Zamonaviy ta'lim va tarbiya metodlaridan foydalanib, boladagi o'qishga bo'lgan munosabatini korreksiyalash, qiziqishini yanada chuqurlashtirish, barqaror o'quv motivini shakllantirishga erishish mumkin.

2.O'quv vazifasi. O'quv vazifasi o'z ichiga butun sinfga umumiy bo'lgan amaliy ko'nikmalarni o'quvchilarga xususiy tarzda yetkazib bera olish mahoratini o'z ichiga oladi. Bunda o'quvchilar egallagan bilimlarini mustaqil ajrata olishlari uchun, boladan maktabda nimalarni o'rgangani haqida savollar berish; uyga berilgan vazifalarni nima uchun bajarish kerakligini tushuntirish; topshiriqlarni o'zaro solishtirish asosida farqlarni aniqlashga o'rgatish lozim. O'quv faoliyatini

tashkil etishda asosiysi – o'quvchilarni berilgan vazifalarni yechimini izlashda to'g'ri usulni tanlashga va uni qo'llay olishga ko'nikma hosil qilishdan iboratdir;

3.Nazorat funksiyasi o'quv faoliyatini tashkil etilishini to'g'riligi va yaxlitligini nazorat qilishdan iborat;

4.Baholash. Baholashning mazmuni shundan iboratki, ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni saviyasini aniqlashda hamda o'quvchilarda ma'lum qiyinchiliklarni yengib o'tganidan hissiy – emotsional qoniqishning xosil bo'lishidir. Odatda, baholash o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

O'quv faoliyatini tashkil etish o'qituvchi bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Maktabga ilk bor qadam qo'ygan bola, ta'lim olishni, o'qishni bilmaydi. Dastavval, barcha jarayon o'kituvchi tomonidan tashkil etiladi: o'quvchilar oldiga vazifalar qo'yadi; ularni yechimini topish usullarini o'rgatadi va namunalar ko'rsatadi; har bir o'quvchining bajargan ishlarini nazorat qiladi va baholaydi.

Bolaning hulq – atvorida ixtiyoriy xatti – xarakatlar ko'rina boshlaydi: belgilangan tartib – qoidalarga amal qilishga intilish; o'qishga bo'lgan ixtiyoriy qiziqishning kuchayishi. Ixtiyoriylik va samarali faoliyatning kuchayishi nafaqat kattalar tomonidan belgilangan maqsadlarni bajarishdan, balki bola ham o'z - o'ziga maqsad qo'ya boshlaydi va shu maqsadni amalga oshirish uchun o'z hulq – atvorini o'zgartirishga va nazorat qilishga urinadi.

O'quv faoliyatini o'zlashtirish jarayonida bolada – analiz qilish, rejalashtirish, refleksiya jarayonlari shakllanadi. Analiz qilish jarayonida bola o'rganayotgan materiallarini farqlashni, ajrata olishni boshlaydi. Rejalashtirish jarayonida o'quv vazifalarini hal etishni nazariy va amaliy jihatlarini bog'liqligini o'rganadi. Refleksiya jarayoni o'quvchilarga o'z fikrlarini, so'zlarini ochiq bayon eta olishni ta'minlaydi.

O'quv faoliyatini o'zlashtirish jarayonida bolada shakllangan analiz, rejalashtirish, refleksiya jarayonlari tafakkur operatsiyasining ilk ko'rinishidir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tafakkur jarayonlari bilan birga boshqa bilish jarayonlari idrok, xotira, diqqat, xayol ham rivojlanib boradi. Tafakkur abstrakt va umumlashtirilgan holda namoyon bo'ladi. Umumlashtirish operatsiyasining muhim sharti narsa va hodisalar o'rtasidagi umumiylik, o'xshashlik, o'ziga xos xususiyat, bog'lanishlarni muhim belgilarini topishdir. Tafakkur asosida barcha psixik hodisalar rivojlanib boradi. Kichik maktab yoshida tafakkur rivojlanishi ko'rgazmali – obrazli tafakkur shaklidan so'z – mantiqiy tafakkur shakliga o'tadi. Maktabgacha yoshdagi bolalardan farqli ravishda, biror vazifani hal etishda, "kattalardan o'zlashtirgan" ko'nikmalar bilan birga, o'zlashtirayotgan bilimlaridan ham foydalanishga urinadilar. Ammo bolaning fikrlash jarayoni, ta'lim jarayonining qay darajada tashkil etilganligiga ham bog'liqdir.

Idrok qilish tanishish, farqlash, kuzatish jarayonlarining mahsuli sifatida ko'riladi. Kuzatish avval o'qituvchi tomonidan nazorat qilib turiladi, o'qituvchi o'quvchilarni idrok qilish qoidalari bilan tanishtiradi. Birlamchi va ikkilamchi xususiyatlarini, kuzatishlar natijasini rasmlar, qayd etishlar yordamida belgilab

borishni o'rgatadi. Umuman olganda, idrok jarayonining asosiy elementi kuzatishdir. Bola kuzatuvchanlik yordamida narsa va hodisalar o'rtasidagi aloqadorliklar, bog'liqliklarni o'rganadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning intellektual xususiyatini rivojlantirishda xotira jarayonining ahamiyati kattadir. Bola nafaqat esiga tushiradi, balki maxsus mnematik masalalarni ham hal etadi ya'ni materiallarni maqsadli esda olib qolish yoki zarur bo'lganda esiga tushirishni ham amalga oshiradi. Kichik maktab yoshida esda olib qolishning jadal shakllanish jarayoni kechadi. Bola materialni oddiy takrorlash yordamida esda olib qolishdan, materialni asosiy qismlarini fikrlab, guruxlab esda saqlashga o'tadi. Bunda materialni mantiqan o'ylab, ma'nosini tushunib esda olib qolish qobiliyati o'sib boradi hamda esda olib qolinadigan materialning hajmi kengayib boradi, materialning mazmunini tushunish ham chuqurlashadi va murakkablashadi. Bu jarayonda xotirani rivojlantirish uchun o'z ustida ishlash muhimligini bolaga tushuntirish zarur. Buning uchun materialni qayta o'qish va takrorlash, material ma'nosiga tushunib esda saqlash lozim. Buning uchun dars jarayonida o'qituvchi turli vaziyatlarni tasavvur qilishni so'rashi va bu holni yordamchi qurollar – predmetlar, maketlar, sxemalar bilangina o'quvchi tasavvurini rivojlantirish mumkin.

Aynan kichik maktab yoshida o'quv materialini o'rganish uchun diqqatni jamlay olish shakllanadi. Kichik maktab yoshida diqqat maqsadga yo'naltirilgan va ixtiyoriy bo'la boshlaydi hamda diqqat ko'lami kengayadi va uni bir necha ob'ektga qaratilishi, ko'chuvchanligi ortadi. Kichik maktab yoshida diqqatni rivojlantirish juda katta irodaviy kuchni va yuqori motivatsiya tashkil etilishini talab qiladi. Buning uchun o'qituvchining o'quvchiga qo'yadigan vazifalari va talablarining ham ahamiyati katta. O'qituvchi bolalarga o'quv materiallariga diqqatini qaratishni va uni barqaror ushlab turish, turli vazifalar yordamida o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акимова, М. К. Психологическая коррекция умственного развития школьников / М. К. Акимова, В. Т. Козлова. - М.: Академия, 2000. - 160 с.

2. Андрущенко, Г. Ю. Коррекционные и развивающие игры для младших школьников / Г. Ю. Андрущенко, Н. В. Карабекова. — Волгоград: Перемена, 1993. - 60 с.

3. Ануфриев, А. Ф. Как преодолеть трудности в обучении детей. Психодиагностические таблицы. Психодиагностические методики. Коррекционные упражнения / А. Ф. Ануфриев, С. Н. Костромина.- М.: Ось, 2005. - 272 с.

Т.В.Артемяева Диагностика и коррекция развития младшего школьника. - Казань: Отечество, 2013.- 157с.

4. Баянова Л.Ф. Противоречие и детское мышление: учебно - методические рекомендации / Л.Ф.Баянова – Бирск, БГПИ, 1996. – 32 с.

ЎСМИРЛИК ДАВРИДА ЎЗИНИ ЎЗИ НАЗОРАТ ҚИЛИШНИНГ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

**М.Л.Саипова-Ўзбекистон Республикаси Жамоат
хавфсизлиги университети “Хизмат фаолиятини
тарбиявий-психологик таъминлаш” кафедраси доценти**

Ўсмирлик даврида ўзини ўзи назорат қилишнинг намоён бўлиши шахснинг индивидуал хусусиятларидан темперамент ва унинг реактивлик, ригидлик сифатлари, эмоционал ҳолатлардан хавотирланиш билан боғлиқлигини ўрганиш тадқиқотда кўзланган вазифалардан бири эди. Индивидуал-психологик хусусиятлар деганда шахснинг уни бошқалардан ажратиб турувчи ўзига хос жиҳатлар тушунилади.

Шунга мувофиқ ўсмирлар ўқув фаолияти жараёнида индивидуал ёндашувни қўллаш икки муҳим илмий муаммони ҳал этишни талаб қилади. Улардан бири айнан қайси индивидуал - психологик хусусиятлар самарали таълим олишга таъсир этади, деган масала билан боғлиқ муаммодир. Чунки шундай индивидуал - психологик хусусиятлар борки, уларнинг айримлари муваффақиятли таълимни таъминласа, айримлари унга тўсқинлик қилади. Биринчи муаммони ҳал этиш учун у ёки бу индивидуал - психологик хусусиятларнинг психологик моҳиятини очиб бериш даркор. Иккинчи масала биринчисининг мантикий давоми бўлиб, бунда муваффақиятли таълимга таъсир этувчи индивидуал - психологик хусусиятларни ривожлантириш ёки уларни коррекциялаш дастурини ишлаб чиқиш масаласи кун тартибига чиқади.

Тадқиқотлардан маълум бўлишича, шахс тузилиши ҳақидаги қарашларда тафовутлар мавжуд бўлган тадқиқотчиларнинг фикрларига кўра, муваффақиятли таълимга индивидуал - психологик хусусиятлар ўз таъсирини ўтказар экан. Бу жараёнда етакчи ролни шахс йўналганлиги ва характер хусусиятлари бажаради. Ушбу фикрни В.Л.Маришук ҳам қўллаб-қувватлаб шахс йўналганлиги унинг нафақат муваффақиятли таълим олишига, балки касбий фаолиятига ҳам таъсир этади, дейди [2, с 9]. Унинг тадқиқотларида кўрсатилишича, касбий сифатлар, айниқса, психик, психомотор, жисмоний сифатларнинг паст даражада бўлиши касбий фаолиятга тўсқинлик қилади. Умуман олганда, шахснинг касбий фаолиятида бундай хусусиятлар марказий ўринга эга бўлиб, бу борада пайдо бўлган салбий ҳолатлар шахснинг касбий шаклланишига у ёки бу тарзда таъсир этади.

В.Г.Семенова томонидан муваффақиятли таълим олишга таъсир этувчи индивидуал-психологик хусусиятлардан қуйидагилар ажратиб кўрсатилади: юқори мотивация, ижобий установкалар, виждонлилик, амалиётчилик, касбий бурч ҳисси, зийраклик, сабрлилик, ўз обрўсини ўйлаш, иродавий бошқарув ва бошқалар. Шунга мувофиқ муваффақиятсиз таълим олаётганларда қуйидаги жиҳатлар кузатилган: диққат, тасаввур, перцептив тафаккурнинг тарқоқлиги, тезкорлик установкаси, одамовилик,

шубҳаланувчанлик, тушкунлик, флегматизм, кучсиз иродавий сифатлар ва бошқалар [1, с 15].

Психологик ҳолатларни назорат этиш жараёнининг қонуниятини чуқур тушуниб етишда шахс индивидуал хусусиятларини билиш муҳим ўрин эгаллайди. Психологик ҳолатларни идора этишнинг индивидуал хусусиятлари ҳозиргача қатор диссертацион ишларнинг махсус ўрганиш предметиға айланиб бўлган. Умуман олганда, муаммо икки жиҳатдан кўриб чиқиши мумкин: 1) қайси индивидуал хусусиятлар психологик ҳолатларни муваффақиятли идора этишга таъсир этади ёки, аксинча, бу жараённи қийинлаштиради; 2) ўзини ўзи назорат қилиш усуллари кўллаш натижасида индивидуал - психологик хусусиятлар қандай ўзгаради.

Келтирилган фикрларга асосланган ҳолда, ўсмирнинг индивидуал - психологик хусусиятлари ва ўзини ўзи назорат қилиш ўртасидаги боғлиқлик тажрибавий йўл билан очиб беришга қарор қилинди. Бунда асосий эътибор ўзини ўзи назорат қилишнинг темперамент билан боғлиқ ригидлик ва реактивлик хусусиятлари ҳамда эмоционал ҳолатлардан хавотирланиш даражалари билан ўзаро алоқадорлигини аниқлашга қаратилди. Тадқиқот методикаси сифатида Я.Стреляунинг “Реактивлик ўзгаришини баҳолаш шкаласи” ва О.П.Елисеев томонидан ишлаб чиқилган “Экстроверсия, ригидлик ва хавотирланишни баҳолаш” методикалари танлаб олинди ҳамда улар воситасида ўсмирлар гуруҳида психодиагностик текширув ўтказилиб, натижалар таҳлил қилинди. Бунда ўсмирларда ўзини ўзи назорат қилиш компонентлари ва темперамент хусусиятларидан реактивлик, ригидлик ҳамда эмоционал ҳолатлардан хавотирланиш даражалари ўртасидаги алоқадорликни текшириш мақсади кўзланди.

1 -жадвал

Ўзини ўзи назорат қилиш турларининг айрим индивидуал-психологик хусусиятлар билан алоқасига хос кўрсаткичлар

Ўзини ўзи назорат қилиш турлари	Индивидуал-психологик хусусиятлар		
	Реактивлик	Ригидлик	Хавотирланиш
Эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилиш	-0,8**	0,33*	0,28*
Фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилиш	0,11	0,21*	0,45**
Ижтимоийлашув жараёнида ўзини ўзи назорат қилиш	0,25*	0,43**	0,166

Тадқиқот натижаларига мувофиқ ўсмир шахсида эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилиш ва реактивлик ўртасидаги ўзаро алоқадорлик аҳамиятли кўрсаткич ($r=-0,8$; $p\leq 0,01$) ни ташкил қилади. Бу аҳамиятлили

тескари ишорага эга бўлиб, эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилиш реактивликнинг ортишига, эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилишнинг сусайишига олиб келади. Реактивлик – бу бир хил куч билан таъсир этувчи ташқи ва ички таассуротларга шахс қандай куч билан эмоционал реакция қилишига қараб муносабат билдиришдир.

Ўсмир шахсида эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилиш ригидлик ($r=0,33$; $p\leq 0,05$), хавотирланиш ($r=0,28$; $p\leq 0,05$) ҳолатлари билан алоқадорлик аҳамиятли кўрсаткични ташкил қилади. Ригидлик – шахснинг хатти-ҳаракатлари қанчалик суст ва заифлигига нисбатан баҳо беришдан иборатдир.

Тадқиқот натижаларидан маълумки, ўсмир шахсида эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилишнинг хавотирланиш ҳолатлари билан алоқадорлиги ($r=0,28$; $p\leq 0,05$) аҳамиятли даражани ташкил қилади. Натижаларга кўра, ўсмир шахсида хавотирланишнинг кучлилиги эмоционал жараёнларни назорат қилишнинг кучли бўлиши билан тақозоланади. Шунингдек, ўсмирлик даврида тажовузкор хатти-ҳаракатлар ҳамда бошқа салбий эмоционал жараёнларнинг ортишини назарда тутадиган бўлсак, эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилиш заруратининг кучайиши табиий ҳодиса эканини тушунамиз. Шунини таъкидлаш керакки, ўсмир ўзида қанчалик хавотирланишни ҳис қилса, ўзини ўзи назорат қилишга нисбатан ҳаракат шунчалик яққол намоён бўлади.

Ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, ўсмирлик даврида фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилиш ва реактивлик ўртасида алоқадорлик кўзга ташланмайди ($r=0,11$). Чунки фаолият ўз моҳият мазмуни билан бошқа жараёнларга нисбатан ўзига хос хусусиятга эга бўлганлиги сабабли ҳар доим ҳам эмоционалликка эга эмасдир. Шунини таъкидлаш керакки, ўсмирларнинг ўқув, меҳнат фаолиятлари маълум маънода уларнинг кайфиятларига таъсир кўрсатади, атрофдагиларнинг қўллаб-қувватлашлари, рағбатлантиришлари билан боғлиқ бўлади. Лекин натижалар бунинг тескарисини намоён қилмоқда. Демак, фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилиш реактивлик билан алоқадорликка эга эмас.

Ўсмир бирор бир фаолиятга киришиши, уни бажаришга нисбатан хавотирланишнинг кучли бўлиши фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилишнинг кучайишига олиб келади. Шу билан бирга, фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилиш ўсмир шахсига, топшириқни бажаришга нисбатан қўйилган талаб ва установка кўрсатмаларига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Шунингдек, бу жараён мазмуни ўсмир шахсининг ички хусусиятлари, билим даражаси, фикрлаш доираси билан ҳам тавсифланиши мумкин. Чунки бу даврда таълим ва мулоқот етакчи фаолият сифатида эътироф этилади. Шу боис, уларнинг асосий фаолиятлари ўқув топшириқларини бажаришга қаратилган бўлиб, уларда билим даражасининг етарли эмаслиги, ўқув топшириқларининг мураккаблиги ва ечимини топишда қийналишлари уларда хавотирланишни юзага келтиради, бу эса фаолият жараёнида ўзини ўзи

назорат қилишнинг кучайишига олиб келади. Ўз навбатида, фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилишнинг хавотирланиш ҳолати билан алоқаси юқори даражада ($r=0,45$; $p\leq 0,01$) эканини қайд қилиш мумкин.

Фаолият жараёнининг мураккаблиги шуниси билан тавсифланадики, ўсмир ҳар бир бажараётган хатти-ҳаракатига нисбатан жавобгарлик, масъулият билан ёндашиши, ўз манфаатини эмас, балки жамоа манфаатларини ҳисобга олиши талаб қилинади. Бу жиҳатдан қараганда фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилишнинг темперамент хусусиятларидан ригидлик билан алоқаси аҳамиятли даража ($r=0,21$; $p\leq 0,05$) ни ташкил қилади. Чунки ўсмир таълим ва меҳнат жараёнида бажараётган ишлари, эришаётган ютуқларига қараб, унинг шахсига нисбатан баҳо берамиз. Шу боис, мазкур жиҳатлар ўртасидаги боғлиқлик аҳамиятли бўлиб, улар бир-бирини тақозо қилади.

Тажриба натижаларига кўра, ўсмир шахсида ижтимоийлашув жараёнидаги ўзини ўзи назорат қилиш реактивлик билан ўзаро алоқадорликдадир ($r=0,25$; $p\leq 0,05$). Мазкур алоқадорликдан шуни таъкидлаш мумкинки, ўсмир ижтимоий ҳаётга, инсонлар жамоасига киришар экан, бу жараёнда юзага келадиган турли хил қийинчилик ва тўсиқларни енгиб ўтишда ўзига хос эмоционал реакцияларни намоён қилади. Ўсмир томонидан ташқи омилларга кўрсатилаётган таъсирлар айрим ўринларда самарали бўлиши, айрим жараёнларда салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам жамият манфаатларига мос равишда одимлаш учун ўзини ўзи назорат қилишга кучли даражада эҳтиёж талаб қилинади. Бунда, айниқса, ўсмирлардаги эмоционал ҳолатларни назорат қилишни назарда тутиш муҳим аҳамият касб этади.

Шахснинг жамият ҳаётига кириб бориши, ўзига хос мавқени эгаллаши, ижтимоий жараёнларнинг фаол иштирокчиси бўлиши учун ундан у ёки бу даражадаги фаоллик талаб қилинади.

Тадқиқот натижаларидан маълум бўладики, ўсмир шахсида ижтимоийлашув жараёнидаги ўзини ўзи назорат қилиш ва ригидлик ўртасидаги ўзаро мутаносиблик аҳамиятли даража ($r=0,43$; $p\leq 0,01$) ни ташкил қилади. Мазкур ҳолат ўсмир шахсининг атроф-муҳит талабларига нисбатан фаол равишда муносабатга киришиши билан изоҳланади. Бу, ўз, навбатида ижтимоийлашув жараёнининг суръатларига таъсир этади. Шунингдек, бу жараён ўсмирларнинг инсонлар жамоаси, уларнинг ички оламига кириб бориши учун замин ҳозирлайди. Инсонлар ҳаётига назар ташлайдиган бўлсак, улар жамият талаблари, меъёрларини англаган ҳолда ўзлаштириб, шунга мувофиқ тарзда ҳаракат қиладилар. Жамият ҳаётидаги ўзгаришларни одатий ҳолат сифатида эътироф этиш туфайли уларда хавотирланиш юзага келмайди.

Тадқиқот натижаларидан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин: эмоционал ҳолатларда ўзини ўзи назорат қилишнинг ригидлик, хавотирланиш ҳолатлари билан алоқадорлиги мусбат ишора билан аҳамиятли

даражада бўлса, ригидлик билан алоқанинг аҳамиятлилик даражаси манфий ишорага эгадир; фаолият жараёнида ўзини ўзи назорат қилишнинг ригидлик ва хавотирланиш билан ўзаро алоқадорлиги аҳамиятли бўлса, реактивлик билан эса боғлиқлик қайд қилинмайди; ижтимоийлашув жараёнидаги ўзини ўзи назорат қилишнинг ригидлик, реактивлик каби темперамент хусусиятлари билан ўзаро алоқадорлиги аҳамиятли бўлса, эмоционал ҳолатлардан хавотирланиш билан боғлиқлиги кузатилмайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности // Психол. журн. – Москва, 2000. – №1. С. 15-26.
2. Маришук В.Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: Автореф. дис... докт. психол. наук. Л.: ЛГУ, 1982. – 38 с.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ УМУММАДАНИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИ УЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК МАДАНИЯТИНИНГ КОМПОНЕНТИ СИФАТИДА

Ҳ.Б.Таджиматова-Қўқон ДПИ, ўқитувчи

Аннотация: Ушбу тадқиқотимиз мазмуни ўқитувчининг умуммаданий компетенциясининг моҳиятини унинг педагогик маданиятининг ажралмас таркибий қисми сифатида аниқлаш, ОТМдан кейинги таълим босқичида ўқитувчининг умуммаданий компетенциясини ривожлантиришнинг концептуал моделини ишлаб чиқиш, умуммаданий компетенцияни педагогик фаолиятда муваффақият омилларидан бири сифатида баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичларини аниқлаш билан боғлиқ асосий назарий ғоя, фикр, қоидалардан ташкил топганлигини ўрганилади.

Калит сўз: Умуммаданий компетенция, ўқитувчи, педагогик маданият, концептуал модел, умуминсоний маданият, мулоқот маданияти, ҳуқ-атвор маданияти.

GENERAL COMPETENCE OF TEACHERS AS A COMPONENT OF THEIR PEDAGOGICAL CULTURE

Tadjimatova Hosiyatkhon Botirjon kizi. KSPI teacher

Annotation: The content of our research is to determine the nature of the general cultural competence of the teacher as an integral component of his pedagogical culture, to develop a conceptual model of the development of the general cultural competence of the teacher at the post-high school education stage, to determine the criteria and indicators of evaluating the general cultural competence as one of the success factors in pedagogical activities, It is studied that the idea is made up of rules.

Key word: Universal competence, teacher, pedagogical culture, conceptual model, universal culture, communicative culture, behavioral culture.

ОБЩАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЕЙ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Таджиматова Хосиятхон Ботиржоновна. учитель КГПИ

Аннотация: Содержание нашего исследования заключается в определении сущности общекультурной компетентности педагога как неотъемлемого компонента его педагогической культуры, разработке концептуальной модели развития общекультурной компетентности педагога в системе послевузовского образования. этап, для определения критериев и показателей оценки общекультурной компетентности как одного из факторов успешности педагогической деятельности. Изучается, что идея складывается из правил.

Ключевые слова: Универсальная компетентность, педагог, педагогическая культура, концептуальная модель, универсальная культура, коммуникативная культура, поведенческая культура.

Ўқитувчининг умуммаданий компетенцияси тушунчасини англаб тушунишни қуйидаги кетма-кетликда амалга оширамиз: маданият-таълим маданиятнинг намоён бўлиш соҳаси сифатида-педагогик маданият-ўқитувчининг педагогик маданияти-ўқитувчининг умумиймаданий компетенцияси.

Замонавий маънода маданият (лотинча cultura сўзидан) "инсон ҳаётини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг (ривожланишининг) специфик усули бўлиб, у моддий ва маънавий меҳнат маҳсулотларида, ижтимоий меъёрлар ва институтлар тизимида, маънавий қадриятларда, одамларнинг табиатга нисбатан, ўзаро бир-бирлари билан ва ўзларига нисбатан муносабатларининг мажмуида ифодаланади..."¹⁶.

Таълим ва маданият ўртасидаги ўзаро алоқалар нафақат таълим маданиятнинг таркибий қисми, унинг билишнинг муҳим соҳаларидан бири эканлиги билан боғлиқ: "...маданият – бу ижтимоий шахснинг прогрессив ўз-ўзини ишлаб чиқаришидир (яратишидир). Бу ҳолда таълим ижтимоий шахсининг бундай ўзини ўзи ишлаб чиқаришнинг энг муҳим технологияси, мазмуни ва шакли ҳисобланади"¹⁷. Олима А. Р.Валицкая таълимни "ижтимоий-маданий ҳаётнинг руҳан, маънавий етук, ахлоқан эркин шахсни шакллантириш, ер куррасидаги тамаддун ва маданиятнинг тақдири учун масъулият юкини кўтаришга, умуминсоний қадриятларни ҳимоя қилишга қодир шахснинг шаклланиши содир бўладиган фаолияти соҳаси" деб таърифлайди¹⁸.

Табиий-математик фанларнинг асосларини инсон фаолиятининг гуманистик мазмун билан тўлдирилган маҳсули сифатида ўргатиш кераклигини таъкидлаб, белгиялик файласуф Ж. Фурье шундай деб ёзади: "Шундай қилиб, илмий фанларни ўқитиш инсон борлигининг давомига, биз

¹⁶ Философский энциклопедический словарь /Гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др. - М.: Сов энцикл., 1983. - 839 с.

¹⁷ Георгиева Т. С. Образование как сфера культуры: пути обновления. - М.: Департамент культуры Международного центра систем обучения, 1992.-68 с.

¹⁸ Валицкая А. П. Философские основания современной парадигмы образования //Педагогика, 1997, № 3, с. 15-19.

қабул қилган қарорлар билан боғлиқ конкрет, Тадқиқот муаммосини илмий тушуниш зарурати, кўр жиҳатдан, таълимжараёнида маданиятни бериш, узатишнинг асосий воситаларидан бири – педагогнинг маданиятнинг ташувчиси сифатидаги ўзига хослиги, бетакрор индивидуаллигидан иборат эканлиги ҳолати билан белгиланади. Таълимнинг кадрят мўлжал, таянч, йўналишларининг ўзгариши, унинг маданиятни шакллантирувчи функция биринчи ўринга чиқариладиган янги парадигмасининг шакллантирилиши билан ўқитувчига ва унинг касбий фаолияти даражасига қўйиладиган талаблар муқаррар равишда ошади. Янги таълим парадигмасининг шаклланиши "педагогик тафаккур, фикрлашнинг турининг ўзини ўзгартириш йўлларида тадрижий, эволюцион тарзда амалга оширилади"¹⁹.

Сўнгги йилларда педагогик амалиёт тажрибаси вужудга келган вазиятда ўқитувчининг таҳсил олувчиларни шахсий маданиятни ривожлантиришга жалб қилиш воситаларини онгли, ахлоқий ва илмий жиҳатдан асосланган тарзда тўғри танлаш қобилияти педагогнинг зарур касбий-шахсий сифат, фазилатларидан бирига айланади. Хусусан, Ю.В.Сенко ва В.Е. Тамарин каби олимларнинг таъкидлашларича, "замонавий дидактикада ўқитиш, таълимда билиш жараёнларини тадқиқ қилиш ўқитиш, таълим иштирокчиларининг ўзаро фаолиятини таҳлил қилиш устуворлигига ўз ўрнини бўшатади. Ўқитиш, таълимга маданиятни шахсни шакллантириш функцияларига трансляция қилиш усули сифатида қаралади"²⁰.

"Педагогик маданият" тушунчаси одатда тўрт аспектда, жиҳатда ўрганилади: умуман жамиятнинг педагогик маданияти, оиланинг педагогик маданияти, таълим муассасасининг педагогик маданияти ва ўқитувчининг педагогик маданияти.

Ўқитувчининг педагогик маданияти деганда одатда ўқитувчи шахсининг касбий вазифаларини муваффақиятли бажаришга имкон берадиган сифат, фазилатлари йиғиндиси сифатида тушунилади. Масалан, Т.Е.Ковина ва А.Р. Шапкина каби олимларнинг фикрига кўра "... педагогик маданият ходимга хос бўлган ва унинг меҳнат фаолиятида намоён бўладиган мураккаб тизимли шахсий хосса сифатида тушунилади"²¹.

Ўқитувчилар орасида ўтказилган сўровнома натижалари ҳам уларнинг аксарияти ўқитувчининг умумий маданияти ва унинг педагогик маданияти ўртасида бевосита боғлиқликни кўришини тасдиқлади (№ 1-жадвал)

¹⁹ Валицкая А. П. Современные стратегии образования: варианты выбора//Педагогика, 1997, № 2, с. 3-8.

²⁰ Сенько Ю. В., Тамарин В. Э. Обучение и жизненный познавательный опыт учащихся. - М.: Знание, 1989. - 80 с. - (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Педагогика и психология", № 12).

²¹ Ковина Т. Е., Шапкина А. П. Аттестация педагогических и руководящих работников государственных и муниципальных образовательных учреждений в контексте педагогической культуры. - СПб: СПб. ун-т педагогического мастерства, 1996. - 38 с.

1-жадвал

Ўқитувчининг касбий фаолияти муваффақиятининг унинг умумий маданияти даражасига боғлиқлик даражасини баҳолаш

№№	Эҳтимолий жавоблар	Саволлар					
		Фикрингизча, ўқитувчининг касбий фаолиятининг муваффақиятининг умумий маданияти даражасига боғлиқми?			Фикрингизча, ўз касбий фаолиятингизнинг муваффақияти Сизнинг умумий маданиятингиз даражасига боғлиқми?		
		матем. ўқитувчилари п=108	рус тили ўқитувчилари п=104	тарих ўқитувчилари п=83	матем. ўқитувчилари	рус. тили ўқитувчилари	тарих ўқитувчилари
1.	Жиддий даражада боғлиқ	47,5%	92,3%	93,8%	36,1%	93,3%	66,7%
2.	Маълум даражада боғлиқ	51,6%	7,7%	6,2%	63,0%	6,7%	23,3%
3.	Сезиларсиз даражада боғлиқ	0,9%					
4.	Боғлиқ эмас	—	—	—	—	-	3,3%
5.	Жавоб беришга қийналаман	—	—	—	—	0,9%	6,7%

Жадвалдан кўришиб турганидек, математика ўқитувчиларининг мутлақ аксарияти, рус тили ва тарих ўқитувчиларининг ҳаммаси педагогик фаолият муваффақиятининг ўқитувчининг умумий маданияти даражасига боғлиқлигини тан олишади. Шу билан бирга, математика ўқитувчилари одатда рус тили ва тарих ўқитувчиларига қараганда бу боғлиқликнинг паст даражасини қайд этишади. Бу фактни математика ўқитувчиларининг биринчи ва ушбу биринчи саволнинг ўқитувчининг шахсан ўзига нисбатан маъносини муайянлаштирадиган иккинчи саволга жавобларининг фарқи ҳам тасдиқлайди. Масалан, рус тили ўқитувчилари иккала саволга деярли бир хил жавоб беришган. (Тарих ўқитувчиларининг ушбу саволларга жавобларидаги фарқ ҳам фаннинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ кўринади)

Ушбу учта фан ўқитувчиларининг ушбу муаммога фалсафий, методологик ёндашувларидаги фарқ сўровноманинг учинчи саволига жавобларда ҳам пайдо бўлди: "Сизнинг фикрингизча, ўқитувчининг қайси

фазилатлари унинг умумий маданияти учун энг муҳим ҳисобланади? (жавобларни аҳамиятининг пасайиши тартибида жойлаштиринг):

- адабий кўп ва пухта ўқиганлик, мамлакатингиз ва халқаро санъатни билиш;
- Россия ва жаҳон тарихини билиш;
- хорижий тилларни билиш;
- табиий-математика фанлари асосларини билиш;
- фалсафий билимлар;
- хулқ-атвор маданияти.
- нутқ маданияти.
- ўз минтақасини билиш;
- ҳар қандай бошқа жавоблар:...".

Математика ўқитувчиларининг атиги 4% "табиий-математик фанлар асосларини билиш" ўқитувчининг умумий маданиятининг сўнгги муҳим кўрсаткичи деб ҳисоблайди,, 10% ва 19% эса уни тегишли равишда иккинчи ва учинчи ўринга қўйишган. Таққослаш учун, рус тили ўқитувчиларининг 44% ва тарих ўқитувчиларининг 54% бу кўрсаткични охирига ўринга қўйишган.

Шу ўринда, математика ўқитувчилари умуман фалсафий билимларнинг ўқитувчининг умумий маданиятидаги ролини паст баҳолашларини ҳақидаги фактни таъкидлаб ўтишимиз лозим. Учинчи саволга жавоб беришда улардан фақат 24%, бу кўрсаткични дастлабки учта ўриндан бирига қўйди: 5% - биринчи ўринга, 7% - иккинчи, 12% - учинчи ўринга. Таққослаш учун, тарих ўқитувчиларининг 53% фалсафа ҳақидаги билимларни умумий маданият учун энг муҳим учта нарсадан бири сифатида баҳоладилар.

Педагогларнинг "Ўқитувчининг педагогик маданияти" иборасининг маъносини қандай тушунаси?"саволига жавоблари қизиқишга лойиқ. Жавоб берганларнинг 78% қайси бир даражада ўқитувчининг педагогик

Анъанавий тушунишда "компетенция" атамаси "маълум бир шахс билимлар, маълумотлар ва тажрибага эга бўлган масалалар доираси" сифатида талқин қилинади²². Шунинг ҳисобга олган ҳолда, тадқиқот мақсади ва фарази, гипотезасига мувофиқ биз ўқитувчининг умуммаданий компетенциясини талабаларни ўқитиладиган фаннинг маданий контексти билан таништиришга тайёрланганлиги ва тайёрлигини кўрсатадиган шахсий ва касбий характеристика, хусусият сифатида тушунамиз.

Ўқитувчининг умуммаданий компетенцияси - уни бирор аспект, жиҳатда (касбий фаолият, умуммаданий дунёқараш, илмий-фанга оид билимлар ва бошқ.) ўрганишда унинг моҳиятини очиб бериб бўлмайдиган тушунчадир. Тавсия этиладиган талқинда умуммаданий компетенция ўқитувчининг уни

²² Словарь иностранных слов. - 19-е изд., стер. - М.: Рус. яз., 1990. - 624 с.

ўрганишга кўп аспекти ёндашувни талаб қиладиган интегратив касбий ва шахсий характеристикаси бўлиб хизмат қилади.

Ўқитувчининг юқори даражадаги умуммаданий компетенцияси қуйидаги сифат, фазилатларни шакллантиришга ҳисса қўшади:

- табиий-математик фанларни умуминсоний маданиятнинг ажралмас қисми сифатида тушуниш, фундаментал илм-фаннинг ижтимоий функцияларини, унинг байналминаллик, интернационализм мактаби ва халқаро мулоқот воситаси сифатида ролини тушуниш;

- жамиятда сўнгги йилларда тарқалган ғайри-илмий қарашлар ва ақидаларга қарши тура олиш малакаси;

- умумтаълим мактабларининг замонавий дастур талаблари доирасида турдош фанлар асосларини билиши, шу асосда тегишли ўқув фанлари билан фанлараро алоқаларни амалга ошира олиш малакаси;

- замонавий илмий билимлар ривожланишининг асосий анъана, тенденцияларини билиш ва уларни ўқитиладиган фанда акс эттириш малакаси.

Ўқитувчининг умуммаданий малакаси унинг нутқ маданияти билан чамбарчас боғлиқ; у бой лексиконнинг (сўз, иборалар захирасининг) бойлигини, ўқитиладиган фаннинг специффик тили эркин, яхши билишни ва оғзаки сўзлаш, ҳикоя қилишда усталик, моҳирликни тақозо этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Философский энциклопедический словарь /Гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др. - М.: Сов энцикл., 1983. - 839 с.
2. Георгиева Т. С. Образование как сфера культуры: пути обновления. - М.: Департамент культуры Международного центра систем обучения, 1992.-68 с.
3. Валицкая А. П. Философские основания современной парадигмы образования //Педагогика, 1997, № 3, с. 15-19.
4. Кант И. О педагогике. Перевод с немецкого: В кн. И. Кант. Трактаты и письма. - М.: Наука, 1980.-710 с., с. 445-504
5. Дистервег А. О природосообразности и культуросообразности в обучении: В кн. Избр. пед. соч. Перевод с немецкого. - М.: Учпедгиз, 1956.- 374 с., с. 227-235.
6. Библер В.С. От наукоучения - к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. - М.: Политиздат, 1990. - 413 с.
7. Шредингер Э. Избранные труды по квантовой механике. Основы-вополагающие работы по волновой механике 1926-1927 г. Работы разных лет по квантовой механике. Методологические вопросы квантовой механики. Перевод с немецкого: В кн. Шредингер Э. Избранные труды по квантовой механике. Перевод с немецкого. - М.: Наука, 1976. - 424 е., с. 254-298.

5-SHO'BA. PSIXOLOGIYA FANLARI

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING MUAMMOLARI. PROBLEMS OF MODERN PSYCHOLOGY.

Z.U.Eshonqulova-Qo'qon DPI, psiholog

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda zamonaviy psixologiyaning muammolari va yechimlari aks etilgan.

Kalit so'zlar: pandemiya, psixologiya, texnologiya, virtual dunyo, internet.

Аннотация: В статье представлены проблемы и решения современной психологии.

Ключевые слова: пандемия, психология, технологии, виртуальный мир, интернет.

Abstract: This article reflects the problems and solutions of modern psychology today.

Keywords: Pandemic, Psychology, Technology, Virtual World, Internet.

Psixologiya nisbatan yangi fan ekanligi hech kimga sir emas. Uning kelib chiqishi 19 - asrning oxiriga to'g'ri keladi. Shu davrgacha psixologiya falsafa doirasida ko'rib chiqilar edi. Bir yarim asr davomida psixologlar ruhiyatning qonuniyatlarini kashf etdilar, insonning reaksiyalarini, uning xatti-harakatlarini o'rgandilar. Va shunga qaramay, ko'plab savollar ochiq qolmoqda va psixologiya fanning rivojlanishi va hayot sharoitlarining o'zgarishi tufayli yangilari yo'nalishlar paydo bo'lmoqda.

Hozirgi kunda 21 asr kompyuter va texnologiyalar asri ekanligini, jonli muloqot o'rnini onlayn muloqot egalladi. 2021 yilda pandemiya bolalarning va kattalarni butun avlodini kompyuterlarga bog'lab qo'ydi, ularni jonli muloqot qilish jarayonidan mahrum qildi. Psixologiyaning zamonaviy muammolari hozirda juda ko'p, biz bizning hayotimizga ta'sir qilmay qolmaydi va kelajak haqida o'ylashga majbur qiladila.

Nostandart holatlar: Odatda yoshi katta insonlar bilan suhbatlashganimizda bolaligida qanchalik xotirjam va hech qanday stresssli vaziyatlar bo'lmaganligini aytib o'tishadi. Turli xil kasalliklar haqida tassavurga ega bo'lmaganliklarini ta'kidlab o'tishadi.

Bugun-chi? Butun dunyoni o'ylashga majbur qilgan pandemiya hammani uyda qolishga, ota-onalar, bobo-buvilar bilan muloqotni chekladi. Keksa qarindoshlar esa ushbu kasallik tufayli bu dunyoni tark etishdi va ba'zi bir yaqinlar ular bilan xayrlashaolishmadi xam. Kelajak avlod uchun esa, bu undanda og'iroq.

Pandemiya onlayn mashg'ulotlar, yopiq sport seksiyalari, klublar ularni do'stlar bilan erkin uchrashish, dam olish va sport bilan shug'ullanish mumkin bo'lgan cheklovlar dunyosiga olib keldi. Dars jarayoni ham onlayn tarzga o'tilishi talaba va o'quvchilar o'rtasida biroz havotir hissini paydo bo'lishiga bu esa o'z navbatini ta'lim sifatini keskin tushib ketishiga sabab bo'ldi.

Psixologlarning ta'kidlashicha, kelajak avlod shunday psixologik muammoga duch keldilarki, ushbu muammoni asorati bir necha yillar davomida ta'limga o'z aksini ko'rsatmay qolmaydi.

Biz yuqorida sanab o'tgan muammolar asosan ijtimoiy omil hisoblanadi. Ammo asosiy psixologik muammolar nimadan iborat ekanligini ko'rib chiqaylik:

- do'q-pupisa, doimiy niqob kiyishni majburlash; buvisi yoki bobosinikiga tashrif buyurishni cheklash ularda doimiy qo'rquvni shakllantiradi. Bolalar ongida "yomon virus bor u xamma joyda", "siz kichkinasiz kasal bo'lmaysiz, lekin yoshi katta insonlarga yuqtirasiz va ular vafot etishlari mumkin" deya o'zlari uchun ham cheklovlar yaratadilar.

- bolaning rivojlanishi uchun uning xayotida to'g'ilgan kun muhim voqea hisoblanadi. Misol uchun 4 yoshli qiz, sentyabr oyida yangi bog'cha keldi, tug'ilgan kuni esa, dekabr oyida. Lekin ushbu oyda qizcha uyda bo'lganligi sababli do'stlari davrasida to'g'ilgan kunni nishonlay olmadi, cheklovlar tufayli bu voqea sodir bo'lmadi, u qizcha tengdoshlari oldida xammadan kichik bo'lib qoldi va bolalar orasida ajratib qo'yish holatlari. Bolaning berkilib olishi, do'stlarini bilan chiqishaolmaslik sabablariga olib keldi. Do'stlari va tengdoshlari bilan aloqaning yuqligi bolani ko'pligi imkoniyatlaridan mahrum qiladi.

Internetdagi dunyo: ilgari biz insonning hatti – xarakatini, xulq-atvorini bevosida suhbatlashish davomida kuzaolar edik, endilikda esa, bizga qanday obrazni ko'rsatib berishsa, shuni ko'rishga majburmiz.

Virtual dunyo cheksizdir. Bu yerda minglab insonlarni uchratish mumkin, ulardan biri ruhoniy, ikkinchisi qotil, uchinchisi shahzoda, to'rtinchisi ukangiz bo'ladi. Ob'ektiv ravishda siz kimning kimligini bilolmaysiz va siz bu odam tomonidan yaratilgan tasvirga ishonishga majbur bo'lasiz.

Inson biror narsani yozishga va o'chirishiga tahrirlashga imkoniyat bor. Lekin haqiqiy hayotda bunday emas. Bu esa insonlarda ishonchsizlik va barqarorlikni yo'qotishga olib keladi.

Psixologiyaning ishonchliligi va sifati muammosi.

Psixologiyaning navbatdagi muammosi bilimlarning ishonchliligidir. Bugungi kunda har bir kishi psixologiya haqida yozmoqda. Kurslarni, vebinarlarni tugatgan, psixologiya bo'yicha mutaxassis bo'lmagan o'qituvchi xam, travmatik hodisalarni boshdan kechirgan yoki muvaffaqiyatga erishganlar. Shu bilan birga, bir kishining shaxsiy tajribasi fanda faqat kichik bir kub ekanligi e'tirof etamiz. Psixologiyani rivojlanishiga insonlarga tadbqiq etishda bunday omillar ta'sir etmay qolmaydi.

Psixologiya haqida so'z yuritish, kimgadur maslahat berish yoki trening va vebinarlar o'tkazish uchun avvalam bor nazariy bilimlarga va amaliy tajribaga ega bo'lmog'i darkor. Shaxsiy tajriba muhimligi va xayotda baham ko'rish haqida hech kim baxslashmaydi. Lekin bittagina xayotiy tajriba tufayli sizning xayotingiz o'zgartirgan bo'lishi mumkin, lekin bu tajriba xammani xayotini o'zgartiraoladi degani emasku!

Psixologiya gumanitar fan hisoblanadi va aniqliqlikni yoqtiradi. Interdan hozir ko'plab ma'lumotlarni topish mumkin, hattoki kurslarni sotib olib psixologiyani o'rganish ham rusumga aylandi. Lekin ushbu ma'lumotlarni aniq dalilarga asoslanganligi yoki ushbu kurslarni ishlab chiqqan muallif haqiqatdan mutaxassis ekanligiga kim kafolat beradi?

Yana bir psixologiyani oldida turgan muammolari biri aralash yo'nalishlardir:

Zamonaviy psixologiyaning yana bir muammosi bir amaliy psixologlarning aralash yo'nalishlarni ishlashlaridir. Amaliy psixolog psixolog diplomini olgach aniq bir yo'nalish bo'yicha o'z malakasini oshirish muhim hisoblanadi. Kimdir aniq bir yo'nalishni tanlasa kimgadur bir nechta yo'nalishda ishlash qulay hisoblanadi. Ya'ni, kim uchundir, bioxeviorizm samarali bo'lsa, kim uchundir psixoanaliz yoki geshtalt yordam beradi.

Xulosa o'rnida biz yuqoridagi ko'rib chiqqan muammolar zamonaviy psixologiyaning hozirgi kunda yechimini topishi mumkin bo'lgan muammolar qatoridan desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy psixologiyaning muammolarining paydo bo'lishi jamiyat taraqqiyotiga, ushbu muammolarga yechim topishiga, insonlar turmush tarzini o'zgartirishi bilan bog'liq. Har qanday fanda muammo va yechim bo'lgani kabi psixologiyaga ham muammo va yechimlar mavjuddir!

Foydalanilgan adabiyotgan:

1. www.uzedu.uz
2. www.ziynet.uz
3. [www. Psicholog.uz](http://www.Psicholog.uz)

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ASOSIY MUAMMOLARI

Y.X.Alimova-Qo'qon DPI, magistrant

D.A.Solieva-Qo'qon DPI, psixologiya fanlar nomzodi, dotsent

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy psixologiyaning rivojlanish tendensiyalari va asosiy muammolari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: tendensiya, psixologiya, rivojlanish, kognitiv, mexanizm, texnologiya.

Abstract: this article discusses the development trends and main problems of modern psychology.

Key words: trend, psychology, development, cognitive, mechanism, technology.

21-asrning ikkinchi o'n yilligi boshlariga kelib, fan va amaliyot sifatida psixologiyada jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi va uning rivojlanishida yangi tendentsiyalar yuzaga keldi.

Tendensiyalar: 1. Zamonaviy psixologiyaning dominant sohalaridan biri kognitiv psixologiya bo'lib, u ko'p jihatdan inson miyasining kognitiv jarayonlarini modellashtirish imkonini beruvchi va insonning aqliy faoliyati mexanizmlarini tushunish uchun ko'plab yangi ma'lumotlarni taqdim etadigan kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq.

2. Jamiyatni insonparvarlashtirishda psixologiyaning roli ortadi. Gumanistik psixologiya zamonaviy psixologiyaning yo'nalishi sifatida psixologiyaning barcha sohalarining eng muhim sifatiga aylanadi, har qanday sohada psixolog ishining qimmatli tomonini ta'kidlaydi.

3. Psixologiya rivojlanishining sezilarli tendentsiyasi uning amaliy jihatlarining kuchayishi bo'ladi, ammo bu aqliy faoliyatning umumiy mexanizmlarini, psixologiyaning umumiy nazariy va uslubiy muammolarini o'rganishning dolzarbligini kamaytirmaydi.

4. 20-asrning 2-yarmida ilmiy psixologiya rivojlanishining xarakterli xususiyati turli ilmiy maktablar va yo'nalishlar o'rtasidagi chegaralarning bosqichma-bosqich yo'qolib borishi bo'ldi. Zamonaviy psixologik nazariyalarni birma-bir tasniflash va har qanday an'anaviy nazariy kontseptsiyaga bog'lash allaqachon qiyin.

Zamonaviy psixologik nazariyalar va empirik tadqiqotlarda turli xil psixologik tushunchalardan bilimlar tobora ko'proq integratsiya qilinmoqda: bixeviorizm, geshtalt psixologiyasi, psixoanaliz, genetik, gumanistik va kognitiv psixologiya. Psixologiya asta-sekin yagona ilmiy fanga aylanib bormoqda.

Ayni paytda, so'nggi yillarda psixologiya oldinga katta qadam tashladi, desak xato bo'lmaydi. Turli sohalar psixologlari tomonidan o'rganiladigan masalalar doirasi kengaydi, yangi yo'nalishlar va fanlar paydo bo'ldi, yangi tadqiqot usullari va metodlari ishlab chiqildi. Shunga ko'ra, psixologiya muammolari doirasi ham kengaydi.

Masalan, nazariy bilimlardan ularni amaliy qo'llashga o'tish ana shunday muammolardan biridir. Psixologiyaning aql, shaxs, qobiliyat va boshqa jihatlar haqida amaliyotda qo'llash mumkin bo'lmagan ko'plab tushunchalar mavjud.

Shunday qilib, empirik bilimlar asosida amaliy muammolarni hal qilishga imkon beradigan usullarni ishlab chiqish kerak.

Zamonaviy dunyoda psixologiyaning yana bir muammosi - bu bir fan doirasida qamrab olinishi kerak bo'lgan jarayonlar, holatlar va shaxsning xususiyatlarining xilma-xilligi. Ushbu hodisalarning ba'zilar yetarlicha batafsil tavsiflangan va yaxshi o'rganilgan, boshqalari esa hali to'liq o'rganilmagan va tahlil qilinmagan.

Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, psixologiyada biron bir kontseptsiyani ishlab chiqish juda qiyin, chunki bu fan rivojlanishining boshidanoq unda bir xil muammo bo'yicha diametral qarama-qarshi nuqtai nazarlarni ifodalashi mumkin bo'lgan ko'plab alohida oqimlar mavjud edi. Zamonaviy psixologiya turli xil nazariyalarning ko'pligidan xalos bo'lmadi. Bundan tashqari, ularning har biri ma'lum bir tor sohani o'rganish bilan shug'ullanadi va umuman fandagi keng fundamental bilimlarni ajratib ko'rsatish deyarli mumkin emas.

Yuqorida bayon etilgan muammolardan kelib chiqib, shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, psixologiya o'z rivojlanishining hozirgi bosqichida yangi, har tomonlama qamrab oluvchi fanning shakllanishi arafasida turibdi. Albatta,

uning shakllanish bosqichi juda uzoq vaqtni olishi mumkin, ammo baribir umid qilmoqchimanki, oxir-oqibat biz nazariy va amaliy bilimlarning to'liq tizimiga ega bo'lamiz, undan olish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://cribs.me/obshchaya-psikhologiya/osnovnye...>
2. <https://students-library.com/library/read/62694..>

6-SHO'BA. SOTSILOGIYA FANLARI

**ҲОЗИРГИ ЗАМОН ЦИВИЛИЗАЦИЯСИ ШАРОИТИДА ШАХС
МАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИЖТИМОЙ
ИНСТИТУТЛАРНИНГ РОЛИ**

**Б.Н.Жалилов- Қарши муҳандислик
иқтисодиёт институти, катта ўқитувчи**

Аннотация. Ушбу мақолада ҳозирги замон цивилизациясининг шахс маънавий қиёфасига объектив таъсирининг асосий йўналишлари, омиллари ва воситаларини, бу омиллар ва воситалар таъсирида шахс маънавий қиёфасида содир бўлган ўзгаришларни белгилаш тўғрисида фикр юритилган.

Калит сўзлар. Цивилизация, тарғибот, таълим-тарбия, шахс, ижтимоий институтлар

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные направления, факторы и инструменты объективного влияния современной цивилизации на духовный облик человека, а также изменения, которые произошли в духовном облике человека под влиянием этих факторов и средств.

Ключевые слова. Цивилизация, пропаганда, образование, личность, социальные институты

Annotation. This article discusses the main directions, factors and tools of the objective influence of modern civilization on the spiritual image of a person, as well as the changes that occurred in the spiritual image of a person under the influence of these factors and tools.

Keywords. Civilization, propaganda, education, personality, social institutions

Ҳозирги замон цивилизацияси шароитида шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш учун маънавий таълим-тарбия системаси фаолиятини турли ижтимоий гуруҳларнинг ўзига хос хусусиятларига, бугунги талабларга мос равишда йўлга қўйиш зарур эканлиги жуда аҳамиятлидир. Ушбу вазифа жамиятдаги турли ижтимоий институтларнинг тарбиявий имкониятларини ошириш ва мувофиқлаштириш орқали рўёбга чиқарилади. Шу асосга фуқароларга узлуксиз тарбиявий таъсир ўтказиш таъминланади.

Ижтимоий институтлар – инсон фаолиятининг турли шаклларида барқарорлик ато этиб турган норма ва қоидалар йиғиндисидир. Уларнинг шаклланиши жараёни, яъни институционализация бошқарилмайдиган хулқ-атворнинг бошқариладиган хулқ-атвор билан алмашинувига олиб келди. Бу алмашинув кишилиқ жамияти тараққиётига катта таъсир ўтказгани маълум. Шу маънода, ижтимоий институтларнинг вужудга келишини инқилобий феномен деб баҳолаш мумкин. Ижтимоий институтларнинг вужудга келиши стихияли тарзда содир бўлгани йўқ, албатта. Уларнинг вужудга келиши ва функционал фаолиятига маълум ижтимоий воқеалар замин яратди. Бизнинг фикримизча, илк ижтимоий институтларнинг юзага келиши қуйидаги сабаблар билан боғлиқ:

- кишилик жамияти тараққиётининг маълум босқичида янги шаклдаги эҳтиёжлар юзага кела бошлади; бу эҳтиёжларни фақат жамоа аъзоларининг ҳамкорликдаги, бир мақсадга қаратилган фаолияти ёрдамида қондириш мумкин эди;

- ижтимоий муносабатларнинг мураккаблашиб кетиши аниқ норма ва қоидаларга бўлган эҳтиёжни кучайтириб юборди;

- ижтимоий муносабатларнинг аниқ норма ва қоидаларга бўйсундирилиши эса ўз навбатида уларга амал қилмаган жамият аъзоларига нисбатан қўлланиладиган санкцияларнинг юзага келишига сабаб бўлди;

- ижтимоий муносабатларнинг мураккаблашиши жамиятдаги мақомлар ва роллар системасининг шаклланишига замин яратди.

Албатта, кишилик жамиятининг тараққий этгани сайин ижтимоий воқеалик ўзгара борди. Инсоният эҳтиёжи тубдан ўзгарди, ижтимоий муносабатлар янгича характер касб этди, кишилар ўртасидаги алоқаларни мувофиқлаштириш учун янги норма ва қоидаларни ишлаб чиқиш зарур бўлди. Бу жараёнлар таъсирида ижтимоий институтларнинг ҳам мазмуни, таркиби ва функциялари такомиллаша борди. Ҳозирги замон цивилизациясида жамиятда фаолият кўрсатаётган ижтимоий институтлар тўрт асосий функцияни бажармоқда:

- ижтимоий муносабатлар миқёсида жамият аъзоларининг фаолияти ва хулқ-атворини мувофиқлаштириб бориш;

- барча жамият аъзолари эҳтиёжлари ва манфаатларининг қондирилиши учун зарурий шарт-шароитлар яратиш;

- ижтимоий ҳаётни барқарорлаштириш, ижтимоий ҳамкорликни, турли синфлар ва табақалар ўртасидаги ҳамжиҳатликни кучайтириш;

- жамият аъзоларининг ижтимоийлашуви учун пойдевор яратиш.

Ижтимоий институтларнинг шаклланиши сабабларига, асосий функцияларига бир назар солишнинг ўзиёқ учун уларнинг шахс онги ва фаолиятига нақадар катта таъсир ўтказа олиши мумкинлигини, кенг тарбиявий имкониятларга эгалигини англаб етиш учун кифоя қилади. Бинобарин, ҳозирги замон цивилизацияси шароитида шахс маънавий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган саъй-ҳаракатларимизнинг асосий йўналишларидан бири “ижтимоий институтлар – шахс онги ва фаолияти” вектори бўйлаб бориши лозим. Бошқача айтадиган бўлсак, ижтимоий институтларнинг салоҳиятини кучайтириш, уларнинг шахсга таъсирини инсонпарварлаштириш орқали шахс маънавий қиёфасини ўзгартириш, унинг онги ва фаолиятини ҳозирги замон цивилизацияси салбий таъсиридан, турли маънавий хуружлардан ҳимоялаш мумкин бўлади.

Ижтимоий институтлар – оила, мактабгача тарбия муассасалари, умумтаълим мактаблари, олий ва ўрта махсус таълим масканлари, меҳнат жамоаси, жамоат ташкилотлари аждодларни авлодларга, ўтмишни бугунга боғловчи ворислик вазифасини бажаради, аждодлар тўплаган яхши ғазилатлар ва

хислатларни, билимларни билиш манбаи бўлиб хизмат қилади, инсоннинг мустақил шахс бўлиб камол топишида ҳал қилувчи омил вазифасини ўтайди.

Бизнинг давримиздаги маънавий таҳдидлардан шахсни бохабар қилиш, уни маънавий етуклик сари етаклаш ҳам ижтимоий институтларгина ҳал эта оладиган вазифалар туркумига киради. Бироқ, бунинг учун, ушбу ижтимоий институтларда мавжуд бўлган айрим муаммоларни ҳал қилиш йўллари хусусида бош қотириш лозим бўлади.

Маълумки, жамият, давлат, инсоннинг келажаги оиладан бошланади. Оила - жамиятнинг асосий бўғинидир. Оилада сингдирилган тарбия, Ватан, эл-юрт, мустақиллик озодлик ҳақида бериладиган илк тушунча ва тасаввурлар боланинг мурғак қалбида бир умрга муҳрланиб қолади. “Боланинг характери,- деб таъкидлаган эди мамлакатимизнинг биринчи раҳбари И.Каримов - табиати ва дунёқарабини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, оли-жаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчалар-нинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир.”[1,52] Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақлайдиган, миллий қадриятлар ривожини таъминлайдиган, янги авлодни дунёга келтириб, уни маънавий ва жисмоний баркамол қилиб тарбиялайдиган, жамиятнинг асосий негизи ҳисобланадиган муқаддас маскандир.

Мазкур муаммоларни бартараф қилиш учун “Оила” консалтинг марказини ташкил этиш, унинг бутун мамлакатни қамраб олишига эришиш лозим. Ушбу тадбир оиланинг шахс маънавий хавфсизлигини таъминлашдаги аҳамиятини оширади.

Ижтимоий институтлар системасида мактабгача тарбия муассасаларининг ўрни ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Унинг асосий вазифаси инсон камолоти асосларини шакллантиришдан, маънавий эҳтиёжлари ва дастлабки кўникмаларини вужудга келтиришдан иборат. Мактабгача тарбия муассасалари оиланинг фаровонлиги меъёрига ҳам жиддий таъсир ўтказади. Ушбу муассасаларнинг бесамар фаолияти давлатнинг катта маблағлари эвазига шакллантирилган аёл мутахассисларнинг узок муддат давомида ишлаб чиқариш жараёнидан, оила фаровонлигини ошириш имконидан ажралиб қолишига олиб келади. Фан ва техника тараққиёти жадаллашиб кетган, информациялар миқдори йил сайин ортиб бораётган бир шароитда уйда фарзанди билан қолишга мажбур бўлган аёл аста-секинлик билан мутахассислик малакасини йўқота боради. Мактабгача тарбия муассасалари самарали фаолият кўрсатса, улар имкон қадар кўпроқ болаларни қамраб ола олса, аёллар мутахассислик салоҳиятини йўқотиб улгурмай ишлаб чиқаришга қайтадилар.

Айни пайтда, умумтаълим мактабларида ёшларнинг маънавий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ишларни илмий асосда олиб бориш зарурияти кун тартибидан олингани йўқ. Илм-фан ютуқларига асосланган маънавий тадбирларгина тўрт асосий ижтимоий-руҳий омилнинг бўй кўрсатишига хизмат қилади:

- ўқувчида умуминсоний ва миллий қадриятларни ўрганишга эҳтиёжнинг ошиши;
- ижтимоий-иқтисодий, маънавий муаммоларни тўғри англашга ёрдам бериш;
- маънавий маданиятли ўқувчини шакллантириш замирида унинг жамият тараққиётига ҳисса қўшишини таъминлаш;
- маънавий маданиятни шакллантиришнинг муҳим манбаи бўлган ўтмиш маданий мероси, маънавий қадриятларини ҳозирги замон маданий ҳаёти билан ўзаро алоқада ўрганиш, амалий фаолиятда уларда олға сурилган илғор ғояларга риоя этиш, уларнинг умрбоқийлигини таъминлаш, ривожлантириш зарурлигини туб маънода англаб етиш.[2, 28-29]

Ёшларнинг маънавий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ишларни илмий асосда олиб бориш учун ўқитувчининг ижтимоий мақомини ҳам ошириш зарур. Бироқ бу борадаги саъй-ҳаракатларимиз ҳали етарли эмас. “Мақтаб деган улуғ даргоҳнинг инсон ва жамият тараққиётидаги ҳиссаси ва таъсирини, нафақат ёшларимиз, балки бутун халқимиз келажагини ҳал қиладиган ўқитувчи ва мураббийлар меҳнатини ҳеч нарса билан ўлчаб, қийслаб бўлмайди.” [3,131]

Юқоридаги мулоҳазалардан қуйидаги хулосалар келиб чиқади:

Маънавий таълим ва тарбияни турли ижтимоий гуруҳларнинг ўзига хос хусусиятларига, бугунги кун талабларига мос равишда йўлга қўйиш ва шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш учун жамиятдаги турли ижтимоий институтларнинг тарбиявий имкониятларини ошириш ва мувофиқлаштириш зарур. Ижтимоий институтлар – инсон фаолиятининг турли шакллариغا барқарорлик ато этиб турган норма ва қоидалар йиғиндисидир. Улар тўрт асосий функцияни бажаради: а) ижтимоий муносабатлар микёсида жамият аъзоларининг фаолиятини мувофиқлаштириб боради; б) барча жамият аъзолари эҳтиёжларининг қондирилиши учун шарт-шароит яратади; в) ижтимоий ҳаётни барқарорлаштиради, ижтимоий ҳамкорликни кучайтиради; г) жамият аъзоларининг ижтимоийлашуви учун пойдевор яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РҲЙХАТИ

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Чориев А. Инсон фалсафаси. Инсон тўғрисидаги фалсафий фикрлар тараққиёти. Биринчи китоб.- Т.:Ўзб. файл. миллий жамияти нашр., 2007
3. Румий Ж. Ичингдаги ичингдадир.- Т.: Ёзувчи, 1997.

PARAMETRGA BOG'LIQ KVADRAT TENGLAMANING ILDIZLARI HAQIDA

Aroyev Dilshod Davronovich

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Matematika kafedrası dotsenti, PhD.

Axmedova Gavxar Axadovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Matematika kafedrası katta o'qituvchisi

Bektosheva Shoxsanam Ahrorjon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada parametrğa bog'liq kvadrat tenglamaning ildizlari orasidagi ayrim munosabatlar o'rganiladi va bunday tipdagi masalalarni yechishda ishlatish qulay bo'lgan teorema keltiriladi.

Kalit so'zlar

Kvadrat tenglama, kvadrat funksiya, kvadrat uchhad, ildiz, diskriminant, tenglamalar sistemasi, tengsizliklar sistemasi.

Ko'p hollarda o'quvchilar parametrli kvadrat tenglamalar ildizlarini berilgan shartlarni qanoatlantiruvchi sonlarga nisbatan joylashuvini aniqlashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bularni aniqlashda bir qator hisoblash ishlarini amalga oshiradilar. Bunday masalalarni hal qilishning eng oson usuli haqida ma'lumotlar beramiz.

Ushbu

$$x^2 + px + q = 0 \quad (1)$$

kvadrat uchhad 2ta haqiqiy x_1 va x_2 ($x_1 < x_2$) ildizlarga ega bo'lsin. λ – bu ildizlardan farqli bo'lmagan biror haqiqiy son bo'lsin. Demak, λ soni quyidagi $(-\infty, x_1)$, (x_1, x_2) , (x_2, ∞) intervallardan birida yotadi. λ soni va kvadrat tenglamaning ildizlari x_1 va x_2 lar uchun quyidagi teoremlarni isbotlash mumkin.

1-teorema. λ soni (1) kvadrat tenglamaning har ikkala ildizidan kichik bo'lishi uchun ushbu

$$\begin{cases} \lambda^2 + \lambda p + q > 0, \\ 2\lambda + p < 0. \end{cases}$$

tengsizliklar bajarilishi zarur va yetarli.

2-teorema. λ soni (1) kvadrat tenglamaning x_1 va x_2 ildizlari orasida yotishi uchun ushbu

$$\lambda^2 + \lambda p + q < 0$$

tengsizlikning bajarilishi zarur va yetarli.

3-teorema. λ soni (1) kvadrat tenglamaning x_1 va x_2 ildizlaridan katta bo'lishi uchun

$$\begin{cases} \lambda^2 + \lambda p + q > 0, \\ 2\lambda + p > 0 \end{cases}$$

tengsizliklar bajarilishi zarur va yetarli.

Bu tasdiqlarning geometrik interpretatsiyasini ko'rib o'tamiz. Ushbu

$$f(x) = x^2 + px + q \quad (2)$$

(2) kvadrat funksiya Ox o'qini $(x_1, 0)$ va $(x_2, 0)$ nuqtalarda kesib o'tsin. $(x_1 \leq x_2)$. $(\lambda, 0)$ nuqta $(x_1, 0)$ va $(x_2, 0)$ nuqtalardan farqli bo'lgan biror nuqta bo'lsin. U holda yuqoridagi toeremani quyidagicha talqin mumkin.

4-teorema. (2) kvadrat funksiya grafigi Ox o'qini kesib o'tish nuqtalari $(\lambda, 0)$ nuqtadan o'ngda bo'lishi uchun ushbu

$$\begin{cases} D = p^2 - 4q \geq 0 \\ x_0 = -\frac{p}{2} > \lambda \\ f(\lambda) = \lambda^2 + p\lambda + q > 0 \end{cases}$$

tengsizliklar sistemasining bajarilishi zarur va yetarli.

5-teorema. $(\lambda, 0)$ nuqta (2) kvadrat funksiya grafigi Ox o'qini kesib o'tish nuqtalari orasida joylashgan bo'lishi uchun ushbu

$$f(\lambda) = \lambda^2 + p\lambda + q < 0$$

tengsizlik o'rinli bo'lishi zarur va yetarli.

6-teorema. (2) kvadrat funksiya grafigi Ox o'qini kesib o'tish nuqtalari $(\lambda, 0)$ nuqtadan chapda bo'lishi uchun ushbu

$$\begin{cases} D = p^2 - 4q \geq 0 \\ x_0 = -\frac{p}{2} < \lambda \\ f(\lambda) = \lambda^2 + p\lambda + q > 0 \end{cases}$$

tengsizlik o'rinli bo'lishi zarur va yetarli.

Agar (2) da kvadrat uchhadning diskriminanti $D = b^2 - 4ac$ va uning hosilasi $f'(x) = 2ax + b$ ning argument λ ga teng bo'lgandagi ishorasi ma'lum bo'lsa, λ sonining $f(x) = ax^2 + bx + c$ ($a \neq 0$) kvadrat funksiyaning ildizlari x_1 va x_2 larga nisbatan joylashuvini yuqoridagi shartlarga o'xshash quyidagicha talqin qilish mumkin [2].

Quyidagi tasdiqlar o'rinli.

$$1^0 \quad \lambda < x_1 < x_2 \Leftrightarrow \begin{cases} D > 0, \\ af(\lambda) > 0, \\ af'(\lambda) > 0. \end{cases}$$

$$2^0 \ x_1 < \lambda < x_2 \Leftrightarrow af(\lambda) < 0.$$

$$3^0 \ x_1 < x_2 < \lambda \Leftrightarrow \begin{cases} D > 0, \\ af(\lambda) > 0, \\ af'(\lambda) > 0. \end{cases}$$

1-misol. k ning qanday qiymatlarida $x^2 - (k+1)x + k^2 + k - 8 = 0$ tenglamaning ildizlaridan biri 2 dan katta, ikkinchisi 2 dan kichik bo'ladi?

Yechish. Yuqoridagi teoremaning 2-teoreмага ko'ra agar biz tenglamaning chap tomonini $f(x) = x^2 - (k+1)x + k^2 + k - 8$ funksiya deb qaraydigan bo'lsak, uning bitta ildizi 2 dan kichik, ikkinchi ildizi 2 dan katta bo'lishi uchun $f(2) < 0$ tengsizlikning bajarilishi zarur va yetarli.

$$f(2) = 4 - 2(k+1) + k^2 + k - 8 < 0$$

Bundan

$$k^2 - k - 6 > 0 \Leftrightarrow (k-3)(k+2) < 0$$

Demak $k \in (-2; 3)$ da berilgan tenglamaning bitta ildizi 2 dan kichik, ikkinchi ildizi 2 dan katta bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. Мельников И.И., Сергеев И.Н. Как решать задачи по математике на вступительных экзаменах. Москва. 1990.
2. Моденов В.П. Математика: Пособие для поступающих в вузы. Москва. "Новая волна" 2002.

ТАЪЛИМДА ЎҚИТУВЧИНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИ

Якубова Мархабо Юсуфовна,

Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада педагогик кадрларни тайёрлашни мукамаллаштириш йўллари излашга бўлган эҳтиёж мамлакатимиз ривожланишидаги янги ижтимоий-иқтисодий шароитлар ва таълимдаги ислохотлар асосида амалга оширилаётганлиги, инновация тушунчаси, таълимга инновацион ёндошишда ўқитувчининг инновацион фаолияти, ўқув жараёнида узлуксиз инновацияликка ўзгариши масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: педагогик кадрлар, эҳтиёж, ижтимоий-иқтисодий шароитлар, таълим ислохотлари, инновация, таълимга инновацион ёндошиш, ўқитувчининг инновацион фаолияти, ўқув жараёни, инновацияликка ўзгариш.

Аннотация. В статье освещается необходимость поиска путей совершенствования подготовки педагогических кадров на основе новых социально-экономических условий развития нашей страны и реформ в образовании, концепции инноваций, инновационной деятельности педагога в направлении инноваций в образовании, перехода образовательного процесса на непрерывное инновационное развитие.

Ключевые слова: педагогические кадры, потребность, социально-экономические условия, образовательные реформы, инновации, инновации в образовании, инновационная деятельность педагога, образовательный процесс, переход к инновациям.

Annotation. The article highlights the need to find ways to improve the training of teachers on the basis of the new socio-economic conditions of development of our country and reforms in education, the concept of innovation, innovative activity of the teacher in the direction of innovation in education, the transition of the educational process to continuous innovative development.

Keywords: teaching staff, need, socio-economic conditions, educational reforms, innovations, innovations in education, innovative activity of the teacher, educational process, transition to innovation.

Таълим тизимидаги инновациялар, уларни амалиётга киритиш, инновацион жараёнларни бошқаришни таҳлил қилиш орқали инновацион фаолият тушунчасини таърифлаш имконияти пайдо бўлди. Инновацион фаолият – педагогик жамоани ҳаракатга келтирувчи, олға бошловчи, тараккий эттирувчи кучдир. Бугунги кунда, педагогик кадрларни тайёрлашни мукаммаллаштириш йўллари излашга бўлган эҳтиёж мамлакатимиз ривожланишидаги янги ижтимоий-иқтисодий шароитлар ва таълимдаги ислохотлар қўйган талабдан келиб чиқмоқда. Меҳнат бозоридаги педагогик маълумотга эга бўлган мутахассисларга бўлган талаб бўлажак ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёрлашни ташкил этишни талаб қилади. Бу эса таълим соҳасидаги бўлажак кадрларни янада юқори даражадаги билимларни эгаллашларига ва инновацион потенциалнинг шаклланишига имкон беради.

Бўлажак ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёргарлигини шакллантириш муаммолари кўпқирралидир, аммо унинг ечими асосан рақобатбардош мутахассисларни тайёрлашга бўлган ижтимоий буюртма билан уни амалга ошириш имконияти ўртасидаги қарама-қаршиликларни ҳал этиш билан боғлангандир.

Ўрганиш борасида Н.Н.Азизхўжаева, Б.Л.Фарберман, Н.Саидахмедов, М.Очилов, Б.Р.Адизов, М.Ҳ.Махмудов, С.Зиямухамедова, Б.Зиямухамедов, У.Нишоналиев, Р.Жўраев, Ў.Толипов, В.П.Беспалько, М.Т.Громкова, В.А.Сластенин, Л.С.Подымова, М.В.Кларин, Е.П.Морозов, П.И.Пидкасистый, Н.В.Коноплина, А.Я.Найн, М.М.Поташник, Хуторский А.В., Н.Р.Юсуфбекова, В.И.Андреев, П.Г.Шедровицкий ва бошқалар илмий изланишлар олиб боришган Ўқитувчи инновацион фаолиятининг алоҳида ва умумий жиҳатларини Инновация тушунчаси илмий педагогик адабиётларда турлича талқин этилади. В.И.Андреев инновация сўзи остида мактабдаги ўқув-тарбия жараёнига киритиладиган янгиликни, оригиналликни тушунади. А.Я.Найн эса: “инновация деганда умуман янгича таълимни (ўзгача ёндошув), мавжуд таълим технологияси моҳиятини ўзгартирувчи янги ғояни, янги типдаги ўқув юртини ёки таълимни бошқаришни тушунамиз” дейди. М.М.Поташник инновация деб янгиликни эгаллаш жараёнини тушунади.

П.Г.Шедровицкий бу – қандайдир уюштирилган фаолиятни бир соҳадан бошқасига ўтказиш ҳаракатидир деб айтади.

А.Ф.Балакирев ўз ишида ушбу тушунчанинг латинчадан келиб чиққанига таяниб (in- ичида, novus- янги), инновация терминини янгилик, янгиликни татбиқ этиш деб талқин этиш лозимлиги таъкидлайди. Бизнинг фикримизча, инновация – бу субъектив янгилик бўлиб, у маълум конкрет одам ёки билим юрти учун янгилик бўлгани ҳолда, бошқалар эса ундан илгарироқ етарлича хабардор бўлган бўлишади. Н.И.Лапин, “янгиликни татбиқ этиш” (innovation) сўзини этимология нуқтаи назаридан талқин этади ва уни татбиқ этиш, яъни қандайдир янгиликни яратиш ва фойдаланиш маъносини билдиради деб ҳисоблайди. Бу ерда маълум ижтимоий талабга жавобан юзага келган ва бу талабни қондирадиган амалий воситани ифодаловчи янгилик ҳақида гап бормоқда. Шунингдек, таълимда педагогик амалиётда янгиликни яратиш, эгаллаш, фойдаланиш ва тарқатиш бўйича фаолиятлар мажмуини ҳам инновацион жараён деб аташади. Таълим соҳасида юзага келадиган инновациялар ҳар доим ҳам назарий асосга эга бўлавермайди, чунки новатор ўқитувчилар одатда ўз авторлик мактабларини, концепцияларини, янги дастурларини, услубларини ва ҳ.к. амалий иш давомида ишлаб чиқади.

Француз олими Э.Брансуик эҳтимоли бўлган педагогик янгиликларнинг уч турини ажратади:

1. Янгилик сифатида тўлиқ янги ва илгари номаълум бўлган таълим ғоялари ва ҳаракатлари юзага чиқади.

2. Энг кўп миқдордаги янгиликлар мослаштирилган, кенгайтирилган ёки қайта тузилган ғоя ва ҳаракатлардан иборат бўлиб, маълум соҳа ва даврда алоҳида аҳамият касб этади.

3. Педагогик янгиликлар янги ҳолатларда, ўзгартирилган шароитларда юзага келади ва бу шароитлар маълум ижобий ғояларнинг самарасини кафолатлайди.

А.Я.Найн ўқув жараёнини узлуксиз инновацияликка ўзгаришини кўрсатади. Унинг таъкидлашича, таълимдаги инновациялар фақат педагогик жараён барча иштирокчиларининг (ўқитувчи ва ўқувчилар) уни англаш ва амалга оширишга тайёр бўлганларидагина мумкиндир ва янгиликни ўзини, унинг принципларини янги таълим технологияларини ишлаб чиқиш бўйича, янги ўқув режалари, дастурлари, дарсликлар, ўқув-методик қўлланмалар тайёрлаш бўйича олдиндан катта ҳозирлик кўриш талаб этилади. Шунингдек, «Инновацион фаолият – бу янги ижтимоий талаблар билан анъанавий меъёрларнинг мос келмаслиги, ёхуд амалиётнинг янги шаклланаётган меъёрининг мавжуд меъёр билан тўқнашуви натижасида вужудга келган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолиятдир»,–деб таъкидлайди М.Очилов.

Демак, инновацион фаолият бу амалиёт ва назариянинг муҳим қисми бўлиб, ижтимоий-маданий объект сифатларини яхшилашга қаратилган

ижтимоий субъектларнинг ҳаракат тизими бўлиб, у маълум доирадаги муаммоларни ечиш қобилиятигина эмас, балки ҳар қандай вазиятдаги муаммоларни ечиш учун мотивацион тайёргарликка эга бўлишдир. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг марказий масаласи ўқув жараёнини самарали ташкил этишдан иборатдир. Бу ўз навбатида таълимга инновацион ёндашишни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ernazarova G.O., Isroilov Q.T. Pedagogical development technology creativity of future teachers of history in the conditions of higher education/ *Academicia an International Multidisciplinary Research journal*, Vol.11., Vol 11, Issue 2, February 2021 (ISSN: 2249 – 7137) page № 532-536
2. Очилов М. Педагогик технологиялар.-Тошкент: ўқитувчи, 2006.-91-бет.
3. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006.

ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КРЕАТИВ ТАФАККУРНИНГ АҲАМИЯТИ

Гулчехра Гаффарова,

**Чирчиқ давлат педагогика университети Гуманитар фанлар
факультети профессори, фалсафа фанлари доктори,**

gafforovagulchehra3@gmail.com

Холмахматова Шахноза,

**Чирчиқ давлат педагогика университети Гуманитар фанлар
факультети 2-курс магистранти**

Аннотация. Креативлик инсоннинг ахборотларни қайта ишлаш асосида янги инновацион натижалар олиш жараёнидир. Ушбу мақолада креативликнинг моҳияти ва унинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: “рақамлашган иқтисод”, “креатив иқтисод”, креативлик, инсон капитали, тизим, мураккаб тизим, синергетика.

Аннотация. Креативность – это процесс получения новых инновационных результатов на основе обработки информации человеком. В данной статье анализируется сущность понятие креативность и его характеристики.

Ключевые слова: “цифровая экономика”, “креативная экономика”, креативность, мышление, человеческий капитал, система, сложная система, синергетика.

Annotation. Creativity is the process of obtaining new innovative results based on human information processing. This article analyzes the essence of the concept of creativity and its characteristics.

Keywords: “digital economy”, “creative economy”, creativity, thinking, human capital, system, complex system, synergetics.

Бугунги жамият ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётган даврда яшамоқдамиз. Бу даврда инновацион ғоялар,

ишланмалар ва технологияларни янада ривожлантириш талаб этилади. Инсон капиталини ёшларимизда янада ривожлантиришда улардаги креативлик муҳим аҳмият касб этади. Инсон креативлигига эътиборнинг тобора ортиб, ижтимоий аҳамият касб этаётганлиги ижтимоий тараққиёт хусусиятлари билан боғлиқдир. Буни нималарда қўриш мумкин? Яъни замонавий ривожланиш моделларида кўрсатилишича, инсоният эндиликда билим ва ахборот, инсон тафаккури асосий капитал бўлиб бораётган “когнитив жамият” ёки “креатив иқтисодга” [1, 32-33] қадам қўймоқда.

Бугунги кунда энг креатив мамлакат сифатида Буюк Британия, АҚШ ва Германия эътироф этилмоқда. Маълумотларга кўра Германияда креатив синф 1 млн кишини ташкил этади [2].

Креативлик шахснинг тафаккури, ҳиссиётлари, мулоқотида, турли фаолият соҳаларида, фаолият натижалари ва мазкур натижаларни яратишда намоён бўлувчи ижод, янгилик яратишга бўлган қобилиятидир. Оддий сўз билан айтганда креативлик муаммони тез ва ноодатий ҳал қилишдир.

Х.Гарднер тадқиқотларига кўра, креативлик бир неча турга бўлинади. Яъни, инсонда креативлик лингвистик, мантикий математик, маконни ифода этишда, тана-кинестик, мусиқа, шахслараро, натуралистик турларда намоён бўлиши мумкин. Натижада креатив шахс, креатив маҳсулот, креатив муҳит вужудга келади.

Креативликнинг даражалари мавжуд бўлиб, улар юқори ва оддий креативликдир. Юқори даражадаги креативлик янги тамойил, йўналиш, ғояларни яратишда намоён бўлади. Масалан, буюк аллома А.Навоийнинг туркий тилни юксалтиришдаги хизматлари, Ибн Сино, Хоразмийнинг иилмий ижоди, интернетнинг, турли компьютер дастурларининг кашф этилиши, А.Эйнштейн томонидан нисбийлик назариясининг яратилиши шахснинг юқори даражадаги креативлигининг ифодасидир. Оддий креативлик эса турли маҳсулотлар, ғояларни янада такомиллаштириш, фаолият алгоритмларини янада самарадор қилишда ва бошқа кундалик ҳаётнинг турли жабҳаларида намоён бўлади.

Креативликка фанлараро ёндашув ҳам мавжуд бўлиб, уларга қуйидагиларни мисол қилиш мумкин: Фалсафий, когнитив (интеллект, билим), креативлика таъсир этувчи эмоционаллик ва муҳит омиллари [3, 50-56]. Дж.Гилфорд дивергент тафаккурни креативликнинг асоси сифатида эътироф этади. Дивергент тафаккур муаммони ҳал қилиш давомида ночизиқли фикрлашнинг мавжудлиги бўлиб, инсон муаммонинг бир қанча тўғри ечими борлигини кўра олади. С.Медник эса ижодий жараёнда конвергент ва дивергент ташкил этувчилар бирлиги муҳим эканлигини таъкидлайди. Конвергентлик муаммони ҳал қилишнинг ягона тўғри ечимини топа билишдир [4, 162.].

Замонавий тадқиқотларда креативлик муаммосини молекуляр даражада ўрганиш кучайиб бормоқда. М.Боден когнитив ёндашув доирасида креативликни компьютер моделлаштириш асосида ўрганмоқда. Олим ўз

тадқиқотларида комбинацион, тадқиқотчилик, қайта яратувчилик каби креативлик турларини кўрсатиб ўтади [3, 50-56]. Шунингдек, креативлик “Креативлик социопсихологияси” каби фанлараро ёндашув соҳасида ҳам кенг тадқиқ этилмоқда. Креативлик социологиясида психология, психологии, педагогика, иқтисодиёт, менежментга асосланган ҳолда креативлик муаммосини эмпирик жиҳатдан ўрганилади. Кейинги 10-15 йилда эса креативликни нейрофизиологик ёндашув асосида ўрганиш ҳам фанлараро ёндашув сифатида ўз ўрнига эга бўлиб бормоқда [5-8].

Синергетик ёндашувда креативлик, мураккаб ўз ўзини ташкил этувчи жараён сифатида кўрилади. Яратиш демак, янгининг туғилишига кўмаклашиш; б) инсоннинг ўзидаги мавжуд тафаккур деб номланган синтетик қобилиятининг фаолият билан фаоллаштиришдир. Ақлий фаолиятдаги синтез эса муаммоларга холистик қарашнинг мавжудлигидир” [9, 21]. Демак, инсон онги автопоэзис назариясига асосан ўз ўзини тинимсиз янгилаб, ўзгартириб, янгитдан барпо этувчи тизимдир. Е.Князева фикрига асосан креативликнинг намоён бўлиши ҳам мураккаб синергетик жараён бўлиб, унда хаос муҳим ўрин тутди. Чунки хаос – эволюциянинг асосий элементдир. Олим мураккаб тизимларнинг ташкил топишидаги бундай қонуният инсон креативлигига ҳам тегишли деб ҳисоблайди. Инсон ўзининг уйғун ҳолатидан чиқиб, хаос ҳолатига тушар экан, ижод учун эркинликни топади ва бунинг натижасида янгиликлар яратади. Кўриниб турибдики синергетик ёндашув креативликни мураккаб тизим сифатида ўрганади, унинг инсоннинг ўз ўзини ташкил этиб боровчи қобилияти сифатида эътироф этади.

Хулоса қилиш мумкинки бугунги кунда инсон капитали бу глобал жаҳон бозорида мамлакат рақобатбардошлигини таъминловчи инновацион креатив меҳнат ресурслари, ишлаб чиқаришга хос билимлар, интеллектуал капитал ва барча соҳалардаги янги технологик жараёнларни ўз ичига олади. Креативлик инсон капитали кўрсаткичининг жисмоний, интеллектуал каби асосий ташкил этувчиларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун креативлик замонавий инновацияларнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида инновацияларни (техник креативликни), бизнесни (иқтисодий креативликни) ва маданий (бадий креативликни) мужассам этган ўзаро боғлиқ тизимга айланиши лозим. Ақлий фаолиятдаги синтез, холистик қарашнинг мавжудлиги эса креатив қобилият ривожини таъминлашди. Шунинг учун ёшларимиздаги креатив қобилиятни ривожлантиришда таълимнинг барча босқичларида илмий-методологик дастурлар асосида тизимли фаолият олиб бориш; креативликни ривожлантиришни таъминловчи шарт шароитларни яратиш муҳим ижтимоий, ғносеологик масаладир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Флорида Р. Креативный класс: люди которые создают будущее. - М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2016. – С.32-33.

2. Эпистемология креативности. Отв. ред. Е.Н.Князева. - М.: Канон+РООИ. Реабилитация, 2013. 520 с.
3. Боровинская Д.Н. К Вопросу о классификации теорий креативности. Вестник Томского государственного университета. 2014. № 385. С. 50–56
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. Питер; СПб.; 2009. С. 162.
5. Carlsson, I. On the neurobiology of creativity. Differences in frontal activity between high and low creative subjects / I. Carlsson, P. Wendt, J. Risberg // Neuropsychology. – 2000. – V. 38. – № 6. – P. 873–885.
6. Мальцев, В.П. Современные представления о нейрофизиологических механизмах креативного мышления индивидов /В.П. Мальцев, Д.З. Шибкова // Актуальные вопросы естествознания начала 21 века: Сборник научных статей. – Казань: Изд-во «Печать-Сервис-XXI век», 2010. – С. 164–172;
7. Мелик-Пашаев, А.А. Об источнике способности человека к художественному творчеству / А.А. Мелик-Пашаев // Вопросы психологии. – 1998.–№ 1. – С.76–82;
8. Нагорнова, Ж.В. Динамика мощности ЭЭГ при выполнении заданий на вербальную (образную) креативность / Ж.В. Нагорнова // Физиология человека. – 2007. – Т. 33, № 3. – С. 26.
9. Князева. Е. Творчество: эпистемологический анализ. Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. Е.Н. Князева. – М.: ИФ РАН, 2011. - С. 21.

«НАУКА - ОБРАЗОВАНИЕ – ВЫСОКИЕ ТЕХНОЛОГИИ» В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФСКО – АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Э.М. Иззетова, профессор, доктор философских наук

Аннотация: В контексте аксиологического подхода рассмотрена проблема гуманизации науки и образования. Обоснован амбивалентный характер влияния науки и высоких технологий на общество. Дан анализ виртуального мира и определены признаки ноосферного образования.

Ключевые слова: аксиологическая составляющая, гуманизация науки, ноосферное образование, информационно-цифровые технологии, общество, человек, информационная культура, реальный и виртуальный мир.

Annotatsiya: Fan va ta'limni insonparvarlashtirish muammosi aksiologik yondashuv kontekstida ko'rib chiqiladi. Fan va yuqori texnologiyalarning jamiyatga ta'sirining noaniqligi asoslanadi. Virtual olam tahlili berilgan va noosfera hosil bo'lish belgilari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: aksiologik komponent, fanni insonparvarlashtirish, noosfera ta'limi, axborot va raqamli texnologiyalar, jamiyat, shaxs, axborot madaniyati, real va virtual dunyo.

Abstract: The problem of humanization of science and education is considered in the context of the axiological approach. The ambivalent nature of the influence of science and high technologies on society is substantiated. The analysis of the

virtual world is given and the signs of noospheric formation are determined.

Key words: axiological component, humanization of science, noospheric education, information and digital technologies, society, person, information culture, real and virtual world.

В современном динамично развивающемся мире наука и технологии оказывают мощное воздействие на человека и общество, являются важнейшими факторами развития цифровой цивилизации. Техника и технологии все больше внедряются в обыденную жизнь человека в виде компьютеров, интернета, сотовых телефонов, гаджетов, планшетов, «умной» техники, искусственного интеллекта и др. Но при этом проявляются и негативные тенденции в виде жесткой привязанности к компьютерам, мобильным телефонам и т.д. Особой проблемой становится приобщение к информации, которая оказывает негативное влияние на психику человека, навязывает стереотипы, ориентирующие на деструктивное поведение.

В этом контексте на первый план выходят вопросы ценностных измерений науки, инновационных технологий и образования. Мы являемся свидетелями возникновения электронно-цифровой аксиологии, которая предполагает необходимость формирования у современного человека особой цифровой культуры. Этот феномен является элементом общечеловеческой культуры и обязательным условием комфортного существования в социуме. Для успешной реализации данной задачи требуется адаптация человека к постоянно меняющимся условиям социального пространства, где он пребывает в диалектическом симбиозе с новейшими цифровыми технологиями [2,20].

Гуманизация духовной сферы не возможна без гуманизации общества в целом, которая является неотъемлемым фактором социального развития. Если общество негуманно, то в нём по определению невозможно достойное существование человека как личности, причём речь идёт не только о его социальном, но и о духовном и элементарном природно-физическом бытии. В целом научно-технический прогресс и вытекающая из него цифровизация теряют смысл без соответствующего реформирования культурной среды.

Реалии сегодняшнего дня показывают, что социальная, интеллектуальная активность людей сместилась в плоскость виртуальной реальности. Широкое распространение интернета ознаменовало собой формирование особого виртуального мира, наполненного новыми информационно-коммуникационными связями, такими как социальные сети, электронные библиотеки, онлайн образование, виртуальный туризм, онлайн игры и т.д. При этом реальный и виртуальный миры оказались в отношениях взаимозависимости, а их слияние привело к образованию ещё одного - «гибридного» мира. В этом мире человеку приходится совершать жизненно важные действия в реальном бытии, но при этом использовать потенциал и ресурсы мира виртуального [3, 6]. Необходимым условием для успешной

реализации такого рода интеракций является эффективность цифровых технологий и доступ к ресурсам цифровой инфраструктуры.

Инновационные технологии становятся всё более совершенными и функциональными. Благодаря этим технологиям человек коммуницирует с окружающим миром: приобретает знания, получает образование в онлайн-режиме, дистанционно, строит бизнес, проводит досуг, осуществляет общение независимо от пространственной удалённости его участников. Подобное виртуальное бытие весьма привлекательно, однако оно не предполагает целенаправленной рефлексии, углублённого самопознания и даже элементарного осознания собственного одиночества от пребывания в отрыве от общества [4, 102]. Набирает обороты процесс радикальной индивидуализации и плюрализации в создании и использовании знаний. Вследствие происходящих трансформаций научное знание, выступавшее основой индустриального производства, основой мировоззрения и духовным авторитетом светского общества, в условиях новой реальности начинает терять свою общезначимую ценность для пользователей, становится дифференцированным и фрагментарным, смешиваясь с контентом глобальной сети.

В рамках информационно-цифрового общества создается новая модель науки, меняется характер научной деятельности, которая связана с революцией в средствах получения, хранения, обработки, передачи информации и знаний. Речь идет о гуманизированной модели науки, которая включает такие параметры, как «переосмысление ее роли и места в развитии человечества; стремление к достижению целостности научного знания на основе формирования единой научной картины мира, фундаментализации, интеграции научного знания, отхода от узкой дисциплинарности в науке» [6]. Мировоззренческий статус науки сегодня сопряжен с решением проблемы поиска стратегии выживания человечества в условиях кризиса техногенной цивилизации и определением дальнейших путей ее развития.

Современное общество с его высокими технологиями создало ряд проблем специфического информационно-экологического характера: информационная безопасность личности и общества, информационные войны, управление и манипуляция массовым сознанием, компьютерная преступность, криптохакеры, коммерциализация, агрессивность дискурса, киборгизация, компьютерная игровая наркомания. Этим объясняется особая актуальность формирования и внедрения гуманистической модели информационно-цифровой культуры через систему образования.

Образование для современного человека имеет своей целью не столько обучить традиционным алгоритмам в мышлении и практике, сколько умению выбрать необходимую информацию, осмыслить её, привести обработанную информацию в соответствие со своими потребностями. Действия, основанные не на традиции, а на информации - определяющая черта современного человека. Эффективное формирование информационной

культуры способствует успешному решению задач образования: а) оказывает влияние на широту кругозора личности, меру ее информированности; б) способствует осуществлению логических операций, развивая мышление; в) способствует развитию толерантности, плюрализма мировоззрения; г) воздействует на личность, вырабатывая критическое мышление; д) развивает информационный интеллект, способность обрабатывать большие потоки информации. Вместо принципа «образование – на всю жизнь» главным становится принцип «образование – через всю жизнь».

В системе образования активно идет процесс перехода от информационно - знаниевой подачи материала к модели проблемно-поисковой. Вхождение человечества в цифровую эпоху ставит большие задачи перед образованием. Новую парадигму образования называют ноосферно-информационной, которая включает в себя такие компоненты, как ноосферизация, инновационность, информация и гуманизация. «Эта парадигма образования должна подготовить специалиста цифровой эпохи, а ядром этой подготовки выступает интегральное мышление – основа нового тренда знаний» [8, 81].

Важную роль в этом процессе играет гуманитарное образование, через которое транслируются культурные ценности, знания, нормы, идеалы, формы воспроизводства национально-культурного мира. Поэтому образование можно рассматривать не только как систему профессиональной подготовки, но и как инструмент обеспечения духовной безопасности. В этом контексте особое место занимает информационно-цифровая культура, которая является относительно целостной подсистемой общей и профессиональной культуры человека. «Структура ее представлена несколькими взаимосвязанными компонентами: аксиологическим, коммуникативно-этическим, познавательным - интеллектуальным, прогностическим, прикладным и правовым» [9, 124].

В рамках данной статьи особый интерес представляет аксиологическая составляющая, которая характеризуется личностным осознанием гуманистической ценности информационной деятельности человека. А так же коммуникативно-этический компонент, который характеризуется культурой общения и сотрудничества в области электронно-цифровых контактов, эффективным использованием возможностей телекоммуникаций для межличностного, коллективного взаимодействия. Познавательный интеллектуальный компонент связан с компетентностью и свободной ориентацией в сфере информационно-цифровых технологий, гибкостью мышления. Прикладной параметр освобождает от рутинных операций, расширяет возможности использования информационно-компьютерных технологий для наиболее эффективного решения научно-теоретических, учебных и профессиональных задач.

Наше резюме сводится к следующему. Философско-гуманистический подход к данной проблеме строится на балансе перспектив развития науки, образования, цифровых технологий и общества. Игнорирование ценностное – этических оснований науки, образования, информационной культуры –

особенно опасно в условиях социальной трансформации. Главной задачей становится воспитание личной нравственной ответственности за распространение информации, а также выработку у личности культуры производства и потребления информации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тимофеев А. В. Этический релятивизм как тенденция интерпретации ценностей культуры // Научное мнение . 2019 . № 3. С. 19-21.
2. Кешелава А. В., Буданов В. Г., Румянцев В. Ю. Введение в «Цифровую» экономику. – М., 2017. - 28 с.
3. Guryanova A. , Khafiyatullina E. , Kolibanov A. , Makhovikov A., Frolov V. Philosophical View on Human Existence in the World of Technic and Information // The Impact of Information on Modern Humans: Advances in Intelligent Systems and Computing. Vol. 622. Cham: Springer, 2018 . P. 97-104.
- 4.Добродний Д.Г. Интернет как фактор социальных и эпистемологических трансформаций//Материалы международной научной конференции: «Интеллектуальная культура Беларуси: когнитивный и прогностический потенциал социально- философского знания. Т.2. -Минск, 2019. – С.70 – 73.
- 5.Дыдышко И.И. Техническое образование – источник формирования специалиста цифровой эпохи // Материалы международной научной конференции: «Интеллектуальная культура Беларуси: когнитивный и прогностический потенциал социально- философского знания. Т.2. - Минск, 2019. - С. 79 – 82.
- 6.Измайлов И. В. Структура формирования информационной культуры студента в условиях модернизации высшего образования // Регионология. – 2012. - №3. - С.122 – 128.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ

Кодиров Барҳаётжон Собиржонович

Қўқон давлат педагогика институти катта ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада кластерли ёндашув моҳияти ва уларни амалга жорий этилиши инновацион ривожланишнинг муҳим омили эканлиги фалсафий таҳлил этилган.

Калит сўзлар: инновация, ривожланиш, кластер, инсон капитали, таълим, инновацион ривожланиш.

Аннотация. В статье философски анализируется сущность кластерного подхода и его реализация как важного фактора инновационного развития.

Ключевые слова: инновации, развитие, кластер, человеческий капитал, образование, инновационное развитие.

Abstract. The article philosophically analyzes the essence of the cluster approach and its implementation as an important factor in innovative development.

Keywords: innovation, development, cluster, human capital, education, innovative development.

XXI asrning bo'shlarida kashf qilingan va qullanilgan innovatsiyalar kўpgina soxaning tub ўzgariqlariga sabab бўлди. Жумладан, иқтисодий рақамли иқтисодиётга ўтиши, ижтимоий-иқтисодий соҳаларда кластерли ёндашувнинг қўлланилиши, соҳаларнинг рақамлаштирилиши, таълим соҳасидаги трансформациялар инсон фаолиятларида сезиларли ўзгаришлар содир бўлди. Ривожланган мамлакатларда аҳоли турмуш даражасининг ошиши оқибатида фан-техникадаги инновациялар оммавий тус олиб миллионлаб кишиларни ўзига жалб қилди. Буни эса жамият, инсон когнитив имкониятлари ва интеллектининг ривожланишига ҳамда мамлакатимизда таълим соҳасидаги инновацион ўзгаришларида кўришимиз мумкин. Айниқса, Ҳаракатлар стратегияси ва кейинги йиллардаги таълим тўғрисида қабул қилинган қарорлар ҳам мамлакатимиздаги олиб борилаётган ислохотларнинг асосини ташкил этмоқда.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида кенг қўлланиладиган иқтисодий ривожланиш усулларида бири кластерли ёндашувдир. Чунки ушбу ёндашув иқтисодий ўсишни таъминлаш, ишлаб чиқариш омилларида янада самарали фойдаланишни ташкил этишда жаҳон мамлакатлари ривожланиши ва бошқарувининг инновацион методларида биридир. Шу сабабдан, у бугунги кунда миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш иқтисодий жиҳатдан тараққий этган ва ривожланаётган мамлакатлар учун асосий вазифалардан ҳисобланади. Албатта кейинги йилларда мамлакатимизда халқаро амалиётда синалган ва иқтисодий ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этувчи бозор муносабатларини ва тажрибаларини ҳаётга татбиқ этишга катта эътибор қаратилмоқда. Шулардан бири кластерлар бўлиб, ҳозирда мамлакатимизда агрокластер, таълим кластери, саноат кластери, тиббиёт кластерларини амалга жорий этишга киришилмоқда.

Шунингдек, илмий адабиётларда ривожланган давлатларнинг тажрибалари барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашда, инвестицион фаолликни оширишда, рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришда халқаро логистик марказлари, эркин иқтисодий зоналар каби кластерларнинг ўрни ва аҳамияти жуда юқори эканлиги кўрсатилган. Айтиш керакки, кластерларнинг энг юқори самарадорликка эга ва мамлакатда инновацион фаолиятнинг жадал тарзда ривожланишига ижобий таъсир кўрсатувчи туридан бири – инновацион кластердир. Ушбу кластер тури бизнинг мамлакатда ҳам олиб борилаётган ислохотларнинг асосий йўналиши сифатида 2018 йилдан амалда фойдаланилмоқда.

Бизнинг республикада ҳам кластерли ёндашувлар амалда кенг қўлланилиши юзасидан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев Қишлоқ хўжалиги ходимлари кўнига бағишлаб ўтказилган тантанали маросимдаги нутқида ҳам тўхталиб ўтди. Айниқса, бу усулга мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг етакчи тармоқларидан бири – Ўзбекистон пахтачилигининг келажаги

сифатида юксак баҳо берди. Амалда буни «Сурхондарё вилояти Ангор туманидаги «Ангор Сурхон ғурури» масъулияти чекланган жамияти пахтачиликда ҳосилни парваришладан тортиб, ундан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришгача бўлган барча босқични ўзида мужассам этган кластер усулини»[2] жорий этаётганида кўриш мумкин. Ушбу янги усулни қўлланилиши қўшимча иш ўринларини яратиш, маҳаллий бюджет даромадларини ошириш, ваколатларни тақсимлаш, тадбиркорлик тузилмалари билан ўзаро таъсирлашиш, ахборот айирбошлашни жадаллаштириш ва янгиликларни тарғиб этиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инновацион фаоллигини ҳамда ҳудудлар инновацион жозибадорлигини юксалтириш, ҳудудий иқтисодиётни диверсификация қилиш каби янги имкониятларни тақдим этади.

Шу билан бирга «2017 йил халқ билан яқиндан мулоқот қилиш, унинг дарду ташвишлари, ҳаётий муаммоларини самарали ҳал этиш бўйича янги тизим яратилган йил бўлди» [2, 5]. Албатта ушбу йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхонаси фуқароларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг ўзига хос демократик институти сифатида амалда ўзини оқламоқда. Чунки қисқа муддатда ана шу қабулхоналарга бир ярим миллиондан зиёд фуқаро мурожаат қилгани ва қанчадан-қанча одамларнинг йиллар давомида ҳал этилмаган муаммолари ижобий ечимга эга бўлди. Бу эса жойларда раҳбарларнинг йўл қўйилган хато ва камчиликларни тезлик билан бартараф этиш юзасидан шахсий жавобгарлиги кучайишига, раҳбарларнинг жойларга бориб, аҳолини безовта қилаётган энг долзарб муаммоларнинг амалий ечими билан шуғулланишига сабаб бўлди.

Маълумки, Ҳаракатлар стратегияси доирасида амалга оширилган тизимли демократик ислохотлар мамлакатни ижтимоий-инновацион ривожланишига асос бўлмоқда. Буни республикамиздаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий соҳалардаги ижобий ўзгаришлар ва шу соҳаларнинг ривожланишида кўришимиз мумкин. Дарҳақиқат, Ҳаракатлар стратегиясида қўйилган мақсад ва вазифаларнинг амалга ошгани инсонлар ҳаёти ва фаолиятида қулайликлар яратилмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, республикамизда Ҳаракатлар стратегияси асосида амалга оширилган ислохотлар натижасида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий, маънавий соҳаларда ўзгаришлар юз берди ҳамда ривожланишнинг янги босқичига ўтишга замин яратилди. Натижада Янгиланаётган ёки янги Ўзбекистон шаклланди. Нега энди янги Ўзбекистон? Олдинги Ўзбекистон билан қайси жиҳатлари фарқ қилади?

Шуни айтиш керакки, янги Ўзбекистон бу мамлакатимиз мустақиллигини янада мустаҳкамлаш, эркинлик ва озодликнинг янги даври, бунёдкорлик ва фаровонлик йўлининг юқори босқичидир. Яъни, янги Ўзбекистон - «ўзгариб, куч-қудратга тўлиб бораётган, дунё аҳли эътироф этаётган янгиланган жамият, дунёга юз тутаётган эркин бир ўлкадир»[3, 27]. Ш.Мирзиёев янги

Ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг 7 та устувор йўналишларини белгилаб берди.

Умуман олганда, бугунги кунда мамлакатимизда Ҳаракатлар стратегияси доирасида олиб борилаётган инновацион ривожланиш бир қатор сифат ўзгаришларда намоён бўлмоқда. Яъни, жамиятнинг барча жабҳаларида структуравий ва функционал янгиланишлар устувор жараёнга айланди. Бундай ўзгаришлар палласига кирган жамиятда инновацион технологияларни жорий этиш, ноанъанавий фикрлаш ва фалият кўрсатиш, энг янги ишлаб чиқариш усуллари ва воситаларидан фойдаланиш ижтимоий эҳтиёж даражасига кўрилмоқда, барқарор амалиёт тусини олмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Манба: Uza.uz
2. Мирзиёев Ш. М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2018. – Б.5.
3. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: «O'zbekiston», 2021. -Б.27.

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ КАТАЛИЗАТОРЛИК ВАЗИФАСИ

Тоштемирова Саодат Абдурашидовна

Чирчиқ давлат педагогика университети доценти, п.ф.б.ф.д. (PhD).

e-mail: toshtemirovasaodat@gmail.com

Аннотация: Мақолада таълим кластери фаолиятини ривожлантиришга қаратилган самарали механизмлар тақдим этилган, таълим кластерининг субъектлараро умумий ва хусусий муаммоларини бартараф этишга таъсир кўрсатувчи катализаторлик вазифалари ва унинг атрибутлари изоҳланган.

Калит сўзлар: таълим кластери, узлуксизлик, узвийлик, очиқ таълим контенти, мобиллик, кластер катализатори, атрибутлар

Аннотация: В статье представлены эффективные механизмы, направленные на развитие деятельности образовательного кластера, разъяснены функции катализатора, влияющего на устранение межпредметных общих и частных проблем образовательного кластера и его атрибутов.

Ключевые слова: образовательный кластер, преемственность, связность, открытый образовательный контент, мобильность, кластерный катализатор, атрибуты

Abstract: The article presents effective mechanisms aimed at the development of the activity of the educational cluster, the functions of the catalyst affecting the elimination of inter-subject general and private problems of the educational cluster and its attributes are explained.

Key words: educational cluster, continuity, coherence, open educational content, mobility, cluster catalyst, attributes

Кейинги йилларда мамлакат тараққиётини янада юксалтириш, Янги Ўзбекистонни яратиш мақсадида барча соҳалар қатори таълим тизимида ҳам туб ислохотлар олиб борилмоқда. Бу борада мамлакатимизда ўнлаб муҳим фармон, қарор, концепциялар ва дастурлар қабул қилинди[1]. Шу жиҳатдан, таълим тизимининг барча босқичларида фанларни ҳам қай тарзда тақсимлаш, ўқитиш ва амалиёт интеграциясини ташкил этишга қаратилган махсус концепция ишлаб чиқиш зарур эҳтиёжга айланиб бормоқда. Бу жараёни амалга ошириш Европа ва хорижий таълим тажрибаларида ўз самарадорлиги билан алоҳида намоён бўлган ўқув кластерлари тажрибасидан миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолда фойдаланиш лозимлигини кўрсати.

Мамлакатимизда жорий қилинган педагогик таълим кластери доирасида шу вақтгача олиб борилган ишларда таълим кластерининг назарий ва илмий асослашга, унинг субъектларини белгилашга, уларнинг алоҳида ва интеграцион фаолиятини изоҳлашга, амалий жараёнлар учун “лаборатория”лар ташкил қилишга ҳамда лойиҳаларни жорий этишга катта аҳамият берилди[2]. Олиб борилган изланишларнинг асосий аҳамияти таълим турлари ва мазмуни интеграцияси асосида ташкил қилинган таълим кластери тузилмасида ижтимоий буюртманинг белгилаш орқали унинг педагогик тизимини такомиллаштирилганлиги бўлди. Тадқиқотларда таъкидлаганидек, ижтимоий буюртма таълим кластерини ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг асосий вектори ҳисобланади[3]. Минтақавий таълим кластерларида энг асосий ижтимоий буюртма педагогик-касбий компетентликка эга кадрлар тайёрлаш саналади ва бу кадрлар бундан манфаатдор бўлган томонларнинг саъйи ҳаракатлари билан амалга оширилади.

Минтақавий таълим кластерида таълим субъектлари ўртасидаги узвийликка, ижтимоий буюртма таъминланишига таъсир кўрсатувчи, муаммоларни тезкор ва оптимал ҳолатда бартараф этишнинг энг қулай воситаси бу таълим тизимида муассаса, шаҳар ва вилоят бошқарувчининг ягона ахборот майдони - Педагогик таълим кластери платформасини – яратишдир. Бунинг ўзига хос афзаллиги субъектлар ўртасида ижтимоий-психологик ва педагогик хизмат кўрсатиш ахборотлашган ҳолатда шаклланади. Умумий мақсад сари бир тизимга мувофиқлашган субъектларни очик таълим контентида бирлашиши мақсадга мувофиқ [4].

Очик таълим контенти - педагогик таълим кластери доирасида турли даражадаги таълим субъектлари (мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, профессионал таълим, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари) ва таълимга билвосита алоқадор ташкилотлар (махаллий ҳокимликлар, ўз-ўзини бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, нодавлат ташкилотлари ва ҳоказо)нинг умумий мақсад атрофида таълим сифатини оширишга қаратилган очик ҳамкорлик сиёсати ҳисобланади[6].

Мавжуд муаммога очик таълим контенти субъектлари ўртасида ўзаро умумий мақсадга қаратилган механизм ташкил қилиниши зарур. Шу сабабли таълим кластерининг илмий ва амалий асосларидан келиб чиққан ҳолда мавжуд муаммоларга ташхис қўйилади. Ҳар бир муаммо педагогик ва психологик жиҳатдан кўриб чиқилади, унга таъсир қилувчи омиллар аниқланади. Муаммоларни бартараф этиш давомида таълим кластери катализатор вазифасини бажаради ва муаммони баратараф этишга таъсир кўрсатади.

Кластер катализатори (юнонча “catalis” – “ҳалокат”) – муайян ижтимоий-географик ҳудудга мансуб таълим субъектларининг очик таълим контентидаги ўзаро манфаатли ҳамкорлигини ташкил қилиш ва бошқаришга қаратилган илмий тадқиқот, ижодий фаолиятни фаоллаштиришга, муаммоларни бартараф этишга таъсир кўрсатувчи педагогик омиллар мажмуи. Кластер катализаторлари кластер доирасида таълим субъектларининг ички ва ташқи (ўзаро ҳамкорлик билан боғлиқ) педагогик муаммоларини бартараф этишни таъминлайди. Кластер катализаторлари ҳамкорлик механизмларининг ўзаро таъсирини фаоллаштиради, муаммоларнинг оптимал ечимларини тақдим қилади, булар бўйича тадқиқот ишини тайёрлаш тизимини ривожлантиради, тадқиқотчи юкини камайтиради ҳамда жорий этиладиган тадқиқот натижаларининг интеграциялашувни таъминлайди.

Педагогик консилиум, педагогик мотиватор, педагогик корректор, педагогик донор, реализатор, педагогик клиника кабилар энг муҳим **кластер атрибутлари** ҳисобланади.

Педагогик консилиум (лотинча “consilium” – “учрашув”, “муҳокама”) – очик таълим контентида кластер ҳамкор субъектларининг ички ва ташқи педагогик муаммоларини ҳал қилиш мақсадида назариётчи ва амалиётчи мутахассислар (ўқитувчилар, олимлар, тадқиқотчилар, педагоглар) томонидан муайян илмий асосланган қарор қабул қилишга қаратилган кенгаш-муҳокама жараёни. Педагогик консилиум таълим субъектларининг ташаббуси билан таълим кластери субъектларининг ўзаро боғлиқ муаммоларини бартараф этиш ва шу муаммолар бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқот ишини тўғри йўналтириш, амалий аҳамиятини ва натижадорлигини ошириш мақсадида чақирилиши мумкин. Педагогик консилиумда назариётчи ва амалиётчи мутахассислар амалиётда мавжуд муаммонинг ечими ёки олиб борилаётган тадқиқот муаммоларини ҳал қилиш бўйича муҳокамага киришади, кейинги жараёнлар бўйича аниқ чора-тадбирлар ва вазифаларни белгилашади. Унинг асосий вазифаси тезкор таҳлил, тезкор қарор, тезкор хизмат, SMART ва б.

Педагогик мотиватор (лотинча “mōtus” – “ҳаракат”) – механизмларни амалга ошириш, лойиҳаларни олиб бориш ёки белгиланган муаммолар ечимига қаратилган илмий тадқиқот фаолиятида мутахассиснинг психологик-педагогик ривожланишдаги эҳтиёжи, малакасини ошириш

зарурати ёхуд муайян мақсадни амалга ошириш истагини қондиришга бўлган рағбатни уйғотувчи омиллар мажмуи (шахс, нарса, ҳодиса). Педагогик мотиватор амалий фаолият самарадорлигини ошириш ва асосланган илмий-назарий хулосаларга келишнинг шарти бўлиб, у амалиётчи ёки тадқиқотчида учрайдиган психологик тўсиқларни бартараф этишга ижобий таъсир кўрсатади. Бўлажак тадқиқотчини илмий фаолиятга жалб этишдан олдин уни шу йўналишга қизиқтириш, тайёрлаш, зарур компетенцияларни ўзлаштиришига кўмаклашиш п.м.нинг вазифалари ҳисобланади. Энг асосийси у танланган объектнинг кучли, кучсиз томонларини, имкониятлари ва ундаги тўсиқларни намоён қилади, шунга мос рағбатни уйғотади.

Педагогик корректор (лотинча “korrektor” – “тузатувчи”) –тадқиқотчига илмий йўналиш ва тадқиқот мавзусини тўғри белгилаш, тадқиқот режасини шакллантириш, уни мақсадга мувофиқ йўналтириш, амалга оширилган тадқиқот ишини илмий таҳрир қилиш, тузатиш, моделлаштириш, стандартлаштириш билан боғлиқ кўмаклашувчи фаолият тури. Педагогик корректор бажарилган илмий тадқиқот ишини илмий жамоатчиликка тақдим этиш ва уни реализация қилишга тайёрлайди. Бунинг асосий хусусияти педагогнинг касбий фаолиятига ҳам катта таъсир кўрсатади, унда касбий-педагогик фаолиятни мақсадли йўналтириш, тузатиш, тизимлаш, лойиҳалаш, моделлаштириш каби компетентлик ривожланади. Бунинг натижаси ўлароқ компетентлик даражалари, баҳолаш мезонларини аниқлаш ва интегратив сифатни оширишда истеъмолчи ва етказиб берувчи субъектлар ўртасидаги мувофиқлик таъминланади.

Педагогик донор (лотинча “dono” – “бераман”) илмий тадқиқотчи учун методологик асос бўлиб хизмат қиладиган, унга илмий мотивация ва ғоя берадиган, илмий тадқиқот ишига туртки бўлувчи омиллар мажмуи (илмий тадқиқотчи, асар, тадқиқот иши, фикр ёки ғоя). П.д. педагогик мотиватордан фарқ қилади. Педагогик донор илмий тадқиқотчига туртки беради, педагогик мотиватор эса илмий тадқиқотчини мазкур тадқиқотни амалга оширишга рағбатлантиради. Педагогик корректор эса унга кўмаклашади. Демак, очик таълим контентида педагогик католлизатор атрибутлари бўлган п.д., педагогик мотиватор ва педагогик корректор ўзаро бир-бирини тўлдирувчи тушунчалар сифатида қаралиши лозим. Буларнинг ўзаро мувофиқ таъсири натижасида ташкил этилган буюртма (лойиҳа, механизм, методика, илмий тадқиқот иши ва б.)ни амалиётга жорий этиш унинг самарадорлигини белгилайди ва бу педагогик жиҳатдан реализация қилинади.

Реализатор – педагогик консилиум натижасида қабул қилинган қарорлар, муаммолар ечимига қаратилган механизм ва лойиҳалар, методикалар ва шу асосида бажарилган илмий тадқиқот хулосаларини амалиётга жорий этувчи субъектлар мажмуи (тадқиқотчи, таълим муассасаси, педагог-ўқитувчи, тажриба-синов майдончаси, мактаб-лаборатория, модулли мактабгача таълим-лаборатория кабилар). Реализатор ишнинг назарий ва амалий аҳамияти бўйича хулосалар чиқаради ва педагогик консилиумга тақдим

этади. Кластер стратегияларини шакллантиришда реализатор жалб қилиш тадқиқот объектларини аниқ белгилаш ва жорий қилишни англатади.

Педагогик клиника (юнонча “klinike” - “шифо”) – кластер субъектлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни кучайтиришга, истеъмолчи талабларига жавоб берувчи ижтимоий буюртма тайёрлашга, мавжуд муаммоларни бартараф этишга қаратилган оптимал психологик-педагогик ёрдам кўрсатиш хизмати. Унда таълим тизимида мавжуд муаммоларни бартараф этиш чораларига ёрдам бериш, шу асосида илмий фаолиятга илк қадам қўйган изланувчидан то фан доктори даражасигача бўлган тадқиқотчиларга илмий изланишлар олиб бориши учун кўмаклашиш, илмий салоҳиятни ошириш ва тадқиқот натижаларини амалиётга татбиқ этиш вазифалари бажарилади. Педагогик таълим стратегияларининг самарадорлиги аниқ мақсадли, мазмунли ва фаолиятли механизмлар билан оширади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. 2022 йил 28 январ.; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й.
2. Мухамедов Ғ.И., Ходжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография. – Тошкент, 2020. – 280 б.
3. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 198 б.
4. Toshtemirova S.A. Ta'lim klasteri faoliyatida ochiq ta'lim kontentining zarurati // Talimda innovatsion tadqiqotlar. №3, 2022. 158-162 b.

XII-XIII АСРЛАРДА ХОРАЗМ ВОҲАСИ ТАРИХИ АКС ЭТГАН БАЪЗИ МАНБАЛАР ТАВСИФИГА ДОИР

Жайнаров Обиджон Ҳамид ўғли –
Чирчиқ давлат педагогика
университети доценти в.б.,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Оралов Достон Шокир ўғли –
Чирчиқ давлат педагогика
университети “Тарих ўқитиш методикаси
йўналиши 4 босқич талабаси

Аннотация. Мақолада XII-XIII асрларда Хоразм воҳаси тарихи ёритилган бир қатор манбалар ва уларнинг муаллифлари ҳаёти очиб берилган. Айрим асарларнинг мазмунига қисқача таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: XII-XIII асрлар, Ўрта Осиё, Хоразм воҳаси, “Ал-комил фи-т-тарих”, “Муъжам ал-булдон”, “Жомеъ ут-таварих”.

Аннотация. В статье раскрывается ряд источников, освещающих историю Хорезмского оазиса в XII-XIII веках и жизнь их авторов. Кратко анализируется содержание некоторых работ. –

Ключевые слова: XII-XIII вв., Средняя Азия, Хорезмский оазис, «Ал-камил фи-т-тарих», «Муджам ал-булдан», «Джоме ут-таварих».

Abstract. The article reveals a number of sources covering the history of the Khorezm oasis in the XII-XIII centuries and the life of their authors. The content of some works is briefly analyzed.

Key words: XII-XIII centuries, Central Asia, Khorezm oasis, "Al-kamil fi-t-tarikh", "Mujam al-buldan", "Jome ut-tavarikh".

Хоразмшоҳлар давлати фаолиятига оид материаллар ўрта аср манбаларида у ёки бу кўламда ўз аксини топган. Ўзбекистон Республикаси ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кўлёзмалар фондида Хоразм тарихига оид ўрта асрларда яратилган нодир кўлёзмалар: жумладан, Ибн ал-Асирнинг (1160-1234) “Ал-комил фи-т-тарих” (“Муфасссал тарих”)[1] асари Шарқ мамлакатлари халқлари, шунингдек, Ўрта Осиё халқлари тарихини ўрганишда алоҳида аҳамият касб этади. Асар 12-жилддан иборат бўлиб, дунёнинг “яратилиши”дан то 1231 йилга қадар Шарқ мамлакатларида бўлиб ўтган ижтимоий-сиёсий воқеаларни йилма-йил баён этиб беради. Асарнинг VII-XII жилдлари алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, 924-1231 йиллар орасида Шарқ мамлакатларида, шунингдек, Ўрта Осиё ва Ўзбекистонда бўлиб ўтган воқеаларни ўз ичига олади ва асосан, кўлёзма манбалар, шунингдек, воқеалар гувоҳлари берган ахборот ҳамда муаллифнинг шахсий кузатувлари билан тўпланган аниқ маълумотлар асосида ёзилган.

Асарнинг, айниқса мўғуллар истилосига бағишланган XII жилди алоҳида аҳамиятга эга ва Ўрта Осиё ҳамда Шарқ мамлакатларининг XIII асрнинг биринчи чорагидаги ижтимоий-сиёсий тарихини ўрганишда асосий манба вазифасини ўтайди.

Ёкут ал-Ҳамавийнинг “Муъжам ал-булдон” (Мамлакатлар қомуси)[2] асари қомусий характерга эга бўлиб, унда Ўрта Осиё, хусусан, Хоразм воҳасига оид қимматли маълумотлар мавжуд. Асарда, жумладан, Хоразм географияси ва унинг мўғуллар истилосигача бўлган даври тарихи, маданий ҳаёти (таниқли шахслар, уларнинг фаолияти) тўғрисида ҳикоя қилувчи қимматли маълумотлар тўпланган.

Асардаги Хоразм воҳасига оид маълумотлар Хоразмнинг шаҳар ва қишлоқлари, уларнинг географик ўрни, иқлими, сувлари ҳақида маълумот беради. Муаллифнинг яна бир асари “Муъжам ал-удабо” (“Адиблар луғати”)[3] асарида эса замонасига қадар яшаб, ижод этган минг нафардан ошиқроқ Шарқ адиб ва шоирларининг таржимаи ҳоли ва асарларидан

намуналар берилган. Шулар қаторида хоразмлик ўн тўққиз нафар адиб ва шоирнинг ҳаёти ҳамда ижодий фаолиятига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Рашидуддин ибн Фазлуллоҳ ибн Имодуддавла Абу-л-хайр ал-Ҳамадоний (1247-1318)нинг жаҳон тарихини ўз ичига олган “Жомеъ ут-таворих” (“Тарихлар мажмуаси”)[4] унинг қаламига мансуб асарлар жумласидандир. Олимнинг бизнинг давримизгача тўла тарзда етиб келган бирдан-бир асари шу “Жомеъ ут-таворих” бўлиб, у ўрта аср тарихшунослигининг ўзига хос ноёб асари ҳисобланади. Асар ўрта аср Шарқ тарихчилигида янги анъанани бошлаб берган асардир. Маълумки, Рашидуддиндан аввал ўтган, шунингдек, ундан кейинги даврларда яшаб ижод этган тарихчиларнинг кўпчилиги умумий тарих деганда, фақат мусулмон мамлакатларининг тарихини тушунганлар. Рашидуддин эса, улардан фарқли ўлароқ, умумий тарих деганда, Шарқ мамлакатлари билан бир қаторда, Ғарб мамлакатлари, Хитой ҳамда Ҳиндистон тарихини ҳам назарда тутди; Шарқ мамлакатлари тарихини жаҳон тарихининг бир қисми деб ҳисоблади. Бу асар уч қисмдан иборат:

1) мўғуллар ва улар асос солган давлатлар (Улуғ юрт, яъни Мўғулистон); Элхонийлар давлати ҳамда мўғуллар асоратига тушиб қолган мамлакатлар; Шимолий Хитой, Ўрта Осиё ва Яқин ҳамда Ўрта Шарқ мамлакатлари халқларининг мўғул истилосигача бўлган қисқача тарихи;

2) Шарқ мамлакатлари халқларининг исломиятдан аввалги тарихи; Араб халифалиги ва унинг таркибида ташкил топган давлатлар (Ғазнавийлар империяси, Салжуқийлар давлати, Хоразмшоҳлар давлати ва б.); Хитой, қадимги яҳудийлар, франклар, Рим империяси ва Ҳиндистон тарихи;

3) Ер курраси ҳамда етти иқлим мамлакатларининг географик ҳолати ҳақида маълумот беради.

Асарнинг айниқса, турк-мўғул халқлари тарихини ўз ичига олган қисми Марказий Осиё халқлари тарихини ўрганишда катта аҳамиятга эга. Асарнинг Ўрта Осиё, Эрон ва Кавказorti халқларининг XIII аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий ҳаётига оид қисмлари ҳам бениҳоят қимматлидир.

Абу Наср Муҳаммад ибн Абду-л-Жаббор Утбий (тахм. 961-1077 ёки 1036 йй.)нинг “Тарихи Яминий” (“Ямин уд-давла тарихи”)[5] асари Сабуктагин ва Султон Маҳмуд даврида Ғазнавийлар империяси таркибига кирган Афғонистон, Хуросон, Хоразм ва Мовароуннаҳрнинг 975-1021 йиллардаги ижтимоий-сиёсий тарихини баён этувчи ҳамда қорахонийларнинг Мовароуннаҳрни босиб олиши (992-996 йиллари) ҳақида маълумот беради. “Тарихи Яминий” асари бениҳоя қимматлидир. Асарда ҳукмрон синфнинг мақсад ва манфаатларини ҳимоя қилиш билан бирга, тўхтовсиз давом этаётган урушлар, зулм, турли-туман солиқлар туфайли азоб чекаётган меҳнаткаш халқларнинг оғир турмушига оид маълумотлар берилган.

Низомулмулк (Абу Али ал-Ҳасан ибн Али ибн Исҳоқ ат-Тусий) (1018-1092 йй.) давлатни идора қилиш масалаларига бағишланган “Сиёсатнома” (ёки “Сияр ал-мулк” - “Подшолар ҳаёти”)[6] номли асари билан ном қолдирган. Бу асар 51 бобдан иборат бўлиб, унда марказий давлат

аппаратининг тузилиши ва молиявий ҳисоб-китоб ишлари, қўшиннинг тузилиши, юқори давлат мансаблари ва уларга тайинлаш тартиби, қабул маросимлари ва уларни тайёрлаш ҳамда ўтказиш тартиби, мансабдорларнинг фаолияти устидан назорат қилиш каби умумдавлат масалалари ўртага қўйилган.

Асарда Ўрта Осиё ва Ўзбекистон тарихи ҳақида ҳам муҳим ва қимматли маълумотлар бор. Сомонийлар даврида турк гуломларининг давлатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида тутган ўрни, Туркистон хонлари (Қорахонийлар) саройида хизмат қилувчи ходимларнинг маиший аҳволи, Сомонийлар хизматида бўлган амирларнинг унвонлари, Хоразмшоҳ Олтинтош (1017-1032) билан Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг вазири Аҳмад ибн Ҳасан ўртасидаги ёзишмалар шулар жумласидандир. Асарда, бундан ташқари, карматлар, ботинийлар ҳаракати, Муқанна қўзғолони ҳақида ҳам айрим диққатга сазовор маълумотлар мавжуд.

Хуллас, давлатчилик тарихини ёритиш учун турли тилларда битилган тарихий асарлар кўп. Уларда жамланган ҳужжатлар, маълумотлар Марказий Осиё халқлари, шу жумладан, ўзбекларнинг давлатчилиги қадимий тарих ва узоқ тараққиёт йўлига эга эканлигидан далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ибн ал-Асир. Ал-комил фи-т-тарих. // Қўлёзма, ЎзФАШИ №824, I-VI жилдлар; №825, VII-XII жилдлар; Ибн ал-Асир. Ал-камил фи-т-тарих. Полный свод истории. Перевод с арабского языка, примечения и комментарии П.Г. Булгакова. Дополнения к переводу, примечаниям и комментариям введение и указатели Ш.С. Камолиддина. Т.: Узбекистан, 2006.
2. Ёқут ал-Ҳамавий. Муъжам ал-булдон. Миср, 1906.
3. Элмуродов И. Ёқут ал-Ҳамавийнинг “Муъжам ал-удабо” асари X-XII асрлар Хоразм илм-фани ва адабиёти тарихини ўрганишда муҳим манба. Тарих фанлари номзод. дисс. Т., 2002.
4. Рашидиддин ибн Фазлуллоҳ. Жомеъ ут-таворих. Сборник летописей. Т. I-III. М., -Л., 1940, 1952.
5. <http://xorazmiy.uz/uz/pages/view/320>
6. Низомулмулк. Сияр ал-мулк. (Таржимон, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари Ш.Воҳидов ва А.Эркинов) Т.: Адолат, 1997.

НОСТАНДАРТ ВА НЕВРОЛОГИК ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОСИ

Рахмонова Гулчехра Салайдиновна

Чирчиқ давлат педагогика университети Гуманитар фанлар
факультети ўқитувчиси

Норбоева Дилноза Орзикуловна

ЧДПУ Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ

таълими йўналиши 4-босқич талабаси

norboyevadilnoz05@gmail.com

Аннотация. Мақолада ностандарт тафаккур моҳияти, унинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда невролик тафаккурни шакллантириш масалалари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: тафаккур, ностандарт тафаккур, неврологик тафаккур, фикрлаш.

Аннотация. В статье анализируется сущность нестандартного мышления, его особенности и вопросы формирования неврологического мышления.

Ключевые слова: мышление, нестандартное мышление, неврологическое мышление.

Annotation. The article analyzes the essence of non-standard thinking, its features and questions of the formation of neurological thinking.

Key words: thinking, non-standard thinking, neurological thinking.

Бугунги кунда ўқувчиларнинг тафаккур юритиш жараёнини тўғри йўналтириш орқали уларда креатив ва ностандарт тафаккур тарзини шакллантириш, ижодкорлик фазилатларини қарор топтириш, эгалланган билим, кўникма ва малакаларни реал ҳаётини вазиятларда тезкор қўллай олиш кўникмасини ривожлантиришга эътибор кучаймоқда.

Илм-фан ривожини учун аҳамиятли бўлган “ностандарт фикрлаш” деганда нимани тушуниш керак? У қандай намоён бўлади ва қандай натижаларга олиб келади?

“Ностандарт фикрлаш” тушунчаси кишиларнинг одатий фикрлаш тарзига номувофик, ғайриоддий фикрлаши, ноодатий усул ва йўллар билан ҳулосалар чиқариши; вазиятдан чиқишнинг ҳатто ғайритабиий, аммо энг мақбул муқобилларини излаб топиш, масалалар ва ҳодисаларга нисбатан ҳар доим ижодий фикрлаш орқали ёндашиш кўникмасидир. Дарҳақиқат, ностандарт фикрлаш кўникма бўлиб, бунга йиллар давомида фикрлаш тарзини мунтазам машқ қилдириш ёрдамида эришиш мумкин. Ҳар қандай кучли иқтидор эгаси ностандарт фикрлаш тарзи маҳсулидир. Одатий фикрлаш тарзи кишидаги иқтидорни юзага чиқармайди, унинг ижодий, интеллектуал ва илмий салоҳиятининг ривожланишига тўсқинлик қилади.

Тадқиқотчи Э.Пикард эътироф этганидек, “ностандарт фикрлаш – бу фаолият субъектининг янгича ёндашуви бўлиб, ижтимоий-маданий контекст доирасида аҳамиятли моҳиятга эга бўлган жараёнлар инъикоси” [1, 9]дир. Бу

ҳолат индивидуал ва гуруҳли ҳамда шахсий ва ижтимоий субъектлар учун янги имкониятлар манбасини юзага келтиради.

Бизнинг нуқтаи назаримизча, ностандарт фикрлаш шахсининг ички ресурси ва ижодий салоҳият имкониятлари омили бўлиб, яхлит психик жараёндир. Ўқувчи шахсида ностандарт фикрлаш хусусиятини қарор топтиришда тафаккур операцияларида кечадиган узвий боғлиқлик, дивергент ва конвергент фикрлаш жараёни, ижод аспекти ҳамда унинг намоён бўлишида юз берадиган барча ноаниқлик ва мураккабликларни кузатиш мумкин бўлади.

Тадқиқотчи Ж.П.Гуилфорд ностандарт тафаккурни объектнинг функцияларини қайта кўриб чиқиш, ундан янги миқёсда фойдаланиш қобилияти[2], деб ҳисоблайди. Олимнинг илмий нуқтаи назарига қўшилган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, ўқувчиларда ностандарт фикрлаш тарзини қарор топтиришда, энг аввало, ҳар доим ўз қараши ва мустақил ҳаётий позициясига эга бўлиш компетентлигини шакллантириш лозим бўлади. Чунки “Бошқа одамлар нима дер экан?” деган фикрда бўлиш, ўз фикрини айтишда етарли журъат эта олмаслик, “Хато фикрлаб қўйсам-чи” деган ички қурқув, янги фикрни айтишда одамлар танқидига учраб қолиш хавфини ҳар доим ҳис этиш ёки догматик ва консерватив ёндашув ижодкорликнинг ностандарт жараёнини йўққа чиқарадиган, давлат ва жамият ҳаётига дахлдор бўлган ғояларни ноаниқлик ва мавҳумлик позицияси таъсирида йўқолиб кетишига олиб келадиган ҳолатлардир. Бу эса ёшларни тафаккур регидлигини ошириб, фикрий қарамлилигини кўпайтиради.

Е.П.Торренс фикрича, “ўқувчиларда ностандарт фикрнинг йўқлиги баъзи ҳолларда кучли руҳий зўриқиш ва стрессли ҳолатларни юзага келтириши мумкин. Бу жараён уларнинг нафақат таълим олишига, балки ўзидан қониқмаслик ҳисси натижасида хулқ-атворида ҳам салбий таъсир кўрсатади” [3, 54]. Ўзларини бошқара олмаслик нима истаётганлигини аниқ англай олиш жараёнини сустратилади ва ташқи таъсирларга бўлган сезгиларнинг ортиб кетишига олиб келади. Бу эса ҳар бир мулоқотга қирраётган инсон билан конфликтли жараёни юзага чиқариш эҳтимолининг бир неча маротаба ошишига сабаб бўлади.

Ўқувчиларда ностандарт фикрлаш хусусиятини шакллантириш таълим жараёнида маълум фарз ва гипотезага эга бўлиш ижодий тафаккур маҳсули бўлиб, ностандарт ёндашув асосида таълимдаги мавжуд қийинчиликлар, фанларни ўзлаштиришдаги муаммолар, маълумотлар базасининг камлиги, фикрлар уйғунлигини таъминлашда етишмаётган элементлар ёки руҳий жиҳатдан толиқиш ва асаб тизимдаги бузилишлар юзасидан ўз тахминларни яратиш ва фарзларни шакллантириш ҳамда рационал омилар асосида баҳолаб, муқобил вариантларни юзага чиқариш имкониятига эга бўлган ҳолда дисгармония вазиятини ҳосил қилади. Бу жараён нафақат ўқувчи шахсига симпатик ҳолатни тақдим этади, балки таълим муҳитида соғлом ижтимоий психологик муҳит барқарорлигини таъминлашда ҳам ўз

устуворлигини сақлаб қолади. Бу эса ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ўзаро бир-бирини тушунмаслик, рухий номувофиқликни юзага келтиради ва ўқувчида ўқишга, ўқитувчида эса таълим беришга бўлган рағбатнинг йўқолишига сабаб бўлади.

Фаолият ва жараён уйғунлигининг кесишмасида болада неврологик фикрлаш шаклланиб, ўқувчининг интеллектуал қобилиятини ностандарт фикрлаш жараёнига олиб ўтади. Неврологик фикрлаш жараёни ўзининг тезлиги, ностандартлиги билан ажралиб турган ҳолда бола онгида ўзини намоён этади. Тартибга солинган ва рағбатлантириб борилган ушбу фикрлаш жараёнида мантикий кетма-кетлик ва изчиллик жуда муҳим бўлиб, ўқувчининг тасаввурларида пайдо бўлган тушунчалар, “тартибга келтирилганда” ақлий фаолият натижасини намоён этади. Неврологик фикрлаш жараёни ўқувчиларнинг интеллектини шакллантириб, ижодий қобилиятларини ривожлантиришда асосий мезонлардан бири бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотчилар Ф.М.Кучкарова ва Э.А.Янкина нуқтаи назарича, кундалик ҳаётда турли муаммоларни ҳал қилишда ижодий ёндашиш муҳим масалалардан бўлиб, мактаб ўқувчилари ўқув фаолиятида неврологик тафаккурни шакллантиришга эътибор қаратиш, ностандарт фикрлаш қобилиятини шакллантирувчи омиллардан бири бўлиб ҳисобланади [4].

Ўқувчиларда ностандарт тафаккур тарзи ва ижодий қобилиятлар ҳаётий тажриба асосида шаклланиб, ўқув фаолияти негизида ривожланади. Бунда ўқувчининг фаолияти давомида орттирган ижтимоий тажрибаси таҳлил этилиб, янги муаммоларни ҳал қилиш учун (неврологик тафаккур) ностандарт ижодий фаолияти ажратиб кўрсатилади. Неврологик тафаккур негизида шаклланадиган ностандарт ижодий фаолият янги билимлар, ранг-баранг ёндашувлар, ҳаракат усуллари, ҳамда моддий маҳсулотларни яратиш билан боғлиқ амалий ва назарий фаолиятнинг ҳар қандай усулини англатади.

Тадқиқотчилар Ф.М.Кучкарова ва Э.А.Янкина ўқувчиларда неврологик фикрлашни шакллантиришнинг педагогик шартларини амалга ошириш билан боғлиқ омилларни ажратиб, унинг ўзига хослиги ва самарадорлигини асослайди[5]. Яъни, ўқувчиларнинг неврологик тафаккурини шакллантириш учун структуравий-функционал модел муҳим аҳамият касб этиб, қуйидаги ижодий хусусиятларини ривожлантириш имкониятини беради: ижодкорлик; мустақиллик; рефлексация (бу ўқувчиларни биргаликда муваффақиятли фаолиятни амалга ошириш учун асос яратади). Шу билан бирга ўқувчиларда неврологик тафаккурни шакллантириш ўқув ва дарсдан ташқари фаолият интеграцияси асосида ижодий ривожлантирувчи муҳитни таъминлайди.

Бизнинг нуқтаи назаримизча, ўқувчида неврологик тафаккур тарзини қарор топтириш, таълим олиш билан боғлиқ муаммоли вазиятларни бартараф этишда субъектив ёндашувни объектив вазият билан ностандарт ҳолатда боғлай олиш ҳамда самарадорликка эришиш кўникмаларини характер хусусиятига айлантириш ва индивидуал қобилият даражасига олиб

чиқишдир. Билим олиш жараёнида неврологик фикрлаш усуллари амалга ошириш ўқувчидан реал билим, кўникма ҳамда интуитив ва мантикий-таҳлилий компетентлик даражаси уйғунлигини талаб этади. Бу эса ўқувчи шахсида эвристик ёндашув имкониятларни ошириб, фикрлаш жараёнида ностандарт ранг-баранглик потенциалини янада оширади.

Таъкидлаш лозимки, ўқувчи шахсида неврологик фикрлаш жараёнининг ривожланиши таълим сифати ва самарадорлиги билан белгиланиб, ўқитувчи касбий компетентлик даражаси ва интеллектуал салоҳияти билан бевосита боғлиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, ўқувчиларининг ностандарт ижодий фикрлаш жараёни ва бошқариладиган тасаввурини ривожлантириш ҳамда интеллектуал қобилиятларини шакллантириш ўқитувчи томонидан тизимли ва мақсадли таълим технологиялари асосида амалга оширилиши зарур. Ўқувчиларда ностандарт ижодий қобилиятларни шакллантиришда ўқитувчи шахси билан бир вақтда қулай таълим муҳити катта аҳамиятга эга бўлиб, соғлом психологик муҳит ва ижодий барқарорлик мотивини ўзида акс эттириши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Pickard, E. Toward a theory of creative potential / E. Pickard // The journal of creative behaviour. - 1990. - Vol. 24. - № 1. - P. 1 - 9.

2. Guilford, J. P. Creative Talents / J. P. Guilford. - New York, 1986.

3. Torrance, E.P. The nature of creativity as manifest in the testing / E.P. Torrance // Sternberg R., Tardif T. (eds.). The nature of creativity. - Cambridge: Cambr. Press, 1988. - P.43 - 75.

4. Кучкарова Ф.М., Янкина Э.А. К вопросу о формировании эврилогического мышления у младших школьников. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-formirovanii-evrologicheskogo-myshleniya-u-mladshih-shkolnikov>

5. Кучкарова Ф.М., Янкина Э.А. К вопросу о формировании эврилогического мышления у младших школьников. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-formirovanii-evrologicheskogo-myshleniya-u-mladshih-shkolnikov>

ТАЪЛИМДА ГЕНДЕР ТЕНГЛИК МАСАЛАСИ

Луиза Туганова,

ЧДПУ 2-курс магистранти

Аннотация. Мақолада гендер тенглик тушунчаси ҳамда таълимда гендер тенглик масаласи тўғрисида таҳлиллар берилган.

Калит сўзлар: гендер, тенглик, гендер тенглик, жамият, оила, таълим.

Аннотация. В статье анализируется понятие гендерного равенства и проблема гендерного равенства в образовании.

Ключевые слова: гендер, равенство, гендерное равенство, общество, семья, образование.

Abstract. The article analyzes the concept of gender equality and the issue of gender equality in education.

Key words: gender, equality, gender equality, society, family, education.

Замонавий жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан тобора кўпроқ янги илмий билимларга асосланиб бораётганлиги, яхши ва сифатли билимнинг эгалланишига боғлиқдир. Бизга яхши маълумки жамиятнинг барқарор ривожланиши таълимнинг турли соҳаларида кашфиётлар қила олишга қодир олий маълумотли мутахассислар, жумладан, олимлар ва олималарнинг сафини кенгайтиришга боғлиқдир. Аёлларни фаолиятнинг барча жабҳаларига, жумладан, таълим ва фанга жалб этишнинг глобал тенденцияси гендер тенглиги сиёсатини шакллантириш заруриятини олдиндан белгилаб келмоқда. Хотин – қизларнинг ижтимоий соҳаларда фаоллигини ошириш, уларнинг янги даврда эркаклар билан бир қаторда, биргаликда қадам ташлай олиши, мавжуд жамиятимизнинг ютуғидир.

Хотин-қизларнинг илмий фаолиятда иштирок этишига бўлган муносабат ўзгарганига қарамай, замонавий жамиятда гендер сегрегацияси мавжуд бўлиб қолмоқда ва жинсга қараб касбий ажратишнинг икки шаклига бўлинган [1].

Гендер тенглик ва камситилмаслик соҳасидаги асосий ваколатлар уч даражада кўриб чиқилади: *билим, қадриятли-ҳиссий ва амалий*. Бироқ, бу компетентликлар бошқа кўникмаларга қараганда шахснинг келажақдаги хатти-ҳаракати билан кўпроқ боғлиқлиги жиҳатидан ажралиб туради. Зиддиятли вазиятда ахлоқий эътиқод, бағрикенглик даражаси ва муносиб стратегияни танлаш қобилияти айнан шу компетентликларга боғлиқ. Айнан шу позициялардан келиб чиққан ҳолда ҳар бир даража қуйида кўриб чиқилади, бунда асосий компетентликларни ташкил этувчи ўқув натижалари шакллантирилади.

Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонунининг 3-моддасида: “Таълим — таълим олувчиларга чуқур назарий билим, малакалар ва амалий кўникмалар беришга, шунингдек уларнинг умумтаълим ва касбий билим, малака ҳамда кўникмаларини шакллантиришга, қобилиятини ривожлантиришга қаратилган тизимли жараён” дея таъриф берилган.

Ўзбекистон республикаси президентининг Давлат олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш жараёнларини ташкил этиш тўғрисида Қарорига асосан:

Хотин-қизларнинг олий таълим билан қамровини ошириш орқали давлат ва жамиятдаги фаоллигини кучайтириш, гендер тенгликни таъминлаш бўйича амалга оширилаётган ислохотларни янада жадаллаштириш мақсадида тизимли ишларни ташкил этиш бўйича давлат дастури белгиланди [2]. Қабул қилинаётган ҳуқуқий ҳужжатлар шундан далолат берадики бизнинг давлатда ҳар доимгидан ҳам таълим соҳасига бўлган эҳтиёж жуда кучли ва кўламли. Айниқса кўп болали оилаларимизда аёлларнинг фақат кундалик ҳаёт ташвишлари билан эмас, балки таълимга, билим олишга бўлган қизиқишини ошириш жуда муҳим ҳисобланади.

Глобал миқёсда аёллар эркакларникига қараганда иқтисодий иштирок этиш учун камроқ имкониятларга эга, асосий ва олий таълим олиш имконияти камроқ, соғлиқ ва хавфсизлик учун катта хавфлар ва камроқ сиёсий вакиллик мавжуд.

Хотин-қизлар ҳуқуқларини кафолатлаш ва уларга ўз салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш учун имконият яратиш нафақат гендер тенглигига эришиш, балки кенг кўламли халқаро ривожланиш мақсадларига эришиш учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ваколатли аёллар ва қизлар ўз оилалари, жамоалари ва мамлакатлари саломатлиги ва унумдорлигига ҳисса қўшиб, ҳамма учун фойдали бўлган тўлқинли эффект яратади.

Гендер сўзи жамиятда эркаклар ва аёллар учун мос деб ҳисоблайдиган ижтимоий жиҳатдан қурилган рол ва масъулиятни тавсифлайди. Гендер тенглиги эркаклар ва аёллар тенг куч ва молиявий мустақиллик, таълим ва шахсий ривожланиш учун тенг имкониятларга эга эканлигини англатади. Аёллар имкониятларини кенгайтириш гендер тенглигига эришишнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Бу аёлнинг ўзини ўзи қадрлаш туйғусини, қарор қабул қилиш қобилятини, имкониятлар ва ресурслардан фойдаланишни, уй ичидаги ва ташқарисидаги ўз ҳаётини кучи ва назоратини, ўзгаришларни амалга ошириш қобилятини ўз ичига олади. Шунга қарамай, гендер масалалари фақат аёлларга эмас, балки жамиятдаги эркаклар ва аёллар ўртасидаги муносабатларга қаратилган. Эркаклар ва ўғил болаларнинг ҳаракатлари ва муносабатлари гендер тенглигига эришишда муҳим рол ўйнайди.

Таълим асосий эътибор соҳасидир. Гарчи дунё таълим соҳасида гендер тенглигига эришишда муваффақият қозонаётган бўлса-да, мактабга бормаган болаларнинг ўғил болаларга қараганда кўпроқ фоизини қизлар ташкил қилади. Ривожланаётган мамлакатлардаги қизларнинг тахминан тўртдан бири мактабга бормади. Одатда, барча болалари учун мактаб тўловлари, кийим-кечак ва жиҳозлар каби харажатларни қоплай олмайдиган имконияти чекланган оилалар ўғиллари учун таълимни биринчи ўринга қўйишади.

Оилалар, шунингдек, қизларнинг уй юмушлари, сув ташиш ва болаларга қарашлари учун меҳнатига таяниши мумкин, бунинг натижасида мактабда ўқиш учун вақт чекланган. Аммо қизларнинг таълим олишига устувор аҳамият бериш, эҳтимол, ривожланаётган дунёда инвестициялардан энг юқори даромад келтиради. Ўқимишли қиз турмуш қуришни кечиктириш, кичикроқ оилани тарбиялаш, соғлом фарзанд кўриш ва ўз фарзандларини мактабга юбориш эҳтимоли кўпроқ.

Аёллар ва қизлар таълим олиш ва тамомлаш ҳуқуқидан фойдаланиши ва уни аёллар ва қизлар ҳаётида муваффақиятли қўллаш йўлида кўплаб тўсиқларга дуч келишади, жумладан қашшоқлик, географик истисно, озчилик мақоми, ногиронлик, эрта турмуш қуриш, ҳомиладорлик, гендер зўравонлик ва анъанавий аёлларнинг мақоми ва роли ҳақидаги эътиқодлар.

Таълимдаги гендер камситиш жамиятдаги гендер тенгсизликларининг ҳам сабаби, ҳам натижасидир[3].

Гендер тенглигига эришишнинг якуний йўналиши аёлларнинг иқтисодий ва сиёсий имкониятларини кенгайтиришдир. Аёллар дунё аҳолисининг 50% дан ортиғини ташкил қилса-да, улар дунё бойлигининг атиги 1% га эгалик қилади. Бутун дунёда аёллар ва қизлар узок соатлар давомида ҳақ олинмайдиган уй ишларини бажаришади.

Баъзи жойларда аёллар ҳали ҳам ерга эгалик қилиш ёки мулкни мерос қилиб олиш, кредит олиш, даромад олиш ёки иш жойларида камситишларсиз кўчиб ўтиш ҳуқуқига эга эмаслар. Барча даражаларда, шу жумладан уйда ва жамоат майдонида, аёллар қарор қабул қилувчи сифатида кенг кўламда тақдим этилмайди. Дунё бўйлаб қонун чиқарувчи органларда аёллар сони камчилиқни ташкил этаётганлиги маълум, аммо аёлларнинг сиёсий иштироки гендер тенглиги ва ҳақиқий демократияга эришиш учун жуда муҳимдир.

Қўшма Штатлардаги аёллар таълим даражаси бўйича жуда юқори рейтингга эга, саводхонлик даражаси ва бошланғич, ўрта ва университет таълимига кириш даражаси юқори. Айни пайтда АҚШда эркакларга қараганда кўпроқ аёллар коллежда ўқишади.

Глобал миқёсда ҳеч бир давлат гендер тенглигига тўлиқ эришмаган. Исландия, Норвегия, Финляндия ва Швеция каби Скандинавия мамлакатлари гендер тафовутини йўқотиш бўйича дунёда етакчилик қилмоқда. Энг катта гендер тафовутлари, биринчи навбатда, Яқин Шарқ, Африка ва Жанубий Осиёда аниқланди. Бироқ, бу минтақалардаги бир қатор давлатлар, жумладан, Лесото, Жанубий Африка ва Шри-Ланка гендер тенглиги бўйича Қўшма Штатлардан устун туради[4].

Аввало таълим ва бошқа соҳалардаги гендер тенглик тушунчаси жамиятга тўғри тушунтирилиши катта аҳамиятга эга эканлигини эсдан чиқамаслигимиз, унинг ижтимоий томонининг тўғри ташкил этилишига эътибор қаратишимиз муҳимдир. Зеро адолатли жамият асоси тўғри тафаккурнинг шаклланганлигидадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. https://www.researchgate.net/publication/316915734_GENDERNOE_RAVENSTVO_V_SFERE_OBRAZOVANIA_I_NAUKI

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 15.06.2022 йилдаги ПҚ-279-сон

3. <https://ru.unesco.org/themes/obrazovanie-i-gendernoe-ravenstvo>

4. <http://xolisnazar.uz>

TA'LIM TIZIMI VA SIFATINI BOSHQARISHDA KLAS- TER MODELINING O'RNI VA AHAMIYATI

To'rayeva Aziza

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim tizimi va sifatini boshqarishda klaster modelining o'rni va ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, sifat, boshqaruv, klaster.

Аннотация. В данной статье подчеркивается роль и значение кластерной модели в современной системе образования и управления качеством.

Ключевые слова: образование, качество, управление, кластер.

Abstract. This article emphasizes the role and importance of the cluster model in the modern system of education and quality management.

Key words: education, quality, management, cluster.

Fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasini ta'minlashda ta'limni boshqarish muhim yo'nalish bo'lib, unda innovatsion jarayonlarni jadallashtirish asosida o'zaro hamkorlikdagi ziddiyatlarni bartaraf etish muhim shartlardan biridir. Ta'limda boshqaruvning maqsadi – ta'lim sohasida o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, ularda mazkur bilimlardan amalda foydalanish ko'nikmasini shakllantirishdan iboratdir. Ta'limni boshqarish – ta'lim tizimining ishlashi va rivojlanishini tashkil etishga yo'naltirilgan barcha darajadagi boshqaruv sub'ektlarining maqsadli faoliyati bo'lib, "boshqaruv" tushunchasi odatda tizimning bir holatdan yanada sifatliroq holatga o'tishi sifatida tavsiflanadi va bunda quyidagi jihatlarga alohida e'tiborni qaratish muhimdir: birinchi – tizimni saqlash, uning barqarorligini quvvatlash maqsadida boshqarish, ya'ni ma'muriy boshqaruv, ikkinchi jihat – tizim yangi sifat holatiga o'tishini, ya'ni muttasil rivojlanishni ta'minlovchi boshqaruv [1].

Sho'rolar davrida ta'limni boshqarish markazlashtirilgan tizim shaklida olib borildi. Davlat mustaqillikka erishganidan so'ng ta'lim tizimini boshqarishni demokratlashtirish, boshqarishning yangi konsepsiyasini yaratish zarurati tug'ildi. Bu o'z navbatida xalq ta'limi boshqaruv organlarining barcha bo'g'inlarida mustaqillik va tashabbusga keng yo'l ochib berdi [2]. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan saboq olgan holda, markazlashgan boshqaruvni yagona davlat ta'lim siyosatini ta'minlovchi eng muhim yo'nalishlarda ta'minlash zarurati vujudga keldi.

Jamiyatimizda mahalliy ta'limning rivojlanishida uni boshqarishning innovatsiyalar asosidagi yangi tizimini joriy etish va targ'ib qilish, innovatsion jarayonlarni boshqarish masalalari davlat ta'lim siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ayni vaqtda qator olimlar, siyosatshunoslar, izlanuvchilarning asosiy muhokamadagi mavzularidan biriga aylanib bormoqda.

Umumiy o'rta ta'lim tizimi muassasalarini innovatsion yondashuv asosida samarali boshqarish mezonlari quyidagilarda o'z aksini topadi: pedagogik jarayonning yangi shakllari, usullari, vositalari va texnologiyalari joriy etilishi;

boshqaruvda yangi yo'nalishlardan foydalanish; iqtisodiyot sohasidagi boshqaruv fanlaridan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish; o'rta ta'lim muassasasida innovatsion yondashuv asosida o'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini takomillashtirish; o'quv yurtidagi boshqaruv tizimining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan o'zaro munosabatlarda ta'lim jarayonida ishtirokchilarning pozitsiyalari; ishtirokchilarning pedagogik jarayonda boshqaruv samaradorligiga o'zaro ta'siri [3].

Yuqorida keltirib o'tilgan tadqiqotlarning ilmiy-metodik amaliy qiymatini ta'kidlagan holda shuni aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda ta'limni boshqarishning mintaqalarga xos bo'lgan jihatlari hali to'laligicha tadqiq etilmaganligini, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivoji, madaniyati, ta'lim va boshqa ehtiyojlarga to'la javob bermasligini aytib o'tish lozim. Hozirda Toshkent viloyatida ham ta'lim tizimini rivojlantirish, unda ta'lim boshqaruvini yanada takomillashtirish va uni amalga tatbiq etishga doir nazariy va amaliy qadamlar tashlangan. Jumladan, Toshkent viloyati CHirchiq davlat pedagogika institutida ta'limni rivojlantirishning klaster modeli joriy etilib, bugungi kunda mintaqaning ta'lim sifati samaradorligini oshirish va raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda.

Ta'limni boshqarishda mahalliy hududlarda innovatsion jarayonlarning tatbiq etilmaganligi, shuningdek, mintaqada ta'lim klasteri sub'ektlar va ob'ektlar o'rtasidagi hamkorlikni keng yo'lga qo'yilmaganligi va buni tartibga solish, ta'lim klasteridagi barcha ijtimoiy guruxlar faoliyatini hisobga olgan holda maqsadli dasturlar yaratish zarurati mintaqada ta'lim klasterining barcha yo'nalishlarida innovatsiyalarni joriy etishning muhimligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda ta'lim klasteri g'oyasiga nafaqat ilmiy, balki nazariy jihatdan ham qiziqishlar ortib bormoqda, shu bilan birga uni amaliyotga tatbiq etishga bo'lgan urinishlar ham amalga oshirilmoqda. CHirchiq davlat pedagogika institutining amaliy tajribalarida bu sa'yi-harakatlar boshlangan bo'lib, bu institutning asosiy strategik tadqiqot ob'ekti bo'lgan "Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri" hisoblanadi.

Instituti tomonidan taqdim etilayotgan "Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri" modeli ta'lim tizimidagi yuqorida qayd qilingan kamchiliklarni bartaraf qilish imkoniyatini yaratuvchi yangi innovatsion loyiha sifatida baholanmoqda. Ta'lim tizimini boshqarish sub'ektlarining o'zaro aloqalari mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosi sifatida tizimni rivojlantirish, samaradorligini oshirish, tajribalar o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta'limni rivojlantirishni maqsad qilib belgilagan muassasalarning oldida turgan vazifalar quyidagilardan iborat:

- ✓ bo'lajak mutaxassislarni o'qitish, turli soha talabalari o'rtasida erkin aloqa makonini shakllantirish;
- ✓ tajriba-sinov "o'quv maydonchasi"ni yaratish;
- ✓ ishbilarmon doiralarni jalb qilish;
- ✓ ko'p tarmoqli loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish va boshqalar.

Ta'lim muassasalarining konservativ modeli doirasida klaster g'oyasini tatbiq qilish qiyin kechadi, buni amalga oshirish uchun albatta, yangi yondashuv asosidagi "tajriba maydoncha"larini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Ta'lim klasteri yo'nalishlarini rasmiy birlashtirishning umumiy prinsipi, bu loyihaga integratsion yondashuv asosidagi metodo-logiyani taqdim qilishdir. Integratsiya birinchi navbatda, klaster modeliga kiritilgan ishtirokchilar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash va rivojlantirishdan iborat bo'lib, bu amaliyotning natijasi o'laroq, bilim va tajriba sinergiyasi ta'minlanadi hamda yuqori sifatli tegishli soha mutaxassisining paydo bo'lishiga olib keladi[4].

Mintaqaviy klasterlarni shakllantirishning birinchi sharti bu – sub'ektlar o'rtasidagi qo'shma loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishdir. O'zaro kelishuv asosida umumiy loyiha ustida ishlash, shu jumladan, rasmiy tizimlashtirish mezonlariga qarab turli xil ta'lim guruhlarini ajratish mumkin.

Ma'lumki, pedagogik ta'lim innovatsion klasterining asosiy maqsadi: yo'nalishlarga tegishli fanlardan pedagogik ta'limning rivojlantirish maqsadida intellektual resurslarni integratsiyalash; fan, ta'lim va ishlab chiqarishning turli shakl va turlarini aniqlash va amaliyotga joriy etish; ta'lim bilan bir qatorda tarbiyaga ham katta e'tibor qaratgan holda, uning integratsiyasini ta'minlovchi mexanizmlarni ishlab chiqish; pedagog kadrlarni tayyorlashda uzluksiz ta'lim tizimi sub'ektlari o'rtasidagi aloqadorlik, bog'liqlik va hamkorlik zaruriyatini asoslash va hokazolardan iborat[5].

Ta'lim tizimini boshqarish faoliyati davomida pedagogik innovatsion klaster sub'ekti rahbarlari o'zlariga yuklatilgan vazifalarni bajarishda bevosita quyidagi klaster ob'ektlariga o'z ta'sirini ko'rsatadilar: ta'lim jarayoni ishtirokchilari (rahbar o'rinbosarlari, pedagog-xodimlar, o'quvchi-yoshlar, texnik xodimlar, ota-onalar, homiyar), ta'lim jarayonlari (ta'limiy, tarbiyaviy, ilmiy, uslubiy), moddiy-texnik vositalar (AKT, ko'rgazmalar, elektoron darsliklar, audiovizual vositalar, modellar, jihozlar va hokozo)[6].

Mintaqaviy darajadagi ta'lim sifatini boshqarishda klaster yondashuvidan foydalanish mintaqaviy tizimlar va ta'lim muassasalarining hamkorlik muhitini shakllantirish, zahira kuchlaridan foydalanishni optimallashtirish hisobiga xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi va ilg'or tajribalarni rivojlantirishni kuchaytirishga yo'naltiradi. Klaster aloqalari va raqobat muhiti innovatsion rivojlanish, loyiha faoliyati yo'nalishlari va sur'atlariga, shuningdek klasterning ichki tarkibiy qismlarini istiqbolli rivojlantirishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, klaster yondashuvi mintaqaviy rivojlanish, innovatsion iqtisodiyotga aylanishning kuchli vositasidir[7].

Klasterni ta'lim sifatini boshqarishda mutanosib vakolatlarga ega bo'lgan ta'lim muassasalari (ta'lim tizimlari) to'plami, ularning faoliyati va rivojlanishining iqtisodiy samaradorligini ta'minlash sharoitida raqobatbardosh bitiruvchini (mutaxassisni) shakllantirishning salohiyati sifatida tushunish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Pedagogik ta'lim klasteri uning sub'ektlariga nisbatan ham kompetensiyaviy yondashuvni talab qiladi. Bu borada har bir sub'ekt o'zlarining mavjud kompetensiyalarini klaster yondashuvidan kelib chiqib qayta ko'rib chiqishlari maqsadga muvofiq. Har bir sub'ektning kompetentlik darajasi klasterning muvaffaqiyatli ishlashiga, pirovardida esa ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

SHunday qilib, ta'lim-tarbiyani tashkil qilish va boshqarishga doir respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlar maqsadi ta'lim sub'ektlarining yagona maqsadga erishish, muayyan darajada umumiy ma'lumot darajasi va kasbiy tayyorgarligiga ega bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxsni tarkib toptirishga qaratilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muxamedov G'.I, Xo'jamqulov U.N., Toshtemirova S.A. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri. -T.: Universitet, 2020. 280 b
2. Toshtemirova S.A. Umumta'lim muassasalarida ta'lim klasterini joriy qilishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari // Uslubiy qo'llanma. -T.: 2020. 75 b.
3. Toshtemirova S.A. Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2020. № 1. - B. 4-11.
4. Xo'jamqulov U.N. Maktab-laboratoriya // Uslubiy qo'llanma –T.: 2019.
5. YAkibova D.SH. Boshlang'ich ta'limda integratsiya – intellektual taraqqiyot omili sifatida. Zamonaviy ta'lim. 2016. №11. 73-78
6. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari // pedagogika fanlari doktori diss.. avtoref... – Chirchiq, 2020. –B. 59.
7. Xo'jamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri: ta'rif, tasnif // ilmiy risola. –T.: 2019.

YANGI O'ZBEKISTONDA ILM-FAN RIVOJI VA TA'LIM TIZIMIDA MA'NAVIY YUKSALISH MASALASI

Xudayorova Zebuniso Otanazarovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekistonda ilm-fan rivoji va amalga oshirilayotgan islohatlarning ta'lim tizimiga ta'siri hamda ma'naviy hayotning yuksalishiga muhtaram prezidentimiz tamonidan qaratilayotgan e'tibor masalalari falsafiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Taraqqiyot strategiyasi, Yangi O'zbekiston, ilm-fan, ma'rifat, innovatsiya, globallashuv, integratsiya.

Аннотация: В статье освещаются и философски анализируются вопросы развития науки в новом Узбекистане и влияние проводимых реформ на систему образования, а также внимание, уделяемое нашим уважаемым президентом подъему духовной жизни.

Ключевые слова: Стратегия развития, новый Узбекистан, наука, просвещение, инновации, глобализация, интеграция.

Abstract: The article will cover the issues of attention paid to the development of Science and the impact of the reforms carried out in the new Uzbekistan on the education system, as well as the growth of spiritual life from the president of the Republic of Uzbekistan and provide a philosophical analysis.

Keywords: Development Strategy, New Uzbekistan, science, enlightenment, innovation, globalization, integration.

Bugun kundalik hayotimizda Yangi O'zbekiston degan tushuncha juda tez-tez yangramoqda va chuqur ma'no kasb etib bormoqda. Ushbu davr eng avvalo, xalq hokimiyatchiligidan amaldagi ifodasini o'zida aks ettirayotganligi bilan yanada ahamiyatlidir. Bundan tashqari keying besh yil davomida amalga oshirilayotgan barcha

“Barchamiz jipslashib, tinimsiz o'qib- o'rgansak, ishimizni mukammal va unumli bajarsak, zamonaviy bilimlarni egallab, o'zimizni ayamadan oldinga intilsak, albatta, hayotimiz va jamiyatimiz o'zgaradi”[1], deya ta'kidlagan edi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Ha chindan ham bugungi shiddat bilan tinimsiz rivojlanayotgan kunlik yangilik va o'zgarishlar aqlbovar qilmis darajada o'sayotgan, integratsiyalashuv jarayonlarida eng avvalo tinimsiz o'qib-o'rganishlar va izlanishlar natijasida egallanayotgan bilim va ilm-fan omiliga insonga tayanch bo'la oladi. Zero ilmsiz inson hech vaqosi yo'q kimsadek go'yo.

Ma'lumki, yoshlar yangicha fikrlashga, yangi-yangi g'oyalarni dadil o'rta tashlab, ularni amalga oshirishga, muammolarni ijodiy va nostandart yondashuvlar asosida hal etishga moyil bo'ladi. Shuning uchun hozirgi kunda yosh avlod vakillarining bilim olishi, ilm-fan, innovatsiyalar, adabiyot, san'at va sport sohasidagi iste'dod va salohiyatini yuzaga chiqarishi, ularning jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida faol ishtirok etishi uchun barcha sharoitlarni yaratishga ustuvor ahamiyat bermoqdamiz.

Imom Buxoriy bobomiz to'plagan muborak hadislardan birida: “Yoshlikda o'rganilgan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir”, deb aytiladi. Buyuk allomalarimiz ana shunday hikmatlarga amal qilib, ilm-fan sohasida buyuk kashfiyotlarni amalga oshirganlari va umumbashariy tafakkur rivojiga hissa qo'shganlari tarixdan yaxshi ma'lum.

Ana shunday qutlug' an'analarni davom ettirib, yurtimizda yangi xorazmiylar, farg'oniylar, beruniylar, ibn sinolar. mirzo ulug'beklar, navoiylarni tarbiyalab yetkazish-nafaqat vazifamiz, balki tarix va kelajak oldidagi muqaddas burchimizdir[2, 51].

O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, yuroridagi omillarning barchasi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan, islohatlarning tub mohiyati aynan madaniyat, ilm- fan va yuksak ma'naviy qarashlarni yanada yuqori pag'onalariga olib chiqish hamda ertanagi kunga bo'lgan xalq ishonchini kuchaytirishga asoslanganligini amaldagi ifodasidir.

Shu o'rinda, mamlakatimizda yuqori bilim va malakaga ega bo'lgan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadida oliygohlar soni 141 taga yetkazildi, 26 ta xorijiy oliy ta'lim muassasasining filiallari ochildi. Holbuki 2016-yilda

respublikamizda oliygohlarning soni 77 ta edi. Keyingi besh yilda oliy ta'limga qqabuk kvotasi 3 barobar oshirilib, joriy yilda 182 ming nafar yoshlar uchun talab bo'lish imkoniyati yaratildi. Toshkent shahrida eng yuksak xalqaro talablarga javob beradigan "Yangi O'zbekiston" universiteti tashkil etildi. Hozirgi vaqtda yurtimizda "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan g'oya asosida maktab ta'limi tizimida ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda [2, 52-53].

Bu ishlarning zamirida avvalo mamlakatimiz va xalqimizning buyuk kelajagi, farovon va obod turmushi, erkin va tinch-osuda hayot tarzini ta'minlash hamda barqaror rivojlanish yo'liga erishish yotadi. Chunonchi yuqoridagi barcha maqsadlarga boorish uchun eng to'g'ri, maqbul va albatta mukammal yo'l bu ilm-ma'rifat yo'lidir. Manashu joyda fikrimiz isboti o'laroq quyidagi jumhlarni keltirib o'tmoqchiman: "Ma'orifdan, funun va madaniyatdan mahrum qolg'on xalq jaholat panjalarini orasida xamir kabi ezilg'ondek, af'oli zamimadan ham o'z nafsining yoqasini bo'shatolmas" - deb yozgan edi mashhur ma'rifatparvar adibimiz Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yohud ahloq" nomli asarida[3, 347]. Ha chindan ham barcha jaholat zanjirlari-yu, qulflarini buzuvchi narsa bu ilmdir.

Aynan shu sabablar inobatga olingan holda muhtaram prezidentimiz tamonidan mamlakatimizni rivojlantirishga va taraqqiyotimizni yanada yuksaltirishga qaratilgan "Harakatlar Strategiyasi" va "Taraqqiyot strategiyasi" davlat dasturlari ishlab chiqilgan bo'lib, bu davlat dasturlarida ham ilm-fan va madaniyat, ma'naviyat sohasiga alohida e'tibor va g'amho'rlik bilan yondoshganlar. Bu ishlarning barchasi xalqimiz ertasi bo'lmish yosh avlodni ma'nan, jismonan va aqlan yetuk hamda barkamol shaxs sifatida kamol topishlari uchun xizmat qiladi, 2017-2021 O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi qabul qilindi. Bu esa davlat va xalq o'rtasidagi aloqa ular orasidagi munosabatni o'zgartirishni, ya'ni xalq idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi zarurligini bildiradi [4, 178].

Ayniqsa, so'ngi besh yillik islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari yaratildi. Taraqqiyot strategiyasi doirasida Jahon miqyosida murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keying yillarda "Inson qadri uchun" tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaaatlarini so'zsiz ta'minlash hamda faol fuqorolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilash maqsadida [5] bir nechta ishlarni amalga oshirish belgilangan bo'lib, ulardan birida vazifalar quyidagicha belgilangan:

"Taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha belgilangan vazifalar doirasida 2022-yilda:

a) 1 apreldan boshlab nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktablarga farzandlarini yuborayotgan ota-onalarning oyiga 3 million so'mgacha bo'lgan to'lovlari daromad solig'idan ozod etilsin.

b) o'rta ta'lim tizimini zamon talablariga moslashtirish maqsadida:

umumiy o'rta ta'lim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish uchun Davlat byudjetidan 605 milliard so'm ajratilsin" [5]

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosa qilishimiz mumkinki, barcha islohotlar va amalga oshirilayotgan hamda rejalashtirilayotgan ishlarning tub zamirida mamlakatimizda bugungi kunda ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor misli ko'rilmagan darajada rivojlanib bormoqda va zamon bilan hamnafasdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси // <https://president.uz/uz/lists/view/4057> 2020.

2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент: "Ўзбекистон" нашриёти, 2021. -Б.51.

3. Али, Муҳаммад Ўз-ўзингни англаб ет. - Тошкент: "Шарқ" нашриёти, 2012. -Б.347.

4. Гаффарова Г.Г. Мураккаб тизимларда ахборот генерацияси. –Тошкент: "Ношир" нашриёти, 2021. -Б.178.

5. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони // <https://lex.uz>. 28.01.2022. –Б-2,3.

ЁШЛАР СИЁСИЙ ОНГИНИ ФАОЛЛАШТИРИШНИНГ ФАЛСАФИЙ МАСАЛАЛАРИ

Абдиев Ғайрат Эргашевич,

**Чирчиқ давлат педагогика университети 2-курс магистри
РЕЗЮМЕ**

Мазкур мақолада ёшлар сиёсий онгининг шаклланиши билан боғлиқ ижтимоий-фалсафий жараёнлар замонавий илм-фан ютуқлари асосида Ўзбекистондаги сиёсий ислохотлар билан параллел равишда илмий тадқиқ этилган. Унда ёшларнинг сиёсий онгини ўстириш, мавжуд имкониятлар ва шарт-шароитлардан самарали фойдаланиш йўллари мафкуравий қарашлари негизида ёритиб берилган.

Таянч иборалар: мафкуравий иммунитет, ёшлар, жамият, сиёсий онг, сиёсат, мафкуравий хуруж, имконият, фалсафий тафаккур, жамият, ижтимоий тараққиёт, маънавият, миллий ғоя, санъат, фаоллик.

REZUME

In this article, socio-philosophical processes related to the formation of the political consciousness of young people are scientifically researched in parallel with the political reforms in Uzbekistan based on the achievements of modern science. In it, the ways of raising political consciousness of young people, effective

use of existing opportunities and conditions are highlighted based on their ideological views.

Key words: ideological immunity, youth, society, political consciousness, politics, ideological attack, opportunity, philosophical thinking, society, social development, spirituality, national idea, art, activism.

РЕЗЮМЕ

В данной статье социально-философские процессы, связанные с формированием политического сознания молодежи, научно исследуются параллельно политическим реформам в Узбекистане на основе достижений современной науки. В ней выделены пути повышения политического самосознания молодежи, эффективного использования имеющихся возможностей и условий исходя из их мировоззренческих взглядов.

Ключевые слова: идеологический иммунитет, молодежь, общество, политическое сознание, политика, идеологическая атака, возможность, философское мышление, общество, общественное развитие, духовность, национальная идея, искусство, активность.

Жамиятда инсон қадрини улуғлаш, унинг манфаати ва турмуш фаровонлигини ошириш, ёшларнинг сиёсий онгини фаоллаштириш ўзига хос фалсафий дунёқарашни талаб этади. Бугунги кунда Ўзбекистон аҳолисининг ярмидан кўпрогини ёшлар ташкил этишини ҳисобга оладиган бўлсак, бу масала уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш ислохотлар жараёнидаги муҳим йўналишлардан бири эканлигини кўрсатади. Шу боисдан ҳам ёшларни ёт ғоявий ва мафкуравий хуружлар таъсиридан асраш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, жамиятдаги сиёсий онгини узлуксиз юксалтириб бориш муҳим аҳамиятга эгадир. Шу сабабли ёшлар “замонавий дунёқараши, сиёсий онги ва ижтимоий фаоллиги юксалиб бораётгани, атрофимиздаги воқеаларга бепарво бўлмасдан, аксинча, дахлдорлик туйғуси” [1, 303] билан яшаши лозим.

Мамлакатимизда кейинги йилларда ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳаётда муносиб ўринларини топишлари учун мустаҳкам ҳуқуқий-сиёсий онг шаклланди. Айниқса, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги янги қонунда ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларни жамиятда ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилган [2]. Бу борада ёшларга яратилаётган имконият ва шароитлар бевосита жамоатчилик назорати асосида тизимли йўлга қўйилди.

Жамиятда ёшларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш, миллий давлатчилигимиз тарихидаги ҳуқуқий онгининг бугунги кун учун зарур унсурларини ижтимоий ҳаётга тадбиқ этиш, уларнинг сиёсий иродасини тадбиркорлик ва ишбилармонлик руҳи билан суғориш, ҳуқуқий демократик давлат барпо этишда уларнинг иштирокини ошириш муҳим ижтимоий-фалсафий масала ҳисобланади. Биз уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини янада кучайтириш орқали воқеликка методологик ёндашувларини

кучайтириб, ўзларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялайдиган авлод қилиб тарбиялашимиз даркор. Бу жараёнда сиёсий партияларнинг ролини ошириш ўзига хос механизм саналади. Жумладан, юртимизда ёшларнинг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини оширишга қаратилган Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати - Ўзбекистон Либерал-демократик партияси “Ёшлар қаноти”нинг олиб бораётган ишлари ёшларнинг орзу-истакларини рўёбга чиқаришда ўзига хос мактаб вазифасини бажариб келмоқда. Уларнинг мамлакатимиз келажаги йўлидаги интилишлари, ўз олдига қўйган мақсадлари йўлидаги изланишлари, ҳар бир жамоат ишидаги сиёсий фаолликлари жамият ривожига хизмат қилмоқда.

Жамиятда ёшларни қўллаб-қувватлаш ва ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, замонавий ахборот технологияларидан оқилона фойдалана олиш имкониятлари, миллий ва хорижий ахборотларни бевосита ўзлари излаб топишлари, ишлаб чиқаришда замонавий техника ва технологияларни бошқаришлари, хизмат кўрсатиш соҳасидаги инновацион лойиҳалар иштирокчилари бўлишлари ўзига хос жараён ҳисобланади. Мана шу каби фаолиятда ёшларнинг янги Ўзбекистонни барпо этишга қаратилган интилишлари қудратли куч ва тўлқин бўлиб, юртимизнинг фаровонлигини таъминлашда ўзига хос сиёсий онгнинг майдонга чиқишига ва ўзига хос илмий дунёқарашнинг шаклланиши хизмат қилади.

Ўзбек халқининг асрлар давомида шаклланган сиёсий иродаси ва онги бевосита ёшларнинг ижтимоий ҳаёти билан уйғунлашиб кетган. Албатта, ёшлардаги шиддат, шижоат, жўшқинлик ва мардлик, эзгу орзу-интилишлар йўлидаги амалий хатти-ҳаракатлар жамиятимиз истикболи йўлидаги улкан сиёсий кучга айлантириб, салмоқли натижаларга эришиш учун кенг имкониятлар эшигини очиб беради. Агарда “бир миллат вакилларида сиёсий жараёнларга муносабатларида сиёсий жўшқинлик, фаоллик кучли бўлса, яна бирларида вазминлик, босиқлик каби фазилатларда ўз ифодасини топади. Бундай турли-туманлик миллатнинг узоқ тарихий босқичда шаклланган менталитети, урф-одатлари, анъана ва қадриятлари билан боғлиқ бўлиб, улар миллий онг орқали сиёсий онгда шаклланади” [4, 37]. Демак, ёшларнинг сиёсий онгини шаклланиши бевосита миллатнинг тарихи ва миллий давлатчилиги билан узвий равишда тараққий этиб боради.

Албатта ёшлар бугун бор куч ва имкониятларини ишга солган ҳолда, мамлакатимиздаги сиёсий жараёнларда фаол иштирокчи бўлиши, ўз сиёсий онглари Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш йўлида сарфлашлари лозим. Янги Ўзбекистонда ёшларимизнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, миллий давлатчилик ислохотларида ўзларининг миллий ғояси билан иштирок этиши алоҳида эътибор талаб этмоқда. Ёшлар бугун бутун жаҳонда фаол сиёсий қатлам сифатида фаолият олиб боришига кенг имкониятлар яратиб берилмоқда.

Биз парламентлараро иттифоқнинг “Биз парламентда ёшларни қўллаб-қувватлаймиз!” деган эзгу ташаббусини ҳамиша қўллаб-қувватлаймиз.

Уларнинг фаол фуқаро сифатида давлатчилик ривожига қўшадиган хиссаларини кучайтиришимиз лозим. Ушбу тизим асосида сиёсий етук ва фаол ёш йигит-қизларимизни миллий парламентимиз ва маҳаллий кенгашлар фаолиятига янада кенгроқ жалб этамиз. Шу билан бирга, Президентимиз ташаббуслари билан маҳаллий кенгашларда Сенат ва Қонунчилик палатасидаги каби, ёшлар парламенти вакиллари мактаби ташкил этилди. Шунингдек, иқтидорли ёшлар орасидан янги авлод захира кадрлари – “Келажак лидерлари” шаклланди.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларимизнинг сиёсий онгини юксалтириш масаласи ҳамиша давлатимизнинг олиб бораётган ислохотлари замирида ўзига хос миллийлик характерини шакллантиради. Унда одамларнинг воқеликка фалсафий қарашлари ва мафкуравий иммунитетини вужудга келиб, ёшларнинг қалбида инновацион ғоялар шаклланишига хизмат қилади. Бу йўлда ҳар биримиз ўзимизнинг фаол фуқаролик позициямиз орқали давлатимизнинг порлоқ истиқболи учун аниқ марраларни эгаллашга интиладиган ёш авлоднинг фаровон келажagini таъминлашга, уларнинг исътедодларини миллий ғоя руҳида камол топтиришга интиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: O'zbekiston, 2021. 303-бет.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги ЎРҚ-406-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 37-сон, 426-модда; <https://lex.uz/acts/3026246>
3. Бекмуродов М. Ўзбек менталитети. Тошкент: 2011. 41-бет.

МУҚАДДАС ҚАДАМЖО ВА ЗИЁРАТҒОҲЛАР ЎЗБЕКИСТОНДА ЗИЁРАТ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ПОЙДЕВОРИ

**Муқимова Рисолат Рустамжон қизи-
Чирчиқ давлат педагогика университети
Ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш методикаси
(маънавият асослари) йўналиши 2-босқич магистранти**

Аннотация

Ушбу мақолада республикада зиёрат туризмини ривожлантиришда муқаддас қадамжо ва зиёратгоҳларнинг аҳамияти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: туризм, зиёрат, зиёрат туризми, муқаддас қадамжо, зиёратгоҳ.

Аннотация

В данной статье освещается значение святых мест и святынь в развитии паломнического туризма в нашей республике.

Ключевые слова: туризм, паломничество, паломнический туризм, святое место, паломничество.

Annotation

This article highlights the importance of holy places and shrines in the development of pilgrimage tourism in our republic.

Keywords: tourism, pilgrimage, pilgrimage tourism, holy place, pilgrimage.

Сўнгги йилларда туризм соҳаси Ўзбекистонда энг сердаромад соҳалардан бири сифатида қаралмоқда. Туризмни ривожлантириш мақсадида амалга оширилган ислохотлар натижасида, юртимизга ташриф буюрувчи сайёҳлар сони ҳам йилдан йилга ошиб бормоқда. Мамлакатимиз бу соҳада ўзига хос имкониятлар ва устуворликка эга мамлакатлардан бири бўлиб, халқимизнинг бой тарихий-маъданий мероси, ватанимизнинг бетакрор ва жозибадор табиати, табиий ресурслари нафақат ички туризмни балки, халқаро туризмнинг барча соҳаларини ривожлантириш имкониятини беради.

Таъкидлаш керакки, Она ватанимиз Ўзбекистон авлиёлар, буюк алломаю-уламолар, ҳадисшунослар ва факҳ илми билимдонлари етишиб чиққан муқаддас замин ҳисобланади. Юртимизнинг қайси гўшасига қадам қўйманг албатта муқаддас қадамжо ва зиёратгоҳларга дуч келасиз. Бугунги кунга келиб муқаддас қадамжо ва зиёратгоҳлар ўзгача қиёфа касб этмоқда. Ислом дини ҳамда мусулмон уммати эътиқодини мустаҳкамлашда буюк ишлари билан ном қозонган алломалар манзилларини ўрганиш, уларни ободонлаштириш ишлари узлуксиз олиб борилиб, зиёрат қилинадиган масканларга айлантирилмоқда.

Халқаро туризмнинг энг сердаромад йўналишларидан бири - зиёрат туризми ҳисобланади. Зиёрат туризми - туризм саноатида янги йўналишлардан бири бўлиб, мамлакатимизда асосан ислом динига эътиқод қиладиган саёҳатчиларга қаратилган бўлишига қарамай, ушбу йўналишда таклиф этилаётган хизматларнинг мўтадил нархлари, хавфсизлиги, покизалиги, оилавий саёҳат учун қулайлиги боис мусулмон бўлмаган саёҳатчилар учун ҳам жозибадор ҳисобланади. Шунингдек, ислом тамаддунида юртимизнинг тутган ўрни, улуғ муҳаддис Имом ал-Бухорий, Ат-Термизийларнинг шу заминдан етишиб чиққанлиги, нақшбандийлик тариқати асосчиси Баҳоуддин Нақшбанднинг илми ирфондаги ўрни юксаклиги зиёрат туризминини ривожлантиришда асос бўлиб хизмат қилади.

Ватанимиз худудида дунёга машҳур қадамжо ва зиёратгоҳлар борки, уларни зиёрат қилиш Ислом динида “Кичик ҳаж” билан тенглаштирилган. Бу эса ўз навбатида зиёрат туризминини янада ривожлантириш орқали, Ўзбекистоннинг туризм салоҳиятини юксалтириш имкониятини беради. Бугунги кунда юртимизда жами 7 минг 476 моддий маданий мерос объекти давлат муҳофазасига олинган бўлиб, шундан 4 минг 308 таси археология ёдгорлиги, 2 минг 79 таси архитектура ёдгорлиги, 694 таси монументал санъат ёдгорлиги, 395 таси эса диққатга сазовор жой саналади.

Ёдгорликларнинг 75% дан ортиғи республиканинг марказий туристик шаҳарларида жойлашган. Туристик рекреатцион объектлардан Тошкент шаҳрида 114 та, Самарқандда 118 та, Бухорода 201 та ва Хива шаҳрида 310

таси жойлашган бўлиб, бугунги кунда бу туристик ресурсларнинг 3/1 қисмигина туризм соҳасида фаолият кўрсатмоқда, қолганлари эса туристик инфратузилманинг шаклланиши ва янги турмаҳсулотлар тайёрлашни талаб этади[1]. Жумладан, 2020 йил 24 январь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам юртимизда 8 минг 200 дан зиёд маданий мерос объекти мавжуд бўлиб, туризм маршрутларига унинг атиги 500 таси киритилгани танқидий таъкидлаб ўтилди [2, 3].

Мамлакатимизда зиёрат туризмини ривожлантириш иқтисодий юксалишнинг стратегик тармоқларидан бири сифатида талқин этилмоқда. Сўнгги йилларда республикада туризм соҳаси тубдан ислоҳ этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4861-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стретгияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2017 йил 16 августдаги “2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3217-сонли қарори, 2018 йил 3 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5326-сонли фармонлари ва 2018 йил 7 февралдаги “Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3514-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 13 августдаги “Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5781-сонли, 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6165-сонли Фармонларининг қабул қилиниши ҳамда Виза тизимининг ислоҳ этилиши мамлакатимизда нафақат зиёрат, балки туризмнинг бошқа соҳаларининг ривожига ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Статистик маълумотларга кўра, 2017 йилга келиб Ўзбекистонга 2 миллион 700 минг, 2018 йилда 5 миллион 300 мингдан ортиқ туристлар ташриф буюрган. Мазкур соҳани янада ривожлантириш мақсадида 2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш концепцияси ишлаб чиқилиб, унга кўра 2025 йилга келиб хорижлик сайёҳлар сонини 9-10 миллион нафарга ошириш, турли кўргазмалар, танловлар ўтказиш, Ўзбекистонни фестиваллар мамлакатига айлантириш, шу тариқа ивент-туризмни ривожлантириш режалаштирилган. Сўнгги йилларда мамлакатимизда олиб борилган ислохатлар натижасида юртимизга ташриф буюрувчи хорижий сайёҳлар билан бир қаторда ички туризмда саёҳат қилувчилар сони ҳам кундан кунга ошиб бормоқда. Global Muslim Travel Index (GMTI) нинг 2019 йил рейтингига кўра, Ўзбекистон Ислом Ҳамкорлик Ташкилоти (ИХТ) мамлакатлари орасида энг жозибали ўн мамлакатлар

қаторига киритилиши дунё ҳамжамияти томонидан юртимизнинг туристик салоҳиятига берилган юксак баҳодир[3].

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, 2020 йил дунё миқёсида юз берган коронавирус пандемиясидан энг кўп зарар кўрган соҳалардан бири туризм бўлди. Соҳа пандемия сабаб буткул тўхтаб қолди. Жаҳон сайёҳлик ташкилоти баёнотида кўра, айнан туризм индустриясида пандемиядан кейин дунё бўйича 50 миллион иш жойи қисқаргани айтилмоқда[4].

Ўзбекистон ҳукумати томонидан республика иқтисодиётига пандемиянинг таъсирини камайтириш мақсадида қатор чора-тадбирларни амалга оширди. Жумладан, пандемиядан зарар кўрган иқтисодиётни тиклаш ва рағбатлантириш режалари, корхоналар, ташкилотлар ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашда жорий қилинган имтиёзлар мисолида кўришимиз мумкин.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Тошкент вилояти нафақат зиёрат туризми, балки экотуризм, саёҳат туризми, спорт туризми, тиббиёт туризмини ривожлантириш бўйича улкан салоҳиятга эга ҳудуд ҳисобланади. Туризм бўйича сайёҳлар сонининг ўсиши аҳолини иш билан таъминланишига, валюта тушумининг кўпайишига, ЯИМнинг ўсиши ҳамда мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширишга хизмат қилиб, валюта киримлари ҳамда ташқи савдо баланси барқарорлиги таъминланади. Шу сабабли мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланган ҳолда, Ўзбекистоннинг туризм хабини яратиш сари барча имкониятларни сафарбар этиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. <http://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlarmustaqil-ish-kurs-ishi/item/9817-2021-01-28-08-15-20>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси. №19.25.01.20.1-3 б.

3. Global Muslim Travel Index 2019. Master Card & Crescentrating 2019. URL: <https://www.crescentrating.com/reports/global-muslim-travelindex-2019.html>

4. Худояров А.А. Ўзбекистонда зиёрат туризми бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари. Монография. – Тошкент: Complers Print, 2020.

QONUN YOKI DIN: FALSAFIY TAHLIL

Jo'rayev Bobur,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirda dunyo siyosiy jamiyatida qonuniy jamiyatlar yaxshiroqmi yoki diniy davlatlarning samarasi ijobiyroq ekanligi to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: qonun, din, fundamentalizm, davlat boshqaruvi, tarixiy davlatlar.

Hozirda turli xil davlatlarga hamda jamiyatlarga e'tibor bersak barchasining davlat boshqaruvi yoki qonunga yoki dinga asoslangan bo'ladi. Bu nafaqat hozirda balki tarixan bo'layotgan jarayonlardan hisoblanadi. Chunki bu ikkalasi ham kuchli boshqaruv quroli hisoblanadi. Bulardan qaysi birining ta'siri kuchliroq va samaraliroq degan savolga esa hamma o'z fikri va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda javob beradi. Masalan jamiyatda ayrim insonlar qonunlarga so'zsiz amal qilsa, ayrim insonlar dinni qonunlardan ustun qo'yadi.

Huquqiy davlat har doim o'zini oqlab kelgan lekin, uning bir kamchilik tomoni borki unga qalbdan, vijdonan amal qilinmaydi. Balki, qaysidir tomonlama qonuniy jazo va choralar belgilab qo'yilganligi tufayligina bunga ixtiyoriy va ixtiyorsiz amal qilishga majbur bo'ladilar.

Diniy boshqaruvda esa kuchli tomoni ham aynan mana shunda unda jamiyat insonlarining huquqbuzarliklarni din tomonidan qoralangani uchungina qilmaydi, ya'ni, bu yomon illat bo'lgani uchun buni qilishmaydi. Chunki dinda bu dunyodagi gunohlar uchun boshqa ya'ni o'limdan keyingi dunyoda jazolanmasligi uchun o'zlarini boshqarib boradi. Masalan, biror bir inson do'konga kirdi. Do'konda esa sotuvchi yoq. Bu huquqiy jihatdan nazar soladigan bolsak hech kim yoq baribir hech kim ko'rmaydi degan tushuncha paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin va agarda kuzatuv kameralari bo'ladigan bo'lsa bunda odamning o'zining harakatiga ta'sir qiladi.

Biroq dinda bunday tushunchadan yiroq hisoblanib, ya'ni do'konda hech kim yo'q bo'lganidan qat'iy nazar xudo kuzatib turibti va bu yomon amalim uchun nargi dunyoda javob beraman degan fikr asosida yashaydi. Dindagi eng katta kamchiliklardan bir bu fundamentalizm hisoblanadi, chunki, ya'ni dinga bo'lgan

e'tiborning kuchliligidan hech qanday islohotlarsiz eski jamiyat asosida yashashga majbur qilishida va natijada bu islohotlar va rivojlanishga ulkan to'siq hisoblanadi.

Shuning uchun rivojlangan davlatlar dinni davlatdan alohida ajratilib qo'yilgan va bu din ishlari davlat ishlariga aralashtirilmaydi. Shu o'rinda jamiyatni ham biror din bilan cheklash hamda boshqa dinlarga e'tiqod qildirish noto'g'ri siyosatga olib kelishi mumkin. Din juda ham qudratli kuch sifatida foydalanish mumkin. Buni tarixdan ham ko'rib chiqiqshimiz mumkin. Qadimgi tarixda davlatda dinni boshqaruvchi va din haqida ko'p ma'lumotga ega bo'lgan "kohinlar" alohida xurmat, martaba va e'tiborga ega bo'lgan. Tarixdagi Misr, Rim imperiyasi, Fransiya, Angliya kabi davlatlarda dinni qanday qurol sifatida foydalanganligi barchaga ma'lumdir.

Shu sababli qonunmi yoki din har bir davlat, har bir jamiyatning o'zining hohish istagiga bog'liqdir.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ СИЁСИЙ ВА ИЖТИМОЙ ҲАЁТИДА АЁЛЛАРНИНГ РОЛИНИ ОШИРИШ ЗАМОН ТАЛАБИ

М. Гафурова.

Чирчиқ давлат педагогика университети магистранти.

Аннотация: Мазкур мақолада янги Ўзбекистоннинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида аёлларнинг ролини ошириш, аёлларнинг жамиятда тенг мавқега эришиши ва уларга давлат томонидан яратилаётган имкониятларга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: давлат, сиёсат, раҳбар, халқ, гендер тенглик, фаровонлик, ҳаёт.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется повышению роли женщин в политической и общественной жизни нового Узбекистана, достижению женщинами равноправного положения в обществе, возможностям, созданным для них государством.

Ключевые слова: государство, политика, лидер, народ, гендерное равенство, благосостояние, жизнь.

Annotation: This article focuses on increasing the role of women in the political and public life of the new Uzbekistan, the achievement by women of an equal position in society, and the opportunities created for them by the state.

Key words: state, politics, leader, people, gender equality, welfare, life.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти, Янги Ўзбекистон асосчиси Шавкат Мирзиёев томонидан амалга оширилган кенг кўламдаги ислохотлар таҳлили мамлакат ички ва ташқи сиёсатининг барча соҳаларида муҳим ва туб ўзгаришлар амалга оширилганлигини англатади.

Шунга қарамадан бугунги кунда хотин-қизларнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётда фаоллигини оширишга қаратилган чора тадбирлар амалга оширилмасин уларга нисбатан турли камситишларва ҳақ ҳуқуқларининг паймол этилишининг гувоҳи бўлиш мумкин.

2019 йил 2 сентябрда “Хотин-қизлар ва эркалар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Қонунда “жинс бўйича бевосита камситиш” ва “жинс бўйича билвосита камситиш” тушунчаларига таъриф берилди, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда уларнинг лойиҳаларини мажбурий ҳуқуқий экспертизаси, гендер статистикаси юритилиши жорий этилди.

Шу муносабат билан Олий Мажлис Сенати раиси раҳбарлигида Гендер тенглигини таъминлаш масалалари бўйича комиссия тузилди ва парламентнинг юқори палатасида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси, қуйи палатасида Оила ва аёллар масалалари Комиссияси фаолияти йўлга қўйилди.

2030 йилгача бўлган даврда Барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларнинг ижросини назорат қилиш бўйича Парламент комиссиясининг тизимли фаолияти ташкил этилди,

2022 йил Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси ва унинг ҳудудий бўлинмалари ташкил этилди ва унинг устувор йўналишларидан бири хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, гендер тенглигини таъминлашдан иборатдир. Хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг оилавий ва хусусий тадбиркорлик, хунармандчиликни ташкил этишда фаол иштирок этиши, бугунги кунда меҳнат бозорида талаб қилинадиган касблар бўйича билим ва кўникмаларни эгаллашига кўмаклашиш мақсадида хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш давлат мақсадли Жамғармаси ташкил этилди. Хотин-қизларнинг муаммоларини тизимли ҳал этиш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича Республика комиссияси тузилиб, унинг асосий вазифаси ҳудудларда хотин-қизларнинг муаммоларини ўрганиш, тизимли ҳал этиш, қашшоқликни камайтириш ва аҳоли фаровонлигини ошириш бўйича ишларни ташкил этишдан иборатдир.

2019 йил 25 июнда Ўзбекистон Республикасининг Сайлов кодекси қабул қилинди. Унда фуқаролар жинси, ирқий ва миллий келиб чиқиши, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, жинси ва машғулот хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқига эга бўлиш мустахкамланган. Мамлакат томонидан яратилаётган шарт шароитлардан унумли фойдаланиш ва уни ҳаётга тадбиқ этиш учун аёллар ўз ҳақ- ҳуқуқларини яхши билишлари лозим.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, 2019 йил 2 сентябрда «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонун қабул қилинди, у аёлларни уйда, иш жойида, таълим муассасаларида зўравонликдан ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади. Қонунда бир қатор тушунчалар, «жинсий зўравонлик», «жисмоний зўравонлик», «иқтисодий зўравонлик», «руҳий зўравонлик» «зўравонлик», «тазйиқ» каби тушунчаларга кенг таъриф берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 майдаги «Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган хотин-қизларни реабилитация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5116 сонли қарори билан 1 та Аёлларни реабилитация қилиш ва мослаштириш бўйича Республика маркази, 14 та ҳудудий марказлар ва 14 та намунали туманлараро марказлари ҳамда зўравонлик қурбонлари мурожаат қилиши мумкин бўлган 1146 қисқа рақамли «Call-center» ташкил этилганлиги бугунги Янги Ўзбекистоннинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида аёлларнинг роли қанчалик ортиб бораётганлиги эътиборга молик. .

Фойдаланилган адабиётлар

1. 2019 йил 2 сентябрда “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
2. 2019 йил 2 сентябрда «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 майдаги «Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган хотин-қизларни реабилитация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5116 сонли Қарори.
4. Гендер муносабатлари назарияси ва амалиётига кириш. Тўплам. Тошкент 2007й.
5. Гендер и культура. Душанбе. Информационное агентство “Азия- плюс” (Гендер ва маданият. Душанбе. “Азия-плюс” ахборот агентлиги.), 1999й.
6. Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариға барҳам бериш тўғрисидаги конвенция. БМТ. 1979.
7. Ўзбекистон хотин-қизлар мақомини ошириш бўйича Миллий ҳаракат платформаси. “Гендер ва ривожланиш” бюроси. БМТ Тараққиёт дастури, Т., 1999й.
8. Интернет маълумотлари.

KREATIVLIK - BILIMDAN MUHIM

Norboyeva Dilnoza Orziqulovna

CHDPU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq

ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

norboyevadilnoz05@gmail.com

Ilmiy rahbar: Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va

huquq ta'limi kafedrasi katta o'qituvchisi Hojiyev R.B

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada kreativlikni bugungi kundagi ahamiyati hamda kreativ fikrlaydigan, zamonaviy yoshlarni tarbiyalashning zarurati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, yoshlar, ta'lim, zamonaviy kadr, tamaddun.

АННОТАЦИЯ

В данной статье подчеркивается важность творчества сегодня и необходимость воспитания творческого мышления современной молодежи.

Ключевые слова: творчество, молодежь, образование, современные кадры, цивилизация.

ANNOTATION

This article highlights the importance of creativity today and the need to educate creative thinking, modern youth.

Key words: creativity, youth, education, modern personnel, civilization.

Borayotgan to'rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli — harakatga keltiruvchi kuchi kreativlikdir. Atrofga boqsangiz, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalarga duch kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo'lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan.

Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik inglizcha “create”dan olingan bo'lib, yaratish ma'nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tagzamidagi originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi.[1,35]

Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida so'zlarni yodlab, grammatika qoidalarini “suv qilib ichib yuborgan” bo'lsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn “Kreativlik — bilimdan muhim” deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim.

Inson miyasi o'z ishini “yengillashtirish”, “qulaylashtirish” uchun shablon va stereotiplardan foydalanadi. Stereotiplar shu paytgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlardir. Ular asosida fikrlash bizga hech qanday yangi g'oya bermaydi. Qoliplarning yuzaga kelishida jamiyatda ustuvor bo'lgan ijtimoiy fikr, mediamahsulotlarda taqdim etilayotgan shakl va ko'rinishlar ham yetakchi o'rin tutadi. Inson ommadan ajrab qolmaslik nuqtayi nazaridan hammaning fikriga qo'shiladi. Qolaversa, “oqim bo'ylab suzish” mustaqil fikrlashdan ko'ra oson tuyuladi. Stereotiplar orqali fikrlaganda muayyan mavzu bo'yicha inson ongiga “so'rov” berilganida odatiy ma'lumot va mulohazalar yuzaga keladi. Masalan, “yangi yil” deganda to'kin dasturxon, reklamadan tushmaydigan gazli ichimliklar,

archa va hokazolarni tasavvur qilish, bobo obrazida qo'lida hassa tutgan, ko'zoynakli cholni ko'rish qolip asosida fikrlashning ko'rinishi. Kreativ fikrlovchi insonlar odatiy manzaralardan o'zgacharoq tasvirlarni ham tasavvur qilib, hech kim ilg'amagan jihatlarni payqaydi, yangilik yaratoladi.

Eng ajablanarli jihati, ta'lim-tarbiya jarayoni ham bolalarni bir xil fikrlashga o'rgatib qo'yarkan. Shuning uchun ta'lim sohasini isloh qilish, kreativ fikrlaydigan, zamonaviy kadrlarni tayyorlash bugungi kunda ustuvor vazifalardan biriga aylantirildi. BMT Barqaror rivojlanish maqsadlarining to'rtinchisi – "Sifatli ta'lim"ga bag'ishlangan bo'lib, O'zbekiston bu sohada izchil islohotlar jarayonini olib bormoqda.

Yurtimizda ta'lim sohasida innovatsion va kreativ fikrlaydigan zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash maqsadida ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga ustuvor e'tibor qaratilyapti. Davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan 6 ta farmon va qaror, Vazirlar Mahkamasining 21 ta qarori bu sohadagi islohotlarning huquqiy-me'yoriy asoslarini mustahkamlab berdi.

Ota-onalar, jamoatchilikning istagi inobatga olinib, yurtimizda 11 yillik maktab ta'limi tizimi qayta tiklandi. So'nggi uch yilda yurtimizda 157 ta umumta'lim maktabi yangidan qurildi. Millatimizning buyuk namoyandalari bo'lgan Mirzo Ulug'bek va Muhammad Xorazmiy nomida iqtidorli bolalar maktablari tashkil etilib, ularning qoldirgan boy ilmiy merosini o'rganish hamda bu sohani taraqqiy ettirish bilan shug'ullanadigan yoshlarning yangi avlodini tarbiyalashdek sharaflı jarayon boshlandi. Hamid Olimjon va Zulfiya, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Ibroyim Yusupov, Is'hoqxonto'ra Ibrat, Muhammad Yusuf, Halima Xudoyberdiyeva nomi bilan atalgan ijod maktablari, "Temurbeklar maktabi", Prezident maktablarining bunyod bo'lishi esa xalqimiz orasidan yetishib chiqadigan yuqori salohiyatli, o'tkir zehni yangi avlod vakillari uchun yangi imkoniyatlarni ochib berdi.[2,11]

Pedagog xodimlar mehnatini rag'batlantirish maqsadida oxirgi 3 yilda o'qituvchilarning ish haqi o'rtacha 2,5 barobar oshdi. Uzoq tumanlarga borib ishlayotgan pedagog kadrlar mehnatini rag'batlantirish bo'yicha aniq mezonlar belgilandi. Ularga 50 foizgacha qo'shimcha oylik ustamalar to'lanmoqda. Bu olis hududlarda yetishmayotgan mingdan ziyod o'qituvchini jalb etish imkonini berdi.[2,13]

Hozirgi kunda "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining yangi tahrirdagi loyihasi muhokama qilinmoqda. Qonun loyihasini ishlab chiqish jarayonida 20 dan ortiq xorijiy davlatning ta'lim to'g'risidagi qonunlari o'rganildi. 30 ga yaqin vazirlik va idoralar, ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan 50 dan ortiq mutaxassis va 100 dan ortiq fuqaro qonun loyihasi bo'yicha fikr-mulohaza hamda takliflarini bildirdi. Yangi tahrirda ishlab chiqilgan qonunda boblar soni 5 tadan 12 taga va moddalar soni 34 tadan 70 taga yetkazildi. Unda amaldagi qonunning 33 ta moddasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib mazmunan to'ldirildi hamda

ilg'or xorijiy davlatlarning tajribasini inobatga olgan holda 36 ta yangi modda kiritildi.[3]

Barqaror rivojlanish maqsadlarining milliy indikatorlari va vazifalari qatorida umumqamrovli va sifatli ta'limni ta'minlash hamda barchaga butun umri davomida ta'lim olish imkoniyatini rag'batlantirish maqsadi bo'yicha 2030-yilgacha o'qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish sohasida xalqaro hamkorlik qilish orqali o'qituvchilar sonini jiddiy ravishda ko'paytirish mo'ljallangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumanova S.B. "Kreativ fikrlash". Toshkent. 2020-y.
2. Hojiyev R.B., Norboyeva D.O. "Barkamol avlodni tarbiyalash-mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohatlarning ustuvor yo'nalishlari". Falsafa va huquq, 2021, №2
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son)
4. Hojiyev R.B., Norboyeva D.O. "Creative thinking is an important factor of social development". Zamonaviy fan, ta'lim va tarbiyaning dolzarb muammolari (Mintaqada zamonaviy fan, ta'lim va tarbiyaning dolzarb muammolari) (Elektron ilmiy to'plam), 2021, №7
5. Hojiyev R.B., Norboyeva D.O., "Yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish Konsepsiyalari". "Муғаллим ҳам узликсиз билимдендирў" (Нөкис), 2021 №3(2).
6. Hojiyev R.B., Norboyeva D.O. "Креативное мышление – важный фактор социального развития". "Вестник науки и образования" (Россия), 2021 №10(113).

GLOBALLASHUV JARAYONLARIDA MILLIY G'OYANI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Nosirov Abbos Elmurod o'g'li
CHDPU Ijtimoiy-gumanitar fanlarni
o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari)
yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada globallashuv jarayonlarida milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishning samarali yo'llari hamda yoshlar tarbiyasida milliy g'oyani o'rniga to'xtalib o'tilgan

Kalit so'zlar: yoshlar, g'oya, milliylik, jamiyat, harakat

Abstract

This article focuses on the effective ways of inculcating the national idea in the minds of young people in the process of globalization and replacing the national idea in the education of young people.

Key words: youth, idea, nationality, society, movement

Аннотация

Данная статья посвящена эффективным способам внедрения национальной идеи в сознание молодежи в условиях глобализации и замены национальной идеи в воспитании молодежи.

Ключевые слова: молодежь, идея, национальность, общество, движение.

Mustaqillikka erishilgandan keyin, mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy ravnaqiga erishish, uning kelajagini ta'minlash uchun, avvalo yosh avlodning ongini, tafakkurini, dunyoqarashini davlat manfaatlariga yo'naltirish kerak. Bu esa Vatanimiz mustaqilligini mustahkamlash hamda O'zbekistonni rivojlantirishning asosiy shartlaridan biridir. Hozirgi paytda mamlakatimizning ishlab chiqarish sohalariga muttasil ravishda yuqori samaradorlikka asoslangan, turli murakkab texnologiyalar olib kirilmoqda. Bulaming barchasi iqtisodiy mustaqilligimizni ta'minlashga qaratilgandir. Dunyo, insoniyat sivilizatsiyasiga betakror hissalarini qo'shgan Beruniy, Xorazmiy, Ibn Sino, Forobiy, Termiziylar kabi ko'plab betakror allomalarni tarbiyalab, yetkazib bergan xalqimiz o'zining betakror milliy ma'naviy-axloqiga egadir.[2,25] Ammo hammaga ma'lumki, qariyb bir yarim asr mobaynida mustamlakachilik davrida, o'zbek xalqining unutilmas, betakror ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlari oyoqosti qilingan, milliy g'urur va iftixor butunlay toptaldi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlangan davlatlar safidan o'rin olishga harakat qilayotgan O'zbekiston uchun bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonlarida asosiy diqqat-e'tibor yoshlarning ijtimoiy-siyosiy dunyo qarashlarini, fikrlashlarini Vatan manfaatlariga yo'naltirish dolzarb vazifalardan biridir. Chunki aynan yoshlar ertangi kunda ishlab chiqarishga, davlat boshqaruviga kelishadi. Ularning kelajakda olib boradigan barcha harakatlari Vatanimiz taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham yoshlarimizni turli yovuz va bvizg'unchi g'oyaviy tahdidlardan asrab, ularda mafkuraviy immunitetni hosil qilish maqsadida ularni sog'lom va insonparvar mafkura bilan qurollantirish bugungi kun talabidir.[3,272]

Bugungi globalizatsiya sharoiti, inson ongi va qalbi uchun kurash keskin tus olgan bir paytda mafkuraviy tarbiyaning zamonaviy, ta'sirchan texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb vazifamizdir.

Milliy g'oyani yoshlar qalbi va ongiga singdirish ta'lim-tarbiyaning turli uslub, vosita va shakllari orqali amalga oshiriladi. Ular orqali yoshlarga to'g'ri yashashni, vatanparvar bo'lishni va buzg'unchi g'oyalarga qarshi murosasiz kurashishni, erkin fikrlashni ko'rsatish, o'rgatish zarur. Zero, o'rgatish bir tomonlama jarayon bo'lmay, u ustozlar namunasi orqali tarbiyalanuvchining fazilatlarini shakllantiradi. Bunday murakkab ishni tashkil etishda har bir ijtimoiy toifa yoki shaxsning individual pedagogik-psixologik xususiyatlarini inobatga olish, tarbiyalanuvchiga shaxs sifatida qarash taqozo etiladi. Chunki, vatanimiz kelajagi bo'lgan aziz farzandlarimizni tashqaridan noma'qul g'oyalarini singdirishga urunayotgan kimsalarni qo'lga tashlab qo'yib bo'lmaydi.

Har bir inson tuzadigan rejalarning aksariyat qismi odatda farzandlariga taalluqli bo'ladi. Biz orzuumidlarimiz ro'yobi bo'lgan farzandimizning o'sib-

ulg'ayishi uchun, naslnigina emas, ezgu orzularni ham davom ettiradigan bo'lishi uchun jon kuydirishimiz zarur.

Bugungi kunning yangi talablari asosida ta'lim jarayonida, turli tadbirlar, rituallar orqali o'quvchilarda milliy g'oya va milliy istiqlool mafkurasi shakllantiriladi.

Ta'lim muassasalarida bolalar va talabalarning yoshiga mos ravishda milliy g'oyani singdirishning differensial pedagogik-psixologik dasturlarini va yangi pedagogik texnologiyalarini yaratish o'quvchi- yoshlarda:

- mustaqil fikrlash malakalarini shakllantirish;
- yon-atrofdagi voqealarga daxldorlik tuyg'usini rivojlantirish;
- faol fuqarolar harakatini shakllantirish;
- o'ziga ishonchni mustaxkamlash;
- tarixiy tafakkurini boyitish;
- milliy g'ururimiz manbai bo'lgan intellektual salohiyatni shakllantirish;
- ayrim ommaviy axborot vositalaridagi axloqsizlik targ'iboti, o'zining demokratiya modelini olg'a siljitishning asl maqsad- muddaolarini tushuntirish;
- mafkuraviy immunitetni mustaxkamlash; ongli yashashga o'z aqli va fikriga, ezgu, insoniy mafkuraga, aniq, milliy g'oyaga suyanib yashashga o'rgatish milliy g'oyaga qiziqishlarini oshirishga imkon beradi.[4,72]

Milliy g'oya yoshlarimizning maqsadi, xatti-harakatlarining ma'naviy asosiga aylantirilgandagina samarali bo'ladi. Bu-eng avvalo fikr tarbiyasidir. Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, «Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan muqaddas bir vazifadir», bu vazifaning muvaffaqiyatli ado etilishi yoshlarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi. O'qituvchi-muallimlar yoshlarni turli yomon ta'sirlardan asrashda axloqiy qadriyatlardan foydalanishlari va bunda axloqiy ta'sir ko'rsatish texnologiyasini oqilona qo'llashlari lozim bo'ladi.[5, 154]

Jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda o'quvchi-talabalar ongiga milliy g'oyani singdirishni uzluksiz tarzda olib borish yuqori samara beradi. Yoshlarni imon-e'tiqodli, aql-zakovatli, irodasi mustahkam, bilimli va dono, o'z yurti tarixi, milliy qadriyatlari hamda buyuk ajdodlar qoldirgan ilmiy va ma'naviy merosni ko'z qorachig'iday saqlashga o'rgatish oiladan, ota-onalar o'gitlaridan boshlanib, balog'at yoshigacha bo'lgan davr va undan keyingi davrlarda ham izchil amalga oshirilishi lozim. Inson hayotining dastlabki davrlarida oddiy maslahatlar, savol-javoblar, shaxsiy ibrat vositasida amalga oshirilgan ish keyinchalik murakkab o'qitish va tarbiya usullari yordamida, jumladan, interfaol usullar, breynshtorminglar vositasida amalga oshiriladi. Demak, g'oyaviy tarbiyaning uzluksizligi barcha ishlarimizning izchilligi, hayotiyliigi, ta'lim va ilm bilan uyg'unligi, tizimliliigi, shaxsga yo'nalganligi, milliy manfaatlar ustuvorligi, jamoaning tarbiyalovchi rolini kuchaytirish asosida ta'minlanadi.

Tarixdan ma'lumki, har bir mamlakat o'z mustaqilligini mustahkamlashi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, barqarorlikka erishuvi uchun, avvalo yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ulaming dunyo qarashini davlat manfaatiga yo'naltirish

o'z dolzarbligiga egadir. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerakki, Vatanning ravnaqi, avvalo uning farzandlari kamoliga, ulaming tarbiyasiga bog'liqdir. Bu esa har birimizning farzandlarimiz, yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kamoloti, g'oyaviy chiniqishiga, har xil buzg'unchi g'oya va mafkuralarga qarshi murosasiz kurashchi ruhida tarbiyalashga mas'uliyat bilan yondashishga undaydi. Aynan farzandlarning kamoloti - ertangi kunda barchamizning tinch hayotimizni ta'minlaydi. Buning uchun ulami milliy g'oya va mafkura ruhida tarbiyalash – bugungi kunda ta'lim muassasalarining oldidagi dolzarb vazifadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent: "O'zbekiston", 2017, 1-tom.
2. Karimov I.A. "Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz" 9-jild. T.: O'zbekiston. 2001.
3. Karimov I.A. "Sog'lom avlod bizning kelajagimiz". To'plam-T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. 2000.
4. Solieva N. "Yoshlar. Milliy g'oya. Tarbiya". Toshkent. "INFO CAPITAL GROUP"/ 2011y
5. Hamdamova M. "Ma'naviyat asoslari". Toshkent. 2008.
6. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: "O'zbekiston", 2018.

ТАРБИЯ ФАНИДА ПЕДАГОГИК МАНБАЛАР БИЛАН ИШЛАШ

Тоштемиров Рустам Абдурашидович

Чирчик давлат педагогика университети Гуманитар фанлар
факультети 2-курс магистранти

Аннотация: Мазкур мақолада тарбия фанини ўқитишда тарихий манбаларда келтирилган тарбиявий жараёнлар, Шарқ мутафаккирларининг тарбия масаласидаги дидактик қарашлари тақдим қилинган.

Калим сўзлар: техноген цивилизация, миллий тарбия, халқ педагогикаси, тарбия шакллари, рухонийлик таълимоти, нотиқлик, донолик, культ, дарслик.

Аннотация: В данной статье представлены воспитательные процессы, представленные в исторических источниках в преподавании, науки о воспитании, дидактические взгляды восточных мыслителей на проблему воспитания.

Ключевые слова: Техноген, цивилизация, народное образование, народная педагогика, формы воспитания, жреческое учение, красноречие, мудрость, культ, учебник.

Abstract: In this article, the educational processes presented in the historical sources in teaching the science of education, the didactic views of Eastern thinkers on the issue of education.

Keywords: Man-made, civilization, national education, folk pedagogy, forms of the education, priestly teaching, eloquence, wisdom, cult, textbook.

Марказий Осиё халқлари ўз аجدодларининг тарбиявий қарашлари борасидаги ёндашувларини ўрганишда “Авесто” энг қадимий ёзма манба ҳисобланади. Уч минг йиллик тарих силсиласида ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган халқ педагогикаси намуналарини Марказий Осиё халқлари тарихи, дини, маданияти, халқ педагогикаси, яъни аجدодларимизнинг бола тарбияси борасидаги бой тажрибалари ҳақида маълумот берувчи энг қадимги ёзма манба “Авесто” мисолида ўрганиш аҳамиятлидир. Сабаби дунёга кўплаб қомусий олимларни етказиб берган илм-фан ва маданиятда юксак даражада ривожланган она заминимизнинг тамаддунида фарзанд тарбияси борасидаги бой мероси асос бўлганлиги шубҳасиздир. Миллат ва жамият тараққиёти асоси тарбия масаласи билан чамбарчас боғлиқ масала эканлиги инсоният тажрибасида ўз исботини топган.

Ўрта асрларда Марказий Осиё халқларининг мажбуран исломлаштирилиши бир қатор анъаналарнинг бутунлай йўқолишига олиб келди. Қоҳинларнинг катта қисми Авесто матнларини (канонлик тарзида) ўқий олмаслиги кўп маросим ва ибодатларнинг маъноси бутунлай йўқолиб кетишига олиб келади натижада Зардушт томонидан рад этилган турли хурофат ва одатлар билан тўлдирилган. Зардуштийларда оила тарбияси масаласига ниҳоятда катта эътибор қаратилган. Жумладан, зардуштилар жамоасида никоҳ бир умрга муҳрланган бўлиб, бир эркакга икки никоҳ ёки вақтинча никоҳ мумкин бўлмаган. Эр-хотиннинг бир-бирига хиёлати қаттиқ қораланган. Бегона эркак билан жуфтлашган аёл бадном қилинган, жазоланган ва никоҳдаги эр учун “харом” ҳисобланган. Ушбу динда бола тарбияси масаласига она қорнидаёқ эътибор қаратилган. Жумладан, аёл қорнидаги гўдак тўрт ой ўн кунликда вужудига рух унган дейилган. Динда қариндошларнинг ўзаро оила қуриши қатъий ман этилган. Қавм ва уруғ қонини тоза авлодни бенуқсон сақлаш учун шундай қилинган. Унда кўп болали оилаларга давлат ҳисобидан нафақа тайинлаш лозимлиги, бир йўла 2-3 туққан аёллар мукофот олишга сазовор эканлиги уқтирилади [1, 135].

Зардуштийликда руҳонийлик таълимоти 7 ёшдан эрта бошланган ва 15 ёш етуқлик даврига етган ҳисобланган. Милоддан аввалги I минг йилликда ёзма тилнинг йўқлиги сабабли таълим оғзаки тарзда амалга оширилган. Динга тегишли урф-одатларини амалга ошириш, маросим пайтида худоларни чақириш ва уларни улуғлаш учун шеър ёзиш санъати ўрганилган ва ўргатилганлиги алоҳида аҳамиятга эга. “Авесто” матнлари ва таҳрирлари оғзаки хотирадан оғзаки равишда харб ва дастур орқали тушунтирилган. Матнларни тақдим этиш шакллари: анъаналар, афсоналар, маслаҳатлар, тарбия, кўшиқлар. Ўрганилган билимларни мустаҳкамлаш учун топшириқлар берилган. Унда “Ўқитувчи ва мураббийлар томонидан такрор (икки марта) қуйлаш, яхши оўқиш, бандлар, зандлар (бўлимлар, параграфлар) билан айтиш, савол-жавоб, “Авесто” наскларига жавоб бериш мажбурий эди.

Зардуштийлик динининг муқаддас китоби қисмларининг бугунги кунгача сақланиб қолгани ёддан ўрганган ва бу қисмларни хотирада сақлаганларнинг хизматларидир.

Марказий Осиё халқларининг халқ озаки ижоди намуналари ҳисобланган «Алпомиш», «Кунтуғмиш», «Гўрўғли», «Ойсулув», «Лайли ва Мажнун», «Юсуф ва Зулайҳо», «Қирққиз» каби халқ достонларида ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, вафо, муҳаббат, садоқат каби ахлоқ категориялари улуғланган. «Алпомиш», «Қизжибек» ва «Манас» каби машҳур достонларимизда никоҳ тузишга оид одатларда йигитнинг жисмоний қобилиятларига алоҳида аҳамият берилган. Масалан, унинг қизга муносиб ёки номуносиб эканлигини аниқлаш учун ўзаро от пойгаси, камондан нишонга уриш, узоққа ўқ узиш, кураш тушиш каби беллашувлар ўтказилган. Ушбу талаблар йигит кишининг ҳар томонлама ўз устида мунтазам ишлаши, жисмонан соғлом бўлишини таъминлаган омиллардан ҳисобланади. Шунингдек бу танлов «Қиз кувмоқ», «Тортишмачоқ», «Олтибақон» каби халқ ўйинларида ўз ифодасини топган [2, 304].

Ислом манбаларида тарбия масаласи. «Тарбия» сўзи арабча «робба» феълидан олинган бўлиб, ўстирди, зиёда қилди, риоясига олди, раҳбарлик қилди ва ислоҳ қилди маъноларини билдиради [3, 339]. Ислом манбалари Қуръони Карим ва Ҳадису шарифларда бола тарбияси ота-оналарнинг энг маъсулиятли ва узоқ давом этадиган бурчи ҳисобланади. Ислом уламоларидан Шайх Муҳаммад Юсуф Муҳаммад Содик бошқа бурчлар баъзи ишларни қилиш ёки мулкни сарфлаш билан охирига етади, аммо тарбия маъсулияти бардавом бўлишини алоҳида таъкидлайди. Бунда олим ота-оналарнинг оллоҳ томонидан берилган фарзандларига шукроналиги ҳам айнан тарбия маъсулиятини шараф билан адо этишлари орқали юзага чиқади дейди. Исломда болани аллоҳ таолага итоат қиладиган банда қилиб тарбиялаш лозимлиги ота-онанинг асосий бурчи эканлиги таъкидланади. Қуръони Каримнинг «Нисо» ва «Бақара» сураларида оила, оилавий муносабат ва оилавий тарбия масалаларига алоҳида урғу берилган [4, 80].

Форобий ўз ишларида таълим–тарбияни узвий бирликда олиб бориш ҳақида таълим берган бўлса ҳам, аммо ҳар бирининг инсонни камолга етказишда ўз ўрни ва хусусияти бор эканлигини алоҳида таъкидлайди. Форобий инсон камолотга ёлғиз ўзи эриша олмаслиги шу сабабли бошқа инсонлар билан алоқада бўлиш, уларнинг кўмаклашувчи ёки муносабатларига мухтож бўлишини айтади. Унинг фикрича тарбия жараёни тажрибали педагог, ўқитувчи томонидан ташкил этилиши муҳимдир. Чунки ҳар бир одам ҳам бахтни ва нарс ҳодисаларни ўзича била олмайди. Унга бунинг учун ўқитувчи лозим. Бунга Форобий таълим – тарбияни тўғри йўлга қўйиш орқали эришиш мумкин [5, 320]., дейди. Чунки мақсадга мувофиқ амалга оширилган таълим – тарбия инсонни ҳам ақлий, ҳам ахлоқий жиҳатдан камолга етказади, хусусан, инсон табиат ва жамият қонун-

қоидаларини тўғри билиб олади ва ҳаётда тўғри йўл тутди, бошқалар билан тўғри муносабатда бўлади, жамият тартиб қоидаларига риоя этади.

Абу Наср Форобий яна қуйидагича изоҳ беради: “Таълим - халқлар ва шаҳарликлар ўртасида назарий фазилатни бирлаштириш, тарбия эса шу халқлар ўртасидаги туғма фазилат ва амалий касб ҳунар фазилатларини бирлаштириш. Таълим фақат сўз ва ўргатиш билангина бўлса, тарбия амалий иш тажриба билан, яъни шу халқ, шу миллатнинг амалий малакалардан иборат бўлган иш - ҳаракат, касб - ҳунарга берилган бўлиши, ўрганишидир”- дейди. Демак, буюк мутафаккир таълим-тарбиянинг асосий вазифаси жамият талабларига жавоб бера оладиган ва шу жамият учун хизмат қиладиган етук инсонни тарбиялашдан иборат деб билади. Инсоннинг камолга етишида ҳам ақли, ҳам ахлоқий тарбиянинг ўзаро алоқаси муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди. Бунда Форобий тавсия этган таълим – тарбия усуллари ҳозирги даврда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганлиги билан диққатга сазовордир.

Жадидчилар тарбияда асосий восита сифатида театрдан унумли фойдаланишган. Туркистондаги илк театрни Бехбудий Самарқандда очган бўлса, Тошкентда Абдулла Авлоний томонидан 1913 йилда Турон труппасига асос солинади. Бу шубҳасиз, педагогикани янги босқичга кўтаради. Жумладан, “Биринчи муаллим” китоби бошланғич мактабга мўлжалланган бўлиб, таълимнинг оддийдан мураккабга тамойили асосида ёзилган. “Иккинчи муаллим” эса биринчи китобнинг давоми ва такомиллаштирилган шакли ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, мутафаккирларимизнинг педагогик қарашлари ҳозирги кунда ҳам ўзининг долзарблиги билан аҳамиятли бўлиб, баркамол авлод тарбиялашда, ўсиб келаётган ёш авлодда чинакам инсоний туйғуларни шакллантиришда, фарзандларимизни умуминсоний эзгу ғоялар руҳида тарбиялашда, педагог-мураббийларнинг маъсулиятли ва шарафли вазифаларига виждонан ёндашишларида дастурамал бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абай Ибрагим Кунанбаев. Слова назидания. / Пер. сказ. – Алматы: «Рауан», 1995.
2. Ҳасанов С. Хоразм маърифати – олам кўзгуси. – Т.: «Ўқитувчи», 1996.
3. Шайх Муҳаммад Юсуф Муҳаммад Содик .Бахтиёр оила. Ҳилол-нашр.Т.:2015.
4. Муҳиддин С. Оила ва шаръий никоҳ одоблари. – Т.: «Мовароуннаҳр», 1999.
5. Абу Наср Фаробий.Фозил одамлар шаҳри.Т.: Янги аср авлоди, 2016.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, ДУНЁ ВА БИЗ

Гуманитар фанлар факултети
МГТ 19/1 гуруҳ талабаси
Султонов Муроджон Хасанжон ўғли.
Илмий раҳбар: Иброхимов. Ф. А.

Ривожланиб бораётган дунё ҳамжамияти олдида баркамол авлодни вояга етказиш йўлида қайғурмаган халқнинг, миллатнинг келажаги ва бугуни йўқдир. Шунинг учун ҳам баркамол авлодни шакиллантиришдек буюк вазифани амалга ошириш давом этаётган ҳозирги пайтда, ёшларни глобаллашув жараёнида маънавий хуружлардан ҳимоялаш долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият енгилмас куч” асарида глобаллашув жараёнлари ҳақида янада теранроқ фикрлар билдирган. Яъни “Кимдир уни юксак технологиялар замони деса, яна биров ялпи ахборотлашув даври сифатида изоҳлашмоқда. Албатта, бу фикрларнинг барчаси ҳам маълум маънода ҳақиқат, рационал мағиз бор. Чунки, уларнинг ҳар бири ўзида бугунги серқирра ва ранг – баранг ҳаётнинг қайсидир белги аломатини акс эттириш табиий. Аммо кўпчиликнинг онгида бу давр глобаллашув даври тариқасида таасурот уйғотмоқда”.²³

Глобаллашув – бу ҳаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви демакдир. Ҳар бир ижтимоий ҳодисанинг ижобий ва салбий томони бўлганидек, глобаллашув жараёни бундан мустасно эмас. Глобаллашув жамият ҳаётининг турли жабҳаларида, бутун Ер сайёраси учун ягона бўлган тузулмалар, алоқалар ва муносабатларнинг шакилланиши, унверсаллашув жараёнидир.²⁴ Ҳозирги глобаллашув жараёни дастлаб XV аср охиридан бошлаб дуч келиш мумкин, XIX асрдан эса, у амалда реал шакл – шамойил касб этди. 1970 – йиллардан ўз ривожланишининг янги босқичига кўтарилди ва серқирра тус олди.

Глобаллашув атамаси дастлаб XX – асрнинг 80- йиллари бошларда иқтисодий соҳадаги ўзгаришларда омил сифатида америкалик олим Т.Левитнинг 1983 – йилда “Гарвард бизнес ревью” журналида мақоласида кўлланилган эди. Уни ўрганиш жараёни эса Роланд Робертсон томонидан 1985 йили унинг жаҳонни ягона бир бутун қилиш мақсадида қаратилган обектив жараёнлар мажмуаси сифатида аниқланган даврдан бошланган²⁵.

Ушбу мавзуда сўз юритар эканмиз, юқорида қайд этилган қарашлардаги туб бурилиш, асосан, Рим клуби фаолияти таъсирида юз берди. 1968 йилда Римда ўзининг биринчи мажлисига йиғилган олимлар, файласуфлар ва жамоат арбобларининг бу нуфузли халқаро ташкилоти ҳозирги даврнинг энг муҳим умуминсоний муаммолари бўйича ишлашни ўз олдига вазифа қилиб қўйди. Бу ташкилотнинг 1972 йилда эълон қилинган “Ўсиш чегаралари” деб

²³ Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент. Маънавият. 2008. 110-бет.

²⁴ Шермухаммедова Н. Фалсафа: Ўқув услубий мажмуа. Тошкент. Ношир. 2012.

²⁵ Гринин Д.Е. Глобализация и национальный суверенитет. История и современность. Москва. 2005. с.811.

номланган биринчи маърузасидаёқ катта шов-шувга сабаб бўлди, чунки инсоният ўзи англамаган ҳолда “порохли бочка устида ўтириб, гугурт ўйнаётгани” ни кўрсатиб берди. Ушбу клуб асосчиси ва биринчи президенти Аурелли Печчеи мазкур тадқиқотга нисбатан шундай деган эди: » Эндиликда она Ермиз ҳар қандай ўсиш суръатларига дош беришга, инсоннинг ҳар қандай эркаликларини кўтаришга қодир эканлигига соғлом фикирлайдиган одамларнинг бирортаси ҳам ишонмайди. Ўсиш чегаралари борлиги равшан, лекин уларнинг қандайлиги ва каердалигини ҳали аниқлаш лозим». ²⁶

Шу таъкидлаш лозимки, иқтисодий глобал муаммолар ҳам инсониятни қийнаб келаётганлардан биридир. Булардан яқин ўтмишдаги 2008 йилда бошланиб, бутун дунёни ларзага солган жаҳон молиявий- иқтисодий инқрози нафақат ривожланган саноат мамлакатлари, балки ривожланаётган давлатларда ҳам ўз салбий оқибатини ўтказмасдан қолмади. Бу борада биринчи Президетимиз И.А.Каримов айтганларидек, “Мамлакатимизда жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009 – 2010 – йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастури Ўзбекистонда 2009 – йилда ижтимоий – иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналиши бўлиб қолади”. ²⁷ Шундай экан жамиятимиз бунга босқичма – босқич ўтиб бормоқда.

“Ақлий имконият белгиларининг бегоналашуви” мақоласининг муаллифи профессор С. Чориев шундай ёзади: “Глобаллашув шароитида ақлий имконият белгиларининг ақлдан бегоналашуви умумбашарий характер касб этмоқдаки, ёшларга таълим ва тарбия бериш жараёнида ушбу тенденцияни четлаб ўтиб бўлмайди”. ²⁸

Даҳақиқат, глобаллашув жараёни ҳозирда ҳаётимизга чуқур кириб келмоқда. Глобализация икки хил мақсадда – эзгулик ва ёвузлик йўлида фойдаланиш мумкин. Эзгулик жамият ва давлатни ривожлантирса, ёвузлик эса бунинг тамомила аксидир. Глобализацияга ҳамма ҳар хил фикр билан қарайди, баъзилар янги технологиялар кенг тарқалишини қўллаб – қувватласалар ва бу жараённи олдини олишга ёрдам беради десалар, баъзилар эса глобаллашув жараёнларида катта хавф бор эканлигини айтадилар.

Бизнингча ҳам глобаллашув ижобий ҳам салбий жараён ҳисобланади. Бизнинг вазифамиз эса, атрофимиздаги ёшларни ушбу жараён билан яшашга, ундан ўзларига керакли бўлган ижобий сифатларни олишга ва олий мақсадлари сари олға қадам босишга ундашдир. Зероки, дунё ҳамжамияти нигоҳидаги давлатимизда, биз учун барча эшиклар, дунё эшиклари очикдир.

²⁶ Паччеи А. Человеческие качества. Москва. 1980. с.123-124

²⁷ Каримов И. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент. Ўзбекистон. 2009 й. 30-б.

²⁸ Чориев С. Ақлий имконият белгиларининг бегоналашуви. Глобаллашув ва ёшлар тарбияси. Республика илмий – амалий анжуман материаллари. Қарши. Насаф. 2008, 17-б

YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH, ULARGA TA'LIM-TARBIYA BERISH TIZIMINI YANGI BOSQICHGA KO'TARISH

To'layev Abdunazar Zafar o'g'li
CHDPU Ijtimoiy-gumanitar fanlarni
o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari)
yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini yangi bosqichga olib chiqish uchun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar yoritib berilgan

Kalit so'zlar: yoshlar, tarbiya, axloq, ma'naviyat, tizim, islohot

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещаются реформы, проводимые в нашей стране для духовно-нравственного воспитания молодежи и вывода системы ее образования на новый уровень

Ключевые слова: молодежь, воспитание, мораль, духовность, система, реформа

ANNOTATION

This article covers the reforms carried out in our country in order to bring the system of spiritual and moral education of young people to a new level

Keywords: youth, upbringing, morality, spirituality, system, reform

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O'tgan vaqt ichida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi, Oliy Majlis palatalari huzurida Yoshlar parlamentlari, O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida Yoshlar akademiyasi tashkil qilindi. Hududlarda "Loyihalar fabrikasi" ish boshladi.

Yosh avlodning sog'lom o'sishi, sifatli ta'lim olishi va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishini ta'minlash, shuningdek, yoshlarning madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari va kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "besh muhim tashabbus"ni joriy etish bo'yicha samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

Yurtimizda tashkil etilayotgan yangi davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlari, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari, zamonaviy IT-parklar, madaniyat muassasalari va sport inshootlari, mutlaqo yangi namunadagi ta'lim maskanlari — "Prezident maktablari", "Temurbeklar maktabi", "Ijod maktablari" bugungi globallashuv sharoitida raqobatga qodir bo'lgan yetuk kadrlarning yangi avlodini tarbiyalashga xizmat qilmoqda.

Yoshlarni qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan isloh qilish va yanada rivojlantirish maqsadida 2021-yil mamlakatimizda "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb e'lon qilindi.[1]

Mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Jumladan, maktabgacha ta'limning zamonaviy tizimi, 11 yillik umumiy o'rta ta'lim joriy qilinmoqda, zamonaviy oliy ta'lim muassasalari hamda nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilmoqda.

Yoshlarning bandligini ta'minlash va ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish bo'yicha ishlarni mutlaqo yangi tizim asosida tashkil etish va amalga oshirish maqsadida "Yoshlar – kelajagimiz" Davlat dasturi qabul qilindi.

Yoshlar bilan doimiy muloqot qilish mazkur sohadagi dolzarb muammolarni aniqlash va hal etishda davlat organlari va jamoat tashkilotlari faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Shu bilan birga, amalga oshirilgan ishlarning tahlili bu borada ayrim muammolar saqlanib qolayotganligini ko'rsatmoqda. Xususan:

➤ birinchidan, yosh avlod ongiga Vatanga sodiqlik va uning taqdiri uchun daxldorlik hissini singdirishga, ularda yot g'oya va qarashlarning salbiy ta'siriga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar yetarli darajada samara bermayapti;

➤ ikkinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash, shuningdek, ekstremizm, terrorizm va boshqa buzg'unchi g'oyalarga nisbatan murosasizlikni shakllantirish yuzasidan davlat organlari va jamoat tashkilotlarining faoliyati hamon talab darajasida emas;

➤ uchinchidan, o'quvchi-yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish uchun zarur bo'lgan madaniy-ko'ngilochar obyektlar, maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, shu jumladan, joylarda turli ijodiy va ta'lim to'garaklari, sport seksiyalarining yetishmasligi bolalarning sog'lom ruhda tarbiyalanishiga va to'g'ri hayot yo'lini tanlashiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda;

➤ to'rtinchidan, o'qituvchi va murabbiylarning ijtimoiy mavqei va nufuzi pasayib ketganligi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimi bugungi kun talabiga mutlaqo javob bermasligi yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash hamda mustaqil dunyoqarashini shakllantirish borasida jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda;

➤ beshinchidan, yoshlarning oliy ta'lim muassasalariga qamrab olinish darajasi pastligi, yetakchi xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorlik yetarlicha yo'lga qo'yilmaganligi malakali kadrlarning yetishmasligiga va olib borilayotgan islohotlardan ko'zlangan maqsadga to'liq erishilmasligiga sabab bo'lmoqda;

➤ oltinchidan, sohada qonun buzilishi holatlarining saqlanib qolayotganligi, shu jumladan, yoshlarni qo'llab-quvvatlashga ajratilayotgan mablag'larning

maqsadli sarflanishida nazoratning yetarli darajada emasligi tizimli muammolarni yuzaga chiqarmoqda.[2]

Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish bo'yicha quyidagi kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda:

➤ yuksak ma'naviyatli, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarashga ega bo'lgan fidoyi va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash;

➤ yoshlarni yot g'oyalar ta'siridan himoya qilish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash;

➤ pedagog xodimlarning qadr-qimmati va nufuzini oshirish, ularning moddiy-ma'naviy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish;

➤ yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ular o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish;

➤ yoshlar jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish;

➤ o'quvchi-yoshlarni ijtimoiy muhofaza qilish, ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash.[3.56]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://lex.uz/docs/-5234746>

2. <https://xs.uz/uz/post/yoshlarni-manavij-akhloqij-va-zhismonij-barkamol-etib-tarbiyalash-ularga-talim-tarbiya-berish-tizimini-sifat-zhihatidan-yangi-bosqichga-kotarish-chora-tadbirlari-togrisida>

3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: "O'zbekiston", 2018.

4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent: "O'zbekiston", 2017, 1-tom.

BUGUNGI KUNDAGI TA'LIM TIZIMIDAGI O'ZGARISHLAR.

Togaymurodova Feruza Muqadirovna

Chirchiq Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'lqinlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, maktab fidoiyligi, iqtisod, texnologiya, maktab, ijtimoiy.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni echish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi".

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda.

Ushbu hujjatga intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi.

Kontsepsiya mazmuni mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini aks ettiradi. Unda oliy o'quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta'lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro e'tirofga erishish hamda boshqa ko'plab aniq yo'nalishlar belgilab berilgan. Bularning barchasi ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko'tarish uchun xizmat qiladi.

Bugungi kunda jahondagi nufuzli oliy ta'lim muassasalari ilm-fanning yirik o'choqlari hisoblanishi hech kimga sir emas. Hozirda yangi-yangi oliy o'quv yurtlari, dunyodagi etakchi universitetlarning filiallari tashkil etilmoqda. Misol uchun, so'nggi 5 yilda mamlakatimizda 47 ta yangi oliy ta'lim muassasasi, jumladan, xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilib, oliy o'quv yurtlarining soni 125 taga etdi.

Davlat-xususiy sheriklik tizimi asosida nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyati yo'lga qo'yilmoqda. Aholi fikrini o'rgangan holda, sirtqi va kechki ta'lim shakllari qayta tiklandi, qabul kvotalari oshirilmoqda. Maktab bitiruvchilarini oliy ta'limga qamrab olish darajasi 2016 yilgi 9 foizdan 2020 yilda 25 foizga etdi.

Professor-o'qituvchilarning xorijdagi oliy ta'lim hamda ilmiy-tadqiqot maskanlarida malaka oshirishi va stajirovka o'tashini ta'minlaydigan mexanizm yaratildi. Ularning oylik ish haqi miqdori

2018 yilga nisbatan o'rtacha 2,5 barobar oshirildi. Bu yildan boshlab 10 ta oliy ta'lim muassasasi o'zini-o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazildi.

Oliy ta'limga ajratiladigan davlat grantlari soni kamida 25 foizga oshirilganligi, oliy o'quv yurtlariga qabul qilishda ehtiyojmand oilalar qizlari uchun grantlar sonini 2 barobarga ko'paytirib, 2 mingga etkazilishi oliy ta'limga qamrab olish ko'lamini yanada kengaytirdi.

Ta'lim tizimidagi eng muhim yangiliklardan biri oliygohlar va ta'lim tizimining quyi bo'g'inlari o'rtasidagi uzviylikni kuchaytirish maqsadida 65 ta

akademik litsey oliy o'quv yurtlari tasarrufiga o'tkazilishi, shuningdek, 187 ta texnikum ham o'z yo'nalishi bo'yicha turdosh oliygoh va tarmoq korxonalariga birlashtirilishi bo'ldi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan istiqbolli vazifalar, o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir.

Axborot texnologiyalar asri deb nom olgan XXI asrda hayotning barcha jabhalarida – sanoat, qurilish, kimyo, qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, mashinasozlik va boshqa sohalarda yuksak taraqqiyotni yuzaga keltirish uchun ilm-fanni rivojlantirish, bu borada yangiliklar yaratish hayotiy zaruratga aylandi. Bu jarayon endilikda dunyoda taraqqiyot yo'lini tutgan barcha mamlakatlarda e'tirof etilmoqda. Respublikamizda ham ana shu jarayonga alohida e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimiz Prezidenti, rahbar sifatidagi faoliyatini yurtimiz akademiklari, etakchi olimlari, umuman, ilm ahli bilan uchrashuvdan boshlaganligi, yurtimizda ilm-fan rivojini ishlab chiqarish taraqqiyoti bilan uyg'unlantirishga qaratganligi bejiz emas.

Davlatimiz rahbarining shundan keyin sog'liqni saqlash tizimi faoliyatini yaxshilash, kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitobxonlikni kuchaytirish, respublikada yangi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish, mamlakatni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish, Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi" ishlab chiqilishi, Imom Termiziy xalqaro markazini tashkil qilish borasida va shu kabi boshqa ko'plab qabul qilingan qarorlari, farmonlari, farmoyishlarida ilm-fanni yuksaltirish asosiy masalalardan biri sifatida belgilanishi ham ana shu e'tiborning amaliy ifodasi edi.

Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, ularning yutuqlarini yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotga aylantirish jarayonida intellektual mulkning ishonchli himoya qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, intellektual mulk ulushi Evropada yalpi ichki mahsulotning 45, Xitoyda 12, Rossiyada 7 foizini tashkil etadi. 2020 yilning 12 oktyabr kuni Prezidentimiz raisligida bo'lib o'tgan yig'ilish ham "Intellektual mulkni himoya qilish – Uchinchi uyg'onish davri uchun ishonchli poydevor bo'lib xizmat qiladi" mavzusiga bag'ishlangan edi. O'shanda davlatimiz rahbari patent egalari va tadbirkorlar o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlash zarurligiga alohida e'tibor qaratdi.

Xususan, ta'lim tizimida qabul qilingan eng muhim hujjatlardan biri bu – "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi bo'ldi. Mazkur qonunga asosan ta'lim sohasidagi asosiy printsiplar, ta'lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo'yildi.

Shuningdek, qonunga ko'ra, davlat oliy ta'lim, o'rta maxsus, professional ta'lim muassasalari va ularning filiallari, davlat ishtirokidagi oliy, o'rta maxsus, professional ta'lim tashkilotlari va ularning filiallari Prezident yoki hukumat qarorlari bilan tashkil etiladigan bo'ldi. Nodavlat ta'lim muassasalarini tashkil etish ularning ta'sischilari tomonidan amalga oshirilishi belgilandi. Nodavlat ta'lim tashkilotlariga litsenziya Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan beriladigan bo'ldi.

Shunga ko'ra, mazkur Qonunning qabul qilinishi hamda amaliyotga joriy etilishi ham ta'lim sohasida qabul qilingan eng muhim hujjatlardan biri bo'ldi deyishimiz mumkin.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar Namangan davlat universitetida ham izchil amalga oshirib kelinmoqda. Binobarin keyingi uch yil ichida fakul'tetlar soni 9 tadan 15 taga, mutaxassislik kafedralari soni 27 tadan 46 taga, ta'lim yo'nalishlari soni 31 tadan 52 taga, magistratura mutaxassisliklari soni esa 12 tadan 26 taga etkazildi. Bunga mos ravishda ilm istagida bo'lgan universitet talaba yoshlari soni 5100 nafardan qariyb 21000 nafarga etdi.

Professor-o'qituvchilar soni 470 nafardan 710 nafarga etdi. Universitetda 2018-2019 o'quv yiliga qadar ilmiy salohiyat 26 fizni tashkil etib, bironta ixtisoslik bo'yicha ixtisoslashgan kengash faoliyat olib borgan. Keyingi yillarda ilmiy pedagog kadrlar tayyorlash masalasiga ham katta e'tibor qaratilib, ilmiy salohiyat 37 foizdan oshdi, ta'lim sifatini ta'minlash yo'lida bugungi kunda 12 ta ixtisoslik bo'yicha 9 ta ixtisoslashgan kengash faoliyat olib bormoqda. Albatta, bu borada 17 ta tayanch doktoranturada tahsil olayotgan doktorantlar hisobidan universitet ilmiy-pedagog kadrlari saflarini salohiyatli kadrlar bilan to'ldirish maqsadi belgilab olingan.

Yaqin-yaqingacha universitet asosan pedagogik soha uchun mutaxassislar tayyorlar edi. Bugungi kunda universitetda Arxeologiya, Madaniyat va san'at muassasalarini tashkil etish hamda boshqarish, Sotsiologiya, YUrisprudentsiya (faoliyat turlari bo'yicha), Kutubxona-axborot faoliyati (faoliyat turlari bo'yicha), Zootsiyeneriya: baliqchilik, Mevachilik va uzumchilik, Dorivor o'simliklarni etishtirish va qayta ishlash texnologiyasi, Sabzavotchilik, polizchilik va kartoshkachilik, Issiqxona xo'jaligini tashkil etish va yuritish, Ijtimoiy ish (faoliyatning turli sohalari bo'yicha), Mehmonxona xo'jaligini tashkil etish va boshqarish, Turizm (faoliyat yo'nalishlari bo'yicha), 2021 yildan boshlab esa Davolash ishi, Pediatriya ishi kabi yo'nalishlarda kadrlar tayyorlashni boshlaganligi oliygohimizni haqiqiy ma'noda viloyatimizning aql markaziga aylanayotganligidan dalolat beradi.

Universitet yirik ilmiy-tadqiqot markazi sifatida Namangan davlat universitetida media markaz tashkil etish, Akvakul'tura bo'yicha o'quv-amaliy trenajer tashkil etish, "Dorivor o'simliklardan shifobaxsh ichimliklar tayyorlash", shifobaxsh profilaktik sumalak ishlab chiqarish texnologiyasi, Farg'ona vodiysida tarqalgan kamyob va yo'qolib borayotgan hamda endem turlarning tirik

kollektsiyasi, elektron fotoal'bomi va raqamlashtirilgan elektron ma'lumotlar bazasini yaratish kabi yirik xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etmoqda.

Prezidentimiz tashabbusi bilan oliy ta'lim tashkilotlari uchun akademik va tashkiliy, shuningdek, moliyaviy mustaqillikning berilishi hamda Kengashlar vakolatlarining kengayotgani ta'lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish, sifatli ta'lim xizmatlarini ta'minlash va bu borada hukumatimiz tomonidan berilgan vazifalarni to'la-to'kis ado etish orqali mamlakatimiz taraqqiyotini belgilab beruvchi salohiyatli kadrlar tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratadi.

Adabiyotlar

2 Ta'lim va tarbiya jarayonida ulug' mutafakkirlarning axloq va odobga oid ilmiy merosidan foydalanishning o'ziga xos jihatlari.

3 Sharq allomalari merosida inson falsafasi masalalari.

4 Dars jarayonlarida badiiy adabiyotlardan foydalanishning ahamiyati.

5 Huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarining mazmun-mohiyati.

6 Inson huquqlari.

7 Yoshlarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatini shakllantirish, ularning huquqiy tarbiyasini rivojlantirish, qonunga itoatkorlik ruhini shakllantirish.

8 O'zbek milliy tarbiya texnologiyalari.

9 O'zbek tarbiyashunosligida vorisiylik va qadriyatlar ustivorligi.

10 Ajdodlar o'g'itlari va an'analar.

11 Zamonaviy o'zbek tarbiyashunosligida o'tmish va zamonaviylik transformatsiyasi.

БЎЛАЖАК МУТАХАССИСЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ

Илмуродова Феруза Шокировна

Чирчик давлат педагогика университети

Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада педагог кадрларни тайёрлашда узлуксиз таълимнинг дидактик асослари бўйича фикр-мулоҳазалар келтириб ўтилган бўлиб, бўлажак мутахасисларни тайёрлашда назария ва амалиёт интеграцияси асосида ташкил қилинган 4+2 йўналишидаги муаммолар таҳлили ва унинг самарадорлигига қаратилган методологик асослар тақдим қилинган.

Калит сўзлар: узлуксиз таълим, касбий фаолият, назария ва амалиёт интеграцияси, 4+2 йўналиши, фаолият шакллари, технологиялаштириш, дидактик имкониятлар

Абстракт. В данной статье были даны мнения о дидактических основах непрерывного образования в подготовке педагогических кадров и методических основах, направленных на анализ проблем в направлении 4+2, организованных на основе интеграции теории и практики в была представлена подготовка будущих специалистов и ее эффективность.

Ключевые слова: непрерывное образование, профессиональная деятельность, интеграция теории и практики, направление 4+2, формы деятельности, технологизация, дидактические возможности

Abstract. In this article, opinions on the didactic foundations of continuous education in the training of pedagogic personnel were given, and methodological foundations aimed at the analysis of problems in the 4+2 direction, organized on the basis of the integration of theory and practice in the training of future specialists, and its effectiveness were presented.

Key words: continuous education, professional activity, integration of theory and practice, 4+2 direction, forms of activity, technologicalization, didactic opportunities

Олий таълим муассасаларида узлуксиз таълим дидактик шарт-шароитларни аниқлашда концептуал моделни амалий жиҳатдан ишлаб чиқишни талаб қилади, бу эса олий таълимда педагог кадрларни тайёрлашнинг назария ва амалиёт интеграцияси асосида ташкил қилинган таълим тизими 4+2 йўналишининг концептуал-назарий асосларини қуриш ҳамда таълим жараёнининг тизимли-компонент хусусиятларини ва ўзаро боғлиқлигини ва алоқадорлигини акс эттирадиган механизмларини ишлаб чиқиш заруратини тақозо этади. Бугунги кунда таълим жараёни сифатини ўзгартирадиган инновацион ёндашувлар амалга оширилмоқда, бундай ёндашув ўқитувчи ва талабанинг ўзаро муносабатларини маълум босқичга олиб чиқади. Инновация имконияти таълим жараёнининг мазмуни ва технологияларини ишлаб чиқишда таълим муассасаларининг юқори даражадаги мустақиллиги ва таълим сифати учун масъулият билан ёндашувни таъминлайди.

Талабаларни касбий фаолиятга тайёрлаш амалиёти, айниқса янги жорий қилинган 4+2 йўналишли лойиҳада талабаларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришга етарли даражада эътибор қаратилмаётганлигини кўрсатади. Ўқув жараёнидаги маърузалар асосан фаннинг маълумотларини бериш ва ахборотлар билан таъминлашга қаратилган, талаба олган назариясини 2 кун мобайнидаги амалий фаолиятда қай тарзда жорий қилиши бўйича аниқ услублар тақдим қилинмаётганлиги таълим олувчининг мактаб амалиётидаги қийинчилигига сабаб бўлмоқда. Шу билан бирга, талабага анъанавий равишда берилган маълумот уларни фаол ҳаракат қилишига деярли имконият бермайди. Натижада, келажакда касбий фаолиятида фойдаланиш учун ортиқча маълумот тўплашнинг зарурати йўқлиги, қабул қилинган маълумотларнинг ҳақиқий касбий фаолиятида фойдаланишга қаратилган фаолияти самарали ташкил қилинмаслиги юзага келмоқда.

Таълим тизимида назария ва амалий фаолият интеграцияси узлуксиз таълимнинг муҳим шартларидан бири бўлиб, бу жараёнда таълим олувчидан дидактиканинг барча имкониятларидан унумли фойдаланиш лозимлигини кўрсатади. Таълимнинг узлуксизлиги – бу ноанъанавий методлар тўплами (технологик воситалар, ўқитиш усуллари) ўқувчиларнинг касбий ва билим

қобилиятларини ривожлантиришнинг мослашувчан бошқаруви ҳисобланади. Узлуксиз таълимнинг асосий кўрсаткичлари қуйидагича: таълим жараёни ўқитувчилар маслаҳат кенгаши орқали индивидуал-шахсий ёндашув асосида назорат қилинади; индивидуал - шахсий ва гуруҳ тайёрлаш фақат академик машғулотлар жараёнида эмас, балки қўшимча таълим хизматлари ва мустақил иш шароитида ҳам амалга оширилади; таълим жараёни ўқитишнинг модулли мазмуни босқичларининг узлуксизлиги таъминланади [1, 39-б.].

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, таълим жараёнини замон талабларига мос равишда янгилаш ва унинг яхлитлигига эришишнинг энг муҳим жиҳати ва шарти таълим жараёни иштирокчилари - ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг субъективлигини кучайтиришга қаратилган позитсиясини ўзгартиришдир.

Олий таълимда педагогик касбий таълимнинг 4+2 йўналишидаги дуаллик тизимини қуришнинг назарий-методологик асосларига мувофиқ ўқув жараёнини ташкил этишнинг зарур шарти таълим мазмунини қайта ташкил этиш ҳисобланади. Таълимнинг мазмуни бу педагогик жиҳатдан асосли, мантиқий ўқув ҳужжатларида тартибланган ва қайд этилган (дастур, дарсликлар ва ҳақозо) илмий маълумотлар ўқитувчиларнинг фаолияти ва ўқувчиларнинг билим фаолиятида таълимнинг моҳиятини белгилайди. Инсоннинг шахсий ва профессионал фазилатлари натижасига айланган ҳолда, ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро боғлиқ фаолияти илмий таркиб орқали амалга оширилади[2]. Таълим мазмуни икки томонлама хусусиятга эга: биринчи томондан, бу ижтимоий тажриба, белгиланган шаклдаги дастур ва дарслик, иккинчидан эса, талабанинг фаолияти ўқитувчи томонидан ташкил этилади. Бирликда қабул қилинган таълим мазмуни ва жараёни ўқув мавзусини яхлитлик сифатида белгилайди.

Бугунги кунда ҳеч ким таълим мазмунини замонавий ташкил этишда камчиликлар келиб чиқишига шубҳа қилмайди. Бунда энг асосийси ўқувчиларнинг онгида борлиқни тизимли равишда акс эттирилмаганлиги, чунки алоҳида фанларнинг дастурлари мазмунан интеграциялаштирилмаган ҳолда турли хил қилиб тузилганлигидир[3]. Бу ўз навбатида, ўқувчиларнинг дунёқарашини, эътиқодларини шакллантиришга имкон бермайди. Ушбу қарама-қаршиликни бартараф этишда кўплаб тадқиқотчилар томонидан шахсга йўналтирилган ва тизимли касбий фаолият – таълим мазмуни сифатида қўрилади.

Олий таълим муассасасида педагогик касбий таълим жараёнининг асосини касбий фаолиятга тайёрлаш усуллари ташкил қилади ва бу таълим жараёнининг мазмунини шакллантирилади. Таълим мазмунини тизимли ва фаол ассимилятсия қилиш, ўз навбатида, фаол таълим шакллари қўллашни талаб қилади. Замонавий педагогиканинг қайта ташкил қилишда турли хил таълим шакллари тўпланиб, ўқувчиларнинг таълим жараёнида фаоллигини таъминлайди. Одатда, энг муҳим фаол таълим шакллари сифатида гуруҳли

машғулот, амалий, ролли ўйин, машқ қилиш, намойишлар ва экскурсияларни келтириб ўтиш мумкин.

Фаол таълим шакллари қўллашнинг ижобий қайта алоқа учун шарт-шароитлар яратиш, фикрлашни фаоллаштириш, маълумотлардан юқори даражада фойдаланиш, шахснинг потенциал яширин фазилатларини аниқлаш каби афзалликлари мавжуд. Шунингдек унинг бир қатор камчиликларини ҳам келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ. Жумладан фаол таълим шаклларининг гуруҳ ичида муқобил ечимларнинг пайдо бўлиши, сифатларнинг индивидуал комплекси туфайли гуруҳ ичидаги муаммони ҳал қилиш учун муросага эришиш мумкин эмаслиги, талабаларнинг турли билим даражаларига эгаллигининг таъсири каби камчиликлари ҳам мавжуд.

Қўшимча касб-хунар таълими доирасида катталарни ўқитишнинг энг муҳим тамойилларидан бири, талабаларни шахсий ҳаёт тажрибасига таянишни таъминлаш учун таълим шакллари ва усуллари фаол фойдаланиш билан тўлдирилилади. Ушбу дидактик шарт, мутахассисларнинг касбий малакасини ривожлантиришга йўналтиради. Замонавий таълимда техник воситалардан фойдаланиш муҳим ўрин тутди, яъни ўқитувчи томонидан материалларни етказиб бериш сифатини оширади, шунингдек тингловчилар талабалар томонидан мавзунини яхши эслаб қолишга ёрдам беради.

Таълим оловчи эшитган нарсасини тезроқ унутади, эшитиш билан бирга уни кўрса яхши эслаб қолади. Таълимни технологиялаштиришдан мақсад аслида, бугунги кунда чекланган вақт ичида жуда катта миқдордаги назарий ва амалий билимларни, турли хил маълумотларни олишдир. Бошқа томондан, ўқитувчилар объектив равишда типологик жараён доирасида ўзаро таъсирга дуч келадилар, талабалар билан бир неча бор ўзаро мулоқот қилишда такрорий жараёнлар, ҳаракатлар ва амалиётлардан фойдаланган ҳолда вазиятлар, уларнинг маълум бир кетма-кетлиги ва алгоритминини ифода қилади.

Б.С.Гершунский фикрича: “педагогик жараён турли хил таълим воситаларини - ўқув ва услубий матнларни, кўргазмаларни қўлланмаларни, компьютерларни жалб қилган ҳолда муайян ташкилий шаклларда (индивидуал, гуруҳ, жамоавий) амалга оширади, яъни тегишли техник ва дастурий-педагогик таъминот, техник аудио ва видео воситалар, масофавий (телекоммуникация) ўқитиш аппаратуралари билан таълим жараёни унинг мақсадга мувофиқ эканлигини ажралиб туради. Унинг мазмуни ва ташкилий жиҳатдан белгиланган мақсадларга ва таълим фаолиятининг кутилган натижаларига боғлиқ [3, 55-56 б.].

Хулоса ўрнида айтиш керакки, ҳозирги вақтда таълим соҳасида турли хил таълим ва педагогик технологиялари қўлланилмоқда, уларнинг асослари ўқув жараёнининг фаннинг мазмуни талабаларнинг кўникмалари ва қобилиятлари ёки ўқитувчи ва талаба ўртасидаги муносабатларни ўрнатишга қаратилган. Шу билан бирга, таълим муассасаларида инсонпарварлик педагогиканинг асосий тамойиллари ва ғояларини ўзлаштириш ҳамда таълим амалиётига

татбиқ этилишини таъминлайдиган воситалар ва технологиялар қўлланилмоқда. Бундай инновацияларга В.Ф.Шаталовнинг ташкилий-услубий тизими, А.М.Волкованинг ўқув ишлари тизими, Г.А.Рудик, В.Я.Лиаудиснинг техник шаклланишнинг педагогик технологияси ва ижодий фикрлаш шахсий йўналтирилган технологияси, К.Ж.Вазинанинг инсоннинг ўз-ўзини ривожлантириш табиий - рефлекс технологиясини методологик асос сифатида қиритиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Пряжников Н.С. Теоретико-методологические основы активизации профессионального самоопределения: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Екатеринбург, 1995. - 39 с.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
3. Вагина К.Я. Природно-рефлексивная технология саморазвития человека. - М.: Изд-во Московского гос. ун-та печати, 2002. - 145 с.
4. Гершунский Б.С. Философия образования для ХХІ века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). - М.: Изд-во "Совершенство", 1998. - 55-56 с

TOSHKENTDAGI OSIPOV ISYONI: YANGI TADQIQOTLAR VA YONDASHUVLAR

Mahammadxonova Nodirabegim

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Tarix yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola yurtimizda XX asr birinchi choragida sodir bo'lgan jarayonlarni va sovet hukumatining yurtimizga nisbatan siyosatini xolis yoritishga xizmat qilib, XX asrda Turkistondagi siyosiy vaziyat Sovet hukumatiga qarshi Osipov qo'zg'aloni va uni natijalari haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: Osipov, "Sharq yulduzi" "O'lik Gambit", Oq gvardiya, Qizil Xoch, "Qizil terror"

ОСИПОВСКОЕ ВОССТАНИЕ В ТАШКЕНТЕ: НОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПОДХОДЫ

Махаммадхонова Нодирабегима

**Чирчикский государственный педагогический университет,
студент исторического факультета**

Аннотация: В данной статье беспристрастно освещаются процессы, происходившие в нашей стране в первой четверти XX века, и политика советского правительства по отношению к нашей стране.

Ключевые слова: Осипов, Звезда Востока, Смертельный гамбит, Белая гвардия, Красный Крест, Красный террор.

THE OSIPOV REBELLION IN TASHKENT: NEW RESEARCH AND APPROACHES

Mahammadhonova Nodirabegim

Chirchik State Pedagogical University, student of History

Abstract: This article provides an impartial coverage of the processes that took place in our country in the first quarter of the 20th century and the policy of the Soviet government towards our country.

Keywords: Osipov, Eastern Star, Deadly Gambit, White Guard, Red Cross, Red Terror

Toshkentda bo'lib o'tgan Osipov isyoni bo'yicha bir qator yangi tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ular yondashuvlar asosida mazkur jarayonni yanada chuqur tadqiq qilingan. Dmitriy Ivanovich Manjara (1885-1937) O'zbekistondagi taniqli siyosiy arbob [1] bo'lib, yillar davomida u respublika rahbariyatida yuqori lavozimlarni egallagan. Keyinchlik Qizil Xoch Qo'mitasi rahbari, O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya qo'mitasi raisining o'rinbosari bo'lgan. U haqida "1919 yil yanvarda Toshkentda Oq gvardiya qo'zg'oloni bo'lgan og'ir kunlarda, Manjara ishchilarga rahbarlik qilgan toshkentlik bolsheviklardan biri" deb yozilgan. Uning shaxsiy fondida Osipov qo'zg'oloni tadqiqotchilari uchun bebaho ilmiy materiallar taqdim etilgan, jumladan:

Osipov qo'zg'oloni tarixini to'plash va yozishni boshqarish;

Toshkentda bo'lib o'tgan yanvar voqealari ishtirokchilarining sud jarayoni va xkz.

Osipov qo'zg'oloni tarixi olimlari uchun alohida qiziqish uyg'otdi. Shaxsiy fond materiallari D.I. Manjari tadqiqotchilarga Osipov isyonini Toshkentda boshqacha talqin qilishga imkon berdi. 1991 yilda mamlakatimiz tarixchisi Marat Xasanov jamg'arma hujjatlarini o'rganish asosida "Sharq yulduzi" jurnalida, "O'lik Gambit" maqolasini nashr etdi. M. Xasanov ilgari o'rganilmagan [2] va javobsiz bo'lgan savollarni ko'tardi va ochdi. Bu ilgari talqin qilingan voqealarga nisbatan mutlaqo yangicha ko'rinish edi. Mintaqadagi siyosiy kuchlarning muvozanati (bolshevik sotsialistik inqilobchilari, ishchilar va armiya), "eski" va "yangi" kuchlar o'rtasidagi kurash aks etgan edi. Bunda bolsheviklar qo'zg'olonning siyosiy rahbarlari Agapov, Tsvetkov, Osipov, "eski bolsheviklar" Tobolin, Kolesovlarning portretlari chizilgan. M.Xasanovning qiziqishi K. Osipovning fitna uyushtirishdagi puxta o'ylangan maqsad va jiddiy harakatlari bilan qiziqdi. Uning so'zlariga ko'ra, zamondoshlarga Osipov xatti-harakatlarining mantig'ini tushunish qiyin va buni faqat bir qator taxminlar bilan amalga oshirish mumkin: "Ehtimol, shafqatsiz strateg sifatida u sheriklarini qon bilan bog'lab, orqaga chekinish yo'lini kesib tashlaydi va ularni butun yo'ldan borishga majbur qiladi..." Ma'lum darajada, 1991 yilda M. Xasanovning Osipov qo'zg'oloni haqidagi xulosalari 2006 yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix institutining "Turkiston XX asr boshlarida: milliy mustaqillik manbalari tarixi to'g'risida" jamoaviy monografiyasida ishlab chiqilgan. Uning mualliflari 1918-yil oxiri 1919-yil boshlarida Toshkentda degan xulosaga kelishgan. Qo'zg'olonni tezlashtirgan va siyosiy vaziyatni keskinlashtirgan bir qancha omillar bor edi: "Qizil terror" va fuqarolar urushi ham qo'zg'alonga katta tasir ko'rsatdi. Ta'kidlanishicha, eng katta tahdid "bolsheviklar" partiyasining muhiti, aniqrog'i uning yetakchiligidagi muhit edi. CBT guruhiiy kurashdan, nazariy va siyosiy jihatdan yetuk bo'lmagan

ambitsiyalardan, ba'zan esa savodsiz partiya rahbarlaridan kelib chiqadigan mojarolarni doimiy ravishda qo'zg'olonchilarni silkitib turardi. K. Osipovning taqdiri haqida tadqiqotchilar hozirgacha e'tiborsiz, qo'zg'olon rahbarlarining dasturiy munosabatlari, ularning taqdiri, sud materiallari va boshqalar tahlili hali hamon o'rganilmagan. Turli manbalarni jalb qilish, ochilgan yangi arxiv manbalari va tarixiy o'tmishni qayta ko'rib chiqish jarayoni asosida Osipov qo'zg'oloni voqealarini yoritishga yondashuv 1919-yil 18-yanvarda Turkiston Respublikasi poytaxti Toshkentda harbiy komissar Konstantin Osipov boshchiligida Sovet tuzumini ag'darib tashlash va o'z diktaturasini o'rnatishni niyat qilgan qurolli qo'zg'olon boshlandi. Isyonchilar mahalliy hokimiyatni otib tashlab, oltin zaxirasini egallab olishdi, biroq, ular mag'lubiyatga uchradilar. Xazina pullari ham izzsiz g'oyib bo'ldi. Tadbirni Rossiya imperiya armiyasining sobiq komandiri, respublika harbiy komissari 22 yoshli Pavel Osipov olib bordi. Fuqarolar urushining ushbu davri SSSRda jiddiy mafkuraviy munosabatda biri bo'lib, shuning uchun hech bo'lmaganda bir qator o'rnatilgan talqinlarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Keyingi yillar davomida Osipov musulmon Qo'qon muxtoriyatini mag'lub etishda va mahalliy antisovet noroziliklarini bostirishda o'zini namoyon qilgan yangi Respublika elitasida oldinga chiqdi. Bu voqeya noma'lum bo'lib qoldi, bu Komissarni ijtimoiy zinapoyada xavfli va sarguzashtli harakatga undadi. Ehtimol, bu Turkistonning yagona hukmdori bo'lishni va shu bilan birga moddiy boyliklardan foyda olishni istagining sodda bir ko'rinishi edi. Bu keyingi voqealarga guvohlik beradi, aftidan, Osipov hamkasblariga ko'p ishonmagan. Qo'zg'olonning boshida u o'zini harbiy diktator deb e'lon qildi va vaziyatni o'z qo'liga oldi. Chap SSRga kelsak, ular qo'zg'olonda faol ishtirok etdilar, yoki hech bo'lmaganda sodir bo'layotgan narsalarga juda ham hamdardlik bildirdilar. Bu partiya Leninga qarshi katta to'siq bo'ldi, uning buyrug'i bilan Moskva bolsheviklarni yetakchi lavozimlarga yubordi. Mahalliy bolsheviklar tashrif buyuruvchilarga unchalik yoqmad. Osipov guruhini qonunga xilof ravishda rasmiylashtirishga imkon bergan qo'zg'olonning eng muhim voqeasi Turkiston komissarlarining otib tashlanishi edi. 19-yanvarga o'tar kechasi Osipov Sovet va partiya ishchilarini aldab, 2-Sibir miltiq zaxiralari polkining sobiq kazarmalarida to'plangan va isyonchilar qarorgohida hiyla ishlatilgan. Majlisga respublikaning butun rahbariyati tashrif buyurdi. VEC raisi Vsevolod Votintsev, Turkiston Xalq Komissarlari Kengashi rahbari Vladislav Figelskiy, "Turkchek" raisi Donat Fomenko, Toshkent kengashi raisi Nikolay Shumilov, oziq-ovqat bo'yicha komissar Aleksandr Pershin va boshqalar. Ular harbiy komissarga to'liq ishonishdi va bu ishni uning qo'liga topshirdi. Biroq Osipovning buyrug'i bilan hamma darhol qo'lga olinib, otib tashlandi. Bir necha kun davom etgan janglarda bir qator taniqli shaxslar halok bo'ldi.

Umuman olganda, qo'zg'olonchilar 35 rahbarni o'ldirdilar, ammo Sovet davrida atigi 14 Turkiston komissarlari hurmatga sazovor bo'lgan. Ularning barchasi Aleksandr maydonida dafn etilgan. 2000-yillarning boshlarida mustaqil

O'zbekiston rasmiylari dafn obeliskasini demontaj qildilar va komissarlarning ko'plari kommunistik qabristonga o'tkazildi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Osipov qo'zg'aloni haqida o'rganilmagan sahifalar juda ko'p. Hali hamon tarixchilar tomonida izlanishlar olib borilmoqda. K.Osipovning taqdiri sud materiallari ham yopiqlicha qolgan. Aynan shu davirdagi ichki tarqoqlik natijasida qo'zg'alonni uyushmaganligi oqibatida Osipov qo'zg'aloni yengildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rustambek Shamsuddinov, Sh.Karimov "Vatan tarixi", "Sharq" T. 2010. 496-b.
2. Eshov B.J., Odilov A.A. "O'zbekiston tarixi" 1-jild. 2013.
3. Окунев Д. 100 лет назад "Осиповская востания".

QO'QON XONLIGI TARIXSHUNOSLIGINING AYRIM MASALALARI

Ahmadov Sabridin

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tarix o'qitish metodikasi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qo'qon xonligi O'zbekiston va Jahon tarixshunosligida tutgan o'rni va ro'li haqida so'z boradi. Shuningdek, Qo'qon xonligi tarixining tarixshunos va manbashunoslar tomonidan yoritilib berilishi masalalari haqida ayrim fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, tarixshunoslik, manbashunoslik, geografiya, urf-odat, an'ana, Sovet davri

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРОЛОГИИ КОКАН-ХАНА

Ахмедов Сабриддин

Чирчикский государственный педагогический университет

Студент Методики преподавания истории

Аннотация: В данной статье говорится о месте и роли Коканского ханства в Узбекистане и мировой историографии. Также имеются мнения и комментарии по вопросам освещения истории Коканского ханства историками и источниковедами.

Ключевые слова: Коканское ханство, историография, источниковедение, география, обычаи, традиции, советский период

SOME QUESTIONS OF THE HISTORIOLOGY OF THE KOKAND KHANATE

Akhmadov Sabridin Bahadir ugli

Chirchik State Pedagogical University

A student of history teaching methodology

Annotation: This article talks about the place and role of the Kokan Khanate in Uzbekistan and world historiography. There are also opinions and comments on the coverage of the history of the Kokand Khanate by historians and source experts.

Key words: Kokan Khanate, historiography, source study, geography, customs, traditions, Soviet period

O'rta Osiyoda xonliklar orasida kechroq davlat sifatida vujudga kelgan Qo'qon xonligi tez orada bu mintaqada yetarlicha kuchga ega bo'lgan davlat sifatida shakllandi. Qo'qon xonligi hududlariga kiruvchi bir nechta shaharlar qadimdan mavjud bo'lib, muhim savdo yo'llari shu shaharlardan o'tgan edi. Bu omillar sababli hozirgi vaqtda ham xonlik tarixini o'rganish o'zining ahamiyatini yo'qotmagan. Qo'qon xonligini o'rganish XIX asrning o'rtalaridan boshlab, hozirgi vaqtda ham tarixchilarning e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Hozirgi vaqtga qadar xonlik tarixining turli jabhalarini qamrab olgan ilmiy asarlar va ilmiy tadqiqotlar ko'lami juda katta. Yurtimiz hududi Rossiya imperiyasi bosib olishi va keyinchalik Sovet hokimiyatining o'rnatilganidan so'ng qadryatlarimiz, ulkan tarixiy me'roslarimiz va boy tariximizni oyoq osti qilish jarayoni sodir bo'ldi. Bundan munosabat butun tariximiz, o'z navbatida Qo'qon xonligi tarixini yoritishni tarixshunoslik nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilishni talab etardi.

XIX asrning o'rtalarida va ayniqsa, ikkinchi yarmida yaratilgan tarix asarlarida, esdaliklarda, tavsifnoma va josuslik xizmati hisobotnomalarida xonlikning asosan so'nggi davr tarixi yoritib berilgan [1]. Bu ma'lumotlar asosan Rossiya imperiyasini bosqinchilik yurishlariga katta yordam bergan bo'lsada, o'zining ma'lumotlari muhimligi bilan ajralib turadi. Bunday asarlar qatoriga F.Nazarov, N.I.Potantin, V.V.Velyaminov-Zernov, M.N.Galkin, A.Maksheyev hamda A.Nurekin kabilarning asarlarini va maqolalarini kiritish mumkin [2-5]. Bu mualliflar asarlarining o'ziga xos xususiyati Qo'qon xonligi, uning aholisi, madaniyati, harbiy imkoniyatlari, geografiyasi, urf-odatlar haqida juda qimmatli ma'lumotlar berib o'tgan. G.A.Ahmadjonovning ta'kidlab o'tishicha, "mustamlakaga aylantirish va uning oqibatlari bilan aloqador haqqoniy tarixiy-siyosiy asarlarni chop etish" "podsho senzurasini ta'qiqlari sababli" mumkin emas edi [5]. XIX asrning ikkinchi yarmida yaratilgan asarlarda esa, xonlikning so'nggi davrlari ichki va tashqi siyosati yoritilgan. Shuningdek, Qo'qon xonligidagi harbiy ahvoli, xonlikning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi va tugatilishi voqealari keng ma'lumotlar asosida yoritib berilgan. Bu asarlarning kattagina qismi o'sha davrda yashagan va voqealarni bevosita ishtirokchilari tomonidan yoritilgan. Lekin buning salbiy tomonlari ham yetarlicha. Misol uchun bu yozuvchilar Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi manfaatlariga mos ravishda, buyuk davlatchilik nuqtai nazaridan yondashilganligini ko'rish mumkin. V.V.Bartold, N.I.Veselovskiy, A.Zimin O'rta Osiyoning Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi tarixini mahalliy tarixchilar tomonidan yozilgan asarlarni, ularda bu masalaga bildirilgan munosabatlarini o'rganib, xolis yondashilgandagina ob'yektiv baho berish mumkinligini alohida ta'kidlab o'tganlar [6]. Shuning uchun bu olimlar o'zining qarashlarida bu jihatlariga kattaroq e'tibori berishga harakat qildi. Sovet davrida tariximizning ko'p jihatlari bir tomonlama qaralib, ko'proq siyosiy ahamiyat kasb etdi. Bu davrda K.Usenbayev, S.Sagatov, S.T.Tileuqulov, L.D.Dergachyova, R.Beknazarov, A.X.Xasanov, X.SH.Inoyatova, N.Xalfin,

R.Nabiyev, H.Z.Ziyoyev, O.Bo'riyev va A.O'rinboyev hamda boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida Rossiya imperiyasi tomonidan o'zbek xonliklarining bosib olinishi voqealari ancha batafsil, manbalar hamda arxiv hujjatlari asosida yoritib berilgan bo'lsa-da, kommunistik mafkura tazyiqi va senzurasini ta'sirida masalaning asl mohiyatini ochib berishda to'sqinlikka uchradilar. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng vatanimiz tarixini yoritishga yanada katta e'tibori berila boshladi. Mustaqillik yillarida H.Z.Ziyoyev, H.N.Bobobekov, Sh.H.Vohidov, G'.Ahmadjonov, N.A.Abdurahimova va boshqalar tomonidan Qo'qon xonligi va Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi tarixiga bag'shlangan bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi va asarlar yaratildi [7]. Jumladan, H.Z.Ziyoyevning "Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash" asari keyingi yillarda nashr etilgan ishlar orasida o'zining mukammalligi bilan alohida o'rin tutadi. Asarda Qo'qon xonligi tarixining ayrim jihatlarini yoritishga harakat qilingan. Shuningdek, Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo xonliklariga harbiy yurishlari, mustamlakachilikning o'rnatilishi va uning mohiyati ham atroflicha yoritilgan. Milliy istiqlol uchun kurashgan vatanparvarlar faoliyatiga ham kengroq to'xtatib o'tilgan. Qo'qon xonligi tarixining yoritilishi adabiyotshunos olimlarning ham e'tiborini tortgan. Shunday olimlardan biri Sh.Yusupov bo'lib, u Qo'qon xonligi tarixi bilan bog'liq ma'lumotlarga bir muncha batafsil tavsif berishga harakat qilgan. U o'z fikrlarini Ibratning "Tarixi Farg'ona", Mullo Olim Mahdumho'janing "Tarixi Turkiston", Mirzo Olim Mushrifning "Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin" asarlari asosida yoritib bergan [8]. Keltirib o'tilgan asarlar bilan bir qatorda xorijlik tarixchi olimlar ham XIX asr ikkinchi yarmi Qo'qon xonligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar masalasiga to'xtalib o'tganlar. Xorij olimlari tomonidan chor Rossiyasining O'rta Osiyo xonliklari, xususan Qo'qon xonligiga qarshi olib borgan harbiy siyosati va ularni mustamlakaga aylantirishi tarixi masalasida tadqiqot ishlari olib borilgan. Totalitar tuzum davrida murojaat qilish va o'rganilishi ta'qiqlangan xorij tadqiqotchilarining asarlarida sovet tadqiqotchilari uchun mumkin bo'lmagan tarixiy tahlilga keng o'rin berilgan hamda tarixiy jarayonlarning asl mohiyati ochiq oydin yoritib berilgan. Bunday tadqiqotchilar va ularning asarlari orasida D.Bergxornning "The modern history of Central Asia", E.Bekonning "Central Asiens under Russians Rule", R.Konnuestning "Soviet Nationalities in Practice", E.Ollvortning "Uzbek Literary politics", T.Ranovski - Xarmstounning "Russian and Nationalism in Central Asia", L.Tilletnung "The Great Friendship. Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities", D.Xusonning "The Soviet Union. People and Regions" va boshqalarni alohida ko'rsatib o'tish mumkin. Ular haqli ravishda sovet tarixshunoslik fani va unda yo'l qo'yilayotgan haddan tashqari mafkuraviy yondashishni qattiq tanqid qilgan edi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, xonliklar orasida oxirgi bo'lib vujudga kelgan Qo'qon xonligi qisqa muddat mavjud bo'lgan bo'lsa-da, o'zining tarixini yarata oldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Qo'qon xonligiga tegishli bo'lgan bir qancha shaharlar savdo yo'llarining muhim qismida joylashganligi va siyosiy

jihatdan katta ahamiyat kasb etganligi ham boshqa davlatlar bilan Qo'qon xonligining tashqi siyosatiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Qo'qon xonligining aholisi, madaniyati, harbiy imkoniyatlari, geografiyasi, urf-odatlar, harbiy salohiyati, boshqaruv tizimi, hukmdorlari haqida tarixiy ma'lumotlar har davrda o'zining dolzarbligini yo'qotmaganligi sababli uning tarixshunoslik masalalari hali xanuz o'rganilishini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ilhomov Z. Qo'qon xonligi tarixshunosligining ayrim masalalari. T. 2007. 9-b.
2. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях Средней части Азии. С.-Пб., -1821.
3. Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о Кокандском ханстве от Мухаммед-Али до Худаярхана. -С.-Пб.: 1856. -С. 327-371.
4. Галкин М.Н. Краткая записка об исторических правах России на кокандские города Туркестан и Ташкент // Русский вестник. 1856. № 5. Туркестанский сборник. Т.
6. Макшеев А. Показания сибирских казаков Милюшина и Батыришкина, бывших в плену у кокандцев с 1849 по 1852 гг.
3. Ахмеджанов Г.А. Российская империя в Центральной Азии. – Т.: Фан, 1995. – 137 с.
4. Веселовский В. Киргизский рассказ о русских завоеваниях в Туркестанском крае. -С. 7-9.
5. Ziyoyev H.Z. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. T.: "Sharq", 1998.
6. Bobobekov H.N. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально - экономические и политические предпосылки (XVII - XIX вв). Дисс. на соис. уч. степени докт. ист. наук. - Т.: - 1991. 302 стр.
7. Vohidov Sh.H. XIX-XX asr boshlarida Qo'qon xonligida tarixnavislikning rivojlanishi. Tarix fanlari dokt. ilm. dar. olish uchun yozilgan dissertatsiya. 1998. 240-bet.
8. Yusupov Sh. Xufiya qatlamlar. T.: "Ma'naviyat". 1999. 80-95-b.

BAYT UL - HIKMADA TARJIMONLIK FAOLIYATI

Primova Muhabbat

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Bag'dod shahrida tashkil etilgan Bayt ul-Hikmada olib borilgan tarjimonlik ishlari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Bayt ul-Hikma, Bag'dod , Horun AR Rashid, Tarjimonlik , Abbosiylar.

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В БАЙТ УЛ - ХИКМА

Примова Мухаббат

Студентка 3 курса Чирчикского государственного педагогического университета, Исторический факультет

Аннотация: В данной статье представлена информация о переводческой работе, проведенной в Байт уль-Хикма, учрежденной в Багдаде.

Ключевые слова: Байт уль-Хикма, Багдад, Харун А.Р. Рашид, перевод, Аббасиды.

TRANSLATION ACTIVITIES AT BAIT UL - HIKMA

Primova Mukhabbat

3rd year student of the Chirchik State Pedagogical University, Faculty of History

Annotation: This article provides information about the translation work carried out in Bayt ul-Hikma, established in Baghdad.

Key words: Bayt ul-Hikma, Baghdad, Harun A.R. Rashid, translation, Abbasids.

827-yilda xalifa Abu Jafar al-Ma'mun (813-833) Bag'dodda "Hikmatlar uyi" (Bayt ul-hikma)ga asos solgan. Al-Ma'mun mo'taziliylar ta'limotiga xayrixoh edi va uning rejasiga ko'ra, ushbu Fanlar akademiyasi ushbu ta'limot tarafdorlarini diniy bahslarni olib borishda foydali bo'lgan boy faktik materiallar, birinchi navbatda, falsafaga oid asarlar bilan ta'minlashi kerak edi. Bayt ul-Hikma (yoki Xizonot ul- xizmat) – olimlarni birlashgan ilmiy muassasa. Xalifa Xorun ar-Rashid Bag'dodda tashkil etgan, o'zbekcha asarlarda "Bilim uyi" yoki "Donishmandlar uyi" deb yuritiladi. Muhammad Xorazmiy xalifa Ma'mun davri (813 – 833 yy.)da "Bilim uyi"dagi juda boy kutubxonaga boshchilik qilgan [1]. Kutubxonada hind, yunon, suryoniy (Suriya), arab, fors tillarida 400000 jild qo'lyozma kitob saqlangan. Xorazmiy o'sha kitoblardan foydalanib, hind usulida ilmiy hayot (astronomiya)ga oid "Ziji Xorazmiy" asarini yozgan. Hind raqamlari asosida hozirgi arab raqamlarini soddalashtirgan, kengaytirgan va birinchi marta arab tilini bayon etib, uning keng tarqalishiga hissa qo'shgan.

Tarjima ishlarida turli mamlakatlardan kelgan olim va tarjimonlar, jumladan, Turkiston olimlaridan Ahmad al-Farg'oniy, Muhammad Xorazmshoh, Abbos Ibn Sayid Javhariy va Ahmad ibn Abdulloh Marvoziylar qatnashgan. Bu yerda olimlar chet tilidagi murakkab tushunchalarni berishga qodir arab atamashunosligini yaratishga va uni boyitishga katta hissa qo'shdilar.

Tarjima - bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Al - Ma'mun Bayt ul-Hikmaga alohida e'tibor berdi. Bu yerda ilmiy muhit rivojlanib, yunon asarlarini arab tiliga o'girish, sharhlash bilan birgalikda yangi asarlar yozildi. Al-Ma'mun yunon va boshqa tildagi kitoblarni arab tiliga tarjima qilgan olimlarga xizmat haqi evaziga tarjima qilingan kitob vaznida oltin bergan, tabiiyki bu rag'batlantirish tarjimonlik faoliyatiga katta turtki bergan. Al-Ma'munning bevosita ishtirokida Rum, Eron, Marvdan Bayt ul-Hikmaga katta miqdorda kitoblar kelib tushgan[2].

Bayt ul-Hikmada tarjima ishlari guruhlariga bo'lingan holda olib borilgan, mohiyatan avvaliga kutubxona sifatida bunyod bo'lgan "Bayt ul-Hikma" ko'p vaqt

o'tmay jamlangan kitoblarni arab tiliga tarjima qilish markaziga aylandi. Keyinchalik esa, bu markaz tevaragida o'z davrining eng yirik olim va tarjimonlari to'planib, ijod qildilar. Mutaxassislar fikricha, ularning o'zagini Movarounnahr va Xuroson olimlari tashkil etgan. Ayni paytda bu maskanda bir tomondan, yunon, hind va fors tillaridagi ko'plab nodir asarlarning jamlangani, ikkinchi tomondan, jamlangan kitoblarning eng noyoblari tanlab olinib, arab tiliga o'girilgani hamda muomalaga kiritilishi, uchinchi tarafdin esa, muhim asarlarni yaratgan taniqli olimlarning "Bayt ul-Hikma"da to'plangani, uni o'rta asrlarning eng mashhur ilmiy dargohiga aylangani e'tiborga molikdir.

Bayt ul-Hikma ta'sis etilgan ilk davrlarda uning asosiy vazifasi qo'shni davlatlardan keltirilgan qadimgi yunon, fors va hind tillaridagi turli asarlarni saqlash, jamlash va ularni ko'paytirishdan iborat bo'lganini ko'rsatadi. Kitoblar Bag'dodda jamlanganidan so'ng, tabiiyki, ularning mazmunini bilish va tushunishga ehtiyoj tug'iladi. Bu esa, keltirilgan kitoblarni arab tiliga o'girishni taqozo etardi. Shu tariqa Bayt ul-Hikmadagi eng dolzarb masala xorijiy tillardagi kitoblarni arab tiliga o'girish va ularda ko'rsatilgan natijalarni tajribalar orqali qaytadan tekshirib chiqish edi. Tabiiyki buning uchun turli tillarni biladigan, yuqori malakali tarjimonlar guruhi kerak bo'lardi. Shu bois Bag'dod hokimlari turli mamlakatlardan arab va boshqa qadimiy tillarni biladigan mutaxassislarni Bayt ul-Hikmaga taklif eta boshladilar va ularga tarjima ishlari uchun katta maosh tayinladilar.

Bayt ul-Hikmadagi dastlabki tarjimonlarning aksari qo'shni mamlakatlardan taklif etilgan nasroniy, majusiy, yahudiy, hind va musulmonlar bo'lgan. Ularning ko'pchiligi nafaqat oddiy tarjimon balki, o'z sohasining yetuk bilimdonlari va olimlari edi.

Bayt ul-Hikmada tarjima va sharhlash ishlaridan tashqari, o'zlarining nodir asarlarini yozish barobarida ilmiy izlanishlar ham olib borganlar.

Bu bilan uning ilk tashkil etilgan vaqtdagi qo'lyozmalarni saqlash va tarjima qilish vazifasi kengayib, ular doirasiga ilmiy - amaliy tajribalar olib borish hamda shu tajriba natijalariga asoslangan fundamental asarlarni yozish mas'uliyati ham qo'shildi.

O'rta asr Sharq xalqlari fani va madaniyati tarixiga oid ilk bibliografik asar "Kitob al-Fixrist" ning muallifi Ibn al-Nadim yunon olimi Yevklidning "Nagizlar" nomli kitobi haqida gapirar ekan, unga yozilgan sharhlardan birini al-Javhariy bitgan, deb ma'lumot bergan. Uning Yevklidning "Negizlar" kitobiga yozgan sharhi va bu asarning birinchi kitobiga qo'shgan shakllari, parallel chiziqlar haqidagi g'oyalari olimni geometriya sohasida ham chuqur bilimlar sohibi bo'lganidan dalolat beradi[3]. Bundan tashqari, al-Javhariy "Negizlar" kitobini isloh qilish asarining ham muallifidir. Yuqoridagi misoldan ko'rinib turibdiki, Bayt ul-Hikmadagi tarjimonlar o'zga tildagi kitoblarni nafaqat tarjima qilishgan balki, ularga sharhlar yozib, yangi kitoblar ham yaratganlar, bu esa, keyinchalik yangi fanlarga asos bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Юркина Ю.А., Земенко В.И. Дом Мудрости: от переводческого до научного центра // Вестник НАСА. 2009. №1 (5). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dom-mudrosti-ot-perevodcheskogo-do-nauchnogo-tsentra> (дата обращения: 21.11.2022).
2. "Bayt ul-Hikmat" Birinchi jild. Toshkent, 2000.
3. Гиззатуллин Р. А. "Бейт аль-Хикма" и ее роль в развитии Исламского просвещения. Минбар. Исламские исследования. 2013, Т. 6, № 1

MUHAMMAD YUSUF BAYONIY XORAZM TARIXNAVISLIGIDA TUTGAN O'RNI

Jumaboyev Lazizjon Botirjon o'g'li,
Jahonova Mohinur Ilyos qizi
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti
4 bosqich talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Muhammad Yusuf Bayoniyning hayoti va ijodi, Xorazm tarixnavisligida tutgan o'rni va asarlari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Suls, kufiy, rayhoni, shikasta

Аннотация: В данной статье представлена подробная информация о жизни и творчестве Мухаммада Юсуфа Баяни, его роли и трудах в хорезмской историографии.

Ключевые слова: сулс, куфи, райхани, шикаста.

Abstract: This article provides detailed information about the life and work of Muhammad Yusuf Bayani, his role and works in Khorezm historiography.

Key words: Suls, Kufi, Rayhani, Shikasta

Bayoniy (taxallusi; asl ismi Muhammad Yusufbek Bobojonbek o'g'li) (1858 - Xiva - 1923) - O'zbek shoiri, tarixchi, musiqashunos, xattot va tarjimon. Xivadagi Sherg'ozixon madrasasida tahsil ko'rgan. Suls, kufiy, rayhoni, shikasta xatlarini yaxshi bilgan, tanbur chertish va g'ijjak chalishda mohir bo'lgan. Bayoniy Xivada hukmronlik qilgan Eltuzarxon avlodidandir. Bayoniyning bir devoni, Xorazm tarixiga oid ikki asari va tarjimalari saqlangan. U mumtoz she'riyatning deyarli hamma janrlarida ijod qilib, Navoiy, Munis, Ogahiy an'alarini davom ettirgan. Avaz O'tar bilan ijodiy hamkorlikda bo'lgan. «Devoni Bayoniy» she'rlar to'plamini tuzgan[1]. Unga kirgan she'rlarida dunyoviy sevgini ulug'lagan, tabiat go'zalliklarini sodda va ravon ifodalagan, mazlumlarni, ilm-fan ahlining achchiq taqdiriga achingan. «Shajarai Xorazmshohiy» tarixiy-memuar asari bilan Munis va Ogahiy boshlagan ishni davom ettirgan. Bunda Yofasdan Qo'ng'iroq urug'igacha, Abulg'oziy Bahodirxondan Asfandiyorxongacha o'tgan xonlar hukmronligi davri tarixi yoritilgan. «Xorazm tarixi» asari «Shajarai Xorazmshohiy»dagi voqealarni to'ldirgan. Asarning avvalgi boblari ma'no jihatdan «Shajarai Xorazmshohiy»ga o'xshab ketadi. Lekin yozilish uslubi bilan undan farq qiladi. Asarda, asosan Asfandiyorxon hukmronligi davri va undan keyin ro'y bergan voqealar

tasvirlangan. 16 bobdan iborat bu asarning 8 bobigina bizgacha yetib kelgan[2]. Bayoniyning har ikki tarixiy asarida ijtimoiy-iqtisodiy hayotga oid juda ko'p qimmatli materiallar bor. Jumladan, Xiva xonligining Buxoro va Qo'qon xonligi va xonlikka qo'shni bo'lgan boshqa mamlakatlar bilan savdo va diplomatik munosabatlari, mehnatkashlardan olinadigan har xil soliqlar, Xorazmda yashagan olim va shoirlar, shaharlar hayoti, dehqonchilik ishlari to'g'risida boy ma'lumotlar yozilgan. Bayoniy arabchadan Darvesh Ahmad («Sahoyif ul-axbor», 1901), forschadan Binoiy («Shayboniynoma», 1915), Tabariy («Tarixi Tabariy») asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. «Majmuai shuaro-i forsiy» to'plami (1900) va boshqani husnixatda ko'chirgan. «Shajarai Xorazmshohiy», «Xorazm tarixi», «Devoni Bayoniy» asarlarining qo'lyozmalari O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda. Muhammad Yusuf Bayoniy 1923 yili Xorazmda vafot etadi. Uning tarixiy asarlari tarixchilarimiz deyarli o'rganmagan. Bayoniyning yozgan asarlarida o'zi haqida qimmatli ma'lumotlarni berib o'tgan. Bayoniy haqida bir qancha ma'lumotlarni zamondoshlari tomonidan yozilgan ma'lumotlar asosida ayon bo'ldi.

Bayoniy Darvesh Ahmadning «arab tili»da yozilgan «Saxoib ul - bahor» asarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Ushbu asar Nadim taxallusi bilan ijod qilgan shaxsi noma'lum odam tomonidan arab tiliga tarjima qilgan. 1318 yili esa Bayoniy asarni o'zbek tiliga tarjima qilishni boshlagan. Ushbu asarning hozirgi kunda o'zbek tilida ikkita nusxasi mavjud. Munis va Ogahiydan so'ng Xorazm tarixini Bayoniy yozishni davom ettiradi. Bayoniyning «Shajarayi Xorazmshohiy» nomli asari yuqorida ismi keltirilgan shaxslarning asarlarida keltirib o'tiladi. Ya'ni ushbu asar 1873 yildan boshlab 1913-1914 yilgacha bo'lgan Xorazm tarixi aks ettirilgan edi. Xorazmning 1873 yildan boshlab 1914 yilgacha bo'lgan tarixi Bayoniy tomonidan yozilgan. «Shajarayi Xorazmshohiy» asarining hajmi 508 varaqdan iborat. 1958 yili akademik Y.G'ulomov O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutiga topshiradi. Keyinchalik ushbu institut say harakatlari bilan ushbu asarning yana bir nechta nusxalari qo'lga kiritildi[3].

Bayoniy tomonidan yozilgan tarixiy asarlardan yana biri «Xorazm tarixi» asari hisoblanadi. Bu asar «Shajarayi Xorazmshohiy» asaridan keyin yozilgan hisoblanadi. Muallifning ta'kidlashicha ushbu asar Pahlavon Niyozxon ismli shaxsning taklifiga binoan yozilgan. Asarning 16 bobdan iboratligini Bayoniy o'z asarida keltirib o'tadi. Lekin asarning bizgacha faqatgina 8 ta bobigina yetib kelgan. Qolgan boblari esa qandaydir sabablarga ko'ra yetib kelmagan. Ushbu asarning Yagona nusxasi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi SHarqshunoslik institute qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda. Asar qora siyoh bilan nastaliq xatida chiziqli qog'ozga yozilgan. Asarning jami hajmi esa 91 varaqdan iborat. Xulosa qilib aytganda ushbu davrda yashagan zamonasining yetuk tarixchilari tomonidan yozilgan asarlar Xorazm xususan O'rta Osiyo xalqlari tarixini o'rganishda dasturiil amal bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qo'shjonov O, Polvonov N. Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va harakatlar (XIX asr ikkinchi yarmi XX asr birinchi choragi). Toshkent, 2007.
2. Munirov Q. "Xorazmda tarixnavislik"(XVII-XIX va XX asrlar boshlari) G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent, 2002.
3. Yo'ldoshev M.Y. Xiva xonligida feodal yer egaligi davlat tuzilishi. Toshkent, 1959.
4. G'ulomov Ya. "Xorazmning sug'orilish tarixi" Toshkent, 1959.
5. Ne'matov T. "Xiva bilan Rossiya o'rtasidagi munosabatlar tarixiga doir ba'zi manbalar" Toshkent, 1959.
6. Munirov Q. Munis, Ogahiy va Bayoniyning tarixiy asarlari. Toshkent, 1959.

HOZIRGI KUNDA O'ZBEK AXLOQSHUNOSLIGI.

Imonqulova P., Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi
ANOTATSIYA

Ushbu maqolada hozirgi kund milliy urf odatlarimiz qadriyatlarimiz asosida jamiyatimizdagi o'ziga xos o'zbek axloqshunosligining shakillanish bosqichlari uning o'rnini va ahamiyati ustida mulohaza qilamiz.

Kalit so'zlar:

Qadriyat, Odob, Xulq, Axloq, urf – odat, milliylik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, jo'mardlik, insonparvarlik, erksevarlik,

Kirish:

Axloqshunoslik hamma davrlarda ham yuksak ahamiyat kasb etib kelgan fan.

Hozirgi kunda jamiyatimizda o'ziga xos dunyo qarashlar asosida shakillanayotgan yosh avlodning va yurtimiz aholisining axloqiy qarashlarining asosiy manbasini to'g'ri shakillantrishda asosiy tajriba sifatida ajdodlar an'alariga sodiq qolgan holda yangicha zamon talablari asosida shakillantrish samara bermoqda.

Xususan Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun tayyorlangan Axloqshunoslik fani o'tilmoqda. Ushbu Axloqshunoslik fani uchun darslig falsafa fanlari doktori, professor Abdulla Sher tomonidan 2010-yilda tayyorlangan bo'lib ushbu darsligda yurtimiz mustaqillika erishilganidan so'ng tayyorlangan Axloqshunoslik haqidagi ilk darslig bo'lib unda axloqiy tarbiyani to'g'ri shakillantrish va hozirgi kundagi ahamiyati to'liq yoritib berilgan. [1]

Axloqshunoslik axloqning kelib chiqishi va mohiyatini, kishining jamiyatdagi axloqiy munosabatlarini o'rganadi. «Axloq» so'zi arabchadan olingan bo'lib, «xulq» so'zining ko'plik shaklidir. «Axloq» iborasi ikki xil ma'noga ega: umumiy tushuncha sifatida axloqning qayerdan olinishiga bog'liq bo'lsa, muayyan tushuncha sifatida inson fe'l-atvori va hatti-harakatining eng qamrovli qismini bildiradi. Axloqni umumiy tushuncha sifatida olib, uni doira shaklida aks ettiradigan bo'lsak, doiraning eng kichik qismini odob, undan kattaroq qismini xulq, eng qamrovli qismini axloq egallaydi.

Odob – inson haqida yoqimli taassurot uygʻotadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida u qadar muhim ahamiyatga ega boʻlmaydigan, milliy urf-odatlarga asoslangan chiroyli hatti-harakatlarni oʻz ichiga oladi.

Xulq – oila, jamoa, mahalla-koʻy miqyosida ahamiyatli boʻlgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli taʼsir koʻrsatmaydigan yoqimli insoniy hatti-harakatlarning majmui.

Axloq esa – jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun namuna boʻla oladigan ijobiy hatti-harakatlar yigʻindisidir.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov axloq tushunchasiga quydagicha taʼrif beradilar “Aslini olganda, axloq — maʼnaviyatning oʻzagi. Inson axloqi shunchaki salomalik, xushmuomalalikdangina iborat emas, axloq — bu avvalo, insof va adolat tuygʻusi, imon, halollik degani”. [2]

Axloqshunoslikning dinshunoslik bilan aloqasi shundaki, har ikkala fan ham bir xil muammo – axloqiy mezon muammosini hal etishga qaratilgan. Chunki umumjahoniy dinlar vujudga kelguniga qadar mavjud boʻlgan maʼlum urf-odatlari va qadriyatlar muayyan diniy qonun-qoidalariga, muqaddas diniy kitoblarga katta taʼsir koʻrsatgan. Ayni paytda, dinlar ham axloqqa ana shunday taʼsir oʻtkazganlar.

Chunonchi, islom dinini oladigan boʻlsak, Quroni karim, Hadisi sharif, Ijmoʻ va muayyan fatvolardagi mezonlar hamda talablar musulmon Sharqi millatlari axloqiy darajasining shakllanishida katta ahamiyat kasb etgan. Shuningdek, komil inson muammosi har ikkala fan uchun umumiy hisoblanadi. Farq shundaki, axloqshunoslik bu muammoga zamonaviy tarbiya nuqtai nazaridan yondoshadi.

Bejizga islom diniga alohida eʼtibor qaratmadik chunki yurtimizda hozirgi kunda istiqomat qilayotgan har bir oilaning farzandi borki ularga asosan diniy tarbiya va uning muhim ahamiyati haqida tarbiya beriladi. Islom dinida oddiygina qilib oladigon boʻlsak salomlashish odobidan, gaplashish, xayirlashish va haqiqiy komil insonga xos tushunchalar oʻrgatiladi.

Axloqshunoslik fani barcha davlatlarda oʻz milliy urf – odatlari va eʼtiqodlari asosida shakllanadi xususan bizning axloqiy meʼyor talablari baʼzi bir xorij davlatlari uchun axloqsizlik boʻlishi mumkin yaʼni bizning odob axloq - qoidalarida yoshi katta inson yoki ayollarga avtobus va metroda joy boʻshatib berish maʼlumki bizning odob - axloq qoidalariga xos lekin xorij davlatlarida esa axloqsizlik hisoblanadi yaʼni yoshi katta insonlarga joy berilsa ular tomonidan salbiy qabul qilinarkan chunki huddi oʻsha insoni ishga yaroqsiz qariyasan degan tushuncha qoʻlanilarkan ekan.

Shuningdek, atoqli faylasuf Erkin Yusupovning: “Umuman, axloq ijtimoiy munosabatlar zaminida alohida shaxs sifatida mavjud boʻlgan insonlarning oʻz-oʻzini idora qilish shakllari va meʼyori, oʻzaro muloqot va munosabatlarda ularga xos boʻlgan maʼnaviy kamolot darajasining namoyon boʻlishidir”, — degan taʼrifi ham diqqatga sazovor.[3]

Xulosa oʻrnida shuni aytish keraki jamiyatimizdagi hozirgi yangilanish jarayonida axloqshunoslikning oʻz oʻrni bor. Uning oldida yangi demokratik va huquqiy davlat barpo etishga kirishgan mamakatimiz fuqarolarining, ayniqsa, yoshlarning axloqiy darajasiga masʼullik va har tomonlama kamol topgan zamon

kishisi tarbiyasini nazariy asoslashdek ulkan vazifalar turibdi. Ularni faqat qadimiy va har doim zamonaviy bo'lib kelgan axloqqa yangicha yondashuvlar asosidagina amalga oshirsa bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Sher "Axloqshunoslik" O'zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati nashiryoti Toshkent -2010. 3-bet
 2. I.A. Karimov. "Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir". T., «O'zbekiston», 1996, 39-bet.
- E. Yusupov. Inson kam olatining ma'naviy asoslari. T.; Universitet, 1998, 38-bet.

MUNDARIJA

№	Muallifi	Maqola nomi	Beti
	Soʻz boshi		3
1-SHOʻBA. MATEMATIKA FANLARI			
1	X.I.Xonboboyev, Qoʻqon DPI	Matematika darslarida akt imkoniyatlaridan foydalanish	9
2	F.Sh.Shirinov, Qoʻqon DPI	Elektron taʼlim muhitida pedagogik dasturiy vositalarning oʻrni	12
3	Ш.Ю.Жұраев, Қўқон ДПИ	О переходных явлениях для ветвящихся случайных процессов Гальтона – Ватсона.	15
4	D.Muydinjonov, Z.Muydinjonov, Qoʻqon DPI	Matematikada kim qiroʻl boʻlgan? Gauss haqida hikoyalar	17
5	G.Axmedova, Qoʻqon DPI	Koʻrsatkichli va logarifmik tenglamalarni yechishda funksiyaning monotonlik xossasidan foydalanish	21
6	B.B.Maxmudov, Qoʻqon DPI	Gipergeometrik funksiyaning integral ifodasi	23
7	M.A.Asqaraliyeva, Qoʻqon DPI	Oʻquvchilarga baʼzi nostandart tenglamalarni qiymatlari sohasini taqqoslash usuli bilan yechishni oʻrgatish.	26
8	A.Turgʻunov, Qoʻqon DPI	Sunʼiy shakl almashtirishlardan foydalanib trigonometrik tenglamalarni yechish.	29
9	O.Y.Mahmudova, Qoʻqon DPI	Akademik litsey matematika kursida trigonometrik funksiyalarni oʻqitish uslubi haqida	32
10	I.Djurayev, Qoʻqon DPI	Informatika darslarida multimedia projektorlarining turlari	34
11	Y.S.Mirazizov, Ya.Komilova, Qoʻqon DPI	Internet tarmogʻida axborotlarni qidiruv tizimlari	37
12	I.Djurayev, Qoʻqon DPI	Internet tizimida internet tarmogʻining texnik taʼminoti	40
13	I.Djurayev, Y.S.Mirazizov, Ya.Komilova, Qoʻqon DPI	Hozirgi kunda informatika va matematika fanilaridagi oʻzaro bogʻliqlikni oʻziga xos xususiyatlari	42
14	Y.S.Mirazizov, Qoʻqon DPI	Hozirgi kunda kompyuter viruslarining turlari hamda ulardan ximoyalanish usuli	45
15	Y.S.Mirazizov, I.Djurayev, Qoʻqon	Dasturlash tillaridan paskal dasturlash tilida tarmoqlanuvchi jarayonlarni	48

	DPI	dasturlash	
16	M.M.Sulaymonov, Qo'qon DPI	Geogebra dasturi vositasida planimetriya mavzularida ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish metodikasi	52
17	Ф.Қ.Рафиқов, Қўқон ДПИ	Бўлажак математика ўқитувчиларининг планиметрия бўйича таянч компетентликларини шакллантириш концепцияси ва модели	57
18	M.A.Ummatova, H.I.Ibrohimova, Qo'qon DPI	Matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish usullari	59
19	F.F.Voxobov, Qo'qon DPI	A-Jordan algebrasining a, b, c elementlari uchun jordan ko'paytma {abc}	61
20	Б. Исломов, ЎзМУ, О.Р.Шукуров, Бухоро ДУ	Соҳанинг ичидаги бузилиш чизиғида эга бўлган сингуляр коэффициентли гиперболик типдаги тенглама учун трикоми–нахушев шarti қатнашган нолокал масала	62
21	Н.Омонова - Национальный Университет Узбекистана	Некоторые свойства однородного уассоновского точечного процесса	64
22	G.A.Rasulova, Sh.A.Maqsudova, Qo'qon DPI	Geometriya darslarida tarixiy ilmiy merosning o'rn	66
23	M.A.Asqaraliyeva, M.Qodirova, Qo'qon DPI	O'quvchilarga ba'zi trigonometrik tenglamalarni yechishni nostandart usullarini o'rgatish	75
24	O.T.Berkinov, Chirchiq DPU	Kibertahdidlarga qarshi kurashishda xalqaro tajribadan foydalanish	78
25	Г.Х.Шамсиддинов, НУУз	Численное решение стационарной задачи оптимального размещения источников тепла в стержне	80
26	Ш.Ю.Жураев, Қўқон ДПИ	Об уточнениях асимптотического разложения продолжения критических ветвящихся случайных процессов с непрерывным временем	83
27	А.А.Эргашев, Ф.М.Муродова- Қўқон ДПИ	Функцияли тенглик муносабатларини таҳлили ва ечимлари	85
28	D.A.Abduraxmonov, O.H.Saminjonov, Qoq'on DPI	Boshlang'ich ta'limning o'quv dasturlariga Shaxmatni ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir etuvchi didaktik vosita sifatida joriy	87

		etishning o'ziga xos xususiyatlari	
29	Ф.С.Уринбоев, Наманган ГУ	О внутренних и локальных внутренних дифференцированиях конечномерных йордановых алгебр	89
30	Д.Д.Джумакулов, Р.Г.Ганиходжаев, УзМУ	Инвариантность квадратичных операторов при ортогональных преобразованиях	93
31	Sh.A.Ziyayev, Qo'qon DPI	Informatika bo'yicha darsdan tashqari mashg'ulotlarning bir qismi sifatida internet loyihalarini yaratish va ishlab chiqish uchun wix platformasidan foydalanish	95
32	O.Y.Mahmudova, Qo'qon DPI	Matematika fanidan masalalar yechishdagi asosiy talablar	97
33	M.M.Эсонов, А.М.Эсонов, Коканд ГПИ	Развитие мышления при составление обратных задач данной	100
34	M.M.Эсонов, А.М.Эсонов, Қўқон ДПИ	График органайзерлардан таълим жараёнида фойдаланишнинг фойдали ахамияти	102
35	A.A.Abdullajonov, I.A.Parpiyeva, Namangan sh.	Maximal solvable extensions of some nilpotent lie superalgebras	106
36	Z.S.Ahmedova, Qo'qon DPI, o'qituvchi, Z.A.Marasulova, Qo'qon DPI, katta o'qituvchi, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	"Ta'limda raqamli texnologiyalar" fanini modul texnologiyasi asosida tashkil etish.	108
37	Z.A.Marasulova, Qo'qon DPI, katta o'qituvchi, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Z.S.Ahmedova, Qo'qon DPI, o'qituvchi	Oliy ta'limda "ta'limda raqamli texnologiyalar" fanini fanlararo aloqadorlikda o'qitishdagi innovatsiyalar va ilg'or xorijiy tajribalar	111
38	X.M.Ergasheva, Qo'qon DPI	Ta'lim tizimida elektron darsliklarning o'rni	114

39	Sh.A.Bektosheva, Qo'qon DPI	Parametrga bog'liq kvadrat tenglamaning ildizlari haqida	117
40	X.M.Ergasheva, Qo'qon DPI	Gauss va aqliy arifmetika	119
41	U.Y.Akbarov, Qo'qon DPI	Jarayonlarni modellashtirishda ierarxiya printsipidan foydalanish	121
42	M.M.Мансуров- Кокандский филиал Ташкентского государственного технического университета, стар.преп, U.Y.Akbarov, Qo'qon DPI	Математическое моделирование автоколебания линейного вязкоупругого консольного стержня	126
43	M.U.Arifova,-Chirchiq DPU	Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 6-sinf matematika fanini o'qitishda mobil ilovalardan foydalanishning ahamiyati	132
44	A.Юлдашев, Қўқон ДПИ	Ўқитувчи фаолиятида компьютер ва коммуникацион технологияларнинг роли	135
45	M.И.Якубжонова, Қўқон ДПИ	Олий таълим муассасаларида медиа маконни ташкил этишининг замонавий талаблари	136
46	M.И.Якубжонова, Қўқон ДПИ	Медиа ва маданият тушунчаси	140
47	M.Madraximova, Sh.Madraximov, M.Ummatova, Qo'qon DPI	Kvaternionlar va vektorlar algebrasining bog'liqligi	142
48	A.P.Хасанов-Қўқон ДПИ	Бўлажак информатика фани ўқитувчиларини ахборот компетентлигини ривожлантириш педагогик муаммо сифатида	146
49	I.M.Siddiqov, Qo'qon DPI	Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda axborot va 687ordan687ic texnologiyalarining qo'llanishi	153
50	F.Voxobov, I.Voxobov, Qo'qon DPI	Nilpotent elementli Jordan algebralari	157
51	F.Voxobov, G.Voxobova, Qo'qon DPI	Jordan algebralarda umumlashtirilgan differensiallashlar haqida	162

52	M.M.Jo'rayev, E.E.Rasulov, Qo'qon DPI	Oliy ta'lim tizimida google classroom platformasidan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyati	165
53	M.M.Jo'rayev, Qo'qon DPI	Uzluksiz ta'lim tizimida informatika va axborot texnologiyalari fanidan o'quv dasturlari uzviyligini ta'minlashning asosiy tendensiyalari	170
2-SHO'BA. FIZIKA FANLARI			
54	B.M.Kamanov, Z.T.Xayitov, TATU Nurafshon filiali	21-asr uchun fizika ta'limi bo'yicha tadqiqotlar o'rganish	176
55	Б.М.Каманов-ТАТУ Нурафшон филиали, О.Г.Кодиров-ТДАУ Самарқанд филиали	Майдоний транзисторлари асосида ишлаб чиқилган динамик юкламали кучайтиргични синовдан ўтказишлар	178
56	J.N.Mahammadiyev, TDAU Samarqand filiali	Polimerlarning xossalari va ularning ahamiyati	180
57	И.М.Мирсултанов, д.т.н., Н.М.Сафаров, Д.М.Сулаймонова, О.М.Шералиева	Қуёш энергиясидан фойдаланиб юқори навли пахта хом ашёсини қуритиш жараёнидаги қуритиш агентининг нисбий намлигини аниқлаш таҳлили	184
58	R.R.Sultonov, U.M.Isomaddinova, H.Aliyev, Qo'qon DPI,	Turli muhitlarda diffuzuya hodisasi mavzusini o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish	188
59	I.M.Kokanbayev, Sh.R.Qo'qonboyeva, Qo'qon DPI	Keyslardan kompetentlikka yo'naltirilgan topshiriqlar sifatida foydalanish	190
60	M.Melibayev, Z.Azizova, Qo'qon DPI	Neytral elektrozaif kuchlar ta'sirida fazo juftligining saqlanmasligi jarayonlari	193
61	Sh.Abdurasulov, Qo'qon DPI	Nanozarralarni ko'rish asboblari va ularning ahamiyati	197
62	K.R. Nasriddinov, Sh.Abdurahmonova, Chirchiq DPU, R.V.Qosimjonov, H.R.Dehqonov, Qo'qon DPI	Kreativ (ijodiy) darajadagi testlardan yadro fizikasida foydalanish	200
63	D.R.Kodirova, Samarqand shahar 10- maktab fizika fani o'qituvchisi	Maktab o'quvchilariga o'tilayotgan astronomiya fanining ba'zi aspektlari. maktab o'quvchilariga astronomiya fanidan "metagallaktika strukturasi"	203

		mavzusi bo'yicha ko'nikmani shakllantirishda yashirin materiya tushinchasini hisobga kiritishni ahamiyati	
64	M.Meliboyev, Z.Azizova, Qo'qon DPI	Klassik mexanika qonunlarini Galiley shakl almashtirishga va fazo juftligiga nisbatan simmetryasi	205
65	N.S.Bozorov, Q.P.Umurqulov, Qo'qon DPI	Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning fizika fanini o'zlashtirishdagi ahamiyati	209
66	Z.X.Qulboyev, B.X.Mamatkulov, JizPI	Fizika darslarida elektron darsliklardan foydalanishning afzallik va muammolari	213
67	Н.С.Бозоров, Қ.П.Умуркулов, Қўқон ДПИ	Хозирги кунда керамика асосида олинган маҳсулотларининг турлари ва уларни ишлатиш соҳаларидаги аhamияти	216
68	Ф.Э.Юлдошев, Жиззах шаҳар 5-сонли мактаб физика фани ўқитувчиси	Физика фанининг халқ хўжалигидаги ўрни	219
69	F.O.Dadaboyeva, Qo'qon DPI, E.Y.Nurmatova- Uchko'priq tumani, 52-maktab birinchi toifali fizika fani o'qituvchisi, K.A.Rahimov, I.Karimov nomidagi TDTU Qo'qon filiali, o'qituvchi	Astronomiyani o'qitishda "Keys study" texnologiyasidan foydalanish	221
70	Ф.О.Дадабоева, Р.Х.Ибрагимова Қўқон ДПИ	Астрономияни ўқитиш методикасига оид тавсиялар	225
71	M.O.Toxirova, D.M.Xoldarova, Qo'qon DPI	Nyuton qonunlari mavzusini zamonaviy pedagogik texnologiyalari asosida tashkil etish usullari	227
72	R.R.Sultonov, U.M.Isomaddinova, X.Azizova, Qo'qon DPI	Fizik hodisalarni muammoli o'qitish	229

3-SHO'BA. FALSAFA FANLARI			
73	М.Л.Шарипов, Чирчиқ ДПУ	Инсон капитали ривожининг жамият тараққиётидаги аҳамияти	232
74	С.Абдуганиева, Е.В.Ли, ТГПУ им. Низами	Философский анализ креативности личности	237
4-SHO'BA. PEDAGOGIKA FANLARI			
75	М.Отабоев, Қўқон ДПИ	Ҳуқуқий таълим ва тарбиянинг педагогик асослари	240
76	Г.Т.Куттибекова, доцент ДжГПУ им.А.Кадыри, г.Джизак	Итерактивно образовательная технология бучения	244
77	M.Y.Mirzaakhmedova, senior teacher	21 st century teaching methods: advantages and classification	247
78	D.N.Amirxanova, O'zbekiston Davlat Jahon tillar universiteti	Boshlang'ich sinflarda kasb tanlashga o'rgatishda integratsion yondashuv jarayoni va pedagogikimkoniyatlar	250
79	N.Sh.Fazliddinova, Jizzax DPU	ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash	253
80	Ф.П.Абдурасулов, старший препода- ватель Джизакского филиала Националь- ного университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека	Формирование инновационного мышления учащихся в учебном процессе	257
81	М.А.Хонбabayeva, Qo'qon DPI	Bo'lajak logopedlarni kompetentligini shakllantirishda logopedik ritmikaning ahamiyati	260
82	F.Sh.Shirinov, Qo'qon DPI	Bilim olishning intellektual tizimlari	263
83	М.М.Аминова, Қўқон ДПИ	Таълимнинг замонавий шакллари аҳамияти	266
84	М.Ю.Рузикулова, Қўқон ДПИ	Модулли таълимнинг моҳияти ва аҳамияти	270
85	I.M.Usmonaliev, Andijon DU	Bo'lajak o'qituvchilar kasbiy komponentligini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirishda mikro va makro muhitning ta'siri	274
86	S.S.Xojiyeva, Jizzax DPU	Xalqaro baholash dasturlarida qatnashishning zaruriyati	277
87	Sh.D.Xonbabayev,	Bo'lajak pedagog-psixologlarni ma'naviy-	280

	Qo'qon DPI	ruhiy tarbiya faoliyatiga tayyorlash mazmuni	
88	Б.Б.Умрзаков-Қўқон ДПИ	Олий таълим муассасаларида бўлажак технологик таълими ўқитувчиларида замонавий касбий сифатларни шакллантиришнинг мазмуни	283
89	N.A.Abdukarimov, Sh.A.Marqaboyeva, Jizzax DPU	Yosh gandbolchilarning kompleks tayyorgarlik jarayonini tahlil qilish	288
90	G.T.Kuttibekova, S.O.To'uchiyeva, Jizzax DPU	Texnologiya fanining mazmuni va kasbiy tayyorgarlik	290
91	G.A.Rasulova, Qo'qon DPI	“Ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning muhim jihatlari”	294
92	А.А.Эргашев, Коканд ГПИ	Основные аспекты самостоятельного образования студентов в вузе	296
93	M.S.Meliyev, G'.H.Berdiyev, Qo'qon DPI	Maktab o'quvchilarining ekologik savodxonligini tarbiyalashning pedagogik-psixologik muammolari	299
94	Sh.X.Azamov, Chirchiq DPU	Matematika darslarida ta'lim samaradorligiga erishishda innovatsion ta'lim texnologiyalarini loyihalash	303
95	И.А.Якубжонов, А.А.Саруханов, М.А.Азизов, Коканд ГПИ	Влияние подвижных игр на развитие мышления у школьников начальных классов на уроках физической культуры	309
96	И.А.Якубжонов, А.А.Саруханов, Ф.И.Якубжонова, Коканд ГПИ	Основы здоровьесберегающего подхода к учебному процессу	313
97	И.А.Якубжонов, А.А.Саруханов, Ф.И.Якубжонова, Коканд ГПИ	Развитие здоровья через занятия физической культурой и спортом	319
98	I.A.Yakubjonov, F.I.Yakubjonova, F.A.To'lanboyev, Qo'qon DPI	Tennischilarning chaqqonlik sifatlarini rivojlantirish uslubiyati	324
99	I.A.Yakubjonov, F.I.Yakubjonova, A.E.Xasanov, Qo'qon DPI	Milliy va harakatli o'yinlar orqali talabayoshlarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish	327
100	I.A.Yakubjonov,	Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining	332

	F.I.Yakubjonova, A.M.G'ofurov, Qo'qon DPI	pedagogik mahorati	
101	I.A.Yakubjonov, A.M.G'ofurov, F.I.Yakubjonova, Qo'qon DPI	Xotin-qiz ustoz -murabbiylarning jamiyatda sportni rivojlantirishda tutgan o'rni	335
102	Э.Б.Қобилова, Қўқон ДПИ	Халқ мусиқа намуналарини ўрганиш жараёнида илмийлик, тизимлилик масалалари	338
103	E.Qobilova, M.Baxromova, Qo'qon DPI	Umumiy o'rta ta'lim maktablarida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar mazmunida musiqa o'qituvchisining o'rni	343
104	M.Djumaboyeva, Qo'qon DPI	Musiqa madaniyati darslarini dastur asosida rejalashtirishda musiqaviy faoliyatlarning o'rni	348
105	O.Sobirova, Qo'qon DPI	O'zbek xalq an'analari va musiqa san'atini talabalarga o'rgatishda innovatsion yondashuv	352
106	М.Ш.Джумабаева, Қўқон ДПИ	Мусиқа маданияти дарсларида ўзбек халқ мусиқа меросидан фойдаланиш миллий тарбия асоси	355
107	К.К.Матякубов, Чирчик ДПУ	Технологик таълимнинг "stem" билан алоқадорлиги	360
108	К.К.Матякубов, Чирчик ДПУ	Умумтаълим мактабларида технологик таълим ўқитишни муаян тамойиллари	364
109	A.N.Ziyayev, Qo'qon DPI	Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar vatanparvarlik tarbiyasining ayrim masalalari	368
110	A.A.Umarov, З.У.Умарова, Қўқон ДПИ	Олий педагогик таълимда интеграл технологиялар	371
111	Н.А.Эрханова, Низомий номидаги ТДПУ	Мактабгача таълим ташкилотларида тарбияланувчилар нутқини ўстиришга мўлжалланган технологиялар самарадорлиги	374
112	D.K.Amanova, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti	Maktabgacha yoshdagi bolalarni kuylashga o'rgatishda qo'shiq repertuari tanlash	379

113	H.E.Mamatova, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti katta o'qtuvchisi	Tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'zaro munosabatlar-kommunikativ oraliq	383
114	M.S.Nargiza, (MTTDMQTMOI) PhD, A.A.Madina, TDPU, magistrant	MAKTABGACHA TA'LIM VA OILA O'RTASIDA HAMKORLIK O'RNATISH	386
115	M.H.Xuшназарова, Қўқон ДПИ	Талабаларда касбий фаолиятни шакллантиришнинг дидактик масалалари	389
116	M.M.Умарова, Қўқон ДПИ	Мактабгача таълим жараёни илмий- методик асосда ташкил этишнинг педагогик жихатлари	393
117	D.R.Kodirova, Samarqand shahar 10- maktab fizika fani o'qituvchisi	Pedagog kadrlar uchun ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish va qo'llash	397
118	S.A.Abduakimov, O'zMU	Talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo'naltirishning muhim jihatlari	401
119	Sh.Mardonov, T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston PFITI bo'lim boshlig'i, pedagogika fanlari doktori, professor, S.Qodirova, mustaqil tadqiqotchi	Malakasini oshirish jarayonini takomillashtirish	403
120	M.A.Абдувахובה, ЎзДЖТУ	Фольклор матнларида лабовнинг нарратив назариясининг роли	407
121	N.Sodiqov, H.S.Hikmatov, Chirchiq DPU	Bir soatlik dars tahlili yuzasidan fikr yuritish	410
122	R.B.Rasulova, Chirchiq DPU	O'quvchilarning matn yaratish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalar	413
123	И.Р.Курбанов, Чирчиқ ДПУ	Таълим муассасаларида маънавий- маърифий ишларни ташкил этишнинг ижтимоий аҳамияти	417

124	Manuchehr Ahmadaliyev Iqbolzoda, Farg'ona viloyati sux tumani Qo'qon davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti	Zamonaviy fan va ta'lim tarbiya muamo va yechimlar	420
125	Ж.У.Шоназаров, Халқаро Инновацион Университет	Ўқув-тарбия машғулотларини ташкил этишдаги муаммолар ва дарсга қўйилган талаблар	429
126	M.U.Kurbanov, Qo'qon DPI	Ta'limda personalni rivojlantirishning metod va vositalari	432
127	M.Tursunov, Qo'qon DPI	O'quvchilarning jismoniy madaniyatini oshirishning yo'nalishlari	437
128	Z.Muratova, Dang'ara tumani 36-maktab jismoniy tarbiya o'qituvchisi	Jismoniy madaniyat va uning inson hayotida tutgan o'rni	440
129	R.Abdullayev, Qo'qon DPI	Umumrivojlantiruvchi mashqlar va ularni o'tkazish o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllanturushning muhim omili sifatida	443
130	М.Ботирова, Қўқон ДПИ	Таълим жараёнини лойиҳалашнинг педагогик асослари	446
131	С.И.Мирхайитова, Қўқон ДПИ	Таълим-тарбия жараёнини технологиялаштириш асослари	448
132	D.Xoshimova, Qo'qon DPI	O'qituvchida zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish shartlari	451
133	Ш.Шомуродов, Қўқон ДПИ	Фарзанд тарбияси замонавий ўзбек оиласи нигоҳида	456
134	Sh.A.Ziyayev, M.V.Rejavaliyeva, Qo'qon DPI	Kredit modul tizimining ahamiyati	460
135	U.J.Hasanov, Jizzax politexnika instituti katta o'qituvchisi	Virtual ta'lim muhitida mutaxasislarning axborot- texnologik kompetentligini rivojlantirish masalalari	464
136	U.J.Hasanov, Jizzax PI	Talabalarning axborot-texnologik kompetensiyasini rivojlantirishning tarkibiy komponentlari	468
137	S.T.Sattorova, A.U.Muydinova, Chirchiq DPU	Yoshlarning ma'naviy – axloqiy tarbiyasida hadis ilmi va uning ahamiyati	472
138	M.Toxtaeva, ЧГПУ	Роль информационно-	475

		коммуникационных технологий в повышении качества образования	
139	И.Ш.Мансуров, Чирчиқ ГУ	Педагогическое наследие великих мыслителей востока – основа подготовки будущих учителей	477
140	Д.Ш.Норқўзиева, Қўқон ДПИ	Коммуникатив компетенциялари ривожлантиришда конструктив фаолият ва ҳуқуқий шакллантиришнинг ижтимоий-психологик мезонлари	481
141	V.M.Jurayev, Qo'qon DPI	Salomatlik haqida zamonaviy ilmiy ko'rsatmalar	484
142	A.G'ofurov, J.Yuldasheva, A.G'ofurov, M.Ahmedova, Qo'qon DPI	Ish qobiliyatini oshirish va tiklanishning zamonaviy vositalari va uslublari	487
143	A.M.G'ofurov, Qo'qon DPI	Ta'lim jarayonida gimnastikaning o'rni	489
144	A.K.Нафасов-ЧДПУ	Тарих ўқитиш методикасининг фан сифатида шаклланиш босқичлари	492
145	И.К.Абдиримова, М.С.Абдувохидова, Чирчиқ ДПУ	Лойиҳалаш методининг ўзига хос белгилари	497
146	I.K.Abdirimova, M.F.Raximdjonova, Chirchiq DPU	Xalqaro baholash tizimining ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni	499
147	Ш.Б.Жумаева, М.Д.Меҳритиллаев, Чирчиқ ДПУ	Ёшларда ватанпарварлик, инсонпарварлик фазилатларини шакллантиришда таълим-тарбиянинг ўрни ва аҳамияти	502
148	М.Юсупова, Х.Кучкаров, Чирчиқ ГУ	Педагогические условия развития личности в образовательном процессе	504
149	М.Мамаджонова, Х.Кучкаров, Чирчиқского ГУ	Таълим жараёнида илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти	507
150	N.A.Akbarova, Beshariq tumani XTB tasarrufidagi 32-maktab matematika fani o'qituvchisi	Matematik modellashtirish va matematik modelni yaratish jarayoni	510
151	X.M.Ergasheva, Qo'qon DPI	Boshlang'ich maktabda hisoblash shakllari	513
152	O.Xayritdinov,	"4+2" dasturining ilmiy pedagogik	517

	Sh.B.Jumayeva, Chirchiq DPU	ahamiyati	
153	J.Kazimov, M.M.Roziqova, Qo'qon DPI	Maktab direktorining faoliyat uslubini boshqarish va korrektsiyalash mohiyati	519
154	B.Sh.Ochilov, E.T.Kalkanov, Chirchiq DPU	Hozirgi davrda siyosiy etakchi imijining shakllanishi	522
155	A.A.Qurbonov, E.T.Kalkanov, Chirchiq DPU	Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlarning roli	526
156	G.R.Bozorova, Samarqand DVMCHVBU, D.R.Bozorova, Chirchiq DPU	O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish	529
157	X.A.Ustadжалилова, Коканд ГПИ	Современное высшее образование и цифровая трансформация	532
158	N.N.Ergashev, Qo'qon DPI	Tyutorlik faoliyatining nazariy asoslari	537
159	У.Н.Ходжамкулов, Чирчик ДПУ	Ёшларни ностандарт фикрлашга ўргатиш – давр талаби	539
160	У.Н.Ходжамкулов, М.М.Йўлчиева, Чирчик ДПУ	“Мақтаб-лаборатория” педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти сифатида	544
161	Н.Р.Саиткулова- Чирчик олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти, Тиллар кафедраси инглиз тили фани катта ўқитувчиси, Қуролли кучлар хизматчиси	Талабаларнинг академик мобиллигини ривожлантириш усуллари, воситалари ва шакллари	547
162	Ш.З.Матупаева, Чирчик ДП	Ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини ташкил этишда таълим кластерининг таъсири	552
163	Sh.Madraximov, M.Madraximova, Qo'qon DPI	Umumta'lim maktablarida informatika va at fanini o'qitishda “charxpalak” texnologiyasidan foydalanish (10-sinf misolida)	554
164	Sh.Madraximov, M.Madraximova,	Didaktik va metodik materiallarni tayyorlashda microsoft office excel	557

	Qo'qon DPI	dasturidan foydalanish	
165	Sh.Madraximov, M.Madraximova, Qo'qon DPI	“Pedagogik faoliyatda dars tahlili” mavzusini o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va interfaol metodlarning integratsiyasi	560
166	M.Ummatova, Sh.Madraximov, M.Madraximova, Qo'qon DPI	Ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari	563
167	M.Ummatova, Sh.Madraximov, M.Madraximova, Qo'qon DPI	Matematikani o'qitishda kompetentsiyaviy yondashuv	566
168	M.T.Турсунов, А.Э.Эргашалиев, ҚўқонДПИ	Ишлаб чиқариш гимнастикаси	568
169	M.X.Ikromov, Qo'qon DPI	Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining badiiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy ahamiyati	570
170	M.M.Жўраев, Ж.Р.Рахимов, Қўқон ДПИ	Олий таълим муассасаларида authoring tools дастурлари ёрдамида таълимий ресурслар яратиш ва улардан таълим жараёнида фойдаланиш	576
171	Н.И.Халилова, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети “Хизмат фаолиятини тарбиявий- психологик таъминлаш” кафедраси, профессори	Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув фаолиятининг хусусиятлари	579
172	М.Л.Саипова, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети “Хизмат фаолиятини тарбиявий- психологик	Ўсмирлик даврида ўзини ўзи назорат қилишнинг шаклланишининг хусусиятлари	582

	таъминлаш” кафедраси доценти		
173	Ҳ.Б.Таджиматова, Қўқон ДПИ, ўқитувчи	Ўқитувчиларнинг умуммаданий компетенцияси уларнинг педагогик маданиятининг компоненти сифатида	586
5-SHO‘BA. PSIXOLOGIYA FANLARI			
174	Z.U.Eshonqulova, Qo‘qon DPI	Zamonaviy psixologiyaning muammolari	592
175	Y.X.Alimova, D.A.Solieva, Qo‘qon DPI	Zamonaviy psixologiyaning rivojlanish tendensiyalari va asosiy muammolari	594
6-SHO‘BA. SOTSIOLOGIYA FANLARI			
176	Б.Н.Жалилов, Қарши муҳандислик Иқтисодиёт институ- ти, катта ўқитувчи	Ҳозирги замон цивилизацияси шароитида шахс маънавий хавфсизлигини таъминлашда ижтимоий институтларнинг роли	597
177	Aroyev Dilshod Davronovich, Qo‘qon davlat pedagogika instituti, Matematika kafedrasi dotsenti, PhD, Axmedova Gavxar Axadovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti, Matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi, Bektosheva Shoxsanam Ahrorjon qizi, Qo‘qon davlat pedagogika instituti magistranti	Parametr ga bog‘liq kvadrat tenglamaning ildizlari haqida	602
178	Якубова Мархабо Юсуфовна, Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси	Таълимда ўқитувчининг инновацион фаолияти	604
179	Гулчеҳра Ғаффарова, ЧДПУ, Холмахматова Шаҳноза, ЧДПУ магистранти	Инсон капиталини ривожлантиришда креатив тафаккурнинг аҳамияти	607
180	Э.М.Иззетова, профессор, доктор	«Наука - образование – высокие технологии» в контексте философско –	610

	философских наук	аксиологического дискурса	
181	Кодиров Барҳаётжон Собиржонович Қўқон давлат педагогика институти катта ўқитувчиси	Янги Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиш истиқболлари ва муаммолари	614
182	Тоштемирова Саодат Абдурашидовна ЧДПУ доценти	Таълим кластерининг катализаторлик вазифаси	617
183	Жайнаров Обиджон Ҳамид ўғли, ЧДПУ доценти в.б., Оралов Достон Шокир ўғли – ЧДПУ талабаси	XII-XIII асрларда Хоразм воҳаси тарихи акс этган баъзи манбалар тавсифига доир	621
184	Рахмонова Гулчеҳра Салайдиновна, ЧДПУ Гуманитар фанлар факультети ўқитувчиси, Норбоева Дилноза Орзикуловна ЧДПУ талабаси	Ностандарт ва неврологик тафаккурни шакллантириш муаммоси	625
185	Луиза Туганова, ЧДПУ 2-курс магистранти	Таълимда гендер тенглик масаласи	628
186	To'rayeva Aziza Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti	Ta'lim tizimi va sifatini boshqarishda klaster modelining o'rni va ahamiyati	632
187	Xudayorova Zebuniso Otanazarovna Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti	Yangi O'zbekistonda ilm-fan rivoji va ta'lim tizimida ma'naviy yuksalish masalasi	635
188	Абдиев Ғайрат Эргашевич, Чирчиқ давлат педагогика университети 2-курс магистри	Ёшлар сиёсий онгини фаоллаштиришнинг фалсафий масалалари	638
189	Муқимова Рисолат Рустамжон қизи-	Муқаддас қадамжо ва зиёратгоҳлар Ўзбекистонда зиёрат туризмини	641

	ЧДПУ магистранти	ривожлантиришнинг асосий пойдевори	
190	Jo'rayev Bobur, Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti	Qonun yoki din: falsafiy tahlil	645
191	М. Гафурова, Чирчик давлат педагогика университети магистранти	Янги Ўзбекистоннинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида аёлларнинг ролини ошириш замон талаби	646
192	Norboyeva Dilnoza Orziqulovna, CHDPU talabasi	Kreativlik - bilimdan muhim	648
193	Nosirov Abbos Elmurod o'g'li CHDPU magistranti	Globalashuv jarayonlarida milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishning samarali yo'llari	651
194	Тоштемиров Рустам Абдурашидович ЧДПУ магистранти	Тарбия фанида педагогик манбалар билан ишлаш	654
195	Султонов Муроджон Хасанжон ўғли, ЧДПУ Гуманитар фанлар факултети талабаси	Глобализация, дунё ва биз	658
196	То'layev Abdunazar Zafar o'g'li CHDPU magistranti	Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini yangi bosqichga ko'tarish	660
197	Togaymurodova Feruza Muqadirovna CHDPU magistranti	Bugungi kundagi ta'lim tizimidagi o'zgarishlar	662
198	Илмуродова Феруза Шокировна ЧДПУ Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси	Бўлажак мутахассисларни тайёрлашда узлуксиз таълимнинг дидактик асослари	666
199	Mahammadxonova Nodirabegim Chirchiq davlat pedagogika universiteti Tarix yo'nalishi talabasi	Toshkentdagi Osipov isyoni: yangi tadqiqotlar va yondashuvlar	670
200	Ahmadov Sabridin Chirchiq davlat pedagogika universiteti Tarix o'qitish	Qo'qon xonligi tarixshunosligining ayrim masalalari	673

	metodikasi yo'nalishi talabasi		
201	Primova Muhabbat Chirchiq davlat pedagogika universiteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi	Bayt ul - hikmada tarjimonlik faoliyati	676
202	Jumaboyev Lazizjon Botirjon o'g'li, Jahonova Mohinur Ilyos qizi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi	Muhammad Yusuf Bayoniy xorazm tarixnavisligida tutgan o'rni	679
203	Imonqulova P., Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi	Hozirgi kunda o'zbek axloqshunosligi	681